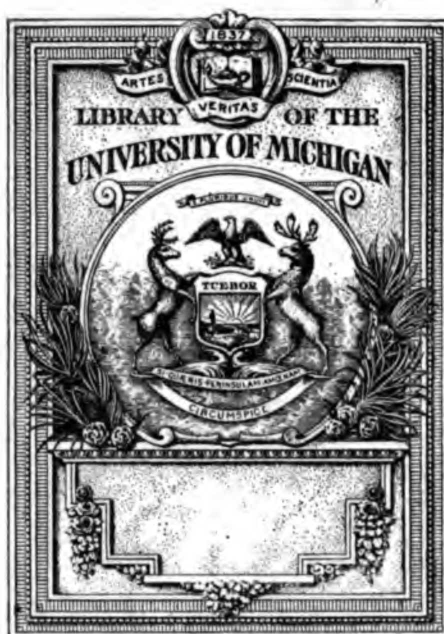

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIE

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS. — TWEEDE DEEL.

(DEEL XXXVI DER GEHEELE REEKS.)

'S GRAVENHAGE.
MARTINUS NIJHOFF.
1887.

BIJDRAGEN

TOT DE

AL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET

minklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS. — TWEEDE DEEL.

(DEEL XXXVI DER GEHEELE REEKS.)

EERSTE AFLEVERING.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1887.

INHOUD.

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in dri-maandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De pri wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents p plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenare titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzon derlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

INHOUD.

— —

HERINNERING AAN J. J. MEINSMA.

Bracht Meinsma in deze »Bijdragen«[1] een dankbare hulde aan de nagedachtenis van »zijn geliefden leermeester en vriend« Roorda, zoo voel ik mij geroepen op mijn beurt eene plaats te verzoeken in dit Tijdschrift, om de verdiensten van mijn neef en vriend Meinsma te herdenken. De plaats komt mij daartoe geëigend voor, wegens hetgeen door hem als mede-bestuurder van het Koninklijk Instituut en als medewerker van de »Bijdragen« is verricht.

Mag ik Meinsma wel niet bepaald mijn »leermeester« noemen, toch ben ik hem veel verplicht voor de buitengewone welwillendheid, waarmede hij mij bij mijne studiën in de Javaansche taal is te gemoet gekomen, en in het algemeen voor den steun, dien hij mij bij de voorbereiding voor het Indisch-ambtenaarsexamen aan de Instelling te Delft gedurende den cursus 1869—1870 heeft verleend. Ik zal die onbekrompen en zoo gul verstrekte hulp steeds in dankbare herinnering houden.

Johannes Jacobus Meinsma werd den 9den September 1833 te Leeuwarden geboren.

Na het Gymnasium met lof te hebben doorloopen kwam hij in 1853 aan de Leidsche Hoogeschool en, aanvankelijk voor het predikambt bestemd, legde hij ook zijn kandidaatsexamen in de Theologie en in den loop van 1858 zijn proponentsexamen af.

De invloed evenwel van zijn genialen oom Roorda, destijds Hoogleeraar in de Javaansche taal aan de Koninklijke Akademie te Delft, bracht hem tot de studie dier belangrijke taal, en hij wijdde zich daaraan met zooveel ijver, dat hem reeds in 1861 de betrekking van leeraar aan dezelfde Akademie werd opgedragen. Hij werd dus onder en met Roorda werkzaam.

Als eerste vrucht van die zamenwerking verscheen in 1862 bij

[1] »Herinnering aan Roorda«, 3e Volgreeks, 9e Deel, bl. 330.

Frederik Muller te Amsterdam het *„Supplement op het Javaansch-Nederduitsch Woordenboek van Gericke.„*

Met de hem eigen bescheidenheid vermeldt Meinsma in de bovengenoemde „Herinnering aan Roorda„ bl. 325, niet eens, dat hij er aan heeft medegewerkt, en toch heb ik de bewijzen, dat zijn naam niet alleen uit vriendelijkheid van den oom jegens den neef, of om dezen wat te releveeren, nevens dien van Roorda op den titel voorkomt. Ter wille der waarheid moet ik doen uitkomen, dat het aandeel, hetgeen Meinsma aan dien arbeid had, niet zoo gering is geweest, als men wellicht met het oog op de superioriteit van Roorda zou vermoeden. Integendeel — uit een vergelijking der met wit doorschoten exemplaren van hun beider Gericke's Woordenboek blijkt, dat sommige aanteekeningen, door Meinsma in zijn exemplaar gemaakt, *woordelijk* in het „Supplement„ zijn overgenomen.

Die zamenwerking in engeren zin zou evenwel niet lang duren.

In 1864 toch werd de Koninklijke Akademie te Delft opgeheven; Roorda vertrok naar Leiden als hoogleeraar aan de aldaar nieuw opgerichte Rijks-instelling voor onderwijs in de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, Meinsma bleef te Delft en werd leeraar aan de bijna gelijktijdig in die stad verrezen Gemeente-instelling.

Dat niettemin Roorda's invloed op het werken en streven van Meinsma zeer groot bleef, behoeft nauwelijks gezegd te worden. Hij had hem de uitgave der „Babad Tanah Djawi„ („Geschiedenis van Java„, in het Javaansch) opgedragen of aangeraden; daarin voorkomende moeielijkheden gaven van zelf aanleiding om den „meester in het vak„ te raadplegen.

Dit werk zag evenwel, zooals wij straks zullen zien, eerst in 1874 het licht. Van Meinsma's werkzaamheid namelijk werd intusschen ook op ander gebied veel gevorderd. Van 1864—1868 doceerde hij behalve Javaansch, ook nog Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië. Ieder die een weinig begrip heeft van den omvang van dit vak, zal moeten erkennen, dat er heel wat tijd van het Javaansch af moest, om ook maar eenigszins dragelijk in deze richting op te treden. Rekent men hierbij, dat daaraan in 1868 nog de Geschiedenis van Ned.-Indië werd toegevoegd, zoo zal men toegeven dat Meinsma de handen vol had.

Intusschen heeft deze omstandigheid weldadige vruchten gedragen, niet alleen voor Meinsma, die reeds voor eenzijdigheid behoed, nog op een ander terrein tot studie werd aangespoord, maar ook voor de

kennis der Geschiedenis van onze Overzeesche Bezittingen. Wij hebben er Meinsma's *»Geschiedenis van de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen«* (Delft, Joh. IJkema, 1872—1875) aan te danken.

Een beoordeeling van dat werk door mij, op dat gebied vrij wel een vreemdeling, zou luttel waarde hebben, en zich allicht moeten bepalen tot een »dat het voorzag in een dringende behoefte« en dergelijke algemeenheden; ik heb het daarom, vooral nu het een der belangrijkste werken van Meinsma geldt, in het belang eener billijke waardeering van Meinsma's verdiensten, noodzakelijk geacht om het oordeel van een deskundige, den heer dr. W. G. C. Bijvanck, uit te lokken. Zijn welwillendheid vergunt mij het hier te laten volgen:

»Meinsma's *Geschiedenis der Nederlandsche Oost-Indische bezittingen* voorzag bij hare verschijning (1872—1875) in een leemte der onderwijslitteratuur. Het gesternte waaronder het boek geboren werd, was niet gunstig. De koloniale historie verkeerde in een tijdperk van overgang: het vormlooze der oudere partijdige geschiedverhalen, het fragmentarische der speciale onderzoekingen in tijdschriften en dissertaties kwam juist aan het licht door de uitgave der bescheiden uit het koloniaal archief met hun meesterlijke inleidingen van de Jonge, die voor het eerst den samenhang dier geschiedenis toonden. Naast de flinke omtrekken, welke deze talentvolle geschiedvorscher op het papier in teekening bracht, steekt Meinsma's werk zeker ten zeerste af. Maar een vergelijking is onrechtvaardig. De taak van den Delftschen hoogleeraar was omvattender, terwijl zijn hulpmiddelen veel gebrekkiger waren; hij moest het geheele beloop der gebeurtenissen tot de jongste tijden toe medeelen zonder over ander dan gedrukt materiaal te beschikken. Met groote vlijt en zorg heeft hij dat materiaal van alle kanten bijeengebracht en in een reeks van hoofdstukken accuraat te samengesteld. Misschien had een grootere kunst van schikking op vele plaatsen meer klaarheid in de voorstelling gebracht; doch wellicht streed alles wat naar een aanvulling door fantasie zweemde, waar vaste gegevens ontbraken, met den aard van Meinsma's nauwgezetten en voorzichtigen geest. In zijn onderdeelen is het boek daardoor des te betrouwbaarder geworden en betrouwbaarheid is zeker niet een geringe lof voor een geschiedwerk.«

Met dit getuigenis in de hand kan men gerust verklaren, dat al had Meinsma niets anders gepraesteerd, hem reeds wegens dit werk den lof van »hoogstverdienstelijk« toekomt.

Van het college »Land- en Volkenkunde« in 1872 ontheven,

behield hij dat over "Geschiedenis" evenwel nog tot het jaar 1879. Dit dient opzettelijk vermeld te worden, omdat daardoor nog duidelijker de groote werkzaamheid van Meinsma aan het licht treedt. Had hij dus behalve de lessen over "Javaansch" en "Geschiedenis" sints 1870 nog daarbij de niet weinig tijdroovende drukten van het Directeurschap der Indische Instelling — het heeft hem, die nooit een sterke gezondheid genoot, en in 1873 door een ernstige ziekte getroffen werd, niet belet ons in de jaren 1872—1875 zijn "Geschiedenis" en in 1874—1877 de reeds bovenvermelde *Babad Tanah Djawi*, bestaande uit text en aanteekeningen (uitgegeven door het Kon. Instituut, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1874) te schenken. Zulk een werkzaamheid — waartoe o. a. het overschrijven van het Javaansche handschrift (in druk beslaat het circa 700 bladzijden) behoort — en dat onder dikwijls zulke ongunstige omstandigheden, dwingt eerbied af.

Zoo iemand, was Meinsma in zijne dubbele hoedanigheid van geschiedkundige en Javaansch taalgeleerde de geschikte persoon, om de "Babad" behoorlijk uittegeven. Om een denkbeeld te geven van de moeite door hem aan de text-uitgave besteed, zij vermeld, dat behalve het door hem uitgegeven handschrift — van den Javaan Kertå Prådjå — hij nog vier groote Mss. heeft geraadpleegd en onderling vergeleken, ongerekend de kleinere, die gedeelten der Javaansche geschiedenis behelzen.

De Inleiding, die hij aan de "Aanteekeningen" laat voorafgaan, behandelt "ab ovo" het ontstaan der babad's, nl. geschiedenissen of kronieken van Java ("babad" beteekent eig. "ontginning", en dan omdat na de "ontginning" van een wildernis voor een te stichten rijkszetel, de "stichting" en daarmede de "geschiedenis" van een rijk aanvangt, ook "geschiedenis"), hunne zamenstelling of bewerking, geschiedkundige of chronologische waarde, kortom hunne innerlijke en uiterlijke hoedanigheden, en levert daarmede een belangrijke bijdrage tot de kennis van dat gedeelte der Javaansche letterkunde.

De "Aanteekeningen" zijn weder deels van geschiedkundigen, deels van taalkundigen aard. De eerste zijn belangrijk, doordat de Javaansche overleveringen worden getoetst aan de ons van elders, inzonderheid door de zorg van de Jonge, bekende feiten — de tweede, doordat zij menige bijdragen leveren tot de Javaansche lexicologie.

De uitgave der "Babad Tanah Djawi" is dan ook een zeer gelukkige te achten; zoowel wat inhoud als vorm (taal en stijl) betreft, bezitten wij geen beter Javaansch prozawerk.

De drie genoemde zijn de voornaamste werken van Meinsma. Nog gaf hij in 1881 een tweeden druk van de *Radja Pirangon* (Leiden, E. J. Brill), en dat wij met nog iets meer dan een „herdruk” te doen hebben, blijkt niet alleen uit een ander stelsel van spelling, waardoor deze uitgave zich van de vorige onderscheidt, en het raadplegen van een handschrift dat Roorda (die den eersten druk bezorgde) niet ten dienste stond, doch ook in de Inleiding komen vele belangrijke opmerkingen voor omtrent de vermoedelijke herkomst en samenstelling van dit verhaal.

In 1884 mogt hij de voldoening smaken een tweeden druk te leveren van het eerste gedeelte der „Babad Tanah Djawi”, loopende tot aan de troonsbestijging van Soesoehoenan Mangkoerat I en zijn vertrek naar Japara (A. C. 1677).

In de Bijdragen gaf hij, vooral met betrekking tot de Javaansche taal- en geschiedenis, eenige verdienstelijke opstellen:

In 1873 „eene Proclamatie van den Sultan van Bantam [1], in 1874 „Bijvoegsels bij het Jav. Woordenboek” [2], in 1880 „Geschiedenis van Kartasoera” [3].

Doch ook op ander gebied, namelijk op dat der „Chronologie”, leverde hij een belangrijke bijdrage onder den titel: „Over de tijdrekening bij de Tĕnggĕrezen” [4].

Evenwel, het kon niet anders of Meinsma, die liefde koesterde voor taalstudie in het algemeen — al waagde hij zich evenmin als Roorda, volgens diens „beginsel, dat men er zich toe moest bepalen eene taal grondig te kennen, voordat men er toe overging in eene vergelijking met andere talen te treden” („Herinnering aan Roorda” bl. 323), op het gevaarlijke terrein der vergelijkende taalstudie — wilde zich niet beperken tot het Javaansch alleen, maar bestudeerde ook de aanverwante talen.

In *druk* liet hij daarvan blijken bij het publiceeren der „correspondentie van een overledene”, eene briefwisseling nl. met dr. Homan over Bataviaasch Maleisch, enz [5]; en door de mededeeling van een en ander uit de nalatenschap van Koorders [6], bij welke gelegenheid hij de verklaring van enkele Soendaneesche en Maleische woorden toevoegde.

---

[1] Bijdr. 3e Volgreeks, 8e deel, bl. 152 volgg.
[2] Bijdr. 1879, bl. 241 volgg.
[3] Bijdr. 4e Volgreeks, 4e deel, bl. 565 volgg.
[4] Bijdr. 4e Volgreeks, 3e deel, bl. 131 volgg.
[5] Bijdr. 3e Volgreeks, 3e deel, bl. 371 volgg.
[6] Bijdr. 3e reeks, 4e deel, bl. 253 volgg.

Ook van het Kawi heeft hij werk gemaakt, getuige zijne doorwrochte recensie van Kern's „Wrtta-Sañc'aya.” [1]

Tot de studie meer bepaald van het Madoereesch werd hij geroepen, toen hem in 1880 het doceeren dier taal werd opgedragen.

Dat hij die taak met zijn gewone ernst en nauwgezetheid opvatte, blijkt uit een tal van *geschreven* aanteekeningen, die zich onder zijne nagelaten papieren en boeken bevinden. Om iets te noemen: bij elk woord in de Woordenlijst achter mijne Handleiding heeft hij de daarbij behoorende textplaats gevoegd. Ook vond ik eene „Schets eener Madoereesche Grammatica”, waarin veel behartigingwaardigs voorkomt. Herhaaldelijk was ik met Meinsma in correspondentie over de beteekenis van Madoereesche woorden en uitdrukkingen, en het kon niet anders of de op- en aanmerkingen van den degelijken en kundigen man moesten mij ten goede komen.

Onze verhouding was dan ook zeer vriendschappelijk gebleven, niettegenstaande die bij mindere objectiviteit van Meinsma — hij wist zaken van personen af te scheiden — wel eens gevaar had kunnen loopen door den strijd over het Indisch ambtenaarsexamen; ik geef hem gaarne de eer van het meest tot het behoud van den vrede tusschen ons te hebben bijgedragen.

Bij een der laatste bezoeken, die ik hem dit voorjaar bracht — hij was juist weer ernstig ziek geweest — kwam zijn onvermoeide lust tot werken op nieuw aan den dag. Hoewel nog verre van geheel hersteld, uitte hij den wensch, dat ik hem een Javaansch handschrift mocht bezorgen, de moeite van bewerking voor den druk waardig.

Hij heeft dat plan niet mogen volbrengen. Te midden van drukke bezigheden en plannen voor de toekomst is hij weggenomen.

Zoo mag van hem worden getuigd: Meinsma heeft gewoekerd met den tijd en krachten hem geschonken, en zich vooral op het gebied der Javaansche taal en geschiedenis hoogst verdienstelijk gemaakt.

Leiden, November 1886. A. C. VREEDE.

[1] Gids, Januari 1877.

SUMATRA'S WESTKUST VAN 1819—1825.

DOOR

E. B. KIELSTRA.

In zijn bekend werk „Onze Indische financiën", Nieuwe reeks aanteekeningen, geeft de oud-minister van koloniën E. de Waal in het VIe deel (blz. 118 en vlg.) „eene eenigszins uitgewerkte bijdrage tot de staatkundige geschiedenis" der Padangsche landen. Zijn streven was echter niet „iets voltooids te leveren, maar door eene schets deskundigen tot verbetering te porren."

Verder (blz. 122) wijst hij er op, dat de ware reden tot onze vestiging in de Padangsche bovenlanden, en daarmede tot den Padrie-oorlog „nog uit de archieven moet opgegraven", en dat omtrent de politieke feiten van dien kamp „zeer uiteenloopende voorstellingen" bestaan.

Zonder mij-zelven te willen rangschikken onder de „deskundigen", door den heer de Waal bedoeld, heb ik in een en ander aanleiding gevonden, met welwillende toestemming van Zijne Excellentie den Minister van koloniën, na te gaan welke gegevens omtrent de ontwikkeling van ons gezag ter Sumatra's Westkust in de archieven alhier aanwezig waren. Wel vond ik in sommige opzichten niet wat ik zocht, maar in andere was daarentegen de oogst zeer ruim; zoodat ik meen te mogen vooronderstellen, door de mededeeling van de volgende bladzijden eene niet onbelangrijke bijdrage tot de geschiedenis van Sumatra's Westkust te leveren.

Gedachtig aan het „*qui trop embrasse* etc.", heb ik mij thans bepaald tot het eerste tijdperk van den Padrie-oorlog (1819—1825); wellicht zal later, op dezelfde wijze behandeld, een volgend tijdvak kunnen volgen.

EERSTE HOOFDSTUK.

Algemeen overzicht van het Engelsche tusschenbestuur. — Tocht van Raffles naar de Padangsche Bovenlanden. — Zijne plannen. — De Toewankoe's van Soeroasso. — Vergadering van Raffles met de hoofden te Solok. — Raffles bezoekt Saningbakar, Semawang, Soeroasso en Pagarroejoeng, en laat te Semawang een detachement achter. — Verwachtingen van Raffles. — De toestand van den post te Semawang tijdens het Engelsch bestuur.

Du Puy aangewezen om het etablissement te Padang van de Engelschen over te nemen, en zijne instructie. — Bezwaren van Raffles tegen de overgave. — Du Puy keert onverrichter zake terug. — Het gedrag van Raffles door Lord Hastings afgekeurd. — Du Puy andermaal als commissaris en resident naar Padang gezonden. — Dibbetz medecommissaris. — De Nederlandsche vlag (22 Mei 1819) te Padang geheschen. De teruggave van Ajer Bangies door de Engelschen geweigerd. — Onderhandelingen daarover. — Poeloe Batoe in bezit genomen.

Nadat het gezag der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie langs de Westkust van Sumatra, den 30n November 1795, op roemlooze wijze in handen der Engelschen was overgegaan, hielden deze — behalve hunne vroegere nederzettingen te Bengkoelen, Natal en Tapanoeli — kantoren te Padang, te Ajer Bangies en op Poeloe Tjinko. Padang werd met een 100-tal Bengaalsche en eenige van Bengkoelen gezonden inlandsche soldaten bezet; doch over 't algemeen strekten de Engelschen hunne bemoeiingen zoo weinig mogelijk buiten die plaats uit.

De Stuers zegt daarvan: [1]

„Als handeldrijvend genootschap zag zij" (de Engelsche O. I. Compagnie) „groot gevaar in het uitoefenen van gezag, beperkte zich tot raadgevingen, en liet aan de inlanders de zorg voor hunne eigene zaken over, mits daarin geen Compagniesdienaar gemengd was.

„Even buiten Padang reeds trad men in moerassige wildernissen; misdaden werden zelden gestraft, omdat de daders niet ontdekt werden en, zoo het gezag er zich mede inliet, werd de verbanning voor zekeren tijd als hoogste straf uitgesproken. De handel der

[1] De vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter westkust van Sumatra door den generaal-majoor H. J. J. L. Ridder de Stuers, uitgegeven door P. J. Veth Amsterdam, P. N. van Kampen, 1849. Zie aldaar I blz. 28.

Compagnie was ook nu weder" (even als onder het Nederlandsch bestuur) "onbeduidend. De Compagniesdienaren echter, aan wie dit wingewest geheel werd overgelaten, maakten het voor zich-zelven beter, en het scheen dat men met de nieuwe bezittingen niets op het oog had dan ze in het belang van eenige weinige particulieren aan te houden."

Hoe weinig de Engelschen, althans tot het jaar 1818, geneigd waren aan iets anders dan aan dadelijk handelsvoordeel te denken, blijkt o. a. uit het verslag, door den luitenant-generaal de Kock den 12n April 1823 omtrent de "Padangsche onlusten" aan den Gouverneur-Generaal ingediend. Daar lezen wij dat Raaff "te weten was gekomen dat door de inwoners, tijdens het Engelsche bestuur, hulp en bijstand tegen den invloed der Padries gevraagd was, hetwelk, zich daartoe onvermogend gevoelende, tot zachtere middelen de toevlucht had genomen en het aan het Gouvernement gelukt was, de Padries van Padang te verwijderen door middel van geld en geschenken".....

Omtrent den algemeenen gang van zaken gedurende het Britsche bestuur lezen wij nog eene merkwaardige mededeeling van Francis, in 1825 aan den resident de Stuers toegevoegd en later (1834—1837) zelf resident van "Padang en Onderhoorigheden." [1]

Volgens deze werd, bij het ontstaan van onlusten, daarvan bericht gezonden naar Bengkoelen, vanwaar dan eenige troepenmacht gezonden werd, die weder aftrok wanneer de zaken geregeld waren. Van veel belang waren die onlusten over 't algemeen niet, doch "toen de heer Grant resident was" — dus tusschen 1807 en 1814 — ontstond eene vijandschap met de VII kota's (een landschap ten Zuiden van Priaman) die, niet behoorlijk onderdrukt, de Engelschen in volgende jaren veel zorg baarde. Het hoofd van bedoeld landschap was door Grant opgeroepen om voor hem te verschijnen en handelszaken te regelen, doch had aan deze oproeping geen gevolg gegeven; het hoofd beriep zich op de oude gewoonte om zijne zaken te Priaman af te doen. Eene kleine expeditie, afgezonden om den weerspannige te halen, delfde het onderspit en verloor twee stukken

[1] Herinneringen uit den levensloop van een Indisch ambtenaar van 1815 tot 1851, medegedeeld door E. Francis. Batavia, H. M. van Dorp, 1856—60, — waarin een vroeger zonder zijn naam verschenen opstel in het Tijdschr. v. Ned. Indie, IXe jaargang, 4e deel ("Begin en voortgang van onzen handel en bezittingen op Sumatra's Westkust") met eenige wijziging is overgedrukt. Zie "Herinneringen" III bls. 151, T. v. N. I. bl. 55.

geschut. De geleden nederlaag werd niet hersteld; en de bevolking der VII kota's, daardoor overmoedig geworden, hielden de Engelschen en de inwoners van Padang voortdurend in onrust, zelfs zoo dat men het noodig achtte, op den Apenberg — een heuvel bij de monding der rivier van Padang — eene versterking met groote loodsen te bouwen, waar steeds voor zes maanden aan leeftocht aanwezig was en dus, in geval van nood, de geheele Christen-bevolking een toevluchtsoord vinden kon.

Uit een en ander blijkt wel de juistheid der mededeeling van den heer de Waal dat „wat wij in Mei 1819 van de Engelschen terugkregen, zich bepaalde tot een gering kustgebied, met Padang als hoofdpost, in verwaarloosden toestand." Doch wanneer men zich volledig rekenschap wil geven van den toestand, dien wij in 1819 vonden, dan moet ook de aandacht gevestigd worden op de aanraking met de vroeger geheel onbekende binnenlanden, in 1818 door Raffles verkregen.

Deze was destijds luitenant-gouverneur van Bengkoelen en had, als zoodanig, het oppergezag over de Engelsche vestigingen ter Sumatra's Westkust. In Maart 1818 te Bengkoelen aangekomen, vatte hij al spoedig het plan op een bezoek te brengen aan Padang en, zoo mogelijk, zich eenigszins op de hoogte te stellen van den toestand van het oude rijk van Menangkabau „hetwelk, in verband met zijne voorliefde voor Oostersche letterkunde, in hooge mate zijne belangstelling had opgewekt." [1]

Aldus luidde de openbaar gemaakte reden voor zijne reis naar de Padangsche Bovenlanden; de tocht werd voorgesteld als een uitvloeisel van Raffles' wetenschappelijken zin, en met het oog hierop werd hij dan ook door een natuuronderzoeker, Dr. Horsfield, vergezeld. Maar zonder twijfel lag de ware reden dieper. De hoogleeraar Veth [2] toont duidelijk aan dat Raffles, een man van „uitstekende gaven, heldere inzichten en ongeloofelijke werkzaamheid", gedurende zijn verblijf te Bengkoelen al de hulpmiddelen van zijnen rijken en werkzamen geest uitputte om de uitbreiding van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel tegen te gaan en den Britschen invloed op alle mogelijke wijzen te bevorderen. En zoo blijkt dan ook uit de handelingen van Raffles, dat bij zijne reis niet de bevordering der wetenschap, maar de bereiking van een staatkundig doel op den voorgrond stond: de Nederlanders waren, ter Sumatra's Westkust,

[1] Memoir of the life and public services of Sir Thomas Stamford Raffles, New ed. 1835, vol I, blz. 386 en vlg.

[2] Gids 1849 II, blz. 598.

nooit anders meester geweest dan van de kuststreken en wanneer — zooals te voorzien was — Padang en Onderhoorigheden aan de Nederlanders moesten worden teruggegeven, dan konden deze derhalve geen aanspraak maken op vestigingen der Engelschen in de Bovenlanden. Het in het leven roepen van zoodanige vestiging zou den Britten alzoo vasten voet in het hart van Sumatra verzekeren; en hiertoe was de kans thans gunstig, nu de Padries zich in de Bovenlanden nagenoeg alle gezag aangematigd en de wettige hoofden verdreven hadden. Van deze laatste hadden enkelen reeds steun gezocht bij het Engelsch bestuur te Padang.

Tot ons geluk vond dit, van Raffles' standpunt voorzeker uitmuntend plan, waarvan de uitvoering door hem gedurende zijnen tocht op meesterlijke wijze werd voorbereid, geen bijval bij Lord Hastings, den Gouverneur-Generaal in Britsch-Indië, en bleven de gedane stappen alzoo zonder verder gevolg.

Bij dien tocht (16 tot 30 Juli 1818) werd Raffles, behalve door 5 Europeanen — waaronder zijne echtgenoote —, eene lijfwacht van 50 Bengaalsche soldaten en een paar honderd koelies, vergezeld door den Toewankoe (het inlandsch hoofd) van Padang, de voornaamste inlandsche kooplieden en door twee aan het vorstenhuis van Menangkabau vermaagschapte personen, die ook later nog gedurende enkele jaren een rol hebben gespeeld.

Die personen, de beide z. g. Toewankoe's van Soeroasso, hadden zich te Padang uitgegeven, en waren ook door de Engelschen erkend, als de vertegenwoordigers van het Menangkabausch vorstengeslacht. In werkelijkheid schijnen zij de zoons te zijn geweest van Toewan Gadis, de gescheiden echtgenoot van den wettigen vorst Radja Moening, die door de Padries verdreven was. Zij hadden dus, volgens de instellingen des lands, geenerlei aanspraak op het gezag.[1]

Met behulp van geschenken in geld of goederen wist Raffles de bezwaren op te heffen die men op verschillende plaatsen tegen zijne reis maakte, en in den avond van 19 Juli 1818 kwam hij, na het landschap Pau en de XIII kota's doorgetrokken te zijn, te Selajoe en het nabijgelegen Solok aan.

Hier had den volgenden dag eene bijeenkomst plaats met de hoofden, »eenige honderden in getal.« Raffles besprak met hen het doel van

[1] Rapport van den resident de Stuers aan den Gouverneur-Generaal, dd. 25 April 1825 n° 264; ook brief van resident du Puy en luit.-kol. Raaff aan den Gouv. Generaal dd. 1 Sept. 1823 n° 194.

zijne reis, en ook de vraag of aan de Nederlanders zou worden vergund, zich weder te Padang te vestigen. Deze vraag werd door allen volstrekt ontkennend beantwoord en daarop werd een brief geschreven aan den Koning van Engeland, welke brief door de voornaamste hoofden onderteekend werd. De belangen des lands werden daarin aan de welwillendheid des Konings aanbevolen; Raffles noemde, zeker niet ten onrechte met het oog op zijne verdere voornemens, dezen brief „een staatsstuk van hoog belang.” En nadat nog andere staatkundige aangelegenheden waren besproken, werden de aanzienlijke hoofden met geschenken begiftigd.

Van Solok werd den 21n de reis voortgezet naar Saningbakar, destijds eene „volkrijke stad” genoemd; den volgenden dag werd het meer van Singkaraq met behulp van prauwen overgestoken en bereikte men Semawang, eene plaats, op een heuvel gelegen nabij het punt, waar de Ombilin-rivier haren oorsprong uit het meer neemt.

Van Semawang uit werden Soeroasso en Pagarroejoeng, twee vervallen hoofdplaatsen van het eens zoo machtige rijk van Menangkabau, bezocht. Te Soeroasso werd Raffles ontvangen door de straks genoemde Toewan Gadis, door hem — op advies van hare zoons? — als de bestuurster des lands beschouwd.

Na terugkeer te Semawang poogde hij met de Padries in aanraking te komen, doch niemand wilde zijn zendeling zijn; al wat hij kon doen, was, op een „verlaten terrein”, een brief op een bamboezen staak te doen steken. Het antwoord, op dezelfde wijze ontvangen, luidde eenvoudig dat men in vrede wenschte te leven, wanneer de Compagnie het ware geloof wilde helpen invoeren.

Op dringend verzoek der bevolking werd te Semawang de Britsche vlag geplant; om deze te bewaken werd van Raffles' lijfwacht een detachement van 12 Bengaalsche soldaten achtergelaten. Dit detachement, later op eene sterkte van 80 man gebracht, had den last onzijdig te blijven; Raffles hoopte op die wijze van lieverlede vreedzame betrekkingen met de Padries aan te knoopen. Een ambtenaar, de heer Salmon, die in 1816 en 1817 resident te Padang was geweest, werd aangewezen om te Semawang verblijf te houden, met de uitsluitende opdracht, te trachten kennis van zaken op te doen; ten gevolge van de weldra gevolgde overgaaf der oude Hollandsche Compagnieskantoren aan de Nederlanders, toen de bezetting van Semawang tegelijk werd ingetrokken, heeft de heer Salmon echter de hem toegedachte bestemming nooit gevolgd.

Nadat Raffles aldus den grondslag had gelegd voor onze verdere

bemoeiingen met de binnenlanden, keerde hij langs een anderen weg dan den eerstgevolgden — thans over Peningahan, door het landschap Kota tengah — naar Padang terug.

Hoogst voldaan was hij over zijne reis. »Uit een staatkundig oogpunt — zoo schreef hij — mogen de grootste resultaten worden verwacht. Het is nog niet lang geleden, dat de souvereiniteit van Menangkabau over geheel Sumatra erkend werd en zijn invloed zich zelfs over vele der naburige eilanden uitstrekte; nog wordt aan de personen, tot het stamhuis van Menangkabau behoorende, vorstelijke hulde bewezen. Indien wij hun gezag ondersteunen, kan gemakkelijk een centraal gouvernement worden gevestigd. De groote rivieren, naar Sumatra's Oostkust stroomende, kunnen goede verbindingen vormen met de hoofdplaats, en Sumatra, onder Britschen invloed, kan weder eene groote staatkundige beteekenis erlangen.»

Zooals bekend is, kwamen de plannen van Raffles niet tot uitvoering; hij vond geen steun bij den Gouverneur-Generaal van Bengalen en zag zich verplicht, in 1819 »de Residentie Padang» aan de Nederlandsch-Indische Regeering over te geven. Tegelijk met die overgave werd de bezetting van Semawang ingetrokken.

Hoe was de toestand dezer bezetting inmiddels geweest? Wij lezen bij de Stuers [1], dat, »de Engelschen te Semawang, in het hart des lands, een jaar lang ongestoord waren gelaten»; dat »de inlanders, zoowel Padries als Maleiers, de tegenwoordigheid der Engelschen zonder tegenstreven geduld hadden.» Maar Francis [2], die even goed als de Stuers in de gelegenheid is geweest plaatselijk inlichtingen in te winnen en zich bij zijne beschouwingen over 't algemeen op een onpartijdig standpunt plaatst, zegt ons dat de bezetting van Semawang door de Padries »gedurig in onrust en oorlog gehouden» werd.

Welke van deze beide lezingen juist is, wagen wij niet te beslissen. Doch in één opzicht is de waarschijnlijkheid voor Francis: welke reden zou er anders zijn geweest, de bezetting nog te verminderen, zoodat zij, in Mei 1819, tot 2 officieren met 100 man en 4 veldstukken geklommen was? En bovendien is het voldoende bekend, dat de Padries gaarne ook het zwaard hanteerden wanneer het er op aan kwam, hunnen godsdienst te verbreiden; welke redenen zouden zij gehad hebben om, op den duur, eene bezetting van »ongeloovigen» ongemoeid te laten?

[1] t. a. p. bl. 48

[2] Herinneringen, t. a. p. bl. 158.

Krachtens het tractaat van 13 Augustus 1814 zouden de koloniën, in den Indischen Archipel door de Engelschen in bezit genomen, aan Nederland worden teruggegeven; zulks geschiedde in 1816 met Java, en daarna achtereenvolgend met de overige bezittingen.

Voor de overneming van het „etablissement te Padang" werd, in Mei 1818, aangewezen de heer James du Puy, voormalig secretaris van het Britsche tusschenbestuur en, sedert de herstelling van het Nederlansch gezag op Java, eerste secretaris en daarna lid van den Raad van Financiën. Commissarissen-Generaal benoemden hem tevens tot resident van Padang en voorzagen hem van eene instructie, waarin de volgende „geheime punten" voorkwamen (geheime resolutie van den Gouverneur-Generaal van 21 Mei 1818, nº. 2):

a. „Indien onverhooptelijk door het Britsche Bestier eenige zwarigheid gemaakt wierd in de overgave van Padang en Onderhoorigheden anders dan onder voorwaarden, strijdig met de instructie, hem resident gegeven [1] en wel bijzonder tegen art. 12 van dezelve, en dientengevolge van hem gevorderd wierd de erkentenis van de wettigheid eener vordering, als eene voorwaarde dier overgave, zoo zal hij de Britsche autoriteit openhartiglijk verklaren, dat hij in stelligen last heeft op dien voet de overname niet te doen";

b. „Indien de Britsche Luitenant-Gouverneur of resident na deze verklaring blijft volharden, zal hij denzelven schriftelijk en categorisch de overgave afvragen en, ingeval van weigering of vertraging van antwoord, tegen deze handelwijze uit naam van Zijne Majesteit protesteeren en dadelijk de terugreize naar Batavia aannemen."

Het schijnt, dat Commissarissen-Generaal reden hadden om te vooronderstellen dat van de zijde van Raffles zwarigheden in den aangegeven zin zouden worden opgeworpen. Hoe dit zij, zeker is het dat du Puy, den 27_n Mei 1818 aan boord van Zr. Ms. fregat Wilhelmina, met eene Europeesche compagnie infanterie en eenige artilleristen van Batavia vertrokken, onverrichterzake moest terugkeeren nadat hij, te Bengkoelen aankomende, van Raffles vernomen had dat deze omtrent de overgave onzer etablissementen te Padang en Onderhoorigheden nog geene bevelen van Bengalen ontvangen had, en dat in ieder geval van die teruggaaf geene sprake zou kunnen zijn, zoolang niet van onze zijde de verplichting was erkend om het te-kort van de Britsche administratie, op 170,000 dollars begroot, aan te zuiveren.

[1] Aldus staat er letterlijk in het bij het Dep. van koloniën berustend afschrift. De bedoeling is echter duidelijk.

De handelwijze van du Puy werd door de Indische Regeering goedgekeurd en deze wendde zich tot Lord Hastings, die zich geenszins met de door Raffles gevolgde gedragslijn kon vereenigen. Raffles begaf zich persoonlijk naar Calcutta, doch kon er niet in slagen den landvoogd — althans ten aanzien der Sumatraansche aangelegenheden — tot andere gedachten te brengen; en de missives van Lord Hastings aan de Indische Regeering van 10 Oct. en 7 Nov. 1818 worden in de resolutie van 5 Febr. 1819 n° 15 vermeld als „houdende de geheele afkeuring van het gedrag des Ridders Raffles betrekkelijk Palembang, de Lampongs en Padang”, met stelligen last aan dezen om zich „niet verder in te laten met Palembang en de Lampongs, en de Residentie Padang dadelijk over te geven aan de Nederlandsche Regeering.”

Dientengevolge werd du Puy „reeds door Commissarissen Generaal benoemd tot resident van Padang, doch sedert belast met de functiën van resident van Bantam”, bij resolutie van den 9n Februari 1819 n° 4 op nieuw „aangesteld en benoemd” tot resident van Padang en tot commissaris voor de overneming dier bezitting uit handen van de Engelsche autoriteiten.

Bij art. 3 van genoemde resolutie werd bepaald, dat het bestuur te Padang voorloopig zoude „blijven op denzelfden voet en waargenomen door hetzelfde getal ambtenaren als thans onder de Britsche regeering plaats heeft”; en bij art. 4 werd voorgeschreven dat „de commandeerende officier — kapitein ter zee Dibbetz — van het schip — Zr. Ms. fregat Wilhelmina — waarmede de resident van Padang zal worden overgevoerd, zal zijn mede-commissaris tot de overname, echter alleen voor zoover aangaat de dadelijke bezitneming en de plechtigheden welke daarbij zullen worden betracht.” [1]

Den 25n April vertrokken de commissarissen op nieuw van Batavia, vergezeld van de voor de Westkust bestemde ambtenaren, benevens 150 man infanterie (Europeanen) en 12 artilleristen met twee 6-℔ers; den 17n Mei 1819 kwamen zij te Padang aan, en den 22n dezer maand werd hier de Nederlandsche vlag geheschen.

De bezetting der Engelschen bestond — met inbegrip van het te Semawang gelegerd gedeelte — uit 6 officieren en 201 man. Van deze troepen gingen 76 man (Bengaleezen en inlanders) op hun verzoek, en met goedkeuring van het Engelsche bestuur, in onzen dienst

[1] Lange, in zijn werk „Het Nederlandsch Oost-Indisch leger ter Westkust van Sumatra”, was alzoo te dezen opzichte niet juist ingelicht (Eerste Deel, blz. 2, noot).

over. In het geheel hadden de Nederlanders alzoo te beschikken over 238 man, waarvan al spoedig detachementen van 6 man naar Poeloe Tjinko en naar Ajer Hadji werden gezonden. Den 24n Juli werd voorts te Priaman eene bezetting gelegd van 1 onderofficier en 12 man.

Ajer Bangies bleef door de Engelschen bezet, vermits deze plaats vroeger vrijwillig door ons verlaten was en wij daarop alzoo, volgens de meening van den Engelschen resident te Natal — in deze opvatting door Raffles gesteund — geenerlei recht meer konden doen gelden. Van onze zijde werd hiertegen aangevoerd (resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 3 October 1820 n°. 28) "dat uit de retroacta duidelijk blijkt dat te Ajer Bangies tot 1793 eene geringe bezetting vanwege de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie aanwezig was, terwijl, bij de intrekking dier bezetting tot versterking van het garnizoen te Padang, de Hollandsche vlag aan de hoofden is overgegeven om die te bewaren, in welken staat de Engelschen de zaken hebben gevonden."

Over dit punt werd, zoowel tusschen de Nederlandsche en Britsche regeeringen, als tusschen de Gouverneurs-Generaal in Indië van beide natiën (Lord Hastings en Baron van der Capellen) en tusschen Raffles en du Puy, eene langdurige correspondentie gevoerd.

Raffles schreef, den 28n Juni 1820, aan du Puy dat "tengevolge van het lang uitblijven van bevelen van zijn opperbestuur omtrent de door het Nederlandsch Gouvernement gereclameerde voormalige onderhoorigheid van Padang genaamd Ajer Bangies, en om een blijk te geven van zijnen eerbied voor het Nederlandsch Gouvernement, hij besloten had dien post te doen ontruimen, in de hoop dat dit Gouvernement daarvan, in afwachting van de beslissing der hoogere machten, geen bezit zoude nemen, zullende hij anderszins daartegen protesteeren."

Du Puy besloot echter, blijkens zijn schrijven van 7 Augustus 1820, tot de inbezitneming der plaats over te gaan, en zulks werd bij de boven aangehaalde resolutie van 3 Oct. 1820 n°. 28 goedgekeurd, o. a. op grond van de overweging "dat, wat ook de eindbeslissing moge wezen, het voor de volgende bezitters slechts nuttig kan zijn dat er een regelmatig Europeesch bestuur gevestigd blijve."

Er werd alzoo eene commissie van Padang naar Ajer Bangies gezonden; doch deze keerde onverrichterzake terug, daar zij de plaats nog door de Engelschen bezet vond en de Engelsche resident van Natal verklaarde, niets van den last tot ontruiming te

weten (resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 17 October 1820 no. 34).

De zaak bleef nu voorloopig in *statu quo*, ofschoon zij steeds het onderwerp van correspondentie bleef uitmaken. Zoo vinden wij in de resolutie van den Gouverneur-Generaal van 17 Augustus 1821 no 1 aangeteekend dat deze „uit een particulieren brief van Lord Hastings dd. 10 Maart jl. reeds voor lang heeft te gemoet gezien eene mededeeling over dat punt van het Britsche Opperbestuur, betwelk de handelingen van den heer Raffles in deze schijnt te misprijzen."

De quaestie van Ajer Bangies werd sedert door de Gouvernementen in Europa behandeld, en vond eerst hare oplossing bij het Londensche tractaat van 1824.

Wel had Raffles (volgens den brief van den Padangschen resident en mil. commandant van 6 Nov. 1823 no. 257) intusschen nogmaals de belofte gevraagd „om geen bezit te nemen van het fort Ajer Bangies hangende de beslissing der hoogere autoriteiten, ingeval hij het Britsche etablissement aldaar intrekt", doch de resident — Raaff — antwoordde hem, tot zoodanige verbintenis niet bevoegd te zijn, ofschoon Raaff te gelijkertijd aan de Indische Regeering schreef, dat, „zoolang de Padries zich in de nabijheid van Ajer Bangies bevinden, eene vestiging van het gezag aldaar in de tegenwoordige omstandigheden eerder nadeelig dan wenschelijk" voor ons zou zijn. (Resolutie van den Gouv.-Generaal in Rade van 24 Februari 1824 no. 19.)

Nadat, bij art. 9 van het Londensch tractaat was bepaald dat de factorij van fort Marlborough en al de bezittingen van Groot-Brittannië op het eiland Sumatra werden afgestaan aan den Koning der Nederlanden, volgde eindelijk, in 1825, toen de kolonel H. J. J. L. de Stuers resident en militaire commandant ter Westkust van Sumatra was, de overgave van Natal, met zijne onderhoorigheden Tapanoeli en Ajer Bangies, aan het Nederlandsch gezag; de overneming van laatstgenoemde plaats had den 19n Juni 1825 plaats (resolutie van den Gouv.-Gen. in Rade van 1 Nov. 1825 no. 10), en de majoor Rothmalder werd met het civiel en militair gezag over Natal en Onderhoorigheden belast.[1]

---

[1] Het is inderdaad bevreemdend, dat de generaal de Stuers in zijn reeds aangehaald werk (blz. 41 en 77 van het Eerste Deel) het doet voorkomen alsof wij reeds kort na Mei 1819, en in ieder geval reeds in 1823 „eenen geïsoleerden post, noordwaarts aan het strand, te Ajer Bangies" hadden.

Het is hier wellicht de plaats, nog mede te deelen dat in September 1819, „het onder Padang ressorteerende eiland Poeloe Batoe” in bezit werd genomen, en wel „op grond van den aanzienlijken handel, in vroeger tijden met dat eiland gedreven en sedert naar Bengkoelen, Atjeh en Poeloe Pinang verlegd (resolutie van den Gouv.-Gen. van 9 Augs. 1820 no. 13). Nader berichtte de resident (20 April 1822 no. 104) dat hij niet met zekerheid kon opgeven, of de Batoe-eilanden al dan niet onmiddellijk onder het vroeger Hollandsche bestuur hebben behoord. Het voornaamste voortbrengsel bestond uit klapperolie, hier in groote hoeveelheden aangemaakt; volgens de door den resident ingewonnen informatiën zouden deze eilanden, eenmaal tot eenen staat van orde gebracht, in het vervolg wellicht eene niet geheel onaanzienlijke bezitting kunnen uitmaken. De resident had er daarom een posthouder geplaatst. De 4 Bengaalsche soldaten, die hier sedert September 1819 verblijf hielden, zouden door Madoereesche of inlandsche militairen vervangen worden (Resolutie van den Gouv.-Generaal van 18 Sept. 1822 no. 7).

Eerst in 1825, na het Londensch tractaat, schijnt men zich, zooals beneden blijken zal, aan de overige eilanden ten westen van Sumatra gelegen te hebben laten liggen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Du Puy treedt als resident te Padang op, onder hoogst moeielijke omstandigheden. — Zoutmonopolie en opiumpacht ingevoerd. — Voorloopige vergunning aan de ambtenaren om handel te drijven. — De haven van Padang voor vreemde schepen opengesteld. — Maatregelen, in het belang der politie genomen. — Voorschriften der Regeering omtrent acten van verband en contracten met de landschappen langs de kust en binnenslands. — Verwikkelingen met de VII kota's. — Du Puy verzoekt machtiging tot bezetting van Semawang; weigering der Regeering. — Onze verhouding tegenover de Toewankoe's van Soeroaso. — Nader betoog van du Puy van de noodzakelijkheid om Semawang te bezetten. — Machtiging der Regeering om daartoe over te gaan, na dat een contract met de binnenlandsche hoofden zal zijn gesloten.

Overeenkomst met eenige hoofden, waarbij zij het Menangkabausche Rijk afstaan. — Semawang bezet. — De militaire commandant uitgenoodigd om de toetreding tot ons gezag van de nabij Semawang gelegen kampongs »met den sterken arm« te doen bewerkstelligen. — De Regeering heeft bezwaar tegen de overeenkomst en keurt de offensieve operatiën af. — Soelit Ajer veroverd. — Verwachtingen van den militairen commandant.

Du Puy betoogt de noodzakelijkheid van verdere militaire maatregelen. — Aarzeling der Regeering. — Aanval van de Padries op den post te Semawang. — De Regeering besluit den luitenant-kolonel Raaff met »eene genoegzame militaire macht« naar Padang te zenden.

Du Puy vond zich, in Mei 1819 als resident van Padang optredende, in hoogst moeielijke omstandigheden geplaatst. De eerbied voor het gezag was grootendeels verdwenen en buiten de door ons bezette plaatsen — Padang, Priaman, Ajer Hadji en Poeloe Tjinko — had het bestuur niet den minsten invloed. Van de archieven der Compagnie was bijna niets meer te vinden, en de Indische Regeering moest hare inlichtingen uitsluitend inwinnen bij den Raad van Indië Chassé, die, vijf en twintig jaar geleden (1792—1794) opperkoopman te Padang was geweest.[1]

Neemt men daarbij in aanmerking, dat du Puy al spoedig bemoeienis kreeg met de vroeger onbekende binnenlanden, dan is het duidelijk, dat, zoowel bij hem en zijne opvolgers als bij de Indische regeering, misgrepen niet altijd te vermijden waren. Men miste vol-

[1] Petrus Theodorus Chassé, van 1826 tot 1829 luitenant-gouverneur-generaal, was een broeder van den bekenden generaal Chassé.

doende oordeelkundige kennis der geschiedenis onzer vroegere vestiging; men had te beschikken over geringe hulpmiddelen; men had te doen met eene bevolking, die zich nooit uit vrijen wil als onderdaan beschouwd had, en gewoon was in volkomen onafhankelijkheid van Europeesch gezag te leven; men kende hare zeden en gewoonten niet naar behooren. Dit alles in aanmerking nemende, kan de onpartijdige beoordeelaar èn aan het Bestuur te Padang èn aan de Hooge Regeering den lof niet onthouden, ernstig naar de vestiging van een goed bestuur te hebben gestreefd en, in vele opzichten, met goed gevolg werkzaam te zijn geweest.

Een der eerste maatregelen moest wel zijn de zorg voor de belangen der schatkist. De inkomende en uitgaande rechten, zooals zij tijdens het Britsche tusschenbestuur bestonden, bleven gehandhaafd; verder werd, in September 1819, het zoutmonopolie ingevoerd en traden met Januari 1820 „de nieuwe bepalingen op de amfioenpacht in de bovenlanden" in werking (resolutie van den Gouv.-Gen. van 6 Sept. 1819 nº 3 en 2 October 1820 nº 15). Intusschen werd, bij art. 6 van de resolutie van 4 October 1819 nº 3, aan den resident opgedragen te onderzoeken „of, en zoo ja welke, belastingen te Padang en Onderhoorigheden zouden kunnen worden geheven zonder drukking van de ingezetenen." Aan deze opdracht schijnt echter geen gevolg te zijn gegeven totdat, zooals beneden blijken zal, de quaestie van scheepvaart, handel, belastingen enz. ter westkust van Sumatra in 1822 in het bijzonder ter sprake kwam.

Uit overweging, dat de handel te Padang overigens geheel in handen van Engelsche kooplieden was, stond de Indische Regeering, bij resolutie van den Gouv.-Gen. in Rade van 5 December 1820 nº 21, provisioneel toe dat de ambtenaren aldaar, met uitzondering alleen van den ontvanger der inkomende en uitgaande rechten, op de van ouds gebruikelijke wijze voortgingen met het drijven van handel. Men achtte dit voorshands het eenige middel om vreemden invloed te weren.

Op advies van Chassé werd, al zeer spoedig nadat Padang weder onder het Nederlandsch gezag was gesteld, de haven aldaar „voor Amerikaansche en andere vreemde schepen" geopend en het deswege tijdens de Britsche regeering bestaande verbod opgeheven (Publicatie van 6 September 1819). Verder werd echter, tot 1822, niets verricht om den handel te bevorderen en daarmede de thans besproken landstreek tot ontwikkeling te brengen.

In het belang der goede orde ter hoofdplaats richtte du Puy eene „burgerwacht" op, bestaande uit: 2 sergeanten à *f* 24, 4 korporaals

à ƒ 16 en 12 gemeenen à ƒ 12 's maands, benevens eenige Niassers (1 mandoer à ƒ 12 en 16 oppassers à ƒ 9 's maands); deze regeling werd bij resolutie van den Gouv.-Generaal van 23 Sept. 1820 nº 6 goedgekeurd.

Zooals bekend is, had de Oost-Indische Compagnie in de 17e en 18e eeuw veelvuldig contracten aangegaan met de langs de kust gelegen landschappen, waarbij zij de bevolking zooveel mogelijk haar monopoliestelsel opdrong en daarentegen de verplichting op zich nam, deze aan de zeezijde tegen hare vijanden te beschermen. Bij geene dier contracten werden de Sumatranen als onderdanen der Compagnie, doch veeleer als bondgenooten beschouwd.

Aan deze contracten wijdde du Puy in 1820 zijne aandacht. Vele daarvan waren niet meer in de archieven aanwezig, alle waren in grootere of mindere mate verouderd. Du Puy wenschte die contracten te vernieuwen, doch vroeg deswege, bij missive van den 17n Augustus 1820, de bevelen der Hooge Regeering.

Om den geest der toenmalige regeering te doen kennen is het niet zonder belang te weten, welke beslissing door haar, op advies van de Raden van Indië Chassé en Mr. H. W. Muntinghe, bij resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 3 Januari 1821 nº 20, genomen werd.

In de eerste plaats werd den resident medegedeeld „dat het Gouvernement het voor alleszins nuttig houdt, de regenten en hoofden op de Westkust van Sumatra op nieuw te voorzien van documenten, waarin hunne verplichtingen en gehoudenissen zijn omschreven, doch dat het voorkomt dat het doelmatiger zal zijn, dezen maatregel ten aanzien van de strandregenten daar te stellen bij wijze van *voorschrift of acte van verband*, en het aangaan van *contracten* te bepalen tot die weinige meer binnenlands gelegen districten, waarvan de bewoners in eenen minderen graad geacht kunnen worden onderdanen van het Gouvernement te zijn.”

Verder werd hem te kennen gegeven, dat die voorschriften of overeenkomsten — behoudens de noodige plaatselijke wijzigingen — de volgende „hoofdtrekken” behoorden te bevatten:

„a. De cultures en handel zijn, tegen betaling der reeds ingevoerde of nader in te voeren belastingen, geheel vrij, behoudens de reeds bestaande en hieronder nader te noemen restrictiën. Het Gouvernement verlangt geene leverantiën van producten hoegenaamd, en laat aan de planters de vrije beschikking over de vruchten hunner nijverheid;

„b. Tot welzijn der bevolking zullen de hoofden haar zooveel mogelijk aansporen tot het uitbreiden der koffiecultuur en vooral om die cultuur geregeld en met zorg te oefenen", enz. [1];

„c. Aan de hoofden zal worden betaald eene premie, van een kwart gulden vóór elken pikol koffie, uit hunne districten afgevoerd;

„d. Bij de verkiezing van nieuwe hoofden zal bijzonderlijk ook gelet worden op den minderen of meerderen graad van ijver, waarmede de sollicitanten de koffiecultuur hebben behartigd [2];

„e. De hoofden zullen zorgen dat al het product ter markt gebracht worde te Padang, en zullen aanteekening houden van het getal koffieboomen in elk district:

„f. De hoofden zullen alle schadelijke personen, bijzonderlijk vreemdelingen, uit hunne districten weren;

„g. Zij zullen op den smokkelhandel letten en, in het algemeen, de richtige uitvoering der bestaande bepalingen, zoo omtrent de scheepspassen als anderszins, nagaan en handhaven;

„h. De hoofden zullen bij requisitiën, zoo van volk als anderszins voor 's Gouvernements dienst, daaraan met spoed voldoen;

„i. De hoofden zullen geene tollen heffen van den handel;

„k. Onderlinge twisten zullen niet met de wapenen mogen beslist worden, maar ter afdoening worden overgegeven aan den resident;

„l. De hoofden (die zulks aangaat) zullen zich op nieuw verbinden tot de schikkingen, in den jare 1820 omtrent de amfioenpacht gemaakt, tegen het genot van de daarbij aan hen toegewezen uitkeeringen in geld;

„m. De hoofden zullen de gemaakte bepalingen omtrent den alleenhandel in zout met ijver helpen handhaven."

Eindelijk werd de resident bij deze gelegenheid aangeschreven „na nader en *omzichtig* onderzoek te dienen van consideratiën en advies over het invoeren van eene grondbelasting, speciaal op de koffietuinen, hetzij nu dadelijk, dan wel in den vervolge."

In hoever aan deze regeeringsvoorschriften gevolg gegeven is, blijkt niet; de quaestie der belastingen werd later afzonderlijk behandeld, maar in de archieven over het thans besproken tijdperk hebben wij geenerlei nieuwe, met de verschillende landschappen gesloten contracten gevonden. Vermoedelijk bestaan zij ook niet,

---

[1] Hier volgden nog enkele aanwijzingen omtrent het planten van schaduwboomen en de plantwijdte der koffieheesters.

[2] Uit deze § blijkt wel de weinige bekendheid der Indische Regeering destijds met de volksinstellingen op Sumatra's Westkust!

vermits onze verhouding tot de bevolking al spoedig belangrijke wijziging onderging.

In den eersten tijd van onze vestiging te Padang bleef het vrij rustig. Alleen had men tegen het einde des jaars eenige verwikkelingen met het volk der VII kota's, dat "eenen inval op Gouvernements grondgebied gewaagd" en "de kampong Priaman verbrand" had (resolutie van den Gouverneur-Generaal van 9 Maart 1820 n° 8). Ter bestraffing werden "eenige militaire operatiën door het garnizoen van Padang uitgevoerd"; in Februari 1820 waren alle aanhangige geschillen daarop met onderling overleg uit den weg geruimd. [1]

Inmiddels was reeds herhaaldelijk bij du Puy aangedrongen op de bezetting van Semawang en verdere bemoeiingen met de Padangsche Bovenlanden. Wij zullen thans mededeelen, wat dienaangaande uit de officieele stukken kon worden verzameld.

Betrekkelijk weinige dagen nadat Padang door ons in bezit was genomen — bij missives van 15 Juni 1819 n°s 27 en 28 — deelde du Puy aan de Indische Regeering mede, dat de post te Semawang met het vertrek der Engelschen verlaten was; dat het bestaan van eene secte, genaamd Padries of priesters, welke zich in de binnenlanden van Menangkabau had opgeworpen, de herstelling van dien post deed verlangen, en dat hij derhalve voorstelde een honderdtal Boegineezen aan te werven.

Zooals te begrijpen is, was de Regeering op deze vrij oppervlakkige mededeelingen weinig genegen aan het voorstel gevolg te geven. Op advies van den commandant der troepen en van den Raad van Indië Chassé werd bij resolutie van den Gouverneur-Generaal van 6 November 1819 n° 13 — uit welke resolutie wij ook den inhoud van 's residents voorstellen kennen — geantwoord, dat eene verdeeling der te Padang beschikbare macht ongeraden was; dat de Regeering het op nieuw bezetten van den post te Semawang, evenals het versterken van het garnizoen te Padang, vooreerst onnoodig achtte; dat dit garnizoen dan ook vooreerst niet zou worden vermeerderd; dat het nut niet werd ingezien om hetzij het oude fort aldaar, hetzij den verlaten post te Semawang te herstellen, en dat integendeel onze

[1] De voorstelling van de Stuers (I. bl. 44), als zou van onze zijde door het vernielen van zoutpannen de eerste aanleiding tot de onlusten gegeven zijn, wordt door de officieele stukken niet bevestigd; waarschijnlijker komt ons de meening van Francis (t. a. p. III bl. 157) voor, dat de VII Kota's den staat van onrust, door hen onder het vorig bestuur veroorzaakt, schenen te willen verlengen. Het verhaal van de Stuers is overigens, uit een chronologisch oogpunt, stellig onjuist.

macht te Padang vereenigd moest blijven "om er bij onverhoopte gebeurtenissen het meeste nut van te trekken." Den resident werd aangeraden, ter betere verdediging van Padang geschut op den Apenberg te doen plaatsen.

Dit is alles wat wij van het destijds verhandelde weten. Geheel duidelijk is de beslissing der Regeering niet; naar het ons voorkomt schijnt er uit te blijken, dat du Puy op de bezetting van Semawang vooral heeft aangedrongen om Padang beter tegen een mogelijken aanval van de Padries te beveiligen.

Bij brief van den 16n September 1819 no 61 deelde de resident aan de Regeering mede dat de beide Toewankoes van Soeroasso, na (tijdens het bestuur der Engelschen) door den luitenant-gouverneur Raffles naar Bengkoelen te zijn opgeroepen, thans "zonder eenig naricht van daar" waren teruggekeerd. Zij waren door het Engelsche Gouvernement als vertegenwoordigers van het Menangkabausche Hof erkend, en genoten als zoodanig een maandelijksch inkomen van *f* 100 en *f* 20. De resident, eene verandering ten deze niet geraden oordeelende, had de bestaande regeling voorloopig bestendigd en vroeg daarop goedkeuring.

De Regeering overwoog (resolutie van den Gouv.-Gen. van 9 Augustus 1820 no 17) dat deze vertegenwoordigers van het Menangkabausche Hof voor het tegenwoordige van geene noodzakelijkheid waren, doch van hen, bij eene eventueele bezetting van Menangkabau een nuttig gebruik zou kunnen worden gemaakt; en zij stond derhalve den oudste eene toelage van *f* 50, den jongste der beide broeders eene van *f* 10 per maand toe.

Bij missive van 11 Augustus 1820 kwam du Puy, ter bespreking van verschillende dienstaangelegenheden tijdelijk te Batavia aanwezig, op de quaestie der bezetting van Semawang terug.

Hij deelde den Gouverneur-Generaal mede, dat hij de resolutie van 6 November 1819 no 13 pas in April 1820 ontvangen had (de gemeenschap van Batavia met de Buitenbezittingen was destijds over het algemeen nog hoogst gebrekkig!). Hij had intusschen de bij herhaling gedane aanzoeken der Menangkabausche districten, om door het Gouvernement tegen de aanvallen der Padries te worden beveiligd, steeds op eene ontwijkende wijze beantwoord, doch tevens de hoop levendig gehouden dat hun verzoek zoude worden ingewilligd.

Zelfs na ontvangst van bedoelde resolutie had hij "zwarigheid gezien om die hoop geheel uit te dooven, eensdeels omdat hij voor zich-zelven de vervulling dier hoop als nuttig voor onze eigene be-

langen beschouwde, en anderdeels, omdat die verzoeken om bescherming met zooveel aandrang werden gedaan dat de vrees bij hem ontstond dat, zoo het Nederlandsch Gouvernement zijne hulp aan de Menangkabausche hoofden weigerde, zij die hulp elders [1] zouden gaan zoeken."

Na "nauwkeurig en bedaardelijk" te hebben "overwogen, welke redenen vóór het aanknoopen van nauwere relatiën met het rijk van Menangkabau pleiten", had du Puy zich "overtuigd dat die nauwere betrekkingen zeer nuttig voor Padang zouden zijn:

"*a*. omdat de staat van verwarring, waarin de invallen en rooverijen der Padries de binnenlanden gebracht hebben, landbouw en handel grootendeels hebben doen stilstaan, waaruit een middellijk nadeel voor de inkomende en uitgaande rechten van Padang is voortgevloeid, hetwelk door het herstellen der rust wederom zal verdwijnen;

"*b*. omdat die maatregel zal strekken om de zich meer en meer uitbreidende en reeds tot het Gouvernements-grondgebied doorgedrongen heerschappij der Padries te stuiten en (deze) waarschijnlijk van de Nederlandsche bezittingen te verwijderen;

"*c*. omdat het Gouvernement daardoor deszelfs gebied met een uitgestrekt, volkrijk en vruchtbaar gewest zal zien vermeerderd."

De resident deelde verder mede dat "geen gunstiger tijdstip om tot dezen stap over te gaan dan het tegenwoordige kon worden gekozen, dewijl de inwoners, hoewel gedeeltelijk voor de overmacht der Padries gebukt en hunne dweepachtige leerstellingen omhelsd hebbende, echter alleen naar de toezegging van de hulp van het Gouvernement wachten om de Padries met ernst te keer te gaan." Om "van dat alles betere informatie te bekomen", had hij eene commissie [2] naar de Bovenlanden gezonden "ten einde de ware gezindheid van het volk en de hoofden, en den geheelen staat van zaken in de Menangkabausche districten te onderzoeken, welke commissie hem, korte dagen vóór zijne afreize van Padang, een door de Menangkabausche hoofden mede onderteekenden brief heeft ge-

[1] Met dit "elders" wordt natuurlijk bedoeld "bij onze (toenmalige) naburen, de Engelschen te Bengkoelen of Natal". Bij de bekende gezindheid van Raffles was de hier uitgesproken vrees zeker niet geheel ongegrond.

[2] Volgens Francis, III blz. 158, werden 12 inlandsche soldaten "ter begeleiding van de beide broeders Toewankoe Soeroaso" naar Semawang gezonden. Ook volgens de Stuers I blz. 49) zou bovenbedoelde commissie uit deze personen bestaan hebben. De opvatting van Lange (I bl. 22), dat een detachement van 12 man naar Semawang werd gezonden "om daar post te vatten" is ongetwijfeld minder juist

schreven, houdende *dat zij allen gezind waren hunne landen, evenals reeds aan de stranden plaats vond, aan het Gouvernement af te staan, mits zij door dit Gouvernement tegen de Padries werden ondersteund en beschermd.*"

Op alle deze gronden gaf de resident aan de Regeering in overweging "hem te machtigen tot het aangaan eener verbintenis met de binnenlandsche hoofden, waarvan de basis zal zijn de afstand hunner landen aan het Gouvernement, en voorts het plaatsen van eenen militairen post, hetzij te Semawang of elders, ter sterkte van 100 manschappen met een paar veldstukken, waarbij een Europeesch ambtenaar als adsistent-resident zoude behooren te worden gevoegd."

Bij de resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 11 September 1820, n° 23, waarbij de inhoud van 's residents brief op de bovenvermelde wijze wordt samengevat, wordt overwogen dat, voor zoover de Regeering, zonder eene nauwkeurige kennis van de tegenwoordige plaatselijke omstandigheden te bezitten, over het gedane voorstel kon oordeelen, dit op goede en aannemelijke gronden scheen te berusten en dat, in het onderwerpelijk geval, de beveiliging van de belangrijke bezitting van Padang scheen te vorderen dat het Gouvernement de bedenkingen ter zijde stelde welke, in het algemeen, de uitbreiding onzer buiten-établissementen afraden.

De resident werd derhalve gemachtigd om, "indien bij zijne terugkomst te Padang zich geene redenen ter contrarie voordoen, contracten te sluiten met de hoofden der bovenlandsche districten, waarvan de basis zoude zijn eene onbepaalde overgifte hunner landen aan-, en de inbezitneming daarvan door- het Gouvernement, en voorts het plaatsen van eene militaire bezetting, hetzij te Semawang of elders, van een honderdtal manschappen met een paar veldstukjes, om de ingezetenen tegen de Padries te beschermen en de rust in de bovenlanden te herstellen."

In verband hiermede werd de commandant der troepen bij resolutie van den Gouverneur-Generaal van 23 September 1820 n° 4 gemachtigd, het garnizoen van Padang met 80 inlandsche infanteristen, 20 inlandsche artilleristen en "een genoegzaam aantal officieren" te versterken, ten einde den militairen commandant te Padang in staat te stellen om, "ingeval de gelaste sluiting van contracten met de binnenlandsche hoofden mocht tot stand komen", op uitnoodiging van den resident eene bezetting naar Semawang "of op zoodanige andere plaats als de resident zoude aanwijzen" te zenden.

Het duurde niet lang of deze ambtenaar achtte zich verplicht, van de

hem verleende machtiging gebruik te maken. Kort na zijne terugkomst van Batavia (en na de aankomst te Padang van de bovenbedoelde versterking der militaire macht) kwamen »de bovenlandsche hoofden» op nieuw en met aandrang verzoeken »om tegen de meer en meer aangroeiende macht der Padries te worden beschermd». Met »eenige daartoe expresselijk afgekomen hoofden», waaronder zekere Toewankoe Alam Begagar Shah van Pagerroejoeng, een afstammeling van den alzoo genoemden tak van het voormalig vorstelijk huis van Menangkabau [1]» werd, den 10en Februari 1821, de overeenkomst gesloten, waarvan de Nederlandsche vertaling hier volgt.

Contract, gesloten tusschen den resident van Padang, James du Puy, voor en van wege de Hooge Regeering van Ned.-Indië, als daartoe behoorlijk door dezelve geautoriseerd ter eenre, en

de daartoe speciaal afgevaardigde hoofden der landen van het gewezen Rijk van Menangkabau, als behoorlijk geautoriseerd door de gezamenlijke hoofden der genoemde landen, ter andere zijde.

Art. 1.

Voormelde hoofden doen bij deze formeelen afstand en onbepaalde overgifte van de landen van Pagarroejoeng, Soengei Tarab en Soeroasso, benevens de overige landen van het Rijk van Menangkabau, aan het Nederlandsch Gouvernement in Oost-Indië.

Art. 2.

Voormelde hoofden beloven plechtiglijk, zoo voor hen-zelven als voor hunne onderdanen en dier nakomelingen, om alle bevelen van het Gouvernement stiptelijk te zullen gehoorzamen, zonder eenige uitzondering, en zich nimmer daartegen te verzetten.

Art. 3.

Van de zijde van het Gouvernement belooft de resident om een militair detachement, sterk 100 man, gevoerd door Europeesche officieren met 2 veldstukken te zullen zenden om de afgestane landen in bezit te nemen en post te vatten te Semawang, ter bescherming van de ingezetenen dier landen tegen de zoogenaamde Padries, deze te verdrijven en de rust in de binnenlanden te herstellen.

Art. 4.

Voormelde hoofden nemen aan, het benoodigd getal manschappen

[1] Deze Toewankoe Alam Begagar Shah was zusterskind, en dus, volgens de inlandsche voorstellingen, de wettige opvolger van den bovengenoemden Radja Moening. Hij is later regent van Tanah Datar geweest.

tot koelies te zullen leveren en voor de voeding van deze naar behooren te zullen zorgen.

Art. 5.

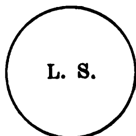
De aloude gewoonten en gebruiken van het land en de betrekkingen, tusschen de hoofden en hunne ondergeschikten wederzijds bestaande, zullen volkomen stand blijven houden en geenszins worden overtreden voor zoover zij niet tegenstrijdig zijn met bovenstaande bepalingen.

Art. 6.

Aldus gecontracteerd, op den Koran plechtiglijk beëedigd en ten bewijze van echtheid onderteekend door voormelde hoofden, zoo voor henzelven als hunne nakomelingen in de vergaderzaal te Padang, in tegenwoordigheid van den Toewankoe Panglima Soetan Radja Mansoer Alam Shah, den Toewankoe Bandaro Radja Djohan en de gezamenlijke penghoeloes van Padang, zoomede de hoofden der kooplieden uit de, in deze gemelde, landen afkomstig en te Padang nedergezet, op Zaterdag den tienden Februari achttien honderd een en twintig, of, volgens de Maleische tijdrekening den 8n dag van de maand Djoemadilawal in den jare Twaalf honderd zes en dertig van de Hegira, zijnde van dit contract drie gelijkluidende afschriften gemaakt, waarvan een zal worden verzonden naar Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal te Batavia, een zal verblijven bij den resident van Padang en een bij de Toewan Gadies van Soeroasso.

J. DU PUY.

Als getuige:
TOEWANKOE PANGLIMA SOETAN RADJA MANSOER ALAM SHAH.

Hier volgden de handteekeningen van:

Daulat Jang di pertoewan Soetan Alam Bagagar van Pagarroejoeng.
Jang dipertoewan Radja Tangsier Alam van Soeroasso.
Jang dipertoewan Soetan Krajahan Alam van Soeroasso.
Datoe Basoeko en Datoe Moedo,
voor zich en de overige 12 panghoeloes van Batipoe.
Datoe Satoe en Datoe Palindie,
voor zich en de overige 6 panghoeloes van Singkaraq.

Datoe Radja Nanda en Datoe Radja Bagagar,
voor zich en de overige 8 panghoeloes van Saningbakar.
Datoe Radja Nansattie,
voor zich en de overige 5 panghoeloes van Boenga Tandjong,
Datoe Gadang Maharadja Lella,
voor zich en de overige 5 panghoeloes van Pitalah.
Datoe Satie,
voor zich en de overige 6 panghoeloes van Tandjong Beroelaq.
Datoe Radja Boehet,
voor zich en de overige 4 panghoeloes van Goenoeng Radja.
Datoe Panghoeloe Besar,
voor zich en de overige 4 panghoeloes van Batoe Sangkar.
Datoe Maharadja Lella,
voor zich en de overige 6 panghoeloes van Soempoer.
Datoe Sarree Padda,
voor zich en de overige 6 panghoeloes van Melala.
Datoe Nakodah Intan en Datoe Padoeka,
voor zich en de overige 40 panghoeloes van Sembilan Kota.
Datoe Mangoen jang Toewah en Datoe Bandara Moeda,
voor zich en de overige 6 panghoeloes van Semawang.

Ter ordonnantie van den resident,
De adsistent-resident en secretaris,
A. F. VAN DEN BERG.

Na het sluiten van dit contract werd de post van Semawang al spoedig — den 28n Februari — [1] door een detachement van 100 man en twee veldstukken bezet.

De hoofden der afgestane districten deden onmiddellijk aanzoek »om de naastbijgelegen dorpen der Padries te gaan overvallen en verbranden«; doch de resident achtte het doelmatiger, die dorpen »zoo mogelijk door zachte middelen onder 's Gouvernements gezag te brengen.« Tot dat einde liet hij »een aantal brieven« zenden »aan de hoofden van zoodanige nabijgelegen dorpen, die zich reeds aan de Padries hadden onderworpen« (missive van den Resident van 29 Maart 1821, n° 45).

Den 27n April moest de resident echter berichten, dat »de zachte maatregelen, door hem in het werk gesteld om 's Gouvernements gezag in de nabij Semawang gelegen dorpen te doen erkennen, vruch-

[1] Lange (I bl. 23) noemt abusievelijk 18 Februari als de dag der bezetting van Semawang.

teloos waren geweest" (missive nº 69); te vergeefs had de commandant van Semawang o. a. pogingen gedaan om des residents proclamatiën te Pagarroejoeng, Soeroasso en Soengei Tarab te doen aannemen. Mitsdien was de resident met den militairen commandant te Padang, kapitein L. Goffinet, overeengekomen, de toetreding tot ons gezag "door den sterken arm te doen bewerkstelligen, ten welken einde gemeld officier in persoon naar Semawang vertrokken is."

De Indische Regeering overwoog, na ontvangst van deze berichten, dat de resident den last, vervat in de resolutie van 11 September 1820, scheen te hebben overschreden: "eensdeels door te bedingen den afstand van al de landen van het Rijk van Menangkabau, anderdeels door tot het contract toe te laten voortvluchtige hoofden, die niet in het gezag waren over de landen, voor den afstand waarvan zij hebben gecontracteerd." Het gevolg daarvan was dan ook geweest, dat dadelijk tot militaire operatiën moest worden overgegaan om het Gouvernement in het bezit te stellen van hetgeen ons bij contract was afgestaan; tot operatiën, die, "op zich zelve strijdig met de bedoelingen van het Gouvernement, hetwelk in deze wel beschermer, maar geen aanvaller wezen wil, ook buitendien bedenkelijk zijn met betrekking tot de veiligheid van een zoo gering en verwijderd detachement als dat, hetwelk te Semawang was gestationeerd."

Mitsdien werd bij resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 1 Juni 1821 nº 22 besloten, den resident omtrent een en ander nadere inlichtingen te vragen en hem "te gelasten zooveel mogelijk alle offensieve operatiën in de omstreken van Semawang zorgvuldig te vermijden; zoowel omdat zij aan onze vestiging aldaar een geheel ander aanzien geven dan bij de resolutie van 11 Sept. 1820 nº 23 was bedoeld, als omdat het Gouvernement ze beschouwt als gevaarlijk voor de veiligheid van het zwakke detachement, te Semawang geplaatst."

In den brief, waarbij de resident bericht had gezonden van het sluiten der medegedeelde overeenkomst en van het zenden eener bezetting naar evengenoemde plaats, had hij tevens voorgesteld om "op het voetspoor der Engelschen" een civiel ambtenaar te Semawang te plaatsen. De Regeering machtigde hem om "als de omstandigheden dat noodig maken, het civiel gezag te Semawang onder nadere goedkeuring op te dragen aan een burgerlijk ambtenaar op een tractement van ƒ 350 's maands, met aanbeveling, vooral te letten op het belang, om te Semawang te plaatsen een bedaard en bekwaam persoon, bekend met de taal en de gewoonten des lands, en geschikt om voorvallende geschillen met billijkheid te onderzoeken en te beslissen."

Aan deze machtiging is echter geen gevolg gegeven; mede "op het voetspoor der Engelschen" is het bij het plan gebleven. Wellicht tengevolge der spoedig gevolgde vijandelijkheden, — misschien ook omdat men geen ambtenaar beschikbaar had, die aan de door de Regeering gestelde eischen voldeed. Uit de Regeeringsresolutie van 19 Februari 1822 n° 18 blijkt, dat de 1e luitenant der artillerie Kluppel "tevens commissaris voor de burgerlijke zaken in de Padangsche Bovenlanden" was.

Het contract van 10 Februari 1821 werd door du Puy nader verdedigd bij zijne missive van 17 Juli 1821 n° 127, waarvan de hoofdinhoud is opgenomen in de resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 13 Oct. 1821 n° 25.

Hierin lezen wij o. a. dat de resident vermeend had, aan de bevoegdheid der onderteekenaren, om over den afstand van hunne districten te contracteeren, niet te mogen twijfelen, "te minder daar zij hierin waren voorgegaan en bevestigd door de vertegenwoordigers der vorige hoofdregenten"; dat, wat betreft de algemeene bewoordingen van het contract ten aanzien der afgestane landen, het eene volstrekte onmogelijkheid is geweest om elk klein district en dorp bij name te specificeeren, omdat dezelve niet eens bekend waren bij de hoofden die tot het maken der overeenkomst waren afgekomen". En de resident was van oordeel dat men met niemand anders dan met deze hoofden had kunnen contracteeren, daar zij, ofschoon niet werkelijk in het gezag zijnde, evenwel de eenige zijn die recht op de regeering hebben, en zij bijgevolg ook buiten twijfel afstand konden doen."

Hoe weinig men destijds nog van den toestand in de Padangsche Bovenlanden wist, blijkt uit de, in evengenoemde resolutie mede vermelde inlichtingen, door du Puy omtrent de Padries verstrekt: "voor tien jaren heeft een priester van Pasaman zich voorgegeven als een profeet of zendeling van den hemel, ter verbetering van de leer van Mohammed; deze heeft allengs aanhang verkregen, doch de regenten der Menangkabausche landen weigerden, zijne leer te volgen; deze zijn vermoord, oorlogen en onlusten zijn hierdoor ontstaan, die nog voortduren".

De generaal de Kock, die den 12n April 1823 een algemeen "Rapport over de militaire verrichtingen in het Padangsche" indiende, merkt op dat men slechts wist "dat in de Padangsche Bovenlanden een gedeelte der bevolking zich trachtte te onderscheiden, zoowel door het dragen van uiterlijke teekenen, als door het instellen van zekere

gewoonten en godsdienstige plechtigheden, waaraan het andere gedeelte zich niet wenschte te onderwerpen; en dat de hervormers, onder den naam van Padries bekend, zich bij voortduring van ongeoorloofde dwangmiddelen bedienden om hunne landgenooten tot hunne meening over te halen. Doch, wat nu wel de eigenlijke bedoeling dezer Padries mocht zijn, waarin hunne leerstellingen bestonden, uit wat oorzaak de groote afkeerigheid der Maleiers [1] tegen hen geboren was, hoe zij meer bepaaldelijk omtrent het Nederlandsch gezag en hunne onderwerping aan hetzelve dachten, — omtrent alle deze zaken bestond er ongelukkig, en bleef er bij voortduring eene onzekerheid bestaan die, uithoofde der groote zwarigheid in de communicatiën dier landen en de moeielijkheid om met de belanghebbenden op de plaats zelve over hunne aangelegenheden te handelen en die naar behooren te onderzoeken, niet uit den weg konden geruimd worden„.

Er was dus een „zeer verschoonbaar gebrek aan locale kennis„, zoodat fouten wel onvermijdelijk moesten wezen.

Zooals boven medegedeeld is, was kapitein Goffinet, volgens het rapport van den resident van 27 April 1821, naar Semawang vertrokken om de toetreding tot ons gezag van de naburige kampongs „met den sterken arm te doen bewerkstelligen„. Op uitnoodiging van den resident maakte hij „eene militaire beweging naar de kampong Soelit Ajer, op grond der betoonde onbereidwilligheid van de Padries om zich aan het Nederlandsch gezag te onderwerpen„.

„Deze verdienstelijke officier„ — zoo lezen wij verder in het bovenbedoeld algemeen verslag van den generaal de Kock — „raadpleegde bij deze gelegenheid alleenlijk zijn moed en ijver voor den dienst; hij tastte de kampong Soelit Ajer op den 28n [2] April aan, maar ondervond zulk een hardnekkigen tegenstand van de zijde der Padries, die buiten verwachting in dat dorp versterkt waren, dat het hem niet dan op den 30n daaraanvolgende mocht gelukken, die kampong te veroveren en dat wel niet zonder (aangezien zijne geringe macht) een vrij aanmerkelijk verlies te hebben ondergaan. Nogtans achtte die commandeerende officier den wederstand dien de Padries, met wie thans de oorlog begonnen was, in het vervolg zouden kunnen bieden, zoo weinig in staat om eenige bekommering te kunnen baren,

[1] Aldus worden in al de stukken, in navolging der inlanders, de tegenstanders der Padries genoemd, ofschoon deze laatste even goed Maleiers waren. Wij volgen eenvoudigheidshalve deze onderscheiding.

[2] Lange vermeldt abusivelijk (I blz. 23) dat deze aanval den 25n April plaats had.

dat hij, in zijne rapporten van den 5n en 18n Mei 1821, over deze gebeurtenis sprekende, slechts eene versterking van 50 Europeesche soldaten verzocht, mitsgaders een houwitser van 6 duim, met welke vermeerdering van macht hij niet-alleen verzekerde in staat te zullen zijn alle de kampongs der Padries en voornamelijk ook Lintou te overweldigen — waar men volgens zekere berichten vooronderstellen moest dat de vijand zijne voornaamste sterkte had — maar ook tevens, in den tijd van twee maanden na de ontvangst der gevraagde versterking, vertrouwde in staat te zullen zijn, eene communicatie te bewerken tusschen Padang en het rijk van Djambi en wellicht in het vervolg langs dien weg met Palembang.

„De gevraagde versterking werd den commandant toegestaan, maar zijn aanval, zonder voorafgaande oorlogsverklaring, werd door de Regeering afgekeurd."

In zijne missive van den 23n Mei 1821 no 83 — verhandeld bij resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 29 Juni d. a. v. no 31 — waarin de resident den uitslag van den aanval tegen de Padries nabij Semawang bericht, deelt hij aan de Regeering mede dat drie der vijandelijke dorpen zijn vernield en den Padries vier kleine kanonnen zijn ontnomen, terwijl het verlies aan onze zijde slechts gering was.

Welke drie dorpen — behalve Soelit Ajer — dat geweest zijn, is uit onze bronnen niet na te gaan. Opmerking verdient het voorstel van du Puy om „de Bengaleezen en Maleiers, te Padang in dienst genomen en waarvan weinig nut getrokken wordt, door betere manschappen te doen vervangen"; — een voorstel, waaraan overigens geen gevolg gegeven werd; de Regeering bepaalde zich voorloopig tot het completeeren der ter Sumatra's westkust gestationneerde compagniën.

In zijne boven reeds gedeeltelijk besproken missive van den 17n Juli 1821 no 127 kwam de resident terug op den hem door de Regeering bij resolutie van 1 Juni t. v. no 22 gegeven last, om verdere offensieve operatiën te vermijden. Die last was door hem aan de betrokken autoriteiten overgebracht, doch hij was van gevoelen „dat strenge maatregelen noodig zijn om den voortgang der Padries te stuiten en de bezittingen van het Gouvernement zelf te beveiligen"; ter bevestiging van welke meening „hij zich beriep op het voorbeeld der Engelschen, die uit de kleine bezetting van Natal eene versterking van 60 Sipahi's naar de bovenlanden hebben gezonden".

In een volgend schrijven (van 7 Augustus 1821 no 165) berichtte

de resident, dat de stand van zaken zijns inziens gunstig was; de militaire commandant had hem te kennen gegeven dat een aanval op de Padries niet dan goede gevolgen zoude kunnen hebben, doch, in opvolging van de lastgeving der regeering, had hij zijne toestemming daartoe geweigerd.

Den 17n September (missive no 173) kwam du Puy nog nader op de zaak terug: de Padries hadden op nieuw aanvallen gedaan op kampongs welke aan onze zijde stonden, en hij „gaf zijne beduchtheid te kennen voor nadeelige gevolgen, zoo niet offensief tegen hen werd geageerd.”

Ondanks al dezen aandrang aarzelde de Regeering blijkbaar nog: bij de resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade van 13 October 1821 no 25 werd wel, op grond der berichten van Padang, de noodzakelijkheid geconstateerd om „spoedig eene versterking van manschappen en oorlogsbehoeften derwaarts te zenden, om bij voorkomende noodzakelijkheid tegen de Padries en hunnen aanhang gebruikt te worden”, maar tevens werd den resident van Padang opgedragen, zich „zonder uitstel ondubbelzinnig te verzekeren van den staat der binnenlanden, en wel bijzonderlijk, of de Padries zich wezenlijk daarvan en alzoo van het Rijk van Menangkabau hebben meester gemaakt en dat geheele Rijk onder hun bedwang hebben”; en voorts „ten nauwkeurigste op te geven welke voordeelen het Gouvernement kunnen toevloeien wanneer, ingeval de Padries wezenlijk het Rijk van Menangkabau overwonnen en onder hun bedwang hebben, deze van daar verdreven en dat Rijk vervolgens onder het Gouvernement wordt gebracht.”

Uit een en ander blijkt wel, hoe weinig de Indische Regeering nog van de zaken ter Westkust van Sumatra op de hoogte was!

Aan alle aarzeling kwam echter een einde toen, bij rapport van 30 September 1821, de tijding ontvangen werd „dat de Padries de stoutheid gehad hadden onze post te Semawang te attaqueeren, ofschoon zij met verlies teruggedreven werden.” [1]

„Thans werd het” — zoo schreef de generaal de Kock in zijn boven reeds aangehaald verslag — „bij eene aandachtige overweging van al het gebeurde, de toenemende stoutheid der Padries betrachtende, die, steeds afkeerig van eene onderwerping aan het Nederlandsch gezag, niettegenstaande zij het misnoegen van hetzelve reeds op eene min of meer krachtdadige wijze ondervonden hadden, voortgingen met zich

[1] Van de verdere gevechten, door Lange (I blz. 24) vermeld, vonden wij in de ter onzer beschikking staande bescheiden geen melding gemaakt; die gevechten waren trouwens van weinig belang.

openbaar te verzetten en niet schroomden daarbij de strafbaarste ongeregeldheden te plegen, tevens oorzaak zijnde van het kwijnen, ja bijna geheel stilstaan van den binnenlandschen handel, thans, zeg ik, scheen het bezwaarlijk, ja onmogelijk, zich langer met de tot dusverre ontvangen rapporten, als op den waren staat van zaken aldaar gegrond, te kunnen vereenigen, maar men scheen integendeel te moeten besluiten:

„1° dat de Padries ressources bezaten, die door de Nederlandsche autoriteiten uit gebrek aan genoegzame locale kennis kwalijk beoordeeld werden, en

„2° dat het op den duur te vreezen was, dat de aanwezige Nederlandsche militaire macht in het Padangsche ontoereikend zou zijn om gewapenderhand het bij tractaat van 10 Februari 1821 aan de inwoners van het Menangkabausche Rijk gegarandeerde, met opzicht tot de Padries, te bewerken.

„Maar of, en in hoeverre, niettegenstaande het bereids voorgevallene, het nog mogelijk zou zijn de rust op eene duurzame wijze in het Padangsche te vestigen zonder verdere middelen van geweld aan te wenden, — zulks liet zich op zoo verren afstand niet beoordeelen, maar het werd door de Regeering raadzaam geacht eenen hoofdofficier naar Padang te zenden, aan het hoofd van eene genoegzame militaire macht, om den gevorderden eerbied in te boezemen, maar tevens met den last om daarvan, in overleg met den resident van Padang, naargelang van omstandigheden en na behoorlijk verkregen kennis van zaken gebruik te maken.”

Bij resolutie van den Gouverneur-Generaal van 23 October 1821 n° 1 werden in dien zin de noodige maatregelen genomen. Het bevel over de expeditie werd opgedragen aan den luitenant-kolonel A. T. Raaff, destijds waarnemend chef van den algemeenen staf, die den 4en November van Batavia vertrok en den 8n December 1821 te Padang aankwam.

De troepenmacht, die hem ingevolge evengenoemde resolutie vergezelde, bestond uit:

eene flankcompagnie van het 18° regiment, sterk	4 offic. en	150 man
Tot voltalligmaking der te Padang aanwezige flankcompagnie van het 19e bat. infie. . .		27 „
Tot versterking van het detachement artie . .		10 „
te zamen . . .	4 offic. en	187 man
Ter westkust van Sumatra waren aanwezig . .	8 „ „	307 „
zoodat de gezamenlijke sterkte aan personeel gebracht werd op	12 offic en	494 man,

samengesteld uit: 284 Europeesche infanteristen, 20 Eur. artilleristen, 50 Bengaleezen, 96 inlandsche infanteristen en 44 inl. artilleristen.

Uit het magazijn te Padang[1] werden 5 vuurmonden verstrekt (1 metalen houwitser van 5½ duim, 1 metalen kanon van 6 ℔ en 3 metalen kanons van 1½ ℔), waarvoor de munitie en verdere benoodigdheden, door het inschepen van ontbrekende scherpe artilleriepatronen, kartetsen, zunders, lont enz., berekend op eene afwezigheid van ongeveer zes maanden, waren gecompleteerd. Verder werden 30.000 infanteriepatronen en 800 vuursteenen medegevoerd.

---

[1] Lange (I bl. 28) vermeldt abusievelijk dat dit geschut door Raaff (van Batavia) werd medegevoerd. De hier vermelde militaire bijzonderheden zijn ontleend aan het verslag van generaal de Kock.

DERDE HOOFDSTUK.

Verslag van Raaff over den toestand der Padangsche Bovenlanden. — Militaire transportweg naar de Bovenlanden over de Ambatjang. — Bezetting van Sipinang. — Troepen naar de Bovenlanden gezonden. — De Maleische hulptroepen. — Goenoeng bezet. — Plannen van Raaff. — Poging tot onderhandeling. — Verkenningen naar Blimbing en Soelit Ajer. — Soengei Djamboe onderwerpt zich. — Sawahtengah en Tabieng veroverd. — Vestiging der onzen te Goeroen. — Wijziging in de aanvankelijke plannen. — Verovering van Blimbing. — Onderhandelingen met de hoofden der L Kota's. — Gevechten tegen de Padries nabij Goeroen. — Pagarroejoeng bezet. — Vestiging van een post te Batoe Sangkar. — Onderwerping van Soeroeasso en vele andere kampongs in Tanah Datar. — Tandjong Beroelaq genomen. — Verkenning van den weg naar Lintau. — De operatiën worden voorloopig gestaakt; in Tanah Datar wordt eene geregelde administratie ingevoerd.

De luitenant-kolonel Raaff, te Padang aankomende, vernam hier dat er, in de maand September 1821, eenig gevaar was geweest voor onlusten te Priaman en in de nabijgelegen landschappen. Eene bende gewapende inlanders had, op de marktplaats der VII Kota's, een oppasser van den posthouder te Priaman en een timmerman, gebezigd tot de herstelling van des posthouders woning, vermoord. De resident had echter den 5n November aan de Regeering kunnen berichten dat het gevaar geweken en de zaak, tengevolge der genomen maatregelen, langs vreedzamen weg beëindigd was (resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade van 8 Jan. 1822 n° 16.)

In de eerste door hem ingediende rapporten gaf Raaff verslag van de berichten, die hij omtrent de toestanden in de bovenlanden van Padang had kunnen verzamelen. Ofschoon wij thans in vele opzichten òf beter, òf vollediger zijn ingelicht dan met Raaff het geval kon zijn, is het, om ons rekenschap te kunnen geven van zijne handelingen, niet geheel van belang ontbloot, hier in het kort te vermelden wat hij te weten gekomen was [1].

Het voornaamste en grootste gedeelte der achter Padang gelegen bovenlanden had in vroegere tijden, onder één Vorst vereenigd, het Rijk van Menangkabau uitgemaakt; dit rijk, ten N. door Atjeh,

---

[1] Getrokken uit het algemeen »Rapport« van generaal de Kock dd. 12 April 1823.

ten O. door Siak, Indragiri en Djambi, ten Z. door Indrapoera en ten W. door het Barisan-gebergte begrensd, was, bij ontstentenis van wettige erfgenamen, onder het beheer van mindere afstammelingen vervallen en in drie deelen verdeeld geworden. Bij deze gelegenheid had het aan den kant zijner noordelijke grenzen vermoedelijk eene belangrijke vermindering ondergaan.

De drie daarna heerschende takken waren die van Pagarroejoeng, Soeroasso en Soengei Tarab, aldus genoemd naar de hoofdplaatsen (alle in het landschap Tanah Datar gelegen) waar de drie vorsten zich gevestigd hadden. Deze waren door de voormalige Oost-Indische compagnie als zoodanig erkend geworden, doch Raaff deelde nu reeds mede dat er bij hem „twijfel was ontstaan omtrent de bevoegdheid der tegenwoordige Toewankoe's van Soeroasso om als zoodanig op te treden.”

Omtrent de Padries — onder welke Toewankoe Pasaman nog steeds als *de* hervormer bij uitnemendheid, als de stichter der nieuwe leer en de verspreider te vuur en te zwaard werd genoemd — vermeldt Raaff, dat zij waarschijnlijk tot de secte der Wahabieten behoorden, welke laatste „door de Turken als ketters en afvalligen van den Islam worden betracht.” Na gewezen te hebben op de verrichtingen der Wahabieten in Arabië en op den onverzoenlijken haat, hun door de Muzelmannen toegedragen, vermeent Raaff dat „zulks ook ten deele verklaart de groote verbittering die er tusschen de Maleiers en de Padries bestaat, alsmede het wantrouwen dat deze laatste tegen ons hebben opgevat van het oogenblik dat zij onze vereeniging met de Maleiers gezien hebben; hetgeen thans zoo hoog gestegen is, dat hun vertrouwen op het Nederlandsch Gouvernement als geheel verloren mag geacht worden.”

Bij het verder door Raaff ingesteld onderzoek vestigde zich bij hem alras de overtuiging dat „alhoewel met grond te vooronderstellen was, dat de meening van het Gouvernement nimmer duidelijk genoeg was bekend geworden en men alsnog daartoe alle middelen behoorde aan te wenden, het thans niet te voorzien was dat daarvan een gewenscht gevolg kon worden verwacht.”

Bovendien was Raaff (gelijk wij boven reeds mededeelden) te weten gekomen „dat door de inwoners, tijdens het Engelsche bestuur, hulp en bijstand tegen den invloed der Padries gevraagd was, hetwelk, zich daartoe onvermogend gevoelende, tot zachtere middelen de toevlucht had genomen.”

Het was den Engelschen „gelukt, de Padries van Padang te verwijderen door middel van geld en geschenken; doch zulks had

noodzakelijk de Padries op het denkbeeld gebracht, dat men hen tot het bezetten der Menangkabausche landen gerechtigd achtte», en alle pogingen om van onze zijde onderhandelingen aan te knoopen zouden wel op deze opvatting afstuiten.

Na de bezetting van Semawang was de toestand overigens ook niet in ons voordeel veranderd. »Aan de te zwakke pogingen, die, zoo uithoofde van onvoldoende kennis der localiteit als uithoofde van ontoereikendheid der middelen, al dadelijk op die bezetting gevolgd zijn,» is het toe te schrijven dat sedert »verscheidene en zelfs uitgebreide landschappen, welke niet de verwachte en gewenschte ondersteuning van het Gouvernement hebben ondervonden, zich aan de zijde der Padries hebben geschaard, terwijl vele andere daardoor aan het wankelen gebracht zijn; met dat ongelukkig gevolg, dat men slechts *ternauwernood de gemeenschap tusschen Semawang en Padang had kunnen onderhouden.»*

Raaff was daarom van meening dat de eenige weg »om tot eene gewenschte schikking van zaken te komen» daarin bestond, dat wij de Padries vooreerst onze overmacht op eene beslissende wijze deden ondervinden, en, aan den anderen kant, onze bondgenooten op eene voor hen meer voordeelige wijze in de door ons beloofde hulp, bijstand en bescherming lieten deelen; daarna zou het eerst mogelijk zijn »in onderhandelingen te treden, waarbij de roem der Nederlandsche wapenen en het gezag der Hooge Regeering in Indië niet in de waagschaal gesteld werden.»

Voor militaire operatiën in de Bovenlanden was het in de eerste plaats noodig, de gemeenschap tusschen Padang en Semawang beter te verzekeren. Die gemeenschap was tot dusverre onderhouden langs den door Raffles gevolgden weg over Saningbakar; maar deze was op den duur ten eenemale onvoldoende. Het pad tusschen Padang en Saningbakar verkeerde in ellendigen staat, en het oversteken van het meer van Singkaraq was met de daarvoor beschikbare, hoogst gebrekkige hulpmiddelen, steeds aan vele bezwaren onderhevig.

Tot het opsporen van eene betere verbinding van Padang met de Bovenlanden begaf Raaff zich den 21n December 1821 op reis, vergezeld van de kapiteins L. Goffinet en F. Laemlin en den 1a luitenant der artillerie F. G. Kluppel, onder geleide van een detachement infanterie.

Den volgenden dag te Priaman aangekomen, hield hij hier eene samenkomst met onderscheidene hoofden van de omliggende plaatsen

en deelde hun het doel zijner zending mede; "hetgeen zooveel genoegen onder hen verspreidde, dat zij zich aanboden, hem tegen de Padries bij te staan."

Den 24n December werd Kajoetanam bereikt, waar nadere inlichtingen omtrent den weg (over de Ambatjang) naar de Bovenlanden werden ingewonnen, zoodat Raaff in staat was te bepalen dat alle militaire transporten voortaan van Padang over Jamba, Oelakkan, Pakandangan, Kajoetanam, Tambangan en Sipinang naar Semawang zouden marcheeren. Den 26n December was de commandant der expeditie te Padang terug. [1]

Onmiddellijk na zijne aankomst aldaar werd een detachement infanterie, onder bevel van den 1n luitenant H. L. Brusse, naar Sipinang gezonden om deze plaats te bezetten. Raaff stelde zich voor, de expeditionnaire macht hier en te Semawang te verzamelen en wilde dus de gemeenschap tusschen beide plaatsen verzekerd zien. Aan Brusse werd eene instructie medegegeven, "onder anderen tot oogmerk hebbende om met de inwoners op eene doelmatige wijze in aanraking te komen." Eene dergelijke instructie was mede verstrekt aan den officier, die met het commando te Semawang belast was.

Te Padang werd nu verder alles met den resident geregeld wat tot verbetering der nieuwe militaire route vereischt werd. Zoo lezen wij in de resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 19 Februari 1822 n° 16 dat een inlandsch hoofd, genaamd Radja Melano, door den resident was aangesteld tot "opzichter der wegen van Padang naar de binnenlanden" op eene bezoldiging van *f* 40 's maands, en dat eenige gelden waren beschikbaar gesteld voor de dringendste herstellingen aan die wegen. Dat de weg intusschen zeer vermoeiend was, blijkt uit "de toevoeging van een koelie voor elk drietal soldaten tot het dragen der ransels op de marschen van en naar de bovenlanden, en zulks onverminderd de koelies, bij de reglementen ten dienste van marcheerende troepen toegestaan," en uit "de buitengewone verstrekking van een half rantsoen arak aan de troepen op marsch van en naar de boven-

[1] Volgens Lange (I blz. 29) zou Raaff zich bij deze gelegenheid over de Ambatjang naar Tambangan en verder naar Sipinang en Semawang begeven hebben. Dit is echter onjuist, zoowel blijkens het algemeen rapport van generaal de Kock als blijkens de resolutie van den Gouv. Gen. in Rade van 19 Febr. 1822 n° 16, waarin gezegd wordt dat de resident van Padang dd. 16 Jan. t. v. n° 16 berichtte dat de luitenant-kolonel Raaff "eenen kleinen tocht over Priaman naar Kajoetanam heeft gedaan", o. a. "om zich te verzekeren van den staat van eenige der wegen naar de binnenlanden."

landen," — welke beide maatregelen bij de vermelde resolutie door de Regeering werden goedgekeurd.

Voort werden de noodige maatregelen getroffen voor de verstrekking van leeftocht op de étape-plaatsen, het verschaffen van nachtverblijf aldaar enz. Voor het vervoer van goederen moesten een aantal (ruim 200) kleine draagbare kistjes worden aangemaakt.

De resident en de militaire commandant hadden nu wel is waar in onderling overleg besloten dat het grootste gedeelte van de militaire macht in de Bovenlanden zou worden verzameld "om eventueel met vereenigde kracht tegen de Padries te kunnen ageeren," doch dienonverminderd zouden pogingen worden aangewend "om door minnelijke schikkingen het gebruik van den militairen arm onnoodig te maken."

De troepen, voor de Bovenlanden bestemd, marcheerden bij detachementen van 50 man derwaarts. Zoodra de voorbereidingen voldoende gevorderd waren, vertrok de kapitein Laemlin den 11n Januari met het eerste transport. Tegelijk werd nu evenwel "een zendeling, zijnde Arabier en priester van aanzienlijken rang, wiens lang verblijf en vele betrekkingen tot Padang tot waarborg voor zijne goede gezindheid konden strekken, naar de hoofden der Padries afgevaardigd om hen bekend te maken met de bedoelingen des Gouvernements omtrent de Bovenlanden, en hen te verzekeren dat dit geenszins het oogmerk heeft zich met hunne godsdienstige zaken in te laten", tengevolge waarvan eenige aanzienlijke hoofden zich schriftelijk genegen verklaarden "om met het Gouvernement eene overeenkomst te treffen." (missive van du Puy van 16 Januari 1822 nº 16, vermeld in bovenaangehaalde resolutie van 19 Februari.)

Den 4n Februari 1822 waren in de Bovenlanden vereenigd: ongeveer 400 man, zoo infanterie als artillerie, benevens een houwitser van 5½ duim, een bronzen 6-ponder en drie metalen veldstukjes van 1½ ℔. De troepen waren voorzien van de vereischte krijgsbehoeften en "van zoodanige mondbehoeften die het land niet levert en volstrekt onontbeerlijk zijn", alles berekend voor meer dan zes weken tijd [1].

Onze grootendeels Europeesche macht was voorzeker niet groot; maar men meende te mogen rekenen op de Maleiers uit de omliggende districten, die hunne medewerking beloofd hadden en voor iedere bijzondere gelegenheid, door middel der hoofden, bijeengeroepen zouden worden. De ondervinding leerde echter al spoedig

[1] Lange (I bl. 31) zegt abusievelijk dat voor zes maanden munitie werd medegevoerd.

dat op deze hulptroepen in den regel weinig staat gemaakt kon worden, hoewel hun aantal soms klom tot 12- en 15,000 weerbare manschappen, waarvan gemiddeld ongeveer een zesde deel met geweren van inlandsch maaksel bewapend was.

Bij den opmarsch onzer troepen naar de Bovenlanden was, gelet op den grooten afstand tusschen Tambangan en Sipinang, nog een tusschenpost — Goenoeng — bezet geworden.

Aldus stond de voor de expeditie bestemde macht te Goenoeng, Sipinang en Semawang gereed, toen Raaff den 6en Februari op laatstgenoemde plaats aankwam en hier een besluit nam omtrent de in de eerste plaats te ondernemen operatiën. Hij meende zich, alvorens verder in de binnenlanden door te dringen, te moeten meester maken van de VI Kota's, gelegen in de vallei tusschen de Singgalang en de Merapi, ten N. van Goenoeng; eerst daarna wilde hij zich naar Lintou wenden waar, zooals met grond verondersteld werd, Toewankoe Pasaman zich met zijne hoofdmacht ophield. Op deze wijze zou, bij het oprukken naar Tanah Datar, de linkerflank gedekt zijn; bovendien stelde Raaff zich voor, dat Toewankoe Pasaman bij onzen aanval bezwaarlijk zou kunnen ontsnappen, aangezien zoowel de L Kota's als Agam zich volgens de ontvangen berichten tegen de Padries verklaard hadden, en ook Siak, Indragiri en de XIII Kota's hun niet genegen waren.

Wij behoeven nauwelijks in herinnering te brengen, dat alle locale kennis omtrent de Lintou omringende landstreek ontbrak en Raaff dus bij deze plannen slechts kon afgaan op berichten van goedgezinde inlanders; de voorstelling, die hij zich gemaakt had, bleek dan ook later geheel onjuist te zijn.

Alvorens tot de vijandelijkheden over te gaan, werd de Arabier Sjech Achmet [1] afgevaardigd met brieven aan de voornaamste hoofden der VI Kota's, alsmede met een aan Toewankoe Pasaman, en met eene bekendmaking aan de inwoners van het rijk van Menangkabau. Al deze stukken waren door Raaff, in gemeen overleg en met goedkeuring van den resident, opgesteld [2].

---

[1] Wij veronderstellen, dat deze zendeling dezelfde is die, zooals boven gemeld, in Januari t. v. "naar de hoofden der Padries" was afgevaardigd. Met zekerheid blijkt daarvan echter niet.

[2] Lange (I bl. 32) spreekt van brieven, gezonden aan de VI Kota's *en Tanah-Datar;* later (I bl. 35), van de VI Kota's *en Agam.* Beide mededeelingen zijn in strijd met elkander; wij vermoeden dat althans de eerste onjuist s.

De brief aan Toewankoe Pasaman bevatte de redenen van Raaff's komst, welke overeenstemde met het uitgedrukt verlangen van een aantal hoofden, die de onwettige heerschappij der Padries moede waren. Hij werd in dien brief uitgenoodigd tot eene bijeenkomst om zijne belangen tegenover die van anderen te bepleiten, opdat men langs dien weg den oorlog zou kunnen ontgaan; een oorlog, die echter het onvermijdelijk gevolg zoude worden van zijne weigering om in eene billijke schikking te treden.

De bekendmaking aan de bevolking was in denzelfden geest gesteld, en had de strekking om al het hatelijke en verderfelijke van den oorlog op Toewankoe Pasaman te laden indien hij, door weigering der aangeboden middelen tot onderhandeling, den krijg noodzakelijk maakte; de inwoners van het rijk van Menangkabau, en in het bijzonder die der VI Kota's, werden voorts aangespoord, van deze gelegenheid gebruik te maken om het Padriesche juk af te schudden en zich aan onze zijde te scharen.

In afwachting van het antwoord op de uitgevaardigde stukken, vooral op die tot de hoofden der VI Kota's gericht, werden de dagen van 7 en 8 Februari bestemd tot eene verkenning naar Blimbing en naar Soelit Ajer „met geen ander doel dan om de inwoners ontzag in te boezemen en zijne (Raaff's) onderhebbende manschappen aan het vuur der Padries te gewennen, dat, uithoofde van het aantal geweren waarvan zij voorzien zijn, zeer aanmerkelijk is”. [1]

Men bevond het terrein, en vooral de wegen en voetpaden, met randjoe's als het ware bezaaid.

Met het plan, zich verder naar Goenoeng te begeven, ging Raaff den 9n Februari naar Sipinang, vergezeld van den kapitein Laemlin en een detachement infanterie. Hier aankomende vernam hij van kapitein Goffinet, dat de post herhaaldelijk was verontrust geworden en men het daarom noodig geacht had, een detachement van 33 man, met een houwiteer en een kanon van 1½ ℔, op een voorwaarts gelegen heuvel te legeren.

Raaff achtte het noodzakelijk, den vijand zoo spoedig mogelijk uit den omtrek van Sipinang te verdrijven, en stelde derhalve zijn marsch naar Goenoeng voorloopig nog uit. Terwijl hij, den 10n Febr., met Laemlin en Goffinet den evenbedoelden heuvelpost bezocht, kwam de kampong Soengei Djamboe, welke met vier daarbij be-

[1] Deze aanhaling uit het in 1823 geschreven rapport strekt tot bevestiging van het door Lange (I, bl. 33, 2e noot) tegen de mededeeling van generaal de Stuers aangevoerde.

hoorende gehuchten meer dan 900 geweerdragende manschappen bevatte, in onderwerping; maar de nabij Sipinang gelegen kampongs Sawah tengah en Tabieng, welke zich aan de evenbedoelde aanvallen op onzen post hadden schuldig gemaakt, weigerden dit voorbeeld te volgen ofschoon zij daartoe door het hoofd (panghoeloe) van Soengei Djamboe werden aangespoord.

Nadat deze kampongs met eenige granaten en kanonkogels waren verontrust, werd nog denzelfden dag tot den aanval overgegaan; Goffinet, vergezeld van den 1n luitenant J. de Liezer en 40 man, maakte eene omtrekkende beweging, terwijl Raaff, met de 1e luitenants H. L. Brusse en T. L. van Straceelen, aan het hoofd van 30 man tot den aanval in front overging. Ernstige wederstand werd niet geboden, en weldra kwamen de hoofden in onderwerping, onder mededeeling dat zij zelven niet slecht gezind, maar door de bewoners der kampong Laboeq tot het plegen van vijandelijkheden gedwongen geworden waren. Hun voorbeeld werd door de hoofden der kampong Parambahan gevolgd.

Den volgenden dag (11 Febr.) toen de noodige maatregelen getroffen en instructiën aan de onderworpen hoofden gegeven waren, kreeg Raaff bericht dat de bewoners van Laboeq de kampongs Sawah tengah, Tabieng en Parambahan hadden aangetast. Om deze te hulp te komen, rukte Goffinet den 12n met een detachement uit; bij den opmarsch werden twee Europeesche soldaten gewond, maar toen de onzen Laboeq naderden, bleek het dat deze kampong, op hare beurt door onze nieuwe bondgenooten aangevallen, reeds in brand stond, De bevolking van Laboeq werd geheel uiteengejaagd; en de woede der Maleiers was bij deze gelegenheid zoo groot, dat Goffinet, die hunne beweging slechts volgde zonder dat zijne manschappen één geweerschot hadden te doen, in het bezit van Goeroen geraakte. Een dertigtal kampongs, tusschen Sipinang en Goeroen gelegen, schaarde zich thans mede aan onze zijde.

Ofschoon deze voorwaartsche beweging vooralsnog niet met zijne plannen strookte, achtte Raaff zich verplicht, de evenbedoelde kampongs bescherming tegen de Padries toe te zeggen en liet hij den kapitein Goffinet met 150 man in de nabijheid van Goeroen eene goede stelling innemen. Daarop naar Sipinang terugkeerende, vond hij hier de antwoorden van de hoofden der VI Kota's „en van Agam” op de gezonden brieven. Die antwoorden waren eenigermate ontwijkend: de hoofden verklaarden wel genegen te zijn zich vóór het Gouvernement te verklaren, doch zij verzochten, onder toezegging

geene vijandelijkheden te plegen, eenige dagen uitstel om tot eene bepaalde beslissing te komen.

De gebeurtenissen der laatste dagen hadden belangrijke verandering in den toestand gebracht; de omstandigheden dreven ons in de richting van Tanah Datar. Raaff wenschte de vraag, wat verder gedaan moest worden, te bespreken met den resident, die zich te Semawang bevond, en begaf zich alzoo den 14[e] Februari naar deze plaats, na alvorens den post te Goenoeng met 50 man versterkt en van den minder noodzakelijk geworden post te Sipinang eenige troepen naar Goeroen gezonden te hebben. Door de versterking van den post te Goenoeng was men aan de zijde der VI Kota's behoorlijk gedekt, welke ook verder de houding van dit landschap zou zijn.

Met den resident kwam Raaff overeen, dat, voorloopig althans, van de aanvankelijke plannen behoorde te worden afgezien; men meende van de behaalde voordeelen en van de geestdrift der Maleiers te moeten gebruik maken om, zoo mogelijk, thans spoedig eenen beslissenden aanval op Lintou te doen. Volgens alle verkregen inlichtingen toch zou die aanval, bij welslagen, een einde aan den oorlog maken. Tot aan den 17[e] Maart, toen de marsch naar Lintou werd aangevangen, werd dan ook met het oog op dien tocht geageerd.

Tot verzekering der gemeenschap tusschen Semawang en Goeroen [1] was het thans noodzakelijk dat men zich meester maakte van Blimbing, de kampong die den 7[e] en 8[e] Februari het onderwerp eener verkenning was geweest. De aanval had den 19e Februari met goed gevolg plaats [2]; de bewoners trokken zich gedeeltelijk in de richting van Soelit Ajer, gedeeltelijk in die van Soeroasso terug. In den nacht kwamen echter eenige dorpshoofden (panghoeloes) terug; zij deelden mede dat Toewankoe nan Ello, een der Padrie-hoofden, met 100 à 150 man in het gevecht waren omgekomen. Aan onze zijde waren 2 officieren — de luitenants de Liezer en Kluppel — licht gekwetst; van de minderen waren 8 man (2 zwaar en 6 licht) gewond.

Raaff begaf zich nu naar Goeroen, waar hij vernam dat de drie hoofden van het uitgestrekte landschap der L Kota's — de Toewan-

[1] Lange, die (I bl. 35, noot) terecht waarschuwt om Goenoeng en Goeroen niet met elkaar te verwarren, maakt zich, bij de vermelding van het boven aangewezen deel, op bl. 37 aan die fout schuldig.

[2] De détails van het gevecht zijn, geheel in overeenstemming met de ter onzer beschikking staande bescheiden, door Lange (I bl. 37 en vlg.) verhaald. Wij meenen dus daarnaar te kunnen verwijzen, onder opmerking, dat de daar bedoelde rivier Kwantan meer bekend is onder den naam van Ombilin rivier.

koes van Bandjarlawas, Tandjong Alam en Mandheling —, ofschoon zich sinds lang van Toewankoe Pasaman losgemaakt hebbende, met 8- à 10,000 man tegen de onzen in aantocht waren geweest, maar op ontvangst der door Sjech Achmet overgebrachte bekendmaking weder den terugtocht hadden aangenomen. Toen dit bericht nader bevestigd werd, besloot Raaff onderhandelingen met bedoelde hoofden, en in het bijzonder met den eerstgenoemde, die krijgsbevelhebber (kapala prang) van de L Kota's was, aan te knoopen; in de hiertoe onmiddellijk verzonden brieven werd de Toewankoe uitgenoodigd tot eene samenkomst te Goeroen of op eene misschien beter geachte andere plaats, en Raaff, die veel gewicht aan deze samenkomst hechtte, wendde alles aan om Toewankoe Bandjarlawas daartoe over te halen.

In het antwoord der hoofden, dat den 23n Februari ontvangen werd, werd van de beoogde samenkomst niet gerept; overigens was dat antwoord zeer gunstig, want men verzocht den expeditiecommandant, zijne bevelen en verdere voornemens te willen kenbaar maken aan de daartoe aangewezen panghoeloes, „aangezien zijlieden genegen waren zich aan het Nederlandsch gezag te onderwerpen.”

Twee dagen later werd het bericht ontvangen dat de neef van Toewankoe Bandjarlawas den 28n te Goeroen zou komen om naar aanleiding der gevoerde briefwissseling te komen spreken; maar reeds den volgenden dag (26 Februari) verdween de hierdoor opgewekte hoop door de nadere tijding, dat de aangekondigde zendeling door tusschenkomende omstandigheden in zijne komst verhinderd was.

Nu aldus de onderhandelingen met de L Kota's tot geen resultaat hadden geleid, werd de toestand der onzen vrij hachelijk, want „in de laatste dagen van Februari” werden berichten ontvangen, dat eene aanzienlijke macht van Padries, welke op 20- à 25,000 man geschat werd, zich in het oosten en zuidoosten van Goeroen samentrok en zich, onder persoonlijke aanvoering van Toewankoe Pasaman, tot den aanval gereed maakte. „Met de oprechtheid, die in al zijne rapporten heerscht” — zoo schreef de generaal de Kock — verborg Raaff mij, in zijn rapport van 28 Februari „noch het nijpende gevaar dat hem en zijne onderhoorigen omringde, noch zijne bekommerdheid; maar met een ongekrenkt vertrouwen op den uitslag zijner pogingen ging hij voort, alles in het werk te stellen om zelfs nog in deze omstandigheden offensief te blijven ageeren. De kapiteins onder zijne bevelen waren van een tegenovergesteld gevoelen en meenden dat men op den aftocht bedacht moest zijn,” — maar de

uitkomst leerde dat Raaff zich in zijn goed vertrouwen op den uitslag niet bedrogen had.

De gevechten van 1—4 Maart 1822, nauwkeurig door Lange beschreven [1], berokkenden ons betrekkelijk geringe verliezen: de 2e luitenant van Straceelen werd licht gewond, een minder militair sneuvelde, 5 werden zwaar, 11 licht gekwetst.

Raaff was opgetogen over de houding der zijnen; in zijn rapport van 10 Maart schreef hij: „dat allen gewedijverd hebben in het aan den dag leggen hunner krachten, terwijl eenige gekwetsten strijdende tot Pagarroejoeng zijn medegegaan om den roem van dezen dag (4 Maart) met hunne kameraden te deelen.”

De vijand, tot den terugtocht gedwongen, was met moeite over het hooge en rotsachtige gebergte in de richting van Pagarroejoeng gevlucht; de onzen volgden die beweging, en tegen den middag was deze plaats door ons bezet. Toewankoe Pasaman vluchtte naar Tappi-Selloh in het Lintousche. [2]

In de nabijheid van Paggarroejoeng werd door Raaff een terrein uitgekozen, waar een Nederlandsche post moest worden gevestigd. Die post, op den heuvel Batoe Sangkar aangelegd, is later bekend geworden als het „Fort van der Capellen.”

Het landschap Tanah Datar was nu in onze macht. Soeroasso en vele andere kampongs onderwierpen zich, en weldra kon Raaff aanstalten maken om Lintou aan te vallen. Vooraf werd nog een brief aan Toewankoe Pasaman gezonden, doch deze bleef, evenals de vorige, onbeantwoord.

Den 17en Maart werd het grootste deel onzer legermacht te Soeroasso vereenigd, en den volgenden dag overgegaan tot den aanval op Tandjong Baroelaq, die met succes bekroond werd [3].

Terwijl de troepen in Tandjong Baroelaq eenige rust genoten, kwam zich een zekere Toewankoe nan Gilé bij den jongsten Toewankoe van Soeroasso aanmelden, zich aanbiedende om, bij voortzetting van den tocht naar Lintou, tot gids te dienen. Raaff besloot, na met

[1] Deel I, blz 39—43

[2] De mededeeling van de Stuers (I bl. 61), door Lange (I blz. 44) overgenomen, omtrent het gevaar waarin Toewankoe Pasaman bij die gelegenheid verkeerde, wordt door onze bronnen niet bevestigd.

[3] Lange geeft (I blz. 45) eenige bijzonderheden omtrent dezen aanval, die met onze bronnen overeenkomen. Slechts merken wij op dat 's vijands versterkingen, door Lange „onregelmatig” genoemd, in het rapport van generaal de Kock „zeer regelmatig” heeten en dat de macht der Padries, die 's vijands linie bezette, volgens dat rapport op 15 à 16,000 man geschat werd.

den man gesproken te hebben, van zijn aanbod gebruik te maken en ging onmiddellijk op marsch met de kapiteins Goffinet en Laemlin, met 60 Europeesche soldaten van elke compagnie. Het geschut bleef, met de overige troepen, voorloopig te Tandjong Baroelaq achter onder bevel van den 1n luitenant de Liezer.

Bij de thans plaats hebbende verkenning, die zich tot een afstand van 2 uren uitstrekte, werd het duidelijk dat het terrein de grootste bezwaren opleverde, zoodat de Liezer last kreeg zijn geschut, met uitzondering van den houwitser die op een mortierstoel geplaatst was, naar Soeroasso terug te zenden. De Maleiers legden den grootsten vrees voor de Padries van Lintou aan den dag: „een honderdtal hunner laten zich door een paar dezer Padries verdrijven.” Het gevolg van die vrees was, dat de troepen van Raaff van alle leeftocht verstoken bleven; de hiermede afgezonden koelies kwamen niet ter bestemder plaatse aan, omdat het aan het militair geleide „niet doenlijk geweest was, hen tot het volgen van het detachement te overreden of te dwingen.”

Een tweede gevolg was dat de Liezer, toen deze den volgenden ochtend (19 Maart) zich met de zijnen bij Raaff vervoegde, slechts door 150 à 200 Maleiers gevolgd werd, in stede van de groote macht aan hulptroepen waarop gerekend was. De hierdoor ondervonden teleurstelling was zeer groot, want na de berichten, omtrent de moeielijkheden van het terrein verkregen, was er niet aan te denken, met het beschikbaar personeel den aanval op Lintou door te zetten. Alvorens den terugtocht aan te nemen, deed Raaff de Padries nog eenigszins terugdrijven, om in de gelegenheid te zijn het terrein nader te verkennen. Bij den daarop gevolgden afmarsch werd de gids, van verraad overtuigd, op de plaats doodgeschoten; het bleek later dat hij het volle vertrouwen van Toewankoe Pasaman genoot „en omgekocht was om onze troepen op dien gevaarlijken weg te geleiden.”

Het verlies, deze dagen door de onzen geleden, bedroeg 1 officier (de 2e luitenant C. le Roux, licht gewond) en 40 minderen (2 gesneuveld, 9 zwaar, 29 licht gekwetst) [1].

Nu de beschikbare macht blijkbaar niet voldoende was om daarmede de onderwerping van Lintou te kunnen verkrijgen en onze

[1] Met uitzondering van deze laatste cijfers komen onze gegevens geheel overeen met die van Lange (I, blz. 45—49), zoodat wij de meeste kortheid konden betrachten en slechts zooveel hebben vermeld als noodig was om den geregelden gang van het verhaal niet te verstoren.

troepen bovendien door ziekte verzwakt waren, meende Raaff voorloopig van verdere vijandelijkheden te moeten afzien en zich, in overleg met den resident, te moeten bepalen tot de bevestiging van »rust en onderwerping« in Tanah Datar. Hier werd eene »geregelde administratie« ingevoerd, en men verwachtte de inwoners »door goede en doelmatige middelen het verlangen van het Gouvernement te doen kennen en hen daaraan gehecht te maken«.

Onder de evenbedoelde middelen behoorde het bespreken der belangen des lands met de inlandsche hoofden; deze werden daartoe het eerst den 26n Maart 1822, en later geregeld om de 14 dagen bijeengeroepen.

———

VIERDE HOOFDSTUK.

Gevangenneming der Toewankoe's van Soeroasso. — Vruchtelooze poging tot onderhandeling met Toewankoe Pasaman. — Opheffing van den post te Semawang. — Voorbereiding tot een aanval op de VI Kota's. — Rau-Rau, Koemanga en Soemanieq roepen onze hulp in. — Onderhandelingen met den Toewankoe van Tandjong Alam. — Aanval der Padries afgeslagen. — Een post te Rau-Rau gevestigd. — Padries uit Agam en de L Kota's bedreigen dien post. — Raaff verdrijft hen na een hevig gevecht. — De post te Rau-Rau verplaatst naar Tandjong Alam. — De Padries vallen den post te Tandjong Alam aan doch worden teruggedreven. — Gevecht bij Kota besar. — De VI Kota's veroverd na geringen wederstand. — De post te Goenoeng verplaatst naar Goegoeq Sigandang. — Operatiën tegen Kapau. — Bassoh en Loendang genomen. — Mislukte aanval op Kapau. — Raaff vraagt versterking. — Radja Moening sluit zich bij ons aan. — De Padries bedreigen de VI Kota's en en Tandjong Alam. — Raaff tast hen bij Soengeipoear aan, maar moet terugtrekken. — Goegoeq Sigandang weder door de onzen verlaten, de post te Goenoeng behouden. — Gevaarlijke toestand te Tandjong Alam. — Raaff komt dezen post te hulp. — Met medewerking van den Toewankoe van Kota toea trekken de Padries af. — De rust wordt voorloopig niet meer verstoord.

Gedurende de maanden April en Mei 1822 vielen er geene vijandelijkheden voor. Raaff bepaalde er zich toe, uit Pagarroejoeng in alle richtingen patrouilles te zenden, welke bewegingen zeer goede gevolgen hadden: uitgestrekte landschappen ten oosten van het meer van Singkaraq onderwierpen zich aan ons gezag en twee voorname Padriehoofden, Toewankoe di Lako en Toewankoe Iman Hadji, van Soelit Ajer en Tandjong-baliet, kwamen den eed van trouw afleggen. Te Padang-Gantieng (Z. O.-waarts van Pagarroejoeng) werd op vreedzame wijze het vroegere panghoeloe-bestuur hersteld.

De beide Toewankoe's van Soeroasso, die steeds Raaff op zijne tochten gevolgd en daarbij goede diensten bewezen hadden, werden in April gevangen genomen en naar Padang gezonden, omdat zij zich schuldig maakten aan knevelarij der ingezetenen, en beschuldigd werden van een op een panghoeloe van Blimbing gepleegden moord.

Den 1n Mei ontving Raaff bericht dat Toewankoe Pasaman onderhands te kennen had gegeven, tot onderhandeling geneigd te zijn. Zulks gaf aanleiding tot het schrijven van eenen "uitvoerigen brief",

waarbij aan laatstgenoemde de weg tot het openen van onderhandeling op nieuw geopend en zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt werd. Om een bewijs van zijne gezindheid te geven, schreef Raaff daarbij o. a. dat alle vijandelijkheden zouden gestaakt worden totdat het antwoord op zijn schrijven ontvangen zou zijn [1]. Dit antwoord bleef echter achterwege.

Tengevolge der in de laatste maanden geheel veranderde omstandigheden was onze post te Semawang, niet meer aan de operatielijn gelegen, in geen enkel opzicht meer noodig. Zij werd dus den 9n Mei 1822 opgeheven.

De gemeenschap tusschen de Boven- en Benedenlanden, over de Ambatjang loopende, liet, al was zij veiliger dan de vroegere over Semawang, intusschen zeer veel te wenschen over, en hoogst wenschelijk was het, daarin zoo mogelijk eenige verbetering te brengen. Dit vooral gaf Raaff aanleiding, zijne vroegere plannen tot verovering der VI Kota's weder op te vatten; hij stelde zich voor, dat men, van dit landschap meester zijnde, de gemeenschap belangrijk zou kunnen verbeteren door een nieuwen weg, van Priaman derwaarts loopende. Zoodanige weg zou niet alleen de verder noodige militaire operatiën, doch op den duur ook den handel en daarmede de ontwikkeling der Padangsche Bovenlanden ten goede moeten komen

In afwachting dat, na ontvangst van eenige versterking der troepenmacht — welke versterking Raaff bij zijn rapport van 31 Maart 1822 gevraagd had —, de operatiën tegen Lintou zouden kunnen worden hervat, werden derhalve de noodige voorbereidingen getroffen om de VI Kota's gewapenderhand aan onze zijde te brengen. Doch deze voorbereidingen moesten den 6n Juni worden gestaakt, toen de hoofden van Rau-Rau, Koemanga en Soemanieq (drie kampongs in Tanah Datar, ten noorden van Pagerroejoeng gelegen) onze hulp verzochten. Zij berichtten, dat Padang Tarok, eene plaats ten noorden van den Boekit Gapoek (aan den tegenwoordigen weg van Fort de Kock naar Paja Koemboeh gelegen), en tot het landschap Agam behoorende, door het hoofd van Tandjong Alam was in de asch gelegd en dat dit hoofd thans, met inwoners der L Kota's [2], Tanah Datar bedreigde.

[1] Lange (I blz. 59) schrijft dat aan Toewankoe Pasaman »een wapenstilstand werd voorgesteld.« Dit schijnt, blijkens het bovenstaande, minder juist voorgesteld.

[2] Lange zegt (I blz. 60) »met de bevolking der IV Kota's, vereenigd met die der L Kota's«. Van de bevolking der IV Kota's wordt echter in het rapport van generaal de Kock niet gesproken; Lange bedoelt met de IV Kota's de landstreek

De gevraagde bijstand mocht — wilden wij de in Tanah Datar reeds behaalde voordeelen niet in de waagschaal stellen — niet worden geweigerd. Den 7n Juni werd derhalve 1 officier met 50 Europeesche manschappen naar Rau-Rau gezonden, en den volgenden dag vertrok Raaff, eveneens met 50 Europeanen, derwaarts.

Te Rau-Rau aankomende, zag hij de Padries, ten getale van ongeveer duizend [1] man, voor Salimpaoeng en Sipajang geschaard; het bleken lieden van Tandjong Alam te zijn die, na Padang Tarok te hebben verbrand, deze plaatsen, evenals de iets noordelijker gelegen kampongs Lawang en Mandheling, tot den afval gedwongen hadden.

De Toewankoe van Tandjong Alam had, in de eerste dagen van Mei, eenen zendeling (Datoe nan Garang van Salimpaoeng) naar den luitenant-kolonel Raaff gezonden met de mededeeling, dat hij en de zijnen niets liever wenschten dan, vereenigd met onze wapenen Toewankoe Pasaman te gaan bevechten. Zulks gaf Raaff aanleiding om, ofschoon de Maleiers van Rau-Rau in grooten getale waren opgekomen, nog niet de vijandelijkheden te openen maar een brief aan den Toewankoe en de verdere hoofden van Tandjong Alam te zenden, waarin hij opheldering vroeg omtrent de thans aangenomen, naar het scheen vijandelijke houding „daar hij, volgens het bij herhaling door hen geuite gevoelen, in de vooronderstelling was, met hen op voet van vrede te zijn.”

Aanvankelijk scheen deze brief de gewenschte uitwerking te hebben, daar de Padries zich verspreidden. Doch het weldra ontvangen antwoord van den Toewankoe van Tandjong Alam luidde o. a., dat hij volstrekt verlangde, in het bezit van Rau-Rau, Soemanieq en het tusschen deze in gelegen Koemanga gesteld te worden.

Bij zoodanige houding van den Toewankoe werd de kans op eene vreedzame schikking gering, en Raaff ontbood derhalve nog een 50-tal manschappen, benevens den 6-℔er van Pagarroejoeng. Toen deze tegen den middag van den 9n Juni bij Rau-Rau waren aangekomen, deed Raaff nogmaals eene poging ter vermijding van vijandelijkheden door een brief aan den Toewankoe te schrijven, waarin hem het ongegronde en onverklaarbare van zijnen eisch werd voorgehouden.

---

waarin Tandjong Alam gelegen is (blz. 59, 26e regel v. b.), maar deze is onder dien naam, meenen wij, niet bekend en behoorde destijds bij de L Kota's.

[1] Volgens Lange (I blz. 60) zouden er „eenige” duizend Padries geweest zijn. Dit is vermoedelijk eene schrijffout.

De avond van genoemden dag verliep zonder dat antwoord ontvangen werd, maar in den vroegen ochtend van den 10ⁿ, een paar uren vóór het aanbreken van den dag, waagde de vijand eenen aanval, onder hevig geweervuur en woest geschreeuw. Raaff bepaalde zich aanvankelijk tot de verdediging zijner stelling; maar toen de dag aanbrak werden de aanvallers met zooveel kracht aangegrepen, dat zij weldra hun heil in de vlucht moesten zoeken. De Maleiers — onze hulptroepen — vervolgden hen spoedig en vernielden eenige kampongs in de L Kota's, o. a. Salimpaoeng en Sipajang, met al hunne ijzersmederijen en geweer- en sabelfabrieken. Voorzichtigheidshalve deed Raaff de vervolging voorbij Mandheling, nabij Tabat Patah, staken.

Bij dit gevecht, dat ons 9 gekwetsten — 3 zwaar en 6 licht — bezorgde, vielen drie inlandsche stukjes van 1 ℔ — een ijzeren en twee metalen — in onze handen; ook werd eene groote hoeveelheid ijzerwerk en smidsgereedschap buitgemaakt, dat voor de werkzaamheden aan het fort te Pagerroejoeng bijzonder te stade kwam.

Na overleg met de hoofden der Maleiers bepaalde Raaff, dat te Rau-Rau, zoowel om deze plaats te beveiligen als om de Padries te beletten langs dien kant in Tanah Datar te vallen, eene versterking zou worden opgeworpen, die met 50 man en een kanon werd bezet. De rest der colonne keerde een paar dagen later naar Pagarroejoeng terug.

De hoofden van Lawang, Mandheling en Sipajang kwamen hunne onderwerping aanbieden; volgens hun zeggen waren zij door de leden van Tandjong Alam gedwongen geworden zich tegen ons te verzetten. Men verzekerde dat ook de Toewankoe en de panghoeloes van Tandjong Alam tot onderwerping genegen waren, maar daarin verhinderd werden door den reeds vroeger genoemden Toewankoe Handjarlawas, die zich met eene groote macht in of bij genoemde kampong ophield. Op de vraag, waarom men thans tot vijandelijkheden was overgegaan, werd geantwoord dat een aanval van de onzen op de L Kota's verwacht was.

Den 22ⁿ Juni ontving Raaff te Pagarroejoeng een schrijven van den resident van Padang, waarin hem werd medegedeeld dat, volgens bericht van den Engelschen resident te Natal, de Padries zich, in het noorden der L Kota's, in groote menigte vereenigden zonder dat men hunne voornemens kon doorgronden. Drie dagen later kwamen berichten van Rau-Rau deze tijding bevestigen: volgens die berichten verzamelde zich niet slechts eene talrijke menigte

Padries uit Agam en de L Kota's in de nabijheid van Rau-Rau, maar ook de inwoners van meer noordelijke streken, zooals uit de vallei van Bondjol, hadden zich met die Padries vereenigd. De bewoners van Salimpaoeng vroegen dringend onze ondersteuning.

Raaff was dus wel gedwongen, zich op nieuw tegen de L Kota's te wenden. Onmiddellijk zond hij, nog in den nacht van 25 op 26 Juni, eenige versterking naar Rau-Rau, waar de militaire commandant intusschen reeds de Maleiers uit de nabijgelegen kampongs opgeroepen had; en den volgenden dag ging Raaff zelf op marsch met 3 officieren en 163 Europeesche manschappen, een houwitser, een 6℔er en een kanon van 1½ ℔, benevens 15- à 16,000 Maleiers.

De vijandelijke macht werd op niet minder dan 30,000 man begroot en hield de hoogten van Tandjong Alam, Beroelaq en Toengkar bezet. Hier werden zij den 27n Juni, des ochtends ten 7 ure, aangevallen; eerst ten 2 ure in den namiddag, toen de munitie grootendeels verbruikt was, slaagden de onzen er in, eene der versterkingen stormenderhand te veroveren, en weldra werd nu de vijand op alle punten teruggedreven.

Onze verliezen bedroegen bij dit gevecht: 1 officier — de 2e luitenant H. C. van der Veen, licht gewond — en 27 minderen (5 gesneuveld, 14 licht, 7 zwaar gekwetst).

De verrichtingen des vijands in de laatste dagen schenen in geen rechtstreeksch verband te staan met de overige gevechten en gebeurtenissen, waarin Toewankoe Pasaman meestal de hand had. Raaff stelde zich echter voor, dat de behaalde overwinning wellicht een goeden invloed zou uitoefenen op de tot onrust geneigde streken. Bij het sluiten van zijn rapport van 30 Juni vleide hij zich zelfs, dat het op nieuw verzenden van brieven aan verschillende invloedhebbende hoofden in Agam en de L Kota's deze landen wellicht tot geheele onderwerping zoude brengen, welk voorbeeld, naar hij hoopte, dan door de VI Kota's gevolgd zou kunnen worden.

Patrouilles, den 28n Juni uitgezonden, vonden geen sporen meer van den vijand. Onze post te Rau-Rau werd nu op de nabij Tandjong Alam gelegen hoogte verplaatst.

Raaff, naar Pagarroejoeng teruggekeerd, ontving echter den 9n Juli het bericht, dat de Padries van Bondjol, vereenigd met Padries uit de L Kota's en een klein gedeelte uit Agam, op nieuw in aantocht waren naar Tandjong Alam, en de kampongs, die na de gebeurtenissen van 27 Juni onze bescherming hadden ingeroepen, verbrandden of plunderden. Onmiddellijk begaf Raaff zich nu,

vergezeld van kapitein Goffinet en een detachement infanterie, op weg naar Rau-Rau, waar hij 's nachts ten een ure aankwam. De houwitser en de zesponder volgden onder dekking van een ander detachement.

Bij het opkomen van de maan werd de reis voortgezet om vóór het aanbreken van den dag den post bij Tandjong Alam te bereiken. Hier vernam Raaff van kapitein Laemlin, die het bevel voerde, dat de macht der Padries 13- à 15,000 weerbare mannen bedroeg, dat de Toewankoe van Bondjol zich aan hun hoofd bevond, en dat alles deed vermoeden dat zij een aanval in den zin hadden. Inderdaad kwam de vijand ten negen uur in den ochtend zeer geregeld en stoutmoedig ter rechter en ter linkerzijde van het gebergte opzetten, om den heuvel te beklimmen waarop onze post gelegen was. Deze beweging werd in den aanvang met moeite gestuit, doch later, toen het geschut eene betere uitwerking had, werd de vijand tot een overhaasten terugtocht gedwongen. Laemlin en Goffinet vervolgden hem tot voorbij Beroelaq en legden daarbij, volgens Raaff's getuigenis, „ongemeene moed en beleid” aan den dag.

Den 12ⁿ Juli keerde Raaff, het bevel over Tandjong Alam op nieuw aan Laemlin opdragende, naar Pagarroejoeng terug.

Geen gevolg ziende van de verschillende brieven, in het laatst van Juni verzonden, kwam hij tot de gevolgtrekking dat het te vergeefs zou zijn, op eene gunstige gezindheid der bewoners van de VI Kota's te wachten, „indien zij niet krachtdadiger daartoe vermaand werden”; tot dat einde gaf hij bevel dat de gewapende Maleiers zich tegen den 17ⁿ Juli te Goenoeng en Batipoe zouden vereenigen.

Ondertusschen ontving hij, pas te Pagarroejoeng teruggekeerd, bericht van kapitein Laemlin dat de Padries uit Agam in aantocht waren en van plan schenen te zijn, naar Tandjong Alam op te rukken; zij waren, ten getale van omstreeks 15,000 man, reeds tot voorbij Kota besar genaderd.

Onmiddellijk begaf Raaff zich weder naar Tandjong Alam, waar hij reeds een groot aantal Maleiers, die zich uit eigen beweging verzameld hadden, bijeen vond. Hij werd weldra gevolgd door kapitein Goffinet met een sterk detachement en twee stukken geschut, zoodat men den 1?ⁿ Juli in de gelegenheid was, den vijand te verdrijven.

De 1^e luitenant J. de Liezer kreeg bevel, langs Padang Taroh achter Kota besar om te trekken en aldus den vijand in den rug te vallen; toen deze omtrekking was uitgevoerd, werden de Padries in front, door Laemlin en Goffinet, met geveld geweer aangetast.

Zij werden spoedig tot den terugtocht gedwongen; en hunne vlucht was zoo snel dat de zesponder, ofschoon door meer dan 200 koelies getrokken, te nauwernood kon volgen. Onze verliezen op 10 en 14 Juli bedroegen 17 man (1 gesneuveld, 10 licht, 6 zwaar gewond).

Gedurende den nacht van 14 op 15 Juli in de omstreken van Tjandoeng bivakkeerende, ontving Raaff bericht dat te Padang — ter aanvulling der geleden verliezen — van Java waren aangekomen 80 Europeesche en 40 inlandsche soldaten benevens 2 officieren, allen van het 19e bataljon. Zulks versterkte hem in zijn voornemen om van de bijeengeroepen macht gebruik te maken tot het binnenrukken en veroveren van de VI Kota's; mitsdien werden de houwitser en de zesponder naar Goenoeng gezonden, en verder de noodige maatregelen getroffen om den 18n Juli de bewegingen tegen de VI Kota's te kunnen aanvangen.

Op dezen datum rukten de onzen dan eindelijk de VI Kota's binnen. De wederstand, dien zij ondervonden, was zeer gering, zoodat wij in 't geheel slechts vier licht gekwetsten bekwamen. Achter Kota Lawas bevonden zich de vrouwen en kinderen bijeen, terwijl de mannen zich ontwapenden en verklaarden tot onderwerping genegen te zijn. De vijandelijkheden werden daarop gestaakt. Naar men vernam, waren op onze nadering en op het hooren van het kanon de hoofden met hunne hoeloebalangs gevlucht.

De verovering van Kota Lawas werd gevolgd door de inbezitneming van de overige kampongs der VI Kota's, "waardoor" — naar Raaff zich voorstelde — "de rust eenmaal gevestigd zijnde, eene gewenschte gemeenschap tusschen Priaman, Agam en Tanah Datar met aanmerkelijke commercieele voordeelen voor de benedenlanden zou ontstaan." Ten einde deze voordeelen zooveel mogelijk te verzekeren, werd het raadzaam geacht, den post van Goenoeng te verplaatsen naar Goegoeq Sigandang, eene nabij Pandej-Sikat gelegen en deze kampong beheerschende hoogte. [1]

Nog drie dagen bleef Raaff met den resident, die den tocht had

---

[1] Over het algemeen hebben wij, in dit opstel, de spelling der plaatsnamen gevolgd naar den Atlas, behoorende bij de "Topographische en geologische beschrijving van een gedeelte van Sumatra's Westkust" van R. D. M. Verbeek, uitg. 1883. Slechts enkele namen, die stellig foutief waren, hebben wij verbeterd, zooals Pandej-Sikat i. p. v. Padang Sikej, Banoe hampoe (spelling van den Regeerings-almanak) i. p. v. Boenga ampoh en enkele andere.

Goegoeq Sigandang komt niet meer op de kaarten voor; deze heuvel ligt tusschen Kota Lawas en Pandej Sikat in. Zij is niet bewoond, doch men vindt er nog de overblijfselen der wallen van onze vroegere versterking.

bijgewoond, in de VI Kota's achter; zij ontvingen in dien tijd eene menigte hoofden die zich aan onze zijde schaarden en den eed van trouw aflegden, en keerden daarop naar Pagarroejoeng terug.

Er bleven thans in Agam nog twee slechtgezinde districten over: dat van Tilatang, waarin de benting Kapau gelegen is, en een gedeelte van Padang Taroh. Alvorens iets verder tegen Lintou te ondernemen was het noodig zich van die districten meester te maken, opdat men vandaar geene vijandelijkheden te duchten zou hebben die tot verdeeling van macht zouden moeten leiden. De ondervinding had toch reeds geleerd dat wij, tegen Lintou oprukkende, zoo sterk mogelijk dienden te zijn.

De resident en de militaire commandant kwamen derhalve overeen, dat de onzen zich thans in de eerste plaats tegen Kapau zouden hebben te wenden. [1]

Te Tandjong Alam, vanwaar de voornaamste operatiën zouden plaats hebben en welke post bezet bleef met 60 man troepen en 300 met geweren gewapende Maleiers, waren, den 13e Augustus, (buiten die bezetting) vereenigd: 9 officieren, 167 Europeesche en 15 inlandsche soldaten, 5- à 6000 gewapende Maleiers, en, aan geschut, 1 houwitser, 1 zesponder en 1 kanon van 1½ ℔ met de noodige munitie.

Luitenant de Liezer werd met de Maleiers, 44 Europeanen en het kanon van 1½ ℔ vooruitgezonden naar Koerei, dat, volgens de ontvangen berichten, op een uur afstands van Kapau gelegen zou zijn; later ontving kapitein Goffinet den last om met zijne compagnie, den houwitser en den zesponder, op te rukken tot Kota tinggi, 3 uren van Tandjong Alam verwijderd. Hier zou hij, tegen den volgenden ochtend, den luitenant-kolonel Raaff met de overige troepen afwachten. [2]

Raaff kwam den 14e Augustus, des ochtends ten 7 ure, te Kota Tinggi aan en besloot, zich in de eerste plaats meester te maken van Basoh. Goffinet, die, behalve over zijne eigene compagnie, nog de beschikking had over kapitein Brusse met het detachement inlandsche soldaten en den zesponder, ondernam den aanval op de achterflank, terwijl Raaff, met de compagnie van Laemlin en den

[1] Zooals later zal blijken, was men den 15e September, voor dat de verschansing van Goenoeng Sirandang nog voltooid was, verplicht haar voorloopig weder te ontruimen. De post te Goenoeng bleef dientengevolge behouden.

[2] Het thans volgend verhaal wijkt in verschillende détails van dat van Lange I, blz. 69, af. Het komt ons voor, dat het hier gegevene juister wezen moet.

houwitser, tot den aanval in front overging. Ten negen ure was Bassoh in onze macht.

Vanhier richtten de onzen zich naar Loendang, waar de tegenstand grooter was. De eerste aanval mislukte, doch bij den tweeden werd de kampong veroverd; vele vluchtende Padries werden nu door de ons welgezinde bewoners afgemaakt, terwijl twee metalen draaibassen en een ijzeren lilla buitgemaakt werden.

Daarop verder voortrukkende, bevond Raaff zich tegen den namiddag tusschen Loeboe Agam en Kapau, zich voorstellende den volgenden ochtend laatstgenoemde plaats van die zijde, en te gelijkertijd door de Liezer, die inmiddels te Koerei was aangekomen, van den anderen kant aan te tasten. Nauwelijks was Raaff in het bivak, of hij ontving bericht van den 2^n luitenant P. F. Creemer, dat de kapitein Goffinet doodelijk gewond was en dat Creemer, die het bevel overgenomen had, met zijn detachement en den zesponder te Soengei Djanei was aangekomen. Creemer en de Liezer kregen beide bevel, zich den volgenden ochtend naar Kapau te begeven.

Den 15^n Augustus, des ochtends ten zes ure, vernam Raaff, door het hooren van het vuur uit den zesponder en uit het kanon van $1\frac{1}{2}$ ℔, dat beide officieren reeds tegen 's vijands stelling oprukten. Onmiddellijk ging hij thans met de zijnen mede tot den aanval over. Na twee grachten niet zonder veel moeite en onder een hevig geweervuur overgetrokken te zijn, plaatste hij den houwitser in eene gunstige stelling, niet zonder grond hopende dat eenige granaten, in 's vijands werken geworpen, eene aanmerkelijke verwarring zou veroorzaken, daar de vijand zich dan van drie zijden tegelijk bedreigd zag; en zijn voornemen was, daarvan gebruik makende, de hoofdversterking der Padries te bestormen.

Deze bestorming werd weldra, met evenveel bedaardheid als dapperheid, beproefd. Maar toen men tot de breede en diepe gracht genaderd was welke bedoelde versterking omgaf, zag ieder de onmogelijkheid in deze, zonder hulpmiddelen, onder het hevig vuur der verdedigers over te trekken. Men zag zich dus verplicht, tot buiten het bereik van dat vuur terug te gaan en zich voor een nieuwen aanval voor te bereiden Het was noodig, zoo weinig mogelijk tijd verloren te doen gaan, doordien men hooren kon dat de Liezer, met de Maleiers, al zijne krachten aanwendde en hevig slaags was.

Voor den tweeden aanval werden 3- à 400 Maleiers van bamboezen, takkebossen, stroobossen en graszoden voorzien en met kapmessen

gewapend, ten einde den grachts-overgang te vergemakkelijken en de doornheggen, waarmede de sterkte omgeven was, waar noodig om te hakken.

Alle reden was er, van dezen tweeden aanval een goeden uitslag te verwachten; maar toen onze troepen opnieuw bij de boven bedoelde gracht waren aangekomen, namen de Maleiers met de opgenoemde hulpmiddelen de vlucht en werden de Europeesche soldaten daardoor geheel nutteloos aan een moorddadig vuur blootgesteld. Hoe de officieren zich ook inspanden, — 's vijands overmacht, de sterkte zijner verschansingen en de weinige hulp die de onzen van de Maleiers ondervonden, maakten dat alles vruchteloos was, en men zich opnieuw buiten het vuur der Padries moest terugtrekken.

Gedeeltelijk was zulks ook het gevolg van het niet tijdig oprukken van luitenant Creemer met zijn detachement. Deze officier had aanvankelijk groote voordeelen behaald, doch was later verplicht geweest, met achterlating van den zesponder op Bassoh terug te trekken. Nagenoeg gelijktijdig dat Raaff dit bericht ontving, bekwam hij rapport van luitenant de Liezer, dat diens aanval op Kapau mede mislukt was en hij zich van een nieuwen aanval, met het oog op de reeds geleden verliezen, geen beter resultaat voorstelde.

Onder deze omstandigheden werd de terugtocht eene dringende noodzakelijkheid; de Liezer kreeg order op Goegoeq Sigandang te retireeren, en Raaff ging met de zijnen terug op Bassoh.

De omstandigheid, dat kapitein Goffinet den 14[e] zwaar gewond werd, schijnt van nadeeligen invloed geweest te zijn op den gang van zaken bij zijne kompagnie. Niet-alleen was de luitenant Creemer niet geheel op de hoogte van de bedoelingen van den expeditie-commandant, maar daar hij de Fransche taal niet machtig was kon hij zijne soldaten — meest Franschen — niet naar behooren aanvoeren; deze waren bovendien pas van Batavia aangekomen, nog niet aan den inlandschen oorlog gewend en hadden, de groote overmacht des vijands bemerkende, voor een goed deel hun zelfvertrouwen verloren. De Maleische hulptroepen hadden zich, al dadelijk toen Goffinet het terrein verlaten moest, grootendeels teruggetrokken. Tot overmaat van ramp brak de as van den zesponder, hetgeen door den vijand gezien werd en dezen aanleiding gaf tot een hevigen aanval, waarop de inlandsche koelies, voor het vervoer bestemd, de vlucht namen. Ofschoon het kanon daardoor in 's vijands handen bleef, achtte Raaff den terugtocht op Bassoh wel verantwoord en meende hij daarvan

geen verwijt te mogen maken aan den luitenant Creemer, die "als een bedaard en braaf officier" bekend stond.

Onze verliezen bij de verschillende aanvallen op Kapau bedroegen te zamen: 5 officieren (kapitein L. Goffinet, weinige dagen later aan zijne wond overleden, 2e luitenant H. C. van der Veen, gesneuveld, 2e luitenant Teissier, zwaar gewond, kapitein H. L. Brusse en 2e luitenant C. van Ochsee, licht gewond, en 82 minderen (9 gesneuveld, 40 zwaar, 33 licht gewond).

De dood der eerstgenoemde officieren, vooral van den even kundigen als dapperen Goffinet, werd door de krijgsmacht ter Sumatra's westkust diep betreurd en Raaff verloor aan Goffinet een grooten steun.

Nadat de terugtocht onzer troepen volbracht was, keerde Raaff, zijn weg over Tandjong Alam nemende, den 19n Augustus naar Pagarroejoeng terug. Met het oog op de geleden verliezen en den tegenstand des vijands, vroeg hij in zijn rapport van 31 Augustus 1822 eene vrij aanzienlijke versterking, zoo aan personeel als aan materiëel, en drong hij mede op het zenden van eenen oorlogsbodem aan. Zooals later zal blijken, werden zoodra mogelijk aan die aanvragen voldaan.

In afwachting daarvan moest wel zooveel mogelijk eene defensieve houding worden aangenomen; doch, in strijd met dit voornemen, zag Raaff zich verplicht gedurende bijna de geheele maand September onder de wapenen te blijven en, zoowel in het district der L Kota's als in het land van Agam en de VI Kota's, onophoudelijk de vijandelijke bewegingen der Padries te beteugelen. Ten gevolge dier bewegingen bevond hij zich meermalen in hoogst moeielijke omstandigheden, doch de loop der zaken zal doen zien dat desniettemin de toestand in de bovenlanden over 't geheel niet in ons nadeel veranderde. De geringe voordeelen, somtijds door den vijand behaald, konden niet opwegen tegen den indruk, dien de standvastige pogingen der troepen, en de trouwe hulp en bijstand, overal met de meeste activiteit door de inwoners tegen de Padries ondervonden, op de gemoederen der bevolking maakte.

De bewijzen daarvan zijn te vinden in de menigvuldige stappen, door de hoofden gedaan om in onderwerping te komen; zij gevoelden, dat wij op den duur de sterkste partij zouden zijn.

Zoo liet de oude Radja Moening [1], de rechtmatige vorst van het

[1] Zijn volledige titel was: "Daulat jang dipertoewan Radja Moening, Radja Alam, jang karadja-an didalam alam Menangkabau."

oude Rijk van Menangkabau, die eenige jaren geleden, toen Toewankoe Pasaman de meeste vorsten op verraderlijke wijze had doen overvallen en ter dood brengen, zich door de vlucht aan de vervolging der Padries onttrokken had, in de maand September aan Raaff, zijne tegenwoordige verblijfplaats bekend maken door een afgezant, aan wien Raaff te kennen gaf gaarne te zullen zien dat Radja Moening weder de regeering over het rijk van Menangkabau aanvaardde. Raaff meende dat zulks een middel zoude kunnen zijn om de rust te bevestigen, vooral, nu verschillende hoofden der L Kota's hun verlangen te kennen gaven, zich bij ons bestuur aan te sluiten.

Radja Moening, ofschoon later in Tanah Datar teruggekeerd, wenschte wegens zijn hoogen leeftijd evenwel niet meer op den voorgrond te treden; hij werd met een pensioen begiftigd en stierf den 1e Augustus 1825, in den ouderdom van omstreeks 80 jaren (Resolutie van den Gouv.-Generaal van 28 Dec. 1825 no 5).

Na de bij Kapau geleden nederlaag (13—16 Augustus 1822) werd de rust niet verstoord tot den 8e September, toen berichten ontvangen werden omtrent onrustige bewegingen in Agam.

De luitenant de Liezer, die te Goegoeq Sigandang bevel voerde, meldde dat de Padries van voornemen schenen te zijn, de VI Kota's aan te vallen: Banoe hampoe en Koerei waren reeds in de asch gelegd. Kapitein Brusse, te Tandjong Alam gevestigd, meende dat de aanslag der Padries op zijn post gemunt was en dat zij, over Beroelaq en Tandjong Alam, Tanah Datar wilden binnenrukken. Uit deze berichten leidde Raaff af dat de Padries op twee punten ageerden en hoopten, zoowel in Tanah Datar als, door de VI Kota's, in de Padangsche Benedenlanden te dringen

Aangezien hij aan het behoud van den post te Tandjong Alam het meeste gewicht hechtte, begaf hij zich den 10n September, met een detachement van 50 Europeanen onder den 2e luitenant C. J. le Roux, derwaarts; de post te Goegoeq Sigandang werd met 20 man onder den 1e luitenant T. L. van Straceelen versterkt. Raaff bepaalde dat beide detachementen elkander wederkeerig te hulp zouden snellen, indien het bleek dat de Padries hunne hoofdmacht tegen een der punten richtten.

Nauwelijks was Raaff te Tandjong Alam aangekomen of van Straceelen vervoegde zich, uit Goegoeq Sigandang komende, bij hem met het bericht dat de Padries van Rau-Rau, ondersteund door die van Bondjol, naar Soengei-poear in aantocht waren ten getale van 20.000 man, dat allen die zich tegen hen verzetten van kant gemaakt werden,

en dat zij het den 18n Juli gevluchte hoofd van Kota Lawas weder in zijn gezag wilden herstellen [1].

Wat het zwaarste was, moest het zwaarste wegen. Raaff besloot derhalve, Tandjong Alam voorloopig aan zijn lot over te laten en zich met zijn detachement onder le Roux naar Goegoeq Sigandang te begeven. Vóór het aanbreken van den dag, op 11 September, bevond hij zich dientengevolge op laatstgenoemden post, waar hij van de Liezer vernam dat eene sterke macht van Padries bij Koerei, Banoe hampoe en Padang Loewar verzameld was en zich tot den aanval op de VI Kota's gereed maakte om vervolgens de benedenlanden binnen te dringen.

Toen Raaff, den 12n September, 5- à 6000 Maleiers bij zich vereenigd had, begaf hij zich met het detachement van 50 man en een ijzeren drieponder op vesting-affuit naar Soengei poear op weg. Op een half uur afstand van deze plaats vond hij de Padries vereenigd, die zich op zijne aankomst in eene lange linie opstelden, waarvan de rechtervleugel tegen het Singgalang-gebergte aansloot. Raaff tastte weldra den linkervleugel des vijands aan en drong dezen tot wijken; maar de rechtervleugel, instede van deze beweging te volgen, rukte met buitengewonen spoed voorwaarts om zich tusschen onze troepen en den post Goegoeq Sigandang in te nestelen en aldus aan de onzen den aftocht onmogelijk te maken. Gelijktijdig dreigde eene afdeeling der Padries, langs de hellingen der Singgalang, de VI Kota's te bereiken. Raaff, niet sterk genoeg om 's vijands bewegingen te verijdelen, moest tengevolge van een en ander tot den aftocht besluiten.

Ter hoogte van Kota Baroe en Ajer Angat gekomen, had hij gelegenheid eene voordeelige stelling in te nemen. Daar ontving hij drie getrouwe districts-hoofden — die van Goenoeng, Batipoe en Soempoer, — die hem verzekerden dat er op de bevolking der VI Kota's geen staat te maken was; dat deze zich niet tegen de Padries te weer stelde, en dat reeds een groot aantal zich in de versterking van Pandej Sikat bij de Padries hadden gevoegd. De hoofden raadden Raaff daarom dringend aan, zich niet langer in de VI Kota's op te houden.

Dientengevolge besloot de expeditie-commandant, zich tegen den avond op Goegoeq Sigandang terug te trekken. Te Kota Baroe

[1] Wat Lange (I bl. 78) omtrent dit hoofd — [illegible] — mededeelt, dat hij den 18n Juli in onderwerping gekomen is en kort daarna de wapens weder tegen ons zoude hebben gekeerd, vinden wij in onze bronnen niet bevestigd.

bleef eene wacht achter, welke patrouilles uitzond; deze bevestigden de ontvangen berichten.

De nog onvoltooide versterking te Goegoeq Sigandang was niet tegen een ernstigen aanval bestand; daarin bevonden zich bovendien 3 zieken en 8 gewonden zonder geneeskundige hulp, en de berichten, die gedurende den nacht van Tandjong Alam ontvangen werden, waren hoogst ongunstig.

In overleg met de aanwezige officieren kwam Raaff derhalve den 13e tot het besluit, om Goegoeq Sigandang te verlaten, ten einde tusschen Batipoe en Goenoeng eene stelling in te nemen, waar hem de vrijheid van beweging niet benomen kon worden. De zieken en gekwetsten, het ijzeren kanon van 3 ℔ en het metalen kanon van 1½ ℔ (dat den 15n Augustus onbruikbaar geworden was) werden het eerst met de bagage der officieren en manschappen geëvacueerd, terwijl Raaff het laatst met eene geringe achterhoede volgde. De Padries namen daarop onmiddellijk van de verschansing bezit.

Verschillende berichten omtrent hunne bewegingen noopten Raaff den 13n en 14n September tot eenige manoeuvres, waarbij men echter niet met den vijand in aanraking kwam; deze, tevreden met het behaald succes waarbij hij ons weder uit de VI Kota's verdreven had, liet den post te Goenoeng met rust.

Intusschen werden de berichten van Tandjong Alam geenszins gunstiger. In den ochtend van 15 September ontving Raaff een brief van kapitein Brusse, waarin o. a. werd medegedeeld: „dat het thans, zoowel voor hem als voor de overige zich daar bevindende officieren en manschappen, de vierde nacht was, die zonder eenige rust te genieten werd doorgebracht; dat zij allen beloofd hadden, hun post tot het uiterste te verdedigen en ook woord zouden houden, maar zij de vrees hadden (bij het steeds naderen des vijands op Beroelaq, waarvoor de rivier — waarvan de overtocht hardnekkig betwist werd — hen nog voor het oogenblik behoedde) dat de L Kota's hunne gemeenschap met Raaff-zelven zoude afsnijden, als wanneer er voor hen niets overbleef en zij zeker verloren waren, aangezien de communicatie met Pagarroejoeng reeds scheen afgesneden te zijn, daar zij sedert den 10n niets meer van kapitein Laemlin vernomen hadden; dat zij wijders, zonder hulp van Maleiers uitgezonderd het geringe aantal der bewoners van Beroelaq en Tandjong Alam, zonder levensmiddelen die — alles geplunderd zijnde — voor geld niet te koop waren, onder een gestadig vuur van den kant van Beroelaq, de nadere orders van Raaff zouden afwachten."

Nu de Padries ten N. van Goenoeng, bij gebrek aan levensmiddelen, grootendeels uiteengegaan waren, deed dit schrijven Raaff besluiten, het bevel te Goenoeng aan de Liezer toe te vertrouwen en zich in persoon naar Tandjong Alam te begeven.

Hij nam zijn weg over Pagarroejoeng, om tegelijk iets van dien post te vernemen en vond den commandant, kapitein Laemlin, ernstig ziek. Sedert drie dagen waren hier een 1500-tal Maleiers verzameld. Raaff liet hier een aantal van 40 zwaar gekwetsten naar Padang evacueeren en kocht, ten behoeve der bezetting van Tandjong Alam, een 50-tal koeien en eene goede hoeveelheid rijst. Met dezen leeftocht begaf hij zich naar dien post, waar hij in den ochtend van den 16n September aankwam; hij vond den voorpost te Beroelaq met den vijand vechtende, en zond kapitein Brusse met eene goede versterking derwaarts, zoodat de Padries zich eenigszins terugtrokken; Beroelaq bleef echter ook de eerstvolgende dagen steeds sterk bedreigd.

Den 21n September ontving Raaff bericht van den Toewankoe Kota Toea, een invloedrijk hoofd in Agam en tegenstander der Padries, wier gewelddadigheden hij van den beginne af had afgekeurd. Niettegenstaande het in den laatsten tijd voorgevallene was genoemde Toewankoe er in geslaagd, met eenige districten in het Agamsche, zooals Tjandoeng, Padang Taroh en andere, een verdrag te sluiten om gezamenlijk tegen de Padries op te rukken, en onder alle omstandigheden de bevelen van het Nederlandsch gezag op te volgen; met de hoofden van Rau, Bondjol enz. had hij gesproken, en tengevolge daarvan zouden de Padries, vandaar afkomstig, huiswaarts keeren; de Padries van Kapau eindelijk waren niet ongenegen om in onderhandeling te treden.

De juistheid van deze berichten bleek al spoedig in zooverre, dat onze tegenstanders het veld ruimden en, zoowel in de laatste dagen der maand September als in de eerstvolgende maanden, de rust niet meer verstoord werd. Daardoor bood zich de gelegenheid aan, vele zaken te regelen die op het inwendig beheer der onder ons gezag gestelde landschappen betrekking hadden. Met vele voorname districtshoofden werden onderhandelingen geopend, die, zooals de generaal de Kock in zijn verslag van 12 April 1823 schreef, „de gegrondste hoop geven dat de Padangsche zaken, na de aankomst der afgezonden versterking, van welke aankomst reeds tijding ontvangen is, ten genoegen der Hooge Regeering spoedig ten einde zullen loopen.”

VIJFDE HOOFDSTUK.

Advies van den Raad van Indie Muntinghe omtrent den staat van vaart en handel. — Beslissingen der Regeering. — Intrekking van de voorloopig aan de ambtenaren verleende vergunning om handel te drijven. — Denkbeelden der Regeering omtrent in te voeren belastingen. — Gevoelen van den Gouverneur-Generaal omtrent den stand van zaken ter Sumatra's Westkust. — Het in bezit houden van Tanah Datar wordt wenschelijk geacht. — Raaff belast met het civiel gezag in de Bovenlanden.

Het spreekt van zelf dat in een gewest waar, zooals in het in beide voorgaande hoofdstukken behandeld tijdvak, onafgebroken oorlog werd gevoerd, de beschikbare tijd der burgerlijke ambtenaren voor een goed deel in beslag werd genomen door zaken, met krijgsoperatiën in verband staande. Die ambtenaren waren inmiddels voorzeker hoogst nuttig werkzaam, doch hunne verrichtingen kwamen uit den aard der zaak meer op den achtergrond.

Maatregelen, in het thans besproken tijdvak door den resident en zijne ambtenaren genomen of voorgesteld voor de ontwikkeling van de Westkust van Sumatra, zijn dan ook, voor zooverre ons bleek, niet te vermelden; wat in deze richting geschiedde, werd te Batavia beraamd en besloten.

Het was de Raad van Indië Mr. H. W. Muntinghe, die zich, in den aanvang van het jaar 1822, »den staat van vaart en handel op de Nederlandsche bezittingen ter Westkust van Sumatra« aantrok en dienaangaande, den 18n Maart 1822, zijne beschouwingen en voorstellen aan het oordeel van den Gouverneur-Generaal onderwierp. Zijn advies is ons, in zijn geheel, niet bekend; maar de inhoud en strekking daarvan blijken uit de resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 30 April 1822 no 23, waaraan wij het volgende ontleenen.

Muntinghe betoogde de noodzakelijkheid »om, overeenkomstig den steeds in het oog te houden stelregel *dat de koloniën moesten gerekend worden te bestaan voor het moederland*, doch met in achtneming tevens der vereischte — gemelden stelregel wijzigende — voorzorgen tot behoud, bloei en verdediging dier bezittingen, maatregelen te

nemen om de daaruit te behalen voordeelen te doen strekken ten behoeve van Nederlandsche ingezetenen."

Tot dat einde, schreef hij, dienen de Nederlandsche kooplieden "door eene krachtdadige medewerking en tegemoetkoming" te worden aangemoedigd om "deel te nemen in de vaart en handel op Padang, welke tot dusverre bijna zonder uitzondering aan vreemden zijn overgelaten."

Voorts overwoog hij welke middelen zouden kunnen worden verkregen, om niet-alleen de kosten van het bestuur goed te maken, maar ook de aanzienlijke en veel belovende streken welke 's Gouvernements bezit uitmaken, dan wel waarmede het in directe betrekking staat, tot onmiddellijk voordeel van 's lands kas te brengen".

In verband met een en ander gaf hij o. a. in overweging, tot opbeuring van den Nederlandschen vaart en handel op Padang al de goederen, waarvan eenmaal de uitgaande rechten te Padang waren voldaan, in geheel Ned. Indië van inkomende rechten vrij te stellen; en, ter wegneming van alle nadeelige mededinging, de provisioneele licentie, bij resolutie van 5 December 1820 nº 21 aan de ambtenaren van Padang verleend, om handel te mogen drijven, in te trekken.

De Raad van Indië Chassé had tegen dit laatste voorstel groot bezwaar, op grond van dezelfde redenen die, in 1820, tot het verleenen van bedoelde "licentie" hadden geleid (zie boven blz. 20).

De Regeering overwoog evenwel "dat, bij eene algemeene beschouwing, de bezittingen op de Westkust van Sumatra door vermeerdering van cultures en voornamelijk door die van de koffie dagelijks belangrijker wordende, meer en meer de aandacht van het Gouvernement tot zich moeten trekken [1];

"dat, zoolang echter de handel op die bezittingen het doel blijft van vreemden, die tot nu toe daarvan, bijna zonder mededinging, de winsten genieten, dezelve in verre na niet kunnen geacht worden te beantwoorden aan het doel, hetwelk men zich daarmede als koloniën en als zoodanig voordeel moetende opleveren, dient voor te stellen;

"dat, om dit doel te bereiken, het noodzakelijk is, alle pogingen

[1] Wel een groot verschil met de beschouwingen, vroeger door de O. I. Compagnie herhaaldelijk verkondigd, dat Sumatra's Westkust een lastpost was, waaraan geene kosten behoorden te worden besteed, maar waarvan veeleer het verlaten in overweging moest worden genomen! Uit een schrijven van den Gouv. Gen. aan den "Minister van publiek onderwijs, de nationale nijverheid en de koloniën", van 3 Oct. 1822 nº. 204a blijkt trouwens, dat de pluk van koffie te Padang en Onderhoorigheden, reeds "op meer dan 20,000 pikols per jaar" werd geraamd.

aan te wenden om de winsten van den Padangschen handel door Nederlandsche kooplieden te doen wegdragen en dezelve door dien weg het moederland te doen toevloeien, en om tot dat einde deze kooplieden door gepaste middelen aan te moedigen, zich op dien handel toe te leggen;

„dat als zoodanig bijzonder te beschouwen zijn bepalingen op de heffing der inkomende en uitgaande rechten, welke de nationale zeevaart en handel bevorderlijk kunnen zijn;

„dat, hoezeer het aan de eene zijde aan gegronde bedenking onderhevig is, of niet, door de intrekking der provisioneele licentie, bij resolutie van 5 December 1820 nº 21 aan de ambtenaren te Padang gegeven om handel te drijven, juist de eenige Nederlandsche handelaren die zich op dit oogenblik te Padang bevinden, van de voordeelen van dien handel zullen zijn verstoken en daardoor zelfs de vreemden meer in de gelegenheid worden gesteld om hunne betrekkingen ten nadeele van de Nederlandsche belangen uit te breiden, — het daarentegen aan den anderen kant niet te ontkennen is dat dit nadeel niet dan kortstondig zal kunnen zijn, en zal moeten ophouden zoodra eenige particulieren, die, door de vooruitzichten welke hun geopend worden, aangemoedigd, deel aan dien handel zullen nemen, hetgeen te spoediger te verwachten is wanneer algemeen bekend zal zijn dat men geene mededingers zal vinden in ambtenaren, die uit den aard hunner betrekkingen en den invloed, dien zij oefenen, altoos als zoodanig te vreezen zijn;

„dat het mitsdien raadzaam toeschijnt, die provisioneele licentie in te trekken; . . . . .

„dat eindelijk, alvorens te kunnen overgaan tot het beproeven of invoeren van eenig nieuw stelsel van belasting op de inlandsche bevolking in de bezittingen op de Westkust van Sumatra, eene meerdere kennis dient verkregen te worden omtrent onderscheidene punten, welke tot dat einde grondig behooren te worden onderzocht."

Op grond van deze overwegingen nam de Regeering o. a. de volgende beschikkingen

a (§ 3 der resolutie). Kamfer Baros, peper en benzoin worden vrijgesteld van inkomende rechten bij aanvoer te Padang, van uitgaande rechten bij verzending van hier naar Batavia, en van inkomende rechten bij aankomst, van Padang, te Batavia (publicatie van 30 April 1822).

b (§ 4 der Resolutie). „Tot wegneming van alle nadeelige mededinging in den handel" werd de bovenbedoelde licentie van Dec.

1820 ingetrokken, "met last aan de ambtenaren om hunne uitstaande handelszaken binnen den tijd van drie maanden na ontvangst van deze resolutie finaal te vereffenen." [1]

c. (§ 5 der resolutie). Aan den resident van Padang werd gelast "te dienen van gemotiveerd en gedetailleerd rapport omtrent de vraag *of de inlandsche bevolking op de Westkust van Sumatra vatbaar zoude zijn voor een gelijksoortig stelsel van belasting als de bevolking op Java*, met opgave onder anderen:

"1°. van eene nauwkeurige analyse van het inlandsch bestuur, zoowel met betrekking tot het districts- als tot het dorpsbestuur;

"2°. van de wetten en gebruiken, geschreven of onbeschreven, waarvan zich de volkeren van de westkust bedienen;

"3°. van de redenen voor en tegen, waarom het koffiegewas op de Westkust van Sumatra naar inzien van den resident niet even gemakkelijk eene belasting bij den oorsprong zou kunnen dragen als hier op Java, en of het verschil tusschen de prijzen, waarvoor de planter in de bovenlanden gewoon is zijn product van de hand te

[1] Door deze Regeeringsbeslissing werden, zooals Francis (Herinneringen III, bl. 157) het uitdrukt "in eens vele onaangenaamheden en tevenstrevingen van de zijde der Christenbevolking uit den weg geruimd."

Hoe noodig die beslissing was, blijkt o. a. uit de resolutie van 3 Aug[s]. 1822 n°. 4, waarbij, ofschoon de handel der ambtenaren toen reeds had opgehouden, eene commissie werd benoemd, bestaande uit de raden van Indië Chassé en Dozy benevens den inspecteur van Financiën Meylan, om een onderzoek in te stellen naar de gegrondheid van verschillende door Padangsche kooplieden ingebrachte ernstige klachten.

Blijkens de Resolutie van den Gouv.-Gen. in rade van 20 Nov. 1822 n°. 11 verklaarde deze commissie o. a.: "dat, hoezeer de vergunning, vroeger aan de Padangsche ambtenaren tot het drijven van handel verleend, de nuttige strekking zoude kunnen hebben om het algeheel verval van den handel aldaar aan vreemdelingen te voorkomen, echter zoowel de ruimte in welke van die vergunning is gebruik gemaakt als de omstandigheid dat zich bereids vreemde kooplieden te Padang hadden gevestigd, eene botsing heeft veroorzaakt tusschen de belangen der voornaamste ambtenaren aldaar, en die der ingezetenen, welke de eerstgenoemden en hunne handelingen in het oog der laatstgemelden noodzakelijk in een hatelijk daglicht moest doen voorkomen", en

"dat, daar reeds de handelsbetrekkingen tusschen de ambtenaren te Padang bestaan hebbende genoegzaam zijn geweest om henzelven en hunne handelingen in een nadeelig daglicht te plaatsen, deze kwade indruk nog daarenboven veel voedsel moet hebben ontleend uit de omstandigheid, dat de meeste dier ambtenaren elkander in nauweren of verderen graad van bloedverwantschap bestaan", enz.

Tengevolge van dit verslag werd o. a. de adsistent-resident A. F. van den Berg, wiens naam later nog genoemd wordt, "honorabel" uit zijne betrekking ontslagen. Hij verliet 's lands dienst en zette, zich te Padang als handelaar vestigende, zijne als ambtenaar aangevangen handelsoperatiën voort.

zetten en die welke daarvoor bij den uitvoer besteed worden, hiertoe geene genoegzame ruimte zouden laten;

"4°. van de redenen waarom bij zoodanige belasting der koffietuinen niet evenzeer eene jaarlijksche prijsbepaling en ten zelfden effecte als hier op Java zoude kunnen gevolgd worden;

"5°. welke prijsbepaling in dat geval zoowel met de billijkheid als met de belangen der schatkist het meest zoude overeenkomen;

"6°. welke belastingen, hetzij grondlasten of marktgerechtigheden verder en na verloop van tijd nog bij den voors. huur van koffietuinen zoude kunnen gevoegd worden."

d. (§ 6 der resolutie). Aan den resident van Padang werd evenwel te kennen gegeven:

"dat het geenszins de wil van het Gouvernement is, dat reeds dadelijk maatregelen of pogingen door hem zouden worden in het werk gesteld om de voors. belastingen in te voeren, maar eeniglijk dat hij daaromtrent zijne beredeneerde consideratiën en advies aan het Gouvernement inzende;

"dat het Gouvernement ook in het vervolg niet zal verlangen dat immer belastingen van de bevolking der Westkust worden geheven, dan waarvan de voornaamste der districts- en dorpshoofden de billijkheid en rechtmatigheid zullen hebben erkend;

"dat hij resident echter van nu af aan in het oog dient te houden, dat het Gouvernement op den duur niet kan verleenen bescherming en verdediging, zonder daarvoor eene toereikende vergoeding van de bevolking te trekken; en dat, wanneer deze vergoeding niet kan worden gevonden in regelmatige belastingen, alsdan nader zal behooren te worden onderzocht, in hoeverre de rechtstreeksche en uitsluitende voordeelen van den handel daartoe in aanmerking zouden moeten komen; en

"dat hij resident deze gronden niet-alleen zelf in het oog zal moeten houden, maar dat hij daarvan, ter bereiking van 's Gouvernements oogmerken, ook van nu af aan reeds een *voorzichtig* en *[illegible]* gebruik zal mogen maken ter overreding, te zijner tijd, van de voornaamste en meest verstandige hoofden der inlandsche bevolking."

Welke gevolgen deze lastgevingen aan den resident hadden, zal later, bij de vermelding der resolutie van 4 Nov. 1823 nº 18, ter sprake komen. Voor het oogenblik is het wellicht niet zonder belang, hier mede te deelen welke de algemeene indruk was dien

de Gouverneur-Generaal den 3n October 1822 (dus vóór dat hem de laatste tegenspoeden van Raaff bekend waren), blijkens zijn aan den Minister gezonden verslag n° 204a, van den staat van zaken ter Sumatra's Westkust had.

De Gouverneur-Generaal van der Capellen schreef destijds het volgende:

„Sedert een geruimen tijd had eene nieuwe godsdienstige secte zich in de binnenlanden van Sumatra uitgebreid, waarvan de hoofden of aanvoerders onder den naam van *Padries*, na de afstammelingen der vorsten van het voorheen zoo machtig Rijk van Menangkabau te hebben verjaagd, zich aldaar geheel meester hebben gemaakt van het bestuur. Niet tevreden met hunne binnenlandsche veroveringen, zijn zij begonnen van tijd tot tijd de grenzen onzer etablissementen te verontrusten, hetwelk, eene vermeerdering van macht aldaar noodzakelijk makende, mij op het einde van het vorige jaar heeft doen besluiten een sterk detachement onder bevel van den luitenant-kolonel Raaff derwaarts te zenden. Nadat deze verdienstelijke officier gemeenschappelijk met den resident du Puy alle pogingen had in het werk gesteld om de Padries door overtuiging en zachte middelen over te halen om zich rustig te gedragen en de rechten van het Gouvernement te eerbiedigen, is hij verplicht geweest om tot dadelijkheden over te gaan.

„Volgens de berichten die van tijd tot tijd worden ontvangen, hebben verscheidene gevechten plaats gehad, in welke de vijand telkens met aanmerkelijk verlies is geslagen. Tengevolge daarvan hebben verscheidene hoofden zich aan het Gouvernement onderworpen, en heeft de luit.-kol. Raaff in het binnenste gedeelte van Menangkabau, te Pagarroejoeng, eene sterkte opgericht, welke hem in staat stelt met geringe middelen een groot gedeelte van het land te bedwingen. Wat echter de uitslag van dat alles zal wezen en welke de voordeelen zullen zijn van deze nieuwe bezittingen, zoo het al raadzaam mocht bevonden worden dezelve aan te houden, is nog onzeker. Dan minder twijfelachtig zal het in allen gevalle zijn, dat de herstelling en duurzame vestiging van de rust en veiligheid in de Padangsche binnen- of bovenlanden, welke het gevolg van de tegenwoordige operatie moet zijn, nieuwe en aanzienlijke bronnen van welvaart zal openen, die, doelmatig geleid wordende, den handel op Padang zeer aanmerkelijk zullen doen toenemen."

In hoeverre het „raadzaam bevonden" zoude worden „de nieuwe

bezittingen aan te houden", werd bij resolutie van den Gouv.-Gen. in Rade 8 April 1823 n° 11 uitgemaakt [1]. Uit die resolutie blijkt dat "het in bezit houden van een gedeelte der Sumatrasche binnenlanden, en wel speciaal van de Tanah Datar, doelmatig en wenschelijk wordt geacht."

Bij dezelfde beschikking werd goedgekeurd, dat de luitenant-kolonel Raaff voorloopig het civiel gezag in de Padangsche Bovenlanden had op zich genomen; en werden de resident en militaire commandant gezamenlijk gemachtigd, onder nadere goedkeuring pachten of belastingen in te voeren. Ook deze aangelegenheid wordt nader besproken bij de beneden te vermelden resolutie van 4 Nov. 1823 n° 18.

Gaan wij echter vooraf na, wat inmiddels op Sumatra's Westkust voorviel.

[1] Deze resolutie is opgenomen in het reeds aangehaalde werk van Generaal de Stuers, II° Deel, Bijlage A. Het in dezen afdruk weggelaten gedeelte van den aanhef vermeldt dat de opgenoemde bescheiden gedeeltelijk in handen zijn gesteld geweest van den Raad van Indië Muntinghe en, bij diens vertrek naar Europa, door den luitenant-Gouv.-Gen. zijn overgenomen, terwijl de later ontvangene rechtstreeks in handen van dezen gesteld werden. — Vandaar de vertraging in de afdoening der voorstellen van den resident.

ZESDE HOOFDSTUK.

Vermeerdering der krijgsmacht. — Operatieplan van Raaff. — Mislukte aanval op 's vijands stellingen op den Marapalam. — Terugtocht. — Moedig gedrag van Raaff. — Verlies van vier stukken geschut. — Erkenning, door Raaff, van de verdiensten van du Puy. — Oordeel van den generaal de Kock en van den Gouverneur-Generaal over Raaff. — Beschouwingen over den verder te volgen gedragslijn. — Beslissing deswege van de Regeering. — Raaff naar Batavia ontboden. — Inzichten van de Regeering omtrent den toestand.

De Padries bedreigen de Benedenlanden. — Raaff dwingt hen tot den aftocht. — Beschouwing van generaal de Kook over de noodzakelijkheid van den krijg tegen de Padries. — Acten van aanstelling aan verschillende Agamsche hoofden uitgereikt. — Raaff vertrekt naar Batavia. — Natal door de Padries bedreigd.

Naar aanleiding der aanvragen om toezending van personeel en materiëel, aan het einde der maand Augustus 1822 door Raaff ingediend, werd bij de resolutie van den Gouv.-Generaal van 30 October 1822 nº 1ª goedgekeurd dat door den commandant der troepen van Batavia met het schip *Baron van der Capellen* naar Padang waren gezonden:

eene voltallige compagnie (4 off. en 150 Eur. manschappen) van het 18ᵉ regiment infanterie,

een detachement (2 off. en 50 man) artillerie,

een metalen kanon van 3 ℔ en

een houwitser van 5½ duim.

Bij die resolutie werd tevens bepaald dat Zr. Ms. fregat *Melampus* (kapitein ter zee A. W. de Man) en de koloniale korvet *Zwaluw* (kapitein-luitenant ter zee Z. Schroijenstein) naar Padang zouden vertrekken.

Bij de resolutie van 11 November 1822 nº 28 werd nog aangeteekend dat eene inlandsche compagnie (4 officieren en 200 manschappen) van het 20ᵉ bat. infanterie, te Soerabaja in garnizoen, met het schip *Admiraal Buyskes* naar Padang zouden worden overgevoerd.

Gedeeltelijk met den *Baron van der Capellen* en overigens met de brik *Mentor* werd voorts — behalve het reeds genoemd geschut —

van Batavia gezonden een ijzeren 2-℔er met al het benoodigde materieel der artillerie, mitsgaders het ontbrekende tot de wapening en uitrusting der infanterie, alles zooveel mogelijk in overeenstemming met de van Raaff ontvangen aanvragen [1].

Aan het door generaal de Kock aan den Gouverneur-Generaal ingediend verslag van 1 Juli 1823 nº 1 ontleenen wij thans de volgende mededeelingen omtrent de krijgsverrichtingen die, hoofdzakelijk in de maand April 1823, ter Sumatra's Westkust plaats hadden.

Nog altijd verkeerde men in het denkbeeld, dat een aanval op Lintou noodzakelijk was en, bij welslagen, een einde zou maken aan de heerschappij der Padries. Zoodra Raaff dan ook de aangevraagde troepenmacht bijeen had, vatte hij het plan tot zoodanigen aanval weder op.

Reeds bij eene verkenning, den 6ⁿ Mei 1822 gemaakt, was hem gebleken dat — wanneer men althans de vallei van Lintou niet door de L Kota's kon bereiken — de weg over den Marapalam verre verkieslijk zou zijn boven dien over Soeroasso en Tandjong Baroelaq, welke in Maart 1822 zonder succes gevolgd was.

Verdere verkenningen, in Maart 1823 ondernomen, bevestigden zulks, en alles werd voor een tocht over den Marapalam voorbereid. Men trachtte daartoe o. a. zooveel mogelijk terreinkennis op te doen; onder Raaff's toezicht werd, door zijne adjudanten — den 1ᵉ luit. der artillerie M. van Geen en den luitenant ter zee Jhr. H. A. van Karnebeek — eene „kaart van het Menangkabausche rijk" vervaardigd.

Van Pagarroejoeng tot vóór den Marapalam, op geweerschots afstand van 's vijands versterkingen, was een behoorlijke weg aangelegd; bij de verkenningen was gebleken dat de bergpassen en hoogten door de Padries bezet en versterkt waren, doch men had geschikte plaatsen voor het geschut gevonden, waaruit 's vijands werken met voordeel beschoten zouden kunnen worden.

Raaff had dus alle hoop op den goeden uitslag van zijn tegen den Marapalam te richten aanval, en stelde zich voor, dan onverwijld op Lintou aan te rukken. Geheime onderhandelingen, met de hoofden van Boea aangeknoopt, hadden hem de verzekering gegeven dat wij de bevolking van dat gedeelte der vallei van Lintou niet vijandig

[1] Bovenstaande opgaven vullen de leemte aan, welke volgens Lange (I bl. 83, noot) in zijne bronnen bestond.

gezind zouden vinden. Aanzienlijke detachementen van Maleische hulptroepen werden aangewezen om, wanneer de weg over den Marapalam geforceerd zou zijn, over Tandjong Baroelaq naar Tiga-Djangkoq en verder naar Tappi-Sello (de verblijfplaats van Toewankoe Pasaman) te marcheeren.

Raaff hoopte zich, wanneer de vallei van Lintou tot onderwerping zoude zijn gebracht, naar de L Kota's te begeven en daar ons gezag te vestigen; sterke detachementen Maleiers, te Si Toedjoeh en te Beroelaq verzameld, zouden hier als hulptroepen dienst doen. Daarna zou men zich richten naar Kota Toea, Pandej Sikat en de VI Kota's, en met de onderwerping van deze streek den veldtocht voltooien.

Voor de geregelde voorziening in munitie en leeftocht der ageerende troepen waren magazijnen aangelegd te Tandjong Alam en Goenoeng, en in de onder deze versterkingen behoorende gedetacheerde posten te Beroelaq en Taboe Berajer.

Het boven in korte trekken ontwikkeld operatieplan schijnt zeer omvangrijk, doch — zooals de generaal de Kock in zijn verslag schreef — kon "in geenendeele als te ver uiteenloopende betracht worden", wanneer men lette "op de algemeene geneigdheid der inwoners om zich onderling tot het afwerpen van het juk der Padries te vereenigen."

Voor de uitvoering van dat plan waren aan mobiele troepen beschikbaar 582 man met 28 officieren, waaronder een detachement sterk 1 officier en 39 mariniers van de *Melampus* [1] en eene batterij veldartillerie van 8 stukken (2 korte metalen kanons van 6 ℔, 4 id. van 3 ℔ en 2 houwitsers van 5½ d^m.). Deze batterij stond onder bevel van den kapitein J. B. Heyligers en was verdeeld in vier sectiën, ieder door een luitenant gecommandeerd.

Den 13^n April stelde Raaff zich met deze macht uit Pagarroejoeng in beweging, vergezeld van 15 à 20.000 man Maleiers van Tanah Datar, waaronder 1800 à 2000 met schietgeweer gewapend. Hij nam zijn weg over Tandjoeng tot voor de vijandelijke verschansingen op de hellingen van den berg Marapalam, op welks top nog andere werken waren aangelegd. [2]

---

[1] Ten onrechte zegt Lange (I bl. 86) dat de mariniers niet onder de 582 man begrepen waren.

[2] Het hier volgend verhaal van de operatiën tegen den Marapalam, overgenomen uit het algemeen verslag van generaal de Kock, is — met verschillen in de détails — o. i. eenvoudiger en duidelijker dan dat van Lange (I blz. 86 en vlg.), en vindt daarom hier eene plaats.

Nog dienzelfden dag gelukte het hem, de troepen en een gedeelte der veldbatterij volgens de gemaakte schikkingen te plaatsen, hetwelk echter niet zonder het verlies van een man en het kwetsen van twee anderen geschieden kon.

Eenige worpen, uit de beide houwitsers op de versterkingen beproefd, werden wel, zooals te voorzien was, in de loopgraven en overdekte verschansingen gebracht, maar vermits slechts een à twee der geworpen granaten sprongen, beantwoordde de uitwerking niet aan de verwachting.

Den volgenden ochtend (14 April) werden de overige vuurmonden geplaatst, en er bevonden zich, toen zulks geschied was, 2 houwitsers en 2 drieponders rechts, en evenveel drieponders met 2 zesponders links van de vijandelijke stelling, terwijl iedere halve batterij door de helft der beschikbare infanterie gedekt was.

De aanval begon daarop met eene kanonnade, gericht tegen het rechter- en linkergedeelte der vijandelijke stelling, terwijl de infanterie last ontving om het centrum der stelling te bestormen, met verderen last om zoo mogelijk daar door te dringen en aldus de stelling om te trekken. De beide officieren, als adjudanten bij Raaff dienende, van Geen en van Karnebeek, begeleidden de 2 colonnes, die zich bij hunnen aanval op het centrum moesten vereenigen; doch hoe moedig deze aanval ook gedaan en herhaald werd, kon het oogmerk, het forceeren der stelling, niet bereikt worden.

De oorzaak — schreef Raaff — van het mislukken van dezen aanval was gelegen in de zwarigheid, die bestond in het beklimmen der steile hoogte, waardoor de manschappen uitgeput van vermoeienis ter plaatse kwamen, waar het inspannen hunner krachten eerst recht vereischt werd. Daarenboven bevond men de vijandelijke loopgraven van cirkelvormige gedaante, waardoor zij niet bestreken konden worden, en de toegangen tot deze bleken zoo smal te zijn, dat er nauwelijks plaats was voor 2 man in het front.

Hoewel men alle deze hindernissen grootendeels vooruitgezien had, kwamen er nog andere bij, die niet wel te berekenen en ten uiterste moorddadig waren, want behalve het onophoudelijk vuur, dat uit de loopgraven en holen des vijands op de onzen gericht was, had hij, van den afdalenden grond gebruikt makende, zware steenen en balken voor de loopgraven aan touwen en rottans bevestigd, en naargelang onzer troepen naderden werden deze verdedigingsmiddelen met zooveel behendigheid losgelaten, dat het oprukken daardoor onmogelijk werd. nog had hij, door het opstoppen van waterleidingen, middel

gevonden om den steilen grond te overstroomen en glibberig te maken, en als naar gewoonte was het terrein in alle richtingen met randjoes bezaaid.

Het veroveren der stelling scheen alzoo met de aanwezige middelen niet wel mogelijk; en de generaal de Kock merkte op, dat een grooter aantal troepen niet zoude hebben kunnen baten „indien niet te voren de bentings, waartusschen de loopgraven zich bevinden en waardoor zij samenhangen, vernield kunnen worden; en hiertoe wordt geschut van zwaar kaliber vereischt, dat in zulke bergachtige streken bezwaarlijk aan te brengen is.”

Bij den aanval op dezen dag sneuvelde de 2e luitenant der artillerie P. H. Marinus en werden 5 officieren — de luitenant ter zee wd adjudant van Karnebeek, de 2e luitenant T. B. Veltman, de 2e luitenant C. Bosch, de 1e luitenant J. J. Lefebvre en de 2e luitenant A. Hellwig — gewond. De 1e luitenant Lefebvre overleed eene week later.

Raaff, van meening dat het niet springen der granaten in de loopgraven had medegewerkt om zijne pogingen te verijdelen, gaf, na de troepen in hunne vorige stelling te doen terugtrekken, den last andere granaten van Pagarroejoeng te doen aanvoeren die, aldaar gevuld en gebuisd, wellicht betere uitwerking zouden hebben. Hij had het voornemen, den volgenden dag nogmaals eenen aanval te ondernemen.

Gedurende den nacht van 14 op 15 April werd het weder allerongunstigst, even nadeelig voor de gezondheid der troepen als onvoordeelig voor het gebruik der vuurwapenen. Felle stortregens, die den 15n en 16n onophoudelijk voortduurden, matten de troepen af; aan oprukken was voor het oogenblik niet te denken, doch de vijand, door de reeds behaalde voordeelen aangemoedigd, trachtte ons door herhaalde uitvallen tot een geheelen terugtocht te dwingen.

Zulks veroorzaakte een vrij groot aantal gekwetsten, waaronder de 1e luitenant de Liezer.

Raaff maakte intusschen, den 16n April, van zijne op de berghelling ingenomen stelling gebruik om de vijandelijke werken, alvorens een tweeden aanval te wagen, van nabij te verkennen. Vergezeld door een klein aantal officieren, waaronder de commandant der artillerie, slaagde hij er in die verkenning uit te voeren, zonder dat zulks door de Padries werd opgemerkt.

Het resultaat van het onderzoek was hoogst ongunstig: zoo min

aan Raaff als aan de officieren die zich bij hem bevonden, scheen het raadzaam op nieuw tot den aanval over te gaan, nu men zich had kunnen overtuigen welke hinderpalen zouden moeten worden overwonnen. De eigenlijke versterkingen zouden onmogelijk stormenderhand kunnen worden veroverd; en in ieder geval zouden de te verwachten verliezen te groot zijn om, zelfs bij welslagen, op goede vruchten van de overwinning te kunnen rekenen.

Bij deze overwegingen voegde zich nog die dat de Maleiers, die bij het oprukken zoo vol vuur en moed waren, den loop der zaken ziende, grootendeels langs binnen- en omwegen waren teruggetrokken; dat een houwitser en een der beide zesponders gedeeltelijk onbruikbaar geworden waren, en eindelijk dat onze troepen, sedert den 13n aan 's vijands vuur en het ongunstige weder blootgesteld, door gemis aan warm voedsel uitgeput waren en buiten staat schenen verder offensief te ageeren.

Nadat de majoor Laemlin, wiens ondervinding in den inlandschen oorlog bekend was, en de resident du Puy, die den krijgstocht bijwoonde, beide als hunne meening te kennen gegeven hadden dat een tweede aanval niet mocht gewaagd worden, werd tot den terugtocht op den 17n April besloten.

De grootste moeielijkheid van dien terugtocht bestond in het vervoeren van het geschut, dat in de nabijheid der vijandelijke stellingen was geplant. In den ochtend van den 17n gaf Raaff daartoe de noodige bevelen.

Majoor Laemlin moest met zijne troepen (twee compagniën Europeanen en eene compagnie Madoereezen) den aftocht dekken van de vier stukken, rechts van 's vijands stelling geplaatst; Raaff's adjudant van Karnebeek werd bij deze afdeeling als stafofficier ingedeeld

Het terugtrekken der vier andere stukken (twee houwitsers en twee driepondders), links geplaatst, zou geschieden onder leiding van Raaff zelven, die eene compagnie Europeanen, eene compagnie inlanders en het detachement mariniers van de *Melampus* bij zich had. Hier deed luitenant van Geen als stafofficier dienst.

Het eerst werd een der driepondders, die, op een pistoolschots afstand van een der vijandelijke bentings geplaatst, het meeste gevaar liep verloren te gaan, onder de leiding van van Geen achterwaarts gebracht. Nauwelijks was zulks geschied, of van Karnebeek kwam aan Raaff de tijding brengen dat Laemlin groot bezwaar zag

in de uitvoering van den hem opgedragen last en uitstel tot den volgenden nacht verlangde. Zoodanig uitstel meende Raaff echter niet te kunnen toestaan, en van Karnebeek werd teruggezonden met den stelligen last, het geschut onmiddellijk te doen achteruit brengen; nu eenmaal met den aftocht begonnen was, moet hij ook zoo spoedig mogelijk volbracht worden, wilde men niet gevaar loopen nog aan hevige aanvallen der Padries blootgesteld te worden.

Pas kon van Karnebeek zijne bestemming bereikt hebben, of de vijand viel Raaff en de zijnen met zooveel onstuimigheid aan, dat de troepen teruggedreven en de stukken van alle dekking ontbloot waren. Deze zouden dus zeker in 's vijands handen gevallen zijn, indien Raaff hier niet een schitterend voorbeeld van dapperheid gegeven had: het dreigend gevaar ziende, snelde hij alleen, met den degen in de vuist, den vijand te gemoet; alras werd hij gevolgd door van Geen en 21 dapperen. Men baande zich een weg tot bij de stukken, die reeds van alle zijden door Padries omgeven waren; en toen ook de overige troepen zich bij hunnen chef kwamen voegen, was de vijand spoedig verdreven en het geschut naar eene veiliger plaats vervoerd.

De Padries, aldus aan de linkerzijde hunner stelling in bedwang gehouden, beproefden nu den aanval op de colonne van majoor Laemlin. Drie aanvallen werden moedig afgeslagen, maar bij den vierden kregen de troepen gebrek aan munitie, en werd het verband geheel verbroken; de onzen raakten man tegen man met den vijand handgemeen, en zijne groote meerderheid in getalsterkte verschafte hem een groot voordeel: terwijl ieder soldaat zijn leven verdedigde, wisten de Padries van de vier stukken (2 zes- en 2 drieponders) meester te worden.

Het verlies van dit geschut was eene noodlottige gebeurtenis. Raaff verklaarde echter, ten volle overtuigd te zijn dat majoor Laemlin niets had verzuimd om zijne ondergeschikten te vereenigen, wat echter door den aard van het terrein, met kreupelbosch bedekt, onmogelijk was; en de generaal de Kock zegt in zijn verslag, dat er, van het oogenblik dat er gevochten werd, „zeker geen verschil van opinie hoegenaamd nopens zijne (Laemlin's) handelwijze” kan bestaan: „hij heeft als een braaf en dapper officier zijn plicht betracht”.

In den avond van den 17n waren de onzen vereenigd bij Tandjoeng. Op drie kwartier afstand, te Andalas, werd eene sterke wacht geplaatst, doch men werd niet verder door de Padries verontrust.

Onze verliezen hadden in de laatste 4 dagen bedragen: 21 ge-

gesneuvelden, 55 zwaar-, 82 licht gekwetsten. Van de officieren waren, den 17en, de 2e luitenant J. L. C. van Panhuys gesneuveld, en de de 1e luitenants M. van Geen en N. A. Themmen, de 2e luitenants G. Schreiber en C. F. Kley gewond

Den 18n April keerden de troepen naar Pagarroejoeng terug, waar onmiddellijk maatregelen genomen werden tot eene doelmatige verzorging der zieken en gekwetsten.

Raaff eindigde zijn rapport over de hier verhaalde gebeurtenissen »met de ondubbelzinnigste uitboezemingen van erkentelijkheid voor de trouwe en onafgebroken medewerking, steeds gedurende de geheele expeditie, maar bepaaldelijk in deze laatste dagen, van den heer resident du Puy ondervonden, die hem in alles tegemoet gekomen is, vooral in het doen oprukken der oorlogsbehoeften toen daaraan gebrek begon te komen en in het bezorgen van voedsel voor de manschappen, terwijl ook het lot der gewonden door zijnen onvermoeiden ijver zooveel mogelijk verzacht is geworden.«

Uit de officieele bescheiden blijkt duidelijk, dat het vertrouwen in Raaff, door het bij den Marapalam geleden échec, niet in het minst werd geschokt. Ziehier de bewijzen.

In zijn rapport van 1 Juli 1823 schreef de generaal de Kock aan den Gouverneur-Generaal:

»Zoo de uitslag van den veldtocht het bedoelde einde niet bereikte en ook niet het resultaat opgeleverd heeft waarmede ik mij durfde vleien, zal Uwe Excellentie, vertrouw ik, met mij van gevoelen zijn dat de genomen dispositiën en de onverschrokkenheid van den aanvoerder, gepaard met de meer dan gewone dapperheid en standvastigheid, door het grootste gedeelte der officieren en troepen bij deze gelegenheid aan den dag gelegd, verdiend hadden met een gelukkiger uitslag bekroond te worden en tot een ruimer nut te gedijen...«

En in de voordracht tot belooningen, denzelfden datum opgemaakt, werd, door generaal de Kock, Raaff »op de meest gunstige wijze aanbevolen en voorgedragen« voor het ridderkruis der Militaire Willemsorde, met de volgende aanteekening:

»Deze officier is door mij sedert zeer lang beschouwd als een der ijverigste, kundigste en nuttigste officieren van het leger; hetgeen hij als bevelhebber der Padangsche expeditie gedaan heeft, getuigt van zijn buitengewoon beleid, van zijnen onafgebroken ijver en zijne onverschrokken dapperheid.«

En de Gouverneur-Generaal?

Bij art. 4 der resolutie van 7 Juli 1823 n° 2 werd den luitenant-generaal, commandant der troepen, opgedragen „om nogmaals de bijzondere tevredenheid van den Gouverneur-Generaal te betuigen aan den luitenant-kolonel Raaff, commandant der Padangsche expeditie en aan de onder zijne bevelen gediend hebbende officieren en troepen, wegens derzelver gedrag gedurende den jongsten veldtocht in de Padangsche Bovenlanden, en aan dezelven kenbaar te maken dat het voor den Gouverneur-Generaal een aangename plicht is geweest, degenen, welke bij die gelegenheid boven anderen hebben uitgemunt en waaronder de Gouverneur-Generaal in de eerste plaats den luitenant-kolonel, commandant der expeditie telt, gunstig aan den Koning bekend te maken."

Dat deze tevredenheidsbetuiging van den Gouverneur-Generaal inderdaad ernstig gemeend was, kan nog blijken uit de door dezen aan den Minister van het Publiek Onderwijs, de Nationale nijverheid en de Koloniën geschreven brieven van 3 Mei en 7 Juli 1823, n°s 89 en 144.

In den eerste dezer brieven, geschreven vóórdat het geleden échec nog te Batavia bekend was, zeide de Gouverneur-Generaal van der Capellen o. a.:

. . . „Ik acht het nu reeds aan den luitenant-kolonel, commandant dezer expeditie, verschuldigd te zijn aan Uwe Excellentie te betuigen dat, welke ook de uitslag van dezen tocht zij, deze verdienstelijke officier den meesten lof verdient door het wèl overleggen zijner maatregelen, door zijne bedaardheid, niet alleen voor den vijand maar ook in zijne bemoeienis met het civiel bestuur in de onderworpen districten, alsmede door de voorzichtige en voorbeeldige wijze, op welke hij zich in oogenblikken van tegenspoed met eene geringe macht, en ontbloot van vele behoeften van eerste noodzakelijkheid, tegen eenen overmachtigen vijand heeft weten staande te houden in zijne positie, en alzoo het tijdstip af te wachten op hetwelk hij met vernieuwden moed en versche hulp in manschappen en krijgsbenoodigdheden weder dadelijk heeft kunnen ageeren; en ik aarzel niet, de mogelijkheid van welslagen op dit oogenblik grootendeels, zoo niet eeniglijk, toe te schrijven aan zijne, in deze gewesten drukkende en dubbel moeielijke volharding.

„De vereeniging van zoovele begaafdheden in een jongen officier belooft niet-alleen alles goeds van zijne zending, maar voorspelt ook voor den vervolge nog gewichtiger diensten welke daarvan voor Zijner Majesteits dienst mogen verwacht worden . . . ."

In den tweeden der genoemde brieven, waarin o. a. de uitslag der operatiën van 13 tot 17 April werd medegedeeld, lezen wij dat het den Minister niet zal »kunnen bevreemden dat ik alsnog, en ook niettegenstaande den mislukten uitslag der laatste operatiën van den luitenant-kolonel Raaff, ten eenenmale inhaereer het loffelijk getuigenis, hetwelk ik bij mijnen brief van den 3n Mei n° 89, in de hoop en met vooruitzicht op aangenamer berichten, omtrent dien hoofdofficier heb gegeven.

»Mijne meening omtrent hem is geenszins veranderd, en niet gewoon om noch de menschen, noch hunne daden eeniglijk te waardeeren naar den uitslag welke hunne verrichtingen bekroond heeft, kan ik bij den lof, dien ik reeds aan den luitenant-kolonel Raaff gegeven heb, nog dit voegen, dat zijn wedervaren hem gelegenheid heeft gegeven, zich ook ten gunstigste te doen kennen van eene zijde, welke den gelukkigen krijgsman zelden te beurt valt, n. l. in de moeielijke positie van eenen chef, die, geheel op zich-zelven staande, zonder vooruitzicht op dadelijke hulp, zich met verzwakte en afgematte troepen tegen eenen, door ongewoon succes aangevuurden, overmachtigen vijand heeft te verdedigen en staande te houden. In zulken toestand nu heeft de luitenant-kolonel Raaff zich niet-alleen bevonden, maar hij heeft zich daarin, naar het eenparig gevoelen van allen, meesterlijk gedragen . . . «

Ten gevolge van deze getuigenissen werd Raaff, bij Koninklijk besluit van 27 Mei 1824 n° 103, benoemd tot Ridder der *derde* klasse van de Militaire Willemsorde. Op dien datum was hij echter reeds overleden.

Nadat de troepen, den 18n April 1823, te Pagarroejoeng waren teruggekeerd, traden du Puy en Raaff met elkander in overleg omtrent hetgeen verder zoude moeten worden gedaan; zij kwamen tot de slotsom, dat dienaangaande de bevelen der Hooge Regeering moesten worden gevraagd.

Moest, na herstel der geleden verliezen, bij voortduring aanvallender wijze worden geageerd, of zou men zijne wenschen beperken tot het behoud van het groot gedeelte van Menangkabau, dat reeds in onze macht was en rustig bleef? Ten opzichte van dat gedeelte — zoo schreven de genoemde autoriteiten — waren de bedoelingen der Hooge Regeering in zoover bereikt, dat de daar heerschende rust »tot de belangen der Padangsche volkplantingen dienende« was.

Van de beslissing, door de Regeering te nemen, zou natuurlijk

de bepaling afhangen van de macht en de middelen, welke ter bereiking van het verlangde doel noodig zouden zijn. Raaff berekende dat, bij voortzetting der offensieve operatiën eene aanvulling van 950, bij het aannemen eener afwachtende houding ongeveer 600 man noodig zouden zijn. Met den resident was hij van oordeel, dat de operatiën voorloopig moesten worden gestaakt en men zich, als vroeger, behoorde te bepalen, de vijandelijke streken, en vooral Lintou, gade te slaan, — totdat de Regeering stellige bevelen zoude hebben gegeven.

De commandant der troepen, generaal de Kock, was van oordeel dat het „hoezeer de onderwerping van het gansche Menangkabausche rijk wenschelijk te achten zij", — „roekeloos zoude zijn, zonder meerdere kennis van zaken en van het land verder aanvallenderwijs te ageeren, doch dat het completeeren der detachementen, op Padang aanwezig, noodzakelijk was."

Tengevolge van dit advies besloot de Gouverneur-Generaal (resolutie van 6 Juni 1823 nº 6) de militaire macht voorloopig slechts aan te vullen met zooveel man als er in den laatsten tijd gesneuveld, gewond of overleden waren, n. l.:

van het 18e regiment. .	5	officieren	en	105	Europeanen.
" " 19e bataljon . .	2	"	"	71	"
				40	Inlanders.
" " 5e reg. Artie .	1	"	"	18	Europeanen.
				22	Inlanders.
te zamen. .	8	officieren	en	256	Manschappen.

In verband hiermede ontving Raaff de opdracht: „vooreerst niet aanvallenderwijze tegen de Lintousche districten te ageeren, maar alles in het werk te stellen om den bereids bemachtigden grond te behouden, onze positiën aldaar zooveel doenlijk te verbeteren en te versterken of desnoods te veranderen, daarbij de vroeger aangevangen onderhandelingen met eenige hoofden uit de districten van de L Kota's en Agam voort te zetten en allen zooveel mogelijk door zachte middelen tot de belangen van het Gouvernement over te halen, en eindelijk opnieuw alle pogingen in het werk te stellen om meer en vollediger berichten over de gesteldheid en sterkte van Lintou te verkrijgen, alsmede om desnoods door eenige geldelijke opofferingen te trachten, zoodanige zekere informatie machtig te worden."

De Gouverneur-Generaal achtte het wenschelijk, Raaff naar Batavia te ontbieden „ten einde, uit zijne mondelinge informatiën, de noodige inlichtingen te bekomen, vereischt tot eene definitieve en op kennis

van zaken gegronde beslissing omtrent hetgeen verder in de Padangsche aangelegenheden zal behooren te worden verricht" (brief aan den Minister van 7 Juli 1823 n° 144).

Mitsdien werd Raaff bij de bovengenoemde resolutie van 6 Juni aangeschreven: "nadat hij de verschillende posten behoorlijk zal hebben in orde gebracht en vermeenen zal de rust verzekerd te hebben, het bevel der troepen provisioneel over te geven aan den majoor Laemlin en, met het fregat *Melampus* of eenig ander schip ten spoedigste naar Java over te komen, ten einde alhier meerdere berichten omtrent de Padangsche zaken te kunnen geven en naar aanleiding daarvan, casu quo, nadere instructiën te ontvangen." [1]

Hoe de Regeering omstreeks medio 1823 de zaken inzag, blijkt het best uit den reeds meermalen aangehaalden brief van den Gouverneur-Generaal van 7 Juli, waarin, na mededeeling van het bij den Marapalam geleden échec, wordt gezegd:

"De voordeelen, door deze expeditie" (d. i. den op Sumatra's Westkust gevoerden oorlog in het algemeen) "verkregen, zijn nog vele en belangrijk; en hoezeer het wenschelijk blijft dat het Menangkabausche rijk geheel tot vrede, rust en onderwerping wordt gebracht, — het doel van het gebruik onzer macht op Padang is gedeeltelijk bereikt.

"De lastige Padries zijn verre van onze stranden teruggeworpen en de indruk, dien zij van de klem onzer wapenen moeten bekomen hebben, zal gewis van heilzame uitwerking geweest zijn en niet zoo spoedig worden uitgewischt."

"Het besef van het belang om de verkregen voordeelen te behouden en, is het nood, in het vervolg dienstbaar te maken tot het bereiken van het hierboven aangehaalde doeleinde, heeft mij dadelijk doen besluiten tot het nemen van alle mogelijke maatregelen welke daartoe dienstbaar geacht worden, en welke strekken om met goed gevolg ons defensief te houden in de positiën uit welke, tot laatst toe, aanvallenderwijs was geageerd."

Het ligt voor de hand, dat de Padries, na de bij den Marapalam behaalde overwinning, trachtten de reeds verkregen voordeelen te vervolgen en ons verder afbreuk hoopten te doen.

Den 29n April 1823 ontving Raaff bericht van den militairen

[1] Uit het hier medegedeelde blijkt duidelijk, dat de generaal de Stuers in zijne wijze van voorstellen der zaken (o. a. I, bl. 77) verre van juist is.

commandant van Goenoeng, — 2e luitenant C. van Ochsee — dat, volgens hier loopende geruchten, eene bende Padries van Bondjol en naburige streken naar de benedenlanden afzakte. Eenige uren later werd dit bericht bevestigd en gemeld dat Toewankoe Mensiangan, het Padriehoofd van de VI Kota's, zich bij bedoelde bende bevond.

Onmiddellijk rukte Raaff nu met een detachement van 150 man van Pagarroejoeng naar Goenoeng op, en zond hij kapitein Brusse met eene kleine versterking naar Tandjong Alam.

Bij aankomst te Goenoeng, in den ochtend van 30 April, ontving Raaff een maleischen brief, namens de inlandsche hoofden en regenten der benedenlanden geschreven, waarin zijne hulp verzocht werd tegen de in grooten getale oprukkende Padries, die, naar men vermoedde, de gemeenschap tusschen de beneden- en bovenlanden wilden afsnijden.

Dit plan kwam Raaff niet onmogelijk voor, vooral toen hij meer zekerheid verkreeg dat Toewankoe Mensiangan met een gedeelte van zijn volk Pandej Sikat verlaten had. Hij besloot daarop, deze plaats met een deel zijner troepen te bedreigen, en het overige gedeelte — een detachement onder den 2n luitenant der artillerie Vaessen — over de Ambatjang naar de benedenlanden te zenden om de gemeenschap tusschen Kajoetanam en Oelakkan zuiver te houden.

Deze bewegingen beantwoordden volkomen aan het doel. Inderdaad hadden de Padries de VII Kota's overvallen en Priaman ernstig bedreigd, maar in den nacht van 1 op 2 Mei verlieten zij de benedenlanden „in vollen angst en met achterlating van goederen en wapenen", en binnen weinige dagen was de rust geheel hersteld. [1]

Zijn verslag over deze gebeurtenissen besloot de legercommandant, generaal de Kock, met de volgende beschouwing, die o. i. belangrijk genoeg is om hier eene plaats te vinden:

„Hoewel deze zaak op zichzelve van weinig aanbelang is, moet ik van deze gelegenheid gebruik maken .... om daaruit het gevolg af te leiden, dat het voortdurend noodzakelijk zal blijven om eene aanzienlijke macht in de residentie Padang te houden, terwijl de uitvoering van het algemeen ontwerp, d. i. het bevestigen der rust, in alle de deelen van het Menangkabausche rijk, meer dan wenschelijk, men mag zeggen allernoodzakelijkst schijnt te blijven, en zulks op grond dat deze aanval op Padang, in verband beschouwd

[1] De détails der operatiën, en de daarbij door de zeemacht bewezen diensten, vindt men omstandig beschreven bij Lange (I bl. 98—100.) De post te Priaman, slechts met 1 sergeant en 12 man bezet, werd met 45 man versterkt, terwijl het bevel aldaar werd opgedragen aan den 2n luitenant T. B. Veltman.

met het te Natal voorgevallene, waar onze naburen de Engelschen door de Padries op het hevigst ontrust, en volgens berichten, door gebrek aan militaire bezetting, zoodanig in het nauw gebracht schijnen, dat zij aldaar zonder het gevraagd secours uit Bengkoelen als het ware zijn ingesloten, natuurlijk tot de conclusie voert, dat de bedoeling der Padriesche hoofden van den beginne af aan veel verder strekken dan om vrijheid voor hunne godsdienstige leerstellingen te erlangen, of wel hunne landgenooten daartoe over te halen; en dat men met recht kan verwachten hen, zoodra zij daartoe de kans klaar zien, den thans mislukten aanval op Padang te zien hervatten, te meer dewijl Bengkoelen, met vrij goede versterkingen voorzien, op verre na de voordeelen niet oplevert die Padang hun aanbiedt, en zulks doet mij dan ook, in zooverre van mijn geuit gevoelen in het rapport van den 12ⁿ April jl. n° 16 terugkomen, waar ik de eer had destijds als mijne meening te kennen te geven dat er wellicht in den aanvang, toen de secte der Padries zich op Padang verklaard heeft, middelen te vinden geweest waren om met goed beleid, zonder vijandelijkheden te plegen, de rust aldaar te behouden; dat ik nu, uit de bekende omstandigheden, geneigd ben te gelooven, de oorlog met henlieden niet te vermijden was; dat wij, indien wij niet de aanvallers geweest waren, zeker door hen zouden zijn aangevallen geworden [1], terwijl, indien thans de rust in een aanzienlijk gedeelte van Menangkabau heerscht, daarop geen staat schijnt gemaakt te kunnen worden zonder het op de been houden eener aanzienlijke macht, en die rust waarschijnlijk nimmer volkomen bevestigd zal zijn, zonder de voornaamste hoofden tot onze belangen te hebben overgehaald; daar, in het beheer dier landen, thans eenmaal tot in het midden des rijks doorgedrongen, op den duur gepaste strengheid met gematigdheid, dapperheid met list te vereenigen en desnoods het opleggen van straffen aan den eenen met het uitdeelen van geschenken aan den anderen kant gepaard te doen gaan."

Na de bovenvermelde gebeurtenissen bleef het voorloopig rustig. Raaff rapporteerde den 11 Juli (missive n° 665), dat hij eene reis

[1] Hieruit blijkt, dat de woorden van Michiels (*Nederlands souvereiniteit op Sumatra*, blz 16): "De oorlog met de Padries was onvermijdelijk; men was genoodzaakt hen te bevechten, wilden wij niet door hen verdreven worden", reeds in 1823 door den generaal de Kock waren uitgesproken, en geheel pasten bij de kennis, die men destijds van de zaken had. Ten onrechte beweert de Stuers (I bl. 57) dan ook, dat deze "theorie" is "uitgevonden voor de behoeften van den toestand", zij was het logisch gevolg van de feiten, die zich voordeden.

had gedaan naar de Agamsche districten welke aan ons gezag waren onderworpen; bij die gelegenheid was hem gebleken dat de bevolking met den besten geest bezield was, en dat de gesteldheid des lands er ruime middelen aanbood om ons gezag aldaar meer en meer te vestigen. De resident du Puy, het verslag van Raaff aan de Regeering aanbiedende, voegde daarbij (missive van 25 Juli n° 161) dat hij op verzoek van den luitenant-kolonel Raaff voorloopige acten van aanstelling had uitgereikt aan de nieuw gekozen hoofden der Agamsche districten (Resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 23 Sept. 1823 n° 31).

Van de rust, welke ter Westkust van Sumatra heerschte, maakten du Puy en Raaff gebruik om de gegevens te verzamelen welke zij noodig hadden ter voldoening aan de hun bij de resolutie van 8 April 1823 n° 11 gedane opdracht. Hunne naar aanleiding van die opdracht samengestelde beschouwingen en voorstellen werden den 1n September (missive n° 194) aan de Regeering ingediend. Weinige dagen daarna vertrok Raaff naar Batavia.

„Het scheen" — zoo schreef de Gouverneur-Generaal dd. 4 Dec. 1823 n° 260 aan den Minister — „dat de Padries hebben willen wachten tot na de afreis van den luitenant-kolonel Raaff naar Java, om zich opnieuw met onze troepen te meten; ten minste aan de rust, die meerdere maanden had geduurd, werd door hen in September een einde gemaakt."

De gebeurtenissen ter Sumatra's Westkust gedurende de afwezigheid van Raaff zijn uitvoerig door Lange verhaald [1] en vereischen hier geene nadere vermelding. Nog kunnen wij daarbij voegen dat de Gouverneur-Generaal, de berichten omtrent de operatiën van September ontvangende, bij resolutie van 4 December 1823 n° 12 zijn welgevallen betuigde over „de volmaakte houding der troepen en het beleid van den majoor Laemlin." Op denzelfden dag schreef de Gouverneur-Generaal in zijne boven reeds aangehaalde missive, dat het hem aangenaam was geweest „dat ook gedurende de afwezigheid van Raaff — welke omstandigheid de Padries ongetwijfeld als gunstig voor hunne zaak beschouwd hebben — onze troepen zich zoo voor-

[1] Zie I, blz. 101 en vlg. Wij merken slechts op, dat op de noot op blz. 103 had behooren te volgen dat majoor Laemlin, naar aanleiding van het gevecht van 19 Sept. 1823, hulde bracht aan het bedaard en moedig gedrag van kapitein Bauer; en dat Laemlin, hoezeer hem de berichten van Soeroasso (bl. 104) wèl verontrustten, besloot in het door de Padries bedreigde Agam te blijven „na overleg met eenige zijner officieren en den adsistent-resident G. A. Baud."

treffelijk gedragen hebben dat zij den vijand voortdurend ontzag en eerbied moeten blijven inboezemen en dat tevens de majoor Laemlin in de gelegenheid is geweest, de goede meening welke ik reeds lang door zijn vroeger gedrag van dezen ouden krijgsman had opgevat, te bevestigen en te rechtvaardigen."

Dat, terzelfder tijd, de Engelschen te Natal overlast van de Padries hadden, blijkt uit eene zinsnede van denzelfden brief, waarin de Gouverneur-Generaal schrijft: "Ik draag bereids kennis van de afzending van troepen en krijgsbehoeften uit Bengalen naar Natal om te ageeren tegen de Padries, welke ook de Britsche bezittingen aldaar bedreigd en verontrust hebben."

Volledigheidshalve moeten wij, aan het slot van dit hoofdstuk, nog vermelden dat Zr. M^{s}. fregat *Melampus*, waarvan de aanwezigheid "tengevolge van de herstelde rust" niet meer noodzakelijk was, den 15^{n} Juni van Padang naar Batavia vertrok. De gewapende manschappen van de *Melampus*, welke "sedert eenigen tijd den garnizoensdienst in de hoofdplaats der residentie hebben waargenomen", werden daarin vervangen door een gelijk getal manschappen van Zr. M^{s}. koloniale korvet *Zwaluw* (resolutie van den Gouverneur-Generaal van 29 Juni 1823 n° 5).

———

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Voorstellen van du Puy en Raaff omtrent verschillende voor Sumatra's Westkust gewenschte regelingen. — Advies van den directeur der landelijke inkomsten en directe belastingen. — Beslissing der Regeering en vaststelling van een provisioneel reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der financiën. — Du Puy vertrekt naar Europa, en Raaff wordt tot zijn opvolger benoemd. — In hoeverre heeft Raaff bepaalde instructiën ontvangen?

De voorstellen omtrent verschillende voor Sumatra's Westkust gewenschte regelingen, door du Puy en Raaff te zamen bij hun schrijven van 1 Sept. 1823 nº. 194 ingezonden, kennen wij uit het résumé, daarvan voorkomende in de resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade, dd. 4 Nov. 1823 nº. 18. Dit stuk is zeer belangrijk, zoowel om de overwegingen als om de daarin genomen beslissingen; wij kunnen uit deze laatste nagaan welke destijds de inzichten waren van de Indische Regeering, thans door Raaff in persoon voorgelicht. Ofschoon, tengevolge der verdere gebeurtenissen, waaronder in de eerste plaats het spoedig overlijden van Raaff (17 April 1824) moet worden genoemd, de bij genoemde resolutie gegeven voorschriften nagenoeg geheel buiten toepassing zijn gebleven, nemen wij het stuk daarom hier *in extenso* over. [1]

Nº. 18. *Extract uit het Register der Handelingen en Resolutiën van den Gouverneur-Generaal in Rade.*

Batavia, den 4 November 1823.

Gelezen:

a. eene missive van den resident van Padang en den luitenant-kolonel Raaff, commandant van de expeditie in de bovenlanden aldaar, in dato 1 Sept. ll. nº. 194, daarbij, ter voldoening aan de verschillende punten waarop zij, bij resolutie van den 8n April jl. nº 11, respectievelijk zijn aangeschreven hunne consideratiën en voorstellen aan het Gouvernement aan te bieden, te kennen gevende en wel:

---

[1] Het wekt bevreemding, dat de generaal de Stuers in zijn reeds meermalen aangehaald werk met geen enkel woord van deze resolutie melding maakt.

1°. „ten aanzien der plaatsen in de Sumatrasche binnenlanden, op welke versterkingen zullen moeten worden aangelegd en waar de civiele ambtenaren zouden behooren te worden gevestigd", dat de forten te Pagarroejoeng, Tandjong Alam en Goenoeng, die alle goed gewapend zijn en van genoegzame oorlogsbehoeften voorzien, op doelmatige plaatsen zijn aangelegd en daardoor volkomen in staat om de nog vijandelijke districten van het Menangkabausche rijk te beteugelen;

dat bereids voorloopig in het uitoefenen van het burgerlijk gezag op gemelde plaatsen is voorzien door het zenden van den adsistent-resident en secretaris van de residentie Padang naar Pagarroejoeng, zijnde aan dezen ambtenaar, onder nadere goedkeuring van het Gouvernement, het civiel beheer over alle de onder het Nederlandsch gezag staande districten in het rijk van Menangkabau opgedragen, dragende de resident en militaire commandant gezamenlijk voor, om aldaar eenen vasten ambtenaar, onder de benaming van adsistent-resident voor het Menangkabausche rijk aan te stellen, benevens eenige mindere ambtenaren tot deszelfs adsistentie;

dat, naar hun inzien, de tegenwoordige toestand van het land Tanah Datar vordert dat, in de daaraan grenzende districten van Tandjong Alam en Goenoeng, het burgerlijk gezag vooreerst verblijve in handen van den militairen commandant en aan denzelven mede eenige mindere ambtenaren ter adsistentie worden toegevoegd;

dat het tevens noodzakelijk zoude zijn om in het zuidelijk gedeelte der nieuwe bezittingen, genaamd Tanah Datar di bawah en wel te Padang Gantieng of Talaweh, als zijnde groote volkrijke plaatsen en aan een grooten gemeenschapsweg gelegen, een posthouder te plaatsen ten einde een geleidelijk beheer aldaar in te voeren;

2° dat aan het verlangen der Regeering ten aanzien van het in acht nemen der zeden en gewoonten der inwoners van het Menangkabausche rijk bij de bereids gedeeltelijk tot stand gebrachte en verder voor te stellen inrichtingen voldaan is geworden;

3° dat met betrekking tot den Radja Moening en de Toewankoes van Pagarroejoeng en Soeroasso het bevolen onderzoek opzichtelijk hunner voorgegeven afstamming heeft plaats gehad, zijnde daaruit gebleken, dat buiten twijfel Radja Moening de wettige laatste vorst is die over het rijk van Menangkabau heeft geregeerd; dat ook deze vorst, welke zich thans te Loeboe Djambi ophoudt, op de aan hem vroeger gedane aanvragen heeft te kennen gegeven, uithoofde van

zijne vergevorderde jaren niet gezind te zijn om te Pagerroejoeng terug te komen, en integendeel te verlangen dat, bijaldien het Nederlandsch Gouvernement mocht goedvinden eenen vorst over de Menangkabausche landen aan te stellen, de keus op een zijner wettige afstammelingen mocht vallen, wordende hieromtrent door den resident en commandant vooornoemd verder te kennen gegeven dat de Toewankoe van Pagarroejoeng, Soetan Alam Begagar Shah, de eenige overblijvende neef van Radja Moening, de meeste aanspraak heeft tot de opvolging van laatstgemelden in het bestuur van het rijk, en dat zulks ook de wensch zoude zijn van de hoofden en bewoners van dat gedeelte van hetzelve, hetwelk onder het Nederlandsch gezag is gebracht;

dat voorts door den uitslag der navorschingen opzichtelijk de afstamming der zoogenaamde Toewankoes van Soeroasso is gebleken, dat zij geene de minste aanspraak op de regeering kunnen maken en evenmin in eenige betrekking tot de vorstelijke stammen staan; en dat de belangen van de ingezetenen der onderwerpelijke landen vorderen, dat beide z. g. Toewankoe's buiten alle beheer over de Menangkabausche landen worden gehouden;

4o. dat, wat de uitreiking van acten van aanstelling aan inlandsche hoofden betreft, zij van gevoelen zijn dat alleen aan den radja over de Menangkabausche landen, bijaldien het Gouvernement tot de bevestiging van zoodanig een hoofd mocht overgaan, eene acte, door den Gouverneur-Generaal geteekend, zoude behooren te worden uitgegeven; doch dat alle de mindere hoofden hunne acten van de hoogste plaatselijke macht zouden moeten ontvangen, ten einde daardoor aan den persoon van den radja meer waardigheid in het oog zijner minderen bij te zetten;

5o. dat eindelijk, wat aangaat het invoeren en heffen van belastingen of pachten, in het oog dient te worden gehouden dat de bewoners der landen, welke nieuwelings aan het Nederlandsche gezag zijn onderworpen, tot dusver nimmer eenige belastingen hebben opgebracht; dat dus de invoering derzelve aanvankelijk op de eenvoudigste en minst omslachtige wijze zoude behooren te geschieden, en in alle geval als eene proeve te worden beschouwd, ten einde, na bekomene ondervinding van derzelver werking en doelmatigheid, vaster bepalingen deswege te kunnen maken; zijnde de resident en commandant voornoemd beide van oordeel, dat dit doel het best zoude worden bereikt met de invoering van een *hoofdgeld* over de algemeene bevolking; dat hetzelve zoude kunnen worden gesteld op één

gulden 's jaars voor elken volwassen persoon van beide geslachten, en op dien voet geenszins drukkende zoude zijn; dat, aangezien de bevolking der overwonnen landen op 800.000 zielen kan worden geschat en hiervan ⅗ gedeelte voor kinderen beneden de 16 jaren en anderen die hun brood niet kunnen verdienen, kan worden afgetrokken, de overblijvende ⅖ nog eene aanzienlijke bijdrage tot 's lands inkomsten zoude uitmaken; dat deze belasting voorts gedeeltelijk in geld, gedeeltelijk in producten, dan wel door dienstverrichtingen of arbeid zoude kunnen worden opgebracht volgens een tarief, nader, met overleg der inlandsche hoofden en naargelang der plaatselijke omstandigheden, te bepalen; terwijl voorts de in te voeren pachten zouden kunnen bestaan in die der amfioen, den verkoop van tabak, dien van gambier, het houden van marktplaatsen, de hanenvechterijen, de overvaarten en het bewerken der ijzermijnen van Trauwan en Padang Locar; en dat behalve deze belasting de acten van aanstellingen der inlandsche hoofden ook aan een zegelrecht volgens een tarief, daarbij door de rapporteurs voorgesteld, zouden kunnen worden onderworpen;

wordende wijders door hen in consideratie gegeven om aan den radja van Menangkabau, indien het Gouvernement mocht goedvinden dezen post daar te stellen, een maandelijksch inkomen van *f* 200.— en den Bandahra poetih van *f* 50.— 's maands toe te staan, hebbende tot dusver de bezoldiging van den eerstgemelden als Toewankoe van Pagarroejoeng, evenals die der beide z.g. Toewankoes van Soeroasso, *f* 60.— 's maands bedragen, terwijl de Bandahra poetih geene bezoldiging hoegenaamd heeft genoten.

b. Eene missive van den directeur der landelijke inkomsten en directe belastingen van den 27n October jl. no 58, daarbij dienende van consideratiën en advies op de bovenstaande missive van den resident van Padang en den luitenant-kolonel Raaff, bij missive van den Secretaris der Hooge Regeering van hem gevorderd, en waarbij hem tevens het verlangen van den Gouverneur-Generaal is medegedeeld, dat bij deze gelegenheid onderzoek zoude worden gedaan naar de geschikte middelen, welke in het werk zouden kunnen worden gesteld om aan de Nederlandsche lijnwaden op het eiland Sumatra het meest mogelijke debiet te bezorgen;

gevende de directeur te kennen dat hij vermeent, den hem opgedragen last te moeten beschouwen als voornamelijk ten doel te hebben om zijne consideratiën te ontvangen omtrent het stelsel van belasting, hetwelk voor de Nederlandsche bezittingen te Padang en voor het

alsnu daarbij gevoegde rijk van Menangkabau zou behooren aangenomen te worden, tegelijk met andere inrichtingen, daarmede in verband staande;

dat hij, tot het bekomen der vereischte inlichtingen voor de beantwoording dezer vraag, overeenkomstig het verlangen van den Gouverneur-Generaal, gebruik heeft gemaakt van het tegenwoordig aanwezen van den luitenant-kolonel Raaff zelven te dezer hoofdplaats; en het hem, naar aanleiding van de berichten, welke hij van dezen hoofdofficier heeft ontvangen omtrent de bevolking, de cultures, de inlandsche huishouding en de belastingen, nu reeds in deze bezittingen bestaande, is voorgekomen dat de staat, waarin zich gemelde bezittingen met betrekking tot deze vier onderwerpen bevinden en welke in het breede door hem worden ontwikkeld, de duidelijkste kenmerken draagt dat de bevolking reeds ver is gevorderd op den weg der beschaving, en bekend is met eene geregelde inlandsche huishouding, zoodanig dat er geen twijfel bij hem bestaat omtrent de mogelijkheid om het Europeesch gezag onmiddellijk in aanraking met de bevolking te brengen;

dat, ofschoon er thans in deze landen geene directe belasting bestaat, hetgeen wellicht aan de overheersching der Padries en de daaruit ontstane verwarringen en gedurige twisten moet worden toegeschreven, en ofschoon het, volgens de gegeven informatiën, zeker schijnt te zijn dat de grond aldaar onvoorwaardelijk het eigendom is van de bevolking en niet van den vorst, deze omstandigheden, verre van een beletsel op te leveren tegen het invoeren van eenen grondlast, eerder redenen zouden zijn om aan deze belasting de voorkeur boven alle andere te geven, vooral wanneer daarbij de reeds aangehaalde voordeelen, welke de bevolking ten aanzien der steeds toenemende cultures en van een tamelijk goed ingericht inlandsch bestuur geniet, in aanmerking worden genomen; en het te bejammeren zoude zijn dat van deze gunstige omstandigheden geen ander gebruik werd gemaakt dan om een hoofdgeld op de inlandsche bevolking in te voeren; eene belasting, welke, behalve de onzekerheden en wisselvalligheden waaraan dezelve onderhevig is, onmogelijk op zoodanig eenen voet in werking kan worden gebracht dat dezelve over eene gansche bevolking gelijk dragende zij; dat daarentegen, indien als bewezen mag worden aangenomen dat de zekerste bron van welvaart en rijkdom van een land, alleen in den landbouw te vinden is, het buiten twijfel is dat in een land als het onderwerpelijke, hetwelk schier alleen van den landbouw bestaat, en in hetwelk

bijna ieder ingezetene van den landbouw leeft, eene billijke *belasting op den grond*, ook als de zekerste, de minst drukkende en de voordeeligste mag worden beschouwd;

op welke gronden de directeur tot dit laatste stelsel van belasting voor de Padangsche bezittingen, als naar zijn oordeel het doelmatigste, besluit en ter goedkeuring aanbiedt een concept *provisioneel reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der financiën te Padang en Menangkabau*, te zamen gebracht uit de onderscheidene reglementen welke thans op het eiland Java werkende zijn en op gemelde landen toepasselijk gemaakt, ten einde zooveel mogelijk overal gelijkvormige bepalingen in te voeren; zijnde het eenigste merkwaardige object, waaromtrent hij vermeend heeft van gedacht reglement te moeten afwijken, betrekkelijk de administratie van justitie, en strekkende deze afwijking voornamelijk tot voorkoming van de vertragingen, welke gemelde administratie uit de verwijdering van het Hoog Geregtshof en van eenen Raad van Justitie zoude ondervinden; terwijl voorts door hem de bedenking, dat dit stelsel van belasting meer ambtenaren zal vereischen en dus grooter onkosten veroorzaken, wordt opgelost door de overweging der meerdere voordeelen welke, zoo al niet dadelijk, althans in den vervolge van dit stelsel te wachten zijn; met opmerking, dat deze lasten zeer gemakkelijk zullen kunnen worden bestreden uit de kas der residentie, te meer wanneer dezelve door de inkomsten van het rijk van Menangkabau zal kunnen worden gestijfd; hebbende voorts de luitenant-kolonel Raaff, na bekomen mededeeling van voorzegd provisioneel reglement, hem directeur te kennen gegeven, dat hem geene bedenkingen of zwarigheden zijn voorgekomen, die aan eene gave uitvoering van hetzelve hinderlijk zouden kunnen zijn;

verzoekende de directeur ten slotte met zijne consideratiën en advies omtrent de invoering van Nederlandsche lijnwaden op Sumatra te mogen wachten tot . . . (enz.);

Voorts wordt door den Gouverneur-Generaal medegedeeld dat hij, na het ontvangen van het rapport van den directeur der landelijke inkomsten en directe belastingen, een extract uit hetzelve en uit het daarbij overgelegde concept-reglement, voor zooveel de justitie en politie betreft, bij renvooi van den 19n October jl. heeft gezonden aan den Hoog Gerechtshof, om spoedige consideratie en advies, doch dat hierop door het Hof nog niet is gerapporteerd; dat hij wijders omtrent het voorstel van gemelden directeur, om het landelijk stelsel in de bezittingen op de Westkust van Sumatra in te voeren, met

den luitenant-kolonel Raaff, thans te dezer hoofdplaats aanwezig, nader hebbende geproken, de verzekering van dezen officier had ontvangen, niet-alleen dat bij hem geene bedenkingen of zwarigheden tegen dit voorstel bestaan, maar zelfs dat alleen de niet genoegzame en grondige kennis van de werking van dit stelsel op het eiland Java, hem en den resident van Padang had weerhouden om de invoering van hetzelve aldaar voor te stellen; dat voorts de geheele bevolking, voor zoover zij aan het Nederlandsch gezag is onderworpen, ofschoon tot dusver niet gewoon aan eenigen opbrengst voor 's lands schatkist, echter de invoering van belasting verwacht, de noodzakelijkheid en billijkheid derzelve erkent, en ook bereid is dezelve, mits niet te zeer bezwarend en drukkend zijnde, gewillig te dragen, en er dus geene zwarigheid bestaat, eene proef met de invoering van eenen grondlast te nemen.

En hierop wijders rijpelijk gedelibereerd en, voor zoover de bepalingen omtrent de justitie en politie bij het aangeboden conceptreglement voorgesteld, betreft, in aanmerking genomen zijnde dat op verscheidene bezittingen in Nederlandsch-Indië provisioneele reglementen dienaangaande door de hoogste civiele autoriteiten aldaar ontworpen en onder nadere goedkeuring zijn ingevoerd, omtrent welke de consideratiën van het Hoog Gerechtshof steeds worden tegemoet gezien; dat in zelver voege de onderwerpelijke bepalingen, ofschoon in sommige deelen afwijkende van hetgeen op Java of elders gebruikelijk is, provisioneel en ten einde de administratie der justitie in de Padangsche bezittingen zooveel mogelijk te bespoedigen en gemakkelijk te maken, zouden kunnen worden toegelaten, behoudens zoodanige wijzigingen of veranderingen als daarin bij nadere resolutiën, ingeval het Hof eenige gegronde bedenkingen tegen dezelve zoude mogen inbrengen, kunnen worden gemaakt;

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk. Als het gevoelen van de vergadering aan te teekenen dat de Hooge Regeering, zich vereenigende met de consideratiën van den directeur der landelijke inkomsten en directe belastingen, ontwikkeld in zijne missive van den 27n October jl. no 58, ten aanzien van het stelsel van belasting in Zr. Ms. bezittingen op de Westkust van Sumatra in te voeren, in den staat waarin zich die bezittingen bevinden, eene billijke belasting op den grond als de regelmatigste en minst drukkende voor de bevolking beschouwt, en dat het mitsdien alleszins met de heilzame bedoelingen van het Gouvernement overeenkomt om met het heffen van gemelde belasting in voorschreven landen

eene proeve te nemen, behoudens zoodanige wijzigingen als bij ondervinding nader mochten blijken nuttig of noodzakelijk te zijn.

Ten tweede. Naar aanleiding van het bovenstaande te arresteeren gelijk bij deze gearresteerd wordt het navolgende

Provisioneel Reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der financiën in de residentie van Padang en onderhoorigheden.

I. *Van de verdeeling.*

Art. 1. De bezittingen van Z. M. den Koning op de Westkust van het eiland Sumatra, voor zooveel aangaat de residentie Padang en onderhoorigheden, zullen gesplitst zijn in de hoofdafdeelingen: A *Padang*, B. *Menangkabau*.

De hoofdafdeeling Padang zal worden verdeeld in vier regentschappen als:

1 Padang, 2. Priaman, 3. Poeloe Tjinko, 4. Ajer Hadji.

De hoofdafdeeling Menangkabau ingelijks in vier regentschappen, als:

1. Tanah Datar, 2. Tanah Datar di Bawah, 3. Agam, 4. Lima Poeloe Kota's.

Art. 2. De regentschappen zullen verder worden gesplitst:

a in larassen of districten.

b in kampongs of dorpen.

c. in gehuchten.

Art. 3. De verdeeling in districten, dorpen en gehuchten, wordt, onder de nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, overgelaten aan den resident

De resident zal echter hierin zooveel mogelijk de thans bestaande splitsingen en onderverdeelingen volgen, en omtrent de geheele verdeeling zoodanige veranderingen en verbeteringen nader aan den Gouverneur-Generaal voordragen als na ondervinding hem blijken zal met den toenemenden staat van landbouw, handel en andere omstandigheden nuttig en noodig te zijn.

II *Van het plaatselijk gezag, en bijzonder van den resident.*

Art. 4. Het algemeen bestuur zal worden opgedragen aan eenen resident, met den naam van resident van Padang en Onderhoorigheden

Art. 5. Aan den resident zullen zijn toegevoegd een secretaris en zoovele adsistent-residenten of posthouders, mitsgaders zoovele mindere Europesche of inlandsche ambtenaren, als tot eene goede beheering

zullen noodig bevonden worden en nader zullen worden bepaald.

Art. 6. De resident, de adsistent-residenten, mitsgaders de secretaris zullen op zich toepassen, en gehouden zijn, voor zooveel bij deze geene afwijkingen worden toegestaan, zich stipt te gedragen overeenkomstig het reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der financien op Java, gearresteerd bij besluit van Commissarissen-Generaal van den 9n Januari 1819 no 3 (*Stbl.* no 16).

III. *Van de inlandsche regenten en hunne verplichtingen.*

Art. 7. Over elk der twee hoofdafdeelingen van Padang en Menangkabau zal worden aangesteld een hoofdregent; deze hoofdregenten zullen den titel voeren:

die over Menangkabau, van *Radja Alam Menangkabau*,

die over Padang, van *Toewankoe panglima.*

Art. 8. De hoofdregenten over Menangkabau en over Padang zullen tevens zijn regenten: de eerste van Tanah Datar, de tweede van Padang; over elk der overige regentschappen zal worden aangesteld een inlandsch regent, en over elk der districten en dorpen een hoofd, waarvan de titels door den resident, volgens 's lands gebruik, onder nadere goedkeuring zullen worden bepaald.

Art. 9. De hoofdregenten en regenten zullen benoemd en aangesteld worden door den Gouverneur-Generaal in Rade, de districtshoofden door den resident, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal; de dorpshoofden worden door den resident benoemd en bevestigd, na op 's lands wijze door de ingezetenen gekozen en voorgesteld te zijn.

Art. 10. Tot bekleeding van den post van hoofdregent van Menangkabau zal steeds de voorkeur gegeven worden aan den naasten en wettigen erfgenaam van den troon van het oude rijk Menangkabau, voor zooveel er geene gewichtige bedenkingen bestaan zullen om denzelven daarvan uit te sluiten.

Art. 11. In zaken, welke het inlandsch bestuur aangaan, zijn de hoofdregenten en regenten de vertrouwde raadslieden van den resident. De resident behandelt de hoofdregenten als zijne broeders, de regenten als zijne jongere broeders; de regenten alleen staan onder de onmiddellijke bevelen van den resident.

Art. 12. De hoofdregenten hebben de bevoegdheid, aan de regenten, onder hen staande, in naam van den resident bevelen te geven.

Art. 13. De hoofdregenten en regenten zullen op zich toepassen en gehouden zijn na te komen, de verplichtingen, aan de regenten

op Java voorgeschreven bij het reglement, dienaangaande gearresteerd bij resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade van 9 Mei 1820 n° 6 (Stbl. n° 22), behoudens zoodanige wijzigingen als door plaatselijke omstandigheden en 's lands gebruik zullen worden gevorderd.

Art. 14. De titels en rangen der hoofdregenten en regenten zullen, voor zooveel noodig, bij afzonderlijke dispositiën van de Hooge Regeering, op voordracht van den resident, worden bepaald.

IV *Van de politie en justitie.*

Art. 15. Met betrekking tot de politie en justitie zal de resident tot leiddraad nemen en zooveel mogelijk trachten in te voeren, de bepalingen voorkomende in het Reglement op de administratie der politie en de crimineele en civiele rechtsvordering onder den inlander in Nederlandsch-Indië, gearresteerd bij besluit van Commissarissen-Generaal van 10 Jan. 1819 n° 6 (*Stbl.* n° 20).

Art. 16. De resident is geautoriseerd, met het inzicht om deze invoering zooveel doenlijk te verhaasten en gemakkelijk te maken, aan het gemeld Reglement zoodanige wijzigingen te geven als hij, naargelang der plaatselijke omstandigheden en der hulpmiddelen onder zijn bereik, zal nuttig en noodzakelijk oordeelen, zullende hij wijders zoodra mogelijk hieromtrent een bepaald voorstel den Gouverneur-Generaal aanbieden.

Art. 17. Intusschen zal de resident, voorloopig en tot zoolang hierin nader zal zijn voorzien, de landraden doen voorzitten door een der adsistent-residenten of door den secretaris der residentie; provisioneel wordt hem de goedkeuring der vonnissen, welke door de landraden in crimineele zaken zullen worden geslagen, opgedragen, en zullen mitsdien, zoolang deze bepaling blijft bestaan, de vonnissen, welke anders volgens art. 127 van het Reglement ter approbatie aan het Hoog Gerechtshof zouden moeten gezonden worden, te dien einde aan den resident worden ingediend.

Art 18. In civiele zaken zal aan den resident kunnen geappelleerd worden, in die gevallen in welke, volgens art. 137 van het reglement, het appel aan de Raden van justitie is toegestaan.

Art 19 De resident zal wijders, voorloopig en tot zoolang hierin nader zal zijn voorzien, telken drie maanden een geschikt ambtenaar committeeren, welke belast zal zijn met de functiën van ommegaande rechter, en aan denzelven een ander geschikt ambtenaar als secretaris toevoegen, welke tevens de functiën van fiscaal zal waarnemen.

Art 20. De resident zal, onder nadere approbatie van den Gouver-

neur-Generaal, voorloopig de benoeming hebben van de assessoren bij de rechtbanken van ommegang; zomede van de djaksa's of inlandsche fiscalen, mitsgaders van de panghoeloes of hoofdpriesters, voor zooveel die nog niet mochten bestaan.

Art. 21. De resident zal almede provisioneel en totdat daaromtrent nader zal zijn voorzien, de approbatie hebben der vonnissen, bij de rechtbanken van ommegang geslagen, van welke anders de approbatie, volgens art. 150 van het Reglement, zou behooren bij het Hoog Gerechtshof. Hiervan echter zullen uitgezonderd zijn de doodvonnissen, welke, naar luid van dat artikel, aan het Hoog Gerechtshof zullen moeten worden ingezonden.

V. *Van de financiën.*

Art. 22. Met betrekking tot de financiën zal de resident als het hoofddoel zijner verplichtingen beschouwen om over het geheel zijner residentie eene zooveel mogelijk gelijk dragende belasting in te voeren op de ongebouwde en gebouwde eigendommen, toebehoorende aan de inlandsche ingezetenen der residentie.

Art. 23. Zoolang eene genoegzame kennis van de ware uitgestrektheid, gesteldheid en vruchtbaarheid der velden nog niet zal zijn verkregen, en alzoo de vereischten zullen ontbreken om aan den eenen kant, eenen regelmatigen, vasten en billijken aanslag te bewerkstelligen en, aan den anderen kant, de betaling der verschuldigde belasting over elk der ingezetenen, bezitters van velden, persoonlijk te regelen, zal de aanslag der belasting op de ongebouwde eigendommen (gecultiveerde landerijen) alomme in de residentie gedaan worden kampongs- of dorpsgewijze.

Art. 24. De aanslag zal geschieden telkens voor den tijd van één jaar, gerekend van den eersten Januari tot den laatsten December, beide ingesloten.

Art. 25. Omtrent het bedrag, zoowel als omtrent de betaling, van den aanslag zal met het hoofd en de oudsten van elk dorp eene overeenkomst getroffen worden.

Art. 26. Bij deze overeenkomst zullen worden in acht genomen de uitgestrektheid en vruchtbaarheid der gronden, de wijze van bewerking en de aard der cultures, op welke de ingezetenen van elk dorp in het bijzonder zich toeleggen, de vermoedelijke gesteldheid van het gewas bij het doen van den aanslag, het meerder of minder gemak hetwelk, naargelang der plaatselijke omstandigheden, de ingezetenen bezitten om de voortbrengselen van den grond te vervoeren

en van de hand te zetten, en alzoo, in het algemeen, de meerdere of mindere arbeid, de meerdere of mindere voordeelen, welke de ingezetenen zich van de vruchten van den landbouw kunnen beloven, alles met de meeste billijkheid en met vermijding van bezwaar voor de ingezetenen.

Art. 27. Te dezen aanzien zal de resident bijzonder in het oog houden om vooral in de eerste jaren de belasting dragelijk te maken, om alzoo langzamerhand de bevolking te gewennen aan regelmatige opbrengsten, en gaandeweg de belasting op te voeren tot die hoogte waarvoor dezelve vatbaar is, naarmate de ingezetenen den heilzamen invloed van een blijvende bescherming zullen hebben leeren kennen, en de uitbreiding der cultuur, zoowel als de ontluiking en de toeneming van innerlijke welvaart hen zullen hebben in staat gesteld ruimer bijdragen aan 's lands schatkist te leveren.

Art. 28. In geval van buitengewoon groot misgewas of uithoofde van andere onvoorziene omstandigheden zal door den resident remissie van een gedeelte of van het geheel van den aanslag kunnen verleend worden; om evenwel daarop aanspraak te hebben zullen de hoofden der dorpen zóó tijdig van dat misgewas of van het bestaan dier onvoorziene omstandigheden moeten kennis geven, dat naar de gesteldheid van het een of ander kan worden onderzoek gedaan.

Bij verzuim van deze tijdige aangifte zullen geene remissiën verleend worden.

Art 29. Tot zoolang de aanslag dorpsgewijze zal geschieden, zullen ook de remissiën niet hoofdelijk, maar dorpsgewijze worden toegestaan. Dienvolgens zullen, ingeval van misgewassen, dezelve over het geheel der dorpen worden opgenomen en berekend.

Art. 30. De aanslag gedaan zijnde, zal het bedrag daarvan door de dorpshoofden en hunne oudsten tusschen de ingezetenen worden omgeslagen en verdeeld, en alzoo de som bepaald welke door elk der ingezetenen in het bijzonder in de belasting moet worden opgebracht.

Art 31. De dessahoofden en hunne oudsten zullen dezen omslag doen naar billijkheid en zonder partijdigheid. De resident zal, althans aanvankelijk, de dessahoofden en oudsten in het regelen van zoodanigen omslag behulpzaam zijn door zijnen raad en voorlichting, en voorts toezien dat geene verkeerdheden te dezen aanzien plaats vinden.

Hij zal de uitspraak hebben in quaestiën welke hieromtrent mochten ontstaan

Art. 32. De hoofden en oudsten in elk dorp zullen uit den omslag, door hen te doen, geene winsten, onder welke benaming ook, mogen ontleenen, noch meer omslaan dan de belasting bedraagt. Hiertegen handelende, zullen zij als knevelaars beschouwd en als zoodanig gestraft worden.

Art. 33. Het eigendommelijk bezit der velden, zoodanig als dit tegenwoordig bestaat, zal worden erkend en beschermd; doch geene gronden, aan wien de eigendom derzelve ook zoude mogen toekomen, zullen van de belasting worden verschoond.

Art. 34. Onder de belasting van de gebouwde eigendommen (huistaks) zullen worden betrokken de inlandsche ingezetenen, welke, onmiddellijk geene landbouwers, niet aangeslagen zijn in de belasting der ongebouwde eigendommen (gecultiveerde landerijen); onder dezen aanslag echter zal niet begrepen worden de belasting, welke door de Chineezen of andere vreemdelingen onder deze of soortgelijke benaming mocht worden opgebracht, met dien verstande nogtans, dat de laatstgemelde belasting ten minste bij provisie wel zal ingevorderd, doch afgescheiden van den inlandschen huistaks zal verantwoord worden.

Art. 35. De huistaks, eene personele belasting zijnde, zal geregeld worden naar den stand, het beroep en het uiterlijk schijnbaar vermogen van de ingezetenen, aan haar onderworpen. Te dien einde zullen de huizen of woningen telken jare opgenomen en verdeeld worden in drie of, desnoods, meerdere klassen. De hoogste belasting zal zijn *zes gulden* en de laagste *één gulden* in het jaar.

Art. 36. Tot de perceptie en contrôle respectievelijk der voorschreven middelen zal worden aangesteld een collecteur met de noodige inlandsche ondercollecteurs, en voorts een bekwaam getal opzieners voor de landelijke inkomsten. De ondercollecteurs zullen zooveel mogelijk uit de fatsoenlijkste inlandsche familiën worden gekozen, waarbij echter bijzonder op derzelver geschiktheid en eerlijkheid zal moeten worden gelet.

Art. 37. De collecteur, de ondercollecteurs en de opzieners over de landelijke inkomsten zullen, in de oefening hunner bedieningen, zoo na mogelijk zich regelen naar de provisioneele instructie voor de ambtenaren en geëmployeerden bij de administratie, collecte en contrôle der landrenten op Java, gearresteerd bij besluit van Commissarissen-Generaal van 13 Juli 1818 n° 2 (*Stbl.* n° 49).

Art. 38. De hoofden der dorpen zijn verantwoordelijk voor de aangeslagen som en zullen de noodige zorg dragen dat de bijzondere

belastingschuldigen het door hen verschuldigde voldoen; zij zijn almede gehouden, van alle wanbetaling dadelijk kennis te geven aan den opziener over de landelijke inkomsten, onder wiens ressort zij behooren.

Art. 39. De belasting zal kunnen worden voldaan in geld of in producten, naar keuze van de belastingschuldigen. Bij den aanslag van elk dorp zal worden bekend gemaakt en op het register ingeschreven de prijs, voor welken de producten zullen worden aangenomen; zullende deze prijs zoodanig moeten worden geregeld, dat de belastingschuldigen bij voorkeur in geld betalen.

Art. 40. Bijaldien hiertoe de noodzakelijkheid mocht bestaan, zullen, tot het ontvangen en richtig behandelen der in betaling gegeven producten, pakhuizen, zooveel mogelijk in de nabijheid der dorpen, worden aangelegd ten gerieve der ingezetenen, en over dezelve inlandsche pakhuismeesters worden aangesteld, welke in de oefening hunner bediening zich gedragen naar de hierboven vermelde instructie van 13 Juli 1818.

Art. 41. Niemand wie hij zij, buiten de inlandsche ondercollecteurs, zal de inning en de ontvangst der belasting van de dorpshoofden mogen doen. Hij, die zulks doet, zal dadelijk van zijne bediening ontzet en volgens de wetten gestraft worden.

Art. 42. De hoofden der dorpen zullen het door hen ontvangene binnen zekeren tijd (plaatselijk te bepalen) bij den ondercollecteur overbrengen. Deze hieromtrent in gebreke blijvende, zullen dadelijk worden afgezet, terwijl zij, die de bij hen ontvangen gelden vervreemden of tot eigen gebruik bezigen, als landsdieven zullen worden gestraft.

Art 43. De hoofden der dorpen zullen, voor de inning en verantwoordelijkheid der gelden en het houden eener goed politie binnen hunne dorpen, een inkomen genieten van *acht en een derde ten honderd* of een *dubbeltje* van iederen *gulden* van de som, welke door hen aan den lande voor de voorschreven belasting, zal worden opgebracht.

(Aldus gearresteerd bij resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van den 4e November 1823 n° 18.)

Ten derde. Te bepalen dat de ambtenaren, thans te Padang en te Menangkabau in dienst zijnde, voorloopig en totdat dienaangaande nader nocht worden beslist, aan den resident zullen blijven toegevoegd, en voorts ter dispositie van denzelven te stellen den ambtenaar

J. G. Landré, thans secretaris en fiscaal bij de rechtbank van ommegang te Batavia, en W. J. Waterloo, thans 1e commies bij de inspectie van financiën in de Samarangsche afdeeling, ieder provisioneel onder het genot van eene bezoldiging van *f* 500.— 's maands.

Ten vierde. Den resident van Padang en Onderhoorigheden te autoriseeren om, provisioneel en onder de nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, zoodanige meerdere ambtenaren aan te stellen en de respectieve plaatsingen, zoo van deze als van die bij het vorig artikel bedoeld, te regelen als hij vermeenen zal voor den dienst nuttig en noodzakelijk te zijn. Hij zal echter zoo spoedig doenlijk aan den Gouverneur-Generaal voordragen eene definitieve organisatie van al de ambtenaren in zijne residentie.

Ten vijfde. Te bepalen dat de hoofdregenten, bij art. 9 van het reglement vermeld, ieder zullen genieten eene bezoldiging van *f* 300,— à *f* 400,— 's maands, door den resident onder nadere goedkeuring te bepalen, zullende de inkomsten van de regenten en districtshoofden nader, op voordracht van den resident, worden geregeld.

Ten zesde. Tot hoofdregent van Menangkabau te benoemen den tegenwoordigen Toewankoe van Pagarroejoeng, Soetan Alam Begagar Shah, en tot hoofdregent van Padang den Toewankoe Panglima main alam Shah, zullende aan dezelven acten van aanstelling in deze betrekking worden uitgereikt.

Ten zevende. Den resident van Padang en onderhoorigheden te gelasten om, ter vervulling der posten van regenten, alsmede omtrent de verdere of andere titels of rangen, welke aan de hoofdregenten en regenten behooren toegevoegd te worden, mitsgaders omtrent hunne staatsie en gevolg en die hunner naastbestaanden, zoo spoedig mogelijk eene gemotiveerde voordracht aan den Gouverneur-Generaal aan te bieden, zullende hij daaromtrent zooveel mogelijk het van ouds bestaande landsgebruik in acht nemen, in verband met de bepalingen, voorkomende in het reglement op de verplichtingen, titels en rangen der regenten op het eiland Java (*Stbl.* 1820 nº 22).

Ten achtste. Te bepalen dat alle belastingen, hetzij directe of indirecte, welke nu reeds in de residentie Padang bestaan, voor zooveel dezelve niet tegenstrijdig of nadeelig zijn aan de belasting op de ongebouwde en gebouwde eigendommen, bij het bovenstaand reglement ingevoerd, voorloopig op den tegenwoordigen voet zullen blijven standhouden, zullende de resident echter zoodra mogelijk aan den Gouverneur-Generaal zoodanige wijzigingen en verbeteringen

in dezelve voordragen als hij, met inachtneming van het belang der bevolking aan de eene, en dat van den lande aan de andere zijde, vermeenen zal dienstig te zijn.

Extract, enz.

In dezelfde vergadering, waarin bovenstaande resolutie werd gearresteerd, werd door den Gouverneur-Generaal aan den Raad van Indië medegedeeld dat de resident du Puy »uithoofde zijner ziekelijke omstandigheden« verlof naar Europa had verzocht.

»Waarop gedelibereerd en in aanmerking genomen zijnde de veelvuldige diensten, door den luitenant-kolonel Raaff in zijne betrekking als commandant der expeditie in de bovenlanden van Padang bewezen, en de door hem aan den dag gelegde blijken van kennis omtrent den stand van zaken en de geaardheid der inlandsche bevolking in dat gedeelte van de Westkust van Sumatra gedurende den tijd dat hij het civiel gezag te Pagarroejoeng heeft waargenomen« — aldus lezen wij in de resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade van 4 November 1823 nº 19 — werd aan du Puy »honorabel« ontslag uit zijne betrekking verleend en Raaff tot zijn vervanger benoemd.

»Tot een blijk van tevredenheid der Regeering« werd aan dezen tevens eene gratificatie van ƒ 6000,— toegekend »voor den tijd gedurende welken hij het civiel gezag te Pagarroejoeng heeft waargenomen.«

In hoeverre werden Raaff, voordat hij — 23 November 1823 — weder naar Padang vertrok, bepaalde voorschriften gegeven omtrent den verder tot bevestiging van ons gezag te bewandelen weg?

Lange deelt mede [1] dat aan Raaff, tengevolge der door hem verstrekte inlichtingen, werd opgedragen te trachten, »door onderhandelingen de rust in de Padangsche bovenlanden te herstellen en te bestendigen, daarbij steeds eene verdedigende houding in acht te nemen, en dàn alleen van de wapenen gebruik te maken wanneer het wezenlijk belang of de waardigheid van het Gouvernement zulks zouden vorderen«, en de Waal [2] neemt deze woorden over.

In de resolutiën der Indische Regeering van dien tijd is evenwel van het bepaaldelijk aangeven van zoodanige gedragslijn geene sprake,

[1] blz. 107.
[2] Ind. financiën. Nieuwe Reeks VI, blz. 123.

en enkele gegevens, die wij konden vinden, doen bij ons twijfel rijzen of aan Raaff wel eene dergelijke instructie is uitgereikt. Veeleer gelooven wij dat de Regeering, die volkomen vertrouwen stelde in Raaff's beleid, hem de vrije hand heeft gelaten om te doen wat hij noodig en met de beschikbare troepenmacht bereikbaar achtte; terwijl het wel van zelf spreekt dat alle autoriteiten, zoowel Raaff als generaal de Kock en de Gouverneur-Generaal, het doel — de verzekering der rust in de Padangsche Bovenlanden — liever langs den weg van onderhandeling dan door wapengeweld bereikt zagen.

De evenbedoelde gegevens, die bij ons twijfel opwekken omtrent de juistheid van Lange's mededeeling te deze, zijn:

1o. een brief, dd. 4 Dec. 1823 no. 260, van den Gouverneur-Generaal aan den Minister van het publiek onderwijs, de nationale nijverheid en de koloniën, waarin met betrekking tot dit onderwerp slechts het volgende gezegd wordt:

„dat de luitenant-kolonel Raaff, benoemd resident en militaire commandant van Padang en onderhoorigheden, op den 23n Nov. jl. de reis van Batavia naar Padang heeft aanvaard, met zich voerende de benoodigde manschappen tot completeering der detachementen onder zijn commando behoorende, en alles wat ten aanzien van het materieel tot volledige voorziening noodig kan geacht worden. Zijne wederverschijning op Padang met die vertooning van macht zal ongetwijfeld zoowel bij vrienden als vijanden eene heilzame uitwerking hebben, tot bemoediging aan de eene zijde, en tot het inboezemen van eenen gevoeligen indruk aan de andere. De rustige bevestiging van ons gezag mag daarvan billijkerwijze verwacht worden."

2o. een brief dd. 2 Nov. 1824 no 245a van den Gouverneur-Generaal aan den Minister, waarin, na eene mededeeling omtrent het den 17n Juli 1824 geleverd gevecht en na eenige woorden van hulde aan Raaff, die inmiddels (17 April) overleden was, gezegd wordt:

„Het spreekt van zelf, dat onder zulke omstandigheden weinig gevorderd kan worden met de invoering van het bestuur" (volgens de resolutie van 4 Nov. 1823 no 18) ... „en dat het van de uiterste aangelegenheid wordt, eindelijk onze vijandelijkheden met de Padries geheel te zien ophouden daar dezelve, op den tegenwoordigen voet voortgezet blijvende, afmattend voor de troepen worden en een niet te dempen afgrond openen, waarin onze macht gestadig langzamerhand versmelten moet" ...

„De keus van een opvolger voor den luitenant-kolonel Raaff was

uit dien hoofde gewichtig en tevens bezwaarlijk. De te benoemen persoon toch behoorde beleid en overleg te paren met de bekwaamheid om de krijgsmacht te bevelen *en om, waar hij met bezadigdheid niets mocht kunnen uitrichten, een duchtig gebruik te maken van de te zijner beschikking staande troepen.*"

Zelfs in November 1824, toen stellig bij de Hooge Regeering de vredelievende gevoelens meer de overhand hadden dan een jaar te voren, werd dus niet de eisch eener "verdedigende houding" op den voorgrond gesteld. Is het dan aan te nemen, dat de instructiën van Raaff zóó zouden zijn geweest als Lange verhaalt?

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Raaff neemt het burgerlijk bestuur over. Onderhandelingen met de hoofden van Bondjol. — Contract van 22 Januari 1824. — De VI Kota's worden veroverd, Toewankoe Mensiangan onderwerpt zich. — Radja Moening keert naar Pagarroejoeng terug. — Dood van Raaff. — De adsistent-resident G. A. Baud tijdelijk met het civiel bestuur belast. — De hoofden van Bondjol verbreken het gesloten contract. — Redenen waarom. — Vergeefsche onderhandelingen, onze zendeling vermoord. — Oneenigheden met de XIII Kota's. — De kolonel de Stuers benoemd tot resident en militaire commandant. — Zijne instructiën. — Verploegh en Francis aan hem toegevoegd. — Beoordeeling van Francis.

Den 1n Januari 1824 nam Raaff het burgerlijk bestuur over „Padang en onderhoorigheden" uit handen van du Puy over, en weldra was hij in de gelegenheid een, voor het oogenblik althans, gewichtigen stap te doen tot bevrediging van een deel der Bovenlanden.

Den 26n van genoemde maand berichtte hij aan de Indische Regeering, dat hij, na eenige zijdelingsche berichten te hebben ontvangen omtrent de geneigdheid van de Toewankoe's Iman, Itam en Nan Gapok, „hoofd-toewankoes der Padriesche landen Bondjol", tot het sluiten van vrede, „den Maleischen koopman Pinto Merggé naar hen had afgezonden om daaromtrent het noodige onderzoek te doen; dat deze zendeling dan ook spoedig is teruggekomen met de tijding, dat de gemelde hoofd-toewankoe's zeer genegen waren om tot vreedzame schikkingen te geraken, en verzochten dat hun te dien einde mocht worden toegezonden de heer A. F. van den Berg, als door zijne handelsbetrekkingen het beste bij hen bekend; dat Raaff dientengevolge deze zending aan laatstgenoemden had opgedragen, die haar met de meeste bereidwilligheid aanvaardde", met dat gevolg dat door hem, op den 22n Januari 1824, is aangegaan een contract van vrede en vriendschap tusschen het Nederlandsch Gouvernement en de genoemde hoofd-toewankoes.

Bij de mededeeling van dit contract wees Raaff op de voordeelen, die voor het Gouvernement daaruit zouden voortvloeien, „voornamelijk met opzicht tot den handel, de vestiging van het Neder-

landsch gezag ter Westkust van Sumatra, en de onderwerping der overige Padrie-hoofden in het rijk van Menangkabau.«

Het contract werd door de Hooge Regeering »goedgekeurd en geratificeerd«, terwijl aan den heer van den Berg eene gratificatie van ƒ 1500, — werd toegekend. [1]

Bedoeld stuk is niet in de archieven alhier aanwezig, maar de Stuers deelt het in zijn werk [2] mede, voorzien van vele opmerkingen, waaronder er verscheidene zijn die niet van groote overdrijving en eenzijdige beoordeeling zijn vrij te pleiten, en andere die, zooals wij later zien zullen, in strijd zijn met de handelingen of voorstellen van de Stuers-zelven toen hij resident van Padang was.

Uit een lateren brief van Raaff (dd. 2 April 1824 n° 72, verhandeld bij de resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 20 April d. a. v. n° 17) blijkt dat in de maanden December en Januari te voren eenige vijandelijkheden hadden plaats gehad tusschen de Padries van Bondjol en de inwoners der onder het Nederlandsch gezag staande Agamsche districten. De uitslag dier gevechten, welke voor de Padries niet gunstig scheen geweest te zijn, zou — meende Raaff — deze voornamelijk hebben aangespoord tot het sluiten van bovenbedoeld vredesverdrag. Aan eenige der inlandsche hoofden had hij, voor hunne te dezer gelegenheid betoonde trouw, op eene plechtige wijze eenige geschenken doen uitreiken. [3]

Intusschen waren mede onderhandelingen aangeknoopt met den boven meermalen genoemden Toewankoe Mensiangan, het Padrie-hoofd der VI Kota's, welk landschap reeds in Juli 1822 onder ons gezag was gebracht doch zich in September d. a. v. weder, door den invloed van dien Toewankoe, tegen ons had verklaard. Toen het bleek, dat Toewankoe Mensiangan ons bij de bedoelde onderhandelingen om den tuin leidde, werden de VI Kota's gewapenderhand aangetast Goegoeq Sigandang werd zonder tegenstand van beteekenis door de onzen bezet; Pandej Sikat onderwierp zich vrijwillig, Kota Lawas werd, na vergeefsche pogingen om deze plaats over te halen het voorbeeld van Pandej Sikat te volgen, door onze troepen ver-

[1] Vorenstaande mededeelingen putten wij uit de resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 14 Febr 1824 n° 22 Daaruit blijkt dat Lange (I blz. 109) in zijne mededeeling ten deze niet volkomen juist is.

[2] I. blz. 78.

[3] Ten onrechte vermeldt de Stuers (I bl. 85) dat deze geschenken werden uitgereikt door den adsistent-resident Baud (na den dood van Raaff), en in verband met de verovering van Kota Lawas.

overd (29 Februari en 1 Maart 1824). Den volgenden dag kwam Toewankoe Mensiangan in onderwerping. [1]

Alles liet zich dus gunstig aanzien, en den 5n April kon Raaff bovendien (missive no 14) aan de Regeering berichten dat de oude vorst van Menangkabau, Toewankoe Radja Moening, die vroeger door de overheersching der Padries zijn rijk had moeten verlaten, te Pajarroejoeng was teruggekeerd. Hij deelde daarbij mede, dat hij, bij zijne terugkomst van Batavia vernemende dat Radja Moening waarschijnlijk zou terugkomen, nog geen gevolg had gegeven aan art. 6 der resolutie van 4 November 1823 no 18, voor zoover daarbij de Soetan Alam Begagar Shah tot hoofdregent van Menangkabau was benoemd. Deze functie kwam nu aan Toewankoe Radja Moening toe, „terwijl de Soetan Alam Behagar Shah niet moet worden vergeten”. Raaff deelde mede dat hij eerlang naar de Bovenlanden zou vertrekken om deze zaken te regelen.

Doch de brief van 5 April 1824 was de laatste, dien hij aan de Indische Regeering zenden zou. Denzelfden dag werd hij door zware koortsen op het ziekbed geworpen, en twaalf dagen later gaf hij, nog geen dertig jaar oud, den geest. [2]

Zijn dood werd zeer betreurd. Niet-alleen door den generaal de Kock en door den Gouverneur-Generaal, die den 2n November 1824 (missive no 245a) aan den Minister schreef dat Raaff „die reeds zoovele en gewichtige diensten bewezen had en van wien het land zich nog zooveel mocht voorspellen” op het onverwachtst door den dood was weggerukt „slechts weinige maanden na zijne aankomst te Padang en in het midden zijner ijverigste pogingen om aan de belangrijke taak, die hem was opgedragen, te voldoen”, maar ook door zijne krijgsmakkers, in wier geheugen zijn naam — naar de uitdrukking van Michiels — hoog aangeteekend stond „als die van een onversaagd en beleidvol officier”. Door krijgsmacht en burgerij ter Sumatra's Westkust werd, aan het strand te Padang, eene grafnaald opgericht, welke nog heden ten dage de herinnering aan Raaff levendig houdt.

---

[1] Het bovenstaand overzicht van de verovering der VI Kota's, waaromtrent ons geene officieele bescheiden ten dienste stonden, hebben wij gevolgd naar het meer uitvoerige, bij Lange (I. bl. 110) voorkomende, dat bevestigd wordt door de mededeelingen van Nahuys (Brieven over Bencoolen enz. 2e dr. bl. 200 en vlg.), die ooggetuige was. De voorstelling van de Waal (t. a. p. blz. 124) omtrent deze gebeurtenis is, door hare al te groote beknoptheid, onduidelijk.

[2] Raaff was den 1n December 1794 te 's Hertogenbosch geboren.

De heer G. A. Baud, adsistent-resident voor de Menangkabausche districten, trad nu tijdelijk als hoofd van het civiel bestuur op. Bij resolutie van den Luitenant-Gouverneur-Generaal (de Gouverneur-Generaal maakte destijds eene reis door de Molukken) van 13 Mei 1824 nº 11 werd hem aanbevolen "om, in afwachting dat een nieuw resident voor Padang zal zijn benoemd, met omzichtigheid in den geest van den overleden resident voort te gaan en vooral in het oog te houden het verlangen van het Gouvernement om de zaken in de Padangsche bovenlanden te bevestigen en om met de hoofden der Padries, welke nog niet bevestigd zijn, pogingen tot onderhandeling aan te wenden."

Het duurde echter niet lang of de hoofden van Bondjol verbraken het den 22n Januari met hen gesloten verbond. Baud rapporteerde den 14n Juni 1824 (missive nº 46) aan de Hooge Regeering dat genoemde hoofden, "de herovering der VI Kota's als eene inbreuk op het met hen gesloten verbond van vrede en vriendschap beschouwd hebbende, den verbondbrief hadden teruggezonden aan den heer van den Berg, die met het sluiten van het verbond was belast geweest". Het door de hoofden aangevoerd motief wordt door de Stuers [1] als het ware aangenomen. Kan dat juist zijn? Daargelaten dat, integendeel, punt B der overeenkomst de Padries van Bondjol verplichtte ons desnoods bij te staan in de onderwerping der VI Kota's, is het toch zeker vreemd dat men zich pas twee à drie maanden na het gebeurde te Kota Lawas "verontwaardigd" toonde!

Daarom komt het ons veel waarschijnlijker voor, dat de ware beweegreden gelegen was in Raaff's dood. Evenals men, bij zijn vertrek ten vorigen jare naar Batavia, de Padries na maanden lange rust het hoofd zag opsteken; evenals men hen na Raaff's terugkomst onmiddellijk bereid zag tot onderhandeling, — evenzeer is het aannemelijk dat zij, na zijn overlijden, de kans weder schoon zagen om eene vijandelijke houding aan te nemen. Men denke hierbij aan de opmerking van Nahuys [2], met instemming door Lange overgenomen [3], dat Raaff zich "gedurende zijnen veldtocht in de Menangkabausche bovenlanden alom een zoo welverdienden naam van onverschrokken moed, beleid en goede trouw verworven had, dat de oorlogsgezinde onder de Padries weinig hoop zag om door den krijg

[1] t. a. p. I. bl. 85: "De Padries van Bondjol, verontwaardigd over het gebeurde te Kota Lawas, zonden in het laatst van April het contract terug" . . . .

[2] t. a. p. 2e dr. bl. 192.

[3] t. a. p. bl. 109.

zijne zaken te verbeteren en zijne bezittingen uit te breiden; terwijl de vredesgezinden, in de goede hoedanigheden van Raaff, een zekeren waarborg vonden voor de oprechtheid en duurzaamheid der vredesverbonden."

Daarbij komt, dat de trouwelooze Toewankoe Mensiangan, wiens onderwerping op 2 Maart 1824 wij boven meldden, zich weder door de vlucht aan ons gezag onttrokken had; hij stookte de Padries van Bondjol op en zal zeker niet verzuimd hebben, gebruik te maken van de omstandigheid dat de gevreesde Raaff ons ontvallen was.

Baud trachtte, "door het openleggen der redenen welke tot de herovering der VI Kota's aanleiding hadden gegeven, de bedoelde hoofden tot gematigder denkbeelden te brengen", en zond hem daartoe eenen uitvoerigen brief (resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade van 13 Juli 1824 n° 29), terwijl door de militaire autoriteit de noodige maatregelen genomen waren tegen een eventueelen aanval. Volgens een later rapport van Baud (dd. 6 Sept 1824 n° 123, verhandeld bij de resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade van 2 Nov. d. a. v. n° 36) werd de evenbedoelde brief in het begin der maand Juli beantwoord met de mededeeling dat de hoofden van Bondjol van geene onderhandeling wilden hooren indien de VI Kota's niet werden ontruimd. De brief droeg geen teeken van echtheid; de persoon, die hem overbracht, verklaarde dat het zegel onderweg van den brief afgeraakt was.

Om zekerheid te bekomen zond Baud een ons toegedaan priester Chatieb Moeliën genaamd, met een brief en een afschrift van den vroegeren naar Bondjol. Maar weldra ontving Baud bericht, dat bedoelde priester, bij het doorwaden eener kleine rivier, in de nabijheid der kampong Bondjol vermoord was.

De zaak bleef hiermede voor het oogenblik *in statu quo*. Volledigheidshalve meenen wij reeds hier te moeten vermelden dat de kolonel de Stuers, die in het laatst van 1824 als resident en militair commandant van Sumatra's Westkust optrad, blijkens zijne missive van 18 Februari 1825 n° 53 aan de Bondjolsche hoofden van zijne komst te Padang kennis gaf, en later (missive van 13 Mei d. a. v n° 360) aan de Regeering berichtte dat die hoofden hadden geantwoord in geene verdere onderhandelingen met het Gouvernement te willen treden, en zich niet verbonden te achten door de overeenkomst, in 1824 onder het bestuur van den luitenant-kolonel Raaff met hen getroffen.

Blijkens de resolutie van den Gouverneur-Generaal van 13 Jun

1825, n° 15, gaf de resident tevens te kennen„ dat, ofschoon hij den ongunstigen uitslag zijner pogingen [1] betreurt, hij nogtans van oordeel is dat, sedert het gebeurde met de VI Kota's in Februari 1824, vele omstandigheden hebben samengeloopen om het bondgenootschap met de Bondjolsche hoofden minder gewichtig voor het Gouvernement te maken dan hetzelve was tijdens het sluiten van het bovengemeld tractaat [2]; hebbende deze hoofden, na den dood van den voornaamste hunner, den schranderste en meest gevreesde onder de Padriesche grooten, Toewankoe nan Gapok, die door een zijner eigen voorvechters is vermoord, niet-alleen een groot gedeelte van hunnen invloed verloren, maar zelfs vele hoofden van andere Padriesche districten afkeerig gemaakt om met hen gemeene zaak te maken.„

De resident betoogde bij deze gelegenheid voorts „dat deze onderlinge verdeeldheid van de Padriesche hoofden het Nederlandsch gezag ten hoogste nuttig is, alzoo die van zelf langzamerhand hunnen ondergang zal berokkenen, en dat het daarom voor onze belangen meer geraden is, den staat van rust, die thans tusschen de Padries en het Gouvernement bestaat, zooveel mogelijk te onderhouden, dan hen door meer krachtdadige maatregelen en eene dreigende houding van onze zijde te nopen om, hunne onderlinge verdeeldheden ter zijde stellende, opnieuw hunne krachten te vereenigen, hoedanige vereeniging alleen hunne macht voor ons geducht kan maken„ ....

De Regeering keurde s residents verrichtingen „alleszins„ goed en vereenigde zich geheel met de boven medegedeelde beschouwingen.

Keeren wij, na deze uitweiding, terug naar de gebeurtenissen onder Baud's tusschenbestuur.

Deze meldde den 14n Juni 1824 (missive n° 16) dat de hoofden der XIII Kota's eenige klachten hadden ingebracht, dat de oude gebruiken door het Nederlandsch Gouvernement en den Toewankoe Panglima (hoofdregent) te Padang niet meer in acht werden genomen en laatstgemelde hen niet behoorlijk behandelde. Daar Baud de bedoelde klachten „niet geheel ongegrond„ achtte, noodigde hij de hoofden uit, nadere bijzonderheden mede te deelen en zond hij eene commissie van panghoeloes en kooplieden met den inlandschen

[1] Van deze wordt in het werk van generaal de Stuers geene melding gemaakt.

[2] Hoe is deze beoordeeling van het contract van 1824 te rijmen met de latere, waar generaal de Stuers de daarin vervatte bepalingen achtervolgend „onuitvoerbaar„, „onbegrijpelijk„, „belachelijk„, „onredelijk„, „eigenbatig„ noemt (zie het [illegible] werk I blz. 75 [illegible]3)?

secretaris naar hen toe, "ten einde de door gemelde hoofden afgebroken communicatie weder te doen openstellen" (resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 13 Juli 1824 n° 29).

Ongeveer eene maand later (missive van 17 Juli 1824 n° 86) deelde Baud mede dat hij een brief van de hoofden der XIII Kota's ontvangen had, waarbij zij aandrongen op de afzetting en verwijdering van den tegenwoordigen Toewankoe Panglima van Padang, Soetan Mangsor Alam Shah, met kennisgeving dat zij het niet inwilligen van dit verzoek zouden beschouwen als eene vriendschapsbreuk met het Gouvernement. Al de pogingen, door Baud aangewend om de oude vriendschapsbanden weder aan te knoopen, waren mislukt; en hij verzocht mitsdien machtiging "om de hoofden door middel van de militaire macht bijeen te verzamelen, ten einde hen in hunne belangen te hooren, en onder nadere goedkeuring van het Gouvernement een nieuw verbond te sluiten of om, ingeval deze bijeenkomst door de genoemde hoofden mocht worden geweigerd, het geheele district der XIII Kota's te overweldigen."

De Indische Regeering — na den Raad van Indië Chassé te hebben gehoord — overwoog "dat het geenszins met de waardigheid van het Gouvernement zoude overeen te brengen zijn om aan de eischen der voormelde hoofden te voldoen, maar het tevens doelmatig is om alle vijandelijkheden met de XIII Kota's te vermijden en te voorkomen, vermits zij sedert onheugelijke tijden in goede verstandhouding met het Gouvernement zijn en, door de zaak met zachtheid en bedaardheid te behandelen, de verstoorde hoofden waarschijnlijk wel weder tot de vorige gezindheid zullen terugkomen."

Mitsdien werden de pogingen goedgekeurd, door Baud gedaan "tot wederaanknooping der oude vriendschap met de hoofden van Solok, Selajoe en de XIII Kota's, met aanschrijving om op gelijke wijze bij alle gepaste gelegenheden voort te gaan en vooral om, zoolang van de zijde dier hoofden geene dadelijkheden worden gepleegd, alle vijandelijkheden van onze zijde te vermijden en om geene gewapende troepen te gebruiken om de hoofden bijeen te krijgen tot het aangaan van een nieuw contract, maar om in alles met omzichtigheid te werk te gaan" (resolutie van den Luitenant-Gouverneur-Generaal van 2 Augustus 1824 n° 15).

Den 7n September 1824 berichtte Baud nader, dat hij de beide panghoeloes, die door hunne verkeerde rapporten de Regeering hadden misleid, had geschorst in hunne functie en de onderhandelingen met de XIII Kota's verder had overgelaten aan de hoofdkooplieden, die

binnen drie weken verslag zouden doen van den uitslag hunner pogingen, welke uitslag, naar zij verwachtten, gunstig wezen zou (resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 2 November 1824 n° 37).

De quaestie bleef echter nog geruimen tijd slepende. Eerst den 12n April 1825 kon de Stuers (missive n° 250) aan de Regeering berichten dat de hoofden der VIII Kota's zich, in afwachting van nadere bevelen van den resident, te Limaumanis hadden verzameld en zij vandaar, door een ambtenaar (Francis) afgehaald, naar Padang waren gebracht. Hier werden zij „op de plechtigste wijze" ontvangen, en sloten wij een nieuw „verbond van vrede en vriendschap met het gansche land der XIII Kota's." De Stuers herstelde de beide bovenbedoelde panghoeloes in hunne waardigheid.

De Regeering keurde zijne verrichtingen goed en verklaarde dat het haar zeer aangenaam was „dat de onderwerpelijke zaak op deze wijze is getermineerd" (resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade van 14 Juni 1825 n° 12).

Van de militaire operatiën, welke gedurende het bestuur van Baud als waarnemend resident noodig waren om de aanvallen der Padries, vooral in de nabijheid van Soeroasso, af te weren, maken onze bronnen geene bijzondere melding. Wij verwijzen dienaangaande naar Lange [1].

Bij resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade van 2 November 1824 n° 36 werd de kolonel H. J. J. L. de Stuers, adjudant van den Gouverneur-Generaal, benoemd tot resident en militaire commandant van Padang en onderhoorigheden.

De kolonel de Stuers stond bij den Gouverneur-Generaal van der Capellen hoog aangeschreven. Hij had de expeditie van 1822 en 1823 naar de Westkust van Borneo met het meeste succes aangevoerd, en de Gouverneur-Generaal schreef den 3n Mei 1823 (missive n° 59) aan den Minister dat de troepen „in den luitenant-kolonel de Stuers, mijn adjudant, eenen commandant hebben die in persoonlijke dapperheid, bedaardheid in alle moeielijke omstandigheden en zorg voor zijne onderhebbenden bezwaarlijk geëvenaard en niet overtroffen wordt."

Aan den nieuw benoemden resident werd bij art. 3 van genoemde resolutie speciaal opgedragen:

[1] a. p. I, bls. 114—117.

a. „om, na zich nauwkeurige kennis te hebben verschaft van den staat van zaken in de Padangsche Bovenlanden, te onderzoeken of, en zoo ja op welke wijze, aan de nog steeds voortdurende vijandelijkheden met de Padries eenig gewenscht einde zou kunnen worden gemaakt en om, behoudens hetgeen de eer en de waardigheid van het gouvernement zal vereischen, niets onbeproefd te laten, ten einde, door het maken van eene overeenkomst met dezelven over de grenzen van geen van beide zijden te overschrijden, de rust en vrede in dat gewest te herstellen en den handel te doen herleven”;

b. „om een opzettelijk en grondig onderzoek te doen of, en in hoeverre, bereids uitvoering is gegeven aan het reglement voor het bestuur te Padang, gearresteerd bij resolutie van 4 November nº 18, en naar de oorzaken welke die executie en de invoering der daarin vervatte voorschriften belemmerd of wel geheel verhinderd mochten hebben; zullende hij resident, na zich zoo volledig mogelijk met den staat van zaken te hebben bekend gemaakt, zijne bevinding aan den Gouverneur-Generaal mededeelen met bijvoeging van zoodanige consideratiën en voorstellen als hem nuttig en noodzakelijk zullen voorkomen, ten einde de Regeering kunne beslissen of, en zoo ja, welke wijzigingen voorschreven reglement zou behooren te ondergaan; hetzij met opzicht tot de regeling van het inlandsch bestuur, hetzij betrekkelijk de invoering van een gematigd stelsel van belastingen in de Padangsche binnenlanden, waaromtrent niet met te veel omzichtigheid en beleid kan worden gehandeld” [1].

Met het oog op de waarschijnlijk spoedig te verwachten overneming van de Britsche bezittingen op Sumatra's Westkust werd de Stuers verder uitgenoodigd, zich daarmede zooveel doenlijk bekend te maken en daarna te berichten omtrent „den voet en de wijze waarop” die bezittingen eventueel zouden moeten worden overgenomen en door ons bezet en aangehouden.

Ter vervulling van deze lastgevingen werd de collecteur der landelijke inkomsten en cultures B. C. Verploegh aan den resident toegevoegd. Bij eene latere resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade (van 16 November 1824, nº 41) werd, voor hetzelfde doel, ook de ambtenaar E. Francis ter beschikking van den resident gesteld.

Daar de heer Francis ook later invloed heeft gehad op de zaken ter Westkust (hij was er o. a. van 1834 tot 1837 resident) is het

---

[1] De opdracht sub *b* wordt door den generaal de Stuers in zijn werk op geheel andere wijze voorgesteld (I bl. 89).

wellicht niet overbodig hier mede te deelen wat omtrent hem in evenbedoelde resolutie wordt getuigd: „Gedurende den tijd dat hij opziener der landelijke inkomsten in de residentie Bantam is geweest, en bijzonder sedert zijne successieve toevoeging aan de commissarissen voor Borneo, Palembang en Macassar, (heeft hij) zich doen kennen als een ijverig ambtenaar, als bij uitnemendheid bekwaam tot het uitvorschen der aangelegenheden van de inlandsche huishouding, en geschikt voor den omgang met de inlandsche bevolkingen, waarvan de Gouverneur-Generaal zich, bij deszelfs verblijf in het Gouvernement van Macassar, persoonlijk heeft kunnen overtuigen.”

NEGENDE HOOFDSTUK.

Het civiel en militair gezag in de Padangsche Bovenlanden aan kapitein Bauer opgedragen. — Overneming van de Engelsche bezittingen ter Westkust van Sumatra. — Uitbreiding der troepenmacht. — Overeenkomst met de hoofden van Baros. — Organisatie van de Noordelijke en de Zuidelijke afdeeling van Padang, de eilanden vormen eene afzonderlijke afdeeling. — Instructie voor den adsistent-resident der Padangsche Bovenlanden. — De zaak met de Toewankoes van Soeroasso wordt afgedaan. — Invoering van een pacht op de passars in de Bovenlanden. — Voorstel om het zoutmonopolie langs de geheele Westkust van toepassing te verklaren. — Beslissing van de regeering deswege.

Omtrent de militaire verrichtingen gedurende het jaar 1825 hebben wij over zeer weinig gegevens te beschikken en moeten wij weder, in hoofdzaak, naar Lange's mededeelingen verwijzen [1]. Des te uitvoeriger zijn onze bronnen omtrent verschillende "aangelegenheden van het civiel bestuur", welke Lange nagenoeg geheel "met stilzwijgen voorbijgaat", [2] en die, door de Stuers, evenmin volledig als altijd juist worden behandeld.

De kolonel de Stuers kwam den 24n December 1824 te Padang aan, en nam reeds denzelfden dag het bestuur over van Baud, die weder als adsistent-resident naar de "Menangkabausche districten" vertrok. Naar het schijnt, kon de Stuers het met dien ambtenaar niet vinden. Den 10n April (missive no 26 La E.) schreef hij aan de Regeering "dat de civiele administratie in de Padangsche Bovenlanden hem is voorgekomen, vooralsnog zeer wel zonder de plaatsing van een adsistent-resident aldaar op eene geregelde wijze te kunnen worden gevoerd, en dat hij derhalve, onder nadere goedkeuring, het civiel en militair gezag heeft gesteld in handen van den kapitein Bauer, welken hij resident daartoe bijzonder geschikt heeft geoordeeld." [3] Aangezien Baud nu niet meer op doelmatige wijze kon worden te werk gesteld, werd hij naar Java gezonden. (Goedgekeurd bij resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 14 Juni 1825 no 13).

---

[1] t. a. p. bl. 126—134.

[2] t. a. p. bl. 123.

[3] Deze beoordeeling van kapitein Bauer komt slecht vooreen met die, welke de Stuers later in zijn werk uitsprak (ald. I, bl. 233). Men vergelijke overigens de hier vermelde *handeling* van de Stuers met zijne latere *woorden* (t. a. p. I, bl. 108).

Nog slechts kort had de Stuers het bestuur aanvaard, toen het aan zijne zorgen toevertrouwd gebied, tengevolge van het Londensch tractaat, eene belangrijke uitbreiding onderging en, in verband hiermede, ook de onder zijne bevelen gestelde troepenmacht aanzienlijk werd vermeerderd.

De generaal de Kock schreef den 9ⁿ Februari 1825 aan de Indische Regeering, dat de Engelschen hunne posten langs de Westkust van het eiland Sumatra, welke aan ons zouden worden overgegeven, op de volgende wijze hadden bezet met 900 man Bengaalsche en 80 Europeesche soldaten:

te Bengkoelen:	300	Bengaleezen,	60	Europeanen;
» Tapanoeli	20	»		
» Natal	250	»	20	»
» Ajer Bangies	100	»		
» Batta	130	»		
» Singok Panjak	100	»		

»De Engelschen — zoo lezen wij verder in bedoelden brief — hebben nimmer zooveel troepen op de Westkust van Sumatra gehad, doch zij zijn, evenals wij, in een moeielijken oorlog met de Padries gewikkeld» [1].

»De kolonel de Stuers, met onze situatie hier bekend» — op geheel Java had men niet meer dan 6500 man, wijd en zijd verspreid, en waaronder de invaliden, de officieren, de élèves der militaire school en alle werklieden geteld werden — »heeft niet durven vragen dat eene gelijke macht vanhier ter overneming der voormelde posten zou worden gezonden; maar hij heeft geschreven dat 5- à 600 man hoogst noodzakelijk zouden zijn, en hiervan ben ik volkomen overtuigd; want hoezeer ik verzekerd ben dat die verdienstelijke officier alles in het werk zal stellen om, ingevolge zijne instructie, de rust en vrede op de Westkust van Sumatra te herstellen, zoo kan men zich niet verbergen dat zulks waarschijnlijk zeer moeielijk zal zijn, daar de Padries uit fanatisme de hardnekkigste vijanden zijn die wij in den geheelen Indischen archipel hebben en, zoo zij al tot rust te brengen zijn, zal men nog lang sterke garnizoenen moeten aanhouden om hen te bewaken en in toom te houden.»

Bij de op dit schrijven gevolgde resolutie van 17 Febr. 1825 nº 1 werden de Stuers en Verploegh benoemd tot commissarissen voor de

[1] Deze opmerking moet, blijkens het dadelijk volgende, gegrond zijn op eene mededeeling van de Stuers. Maar hoe is zij dan te rijmen met diens aanteekening op blz. 83 (noot) van het 1e deel van zijn werk!

overd (29 Februari en 1 Maart 1824). Den volgenden dag kwam Toewankoe Mensiangan in onderwerping. [1]

Alles liet zich dus gunstig aanzien, en den 5n April kon Raaff bovendien (missive no 14) aan de Regeering berichten dat de oude vorst van Menangkabau, Toewankoe Radja Moening, die vroeger door de overheersching der Padries zijn rijk had moeten verlaten, te Pajarroejoeng was teruggekeerd. Hij deelde daarbij mede, dat hij, bij zijne terugkomst van Batavia vernemende dat Radja Moening waarschijnlijk zou terugkomen, nog geen gevolg had gegeven aan art. 6 der resolutie van 4 November 1823 no 18, voor zoover daarbij de Soetan Alam Begagar Shah tot hoofdregent van Menangkabau was benoemd. Deze functie kwam nu aan Toewankoe Radja Moening toe, "terwijl de Soetan Alam Behagar Shah niet moet worden vergeten". Raaff deelde mede dat hij eerlang naar de Bovenlanden zou vertrekken om deze zaken te regelen.

Doch de brief van 5 April 1824 was de laatste, dien hij aan de Indische Regeering zenden zou. Denzelfden dag werd hij door zware koortsen op het ziekbed geworpen, en twaalf dagen later gaf hij, nog geen dertig jaar oud, den geest. [2]

Zijn dood werd zeer betreurd. Niet-alleen door den generaal de Kock en door den Gouverneur-Generaal, die den 2n November 1824 (missive no 245a) aan den Minister schreef dat Raaff "die reeds zoovele en gewichtige diensten bewezen had en van wien het land zich nog zooveel mocht voorspellen" op het onverwachtst door den dood was weggerukt "slechts weinige maanden na zijne aankomst te Padang en in het midden zijner ijverigste pogingen om aan de belangrijke taak, die hem was opgedragen, te voldoen", maar ook door zijne krijgsmakkers, in wier geheugen zijn naam — naar de uitdrukking van Michiels — hoog aangeteekend stond "als die van een onversaagd en beleidvol officier". Door krijgsmacht en burgerij ter Sumatra's Westkust werd, aan het strand te Padang, eene grafnaald opgericht, welke nog heden ten dage de herinnering aan Raaff levendig houdt.

---

[1] Het bovenstaand overzicht van de verovering der VI Kota's, waaromtrent ons geene officieele bescheiden ten dienste stonden, hebben wij gevolgd naar het meer uitvoerige, bij Lange (I. bl. 110) voorkomende, dat bevestigd wordt door de mededeelingen van Nahuys (Brieven over Bencoolen enz. 2e dr. bl. 200 en vlg.), die ooggetuige was. De voorstelling van de Waal (t. a. p. blz. 124) omtrent deze gebeurtenis is, door hare al te groote beknoptheid, onduidelijk.

[2] Raaff was den 1n December 1794 te 's Hertogenbosch geboren.

De heer G. A. Baud, adsistent-resident voor de Menangkabausche districten, trad nu tijdelijk als hoofd van het civiel bestuur op. Bij resolutie van den Luitenant-Gouverneur-Generaal (de Gouverneur-Generaal maakte destijds eene reis door de Molukken) van 13 Mei 1824 n° 11 werd hem aanbevolen „om, in afwachting dat een nieuw resident voor Padang zal zijn benoemd, met omzichtigheid in den geest van den overleden resident voort te gaan en vooral in het oog te houden het verlangen van het Gouvernement om de zaken in de Padangsche bovenlanden te bevestigen en om met de hoofden der Padries, welke nog niet bevestigd zijn, pogingen tot onderhandeling aan te wenden."

Het duurde echter niet lang of de hoofden van Bondjol verbraken het den 22n Januari met hen gesloten verbond. Baud rapporteerde den 14n Juni 1824 (missive n° 46) aan de Hooge Regeering dat genoemde hoofden, „de herovering der VI Kota's als eene inbreuk op het met hen gesloten verbond van vrede en vriendschap beschouwd hebbende, den verbondbrief hadden teruggezonden aan den heer van den Berg, die met het sluiten van het verbond was belast geweest". Het door de hoofden aangevoerd motief wordt door de Stuers [1] als het ware aangenomen. Kan dat juist zijn? Daargelaten dat, integendeel, punt B der overeenkomst de Padries van Bondjol verplichtte ons desnoods bij te staan in de onderwerping der VI Kota's, is het toch zeker vreemd dat men zich pas twee à drie maanden na het gebeurde te Kota Lawas „verontwaardigd" toonde!

Daarom komt het ons veel waarschijnlijker voor, dat de ware beweegreden gelegen was in Raaff's dood. Evenals men, bij zijn vertrek ten vorigen jare naar Batavia, de Padries na maanden lange rust het hoofd zag opsteken; evenals men hen na Raaff's terugkomst onmiddellijk bereid zag tot onderhandeling, — evenzeer is het aannemelijk dat zij, na zijn overlijden, de kans weder schoon zagen om eene vijandelijke houding aan te nemen. Men denke hierbij aan de opmerking van Nahuys [2], met instemming door Lange overgenomen [3], dat Raaff zich „gedurende zijnen veldtocht in de Menangkabausche bovenlanden alom een zoo welverdienden naam van onverschrokken moed, beleid en goede trouw verworven had, dat de oorlogsgezinde onder de Padries weinig hoop zag om door den krijg

[1] t. a. p. I. bl. 85: „De Padries van Bondjol, verontwaardigd over het gebeurde te Kota Lawas, zonden in het laatst van April het contract terug"....
[2] t. a. p. 2e dr. bl. 192.
[3] t. a. p. bl. 109.

overneming der Britsche bezittingen, en tevens 525 man voor versterking der krijgsmacht ter Sumatra's Westkust aangewezen. De Stuers werd gemachtigd om „indien hij zulks noodzakelijk mocht oordeelen en daartegen geene bedenkingen bestaan van de zijde der Britsche autoriteiten, de manschappen welke zich onder de benaming „*the local corps*" in Engelschen dienst bevinden, vooreerst op den bestaanden voet in Nederlandschen dienst over te nemen."

Het blijkt uit onze bronnen niet dat van deze machtiging is gebruik gemaakt; volgens Lange (I blz 126) is zulks echter wèl het geval geweest.

De opdracht aan commissarissen werd den 25n Maart 1825 door hen ontvangen, waarop zij zich onmiddellijk naar Bengkoelen begaven en hier den 6n April [1] het bestuur overnamen. De noodige ambtenaren werden hier voorloopig aangesteld om den dienst gaande te houden, Verploegh trad tijdelijk als resident op (resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade van 14 Juni 1825 no 9).

Later werden de posten ten Noorden van Padang (Ajer Bangies, Natal en Tapanoeli) overgenomen. Met de hoofden van Baros, die in den aanvang des jaars onze hulp hadden verzocht tegen vijandelijke aanvallen van Malaboeh, werd eene overeenkomst getroffen tot bekrachtiging van het den 5n Januari 1756 met de O. I. Compagnie gesloten contract (resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade van 20 Dec. 1825 no 15).

De nieuw verkregen bezittingen, zich uitstrekkende van de Oe djong Massang tot en met Baros, werden ingedeeld bij de residentie Padang en zouden hare noordelijke afdeeling uitmaken, met Tapanoeli (eiland Pontjan) tot hoofdplaats.

De eilanden langs Sumatra's Westkust (Nias, Batoe, Poggi enz.) „van welke vooral Nias bijzonder belangrijk kon worden wegens zijne talrijke bevolking en uitgebreide rijstcultuur", zouden eene afzonderlijke afdeeling der residentie moeten vormen (resolutie als boven).

Ook de „zuidelijke afdeeling der residentie Padang" werd in 1825 georganiseerd. De Stuers betoogde, bij missive van 3 Sept. 1825 no 810, de noodzakelijkheid om, behalve de reeds te Poeloe Tjinko en Ajer Hadji zich bevindende posthouders, nog een afzonderlijk ambtenaar te belasten met het houden van een algemeen toezicht over de uitgestrektheid der landen tuschen Boengoesbaai en Indra-

[1] Dezen datum deelen wij hier uit de officiëele bescheiden mede, met het oog op den bij de Waal (Ind. fin. VI, bl. 3 noot) gerezen twijfel.

poera. De Regeering besliste dienovereenkomstig bij hare resolutie van 20 December 1825 nº 17.

De kolonel de Stuers beijverde zich, van het oogenblik van zijn optreden af, in den geest zijner opdracht werkzaam te zijn, en voorzag daartoe de adsistent-residenten der Padangsche Boven- en Benedenlanden van instructiën, welke bij art. 4 van de beneden nader ter sprake komende resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 20 December 1825 nº 16 werden goedgekeurd.

De instructie voor den adsistent-resident der Benedenlanden is van zuiver administratieven aard en behoeft dus hier niet vermeld te worden [1]. In die voor den adsistent-resident der Bovenlanden komen daarentegen verschillende beschouwingen en voorschriften voor van staatkundig belang; om de richting te doen kennen, welke de Stuers wenschte ingeslagen te zien, komt het ons wenschelijk voor, hier een uittreksel uit bedoeld stuk te doen volgen.

Instructie voor den adsistent-resident der Padangsche Bovenlanden.

Art. 1.

De politieke staat der residentie Padang en Onderhoorigheden sedert de wedervestiging van het Nederlandsch Gouvernement te dezer kust tot op dezen tijd aanzienlijke veranderingen ondergaan hebbende, is het noodzakelijk, dat ten duidelijkste worde bepaald de beginselen waarop het bestuur alsnu voortaan zal behooren te handelen.

Het werkelijk gezag bepaalde zich tot omtrent den jare 1822 tot het vlek Padang, terwijl de invloed daarvan, ofschoon wijd en zijd erkend, echter weinig geëerbiedigd werd, zelfs in die onmiddellijke nabijheid welke wellicht in andere landen als de voorsteden van dit hoofdetablissement zoude beschouwd worden.

Sedert dat tijdstip is het Gouvernement in eenen oorlog gewikkeld waartoe het, in den aanvang evenmin als daarna, in geenen deele neigde.

De militaire operatiën echter hebben het territoir van deze residentie uitgebreid, zoowel krachtens den formeelen afstand, door eenige hoofden van zekere landen, toen nog in 's vijands handen, gedaan en daarna veroverd, als de daarop gevolgde onderwerping van een aantal districten

[1] Alleen nemen wij beneden (noot op blz. 122) nog de bepalingen omtrent den landraad te Padang op.

Bij voormelde acte van cessie staat vermeld dat, behalve de landen van Pagarroejoeng, Soengei Tarab en Soeroasso, alle de landen, tot het rijk van Menangkabau behoorende, aan het Nederlandsch Gouvernement worden afgestaan.

In hoeverre deze afstand gewettigd zij, zal thans niet worden beslist; zeker is het, dat slechts een zeer klein gedeelte van dit in vorige eeuwen beruchte, doch thans vernietigd rijk in 's Gouvernements macht is.

Het rijk van Menangkabau dus niet meer bestaande, is het eene inconsequentie, zich het bezit en het bestuur over hetzelve te willen aanmatigen.

De geest van den tijd brengt mede, dat geene vervallen rijken en vorsten worden opgebouwd en hersteld, alzoo zulks rechtstreeks aandruischt tegen de heilzame bedoeling van het Gouvernement om de inlandsche volken, onder een zacht bestuur, de weldaden van eene gematigde regeering te doen genieten.

Het rijk van Menangkabau en de, de verbeelding streelende hoogdravende benaming daarvan moet dus blijven in dien staat van vergetelheid, waartoe hetzelve door de revolutie der tijden is vervallen.

Met den eenigen overblijvenden stokouden vorst Radja Moening, welke met een ruim pensioen is begiftigd, behoort de stam der vorsten van en met het voormalige Menangkabau te eindigen.

De tegenwoordige regent van Tanah Datar, een der hoofden door wie de meermalen genoemde acte van afstand is geteekend, heeft gevolgelijk geen de minste aanspraak op de opvolging van den gepensioneerden vorst, ofschoon zijn naastbestaande; en zijne benoeming tot den rang, thans door hem bekleed, is hij aan het welbehagen van het Gouvernement verschuldigd.

Afgescheiden van het staatkundige, 't welk in deze korte schets vervat is om te dienen tot leiddraad van het plaatselijke bestuur, is het noodzakelijk dat de adsistent-resident voor de afdeeling der Padangsche Bovenlanden den regent van Tanah Datar steeds bij gepaste gelegenheden voor oogen houde dat hij zich geheel en al als landsambtenaar en nimmer als heer des lands moet beschouwen, terwijl hij zich tevens zorgvuldig moet onthouden van die aloude eerbewijzen der hoofden te vorderen, welke op eene despotieke en op bijgeloof voor de onschendbaarheid van den vorst steunende regeering gebaseerd waren.

Als een algemeen beginsel moet steeds worden beschouwd, dat het Gouvernement zich in geenen deele wenscht uit te breiden;

gevolgelijk zullen alle voorslagen tot dat einde in dien geest worden aangehoord, en alleen in bijzondere gevallen als eene verleening van bescherming kunnen worden toegestaan.

Rust, handel en cultuur te bevorderen en de onpartijdige bedeeling van het recht bovenal den inlander gemakkelijk te maken, zijn de belangrijkste hoofdpunten, welke steeds, met alle middelen onder bereik, behooren te worden betracht.

Art. 2.

Onder het onmiddellijk beheer van den adsistent-resident van de afdeeling der Padangsche bovenlanden, welke titel voortaan door hem zal worden gevoerd, behooren de regentschappen Tanah Datar en Agam.

Art. 3.

....Te Fort van der Capellen, als de hoofdplaats der afdeeling, zal de adsistent-resident zijne gewone verblijfplaats vestigen.

Art. 4.

Tot deszelfs hulp worden aan hem toegevoegd drie civiele en militaire commandanten: een in Agam, een te Samawang en een te Padang Goenting, welke van bijzondere instructiën zullen worden voorzien.

Art. 6.

Hij zal de regenten als zijne broeders behandelen en in het geven van bevelen de meest mogelijke zachtheid, geduld en toegevendheid gebruiken, zoowel jegens deze als omtrent de districts- en andere mindere hoofden in 't algemeen, ten einde de eenvoudige bergbewoners langzamerhand aan het gematigd Europeesch gezag te gewennen, waarmede zij nog weinig vertrouwd zijn.

Art. 9.

Hij zal in de waarneming van zijne bediening met die klem handelen als tot handhaving der wetten en het hem toevertrouwd gezag noodzakelijk is, doch tevens zal hij zich zorgvuldig onthouden van eenige harde of willekeurige handelwijs, ten aanzien van eenig inlander van welken rang of staat ook.

Art. 10.

Hij zal bijzonderlijk zorgen dat door niemand, wie hij zij, eenige knevelarij, geldafpersing, dwangarbeid, mishandeling of willekeurige daad jegens de inlanders gepleegd worde, maar dat hun volkomen recht wedervare; terwijl, indien zich eenig Europeaan, hetzij civiel of militair, aan dusdanige overtreding mocht schuldig maken, daarvan onmiddellijk rapport aan den resident zal moeten worden gemaakt.

Hij zal daarom alle ingezetenen van zijne afdeeling den toegang tot zijne persoon door alle middelen gemakkelijk maken, en hen zulks bij alle voorkomende gelegenheden te verstaan geven, onverminderd de vrijheid welke aan ieder wordt gegund, zich met hunne bezwaren regelrecht tot den resident te wenden.

Art. 11.

Tot meerdere bevordering van 't bovenstaande zal hij telken drie maanden zijne afdeeling moet doorreizen en wel bepaaldelijk elk district bezoeken.

Na afloop van elke tournée is hij gehouden den resident een omstandig verslag te doen van zijne opmerkingen en bevindingen, hierin begrepen den toe- of afnemende staat der cultuur, zoowel van de rijst als van de koffie, peper, suiker, katoen en de veeteelt, mitsgaders de prijzen der verschillende artikelen, alsmede den verkoopprijs van het zout in elk district. De aanmoediging van een en ander onder de inlandsche hoofden moet steeds als een hoofddoel worden beschouwd.

Art. 12. [1]

De adsistent-resident zal presideeren den landraad, welke uithoofde van den verren afstand van de hoofdplaats voor zijne afdeeling wordt opgericht, en telken Zaterdag zal moeten worden gehouden ten huize van den adsistent-resident.

Bij den landraad zal steeds tegenwoordig zijn een der regenten, de inlandsche fiscaal als openbare aanklager, de hoofdpriester als

---

[1] De over dit onderwerp handelende bepalingen van de »Instructie voor den adsistent-resident te Padang« luiden als volgt:

(*Art.* 9.) »De adsistent-resident zal presideeren in den landraad en gevolgelijk op zich toepassen alle de verplichtingen welke daaraan verknocht zijn; telken Woensdag zal voor civiele zaken en telken Zaterdag voor crimineele zaken landraad gehouden worden, terwijl de voorloopige verhooren mede tweemaal in de week zullen plaats hebben, en wel des Dinsdags en Vrijdags in het daarvoor door den resident te bestemmen afzonderlijk locaal; bij dezelve zullen steeds tegenwoordig zijn als leden: de regent, benevens de helft of zes der Padangsche panghoeloes, bij afwisseling telkens drie maanden, voor zoover zij niet in dienst of met verlof afwezig, of door ziekte verhinderd worden den landraad bij te wonen, in welk geval deze als absent zullen worden genoteerd.

»De landraad zal wijders worden bijgestaan door een hoofd-djaksa als publiek aanklager, en een hoofdpriester als verklaarder der wet.

(*Art.* 10.) »Geen panghoeloe, lid van den landraad, zal in eenige zaak van een of meerdere zijner ondergeschikte ingezetenen het recht hebben, over die zaak stem uit te brengen; hij zal desniettemin zitting in den Raad behouden en dus ook in andere zaken, niet tot zijne onderhoorigen betrekking hebbend«, het stemrecht als voren omschreven uitoefenen.«

verklaarder der wet en zoovele districtshoofden als daar zullen tegenwoordig zijn, doch nimmer minder dan vier, wordende bij deze bepaald dat alle districtshoofden als leden van de landraad (in overeenstemming met 's lands gebruik) zullen worden aangemerkt, terwijl echter geen districtshoofd, van wien eenige ondergeschikte eene zaak voor den landraad in onderzoek zal hebben, in dezelfde zaak stem zal hebben, ofschoon hij in de vergadering zitting houdt en dus ook van andere zaken, die mochten worden voorgebracht en niet tot ingezetenen van zijn district betrekking hebben, het stemrecht als voren omschreven zal uitoefenen.

Art. 16.

De verhouding der civiele en militaire autoriteiten in de afdeeling der bovenlanden zal steeds door eensgezindheid gekenmerkt, en tot basis hebben dat het burgerlijk gezag is daargesteld voor het algemeen bestuur, en het militaire de accessoire macht uitmaakt, welke dan eerst aanvangt te handelen wanneer de sterke arm door het civiel gezag zal zijn ingeroepen. De militaire commandant der Padangsche Bovenlanden is tot dat einde van eene behoorlijke instructie voorzien.

Art. 21.

De adsistent-resident zal aan den commandant der troepen in de Bovenlanden die mededeelingen van politiek nieuws, betrekking hebbende met ons aanwezen alhier, doen, als hij vermeenen zal eenigszins in verband te staan met hetgeen de commandant der troepen dienaangaande dient te weten, hetwelk te meer noodzakelijk is zoolang de onzekere staat, waarmede wij met de Padries zijn, voortduurt.

Aldus vastgesteld en gegeven te Padang, den 1 Maart 1825.

Zooals men zich zal herinneren (zie boven, blz. 50) had Raaff in April 1823 de beide zoogenaamde Toewankoes van Soeroasso — hunne namen waren Radja Tangsier Alam en Soetan Kradjahan Alam — doen opvatten en naar Padang gezonden, waar zij sedert verblijf hielden zonder dat, naar het schijnt, een behoorlijk onderzoek naar de hun ten laste gelegde wandaden plaats had; wellicht bleef het onderzoek om staatkundige overwegingen opzettelijk uitgesteld.

De Stuers schreef den 25ª April 1825 nº 264, dat de ingebrachte beschuldigingen z. i. op losse gronden steunden; dat »het in de tegenwoordige omstandigheden wenschelijk moest worden geacht alle partijen zooveel mogelijk tevreden te stellen«, en dat hij dus voor-

stelde, de zaak als afgedaan beschouwende, aan de beide toewankoes en ook aan hunne moeder, Toewan Gadies Pagarroejoeng, ieder een pensioen van ƒ20,— 's maands toe te leggen, mits eerstgenoemden hunne vaste woonplaats te Padang vestigden.

Soetan Kradjahan Alam zou bij voorkomende gelegenheid weder in eene politieke betrekking geplaatst kunnen worden; zijn oudere broeder echter niet, want deze werd „niet buiten waarschijnlijkheid" verdacht van „het aldus genaamd misbruik van gezag" en zou worden beschouwd als onder het opzicht der politie te staan.

De Regeering keurde een en ander goed bij hare resolutie in rade van 14 Juni 1825 n° 14, waaraan wij vorenstaande bijzonderheden ontleenen.

Ook aan de vermeerdering van 's lands inkomsten wijdde de Stuers zijne aandacht.

Daartoe werd, in de eerste plaats, met ingang van 1 April 1825, „eene pacht op de passers in de Padangsche Bovenlanden" ingevoerd. Volgens de „pachtconditiën" waren er 49 passers: 34 in Tanah Datar en 15 in Agam; de pachter mocht nieuwe passers naar goeddunken aanleggen, en was bevoegd, ook van alle kleine passers of warongs dezelfde heffingen te doen.

De Bekendmaking, gedagteekend den 10n Maart 1825, waarbij de nieuwe belasting werd gedecreteerd, luidde als volgt:

„Nademaal de voortdurend rustige staat van het land thans de gelegenheid aanbiedt om met de regeling van het bestuur der regentschappen Tanah Datar en Agam een begin te maken;

„En naardien daartoe reeds de eerste stappen zijn gedaan door de voorstelling en bevestiging der hoofden dezer regentschappen, aan wie het Gouvernement, op eene behoorlijke wijze willende voorzien in hunne behoeften, ruime toelagen en bezoldigingen heeft toegestaan;

„En daar het alleszins wenschelijk is dat eenheid en veerkracht in het bestuur worden daargesteld, door de mindere hoofden te gewennen, de bevelen, hun door hunne meerderen gegeven, stiptelijk op te volgen en ten einde de laatstgenoemden in staat te stellen hunne waardigheid te kunnen handhaven, het Gouvernement ook genegen is daartoe door eene geldelijke bijdrage te contribueeren;

„En alzoo het alleszins billijk is dat, bij de regeling van het inlandsch bestuur der regentschappen Tanah Datar en Agam, waaraan groote uitgaven verbonden zijn, het Gouvernement ook bedacht zij om die uitgaven door zekere uitkomsten te bestrijden;

»En naardien in vroegere tijden zekere tolpoorten in deze landen hebben bestaan, waardoor groote inkomsten aan het bestuur zijn toegevloeid, doch welke wijze van betaling ten eenemale nadeelig en schadelijk voor den handel en de algemeene nijverheid was, gelet dat deze tollen op eene willekeurige wijze en naar geene bepaalde regelen geheven werden,

»Zoo is het, dat bij deze onder nadere goedkeuring der Hooge Regeering wordt vastgesteld en bepaald:

1°. »Dat op alle Bazaars zal worden geheven een recht van vijf ten honderd of zes duiten van elken gulden verkoopswaarde van alle koopmanschappen, goederen, eetwaren enz. enz. als ten verkoop ter markt worden aangebracht en naarvolgens een tarief waarbij de voornaamste belastbare objecten worden gespecificeerd.»

2°. Enz. (Verpachting op 23 Maart 1825 te Padang, volgens de pachtvoorwaarden).

3°. »Dat van de gezamenlijke opbrengst dezer verpachting aan de districtshoofden (panghoeloe laras) eene toelage zal worden geaccordeerd van 8½ pCt. of een dubbeltje van den gulden, te repartitieeren in ronde sommen over de gezamenlijke districtshoofden der regentschappen Tanah Datar en Agam, een ieder naar evenredigheid van de hoeveelheid passers en de uitgestrektheid van het district, welke toelage hen als bezoldiging telken zes maanden zal worden uitgereikt, en 't welk voor het loopende jaar echter onder ult° December zal plaats hebben.»

4°. Enz. (Verplichting der hoofden voor de handhaving der goede orde, hulp en bescherming aan de pachters te verleenen, enz.).

Het mag voorzeker de hoogste bevreemding wekken dat de Stuers van dezen maatregel in zijn werk in 't geheel niet spreekt. Bij eenige kennis van het volkskarakter was de belasting op de markten ongetwijfeld achterwege gebleven; Lange [1] deelt mede dat zij voedsel gaf aan de ontevredenheid, die zich tegen het midden des jaars (1825) uitte door het feit, dat een belangrijk deel der van den aanvang af aan onze zijde geschaarde gewesten nabij het meer van Singkaraq (Batipoe, Singkaraq, Saning-bakar, Soelit Ajer, Tandjong Baliet) zich aan het Nederlandsch gezag onttrokken.

En Francis, die in de gelegenheid was de gevolgen der pacht op te merken, zegt »dat men spoedig bemerkte dat de aard van het bestuur geenszins deze inning toeliet. Op de meeste passers werden de gaarders

[1] a. p. I, bls. 123.

(Chineezen) verjaagd en de geheele opbrengst was, in evenredigheid van de grootte der bevolking waarover zij zich uitstrekte, van luttel beteekenis". [1]

In Mei 1827 schreef de Stuers dan ook zelf, dat hij den afkeer, dien men in de Padangsche Bovenlanden van ons had, toeschreef aan de opiumpacht *en aan de passer-tollen*. [2]

In de tweede plaats deden commissarissen voor de overname der Britsche bezittingen (de Stuers en Verploegh), volgens de resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 29 December 1825 nº 2, bij hunne missives van 31 Juli en 30 November t.v. nºs 17 en 12 het voorstel om:

1º. "den alleenhandel in zout voor rekening van het Gouvernement, thans alleen te Padang bestaande, over het geheele Nederlandsch gebied ter Westkust van Sumatra uit te strekken", en

2º. "den verkoopprijs van het zout van *f* 6.— tot *f* 9.— de pikol te verhoogen".

Wanneer men zich herinnert op hoe hoogst afkeurende wijze de Stuers zich op verschillende plaatsen van zijn werk over het zoutmonopolie uitlaat [3] dan kan men niet nalaten, zich over dit voorstel te verbazen!

De adjunct-directeur der inkomende en uitgaande rechten Kruseman, dienaangaande gehoord, meende dat eene verhooging van den verkoopprijs tot *f* 8.— per pikol voldoende was, maar vereenigde zich overigens met het voorstel, wegens "'s lands geldelijk belang" en uit overweging "dat de handel met de Westkust van Sumatra z. i. nog niet kan worden geacht die hoogte te hebben bereikt, dat de aanvoer van zout door particulieren genoegzaam in de behoefte zal voorzien".

De Regeering besloot echter:

1º "Aan het opperhoofd der Westkust van Sumatra" (deze titel was de Stuers, zooals wij beneden zien zullen, bij resolutie van 20 December 1825 toegekend) "te kennen te geven dat de regeering, wenschende de vaart en handel zoowel op Padang als op de nieuw verkregen bezittingen op gemelde Westkust zooveel mogelijk aan te moedigen en te bevorderen, uit dien hoofde verlangt, den handel in zout van Java op alle de voorschreven bezittingen voor elk en een iegelijk vrij te stellen, en den thans te Padang voor rekening van het

[1] Herinneringen III, blz. 171.
[2] Lange I, blz. 128.
[3] Zie o. a. de Stuers I, bl. 44, en I blz. 118 en 114, op welke laatste eene *geheel onjuiste* voorstelling der zaak gevonden wordt.

Gouvernement bestaanden alleenhandel in dat artikel niet langer te doen voortduren dan noodzakelijk is om de particuliere handelaren een behoorlijken tijd te laten om voor eigen rekening zout op Java in te koopen of te doen inkoopen en dit naar Padang over te voeren»;

2°. Uit te vaardigen de publicatie, opgenomen in Ind. Stbl 1825 n° 45.

3°. »Onverminderd den bij bovengenoemde publicatie vrijgestelden aanvoer en verkoop van zout in de Nederlandsche bezittingen op de Westkust van Sumatra, te bepalen dat ook van gouvernementswege zout naar de nieuw verkregen bezittingen, ter voorziening in de mogelijke behoeften, zal worden afgezonden en bij 's lands verkooppakhuizen aldaar verkrijgbaar zal worden gesteld voor ƒ 8.— den pikol.»

TIENDE HOOFDSTUK.

Het advies van de Stuers en Verploegh over de regeling van het binnenlandsch bestuur. — Beslissing der Regeering dienaangaande, met "voorloopige" intrekking van het voorloopig reglement van 1823. — De Stuers benoemd tot "opperhoofd" en militair commandant van Sumatra's Westkust.

Behalve de aan de bevolking op te leggen belastingen, kwam ook de regeling van het binnenlandsch bestuur met de hiermede in verband staande onderwerpen ter sprake in het uitvoerig advies, den 30n Augustus 1825, bij missive no 20 La E, door de Stuers en Verploegh, ter voldoening aan art. 3 sub *b* der resolutie van 2 November 1824, no 36, aan de Regeering ingediend.

Dit advies komt ons belangrijk genoeg voor om hier geheel te worden ingelascht; vooral, omdat men daaruit kan nagaan wat men in 1825 van de toestanden wist en hoe de autoriteiten daarover dachten. Het geeft geheel het oordeel van de Stuers over hetgeen tot dusver ter Sumatra's Westkust was verricht, en tevens de richting waarin hij het bestuur dacht te voeren [1].

Bedoeld stuk luidt als volgt:

Bij de resolutie van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal in rade, gedagteekend den 2n November 1824 no 36, is ons de commissie opgedragen, welke in het 3e artikel la *b*, aldus is uitgedrukt:

"Om een opzettelijk en grondig onderzoek te doen, of en in hoeverre bereids uitvoering is gegeven aan het reglement voor het bestuur van Padang, gearresteerd bij resolutie van den 4n November 1823 no 18, en naar de oorzaken welke die executie en de invoering der daarin vervatte voorschriften belemmerd, of wel geheel verhinderd mochten hebben; zullende hij resident, na zich zoo volledig mogelijk, met den staat van zaken te hebben bekend gemaakt, zijne bevinding aan den Gouverneur-Generaal mededeelen, met bijvoeging van zoodanige consideratiën en voorstellen, als hem nuttig en noodzakelijk zullen voorkomen, ten einde de regeering kunne beslissen of, en zoo ja, *welke* wijzigingen voornoemd reglement zoude behooren te ondergaan; hetzij met opzicht tot de regeling

[1] Enkele aanhalingen uit dit advies vindt men bij de Stuers, I, blz. 51—54 en 89. Op blz. 51 noemt de Stuers dat stuk geheel voor zijne rekening, sprekende van "mijn verslag"; vermoedelijk is hij alzoo de steller geweest.

van het inlandsch bestuur, hetzij betrekkelijk de invoering van een gematigd stelsel van belastingen, in de Padangsche binnenlanden, waaromtrent met niet te veel omzichtigheid en beleid kan worden gehandeld."

Het zal niet moeielijk zijn, uit het aangehaald voorschrift af te leiden den grooten omvang dezer commissie en de daaruit voortvloeiende noodzakelijkheid van eene grondige kennis van land en volk en dezer zeden en gewoonten.

Wij hebben dan ook, ten einde ons in staat te stellen tot de behoorlijke volbrenging dezer taak, vermeend, den noodigen tijd hiertoe te moeten nemen.

Voor wij hiermede aanvangen, zal het noodzakelijk zijn, in 't kort te schetsen de plans en verrichtingen der vorige residenten, ten einde, door de beschrijving daarvan, tot den oorsprong en de voortgang te komen der maatregelen welke voor dit land zijn aangenomen en welke met betrekking tot den oorlog tegen de Padries het Gouvernement hebben gewikkeld in zaken waarin het nimmer het voornemen noch belang heeft gehad zich te mengen, doch welke zaken ook tevens hebben geleid tot voorstellen van politieken, zoowel als financieelen aard, waarvan de uitvoerbaarheid of ondoelmatigheid thans het onderwerp van onderzoek is geworden.

Bij eene missive, door den toenmaligen resident van Padang aan het Gouvernement gericht in dato 29 Maart 1821 nº 215, is rapport gemaakt omtrent de eerste *expeditie* naar de binnenlanden, tengevolge van het aanhoudend verzoek der hoofden om adsistentie tegen de steeds *veldwinnende Padries*, en nadat door genoemde hoofden *eene acte* was gepasseerd waarbij het *gansche rijk van Menangkabau aan het Gouvernement werd afgestaan;* en waarop dan ook de post van Samawang aan het meer van Singkaraq met eene genoegzame macht is bezet geworden.

In gemeld rapport komt voor:

"*Het land is formeel in bezit genomen* door het hijschen van de Nederlandsche vlag, onder gepaste militaire eerbewijzingen, waarna door de *aanwezige* hoofden de eed van gehoorzaamheid en getrouwheid aan het Nederlandsch Gouvernement, door hunne afgevaardigden alhier in mijne handen afgelegd, is herhaald en bevestigd geworden."

Voorts leest men:

"Overwegende dat het voordeeliger zoude wezen, zoo voor het Gouvernement als voor de ingezetenen van het nieuwe territoir, en zoo mogelijk door *zachte middelen* degenen onder hen, welke zich de partij der Padries omhelzen *tot onderwerping en nakoming van het gesloten contract te brengen*, dan zulks door *dwangmiddelen*, die het land veel schade zouden aandoen, te moeten bewerkstelligen, en voorts dat het *hoofddoel* van de expeditie, het beletten van den *vervolging der Padries* en de uitbreiding van den invloed van het Gouvernement, reeds is bereikt door de inbezitneming van Semawang en het daarstellen van een militairen post, van genoegzame sterkte tegen alle onrustige bewegingen in die nabijheid bestand te zijn."

En verder:

„Tengevolge van dien heb ik Maleische proclamatiën gericht aan de hoofden van acht der voornaamste districten die nog onder het gebied der Padries staan, houdende uitnoodiging aan hen en aan hunne ondergeschikten, om dat juk af te werpen, en het voorbeeld van hunne naburen, die zich met het Gouvernement hebben vereenigd, te volgen, willen zij de vijandschap van dat Gouvernement niet op zich halen, *daar dit alleen beoogt en stellig verlangt de rust in de bovenlanden te herstellen* en het *welzijn van de bevolking te bevorderen*, beide welke zoozeer hebben geleden door het alvernielend stelsel der Padries."

De formeele afstand nu van de landen van Pagarroejoeng, Soengei tarab en Soeroeasso, benevens de overige landen van het zoogenaamde rijk van Menangkabau, vermeld bij het eerste artikel van het contract, gesloten op den 10_n Februari 1821 met zekere hoofden, gevolmachtigden uit die landen, vereischt zekere opheldering, welke eene dwaling in den werkelijk bestaanden toestand zal aantoonen.

Het afstaan van landen door zoogenaamde vorsten of hoofden, welke door revolutiën sinds vele jaren van het bezit en het bestuur daarvan verstoken zijn geweest, is eene daad welke ten alle tijde niet dan met de grootste omzichtigheid behoort te worden aangenomen.

In het onderhavige geval had men met menschen te doen, welke, als niets te verliezen en alles te winnen hebbende, alle beloften zouden geven om slechts het Gouvernement voor hen in de bres te zien springen; terwijl het grootste gedeelte van de teekenaars van de akte van afstand gedeputeerde dorpshoofden zijn, welke hoogstens, naar de constitutie van hunnen regeeringsvorm, eenige preliminaire voorwaarden voor een verdrag, doch nimmer eene acte als deze, als niet door de algemeene vergadering van alle hoofden des lands bekrachtigd, (en waarvan geen lid mag ontbreken), hadden kunnen aangaan.

De eerste teekenaar van dit contract, thans regent van Tanah Datar, was sinds verscheiden jaren te Padang als een eenvoudig inlander woonachtig, als uit de binnenlanden gevlucht zijnde sedert de bezitneming van zijn geboorteplaats Pagarroejoeng door de Padries.

De tweede en derde teekenaars waren de broeders Toewankoes van Soeroeasso, sinds een reeks van jaren mede te Padang woonachtig, als de vertegenwoordigers van de Toewan Gadies, directe afstammeling van een der drie radja's-stammen en huisvrouw, ofschoon door tijdsomstandigheden sints een aantal jaren gesepareerd, van den Radja Moening, laatst overgeblevene radja van Menangkabau.

De overige teekenaars waren vluchtelingen en, zooals boven gezegd is, mindere hoofden van kampongs, waarvan sommige reeds door de Padries bemachtigd waren, en andere op het punt stonden om zulks te worden.

Allen zijn voorgekomen in de hoedanigheid van gedeputeerden, 't welk voor het aangaan van een contract gelijk het onderwerpelijke onbestaanbaar is met den democratischen regeeringsvorm van het land.

De vermelding van het aloude rijk van Menangkabau, 't welk al

de landen moet hebben bevat welke gelegen zijn tusschen de rivieren van Djambi en Indrapoera om de Zuid en de rivier van Singkel en het land der Batta's om de noord, terwijl hetzelve de zee ten westen en oosten tot grenzen had (de historische beschrijving waarvan wij hier achterwege zullen laten om niet te langwijlig te zijn), leidt natuurlijk tot de veronderstelling van eene monarchale, despotieke regeering.

Ofschoon nu politieke omstandigheden den val van dat rijk hebben veroorzaakt, zoo heeft nimmer in dit land eene regeering bestaan, welke eenhoofdig en despotiek kan worden genoemd.

De eerbied, welke alle volken dezer landen voor de radja's van Menangkabau tot op den huidigen dag betoonen, is onbepaald; doch verder gaat de Maleier niet.

Het opbrengen van eenige belasting ten voordeele van het zoo zeer gevenereerd hoofd des lands is hem geheel onbekend, ofschoon, bij eene algemeene oproeping der gansche bevolking tot eenig publiek werk of tot afwering van den gemeenen vijand, ieder bereid was het zijne bij te dragen.

De akte van afstand der landen van Pagarroejoeng, Soengei tarab en Soeroasso, en de overige landen van Menangkabau, dd. 10 Februari 1821, als de basis van alle maatregelen, welke door het Gouvernement zijn geautoriseerd, achten wij van onzen plicht, in een nader daglicht te moeten voorstellen dan zulks door de vorige residenten is aangemerkt; tengevolge waarvan wij hunne dwaling moeten toeschrijven aan de illusie, welke hen heeft vervoerd, door de hoog klinkende benaming van *het rijk van Menangkabau*, waarvan zij de bezitneming als uitvoerlijk beschouwende, *al dadelijk* hoogst voordeelig voor het Gouvernement oordeelden, zonder echter te onderzoeken, welke soort van bevolking dit land van belofte inhield.

De berg-Maleier, zeer verschillende van den Javaan, is zoo vasthoudende en gierig, dat zelfs den dorstigen reiziger hier, ver van die gulle herbergzaamheid van den berg-Javaan te ontmoeten, nauwlijks een teug water, doch zeker geen *klappernoot* zonder betaling, en zelfs daarvoor nauwlijks, bekomen kan.

Het land zelf, in een getemperd klimaat gelegen, biedt den bewoner ruime middelen tot levensonderhoud aan; vandaar zijne onbezorgdheid, zijne werkeloosheid, doch ook tevens zijne onafhankelijkheid.

De staat van zaken in de laatste jaren heeft den bergbewoner even goed soldaat als te voren landbouwer doen worden; vandaar dat men op de grenzen tegen de Padries den Maleier, met het geweer gewapend, achter de ploeg zijn veld ziet bezorgen.

Het gemanifesteerd doel der *eerste expeditie* in de binnenlanden, was dan *alleen* en *stellig* om de rust te herstellen en het welzijn der bevolking te bevorderen.

Nadat men met dit oogmerk den eersten stap had gedaan, tot de bezitneming der binnenlanden, waarmede het verdrijven der Padries in onmiddellijk verband stond, is men alras verleid geworden voor de illusie, welke een zoo beroemd rijk van Menangkabau tot politieke speculatien aanbiedt.

Wij zullen hierop nader terugkomen; doch vóór dat onderwerp te vervolgen zal het niet ongepast zijn, in het kort op te geven den oorsprong en voortgang van de fanatieke secte, welke het schoonste gedeelte van Sumatra in bezit heeft.

De oorsprong der secte van de zoogenaamde Padries, *reformateurs*, *puristen* der Mohammedaansche leer, wordt op verschillende wijzen opgegeven. Wij vermeenen echter nabij de waarheid te zijn, door de kennis van het volgende.

Ongeveer twintig jaren geleden deed zich in het land van Agam zekere priester van deze secte op, met name Toewankoe nan Rintjeh, welke zijne vaste woonplaats te Boekiet Kamang had.

Deze priester, in overweging genomen hebbende dat het zedenbederf onder het volk groot was, en dat geene der voorschriften van hunnen godsdienst werden opgevolgd, ondernam de reformatie der zeden, naar den stipsten letter der beschrevene wet, en gat een edict uit, waarbij het doen van de *vereischte gebeden* gelast en het gebruik van *tabak* en *opium* en *sterke dranken*, het *hanenvechten* en alle *dobbelspelen* ten strengste werd verboden.

Gelijk te verwachten was, werd slechts door weinigen aan dezen last gehoor gegeven, en het overtreden van al het voormelde ging nog gepaard met vele andere voor de samenleving *nadeelige gewoonten* en *misdaden*, als daar zijn het verkoopen van menschen en het bedrijven van sluikmoorden om de geringste beleedigingen.

Toewankoe nan Rintjeh, ziende dat zijne priesterlijke vermaningen niets vermochten, werd bedacht op andere middelen, en op zekeren dag vernemende dat de zuster van zijne moeder *bedektelijk* tabak gebruikte, en zulks bewaarheid vindende, bracht hij haar terstond om het leven, en zonder het lijk eene begrafenis te gunnen, liet hij dit ten prooi der dieren in de wildernis werpen.

Deze daad bekend wordende had het bedoelde gevolg dat allen, door schrik bevangen, de voorschriften van dien priester volgden, terwijl onmiddellijk hierna aan de negorijen, welke zijne voorschriften niet volgden, den oorlog werd verklaard.

De negorijen, welke onder het gewicht van zijne macht bukten, werden terstond van een ander hoofd, een gunsteling van den reformateur, voorzien; en deze hoofden, in den ijver voor hun geloof, volgden terstond het voorbeeld van hunnen vernuftigen meester; zij voerden den oorlog van kampong tot kampong, met bijvoeging van hunne zijde van zoodanige nieuwe stellingen, als hunne individueele belangen medebrachten. — Alle hoofden van kampongs verloren hierdoor hun gezag en hunne bezittingen.

Omtrent dezen tijd deed zich op zekere priester genaamd Siedo Momin (zoon van datoe Sinara, een eenvoudig inwoner van Lintou, een man van geringe afkomst), welke, voor zijne opvoeding door zijnen vader naar Passaman (op de kust) gezonden, aldaar tot priester was verheven onder den naam van Toewankoe Passaman. Deze, vernomen hebbende dat de purist Toewankoe nan Rintjeh met zooveel gestrengheid zijn priesterambt in Agam uitoefende, werd genoopt om

naar het land van Menangkabau terug te keeren, waarna hij den radja verzocht, de bevolking in die landen tot strikte godsdienstbetrachting te noodzaken, alzoo het volk thans geheel zedeloos was, de vrouwen genoegzaam naakt gingen, en men zich vergreep aan het gebruik van *opium*, *tabak* en *bedwelmende dranken* en bijzonder aan het *dobbelen* en *hanenrechten*.

De radja gaf hiertoe gereedelijk zijne toestemming, en dezelfde leerstellingen van Toewankoe nan Rintjeh werden eerlang in Tanah Datar ingevoerd.

De meeste panghoeloes (groote en mindere hoofden) waren het niet eens op het stuk der reformatie, en ofschoon toen reeds de helft der bevolking zoogenaamd Padriesch was, bestond er de grootste twist en tweedracht hieromtrent.

Reeds in den beginne werd een panghoeloe om verschil van opinie om het leven gebracht, allen werden door de vrees hierdoor bevangen, en eene menigte hoofden verlieten hunne dorpen.

Hierna werden de kampongs der anti-reformateurs beoorloogd, geplunderd en verwoest, en toen openden zich de oogen van den radja van Pagarroejoeng.

Tandjong beroelaq was de eerste plaats (in deze streken) welke door de Padries genomen en tot driemalen hernomen is na tweemalen door dezen radja ontzet te zijn.

Na dit behaalde voordeel belegde Toewankoe Passaman eene algemeene vergadering van alle radja's, groote en mindere panghoeloes van het land te Kota tengah.

In deze bijeenkomst beschuldigde hij openlijk van zedeloosheid en ongodsdienstigheid Jang Pertoean Radjanaro, Jang Pertoean Radja Tallan, en een zoon van Jang Pertoean Radja Moening (de radja van Menangkabau), en deze werden onmiddellijk op de plaats ter dood gebracht

Deze daad van gekwetste majesteit, geweld en onderdrukking vervulde alle harten met schrik; en van dat tijdstip dateert de Padrie-oorlog door het geheele landschap van Tanah Datar, alsmede de vlucht van alle de voornaamste hoofden van het land, waaronder de genoemde Radja Moening, welke de wijk nam naar Djambi, en niet eerder vandaar is teruggekeerd, dan nu circa een jaar geleden.

De zoogenaamde Toewankoe Passaman, thans te Lintou, zijne geboorteplaats, gezeten, is meer algemeen bekend onder den naam van Toewankoe Lintou

Het voorgewende stelsel der Padries is dan de reformatie of liever de invoering der zuivere Mohammedaansche leer naar den letter der beschrevene wet; en, onpartijdig geoordeeld, was dit de primitieve bedoeling dezer secte; doch ongelukkig voor het menschdom, heeft steeds de ondervinding geleerd, dat de heilzaamste bedoelingen door het eigenbelang zijn tegengewerkt en geheel verijdeld.

Onder den dekmantel van het geloof zijn de fraaiste, volkrijkste en vruchtbaarste landen van dit eiland door de Padries bemachtigd. De voorbeeldelooze spoedige voortgang daarvan is evenzeer toe te

schrijven aan het groote vernuft en de staatkunde, waarmede de eerste hoofden handelden door het voorwenden van bijzondere heiligheid als reformateurs, en door het opvolgen van de grilligste austeriteiten en veelvuldige gebeden, waardoor zij den onbepaaldsten invloed over den publieken geest behouden, als door hunne krijgskundige verrichtingen, waarvan het grootste plan daarin bestaat, dat zij steeds zendelingen in den vorm van arme bedelmonniken in het land rondzenden waarop zij eenen aanval gemunt hebben, om de gemoederen voor te bereiden en vooral alle vagebonden en het schuim des volks in het belang der zaak te winnen, onder de grootste beloften van buit uit de plundering, die het gevolg der beraamde overweldiging moet zijn.

Het gif der revolutie genoegzaam verspreid zijnde, wordt de noodige kennisgave daarvan door de zendelingen naar de eerste hoofden der Padries (welke even zoovele zijn als bij de Maleiers) gezonden; en eerlang volgt de algemeene aanval op zoodanig district, hetwelk reeds eene menigte vijanden in eigen boezem telt, en gevolgelijk gemakkelijk en meerendeels zonder de minste worsteling overgaat.

In zekere gevallen heeft een min of meer hardnekkige wederstand plaats gehad, welke meestal tot groote verwoesting en het plegen van uitgezochte wreedheden heeft aanleiding gegeven.

In beide gevallen is de eerste maatregel der Padries steeds geweest, zich van de hoofden en der naastbestaanden te ontdoen, door hen te vermoorden of tot de vlucht te noodzaken, en, in hunne plaats, òf sommige uit hun midden aan te stellen, òf wel eenige der verraders, welke tot den overgang van hun eigen land hadden bijgedragen, welke zich de velden en verdere eigendommen der gevluchten en vermoorden toeëigenen.

Vervolgens wordt het nieuw overwonnen land onder zware contributie gelegd, hetwelk nimmer minder dan de helft van den rijkdom van hetzelve beloopt; en om voorts het land nog meer te verarmen, persen zij van het publiek de willekeurigste boeten af, welke op de overtreding hunner voorschriften zijn gesteld, en welke voornamelijk bestaan in het *schuiven van opium, het eten van tabak, het kijken naar den hemel of naar hunne voeten, het gebruik van sterke dranken, dobbelen, hanenvechten enz.,* waarvoor de boeten exorbitant en naar de uiterlijke welvaart van den beschuldigde, hoe ongegrond ook, worden bepaald met het alternatief van òf te betalen, òf de veronderstelde misdaad met den dood te boeten.[1]

Zoodra eenig district nu op deze wijze veroverd is, is men bedacht om het naburige op dezelfde wijze ten onder te brengen, en, hetgeen in een zekeren zin opmerkelijk is, heeft men ondervonden,

---

[1] Men vergelijke met deze beschouwing over de Padries hetgeen de hoogleeraar Veth, in zijne inleiding tot het werk van generaal de Stuers (bl. XC) over deze "welmeenende hervormers" schrijft, die door de Stuers "veel gunstiger" beoordeeld werden dan door de meeste onzer "schrijvers over Sumatra".

dat de nieuwlings ten onder gebrachte landschappen het vurigst zijn om ook het land en de haardsteden van hunne naburen te plunderen en te overweldigen.

In sommige gevallen mag men zulks wellicht toeschrijven aan de wanhoop welke hen door het verlies van al hunne bezittingen vervoert, terwijl zij tijdens hunne overweldiging niet door hunne naburen zijn bijgestaan, waartoe deze weder den moed niet hadden, om den gemeenen vijand geen reden te geven om ook hen, op hunne beurt, aan te vallen; terwijl in andere gevallen, waarin het bestgezinde gedeelte der bevolking van zoodanig district in tijds het gevaar is ontvlucht, het overblijvende, even roofzuchtig als de overweldigers, dien geest van oproer en verwoesting gretig aannemen en opvolgen.

De verdere wijze en middelen van oorlogvoeren der Padries, niet tot het bestek van dit rapport behoorende, gaan wij hier onaangemerkt voorbij.

Nadat, gelijk boven gezegd is, de eerste stap was gedaan tot bevrijding der bevolking in de binnenlanden van de overheersching der Padries, is men door de illusie van eenen zoogenaamden *formeelen afstand* van het *land*, en de verbeelding streelende hoogklinkende naam van het rijk van Menangkabau, waarvan genoegzaam geen sporen, zelfs door geen enkel gebouw of monument bestaan, spoedig vervoerd tot de speculatie, waarvan de realisatie niet ondoenlijk scheen, om dit gansche land aan het gezag van het Gouvernement te onderwerpen; gedurende een tijdvak van vier jaren is men onder deze illusie werkzaam geweest, met de grootste opofferingen van de zijde van het Gouvernement. Deze opofferingen hebben geleid tot het plan, om van de binnenlandsche bevolking eenige opbrengst te vorderen onder den vorm van een *hoofdgeld*, ten einde eenige tegemoetkoming voor het Gouvernement te erlangen voor de aanhoudende enorme uitgaven, welke de bezetting dezer landen hebben veroorzaakt.

Door dit voorstel heeft men ongetwijfeld beoogd eene belasting *onder die benaming*, doch inderdaad eene belasting welke, dorpsgewijze bepaald, evenzeer gerepartitieerd zoude worden onder de ingezetenen van zoodanig dorp, naargelang der individueele middelen van de belastingschuldigen; want men zal toch bij het nagaan der vele nuances in de administratie van een dorp (hoedanig ook het bestuur daarvan zij samengesteld) spoedig ondervinden, dat het gemakkelijker is, met min of meer juistheid de bevolking op te nemen, dan de uitgestrektheid der velden tot een dorp behoorende; vooral in een land gelijk het onderwerpelijke, waar geen de minste kennis van landmaat bestaat, terwijl de belanghebbenden evenzeer genegen zijn de opgave van het een als van het ander te ontduiken.

De oorsprong van dit plan of de wijze van belasting der bevolking meenen wij te vinden in de naburige (nu gewezen Engelsche) bezitting Benkoelen, alwaar de heer Raffles met de eerste hoofden van het

land eene overeenkomst had getroffen voor de heffing van een hoofdgeld van twee Spaansche matten per huisgezin.

Ofschoon nu deze heffing aldaar *nimmer is tot stand gekomen*, zoo mag men echter veilig aannemen, dat, bij het formeeren van dat plan van belasting, door een man die het landelijk stelsel op Java heeft ingevoerd, de gesteldheid van het land en volk, rijpelijk in overweging is gekomen, 't welk heeft geleid tot de overtuiging, dat de volmaaktheid in het bestuur niet op eenmaal, maar trapsgewijze moet worden verkregen; welk beginsel vooral in dit land, waar de bevolking meer dan elders met het hoofd dan met de handen werkzaam is, alleszins toepasselijk is.

Hoezeer het dan ook met den geest der tijden strijdig moge schijnen, zoo is het buiten twijfel, dat tot de vaststelling van een regelmatig, dadelijk werkend stelsel van bestuur, het meest despotieke stelsel het doelmatigste zal zijn, hetwelk voor dit land te adopteeren is, zooal de noodzakelijke trapsgewijze organisatie met rasschere dan gewone schreden zal plaats kunnen hebben; daar het toch zeker is, dat elk land zekere graden van progressieve beschaving moet ondergaan, voordat het tot zekere volmaking kan geraken.

Alhoewel dan aan de bevolking is geproclameerd dat het doel der eerste expeditie *eenlijk* was de *herstelling* van *rust* en *welvaart* in de binnenlanden, zoo blijkt het ten klaarste uit de verrichtingen en schrifturen der heeren residenten du Puy en Raaff, dat wel degelijk de uitbreiding van den invloed van het Gouvernement het *ware* doel is geweest, niettegenstaande de bevelen der Hooge Regeering met alle uitbreiding strijdig waren.

In hoeverre zulks nu meer of minder ondoelmatig is geweest zal hier niet worden betoogd, doch zeker is het, dat men zich te ver in het land heeft ingedrongen, en de snaren der macht heeft overspannen, daar de bevolking in de onmiddellijke nabijheid der residentie den invloed van het bestuur nauwlijks kent en althans daarvan niets gevoelt, en zich dikwerf, als niet bewust van eenige verplichting jegens het bestuur, zich daarvan geheel onafhankelijk beschouwt.

De Maleier, geheel verschillend van den Javaan, kent weinig of geen ondergeschiktheid, en de individueele vrijheid gaat zoo verre, dat er genoegzaam geen onderscheid tusschen het hoofd en den gemeenen man bestaat, als in naam; allen willen bestuurders, geene bestuurden wezen.

De invloed der hoofden is dus zoo gering, dat daaruit weinig zekerheid voor personen en eigendommen kan worden verondersteld; vandaar ook weinig rijkdom, en eene betrekkelijke gelijkheid van middelen onder de gansche bevolking.

Alle overeenkomsten met de menigvuldige hoofden en het bestuur ontmoeten hierdoor de grootste moeielijkheden; het gevoelen der menigte moet eenstemmig zijn, anders is niets geldig.

Deze veelhoofdige onafhankelijke regeering is het grootste struikelblok tegen alle regelmatige inrichtingen; waarbij nog komt dat de

gansche *Maleische natie,* zoowel in de beneden- als bovenlanden, verdeeld is in twee geslachten of larassen, genaamd laras Bodi-tjieniago en laras Kotta-pilihan, en deze beide weder in een groot aantal soekoes of stammen.

De scheiding tusschen deze *geslachten* wordt scrupuleus in acht genomen, en met eene onbeschrijfelijke jaloezie bij alle omstandigheden te berde gebracht; en dit strekt zich eveneens uit tot de *stammen*, 't welk steeds eene verwarring en altijddurende twist en naijver onder die familie-besturen onderhoudt.

De verbeeldingskracht heeft de ressources dezer landen overschat, voornamelijk met betrekking tot de bevolking.

Men heeft zich reeds in het bezit gewaand van een uitgestrekt land 't welk nog in de macht der Padries is, en in stede van vier regentschappen, waarvan men reeds eene begrooting der bevolking heeft gemaakt, welke zonder de Padangsche benedenlanden *een millioen zielen* zoude moeten bevatten, is men in het bezit van bijna *een* dezer regentschappen (Tanah Datar) en een gedeelte van het tweede (Agam), waarvan wij in gemoede de bevolking op geen *twee honderd duizend zielen* zouden durven schatten, gezeten op een oppervlakte van circa 1800 □ palen, waarin de Goenong Api is begrepen.

Voorts is men op eene onverklaarbare wijze bezorgd geweest om den *troon van Menangkabau* weder te herstellen, ofschoon deze bij de tegenwoordige generatie genoegzaam als vergeten kan worden aangemerkt en het belang van 't Gouvernement zoozeer medebrengt, dat de bestaande tronen niet worden vereeuwigd, veel minder gevallen rijken worden opgebeurd.

Dit zoogenaamd rijk bestond te voren uit drie vorstelijke huizen (tiga sello), echter niet uit een stam.

De eerste, Radja Alam, gezeten in de kampong Koedam, oefende de uitvoerende macht als werkelijke vorst.

De tweede, Radja Adat, gezeten in de kampong Tengah, was de wethouder of de bewaarder der gebruiken.

De derde, Radja Ebadad, gezeten in de kampong Balie jungo, was dat lid van het triumviraat, 't welk de tributen ontving van al de vazallen des rijks.

Bendhara Poetih van Soengej tarab, Datoe Andaman van Soeroeasso, en Toewankoe gedang van Padang gantieng waren de hoofdraadslieden van den raad der radja's van Menangkabau.

Ingeval van oorlog tusschen de onderscheiden landschappen onderling, werd die door den Radja Alam, òf door hem in persoon, òf bij ziekte door den Radja Adat of Radja Ebadad, met de vorstelijke staatsie van twee witte pajongs plaatselijk geregeld en gestild, en op doodstraf was een ieder gehouden zich hieraan te onderwerpen.

De macht dezer radja's, de eerbied, welken het volk hen steeds heeft toegedragen, kan niet anders worden genoemd dan die *patriarchale* heerschappij, welke, zonder van de bevolking eenige opbrengsten te vorderen met de strekking om tot het gemeenebest bij te dragen, eenlijk die persoonlijke bijdragen ontving, welke de nadering van

eenen gemeenen vijand mochten vorderen, en slechts als de gevenereerde chef het orakel was in de afdoening der belangrijkste geschillen, welke in het land van Menangkabau voorvielen.

De eenige sporen welke men echter van eenige lasten heeft gevonden, behalve die geschenken welke de geschiedenis bij overlevering vermeldt dat door den Radja plegen ontvangen te worden van de kleinere radja's, zijn ettelijke tollen op groote passages over gebergten of rivieren, welke door het gansche land nu nog bestaan; doch deze tollen kunnen niet als publieke inkomsten worden beschouwd, als door de plaatselijke belanghebbenden getrokken wordende.

Door de voorgenomen herstelling van dat rijk moet men dus hebben beoogd het gezag in één punt te vereenigen, als een tegenwicht tegen de bestaande veelhoofdige regeering. Deze herstelling echter moest de grootste hindelpaal in dit land worden tot de invoering van een financieel stelsel naar de beginselen van een verlicht Europeesch bestuur 't welk geenszins tot beginsel kan hebben om zoodanig stelsel met het zwaard der dwingelandij in te voeren, gelijk de oorspronkelijke macht der radja's van Menangkabau in de onmiddellijke nabijheid van hunnen zetel (Pagarroejoeng) is onderhouden geworden.

Wij zullen thans overgaan verslag te doen van het onderzoek, in den hoofde dezes vermeld, ter volbrenging van de ons opgelegde taak.

Nadat wij ons genoegzaam met de localiteit, zoowel in de beneden- als bovenlanden hebben bekend gemaakt, hebben wij nagegaan „in hoeverre bereids executie was gegeven aan het reglement voor het bestuur van Padang, gearresteerd bij resolutie van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal in rade dd. 4 November 1823, n° 18."

Bij een nauwkeurig onderzoek is gebleken, dat geene der bepalingen, voorkomende in het provisioneel reglement op het binnenlandsche bestuur en dat der financiën van de residentie Padang en onderhoorigheden, tijdens onze aankomst te dezer kust op den 22n December 1824 waren ingevoerd.

De vroegtijdige dood van den luitenant-kolonel resident Raaff had alles doen stilstaan, en niets was door het ad interim bestuur ten dezen aanzien verricht.

Het algemeen bestuur, de politie enz. enz., alles was van veerkracht beroofd, en dit is de eerste oorzaak dat geene executie is gegeven aan de voorschriften van voornoemd reglement.

Wat verder de invoering der „gearresteerde bepalingen voor deze residentie heeft belemmerd of geheel of gedeeltelijk hebben verhinderd," zullen wij de eer hebben thans te ontwikkelen.

Afgescheiden van de omstandigheid, dat bij geen der aanwezige ambtenaren de geest of de middelen schijnt te hebben bestaan, om zelfs eene poging tot het gedeeltelijk ten uitvoer brengen der bedoelde bepalingen te doen, waartoe toch de verdeeling des lands en de regeling der politie en justitie de noodzakelijkheid aanbood, zoo is, met uitzondering dezer twee hoofdbepalingen, het gansche reglement

aan vele aanmerkingen onderhevig welke wij tot plicht achten aan te wijzen, zonder echter deswege eenige blaam te willen werpen op de ontwerpers, verder dan eene dwaling in de werkelijk bestaande toestanden, en eene te groote gehechtheid aan de voor Java bestaande voorschriften van bestuur, welk beginsel, ofschoon ons daarmede over 't algemeen vereenigende, desniettemin met de localiteit, als de ware basis tot het aannemen van zeker stelsel, behoort te worden in overeenstemming gebracht.

Bij het eerste hoofddeel van voornoemd reglement, artikel 1, wordt de residentie Padang verdeeld in twee hoofdafdeelingen:

A. Padang en
B. Menangkabau.

Deze hoofdafdeelingen worden verdeeld in regentschappen als:

1. Padang.
2. Priaman.
3. Poeloe Tjinko.
4. Ajer Hadji.

De tweede hoofdafdeeling Menangkabau wordt verdeeld in:

1. Tanah Datar.
2. Tanah Datar di bawah.
3. Agam.
4. Lima poeloe Kota's.

Met betrekking tot de hoofdafdeeling Padang hebben wij niets aan te merken voor zoover de landsverdeeling betreft.

De hoofdafdeeling Menangkabau kon mede zeer doelmatig op de voorschrevene wijze verdeeld worden, indien het Gouvernement in het bezit dier landen ware. Van die vier genoemde regentschappen bestaan thans, onder den invloed van het Gouvernement, 1° het regentschap (loeak) Tanah Datar, bestaande uit 23 districten (laras), waarvan de goede gezindheid van eenige der meest verwijderde districten jegens het Gouvernement zeer twijfelbaar is, en 2° een gedeelte van het regentschap (loeak) Agam, bestaande uit 7 laras of districten.

Het grootste gedeelte van het geprojecteerde regentschap Agam, het gansche regentschap Tanah Datar di bawah (waarvan de hoofdplaats Lintou is), en het gansche regentschap Lima poeloe Kota's, zijn steeds onder het bestuur der Padries.

Het voorstel tot deze verdeeling van het land is dus eenigszins voorbarig geweest.

Het tweede hoofdstuk vereischt geen aanmerkingen.

Bij het derde hoofdstuk is het inlandsch personeel bepaald voor de twee genoemde hoofdafdeelingen, en zijn de verplichtingen en de macht der hoofdregenten vastgesteld.

Deze bepaling is geheel strijdig met den onafhankelijken, veelhoofdigen regeeringsvorm van dit land.

Reeds had de inhuldiging van den hoofdregent van Padang plaats gehad, en dit is het eenigste wat tengevolge der resolutie van den 12 November 1823 n° 18 is verricht. Deze verheffing heeft niet

alleen veel naijver onder al de hoofden, thans onder die hoofdafdeeling begrepen, veroorzaakt, doch zelfs eene scheuring in de betrekkingen met de vrije en onafhankelijke republiek der tigablas Kota's veroorzaakt, welke den handel van Padang voor een geruimen tijd geheel gestremd heeft.

Deze zoogenaamde republiek, ofschoon nabij Padang gevestigd, had te voren bij de Compagnie zeer veel invloed, en dezen invloed wilde zij doen gelden bij de benoeming of de verheffing van den regent van Padang tot hoofdregent over die nu gecréëerde hoofdafdeeling, waarin zij in geenen deele gekend zijn geworden, en hetgeen, ook tengevolge van het nieuwelijks met deze hoofden gesloten contract, nu voor altijd is uit den weg geruimd.

Afgescheiden van de weinige middelen en den geringen invloed, welken de hoofden over het algemeen over het volk hebben, en waarbij komt de onafhankelijke veelhoofdige regeeringsvorm, waarbij men niet zelden om den tienden man een hoofd telt, zoo is het voor den oppervlakkigsten beschouwer tastbaar, dat geen Maleisch hoofd, naar den staat van civilisatie waarin zich dit land vooralsnog bevindt, de middelen in zich bevat om nauwlijks meer dan eene eenvoudige kampong te bestieren, veel minder dus eene uitgestrektheid lands, welke met betrekking tot het hoofdregentschap van Padang, in *twee graden* langs de kust bestaat.

Het natuurlijk gevolg is dan ook, dat de hoofdregent van Padang, ofschoon zijne verheffing bij de omliggende hoofden, waarvan eenige in rang werkelijk boven hem verheven zijn, veel naijver heeft verwekt, buiten zijne onmiddellijke jurisdictie nauwelijks meer dan in naam bekend is.

Evenzeer is het gelegen met den geprojecteerden hoofdregent van Menangkabau, waarvan de tot dien rang bestemde persoon thans is de regent van het regentschap Tanah Datar. Deze benoeming, volgens de resolutie van den 4 November 1823, nº 18, in den persoon van Soetan Alam Bagagar Shah, heeft almede de grootste jaloezie veroorzaakt onder de menigte hoofden, welke thans zoogenaamd aan zijn gezag ondergeschikt zijn; en ofschoon in deze zoowel het voorschrift van voornoemde resolutie is gevolgd als de plans van wijlen den luitenant-kolonel Raaff voor de verdeeling van dat regentschap in districten, zoo hebben wij de overtuiging dat, alhoewel het beginsel is te prijzen, de uitvoering allernadeeligst is voor de dadelijke invoering van eene nieuwe orde van zaken.

De veelhoofdige regeeringsvorm, welke zich niet bepaalt bij zoovele radja's of vorstjes, doch behalve welken zoovele hoofden van larassen of geslachten en soekoes of stammen bestaan, kan niet in eens in een bestuur worden herschapen, waar alles op zijne vaste spillen draait, zonder den grootsten schok te veroorzaken.

Dit heeft men niet vooruit gezien, ten minste wij vinden daarvan geen sporen.

Ten einde dan het bestuur in onmiddellijk contact te brengen met de bevolking, ware het beter geweest, den republikeinschen

geest ten eenemale in te willigen; en daar kennis macht aanduidt, en daarvan de beste emblême is, zoo zoude door de leiding van het Europeesch bestuur een spoediger voortgang tot bevestiging een geregeld bestuur zijn geboren geworden, dan door de geprojecteerde herstelling van een vorst, die het zich-zelven tot schande rekent, het lezen of schrijven te verstaan

Het vierde hoofdstuk van meergemeld reglement bevat allerdoelmatigste voorschriften voor de politie en justitie, welke het te bejammeren is, dat zoolang nutteloos en onopgemerkt zijn blijven liggen.

Het vijfde hoofdstuk bepaalt in art. 22: »met betrekking tot de financiën zal de resident als het hoofddoel zijner verplichtingen beschouwen om over het geheel zijner residentie eene zoo mogelijk gelijk dragende belasting in te voeren op de ongebouwde eigendommen, toebehoorende aan de inlandsche ingezetenen dier residentie.«

De overige artikelen van dit hoofdstuk bevatten de voorschriften voor de administratie van dit financieel stelsel, geschoeid op den voet zooals zulks voor Java bestaat, behoudens eenige geringe afwijkingen of latitude in de executie.

»Indien het eene erkende waarheid is « — zoo lezen wij — » dat de zekerste bron van welvaart en rijkdom voor een land alleen te zoeken en te vinden is in den landbouw, dan kan het aan geen twijfel onderhevig zijn, dat in een land, hetwelk schier alleen van den landbouw bestaat, en in hetwelk ieder ingezetene, bijna zonder uitzondering, van den landbouw leeft, eene billijke belasting op den grond, ook de *zekerste*, *minstdrukkende*, en de *voordeeligste* is, welke op de bevolking kan gelegd worden; de *zekerste* omdat het Gouvernement het land tot onderpand van de belasting heeft, de *minstdrukkende*, omdat bij eene billijke regeling de belasting als het ware alleen wordt opgebracht van den overvloed en gelijk gedragen wordt, naarmate de belasting-schuldige een grooter of kleiner bezit van een land heeft, en eindelijk de *voordeeligste*, omdat, naargelang van de uitbreiding welke onder eene behoorlijke aanmoediging de cultuur verkrijgt, de belasting, zonder bezwaar voor de ingezetenen, in evenredigheid stijgen en toenemen zal.«

Indien zoodanig stelsel aan de eene zijde in het algemeen aannemelijk is, als steunende op beginselen van orde en billijkheid, zoo is het ook aan de andere zijde noodzakelijk, dat de localiteit zich hiertoe prêteert, en dat de gesteldheid van een land, en de zeden en gewoonten van de bewoners, daarmede geheel overeenstemmende zijn.

Java is gansch verschillend van Sumatra; de Maleier is bij den Javaan niet te vergelijken, en geenszins vertrouwd met het denkbeeld eener onbepaalde suprematie van het Gouvernement

Het is noodzakelijk zich duidelijker te verklaren

Het zij verre dat wij hier willen insinueeren, dat de beschaving onder de bevolking van Java over het geheel genomen meer gevorderd zij dan hier te lande; doch zeker is het, dat de bevolking van Java trapsgewijze tot den tegenwoordigen graad van beschaving is gekomen door de onderscheidene revolutiën welke in

dat land hebben plaats gehad, waardoor het bestaan van machtige hoofden is geboren welke eene zekere orde hebben daargesteld, zoodat de massa der bevolking aan den wil van weinigen is onderworpen geworden.

Geheel verschillend is de invloed van de revolutie der tijden op de bevolking dezer landen geweest.

De Maleiers (ofschoon vele landbouwers zijn), voornamelijk in de binnenlanden, zijn van eenen ondernemenden en handeldrijvenden aard: vrij en onafhankelijk van hunne hoofden, achten zij zich genoegzaam in alles gelijk, en jegens deze zonder eenige verplichting dan ingeval van verschillen, wanneer door den raad der hoofden, meer als arbiters dan als rechters, uitspraak wordt gedaan; terwijl hunne wetten (met afwijking der beschrevene wet, de Koran) in de willekeurige verklaring der landsgebruiken bestaan.

Met betrekking tot de strand- of benedenlanden is het verder noodzakelijk aan te merken dat de, in vergelijk van de groote uitgestrektheid lands geringe bevolking, hier de grootste belemmering is tegen vele ander heilzame instellingen.

Het grootste gedeelte der bevolking leeft hier van den handel, het geringste geneert zich met den landbouw; vandaar, dat het getal der consumenten dat der voortbrengende klasse ver overschrijdt.

De uitgestrektste rijstvelden liggen onbebouwd uit gebrek aan handen. Naar landsgebruik werden de bouwlanden vroeger meestal door huurlingen of pandelingen bewerkt; deze lieden contracteerden voor de bewerking der velden, onder verband hunner personen, voor een gegevene som; tegen den tijd, dat de velden behooren bezorgd te worden, deden deze landbewoners zich op, bebouwden en bezorgden de velden tot na den oogst, ontvingen hun aandeel daarvan, en verdwenen om eene andere kostwinning, veelal op zee, te zoeken, en in het volgend seizoen weder met hunne vrouwen en kinderen aan dezelfde verplichting te voldoen.

De verkeerde interpretatie der wetten op den slavenhandel, en het houden van pandelingen, welke, naar de plaatselijke omstandigheden gewijzigd, evenzeer kunnen bestaan, zijn oorzaken der verachtering in den landbouw, welke nu twintig jaren geleden, naar men verzekert, de rijst voor een derde van den tegenwoordigen marktprijs verkrijgbaar maakte, waaromtrent eene verandering in de bevolking van geen invloed kan zijn, gelet dat er geen sporen bestaan of gevonden worden van eenige noemenswaardige vermeerdering sedert dat tijdstip.

De belangen der benedenlanden zijn door de speculatiën in de bovenlanden over het hoofd gezien en de werkelijke voordeelige gelegenheid is in de illusie der uitbreiding van het gezag des Gouvernements geéclipseerd.

En ofschoon de geographische ligging van Padang met zijne noordelijke en zuidelijke onderhoorigheden alleszins voordeelig is voor den handel en daardoor zeer geschikt om mettertijd, en na trapsgewijze aan een meer bepaald bestuur gewoon te zijn en

daardoor voorbereid, aan geregelde *indirecte* belastingen onderhevig gemaakt te worden voor zooverre die niet reeds bestaan, zoo is dezelfde reden niet voordeelig ten aanzien van *directe* belastingen, waardoor de reeds dunne bevolking zoude lijden en gevolgelijk de welvaart wijken, instede van in dit land verspreid te worden.

Ongeacht het bestaan van mindere ambtenaren onder de benaming van posthouders op de buitenposten, ieder circa een halven graad van elkander en van de hoofdplaats verwijderd, bestaat er geen bestuur, waarvan de invloed zich doet gevoelen buiten het vlek en de onmiddellijke omstreken van Padang, terwijl op vijf mijlen afstand het gezag van het Gouvernement nauwelijks meer dan in naam bekend is.

Het ware dus wenschelijk geweest dat een zesjarig bestuur onder het Nederlandsch Gouvernement meer voortgang had gemaakt in de uitbreiding van dat gezag, waarvan het bezit alleszins belangrijk, en niet, gelijk dat der bovenlanden, op eene acte van afstand, geteekend en aangegaan door lieden, aan welke de macht ontbrak om over een voet lands te beschikken, doch op ondubbelzinnige rechten steunt, dan langs eenen weg van 80 palen (welke echter slechts calculatief 40 palen à vol d'oiseau is) in de binnenlanden door te dringen.

Tijdens de invoering van het landelijk stelsel op Java heeft men de vraag geopperd, of dit stelsel zoude opwegen tegen de voordeelen van de destijds bestaande *monopoliën* en *gedwongen leverantie* der *producten*, de *contingenten* en de *heerendiensten*, welke op de bevolking sinds eene eeuw tijds drukten, en de tijdsomstandigheden pleitten in het voordeel van de geprojecteerde verandering van het vigeerende stelsel. Onverminderd deze quaestie werd de vraag geboren of zoodanig stelsel *rechtvaardig* en *aannemelijk* in zijne beginselen, *doelmatig* en *veilig* in de uitvoering en *voordeelig* in de resultaten zoude zijn; en al deze zwarigheden zijn naar de localiteit opgelost, en de ondervinding heeft het overige geleerd.

De bevolking der Padangsche binnenlanden, nimmer aan de *opbrengst eener belasting*, noch aan het presteeren van heerendiensten, noch aan iets wat daarmede te vergelijken is gewoon, en in al zijne betrekkingen uit het verband gerukt door eene twintigjarige worsteling tegen de Padries, vereischte dus eene voorbereiding tot die orde van zaken, waaraan men haar wenschte te onderwerpen.

Dit nu beschouwd van den kant der rechtvaardigheid en aannemelijkheid, komt voornamelijk bij de invoering van dit stelsel van landrente in aanmerking dat, hetgeen in Java zoozeer in het voordeel der zaak pleitte, hier te lande rechtstreeks het tegenovergestelde oplevert, namelijk »*dat in dit land nimmer eenige directe belasting heeft bestaan en de grond het bijzonder eigendom van ieder bezitter uitmaakt*«.

Dit verschil, 't welk op Java een der voordeeligste argumenten voor de invoering van het bedoelde stelsel is geweest, vermeenen wij echter hier diametraal daartegen over te staan.

Want toch is het niet onaannemelijk, dat het gemakkelijker zal zijn onder eene bevolking, van welken graad van verlichting

ook, eene lichtere belasting op te leggen in verwisseling van eenen zwaarderen last (alhoewel wij in de verklaring dezer stelling voor een oogenblik den argwaan en de kortzichtigheid van den inlander ter zijde stellen) dan onder eene dergelijke bevolking, welke nimmer aan eenige belasting gewoon is geweest, in eens een nieuwen regeeringsvorm, nieuwe wetten (de herstelling der in onbruik geraakte en op den Koran steunende rechtspleging wordt hier bedoeld) en het opbrengen van renten zijner bouwlanden in te voeren?

In zooverre de *rechtvaardigheid* en *aannemelijkheid* van het stelsel in het kort overwogen hebbende, behooren de *doelmatigheid* en *veiligheid* der uitvoering in aanmerking te komen.

De onafhankelijke Maleier, evenals de Javaan, zegt op alle voorschriften vanwege het Gouvernement *jo, jo*, doch met dat onderscheid in de uitkomst, dat de laatste aan het hem opgelegde voldoet, en de eerste achterlijk blijft; aangedrongen en gedreigd tot volbrenging zijner verplichtingen verlaat hij zijn dorp, en vindt in de uitgestrektheid zijner bosschen het middel om zich aan den wil zijner overheerschers te onttrekken.

Een samengesteld overzicht van het karakter, de betrekkingen, den persoonlijken trots en de natuurlijke onafhankelijkheid en stijfhoofdige gehechtheid aan oude gebruiken van den Maleier in 't algemeen, geeft beduchtheid of de bevolking der Padangsche bovenlanden zoo gelaten zich de voorschreven belasting zoude doen opleggen, zonder eene poging te doen van zich daartegen met geweld en oproer te verzetten.

Ofschoon geen genoegzame kracht bij haar schijnt te hebben bestaan om den invloed der Padries te bestrijden, waaromtrent echter de publieke opinie verdeeld was, is het obstinaat karakter van den Maleier in staat hierdoor te worden opgeruid, en het lijdt geen twijfel of de tegenpartij, welke in menigte onder hun midden uit bijzondere belangen bestaat, zoude zich weldra dezen staat van zaken ten nutte maken.

Van de zijde nu van het *voordeel*, hetwelk het resultaat van de invoering van dat stelsel moet worden, valt aan te merken, dat, door op eens het land aan die nieuwe en geheel vreemde orde van zaken te onderwerpen, het noodzakelijk en onvermijdelijk zoude zijn om, uit aanmerking van het gevaar, 't welk daarin uit een zeker oogpunt beschouwd voor de publieke rust is gelegen, steeds de aandacht en het vertrouwen te vestigen op de aanzienlijke gewapende macht, welke thans nog in deze landen wordt onderhouden, en waardoor dus de hoop en het vooruitzicht verflauwen om in een gegeven tijdsverloop, en wanneer de vijand van buiten geene bezorgdheid meer zal veroorzaken, die macht en de daaraan verbonden overmatige uitgaven te zien verminderen; waaruit alweder volgt, dat de inkomsten voor een geruimen tijd door de uitgaven, welke uit de administratie daarvan direct of indirect voortspruiten, zullen worden geabsorbeerd.

Niettegenstaande nu al het reeds ten dezen aanzien gezegd is, —

het eenmaal verkregen bezit der binnenlanden van Padang (of het land van Menangkabau, waarvan zij echter slechts een zeer klein gedeelte uitmaken) is, uit een politiek oogpunt beschouwd, van groot aanbelang, vooral sedert de acquisitie der Engelsche bezittingen op dit eiland.

In het hart van Sumatra gezeten, opent dit bezit het schoonste vooruitzicht voor het Gouvernement om (indien zulks niet strijdt met het aangenomen stelsel) van de natuurlijke ressources van dit land, door de débouchés, ook voornamelijk aan de Oostkust, het gepaste gebruik te maken.

Door het bezetten der stranden, zoowel aan de Oost- als aan de Westkust op de behoorlijke punten, en door het onderhouden van een respectabel gezag in het centrum van het eiland, waarmede zonder groote opoffering communicatie met alle punten kan worden onderhouden, belooft Sumatra wellicht in het verschiet, en in evenredigheid, eens een evenzeer voordeelig wingewest te zullen worden als Java thans voor het moederland is.

Uit een financieel oogpunt beschouwd, is en zal nog voor eenen geruimen tijd het bezit der Padangsche bovenlanden een lastpost voor de schatkist moeten zijn, gelet dat, zoolang de vijand van buiten altijd gereed is om aan te vallen en de Maleier den snaphaan niet voor den ploeg heeft verwisseld, zoodanig land naar ons inzien niet rijp kan genoemd worden tot het ondergaan van eene zoo groote verandering als een geregeld bestuur na eene revolutie van twintig jaren, en tot het invoeren van belastingen, waarmede zijne inwoners nimmer vertrouwd zijn geweest.

Ongeacht deze bedenkingen voorzien wij op een niet te verwijderd tijdstip de uitvoerlijkheid van het scheppen van inkomsten, nadat het land genoegzaam tot rust gebracht en het zwaard in de scheede zal gestoken zijn, en de bewoners aan een geregeld bestuur en eene onpartijdige bedeeling van recht gewoon, en voor de uit eene duurzame regeering voortvloeiende weldaden gevoelig zullen zijn geworden.

Eerst dan wanneer de Maleier (die, wellicht met rasschere schreden dan eenig ander Indisch volk, tot dien staat te brengen is) genoegzaam zal zijn voorbereid, durven wij voorzeggen dat dit land zeer wel vatbaar zal zijn voor de instelling der op Java met zooveel succes werkende bepalingen, naar de wijzigingen welke de plaatselijke omstandigheden en de zeden en gewoonten der bevolking noodzakelijk maken.

Intusschen zijn de tegenwoordige ressources der binnenlanden, in verband met de gesteldheid der bevolking, zoo nauwkeurig mogelijk door ons nagegaan, met het inzicht om de voorschriften tot de invoering van een stelsel van belasting op de eene of andere wijze daarmede in harmonie te brengen.

Na rijpe overweging en grondig onderzoek van zaken is ons voorgekomen, dat, ter bereiking van het beoogde doel, eene beredeneerde toepassing van het stelsel van doelmatige bezuinigingen in de

publieke uitgaven, waardoor de dienst niet wordt benadeeld, doch eenlijk onnoodige uitgaven gesupprimeerd worden, verre verkieslijker is, dan, door een raffinement van financieele operatiën, de inkomsten te vermeerderen en roekeloos de uitgaven te laten voortgaan.

Voorts zijn, behalve de reeds bestaande pacht op het *opium*, de pachten van de *bazars*, de *tabak* en de *tolpoorten* op de grenzen der door ons bezette landen, ofschoon voor het eerst geene groote revenuën belovende, als eene doelmatige proeve voorgekomen, welke in de resultaten de beste barometer zoude worden, in hoeverre onze beoordeeling van den staat van het land al of niet juist is.

Omtrent het invoeren dezer pachten, voornamelijk der *bazars*, zijn geene andere moeielijkheden vooruitgezien, dan die welke gewoonlijk bij de invoering van iets uitheemsch bij een wantrouwend volk, 't welk nimmer met eenig Europeesch bestuur is bekend geweest, ondervonden worden; ten aanzien der pachten van de *tabak* en *tolpoorten* is echter de bedenking ontstaan of zulke beletselen in de vrije circulatie geene nadeelen aan den afvoer van koopmansschappen en producten zoude veroorzaken, waardoor de rechten bij den uitvoer aan de stranden zouden worden benadeeld; en deze consideratie heeft vooreerst de uitvoering der pacht van de *tolpoorten* doen uitstellen totdat de resultaten der *bazarpacht* bekend zouden wezen.

De uitgebreide binnenlandsche handel, waarvan Padang het voornaamste debouché is, is het groote voorwerp 't welk de bijzondere aandacht van het Gouvernement verdient; en daar toch de administratie der inkomende en uitgaande rechten een der eenvoudigste en minstkostbaarste takken van het bestuur uitmaakt, zoo zullen vooreerst, en totdat dit land in alle opzichten zal kunnen gezegd worden tot de invoering van een meer gecompliceerd stelsel genoegzaam voorbereid te zijn, alle plans van inrichtingen de strekking behooren te hebben, dat alle debouchés verzekerd worden zoowel langs de Oostkust — waaronder voornamelijk Siak (waarin de bevaarbare rivier Telaweh (vijandelijk territoir) vloeit en welke van het hoofdfort van der Capellen slechts een dag reizens verwijderd is), voorts de rivieren Indragiri en de Djambi —, als ter Westkust door genoegzame posten, alwaar de inkomende en uitgaande rechten, zoowel van de producten van het land als van de van buiten benoodigde artikelen voor de overgroote binnenlandsche bevolking van dit eiland, geheven en daardoor aanzienlijke inkomsten verwacht kunnen worden.

Na door het vorenstaande den tegenwoordigen staat dezer residentie zoo beknopt mogelijk te hebben opengelegd, met bijvoeging tevens van eenige bedenkingen en aanmerkingen te bekwamer plaats, blijft ons de verplichting over om te voldoen aan het laatste gedeelte van den voorschreven last »om zoodanige consideratiën en voorstellen in te dienen als nuttig en noodzakelijk zullen voorkomen, ten einde de regeering kunne beslissen of, en zoo ja, welke wijzigingen voornoemd reglement zoude behooren te ondergaan, hetzij met opzicht tot de regeling van het inlandsch bestuur, hetzij betrekkelijk de

invoering van een gematigd stelsel van belastingen in de Padangsche binnenlanden."

Wij hebben de eer Uwe Excellentie, naar aanleiding der consideratiën reeds hierboven gedétailleerd, de navolgende voorstellen eerbiedig aan te bieden.

1°. Dat het provisioneel reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der financiën in de residentie Padang en onderhoorigheden, gearresteerd bij resolutie van den Gouverneur-Generaal in rade in dato 4 November 1823, n°. 18, uithoofde van gewichtige redenen en de veranderde omstandigheden en relatiën der Nederlandsche bezittingen op Sumatra, vooreerst worde gesteld buiten effect, voorzoover eenige bepalingen, daarin vervat, hierna niet worden overgenomen en reeds uitgevoerd zijn.

2°. Dat, in afwachting van het onderzoek, 't welk door commissarissen tot de overneming der Britsche bezittingen zal geschieden en het Gouvernement zal worden aangeboden, in hoeverre de nieuw verkregene bezittingen om de noord van Padang onmiddellijk onder het bestuur dier hoofdplaats zullen kunnen worden gebracht, de verdeeling des lands zich zal bepalen bij de afdeeling Padang, bestaande uit de regentschappen:

Priaman,
Padang,
Salido [1] en
Indrapoera [2].

en de afdeeling Padangsche bovenlanden, bestaande uit de regentschappen:

Tanah Datar en
Agam.

3° Dat de onderdeeling in districten vooreerst zal worden uitgesteld totdat een meer grondig onderzoek der onderscheidene belangen, rechten en betrekkingen en de volmaakt rustige staat van het land zal gedoogen, dat de informatiën en statistieke opgaven, hiertoe benoodigd, met genoegzame zekerheid, en zonder gevaar om onnoodig den argwaan der bevolking gaande te maken, zullen kunnen worden verkregen.

4° Dat in 't algemeen het reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der financiën op Java, gearresteerd bij besluit van Commissarissen-Generaal van 9 Januari 1819 n° 3, tot leiding zal

[1] Deze benaming van de hoofdplaats zal doelmatiger zijn dan het kleine eiland Poeloe Tjingko alwaar geene inlandsche bevolking bestaat.

[2] Naar aanleiding het beschreven plan van wijlen den luitenant-kolonel Raaff, ten gevolge der persoonlijke inspectiereis door ZEd. tot dat einde in de zuidelijke districten gedaan, moet de post van Ajer Hadji naar Indrapoera worden verplaatst, 't welk ook meer doelmatig zal zijn, niet alleen uit aanmerking der gemeenschap met de residentie Benkoelen, waartoe een intermediair ambtenaar, van den rang van adsistent-resident op die plaats hoog noodzakelijk is, maar ook om de belangrijkheid van het uitgestrekte land der Sapoeloeh Boeah Bandar, en de binnenlandsche handel met Korintjie, Soengei Pagoe, enz. Het is om deze redenen dat deze onderafdeeling den naam van Indrapoera bekomt, hetwelk oudtijds een beroemd rijk was.

strekken van het algemeen bestuur, terwijl voor de adsistent-residenten van de Padangsche beneden- en bovenlanden, hetzij deze betrekkingen door civiele of militaire ambtenaren tevens worden vervuld, de instructiën worden bepaald, welke onder nadere approbatie van 't Gouvernement aan die ambtenaren zijn uitgereikt.

5º. Dat de betrekking van hoofdregent voor de afdeeling Padangsche bovenlanden niet zal worden ingevoerd, en dat die voor de Padangsche benedenlanden slechts zal blijven bestaan gedurende den leeftijd of tijd van dienst van den tegenwoordigen Toewankoe Panglima [1], om daarna te worden ingetrokken, zoodanig dat alle hoofden van regentschappen regelrecht met den resident communiceeren.

6º. Dat tot regenten van de onderscheidene onderafdeelingen steeds zullen worden gekozen de meest geschikte der op die betrekking met recht aanspraak makende personen in zoodanig regentschap, met inachtneming tevens dat, indien de vacante plaats 't laatst is vervuld geweest door eenen regent van het geslacht van Tjieniago, de opvolger eenen van het geslacht van Kota-pilihan zal moeten zijn, en zoo wederkeerig.

7º. Dat het reglement op de administratie der politie en der crimineele en civiele rechtsvordering onder den inlander in Nederlandsch-Indië in zijn geheel zal worden opgevolgd, zoodanig als zulks nu bereids is ingevoerd, zoowel voor de beneden- als bovenlanden, ten welken einde de hoofd-djaksa's en hoofdpriesters reeds zijn benoemd.

8º. Dat alle vonnissen, welke door de landraden onder het presidium der adsistent-residenten (immers zoolang de civiele en militaire capaciteiten in den persoon van den resident zullen vereenigd zijn) worden geslagen en volgens art. 127 van het reglement ter approbatie aan het hoog gerechtshof zouden moeten gezonden worden, te dien einde aan den raad van justitie ter Westkust van Sumatra zullen worden ingediend.

9º. Dat de benoeming der assessoren bij de rechtbank van ommegang door den resident zullen geschieden, onder nadere approbatie van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal

10º. Dat de bekrachtiging der vonnissen bij de rechtbank van ommegang geslagen, van welke anders de approbatie volgens art. 150 van het reglement zou behooren aan het hoog gerechtshof, zal zijn overgelaten aan den resident, met uitzondering der doodvonnissen, welke naar luid van dat artikel aan het hooggerechtshof zullen moeten worden gezonden.

11º. Dat met betrekking tot de financiën, het hoofddoel (althans nog voor eenen geruimen tijd) zal moeten zijn, zich te bepalen bij de thans bestaande belastingen, en om voorts den handel in deze bezittingen door alle doelmatige middelen bevorderlijk te wezen, en tot dat einde de onbewaakte plaatsen van Massang, Katiagan enz. tot tegengang van den sluikhandel te bezetten door een geschikt

---

[1] Deze overleed in Februari 1830. (Francis t. a. p. bl. 178.)

ambtenaar op laatstgenoemde plaats, onder bescherming van een doelmatig sterk detachement troepen tegen de naburige vijanden van Alahan-pandjang (Bondjol), en verder niets onbeproefd te laten om de nog bestaande hinderpalen in de vrije binnenlandsche circulatie uit den weg te ruimen, waardoor de rechten op den in- en uitvoer buiten twijfel van jaar tot jaar aanmerkelijk moeten stijgen.

12° Dat dienonverminderd, ten einde langzamerhand de bevolking in de binnenlanden aan eenige belasting te gewennen, zooveel mogelijk pachten zullen worden ingevoerd op de *bazars*, de *tolpoorten*, de *tabak* enz., waarvan onder nadere goedkeuring des Gouvernements reeds met de *bazars* eene proeve is genomen in de afdeeling der Padangsche bovenlanden, waarvan de verpachting heeft gerendeerd eene maandelijke som van Ind. *f* 1500.— of Ind. *f* 18000.— 's jaars, terwijl de pachten van de *tolpoorten* en de *tabak* vooreerst in afwachting der resultaten van de verpachting der *bazars* uitgesteld, en daarna naargelang van omstandigheden zullen worden ingevoerd.

13° Dat zoowel voor de belangen dezer residentie als voor de nieuwelings verkregen bezittingen op deze kust, het reglement der inkomende en uitgaande rechten, thans in werking, worde herzien en op nieuw gearresteerd.

De eerste teekenaar, in zijne hoedanigheid van resident van Padang, vermeent bij deze gelegenheid te moeten noteeren dat hij eerst later nog zal kunnen voldoen aan den specialen last, hem sub *a* van art 3 van het besluit van 2 November 1824 n° 36 opgedragen, zijnde tot nu toe alle zijne pogingen om in aanraking te komen met de hoofden der Padries vruchteloos geweest, terwijl het alleen door den tijd en onze houding zijn kan, volgens de kennis welke hij zich tot nu toe heeft verschaft, welke de zaken tot dat punt zullen brengen waarna men eerst hoop tot een gewenscht einde zal kunnen voeden, en dat inmiddels gewerkt wordt:

1° om vertrouwen in te boezemen, zonder welk geene aanraking kan geboren worden;

2°. om de betrekking te leeren kennen tusschen de Padriehoofden onderling, en tusschen deze en het volk;

3°. om, door eene defensieve houding in de Padangsche binnenlanden, hun te doen zien dat het Gouvernement slechts rust en vrede beoogt en den handel beschermt;

4° om hen te doen zien dat het Gouvernement geen vijand van hun geloof is, —

en, van dezen kant,

5° de Maleiers aan een geregeld bestuur gewennen, hunne wraakzucht tegen de Padries zoeken uit te dooven;

6° den wispelturigen geest, welke onder de menigvuldige Maleische hoofden bestaat, trachten uit te dooven en hen met eene zekere [illegible]gheid te leeren gehoorzamen aan de orders van het Gouvernement;

7° middelen zoeken waardoor de belangen van gevluchte Maleiers, die altijd bij de Padries de voorhoede of de eerste aanvallers uitmaken, hersteld worden; dit is een voornaam, en een der

moeielijkste punten, doordien het niet gemakkelijk is, om tevens de uitgewekenen te doen terugkeeren, in hunne rechten te herstellen, en zich de Maleiers niet tegen te maken, welke thans in het bezit hunner goederen zijn of hun deze uit herdenking aan vroegere geschillen niet gunnen.

De collecteur der landelijke inkomsten van Samarang, in commissie voor Padang,
VERPLOEGH.

De kolonel, resident en militaire commandant van Padang en onderhoorigheden,
DE STUERS.

Naar aanleiding van deze beschouwingen en voorstellen nam de Indische Regeering, bij resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van den 20n December 1825, no 16, de volgende beslissingen:

Eerstelijk. Het provisioneel reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der financiën in de residentie Padang en onderhoorigheden, gearresteerd bij resolutie van den 4n November 1823 no 18, mits deze provisioneel buiten werking te stellen (voor zooverre eenige der daarbij voorkomende bepalingen niet werkelijk reeds zijn ingevoerd), en zulks op grond dat eene nadere verkregene meer nauwkeurige kennis van den staat van zaken in gemelde bezittingen heeft aangetoond, dat de bevolking er nog niet geschikt is om aan eene regelmatige belasting te worden onderworpen, en dat mitsdien het bij voorschreven reglement gearresteerde stelsel met de tegenwoordige omstandigheden nog onbestaanbaar is:

ten tweede. Te bepalen dat het landschap van Padang met deszelfs onderhoorigheden, zooals hetzelve tot dusver door het Nederlandsch Gouvernement is bezeten, zal worden verdeeld in twee afdeelingen, waarvan de eerste afdeeling, onder den naam Padang, zal bevatten de regentschappen Priaman, Padang, Salido en Indrapoera, en de tweede afdeeling, onder den naam van Padangsche Bovenlanden, zal bevatten de regentschappen Tanah Datar en Agam;

ten derde. Te bepalen dat de onderdeeling der regentschappen in districten vooreerst nog zal blijven uitgesteld totdat eene meer volkomene kennis van de onderscheidene belangen, rechten en betrekkingen en de herstelde rust van het land zullen gedoogen dat de statistieke opgaven, hiertoe benoodigd, met genoegzame zekerheid en zonder den argwaan der bevolking gaande te maken, worden verkregen;

ten vierde. Te bepalen dat, in het algemeen, het reglement op het binnenlandsch bestuur en dat der financiën voor Java (Stbl. 1819 no 16) tot leiding zal strekken voor het algemeen bestuur in Padang en onderhoorigheden, terwijl de adsistent-residenten voor

de Padangsche boven- en benedenlanden provisioneel zullen blijven opvolgen de instructiën, door den resident en militaire commandant van Padang onder nadere approbatie hun verleend.

ten vijfde. Te bepalen dat de vroeger ingestelde betrekking van hoofdregent voor de Padangsche bovenlanden niet zal worden vervuld, en dat die voor de Padangsche benedenlanden slechts zal blijven bestaan gedurende den leeftijd of tijd van dienst van den tegenwoordigen Toewankoe Panglima, om daarna te worden ingetrokken, zoodanig dat alle hoofden van regentschappen rechtstreeks met den resident zullen handelen.

ten zesde. Te bepalen dat tot regenten van de onderscheidene onderafdeelingen steeds zullen worden gekozen de meest geschikte der op die betrekking aanspraak hebbende personen, daarbij in acht nemende dat, indien de vacante plaats het laatst vervuld is geweest door eenen regent van het geslacht van Tjieniago, de opvolger zal moeten zijn van het geslacht van Kota-pilihan en omgekeerd, wordende voorts goedgekeurd de reeds onder nadere approbatie gedane benoemingen.

ten zevende. In advies te houden de voorstellen van den resident en militairen commandant van Padang en den collecteur voornoemd, betrekkelijk de regeling van de administratie der politie en justitie in gemelde residentie, in afwachting .... enz.

ten achtste. Te bepalen dat in de bestaande omstandigheden, en althans nog voor een geruimen tijd, het hoofddoel der financieele inrichtingen in de residentie Padang en onderhoorigheden zal moeten zijn de voortduring en uitbreiding der thans bestaande belastingen, in verband tot de meestmogelijke aanmoediging en bevordering van den handel door alle gepaste middelen, zullende de onbewaakte plaatsen van Massang en Katiangan enz. tot wering van den smokkelhandel worden bezet door een geschikt ambtenaar, onder bescherming van een genoegzaam sterk detachement militairen tegen de naburige vijanden van Alahan Pandjang, en voorts in het algemeen niets onbeproefd mogen worden gelaten van hetgeen zal kunnen strekken om de thans nog bestaande hinderpalen tegen het vrije binnenlandsch vertier meer en meer uit den weg te ruimen.

ten negende. Te houden in advies het voorstel van den resident en militairen commandant van Padang en den collecteur voornoemd om, teneinde de bevolking in de binnenlanden langzamerhand aan eenige belasting te gewennen, zooveel mogelijk pachten in te voeren op de bazars, de tolpoorten, de tabak enz. (NB. Hieromtrent zou het advies worden ingewacht van den adjunct-directeur der inkomende

en uitgaande rechten Kruseman, die onlangs in commissie naar Padang geweest was.)

ten tiende. Het voorstel van den resident en militairen commandant van Padang en den collecteur voornoemd tot herziening van het aldaar ingevoerde reglement op de inkomende en uitgaande rechten te houden voor vervallen .... enz. (ten gevolge der aan Kruseman opgedragen commissie).

ten elfde. Als het gevoelen der vergadering te doen aanteekenen dat zij het, ter bevordering van regelmaat en orde in den dienst en van eenheid in de te nemen maatregelen als noodzakelijk beschouwt, dat de Nederlandsche bezittingen op de Westkust van Sumatra alle gesteld worden onder een hoofd, aan wien in dat geval zou behooren te worden gegeven de titel van opperhoofd.

ten twaalfde. Te benoemen en aan te stellen, gelijk geschiedt bij deze, tot opperhoofd en militairen commandant van Sumatra's Westkust, tevens belast met de functiën van resident van Padang, op een tractement van 2000 Ind. gld. 's maands, den kolonel-adjudant de Stuers, tot dusverre resident en militaire commandant van Padang en onderhoorigheden; zullende .... enz.

ten dertiende enz.

Extract enz.

ELFDE HOOFDSTUK.

Verslag van de Stuers omtrent de wijze waarop aan de vijandelijheden met de Padries een einde kan worden gemaakt. — Onderhandelingen met de hoofden van Lintou, de L Kota's, Kamang en Telawas. — Tractaat van 15 November 1825. — Goedkeuring der Regeering.

Gelijk wij reeds vroeger mededeelden bevatte de instructie, aan de Stuers bij het aanvaarden zijner betrekking uitgereikt (art. 3, sub *a* van de resolutie van 2 November 1824, n°. 36) mede de opdracht om te onderzoeken, »of, en zoo ja op welke wijze, aan de nog steeds voortdurende vijandelijkheden met de Padries eenig gewenscht einde zou kunnen worden gemaakt.»

Wij laten thans hier volgen een uittreksel uit zijn, naar aanleiding van die opdracht, aan de Regeering gericht schrijven van 25 November 1825, n°. 1029, waaruit zal blijken dat hij, in de door de Regeering gewenschte richting, inderdaad belangrijke resultaten verkreeg.

Naar den geest en de bedoeling van die opdracht te werk gaande, begon ik al dadelijk eene correspondentie te openen met de Padries van Bondjol of Alahan Pandjang, die vroeger in de algemeene opinie den meesten invloed hadden op alle de Padriesche landen. Hiertoe deden zich gelegenheden op door een indisch koopman te Massang, destijds met Tiagan handelende, en op welke plaats die Padries invloed hadden.

Na verscheidene over en weêr geschreven brieven bleek het mij, dat van dien kant vooreerst geen hoop was om tot goede schikkingen te geraken de Toewankoes's Iman en Itam, beide de eerste hoofden, van hunnen kant genoegzaam tot de rust genegen, maar altijd opgestookt door de Toewankoe's Moedik Padang en Mensiangan, twee Padriesche aanvoerders, en die, bij den inbreuk welke destijds van onzen kant plaats had op het vredesverdrag van Bondjol, den 22n Januari 1824 gesloten, uit dat gedeelte van Agam zijn verdreven, hetwelk de Padries wel met eenig recht vermeenen tegen het gesloten verbond in onze handen te zijn gekomen, gaven altijd verijdelende antwoorden, en vroegen nimmer minder dan de ontruiming van dat gedeelte van Agam, hetwelk volgens onze militaire positie niet kan gemist worden.

Onderhandsche aanbiedingen, om die twee personen eenige tevredenheid te verschaffen voor hun vermeend geleden onrecht, zijn

vruchteloos geweest, en onophoudelijk zijn deze beide misnoegde Padriesche hoofden — waarvan laatstgemelde eens in onze handen was, maar dien men niet heeft weten te houden — bezig om al wat onder Bondjolschen invloed is, op te winden en onze binnenlanden te verontrusten.

Gedurende acht maanden van mijn aanwezen als resident alhier kon ik geene middelen vinden om ten minste in aanraking te komen met de hoofden van Lintou en de 50 kota's, die onze binnenlanden voor $\frac{2}{3}$ gedeelte omringen: men beschouwde het alhier algemeen als eene onmogelijkheid, om met die hoofden in onderhandeling te komen.

Ondertusschen had ik in mijne militaire qualiteit, sedert den dag van mijne aankomst alhier, de strengste orders uitgevaardigd opdat onze troepen, welke te voren altijd, onder den naam van verkenningen te doen, op de been waren, ja dikwerf offensief ageerden, de striktste defensieve houding doen aannemen. Ik reed zelf langs alle forten rond en liet dadelijk in elk derzelve de soldaten rukken welke in hutjes daarbuiten woonden, onder verbod dat voortaan noch officier noch soldaat buiten het fort mocht wonen. Te Fort van der Capellen alleen kon dit niet dan gedeeltelijk plaats hebben. De Maleiers bleven nu ook geruster en konden niet meer, zooals te voren, den commandant der troepen in de bovenlanden opwinden om hier of daar een aanval te wagen; de commandant werd verantwoordelijk gesteld.

Ik hoopte dat dit de Padries zoude hebben aangemoedigd om van hunnen kant ook stil te zijn, en dat zoodoende een oorlog, welke zoolang had geduurd, ten einde zoude gaan.

Ik heb mij hierin bedrogen gevonden.

Onze defensieve houding werd door de Padries aangemerkt als zwakheid, als werkeloosheid. Kort na de poeasa vielen ons de gezamenlijke Padries van Lintou en de 50 kota's van de kanten van Toengkar (vóór Tandjong Alam) aan; zij werden daar compleet geslagen en in wanorde teruggedreven, en alles werd weer rustig.

Tien dagen later deden die van Lintou een nieuwen aanval, op het fort Soeroasso. Zij zagen ons toen in onze eigene districten met eenige ongenoegens beladen en maakten van die gelegenheid gebruik: Soeroasso was bijna overrompeld. De luitenant Veltman wist des vijands kracht tegen te houden, sloeg hem af, en zij lieten hunne dooden in de gracht van het kleine fortje achter.

Deze beide aanvallen waren van een ernstigen aard, en het is ontwijfelbaar, dat bij eene nederlaag aan onze zijde, de gevolgen slecht te berekenen zijn geweest. Behalve deze twee gevallen hadden er gedurende dit jaar nog eenige strooppartijen plaats, welke van onzen kant onopgemerkt bleven en die door de Maleiers zelven verijdeld werden.

De beide nederlagen welke de Padries hadden ondergaan, èn bij Toengkar, èn voor Soeroasso, op een tijdstip dat juist ook de opstand van Kajoetanam zoo gelukkig voor ons gedempt werd, en met dat gevolg dat de eerste belhamels in onze handen vielen en naar

Batavia werden opgezonden, maakten een algemeen gunstigen indruk voor de belangen van het Gouvernement.

Het gelukte mij nu alhier, door middel van een inlander, te leeren kennen een jongen Arabier, een gelukzoeker, die sedert eenigen jaren een kleinen handel zoowel te dezer kuste als op die van Java dreef; zijn naam is Said-Salimoe'l-Djafried. Ik meende van hem partij te kunnen trekken, en hij toonde zich zeer genegen naar Lintou te gaan; ik bezigde verscheidene dagen, om hem met mijne inzichten bekend te maken en hem in staat te stellen om met vertrouwen zijn boodschap te doen.

Ik bepaalde den dag van zijn vertrek op het laatst van September, en deed het noodige opdat mijne zorgen zooveel mogelijk niet verijdeld konden worden.

Bij zijne komst in de bovenlanden werd hij op mijne aanbeveling zeer minzaam door de hoofden in de onder ons staande districten ontvangen; die hoofden deden de plechtigste beloften dat zij geen leed hoegenaamd zouden plegen aan de Padriesche hoofden die hij tot onze belangen mocht komen over te halen, en met deze verzekering vertrok mijn zendeling naar Telawas, vandaar naar Lintou. Het zoude te langwijlig zijn indien ik hier in alle omstandigheden van de zending van Said zoude treden; ik zal voortgaan de daadzaken te rapporteeren.

Na acht dagen afwezigheid kreeg ik de aangename tijding, dat de pogingen van mijnen zendeling met een gelukkigen uitslag bekroond waren, zijnde hij er in geslaagd, de Lintousche hoofden, die der 50 kota's, een gedeelte van Agam en Telawas te bewegen tot het openen van onderhandelingen met ons, ten einde rust en orde te herstellen. Ik kreeg hier al dadelijk schriftelijke verzekeringen vanwege de hoofden zelven, en met die bedoelingen zijn dan ook door genoemde hoofden *wakils* (gevolmachtigden) naar Padang afgezonden, n. l.:

1° Toewankoe Nan Saleh zelf, hoofd van Telawas

2°. Toewankoe Kramat, gevolmachtigde van Toewankoe Pasaman van Lintou;

3° Toewankoe di Bawa Tabing, gevolmachtigde van Toewankoe Gorgoe van de 50 kota's.

4° Datoe Oedjong, gevolmachtigde van Toewankoe Nan Rintjeh van Kamang Agam

Op hunnen doortocht naar deze districten zijn gemelde Padriesche hoofden, met een gevolg van nog vijf Toewankoes en 54 volgelingen of leerlingen, begeleid geworden door een escorte van 20 man, en overigens wel door de onzen onthaald en behandeld; evenzoo zijn zij ook in de benedenlandsche districten ontvangen geworden en verzorgd

Den 29° October jl zijn bedoelde Padries te Oedjong Karang, een uur afstand van Padang, aangekomen, en na aldaar twee dagen te hebben uitgerust, deed ik hen te Padang binnenrukken en een saluut van negen schoten geven

Na hen eerst nog twee dagen te Padang zelf te hebben doen

rusten, heb ik hen bij mij zonder eenige staatsie ontvangen en mij bij die eerste ontmoeting slechts bepaald hen eenige vragen te doen omtrent den welstand van hunne respectieve hoofden, en hoe zij het op hunnen tocht hadden gevonden: hun te kennen gevende, dat op een anderen dag over zaken zoude gehandeld worden.

Om de onderhandelingen te bespoedigen en meteen mijne bedoelingen zoo beknopt en klaar mogelijk aan genoemde Padriesche hoofden bekend te maken, voorts de inzichten van het Gouvernement ten aanzien van hunne landen, den onderlingen omgang tusschen hen en de onder onze bescherming staande Maleiers, en hunne verhouding tot het Gouvernement te ontwikkelen, heb ik elk hunner eene nota doen overhandigen, welke luidde als volgt:

De aanhoudende staat van oorlog tusschen de Maleische en Padriesche districten kan niet dan hoogst nadeelig zijn voor beide volkeren.

Het Gouvernement is voor eenige jaren, op dringend verzoek, bedacht geweest om rust te bezorgen aan de Maleiers van de Padangsche bovenlanden, door op verscheidene punten zich te vestigen.

Sedert dien tijd genieten de Padangsche Bovenlanden al meer en meer rust en welvaart.

Maar op de grenzen van den kant van Telawas, van Lintou, van de 50 kota's en Agam, zijn de inwoners van beide kanten altijd bevreesd, van zich elkander te zien aanvallen en te vernielen.

Het Gouvernement wil ook aan de Padriesche districten den vrede bezorgen en hen gerust stellen.

Het is daarom dat ik u heb gezonden Said-Salimoe'l-Djafried, een afstammeling van Uwen profeet, als zendeling, om U met mijne gedachten bekend te maken.

Gijlieden hebt met vertrouwen mijne brieven gelezen; Gijlieden zijt nu zelven naar Padang gekomen om te spreken, en Gij zult U overtuigen dat de rust en vrede met Uwe belangen overeenkomen.

Ik zal U nu zeggen welke de voornaamste punten zijn, waarop rust en vrede onder de beide volkeren kan komen:

1o. Het Gouvernement, hetwelk te Batoe Sangkar (Fort van der Capellen), te Soeroasso, te Padang Goentieng, te Tandjong Alam, te Boekit-tinggi, te Goegoeq Sigandang gezeten is, zal ten alle tijden de doortrekkende Padriesche handelaren beschermen; tot in Padang zullen zij beschermd worden, ook te Priaman zoo zij aldaar willen komen.

2o. Het Gouvernement zal de Padriesche hoofden, welke thans te Lintou, 50 kota's, Telawas en Agam het gezag hebben, als zoodanig erkennen, eerbewijzingen geven zoo zij afkomen, en met hen en hunne onderhoorige lieden in vrede en vriendschap leven.

3o. Het Gouvernement zal zich nimmer met den godsdienst der Padries bemoeien en hen ongestoord in hun geloof laten,

evenzoo als het Gouvernement altijd de Maleiers en andere natiën in hun geloof ongestoord heeft gelaten.

Daarentegen verlangt het Gouvernement:

1°. dat de hoofden van Lintou, 50 kota's, Agam en Telawas de handelaren ongestoord laten handelen, indien hunne belangen vorderen dat zij in de Padriesche districten komen.

2°. dat zij van hunnen kant alle aanvallen beletten, welke Padriesche kampongs tegen Maleische kampongs uit oude geschillen en veeten gewoon zijn te doen, terwijl het Gouvernement zal zorgen dat de Maleiers van hunnen kant ook rustig blijven jegens de Padriesche kampongs.

Als eenige Maleiers zich aan iets schuldig maken bij de Padries, zullen zij aan het Gouvernement uitgeleverd worden en streng gestraft; daarentegen, als zich Padries bij de Maleiers aan iets schuldig maken, zullen zij ook opgevat worden en aan de Padries overgeleverd om hunne straf te ondergaan.

Het Gouvernement zal vooreerst alle zijne posten laten op de plaatsen waar zij nu zijn, opdat de rust verzekerd blijve.

Later, wanneer men zal zien dat de communicatie rustig voortgang neemt, zullen de posten Tandjong Andalas vóór Batoe Sangkar en Beroelaq vóór Tandjong Alam kunnen terugtrekken; hiertoe zal nader onderling gehandeld worden, en het Gouvernement zal gaarne nog een tijd lang de groote onkosten doen om de rust en vrede te houden, en soldaten zullen in de forten van Batoe Sangkar, Soeroasso, Padang Goentieng, Tandjong Alam en Boekit-tinggi blijven om de rust en vrede te houden, totdat er een tijd zal komen dat Batoe Sangkar alleen daartoe voldoende zal geoordeeld worden.

De belasting op hanengevechten en amfioenschuiven heeft het Gouvernement daargesteld om diegenen, welke die gewoonte hebben, onder het oog te hebben; zoo dit niet was, zoude men overal hanenvechten en amfioenschuiven.

Eindelijk zullen de Toewankoes van Padriesch Agam, van de 50 kota's, van Lintou en Telawas, *soedagars* te Padang — welke aldaar de belangen voor de Padries zullen behartigen — kunnen hebben; deze zullen door het Gouvernement worden beschermd, en desnoods geholpen.

Daags na in het bezit dezer punten te zijn gesteld, begaven zij zich bij mij, ter erlanging van nadere mondelinge uitlegging, en drongen sterk aan op den invoer van hun geloof in de Padangsche bovenlanden, zoowel als op andere punten waar het Gouvernement zich gevestigd had; echter niet, zooals vroeger, stellig begeerende dat wij ons uit de bovenlanden hadden te verwijderen, wilden wij met hen in vrede leven

Ik verklaarde hun »dat het een ieder vrij stond, den Padrieschen godsdienst te omhelzen, dat het Gouvernement liever zag dat de menschen vroom dan goddeloos zijn, maar dat het niet kan dulden

rusten, heb ik hen bij mij zonder eenige staatsie ontvangen en mij bij die eerste ontmoeting slechts bepaald hen eenige vragen te doen omtrent den welstand van hunne respectieve hoofden, en hoe zij het op hunnen tocht hadden gevonden: hun te kennen gevende, dat op een anderen dag over zaken zoude gehandeld worden.

Om de onderhandelingen te bespoedigen en meteen mijne bedoelingen zoo beknopt en klaar mogelijk aan genoemde Padriesche hoofden bekend te maken, voorts de inzichten van het Gouvernement ten aanzien van hunne landen, den onderlingen omgang tusschen hen en de onder onze bescherming staande Maleiers, en hunne verhouding tot het Gouvernement te ontwikkelen, heb ik elk hunner eene nota doen overhandigen, welke luidde als volgt:

De aanhoudende staat van oorlog tusschen de Maleische en Padriesche districten kan niet dan hoogst nadeelig zijn voor beide volkeren.

Het Gouvernement is voor eenige jaren, op dringend verzoek, bedacht geweest om rust te bezorgen aan de Maleiers van de Padangsche bovenlanden, door op verscheidene punten zich te vestigen.

Sedert dien tijd genieten de Padangsche Bovenlanden al meer en meer rust en welvaart.

Maar op de grenzen van den kant van Telawas, van Lintou, van de 50 kota's en Agam, zijn de inwoners van beide kanten altijd bevreesd, van zich elkander te zien aanvallen en te vernielen.

Het Gouvernement wil ook aan de Padriesche districten den vrede bezorgen en hen gerust stellen.

Het is daarom dat ik u heb gezonden Said-Salimoe'l-Djafried, een afstammeling van Uwen profeet, als zendeling, om U met mijne gedachten bekend te maken.

Gijlieden hebt met vertrouwen mijne brieven gelezen; Gijlieden zijt nu zelven naar Padang gekomen om te spreken, en Gij zult U overtuigen dat de rust en vrede met Uwe belangen overeenkomen.

Ik zal U nu zeggen welke de voornaamste punten zijn, waarop rust en vrede onder de beide volkeren kan komen:

1°. Het Gouvernement, hetwelk te Batoe Sangkar (Fort van der Capellen), te Soeroasso, te Padang Goentieng, te Tandjong Alam, te Boekit-tinggi, te Goegoeq Sigandang gezeten is, zal ten alle tijden de doortrekkende Padriesche handelaren beschermen; tot in Padang zullen zij beschermd worden, ook te Priaman zoo zij aldaar willen komen.

2°. Het Gouvernement zal de Padriesche hoofden, welke thans te Lintou, 50 kota's, Telawas en Agam het gezag hebben, als zoodanig erkennen, eerbewijzingen geven zoo zij afkomen, en met hen en hunne onderhoorige lieden in vrede en vriendschap leven.

3°. Het Gouvernement zal zich nimmer met den godsdienst der Padries bemoeien en hen ongestoord in hun geloof laten,

evenzoo als het Gouvernement altijd de Maleiers en andere natiën in hun geloof ongestoord heeft gelaten.

Daarentegen verlangt het Gouvernement:

1°. dat de hoofden van Lintou, 50 kota's, Agam en Telawas de handelaren ongestoord laten handelen, indien hunne belangen vorderen dat zij in de Padriesche districten komen.

2°. dat zij van hunnen kant alle aanvallen beletten, welke Padriesche kampongs tegen Maleische kampongs uit oude geschillen en veeten gewoon zijn te doen, terwijl het Gouvernement zal zorgen dat de Maleiers van hunnen kant ook rustig blijven jegens de Padriesche kampongs.

Als eenige Maleiers zich aan iets schuldig maken bij de Padries, zullen zij aan het Gouvernement uitgeleverd worden en streng gestraft; daarentegen, als zich Padries bij de Maleiers aan iets schuldig maken, zullen zij ook opgevat worden en aan de Padries overgeleverd om hunne straf te ondergaan.

Het Gouvernement zal vooreerst alle zijne posten laten op de plaatsen waar zij nu zijn, opdat de rust verzekerd blijve.

Later, wanneer men zal zien dat de communicatie rustig voortgang neemt, zullen de posten Tandjong Andalas vóór Batoe Sangkar en Beroelaq vóór Tandjong Alam kunnen terugtrekken; hiertoe zal nader onderling gehandeld worden, en het Gouvernement zal gaarne nog een tijd lang de groote onkosten doen om de rust en vrede te houden, en soldaten zullen in de forten van Batoe Sangkar, Soeroasso, Padang Goentieng, Tandjong Alam en Boekit-tinggi blijven om de rust en vrede te houden, totdat er een tijd zal komen dat Batoe Sangkar alleen daartoe voldoende zal geoordeeld worden.

De belasting op hanengevechten en amfioenschuiven heeft het Gouvernement daargesteld om diegenen, welke die gewoonte hebben, onder het oog te hebben; zoo dit niet was, zoude men overal hanenvechten en amfioenschuiven.

Eindelijk zullen de Toewankoes van Padriesch Agam, van de 50 kota's, van Lintou en Telawas, *soedagars* te Padang — welke aldaar de belangen voor de Padries zullen behartigen — kunnen hebben; deze zullen door het Gouvernement worden beschermd, en desnoods geholpen.

Daags na in het bezit dezer punten te zijn gesteld, begaven zij zich bij mij, ter erlanging van nadere mondelinge uitlegging, en drongen sterk aan op den invoer van hun geloof in de Padangsche benedenlanden, zoowel als op andere punten waar het Gouvernement zich gevestigd had; echter niet, zooals vroeger, stellig begeerende dat wij ons uit de bovenlanden hadden te verwijderen, wilden wij met hen in vrede leven.

Ik verklaarde hun „dat het een ieder vrij stond, den Padrieschen godsdienst te omhelzen, dat het Gouvernement liever zag dat de menschen vroom dan goddeloos zijn, maar dat het niet kan dulden

dat de landen verwoest en de bevolking vermoord wordt onder voorwendsel van de nieuwe leerstellingen in te voeren, hetwelk ik — voegde ik er bij — wel wist, dat niet door de eerste hoofden gebillijkt werd, maar door de ongeletterde menigte kamponghoofden huns ondanks ten uitvoer gebracht werd".

Ik zeide met eenige drift: "dat de Padries geen recht hadden om dwang te bezigen, en het beter ware door een goed voorbeeld en door middel van goede scholen het toekomend geslacht te verbeteren, dan dat geslacht niet dan bloed en vuur voor oogen te leggen; dat het nu eens tijd werd dat men ophield te verwoesten; dat wij van onze kant dit geheele jaar geen aanval hadden gedaan en geen Maleier uit zijn woonplaats is voortgerukt om eenige wraak uit te oefenen, zijnde als bij ingeving, zeide ik, verzekerd dat de aanvaller altijd ongelukkig is; dat echter de Padries èn te Toengkar èn op Soeroasso in overgroote menigte hebben getracht het land te overloopen, hetwelk hun echter niet is gelukt, hebbende de Voorzienigheid, die de aanvallers altijd straft, ook hen gestraft zooals nog nimmer had plaats gehad; dat de Padries van Bondjol bij Kapoh geen vier dagen geleden totaal waren geslagen en teruggedreven, hebbende deze Padries hunne straf ontvangen omdat, nu al weder, zij de aanvallers zijn geweest."

Toewankoe Kramat, een hoog bejaard grijsaard, gevolmachtigde van Toewankoe Lintou (Toewankoe Pasaman) verhief toen zijne zwakke stem en riep uit: "dat wij het verledene in vergetelheid moesten dompelen en eene nieuwe betrekking aanvangen, zonder oude veeten op te halen." Ik antwoordde hem "dat dit volkomen met de gevoelens van het Gouvernement overeenkwam, hetwelk overigens zeer genegen is al het gebeurde te vergeten, indien het daarheen gebracht werd dat elk volk kon gevoelen dat zijn geluk in de rust bestaat, tot welker bevordering het Gouvernement zich zoovele uitgaven getroost".

Na vele wederkeerige explicatiën over den geest, waarin het Gouvernement aan alle volkeren bescherming geeft, keerden de hoofden zeer vergenoegd naar hun verblijf te Padang terug.

Na mij daartoe verlof te hebben gevraagd, kwamen twee dagen later de vier eerste Padriesche hoofden mij op nieuw bezoeken, te kennen gevende "dat zij de hun voorgelegde punten wel hadden gelezen en verstaan", en overhandigden mij eenen brief, door hen geteekend.

Deze brief luidde als volgt:

> God geve dat de braven in den Hemel komen en de slechten ter helle mogen gaan!
>
> De Profeet verlosse ons van den Booze.
>
> Na deze onze wenschen te hebben geuit aan den Bestuurder van het Heelal, voor het heil van het menschdom, hetwelk door hem gezegend wordt.
>
> Dit papier, hetwelk zuiver is omtrent de uitdrukking onzer beste wenschen, zal strekken tot getuigenis van de gezegden tusschen de beide partijen.

Hetgeen in deze vermeld wordt is vol achting die wel verdiend en gevestigd is, en wij voegen hier nog bij onze beste groeten voor den heer kolonel, die met geluk en zegen gezeten is in de kampong aan de rivier Padang, aan wien het gezag behoort over al de plaatsen in het eiland Sumatra.

Voeg daarbij dat hij met overleg en verstand recht doe, over alle ingezetenen, zooals betaamt en recht is, zooals in de goddelijke wetten is voorgeschreven.

Onze gebeden aan God zijn voor een hoogen ouderdom voor den heer kolonel, dat zijne grootheid steeds toeneme met zijne verlichtheid van geest en geluk voor het bestuur dat hij over ons allen voert

Laat deze brief ten bewijze dienen van ons, die van wereldsche rijkdommen afkeerig zijn en ons geheel aan het Opperwezen hebben overgegeven, de gemachtigden en aanvoerders van Toewankoe Lintou, die thans met voorkennis van den heer kolonel in zijn gebied zijn.

Wij gaan nu over om te spreken over den brief van den heer kolonel, die met geluk tot ons is gekomen, en wij hebben dien geopend en voorts gelezen, en wij hebben uit denzelven begrepen den wensch van verspreiding van geluk, waarmede wij zijn bekend gemaakt.

En wij allen Padries, die hetgeen in dien brief geschreven staat gehoord hebben, gevoelen ons hart zeer geneigd om zulks ook te wenschen, en wij bedanken daarvoor het Opperwezen, den Albestuurder.

Doch in dien brief zijn twee punten, niet overeenstemmende met onze hooge wet.

Het eerste dat het volk mag *spelen* en ten andere *amfioenrooken*.

Deze beide zaken kunnen geen goed aan het volk brengen, en er kan geen geluk daarmede in deze plaatsen bestaan

Mijnheer de kolonel moet hiervan wel overtuigd zijn.

Indien ons Maleiers vergund wordt deze beide zaken uit te oefenen, zoo kan onmogelijk rust bestaan en zal zulks altijd onrust veroorzaken. En indien mijnheer de kolonel wenscht voor altijd met ons in vrede te leven, dan verzoeken wij dat hij om onzentwille deze beide zaken langzamerhand gelieve te verbieden, n. l. alle *spelen* en het *schuiren van amfioen*, zoodanig is ons nederig verzoek aan den heer kolonel.

En daar de heer kolonel ons wil doen zweren en van ons verlangt onze handteekeningen op onze overeenkomsten, die voor altijd zullen blijven standhouden, zoo kunnen wij dit met Gods hulp wel doen, ten einde onze vriendschap verzekerd zij.

Wij verzoeken dat de heer kolonel dit binnen weinige dagen gelieve in gereedheid te brengen ten einde wij naar Lintou kunnen terugkeeren.

Uit dezen brief blijkt de loop der zaken tusschen de gemach-

tigden en het Gouvernement en hoe dezelve volkomen voortgang hadden (ook had ik geene middelen gespaard om door mijn zendeling hunnen geest tot meer heldere begrippen te brengen), en dat zij echter twee dingen verzochten, n. l. dat mettertijd en langzamerhand mocht worden verboden het opiumschuiven en het hanenvechten, zijnde zij overigens bereid om het te ontwerpen vredesverdrag te teekenen en te bezweren. Ik gaf hen voorloopig te kennen dat het Gouvernement zoude besluiten om de vier Toewankoes te Lintau, te Telawas, in de 50 kota's en te Kamang Agam als gezagvoerende hoofden te erkennen en liet hun tevens het gewicht gevoelen. dat er voor hen in gelegen was om nu door eene Europeesche macht als zoodanig te worden erkend.

De 15e November was de bepaalde dag om het vredesverdrag op de meest plechtige wijze te doen stand grijpen, bij welke gelegenheid de bedoelde vier Padriesche hoofden op den Koran, een voor een, den eed op eene plechtige wijze in handen van den Kali (hoogepriester) hebben afgelegd voor de stipte nakoming van de alzoo geslotene overeenkomst, zoowel voor henzelven als voor hunne nakomelingen, terwijl ik aan elk hunner een opzettelijk daartoe vervaardigd cachet uitreikte; en gingen zij vervolgens over, de acten met hunne respectieve handteekeningen te bekrachtigen, waarna ik zelf onder een saluut van 21 schoten dezelve teekende, en gaf aan ieder der vier hoofden een exemplaar, een behoudende om onder de archieven alhier te blijven berusten.

Den 18n zijn bedoelde Padriesche hoofden weder naar hunne landschappen teruggekeerd, hebbende twintig dagen te Padang doorgebracht, en zoo het schijnt zeer voldaan over de goede behandeling die zij genoten hebben en bijzonder veel vertrouwen in ons aan den dag gelegd hebbende.

Het gesloten tractaat was in zijn geheel van den volgenden inhoud [1]:

Acte van overeenkomst, aangegaan en gesloten tusschen Hubert Joseph Jean Lambert de Stuers, ridder van de militaire Willemsorde der derde klasse en van het Fransche legioen van eer, kolonel, adjudant van Zijne Excellentie den Heer Gouverneur-Generaal, resident van Padang en Onderhoorigheden,

en

Toewankoe Kramat, afgevaardigde en daartoe gemachtigd door den Toewankoe Pasaman van Lintou,

Toewankoe Nan Saleh, hoofd van Telawas,

Toewankoe di Bawa Tabing, afgevaardigde van den Toewankoe di Goegoe van de 50 kota's, en

Datoe Oedjong, afgevaardigde van den Toewankoe Nan Rintjeh van Kamang Agam, ter andere zijde.

Alle de contracteerende partijen oprecht verlangende, rust en

[1] Do Stuers (I bl. 106) en Lange — hem naschrijvende — (I bl. 135) geven dit stuk hoogst onvolledig terug in 9 à 10 regels; onjuist bovendien, want in het contract wordt niets gezegd van „onze forten", die „de grenzen zullen aangeven".

1 van deze resolutie werden de verrichtingen van de Stuers, "waardoor hij volkomen heeft voldaan aan de hem gegeven instructie en aan de verwachtingen van het Gouvernement, alleszins goedgekeurd en hem deswege de volle tevredenheid van de Hooge Regeering betuigd."

De gesloten overeenkomst is op verschillende wijzen beoordeeld [1], en de Stuers zelf zegt dat "men er niet meer gewicht aan hechtte dan zij waard was" [2]. Intusschen kwam zij zeker goed te stade, toen, in den loop van het jaar 1826, tengevolge van den Java-oorlog, de bezetting van Sumatra's Westkust met 17 officieren en 558 minderen moest worden verminderd en alzoo bijna tot de helft harer sterkte werd teruggebracht. Het bestuur, de middelen missende om de vaak overmoedige Padries in bedwang te houden, kon zijne zwakheid met meer of minder goed gevolg aan het oog onttrekken door heiligen eerbied voor te wenden voor eene overeenkomst, welke door de tegenpartij onophoudelijk geschonden werd.

Doch beschouwingen hierover behooren beter thuis in eene studie over het volgend tijdvak.

's Gravenhage, 20 September 1886.

---

[1] Het oordeel van Francis (Herinneringen III, bl. 173 en vlg.) is verre van gunstig.

[2] t. a. p. I bl. 107.

danige personen eenige huisvesting of bescherming verleenen, maar dat zij integendeel dezelve zullen aanhouden en aan de naastbij zijnde Nederlandsche autoriteit in de Padangsche bovenlanden dadelijk zullen doen opzenden; terwijl zij al verder beloven dat, wanneer eenige Maleiers of andere onderdanen van het Nederlandsch Gouvernement zich bij hen aan het een of andere wanbedrijf schuldig kwamen te maken, zij zoodanige personen aan het Gouvernement zullen overleveren om naar bevind van zaken te worden gestraft, terwijl daarentegen de eerst contracteerende partij wederkeeriglijk belooft, wanneer de ondergeschikten der in hoofde dezes vermelde Padries zich aan het eene of andere kwaad schuldig mochten maken, hen te doen opvatten en aan hunne hoofden over te leveren om insgelijks te worden gestraft.

Art. 6.

De Padriesche hoofden beloven van hunnen kant alle aanvallen, welke Padriesche hoofden of kampongs tegen Maleische kampongs, uithoofde van oude veeten zouden willen ondernemen, met al hun invloed te zullen tegengaan, ten einde rust en vrede niet gestoord worden, terwijl van den anderen kant de kolonel, resident en militaire commandant van Padang en onderhoorigheden voor zich en zijne opvolgers belooft te zullen zorgen, dat de Maleiers tegen de Padriesche kampongs rustig blijven en niets onbetamelijks ondernemen.

Art. 7.

De eerst contracteerende partij belooft vanwege het Nederlandsch Gouvernement, dat dit zich nimmer met betrekking tot de godsdienstige beginselen, bestuur of beheer van de landschappen der contracteerende Padries zal bemoeien of zich inlaten; maar integendeel hen daarin ongestoord zal laten, in gelijken voege als het Gouvernement ten allen tijde de Maleiers en andere natiën, die zich onder zijne bescherming bevinden, in hun geloof, gebruik en gewoonten ongestoord heeft gelaten.

Alle deze punten tot ons onderling genoegen vastgesteld zijnde, zullen zij stipt onderhouden en nagekomen worden, ten einde, onder den zegen van den Allerhoogsten, rust, voorspoed en welvaart over het land en volk verspreid worden.

Ter bevestiging waarvan door de in hoofde dezes genoemde personen eigenhandig deze overeenkomst is onderteekend en beëedigd geworden.

Aldus gecontracteerd te Padang, den 15n November van het jaar achttien honderd vijf en twintig.

Toewankoe Nan Saleh. De Stuers.
Toewankoe Kramat.
Toewankoe di Bawa Tabing.
Datoe Oedjong.

Dit contract werd goedgekeurd bij art. 2 der resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade van 24 December 1825 no 8; bij art.

1 van deze resolutie werden de verrichtingen van de Stuers, „waardoor hij volkomen heeft voldaan aan de hem gegeven instructie en aan de verwachtingen van het Gouvernement, alleszins goedgekeurd en hem deswege de volle tevredenheid van de Hooge Regeering betuigd.”

De gesloten overeenkomst is op verschillende wijzen beoordeeld [1], en de Stuers zelf zegt dat „men er niet meer gewicht aan hechtte dan zij waard was” [2]. Intusschen kwam zij zeker goed te stade, toen, in den loop van het jaar 1826, tengevolge van den Java-oorlog, de bezetting van Sumatra's Westkust met 17 officieren en 558 minderen moest worden verminderd en alzoo bijna tot de helft harer sterkte werd teruggebracht. Het bestuur, de middelen missende om de vaak overmoedige Padries in bedwang te houden, kon zijne zwakheid met meer of minder goed gevolg aan het oog onttrekken door heiligen eerbied voor te wenden voor eene overeenkomst, welke door de tegenpartij onophoudelijk geschonden werd.

Doch beschouwingen hierover behooren beter thuis in eene studie over het volgend tijdvak.

's Gravenhage, 20 September 1886.

[1] Het oordeel van Francis (Herinneringen III, bl. 173 en vlg.) is verre van gunstig.

[2] t. a. p. I bl. 107.

JAVAANSCHE SPREEKWIJZEN.

DOOR

A. C. VREEDE.

In de Bijdragen van 1878 toonde ik aan, dat de uitdrukking [illegible] niet „zoo bitter als suikersap”, maar „veel (*of* nog) zoeter dan suikersap” beteekent.

Tot dezelfde categorie van zegwijzen behoort [illegible], gesproken nl. van een botterik, niet — zooals in de vorige editie van het Jav. Woordenboek werd opgegeven — „scherp als een knie” d. i. dom, onbevattelijk, maar „scherp is een knie (daarmeê vergeleken), d. i. nog botter dan een knie.”

Ik verzuimde evenwel in de nieuwe editie de verkeerde verklaring eener analoge zegwijze te verbeteren. Het betreft de uitdrukking [illegible], van wonden gesproken, niet „zoo wijd van elkander als het vlechtwerk van een mand, d. i. dicht aan elkander”, maar „wijd van elkander is (daarmeê vergeleken) het vlechtwerk van een mand, m. a. w. „nog dichter (op elkander) dan het vlechtwerk van een mand.”

In diezelfde Bijdragen gaf ik een verklaring der spreekwijze [illegible] nl. dat die zou doelen op het „aetherische” van een schoon wezen, letterlijk: „als men het aanblikte, zou het als 't ware in de lucht verdwijnen”. Die opvatting, welke door het daarbij aangehaalde reeds zeer veel schijn van waarheid had, wordt nog nader bevestigd door een plaats voorkomende in Hs. 140 der Leidsche Bibliotheek. Op bl. 3 toch, regel 4, volgt op de woorden [illegible] (een variant op de uitdrukking in kwestie): [illegible] Het daar beschreven wezen was zoo aetherisch schoon (als of, wanneer men er naar keek, het zou verdwijnen) „en opstijgen naar den hemel.” Ook in Maleische gedichten komt volgens den heer Klinkert een der-

gelijke uitdrukking veelvuldig voor. Ik vind ze in de door hem uitgegeven Sjaïr Ken Tamboehan (Leiden, E. J. Brill 1886), waar bl. 6 van een schoone prinses gezegd wordt: *seperti akan lennjap di pandang mata* »het was alsof zij zou verdwijnen, als men haar aankeek.»

En nu nog even de uitdrukking [illegible]. Daarover is gehandeld in de Bijdragen van 1884, bl. 236, en in die van 1885, bl 119 en 370.

In de Bijvoegsels en Verbeteringen op het Javaansche Woordenboek, laatste uitgave bl. XXXVIII, heb ik omtrent die spreekwijze het volgende aangeteekend: *in* Abiâsâ, bl. 17, z. v. a. »nog mooier dan mooi» *ironisch voor* »erg gemeen» (op gezag van) Rhemrev. [Volgens den heer Humme zou de heer Rhemrev hem hebben te kennen gegeven, dat daarmee ter plaatse bedoeld werd »hoovaardig»]. Ik liet er evenwel op volgen, omdat mij de opvatting »erg gemeen» beter voorkwam: Vrg. Ib. 17, de woorden [illegible] van denzelfden Sentanoe déwa gebruikt, »hoe goed *of* braaf» *voor* »hoe gemeen». Sints verzocht ik nog den heer Rhemrev mij in Indië door een of anderen geletterden Javaan omtrent dit punt zekerheid te willen verschaffen. Ik schreef hem, dat mij de opvatting »mooier dan mooi» (ter plaatse in de Abiâsâ voor »erg gemeen») juist voorkwam, in verband met een uitdrukking als [illegible]. Het antwoord luidde, dat hij, afgescheiden van een verband tusschen [illegible] en [illegible], zich hield aan de eerste mij door hem gegeven verklaring; over »hoovaardig» (van den heer Humme) liet hij zich niet uit. Buitendien gaf een Javaan een verklaring, die ons beide zeer gezocht en onaannemelijk voorkwam.

Ik deel die hier niet mede, omdat m. i. door een plaats, die ik het geluk had in de Entol Anom aan te treffen (voorkomende op bl. 199 van het ter perse zijnde deel III mijner Madoereesche Handleiding) de zaak ten gunste van »mooier dan mooi» (en nu aldaar *ernst* en niet *ironisch*) is uitgemaakt. Het staat daar volkomen gelijk met [illegible].

De plaats luidt: [illegible]

[illegible]

Het Madoeresche [illegible] (Javaansch [illegible]) en [illegible] (Javaansch [illegible] een variatie op [illegible]) doelen hier blijkbaar op een overgroot geluk: dat zou „mooier dan mooi" of „meer dan heerlijk" zijn.

Ook de plaats in de Madoeresche bewerking van de Rama (bl. 120 van het bovengenoemde deel III Mad. Handl.) kan, hoewel niet met dergelijke zekerheid, door de beteekenis van „mooier dan mooi" of „opperbest" voor [illegible] (Jav. [illegible]) verklaard worden.

Rama namelijk, die Sita dewi aan de zorg van Laksamana overlaat, zegt: „ik zal hen (de naijverige, teleurgestelde minnaars) tegentrekken" [illegible] en dan de uitdrukking in kwestie. De Madoeresche woorden zoo letterlijk mogelijk in Javaansch overgebracht luiden: [illegible] Ik waag mij niet aan een vertaling, omdat ik niet zeker ben wat [illegible] hier moet beteekenen, doch de bedoeling van den zin is zeker deze: „het is goed of het behoort zelfs, dat een voorzichtig man op zijn hoede zij". En daarop kan dan uitstekend volgen [illegible] „dat is opperbest."

Doch hoe dit zij, de beteekenis van „mooier dan mooi" door de gelijkstelling met (het ons van elders bekende) [illegible] in de Entol Anom is boven twijfel verheven, en dan is de meest eenvoudige en natuurlijke verklaring der uitdrukking in de Abiâsâ, dat die daar in *ironischen* zin moet worden opgevat.

Het taalgevoel van den heer Rhemrev heeft hem ook weer in dezen tot de ware opvatting geleid.

Leiden, November 1886.

EENIGE MEDEDEELINGEN OMTRENT DE BOEGINEEZEN VAN KOETEI.

DOOR

S. W. TROMP.

In Koetei bestaat een schriftuur, een zoogenaamde »Salasila Boegis«,[1] welk stuk van belang is voor de kennis der Boegineesche volkplanting in dat rijk. Het is bekend dat dergelijke kolonies op vele plaatsen bestaan hebben en nog bestaan; die in Koetei is vooral merkwaardig om de overeenkomst in bovengenoemde »Salasila« vermeld. Zij behelst een offensief en defensief verbond tusschen de koloniseerende vreemdelingen, zich tot een nagenoeg onafhankelijke republiek constitueerende, en het Koeteische Sultanaat, dat hun gastvrijheid verleent. In deze verhouding is in den loop der tijden, speciaal in de laatste twintig jaren, een groote ommekeer gekomen. Wij zullen gelegenheid hebben, dit straks na te gaan, wanneer wij de voornaamste bestuursinstellingen, zooals die vroeger waren en thans nog zijn, beschouwen. Laten wij echter beginnen met in zijn geheel het document weer te geven, waarop van buiten geschreven staat:

»Dit geschrift is de kroniek van de oorspronkelijke vestiging der Boegineezen te Koetei en van hunne overeenkomst met de Koeteische Regeering.«

»Ini soerat salasilanja moela moela Boegis[2] masoq di Koetei serta dianja menaroh perdjandjian dengan karadjaan Koetei adanja.«

[1] »Salasila«; er bestaat in Koetei nog een andere »Salasila«, de geschiedenis der eerste vorsten van dat rijk inhoudende.

[2] »Boegis« of »taoe-Woegi«; dit is de collectieve naam voor de kolonisten van de overzijde van Straat Makassar; die in Koetei zijn echter voor verreweg het meerendeel afkomstig van Wadjo en slechts voor een klein deel van Bone en Soppeng; het is dan ook de »[illegible] taoe Wadjo« of adat der Wadjoreezen, welke gewoonlijk door de taoe-Woegi van Koetei wordt gevolgd.

Het stuk zelf luidt als volgt:

„Oorspronkelijk was men te Koetei lama gevestigd. Te dien tijde liepen Boegineezen te Koetei binnen om handel te drijven; één, twee prauwen kwamen en evenveel zeilden uit. Later vermeerderde dit aantal van lieverlede tot vier, vijf prauwen en zoo ging het voort. Van lieverlede toch vermeerderde het aantal prauwen, te Koetei binnenvallende, totdat men eindelijk een kampong stichtte, maar wanneer het hun tijd was om naar hun land terug te keeren, keerden zij gezamenlijk terug, niet meer achterlatende dan ter bewaking hunner plaats.

En zoo gebeurde het op zekeren tijd, dat de vorst van Koetei zijne mantri's verzamelde om over de handelwijze der Boegineezen te beraadslagen. De vorst van Koetei zeide toen tot zijne mantri's: „Staat het u aan en neemt gij genoegen met deze wijze, waarop de Boegineezen tegenover ons land handelen of staat u die niet aan en neemt gij er geen genoegen mede, zij zijn slechts op het goede en aangename van ons gesteld en het schijnt dat wanneer ons eenige moeielijkheid of leed overkomt, zij niet genegen zijn, daarin te deelen?"

Daarop zeiden de mantri's tot den vorst: „ons staat de handelwijze der Boegineezen niet aan."

Toen hernam de Vorst tot zijne mantri's: „als dat zoo is, dan is het beter dat wij die Boegineezen roepen opdat wij hen ondervragen."

Dadelijk werden de Boegineezen geroepen en toen zij vóór den Vorst en zijne mantri's verschenen waren, vraagden de voorname mantri's aan de Boegineezen aldus:

„Zegt, Poea's, wij vragen aan u allen, gij zijt immers gesteld op het goede van ons Koeteineezen en deelt gij in onzen voorspoed? Wanneer nu eenig leed ons overkomt, wilt gij dan ook daarin deelen of niet?

---

[1] Koetei lama. De eerste vorsten van Koetei kerta negara (eigenlijke naam van het rijk) hielden verblijf te Koetei lama, nabij de Goenong Djaitan Lajer, niet ver van de monding der Mahakam rivier. Later werd de zetel van het bestuur verschillende malen verlegd. Eerst werd hij overgebracht naar Pemarangan, gelegen aan de uitmonding der Djembajan rivier in de Mahakam, niet ver boven het tegenwoordige Samarinda; later ging men nogmaals terug naar Koetei lama doch voor korten tijd; toen vestigde men zich aan de samenvloeiing van de Tengarong-rivier en de Mahakam, een eind hooger op dan Djembajan. Tengarong werd na eenige sterfgevallen verlaten en aan de overzijde, een weinig benedenstrooms, Gresik opgezocht. Ook Gresik beviel niet op den den duur en keerde de vorst naar Tengarong terug, welke plaats sedert de Residentie der Sultans is gebleven. Dit verblijf is echter ook nog niet ongestoord geweest, daar Tengarong in 1844 gedurende eenigen tijd verlaten en intusschen door onze marine verbrand is (7 April 1844).

«Atsal bermoela orang membikin negri di Koetei lama [1] kapada koetika itoelah orang Boegis masoq berniaga di Koetei masoq satoe doewa prahoe di Koetei kaloewarnja demikian djoega kamoediannja samingkin bertambah masoq lagi sampej ampat lima prahoe demikian itoelah ka-adaannja samingkin bertambah banjaknja prahoe masoq di Koetei sampej dia memboewat satoe kampong tetapi bila sampej waqtoenja dia poelang poelang sama sekali sekadar tinggal njang menoenggoeh itoe tempat sadja mendjadi kapada soewatoe tempo Radja di Koetei mengoempoelkan sekalian mantri mantrinja bermoesjawarat moepakat akan perboewatannja orang Boegis maka berkatalah radja Koetei kapada sekalian mantri mantrinja apa kamoe soeka dan trima itoe perboewatannja orang Boegis kapada negri kita ini njang demikian itoe oetawa tiada soeka tiada terima seperti itoe perboewatannja tjoema dia menjoekaï kapada kita poenja kabaïkan dan kita poenja kasenangan sadja roepanja tatkala ada hal soewatoe apa apa kasoesahan dan kasakitan kita tiadalah soeka toeroet maka mengatoer sembah sekalian mantri mantri kapada radja serta katanja tiada patik sekalian menjoekaï di atas perboewatannja itoe orang Boegis maka berkata kombali itoe radja serta katanja kapada sekalian mantrimantrinja djikalau demikian lebih baik kita panggil sekalian itoe Boegis sopaja kita tanja kapadanja maka di panggillah kapada masa itoe djoega sekalian orang Boegis serta dianja poen datanglah sekalian orang Boegis menghadap kabawah hadlirat radja [2] dan tanah [2] maka bertanjalah sekalian mantri mantri njang besarnja kapada itoe orang Boegis he sekalian poea poea orang Boegis sekarang kita bertanja kapada sekalian kamoe soekakah sekalian kabaïkan kami orang Koetei dan toeroet kasenangan kami orang Koetei maka djikalau ada kadjahatan kami

---

[1] Het Maleisch bestuur van Koetei (in Berouw en vele andere Maleische rijken vindt men hetzelfde terug) is samengesteld uit twee deelen: 1°. de Karadjaan bestaande uit a den Radja — Vorst en b de leden der vorstelijke familie, meerendeels Pangerans, die een soort van Adviseerend Lichaam constitueeren; 2°. de «Tanah» [illegible] ook «Benoewa» geheeten, bestaande uit a de mantris (te Berouw heeten zij «Wadjir», gewoonlijk zijn zij vier in getal), een soort van ministers, raadgevers van den Vorst, tevens overbrengers van zijn wil en b de penggawa's, mantris van den 2e rang, eigenlijke volkshoofden, die de bevelen der mantris aan de onderdanen overbrengen en door dezen doen opvolgen.

Hoe absoluut het gezag van den vorst ook schijne en soms ook inderdaad zijn moge, overeenstemming van «Karadjaan» en «Tanah» wordt toch volgens den adat in alle zaken van eenig belang vereischt. (De woorden Karadjaan en Tanah zijn [illegible] te vertalen.)

Hierop antwoordden de Boegineezen dadelijk: „het is niet de gewoonte van ons Boegineezen, alleen lust te hebben in het goede van menschen en plaatsen; wanneer wij gesteld zijn op den voorspoed van een volk, dan deelen wij voorzeker ook als het in tegenspoed is.”

Toen pas sprak de „Karadjaan” van Koetei tot de Boegineezen: „wanneer het met oprechtheid is, dat gij aldus verklaart en spreekt, dan is het beter dat gij naar huis gaat en bij overleg uit uw midden kiest, wie hoofd kan worden, opdat gijlieden het gemakkelijk zult hebben; wanneer er iets verkeerds is gebeurd of als er eenig bevel is van Vorst of negorij, dan gaat dat slechts tot aan dat hoofd en is hij het, die de verschillende Boegineesche stammen, welke te Koetei zijn, verzamelt en doet beraadslagen.”

De Boegineezen stemden dit toe en vraagden vergunning naar hunne woonplaats te gaan. Dadelijk daarop vergaderden zij om te beraadslagen over de bevelen van den Vorst, waarin zij toegestemd hadden. Staande die beraadslaging werd iemand gevonden, dien men tot hoofd aanstelde met den naam van Adoe.

Toen men met deze overlegging klaar was, bracht men dien Poea Adoe ter audientie bij den Vorst van Koetei. Deze sprak: „wanneer uw aller hart oprecht is in alles, zooals wij overlegd hebben, dan is het veel beter dat deze Adoe een vaste woonplaats maakt, zooals de adat, voor negriën gebruikelijk, is.

Hierop antwoordde de Adoe tot den Vorst: „dit is ook mijn plan, maar ik heb geen middelen.”

„Welnu”, sprak de „Karadjaan”, „zoek maar Adoe in alle kampongs in het rijk van Koetei, wanneer gij gevonden hebt zooals u bevalt, dan zal ik u helpen in alles wat de adat verlangt.”

De Poea Adoe was hierover verheugd en zeide den „Karadjaan” van Koetei dank.

Daarop gingen de Boegineezen naar huis, ieder naar zijn eigen kampong.

De Adoe ging zoeken en eensklaps vond hij iemand, die hem aanstond en die hij tot vrouw nam, waarop hij met zijne familie den volgenden dag bij den Vorst zijne opwachting maakte om de vrouw, die hij tot echtgenoote wenschte, voor te stellen.

Toen de „Karadjaan” hoorde, wie de Adoe tot ega wenschte, zweeg zij op zijne woorden, omdat die vrouw behoorde tot de familie, die van overouden tijd af gebruikt werd bij de Koeteische hofceremoniën wanneer er een prins was, uit Vorstelijke ouders geboren, bestemd om den Vorst, namelijk den Sultan, op te volgen. Zoo'n prins toch

kamoe soeka djoegakah toeroet oetawa tiada maka menjahoetlah sekalian orang Boegis kapada masa itoe djoega tiada adat kapada kami orang Boegis menjoekaï di atas kabaïkan orang dan negri sadja bila kami menjoekaï di atas sekalian kabaïkan orang negri temptoe kami toeroet djoega djikalau ada kadjahatannja maka bahroelah berkata karadjaan Koetei kapada sekalian itoe orang Boegis djikalau telah dengan sasoenggoehnja awa poenja pengakoean dan perkataan demikian itoe terlebih baik awa sekalian poelang serta awa moepakat pilih satoe orang deri pada awa sekalian njang boleh akan di perboewat kapala sopaja senang awa tatkala ada hal salah sabaginja oetawa ada printah deri pada radja dan negri sampej kapada itoe kapala sadja maka itoe kapala njang mengoempoelkan dan memoesjawaratkan kapada sekalian bangsa Boegis njang ada di tanah Koetei maka mengakoe sekalian orang Boegis serta bermohonlah poelang ka tempatnja sendiri lantas kapada waqtoe itoe djoega dia orang berkoempoel moesjawaratkan itoe sekalian titah radja njang soedah di akoeïnja maka di dalam itoe moesjawaratan dapatlah satoe orang di djadikannja kapala bernama Adoe satelah selesejlah moepakatannja di bawanjalah itoe Poea Adoe menghadap kabawah hadlirat Radja Koetei maka berkatalah karadjaan Koetei djika telah bersoenggoeh soenggoeh hatimoe sabagimana njang telah kita moepakatkan terlebih baik ini Adoe bikin tempat katetapan seperti adat njang telah terpakej kapada negri maka mengatoer sembah itoe Adoe kabawah hadlirat karadjaan demikian itoelah niat patik tetapi tiada mempoenjai daja dan oepaja mendjadi kata karadjaan he adoe tjari sadja olehmoe kapada sekalian kampong njang ada di dalam ini negri Koetei djika telah Adoe dapat sabagimana njang Adoe soekaï akoelah njang menoeloeng diatas sekalian adatnja mendjadi soekalah hatinja Poea Adoe serta menarima soekoer kapada karadjaan Koetei maka kombali sekalian orang Boegis masing masing poelang kakampongnja maka mentjarilah itoe Adoe tiba-tiba dapat satoe orang njang di soekaï dan di perboewat bininja serta kombali itoe Adoe kapada lain haraja dengan sanak soedaranja menghadap kabawah hadlirat karadjaan menjembahkan itoe prampoewan njang hendaq di perboewatnja bini maka satelah di dengar oleh karadjaan itoe orang njang di kahendakï oleh Adoe di perboewat bini terhantilah karadjaan deri pada perkataannja itoe Adoe oleh sebab itoe orang prampoewan njang hendaq di perboewatnja bini oleh Adoe itoe atsal katoeroenannja deri Boeloe dhoeloe kalanja di pakej oleh adat karadjaan Koetei bila ada karadjaan mempoenjai Batara bapa Ratoe iboe Soeri toseng kasoema

mocht niet [1] de aarde betreden alvorens het feest „erau” gevierd was. Bij die gelegenheid werd dan de familie van die vrouw gebruikt; op haar hoofd werd eerst de voet gezet, dan pas werd deze gezet op het hoofd van een verslagene, daarna werd de kop van een levende, vervolgens die van een doode karbouw betreden, eindelijk werd een stuk ijzer betreden en pas dan mocht de voet op de aarde neergezet worden.

Om deze reden was het dat de „Karadjaan” schoorvoetend op de woorden van den Adoe antwoordde. Na eenigen tijd pas sprak de „Karadjaan” tot den Adoe: „Wat uw voornemen betreft, dit neem ik u niet kwalijk maar alleen is er verkeerd aan dat zij, die gij wenscht te huwen, degene is, die gebruikt wordt, wanneer de Vorst feest viert voor zijn zoon, die bestemd is, hem op te volgen; deze mag geen voet op de aarde zetten alvorens hij het hoofd van iemand der familie, waaruit gij een vrouw wilt nemen, betreden heeft. Misschien dat in later tijd geen ander dan uw vrouw over is en dan moet deze genomen worden om bij het bedoelde feest dienst te doen Daarom hindert het mij innerlijk, maar wanneer gij toch wilt en dit niet ten kwalijk duidt, dan kunt gij haar tot vrouw nemen.

Hierop zeide de Poea Adoe: „Ja, Toewankoe, wat is er aan te doen; want dit is nu eens de adat van de „Karadjaan” van Koetei.

Aldus huwde de Adoe met de straks bedoelde vrouw.

Eenigen tijd nadat de Adoe getrouwd was, kwam het er toe dat de Vorst het „erau bertidjak tanah” feest vierde en men iemand van de familie, die daarbij moest dienen, zocht. Er was echter niemand anders over dan degene, die door den Adoe tot vrouw was genomen.

Die vrouw nu werd geroepen en sprak de „Karadjaan” tot den Adoe: „Zeg, Adoe, nu komt hetgeen ik u vroeger verteld heb uit en nu wordt uw vrouw gebruikt bij het „tidjak tanah.”

En de vrouw van den Poea Adoe werd gebruikt; haar hoofd werd betreden zooals adat is.

---

[1] Een volgenden keer stel ik mij voor, de Salasila Koetei, waarin, onder meer, de oorsprong van het „tidjak tanah” besproken wordt, te behandelen. Hier zij voldoende, het volgende daaromtrent te vermelden. Wanneer den Vorst van Koetei een vermoedelijke troonopvolger geboren wordt uit een vorstelijke moeder (aldus anak gahara of kasoema), dan mag dit kind niet eerder op de aarde loopen (wel in huis op den vloer of ook buiten op planken), dan na afloop van de plechtigheid, het „tidjak tanah”, die daarin bestaat dat het prinsje gedragen wordt over het hoofd van een levend mensch, een afgehouwen (gesneld) menschenhoofd, den kop van een levenden, dien van een geslachten karbouw, een stuk oud ijzer en een stuk steen; met zijne voetjes moet hij die zes voorwerpen aanraken, als het ware

widjil ing tapa rambesing medoe itoelah di namakan poetra kasoema bakal akan boewat mengganti djadi radja ijani Sulthan tiada boleh ¹ menidjak tanah djikalau belom di kerdjakan pekerdjaan erau waqtoe itoe di pakej katoeroenannja itoe orang di tidjakan kapalanja dan baharoe di tidjakan kapala orang mati dan di tidjakan kapala karbo hidoep dan kapala karbo mati baharoe di tidjakan besi baharoe boleh menidjak tanah deri sebab itoelah mendjadi karadjaan lambat menjaboet perkataan Adoe soedah sedeng lamanja baharoelah karadjaan mengandika kapada itoe Adoe he Adoe deri awa poenja maqsoed tiadalah akoe menjalahi tetapi itoe sadja salahnja itoe orang njang hendaq awa perboewat bini itoelah orang njang terpakej tatkala ada pekerdjaan radja me-eraukan poetranja njang bakal mendjadi ganti karadjaan tiada boleh menidjak tanah sabelomnja menidjak kapada kapala orang katoeroenan njang hendaq awa perboewat bini itoe barangkali nanti kamoedian hari tiada ada lagi njang lainnja deri pada bini awa itoe mistilah awa poenja bini itoe di ambil akan di pakej di dalam pekerdjaan bertidjak tanah maka deri itoelah ada sedikit sangkal di hatikoe tetapi djikalau ada awa soeka djoega tiada mendjadi akan ketjil hati kapada Adoe boleh Adoe perboewat bini maka Poea Adoe poenja pengatoeran sembahnja kapada karadjaan sraja katanja ija toewankoe apa boleh boewat karana soedah teradat kapada karadjaan Koetei mendjadi di kawinkanlah Adoe itoe dengan prampoewan njang terseboet itoe tadi.

Hata berapa lamanja Adoe soedah kawin maka sampejlah kapada masa pekerdjaan Radja erau bertidjak tanah serta di tjarilah orang katoeroenan njang di pakej bertidjak tanah tiada ada njang lain hingga njang ada itoelah njang di perboewat bini oleh Adoe itoe djoega njang lagi maka di panggillah itoe bini maka berkatalah karadjaan kapada Adoe he Adoe sekarang sampejlah kapada perkataankoe njang telah akoe rewajatkan kapada awa tatkala dhoeloenja maka sekarang di pakejlah bini awa boewat bertidjak tanah serta di pakejlah bini Poea Adoe di tidjak kapalanja sabagimana adat

---

betreden; pas daarna mag hij vrij op de aarde rondloopen. Deze formaliteit is nog steeds de rigueur.

Degenen, die bij voorkomende gelegenheden hun hoofd moeten beschikbaar stellen voor deze vernederende plechtigheid, zijn dezelfden, die van vroeger af hiertoe verplicht zijn geweest, en waaruit de Poea Adoe het ongeluk had, zijne vrouw te nemen. Zij behooren tot ééne familie, van oorsprong krijgsgevangenen; zij zijn steeds te samen blijven wonen zooals zij nu ook nog doen in de kampong Kendal aan de monding der Tenggarong-rivier. Tegenover de verplichtingen, die op hen rusten, genieten zij ook privilegiën

Toen het „erau”feest afgeloopen was, was het alsof de Adoe berouw had en zich schaamde dat het hoofd zijner vrouw bij het „tidjak tanah” gediend had, en de Adoe met vrouw en kinderen en de geheele familie pakten hun boeltje in en maakten de prauwen klaar om te vertrekken. Toen dezen gereed waren, vertrok de Poea Adoe en zeilde rechtstreeks naar Solok.

Toen hij te Solok was aangekomen, ging hij dadelijk met vrouw en kinderen en familie naar den wal om zich aan den Vorst van Solok over te geven. Deze gaf aan een mantri van hem bevel om bij de Boegineezen, die pas gekomen waren, te informeeren van waar zij oorspronkelijk kwamen, hoe hun woonplaats heette en wat de reden was dat zij zoo onverwachts zich kwamen overgeven. De mantri deed bij den Poea Adoe onderzoek, waarop deze zeide dat hij duizende malen smeekte om zijne schande te Koetei te bedekken; hij verhaalde waarom zij in den beginne te Koetei waren binnengeloopen en wat het doel was geweest van hun verblijf aldaar. Verder vertelde hij alles wat met zijne vrouw gebeurd was, hoe haar hoofd gediend had bij het „tidjak tanah,” alles tot in de kleinste bijzonderheden toe deelde hij mede.

Daarna bracht de mantri dit over aan den Vorst, er bijvoegende dat zij verklaard hadden van geslachte tot geslachte onderdanen van den Vorst van Solok te zullen blijven als hunne schande maar uitgewischt werd. Dit zeggen van den Poea Adoe, door den mantri aan den Vorst medegedeeld, werd door dezen in overleg met zijne mantri's en onderdanen goedgekeurd en vond men het gepast, dien Poea Adoe te helpen en zijne schande te bedekken.

Daarop werden bevelen aan de mantri's gegeven om de onderdanen op te roepen en zich klaar te maken om Koetei aan te vallen. Toen men met de wapening gereed was, zeilde de geheele vloot uit naar Koetei. Eenigen tijd later kwam men hier aan en werd dadelijk van de wapenen gebruik gemaakt. Het geheele land van Koetei ontstelde dat de Soloksche vijanden aangevallen hadden. Toen was het dat Koetei met Solok oorlog voerde.

Na eenige dagen strijdens verloren de Solokkers den krijg en vluchtten zij naar hun land terug; er waren echter ook, die buit en krijgsgevangenen maakten; van daar dat er tot heden nog menschen van Koeteische afkomst te Solok zijn.

Daar staat geschreven, dat, toen Koetei Kerta Negara oorlog gevoerd had met Solok, de „Karadjaan” van Koetei met de mantri's, penggawa's en onderdanen overlegde om gezamenlijk van Koetei lama

telah selasejlah deri pada pekerdjaan erau radja itoe adalah itoe Adoe roepa roepa menjesal serta ma-ambil maloe oleh sebab di pakej bertudjak tanah kapala bininja itoe tadi maka berkemeslah itoe Adoe dengan anak bininja dengan sekalian koelawarganja bersijap prahoe boewat kaloewar telah soedah sijap prahoenja kaloewarlah Poea Adoe troes belajar ka Soeloe telah sampej di Soeloe lantas dia naik dengan sekalian anak bininja dan koelawarganja menjerahkan dirinja kapada radja Soeloe maka radja Soeloe memerintahkan kapada mantrinja memeriksa kapada orang Boegis njang baharoe datang itoe deri mana atsal datang dan apa nama negrinja dan apa sebabnja mendjadi sakoenjoeng koenjoeng datang menjerahkan dirinja maka di periksa oleh mantri kapada Poea Adoe maka sembahnja Poea Adoe kapada mantri sahingga dengan beriboe riboe harep minta toetoepkan kamaloean di Koetei maka di tjaritakanlah deri atsal bermoelanja masoq di Koetei dan pri halnja di priksa maqsoednja tinggal di Koetei maka sekalian pri hal ichoewal bininja di pakej bertidjak tanah kapala bininja hingga habislah sekalian hal itoe di tjaritakan maka sasoedahnja itoe di sembahkanlah oleh mantri kapada radjanja serta di sembahkannja djoega perpengakoeannja bersatoeroentimoeroennja mendjadi hambarajat kapada radja Soeloe atsal di toetoepkan kamaloean maka perkataan Poea Adoe itoe njang di sembahkan oleh mantri kapada radja di perkenankan radja dengan moepakatannja mantri dan isi negri sapatoetnja djoega di toeloeng dan di toetoepi kamaloeannja itoe Poea Adoe maka kaloearlah printah kapada sekalian mantri mantri boewat menggerahkan sekalian rajat bersijap pergi melanggar ka Koetei.

Telah soedah sijaplah sekalian alat peparangan berlajerlah sekalian angkatan itoe ka Koetei.

Telah beberapa lamanja sampejlah ka Koetei lantas sekalian alat itoe melanggar di negri Koetei maka terkedjoetlah sekalian djadjahan negri Koetei akan moesoeh Soeloe datang melanggar maka koetika itoe berpranglah Koetei dengan Soeloe beberapa hari prang maka kala itoe Soeloe serta lari kaloewar kombali ka negrinja tetapi ada tjoega njang mendapat rampasan dan tawanan itoelah sebabnja djadi ada bangsa Koetei di negri Soeloe sampej sekarang ini.

Aikisah terseboet perkataan Koetei Kerta Negara sasoedahnja berprang dengan Soeloe itoe bermoepakatlah karadjaan Koetei dengan segala mantri mantri penggawanja dan sekalian hamba rajatnja akan

naar Pemarangan Djembajan te verhuizen en dáár een negri te stichten. Dit gedaan zijnde, verhuisde men van Koetei lama naar Pemarangan. Nadat men eenigen tijd te Pemarangan gevestigd was geweest, kwamen er wederom, evenals dit vroeger de gewoonte was, Boegineezen handel drijven.

Alsnu verzamelde de „Karadjaan" de mantri's om er over te beraadslagen dat de Boegineezen een handelplaats hadden opgericht, deze heette Samarinda.

Ratoe Pemarangan liet daarop zijne mantri's de Boegineezen roepen om vóór hem te verschijnen, en toen dezen verschenen waren, sprak hij:

„Zegt, Boegineezen, Wadjoreezen, het hindert mij zeer te zien dat gij eene vestiging voor den handel te Koetei gemaakt hebt, maar dat er geen hoofd is, dat op het lief en leed, op alles wat u overkomt kan toezien."

Hierop zeiden de Boegineezen eerbiediglijk tot Ratoe Pemarangan: „Wij vragen duizendmaal verschooning, maar van vroeger af was reeds ons verlangen te doen zooals Uwe Hoogheid zeide; wij hadden echter Uwe Hoogheid nog geen toestemming gevraagd, doch wanneer Uwe Hoogheid nu toestemming geeft, kunnen wij iemand tot hoofd aanstellen." Ratoe Pemarangan antwoordde hierop: „Gaat naar huis, Wadjoreezen, en beraadslaagt en overlegt, wien gij Adoe wilt maken; verschijnt pas daarna weder voor de „Karadjaan" en „Tanah".

Toen de Boegineezen Ratoe Pemarangan aldus hoorden spreken, gingen zij naar huis om te beraadslagen en te overleggen. Zij vonden iemand genaamd Anachoda Latoedji; hij werd Adoe gemaakt en deze Poea Adoe naar Pemarangan gebracht om vóór de „Karadjaan" en „Tanah" zijne opwachting te maken.

Nadat de Boegineezen van Koetei en de mantri's in de receptiezaal bijeengekomen waren, kwam Ratoe Pemarangan buiten en besteeg zijn troon; vervolgens zeide hij tot de Boegineezen: „Wadjoreezen, hebt gij iemand gevonden voor Adoe?"

De Boegineezen antwoordden: „Om deze reden verschijnen wij allen voor Uwe Hoogheid; deze Anachoda Latoedji is het, dien wij overeengekomen zijn, Matowa, dat is Poea Adoe, te maken."

[1] Dit moet geweest zijn Koetei's twaalfde Vorst Pangeran Dipatti Toewa Ing Martapoera, ook genaamd Pangeran Djembajan of de dertiende Vorst Pangeran

berpindah deri Koetei lama ka Pemarangan Djembajan memboewat negri di sitoe sasoedahnja maka berpindahlah negri di Koetei lama ka Pemarangan soedah beberapa lamanja tetaplah negri di Pemarangan maka kapada masa itoe poela masoq orang Boegis sabagimana adat njang dahoeloekala berniaga di Koetei maka mengoempoelkanlah sekalian mantri mantri oleh karadjaan boewat moesjawarat halnja orang Boegis soedah memboewat tempat perhantian berdagang itoelah bernama Samarinda maka mengandikalah [1] Ratoe Pemarangan menjoeroeh kapada sekalian mantri mantri memanggil sekalian orang Boegis menghadap kabawah hadlirat Ratoe Pemarangan serta menghadaplah sekalian orang orang Boegis kapada karadjaan maka Ratoe Pemarangan mengandika he Boegis tâoe Wadjo sangatlah soesah hatikoe melihat angkau sekalian soedah memboewat tempat pemondokan berniaga di Koetei tetapi tiada ada satoe kapala njang boleh melihat sekalian djahat dan baik di atas sekalian hal hal angkau maka mengatoer sembah sekalian orang Boegis kabawah hadlirat Ratoe Pemarangan memohonkan ampon beriboe-riboe ampon patik sekalian njang diperhamba di bawah kaoes karadjaan sadahoeloenja memang ada patik sekalian berhadjet seperti pengandika di bawah kaoes itoe tetapi olehnja belom memohonkan idzin kabawah hadlirat andika sekarang djikalau di bri idzin bolehlah patik sekalian mendirikan kapala maka mengandikalah Ratoe Pemarangan he tâoe Wadjo kombalilah angkau sekalian katempatmoe itoe bermoesjawarat dan moepakat siapa siapa njang angkau moepakatkan mendjadi Adoe baharoelah angkau sekalian kombali menghadap kapada karadjaan dan tanah.

Telah sekalian orang Boegis mendengar titah Ratoe Pemarangan demikian itoe kombalilah sekalian orang Boegis bermoesjawarat dan bermoepakat maka dapatlah satoe orang bernama Anachoda Latoedji soedah di perboewat Adoe maka di bawalah itoe Poea Adoe menghadap karadjaan dan tanah di Pemarangan.

Satelah soedah terhimpoen sekalian Boegis Koetei dan mantri mantri sekaliannja di penghadapan maka kaloewarlah Ratoe Pemarangan doedoeq bertahta karadjaan serta mengandika kapada sekalian orang Boegis he tâoe Wadjo telah adakah angkau mendapat orang njang angkau djadikan Adoe maka di persembahkan oleh sekalian orang Boegis inilah mendjadi patik sekalian menghadap kabawah hadlirat inilah Anachoda Latoedji namanja njang patik sekalian

[1] Pandji Mendapa Ing Martapoera, na zijn dood genoemd Merohoem Pemarangan (de tegenwoordige Sultan is de 18de Vorst).

Daarop sprak Ratoe Pemarangan: „Zeg, Matowa Adoe, misschien hebt gij dezelfde plannen als de Adoe tijdens wij nog te Koetei lama waren." De Poea Adoe antwoordde: „Toewankoe, ik met kinderen, kleinkinderen en verdere familie wij verschijnen juist voor Uwe Majesteit omdat wij een eed voor Uwe voeten wenschen af te leggen.

Mogen onze nakomelingen worden gelijk een plant, die niet uitbot, gelijk een plant zonder pas ontloken blâren, gelijk een plant, waarop zich geen vogeltje meer neerlaat, als wij ooit booze gedachten koesteren jegens de „Karadjaan" en „Tanah" van Koetei.

Hierop antwoordde Ratoe Pemarangan: „Wadjoreezen, indien gij aldus belooft, dan zijn de Koeteineezen de rechterhand, de Boegineezen de linkerhand van de „Karadjaan" van Koetei.

„Toewankoe", hernam de Poea Adoe," als ik nog een spreekwoord mag gebruiken?" „Dat moogt gij," zeide Ratoe Pemarangan „al wat gij wenscht te zeggen moogt gij uitspreken." „Welnu dan Poeang," vervolgde de Poea Adoe, „al raakt ons de dunne bladnerf van een kokospalm, wanneer wij er niet gewoon aan zijn, zoo zullen wij, uwe slaven de Wadjoreezen, daarvan ontstellen, maar al valt een hoofdlegger (balk onder de kapspanten in een Boegineesche woning) op ons, wanneer wij daaraan gewoon zijn, zoo ontstellen wij niet, Poeang."

Hierop antwoordden de mantri's van Koetei: „Ook met ons is het alzoo gesteld" en sprak Sri Padoeka Ratoe Pemarangan: „Indien gij soms de gewoonten van Koetei niet meer kunt dragen, de monding der Koeteirivier wordt immers niet gesloten."

---

[1] De Boegineesche tekst van het hier en verder in deze Salasila voorkomende is niet overal even duidelijk. Vermoedelijk is de beteekenis echter, zooals in de vertaling is weergegeven.

[2] Bepâdja moet, zooals Dr. Matthes beweert, een klein vogeltje beduiden, volgens den Inlander oorspronkelijk een groote vogel met zeer lange veeren, die men, ten strijde trekkende, tusschen twee gouden hoornen boven op een krijgsmuts aanbracht; bepâdja komt ook in deze beteekenis in andere Boegineesche contracten voor.

[3] Lôli beteekent volgens Dr. Matthes geen „lidi", dat in het Boegineesch „adidi"

moepakatkan mendjadi Matowa ijani Poea Adoe maka berkatalah Ratoe Pemarangan he Matowa Adoe barangkali sama niatmoe dengan Adoe koetika waqtoe zaman di Koetei lama maka menjahoetlah Poea Adoe ija Toewankoe inilah sebab patik sekalian beranak tjoetjoe dan kedangwarga menghadap kabawah hadlirat njang mahamoelia oleh hendaq menjembahkan [1] soempah patik sekalian kabawah kaoes ija Toewankoe tȧ tjôkko tȧ tjôllí tȧ natjékĕngi bepȃdja [2] adimoenrȋkí nȃkko ȧngkakí ponȃwa-nȃwa mádjȧ ri arȃdjange ȧnrȧnge tanȃe ri Koȇte.

Maka menjahoetlah Ratoe Pemarangan he tȃoe Wadjo djikalau demikian pengakoeanmoe tangan kanan orang Koetei kapada karadjaan Koetei tangan kiri orang Boegis kapada karadjaan Koetei.

Maka mengatoer sembah Poea Adoe ija Toewangkoe djikalau boleh patik mengatoerkan soewatoe perkataan kabawah kaoes maka kata Ratoe Pemarangan bolehlah apa njang hendaq Adoe boleh katakan maka sembah Poea Adoe o Poeang moêna koêwa [3] lôli nȃkko tȧnîyá na-pobiyasakí atȃtta towȃdjó [4] nakadjá-kang moêna koêwa bȃrȧ nȃkko biyasȃna moêwa tȧ nakadjá-kȧng Poêwang.

Maka menjahoet sekalian mantri mantri Koetei moêna ȋkȧng mákô moetô Maka menjahoet poela Sri Padoeka Ratoe Pemarangan: moêna pangadȧrrȧng Koête moêna nȃkko tȧ moêle na powȃwai tȧnri soêloé babȃna Koête

Adapoen [5] artinja soempahnja Boegis tȧ-tjôkko tȧ-tjôllí tȧ-natjékĕngi bepȃdja adimoenrȋkí nȃkko ȧngkakí ponȃwa-nȃwa mádjȧ ri arȃdjange ȧnrȧnge tanȃe ri Koête bahasa melajoenja tiada hidoep berpoetjoek dan tiada boleh di tinggiri dan di hingkapi oleh sekalian hewan binatang njang terbang itoelah artinja adapoen artinja lôli itoe ijaitoe oedjoeng lidi adapoen artinja bȃrȧ itoe ijaitoe boedjoeran roemah dan artinja miski bagimana oedjoeng lidi besar nja di kenakan kapada dia orang mendjadi terkedjoet miskipoen bagimana boedjoeran roemah besarnja misalnja di djatohkan kapada dia orang kapan biasanja djoega tiada dia terkedjoet dan menjahoet poela orang mantri Koetei ijaitoe penjahoetannja moêna ȋkȧng mákô moetô artinja kapada bahasa melajoe miski kami sekalian demikian

[3] Naar de verklaring in de Salasila zelf moet echter hier met lôli het maleische lidi, nerf van het blad van een kokospalm, bedoeld zijn.

[4] Nakadjákȧng moet naar de verklaring in de Salasila het maleische terkedjoet = ontsteld, beteekenen, volgens Dr. Matthes bet. 't B. w. naka ijá kȧng: het stort ons in het verderf, en tȧkȃllakȧng: wij schrikken, wij ontstellen

[5] Hier en straks volgen verklaringen van het Boegineesch, om herhalingen te ontgaan worden deze verklaringen niet vertaald.

De verdere verklaring van den Poea Adoe, diens kinderen, kleinkinderen en stamgenooten luidt: „Zoo gij ons roept, zullen wij antwoorden, zoo gij ons uitnoodigt, zullen wij gaan, zoo één van beiden dwaalt, zal de ander hem hieraan indachtig maken, zoo één van beiden valt, zal de ander hem oprichten; men menge zich niet in elkanders zaken, pluize niet iemands feilen uit; ȧdja siyalāng ôlo beteekent: wanneer de „Karadjaan" of „Tanah" bij gemeen overleg een bevel geeft aan een mantri of iemand anders, en een andere mantri wil zich met die opdracht bemoeien, dan mag dit volstrekt niet, tenzij met medeweten van dengene, die beveelt of van wien het bevel uitgaat.

ȧdja siyôtí alȧbbōng beteekent: spreekt geen kwaad, iemands verkeerdheden daardoor uitbrengende; dit staat gelijk met hem in het ongeluk te storten. (NB. ôtí alȧbbōng bet. lett. uit een gat uitpeuteren.)

Dit is de overeenkomst en de „gelofte (verklaring) van de Boegineezen tegenover de „Karadjaan" van Koetei, na overleg met alle Boegineesche stammen, die zich in het rijk van Koetei ophouden.

itoe djoega maka mengandika poela Sri Padoeka Ratoe Pemarangan moèna pangadàrràng Kòete mòena nàkko tà moèle napowàwai tànrisoèlóe babàna Koète artinja kapada bahasa melajoe miski adat Koetei djikalau awa tiada boleh pikoel tiada tertoetoep koeala Koetei.

Lagi pengakoeannja Poea Adoe serta sekalian anak tjoetjoenja dan bangsanja mángollí kisàwà mátàmpa kilào artinja bahasa melajoe berseroe kami menjahoet memanggil pergi málíloe sipakàingà máràbba sipatòkkong artinja djikalau loepa oetawa hilap beringatan djikalau rebah di bangoenkan àdja siijalàng òlo àdja siyòtí alàbbòng artinja kapada bahasa melajoe àdja siijalàng òlo djikalau satoe mantri atau lainnja di printah oleh karadjaan oetawa tanah njang soedah bermoepakat maka satoe mantri atau lain orang hendaq mentjampoeri di atas itoe printahan itoe tiada boleh sekali djikalau tiada dengan sapengatahoean njang memerintah oetawa njang poenja printah artinja àdja syòtí alàbbòng artinja kapada bahasa melajoe djangan ompat mengompat menimboelkan kadjahatan kapada sasoewatoe orang dan seperti memasoqan orang di dalam kadjahatan maka inilah perdjandjiannja serta pengakoeannja orang Boegis dengan karadjaan Koetei soedah dengan moepakatannja sekalian bangsa Boegis njang ada tinggal di tanah karadjaan Koetei.

Een der

Één der voornaamste zaken, welke uit bovenstaande „Salasila" blijken, is de verhouding van den President der Boegineesche republiek, den Poea Adoe, tot Koetei's Vorst, den Sultan. Immers wij lezen: „Ratoe Pamarangan antwoordde hierop: Gaat naar huis, Wadjoreezen, en beraadslaagt en overlegt wien gij Adoe wilt maken, en verschijnt eerst daarna weder voor de „Karadjaan" en „Tanah." Toen de Boegineezen Ratoe Pemarangan aldus hoorden spreken, gingen zij naar huis om te beraadslagen en te overleggen. Zij vonden iemand, genaamd Anachoda Latoedji, hij werd Adoe gemaakt, en deze Poea Adoe naar Pemarangan gebracht om vóór de „Karadjaan" en „Tanah" zijne opwachting te maken."

Deze weinige woorden geven de verhouding van den Poea Adoe tot den Sultan, zooals die oorspronkelijk was, voldoende aan. Geen aanstelling toch vanwege den Vorst, maar geheel vrije verkiezing door de Boegineezen, enkel onder nadere goedkeuring van het Maleisch bestuur; dit had dus wel het recht iemand te weigeren, niet te benoemen.

Volgens de oorspronkelijke instellingen, die langen tijd in stand zijn gebleven, vergaderden telken male, dat de betrekking van Adoe vacant was, de „kapala mânang" [1] te Samarinda en verkozen iemand tot die hooge waardigheid. Die „kapala mânang" waren de eigenlijke volkshoofden, chefs van voorname talrijke families, onder wier hoede zich nieuw aangekomen emigranten hadden gesteld; men had er verscheidene te Samarinda; meerendeels hadden zij veel invloed. De „kapala mânang" waren in hunne keuze geheel vrij; de betrekking toch van Adoe was niet erfelijk; gewoonlijk nam men daarvoor iemand, die bemiddeld en van voorname afkomst was en goede relaties had; wie gekozen werd, mocht niet bedanken.

Hadden de „kapala mânang" eene keuze gedaan, zoo gaven zij hiervan aan de „Karadjaan" en „Tanah" te Tengarong kennis. In geval men hier met die keuze genoegen nam, verhieven de Boegineezen den gekozene te Samarinda tot Adoe, die daarop naar Tengarong ging om bij den Vorst zijne opwachting te maken. Was de uitslag der verkiezing door de „kapala mânang" niet ten genoegen der „Karadjaan"; dan moest er eene herkiezing plaats hebben, totdat de vereischte goedkeuring konde verworven worden.

Zooals begrijpelijk is in een land, waar politieke leiding, bestuur, administratie en jurisprudentie niet gescheiden waren, had de Poea

---

[1] **Mânang beteekent: allen; kapala mânang = volkshoofden.**

Adoe een zeer veelzijdigen en hoogst belangrijken werkkring. Desniettegenstaande was zijne macht, hoe groot ook, vrij beperkt door dat hem nimmer de bevoegdheid was gelaten, alleen te handelen of te berechten. Immers moest hij steeds te rade gaan en in overeenstemming handelen met twee hem door de „kapala mânâng” toegevoegde assessoren, zoogenaamde „tâoe-abêyo” en „tâoe-atâoe (letterlijk vertaald: menschen aan de linker- en rechterzijde).

Waren de Poea Adoe en zijne twee bijzitters het omtrent eene zaak niet eens, was er niet wat men noemde [1] „sâma-îyo” of [2] „mâlêboe tâllô” dan moesten de „kapala mânâng” beslissen. Deze vergaderden trouwens ook wel als zij met de uitspraken van den Poea Adoe en zijne twee raden niet tevreden waren. In dergelijke vergaderingen trachtte dan de Poea Adoe „sâma-îyo” te verkrijgen; gelukte dit door van weerszijden wat toe te geven, zoo voorkwam men hierdoor vele moeielijkheden, want in het tegenovergestelde geval nam de Adoe, ten einde raad, zijn „songko” (een fijn van rotan gevlochten mutsje, teeken zijner waardigheid) af en verwisselde het tegen een hoofddoek (de gewone dracht).

Men noemde dit [3] mâlâkkoe, hetwelk beteekent: „ontslag aanbieden”. Daarop moesten de „kapala mânâng” met de „tâoe abêyo” en „tâoe-atâoe” overleggen of zij het gevraagde ontslag zouden aannemen. Soms trok de Adoe op hun verzoek zijn mâlâkkoe in en aanvaardde hij op nieuw zijne betrekking; soms echter werd het mâlâkkoe aangenomen en de Adoe daardoor wat men noemde: lêssô [4]. In dat geval werd de Toengkoe Imam van Samarinda, anders het uitsluitend hoofd der godsdienst, de tijdelijke plaatsvervanger, en kreeg hij zoolang de „songko” van den Adoe.

Hoe in geval van vacature, zooals bij dood of lêssô” van den Adoe, verder gehandeld werd, is boven vermeld.

Tot de voornaamste bezigheden van den Adoe behoorde de rechtspraak over de Boegineezen; hij en zijne raadslieden waren hierbij aan geen andere contrôle dan aan die van de „kapala mânâng” onderworpen, zelfs de doodstraf konden zij uitspreken en voltrekken.

De meest voorkomende misdrijven, waarop destijds te Samarinda de doodstraf stond, waren 1º diefstal voor een waarde boven de ƒ 1.—,

[1] Sâma-îyo beteekent letterlijk: te zamen „ja” zeggen; van daar: toestemmen.

[2] Mâlêboe tâllô is letterlijk: rond als een ei zijn, vandaar rondgaan, overeenstemmen.

[3] Mâlâkkoe is [illegible] elkander [illegible] lokken heen, van daar, in overdrachtelijken zin: een afstand [illegible] aanbieden.

[4] Lêssô beteekent: verschuiven, op zijde schuiven.

wanneer het gestolene in handen van den dief werd gevonden, 2°. overspel, waarbij overspeler en overspeelster gelijk gestraft werden, 3°. verzet van een slaaf tegen zijn meester.

In deze gevallen werd de doodstraf voltrokken door verdrinken van den veroordeelde door lieden van den Poea Adoe; men noemde dit „laboe”; de terechtstelling vond altijd plaats in de groote Mahakam-rivier vóór Samarinda op de wijze, zooals door H. von Dewall in zijn dagboek dd. 28 Maart 1847 is medegedeeld (Indisch Archief eerste jaargang deel I bladzijde 91.)

Behalve deze doodstraf kende de adat te Samarinda (trouwens ook onder de Koeteinezen) het mate nalêdjá têdong [1]. Wie op heeter daad betrapt werd van inbraak te plegen, mocht door hem die het zag gedood worden; eveneens mocht men dit doen met degenen, die 's nachts een bewoond erf binnendrongen. Dergelijke afmaking van delinquenten was gewettigd door de adat en werd genoemd: „mate nalêdjá têdong”.

De inkomsten van den Adoe waren de volgende:

1°. Voor elk vaartuig, dat op de helling gebracht werd, moest *f* 8.— betaald worden. (Tot goed verstaan hiervan diene dat de, te Samarinda thuis behoorende, vaartuigen gewoonlijk eens per jaar een reis over zee maakten; deze duurde meestal verscheidene maanden, en na afloop daarvan werd het vaartuig afgetuigd, op het droge gebracht en onder een afdak bewaard tot den volgenden gunstigen moesson.)

2°. Van elk vaartuig, dat binnenliep, moest de djoeragan „mángântará”, dat was: geschenken brengen ter waarde van *f* 20 tot *f* 30.—; soms ook werd dit bedrag aan contanten gegeven.

3°. Voor elk huis, dat te Samarinda gebouwd werd van meer dan tâlloe-arâtâng [2] (drie dwarsleggers), moest *f* 8.— betaald worden.

3°. De Poea Adoe had twee „pernoe” [3] (volgelingen of oppassers), die door de „kapala-mânâng” bezoldigd werden; eens per week mochten die „pernoe” de tuinen langs gaan om voor den Adoe betel met hetgeen daarbij behoorde, in te zamelen.

---

[1] Mate nalêdjá têdong beteekent: „door een buffel vertreden en dien ten gevolge gestorven”; wordt overdrachtelijk gebruikt van iemand, die door eigen schuld zijn leven verliest, zoodat er van schadevergoeding of vergelding geen sprake is. In het Maleisch gebruikt men dezelfde uitdrukking: „mati bertidjak kerbo”, echter ook wel: „mati sia sia” letterlijk: „dooden om niet”, hetwelk gelijke strekking heeft.

[2] Deze bamboezen dwarsleggers loopen in de lengte van het huis en dienen om er den vloer op te laten rusten.

[3] „Pernoe” wellicht verminking van „perânnoeng” lett.: „vertrouweling” en van daar gewoonlijk gebruikt voor een: „omroeper.”

Zooals de oorspronkelijke inrichting van het bestuur over de Boegineezen, gelijk die boven vermeld is, was, had het Koeteische Sultanaat al zeer weinig over die talrijke kolonie van vreemdelingen te zeggen. Feitelijk waren dezen geheel onafhankelijk. Daar bovendien hunne hoofdvestiging Samarinda lager aan de rivier gelegen was dan Tengarong, de zetel van het Sultansbestuur, waren zij in veel voordeeliger conditie dan dit, en konden zij het zelfs dwingen door den op- en afvoer, speciaal van zout, te beletten.

Verzet van de Boegineezen tegen den Sultan is dan ook tallooze malen voorgevallen; een enkelen keer zelfs werd de vorst verjaagd, en kostte het hem vrij wat moeite, in zijne residentie terug te keeren. De zware palissadeering, die nog om het vorstelijk verblijf van den Sultan te Tengarong bestaat, de massa lilla's en kanonnen, die, thans verwaarloosd, overal in den omtrek van dien kraton verspreid liggen, herinneren aan de gevaren, die eens niet alleen van de Dajaks bovenstrooms maar ook en zelfs nog meer van de Boegineezen benedenstrooms dreigden.

Een der meest gereede aanleidingen tot vredebreuk tusschen de Boegineezen en Koeteineezen was gelegen in het heffen der in- en uitvoerrechten. Toen Samarinda door de uitbreiding der Boegineesche kolonie een belangrijke handelplaats geworden was, had de »Karadjaan« het noodig geoordeeld, hier de rechten door een ambtenaar te doen innen, die den titel droeg van Sebandar. Al was deze eerlijk en te goeder trouw, hetgeen natuurlijk lang niet altijd het geval was, reden tot klagen en tot ontevredenheid hadden de hooghartige Boegineezen immer genoeg. De Sebandar stond daartegenover meermalen vrij geïsoleerd en zwak, en konden des Sultans belangen dan ook dikwerf niet behoorlijk behartigd worden.

Maar berokkenden de Boegineezen eenerzijds aan het Sultanaat veel moeielijkheden, anderzijds bewezen zij het ook veelvuldige en groote diensten. Geen oorlog toch, geen gewapend optreden van den vorst, 't zij tegen Dajaks, 't zij tegen zeeroovers, of de krachtigste steun kwam van de dappere Boegineezen. Intusschen in het verleenen van hulp waren allen lang niet even bereidwillig; velen toch gaven aan de bevelen van »kapala mànàng« en Adoe slechts aarzelend gehoor, terwijl maar enkelen zich op den voorgrond stelden en steeds gereed waren, des Sultans belangen, waar mogelijk, te behartigen.

Aan degenen, die hierin uitmuntten, werden tot belooning door den Sultan titels toegekend; de laagste was: »panglima«, daarop volgde »anregoeroe« en de hoogste was: »kapitan«. Het was een

groote eer, dergelijken titel te verkrijgen, en men ging dan ook niet tot de schenking over, of de bevoorrechte moest in de messigit een eed van trouw aan het Koeteisch Vorstenhuis afleggen.

De "panglima's", "anregoeroe's" en "kapitan's" vormden een waren adelstand, en de instelling van dezen is ontegenzeggelijk een daad van groot politiek beleid geweest. Die adellijken toch, waartoe natuurlijk de machtigste Boegineezen werden gekozen als in staat de meeste hulp te verleenen, kregen rechtstreeks bevelen van den Sultan; zij stonden daardoor boven hunne andere landgenooten, aan wie vorstelijke besluiten door de "kapala mânång" werden medegedeeld, die ze zelven indirect door den Poea Adoe ontvingen. De verhouding van de adellijken tot den Sultan was trouwens ook anders dan die van de Boegineesche hoofden tot den Vorst, omdat de eersten, zooals boven gezegd is, een eed aflegden, en dit noch van den Poea Adoe noch van de "kapala mânång" verlangd werd.

Het vormen van een bevoorrechten stand onder de Boegineezen heeft aanleiding gegeven tot eindelooze twisten, doordat de kapitan's enz. zich steeds plaatsten tegenover den Adoe en de "kapala mânång;" maar juist door die twisten is de kracht der Boegineesche Republiek gebroken, en heeft deze daardoor hare onafhankelijkheid kunnen verliezen.

Het is leerzaam na te gaan, hoe dit onder het bestuur van den tegenwoordigen Sultan van Koetei heeft plaats gehad.

Mohammad Soleiman was reeds lang op den troon, en nog werd schier dagelijks de rust te Samarinda verstoord. Talrijk waren de misdaden, die gepleegd werden, en van behoorlijk recht doen, was bijna geen sprake, want meestal werd gemoord of gestolen door volgelingen van machtige Boegineezen en op last van dezen; en wilden de wettige hoofden den delinquent vervolgen, zoo verzetten de betrokken familiehoofden zich hiertegen, en liep telkens een goed deel der bevolking te wapen. Werd een enkelen keer recht gedaan, dan geschiedde dit zoo kort en zoo ruw mogelijk, en werd daardoor weder de kiem gelegd voor nadere verwikkeling. Bovendien was de toestand dáár ook in een ander opzicht van lieverlede onhoudbaar geworden. Koetei toch had een contract met het Gouvernement van Nederlandsch-Indie aangegaan, waarin onder meer overeengekomen was, dat men menschenroof en handel in menschen niet zoude dulden, in- en uitvoer van slaven zoude weren, en zonder toestemming van den Vertegenwoordiger van dat Gouvernement geen doodvonnis ten uitvoer zou leggen. Aan deze bepalingen stoorden de Boegineezen

van Samarinda zich niet het allerminste; wel zal zulks op zich zelf vrij onverschillig geweest zijn aan de Koeteische Regeering, die zelve ook nimmer erg stipt geweest is in de nakoming van het bedoelde contract, maar de openlijke wijze, waarop de Boegineezen de eens aangenomen verbodsbepalingen overtraden, moest te eenigertijd moeielijkheden met het Gouvernement doen vreezen.

De »Karadjaan« begreep, dat alleen verbetering mogelijk was wanneer er een vertegenwoordiger van den Vorst zoo niet boven, dan toch naast den Poea Adoe te Samarinda optrad. Van lieverlede was dit, wat te voren ondenkbaar zou zijn geweest, mogelijk geworden doordat de Sultan in de Benedenlanden niet meer zoo weerloos was als voorheen. Veel macht en invloed had hij gekregen door zijn meerder en minder formeele huwelijken met Boegineesche vrouwen, en vooral door de »kapitan's«, »anregoeroe's« en »panglima's«, die op Zijne hand waren en op wie Hij meerendeels konde rekenen. De Sebandar, als belast met de inning der rechten, waaruit voortdurend twisten ontstonden, was echter niet geschikt, om tevens als vertegenwoordiger van den Sultan naast den Poea Adoe krachtig op te treden. Van dáár dat de Sultan een speciaal persoon als hoofd van de politie tevens »Wakil« [1] van de »Karadjaan« te Samarinda aanstelde.

De eerste functionnaris was een Bandjerees, Intje Miril, iemand in wien de Sultan veel vertrouwen stelde; het bleek echter al spoedig, dat deze lang niet tegen de groote moeielijkheden, die hem wachtten van de zijde der Boegineezen, speciaal van den Poea Adoe, die zijne macht en aanzien bedreigd zag, opgewassen was. Na zeven maanden van twist en oneenigheid moest Intje Miril dan ook ontslagen worden.

Intusschen was te Samarinda een handelaar van Borneo's Westkust binnen geloopen. Deze behoorde tot het Pontianaksche Vorstenhuis en had dus zoowel Arabisch als Boegineesch bloed in zijne aderen. Deze omstandigheid en daarbij de geheele persoonlijkheid van den man, deden den Sultan besluiten, hem uit te noodigen, als zijn Vertegenwoordiger te Samarinda op te treden, welk verzoek na lang aarzelen aangenomen werd.

Die vreemde handelaar, toen na korte kennismaking door den Vorst als »Wakil« te Samarinda aangesteld, is de tegenwoordige Pangeran Bandahara, van wien Carl Bock in zijn »Reis in Oost en Zuid Borneo« zegt: »welk hoog personagie als des Sultans Minister van

[1] Wakil = vertegenwoordiger.

onder leiding van zekeren Adji Poetih, een man, door geboorte en familierelaties op de kust van groot aanzien in de Koeteische benedenlanden, naar Tengarong, waar zij op nieuw trouw aan den Sultan beloofden en verklaarden te zullen berusten in diens inmenging in de Boegineesche zaken. Hiertegenover werd gratie verleend aan Daëng Mattero, dien de Sultan had willen straffen voor zijne aanmatiging van gezag in bovenvermelde quaestie, ook omdat hij altijd de hoofdman was geweest van het verzet in Samarinda tegen den vertegenwoordiger van den Vorst; hij legde in de messigit van Tengarong een eed van trouw af.

De Sultan, gebruik makende van het gunstige oogenblik, verklaarde de herhaalde moeielijkheden te Samarinda te moeten toeschrijven aan de instelling van den Poea Adoe, en schafte daarom deze hooge betrekking af; de bestaande vacature mocht niet vervuld worden. Ook hierin berustten de Boegineezen.

Intusschen brak de Sultan niet dadelijk geheel met het denkbeeld van een hoofd over de Boegineezen, en er werd dan ook op zijn last door de „kapala mânang" iemand gekozen en door Hem (Sultan) aangesteld, die onder Pangeran Bandahara als zoodanig zoude optreden. Hij kreeg den titel van „Penggawa", een naam naar de begrippen van het volk veel minder aanzienlijk dan dien van Poea Adoe.

Doch zelfs in rang, in naam, in macht besnoeid, was een algemeen hoofd der Boegineezen naast een vertegenwoordiger der „Karadjaan" in de Benedenlanden onbestaanbaar. Dit bleek al spoedig bij gelegenheid van een amokpartij te Samarinda. Pangeran Bandahara was zelf daarheen gegaan en had den amokmaker doen arresteeren, waarna hij aan de „dôtja's" (bedienden der messigit) last gaf, het lijk van den verslagene te begraven. Den volgenden dag vernam hij evenwel, dat de dôtja's zijn last niet hadden opgevolgd, daar zij van den penggawa contraorder ontvangen en hiernaar geluisterd hadden.

Om voor goed aan het geharrewar een einde te maken, ontsloeg de Sultan den Penggawa en deelde Hij den „kapala mânang" mede, dat zijn vertegenwoordiger, Pangeran Bandahara, voortaan als hoofd der Boegineezen zoude optreden. Sedert is dit ook zoo gebleven.

Was de intrekking van de Adoe-waardigheid reeds de genadeslag voor de onafhankelijke Boegineesche republiek, later is de Sultan op raad van Bandahara nog verder gegaan en heeft hij langzamerhand de door de bevolking gekozen „kapala mânang" niet meer doen herkiezen, doch vervangen door „panglima's", „anregoeroe's" en

»kapitan's«, door lieden alzoo, op wie Hij konde rekenen, die aan Hem trouw hadden gezworen en niet aan het volk hunne opkomst hadden te danken. Ook dit is geleidelijk geschied. Het Europeesch bestuur te Koetei heeft zelfs niets daarvan bespeurd, evenmin als van de beeindiging van het Adoe-bestuur en den totalen ommekeer in de verhouding van de Boegineezen tot den Sultan. Het is steeds in de veronderstelling gebleven, dat nog waar was, wat tevoren ook werkelijk het geval is geweest, namelijk, dat de vertegenwoordiger van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te Koetei zijne veiligheid te danken had aan de vijandschap tusschen het Koeteisch Sultanaat en de Boegineesche republiek, tusschen welke beiden hij geplaatst was. Tegenwoordig bestaat geen Boegineesche republiek meer in Koetei; vijandschap en rivaliteit van het aanzienlijke en machtige *geheel* der Boegineezen is niet meer denkbaar (individueel verzet van enkelen blijft natuurlijk buiten beschouwing), omdat Koeteinees en Boeginees politiek één zijn geworden, één bestuur hebben, en de Boeginees geeft wat des Vorsten is, en doet wat des onderdaans is.

Ontstond op dit oogenblik eenige spanning in de verhouding tusschen den Sultan van Koetei en het Nederlandsch-Indisch Gouvernement (iets wat niet te hopen maar ook niet waarschijnlijk is), en moesten de Boegineezen partij kiezen, geen twijfel of zij zouden met hun Vorst meegaan en tegen ons optreden. Hoe geheel anders jaren geleden, toen stellig en zeker het omgekeerde het geval zoude zijn geweest

De groote verandering in den politieken toestand van de Boegineezen te Samarinda, heeft Koetei aan Pangeran Bandahara te danken, want hij is het geweest, die den Sultan genoopt heeft, de maatregelen te nemen, waardoor er thans een meer geordende en in menig opzicht beter stand van zaken is ingetreden. Eerbied en bewondering verdient die man in hooge mate voor den moed, het beleid en de volharding, waarmee hij voor den Vorst, die hem in dienst had genomen, gewerkt heeft. Want gemakkelijk is zijn taak niet geweest. Bedreigd toch was zijn leven van de zijde der Boegineezen, die te recht in hem den bewerker van het verlies hunner onafhankelijkheid zagen, tegengewerkt en belasterd van de zijde der Koeteineesche prinsen en hoofden, die zijne verheffing tot mantri met leede oogen aanzagen als strijdig met de adat (welke zegt dat een vreemdeling geen mantri mag worden), en later zelven gaarne in zijn plaats tot Gouverneur der Benedenlanden waren aangesteld. Nu nog wordt in de omgeving van den Sultan Pangeran Bandahara meermalen minachtend »Si Arab«

genoemd, en steeds tegen hem gekuipt. Hoe laag en hoe hoog hij al in de schatting van zijn Vorst gedaald en gestegen is geweest, kan hieruit blijken dat hij reeds eens naar Tengarong is opgeroepen, beschuldigd van een zamenzwering tegen den Sultan te hebben gesmeed, en dat hij bij andere gelegenheden reeds meermalen is aangezocht van de zijde van den Sultan om één der Koetcische prinsessen tot vrouw te nemen. Maar Pangeran Bandahara is zich steeds gelijk gebleven, zich daarbij op een afstand houdende; van huwelijken met prinsessen heeft hij nimmer iets willen weten, doch wel heeft hij van den beginne af een traktement van vijfhonderd gulden 's maands, buiten den Sultan om (uit de opbrengst van pachten of in- en uitvoerrechten) te betalen, bedongen, hetgeen hem voor tal van onaangenaamheden met zijn Vorst, die moeielijk van eens bewaarde gelden kan scheiden, gevrijwaard heeft.

Onder de Boegineezen heeft Pangeran Bandahara een grooten invloed; hij heeft dien gekregen door zijne vrouwen te kiezen uit de voornaamste families, door zich overigens te omringen van invloedrijke personen; op de machtigste hoofden van Samarinda, in de eerste plaats op Kapitan Moeda, kan hij thans volkomen staat maken.

Door dien invloed is het Pangeran Bandahara mogelijk geweest, ook na de wijziging hunner politieke instellingen, nog andere groote veranderingen onder de Boegineezen tot stand te brengen. Ik heb hierbij voornamelijk op het oog. dat door hem een einde is gemaakt aan den eeredienst der „bissoe's", waaruit veel verkeerdheden voortvloeiden en die een' bron was van ongeregeldheden. Te voren hadden deze priesters en priesteressen, bekend uit de mededeelingen van Dr. Matthes, een machtigen invloed op het bestaan der Boegineezen van Samarinda, en grepen zij diep in het geheele volksleven in. Geen Boeginees van naam toch die niet zijn of haar „dewata" (hemelsche echtgenoot) had; niemand, dien iets van gewicht in zijn leven overkwam, zonder inmenging der bissoe's. De bissoefeesten te Samarinda bij geboorte, huwelijk, veldarbeid, ziekten, ja bij alle mogelijke gelegenheden waren dan ook algemeen. Maar juist daarom waren zij de oorzaak van eene schromelijke geldverkwisting, die, niet evenredig zijnde aan de verdiensten, tot tal van kwade praktijken voerde, en van eene ergerlijke ongebondenheid, die onder een lichtgeraakt, opvliegend en daarbij altijd gewapend volk, tallooze malen tot moord en doodslag aanleiding gaf. Die heidensche gebruiken, hoewel in gewijzigden vorm ook aan het hof van Koetei in zwang (hetgeen thans nog het geval is), moesten een geloovig Mohamedaan,

zooals Pangeran Bandahara steeds geweest is, een gruwel zijn. In den aanvang, zoolang hij nog niet machtig genoeg was, heeft hij zich echter met de sociale hervormingen onder de Boegineezen niet ingelaten; hij heeft gewacht tot hij voldoende sterk was om krachtig te kunnen optreden, maar heeft toen ook niet langer geaarzeld. Thans bestaat te Samarinda geen eeredienst der bissoe's meer; een enkele "palakka" (legerstede der dewata) wordt nog slechts als rariteit aangetroffen; de weinige bissoe's, welke nog overgebleven zijn, doen alleen dienst als quasi-geneeskundigen. Wie weet, hoe inlanders aan overoude gebruiken gehecht zijn, vooral als dezen zoo veel genoegens meebrengen als de bissoefeesten inhielden, kan begrijpen, welk een moeite en volharding noodig geweest zijn om in dezen te zegevieren.

Aan nog andere verkeerdheden is in Samarinda door Bandahara een einde gemaakt, zooals aan het dragen van wapenen; te voren liep iedereen buitenshuis altijd met ontbloote pieken, met vuurwapenen, met mandau's (slagzwaarden): dit altijd gereed zijn tot vechten was reeds op zich zelf herhaaldelijk oorzaak van moordpartijen; maar wat nog erger was, was dat daardoor geschillen van weinig omvang steeds zulke groote proporties aannamen. Thans mag niet anders gedragen worden dan de kris en nog wel bedekt door de sarong.

Ook is Samarinda zeer ten goede gekomen, dat de personen van rang, die een' bron van inkomsten vonden in het stelen en rooven hunner slaven, welke zij in het uitvoeren hunner misdrijven hielpen, van lieverlede vervangen zijn door menschen van beter gehalte.

Dank zij dezen verschillenden verbeteringen, door Bandahara tot stand gebracht, laten tegenwoordig de rust en orde in de Boegineesche kolonie van Samarinda weinig te wenschen over. Waar vroeger soms meer dan eens per week het bloed vloeide, komen thans amokpartijen slechts bij groote zeldzaamheid voor; van belangrijke diefstallen, inbraken, rooverijen hoort men evenmin veelvuldig. Het bewijs van den veranderden toestand kan iedereen, die Samarinda bezoekt, zien, want nog slechts weinige huizen zijn van zware omheiningen voorzien; wel vindt men die nog om enkele groote oude woningen, maar zij zijn vervallen en toonen dat men het onderhoud niet meer noodig heeft geacht.

Zijn er, zooals uit het bovenstaande blijkt, door den loop der tijden in sommige opzichten radicale verbeteringen onder de Boegineezen daargesteld, ten aanzien van slavernij en pandelingschap kan niet hetzelfde gezegd worden. Dit kan ons trouwens weinig be-

vreemden; want in het tusschen het rijk van Koetei en het Nederlandsch-Indisch Gouvernement gesloten contract zijn die twee instellingen niet verboden geworden, vigeeren dezen mitsdien onder de Koeteineezen nog steeds; wat wonder dat door of namens den Sultan bij de Boegineezen nimmer aangedrongen is, daarvan afstand te doen. Reeds is het eene groote verbetering, dat langzamerhand de invoer van slaven te Samarinda belangrijk verminderd, zoo niet geheel opgehouden is.

Ten gevolge van dezen belemmerden invoer vindt men bij de Boegineezen van Koetei dan ook nog alleen de zoogenaamde erfslaven (Boegineesch = ata mânâ); dit zijn slaven van geboorte, die uitsluitend in een' zelfde familie blijven, waar zij tot de erfgoederen behooren en waarvan zij het onvervreembaar eigendom zijn. Zij kunnen zich nimmer vrijkoopen, noch door anderen vrijgekocht worden. Hunne meesters kunnen hen echter vrij verklaren; van de erfslavin, die door haar meester tot vrouw of bijzit genomen wordt, houdt daardoor per se de slavernij op.

In onveranderden toestand kan de erfslaaf niet door zijn meester verkocht worden. Wil een meester zijn erfslaaf te gelde maken, hetgeen hij alleen in uitersten nood mag doen, dan is hij verplicht, hem als slaaf vrij te verklaren, en hem als pandeling met een schuld van hoogstens *f* 160 over te doen; wordt een hoogere som als schuld op het hoofd van den erfslaaf gesteld, zoo wordt deze deswegens door den Sultan geheel vrij verklaard.

De nieuwe meester krijgt dus den gewezen erfslaaf als pandeling (tâoe-mángînrâng-oëloe), waarover straks nader zal gesproken worden.

Wat de erfslaven nog betreft, zoo is hun leven over het algemeen niet slecht; natuurlijk zijn de meesters niet allen van één gehalte, en vindt men onder hen ook, die ruw en hardvochtig zijn, maar meerendeels is de behandeling goed, deelen zij in kleeding en voeding gelijk op met de andere leden der familie, van welke zij dikwerf de vertrouwden zijn. Ook vindt men er, die hunne eigen middelen van bestaan hebben, 't zij dat zij uit visschen gaan, 't zij dat zij zich met cultuur van rijst en andere gewassen bezig houden; hunne dienstbaarheid bestaat dan daarin, dat zij bij feestelijke gelegenheden van hun meester, zooals bij geboorten, huwelijken, sterfgevallen enz., komen helpen.

De bepalingen, die wijders ten opzichte der erfslaven vigeeren, zijn meestal aan den Islam ontleend; slechts hier en daar heeft de adat dan wel de Sultan afwijkingen tot stand gebracht. Een vrij

man mag met een slavin slechts trouwen in vier gevallen *a.* wanneer hij niet in staat is, de soemahan (bruidschat) eener vrije vrouw te bekostigen, *b.* wanneer hij nog niet met eene andere vrije vrouw gehuwd is, *c.* wanneer hij lijdende is aan eene huidziekte, zoodat geen vrije vrouw hem wil hebben, *d.* wanneer hij geen vrije vrouw kan onderhouden.

Vroeger volgden de kinderen uit het huwelijk eener slavin met een vrijen man den stand der moeder; de Sultan heeft echter verklaard dat dergelijke kinderen vrij zijn.

Huwelijken tusschen slaven en vrije vrouwen zijn verboden. Een meester kan echter zijn slaaf herdoopen in pandeling met de maximumschuld van *f* 160.— en daarna met één zijner vrije onderhoorigen doen huwen.

Is het aantal slaven onder de Boegineezen reeds niet onbelangrijk, nog veel aanzienlijker echter is het aantal pandelingen (tâoe mánginrâng). Arbeiders (in den meest uitgebreiden zin te verstaan), die werken tegen dagelijksch of maandelijksch loon vindt men bijna niet; wie werkkrachten noodig heeft, neemt pandelingen. Wel is de arbeid van dezen over het algemeen duur voor den werkgever, onvoordeelig voor den werknemer, toch past het stelsel geheel in de inlandsche huishouding en zal het daarom dan ook niet spoedig daaruit gemist kunnen worden. In vele Gouvernementslanden, waar het pandelingschap nog onder tal van vormen, al is het ook clandestien, voorkomt, vindt men hiervan de bevestiging.

Men heeft onder de Boegineezen verschillende soorten van pandelingen, zij heeten allen: »tâoe mánginrâng;» bij velen heeft het pandelingschap het karakteristieke: »verlies of belemmering der persoonlijke vrijheid ten gevolge van schulden» verloren.

Een soort pandelingschap, welke weinig meer voorkomt, ontstaat door wat de Koeteineezen noemen: »bagilaba,» letterlijk: winst deelen. Vroeger gebeurde dikwerf, dat iemand geld van een ander leende om daarmee handel te drijven, met de overeenkomst dat men winst en verlies samen zoude deelen. Werd verloren, dan moest de geldschieter eerst »peboengkanï» (dat is bijpassen), zoo noodig tot drie maal toe. Waren de zaken dan nog niet in orde, zoo kon de geldschieter sluiting van rekening verlangen; dan werd uitgemaakt, hoeveel totaal verloren was, dat bedrag gelijk gedeeld en voor de eene helft de geldleener gedebiteerd. Voor dit debet (oetang bagilaba) kon hij pandeling worden bij den geldschieter, daarbij voor dezen zoo lang het werk doende, bij overeenkomst te bepalen, tot zijn schuld aan-

gezuiverd was. Stierf hij vóór de aanzuivering, dan verviel toch de schuld, als de overeenkomst gedurende het leven getrouw was nagekomen.

Gewoonlijk echter leende een kapitalist niet dan onder het beding dat de vrouw van den leener de overeenkomst goedkeurde, hetwelk meebracht dat zij en de kinderen c. q. voor de aanzuivering der schuld mede aansprakelijk zouden zijn. In dit geval konde na vaststelling van de „oetang bagilaba" de geheele familie pandeling worden om tot den dood der ouders voor den geldschieter te werken.

Het mocht echter ook, dat zij na vaststelling van de „oetang bagi laba" niet feitelijk pandeling werden, doch enkel beloofden, zoo spoedig mogelijk hun schuld te betalen. Dan ging echter het restant schuld van den vader niet bij zijn dood te niet, doch werd voor gelijke deelen over de erfgenamen omgeslagen; dit heette „latjarima (wellicht: silåbo-lîma);" deze schuld bleef op de kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen rusten, elk voor zich bleef daardoor pandeling totdat hij zijn schuld aangezuiverd had. Zij waren tot geen werk voor hun meester verplicht, zij droegen enkel den naam van pandeling, en bestond er tegen hen eene vordering, die hen steeds deed bloot staan aan minder aangename aanmaning.

Een tweede soort van pandelingschap is tegenwoordig meer algemeen, en ontstaat ook uit het leenen van kapitaal, om daarmee zaken te doen, 't zij handel te drijven, 't zij, hetgeen heel veel voorkomt, om boschproducten op te koopen. Maar terwijl straks overeengekomen werd: „bagilaba" (deelen van winst en verlies); wordt bij deze leeningen enkel bedongen, dat de geldleener de hoofdsom met een bepaalde rente of zeker surplus zal retourneeren.

Bij deze verbindtenissen wordt zelden de goedkeuring der vrouw verlangd. Zij geschieden meestal op echt Boegineesche wijze zonder getuigen, zonder schriftelijk bewijs; de mondelinge afspraak en dat nog wel onder vier oogen is voldoende. Het bewijst in zeker opzicht voor een volk, dat het de gewoonte heeft, op dergelijke primitieve wijze (soms belangrijke) verbintenissen aan te gaan.

Heeft nu de alzoo verbonden schuldenaar tegenspoed, zoodat hij zijne verplichtingen tegenover den geldschieter niet behoorlijk kan nakomen, dan wordt hij pandeling (tåoe-mánginráng tåppå), als zoodanig is hij verplicht op aanwijzing van den schuldeischer werk te verrichten, uit welks opbrengst de schuld kan worden voldaan. Dit werk bestaat altijd in het zoeken van boschproducten; de schuld-

eischer moet zijn pandeling hiertoe in staat stellen, door hem rijst, droge visch, tabak enz. te goeder rekening voor te schieten.

Een derde soort pandelingen zijn de boven reeds genoemde »tâoe mángnrâng oeloe,» oorspronkelijke »ata mânâ» (erfslaven), waarvan de slavernij in pandelingschap is omgezet. Hun schuld, zooals gezegd is, mag de *f* 160.— niet te boven gaan. Door het afbetalen daarvan worden zij geheel vrij. Men vindt verscheidene van hen bij Chineezen te Samarinda werkzaam tegen korting op hun schuld van *f* 5.— per maand. Ook treft men deze categorie bij voorname inlanders aan, die onderhoorigen of volgelingen bij feesten en in andere buitengewone omstandigheden noodig hebben. Zij leven dan geheel op zich zelf, voorzien in hun eigen onderhoud, maar moeten hun meester helpen, wanneer die hunne diensten noodig heeft. Het gebeurt wel, dat zulke menschen uit vrije verkiezing pandeling blijven, niettegenstaande zij van lieverlede door eigen arbeid in goeden doen zijn gekomen.

Een vierde soort pandelingschap eindelijk ontstaat door geld te leenen, om schulden te betalen, of als men anderszins in geldnood verkeert b. v., hetgeen dikwijls gebeurt, doordat men de middelen mist een nabestaande een behoorlijke begrafenis te geven. De voorwaarden, waarop in zulke omstandigheden geld geleend wordt, is zeer verschillend; soms behoudt de schuldenaar zijne vrijheid, en verbindt zich, zijne schuld af te doen met leveringen van padi, van ijzerhout of iets anders; soms ook verbindt hij zijn persoon om of gedurende een bepaalden tijd bij den geldschieter te werken of een bepaald werk te verrichten.

Met uitzondering van het geval van »oetang bagilaba» is het grondbeginsel van pandelingschap, dat dit met den dood van den schuldenaar eindigt, en dat, zoo lang de schuldenaar zich nog niet van zijne verplichtingen gekweten heeft, alleen deze in zijne vrijheid mag belemmerd worden. Bovendien staat het vast, dat pandelingen niet verhandeld mogen worden, zonder dat men hen zelf daarin kent en zij de overdracht goedkeuren; dit is één der voornaamste punten van onderscheid tusschen slaven en pandelingen. Er komen echter ontzaglijk veel overtredingen van de bepalingen van het pandelingschap voor; nu eens worden kinderen voor de schulden der ouders aangehouden, soms te gelijk met, soms na den dood van dezen; dan weder worden pandelingen door den eenen schuldeischer aan den anderen overgedragen, alsof het slaven gold, en niet zelden wordt de schuld gedurende het pandelingschap hoe langer hoe grooter. Wel

heet het, dat tegen deze overtredingen recht te krijgen is, maar daar de schuldenaar (klager) altijd de mindere, de schuldeischer (beklaagde) altijd de meerdere is, zoo is dat te krijgen recht meestal ver te zoeken. Er staat tegenover, dat de kwade praktijken der pandelingen ook zeer talrijk zijn; zij zijn gewoonlijk gereeder in het aangaan, dan in het nakomen hunner verbintenissen.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS. TWEEDE DEEL.

(DEEL XXXVI DER GEHEELE REEKS.)

TWEEDE AFLEVERING.

'SGRAVENHAGE.
MARTINUS NIJHOFF.
1887.

INHOUD.

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in driemaandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

DE EUROPEËRS IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL

DOOR

P. A. TIELE.

NEGENDE GEDEELTE.

1618—1623.

EERSTE HOOFDSTUK.

Tocht van Laurens Reael naar de Banda-eilanden (1618). Mislukte aanslag op Loetor door J. Dz. Lam. Steven van den Haghen gouverneur van Ambon (1617—18). De vicegouverneur Herman van Speult verovert Hutumuri, onderwerpt Boano. Voorvallen te Bantam en Djakatra in 1618. Aanslag van Pangeran Gabang op 't Hollandsche fort te Djakatra. Vijandelijkheden tusschen Engelschen en Hollanders. Coen neemt de wijk naar Ambon.

In 't begin van 1618 kwam de Gouverneur-Generaal Laurens Reael na eene afwezigheid van vier of vijf maanden [1] in de Molukken terug. Bij gebrek aan bescheiden weten wij zeer weinig van 't geen daar na zijn vertrek en in de eerste maanden na zijn terugkomst voorviel. Omtrent een aanslag dien de Ternatanen op het fort te Malajoe zouden hebben voorgehad, den 20 October 1617, is een rapport aan Reael bewaard gebleven dat weinig licht geeft; althans van den aanslag zelven vernemen wij geen bizonderheden. De reden schijnt geweest te zijn dat wel honderd hunner vrouwen en slavinnen christenen waren geworden, tegen het gemaakte contract [2], wat natuurlijk de verbolgenheid van de geestelijken en zelfs van Kaitsjil Ali had opgewekt. De beslissing van het geschil werd aan Reael voorbehouden, die toen afwezig was. Coen, die de Ternatanen anders

[1] Zie Achtste Gedeelte, blz. 336, 346.

[2] «Waren naer Gammo Lamme gelopen en naerdatse aldaer Christenen geworden waren keerden terstont weer herwerts. Soude op 't laetste daertoe comen datter niemant en soude bij haer blijven. Waer over sy alle wilden sterven liever dan alsoo in haer wetten . . . geusurpeert worden.» (Rapport, ongeteekend).

INHOUD.

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in driemaandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

DE EUROPEËRS IN DEN MALEISCHEN ARCHIPEL

DOOR

P. A. TIELE.

NEGENDE GEDEELTE.

1618—1623.

EERSTE HOOFDSTUK.

Tocht van Laurens Reael naar de Banda-eilanden (1618). Mislukte aanslag op Lontor door J. Dz. Lam. Steven van den Haghen gouverneur van Ambon (1617—18). De vicegouverneur Herman van Speult verovert Hutumuri, onderwerpt Boano. Voorvallen te Bantam en Djakatra in 1618. Aanslag van Pangeran Gabang op 't Hollandsche fort te Djakatra. Vijandelijkheden tusschen Engelschen en Hollanders. Coen neemt de wijk naar Ambon.

In 't begin van 1618 kwam de Gouverneur-Generaal Laurens Reael na eene afwezigheid van vier of vijf maanden [1] in de Molukken terug. Bij gebrek aan bescheiden weten wij zeer weinig van 't geen daar na zijn vertrek en in de eerste maanden na zijn terugkomst voorviel. Omtrent een aanslag dien de Ternatanen op het fort te Malajoe zouden hebben voorgehad, den 20 October 1617, is een rapport aan Reael bewaard gebleven dat weinig licht geeft; althans van den aanslag zelven vernemen wij geen bizonderheden. De reden schijnt geweest te zijn dat wel honderd hunner vrouwen en slavinnen christenen waren geworden, tegen het gemaakte contract [2], wat natuurlijk de verbolgenheid van de geestelijken en zelfs van Kaitsjil Ali had opgewekt. De beslissing van het geschil werd aan Reael voorbehouden, die toen afwezig was. Coen, die de Ternatanen anders

[1] Zie Achtste Gedeelte, blz. 336, 346.

[2] „Waren naar Gamme Lamme gelopen en naerdatse aldaer Christenen geworden waren keerden terstont weer herwerts. Soude op 't laetste daartoe comen datter niemant en soude bij haer blijven. Waer over sy alle wilden sterven liever dan alsoo in haer wetten . . . geusurpeert werden." (Rapport, ongeteekend).

nooit verontschuldigt, vermoedde dat de Tidoreezen, die met hen over den vrede onderhandelden, hen hadden opgestookt [1].

De eerste tijding die wij weder van Reael ontvangen is uit Banda. Hij had in Juni 1617 die eilanden moeten verlaten zonder de Engelschen van Pulu Run te kunnen verdrijven [2]. Nathaniel Courthope was, hoewel hij met de zijnen gebrek leed, want de Engelschen te Makassar hadden geen geld om provisie voor hen te koopen [3], op zijn post gebleven. Eindelijk werden in Januari 1618 drie schepen van Bantam uitgezonden om hen te voorzien en zoo noodig bescherming te verleenen, want de Engelschen begrepen wel dat men het niet bij een eerste poging om hen te verjagen zou laten Maar door slecht weder moesten zij een tijd lang te Makassar vertoeven, zoodat de Hollanders hen voor waren. Den 26 Maart kwam Reael met twee schepen voor Nera. Van der Haghen en Lam vergezelden hem. Zij vonden hier nog drie schepen en twee jachten en besloten aanstonds boven Run op de Engelschen die verwacht werden te kruisen. Den 4 April kwamen twee Engelsche schepen in 't zicht [4] en werden dadelijk door de Hollanders aangetast. Gebrek aan kruid noodzaakte hen zich na een kort gevecht over te geven, maar een twintigtal Bandaneezen, die van Bantam terugkwamen, weigerden dit en vochten zoo verwoed dat de Engelschen, uit vrees dat zij den brand in 't kruid zouden steken, de Hollanders hielpen hen af te maken. De schepen werden naar Nera opgebracht en de bemanning gevangen gezet.

Courthope was verontwaardigd dat zijne landgenooten zoo spoedig de vlag hadden gestreken. Hoewel hij slechts 38 man bij zich had, die van rijst en water moesten leven, was hij besloten zich tot het uiterste te verdedigen, „De Hollanders zijn van plan," schreef hij aan den president Ball te Bantam, „met hun geheele macht op ons af te komen, maar als zij overwinnen zullen zij hun zegepraal duur betalen" [5].

Dit begrepen ook zijne tegenstanders. „Pulu Run", schreef Van der Haghen, „is een cleyn iseren lantgen; leit gelick een stadt in zee", namelijk aan de landingsplaatsen versterkt. Bovendien hadden de Hollanders gebrek aan goede soldaten. Op Nera had een epidemie geheerscht [6] en bij de honderd man ten grave gesleept. In 't laatst

---

[1] Coen aan Bewindh., 26 Juli 1618.
[2] Achtste gedeelte, blz. 335, 336.
[3] Calendar of State papers, East-Indies, II, No. 128, 332.
[4] Het derde was in Straat Saleier van de anderen afgedwaald.
[5] Brief van 24 April in Calendar II. No. 332. Vgl. de Preface, p. XLI—XLIII.
[6] Reael noemt de ziekte „pestilentiale koortse."

van April kwamen 70—80 soldaten uit de Molukken ter versterking en werd het volk voor een landing op Run gemonsterd, maar juist begon toen de moesson door te waaien en maakte die landing zoo goed als onmogelijk.

Men beraadslaagde nu over een aanslag op Lontor. De Lontoreezen namelijk, bewoners van het westelijk gedeelte van Groot Banda, hadden weder met de Hollanders gebroken. In 1617 was de gouverneur Van de Sande gestorven en door Hendrik Waterfort opgevolgd. Deze begon aan de Bandaneezen op last van Coen weder hooger eischen te doen: zij moesten de noten gezuiverd afleveren, en toen zij dit weigerden, nam hij hun eenige prauwen af. Dit lieten zij niet ongewroken. Toen Waterfort op zekeren dag naar Groot-Banda overstak, namen zij hem gevangen en kristen den onderkoopman die zich te weer stelde. Eerst toen zij alle gevangene Bandaneezen en aangehaalde prauwen terug ontvingen, leverden zij den gouverneur weder uit. Courthope steunde hen natuurlijk in hun verzet en beloofde hun nog een jaar op versterking te zullen wachten als zij met de Hollanders geen handel dreven. Eene tuchtiging dier wederspannigen achtten de laatsten dus noodig. Maar ook dit had groote bezwaren. »Wij weten«, schreef van der Haghen, »geen rechte passage om bij hen boven te komen, want de paden zijn ongeloofelijk steil en nauw, en gemakkelijk te verdedigen. De Orangkajas te Lontor hebben al hun huizen met steenen muren rondom bewald, zoodat elk huis een fortje is« [1]. Dit schrikte echter Lam, den veroveraar van Pulu Ai, niet af. Met 600 man landde hij bij Lontor en beklom de hoogte waar de voornaamste sterkte lag, maar de warme ontvangst die hem daar te beurt viel, gebrek aan water en voldoend oorlogsmateriaal noodzaakten hem weder af te trekken.

Er werd nu met die van Selama en de plaatsen die met hen verbonden waren, als Wajer en Rosengein, weder een contract gesloten om de noten te Nera te brengen, maar de Lontoreezen bleven hardnekkig. Hun eisch was dat men op Groot-Banda weder een huis betrok, hun dus een bewijs van vertrouwen gaf; dan zouden zij de geroofde goederen teruggeven. Maar die eisch werd afgeslagen. Doortastender maatregelen moesten de Hollanders echter uitstellen tot zij beter waren toegerust. Den 11 Juli 1618 keerde Reael met Van der Haghen over Ambon naar de Molukken terug [2].

[1] Van der Haghen aan Bewindh., 10 Juni 1618.

[2] Zie over 't voorgaande: Nath. Courthope's journaal bij Purchas, I b, p. 666—671; Calendar etc II, No. 332, 373, 408, 623; Brieven van Van der Haghen, Reael

Het lijdt geen twijfel of noch Reael noch Van der Haghen waren voor uiterste maatregelen tegen de Bandaneezen gestemd. Zij oordeelden te recht dat de schuld voor een groot deel aan de Hollanders lag. Deze eischten veel en gaven weinig of niets. Door den oorlog verarmd en uitgeput, wenschten de Bandaneezen den vrede en zouden dien gaarne gehandhaafd hebben, maar zij leden honger. Voor geregelden aanvoer van levensmiddelen werd door de Hollanders niet gezorgd, terwijl zij dit aan anderen beletten uit vrees dat deze specerijen zouden koopen, en de kleedjes die zij hun brachten waren niet de gewilde [2]. En dat weren van vreemde jonken baatte toch weinig of niets, want, schreef Reael, "nu zijn er honderd plaatsen op Ceram waar wij hen niet kunnen weren en van waar zij de Bandanezen voorzien." Het diende dus slechts om ons gehaat te maken; een doel bereikte men er niet mede [3]. Maar welke verzoenende maatregelen Reael en de zijnen voorstelden, Coen was daar om ze te ontraden. "De admiraal Verhaghen", schreef hij aan Bewindhebbers [4] "wil het nog al met goed doen hebben, zeggende dat men de noten behoorde te ontvangen zoo als God die aan de Bandanezen verleent, en de Generaal Reael dat men den prijs van de noten behoorde te verhoogen en die van de foelie te verlagen, maar IK zeg u [5] dat het een even schadelijk als 't ander wezen zal en dat men *ten uiterste* tegen de Bandaneezen voort moet varen." Al verlieten zij allen hun land, dat zou niet schaden; "dan kan er van andere kwartieren volk gebracht worden." Men gevoelt reeds waarop dit moest uitloopen.

Van der Haghen, door Reael tot gouverneur van Ambon benoemd omdat hij hier "zeer wel gezien en bemind was" [6], had op 't eind van Juli 1617 het bewind van Blocq overgenomen. Ook hier dezelfde klacht: "de Hollanders willen alles hebben en geven niets. Hebben wij lang te vergeefs naar provisie uitgezien, dan komt er

---

en Lam aan Bewindh., van Mei—Juli 1618; Resol. GG. en R. 10 Juni—11 Juli; Contract met Selama in d. 25 Juni (Contractenboek).

[2] D. Pz. van de Sande aan Bewindh., 31 Aug. 1617. In denzelfden brief klaagt hij dat hij geen medicamenten ontvangt "hoewel hier alle jaren zware ziekten onder ons volk heerschen."

[3] Reael aan Bewindh., Nera 7 Mei 1618.

[4] Den 26 Juli 1618.

[5] In margine staat met een oude hand: "Coens opinie die seer notabel is."

[6] Reael aan Bewindh., 10 Mei 1617; H. van Speult aan Bewindh. 19 Aug. 1617: "overmits seer bemint van de inwoners is."

eindelijk wat bedorven rijst, die wij niet kunnen eten. En voor het weinige dat zij ons brengen vragen zij veel meer in ruil dan de Javanen en Makassaren, die zij beletten met ons te handelen." Was het dan wonder dat zij verlangend naar de komst der Engelschen uitzagen? Van der Haghen werd niet moede die klachten aan Bewindhebbers over te brengen en hun te betoogen hoe weinig voordeel die dwangmaatregelen gaven, een motief, meende hij, dat bij hen wel het zwaarste zou wegen.

Van der Haghen behoorde tot de weinige verlichte mannen, (die door den invloed van Coen hoe langer hoe schaarscher werden), die den inlander niet voor een schurk hielden omdat hij Mohammedaan was. Hij geloofde bij voorbeeld dat "Kapitein Hitu" het eerlijk met de Hollanders meende. 't Is waar, schreef hij [1], dat hij een "groot Mahometist" is, maar 't ware te wenschen dat onze predikanten en ziekentroosters evenveel ijver toonden om hun geloof te verkondigen als hij: dan zouden zooveel Christenen het "Moorsche geloof" niet aangenomen hebben. Zijne vriendschap voor den Hituees belette echter niet dat hij het proselytisme voor den Islam tegenging waar hij zag dat het slechts een dekmantel was om de Hollanders tegen te werken en dat hij eenige dorpen aan de westkust van Hitu [2] weder aan 't rechtsgebied van den Kapitein onttrok, omdat zij reeds in den tijd der Portugeezen onder 't Kasteel gestaan hadden.

Met Luhu, Kambelo en de andere nagelplaatsen op Klein Ceram bleef de verhouding gespannen, en hoe kon dit anders daar de Hollanders de jonken bleven aanhalen die hun het noodige brachten. "En 't is ook waar", schreef van der Haghen [3], "dat zij met ons veel erger conditien hebben als met de Portugeezen, want in hun tijd floreerden ze. Toen lag het overal vol jonken die hun alles brachten wat zij van doen hadden, handel dreven, tollen en ankergeld betaalden. Nu zeggen ze dat ze van ons niets genieten en geen voordeel hebben maar schade." Te vergeefs zagen de Cerammers naar hulp uit bij den Sultan van Ternate om hen tegen dien dwang te beschermen, maar het baatte weinig of hij hun al verzekerde dat de Hollanders volgens de contracten geen recht hadden om de "koopluiden Islam" overlast aan te doen. Zij dachten er dus over den Ternataanschen stadhouder te verdrijven en de Tidoreezen te hulp te

[1] Bouwstoffen, door mij uitgeg., blz. 233.
[2] Larike en Wakasihoe.
[3] Bouwstoffen door mij uitgeg., bl. 236.

roepen, en als Juan de Silva met zijn armada gelukkiger was geweest, twijfelde Van der Haghen geen oogenblik of wij zouden dat land geheel verloren hebben.

Toen in 1618 Van der Haghen als raad van Indië den Gouverneur-Generaal naar Banda en de Molukken vergezelde, werd het bestuur op Ambon waargenomen door den luitenant-gouverneur Herman van Speult. Hij had op voorname punten hetzelfde inzicht als zijn voorganger. Het gedwongen werken der inlanders aan de vesting keurde hij af; evenzeer het weren der Javaansche en andere jonken [1]. Toch wist hij met vaste hand den teugel te voeren. De bewoners van Hutumuri, een viertal kampongs aan de oostzijde van Leitimor hadden in den tijd van Houtman (1611), tot straf voor het afloopen van de kampong Ruton en andere rooverijen, hunne oude woonplaatsen moeten verlaten, zich bij 't kasteel moeten vestigen en manschappen leveren om daar te werken. Na Houtman's vertrek waren zij langzamerhand weer naar hun oude woonplaatsen in 't gebergte teruggekeerd, weigerden voortaan aan 't kasteel te komen, gaven voor dat zij Mohammedanen wilden worden, en kwamen zelfs koppen snellen bij onderdanen van de Hollanders. Vermoedelijk was dit laatste slechts weerwraak, want Van Speult had de bewoners der overige bergdorpen last gegeven hetzelfde te doen en zelfs getracht, op het voorbeeld van Blocq, Alfoeren van Ceram te laten komen om hen op die wijze tot gehoorzaamheid te dwingen [2]. Hij zag nu dat dit middel geen doel trof en besloot andere maatregelen te nemen. Toen het weder het toeliet, in 't laatst van September 1618, begaf hij zich met 70 soldaten en 1000 Ambonners naar de pas van Baguala, van waar zij den volgenden morgen naar het strand bij Hutumuri voeren. De Ambonsche hoofden deden hun best de opstandelingen tot onderwerping te bewegen, maar vertrouwende op de ongenaakbaarheid hunner rotssterkten weigerden zij af te komen en beriepen zich op kapitein Hitu, die den vrede wel zou herstellen [3]. Van Speult begreep echter dat hij moest doortasten. Een troepje soldaten, naar boven gezonden op verkenning, bracht er den schrik in, zoodat zij een versterkt punt, dat zij gemakkelijk

---

[1] Van Speult aan Bewindh., 19 Aug. 1617; 4 Juni 1618.

[2] Van Speult aan Bewindh., 8 Aug. 1618; Resol. Ambon 30 Juli 1618.

[3] Eerst hadden zij het hoofd geëischt van zekeren Don Pedro, „dat haer rechte hooft was", schrijft Van Speult, „die sy over eenigen tijt verworpen hadden" en dien zij de oorzaak van het geschil met de Hollanders noemden. Van Speult schijnt dit als een voorwendsel beschouwd te hebben.

tegen de overmacht hadden kunnen verdedigen, in allerijl verlieten. Nu was het volk, soldaten zoowel als inlanders, vol vuur om eene tweede sterkte, niet ver van daar gelegen, aan te tasten. Van Speult stond dit slechts schoorvoetend toe omdat het meerendeel der hulptroepen en het stormgereedschap aan 't strand was achtergebleven. De uitkomst was zoo als hij verwacht had: de aanval werd afgeslagen, en nu moest Van Speult tot bedreigingen overgaan om de inlanders te bewegen dien met alle macht te hervatten. De tweede aanval had beter gevolg. Na geringen wederstand verlieten de weerspannigen ook deze sterkte. Vol moed werd nu ook een derde fort van twee kanten aangetast, en door de Hutumureezen verlaten, die zich thans in hun kampong Maut, met een steenen muur omringd, op een goed verdedigbare hoogte gelegen, terugtrokken. Belust op buit, wilden de Ambonners die onmiddellijk bestormen, maar werden teruggedreven. Van Speult begreep dat, als hij haar met storm veroverde, de meeste mannen de vlucht zouden nemen en de Ambonners hun wraak zouden koelen aan de vrouwen en kinderen; hij liet dus aan de belegerden lijfsgenade aanbieden als zij zich overgaven. Dit aanbod werd met graagte aangenomen en den volgenden dag trok Van Speult de kampong binnen. Zij werd in brand gestoken en de muren geslecht: de inwoners met vrouwen en kinderen, te zamen 350 personen, moesten hem naar 't kasteel volgen, waar zij onder de bondgenooten verdeeld werden. Ook de vluchtelingen werden in de naburige Hitueesche dorpen opgeëischt, en de schrik was er zoo ingebracht dat zij ze allen uitleverden en zich veel volgzamer betoonden dan voorheen [1].

Na dezen welgelukten tocht besloot Van Speult een ander plan ten uitvoer te brengen. De bewoners van eenige kampongs aan den noordwesthoek van Ceram [2] en van de naburige eilanden Boano, Kelang en Manipa hadden zich sinds menschen-geheugenis toegelegd op zeeroof en in de laatste jaren wel 200 man uit omgelegen plaatsen, die onder de bescherming van 't Kasteel stonden, opgelicht en als slaven verkocht. Dit mocht niet langer geduld worden. Gesteund door kapitein Hitu, die in persoon aan den tocht wilde deelnemen, bracht Van Speult 35 korakora's met 3500 inlanders bijeen, sloot zich met 60 soldaten daarbij aan en stak den 4 November 1618 met de vloot in zee. De hoofdmacht te Hitu achterlatende, bracht hij

[1] Van Speult in Bouwstoffen, bl. 235—242; Resol. Ambon 14 Sept., 5 Oct. 1618.

[2] Genoemd worden Assahudi (op Klein Ceram), Lisabata (aan de noordkust) en »Hatebutte«. Dit is waarschijnlijk Hataputeh op Kelang.

eerst een bezoek aan Kimelaha Sabadin, den Ternataanschen stadhouder op Luhu en onderhield hem over den geringen steun dien hij de Hollanders verleende tegen de kwaadwillige hoofden in de nagelplaatsen en de onverschilligheid waarmede hij den zeeroof aanzag, door onderdanen van Ternate gepleegd. Sabadin betoogde dat hij niet bij machte was dien te beletten en waarschuwde Van Speult voor de inwoners van Boano, "een vermaard en kloek volk" dat de Portugeezen te vergeefs getracht hadden te onderwerpen. De gouverneur liet zich hierdoor niet afschrikken, maar voer met de vloot van Hitu rechtstreeks naar Boano, waar hij den 14 November aankwam en den Sengadji, die daar namens Ternate heette bevel te voeren, ter verantwoording riep over de gepleegde rooverijen. De Sengadji gaf eerst een uitdagend bescheid, maar ziende dat de Hollanders aanstalten maakten voor eene landing, en waarschijnlijk door kapitein Hitu op de hoogte gebracht van Van Speult's vastberadenheid, onderwierp hij zich een paar dagen later, beloofde de geroofden die nog in leven waren terug te geven, voor de anderen een schadevergoeding te betalen en te zorgen dat voortaan geen zeeroof meer gepleegd werd. Op deze voorwaarden werd een verbond met hem gesloten. Nu voer Van Speult met de hongi naar Assahudi op Klein Ceram, waar hij de inwoners op dezelfde voorwaarde in genade aannam. Een tocht naar Lisabata moest tot later worden uitgesteld, maar te Kambelo, waar hij levensmiddelen innam, werden de hoofden van Kelang en Manipa ontboden, die eveneens restitutie en schadevergoeding beloofden [1].

Dat de indruk, door Van Speult gemaakt, niet voorbijgaand was blijkt wel hieruit dat Lisabata uit eigen beweging een aantal geroofden aan Speult uitleverde [2].

De wakkere bewindvoerder zag zeer goed in dat hij om zijn gezag te handhaven de kustplaatsen en eilanden die dat gezag erkend hadden, ook moest bezoeken en beschermen. Op de Uliasers en aan de zuidkust van Ceram nam de propaganda voor den Islam, vooral van Banda uit, zeer toe [3], en 't was maar al te waar dat dit niet zelden met tegenstand tegen 't Hollandsche bewind en vijandelijkheden tegen zijne voorstanders gepaard ging. Een jaarlijksche ronde

[1] Van Speult aan Bewindh. in Bouwstoffen, enz. blz. 242—45; Resol. Ambon 21 Nov. 1618; Contract met Boano bij Valentijn, II 2, p. 41.

[2] Bouwstoffen enz. bl. 254.

[3] Welk een invloed de Mohammedaansche godsdienstleeraars hadden blijkt wel uit hetgeen van Speult verhaalt (Bouwstoffen, bl. 247) dat 150 lieden van Nusalaut

zou veel toebrengen om »de Mooren binnen hunne limiten te houden« betoogde Van Speult aan Bewindhebbers, en deze antwoordden hem dat zij dit »oorbaar« vonden, maar daartoe had hij versterking van 't garnizoen noodig [1].

Die versterking werd hem in 't laatst van 1618 gezonden, maar met een ander doel. De Engelschen te Bantam, die eene aanzienlijke versterking hunner scheepsmacht verwachtten, schenen voornemens te zijn met alle macht naar de Specerij-eilanden te varen. Coen zond hierop ijlings den commandeur Arent Maertsen met een goed bemand schip naar Ambon, met last om alle specerijen op te koopen vóór de komst der Engelschen [2]. Van Speult moest nu tegen de hoofden een anderen toon aanslaan, en zij zullen wel verwonderd hebben opgezien op eens allen een vereering te ontvangen en de verzekering dat men de Javaansche, Maleische en Makassaarsche jonken geen overlast zou aandoen. Van Speult nam echter tevens de voorzorg het fort Luhu met honderd man te bezetten [3].

Maar in plaats van een Engelsche vloot verscheen den 4 Februari 1619 een Hollandsche met den Gouverneur-Generaal zelven aan boord in de Ambonsche wateren. Wat hiervan de aanleiding was hebben wij thans te verhalen.

In de tweede helft van 't jaar 1618 en 't begin van 't volgende werd door Europeërs en Javanen te Bantam en te Djakatra een drama gespeeld, waarvan wij ons een duidelijker voorstelling zouden kunnen maken, indien wij niet slechts van ééne zijde waren ingelicht. Javaansche documenten ontbreken bijna geheel en de Engelsche laten in volledigheid veel te wenschen over. Coen, het is waar, heeft aan Bewindhebbers van al het gebeurde volledig verslag gegeven, maar Coen's gezichtspunt was uiterst eenzijdig. Dat de Engelschen hem haatten begreep hij even goed als dat de Javanen hem trachtten te misleiden, maar dat hij door zijn macht te misbruiken zelf oorzaak was van hun wantrouwen en tegenwerking, dat hij geen recht had iets anders te verwachten, zag hij niet. Wij zouden, alleen op zijn berichten afgaande, gaan gelooven dat de Hollanders de oprecht-

met veel geschenken aan 't Kasteel kwamen en daar zes weken arbeid verrichtten, alleen om een »Bandaneeschen paap« los te krijgen, dien Van Speult had gevangen gezet.

[1] Bouwstoffen, bl. 246; 247; Bewindh. aan Speult 22 Dec. 1620.

[2] De Jonge, IV bl. 115; Resol. Ambon 28 Dec. 1618.

[3] Resol. Ambon 28 December 1618; 16, 18, 20 Januari 1619.

heid en onschuld zelve en alle anderen schavuiten en samenzweerders waren [1].

De Engelsche Compagnie miste den steun van hare Regeering. Jacobus I wilde niet dat zij tegen Spanje vijandelijk optrad, en het Spaansche goud deed veel af om die gezindheid ook bij zijne raadslieden levendig te houden [2]. Dit was dan ook het voorname bezwaar waarop de pogingen, in Europa aangewend om aan de handelsgeschillen tusschen Engeland en Nederland in Indië door de vereeniging hunner compagniën een einde te maken, waren afgestuit [3]. De Hollanders waren eenmaal begonnen aan de Spanjaarden en Portugeezen in Indië met de wapenen het monopolie te betwisten, en niet gezind aan anderen, die niet aan de oorlogskosten bijdroegen, de voordeelen daarvan te laten genieten. Dit gold hoofdzakelijk de Specerij-eilanden, waar zij meesters waren, en er is geen twijfel aan of de Engelschen hadden dit in hun plaats evenmin toegestaan. Maar eenmaal in den Archipel gevestigd, konden ook dezen den handel op de Molukken niet opgeven zonder van de grootste voordeelen die de vaart naar Indië opleverde afstand te doen. En zij hadden genoeg gezien om overtuigd te zijn dat de inlanders hen met open armen zouden ontvangen om van den dwang der Hollanders verlost te worden. De Engelsche Compagnie besloot dus haar recht om aan de vaart op de Molukken deel te nemen te handhaven. Eene nieuwe inschrijving had haar kapitaal aanzienlijk vermeerderd [4] en stelde haar in staat eene grootere scheepsmacht naar Indië te zenden. In den loop van 1618 verzamelde zich die te Bantam. In 't laatst van Juni kwam daar een eskader onder Thomas Pring en in 't begin van December een tweede onder Sir Thomas Dale, aan wien John Jourdain, de oude tegenstander der Hollanders [5] als hoofd van den handel was toegevoegd. Op 't eind van dat jaar hadden dus

---

[1] De heer J. A. van der Chijs in zijne uitmuntende monographie „De Nederlanders te Jacatra, uit de bronnen bewerkt” (Amst. 1860) spaart de Hollanders niet. V. d. C. heeft van het verhaal van Camphuis (bij Valentijn, dl. IV), de Resolutien van GG. en Raden, enz. een oordeelkundig gebruik gemaakt; de brieven van Coen en andere stukken, die later openbaar zijn gemaakt, maken een herziene uitgaaf van dit werkje wenschelijk.

[2] Zie o. a. S. R. Gardiner, History of England, 1603—1642. London 1885. Vol. I p. 215, 354.

[3] De Jonge IV. Inl. bl. LXXVIII.

[4] David Macpherson, History of the European commerce with India, p. 98.

[5] Zie Achtste gedeelte, bl. 284. Hij was in December 1616 naar Engeland vertrokken. (Purchas, I b, p. 672).

de Engelschen onder Dale's opperbevel eene vloot van 15 schepen bijeen.

Te Bantam had hun opperkoopman George Ball zich kort voor Dale's komst den rijksbestuurder Aria Manggala tot vijand gemaakt door een Chineesche jonk die op de reede lag voor schuld in beslag te nemen [1]. De Javaan was zoo vertoornd dat hij Ball niet meer ontvangen wilde en de Hollanders een handelsverbond met uitsluiting van andere Europeesche natiën voorspiegelde [2]. Maar toen de Engelschen hem een aanzienlijke schadevergoeding gaven kwamen zij weer in de gunst [3].

Even als de Pangeran te Bantam toonde te Djakatra de inhalige regent Widjaja Krama dan eens meer genegenheid aan de Hollanders, dan weer meer aan de Engelschen, naarmate zijn belang of vrees dit medebracht. Coen meende hem door milde geschenken voor zich gewonnen te hebben en had ook zonder verderen tegenstand de Hollandsche loge van steen opgebouwd en eenigszins ter verdediging geschikt gemaakt. Maar op eens bespeurde hij dat de Regent hem met wantrouwen bejegende. De rijksbestuurder van Bantam had een broeder, Aria Upa Pati, in de wandeling Pangéran Gabang geheeten, een eerzuchtig man die gaarne zelf koningje wilde spelen en eenige jaren te voren Widjaja Krama had trachten te bewegen hem Ontong Java af te staan. Deze Gabang nam thans den schijn aan van groote genegenheid voor Coen, hoewel hij vroeger den regent van Djakatra geraden had de Hollanders om hals te brengen en zich hun goederen toe te eigenen. Terwijl zijn broeder te Bantam met Arent Maertsen beraadslagingen hield over het handelscontract, had hij zich beoosten Djakatra op de jacht begeven en op zijn verzoek had Coen hem een Hollandsch jacht tot convooi medegegeven. Terugkeerende zond hij den Gouverneur-Generaal een boodschap dat hij zich op het eilandje Putri bij Djakatra bevond en hem daar gaarne wilde spreken. Hij zou wel gaarne de Hollandsche loge te Djakatra zien maar kon dit niet doen tenzij de regent hem ontbood. Toen Coen op het eilandje aan wal stapte, gaf Gabang hem zeer verheugd te kennen dat hij te

---

[1] Pring by Purchas, I b, p. 633. Vgl. Calendar II, No. 362.

[2] Coen bij De Jonge, IV, bl. 98.

[3] Gilles Seys, ten anker voor Djapara, aan Arent Maertsen, Commandeur voor Bantam, 15 Oct. 1618. Heeft vernomen van den vorst van Tjeribon dat de Engelschen te Bantam en te Djakatra meer gezien waren dan de Hollanders daar zij uit de geplunderde Chineesche jonken aan den Pangeran en de Panggawa's 8000 realen van achten geschonken hadden.

Djakatra ontboden was en voer te gelijk met hem, met een gevolg van 300 man naar de stad. Het blijkt dat er verstandhouding bestond tusschen Gabang en eenige Javaansche grooten te Djakatra, die de Hollanders niet genegen waren. Dien dag, het was de 20 Augustus 1618, bespeurde Coen veel beweging in de stad en zag hij dat een aantal vrouwen deze met hun bagage verlieten. Des avonds, terwijl men in de Hollandsche loge het avondgebed deed, kwam op eens Gabang met den broeder van den Regent en hun beider gevolg, meer dan 500 man, aan de poort toegang vragen. Coen liet onmiddellijk zijn soldaten, 40 à 50 in getal, in de wapenen komen en plaats vatten op een bovengallerij, waar men hen niet kon overvallen. Daarop werd de poort geopend en leidde Coen de Pangerans met hun gevolg in de loge rond. De Javanen hadden ons, schreef Coen, „met voeten wel dood kunnen loopen”, maar Gabang begreep zeer goed dat de soldaten niet voor niets hun lonten brandende hielden en vertrok even vriendschappelijk als hij gekomen was [1].

Den volgenden dag ontving Coen een bezoek van Widjaja Krama, die het deed voorkomen alsof hij zijne Orangkaja's met Gabang had medegezonden om Coen hulp te verleenen als de Pangeran verraad had willen plegen. Waarschijnlijk had hij niet kunnen beletten dat zijne volgelingen, die de plannen van Coen niet ten onrechte mistrouwden, zich bij Gabang aansloten. Want dat hij zelf den Bantammer, dien hij niet vertrouwde, in zijne plannen gesteund zou hebben, komt mij zeer onwaarschijnlijk voor.

Gabang was daags na den mislukten aanslag naar Bantam teruggekeerd. Coen besloot voorloopig noch daar, noch te Djakatra zijn mistrouwen te laten blijken, hoewel hij het geld en de kostbaarste goederen in de schepen liet brengen. Hij dacht er nu eerst over om op het eilandje Onrust, waar de schepen lagen en waar de zieken heengebracht werden, een reduit op te werpen, maar bij nader inzien kwam het hem voor dat de loge te Djakatra zonder groot bezwaar zoo versterkt zou kunnen worden, dat men een aanval van de Javanen niet te vreezen had. De 22e October 1618 was de merkwaardige dag waarop hij in eene algemeene vergadering van alle opperkooplieden, scheepsbevelhebbers en officieren, de zaak wijd en breed voorstelde, en waarop ten slotte het besluit werd genomen,

---

[1] Coen bij De Jonge, IV bl. 98—102; vgl. bl. 78 ond.; „Diversche Dischursen met de Sabandaer en Orangquais van Jacatra” onderteekend Hen. de Haen medicus, in d. 18 Sept. 1618.

„met de versterking der loge voort te varen en haar tegen alle geweld in volkomen defensie te brengen" [1].

De handschoen was hiermede aan de Javanen toegeworpen, want het bouwen van een vesting hadden zij met het oog op Malaka tot nu toe altijd weten te beletten. Widjaja Krama hield zich wel alsof hij de redenen die Coen hem gaf voor het aanleggen van nieuwe versterkingen billijkte, en de Pangéran Aria Manggala veinsde wel zich niet te willen bemoeien met hetgeen de Hollanders te Djakatra uitvoerden, maar beiden verboden toch aan Javanen en Chineezen hun hulp te verleenen of of bouwmateriaal te leveren. Ook togen de Djakatranen aanstonds aan het werk om de muren hunner stad aan de zijde der loge te voltooien en te versterken en de voornaamste huizen aan dien kant van schootvrije staketsels of wallen te voorzien [2].

Toen de goede verstandhouding met de Hollanders verminderde, had de Regent van Djakatra weder meer het oor geleend aan de voorstellen der Engelschen, en den 6 October was men het eens geworden over de som die zij jaarlijks zouden moeten betalen en hadden zij vergunning gekregen tot het bouwen eener loge [3]. Daar de Regent begon in te zien dat een conflict met de Hollanders niet kon uitblijven polste hij den Engelschen koopman of zijne landgenooten geneigd zouden zijn hem in dat geval hulp te verleenen. Nicholas Ufflete verontschuldigde zich en zeide dat zij kooplieden waren en niet uitgezonden om iemands partij te kiezen, maar hij twijfelde niet of de vorst van Bantam zou hem bijstaan. „Bantam voor zich", antwoordde hierop Widjaja Krama, „zoo ook Djakatra" [4]. Hij zag waarschijnlijk zeer goed in waarop die hulp van Bantam zou uitloopen.

Na de komst van Dale begonnen de Engelschen anders te spreken. Thomas Dale was een man van naam. De jeugdige kolonie Virginia in Amerika had hij met beleid bestuurd. Te voren had hij in Nederland de Spanjaarden helpen bevechten, maar het schijnt dat hij ontevreden hun dienst verliet [5]. De toestanden in Indie waren hem vreemd, maar naast hem stond John Jourdain, de oude tegenstander

[1] Coen bij De Jonge, bl. 108—109; Resol. Djakatra, 22 Oct. 1618.
[2] Coen bij De Jonge, bl. 109—115.
[3] Calendar II. No. 420, 423, 447, 643; M. Pring bij Purchas I b, p. 634.
[4] Ufflete aan Ball, 20 Nov. 1618, in Calendar II, No. 490.
[5] Zie Calendar II, No. 288.

van Coen, een man van ervaring en geestkracht. In Dale's instructie was hem voorgeschreven dat hij geen vijandelijkheden tegen bondgenooten zou *beginnen*, tenzij hij hiertoe uitgedaagd of gedwongen werd („provoked or driven") of zich genoodzaakt zag tot schadeverhaling wegens geleden verliezen [1]. Toen hij dus, voor Bantam komende, vernam dat de Hollanders zich niet ontzien hadden voor Banda Engelsche schepen te veroveren en de bemanning gevangen te houden was de Engelsche scheepsraad ten volle gerechtvaardigd met het besluit te nemen [2] om tegen de Hollanders vijandig op te treden. Hij kon dit te veiliger doen omdat Coen door het afzenden van schepen naar verschillende handelsplaatsen [3] zijne macht zeer had verzwakt.

Het geluk diende de Engelschen, dat eenige dagen later een geladen Hollandsch schip, de Zwarte Leeuw, van Patani komende, genoodzaakt was voor het eiland Pandjang niet ver van Bantam de ankers uit te werpen. Door vier Engelsche schepen omringd, begreep de bemanning dat tegenstand vruchteloos zou zijn en gaf zich over. Coen schreef aanstonds aan Dale dat hij niet begreep wat de reden was van die daad van vijandschap en verzocht het schip aan hem uit te leveren. Ook eischte hij dat Nicholas Ufflete, de Engelsche koopman te Djakatra gestraft, zou worden wegens het verraad tegen hem gesmeed [4]. Te gelijker tijd deed Coen zijn beklag bij de vorsten van Bantam en Djakatra over Dale's handelwijze; maar beiden antwoordden hem dat zij zich in hun geschillen onzijdig hielden. De Pangeran te Bantam merkte te recht op dat Coen met de Fransche schepen eveneens had gehandeld.

Den 23 December 1618, den dag na het afzenden van zijn brief aan Dale, dus vóór hij diens antwoord had kunnen ontvangen [5] trad Coen te Djakatra zelf vijandig tegen de Engelschen op. Hij

---

[1] Rymer, Foedera. Ed. III. Tom. VII 3, fol. 40. Vgl. De Jonge, p. LXXXI en Calendar II, p. 56, 57, 103, 132.

[2] „For satisfaction of their former losses." Dale aan Bewindh. der Eng. Comp. in Calendar II, No. 609.

[3] Vgl. hiervoor bl. 207. Terecht heeft Van der Chijs (De Nederl. te Djakatra bl. 44 vv.) dit gelaakt.

[4] Brief van Coen in d. 22 Dec. in Calendar II, No. 500; Resol. Bantam 16 Dec. Vgl. Coen bij De Jonge p. 119. — Van dit verraad is in Engelsche stukken niets te vinden. Ufflete zou een aanslag op Coen's leven hebben beraamd. Vgl. Van der Chijs, a. w. p. 23.

[5] Wat Dale mondeling tot den bode gezegd zou hebben, kon natuurlijk niet als antwoord op een officieele missive gelden. Vgl. Pring in Calendar, II p. 265.

had het verzoek van den Regent om het versterken van de loge te staken afgeslagen en nu waren de Javanen begonnen voor de Engelsche loge, die tegenover de Hollandsche lag, aan de andere zijde der rivier, een schootvrije batterij op te werpen. Aan het gevaar van zoo nabij uit Engelsch geschut beschoten te worden begreep Coen dat hij zich niet mocht blootstellen. Hij liet daarom de Engelschen waarschuwen dat hij die werken zou slechten indien men er mede voortging. Zij antwoordden hem dat niet zij die werken maakten maar de regent van Djakatra. Hierop liet Coen een uitval doen. De nieuwe batterij werd vernield, de Engelsche loge èn alle huizen die rondom de Hollandsche loge lagen in brand gestoken. De Javanen hadden zich uit de voeten gemaakt zonder tegenweer te bieden. Zij begonnen nu echter van hunne muren de Hollanders te beschieten, 't geen dezen niet onbeantwoord lieten. Een tweede uitval om eene batterij, die de Javanen aan den mond der rivier hadden opgeworpen, te vernielen, mislukte, en de voorraad kruid, dien de Hollanders bezaten, was zoo gering dat het er hachelijk voor hen begon uit te zien, te meer daar de rivier in de macht van den vijand bleef en men vreesde dat deze haar zou verleggen om de belegerden van drinkwater te berooven. Ook had men te verwachten dat de Bantammers en Engelschen bijstand zouden komen bieden. De meerderheid van den Raad achtte het dus wenschelijk Djakatra te verlaten [1]. Men aarzelde echter nog hiertoe over te gaan en besloot slechts de schepen van 't eiland Onrust te ontbieden en de voornaamste goederen daarin te bergen. Toen deze waren aangekomen, werd het plan beraamd om den volgenden dag, den 30 December, nogmaals met alle manschappen een poging te doen om het vijandelijke bolwerk aan den mond der rivier te vernielen. Maar toen men aan 't overleggen was hoe dien aanval in 't werk te stellen kwam de Engelsche vloot in 't zicht. Aanstonds werd nu het moedige besluit genomen dat Coen onmiddellijk scheep zou gaan en met zijn eskader van 7 schepen de Engelschen te gemoet zou loopen. Het bevel over de bezetting die in 't fort achterbleef, 240 weerbare mannen waarvan 160 Hollanders, ontving de opperkoopman Pieter van den Broecke, een wakker en ondernemend man, die zich naam had gemaakt door zijn gewaagden tocht met een handvol soldaten dwars door Dekhân, van de west- naar de oostkust, maar die het vertrouwen dat thans in zijn beleid gesteld werd zou beschamen [2].

[1] Resol. 26 Dec. 1618.

[2] Coen bij de Jonge, bl. 117—125; MS. Journaal van Pt. van den Broecke (ter Leidsche Universiteits-Bibliotheek) fol. 62 vv

Den 31 December kwam de Engelsche vloot, die uit 11 schepen bestond, met den zeewind op de Hollandsche af. Dale liet deze door een trompetter opeischen, maar ontving ten antwoord dat, als hij de Zwarte Leeuw niet teruggaf, de Hollanders wraak zouden nemen. Eerst den 2 Januari 1619 raakten de vlooten slaags. De Hollanders weerden zich dapper, maar het was een geluk voor hen dat slechts enkele Engelsche schepen, waarschijnlijk bij gebrek aan volk, aan 't gevecht konden deelnemen. De strijd duurde niet langer dan drie uren en werd door de Engelschen het eerst gestaakt, zoodat de Hollanders zich de overwinning toeschreven [1]. Den volgenden dag namen de laatsten in beraad of zij zich opnieuw aan een gevecht zouden wagen, maar er bestonden overwegende redenen om dat niet te doen: gebrek aan kruid, zwakheid aan volk, meer uitzicht op schade dan voordeel, daar hunne schepen rijk geladen, de Engelsche daarentegen ongeladen en bovendien beter zeilers waren. Zij besloten dus naar Djakatra terug te keeren en met de bezetting te overleggen wat verder te doen. Maar nauwelijks waren zij onder zeil of de Engelsche vloot, die nu 14 schepen sterk was, volgde hen op den voet. Er was nu geen tijd tot overleg met die van 't fort. Men moest kiezen, de Engelschen afwachten of wijken. Hoe zwaar het Coen ook viel zijne nieuwe stichting onbeschermd te verlaten, de kansen stonden te ongelijk en er was te veel aan gelegen om de vloot te behouden, want, leed zij de nederlaag, dan zouden de Engelschen voor geruimen tijd „meesters van 't veld" blijven. Het besluit was dus: de wijk nemen naar Ambon om daar alle macht te verzamelen en zoo spoedig mogelijk terug te keeren [2]. Een fregat werd naar straat Sunda gezonden om de schepen die uit Nederland kwamen te waarschuwen en het schip Delft moest, Straat Bali door, zich naar het vaderland spoeden om Bewindhebbers van het gebeurde kennis te geven.

Terecht verweet Coen aan Bewindhebbers dat zij er voortdurend op hadden aangedrongen in Indië een „rendez-vous" te kiezen, en nu dit geschied was en men zich versterkt had liep alles gevaar verloren te gaan bij gebrek aan soldaten en oorlogsbehoeften. Het was alsof Bewindhebbers van de toerustingen der Engelschen

---

[1] Zie den brief van Dale, Calendar No. 609 en Inleiding p. XXI, dien van Pring, ald. No. 643, dien van John Byrd, ald. No. 979 en vgl. ook No. 643. De Engelschen hadden weinig gezond volk en zullen dit op hun beste schepen gebracht hebben. Zie verder Coen bij De Jonge, IV bl. 127, 128; Resol. scheepsraad 3 Jan. 1619.

[2] Coen bij De Jonge, IV, bl. 128—30; vgl. de Inleiding, bl. LXXXIX—XC.

geen kennis hadden gedragen. Zij zouden er nu zelven de schade van ondervinden [1].

En zeker, indien onder de Engelschen in Indië evenveel tucht had geheerscht en zij een even bekwaam hoofd hadden bezeten als de Hollanders, er is geen twijfel aan of de vestiging van het Nederlandsch gezag op Java zou, minst genomen, geruimen tijd zijn vertraagd geworden. Maar dat alles liet veel te wenschen over. George Ball, hun opperhoofd te Bantam, was gebleken als koopman niet tegen Coen te zijn opgewassen, lag met Pring overhoop, en zorgde beter voor zijn eigen kas dan die der Compagnie. Dit laatste was een euvel, waaraan velen mank gingen; zelfs Dale had reeds vóór zijn vertrek eene vermaning van Bewindhebbers ontvangen omdat hij tegen zijn belofte voor eigen rekening waren insloeg [2]. Het schijnt dat de karige bezoldiging die de dienaren der Compagnie genoten daarvan de voorname oorzaak was. De kapiteins beklaagden zich dat Bewindhebbers het schuim van de natie in dienst namen om aan knappe zeelieden geen twee shillings meer te moeten betalen [3]. Bovendien werd er slecht gezorgd voor de uitrusting der schepen; de vloot van Dale, bij voorbeeld, leed een ontzachlijk verlies aan manschappen door bedorven mondkost Voeg daarbij dat de Engelschen zelven erkenden veel meer behoeften te hebben dan de Hollanders en zich verbaasden dat dezen met zoo weinig tevreden waren [4], en men zal zich minder verwonderen dat zij, zoo als wij nu zullen zien, van het behaalde voordeel zoo weinig partij wisten te trekken.

[1] Coen bij De Jonge, IV, bl. 131 vv. Vgl. de Inleiding, bl. XCI—XCIII.
[2] Calendar, etc. II, No. 280.
[3] Pring in Calendar, II No. 643.
[4] R. Fursland in Calendar III, No. 143, en elders.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Het Hollandsche fort te Djakatra door de Javanen en Engelschen belegerd (1619). Onderhandelingen over de overgave. Bantam komt tusschenbeiden; verjaagt den regent uit Djakatra. De Engelschen vertrekken. De Hollanders behouden het fort. — Bestuur van Laurens Reael in de Molukken (1618—19). Tocht van Adam Westerwolt naar de Philippijnen. Coen komt Reael afhalen, vaart met de vloot naar Djakatra; verovert die stad (30 Mei 1619). De Engelsche vloot verlaat den Archipel. Onderhandelingen met Bantam. Verliezen der Engelschen. Terugkomst hunner vloot. Tijding van het accoord tusschen de Hollandsche en Engelsche Compagnie.

Toen Coen met de vloot naar Ambon vertrok bleven in 't onvoltooide Hollandsche fort te Djakatra 400 personen achter, waarvan 250, Hollanders en inlanders, de wapenen konden voeren. Zij waren wel voorzien van mondkost, maar zeer schraal van kruid, de voorname reden waarom Coen aan 't behoud van 't fort wanhoopte[1]. Tot commandeur was, zoo als wij zagen, Pieter van den Broecke aangesteld; als raad was hem toegevoegd de opperkoopman Pieter van Raey; een oud soldaat, die later als opperstuurman had dienst gedaan, Jan Jansz van Gorcum, had het bevel over de soldaten. Na Coen's vertrek werd het versterkingswerk voortgezet, en nu en dan werden van weerszijden eenige schoten gewisseld. Den 6 Januari 1619 kwam de Engelsche vloot ter reede van Djakatra en begaf Jourdain zich aan land om met den vorst te bespreken hoe men de bezetting van 't fort tot overgave zou dwingen. Beiden, de Engelschen zoowel als de Regent, vreesden dat de Bantammers er zich in zouden mengen, want niet alleen had reeds den 30 December een vloot van Bantamsche prauwen, volgens 't gerucht met 4000 koppen bemand, post gevat in de rivier van Angkee bewesten Djakatra, maar aan het Hof van den Regent bevonden zich verscheidene Bantamsche Edelen, zonder twijfel om hem op de vingers te zien[2].

[1] Coen bij De Jonge, Inl. p. XCII.

[2] Journaal van Pt. van den Broecke in »Begin en Voortgang der O. I. Comp.« dl. II, bl. 89; Jourdain aan Dale, 31 Dec. (10 Jan.) in Cal. II, No. 524. Het verbond, dat de Engelschen volgens De Jonge p. XCV in December met Bantam

Het schijnt dat de Regent de Engelschen aan de praat hield, totdat hij eerst nog een goede som van de Hollanders had afgetroggeld. Ongelukkig was van den Broecke, hoe ook door Coen gewaarschuwd, te argeloos om de streken der Javanen te doorzien. Hij liet zich met den Regent in onderhandelingen in [1] en deze sloot met hem een bestand op voorwaarde dat hij hem 6000 realen zou uitkeeren. Intusschen was Thomas Dale aan land gekomen en had den Regent beloofd dat hij zijn geschut zou ontschepen om voor de verovering van het fort dienst te doen [2]. Toen nu de Javaan het Hollandsche geld binnen had, liet hij van den Broecke dringend uitnoodigen hem een bezoek te brengen. Ook nu nog rook deze geen lont en was onverstandig genoeg om daaraan gehoor te geven [3]. Met den dokter, Hendrik de Haen, en vijf anderen begaf hij zich den 22 Januari naar het Hof van den Regent, maar nauwelijks traden de Hollanders den dalem binnen of zij werden door de Javanen overvallen en in de boeien gezet. Te laat begrepen de Hollanders dat men hen bedrogen had [4]. In het fort werd nu weder met versterken voortgegaan. Maar ook de Javanen en Engelschen zaten niet stil. Na veel loven en bieden sloot de Regent met de Engel-

sanden gesloten hebben, berust op een misverstand. De Jonge heeft blijkbaar niet opgemerkt dat Bruce, op wiens gezag hij dit mededeelt, den Sultan van Bantam en den regent van Djakatra voor één persoon houdt, en dat bij hem van geen ander accoord sprake is dan van dat der Engelschen met Djakatra den 28 Januari 1619! Waarschijnlijk werd de Jonge in die dwaling gebracht door Coen, die meende dat de Engelschen »met *gemeen* advys en raedt van die van *Bantam* en Jacatra« handelden. Het tegendeel blijkt nu duidelijk uit de Engelsche documenten, doch indien de Jonge Van der Chijs (a. w. bl. 78) had nageslagen zou hij misschien reeds het rechte spoor gevonden hebben.

[1] De Javaansche brieven van wegen den Regent naar 't fort gezonden kon niemand daar lezen; alleen de kokavrouw kon eenige woorden ontraadselen! Men begreep echter dat hij wilde onderhandelen en antwoordde hem in het . . . Chineesch! (MS. Journaal van Pt. Van den Broecke, fol. 69. Zie ook (A. Gijsels), Verhaal van eenige oorlogen in Indie, in Kronijk van 't Hist. Gen. 1871, bl. 549.

[2] Calendar, II, No 529; Pring bij Purchas, I b, p. 636.

[3] Hij beweert in zijn Journaal daartoe door den Raad geprest te zijn maar dit is onjuist. Zie de interrogatorien van Juni 1619 op 't R. A. »Is geschiet doort 't hart aanraden van den Dr. de Haen ende *op versoeck van den Commandeur V. d. B. selfs.*« (Antw. van Pt. van Raey). »Is ten deele *syn eygen begeerte* geweest.« (Antw. van den assistent J. de Brauwer). Van den Broecke zelf antwoordt »dat den Raedt sulcx goet gevonden heeft en hy deposant niet dan *syn dienst om te gaen presenteerde.*«

[4] Dat de Regent hierop het fort liet opeischen, zooals Coen vermeldt (De J. IV, 167) blijkt noch uit het Journaal van 't beleg noch uit dat van Van den Broecke. Deze zegt alleen dat de Regent hem een briefje aan die van 't fort liet schrijven (het ongedateerde briefje bij de Jonge, bl. 156).

schen een accoord waarbij de Hollanders van den handel werden uitgesloten. Het fort zou met behulp der Engelschen veroverd maar aan den Regent overgeleverd worden, nadat zij den buit onderling hadden verdeeld; de Hollandsche bezetting zou op de Engelsche schepen naar de Kust van Koromandel worden overgebracht[1].

Nu werden aanstonds op het erf der Engelsche loge en elders batterijen aangelegd en met Engelsch geschut voorzien, en een brug over de rivier gelegd om het fort te bestormen[2]. Den 29 Januari zond Dale een brief aan de bezetting waarbij hun bij overgave lijfsbehoud werd toegezegd. Ook werden van den Broecke en zijne medegevangenen gebonden naar de stadsmuur gebracht om hunne landgenooten te vermanen met den Engelschen generaal in accoord te treden[3]. Pieter van Raey, die thans in 't fort bevel voerde, liet hierop den Raad bijeenkomen. Men overwoog dat het fort een beleg niet lang zou kunnen uithouden, daar er zeer weinig kruid in voorraad was, en besloot dus den kapitein van Gorcum naar Dale af te vaardigen om goede voorwaarden te bedingen. Den 31 Januari werden die voorwaarden tusschen Dale, den Regent en de Hollanders vastgesteld. De Regent zou de gevangenen vrijlaten en dezen zouden zich met de geheele bezetting op de Engelsche schepen begeven om naar de kust van Koromandel te worden gebracht, na zich verbonden te hebben tot November van dit jaar niet tegen de Engelschen te dienen. Alle geld en goed, dat aan de Compagnie behoorde, moest aan den Regent worden uitgeleverd[4].

De Hollanders maakten nu aanstalten om te vertrekken, maar tot hun geluk kwam er op het laatste oogenblik, zoo als een hunner het juist uitdrukte, „een spaak in 't wiel."

Pangeran Aria Manggala, de rijksbestuurder van Bantam, begreep dat het tijd werd tusschenbeiden te komen. De geldzucht van Bantams leenman, den Regent van Djakatra, was reeds oorzaak geweest dat de Hollanders zich daar hadden versterkt, en nu er groote kans bestond dat zij hun fort verlieten zouden de Engelschen er zich

[1] Calendar, II, No. 538, 546, 609; Pring bij Purchas, I b, p. 636; John Bruce, Annals of the East-India Company (London 1810), vol. I, p. 210—11.

[2] Journaal bij de Jonge, IV, p. 141, 142.

[3] De Jonge heeft uit de stukken bewezen (wat Van der Chijs reeds vermoedde) dat Van den Broecke's memorie te kort is geschoten toen hij meende, op den muur staande, de bezetting te hebben toegeroepen om standvastig te blijven.

[4] Journaal bl. 144, 145; Van den Broecke bl. 94; Van der Chijs bl. 212—14; Bruce p. 211.

misschien nestelen! Men zou dan van het eene kwaad in het andere vervallen. Het was in het belang van den Pangeran, geen van beide natiën van zich te vervreemden, daar juist hun mededinging hem groote voordeelen verschafte, maar ook geen van beiden te veel voet te geven. Daarom had hij na de komst van Dale en vooral na het verbranden van de Engelsche loge te Djakatra door Coen, toen de Hollandsche loge te Bantam gevaar liep door de Engelschen vernield te worden, de Hollanders gewaarschuwd en beschermd [1]. Toen hij nu vernam wat tusschen de Engelschen en den Regent van Djakatra gebrouwen werd, liet hij in allerijl 3 of 4000 man in prauwen daarheen vertrekken en gaf aan Augustine Spalding, het hoofd der Engelsche factorij te Bantam te kennen dat niet de Engelschen over Djakatra te beschikken hadden maar de Sultan van Bantam [2]. Dat hij door de Hollanders te Bantam op het denkbeeld werd gebracht om van den Broecke en de zijnen van den Regent van Djakatra op te eischen [3] onder belofte dat zij aan hem het fort zouden overleveren, is mogelijk; in elk geval ze werden door hem opgeeischt, en daardoor waren de Engelschen verhinderd aan eene der eerste voorwaarden van de capitulatie te voldoen [4]. Van Raey en de zijnen stonden reeds gereed zich aan boord van de Engelsche schepen te begeven, maar toen zij vernamen dat van den Broecke en de zijnen niet waren vrijgelaten en bespeurden dat de Bantamsche vloot den mond der rivier versperde, vreesden zij voor verraad en weigerden het fort te verlaten. Ook Dale schijnt op dit machtsvertoon van Bantam niet voorbereid geweest te zijn en achtte het ongeraden den Pangeran openlijk te trotseeren met het oog op het volk en de goederen in de loge te Bantam. Ook vreesde hij dat de Javanen zich van zijn geschut, dat aan land gebracht was, zouden meester maken en gaf bevel dit onmiddellijk weder in te schepen [5].

De Engelschen stelden nu nog wel pogingen in het werk om de Hollanders tot overgave van het fort te bewegen, en een deel der bezetting verkoos dit boven overgave aan de Javanen, maar daar zij volstrekt geen zekerheid hadden dat de Engelschen hen op hun schepen

[1] Coen bij De Jonge 123, 172; MS. Journaal Van den Broecke.

[2] Spalding aan Dale in Calendar II No. 518, welk stuk verkeerd gedagteekend is 26 December (5 Januari) in plaats van 26 Januari (5 Februari). Zie ook No. 562, dat wel een afschrift van 't zelfde stuk schijnt te zijn.

[3] Coen bij de Jonge IV bl 172.

[4] Dale in Calendar II, No. 609. Journaal bij de Jonge IV, bl. 145 onderaan.

[5] Calendar, No. 562, 563. Vgl. Journaal bij De Jonge, bl. 146, 147; en (A. Gijsels), Verhaal in Kronijk Hist. Gen. 1871, bl. 554.

konden brengen zonder dat de Bantammers, die Dale niet met de wapenen wilden weerstaan, dit beletten, moesten zij de onderhandelingen wel afbreken [1].

Intusschen bood ook de Pangeran van Bantam de Hollanders gunstige voorwaarden aan, indien zij 't fort aan *hem* overgaven. In weerwil van den tegenstand van 't garnizoen werd door den Raad daartoe besloten. De kooplieden uit Bantam die hun de voorwaarden gebracht hadden werden teruggezonden om met den Pangeran in accoord te treden. Doch nog vóór zij waren teruggekeerd brachten de Bantammers te Djakatra een anderen last van hun Sultan ten uitvoer. In den nacht van 15 op 16 Februari begaf hun tumenggung [2] zich met een talrijk gevolg van gewapenden naar het Hof van den Regent, trad op hem toe en zette hem de kris op de borst met bedreiging hem te doorboren, indien hij niet dadelijk afstand deed van de Regeering. De zwakke Widjaja Krama schijnt bij zijne onderhoorigen geen hulp gevonden te hebben; althans den volgenden dag nam hij met een vijftigtal volgelingen de wijk naar het binnenland [3]. Van nu af verdwijnt zijn naam uit de geschiedenis.

De Hollandsche kooplieden te Bantam waren niet zoo haastig als die te Djakatra. Zij stelden als voorwaarde voor de overgave van het fort dat de Rijksbestuurder aan de Engelschen een vrijpas zou vragen, want ook op *zijne* belofte van bescherming tegen de Engelschen meenden zij niet te kunnen vertrouwen. De Pangeran begreep wel dat de Engelschen, die hij bedrogen had, hem dien vrijpas niet zouden geven, en dreigde nu, als de Hollanders hem het fort niet overgaven, dat hij er hen met de hulp der Engelschen toe zou dwingen. Gelukkig begreep nu toch ook de bezetting van het fort dat zij het verstandigst zou doen geen der beide partijen te vertrouwen en te blijven waar zij was zoo lang zij zich nog kon verdedigen. Zij besloot dus den 26 Februari de voorstellen van Bantam af te slaan, [4]

De Pangeran schijnt werkelijk gemeend te hebben dat hij de Engelschen nog als zijn speelbal kon gebruiken. Maar hierin werd hij toch teleurgesteld. Dale was na den mislukten aanslag op het fort te Djakatra en de vergeefsche onderhandelingen met de bezetting, met zijne vloot naar Bantam teruggekeerd. Hier vernam hij nu

[1] Calendar, No. 568, 569, 571; Journaal bij De Jonge bl. 147; Coen ald. bl. 178.
[2] Was hij door den Sultan tot tumenggung van Djakatra aangesteld?
[3] Journaal bij De Jonge, bl. 150; Coen ald. bl. 174. Van den Broecke, bl. 95.
[4] Journaal bij De Jonge bl. 151; Coen ald. bl. 173, 174. — Voor de verdere onderhandelingen met Bantam zie men Van der Chijs, a. w. bl. 123 vv.

dat de Hollanders besloten hadden zich aan den Pangeran over te geven, en dat de Bantammers Djakatra reeds bezet en den regent verjaagd hadden. De »duivelsche politiek« van den Javaan, die zich nu weer tot de Hollanders genegen toonde en de Engelschen op alle wijzen tegenwerkte, boezemde hem zooveel wantrouwen in dat hij bevel gaf Bantam te verlaten en de goederen weder in te schepen. De Pangeran liet er zich eerst weinig aan gelegen liggen, maar toen hij het besluit der Hollanders vernam om in hun fort te blijven begon hij aan Dale weder voorstellen te doen. Dale vertrouwde hem echter niet en bleef bij zijn besluit. In de Engelsche faktorij bleven slechts 4 personen achter [1].

Even ongelukkig als in hun streven om de Hollanders te Djakatra den voet te lichten waren de Engelschen in hunne pogingen om zich van de schepen van den vijand, die van elders verwacht werden, meester te maken. Het schip de Zwarte Leeuw was door onvoorzichtigheid van de Engelschen zelven met lading en al verbrand. Twee jachten uit Djambi kwamen den 3 Maart ongehinderd te Djakatra; het eene werd onmiddellijk naar Ambon gezonden om Coen van 't voorgevallene kennis te geven; het andere voor dat de Engelschen er bij kwamen in brand gestoken. Den 8 Maart ontvingen dezen de tijding van de Portugeezen, die in den laatsten tijd weder met Bantam in betrekking zochten te komen [2], dat vier Hollandsche schepen bij Straat Sunda gezien waren. Martin Pring voer hen met een gelijk getal schepen te gemoet. Den 11 Maart vond hij hen voor anker bij het eiland Tampurang aan den mond der zeestraat en tastte hen aan, maar de Hollanders wisten hem te ontkomen. Dale voer toen met vier schepen uit om hen te vervolgen maar was door storm genoodzaakt terug te keeren. De Hollanders kwamen behouden te Ambon om zich met Coen's vloot te vereenigen [3].

Wij zouden meer moeten weten van de Javaansche toestanden in dezen tijd, van de verhouding bij voorbeeld tusschen den rijksbestuurder van Bantam en de partij die liever het bewind in handen zag van den jongen Sultan, om met eenige zekerheid over de gedragslijn van den eerste te kunnen oordeelen. Uit Hollandsche berichten vernemen wij dat hij, tegen den wensch van den Sultan

[1] Calendar, II, p. 254, 266, 267; Pring bij Purchas, p. 636.

[2] Vgl. Coen bij De Jonge, p. 136

[3] Calendar, II, No 603, 607, 609, 614, 643; Pring bij Purchas, I b, p. 636, 637. Hatch, aldaar p. 620; Journaal bij De Jonge, bl. 152-53; Coen ald. 175; Coen in Dodt's Archief, VII, bl. 205, 206.

en van alle Bantamsche grooten in, de Hollanders in het fort te Djakatra met vrede liet. Het is moeielijk aan te nemen, dat hij zich door de laatsten met onderhandelingen aan de praat had laten houden als hij werkelijk den wil en de macht had gehad zich van het fort meester te maken; evenmin dat hij, door de verzekeringen van van den Broecke misleid, van Coen onderwerping verwachtte, indien hij het fort slechts spaarde tot diens komst. Ik vermoed dus dat hij uit vrees voor een verbond tusschen de Hollanders en den vorst van Mataram, dat voor Bantam zonder twijfel noodlottig zou geweest zijn, de eersten niet tot het uiterste wilde drijven. Er kan nog een ander motief in 't spel geweest zijn. De Engelschen zagen hem voor hun persoonlijken vijand aan en stookten den Sultan tegen hem op, meenende door zijn val hun doel te kunnen bereiken [1]; de Hollanders daarentegen eerbiedigden hem als het hoofd der Regeering. Misschien was het dus in zijn persoonlijk belang de laatsten te steunen.

Met dat al blijft het altijd mogelijk dat alle pogingen der Javanen om het fort te veroveren zonder hulp van Europeesch geschut toch vergeefs zouden geweest zijn.

Hoe dit zij, wij kunnen veilig aannemen dat verdeeldheid onder de Bantamsche hoofden de voorname oorzaak was dat zij niet met kracht tegen de Hollanders optraden. In 't begin van April begonnen zij wel de batterijen tegenover het fort, die door de Hollanders, na hare ontruiming door de Engelschen, vernield waren, weder te herstellen — uit vrees voor een aanval van den vorst van Mataram, heette het — maar het kostte de bezetting geen moeite die ten tweeden male te vernielen. Want hoewel de kooplieden, van den Broecke en de anderen die te Bantam in bewaring bleven, er op aandrongen den Pangeran, die hun welgezind was, niet verder te verbitteren, begreep de kapitein, Jan Jansz. van Gorcum, dat hij, door zich ferm te houden en geen vrees te toonen, de Javanen meer ontzag zou inboezemen dan door hen schroomvallig te ontzien [2].

Na den laatsten uitval bleven dan ook van weerszijden de wapenen rusten, en dit had een maand lang geduurd toen den 10 Mei een prauw waarin Hollanders gezeten waren zich aan den mond der rivier van Djakatra vertoonde. Met groote vreugde zag de bezetting die prauw naar het fort toekomen en de raden van Indië Pieter de Car-

[1] Calendar II, p. 267; Purchas I b, p. 637.
[2] Zie Van der Chijs, a. w. bl. 166.

pentier en Andries Soury aan wal stappen. Zij waren met het fregat Ceylon, dat in de nabijheid lag, de vloot van Coen vooruitgezeild en brachten de welkome tijding dat deze in aantocht was.

Wij hebben Coen verlaten toen hij met zijn kleine eskader de Engelschen ontzeilde. Met vier schepen kwam hij den 4 Februari 1619 te Ambon; de overigen had hij onderweg naar Gresik, Solor en Bima gezonden om verversching te halen [1]. Coen vond op Ambon „alles in een zeer goeden stand door den moed en den ijver van den Luitenant-gouverneur van Speult”, dien hij dan ook niet aarzelde in zijn ambt te bevestigen en tot Raad van Indië te benoemen. Wij zullen later zien dat de invloed van Coen op van Speult niet gelukkig is geweest.

Coen vertoefde enkele dagen op Ambon, daar het gerucht liep dat in den omtrek Engelsche schepen gezien waren. Toen het bleek dat dit Hollandsche schepen waren, begaf hij zich naar de Molukken en kwam den 9 Maart voor Batsjan ten anker.

In Juli 1618 zagen wij Reael van Banda in de Molukken terugkeeren. Sedert was daar weinig veranderd. Kort voor zijn terugkomst had een Engelsch schip [2] Tidore aangedaan en met de Spanjaarden geschut en rijst geruild voor nagelen, zonder dat de Hollanders dit konden beletten. Na het gebeurde in Banda was het geen wonder dat de Engelschen, waar zij kwamen, de inlanders tegen de Hollanders opzetten [3]. Van Spaansche zijde ontbreken uit dezen tijd bijna alle berichten. Wij weten slechts dat Luca de Vergara hier het bewind voerde en eene compagnie soldaten en alle gehuwde Portugeezen naar Manila had moeten zenden; hij hield echter manschappen genoeg over om nieuwe versterkingen op Tidore en Ternate aan te leggen,

[1] Zie voor het volgende den brief van Coen van 5 Augustus 1619, waarvan Van der Chijs en De Jonge alleen het gedeelte overnamen dat op Java betrekking had. Het was hun ontgaan dat de geheele brief reeds was afgedrukt in Dodt's Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenis enz. van Utrecht, dl. VII (Utrecht 1848, bl. 195 vv., doch zeer slordig. Op bl. 195, reg. 14 v. b. lese men Bima voor Banda; op bl. 196 tweemaal Boano voor Bouro, op bl 199, reg. 5 v. o. provisie voor finantie; op bl. 200, reg. 9 v. o. 23 Maart voor 21 Maart; op bl. 201, reg. 2 v. 18 Mey voor 18 Maart, enz. Bladz. 219, reg. 14 v. b. zijn na 't woord Atchyn uitgevallen de woorden „betaelt was, is daer over groote menichte van peper van Tico na Atchijn”, en moet 5 regels lager gelezen worden: „wat eraet die man . . . in 't hooft heeft.”

[2] De Thomas onder John Millward in 1614 van Engeland uitgevaren. Zijn journaal (bij Purchas I b, 524 vv.) gaat zoover niet

[3] Ad. Westerwolt aan Bewindh., 8 Aug. 1618.

ten einde den vijand het nagelplukken te beletten en den toevoer tusschen de forten te bemoeielijken. Reael meende nu het dringend verzoek der Ternatanen niet te mogen afslaan, tot het bouwen van een nieuw fort te Kalamata, dat den vijand in bedwang hield [1]. Op zee hadden de Spanjaarden en Tidoreezen de overhand door hunne fregatten en korakora's, daar het de Hollanders aan klein vaartuig ontbrak. Geen wonder dat de Ternatanen gebrek leden en de Hollanders verwenschten, die hen niet van leeftocht voorzagen. Reael, van der Haghen, Lam, mannen van beteekenis, die zich thans in de Molukken bevonden, waren dan ook eenstemmig in hun afkeuring van de politiek der Bewindhebbers, die maar hardnekkig bleven aandringen op het weren van de inlandsche handelaars, uit vrees dat deze nagelen in ruil zouden bekomen. Nagelen kregen de Hollanders nu toch niet [2]. De kleeden, die zij noodig hadden, moesten zij hun te duur betalen om de moeite van het nagelplukken „dat travailleus en periculeus is" te beloonen. Ook waren zij nu gedwongen zelven rijst te bouwen door de groote duurte der sagu, die zij vroeger van de Javanen kochten en nu vijf of zesmaal duurder aan de Hollanders moesten betalen of zelven van verre halen [3]. Toen Reael dit schreef, was de tijding nog niet tot hem gekomen dat Coen in zijne plaats was benoemd en Bewindhebbers dezen verzocht hadden zijn voorganger niet langer in dienst te houden, maar hem „met de eerste schepen over te zenden." Had hij dit geweten, hij zou zich misschien de moeite niet gegeven hebben bij Bewindhebbers op verandering hunner politiek ten opzichte der inlanders aan te dringen. Hij wist te goed dat van Coen die verandering niet te wachten was.

In 1618 had Reael weder aan den wensch van Bewindhebbers, om de vaart der Chinezen op Manila te bemoeielijken, gevolg gegeven, en den 24 Augustus vijf schepen onder aanvoering van Adam Westerwolt (directeur van den handel in de Molukken) naar Luçon gezonden. Coen zelf had daartoe aangespoord [4], en Reael en zijn raden achtten het oogenblik daartoe des te geschikter toen zij vernamen dat de Spanjaarden in de Philippijnen door het verongelukken hunner

---

[1] Resol. Ambon, 10 Dec. 1618; Lam aan Bewindh. 14 Aug. 1619; vgl. Calendar, II, p. 385. Kalamata lag op Ternate, niet op Tidore zoo als Coen schrijft.

[2] Wij zullen later zien dat dit de Bewindhebbers onverschillig was, als anderen ze maar niet kregen.

[3] Reael aan Bewindh., 20 Aug.; Van der Haghen aan dez. 20 Aug.; Lam aan deze 14 Aug. 1619. Vgl. ook Aert Gysels, in Kronijk Hist. gen. 1871, bl. 507—9.

[4] Zie mijn Achtste gedeelte, bl. 325.

vloot zeer verzwakt waren [1]. In Juli was de opvolger van Silva, Don Alonso Fajardo, met een enkel schip te Manila aangekomen, want de Koning van Spanje had te veel geld en troepen noodig om het Huis van Oostenrijk in Duitschland hulp te kunnen bieden, dan dat hij aan Manila kon denken.

Westerwolt had weinig voorspoed op zijn tocht. Hij leed gebrek aan mondkost en moest twee van zijn schepen, die niet meer zeewaardig waren, sloopen. Slechts drie jonken vielen hem in handen. De Chineezen waren bij tijds gewaarschuwd en bleven meerendeels weg. Twee schepen voeren toen naar Japan om provisie voor de Molukken te halen, en met het derde kwam Westerwolt in December 1619 te Djakatra [2].

Westerwolt was dus met zijn eskader afwezig, toen Coen te Batsjan aankwam, en daar op de komst van Reael bleef wachten omdat de moesson hem tegen was. Hij vernam dat Reael en Van der Haghen op Makian ziek lagen, maar weinige dagen later waren zij toch zoover hersteld dat zij zich bij Coen konden vervoegen [3] die toen onmiddellijk met hen naar Ambon terugkeerde. Coen had tegenover Reael de beleefdheid om eerst den 24 Juli, den dag waarop deze als Gouverneur-Generaal moest aftreden, vast te stellen voor de proclamatie van zijn opvolger.

Na Coens terugkomst te Ambon (20 Maart) liepen daar langzamerhand ook de uitgezonden jachten binnen. Te Gresik, waar de Hollanders tot groote blijdschap van den vorst van Surabaja in 1618 waren teruggekeerd en zoowel peper als levensmiddelen opdeden [4], was Coens gezant, Wouter Heuten, die den vorst een stuk geschut en eenige kleeden aanbood, zeer eervol ontvangen. De vorst had in persoon zijn schip bezocht en de Hollanders bizondere gunst bewezen [5]. Zonder twijfel hoopte hij op hun bijstand tegen den vorst van Mataram.

Met advies van Reael en Van der Haghen werd thans de raad

[1] Zie mijn Achtste gedeelte, bls. 324.

[2] Lam aan Bewindh., 14 Aug. 1619; Coen aan dez. 22 Jan. 1620. Vgl. Van Dijk, Neerlands vroegste betrekk. met Borneo enz. (Amst. 1862) bl. 233—35; Juan de la Concepcion p. 456—58; Brief van Luca de Vergara achter de „Relation des Philippines" bij Thévenot.

[3] De voorstelling bij Van der Chijs (a. w. bl. 179) alsof Reael Coen lang liet wachten is in strijd met Coen's eigen bericht. Coen had slechts één schip bij zich, Reael ook een.

[4] Coen aan Bewindh., 24 Juni, 26 Juli 1618.

[5] Coen bij De Jonge, bl. 205.

van Indië met vijf personen aangevuld [1] en den 23 Maart nam deze het besluit „met de macht die zij op 't spoedigste konden bijeenverzamelen zich te begeven naar de Engelsche vloot, om zich daarvan, en van alle Engelsche schepen die zij ergens aantroffen, meester te maken, onder behoorlijken inventaris, om daarvan rekening te doen daar 't behoort, daar men geen ander middel weet te bedenken om den Indischen handel in stand te houden.” De Breede Raad van kooplieden, schippers en officieren bevestigde dit besluit en ieder verbond zich bij eede het na te komen. Coen was zeer verblijd thans geen tegenstand te ontmoeten, waar het gold forsche maatregelen tegen de Engelschen te nemen.

Den 5 April 1619 voer hij met 11 schepen naar 't „rendez-vous” bij Madura. Onderweg deed hij Buton aan om de vloot te ververschen, maar de radja was blijkbaar niet op zijn gemak over al die schepen, zoodat men „om occasie van questie, die sich begonst te verthoonen, te schouwen” maar spoedig vertrok. Reael nam nu met vier schepen een korten omweg over Makassar om te zien of hij daar buit kon maken [2]. Slechts een Portugeesche jonk viel hem in handen; toen hij een andere, die aan 't strand lag, wilde bemachtigen, werd hij zoo hevig beschoten dat hij het opgaf en naar de vloot terugkeerde.

Den 14 Mei had Coen bij Madura 16 schepen en een jacht bijeen. De slagorde werd nu vastgesteld als men de Engelschen mocht ontmoeten en hierop voer de vloot de Javaansche kust langs. Te Djapara zag men de Engelsche vlag van de loge waaien, en besloot tot een landing. Daar de stad eenigszins versterkt was en de Javanen tegenstand boden, werd zij voor de tweede maal in de asch gelegd, met eenige jonken die op de reede lagen [3].

Voor Djapara vernam Coen waar de Engelsche vloot zich ophield. Zij lag in Straat Sunda en zou van plan zijn de Hollandsche sche-

[1] Pieter de Carpentier, Arent Maertsen, Willem Jansz, Andries Soury en Herman van Speult (reeds vermeld).

[2] Coen had daartoe Arent Maertsen last gegeven, doch deze overleed onderweg, den 25 April. Het was dezelfde Arent Maertsen (niet A. Mz. Blooq zoo als De Jonge zegt: IV, bl. CXLIII), die in last had na in November 1618 Djapara beschoten te hebben, hetzelfde te Makassar te doen. Dat hij daar toen geweest is met 3 schepen vind ik alleen vermeld door Courthope (bij Purchas I b, p. 675) uit een brief van Thomas Staverton, Engelsch factor te Makassar. Deze verhaalt dat de Hollanders den Koning voldoening vroegen over den moord aan hun landgenooten gepleegd, dat er over en weer brieven werden gewisseld, en dat zij eindigden met het verbranden van een Javaansche jonk. Zie ook Staverton in Cal. II, No. 736.

[3] Corn. Gerritsz Verloren Arbeyt aan Bewindh., voor Djakatra 4 Aug. 1619; Coen bij De Jonge, p. 163, 164.

pen niet af te wachten, maar dadelijk verder te gaan. Te Djakatra zou men dus niet met hen te rekenen hebben. Op voorstel van Coen werd nu door den Raad besloten die plaats tot een algemeen rendez-vous in te richten en, om te beginnen, de Javanen uit de stad en den omtrek te verdrijven. Den 28 Mei zag Coen zijn stichting weder. Het volk werd nu van de schepen naar het fort overgebracht en den 30 met duizend man, meest matrozen, de stad aangetast. Hoewel de Bantammers omtrent 3000 man sterk waren, boden zij weinig tegenstand en waren spoedig verdreven. De inwoners hadden reeds de vlucht genomen [1]. De geheele plaats werd in de asch gelegd en de muren geslecht. Djakatra had opgehouden te bestaan. Op haar puinhoopen verrees weldra een nieuwe stad die den naam zou ontvangen van Batavia [2]. Wij zullen haar voortaan met dien naam aanduiden.

Twee dagen later werden de Javanen, die zich in den omtrek versterkt hadden, ook van daar verdreven en al de woningen aan de rivier tot op een half uur afstands verbrand. »In deser voegen« schreef Coen aan Bewindhebbers, »hebben wij voet en dominie in 't land van Java bekomen.« Dat de omstreken nog geruimen tijd voor de Hollanders onveilig bleven, spreekt van zelf.

Wij hebben de Engelschen verlaten, nadat zij in onmin met den Pangeran, hun volk en goederen uit de loge te Bantam weder hadden ingescheept. Het kon hun niet lang verborgen blijven dat Coen met een grooter vloot dan de hunne in aantocht was; met hunne slecht uitgeruste en zwak bemande schepen achtten zij het niet geraden hem af te wachten. In 't begin van April besloten zij dus met de vloot naar de kust van Koromandel te zeilen om zich daar van het noodige te voorzien en op het eind van Augustus naar den Archipel terug te keeren, waar zij dan een beter uitgeruste vloot uit Engeland hoopten te vinden om gezamenlijk de Hollandsche slag te leveren, tenzij intusschen tot de vereeniging van beide compagniën besloten was, waarover men wist dat in Europa onderhandeld werd, en wat vele Engelschen van harte wenschten [3]. Of nu John Jourdain, de

[1] De bewering van Crawfurd dat een deel der inwoners »were put to the sword« is reeds door Van der Chijs tegengesproken. Er werden slechts 9 dooden gevonden.

[2] Zie over de naamgeving: De Jonge, IV. Inl. bl. CXXXVII. Het besluit van 1617 komt niet in de Resolutien van Bewindh. voor maar in hun brief aan Gouv.-Gen. en Raden van 31 October.

[3] Prims. u. Calendar II, p. 266, 267, 299, en bij Purchas I b, p. 687.

"president" of directeur van den handel, die met den bevelhebber der vloot Thomas Dale overhoop lag over het gezag dat hun beiden toekwam, dit voornemen om den Archipel te verlaten afkeurde [1] is ons niet bekend; wij weten alleen dat hij zich ter kwader ure met twee schepen van de vloot afscheidde om de factorijen te Djambi, Patani en elders te gaan bezoeken. Met de overige elf schepen gingen Dale en Pring in 't begin van Mei van Bantam onder zeil en namen drie Chineesche jonken mede, die zij in Straat Sunda, zoo het heette op afrekening der Bantamsche schulden, van alles beroofden [2]. Den 31 Mei voer Pring met vijf zeilen vooruit naar de kust van Dekhân, terwijl Dale met de overigen een poging deed om nog iets machtig te worden van een zijner schepen, dat bij zijn komst aan de kust van Engano gestrand was. Een enkelen bodem liet men te Tiku achter om de schepen die verwacht werden te waarschuwen dat zij niet verder zouden gaan [3].

Pring kwam in 't begin van Juli te Masulipatam, en Dale, wiens pogingen te Engano vergeefsch geweest waren, in 't laatst van dezelfde maand. Dale, die reeds ernstig ziek was toen hij Bantam verliet, overleed hier den 19 Augustus. Het duurde tot 20 December eer de Engelsche vloot zich weder op weg begaf naar den Archipel. Dit langdurige oponthoud werd weder aan tuchteloosheid van het scheepsvolk toegeschreven. Zij wilden niet eer vertrekken voor de buit uit de Chineesche jonken te gelde was gemaakt. Ook ontging Pring na zijn terugkeer in Engeland te nauwernood een gerechtelijke vervolging [4].

Des avonds na de verwoesting van Djakatra had Coen reeds een prauw naar Bantam gezonden om de Hollandsche gevangenen van het gebeurde kennis te geven en hen te gelasten dit ook aan den Pangeran mede te deelen, met bijvoeging dat hij van plan was met de vloot naar Bantam te zeilen en er op rekende dat hem de gevangenen aan boord zouden gezonden worden. Er heerschte te Bantam zoo groote ontsteltenis over de verovering van Djakatra dat het Coen misschien weinig moeite zou gekost hebben zich ook van die stad meester te maken [5], maar hij meende dat "die peer nog niet rijp

[1] Vgl. Calendar II, No. 644, 761, 846, 908.
[2] Pring bij Purchas, I b, p. 637; Calendar II, No. 775.
[3] Calendar II, No. 670.
[4] Calendar II, No. 1133, 1134, 1136, 1138, 1161.
[5] Zie Calendar II, p. 405.

was.» De Pangeran deed wat hij kon om de stad in staat van tegenweer te stellen en ontbood alle beschikbare hulptroepen uit het binnenland en de Lampongs. Den 8 Juni kwam de Hollandsche vloot voor Bantam. De Pangeran wilde nog voorwaarden stellen voor hij de gevangenen uitleverde, maar toen Coen met bedreigingen antwoordde liet hij hen gaan.

Nu scheen Aria Manggala weder gezind met de Hollanders handelsbetrekkingen aan te knoopen. Coen wilde niets liever, en liet geld en goederen aan land te brengen, maar het bleek spoedig dat het vertrouwen der inlanders geweken was. Van den handel kwam niets, omdat de Pangeran niet dezelfde vrijheden wilde toestaan als voorheen, en de Hollanders werden streng bewaakt. Toen dit eenigen tijd geduurd had — Coen was inmiddels met de vloot naar Djakatra teruggekeerd en had drie schepen voor Bantam achtergelaten — begonnen deze zonder den Pangeran vooraf te waarschuwen eenige jonken aan te halen. Dit was niet geschikt om den toestand te verbeteren, en den Pangeran welwillender te stemmen, en op de vraag van Coen wat hij wilde: vrede of oorlog, gaf hij een onverschillig antwoord. «Wat de Hollanders wilden dat wilde hij ook.» Nu werd de blokkade van Bantam met kracht doorgezet. Niet alleen van de handelsvaartuigen die zich naar de stad begaven maar ook van de Bantamsche visscherspranwen maakten de Hollanders zich meester. De Pangeran nam echter geen weerwraak op de Hollanders in de loge, maar liet hen met hunne goederen aan boord hunner schepen brengen, en aan Coen zeggen: als hij vriendschap begeerde, dan moest hij iemand zenden, en hem anders met vrede laten. Coen wachtte eerst of hij zelf aanbiedingen zou doen, maar zoover wilde de Javaan zich niet vernederen: er bleef nog altijd kans op medewerking van de Engelschen en ook met de Portugeezen te Malaka werden door hem onderhandelingen gevoerd. Eindelijk deed Coen in 't belang van den handel — want er lag een groote voorraad peper te Bantam — weder vredesvoorstellen. Maar de zekerheid om vrij te mogen handelen, zonder dat aan de Chineezen of anderen eerst werd toegestaan de peper op te koopen en den prijs te dwingen, kon hij niet verkrijgen. Ten laatste maakte de Pangeran zelf een einde aan de onderhandelingen door Coen te laten weten dat hij, zoowel als alle Bantammers, vrede wenschte, maar er stond één zaak in den weg, en Coen wist wel wat dit was. «Djakatra is het», schreef Coen aan Bewindhebbers, «dat de Pangeran begeert en hem in den weg staat. Hij zou er wel 200,000 zakken peper voor geven, maar

het behoud van een algemeen rendez-vous is meer waard dan dat." [1]

Inderdaad liet het zich aanzien dat Batavia weldra een aanzienlijke handelsplaats zou worden. De Pangeran had wel aan Javanen en Chineezen op doodstraf verboden daarheen te gaan, en ook elders op Java werd dit zoo veel mogelijk belet, maar het baatte weinig toen zij bespeurden dat er voordeel te behalen was. Het duurde niet lang of eenige honderden Chineezen hadden er zich gevestigd en de Javanen kwamen er in menigte met hunne prauwen levensbehoeften brengen. Coen liet nu ook met het bouwen van een nieuw fort een aanvang maken, maar het ontbrak hem nog aan genoegzame werkkrachten. Hij drong er bij Bewindhebbers op aan dat zij gehuwde handwerkslieden en soldaten zouden overzenden, en vooral met het oog op de toekomst jongens en meisjes, maar van de laatsten alleen "onderjarige", daar de proef die men met de "bedaagde" had genomen zoo slecht was uitgevallen. [2] Tot versterking van de garnizoenen liet hij uit Japan soldaten komen. [3]

De redenen die Dale bewogen om de Hollandsche vloot niet af te wachten, zullen wel overwegend zijn geweest, maar indien hij in den archipel gebleven was, had hij althans de schepen die zich daar nog bevonden kunnen beschermen. Thans vielen dezen bijna allen aan de Hollanders in handen. De beide schepen van Jourdain hadden Djambi bezocht en lagen thans voor Patani. Coen zond er drie

---

[1] Coen bij De Jonge IV, bl. 117—184, 188, 193, 196; Coen bij Dodt bl. 231; MS. Journaal van Van den Broecke f. 75 vv.; Coen aan Bewindh. 11 Mei 1620. — In hoever de Pangeran van Bantam of de ex-regent van Djakatra oorzaak waren van een aanslag op het leven van Coen in October 1619 (zie Coen bij De Jonge, bl. 191, 192 en vgl. de Inleiding bl. CXVI) is moeielijk uit te maken. De schuldigen werden veroordeeld om geradbraakt te worden, maar "den Ed. Heer Generaal . . . heeft *door sonderlinge clementie en genade* de sententie . . . belieft te versachten en dat sy levendich aen een pael geworcht, daer naer 't hooft affgeslagen, haer lichamen gequartiert en op staken gestelt sullen worden." (Resol. van 22 Oct. 1619).

[2] Coen bij De Jonge IV, bl. 190, 197, 201, 206, 207. — "Wy bevelen u", schreef Coen aan den Raad van Ambon (20 Februari 1619) "de gedebaucheerde ofte onstichtich ende ontuchtich levende Nederlantsche vrouwen met eerste gelegentheyt naer Java te senden omme van daer voorts naert Patrya versonden te werden." Toch ontving hij later weer een dergelijke bezending. "Voorwaer", schreef hij aan Bewindhebbers (6 Sept. 1622), "'t is een groote schande en verachtering van de gemeene welstant dat weder op nieuws oneerlijke vrouwen gesonden hebben. Hier te lande zijn hoeren genoech".

[1] Den 22 Jan. schreef hij aan Bewindh. dat er reeds 90 gekomen waren, maar den 8 Mei 1621 berichtte hij hun dat "de Keizer verboden had Japanners ten oorlog uit te voeren."

schepen op af onder Hendrik Jansz, den gewezen gezagvoerder op de Zwarte Leeuw, die het verlies van zijn schip op de Engelschen te wreken had. Den 27 Juli kwam hij voor de stad, viel de Engelsche schepen aan en teisterde ze zoodanig dat Jourdain den strijd moest opgeven en zijn schipper naar Hendrik Jansz zond om voorwaarden te bedingen. Terwijl dit plaats had, werd Jourdain, zoo 't schijnt door een schot uit een der andere schepen, doodelijk gewond. Beter door zijne landgenooten gesteund, zou hij voor Coen een kwade tegenpartij zijn geweest. Dat erkende deze zelf, toen hij, de tijding van Jourdain's dood aan Bewindhebbers mededeelende, er bijvoegde »dewelke voor auteur van alle deze onheilen gehouden wordt«. [1] De Engelschen bleven te Patani in erbarmelijken toestand achter; hunne schepen werden door Hendrik Jansz naar Batavia medegenomen. [2]

In Augustus viel in Straat Sunda het Engelsche schip »the Star« in handen der Hollanders [3], maar zwaarder was het verlies dat de Engelschen leden voor Tiku aan de westkust van Sumatra. Hier had, zoo als wij boven zagen, Dale een schip (the Rose) achtergelaten om het eskader van Robert Bonner te waarschuwen, dat daar uit Surate verwacht werd. Maar Bonner, hoewel gewaarschuwd, was slecht op zijn hoede, of misschien misleid door tijding uit Engeland, door het schip »the Bear« aangebracht, dat de vrede tusschen beide compagnieën zoo goed als gesloten was. Terwijl hij met vier schepen voor Tiku lag, bezig met peper te laden, zag hij den 11 October in de verte zes schepen aankomen, en meenende dat het de vloot van Dale was, maakte hij geen aanstalten tot verdediging. Te laat bespeurde hij zijn misslag, toen hem door den commandeur van het Hollandsche eskader, Willem Jansz, op eens de volle laag werd gegeven. Hoe weinig dus voorbereid, deed Bonner wat hij kon om zich te verdedigen, maar toen hij zelf doodelijk gewond en het schip doornageld was, moest de bemanning 't wel opgeven. De drie andere schepen waagden zich niet aan den ongelijken strijd en gaven zich over. De bemanning werd aan 't strand gezet, maar Willem Jansz liet hun een der schepen over om te kunnen vertrekken. Hij had van Coen in last

[1] Ook Van Speult noemt hem in een brief aan Coen (4 Mei 1620) »de causa movens van alle deze proceduyren.« Coen zou zoo dankbaar geweest zijn over Jourdain's dood dat hij Hendrik Jansz 1400 gulden en een gouden keten vereerde (Purchas I b, p. 696 onderaan).

[2] Calendar II, No. 846, 877, 878; Geo. Muschamp bij Purchas I b, p. 678; Th. Hackwell, ald. p. 693; Coen bij De Jonge, bl. 193; Resolutien GG. en Raden 14 Nov. 1619.

[3] Calendar II, No. 742; Coen bij De Jonge, bl. 187

om ook de Engelsche vloot aan de Kust van Koromandel te gaan opzoeken, maar thans moest hij zijn volk ook over de veroverde Engelsche schepen verdeelen en vond het dus raadzaam zijn buit eerst te Batavia op te brengen. Coen betreurde dit, maar zonder reden, want tegen de vloot, die Martin Pring thans onder zijn bevelen had, zou het eskader van Willem Jansz toch niet zijn opgewassen. [1]

Het was eerst op den 4 Februari 1620 dat die vloot voor Tiku verscheen, waar zij nog drie schepen aantrof die in November 1619 onder Charles Clevenger uit Engeland waren aangekomen. Hier vernam Pring de rampen die de overige schepen getroffen hadden, zoodat het getal der verlorenen, schrijft hij, dat van het overschot hunner drie vloten bijkans evenaarde. De Hollanders daarentegen hadden nog negen schepen ter versterking gekregen [2] en konden nu meer dan 30 bodems tegen de Engelsche overstellen. Pring aarzelde dus of hij hen niet zou ontwijken, te meer daar drie zijner schepen herstelling behoefden. Ten laatste schijnt toch het besluit genomen te zijn om naar Bantam te gaan en met den Pangeran te onderhandelen, in de hoop dat de Hollanders, die zonder twijfel van de vredehandeling in Europa kennis droegen, geen gevecht zouden uitlokken. [3] Maar die hoop zou wel onvervuld zijn gebleven, indien niet reeds nader tijding te Batavia was aangekomen. Straat Sunda doorzeilende ontmoette Pring den 18 April het Engelsche schip the Bull, vergezeld van het Hollandsche jacht het Vliegend Hert, die hem het blijde nieuws brachten dat den 17 Juli 1619 tusschen de Engelsche en Nederlandsche O. I. Compagnieën een tractaat van vrede en vereeniging was gesloten.

[1] W. Hoare bij Purchas, I b, p. 661—62; Calendar II, No. 755, 760, 761, 763, 767, 878; Coen bij De Jonge, IV, p. 194—95; Resolutien GG. en R. 18, 19 Sept. 1619.

[2] Onder Frederik Houtman, den 3 Sept. 1619 te Batavia aangekomen.

[3] Pring bij Purchas I b, p. 639—40; Vgl. Hatch aldaar p. 620, 621, 687, en Calendar II, No. 802.

DERDE HOOFDSTUK.

Inhoud van het accoord tusschen de Engelsche en Hollandsche Compagnie. De Banda-eilanden in 1619—20. Standvastigheid van Nathaniel Courthope. Betrekkingen der Engelschen en Hollanders met Makassar, Solor (1616—20), Bali (1618—10), Sukadana, Sambas, Landak, Bandjarmasin, Burnei (1611—20), Patani, Sangora, Siam (1616—20), Atjeh (1615—20; Veroveringen van Iskander Muda), Djambi, Indragiri, Palembang (1618—20).

Drie weken te voren had »the Bull« de tijding der vereeniging te Batavia aangebracht. Dat zij Coen als een donderslag trof, kan ieder beseffen. »Grooten dank zijn de Engelschen u schuldig«, schreef hij met bitterheid aan Bewindhebbers. »Zij hadden zich zelven recht uit Indie geholpen en de Heeren hebben er hen weer midden in gezet.« Maar toen de Heeren dit deden, wisten zij wel dat Dale met een aanzienlijke vloot naar Indië was gegaan om de vermeende rechten zijner landgenooten te handhaven, maar niet hoe slecht hij daarin geslaagd was.

In 1618 waren de onderhandelingen tusschen beide Compagniën [1] hervat. Het denkbeeld van vereeniging hunner kapitalen bleek een hersenschim, daar men al aanstonds elkanders opgaven mistrouwde. Toen werd langen tijd gestreden over het deel dat aan iedere natie zou toekomen in de voordeelen van den handel en de kosten der verdediging. Dat de Engelschen thans geneigd waren een evenredig aandeel in die zoogenaamde verdediging te nemen, m. a. w. in den oorlog tegen de Spanjaarden, was reeds veel gewonnen. Maar op één punt stuitten de onderhandelingen weder af. De Engelschen eischten het recht om even als de Hollanders in de Molukken forten te bouwen. Zij zagen te recht in dat zij daar zonder forten aan de genade hunner bondgenooten waren overgeleverd. Van de laatsten was het echter te veel gevergd de voordeelen eens door hen behaald prijs te geven en forten te laten bouwen die eenmaal tegen hen gebruikt konden worden. Ten laatste hakte Koning Jacobus, die er op gesteld scheen dat men tot een vergelijk kwam, de knoop door. Men moest de kwestie van de forten voorloopig laten rusten; over twee of drie jaar kon men daar beter over oordeelen. De Bewindhebbers der

[1] Vgl. [illegible] 208.

Engelsche Compagnie protesteerden ten sterkste tegen 't geen zij (uit eerbied voor den Koning) een „uitvindsel van de Hollanders" noemden [1], maar te vergeefs. De Engelsche Regeering stelde de goede verstandhouding tusschen beide natiën boven de belangen der Compagnie en troostte hen met het voorloopige van het accoord. Het zou echter spoedig blijken dat Bewindhebbers recht hadden en het tractaat veelmeer een bron van verbittering zou worden dan de weg tot beter verstandhouding. [2]

Er werd dan in de hoofdzaak het volgende vastgesteld. De kapitalen der beide Compagnieën bleven gescheiden. De prijzen van verkoop der waren in Europa zouden onderling worden vastgesteld; wat den aankoop in Indië betreft, zou men „trachten met gemeen advies alle waren op een redelijken prijs te brengen." De peper die men op Java opkocht zou gelijk verdeeld worden. In de Molukken, Ambon en Banda zouden de Engelschen een derde aandeel in den handel verkrijgen. Voor het overige zou de handel vrij zijn. De forten bleven in handen van hen die ze tijdens het sluiten van het tractaat bezet hielden. Geen van beide Compagnieën zou de andere van den handel op eenige plaats in Indië kunnen uitsluiten. Zonder beider goedvinden zouden geen anderen deel mogen hebben aan de voordeelen van dit tractaat, ook geen onderdanen van den Koning van Engeland of van de Staten. Voor de verdediging („defensie") zou een een vloot van 20 schepen onderhouden worden, elk van 6 à 800 ton en met 150 koppen bemand, waarin elke Compagnie voor de helft zou bijdragen. Een „Raad van defensie", uit 8 personen, vier van elke natie, bestaande, zou daarover het toezicht houden, voorts de rechten bepalen, te heffen op den uitvoer der waren, ten bate van het onderhoud der forten en garnizoenen, en maatregelen nemen om gezamenlijk den handel op China en andere gewesten in Indië te openen [3].

Men ziet, nu de Engelschen deel aan het monopolie konden krijgen, lieten zij hun strijd voor de vrije vaart in Indië en hunne bezwaren tegen vijandelijke bejegening der Spanjaarden wel varen. Want hoewel men blijkbaar vermeden had andere natieën in het tractaat te noemen en er alleen van „defensie" sprake was, aarzelden zij geen oogenblik hierin dezelfde lijn te volgen als de Hollanders.

---

[1] Calendar, II, No. 683 II.

[2] Zie over de onderhandelingen: De Jonge, IV, Inl. bl. CXIX—CXXVI en Calendar II, passim.

[3] Th. Rymer, Foedera. Ed. III. Tomi VII pars III, p. 113—17.

Hoe het te Bantam en te Djakatra geschapen stond, toen het tractaat in Indië ontvangen werd, hebben wij gezien. Wij willen thans onderzoeken in hoever de Engelschen in andere deelen van den Archipel aandeel aan den handel verkregen hadden.

Dat zij in de Molukken en Ambonsche eilanden door het nauwe toezicht der Hollanders geen post hadden kunnen vatten, is ons bekend, en eveneens dat zij zich in de Banda-groep op Pulu-Run hadden gevestigd. Dank zij de geestkracht en volharding van Nathaniel Courthope hadden zij hier stand gehouden Dale zond hem een jacht met provisie en schoone beloften, en het bericht van de vlucht der Hollanders had ook op de Bandaneezen zooveel invloed dat zij geen noten meer naar Nera brachten. Maar toen de Engelsche vloot wegbleef, en nu en dan schepen van de Hollandsche, die voor Ambon lag, zich te Nera vertoonden, kwamen de Selammers weder aan het fort handel drijven. Bij gebrek aan klein vaartuig konden echter de Hollanders niet beletten dat telkens Portugeesche en Javaansche jonken Pulu Run en de zuidzijde van Groot-Banda aandeden, om specerijen te koopen en provisie te brengen. Want met hun prauwen konden ze niets uitrichten, daar deze door de Bandaneezen, die 16 of 17 korakora's in zee hadden, genomen werden. Dikwijls leden zij dus evenzeer zoo niet meer gebrek dan de Engelschen, die nu en dan uit Makassar werden voorzien, en het was dus niet te verwonderen dat de Engelsche gevangenen op Nera er slecht aan toe waren en bitter klaagden. Willem van Antzen, in Februari 1619 hier gekomen om Hendrik Waterfort, die overleden was, als gouverneur op te volgen, had dus geen gemakkelijke taak, want zoo lang de Bandaneezen niet door nood of vrees gedwongen werden de Hollanders te vriend te houden, lieten zij hen in den steek. Dat zij de Engelschen evenmin vertrouwden, bleek wel hieruit dat zij op Pulu Run drie batterijen opwierpen, die de Engelsche sterkte op het eilandje Nailaka bestreken.

De komst van verscheidene vreemde jonken in 't begin van 1620 was waarschijnlijk de reden dat de Selammers weder geheel met de Hollanders braken. Aanleiding daartoe schijnt de moord van een Hollander geweest te zijn, waarover Van Antzen op de Selammers weerwraak nam [1], hoewel zij beweerden dat de Lontoreezen de schuldigen waren. Toen Frederik Houtman, die door Coen tot commandeur

[1] Dit blijkt niet uit de brieven van Van Antzen maar uit latere verklaringen der Bandaneezen. Zie »Conqueste van het eiland Banda« in deze Bijdragen II (1854), bl. 410.

der scheepsmacht in de Molukken was aangesteld, in April van dit jaar Banda bezocht, trachtte hij het geschil weder bij te leggen, maar de Bandaneezen verlangden dat hij met zijn Raad bij hen zou komen bitsjaren en daarin schijnt hij, met het voorbeeld van Verhoeff voor oogen, weinig zin gehad te hebben.

Courthope, die te Lontor een factorij had gevestigd, trachtte intusschen te bewerken dat de Lontoreezen den Koning van Engeland als hun opperheer erkenden, en was daarover met hen in onderhandeling toen hij, den 5 November van Lontor naar Pulu Run overstekende, door de Hollanders verrast werd. Courthope en de Bandaneezen die bij hem waren wilden zich niet overgeven Maar de vijand was hem te machtig. Toen reeds eenigen om hem gevallen waren en hij zelf in de borst gewond, sprong hij over boord om zich al zwemmende te redden, maar door bloedverlies verzwakt gelukte hem dit niet en schijnt hij door de Hollanders opgevischt en aan zijn wonden gestorven te zijn. De Engelschen verloren in hem een van hun beste mannen. Ook hun vijanden erkenden dit. „Kapitein Nathaniel”, schreef Van Antzen aan Robert Hayes, den factor op Pulu Run, „is gedood in de prauw, en God weet dat ik er hartelijk bedroefd over ben. Wij hebben hem zoo eerlijk en statig begraven als zulk een man verdiende ”

Hayes, die door de 23 Engelschen die zich nog op Nailaka bevonden tot Courthope's opvolger gekozen werd, zette de onderhandelingen met Lontor voort en bracht het zoover dat zij den 4 December 1620 tegen afstand van eenig geschut hun land aan den Koning van Engeland overgaven, en zich verbonden aan niemand anders noten en foelie te verkoopen [1]. Twee dagen later kwam een Hollandsch jacht van Ambon de tijding brengen dat de vrede tusschen de Compagniën gesloten was. De Bandaneezen maakten zich met hun korakora's van dat jacht meester en brachten het te Run op, waar Hayes de brieven opende en het nieuws vernam. „Wij verblijdden ons in het accoord”, schrijft Hayes „maar wisten niet hoe ons tegenover de inlanders te rechtvaardigen.” Hoe hij zich in die moeielijkheid gedroeg zullen wij later zien. Van Antzen, wien hij de brieven overzond, gaf hem te kennen dat hij nu „kon gaan

[1] Het contract vindt men bij Purchas I b, p. 703. Het is geteekend door de Sjahbandara's van Lontor en Ratu, in tegenwoordigheid der Orangkaja's van Lontor, Labetaka, Pulu Ai en Pulu Run. De inwoners van Labetaka, Nera en Ratu, vroegere kampongs op het eiland Nera, hadden toen de Hollanders hun eiland in bezit namen, op de andere eilanden de wijk genomen.

waarheen hij wilde." Maar dit zullen de Bandaneezen wel niet met Van Antzen eens zijn geweest [1].

Te Makassar waren thans de Engelschen de eenige Europeërs die eene factorij bezaten. De Portugeezen uit Malaka kwamen er echter de specerijen koopen die de Spanjaarden er uit de Molukken brachten en die de Makassaren zelven hadden weten machtig te worden, en als zij er die niet vonden, voorzagen ze zich van rijst. De Hollanders waren er wel op uit om de Makassaren het opkoopen van specerijen te beletten, en het was alleen omdat hij het hun anders zou moeten toestaan dat Coen geen vrede met hen sloot [2]. Maar zij legden zich meer en meer op de zeevaart toe en om hen overal te betrappen hadden de Hollanders zelven veel meer klein vaartuig moeten bezitten [3].

Ook op de eilanden beoosten Java kwamen de Hollanders met de Makassaren in botsing. De Soloreezen waren, nadat Reynst de bezetting van het fort had teruggeroepen, weder aan de Makassaren en Portugeezen overgeleverd. De laatsten hadden zich, zooals wij weten, te Larantuka op Flores gevestigd [4] en zoowel van Malaka als van Macao werden fregatten uitgezonden om door hun bemiddeling het sandelhout op te koopen. De paters Dominikanen drongen er bij den Vicekoning te Goa, Geronimo de Azevedo, op aan om het fort op Solor weder van bezetting en geschut te voorzien, en gaven hoog op van de bekeerlingen die zij daar en op de omliggende eilanden gemaakt hadden, maar Azevedo begreep wel dat zij dit overdreven — zij spraken van 100,000 zielen! — en had geen bekeeringsijver genoeg om zoo ver af oorlog te zoeken met de Hollanders en hen als het ware uit te lokken om het fort weder te veroveren [5].

Kaitjil Partani en de sengadji's der bevriende dorpen op Solor zonden hun zonen naar Djakatra om bij Coen op bijstand aan te dringen, en daar hij inzag dat hij het sandelhout niet kon missen

[1] Zie over 't voorgaande Courthope's Journaal, vervolgd door Hayes, bij Purchas I b, p. 671—681; Pring bij Purchas, p. 636; Calendar II, p. 253 en Preface p. XLIV—XLVIII, Coen aan Bewindh., 29 Sept. 1618, 5 Augustus 1619 (bij Dedt p. 204), 15 Oct. 1619, 31 Juli 1620, H. van Speult aan Coen, uit Ambon 31 Aug. 1619; W. van Antzen aan Coen 16 Mei, 13 Juni 1620; Fred. Houtman aan Coen, 19 Mei 1619.

[2] Vgl. hiervoor bl. 202.

[3] Th. Staverton in Calendar, II, No. 746; Memorie van Jan Joosten (1621) later te vermelden.

[4] Achtste gedeelte, bl. 340.

[5] Bocarro, Decada XIII da historia da India (Lisboa 1876) II, 723—24.

dat door de Chineezen zeer gezocht werd, zond hij in December 1617 weder twee jachten naar Solor, die de vaartuigen der Portugeezen in brand staken en eenige Hollanders op Solor achterlieten met de belofte dat men er weer "een bolwerk met wat volk" zou leggen. In September 1618 werd daartoe Gillis Seys met twee jachten uitgezonden. Hij deed onderweg Bima op Sumbawa aan en liet ook daar een koopman met gevolg achter. De radja, die onder den druk der Makassaren gebukt ging, even als de Soloreezen, had door bemiddeling der laatsten laten vragen waarom de Hollanders, die hem eens bezocht hadden, niet teruggekomen waren, en daar Coen vernam dat te Bima veel rijst te bekomen was, gaf hij aan die uitnoodiging gehoor. De uitkomst was echter noodlottig, want kort daarna werden de Hollanders door Agostinho Lobato, die met een Portugeesch fregat de plaats aandeed, overvallen en gedood of weggevoerd.

De Portugeezen zagen zeer noode dat de Hollanders onder Cryn van Raemburch het fort Henricus op Solor herstelden en de vaart op Timor hervatten. Te vergeefs trachtten zij het fort te verrassen. Te Ende echter verwoestten zij met hunne bondgenooten van Numba de kampongs die zich bij de Hollanders hadden aangesloten, en in Amanoebang op Timor vermoordden zij eenige Hollandsche kooplieden. Toen in Mei 1620 drie Hollandsche schepen Solor aandeden, haalde Raemburch de kapiteins over om de Portugeezen te Larantuka aan te tasten. Drie compagniën, van 62 man, door eenige Soloreezen gevolgd, landden in de nabijheid der plaats, maar te weinig met het terrein bekend, lieten zij zich in eene engte lokken en werden daar door de Portugeezen overvallen. Hierdoor ontstond een paniek en namen de Hollanders overhaast de vlucht, door den vijand gevolgd. Voordat zij de schepen bereikten, waren velen gedood en gekwetst.

De handel op Timor bleef nog grootendeels in handen der Portugeezen, die daarmede van ouds bekend waren en met hun kleine vaartuigen de kust aandeden op plaatsen waar de Hollandsche schepen niet konden ankeren. Deze vischten dus dikwijls achter 't net. [1]

In 1618 werd door de jachten die zich naar Solor begaven ook Bali aangedaan. De vorst van dat eiland heette de Hollanders welkom

[1] Zie over 't voorgaande: Coen aan Bewindh., 22 Aug. 1617, 24 Juni, 26 Juli 1618, 5 Aug. 1619, 31 Juli 1620; Resol. GG. en Raden 1617—19; C. Buysero aan Bewindh., uit Bantam 31 Aug. 1617; A. Gijsels in Kronijk Hist. Gen. 1871, bl. 527, 528; Journaal van W. IJz. Bontekoe (Hoorn 1648) bl. 25; Faria y Sousa, Asia Portuguesa, III, p. 338—39.

en stond hun toe mondkost te koopen. Hij wilde hen gaarne te vriend houden, omdat de Makassaren het eiland Lombok bedreigden, dat tot zijn gebied behoorde. Op zijn dringend verzoek zond Coen in Januari 1620 den koopman Jan van Meldert naar Bali om er een kantoor te vestigen. Het schijnt echter dat de vorst toen tegen de Hollanders was gewaarschuwd; althans hij schonk hun niet het vertrouwen waarop zij gerekend hadden. Misschien ook waren de baten te gering, hoewel de vorst verlof gegeven had tot het opkoopen van slavinnen; althans in Januari 1621 zond Coen weder een fregat naar Bali om het volk te lichten. [1]

Te Sukadana, zetel van den diamanthandel aan Borneo's westkust, waren in 1611 de Engelschen [2] op het voetspoor der Hollanders handel komen drijven. In 1613 vestigden zij er een factorij. Te Sambas aan dezelfde kust hadden de Hollanders, zoo als wij vroeger gezien hebben, met den radja een contract gesloten om daar alleen de diamanten te mogen opkoopen. In December 1610, terwijl zij met een jacht voor de stad lagen, liet hij hen verraderlijk vermoorden, waarschijnlijk om het jacht met geschut meester te worden. De Indische regeering begreep dat zij dien gruwel niet ongestraft kon laten en zond in Maart 1612 vier jachten uit, om zoowel Bandjarmasin, waar vroeger een dergelijke moord had plaats gehad, als Sambas te straffen. Een verhaal van dien tocht is ons niet bewaard gebleven. Alleen weten wij dat Bandjarmasin in brand geschoten en verwoest werd. Of Sambas hetzelfde lot onderging, wordt ons niet gemeld. De moord der Hollanders schrikte de Engelschen niet af om te Sambas eveneens hun geluk te beproeven. In 1614 zonden zij er den koopman Cassarian David heen, maar deze bemerkte spoedig dat hij er evenmin veilig was en voor het jaar ten einde was, kwam hij met zijn goederen en slaven te Sukadana terug. Beter gevolg had een tocht die dezelfde David in 1615 naar Bandjarmasin ondernam. Hij werd er zeer welwillend ontvangen en vond er (schrijft hij) even goede diamanten als de Landaksche en bizonder goede en groote bezoar-steenen en goud-

[1] Coen bij De Jonge, IV, p. 191, 207; H. van Speult aan Coen, uit Ambon 24 Juli 1619, 4 Mei, 14 Aug. 1620; Resol. GG. en R. 22 Dec. 1619, 14 Jan. 1620, Coen aan J. van Meldert, 25 Jan 1621; A. Gijsels in Kronijk Hist. Gen., 1871, bl 529.

[2] Namelijk Augustine Spalding op last van David Middleton. Zie Calendar I, p. 347 en vgl. ons Zevende Gedeelte, bl. 76, aant. 3. — In November 1612 leert het nog dat zij er eene factorij *zullen* vestigen (Calendar I, No. 710). Zij hadden daar toen een "legger", d. i. een jacht dat in de rivier bleef liggen.

zand.[1] Sedert bleven de Engelschen hier ongestoord handel drijven.[2]

Ook met Landak zelf, waar de diamanten gevonden werden, trachtten zij in betrekking te komen (want te Sukadana was de Koningin, tot wier gebied Landak behoorde, tusschenpersoon bij den diamanthandel). De radja van Sambas beloofde hun, evenals indertijd aan de Hollanders, uit naijver op Sukadana, zijn steun, maar was ook nu niet in staat die belofte na te komen, want de Engelschen werden tweemaal door de Dajaks zoo vijandig ontvangen dat zij hun pogingen moesten opgeven.

Te Sukadana joegen nu de Engelschen en Hollanders den prijs der diamanten tegen elkander op, zoodat de voordeelen gering werden en de laatsten er aan dachten hun factorij op te heffen. Een groot bezwaar bij dien handel was ook de verleiding voor de kooplieden om voor eigen rekening aankoopen te doen, en weinigen, zoowel Hollanders als Engelschen, waren daartegen bestand. Coen oordeelde echter dat men zich niet moest laten ontmoedigen, en werkelijk werden sinds 1616 de baten weer veel aanzienlijker, daar de Engelschen bij gemis aan kapitaal zich van aankoopen moesten onthouden en hunne kooplieden zelfs gebrek leden.[3]

Hoe het kwam dat Burnei, de zetel van den eenmaal machtigen Sultan van Borneo's oostkust, waarnaar het eiland door de Europeërs genoemd werd, noch door Hollanders noch door Engelschen meer bezocht werd, wordt ons opgehelderd in een brief van den factor Hendrik Jansz te Patani van 20 October 1614. De Koning van Borneo, schrijft hij aan Bewindhebbers, heeft een gezant aan de Koningin alhier gezonden om de vriendschap te onderhouden en hem een brief aan ons medegegeven, waarin hij ons uitnoodigt volk bij hem te zenden en een kantoor te stichten. Wij hebben hem daarop geantwoord dat wij geen volk hadden en geen order om aan zijn verlangen te vol-

---

[1] "The people of Banjermassin are very sociable and kind, their language is Malay and their habit Java." Cass. David in Calendar I, No. 1076.

[2] Zie Calendar II, No. 73, 234, 359, 909.

[3] "Sy en hebben .... haer hoeren moeten vercoopen om de cost te crygen ende haer huys op te houden." Coen aan Bewindh. 5 Aug. 1619 (bij Dodt bl. 202). Deze "hoeren" waren een handelsartikel. Zie A. Gijsels in Kronijk Hist. Gen. 1871, bl. 530. — Over het voorgevallene te Sukadana, Landak en Sambas zie men Calendar I, No. 710, 732, 736, 748, 760; 1076; vgl. p. 302; Calendar, II, No. 234, 353, 373, 597, 643, 648; Van Dijk, Neerl. vroegste betrekk. met Borneo etc., bl. 3—7, 142—164; Coen in Bouwstoffen door mij uitgeg. bl. 61, 62; voorts brieven van Coen aan Jos. de Natelaer van 19 Mrt. en 9 Juli 1620, die Van Dijk niet heeft geraadpleegd.

doen, maar dat wij zijn brief aan den Gouverneur-Generaal zouden opzenden. Belangende den handel, gaat Jansz voort, deze bestaat meest in kamfer, was, bezoarsteen en schildpadhoorn, maar is niet van genoeg beteekenis om de kosten van een kantoor te bestrijden. De Portugeezen hebben er voor dezen goede profijten gedaan, maar thans komen zij er ook niet meer. De Engelschen, voegt hij er bij, »hebben plan er met een partij doeken heen te gaan.« Wij vernemen dit ook uit hun brieven [1], maar het schijnt bij het plan te zijn gebleven.

Even als te Sukadana ging het te Patani, de kleine Maleische kuststaat, waar men de zijde van de Chineezen opkocht. In 1614 is Coen zeer tevreden over het ontvangen cargasoen, terwijl de Engelschen klagen dat bij gebrek aan Chineesche waren hun geld en goederen ongebruikt blijven liggen. Een jaar later klaagt de Hollandsche factor weder over de groote concurrentie van de Engelschen. De Chineezen, die hier hooge rechten moesten betalen, bewogen de Hollanders zich te Sangora te vestigen, een plaats die iets hooger aan de kust ligt en toen aan den radja van Bondelong behoorde, een zoon van den vorst van Ligor, welke laatste als vazal van Siam te Ajudhja verblijf hield en daar in 1612 met de Hollanders een contract sloot, waarop Cornelis van Nijenrode zich te Sangora vestigde en er eene faktorij liet bouwen. De Engelschen verzochten den radja in hetzelfde voorrecht te mogen deelen, maar dit werd hun geweigerd. Een tijdlang werd nu Sangora door de Chineezen bezocht en bracht de Hollanders zooveel voordeel dat de Engelschen er van gewaagden als van »een tweede Djakatra.« Maar het duurde niet lang of de Chineezen werden ook hier en te Ligor door de Maleische vorstjes zoodanig afgezet dat de handel hun te weinig baten gaf in verhouding tot de verre en moeielijke reis. In 1616 schreef Coen aan den factor Hendrik Jansz of 't niet beter zou zijn de kantoren te Patani en te Sangora te lichten, daar de Chineezen toch liever hun waren naar Bantam brachten. Hendrik Jansz ontried dit, omdat de Hollanders hier zeer gewild waren en de handel wel kon verbeteren. Patani was nog niet afhankelijk van Siam en de Koningin [2] had meer macht en beter inkomsten dan de vorstjes van Ligor en Bondelong, die zelven nauwelijks Hof konden houden.

Ook in Siam, waar de Hollanders en Engelschen, zoo als wij weten, in de hoofdstad Ajudhja hun kantoren hadden, was de handel zeer

[1] Calendar, I, No. 760, 862.

[2] De oude Koningin, die 32 jaar (in naam) 't bewind gevoerd had, was in 1616 overleden en door haar zuster opgevolgd.

achteruitgegaan ten gevolge der inlandsche oorlogen, maar voor de vaart op Japan was de plaats niet zonder gewicht. De vorst van Siam hield de vreemdelingen gaarne te vriend, opdat zij de scheepvaart zijner onderdanen niet zouden belemmeren.

In 1617 traden aan deze kusten de Portugeezen weder als mededingers op. De vice-koning te Goa zond in Maart 1616 den Dominikaan frei Francisco da Annunciação, die in Achter-Indië gereisd had, als gezant naar Ajudhja om met den Koning van Siam een verbond te sluiten en hem te verzoeken de „hollandsche roovers en rebellen" niet in zijn land te gedoogen, omdat zij den handel tusschen Siam en Malaka beletten. De gezant kreeg hierop ten antwoord dat de Portugeezen 't aan zich zelven te wijten hadden, als er geen jonken uit Siam meer te Malaka kwamen, omdat ze hen aan den mond der zeestraat meermalen beroofd hadden. De Hollanders, Engelschen en Maleiers daarentegen bejegenden zijn jonken altijd met eerbied, en hij wilde hen niet tot vijanden maken. Hij was echter zeer genegen ook aan de Portugeezen den handel in zijne havens en die zijner vazallen toe te staan en zou de Koningin van Patani kennis geven, dat zij zijn voorbeeld had te volgen, indien van Portugeeschen kant geen bezwaar werd gemaakt de invoerrechten te betalen. Twee Siameesche gezanten vergezelden in November 1616 den Dominikaan naar Goa en van daar naar Portugal om het verbond te bevestigen [1].

Sedert stonden zoowel Patani als de havens der Siameesche vazalstaten voor de Portugeezen open, en zij maakten weldra een druk gebruik van die vergunning en werden zeer ontzien en in eere gehouden. En was reden voor, daar zij, zoo als een Hollandsch koopman vermeldt, de Maleiers zoo goedkoop van kleeden voorzagen, „dat wij er niet tegen op kunnen." In 1619 waren zij te Patani met hun slaven al over de honderd man sterk, en toen de Engelschen eens twist met hen zochten kwamen deze er slecht af. De handel was voor hen en de Hollanders nu van geringe beteekenis geworden en op last van Coen deden sinds 1620 de laatsten hun best de jonken die er kwamen, zoowel van Chineezen als van Siammers, over te halen naar Batavia te varen, waar het heette dat zij vrij van alle lasten zouden zijn [2].

---

[1] Bocarro, a. w. II, 516—530; Faria y Sousa, III, 281, 282. De Hollanders, zegt B., hadden te Ajudhja [er staat Ova voor Odia] een factorij met groot kapitaal, de Engelschen met kleiner.

[2] Zie over 't voorgaande: brieven van Abr. van den Broeck aan Pt. Both., uit

Te Atjeh hadden in 1615 [1] de Engelschen het monopolie voor twee jaren weten te verkrijgen en de Hollanders hun loge gelicht. De bevoorrechten hadden van den trotschen Sultan Iskander Muda en zijne inhalige beambten te Tiku heel wat te verduren. De Maleiers, die de peper uit het binnenland aanbrachten, moesten reeds een vierde van de waarde aan den Sultan afstaan en mochten die dan nog niet aan de vreemdelingen verkoopen, voordat de goederen door de Atjehers aangebracht voor een vasten prijs waren opgeruimd [2]. Bovendien moesten de Engelschen voor zij iets mochten koopen aan een aantal lieden den mond stoppen. En daarbij kwam dan nog dat de handelaars uit Guzerate, die hier veel ouder brieven hadden dan de Engelschen, hen tegenwerkten en met goed gevolg, daar zij beter wisten welke kleeden hier getrokken waren dan hun mededingers [3].

Waren de voordeelen hier al gering, ze werden hun door den Sultan nauwelijks gegund. Hij deed telkens nieuwe eischen, en toen er kwestie van was het contract te verlengen, weigerde hij dit ten stelligste. Zijne Orangkaja's en kooplieden leden nadeel bij het contract en werkten het tegen, en hij zelf wilde den handel zooveel mogelijk van de Maleische kust naar Atjeh verplaatsen [4]. Tot de weigering kan ook hebben bijgedragen dat het de Engelschen aan middelen ontbrak om groote aankoopen te doen en dat zij te weinig aanvoer van kleeden uit Surate kregen [5].

Dat de Hollanders in den Archipel machtiger waren dan hunne

Patani 17 Juni 1612; Corn. van Nijenrode en Mt. Houtman uit Judea (Ajudhja) aan Hend. Patani, 1612—13; Coen aan Bewindh. 1 Jan. 1614 in Bouwstoffen, p. 62, 63; Hend. Jansz aan Bewindh., uit Patani 20 Oct. 1614, 25 Oct. 1616; Coen aan dez. 27 Dec. 1614; Brieven tusschen Hend. Jansz en Coen 1615—17; Corn. van Nijenrode uit Judea aan Bewindh. 20 Sept. 1617; G. Fz. Druyff aan dez. 4 Oct. 1618, 26 Mrt. 1619, en aan Coen 8 Mrt. 1620; Coen aan Druyff 3 Mei 1620; Calendar I, No. 748, 749, 1091, 1118, 1148, 1170; II, No. 89, 140, 221. Zie ook Van Dijk, Zes jaren uit het leven van W. van Berchem, p. 32 aant. 3. (Van de stad Bankok [„Bancope"] wordt reeds gesproken door Adam Denton in 1614. Zie Calendar I, p. 324). — Sinds 1614 handelden Hollanders en Engelschen ook in Cochinchina en de laatsten in Cambodja. Wat ik daarvan gevonden heb deel ik elders mede.

[1] Achtste gedeelte bl. 305.

[2] Er was dan ook weinig noodig om in die kustplaatsen de Maleiers tegen de Atjehers in opstand te brengen. Zie J. Millward hieronder.

[3] John Millward bij Purchas I b, p. 527 en in Calendar I, No. 1111; W. Peyton bij Purchas p. 432. Voorts Calendar II, No. 388, 590, 879.

[4] Calendar II, No. 134, 245, 360, 365, 384, 515.

[5] Calendar II, No. 119, 134, 246, 365.

mededingers, bleef natuurlijk den Sultan niet onbekend, en toen Coen vernam dat hij hun vriendschap op prijs bleef stellen, zond hij in 't laatst van 1616 Cornelis Comans naar Atjeh om hem die aan te bieden, indien hij hun „de profijten die de Engelschen nu hebben" wilde laten genieten. Iskander was in dien tijd zeer ziek [1] en kon dus Comans niet te woord staan, maar liet toch gelasten dat de Engelschen, die de Hollandsche factorij betrokken hadden, deze voor hen moesten ruimen [2]. Een jaar later kwam Comans terug met hetzelfde verzoek. De Sultan hield zich eerst vertoornd, maar door een „groote schenkagie" kregen de Hollanders hun zin en werd hun de handel te Tiku voor twee jaar gegund, daar het contract met de Engelschen spoedig ten einde liep. De koopman Nicolaas de Casembroot bleef nu met gevolg te Atjeh achter. In 't eerst hield de Sultan de Engelschen van 't contract onkundig, maar toen Coen in Juli 1618 een Atjehschen gezant, die den vorst van Mataram bezocht had, naar zijn land liet terugbrengen, gaf hij tevens in last bij den Sultan op uitsluiting der Engelschen van den handel te Tiku en Priaman aan te dringen, wat deze ook eindelijk toestond op voorwaarde dat de Compagnie hem zijn oude schulden zou kwijtschelden [3].

Comans, die zeer wel merkte dat de Maleiers in de peperhavens volstrekt niet op de Hollanders gesteld waren, had de onvoorzichtigheid zich met hun geschillen in te laten. Te Priaman liet een aanzienlijk Maleier [4] hem bij zich komen en deelde hem mede dat hij en Maharadja Lela — welke Maleische vorst onder dien titel wordt aangeduid is mij niet bekend — wel 4 à 500,000 weerbare mannen bijeen konden brengen om de Hollanders te steunen als zij de Atjehers uit Priaman verdreven. Comans stond hem toe met een Hollandsch schip gezanten naar Djakatra te zenden om daarover met Coen te spreken. Deze keurde die ongeroepen inmenging natuur-

---

[1] In Aug. 1617 schrijven de Eng. kooplieden: De Koning is 10 maanden ziek geweest en dikwijls zinneloos; de Koning is bijkans een krankzinnige, "wilful and wild." Calendar II, No. 134, 136.

[2] Coen aan Bewindh., 22 Aug. 1617; Vgl. Resol. Djakatra 26 Sept. 1616, 23 Juni 1617, Calendar II, No. 51.

[3] Corn. Comans aan Bewindh. 12 Mrt. 1618; Coen aan dez. 11 Mrt., 12 Nov. 1618, 14 Jan. 1619; Coen aan Comans en Casembroot 7 Juli 1518, Mt. Pring bij Purchas, p. 634; Calendar II, No. 257, 281, 285, 365, 384.

[4] Hij wordt door Comans "Radja Settia Phalawan" genoemd. — Maharadja Lela zou vroeger aan 't Hof te Atjeh gewoond hebben en gevlucht zijn omdat de Sultan zijn vrouw wilde misbruiken. Was het dezelfde als Radja Lela Wangsa over wien men vgl. Bouwstoffen, door mij uitgeg. bl. 77?

lijk af en Iskander, wien de plannen van den Maharadja niet verborgen bleven, liet in 1621 te Tiku een fort bouwen. Comans gaf ook als koopman blijk van ongeschiktheid, daar zijne zuinige aanbiedingen oorzaak waren, dat de peper van Tiku naar Atjeh vervoerd en aan de Engelschen verkocht werd, die er gaarne meer voor gaven, al was het alleen om te toonen, dat het voordeeliger was met hen te handelen [1]. Zij kwamen in dezen tijd ook weder meer in de gunst bij den Sultan. Kapitein Bonner bracht hem in April 1619 een welkom geschenk uit Engeland, namelijk „twintig doggen (reuën en teven)”, maar het groote kanon dat hij had gevraagd, „waarin een man rechtop kon zitten”, scheuen de Engelschen hem niet te kunnen verschaffen; het stuk geschut dat zij hem vereerden achtte hij het aankijken niet waard [2]. Bonner wist nu te verkrijgen dat hem de handel te Tiku voor twee maanden werd gegund.

De tijding van den vrede tusschen de Engelschen en Hollanders was Iskander natuurlijk niet aangenaam, want zij zouden nu niet meer door groote geschenken elkander zoeken te verdringen. Hij toonde echter dat hij niet voor hen bevreesd was, want toen zij er nu gezamenlijk op aandrongen hun den handel in de peperhavens toe te staan, maakte hij hen uit voor onbeschaamde bedelaars en zwoer hij dat, als zij oorlog zochten, hij gereed was om met hen den strijd aan te gaan en Allah om hem de overwinning te geven. Wilden zij peper hebben, dan zouden zij die voortaan uit zijne hand moeten komen eten, want alle andere peperplaatsen die nog niet tot zijn gebied behoorden: Djambi, Indragiri, Patani en anderen zou hij wel weten te noodzaken om hem hun peper te brengen en aan niemand anders [3]. Coen was echter niet de man om zich door zulke groote woorden vrees te laten aanjagen. „Den Atchijnder”, schreef hij aan Bewindhebbers, „mach wat wupsteerten, stoffen en blaesen; te sijnder tyt moet hij der al mede aen.” [4]

De macht van den „Atchijnder” was evenwel niet zoo geheel te versmaden. Op de westkust van Sumatra strekte zij zich in 1620 uit tot voorbij Kota Tengah. Indrapura was nog onafhankelijk en zond zijn peper deels naar de noordelijke havens, deels naar Bantam.

[1] Comans aan Coen, uit Priaman 25 Jan., 28 Jan. 1619; Coen aan Bewindh., 5 Aug. 1619, 8 Jan. 1621; Calendar II, 590, 663.

[2] Calendar, II, No. 760. Vgl. I, No. 1131.

[3] J. Coetely aan Coen, uit Atjeh 1 Juli 1620; Pt. de Carpentier aan Bewindh. 9 Mrt. 1621; Calendar II, No. 933.

[4] Coen aan Bewindh. 26 Oct. 1620.

Van Selebar af behoorde de kust tot het gebied van Bantam [1]. Aan de oostkust was men overal in vrees voor Iskander's aanslagen, en zochten de Maleische vorstjes hun heil in een nauw verbond, onderling en met Djohor [2]. De Sultan van Djohor, Hammat Sjah, had zich thans op Lingga zooveel mogelijk versterkt. Van Malaka had hij geen hulp te verwachten, want de Portugeezen moesten zelven al hun krachten inspannen om hun stad voldoende te versterken, en boden aan Hammat groote sommen, als hij hun zijn geschut wilde verkoopen [3]. Hij werd zelf echter voortdurend door Atjeh bedreigd. In 't begin van 1618 zond Iskander een vloot waarop zich 17000 man zouden bevonden hebben naar Pahang, waar, zoo als wij weten, een zoon van Hammats broeder (den vorigen Sultan van Djohor) het bewind voerde. De stad werd verwoest en de vorst met duizenden zijner onderdanen naar Atjeh medegevoerd. „Ik zag", verhaalt Pieter van den Broecke, „den Coninck van Pahan als een slecht persoon achter den Coninck van Achien loopen." [4] Hammat Sjah had hierop aan Coen dringend om hulp verzocht, maar het bleef bij kleine geschenken en betuigingen van vriendschap [5], een schrale troost voor den Djohoriet! Voor het *hem* gold, moesten echter nog anderen den sterken arm van Atjeh gevoelen. Nog in 't zelfde jaar 1618 kwam de Atjehsche vloot voor Malaka, veroverde een galjoen met 40 stukken geschut en nam de bemanning, waarbij zich de zoon van den gouverneur van Malaka bevond, gevangen. [6] Vervolgens begaf zij zich naar Kedah, ten noorden van Malaka, en in weerwil dat Patani de verdedigers hulp zond, werd ook deze stad in 1619 bemachtigd, de peperranken in den omtrek uitgeroeid en de oude Sultan met 4000 man naar Atjeh weggesleept. [7] Het volgende jaar

[1] W. Peyton bij Purchas, p. 532; Corn. Comans aan Bewindh. 25 Jan 1619, 24 Jan. 1620.

[2] Zie Achtste gedeelte, bl. 353.

[3] A. Soury uit Djambi aan Bewindh. 25 Sept. 1618; A. Jz. van der Dussen uit Djambi aan Coen, 27 Dec. 1620; Faria y Sousa, Asia Portuguesa III, 328, waar men voor Joroon natuurlijk Jor moet lezen.

[4] Corn. Comans aan Bewindh. 12 Mrt. 1618; Journaal van Pieter van den Broecke in „Begin en Voortg. der O. I. Comp." bl. 86. — Den 27 Febr. 1619 schrijft Comans aan Coen: „In Atchyn is Orangkaya Laxamana van de Pahanders gequetst... Den Coninck heeft meer als 100 van de principale Pahanders doot doen smyten en in de riviere werpen."

[5] Coen aan Bewindh. 24 April 1618; Resol. Djakatra 13 Aug. 1618.

[6] Zij werden later vrijgelaten. Calendar, II, No. 515.

[7] Corn. Comans aan Bewindh., 24 Jan. 1620; Coen aan dez. 26 Mrt. 1622; Voyage d' A. de Beaulieu, by Thévenot, Relations, 2e partie, p. 83, 114.

gold het Perak aan dezelfde kust. Ook deze plaats werd veroverd en 5000 man gevankelijk medegenomen.[1] De bedreigingen van Iskander Muda aan de Europeesche »bedelaars« waren dus wel iets meer dan ijdele grootspraak.[2]

De bloeiendste staat van Sumatra's oostkust was in dezen tijd Djambi. De handel was daar weder levendig geworden, toen in 1618 de geschillen in 't binnenland geslecht waren en de inlanders weder veel peper de rivier afvoerden. Hollanders, Engelschen, Portugeezen, Maleiers, Siammers betwistten elkander hier die gezochte koopwaar. De Hollanders hadden zich te groote vrijheden veroorloofd en waren vooral na de komst van Dale voor Bantam weinig gezien. Maar toen in 1619 de tijding aankwam van de verovering van Djakatra en het vertrek der Engelsche vloot, kwamen zij weder zeer in de gratie. De Engelschen waren nu geheel ontmoedigd en maakten zich gereed de plaats te verlaten, toen het bericht van de vereeniging der beide compagnieën hen van dit plan deed afzien.[3]

Te Indragiri en Palembang was de handel van veel minder beteekenis dan te Djambi, zoodat de Engelschen dien aan de Hollanders overlieten. De radja van Indragiri was in 1618 overleden en door zijn zoon opgevolgd. Hoe weinig deze vorstjes te vertrouwen waren, was vroeger aan de Engelschen gebleken en zouden ook nu de Hollanders

[1] Pt. de Carpentier aan Bewindh., 8 Mrt. 1621.

[2] Nieuwere schrijvers vermelden ook dat Iskander in 1619 Deli aan Sumatra's Oostkust en in 1621 Padang veroverde. Beide beweringen zijn blijkbaar ontleend aan 't verhaal van Augustin de Beaulieu (waarover later), die zich in 1621 te Atjeh bevond. Beaulieu geeft echter geen jaartallen. Wat Padang betreft, de inlijving bij Atjeh kunnen wij wel met Valentijn op 1620 of 1621 stellen. In December 1620, toen Beaulieu voor Tiku lag, zag hij Atjehsche galeien, elk met 300 gewapenden en een olifant, voorbij varen om een Maleischen vorst, die tusschen Priaman en Indrapura woonde en tegen Atjeh was opgestaan, te beoorlogen (Voyage p. 41) en later spreekt hij van Padang als van een veroverd gewest. — Van de verovering van Deli maakt zoo ver ik weet geen andere tijdgenoot melding dan Beaulieu. Deli was volgens zijn zegsman een sterke plaats, verdedigd door een man, beroemd om zijne dapperheid en door de Portugeesen hooggeacht; de gouverneur van Malaka had hem bezocht en getuigd dat Malaka gemakkelijker te bemachtigen zou zijn dan Deli, maar toch gelukte dit aan Iskander in korten tijd, door middel van loopgraven, en in weerwil dat de Portugeezen hulp boden. Bij dit beleg werden 100 olifanten gebruikt. (Voyage, p. 100, 105). Veel waarschijnlijks heeft dit verhaal niet. Zou met Deli hetzelfde rijk bedoeld zijn dat de Portugeezen Aru noemen? Dan zal de verovering omstreeks 1612 hebben plaats gehad.

[3] Briefwisseling tusschen Coen en A. Soury in 1618; Coen aan Bewindh., 5 Aug. 1619 bij Dodt, p. 218; A. Jz. van der Dussen uit Djambi aan Coen, 25 Juli 1619, Coen aan Bewindh. 11 Mei 1620; Calendar II, No. 512, 662, 664, 835.

ondervonden hebben, toen een hunner jachten in de rivier van Indragiri op een bank stootte en verlaten moest worden, want, indien niet bij tijds een ander jacht uit Djambi was komen opdagen, zouden zij ter wille van 't geschut en de goederen door de Maleiers zijn vermoord geworden. Als Coen goed was ingelicht, hadden zij daartoe te Malaka hulp verzocht en kwam deze te laat.[1]

Te Palembang, vroeger in oorlog met Bantam, ondervonden de Hollanders na Coens overwinning veel vriendschap van den Sultan. In 1619 werd hier voor 't eerst een assistent achtergelaten. Toen Coen er in 1620 een jacht heenzond om hout, rijst, arak enz. te laden, liet hij den Sultan (waarschijnlijk op zijn verzoek) vereeren: twee zilveren brillen, een Hollandsche kat en een "afconterfeytsel van Amsterdam met ontwerp van verscheydene schepen en galleyen."[2]

[1] Coen aan Bewindh. 22 Jan. 1620.

[2] Coen als v.; Dez. aan den Com. van Palembang, 11 Aug. 1620

VIERDE HOOFDSTUK.

Verhouding tusschen de Engelschen en Hollanders na het accoord (1620). De eersten zenden schepen naar de Specerij-eilanden om factorijen te vestigen. Tocht van Coen naar de Banda-eilanden. Verovering van Lontor (8 Maart 1621). De Bandaneezen geven zich over. Wreedheden van Coen. Marten Sonck, tot gouverneur van Banda benoemd, helpt de Bandaneezen uitroeien (1621—22).

Wij hebben Martin Pring verlaten in Straat Sunda, op weg naar Bantam, toen hij de tijding ontving van de gesloten overeenkomst. Coen voer hem met de Hollandsche vloot te gemoet, en saluutschoten van weerszijden verkondigden aan de Javanen, dat de strijd tusschen beide natieën beslecht was. Den 22 April 1620 kwamen beide vloten voor Bantam ten anker. De bevelhebbers zonden eenige kooplieden met gevolg aan land om den Pangeran kennis te geven, dat zij nu vereenigd waren en met hem een handelscontract wenschten te sluiten. Aria Manggala weigerde hun gehoor te verleenen, en toen zij nog eens terugkwamen, werd hun het landen belet. Er schijnt toen over gedacht te zijn, misschien alleen van Engelsche zijde — althans wij vernemen het van dien kant —, om Bantam het lot van Djakatra te doen ondergaan, maar de Engelsche kooplieden steunden dat plan niet; hun doel was vreedzame handel, geen oorlog met Bantam. Zij waren nu echter genoodzaakt zich voorloopig te Batavia te vestigen en met hunne schepen aan de blokkade van Bantam deel te nemen. Op hun voorstel in den Raad van defensie werden nog meer dan eens pogingen aangewend om den Pangeran tot andere gedachten te brengen, maar te vergeefs. Zijn eerste eisch bleef: ontruiming van Djakatra. In October werden dus de Engelschen, die nog te Bantam waren achtergebleven, naar Batavia teruggeroepen [1].

Toen Coen aan Pring bij de mededeeling van het gesloten verdrag te kennen gaf [2]: »God geve dat wij dit *lang gewenschte accoord*, na zoo menig jaar van twist eindelijk getroffen, in alle vreedzaam-

[1] Pring bij Purchas, p. 241; Journaal van Pt. van den Broecke, p. 97; De Jonge, l.c. p. CXXVIII, Calendar II, No. 841, 843, 844, 879 b, 981; Coen aan Bewindh. 26 Oct. 1620

[2] Coen aan Pring, 10 April 1620.

heid, vereeniging en liefde met elkander mogen ingaan en te werk stellen," mag hem dit ernst geweest zijn, maar toch alleen onder voorbehoud dat de Engelschen zijn gezag erkenden. "'T zal ons recht vrij goed maken dat wij 't hecht in handen hebben", schreef Pieter de Carpentier aan Bewindhebbers [1] en daarmede vertolkte hij Coens gedachten. Het eerste bevelschrift, dat deze na de vereeniging aan de Gouverneurs der Specerij-eilanden toezond, hield dan ook wel den last in om bloedstorting tusschen Hollanders en Engelschen te voorkomen, maar met de bijvoeging "zonder nochtans van ons recht, prerogatief of autoriteit af te wijken of *iets aan hen te cedeeren*, volgens order u voor dezen gegeven." [2]

Het duurde dan ook niet lang of de Engelschen ondervonden, dat Coen ook ten hunnen opzichte "even absoluut meester was als Koning Jacobus in Engeland" en niet gezind tittel of jota van wat hij eens verkregen rechten noemde prijs te geven. Zeer juist schreef de Engelsche president Richard Fursland van de Hollanders [3]: "Zij zullen ons gebruiken om in 't bezit te komen van de plaatsen die zij wenschen, en ons laten betalen wat zij verkiezen." Coen had onmiddellijk gezien hoe hij de bepalingen van 't accoord in zijn voordeel zou kunnen gebruiken. Den 28 April, toen de vloten nog voor Bantam lagen, werd op zijn voorstel besloten tot een gezamenlijken tocht naar de Philippijnen om den Chineeschen handel op Manila te beletten. Vijf Engelsche en acht Hollandsche schepen werden daartoe bestemd. Bij de overmacht van schepen, die de Hollanders bezaten [4], was het voor hen van veel minder beteekenis acht schepen te missen dan voor de Engelschen vijf, en de macht der laatsten werd daardoor aanmerkelijk verzwakt. Bij het accoord was er op gerekend, dat de Engelschen en Hollanders de voordeelen van den peperhandel te Bantam gelijkelijk zouden genieten, maar niet dat die handel hun verboden en Bantam geblokkeerd zou moeten worden, en natuurlijk eischte Coen dat beiden die blokkade (die alleen diende om Batavia groot te maken) zouden bekostigen. Op de Specerij-eilanden, dit wist de Engelsche Compagnie en daarom had zij heftig geprotesteerd

---

[1] Brief van 8 Januari 1621.

[2] Coen aan Fred. Houtman e. a., 31 Mrt. 1620.

[3] Den 15 Oct. 1620. Calendar, II, No. 879 b.

[4] Bewindhebbers hadden in 1619 eene vloot van 14, in 1620 van 20 schepen uitgerust, te veel naar den zin van Coen, die wat minder schepen doch meer volk en meer geld gewenscht had. Uit Engeland werden in 1620 zes schepen uitgezonden, 4 naar Sumatra en 2 naar Bantam.

tegen die bepaling, zou zij feitelijk afhankelijk zijn van de Hollandsche, omdat het haar verboden was daar eigen forten te bouwen. Maar nu Bantam voor haar gesloten was en Batavia het gedwongen hoofdstation van hare agenten werd, moesten zij zich ook hier geheel onderwerpen aan de wetten die Coen geliefde te maken en de rechten die hij geliefde te eischen. Waarschijnlijk zou, als een milder man dan Coen aan 't hoofd had gestaan, die hun met behoud van 't gezag matige voordeelen had gegund en hen niet telkens op kleingeestige wijze hunne minderheid had doen gevoelen, de toestand niet aanstonds zoo gespannen zijn geworden als nu, maar wij moeten in 't oog houden dat de toestand van den beginne vicieus was en dat, al mocht men de Engelschen in kleinigheden zijn tegemoet gekomen, hunne grieven, waarvan het accoord zelf de schuld was, niet weggenomen konden worden.

Er was nog iets wat de goede verstandhouding tusschen Coen en de Engelschen in den weg zat. Bij de laatsten, handelaars en zeelieden, was volslagen gebrek aan tucht. Wij behoeven de brieven van hun President slechts door te zien om ons daarvan te overtuigen. Voortdurend klaagt hij dat hem door de Compagnie geen gezag genoeg is toegekend; de scheepsbevelhebbers doen wat zij willen; het scheepsvolk gedraagt zich onbeschoft, slaat telkens aan 't muiten; zijne onderhoorigen gehoorzamen hem niet. Ook heeft hij gebrek aan bekwame personen die tegen de Hollanders op kunnen. Zij hebben veel meer kennis en ondervinding dan wij, schrijft hij, »they are too hard for us.« Dat Coen die lieden beneden zich achtte en vreesde dat zij misbruik zouden maken van 't geen hij oogluikend toestond, was geen wonder.

Maar de schuld lag niet alleen bij het volk, zij lag voor een groot deel bij de Compagnie. De Engelsche Compagnie had te veel omvat en kon hare verplichtingen niet nakomen. De Engelschen werden zoo slecht voorzien van het noodigste, zoowel in de factorijen als op de schepen, dat zij soms genoodzaakt waren dit van de Hollanders te koopen. Het duurde dan ook niet lang, of zij beseften het onhoudbare van den toestand en schroomden niet dit hunne principalen onder het oog te brengen [1].

In December 1620 kregen de Engelschen eindelijk eenige versterking hunner scheepsmacht en konden zij vier bodems naar de Specerij-

[1] Vergelijk de brieven van Coen bij de Jonge, IV, 208–10, 216–17, 230, met die van de Engelsche presidenten Brockedon en Fursland: Calendar II, No. 878, 879, 883, 890, 914, 942, 982, 1172.

eilanden uitzenden. Coen had een tijd lang geaarzeld of hij zijne plannen ten opzichte van die eilanden, zoo als ze vóór de vereeniging met de Engelschen beraamd waren, zou doorzetten. Maar nu was er geen tijd te verliezen. In den Raad van defensie sprak hij van zijn voornemen om „den algemeenen staat van de Molukken, Ambon en Banda te verzekeren", zonder in bizonderheden te treden, en vroeg aan de Engelschen of zij aan een tocht daarheen wilden deelnemen. Fursland en de zijnen verontschuldigden zich omdat hun macht te gering was.[1] Waarschijnlijk wilden zij hun weinige schepen niet afstaan voor een tocht, waarvan zij het doel wel konden gissen, en daarin kan men hun geen ongelijk geven. Die weigering was Coen naar den zin. De Raad besloot nu, dat hij zelf met 12 schepen, bemand met 1500 koppen, „innewaarts" zou varen, vergezeld door Frederik Houtman en — omineus teeken — door den fiskaal Martin Sonck.[2]

Den 13 Januari 1621 van Batavia vertrokken, kwam Coen met de vloot een maand later voor Ambon. Aan den gouverneur Van Speult en aan Lam, den gouverneur der Molukken, werd last gegeven om de Engelschen (die zich eerst naar Makassar begeven hadden), als zij hier kwamen streng op de vingers te zien, hun niet toe te staan versterkingen te maken of huizen te bouwen en „met de administratie der justitie voort te gaan zonder in aanmerking te nemen of de misdadiger in dienst der Engelsche of van onze Compagnie uitgevaren zij." Zelfs moest aan hunne predikanten verboden worden „iemand van onze onderdanen" te doopen of te trouwen.[3] Voorts gaf Coen last de nagelen zooveel mogelijk op te koopen, voordat het het tractaat werd afgekondigd!

Toen hij gereed stond naar de Banda-eilanden te vertrekken, kwam kapitein Hitu met zijne zonen hem verzoeken mede te mogen gaan, daar de Bandaneezen zijne tusschenkomst hadden ingeroepen om een accoord te maken. Coen ried het hem af, want een accoord strookte geheel niet met zijne plannen, maar op zijn aandringen werd het hem toegestaan. Nadat het grootste deel der vloot hem was voorgegaan, kwam Coen den 27 Februari voor Nera. Kapitein Hitu beijverde zich nu de Bandaneezen en Hollanders tot elkander te brengen, maar zijne pogingen stuitten af op den eisch van Coen om op de voornaamste plaatsen een fort te maken. Ook de Engelschen op Pulu Run, die van Ambon uit verwittigd

[1] Coen aan Bewindh., 8 Jan. 1621. Vgl. Calendar II, No. 990, III, p. 198.
[2] Resol. 24 December 1620.
[3] Particulier Advys en Ordre aan de Gouverneurs etc., 23 Febr. 1621.

waren van Coens plan om Lontor te veroveren, sprongen voor hen in de bres. Robert Hayes schreef aan Coen, dat de Lontoreezen hun land aan den Koning van Engeland hadden afgestaan en dat hij er eene factorij had gevestigd. Hij verzocht dus den Generaal geen verdere maatregelen te nemen voor de komst der Engelsche schepen. De vruchten van Lontor kon hij immers door hunne bemiddeling bekomen. Dit laatste was grootspraak, want de Engelschen hadden niet kunnen beletten dat de meeste noten naar elders vervoerd werden, maar al was dit niet het geval geweest, de Engelschen in 't bezit der factorij te Lontor laten wilde hij niet. Vooreerst strookte dit niet met zijne plannen, maar dan ook achtte hij zich daartoe naar de letter van 't contract niet verplicht. Hij liet dus aan Hayes zeggen dat de Raad van defensie te Batavia al op de zaak had gelet, dat door haar was goedgevonden dat hij dezen tocht zou doen en dat Hayes' landgenooten, als zij konden, hem geholpen zouden hebben. Hij verzweeg natuurlijk, dat de Raad van defensie evenmin wist wat hij in zijn schild voerde als dat Hayes een contract had gemaakt met de Lontoreezen. Hayes werd bovendien gewaarschuwd dat de Engelschen, die Coen te Lontor vond, evenmin genade zouden vinden als de inwoners. Hetzij Hayes deze boodschap ontving of niet [1], hij wilde niet dat de factorij te Lontor door de zijnen werd verlaten, al waren zij niet in staat de Lontoreezen hulp te verleenen. [2] Misschien vertrouwde hij dat Coens poging om Lontor te veroveren even als die zijner voorgangers op de ongenaakbaarheid der forten zou afstuiten.

Toen de Hollanders al hun macht bijeen hadden, 10 à 1100 strijdbare mannen, waarbij twee compagnieën Japanners, eene compagnie Siauwers van Pulu Ai en eenige vrijlieden van Ambon onder 't bevel van den wakkeren Marten Jansz Visscher, in de wandeling kapitein Vogel genoemd, werd tot eene landing besloten.

De geheele strijdmacht werd den 8 Maart aan de noordzijde van 't eiland, tusschen Kombir en Ortattan aan land gezet en marcheerde nu het strand langs naar Lontor. Maar al spoedig bespeurde men dat dit ondoenlijk was, want de Bandaneezen hadden op de hoogten, die den weg bestreken, geschut geplant, en het eenige pad naar boven was door borstweringen gedekt. Goede raad was duur en men

[1] Hij zegt in zijn journaal (bij Purchas p. 682) geen antwoord van Coen ontvangen te hebben maar bedoelt waarschijnlijk geen brief. Vgl. de depositie van R. Randall in Calendar III, p. 53.

[2] Het Engelsche geschut was hun vroeger verstrekt. Zie hiervoor bl. 236.

besloot terug te gaan en zich weder in te schepen. De Bandaneezen lieten dit vrij toe, maar niet zonder de onmacht hunner aanvallers te bespotten.

Coen had een dertigtal tinggangs of Javaansche roeibooten medegebracht, waarmede nu nogmaals het eiland werd omgevaren om te onderzoeken waar men het best zou kunnen landen. Daarop werd een nieuw plan van aanval vastgesteld. Den 11 Maart stak een deel der troepen naar de vroegere landingsplaats over, terwijl Coen met een paar schepen Lontor beschoot. De overigen, onder aanvoering van Frederik Houtman voeren in de tinggangs naar den zuidwesthoek van 't eiland, waar een Bandaneesche overlooper hun een pad zou wijzen dat naar de boven gelegen kampong Lontor leidde. Hierop waren de Bandaneezen in 't geheel niet verdacht. Zij meenden dat de tinggangs het eiland weder zouden omvaren, zooals zij reeds driemaal gedaan hadden, en vermoedden niet dat er plan bestond op eene landing van dien kant. Zij waren dus met alle macht naar de noordzijde getogen, waar de landing vroeger geschiedde en hadden slechts enkele schildwachten bij Lontor achtergelaten. Het kostte dus Houtman en de zijnen geen moeite de kampong van achteren binnen te komen. Vreeselijk ontsteld vluchtte al wie zich daar bevond, en wie het niet gelukte te ontsnappen, werd gedood. De Engelschen, die men in de factorij aan het strand vond, werden te nauwernood uit de handen der Japanners gered, maar niet als vrienden behandeld.

Eenige uren te voren had kapitein Vogel met zeventig uitgelezen soldaten bij de landingsplaats aan de noordzijde de hoogte beklommen. Tot driemaal toe sloegen de Bandaneezen hen terug, totdat Vogel en de zijnen al hun kruid verschoten hadden en een bode naar het strand moesten zenden om hulp. Deze hulp kwam bij tijds opdagen. Nu trokken de Bandaneezen in de bosschen terug en lieten aan de Hollanders het bergpad naar Lontor vrij. Zonder verderen tegenstand bereikten zij die kampong en troffen er Houtman en de zijnen aan. Vogel had de eer van den dag en ontving met de zijnen een goede belooning.

De Bandaneezen verlieten nu al hun kampongs aan de westzijde van 't eiland. Deze waren onderling door fortificaties verbonden, zoodat het de Hollanders bijna onmogelijk zou geweest zijn ze te veroveren als ze goed verdedigd waren geworden. Thans vielen ze nagenoeg zonder strijd in hunne handen.

Den volgenden dag kwamen uit naam van de bewoners der overige kampongs op Groot Banda en van het eiland Rosengein 1) eenige

1) In Coens brief aan Bewindh. (zie later) wordt het voorgesteld alsof die van

Orangkaja's bij Coen om den vrede te verzoeken. De Generaal stelde tot voorwaarde, dat zij hunne sterkten en muren zouden slechten, hunne wapenen uitleveren, aan het strand komen wonen op plaatsen die men hun zou aanwijzen en de Staten-Generaal als hun Souverein erkennen; de levering van noten en foelie zou natuurlijk alleen aan de Hollanders en hunne bondgenooten mogen geschieden. Na eenige aarzeling besloten zij aan die voorwaarden te voldoen.

Nu moest ook Pulu Run onderworpen worden, en te spoediger omdat Coen in 't onzekere was, hoe de Engelschen hem daar zouden ontvangen. Tot nu toe was daar slechts een hunner schepen (the Star) aangekomen, doch men verwachtte den commandeur Humphrey Fitz-Herbert, die zich aan de kust van Celebes had opgehouden om Portugeesche jachten van rijst te berooven. De kooplieden van »the Star« waren naar Nera overgestoken om met Coen over den handel te spreken, maar deze had hun gezegd dat zij er wel later van zouden hooren.

Den 20 Maart stak Coen met al het kleine vaartuig en 500 man naar Pulu Ai over en den volgenden dag zond hij die macht onder Marten Sonck naar Pulu Run om het eiland op te eischen. De Orangkaja's vroegen hierop aan de Engelschen of zij hen steunen wilden; in dat geval zouden zij hun eiland tot het uiterste verdedigen. En werkelijk zou het bijna ondoenlijk zijn geweest om hen van hunne rotsen, die zij met rotangladders beklommen en waarop zij geschut geplant hadden, te verdrijven. Maar Hayes was geen Courthope en weigerde. Nu staken zij op verschillende plaatsen vredevlaggen uit, zoodat Sonck eene landing onnoodig achtte, de troepen terugzond en alleen met zijn gevolg en een tolk achterbleef om met de hoofden te spreken. Hij gaf hun te kennen, dat het met hen zou gaan als met de Lontoreezen, indien zij den Generaal hunne onderwerping niet kwamen aanbieden. Een paar dagen later staken de Orangkaja's naar Pulu Ai over, en nu werd op ongeveer dezelfde voorwaarden als met de inwoners van Groot-Banda (Selama c. s.) de vrede met hen gesloten [1]. Sonck werd nu weder met eenige soldaten naar Run gezonden om toe te zien, dat de inwoners hunne muren en verster-

Run te gelijker tijd den vrede verzochten, waarschijnlijk omdat hij niet wilde bekennen, met het oog op verwikkelingen met de Engelschen, dat hij hen met de wapenen daartoe had genoodzaakt.

[1] Zie deze voorwaarden, die eerst den 9 Mei onderteekend werden, in mijne Bouwstoffen p. 284-89. Daarin wordt gesproken van de Orangkaja's van Pulu Ai en Pulu Run, daar zoo als men weet de inwoners van Ai meerendeels naar Run waren uitgeweken.

kingen sloopten en hunne wapens uitleverden. Het Engelsche geschut werd van de rots naar beneden geworpen en de Hollandsche vlag geheschen. Alleen het kleine fort op Nailaka, het onbegroeide eilandje door een rif aan Pulu Run verbonden, bleef in handen der Engelschen, maar Coen verbood dat hun daar noten werden gebracht.

Twee dagen na de overgave van Run kwam Fitz-Herbert voor het eiland. Verontwaardigd over Coen's handelwijze, stak hij naar Nera over en vroeg hem wat hij verlangde: oorlog of vrede; wenschte hij den vrede, dan verzocht hij de dienaren der Compagnie die men te Lontor gevangen genomen had in vrijheid te stellen en de genomen goederen terug te geven. Na veel hooge woorden werden de gevangenen uitgeleverd en de vrede tusschen de Compagnieën afgekondigd. Coen eischte nu een viertal overloopers op, die zich op Fitz-Herberts schip bevonden, en trachtte hem door onthouding van alle verversching daartoe te dwingen, maar de Engelschman zond hen heimelijk weg; hij vond het al erg genoeg dat hij zijne oude bondgenooten in den steek moest laten. Met achterlating van twee schepen om de factorijen, die hij hier volgens de voorwaarden van 't accoord gevestigd had, van goederen te voorzien en noten te laden, voer hij naar Ambon terug.

Coen had te Lontor, dadelijk na de verovering, een begin laten maken met het bouwen van een fort om veilig te zijn tegen een overrompeling, want de gevluchte Lontoreezen, die zich nu in het oostelijk gebergte versterkten, zouden natuurlijk geene gelegenheid verzuimen om hunne oude woonplaatsen te heroveren. Zij hadden wel even als de overige Bandaneezen genade verzocht, maar waren traag in het voldoen aan de voorwaarden: uitlevering hunner wapenen en van de zonen der voornaamste Orangkaja's als onderpand. Dit was het punt wat Coen verlangde, want waren zij die voorwaarden nagekomen, dan had hij geen kans om hen uit het land te verdrijven [illegible] kunnen brengen? De meerderheid van zijn Raad had die verdrijving [illegible] en de Orangkaja's van Neira [illegible] hadden geraden dat men de Lontoreezen onder de overige Bandaneezen zou verdeelen. De [illegible] aansprakelijk [illegible] en ook

[illegible]

die van Selama en hunne bondgenooten met het afbreken hunner huizen in het gebergte talmden, werd Coen ongeduldig, en eindelijk kreeg hij 't zoo ver dat de Raad besloot om, des noods met geweld, zich van de Lontoreezen meester te maken, en indien die van Selama „en hun consoorten” daarbij geen hulp verleenden, „dat men ook hen al te samen voor vijanden zou verklaren en met geweld aantasten.”

Nu was het lot der Bandanezen beslist. Den 20 April stak Marten Sonck met vijf compagnieeën soldaten naar Selama aan den oosthoek van Groot-Banda over, klom den berg op en bezette de kampong, een der voornaamste van het eiland, waar zich een schoone moskee bevond, die de bewondering der Hollanders opwekte. De Orangkaja's van Selama verklaarden zich bereid hun best te doen om de Lontoreezen te bewegen naar beneden te komen en bewerkten dat al spoedig 340 hunner aan boord van de Hollandsche schepen gebracht konden worden. Natuurlijk ging het niet gemakkelijk al die lieden op eens over te halen zich aan de genade der Hollanders over te leveren; ook wenschten — althans dit verhaalt Coen — de Selammers uitzondering te maken voor de vroegere bewoners van de eilanden Nera en Pulu Ai die zich onder de Lontoreezen bevonden. Die aarzelingen, gevoegd bij onbestemde beschuldigingen dat de Selammers verraad wilden plegen — Coen zag in hen niet anders dan schelmen —, waren genoeg om tot uiterste maatregelen over te gaan. Reeds den 24 April, dus eerst drie dagen na de opeisching, liet hij zijn Raad besluiten [1], „dat men die van Selama, Wajer en Dender zoowel als die van Lontor en consorten zal zien *met geweld van land te krijgen* en te vervoeren waarheen het den Generaal zal believen.”

Nu ging Coen zelf aan land om de noodige orders te geven en liet Sonck met vijf compagnieën soldaten de Selammers omsingelen en naar het strand geleiden, vanwaar zij op de schepen werden gebracht Die van Wajer, Dender en Kombir, ziende wat hun te wachten stond, verlieten hunne dorpen en voegden zich bij de Lontoreezen in 't gebergte. Ook vele bewoners van Rosengein verlieten hun eiland en sloten zich bij hen aan. Coen liet nu zoowel op Groot Banda als op Rosengein al de kampongs die men bereiken kon verbranden en vernielen.

Men had nu 1200 Bandaneezen op de schepen, waarvan er 800 werden vooruitgezonden naar Batavia. Maar een grooter aantal bevond

[1] Frederik Houtman was een paar dagen te voren naar Ambon gezonden.

zich nog in 't gebergte. Te wachten tot die allen van gebrek en ellende waren omgekomen, zou te lang duren, al was de sterfte onder hen reeds groot, en toch wilde Coen niet gaarne vertrekken, zoo als hij aan Bewindhebbers schreef, *voordat het spel geëindigd was.* Hij liet dus den 2 Mei door een deel zijner troepen een verkenningstocht in 't gebergte doen, maar de Bandaneezen vielen hen met zulk een woede aan dat zij in wanorde op de vlucht sloegen. Ook vernam men, dat zij drie verschansingen boven elkander gemaakt hadden, zoodat het voor 't oogenblik ondoenlijk was hen met geweld van daar te krijgen.

Thans poogde Coen door middel van kapitein Hitu en de Orangkaja's van Pulu Run nogmaals met hen te onderhandelen. Maar aan den eersten eisch: overgave hunner wapenen, wilden zij niet meer voldoen. Zij wisten nu te goed wat zij van de Hollanders te verwachten hadden.

Intusschen had aan boord der schepen een andere tragedie plaats. Als de gevaarlijkste Bandaneezen beschouwde Coen hunne hoofden of Orangkaja's en 45 hunner had hij achtergehouden, toen de overigen naar Batavia vertrokken. Dat zij den dood verdiend hadden, was iets wat voor hem van zelf sprak, maar waarschijnlijk waren er in zijn Raad die hen nog tot op zekere hoogte verontschuldigden, hen althans niet zonder vorm van proces uit de wereld wilden helpen. Er werd nu een rechtbank benoemd, die moest onderzoeken of zij na hunne overgave voorgenomen hadden verraad te plegen. Men meende hiervan namelijk op het getuigenis van een jongen, zoon van een Orangkaja, zekerheid te hebben. Om de bewijzen te vinden, werden nu de Orangkaja's gepijnigd, zoo geweldig dat twee hunner bezweken. Anderen bekenden wat men wilde. Dit was genoeg om hun schuld aan te nemen. Zij werden allen onthoofd en gevierendeeld.

Coen deed niet anders dan de orders zijner principalen opvolgen. Reeds in 1615 hadden zij Reynst bevel gegeven „de Bandaneezen te vermeesteren, de principaalste uit te roeien en te verjagen en 't land liever met heidenen te peupleeren.” [1] Maar toen zij de tijding ontvingen, dat hun bevel naar de letter was ten uitvoer gebracht, ontstelden zij toch. „Laat het eens en genoeg wezen”, schreven zij aan Coen. [2] „Wij hadden wel gewenscht dat het met meer gematigde middelen had kunnen beslist worden. Zij hebben hun voorgaande

[1] Bewindh. aan Reynst., 30 April 1615.

[2] Bewindh. aan Gouv. Gen. en Raden, 14 April 1622.

trouwloosheid duur genoeg betaald. 't Zal ontzag maar geen gunst baren." Gunst? Wij zien een glimlach op 't gelaat van den ijzeren man. "Alsof van Mooren ooit gunst te wachten ware."

Daar de regenmoesson intrad, moest men er voor 't oogenblik van afzien de vluchtelingen in 't gebergte te bestoken. Coen besloot nu zes schepen en het noodige garnizoen hier achter te laten om er een eind aan te maken. Verscheidene plaatsen werden met tinggangs bezet om den toevoer naar de weerspannigen te beletten. Martin Sonck was reeds den 14 April tot gouverneur van Banda benoemd in plaats van Willem van Antzen, wiens ziekelijk gestel hem voor dien post ongeschikt maakte. Toen Coen den 16 Mei naar Ambon vertrok, liet hij hem het bevel achter om "den oorlog voort te zetten totdat "(de Bandaneezen in 't gebergte) "ten eenenmale ten onder gebracht en uitgeroeid zijn" en om de Orangkajas die hij in handen kreeg "met den dood te *straffen.*" [1] Hij kende zijn man en wist dat deze geen menschenlevens telde, ook niet van zijn eigen soldaten.

Te Ambon gekomen, gaf hij den Gouverneur Van Speult bevel nog acht tinggangs met 160 goed gewapende manschappen naar Banda te zenden. "De gelegenheid die God mij met kwaad weder benomen heeft", schreef hij aan Sonck, "zal u door den Almachtigen in den aanstaanden drogen moesson gegeven worden. Ziet wel toe *dat zij u niet ontvluchten* en ontziet u niet allen te samen voor de eer en den welstand van 't vaderland te sterven." [2] Dit is weder een van die karakteristieke uitingen van Coen, die den man teekenen. Hij was geen huichelaar. Het belang der Compagnie (zoo als hij dat verstond [3]) was voor hem zoo saamgeweven met de eer van zijn land en het geloof aan zijn God — den wrekenden God van 't oude Israel — dat hij werkelijk meende voor beiden strijd te voeren door de bewoners van den Archipel het brood uit den mond te nemen en, als zij zich dit niet gewillig lieten doen, hen eenvoudig om hals te brengen.

Van de ellende, die de Bandaneezen in het gebergte uitstonden, kunnen wij ons eenig denkbeeld maken door Sonck's eigen verklaring dat het er ongeloofelijk koud was, dat er een kille mist heerscht "als bij ons in den winter." De levensmiddelen waren uitgeput. Men

[1] Ordre aan Sonck, 16 Mei 1621.

[2] Coen aan Sonck, 23 Juni 1621.

[3] De Heer Van der Chijs heeft er reeds op gewezen dat de Compagnie bij de uitroeiing der Bandaneezen geen baat vond

had twintig prauwen getimmerd om elke gelegenheid tot ontvluchten waar te nemen; het doel was Ceram Laut en omliggende eilanden waar al velen hunner een toevlucht hadden gezocht.[1] Den 27 Juni kwamen twintig korakora's van daar, en Sonck kon door stormweder niet beletten dat zij het eiland aandeden en 2 à 300 personen medenamen. Waarschijnlijk bleef het daarbij niet. In Augustus vernam Van Speult dat het aantal weerbare mannen uit Banda ontvlucht, en die zich in den omtrek bevonden, op 1100 werd geschat. Hij meende dat men 1100 zielen moest rekenen [2]. Hoe dit zij, toen het weder gunstiger werd en Sonck den 6 Juli met 400 soldaten (de overige waren ziek) het gebergte beklom, kostte het hem geen moeite de sterkten bij Selama en Wajer te veroveren. De meeste Bandaneezen, schrijft hij, waren van honger en ellende gestorven. De rest werd gedood of gevangen genomen. Coen zelf schat het getal omgekomenen in 't geheel op 2500. Na zijn vertrek had men nog 450 lieden van Groot-Banda en 150 van Rosengein in handen gekregen. Ze werden als slaven in dienst genomen.

Thans kon Sonck de schepen wegzenden. Een garnizoen van 550 man bleef op de Banda-eilanden achter.

Van de weggevoerden naar Batavia waren in November 1621 nog 650 personen in leven, in Januari 1622 nog slechts 524. Zij konden daar niet aarden en smachtten om naar hun land terug te keeren. Geen wonder dat sommigen pogingen deden om daartoe hulp te bekomen van hun geloofsgenooten op Java. Toen Coen dit bespeurde, liet hij hunne Orangkaja's op de pijnbank leggen en, op hun eigen schuldbekentenis (zoo als hij schrijft), 13 hunner vierendeelen en 4 onthoofden; al de overige mannen werden nu als kettingslaven gebruikt [3], de vrouwen en kinderen naar Banda teruggezonden om aan de „burgers" te verkoopen of aan andere slaven te koppelen. Het is mij niet duidelijk of Sonck een deel hunner aan lieden van de Kei-, Aru- en Tenimber-eilanden, die te Banda sagu kwamen brengen, verkocht; het schijnt dat hij dit deed, omdat zij toch anders met hen gevlucht zouden zijn [4]. Ook de inwoners van Pulu Run,

---

[1] Van Speult aan Coen, 17 Juli 1621. (Mededeeling van een gevluchten Bandanees, met de pijnbank bedreigd): „Wilden vluchten naar Sijlon, een eiland aan 't noordeinde van Ceram." Over „Sijlon" zie Valentijn, II, 1, p. 61.

[2] Van Speult aan Bewindh., 31 Aug. 1621.

[3] Op de vloot die in 1622 naar China ging dienden 100 hunner als meiers.

[4] Zie Bouwstoffen enz. bl. 264.

die volgens contract met Coen vrij in hun land mochten blijven, poogden die arme lieden tot zich te nemen, 't geen natuurlijk Coens argwaan opwekte. Dit restje vrije Bandaneezen bleef hem een doorn in het oog. »Houd gestadig het oog op die van Pulu Run,« schreef hij aan Sonck, »en ontlast u van alle Bandaneezen die eenig kwaad *zouden mogen berokkenen of doen kunnen.*« Weldra kon Sonck zijn meester geruststellen. In Juli 1622 werd hem door een jongen aangebracht dat de Orangkaja's van Run met al hun volk voorgenomen hadden hun eiland te verlaten en twee soldaten, die daar de wacht hadden, te vermoorden. Nu werd weder de pijnbank te baat genomen om eenigen hunner, die Sonck in zijn macht had, tot bekentenis te dwingen. Het schijnt, dat althans het voornemen om naar Ceram te vluchten werkelijk bestond, en er was reden voor, want zij leden honger; de Hollanders lieten 't hun aan het noodige ontbreken. Sonck liet nu al het volk van beide eilanden oplichten en in verzekerde bewaring nemen. De schuld van de Rossingeiners, heette het, was niet bewezen, zoodat alleen die van Run het ditmaal moesten ontgelden. Het klinkt ons bijna ongeloofelijk, maar alle vrije lieden, 160 in getal, werden, zoo als men het noemde »met den dood gestraft«; de vrouwen mochten met hun slaven op Groot-Banda gaan wonen, de kinderen werden naar Pulu Ai gebracht om »school te gaan«. Coen was zeer tevreden over dit bedrijf van zijn handlanger; het speet hem slechts, dat niet aan de Rossingeiners en andere Bandaneezen die zich nog op de eilanden bevonden even parate executie gedaan was.

De Engelschen hadden hun fortje op Nailaka, dat tot niets diende, weldra verlaten [1]. Zij bleven voorloopig naast de Hollandsche factorijen ook de hunne aanhouden, maar hun inkomsten werden natuurlijk meer dan verslonden door hun aandeel in de kosten. Ook werden ze door de Hollanders niet meer dan geduld en mochten niets doen, geen kokosnoot plukken zelfs, zonder verlof te vragen.

Dezelfde Sonck, die zich in 't executeeren zulk een volgzaam leerling van Coen had betoond, ondervond weldra dat hij zich daarop niet had te laten voorstaan. Bij eene of andere gelegenheid, misschien bij 't ontruimen van Nailaka, hadden hij en Richard Welden, de Engelsche factor, wat veel kruid verspild met eereschoten. Coen liet hem om die reden terugroepen en droeg aan Houtman of Van Speult op hem te doen vervangen. Van Speult kwam in Maart 1623 te

---

[1] Reeds in 't begin van 1622. Sonck aan Coen, 14 Mei 1622.

Nera en bevond dat men van dat kruid verspillen te veel ophef gemaakt had, maar hij voldeed aan Coens verlangen, nam Sonck mede naar Ambon en verving hem door den fiskaal Isack de Brune [1].

[1] Zie over de gebeurtenissen op de Banda-eilanden in 1621—23 de door mij uitgeg. Bouwstoffen bl. 272—294, 336—344; Conqueste van het eilant Banda, in deze Bijdragen, II (1854); Coen bij De Jonge, IV. bl. 260—61; Coen aan Sonck; 28 Dec. 1622 (2 brieven); Journaal van R. Hayes bij Purchas I b, p. 682—83, Calendar II, No. 989, 990, 997, 1113; III, No. 53, 140, 143, 236; J. A. van der Chijs, De vestiging van het Ned. gezag over de Banda-eilanden (Batavia 1886) bl. 115 vv., die de gebeurtenissen in bizonderheden verhaalt, maar de Engelsche bronnen niet heeft kunnen raadplegen. — Het bekende "Waerachtich Verhael" van 1622, meermalen nagedrukt (in de verzameling Begin en Voortgang der O I. Comp. *tweemaal*, voorts bij Wassenaer, Baudartius enz.) is blijkbaar van Bewindhebbers uitgegaan na ontvangst van den brief van Coen van 6 Mei 1621 in mijne "Bouwstoffen" opgenomen. Het is vertaald door Purchas (p. 687—90) en wordt daar gevolgd door eene wederlegging met het oog op 't geen van de Engelschen wordt medegedeeld (p. 690—92). Het pamflet van Abraham Woofe (assistent te Lontor in 1620—21): "The tyranny of the Dutch against the English" (London, printed by E. Crowch 1660 in 8°) heeft weinig te beteekenen en is onbetrouwbaar.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Bestuur van Herman van Speult op Ambon (1619—23). Coen verklaart Kimelaha Hidajat en de hoofden der peperplaatsen op Ceram tot vijanden. Instructie aan Van Speult ten hunnen opzichte. Manipa, Buru en Amblau onder 't Kasteel gebracht. — Bestuur van J. Dz. Lam in de Molukken (1619–21). Zwakheid der Spanjaarden. Kaitjil Ali verovert Djilolo. Lam vervangen door Frederik Houtman (1621). Coens last tot het slechten der forten wordt niet opgevolgd. Houtmans bewind door Coen afgekeurd.

Het is niet twijfelachtig of Coen had, indien hem alles was meegeloopen, in de Ambonsche eilanden op dezelfde wijze huisgehouden als op Banda. Maar ziekte en sterfte onder zijn volk, de noodzakelijkheid om een groot deel hunner op Banda achter te laten, en de voor landtochten ongeschikte tijd van 't jaar deden hem van zijn voornemen afzien [1].

Werkelijk verdroeg ook in die eilandgroep een groot deel der der inlanders noode het juk der Compagnie, en na Coens vertrek in 1619 had de gouverneur Herman van Speult moeite genoeg gehad zijn gezag te handhaven. Het was hun natuurlijk niet onbekend gebleven, dat Coen voor de Engelschen de wijk had moeten nemen en dat de Pangeran van Bantam op het punt stond de Hollanders uit hun fort te Djakatra te verdrijven. Met Van Speult aan te nemen dat de Pangeran hen opstookte, zal wel overbodig zijn. Zij hadden waarlijk geen aansporing noodig om, waar zij er kans toe zagen, hun slag te slaan.

De ziel van den tegenstand in dezen tijd was de Ternataansche Kimelaha Hidajat, of Daja, zoo als hij door de Hollanders genoemd werd. Gesproten uit een aanzienlijk geslacht, dat even veel aanspraak maakte op den troon van Ternate als het nu heerschende, en ijverig Mohammedaan, althans den Islam te baat nemende om zijn heerschzucht te bevredigen, had hij reeds in de Molukken de Hollanders tegengewerkt [2], maar Prins Ali, wiens staatkunde medebracht hen te vriend te houden, was hem te machtig. Hij had dus in Maart

[1] Bouwstoffen bl. 294.
[2] Zie Achtste gedeelte blz 269.

1616 gaarne de opdracht van den Sultan aanvaard om met eenige korakora's naar Ambon te gaan, ten einde daar zoo noodig hulp te bieden tegen de Spanjaarden die er verwacht werden. Reael had hem zelfs in zijne uitreeding geholpen en trad in 1617, toen hij zich op Ambon bevond, met hem en Sabadin in overleg over hetgeen op Banda te doen stond [1].

Sedert stond hij Sabadin, den Ternataanschen stadhouder te Luhu, die oud en zwak was, ter zijde, en had reeds vóór diens dood (in December 1619) de teugels van het bewind in handen, hoewel tegen den zin van Ali, die hem meer dan eens deed terug roepen [2]. Een ijverigen helper vond Hidajat in Kimelaha Leliato, een zoon van Sabadins voorganger Bassi Frangi, en zijn aangewezen opvolger.

Wat Kapitein Hitu betreft, wij hebben vroeger gezien dat deze de Hollanders was toegedaan, natuurlijk niet uit affectie, hoewel hij voor Van der Haghen en andere verdraagzame lieden werkelijk vriendschap mag gekoesterd hebben, maar omdat hij niet afhankelijk wilde zijn van de Ternatanen. De Hituees zocht echter ook met de laatsten vriendschap te houden, want, indien de Hollanders geheel meesters waren, begreep hij wel dat hij de voordeelen van den handel met inlandsche jonken, die hem nu nog gegund werden, zou moeten missen, en bovendien dat zijn gezag groot gevaar zou loopen, want hij was ijverig Mohammedaan en Van Speult werkte den Islam sterk tegen. Voor dezen even als voor Coen en de meesten hunner tijdgenooten waren Mohammed en Duivel hetzelfde begrip, en dus alle Mohammedanen uit den aard der zaak vijanden van de Christenen. Nu was het wel niet geheel ten onrechte dat hij de Mohammedaansche geestelijken verdacht van de inlanders tegen de Hollanders op te zetten, maar hij gaf er zelf aanleiding toe door hen te vervolgen en de inlanders te dwingen den Islam af te zweren. Want, waarschijnlijk door Coen's invloed, week hij meer en meer af van de politiek van verdraagzaamheid, door Reael en Van der Haghen gevolgd, die toch ook niet aarzelden de Mohammedaansche ijveraars in toom te houden. Op de plaatsen, die zooals men 't noemde onder 't Kasteel stonden, duldde Van Speult geen Mohammedaan. Te Hatu werden een moskee en een school door hem verbrand. Op het trouwen van Ambonsche vrouwen met Hitueezen of andere Mohammedanen werd

[1] Resol. Reael en Raden, 27 Febr.; Journaal van Reael, 9 Mrt. 1616; Reael aan Bewindh., 10 Mei 1617; Vgl. den brief van Geron. da Silva van 1 April 1616 in: Correspondencia etc. p. 357.

[2] Zie Bouwstoffen bl. 264.

een zware boete gesteld. Uit vrees gingen nu velen tot het Christendom over, en al aten zij nog zoo veel spek om hun oprechtheid te toonen, Van Speult begreep toch wel dat zij »Moorsche herten« behielden. Wat dit Christendom, waartoe ook een aantal Chineezen werden »bekeerd«, beteekende kan, men opmaken uit het feit dat de eenige predikant, Sebastiaan Danckaert, zelf nog Maleisch moest leeren vóór hij eenig onderwijs kon geven. Toen hij zoo ver was, nam Van Speult den verstandigen maatregel hem op te dragen eenige jonge inlanders, die reeds school hadden gegaan, voor het godsdienstonderwijs op te leiden, hetgeen een paar jaar later ten gevolge had dat de school 300 leerlingen telde. Hoeveel meer door persoonlijken invloed van mannen van overtuiging dan door dwang kon worden tot stand gebracht, hadden vroeger de Jezuïten-zendelingen bewezen en bleek ook thans uit het voorbeeld van een Ambonees, een zoon van den pati van Hative, die door Matelief naar Nederland medegenomen en daar opgevoed was. Door dezen jongen man, die den naam droeg van Laurens Marcus, werd de pati van Alang aan den westhoek van Ambon met een deel zijner onderdanen tot het Christendom gebracht. Misschien was hij het ook, die Van Speult op het denkbeeld bracht om vier jonge Amboneezen, zoons van andere hoofden, naar Nederland te zenden om opgeleid te worden tot predikant, althans Laurens gaf hun aanbevelingsbrieven mede aan zijn vroegeren beschermer [1].

Wij hebben gezien hoe in 't begin van 1619, in 't vooruitzicht van de komst der Engelsche mededingers, Coen en Van Speult aan de hoofden der nagelplaatsen en aan Sabadin en Hidajat geschenken uitgedeeld en gunsten bewezen hadden. Van Speult had ook het fort te Luhu van geschut en bezetting voorzien, maar toen de vrees voor de komst der Engelschen ijdel bleek, zal Coen, die manschappen noodig had voor de vloot die hij tegen hen uitrustte, die bezetting wel hebben teruggeroepen. Althans later vernemen wij van Van Speult, dat de Luhueezen dat geschut als 't ware tegen de Hollanders hadden geplant en zich in den wapenhandel oefenden om het fort te kunnen verdedigen. Hoop op den steun der Engelschen en de nederlaag der Hollanders, en de zwakke macht waarover Van Speult na Coen's vertrek te beschikken had, schijnen Hidajat en de zijnen ten prikkel gestrekt te hebben om den invloed, dien Van Speult op de eilanden in den omtrek verkregen had, zooveel mogelijk te verijdelen.

[1] Zie over hen mijne Bouwstoffen, bl. 271 en Inl. bl. LXI—LXIII.

Hij bewerkte dat alle Mohammedanen (de Hitueezen uitgezonderd) zich nauwer aaneensloten en zich verbonden elkander tegen de Hollanders bij te staan, als deze hen tot onderwerping wilden dwingen. Ook de dorpen aan Cerams zuidkust, die voor een deel tot den Islam gebracht waren, maar wier hoofden om de belasting aan Ternate te ontgaan zich onder de bescherming der Compagnie gesteld hadden, bezocht hij met een hongi, machtiger dan die Van Speult kon bijeenbrengen, om hen in onderwerping te houden en hen met zijn wraak te dreigen, indien zij „met den Gouverneur pangaaiden” d. i. aan diens hongi-tochten deelnamen. Van Speult mocht dit niet lijdelijk aanzien. In October 1619 ging hij met een hongi op de roei, eerst naar Kambelo waar Hidajat met zijn hongi lag, en verweet hem zijn bedrijf aan de kust van Ceram. Hidajat antwoordde dat die kust onder den Sultan van Ternate stond en dat hij haar dus niet mocht afstaan. Ten bewijze beriep hij zich op de uitspraak van alle orangkaja's in den omtrek, die men bij de terugkomst van den Generaal zou vergaderen; intusschen verzocht hij dat Van Speult geen tocht zou doen naar die kust. Maar de Gouverneur liet zich niet van zijn voornemen afbrengen en voer eerst naar de Oeliasers met het plan om in de eerste plaats de bewoners van Nusalaut te straffen, wier haat hij op den hals had gehaald door hun „Moorschen paap” gevangen te nemen en naar Java te zenden, en die hem daarom de gehoorzaamheid hadden opgezegd. Maar hij bespeurde spoedig, dat hij in de tegenwoordige omstandigheden van zijne bondgenooten geen hulp te verwachten had. De Mohammedanen hadden de overhand en Van Speult was zelfs genoodzaakt op Saparua en Haruku soldaten te leggen om de dorpen zijner onderdanen tegen hun aanslagen te beveiligen. Nu stak hij over naar de kust van Ceram en vernam van zijne oude bondgenooten aan de Elpaputih-baai, dat zij zonder beter hulp van de Compagnie Hidajat niet konden weerstaan, hoe gaarne zij ook van hem bevrijd zouden zijn. Ook verderop aan de kust, te Toluti, waar de inwoners klaagden dat zij „bijkans ten roof van alle man” stonden, werd hem hetzelfde verzekerd.

Den 3 April 1620 bracht Frederik Houtman, die door Coen tot commandant over de scheepsmacht in de Molukken was benoemd, te Ambon de tijding van de verovering van Djakatra en het vertrek der Engelschen. „Nu was onze haan weer koning”, schreef Van Speult aan Coen. De peperplaatsen op Ceram gaven zelfs een voorraad nagelen op schuld, en Hidajat noodigde Van Speult uit, bij gelegen-

heid van het doodenfeest voor Sabadin, met hem en de verzamelde orangkaja's te bitsjaren. Van Speult gaf aan die uitnoodiging gehoor en voer, vergezeld door de hoofden zijner onderdanen, met de galei en het jacht, die hij tot zijn beschikking had, naar Luhu over. Het schijnt dat Hidajat niet op zulk een machtsvertoon had gerekend en dat verscheidene Orangkaja's zich uit vrees uit de voeten maakten. Nu werden door Van Speult de oude grieven nog eens opgehaald, maar Hidajat hield vol, dat de Cerammers zich nooit aan de Compagnie onderworpen haden, en een van de aanwezige hoofden (van Amahee), tot getuige opgeroepen, beweerde dat, wanneer zij dit al gedaan hadden, het alleen uit vrees was geschied. Dit zal wel van de meesten waar zijn geweest, althans waar Mohammedanen het gezag uitoefenden. Ook Hatuhaha (Noordelijk Haruku), hield hij vol, had altijd tot Ternate behoord, al mocht de Gouverneur Houtman daar eenmaal een contract gesloten hebben. Over 't algemeen vond Van Speult de hoofden toch meer geneigd tot schikking dan vroeger. En met eene welwillende maar behoedzame politiek zou die verhouding waarschijnlijk nog verbeterd zijn, toen de bewoners der nagelplaatsen bij tegenstand niet meer op de hulp der Engelschen konden rekenen. Maar van den man, die, na zich van de Banda-eilanden verzekerd te hebben, den 20 Mei 1621 met een deel zijner vloot voor Hitu kwam, van Jan Pieterszoon Coen, was geen verzoenende politiek te wachten.

Toevallig lagen daar juist de korakora's van Hidajat en van de hoofden der nagelplaatsen, waarschijnlijk hier gekomen om met kapitein Hitu te bitsjaren over de vergadering aan 't Kasteel, waartoe Coen tegen zijn komst alle hoofden uit den omtrek had laten oproepen. Zij kwamen nu den Generaal aan boord hun opwachting maken en gaven voor op weg te zijn naar 't Kasteel. Toen zij Coen nadere inlichting vroegen omtrent zijne voornemens, vermeed hij daarover in bizonderheden te treden, 't geen natuurlijk, met het oog op zijne behandeling der Bandaneezen, hun argwaan wekte. Zij waren dus voorzichtig genoeg niet op de vergadering te verschijnen, die den 2 en 3 Juni plaats had, en waar 't misschien ook slecht met hen zou zijn afgeloopen, althans als de Ceramsche hoofden van de zuidkust en die van Nusalaut in Hidajat's tegenwoordigheid hadden durven verklaren, wat zij thans in zijn zijn afwezigheid deden, dat hij hen met zijn wraak gedreigd had, indien zij niet hem (of zoo als het heette den Sultan van Ternate) maar de Hollanders gehoorzaamden. Coen zond nu twee afgevaardigden naar Hidajat om hem eenige

punten van beschuldiging voor te houden. Zij ontvingen de gewone uitwijkende antwoorden. De Cerammers had hij niet opgestookt, maar slechts bezocht als onderdanen van den Sultan; „officiers of papen" had hij hun niet gezonden; die van Nusalaut waren hem zelven komen vragen een verbond met hen te sluiten, maar hij had dit afgeslagen en hun zelfs ontraden vijandschap te plegen tegen de dorpen die onder de Compagnie stonden. Hij zond nu ook „eenige slechte lieden", zoo als Coen schrijft, als afgevaardigden van hem en de peperplaatsen naar 't Kasteel, maar deze kwamen na afloop der vergadering en werden met de oude lijst van beschuldigingen weer naar huis gezonden. Pogingen aan te wenden tot beter verstandhouding achtte Coen even ijdel als in 't geval der Bandaneezen. Reeds den 5 Juni was bij resolutie besloten om, zoodra zich de gelegenheid aanbood, of om in Coen's taal te spreken, „als men de hulpe Gods mocht verwachten", de weerspannelingen ten onder te brengen. „Om den staat van den lande van Ambon te verzekeren," zoo luidde de Instructie, den 23 Juni 1621, den dag vóór zijn vertrek, aan Van Speult gegeven, „moeten die van ** [1], welke onze principaalste onderkruipers en opposanten zijn, ten eenenmale ten ondergebracht, verdreven of vernield worden. Wij vinden niet geraden zulks te ondernemen, voordat wij hen wis nemen mogen, de achterdeur gesloten zij en belet kan worden dat zij zich lang met de vlucht in 't bosch kunnen onderhouden . . . Hierover zal UE. op 't allerhoogste behartigen om de achterdeur van voorsz. auteurs van 't kwaad met alzulke behendigheid te sluiten dat ons dessein door niemand bemerkt worde, gelijk wij van verre, namelijk in de Molukken, beginnende zijn." [2]

Zeker is het, dat Coen door zijn bedrijf in de Banda-eilanden het voor Van Speult niet gemakkelijker had gemaakt. Niet gering was de invloed der gevluchte Bandaneezen, die zich, zoo als Van Speult schrijft, meest voor „Lebees, Imams en Pandieten" uitgaven en met het verbreiden van den Islam natuurlijk ook tegenstand tegen hunne vervolgers beoogden. In September 1621 vernam de Gouverneur dat in de kampong Wai op Ambon de helft der Christenen reeds „Moorsch" was geworden, waarop hij met soldaten al de inwoners naar 't Kasteel liet brengen en hen dwong hunne „valsche sekte" te verlaten en het Christen-geloof (!) aan te nemen. Daarop verzamelde hij een

---

[1] Natuurlijk werden hiermede in de eerste plaats de inwoners der peperplaatsen op Klein-Ceram bedoeld (Luhu, Kambelo, Lesidi enz.).

[2] Vergelijk over de Molukken hierachter blz. 271.

hongi om de Bandaneezen in hunne schuilhoeken op Ceram en de Zuidoostereilanden op te zoeken. Met 30 korakora's, waarbij zich kapitein Hitu uit eigen beweging aansloot, waarschijnlijk om zoo noodig als bemiddelaar op te treden, voer hij de kust van Ceram langs. Niet ver van den oosthoek, bij Guliguli, werd hij drie korakora's gewaar, die hem kalm bleven opwachten, zoodat hij vermoedde dat zich in haar nabijheid een aanzienlijke hongi moest bevinden. Daar het avond was, wachtte hij tot den volgenden morgen, en hoewel des nachts tien van zijn korakora's uit vrees ontsnapt waren, roeide hij met de overigen naar den vijand toe. Weldra zag hij zich door groote en kleine vaartuigen omringd, maar zij bleven op zulk een afstand dat hij met moeite een enkele korakora onder schot kreeg en aan boord klampte, waarop de Ambonners de bemanning van kant maakten. Hiermede waren zij vlug genoeg, maar met het vervolgen van de overige korakora's, die de vlucht namen, maakten zij minder haast. Van Speult stak nu de kampong Guliguli en de vaartuigen die hij daar vond in brand en maakte den volgenden dag, toen zijne vloot zich van water voorzien had, aan de Ambonners bekend, dat hij zich met hen naar het eiland Koor wilde begeven, van waar uit, zoo als hij vernomen had, gedurig rooftochten plaats hadden. Maar de Ambonners maakten zooveel bezwaren dat hij genoodzaakt was van zijn voornemen af te zien. Nu werd een aantal kampongs aan de Ceramsche kust, tot Werinama toe, in brand gestoken, en koers gezet naar den hoek van Kuwak, ten O. van de Elpaputih-baai. Men had besloten daar een fort te bouwen, ter bescherming, zoo het heette, van de bondgenooten der Compagnie. Doch deze waren bij de komst van Van Speult allen in de bosschen gevlucht en wilden niet aan 't strand komen. Er werd thans een houten fort aangelegd en van geschut en een veertigtal manschappen voorzien. Het ontving den naam Harderwijk. De Cerammers waren echter niet te bewegen aan het fort te komen wonen, hoewel een paar hoofden van naburige dorpen den eed van getrouwheid aflegden. Het verbranden der kampongs had natuurlijk ten gevolge, dat de bewoners van die kusten op de onderdanen der Compagnie waar zij konden weerwraak namen.

Een jaar te voren was het Van Speult gelukt een deel der bewoners van Manipa over te halen hunne nagelen aan 't Kasteel te brengen en had zich te Tuban, aan de westkust van dat eiland, een Hollandsch assistant gevestigd. Thans, in December 1621 vernam hij dat zij in groote vrees verkeerden, daar Hidajat te Boano een hongi ver-

zamelde om hen voor den afval van zijn gezag te straffen. Van Speult liet Hidajat verzoeken van den tocht af te zien, 't geen hij weigerde. Hierop begaf de Gouverneur zich in Februari 1622 zelf met een voldoende macht naar Tuban, waar de Orangkaja's het contract met hem vernieuwden, en zond kapitein Vogel naar Hidajat, die met zijne korakora's aan de oostzijde van 't eiland lag, om hem te ontbieden. Hidajat verscheen werkelijk, „zoo gealtereerd", schrijft van Speult, „dat alles schudde en beefde wat hij aan het lijf had." Maar daar de man kort daarna overleed, zal hij wel een ziekte onder de leden gehad hebben. Op de beschuldigingen van Van Speult gaf hij ten antwoord dat de Hollanders te lichtvaardig aan achterklap geloof sloegen; wat Manipa betreft, dit eiland had altijd onder Ternate gestaan. En dat hij niet op aanschrijving van Coen aan 't Kasteel was gekomen, was uit vrees geschied, „omdat er toen verscheidene praatjes rondgingen", m. a. w. omdat hij hem wantrouwde. Van Speult dreigde nu de loge te Luhu te lichten en hem als vijand te behandelen, indien hij de Hollanders bleef verongelijken, wat althans zooveel uitwerkte dat hij zich tot overleg genegen toonde en den Gouverneur uitnoodigde te Luhu te komen bitsjaren.

Het wakker optreden van Van Speult te Manipa had ten gevolge dat de Mohammedaansche hoofden van Lomaïte en Waisama, de twee voornaamste kampongs op het eiland Buru, zich bereid verklaarden met hem te onderhandelen, op voorwaarde dat men hen in hun geloof niet zou bemoeielijken. Hij ging er zelf heen om met hen een contract te sluiten, waarop ook de bewoners van 't eiland Amblau zich onder de gehoorzaamheid van 't Kasteel begaven, en Van Speult een paar manschappen naar beide eilanden zond om de belangen der Compagnie te behartigen.

Van Buru komende, bezocht de Gouverneur ook de voornaamste peperplaatsen op Klein-Ceram: Lesidi, Kambelo en Luhu, en overal deed men beloften van beterschap.

Kort na Coen was ook de Engelsche commandant Fitz-Herbert voor Ambon gekomen en had daar de noodige kooplieden achtergelaten voor de factorijen aan 't Kasteel, te Hitu, Larike, Luhu en Kambelo. Zij hadden hier al even weinig in te brengen als te Batavia en deden al spoedig dezelfde ondervinding op, dat, zoolang zij door hunne Compagnie niet beter voorzien werden, de baten niet opwogen tegen de zware lasten, waaronder zij gebukt gingen. Hoe weinig Van Speult hen van den beginne vertrouwde, blijkt uit zijne brieven aan Coen. Hij had er wel eenige reden toe, daar zij niet

konden nalaten particulieren handel te drijven, wat hij niet mocht toestaan. Wij zullen later zien welke treurige gevolgen dit wantrouwen had [1].

»In de Molukken«, zoo schreven de Engelsche kooplieden te Batavia kort na de vereeniging der Compagniën aan hunne principalen, »in de Molukken zijn de lasten door den oorlog tegen de Spanjaarden, die het onderhoud van verscheidene forten noodzakelijk maakt, overmatig, terwijl die eilanden bijna geen specerijen leveren. Ternate en Tidore in 't geheel niet. Op Tidore durven de Hollanders niet over de muren van hun fort kijken, maar bezetten die slechts om er de Spanjaarden uit te houden. De Ternatanen worden door de Spanjaarden en Tidoreezen zoodanig verontrust dat de nagelen in den grond verrotten, omdat er geen handen zijn om ze te plukken. Motir levert zeer weinig nagelen, Makian slechts 200 bahar in 't jaar, Batsjan bij gebrek aan volk niet meer dan 40. Ambon en Ceram daarentegen meer dan 1000« [2]. Geheel juist waren de Engelschen nog niet ingelicht. De voorname reden waarom de Ternatanen geen nagelen plukten, was deze, dat de Hollanders ze slecht betaalden en voor de kleeden die zij in ruil gaven het dubbele eischten als b. v. op de Ambonsche eilanden [3]. Bovendien bleven zij in gebreke levensmiddelen aan te voeren, zoodat de Ternatanen genoodzaakt werden die elders te zoeken en zich op den bouw van rijst en mais toe te leggen [4]. In 1619 heerschte er volslagen hongersnood, en het hielp al zeer weinig of Coen een jacht naar Sula zond om rijst te laden.

De zaak was, en dit begrepen de Engelschen zeker niet, — anders zouden zij de dwaasheid niet gehad hebben acht of negen factorijen in de Molukken te vestigen, — dat de Hollanders, nu het meerendeel der nagelen van Ambon en Ceram hun in handen viel, die uit de Molukken niet meer noodig hadden. Bewindhebbers hadden aan duizend bahar nagelen genoeg en verlangden er niet meer »'T is beter«, schreef Coen aan den gouverneur der Molukken,

[1] Zie over 't voorgaande: Bouwstoffen door mij uitgeg., bl. 251—271, 311—323; Coen aan Bewindh., 6 Mei 1621; Van Speult aan dez. 16 Mei, 31 Aug. 1621; Dez. aan Coen 29 Aug. 1621; Valentijn II 2, p. 43—53; Calendar, II, No. 976, 990, 1031, III, No. 91, 99, 143 p. 61.

[2] Calendar, II, No. 883.

[3] Van Speult, die dit onbillijk vindt, aan Coen, 15 Juni 1620.

[4] Zie hiervoor en vgl. J. C. Grijph (directeur van den handel in de Mol.) aan Coen, 3 Mrt. 1622.

„dat ze in 't bosch vergaan dan dat er ons meer gezonden worden[1]. Men had slechts zorg te dragen dat de nagelen, die er nog groeiden, niet aan de Spanjaarden in handen vielen en dat deze geene nieuwe veroveringen maakten. Voor 't overige kon men de Spanjaarden dulden, want, zoolang zij er waren, kon men de Ternatanen beter in bedwang houden, daar deze nu de Hollanders niet konden missen. Het veroveren van Spaansche forten vonden Bewindhebbers na de vereeniging met de Engelschen ook daarom niet wenschelijk, daar zij vreesden dat deze dan volgens 't contract aanspraak zouden maken op medeeigendom[2]. De Engelschen zagen dit alles eerst later in[3].

Maar het was eerst in Juni 1621 dat de Engelschen zich hier kwamen vestigen, en wij hebben de Molukken verlaten in Maart 1619, toen Reael die eilanden verliet. Lam, dien hij in November 1618 tot vice-gouverneur had benoemd, voerde hier na zijn vertrek het bewind. Met de Spanjaarden werden slechts onbeduidende schermutselingen gevoerd. Van beide kanten waren de forten voldoende tegen een aanval beschut, zoo lang men de macht niet had om doortastender maatregelen te nemen. In Februari kregen de Spanjaarden versterking onder een nieuwen gouverneur, Don Luis de Bracamonte, maar het gelukte een Hollandsch schip, dat met mondkost uit Japan kwam, een hunner vaartuigen te veroveren en een aantal Spanjaarden, waarbij aanzienlijke personen, gevangen te nemen. Deze buit was de Hollanders welkom, omdat er nu kans bestond op verlossing hunner gevangenen te Manila. Maar de Spanjaarden haastten zich niet met de uitlevering, en Coen, die Lam om zijn humaniteit mistrouwde, gelastte hem zijn gevangenen „zoo hard te tracteeren dat de vijand te Manila hun geschrei hoorde"[4].

Uit hetgeen wij ter loops in Hollandsche brieven van de Spanjaarden vernemen blijkt, dat zij het in de Molukken kwaad te verantwoorden hadden. Mondkost moesten zij zelven in den omtrek gaan zoeken. In Maart 1620 vergezelden zij, zeker met dat doel, de Tidoreezen op een rooftocht naar de Sula-eilanden. Toen zij kort daarop vernamen dat de Hollandsche Gouverneur-Generaal met een aanzienlijke vloot in de Molukken verwacht werd, besloten zij hunne

---

[1] Van Speult aan Coen, in Bouwstoffen, blz. 324; Coen aan F. de Houtman, 28 Dec. 1622.

[2] Bewindh. aan GG. en Raden, 4 Maart 1621.

[3] Calendar, III, No. 370.

[4] Lam aan Coen 3 Mrt. 1620; Coen aan Bewindh. in Bouwstoffen, bl. 300; Coen aan Lam; 22 Mei 1621.

forten op Halmahera te lichten om die op Ternate en Tidore beter te kunnen bezetten. De Tidoreezen zagen dit natuurlijk met leede oogen. Hun sultan werd hoe langer hoe ongeduldiger dat de »armada«, die hem zoo lang door de Spanjaarden beloofd was, niet verscheen en gaf den Gouverneur niet onduidelijk te kennen dat hij hen wel kon missen. Ook knoopte hij met de Engelschen te Makassar, die toen nog in oorlog waren met de Hollanders, onderhandelingen aan. Kort te voren zou hij eene dochter van den vorst van Gowa ten huwelijk gevraagd hebben voor zijn zoon. [1]

Voor de Ternatanen was het verlaten van Halmahera het sein om op de kusten van dat eiland, die onder Tidore stonden, weder te muiten en te rooven. Djilolo had nu Tidoreesche bezetting, maar de Spanjaarden zullen het meeste geschut wel hebben medegenomen, althans Kaitjil Ali achtte de kans schoon om die plaats te veroveren. Hij verzocht slechts aan Lam dat zijne oorlogsprauwen door een Hollandsch schip tegen de Spaansche galeien beschermd mochten worden. Lam stond dit toe, en den 3 Augustus 1620 stak Ali met dertig korakora's naar Djilolo over en tastte het benedenfort aan, maar werd afgeslagen. Toen echter de bemanning van 't Hollandsche schip hem te hulp kwam, gaven de Tidoreezen eerst het benedenfort en toen ook het bovenfort over. De Ternatanen bleven die forten bezetten en versterkten ze met behulp van den Sengadji van Sabua. »Aldus«, schreef Coen aan Bewindhebbers, »hebben de Ternatanen door hulp van de onzen middel gekregen om meerder moedwil tegen ons te plegen.« [2] Dat wij ons bij contract verbonden hadden de Ternatanen bij te staan, kwam bij Coen natuurlijk niet in aanmerking.

Bij de komst der Engelschen werd Lam, die hen te veel als vrienden behandelde [3], uit de Molukken verwijderd en vervangen door Frederik Houtman. In een bondige instructie werd hem door Coen zijn gedragslijn voorgeschreven. Den Sultan en zijn Raad moest hij de »kwade proceduren« van Hidajat voorhouden en recht tegen hem eischen: de forten Maricko op Tidore, Kalamata op Ternate, Sabua op Halmahera slechten; de Ternatanen verbieden zonder zijne toe-

[1] Lam aan Coen, 21 Apr. 1620; Coen aan Bewindh. 26 Oct. 1620; Fred. Cistiens (een van de bevrijde gevangenen) aan Bewindh., uit Batavia (?) 15 Oct. 1621; Coen in Dedt's Archief bl. 202.

[2] Lam aan Chr. Stuling, fiskaal te Makian, 5, 12 Aug. 1620; Coen aan Bewindh. 26 Oct. 1620

[3] Vgl. Calendar, III, No. 137.

stemming van de andere eilanden volk te lichten of op de roei te gebruiken; niet gedoogen dat zij vrede maakten met Tidore. Willen de Ternatanen zich op Halmahera [1] of elders vestigen, "laat hen zonder verhindering gaan en houd het volk van Makian en Motir op hun land, *'t gouvernement daarover aan ons nemende.*" De tol voor de nagelen, dien de Sultan hief, moest van 15 op 10 pCt. worden gebracht; de Engelschen moest hij hun derde in de kosten maandelijks laten betalen. [2]

Den 30 Juni 1621 kwam Houtman op Ternate, belegde een vergadering met den Sultan en zijn Raad, waaraan ook Fitz-Herbert en de Engelsche opperkoopman Nicolls deelnamen, en deelde aan de Ternatanen mede wat van hen verlangd werd. Het afbreken van Marieko bleek hun onverschillig, maar Kalamata en Toluko op Ternate waren de "poorten van Malajoe" en Sabua was hun "etenstresoor"; zij verklaarden dus in het sloopen van die forten niet te kunnen toestemmen. De eischen van Coen in verband met de uitroeiing der Bandaneezen konden niet anders dan vrees en wantrouwen wekken. Vele Ternatanen namen reeds met hun gezin de wijk naar Halmahera, en waarschuwden ook de Makianners dat er onraad dreigde. Houtman zag nu dat het roekeloos zou zijn de koord te strak te spannen, want er was kans dat niet alleen de Ternatanen hun eiland verlieten, maar dat ook de inwoners der andere eilanden die onder Ternate stonden: Makian, Motir en Batsjan, hun voorbeeld volgden en deze voor de Hollanders alle waarde verloren; de macht toch om dat te beletten bezat Houtman niet. Hij besloot daarom het slechten der forten uit te stellen, op voorwaarde dat Ali hem beloofde minstens honderd huisgezinnen te Kalamata te laten wonen, waarschijnlijk om het fort te onderhouden. Dit besluit deed de spanning eenigszins bedaren en het vluchten ophouden. [3] Alleen 't fort Marieko op Tidore werd nu door de Hollanders vernield en verlaten, zeer ten genoege van de Spanjaarden, die het dadelijk lieten herstellen en bezetten en Houtman kruid aanboden, indien hij meer forten wilde laten springen. [4]

Toen Lam op het punt stond te vertrekken, verzocht Kaitjil Ali hem een vertrouwd persoon te zenden, aan wien hij nog eens kon

---

[1] Er staat "'t lant van Gilolo."

[2] Instructie voor F. Houtman, gegeven te Ambon 11 Juni 1621.

[3] Houtman aan Coen, 12 Juli, 14 Aug. 1621: Coen aan Bewindh. in Bouwstoffen, bl. 298. Vgl. Calendar, II, No. 1035, 1050.

[4] "Rapport gedaen by verscheyden persoonen" (1622) in Kronijk Hist. Gen., 1871, bl. 327.

mededeelen wat hij op het hart had. Lam zond hem den fiskaal Stuling, wien hij met bescheidenheid te kennen gaf dat hij tot zijn spijt bespeurd had, hoe weinig de Generaal (Coen) de Ternatanen genegen was. Niet om het slechten der forten, dit achtte hij van weinig beteekenis, maar wat hun wantrouwen opwekte was dit, dat de Hollanders plan hadden Makian aan den Sultan te onttrekken en tot hun eigen gebied te verklaren, waardoor zij tegen het gesloten verdrag hem van zijne inkomsten en waardigheid zouden berooven. Hij hoopte nog, dat de Generaal misleid was en bij rijper nadenken zoo onberaden niet zijn zou, maar dit kon hij verklaren, dat de Ternatanen liever hun leven zouden opofferen dan dat aan het gezag van hun Sultan afbreuk werd gedaan. Stuling beloofde zijne bezwaren aan Lam over te brengen, die niet nalaten zou, als hij te Batavia kwam, ze den Generaal mede te deelen. Hij verzekerde hem echter dat de Generaal niets tegen de Ternatanen zou »attenteeren«, wat met zijne eer en de gemaakte contracten streed. Als Stuling Coen's instructie aan Houtman gekend heeft, wist hij wel dat die »eer« en die »contracten« voor den Generaal weinig beteekenis hadden. [1]

De Gouverneur-Generaal was natuurlijk ontevreden, dat Houtman het slechten der forten niet had doorgezet. Toen nu Lam en de overige hoofdbeambten in de Molukken, die thans door anderen vervangen waren, te Batavia kwamen, liet hij hen daarover schriftelijk advies geven. Deze adviezen zijn ons bewaard gebleven. [2] De groote meerderheid was voor 't behoud van alle forten op Ternate, omdat anders de Spanjaarden er den baas zouden spelen. Ook Sabua, van waar men sagu en hout haalde, zou door den vijand bezet worden, als men die plaats verliet. Zoo lang de Spanjaarden er zijn, zeiden sommigen, zijn die lasten niet te vermijden. Laat men hen eerst verdrijven, dan hebben wij de Ternatanen meer in onze macht. Nu zouden zij zich, als wij hen tot het uiterste dreven, met onze vijanden tegen ons verbinden. Wat Makian en Motir aanging, de meesten oordeelden dat, indien wij die eilanden aan de Ternatanen ontnamen, ook de Makianners en Motireezen ons zouden ontloopen. Hunne onderlinge veeten toch vergaten zij, wanneer het onderdrukking van Mohammedanen door Christenen gold. Dat dit juist was gezien, bleek ook uit de berichten van Houtman. »Wat ons vroeger door

[1] Bouwstoffen, bl. 304. [2] Vgl. aldaar bl. 299.
Advyzen op de Propositie van den Gouv. Gen. in d. 8 Oct 1621.

de kommiezen is diets gemaakt", schreef hij aan Coen, "dat de Makianners gaarne van Ternate los zouden zijn, bevinden wij onwaar te wezen, daar zij ronduit zeggen: indien de Ternatanen vertrekken, zullen wij volgen." Zij vreesden dat Coen met eene armada zou komen om hen tot Christenen te maken. [1]

De politiek der Hollanders, die vloten naar de Philippijnen zonden om de Spanjaarden te bestoken en er niet aan dachten hen uit de Molukken te verdrijven, moest de Ternatanen wel bevreemden en achterdocht inboezemen. Zij schroomden nu ook niet van dien toestand partij te trekken en met de Tidoreezen een wapenstilstand te sluiten, wat hun het voordeel gaf dat zij door dezen hun nagelen aan de Spanjaarden konden verkoopen, die ze zonder twijfel beter betaalden dan de Hollanders. Houtman moest dit wel dulden, want, schreef hij aan Coen, "onze zwakheid belet ons uit onze schulpen te kruipen." Het was zoo ver gekomen, dat hij Ali hulp moest vragen om te beletten dat de Spaansche galeien hem voor Malaju kwamen trotseeren. Ali toonde nu dat hij zijn plicht als bondgenoot wilde vervullen. Met zijn vloot van 25 korakora's, die gereed lag voor eene samenkomst met de Tidoreesche om den vrede tusschen de beide Sultans plechtig te sluiten, tastte hij een der Spaansche galeien zoo moedig aan, dat zij in een uur tijds veroverd werd. Van de 330 koppen, waarmede de galei bemand was, werden er 130 gevangen gemaakt, waarbij 40 Spanjaarden, en de overigen gedood.

Houtman liet niet na zijne tevredenheid over de Ternatanen aan Coen te kennen te geven. Hij was er van overtuigd, dat zij de handelingen van Hidajat op de Ambonsche eilanden afkeurden en dat hij meer dan eens was teruggeroepen. Ook Van Speult moest erkennen dat de Sultan van Ternate zijne onderdanen aldaar verboden had om de inlanders die het Hollandsche gezag erkenden "Moorsch te maken" en hen gelast het geschut dat hun geleend was uit te leveren [2]. Maar dat Hidajat zich niet aan de orders van den Sultan liet gelegen liggen, was voor Coen bewijs genoeg dat die bevelen slechts gegeven waren om de Hollanders om den tuin te leiden. Ja, als de Ternatanen een vloot uitrusten om hunne onderdanen op de omliggende eilanden tegen de Tidoreezen te beschermen, meent Coen dat zij slechts onderling vijandschap veinzen, "de eenen om ons, de anderen om de Spanjaarden een voordeel af te zien!" Geen wonder dat hij over

[1] Houtman aan Coen, 14 Augustus 1621.
[2] Houtman aan Coen, in Bouwstoffen bl. 351; Van Speult aan Coen, 9 Sept. 1622.

Houtman de schouders ophaalde, toen deze het verzoek van Ali steunde om de Spanjaarden, die nu zeer zwak waren, met een goede macht uit de Molukken te verdrijven [1]. Begreep Houtman dan niet dat het niet de Spanjaarden waren, maar de Ternatanen die ons het meest in den weg stonden? [2] Voor het jaar 1622 ten einde was, werd iemand die hem beter verstond dan Houtman, Jaques le Febvre, tot Gouverneur der Molukken benoemd.

Wat de Engelschen betreft, het duurde niet lang of zij begrepen dat hier geen voordeel voor hen te behalen viel. De artikelen van het contract werden door de Hollanders natuurlijk in hun voordeel uitgelegd. Zoo eischten zij dat de Engelschen hun deel in de kosten in contanten opbrachten, terwijl zij zelven de inlanders en soldaten in goederen betaalden. Dit bleek weldra geheel ondoenlijk, daar Fursland en de zijnen te Batavia niet in staat waren hen van geld, zelfs niet tot aanschaffing van het noodigste, te voorzien. Het eenige schip dat zij in de Molukken bezaten moest om die reden naar Batavia worden terug gezonden. Nog geen twee jaren waren verloopen of de laatste Engelsche factor keerde op een Hollandsch schip naar Batavia weder [3].

[1] Coen aan Bewindh., 6 Sept., 28 Dec. 1622.

[2] Zie ook Coens Advys van 1623 in Kronijk van 't Hist. Gen. IX, bl. 103.

[3] Calendar II, No. 1067, 1153; III, No. 47, 101, 102, 106, 137, 370, 434.

ZESDE HOOFDSTUK.

Bantam blijft den vrede weigeren. Betrekking der Hollanders tot den Panembahan van Mataram. Zijne veroveringen op Java. Sukadana op Borneo aan zijn gezag onderworpen. Hendrik de Haen door Coen als gezant aan hem afgevaardigd. De Engelschen kunnen aan de voorwaarden van 't accoord met de Hollanders niet voldoen. Vloot van defensie naar de Philippijnen (1620—22), naar de kust van Voor-Indië en Afrika (1621—23). Kruistochten in de zeestraten. Expeditie onder Corn. Reyersz naar China (1622—23). Vergeefsche aanslag op Macao.

In Juli 1621 kwam Coen van zijn tocht naar de Banda-eilanden te Batavia terug. Dank zijne instructies, was in de verhouding tot Bantam geene verandering gekomen. Met tinggangs en jachten had men de Bantammers zelfs het visschen belet, en om de manschappen aan te vuren voor elken levenden Javaan eene premie van 20, voor het hoofd van elken gedooden 10 realen uitgeloofd. De gevangenen werden gebruikt om aan de vestingwerken van Batavia te arbeiden. Natuurlijk oefenden de Bantammers met hun oorlogsvloot weerwraak waar zij konden.

Toch was de voorraad peper, die te Bantam lag opgestapeld, voor Hollanders en Engelschen een te groot lokaas om niet nogmaals pogingen tot verzoening te doen. Zoo kwam het dat in September 1621 de Raad van defensie weder twee zijner leden naar Bantam zond met voorstellen van vrede aan den Pangeran. Zij kregen geen gehoor, maar alleen de boodschap dat de Engelschen vrij te Bantam mochten komen. Met hen voerde hij geen oorlog, maar alleen met de Hollanders, en, tenzij dezen Djakatra overgaven, verlangde hij geen vrede. De Chineezen zeiden later dat de gezanten verkeerd hadden gedaan na dit antwoord dadelijk te vertrekken, want de meeste Bantammers verlangden wel degelijk naar vrede. Hoe dit zij, de onderhandelingen zouden toch op de hooge eischen van Coen, die niet alleen het monopolie van den peperhandel, maar ook de betaling der oude schulden van Bantam en Djakatra en bovendien schadevergoeding verlangde, zijn afgestuit [1].

[1] Instructie van Coen aan Pt. de Carpentier en Jac. Dedel, 12 Jan. 1621; Coen bij De Jonge, IV, bl. 249, 255; 256; Pt. de Carpentier aan Bewindh., 8 Mrt.

Er mogen vele Bantammers geweest zijn die den oorlog moede waren, en de armoede, die er heerschte ten gevolge van het stilstaan van den handel, verklaart dit genoegzaam, maar dat de Pangeran van zijn eisch geen afstand wilde doen, bleek opnieuw in 1622, toen van Bantamsche zijde uitzicht op vrede gegeven was en Coen nu op nieuw afgevaardigden zond om met den Pangeran en den Sultan te onderhandelen. Zij moesten 't zelfs doen voorkomen, alsof hij gezind was van Djakatra afstand te doen. Maar alles te vergeefs. De Pangeran doorzag hem en liet hem antwoorden dat hij eerst de vesting maar sloopen en de plaats verlaten moest.

Of, zoo als Coen vermoedde, de Pangeran die onderhandelingen had uitgelokt om zekerheid te verkrijgen of de Hollanders reeds met den vorst van Mataram een verbond tegen Bantam gesloten hadden, is moeielijk uit te maken. Er is geen bewijs dat die pogingen tot vrede van den Pangeran zelven zijn uitgegaan. Gebrek leed men te Bantam niet. De Pangeran had reeds in 1620 voor aanplantingen van rijst en oebi in plaats van peper gezorgd, zoodat de levensmiddelen er goedkoop waren [1].

Wat den Panembahan van Mataram betreft, met wien Coen sinds 1619 alle betrekkingen had afgebroken, de schade die de Hollanders aan de scheepvaart zijner onderdanen toebrachten, en de steun dien zij den adipati van Surabaja hadden toegezegd, zullen hem tot het inzicht hebben gebracht dat het wenschelijk was hen althans voorloopig te vriend te houden, tot hij zijn plan, de verovering van geheel Java, volvoerd had. In 1619 was ook Tuban in zijn handen gevallen, en nu lag Surabaja het eerst aan de beurt; het was dus wenschelijk dat de Hollanders hem daar niet bemoeielijkten. Door tusschenpersonen liet hij Coen polsen over een gezamenlijken aanslag op Bantam en hem uitzicht geven dat hij de Hollandsche gevangenen — er waren er later nog eenigen in zijn handen gevallen — zonder losgeld zou uitleveren, indien hem dit verzocht werd. Intusschen liep het gerucht dat hij van plan was Batavia met 100.000 man aan te tasten, hetgeen de gevangenen niet nalieten aan Coen over te brengen, die hun daarop spottend antwoordde, dat eenige duizenden van 's vorsten onderdanen hem zeer welkom zouden zijn om aan 't fort te helpen arbeiden. Toen in September 1620 Aart

1621. Resol. GG. en Raden 24, 27 Sept., 1 Nov. 1621; Coen aan Bewindh., 20 Dec. 1621, Calendar II, No. 948, 981, 1172.

[1] Coen, bij De Jonge, IV, bl. 267, 270–273; Coen aan Bewindh. 31 Juli 1620.

Gijsels, van Ambon komende, met drie schepen voor Djapara lag, werd hem door den regent van Kendal vanwege den Panembahan op nieuw te kennen gegeven, dat hij de gevangenen op het eerste verzoek van Coen zou uitleveren. Hetzelfde werd aan de gevangenen zelven gezegd, die zich thans te Tagal bevonden, door den regent van die landstreek. De Generaal had slechts aan den Panembahan zijne verontschuldigingen aan te bieden, met een geschenk bij wijze van eerbetoon, waarmede natuurlijk zijne erkenning als opperheer bedoeld werd. Maar Coen vond zoo 't schijnt te veel baat bij zeeroof. In weerwil van 't protest der Engelschen, die te Djapara vreedzaam handel dreven, liet hij Gijsels daar weder eenige jonken aantasten en berooven. Ook twee jonken van den regent van Kendal, die rijst naar Malaka brachten, werden door de Hollanders buit gemaakt en bij die gelegenheid bleek het dat die regent ook de Portugeezen te vriend wilde houden. Maar dit belette niet dat dezelfde regent ook Batavia van rijst bleef voorzien, eenige gevangenen uitleverde en Coen in Maart 1621 liet verwittigen, dat de Panembahan dit jaar voornemens was zijne plannen tegen Surabaja ten uitvoer te brengen en hem daarom ried het volk en de goederen te Gresik in veiligheid te brengen, hetgeen ook kort daarna geschiedde. Het duurde nog een jaar voor die veldtocht plaats had, maar tot de verovering van Surabaja kwam het ook toen nog niet. Wel werden Gresik en Djaratan weder geplunderd en in brand gestoken. [1]

Waarschijnlijk was het de regent van Tagal, die beproefde of hij aan de overgebleven gevangenen nog wat verdienen kon en een losgeld van 5000 realen eischte. Ze werden echter op last van den Panembahan in November 1621 zonder losprijs uitgeleverd [2], waarop Coen ook een vijftigtal Javanen in vrijheid stelde. Te gelijkertijd liet de regent van Tagal Coen uit naam van den Panembahan aanzeggen, dat de vorst alle vroegere geschillen wilde vergeten en in vriendschap met de Hollanders leven. Coen schreef den Regent dat

---

[1] Zie over 't voorgaande: Coen in Dodts Archief bl. 220; Coen bij De Jonge, IV, bl. 184, 189, 192—93, 202—3, 205, 217, 251, 255, 261; vgl. De Jonge's Inleiding bl. CXLIII—CXLVII; Resol. GG. en Raden 1620; Brieven gewisseld tusschen Coen en de gevangenen B. van Eyndhoven en Corn. van Maseyck, Apr.—Oct. 1620; Coen aan Bewindh. 26 Oct. 1620; M. L. van Deventer, Geschied. der Nederl. op Java, I, bl. 141. De heer Van Deventer heeft te recht opgemerkt dat Coen reeds in 1616 aan Druyff gelast had den Panembahan uitzicht te geven op hulp tegen Bantam. Vgl. mijn Achtste gedeelte blz. 350.

[2] Blijkens een PS. onder Coens brief van 16 Nov. 1621, dat door De Jonge weggelaten is.

het hem zeer aangenaam was dit te vernemen en zond hem eenige geschenken. Maar het stond nog niet bij hem vast, welke gedragslijn hij tegenover Mataram zou volgen. Hij begreep zeer goed dat het den Panembahan alleen te doen was om niet in zijne veroveringen belemmerd te worden, en achtte het volstrekt niet wenschelijk dat ook Bantam in zijn macht kwam. Voor hij echter een besluit nam, wilde hij eerst het advies van Bewindhebbers afwachten.[1]

Bewindhebbers zagen den toestand in zooals Coen. Den vorst van Mataram te helpen tegen Bantam was ongeraden; men moest »den een tegen den ander laten slijpen en consumeeren«.[2] Coen kon dit advies nog niet ontvangen hebben, toen in Juni 1622 de regent van Tagal opnieuw gezanten naar Batavia zond, die zich nader verklaarden over de plannen van den Panembahan. Zijn gebied strekte zich reeds oostelijk uit tot de landstreek Krawang, die aan Bantam behoorde[3], en nu wilde hij dit gewest, onder voorwendsel dat het aan zijne voorzaten behoord had, heroveren en, liever nog, zich ook van Bantam meester maken. Daarover zou hij gaarne met Coen in persoon onderhandelen of, zoo hij zelf niet bij hem kon komen, dan verzocht hij hem een gezantschap te zenden.

Zonder zich tot iets te verbinden, wilde Coen toch den Panembahan te vriend houden. Nog onlangs had men gezien dat zijne macht, zelfs ter zee, niet gering was te schatten. Reeds een paar jaar was er sprake van[4], dat hij het rijk van Sukadana aan de westkust van Borneo, dat onder de suprematie stond van den adipati van Surabaja, aan zijn gezag wilde onderwerpen. Om die reden had de Hollandsche factor Jacob de Natelaer de loge te Sukadana laten versterken en volk in dienst genomen. Maar Coen, ontevreden over 't geen hij geldverspilling achtte, liet Natelaer in 1622 door een ander vervangen, het volk afdanken en het geschut inschepen. Tegen »openbaar geweld« moest de Souverein van 't land de Hollanders

---

[1] Coen aan den gouverneur van Tagal, 9 Dec.; Resol. GG. en Raden 16 Dec.; Coen aan Bewindhebbers, 20 Dec. 1621.

[2] Bewindh. aan Coen, 24 Oct. 1621.

[3] Tjeribon had zijn oppergezag erkend.

[4] Misleid door eene onduidelijkheid in 't Discours van S. Bloemaert (in »Begin en Voortgang der O. I. Comp.«, achter 't Journaal van Verhoeff, bl. 107) heeft de heer Veth (Borneo's Westkust I, bl. 210) gemeend dat de Panembahan reeds in 1610 op een tocht naar Borneo plan zou gehad hebben, doch wat daar van zijne plannen gezegd wordt heeft niet op Borneo maar op 't gebied van Surabaja betrekking.

beschermen.[1] Indien maar de Souverein van 't land er toe in staat was geweest! Den zesden Mei 1622 verscheen op eens een vloot van 100 prauwen onder aanvoering van den regent van Kendal, Tumenggung Buraksa, voor Sukadana. De Javanen, die de stad omsingelden, hadden veel te lijden van het vuur en de pijlen der belegerden, maar dezen zagen zich al spoedig genoodzaakt de stad te ruimen. De borstweringen werden nu met ladders beklommen en de stad ingenomen. De oude Koningin en eenige honderden personen, meest vrouwen en kinderen, werden gevangen naar Java medegevoerd.

De Hollandsche koopman was met de zijnen bij tijds gevlucht, na zijne kostbaarheden met die van den Engelschen factor begraven te hebben. De laatste werd door het springen van zijn eigen kruid gedood, maar de Hollanders keerden na 't vertrek der Javanen in de stad terug, vonden hun schat gelukkig weder en kwamen daarmede behouden te Batavia[2].

Het gerucht der verovering van Sukadana was in Juni tot Batavia doorgedrongen, maar omtrent het lot der Hollanders was men nog in 't onzekere. Coen besloot nu een jacht naar Kendal te zenden om den regent inlichtingen te verzoeken. Op dit jacht zou zich ook doctor Hendrik de Haen met gevolg inschepen en te Tagal aan land gaan om zich van daar in gezantschap naar Karta, de residentie van den Panembahan te begeven[3]. Het journaal van De Haen is ons bewaard gebleven[4]. De Hollanders bezochten eerst Tjeribon, om aan de vorsten van dat gewest, die nog eene zekere onafhankelijkheid bezaten, geschenken te overhandigen, voeren toen naar Tagal en reisden van van daar, door den regent van die landstreek begeleid, naar Karta. De Panembahan, dien De Haen beschrijft als een man van dertig jaar, „fraai van gestalte, rondom zich ziende als een leeuw”, dankte hem voor de medegebrachte geschenken en gaf hem te verstaan dat de Generaal niet moest aarzelen met Bantam aan te tasten. Bezat hij daartoe geen macht genoeg, dan zou hij hem wel hulp zenden. De Haen antwoordde, dat de Generaal slechts een defensieven oorlog tegen

---

[1] Van Dijk, Neerlands vroegste betrekk. met Borneo, bl. 172.

[2] Coen bij De Jonge, bl. 266; Journaal van De Haen, aldaar p. 219, 293, 294, 300, 307, 310, 315; Van Dijk, a. w. bl. 172—76, 184; Calendar III, No. 111, 143 (p. 63), 145.

[3] Resol. GG. en Raden, 21 Juni 1622.

[4] Bij De Jonge, IV, 284—321. De Haen was als „opperbarbier” of chirurg uit Nederland gekomen.

Bantam voerde en nooit van plan was geweest die stad aan te tasten; anders had hij dit al voor acht of tien jaren kunnen doen. Vreesde de Generaal dan misschien dat de Bantammers de peperranken zouden vernielen? bracht de vorst in 't midden. Dan wist hij daar wel raad op: hij zou ze door zijn volk opnieuw laten planten. Ook mocht de Generaal, als hij rijst of andere eetbare waren noodig had, die uit zijne havens laten halen. Wist de Generaal wel dat de Sultan van Bantam den adipati van Surabaja (dien hij als een opstandeling beschouwde) hulp had willen verleenen tegen hem? Zoodra hij Surabaja had veroverd, zou hij zijne wapenen tegen Bantam keeren. Voor het geschut van den Sultan vreesde hij niet, indien de Hollandsche schepen maar voor de stad lagen. Hierop nam hij zijn kris, deed die in een gouden scheede en verzocht De Haen die uit zijn naam aan Coen te overhandigen. De waarde van het geschenk kwam niet in vergelijking bij hetgeen deze voor hem had medegebracht, maar het was het hoogste wat een Javaan iemand geven kon. Ook moest hij den Generaal verzekeren dat hij hem te Djakatra vrij en vreedzaam zou laten wonen en hem geen overlast aandoen.

Met deze boodschap keerde De Haen naar Batavia terug. Wat verstandige Javanen van die vriendschap van den Panambahan dachten, bleek hem op zijn terugreis te Tagal. De broeder van den regent liet zich hier in dronkenschap ontvallen: Als de Panembahan Bantam maar eerst in zijn bezit heeft, zal hij Batavia ook wel in zijn macht zoeken te krijgen. Daarom ried hij de bolwerken zoo sterk te maken dat hij er niets kon uitrichten. De uitkomst zou leeren dat dit een verstandige raad was. Vooreerst bleef de aanslag tegen Bantam nog rusten, daar het den Panembahan in 1622 nog niet gelukt was Surabaja te bemachtigen. Coens opvolger zou er meer van vernemen.

Van de Engelschen was in deze onderhandelingen met den vorst van Mataram geen sprake geweest. Coen weigerde hun ronduit aan 't gezantschap deel te nemen. Hun toestand te Batavia werd hoe langer hoe onhoudbaarder. »Het is een leven van slavernij dat wij moede zijn«, schreven zij aan hunne principalen. En geen wonder: zij werden niet in staat gesteld aan de voorwaarden van 't contract te voldoen. De weinige schepen, die hun gezonden werden, waren slecht voorzien. Het ontbrak hun aan alles: geld, levensmiddelen, zelfs inkt en papier! [1] Aan de blokkade van Bantam moesten zij

[1] Calendar III, No. 43. Voeg daarbij dat het volk veel hooger eischen deed dan de Hollanders. »The English«, schreef hun eigen President, »murmur at three meals

zich reeds in Augustus 1621 onttrekken. Een jaar later waren zij genoodzaakt hunne schepen uit de Philippijnen terug te roepen, omdat zij die niet meer konden onderhouden, en om dezelfde reden moesten de factorijen in de Molukken en de Banda-eilanden worden opgeheven.

Coen juichte, want nu achtte hij zich tegenover de Engelschen evenzeer ontheven van 't nakomen zijner verplichtingen. Bewindhebbers hadden naar zijn raad geluisterd. Om ons recht te kunnen handhaven, had hij hun geschreven, hebben wij meer macht noodig. „Er is ter wereld niets dat de menschen beter recht verleend dan macht en geweld bij 't recht gevoegd" [1] Die macht werd hem verleend. „Majores hebben dit jaar", schreef hij aan Van Speult den 28 Februari 1620, „16 treffelijke schepen gezonden, waarvan de uitrusting 44 tonnen gouds beloopt" [2]. In 1620 werden 20, in 1621 13 schepen uitgerust, met een flink kapitaal. In September 1622 telde de Hollandsche vloot in Indie 83 bodems, de Engelsche slechts 28, die zij nog niet van het noodige konden voorzien. Dat zij in deze omstandigheden in den Raad van defensie weinig hadden in te brengen [3] en dat Coen zijn eigen weg ging, is te begrijpen. Bewindhebbers mochten hem al gelasten geen „hostile proceduren" tegen de Engelschen voor te nemen en hem berispen, dat hij hen door zijne hardheid te veel verbitterde en niet genoeg in het oog hield dat hetgeen hij in Indie deed zijne meesters in Europa moesten kunnen verantwoorden, [4] Coen was ten volle overtuigd dat hij niet anders handelen kon. „'T kan wel zijn, antwoordde hij, dat wij ons tegen de Engelschen of Franschen in eenig opzicht onbedacht misgrepen hebben, *willens is 't niet geschied.* Maar hoe is het mogelijk

---

of fresh meat a week. The Dutch have been content with rice alone for a year together, but if the English were put on such allowance they would turn rogues (as many of them are never better) to betray your ships before they would endure it."

[1] Coen aan Bewindh., 11 Mei 1620.

[2] Daaronder „5 geweldighe oorlogschepen by 't gemeyne landt gebouwt" Bewindh. aan Coen, 10 Sept. 1619. — Den 12 Dec. 1620 schreven zij echter aan Coen: „Het is er zoo ver af dat wij groote assistentie zouden mogen bekomen van de Staten Generaal dat veeleer remonstrantien aan H. Hoog Mog. worden vertoont bij treffelijke collegien, dat de O. I. Comp. het gemeene land behoort te assisteeren in dezen beswaarlijken tijd."

[3] Calendar, III, No. 140.

[4] „Bedenkt dat wij kooplieden zijn, dat veel hoofden veel zinnen maken, dat wij met onze naburige Europeesche natien hier zoo moeten leven dat wij met hen niet geheel overhoop geraken, en meenende de Indische wereld te conquesteeren ons klein gedeelte in de Nederlandsche verliezen." Bewindh. aan Coen, 14 April 1622.

dat wij er ons voor zouden kunnen wachten de Engelschen te kwetsen, die zich niet schamen actie te maken op landen die aan de Nederlanders zoo veel goed en bloed gekost hebben *en waarop zij niet in 't minste met recht kunnen pretendeeren* [1] Men ziet, dit was altijd Coens uitgangspunt gebleven. Het accoord van 1619 had daaraan niets veranderd, en de omstandigheden waren hem gunstig geweest om dat accoord tot een doode letter te maken.

Reeds vóór het accoord hem ter oore kwam, had zijn plan tot uitbreiding van den handel vastgestaan [2], en in weerwil van de teleurstelling daartoe met de Engelschen te moeten samenwerken, die hem zelfs deed besluiten zijn ontslag te vragen [3], had hij door de hulp van Bewindhebbers aangemoedigd met vaste hand gearbeid om dat plan ten uitvoer te brengen. Den handel van Oost-Azië zoo veel mogelijk aan de Spanjaarden en Portugeezen te ontrukken en naar Nederland te leiden, was van den beginne het streven geweest der Compagnie; maar er was een man noodig met den ondernemingsgeest en het organiseerend talent van een Coen om op het goede oogenblik maatregelen te treffen en zich niet door teleurstellingen te laten ontmoedigen. De middelen, die men aanwendde om zijn doel te bereiken, kwamen hoofdzakelijk neer op buitvaart of zeeroof, hoe men 't noemen wil. Maar het eigenbelang liep hier gelukkig samen met vernietiging der macht van den erfvijand: Spanje, en hieraan had de Compagnie den grooten steun te danken, dien zij van de Regeering ondervond.

Volgens het tiende artikel van het contract tusschen Hollanders en Engelschen waren twintig oorlogschepen, tien van elke natie, bestemd voor de zoogenaamde defensie, waarover de Raad van defensie te beschikken had. Wij zagen reeds [4], dat aanstonds na de vereeniging op voorstel van Coen besloten werd een tiental dier schepen naar de Philippijnen te zenden om den handel der Chineezen op Manila te beletten. Den 13 Mei 1620 waren drie schepen onder bevel van Bartholomeus Spilberghen door Coen naar Cabo del Espiritu Santo, den noordoosthoek van Samar, vooruitgezonden om de zilverschepen die van Acapulco naar Manila voeren aan te tasten.

[1] Coen aan Bewindh., 20 Juni 1623.

[2] Zie zijn brief aan Bewindh. bij De Jonge, IV, bl. 199–200.

[3] Dd. 11 Mei 1620. De Jonge IV, bl. 206. Hierop beloofden Bewindh. hem verhooging van gage indien hij nog 3 à 4 jaar zijn ambt bleef bekleeden (Bewindh. aan Coen, 4 Maart 1621). Vgl. ook De Jonge, IV, bl. 259 en 283.

[4] Hiervoor bl. 250.

Den 26 Juni kregen zij drie Spaansche schepen in 't gezicht. De commandant, Fernando de Ayala, was er niet op verdacht hier vijanden te vinden en voer in goed vertrouwen naar hen toe, maar de volle laag uit de Hollandsche schepen deed hem zijn lichtvaardigheid berouwen. Hij onttrok zich echter niet aan 't gevecht, voor zijne schepen zoodanig geteisterd waren dat hij aan hun behoud moest denken. Tot zijn geluk kwam een storm hem te hulp, die den vijand belette hem te vervolgen. De Spaansche schepen konden nu hun schat bergen, hoewel het zilverschip moest verlaten worden; maar van de Hollandsche ging dat van Spilberghen in den storm te gronde. De beide anderen kwamen te Firando in behouden haven. De Gouverneur der Philippijnen, Don Alonzo Fajardo, zorgde nu dat voortaan de schepen, die tusschen Manila en Acapulco voeren, telkens een verschillenden weg volgden, waardoor zij langen tijd de Hollandsche kruisers wisten te ontgaan. [1]

In 't laatst van Mei en 't begin van Juni 1620 voer de vloot naar Manila bestemd langs verschillende wegen naar Firando om zich daar te vereenigen. De Engelsche admiraal Martin Pring had geweigerd het opperbevel te aanvaarden, dat nu aan kapitein Robert Adams werd toevertrouwd. Willem Jansz (van Amsterdam) werd tot vice-admiraal benoemd. Zij hadden in last de Japansche jonken niet te beschadigen, ook geen Chineesche op vrije plaatsen varende, en de Chineezen van de veroverde jonken zooveel mogelijk mede te voeren om in den Archipel als kolonisten dienst te doen. [2]

Den 13 Januari 1621 zeilde de vloot van Firando naar Manila. De Spanjaarden waren gewaarschuwd en hunne schepen hadden zich in de baai van Cavite zoo goed verschanst, dat de vijand er zelfs geen branders op af kon zenden zonder dat deze gevaar liepen in hunne handen te vallen. Men besloot dus aan de kust op de aankomende jonken te kruisen. Maar ook de Chineezen bleken van hun komst onderricht en hadden hunne beste jonken te Chincheu opgehouden. Slechts vijf van deze vaartuigen vielen de kapers in handen, en op 't laatst van Juni werd het weder zoo onstuimig, dat men besloot naar Firando terug te keeren. Kort daarna liepen drie rijk geladen fregatten van Macao en de zilverschepen van Amerika behouden de baai van Manila binnen [3].

---

[1] Juan de la Concepcion, IV, p. 480—86; Coen aan Bewindh. 6 Mei 1621.

[2] Instructie in d. 13 Juni; Calendar II, No. 857. Vgl. 883.

[3] Coen aan Bewindh., 20 Dec. 1621; Jacq. le Febvre aan dez., uit Firando 14 Oct. 1621; Calendar II, No. 927, 940, 1112. — Jacq. le Febvre was tot

Op dezen tocht was het gebrek aan tucht op de Engelsche schepen overtuigend gebleken. Het volk, dat op koopvaardij gehuurd was, morde dat het tot den oorlog gebruikt werd, en de kapiteins konden of wilden niet beletten, dat het zich van 't grootste deel van den buit meester maakte, zoodat men dit op de Hollandsche schepen ook wel moest toestaan. Maar ook tusschen Engelschen en Hollanders onderling was de verhouding slecht, en dit kon wel niet anders omdat zij zoolang vijandig tegen elkander hadden overgestaan [1].

Voor dat de vloot te Firando was teruggekomen, had de Raad van defensie te Djakatra besloten dat zij zich daar van het noodige zou voorzien en dan den kruistocht hervatten. Vier schepen, een Engelsch en drie Hollandsche, werden haar ter versterking gezonden [2].

Hoeveel in dezen tijd de handel der Spanjaarden en Portugeezen met China en Japan nog beteekende, leeren wij uit de berichten die Coen aan Bewindhebbers zond [3]. Een der retourschepen van Manila naar Mexico, verhaalt hij, was aan de kust van Mindoro vergaan. Men berekende het verlies op 2 à 3 millioen realen of 5 millioen guldens. Die van Macao zenden jaarlijks een kapitaal van 4 à 500.000 taels in kleine vaartuigen naar Japan en zouden dit jaar wel het dubbele of 3 millioen guldens in retour bekomen. Niet minder hadden zij dit jaar naar Manila gezonden. Van Macao naar Malaka en Goa was volgens Coens berekening in 1621 voor 2 à 3 millioen vervoerd, en hij meent dat de vijand in 't geheel wel 50 millioen alleen aan kapitaal in Indië gebruikt. En nu denken Bewindhebbers al heel wat te doen als zij 5 à 600.000 realen jaarlijks zenden, maar 't is een boon in een brouwketel.

Den 3 December 1621 begaf de vloot van defensie zich weder van Firando naar de baai van Manila. Ditmaal had Willem Jansz het opperbevel. De Spaansche vloot, die uit 5 of 6 groote en eenige kleine schepen bestond, was weder te Cavite in veiligheid gebracht.

»opperhoofd« op een der schepen (de Trouwe) benoemd. Resol. GG. en Raden 11 Juni 1620.

[1] Coen als boven. Calendar II, No. 1105, 1110, 1112, 1172; »Rapport gelaen bij verscheyden personen« (1622) in Kronijk Hist. Gen. 1871, bl. 321—23.

[2] Resol. Raad van defensie, 30 Juni 1621.

[3] Coen aan Bewindh., 21 Januari 1622. In denzelfden brief verhaalt Coen dat in brieven van Juli September 1621 van de R. Audiencia te Manila aan den Koning van Spanje zeer geklaagd werd over den gouverneur, D. Alonso Fajardo, en een nieuwe gouverneur verzocht, daar hij in 3 jaar 3 millioen onnut zou verspild hebben, zonder iets tegen den vijand uit te richten, en 1 millioen voor zijn particulier naar Mexico gezonden.

Waarschijnlijk was zij slecht voor den oorlog uitgerust. Ook vernam men dat te Manila groote schaarste heerschte en dat de Spanjaarden een opstand van de inlanders hadden te bedwingen [1]. Van December tot Mei hield een deel der vloot de baai geblokkeerd. terwijl de andere schepen op de aankomende jonken kruisten. De vangst was beter dan de vorige maal en vergoedde rijkelijk de kosten, maar aan vele jonken gelukte het toch ergens aan de kust van Luçon binnen te loopen. In Mei werden 3 schepen naar Macao gezonden om daar te kruisen en veroverden een fregat met zijde. In Juli was de geheele vloot te Firando terug. Ook nu weder was de groote buit hun ontsnapt. Vier schepen uit Mexico, voorzien van volk, geschut en zilver, waren benoorden Luçon omgeloopen en bereikten behouden de haven van Pangasinan. De beide bodems, die Houtman uit de Molukken naar de noordkust van Samar had gezonden, wachtten ze daar te vergeefs en waren zoo lek geworden dat men ze te Firando moest sloopen [2].

Hoewel de orde op dezen tocht beter gehandhaafd werd dan op den vorigen, zouden toch deze gezamenlijke expedities niet hervat worden. Aan de Engelschen ontbraken de middelen. Zij zonden dus aan Adams bevel met zijne schepen terug te keeren. Ook Willem Jansz. had reeds van Coen last ontvangen om zich op behendige wijze van de Engelschen af te maken, daar hij wenschte dat de commandeur zich met zijne schepen naar de kust van China zou begeven om zich te vereenigen met de vloot, die in dit jaar van Batavia daarheen werd gezonden. Willem Jansz. wilde aan dien last voldoen, maar zijne schepen werden door storm uiteengedreven; en de meesten kwamen na elkander te Batavia aan [3].

De tweede helft der vloot van defensie was voor een ander doel bestemd. Zij moest de vaart tusschen Voor-Indië en Portugal zoo veel mogelijk trachten te beletten. Uit Nederland werden daartoe reeds in 't begin van 1620 vier schepen rechstreeks naar de Kust

---

[1] Coen schrijft (aan Bewindh. 6 Sept. 1622) dat de bewoners van Cagayan en Zambales (op Luçon) waren opgestaan. Juan de la Concepcion vermeldt alleen een opstand op Bohol en Leyte.

[2] Coen aan Bewindh. 6 Sept. 1622; 20 Juni 1623; Calendar II, No. 1095; III, No. 43, 70, 145, 146, 163, 164, 261 en pag. 109 ond.

[3] Coen aan Willem Jansz 3 Maart 1622; Coen aan Bewindh. 20 Juni 1623; Calendar III, No. 143. — Zie ook over deze tochten: P. A. Leupe, Willem Jansz van Amsterdam enz. in deze Bijdragen, 3e Volgreeks, dl. VII.

van Malabar afgezonden, waar zij zich met de Engelsche schepen, die er zich reeds bevonden, moesten vereenigen. Bewindhebbers drongen er bij Coen op aan, dat hij er ook van Batavia zooveel schepen als hij missen kon zou heenzenden, al waren ook de Engelschen niet in staat daaraan deel te nemen. Hoe hoog noodig dit is, schreven zij, kunt gij daaraan zien, dat de Portugeezen zelven hun peper uit Portugal herwaarts gezonden en onder den prijs der Compagnie verkocht hebben. Ja, Bewindhebbers achtten dit »het eenige middel om de waren hier te lande op prijs te brengen.« [1]

Het duurde tot October 1621 voor men te Batavia voor die expeditie genoegzaam was uitgerust. Eene vloot van elf schepen, zeven Hollandsche en vier Engelsche, begaf zich toen onder zeil naar de kust van Voor-Indië. De raad van Indië Jacob Dedel was tot admiraal, de commandeur Humphrey Fitz-Herbert tot vice-admiraal aangesteld. Het hoofddoel was buitmaken, maar men zou ook trachten aan de kust van Malabar »een vasten voet van peperhandel te vestigen« en het zou de Hollanders vergund zijn zooveel inlanders op te pakken als zij konden, vrijen zoowel als slaven, om Batavia en Banda te koloniseeren [2]. Het ligt niet op mijn weg over dezen tocht in bizonderheden te treden. Uit de berichten blijkt, dat de Engelschen Dedel voor onbekwaam hielden en aan zijn gebrekkig beleid het geringe gevolg der expeditie toeschreven. Zeker is het dat, toen men den 23 Juli 1622 bezuiden Mozambique de Portugeesche schepen uit Lissabon komende aantrof, 3 karakken en een galjoen, Dedel slechts twee schepen bij zich had en Fitz-Herbert drie [3]. Na een hevig gevecht werd een der karakken geënterd, maar een groot deel der bemanning wist zich te redden en de buit was gering. De beide andere galjoenen, met den nieuw-benoemden gouverneur van Indië Francisco da Gama, graaf van Vidigeyra aan boord, ontkwamen en strandden aan de kust van Mozambique, maar men kon het geschut en de kostbaarste lading redden. De schepen werden toen in brand gestoken, opdat ze den vijand niet in handen zouden vallen [4].

[1] Bewindhebbers aan Coen, 13 Mei, 12 December 1620, 10 December 1622.

[2] Instructie aan Jac. Dedel, 11 Oct. 1621. Vgl. Calendar, II, No. 1108.

[3] Dedel had er waarschijnlijk te Surate achtergelaten en 2 naar Mocha gezonden. Hij zal meer belang gesteld hebben in den handel dan in de buitvaart. In October 1620 was te Surate Pieter van den Broecke directeur van den handel geworden. Ook te Mocha was destijds een Hollandsche factorij.

[4] Faria y Sousa, Asia Portuguesa III, p. 382; Ign. da Costa Quintella, Annaes da marinha Portugueza II, p. 207; Calendar II, No. 9, 34, 264 (p. 110), 364 (p. 193), Coen aan Bewindh. 6 Sept. 1622, 7 Jan., 20 Juni 1623.

Dedel en Fitz-Herbert keerden naar Surate terug en voeren in December 1622 naar Goa om die stad te blokkeeren. Maar Gama was toen reeds met zijn schat in behouden haven. Het eenige wat men met de blokkade bereikte, was dat in 1623 geen retourvloot naar Portugal kon uitzeilen. In den zomer van dat jaar kwamen de schepen te Batavia weder. De Engelschen beklaagden zich zeer over Dedel en weigerden thans ook deze expeditie gezamenlijk te hervatten [1].

In September 1621, kort voordat de tweede vloot van defensie in zee stak, had Coen ook eenige schepen en jachten uitgezonden om in de zeestraten van Sabang en Singapura te kruisen op de schepen die van Malaka oostwaarts voeren. Bevelhebber over dat eskader was Jan van Meldert. Enkele Macaovaarders werden door hem buitgemaakt en eenige jonken te Malaka verbrand. Coen klaagde echter dat hij zijne bevelen slecht had opgevolgd. Met nog geringer uitslag werd deze kruistocht in 1622 voortgezet. De Portugeezen waren toen blijkbaar op hun hoede [2].

Ook aan de vrije burgers van Batavia had de Gouverneur-Generaal in 1621 verlof gegeven tot buitvaart op de jonken die zich naar Malaka begaven. De instructie die hij hun gaf schijnt zeer onduidelijk geweest te zijn, 't geen te onvoorzichtiger was, omdat hij wist met welk volk hij te doen had [3]. Zij ontzagen zich dan ook niet aan de noordkust van Sumatra vaartuigen te veroveren die aan bondgenooten der Hollanders toebehoorden, en 't volk eenvoudig over boord te werpen. Van den Sultan van Djohor, van Djambi, Indragiri, Palembang kwamen hevige klachten over die schending der contracten. Coen liet eenigen der overtreders ophangen, maar daar hij zelf erkende: "het schijnt dat zij mijne redenen anders geduid of niet wel begrepen hebben", was het niet te verwonderen dat sommigen hem verweten "al zijn fouten op des gemeenen mans hals te schuiven en hen dan van kant te helpen" [4].

---

[1] Calendar III, No. 266 en p. 200, 204; Pt. de Carpentier aan Bewindh. 24 Febr., 25 Dec. 1623.

[2] Resol. GG. en Raden 23, 31 Augustus 1621; Coen aan Bewindh. 20 Dec. 1621, 20 Juni 1623.

[3] "Tot nooh toe siet men hier weynich die niet met de vryheyt in beesten veranderen." Coen aan Bewindh. 26 Mrt. 1622. — "Their burghers, being such of their own nation as are married with the scum sent out of Holland or with the Indians, prove the worst neighbours merchants can desire." Calendar III, No. 392.

[4] Coen aan Adr. van der Dussen te Djambi, 5 November 1621, Dez. aan Bewindh. 16 Nov. 1621, 26 Mrt. 1622; Rapport van personen komende uit O. Indië (1622) in Kronijk Hist. Gen. 1871, bl. 330, 331.

In April 1622 was Coen in staat een stouter plan ten uitvoer te brengen. Het gold ditmaal een tocht naar het Hemelsche rijk, ten einde de Chineezen te dwingen voortaan te Batavia te komen, want tot nog toe hadden slechts een paar hunner handelsvaartuigen de reis zoover uitgestrekt. Die reis toch was veel omslachtiger en onzekerder dan die naar Manila, waar de Spanjaarden, door den aanvoer van zilver uit Amerika, hen altijd van dat gezochte ruilmiddel hadden kunnen voorzien. Bewindhebbers hadden reeds in 1620 aan Coen hun wensch te kennen gegeven, dat hij een bekwame plaats zou opzoeken om voor station van den Chineeschen handel te dienen, en hem medegedeeld dat hun daartoe, „zoo door berichten van de Portugeezen als door anderen die in hun dienst geweest waren, Lequeo pequeno was aanbevolen" [1]. Zij hadden daarmede op 't oog niet een der Liu-kiu eilanden maar het groote eiland Formosa [2]. Een jaar later [3] gaven zij den Gouverneur-Generaal in bedenking om de haven van Chincheo en de rivier van Canton te bezetten. Niet zonder invloed op diens besluit was een Spaansch tractaat dat de Hollanders in 1621 buitmaakten in een vaartuig dat zich van Macao naar Malaka begaf [4]. De schrijver, een Spanjaard te Manila, betoogde daarin dat het voor den handel van China op de Philippijnen van belang zou zijn op Formosa een fort te bouwen. Die handel toch liep groot gevaar, daar de Chineezen door de zware verliezen die zij geleden hadden van de vaart werden afgeschrikt. Daarbij kwamen de binnenlandsche onlusten in China en de oorlog tegen de Tartaren (de Mantschu), waartoe de soldaten, die anders de kusten bewaakten, werden opgeroepen, zoodat Japansche en Chineesche zeeroovers de kusten onveilig maakten en vele handelaars hun kapitaal niet meer durfden wagen. Maar de voornaamste reden waarom men niet moest talmen met het bouwen van een fort, was

[1] Bewindh. aan Gouv. Gen. en Raden, 24 Mrt., 9 Sept. 1620.

[2] Dit blijkt duidelijk uit de brieven van Coen, die spreekt van „Lequeo pequeno of Formosa". Dat de Chineezen ook Formosa tot de Liu-kiu eilanden rekenden is bekend. Den naam Taywan schijnt het eiland van de havenplaats ontvangen te hebben. Richard Cocks, de Engelsche factor te Firando, schrijft, dat de Chineezen het eiland Taccasanga noemen (Calendar, III, No. 323).

[3] Bewindh. aan Gouv. Gen. en Raden 4 Maart 1621.

[4] Het bevindt zich op 't R. A. met het Portugeesche opschrift: „Tratado Espanhol acerca de fazer forte em ilha Fermosa." Vgl. Coen's brief aan Bewind. van 26 Mrt 1622, en het „Cort verhael vant proffijt ..... dat de heeren bewindhebberen ... in Japan souden mogen genieten bij soverre UEd. de Chinese handel bequamen" (1622) in Kronijk Hist. Gen. 1853, bl. 58 vv.

deze, dat de Hollanders hetzelfde voornemen hadden en slechts op verlof uit Holland wachtten om het ten uitvoer te brengen. Waren zij eenmaal op Formosa gevestigd, dan zouden zij niet alleen de vaart op Manila kunnen beletten, maar ook de handel met Japan zou groot gevaar loopen zich naar Formosa te verplaatsen. De Japanners toch hadden reeds lang gewenscht en somtijds beproefd zich op Formosa te vestigen en nu zouden zij, onder bescherming der Hollandsche schepen, hier zelven met de Chineezen komen handelen; de vaart van Macao op Japan zou daardoor te niet gaan, en de Keizer van Japan, ziende hoeveel dienst de Hollanders zijne onderdanen bewezen, zou hun weerkeerig genoegen willen doen en de vaart op Manila verbieden.

Vervolgens deed de Spaansche schrijver de voordeelen eener vestiging op Formosa uitkomen boven die te Macao of elders aan de Chineesche kust, waar de Europeërs voortdurend aan den willekeur der Chineesche overheden zijn blootgesteld, en de schade die daardoor aan den vijand kon worden toegebracht. Hij had van den overste der Chineezen te Manila [1] vernomen, dat er een haven was aan de westkust van het eiland en dat de Hollanders daar het vorige jaar met 3 schepen en 30 Japaansche vaartuigen geweest waren en de Chineezen er in kleine vaartuigen veel waren hadden heengebracht [2].

Omtrent die haven was Coen beter ingelicht dan de schrijver van 't Spaansche tractaat; de Hollandsche schepen hadden daar bij 't inkomen van de reede niet meer dan 10 of 12 voet water gevonden. Hij achtte 't dus verkieselijker dat men zich op de Pescadores, een groep van kale eilanden tusschen Formosa en China, vestigde, waar een zeer goede reede was, en de Chineezen zoo hij meende (maar daarin vergiste hij zich) geen rechtsgebied hadden. Na lang beraad werd in 1622 door den Raad van Indië tot die vestiging besloten, maar eerst zou men onderzoeken of Macao zoo slecht versterkt was als de berichten luidden, en in dat geval die plaats trachten te

---

[1] "Governador de los Sangleios."

[2] Ik heb alle Holl. brieven uit Japan niet geheel gelezen en kan dus de juistheid van dit bericht niet bevestigen. In de Instructie van Corn. Reyersz wordt gezegd: "Ons is daer (op Formosa) geen andere plaats bekent dan Tangesan, gelegen op 23° alwaar de onze van 't verloren schip de Engel geweest zijn, met niet meer dan 12 voet water op de bank van de inkomst." Dit zal in of na 1619 geschied zijn, want de "Engel" behoorde nog tot de vloot waarmede Coen zich van Ambon naar Djakatra begaf. Maar misschien was het een andere "Engel".

veroveren. Twaalf zeilen werden voor de expeditie bestemd, bemand met 1000 Nederlanders en 150 slaven. Het opperbevel werd opgedragen aan Cornelis Reyersz, in December 1620 als vice-commandeur eener vloot in Indië gekomen. De ervaren opperkoopman Cornelis van Nijenrode, die als factor in Siam Cochinchina had bezocht, zou hem ter zijde staan. De welbekende schipper Willem Ysbrantsz Bontekoe nam deel aan den tocht en heeft dien in zijn journaal beschreven.

De instructie, door Coen aan Reyersz en zijn Raad gegeven, maakt thans een komischen indruk. Zoo weinig wist Coen van de ontzachlijke hulpbronnen van het Hemelsche rijk, dat hij zich verbeeldde met duizend man de Chineezen te kunnen dwingen hem »de bekwaamste plaats omtrent hun kust« af te staan! Indien zij uitvluchten zochten, moest Reyersz hun den oorlog verklaren en alle mogelijke afbreuk doen. Dan kon hij veel volk oplichten »om Batavia, Ambon en Banda te peupleeren«, wat alleen de kosten van de reis reeds zou vergoeden.[1] Ook moest hij niet toestaan dat de Chineesche jonken elders heenvoeren dan naar Batavia.[2]

In 't laatst van Mei kwam de Hollandsche vloot aan de kust van China, waar zich nog zes schepen van de vloot van defensie bij haar vervoegden, vier Hollandsche onder Jacques le Febvre, en twee Engelsche onder Charles Clevinger. Clevinger wilde deelnemen aan de expeditie, maar dit werd door Reyersz afgeslagen. Hij schijnt toch een poos hulp verleend te hebben.

Reyersz bevond dat Macao beter versterkt en bezet was dan men verwacht had, maar achtte het toch doenlijk zich van die Portugeesche eilandstad meester te maken. Na haar een paar dagen beschoten te hebben, deed men den 24 Juni eene landing met 600 man in de baai van Casilhas aan de oostzijde van 't eiland. Eene batterij, door de Portugeezen bij de landingsplaats opgeworpen, werd veroverd en nu trok men op de stad aan. Op een heuvel aan dien kant lag het fort S. Paulo of do Monte, waaruit de Portugeezen nu de aanvallers beschoten. Ook werden de laatsten door het springen van eenige vaten kruid gedwongen op nieuwen aanvoer uit de schepen te wachten. De Portugeezen, door Japansche overloopers hiervan

[1] Willem Jansz, zeide hij, had dit niet begrepen, en gedacht dat buit de hoofdzaak was, maar ik vermoed dat die Commandeur er weinig zin in had zijn schepen met Chineezen op te vullen. De Engelschen legden hem ten laste dat hij de Chineezen uit de buitgemaakte jonken over boord liet werpen.

[2] Instructie van Corn. Reyersz en Raad in d. 4 April 1622.

onderricht, deden hierop eenen uitval en sloegen de aanvallers op de vlucht. De achterhoede, die aan 't strand bij de booten wachtte, de anderen ziende aankomen, zocht zich het eerst te redden, zoodat nog vele manschappen bij het inschepen gedood werden. De Hollanders telden 130 dooden en evenveel gekwetsten. Het verlies der Portugeezen was onbeteekenend. Reyersz had bij de landing een schot in den buik gekregen en daardoor de leiding aan anderen moeten overlaten [1].

De Chineezen hadden tot nu toe allerlei ververschingen aan boord van de Hollandsche schepen gebracht, maar na den aanslag op Macao werd hun dit door de Overheid ten strengste verboden. Aan de Portugeezen daarentegen werd oogluikend toegestaan dat zij Macao beter versterkten. De Gouverneur van Canton zou zelfs last gekregen hebben hen in nood bij te staan [2]. Reyersz begaf zich nu met de vloot naar de Pescadores. Den 11 Juli kwam hij voor Pehu (Pung hu), het grootste dier eilanden, dat een goede baai bezit. Er lagen 10 Chineesche oorlogsjonken en 150 visschersbooten, die allen bij hun komst vertrokken. Pehu was vlak en boomloos, daar de scherpe Noordewind den plantengroei belette. Van hier uit deed Reyersz een onderzoekingstocht langs de kusten van Formosa en naar de omliggende eilanden, maar vond geen bekwame haven. Van de beste, Taiwan aan Formosa's westkust, had de ingang bij hoog water slechts 15 of 16 voet

---

[1] Corn. Reyersz aan Coen, 10 Sept. 1622; Coen aan Bewindh. 20 Juni 1623; Journaal van W. Yz. Bontekoe (Hoorn 1648) bl. 29; Calendar III, bl. 198; Faria y Sousa, Asia Portuguesa, III, 364—65; Maravigliosa e stupenda vittoria ottenuta dalli Portoghesi contra gl'Heretici Olandesi nelle Indie Orientali, cavata dalle lettere venute per via delle Filippine e da una relatione stampata in Lisbona nel mese di Guigno 1623. In Milano, per Pandolfo Malatesta 1623 (8 pp. in 8°). In dit geschrift wordt verhaald dat Macao slecht bezet was, daar de Keizer van China op raad van den Opperbevelhebber van zijn leger tegen de Mantschu (een Christen met name D. Paolo) de Portugeezen van Macao met hun geschut te hulp had geroepen (??) Dit zou aan de Hollanders ter oore zijn gekomen. — In een brief van Bontekoe aan Coen van 4 Jan. 1623 wordt gezegd: „Souden soe veel volck niet verloren hebben hadde onse coopman Boshart vast gestaen met den coopman van de Trou. Die waeren om leech op den strand geordonneert, off het quam dat ons volck mosten die vlucht neemen dat sy den vyant wat stuenen souden, opdat t'ander volck mochten in die boot coemen. Doch sy hilden geen stal, waeren van deerste in die boots, ende Boshart kroop onder die dochten van die boot, seggent ons volck, waer over Jan Haegel hem noemen Capeteyn Dofft", etc. — Zie ook A. Ljungstedt, An historical sketch of the Portuguese settlements in China (Boston 1836) p. 73, 74.

[2] Faria y Sousa als b.; Calendar III, No. 146.

diepte. De commandeur besloot dus aan den Zuidwesthoek van Pehu een fort te bouwen en zond den opperkoopman Jan van Meldert met drie jachten naar Chincheu (Tsiuen tscheu), destijds nog de voornaamste zeeplaats aan de kust van Fukian, met het verzoek aan de Chineesche Overheid om daar handel te mogen drijven en aan de Hollanders een geschikte plaats tot residentie aan te wijzen. De gouverneur der stad verzocht de Hollanders te vertrekken; over vijftig dagen zou hij te Pehu antwoord zenden. Werkelijk kwamen daar den 1 October vier Chineesche oorlogsjonken, met de boodschap van den gouverneur der provincie Fukian, dat zij geen handel konden bekomen en zich niet op Pehu mochten vestigen, daar dit eiland Chineesch rijksgebied was. Aan den noordhoek van Formosa, te Tanshwui, mochten zij zich vestigen: dit lag buiten het rijksgebied [1].

Dat Reyersz hiermede geen genoegen nam, was te begrijpen. Er bleef na deze volstrekte weigering niets anders over dan oorlogsdwang. Cornelis van Nijenrode werd nu met acht schepen naar de Chineesche kust gezonden om te rooven en te brandschatten. Men vernielde een tachtigtal jonken bij Amoy, verbrandde eenige dorpen, lichtte een paar honderd Chineezen op om naar Batavia te zenden, maar leed ook zelf nu en dan verliezen. Reyersz en Nijenrode zagen dan ook weldra in, dat het zoo spoedig niet gelukken zou de Chineezen op deze wijze te dwingen om in hun politiek verandering te brengen, en zonden een deel van 't geld, dat hun voor den handel was toegezonden, naar Batavia terug. Coen moest zelf bekennen, dat de tocht tot nu toe „gansch vruchteloos was afgeloopen.” Maar hij was niet de man om zich door een eerste vruchtelooze poging te laten afschrikken, hoewel Bewindhebbers hem hadden te kennen gegeven, dat de aanslag op Macao hun niet naar den zin was en Coen „zijne concepten te wijd uitstrekte.” „Om den Chineeschen handel te verkrijgen”, antwoordde hij hun, „moet gestadig naar onze meening naar Pehu en op de kust van China volk, schepen en geld gezonden worden, en wij moeten hun niet alleen den handel op Manila, Macao, Cochinchina en gansch Indië, uitgezonderd Batavia, beletten, maar hen daarenboven langs de geheele kust van China zoo zeer

[1] Corn. Reyersz aan Coen, 10 Sept., 8 Oct. 1622, Coen als boven; Bontekoe, Journaal p. 30, 31; Wassenaer, Hist. Verhael, Dl. VII (1625) fol 65–66. (Overgenomen als Inwerp in 't Journaal van Seger van Rechteren, in „Begin en Voortgang der O. I. Compagnie; II, bl. 46—47.)

kwellen en incommodeeren als doenlijk is om de Chineezen daardoor te dwingen zelven raad en middel tot gevoegelijke accommodatie te zoeken. *Gelijk ongetwijfeld geschieden zal.*" [1]

Of Coen hierin juist zag, zullen wij later vernemen.

---

[1] Coen aan Bewindh., 20 Juni 1623; Bontekoe, Journaal bl. 32—36; Bewindh. aan Coen, 14 Apr. 1622.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Reis van Augustin de Beaulieu naar den Maleischen Archipel (1619—22). Wedervaren van zijn viceadmiraal te Batavia. Hij zelf bezoekt Atjeh, Kedah, Tiku. De Hollandsche factorij te Atjeh gelicht. De Sultan van Djohor door de Atjehers van Lingga verdreven. De Hollanders en Engelschen te Djambi, Indragiri, Palembang, Patani en in Siam (1620—23). Hunne kantoren aldaar, behalve te Djambi, worden opgeheven.

Het bleek ons reeds, dat de Franschen nogmaals een poging hadden gedaan om deel te bekomen aan de voordeelen van de vaart op den Maleischen Archipel. In 1619 waren te Dieppe twee schepen en een jacht daartoe uitgerust, de Montmorency, Espérance en Hermitage, die den 2 October de haven van Honfleur verlieten. Aan boord van 't eerste bevond zich de gezagvoerder van 't eskader: Augustin de Beaulieu, die ook in 1616 onder Charles de Nets de reis had medegemaakt; aan boord van 't andere schip de vice-admiraal Robert Gravé. Men was thans, zoo 't schijnt, zoo voorzichtig geweest geene Hollanders in dienst te nemen [1]. Den 28 Maart 1620 aan de Kaap gekomen, vonden zij op Pinguins-eiland onder een grooten steen een brief van Steven van der Haghen, dien hij den 2 Februari van dit jaar op zijn terugreis naar 't vaderland daar had achtergelaten, en waaruit bleek dat de Hollanders Bantam belegerd hielden en de Engelschen van daar vertrokken waren. Een andere brief, door de bemanning van het Engelsche jacht »the Bear« hier neergelegd, hield het bericht in van 't accoord tusschen de Hollanders en Engelschen gesloten.

Beaulieu vermoedde wel dat de Hollanders, hetzij zij Bantam veroverd hadden of niet, hem daar den handel niet zouden toestaan. Hij vond het daarom het veiligst naar de kust van Koromandel te

[1] De naam van een »intreprète Indien« op het schip van Gravé, dien zij medenamen, *Francois Nicquet*, doet vermoeden dat de Amsterdamsche kooplieden Nicquet, die tot de tegenstanders der O. I. Compagnie behoorden (zie mijne Bouwstoffen, Inleiding bl. LIX), niet vreemd waren aan deze expeditie. Dat die tolk een Maleier was van de Westkust van Sumatra is zeer waarschijnlijk, want toen hij met de boot van genoemd schip aan de kust was achtergelaten, ging hij in het binnenland peper plukken.

gaan, daar kleeden te koopen die te Atjeh gebruikt konden worden en ter laatst genoemde plaats voor één schip peper te laden of voor beiden, indien het beleg van Bantam voortduurde. Werd dit opgeheven, dan kon hij een schip en het jacht naar Bantam zenden, en het laatste daar als legger achterlaten.

Zeker zou het verstandig geweest zijn, indien hij zich aan dit plan had gehouden. Maar zijne orders overlezende, bevond hij dat zijne principalen zeer stellig wenschten dat hij dit jaar nog een der schepen geladen terug zou zenden. Ten einde aan dat verlangen te kunnen voldoen nam hij nu den halven maatregel om zijn Vice-admiraal rechtstreeks naar Bantam te zenden; hij zelf zou dan met het jacht eerst de de kust van Koromandel bezoeken en vervolgens naar Atjeh gaan. Den 1 Mei nam Gravé aan de Afrikaansche kust van den admiraal afscheid en vervolgde ieder zijn weg. Beaulieu werd lang opgehouden en voer eerst vier maanden later kaap Komorin om; hij besloot nu geen tijd meer te verliezen en rechtstreeks naar Tiku te gaan, dat Gravé ook eerst zou aandoen voor hij zich naar Bantam begaf. Door tegenwind en windstilte bereikte hij Tiku niet voor den 2 December 1620, na veel volk verloren te hebben. De Hollanders en Engelschen hadden hier kort te voren hunne factorijen opgebroken, daar de Sultan van Atjeh hun alleen den handel in zijne hoofdplaats wilde vergunnen. Een Malabaar, die hier als tolk van de Engelschen dienst had gedaan, bracht hem een brief door twee manschappen van Gravé's equipage geschreven. Hieruit vernam hij voor een deel hetgeen met den vice-admiraal was voorgevallen en wat wij uit de latere berichten willen aanvullen.

Gravé was in Juli aan de kust van Pageh (Nassau-eilanden, westelijk van Sumatra) aangekomen en had door tegenwind Tiku niet kunnen bereiken, maar een boot met 15 man daarheen gezonden om verversching en drinkwater te bekomen. Dit gelukte ook, maar de boot kon het schip niet weervinden en was dus genoodzaakt naar Tiku terug te keeren, waar de helft der manschappen stierf. De overigen vertrokken op Hollandsche schepen naar Bantam; alleen de tolk bleef in zijn land achter.

De bemanning van l'Espérance had intusschen veel ellende geleden. De eerste kommies, Le Tellier, was zeer ziek geworden en had verlangd dat men hem naar Tiku zou brengen, maar wat Gravé ook beproefde, hij kon die kust niet bereiken. Het volk was gaandeweg zoo door ziekten verzwakt, dat men het schip niet meer sturen kon. In deze nood ontmoette men het Hollandsche schip Leyden,

waarop schipper was de ons welbekende Willem Cornelisz Schouten. Het was geen gelukkig samentreffen. Schouten was schipper geweest op het schip van Le Maire, dat door Coen te Batavia in beslag was genomen, en bij zijn terugkomst te Amsterdam in dienst van de Compagnie overgegaan. Om zijn ijver te toonen, zoo het schijnt, behandelde hij de Franschen als sluikers en toonde niet het minste medelijden met de arme zieken. Na nog andere wederwaardigheden werd l'Espérance in December te Batavia opgebracht. Van de 124 man, waaruit de equipage bestaan had, waren er slechts 29 overgebleven. De Raad van defensie besloot dadelijk het schip met de goederen, zoo als men het had aangetroffen, aan de Franschen terug te geven. Le Tellier verzocht nu aan Coen assistentie om te Bantam peper te koopen. Coen wilde daar eerst niets van hooren, maar de Raad besloot hem dit niet te beletten, mits hij niet meer dan een bepaalden prijs voor de peper gaf, de lasten betaalde die de Raad vast zou stellen en twee derden van het gekochte aan de Hollanders en Engelschen afstond, die elk tien man tot assistentie mede gaven. Kort hierop kregen de Franschen eenige versterking met het jacht l'Hermitage dat Beaulieu hun toezond. In 't laatst van Januari 1621 kwamen zij te Bantam en werden daar welwillend ontvangen [1]. De Pangeran stond hun toe een huis te bouwen en peper te koopen, maar alleen van hem, en onder voorwaarde dat zij er niets van aan de Hollanders en Engelschen zouden afstaan, op verbeurte van lijf en goed. Dat Gravé die voorwaarde aannam, bewijst wel dat hij geen plan had zich aan die van den Raad van defensie te houden. De Pangeran hield echter de peper zoo hoog in prijs, dat de Franschen eerst geen aankoopen wilden doen. Gravé liet nu aan Coen vragen of hij zijn aandeel nog begeerde, indien hij de peper duurder kocht en ontving een ontkennend antwoord. Dit antwoord zal wel een volstrekt verbod zijn geweest om duurder te koopen. Maar toen nu de koop met den Pangeran gesloten was, kwam het uit dat Gravé slechts geld genoeg had om een klein deel van het aangebodene te betalen en daarvan wilde de Pangeran niets hooren. Gravé sloot nu eene overeenkomst met André Joret de Limonaye, een factor van de compagnie van Saint-Malo, die te Bantam was achtergebleven en peper in voorraad had. Limonaye deed hem dien voorraad over tegen afstand van 't jacht l'Hermitage, met eenig geld en goederen.

[1] Le Tellier moest wegens ziekte te Batavia achterblijven en stierf daar kort daarna.

Toen l'Espérance geladen was maakte Gravé aanstalten om naar Atjeh te gaan, waar Beaulieu zich toen bevond. De Raad van defensie had echter gezorgd dat hij hun niet zou ontsnappen, en schip en jacht werden nu door de Hollandsche schepen, die voor Bantam lagen, naar Batavia opgebracht (27 Mei 1621). Hier werd Gravé gelast om volgens overeenkomst twee derden van de lading uit te leveren. Hij weigerde, omdat hij er een hooger prijs voor gegeven had dan de Raad betalen wilde. Nu werden de Fransche officiers aan land in verzekerde bewaring gehouden en begonnen de Hollanders zelven de peper uit het schip te lossen. Men was daar nog mede bezig, toen in den nacht van 16 Juni de Franschen bespeurden dat hun schip in brand stond en aanstonds met de Hollanders die aan boord waren in de booten sprongen om zich te redden, zonder moeite te doen om het vuur te blusschen. De oorzaak van dit ongeval bleef onbekend; de Franschen en Hollanders gaven er elkander weerkeerig de schuld van. De Raad van defensie wilde nu voor de peper aan Gravé den prijs betalen, dien zij, op gezag van Chineezen uit Bantam, beweerde dat hij er voor gegeven had. Maar de Franschman begreep wel dat zijne Regeering hooger schadevergoeding zou kunnen bedingen, en weigerde. Hij zond nu eenigen der zijnen in een prauw naar Atjeh en werd met de overigen door Limonaye daarheen gebracht in het jacht.

Wij verlieten Beaulieu in December 1620 ter reede van Tiku. Men vergunde hem zijne zieken aan land te brengen maar niet om peper te koopen. Hij zond nu het jacht naar Bantam en voer in 't begin van Januari 1621 naar Atjeh. De Sultan, voor wien hij eenige kostbare wapens medebracht, gaf hem een plechtige ontvangst. Iskander was omtrent de verhouding tusschen de Europeërs zeer goed op de hoogte. Hij begreep dus wel, dat hij bij den Franschman instemming zou vinden, als hij zich over de Hollanders en Engelschen ongunstig uitliet, want Beaulieu had reeds vernomen hoe Gravé en de zijnen door hen waren behandeld. Het was hun slechts te doen, zeide de Sultan, om den geheelen Indischen handel in handen te krijgen en daartoe deden zij niets dan rooven en buiten. Hij gunde hun daarom zijn peper niet, zelfs niet voor den hoogen prijs dien hij er voor bepaald had, nadat de Sultan van Bantam de peperranken in zijn gebied had laten uitroeien. Beaulieu antwoordde, dat zij onder den schijn van handel meesters wilden worden, maar wat hem betreft, hij kwam alleen als handelaar en had geen last om iemand het zijne te ontnemen of zich ergens te versterken.

Hoe welgezind de Sultan zich ook toonde, de Franschen bespeurden weldra dat zij de peper geen penning goedkooper zouden krijgen dan de Engelschen of Hollanders. Iskander was zelf een geslepen koopman en gunde anderen geen voordeel. Hij liet zelfs in dezen tijd een schip uitrusten om peper naar Mocha te brengen [1] en scheen die na den komst van Beaulieu nog meer op prijs te houden, zoodat de Raad van defensie besloot de kantoren te Atjeh te lichten [2]. Na de Franschen een tijd land aan de praat gehouden te hebben tot hij begreep niets meer van hen te kunnen halen, stond de Sultan hun eindelijk toe, maar tegelijker tijd ook aan de Engelschen en Hollanders, voor iets lager prijs elk 300 bahar peper aan te koopen. Maar ze kwamen Beaulieu en de Hollanders [3] de helft duurder te staan dan de Engelschen, want hun eenig betaalmiddel was realen die hier niet gewild waren, terwijl de Engelschen hier een goeden voorraad kleeden van Surate hadden aangebracht.

Te vergeefs trachtte Beaulieu den Sultan over te halen hem den handel te Tiku toe te staan. Iskander eischte daarvoor zulk een hooge som, dat hij er geen voordeel in zag. Hij mocht dus hier zijn tijd niet langer verspillen, te meer daar zijn volk in dit klimaat geen leefregels in acht wilde nemen en velen hunne zorgeloosheid met den dood moesten bekoopen. Hij had van de Portugeesche gevangenen, die zich hier bevonden, vernomen dat op het eilandje Lada, dat onder Kedah stond [4], de peper de helft goedkooper te krijgen was dan hier en besloot nu eene poging te doen om daar lading op te doen. Den 24 Juli verliet hij Atjeh en veertien dagen later wierp hij voor Lada het anker uit. Werkelijk groeide hier veel peper, die de Portugeezen te Malaka vroeger voor een lagen prijs opkochten, maar sinds drie of vier jaren was ten gevolge van de strooptochten der Atjehers en de verwoesting van Kedah de peperteelt achteruitgegaan en waren de inwoners hier en op het vasteland zoo schuw geworden, dat zij bij de komst van een schip in de bosschen vluchtten. Wat men nog oogstte, werd nu naar Djambi gebracht om daar te verkoopen. De Sultan van Kedah had zich aan de rivier van Parlis in het binnenland gevestigd [5] en onder bescherming gesteld van den

[1] Coen aan Bewindh., 8 Januari 1621.

[2] Pt. de Carpentier aan Bewindh., 9 Juli 1621; Calendar, III, p. 20.

[3] Coen aan Bewindh., 20 December 1621.

[4] Hij schrijft Pulu Lankawi of Lada, maar Lada is een klein eiland beoosten het grootere Langkawi. Pulu Lada beteekent: pepereiland.

[5] Beaulieu noemt de plaats Ouantchin.

Koning van Siam, die hem zoo men zeide 2000 man te hulp had gezonden en een voorraad rijst, want daar de Atjehers alle vruchtboomen uitgeroeid en alle buffels gedood hadden, heerschte er hongersnood. De panghulu van Lada mocht Beaulieu den handel niet vergunnen zonder toestemming van Kedah, zoodat hij genoodzaakt was een gezant naar den Sultan af te vaardigen. Deze verkreeg zijne toestemming onder beding dat Beaulieu hem een kanon zou afstaan. Maar de Franschen hadden intusschen reeds bemerkt dat er geen peper in voorraad en de nieuwe oogst eerst in December te wachten was. Zoo lang te toeven was niet raadzaam. De sterfte onder het het volk bleef voortduren en de overblijvenden kregen heimwee. Den 12 October keerde dus Beaulieu naar de kust van Sumatra terug, en niet ver van Atjeh het anker uitwerpende, ontving hij weinig geruststellende berichten omtrent zijne landgenooten die van Batavia waren aangekomen. Terwijl hij zich gereed maakte zelf naar Atjeh te gaan, kwam een Engelsch schip op hem af en zond een boot uit, waarin hij tot zijn verbazing een officier van Gravé opmerkte. Het bleek nu dat de vice-admiraal eenige dagen te voren in het jacht van De Limonaye te Atjeh was aangekomen, daar zeer ziek was geworden, en, toen hij Beaulieu niet vond, zich bij den Engelschman, die naar Batavia voer, had ingescheept, om van daar naar Europa terug te keeren. De Franschen gingen nu op Beaulieu's schip over en van hen vernam de admiraal, dat de prauw met manschappen, die Gravé naar Atjeh vooruit had gezonden, door den Sultan was prijs verklaard.

Toen Beaulieu, te Atjeh gekomen, zich over dezen maatregel van geweld beklaagde, werden hem zijne manschappen aanstonds uitgeleverd, maar wat zij aan waarde bij zich gehad hadden, bleef volgens het heerschende recht des Sultans eigendom, omdat zij „als verloren en verlaten lieden" in zijn land waren gekomen. Hij was thans echter gelukkiger in zijne pogingen om vergunning te bekomen te Tiku peper te koopen. Dit werd hem voor 20 dagen toegestaan. Hij haastte zich nu van die vergunning gebruik te maken, en den 1 Januari 1622 was zijn schip te Tiku volladen. Een maand later nam hij met 75 man de terugreis aan en kwam behouden in het vaderland terug [1].

---

[1] Mémoires du voyage aux Indes Orientales du général Beaulieu, dressés par luy-mesme, in (Thévenot's) Relations de divers voyages curieux etc., 2e partie (Paris 1666); Resolutien Gouv. Gen. en Raden Dec. 1620; Documenten betr. den Raad van defensie 1620—21; Brieven van Coen en Carpentier aan Bewindh. 1621—22.

Hoe het met het jacht »l'Hermitage« afliep, dat Limonaye herdoopte in »Petite Espérance«, vernemen wij uit Hollandsche berichten. Den 14 Februari 1622 vertrok het van Atjeh, en werd kort daarna aan de kust van Malaka door een Hollandsch schip in arrest genomen en naar Djambi opgebracht. De Hollandsche factor te Djambi haastte zich evenwel het arrest op te heffen. Limonaye gebruikte toen het jacht een tijd lang om van Djambi uit kleine handelstochten te ondernemen, totdat het vaartuig lek en onbruikbaar was geworden en hij het bij gebrek aan volk moest verlaten. Den dood van eenigen zijner manschappen schreef hij aan de Hollanders toe, met welk recht vernemen wij niet. Maar dat hem onrecht geschied was, blijkt wel daaruit dat Coens opvolger Pieter de Carpentier over 't verlies van zijn jacht met hem in accoord wilde treden, 't geen Limonaye weigerde, daar hij in Frankrijk beter vergoeding hoopte te bekomen. Nog in November 1623 vind ik dat »Guillaume Gautier, zich noemende eerste koopman van de Compagnie van Saint-Malo«, met een jacht voor Djapara lag en van Carpentier een pas verzocht om »op verscheidene kwartieren handel te drijven«, welke pas hem werd toegestaan [1].

De Sultan van Atjeh begon in 1622 in te zien dat hij zijn streng niet te vast moest houden, en toen hij vernam dat de Hollanders en Engelschen te Djambi en elders veel peper bekwamen en misschien ook dat zij last gegeven hadden hun kantoor te Atjeh te lichten, werd hij schappelijker en stelde hen in staat eene lading op te doen. Coen bleef echter bij zijn besluit, en in Maart 1623 werd de Hollandsche opperkoopman Nicolaas de Casembroot teruggeroepen. Op het dringend verzoek van den Sultan liet hij een assistent achter, en de Hollandsche schepen bleven Atjeh bezoeken. De Engelschen bleven in hun factorij, maar eerst na twee jaar, in Mei 1623, kwam hier weder een hunner schepen lading innemen. Hun factor George Robinson was in ongenade gevallen, omdat hij te spaarzaam was met geschenken, en werd toen door een ander vervangen [2].

[1] Nic. de Casembroot aan Coen, uit Atjeh, 18 Febr. 1622. Coen aan Bewindh. 6 Sept. 1622; Carpentier aan dez. 24 Febr. 1623; Uitgaand Briefboek v. Batavia 15 Nov. 1623.

[2] Coen aan Bewindh. 26 Mrt., 6 Sept. 1622; 20 Juni 1623; Nic. Casembroot aan Coen, 18 Febr. 1622; Calendar II, p. 486, 496; III, p. 62, 111, 207 en N.. 328

In 't begin van 1623 ontving de Sultan van Djohor, Hammat Sjah, van Atjeh den genadeslag. Hij had zich in 1618 op 't eiland Lingga gevestigd [1], op een plaats waar hij voor een insluiting door de Atjehers niet behoefde te vreezen. Zijn voornaamste inkomsten trok hij uit den handel op Malaka. De jonken van Siam, Patani, Java, Makassar enz. kwamen te Lingga en te Bintang rijst en andere benoodigdheden brengen, die dan met klein vaartuig naar Malaka vervoerd werden. Coen, die hem nog altijd te vriend hield om den invloed, dien hij bezat op de vorsten ter oostkust van Sumatra, had hem echter reeds meer dan eens doen weten dat hij aan de jonken, die in zijne havens kwamen, geen vrijpas meer zou geven als hij de vaart op Malaka niet naliet. Maar de voordeelen van die vaart waren voor hem een levenskwestie; het heette nu dat hij den steun van Malaka tegen Atjeh te veel noodig had. Toen echter in 't begin van Maart 1623 de Atjehsche vloot naar Lingga in aantocht was, lieten de Portugeezen zich niet aan hem gelegen liggen. Al wat vluchten kon maakte zich in prauwen uit de voeten, en wie achterbleven werden door de Atjehers, nadat zij de nieuwe residentie verwoest hadden, medegesleept. Hammat nam de wijk op het eiland Tambelan beoosten Borneo, waar hij drie maanden later van hartzeer stierf. Zijn neef, de zoon van den vorigen Sultan, werd als zijn opvolger erkend onder den naam van Abdul Djalil Sjah II. Hammats gemalin, eene dochter van den Sultan van Djambi die hij kort te voren gehuwd had, keerde met haar zoontje naar haar vader terug [2].

De Maleische staatjes aan Sumatra's oostkust werden door Iskander nog met vrede gelaten, misschien omdat hij eene botsing met de Hollanders wilde vermijden. Te Djambi had het stelsel van zeeroof, door Coen ingevoerd, de laatsten in 1620 veel last en schade berokkend. Niet alleen hadden Hollandsche schepen te Gresik de jonken, die met peper van Djambi kwamen, gedwongen die voor lagen prijs aan hen af te staan, maar ook de „vrijlieden" van Batavia [3] hadden

[1] Coen zegt: „aen 't eylandt Linga tusschen veel eylanden en droochten, ter plaetse, daer in noot van vluchten can, genaemt *Benauw*" (Penuba?)

[2] A. Soury aan Bewindh. 25 Sept. 1618; Coen aan dez. 6 Sept. 1622; Coen aan den „Coning van Jhoor" en aan „Raja Mora Panglima van Lingga", 1 Mei, 26 Mei 1622; Resol. Gouv. Gen. en Raden 20 Mei 1622; A. Jz. van der Dussen aan Pt. de Carpentier 3 Maart, 14 Maart, 23 Sept. 1623; Pt. de Carpentier aan Bewindh. 5 Januari 1624. Vgl. E. Netscher, De Nederlanders in Djohor en Siak, bl. 31—32.

[3] Zie hiervoor bl. 290.

een van des Sultans jonken geplunderd en verbrand. De factor te Djambi, Adriaen van der Dussen, werd gedwongen hem die schade te vergoeden. Coen was hevig verontwaardigd over dezen gewelddadigen maatregel, maar het geld werd niet teruggegeven. De Sultan begreep echter dat het in zijn belang was Coen te belooven, dat hij zijne jonken met peper voortaan naar Batavia zou zenden. Coen zou op die belofte het kantoor gelicht hebben, indien de Engelschen hem niet in den weg hadden gezeten. Dezen hadden de gunst van den Sultan gewonnen door het voorstel om op een eilandje in de rivier, ter plaatse waar men de vaart op Djambi kon beheerschen, een fort te maken, dat de stad tegen een aanval van de Atjehers kon beveiligen. Maar in 1622 begon het hun, zoo als in al hun factorijen, aan middelen te ontbreken, zoodat zij niet meer van het fort repten. De Hollanders daarentegen werden steeds van kapitaal voorzien en herkregen daardoor hun invloed, terwijl de Engelschen zeer in minachting kwamen [1].

Ook te Indragiri en te Palembang waren Hollanders noch Engelschen meer veilig na de rooftochten der vrijlieden. Hoewel het kantoor te Palembang in 1621 werd opgeheven, ontving de Sultan den koopman Druyff, die in 1622 door Coen werd afgezonden om zich te verontschuldigen over 't gebeurde en hem geschenken te brengen, wel met veel eerbewijs, maar toen kort daarna een Hollandsch jacht hier kwam handelen, werd de bemanning door een Chinees gewaarschuwd niet aan land te gaan, omdat het anders slecht met hen zou afloopen. Te Indragiri werd in 1622 een Hollandsch jacht met geschut en lading verbeurd verklaard, en ook aan de Engelschen zooveel schade berokkend, dat beide natiën hunne factorijen ophieven. De Hollanders bleven echter de plaats bezoeken, omdat nu en dan „goede partijen peper" de rivier afkwamen [2].

Na de verdrijving van Hammat Sjah uit Lingga sloten Palembang en Djambi zich weder nauwer bij elkander aan. In 1623 zond de Sultan van Palembang zijn broeder naar Djambi om de Sultansdochter

---

[1] Brieven gewisseld tusschen de Gouv. Generaals en A. Jz. van der Dussen, factor te Djambi, 1620—23; Carpentier aan Bewindh. 9 Juli 1621; Coen aan dez. 16 Nov. 1621, 6 Sept. 1622; Verhael van eenige oorlogen in Indie (1622) in Kronijk van 't Hist. Gen 1871, bl. 567—69; Calendar II, No. 1174; III, No. 143 (p. 62) No. 264 (p. 111) No 353, 356, 367.

[2] Coen aan Jan Jansz Hoochlant te Palembang, 2 Sept. 1622; Dez. aan Bewindh. 6 Sept. 1622, 20 Juni 1623; Dez. aan A. Jz. van der Dussen te Djambi, 26 Nov. 1622, Claes Pietersz Puyner uit Indragiri aan A. Jz. van der Dussen, 10 Febr. 1623.

voor zijn zoon ten huwelijk te vragen [1]. Zelfs aan de oostkust van 't Maleische schiereiland werden met het oog op aansluiting tegen Atjeh dergelijke verbindtenissen aangegaan. In 1620 huwde de radja van Bondelong (de oudste zoon van den vorst van Ligor) met de zustersdochter en erfgename der vorstin van Patani [2]. Ook de vriendschap der Hollanders werd daar meer dan vroeger gezocht. In 1620 zond de vorstin van Patani een gezant met geschenken naar Batavia, die haar moest verontschuldigen dat zij genoodzaakt was geweest „ten einde haar kust te beveiligen" vrede met Malaka te sluiten [3]. Maar Coen nam die verontschuldigingen niet aan en verlangde dat de Pataneezen de vaart op Malaka zouden staken. Hij begreep echter wel dat hij de Maleiers niet met geweld kon dwingen hunne vaartuigen alleen naar Batavia te zenden, zoolang hij factorijen aan de kust bleef houden, en besloot dus het voordeel dat deze aanbrachten aan zijn wensch om Batavia groot te maken op te offeren [4]. In Mei 1622 werd Druyff uitgezonden om de kantoren te Patani, Sangora, Bondelong, zoowel als die in Siam en Kambodja (waar men zich juist gevestigd had) te lichten. Voor den vorst van Siam was dit een te grooter teleurstelling, omdat hij Coens hulp gevraagd had tegen Kambodja, waar de zoon van den overleden Siameeschen gouverneur zich tot onafhankelijk vorst had opgeworpen. Op zijn verzoek werd een assistent te Ajudhja achtergelaten [5].

Het opheffen van al die factorijen werd door velen afgekeurd. „Mijns bedunkens", zoo liet een hunner zich over Coen uit, „wordt deze man razend en uitzinnig. Ik weet niet wat hij voor heeft, of hij moet geheel Indië te roof willen stellen, maar het zal ons zwaar vallen *van den dag nacht te maken.*" [6] Zelfs Pieter de Carpentier was

---

[1] A. Jz. van der Dussen aan Pt. de Carpentier, 23 Sept. 1623.

[2] G. Fz. Druyff aan Coen, 4 Nov. 1620.

[3] Coen aan Bewindh., 8 Jan. 1621 „Den Atchijnder", voegt hij er bij, „is het dien de Pataners vreezen."

[4] Resol. GG. en Raden, 4 Aug., 16 Dec. 1621.

[5] Koning van Siam aan Coen, 5 Jan. 1622; Coen aan Bewindh. 26 Maart 1622; 20 Juni 1623. — De Siameesche gouverneur in Kambodja wordt genoemd „Prafery Soubhaima de Raya", de zoon Tchesta". Twee Siameesche legers, een te land en een te water, werden naar Kambodja gezonden. Het laatste keerde onverrichter zake terug. Het eerste werd in een hinderlaag gelokt en verslagen. Men zegt dat 17000 man en 250 olifanten aan Tchesta in handen vielen (Brieven van Coen als b.)

[6] Rapport gedaen by verscheyden personen comende vuyt de O. I. (1622) in Kronijk van 't Hist. Gen. 1871, bl. 333. Vgl. het Verhaal van eenige oorlogen in J., aldaar bl. 570, 572.

er blijkbaar niet mede ingenomen. »Door 't lichten van 't kantoor in Siam«, schreef hij aan Bewindhebbers, zijn ons groote uitvoeren naar Japan van hertevellen en sapanhout ontgaan, waaraan de Japanners nu zelven een kapitaal verdiend hebben.« [1]

De verstandhouding tusschen de Hollanders en Engelschen liet te Patani na het accoord een tijdlang niets te wenschen over [2], maar de pertinente bevelen van Coen om den mededinger zooveel mogelijk tegen te werken [3] maakten daar spoedig een eind aan. De Hollanders wisten te beletten dat de Engelschen zich te Sangora vestigden. Daarentegen moedigde de vorst van Ligor hen aan in zijne hoofdplaats eene factorij op te richten. Maar door gebrek aan kapitaal moesten zij niet alleen van dat plan afzien, maar 1622 besluiten ook hunne factorijen in Siam en te Patani op te heffen. [4]

---

[1] Pt. de Carpentier aan Bewindh., 3 Jan. 1624.

[2] Pring bij Purchas, I b, p. 648; Calendar, II, No. 921.

[3] Coen aan G. Fz. Druyff, 3 Juli; Druyff aan Coen, 4 Nov. 1620.

[4] Calendar, II, No. 973, 1013, 1048, 1051, 1069, 1070, 1074, 1099; III, No. 9 p 5; No. 143 p. 62; No. 264 p. 110, 111, No. 368 p. 205; Jan van Hasell te Sangora aan Coen, 4 Oct. 1620.

ABEL JANSZOON TASMAN.

DOOR

MR. CH. M. DOZY.

Het is een vaak herhaalde klacht dat wij veelal in volslagen onkunde verkeeren omtrent de levensgeschiedenis der mannen, die onze geschiedenis luisterrijk en roemvol gemaakt hebben. De tijdgenoot heeft soms enkele anecdotes in de herinnering bewaard, maar de wijze, waaarop de helden onzer historie geworden zijn wat zij tot heil des vaderlands waren, heeft hij meest in het duister gelaten. Van hen, die op staatkundig of maatschappelijk gebied een invloedrijken rol speelden, kennen wij het publieke leven, doch ook zij zijn vaak voor ons oog historische figuren, geen wezens van vleesch en bloed. En zoovelen, die niet in 's lands vergaderzalen, noch op het slagveld hun levenstaak vonden, maar die evenwel het vaderland tot roem verstrekten! Ook hen noemen wij met trots, maar hoe gaarne zouden wij achter hunne namen eene bekende persoonlijkheid zien verrijzen, waar wij den geleerde, den kunstenaar, maar niet den mensch kennen!

Dit laatste moge vaak een vrome wensch blijven, wij winnen er een basis van onderzoek bij, indien wij onzen held niet alleen in het studeervertrek of op zijn atelier, maar ook in zijne huiselijke omstandigheden kunnen gadeslaan.

Op het terrein der kunstgeschiedenis is in de laatste jaren ten deze veel gedaan en ook de mannen der pen kennen wij meer en meer niet langer alleen uit hunne geschriften. Maar een veld, dat nog bijna geheel braak ligt, is dat onzer groote zeevaarders en ontdekkers. Juist, waar de onkunde schier het grootst is. En geen wonder! Zij die de vaderlandsche vlag tot in de verste zeeën lieten wapperen en over den ganschen aardbol den Nederlandschen naam geacht en gevreesd maakten, de grondleggers onzer maritime grootheid, zij waren vaak uit de onderste lagen der maatschappij voortgekomen. Niet in de hofkringen, noch ook in de patriciërswoningen

was het geslacht gebaard, dat in Oost en West de Hollandsche vlag plantte en den Spanjaard aan gene zijde des keerkrings ging bestoken.

De mannen, door de alteratie op het kussen gebracht, verdienden hun zetel ten volle en 's lands belangen waren hun best toevertrouwd. Maar aan hen het beleid, aan anderen de daad. Niet in de Statenvergadering te Dordrecht, maar vóór de wallen van den Briel zagen een Heemskerk, een Tasman zich 't voorbeeld gegeven.

Geen Paulus Buys en zijne medestanders, maar de ruwe gasten van Lumey waren de voorzaten dier dapperen, die »dwars door 't ijs en 't ijzer dorsten sneven.»

De mannen aan 't bewind prezen en beloonden; het volk zong liedjes — ter eere van den veroveraar der zilvervloot het meest, maar wie bekommerde zich om de persoonlijkheid van hem, wien het vaderland zijn behoud, zijne grootheid verschuldigd was?

Wie stelde belang in de mannen, die toch 's lands trots en glorie waren? Een de Ruyter vond zijn biograaf, maar de talooze anderen, wier namen zich in onze historie als verdringen?

Pas de 19e eeuw tracht goed te maken, wat hare voorgangsters verzuimd hebben. Men bewere niet dat de 17e te veel te doen had om zich in de studeercel op te sluiten; dat, waar de arm het zwaard niet kon laten rusten, de hand niet naar de pen kon grijpen. Er waren er genoeg, wien wel de lust, maar niet de tijd ontbrak voor het nageslacht op te teekenen, wat zoo opteekenswaardig was, al moesten er theologische bespiegelingen en strijdschriften voor achterwege blijven!

Ook smale men niet op het »napluizen» van de geschiedenis der voorvaderen, alsof de zucht daartoe alleen zijn grond zou vinden in het zoeken van grootheid in hunne kracht in plaats van in eigen daden. Men miskenne niet aldus het gevoel van dankbaarheid, dat daartoe drijft. Maar niet alleen dit. Meer dan vroeger is men tot het besef gekomen dat men de geschiedenis te beter begrijpt, naarmate men de handelende personen beter kent. En waar levensbijzonderheden te onbelangrijk schijnen om er invloed aan toe te schrijven op het optreden in het openbaar van den betrokkene, kunnen zij dienst doen als bijdrage tot de geschiedenis der toestanden.

Dat wij de stichters onzer koloniale macht zoo weinig kennen, ligt, zooals gezegd, hieraan dat zij veelal van onderaf dienden en door onverschrokkenheid en wilskracht den hoogen rang verwierven, dien zij later innamen. Wat de commandeur wrocht, bracht de in het duister liggende lotgevallen van den matroos in vergetelheid.

Werd deze schipper, dan verhief hij zich eenigszins uit de groote menigte *varentlieden*, omtrent wier beroep men bij het doorbladeren der oude trouwregisters den indruk krijgt, dat het dat der meeste Hollanders dier dagen was, althans van de bewoners van Amsterdam.

Maar pas bij het aanvaarden van den bevelhebbersstaf, was zijn doen en laten van belang voor het welzijn van het gemeenebest; het werd echter ook dan slechts aangeteekend, voor zoover het daarop van invloed was.

De zeventiende eeuw was de groote zeereizen en ontdekkingstochten te gewoon geworden om bijzondere bewondering te gevoelen voor hen die ze ondernamen. Den overwinnaar in een zeeslag mocht zij met een praalgraf eeren, van het planten der vaderlandsche vlag in verre gewesten werd eenvoudig acte genomen. Eene overwintering in de barre Poolgewesten mocht opzien baren; de man, aan wien de expeditie haar behoud verschuldigd was, kon voor ons evengoed N. N. heeten als Willem Barents. Die naam is voor ons een klank.

Het nageslacht denkt er anders over. Het is ons niet genoeg kloeke daden geboekt te zien, wij willen ook wel met de bedrijvers daarvan van aangezicht tot aangezicht kennis maken en ze niet langer als anonymi zien optreden. Onze geschiedenis is geen marionettentheater, alsof het voldoende ware te weten wat er geschied is, zonder de handelende personen anders dan in hun optreden te kennen.

Gelukkig kunnen wij althans eenigszins herstellen wat voorheen verzuimd is. Ook waar van onze archieven — door de laatste vijftig jaren wellicht meer dan in een der vorige eeuwen — veel reddeloos verloren is, is er toch nog veel op te sporen. Al blijft menige gebeurtenis onverklaard, soms stelt eene enkele, schijnbaar onbeteekenende bijzonderheid den persoon, die ons bezig houdt, in een nieuw licht.

Weinige namen zijn zoo luide klinkende op het besproken gebied als die van *Tasman*, den ontdekker van Australië.

Zeer zeker zijn èn Spanjaarden èn Portugeezen waarschijnlijk reeds in het begin der 16e eeuw en stellig vóór 1542 zoover zuidwaarts doorgedrongen; ook de Nederlanders bezochten reeds vroeg de westkust van Nieuw-Holland. [1] Maar de beteekenis van het dusgenaamde Zuidland kwam pas na den tocht van Abel Janszoon Tasman tot haar recht. Hij was de eerste die het onbekende land omzeilde

[1] Zie Early voyages to Terra Australis now called Australia by *R. H. Major* en De reizen der Nederlanders naar het Zuidland of Nieuw-Holland in de 17e en 18e eeuw door *P. A. Leupe*.

en toonde dat het een op zich zelf staand gebied was, dat op grond van zijn omvang als een vasteland moest beschouwd worden en met de omringende eilandengroepen op den naam van werelddeel mocht aanspraak maken. Bleef ook Nieuw-Guinea er op de kaart nog aan vastgehecht, die dwaling heeft pas de 19e eeuw ingezien en hersteld.

Tasman moge niet de eerste reiziger zijn, die Nieuw-Holland betrad, pas sinds hem tellen wij vijf continenten.

En niet alleen zuid- maar ook noordwaarts richtte hij den steven zijner schepen. Droeg zijne kloekheid en volharding aldaar niet even rijke vruchten, het was niet aan hem, maar aan het veld van onderzoek te wijten.

Een Jan Pieterszoon Coen had den grondslag gelegd voor onze macht in de Indische gewesten, Antonie van Diemen betoonde zich de evenknie van zijn voorganger door bevestiging en vermeerdering dier macht overal, waar nut en profijt te behalen scheen. Was zijne landvoogdij het tijdvak der expeditiën tot uitbreiding van handelsbetrekkingen en onderzoek van nieuwe landen, aan dat tijdperk was niet minder nauw verbonden de naam van Abel Janszoon Tasman, met recht de grootste ontdekkingsreiziger der 17e eeuw genoemd.

Het eerst treedt deze in de geschiedenis op in 1639. Toen werd hem het commando opgedragen over één der twee schepen op ontdekking naar de Japansche zeeën uitgezonden. Hoe lang hij toen reeds in Indië vertoefde, blijkt uit eene resolutie van Gouverneur-Generaal en Raden van 4 October 1644. Daarin wordt Tasman's carrière tot dien tijd in korte woorden geschetst en wel met dezen aanhef: *Abel Janszoon Tasman van Lutgegast in Vrieslandt, laest hier weder te lande gecomen den* 11den *October* 1638 *met de fluyt den Engel voor schipper* à *f* 80. Wij leeren hieruit zijne geboorteplaats kennen, het bekende Groninger dorpje en vernemen, dat hij in genoemd jaar *weder* was gekomen en dus niet voor het eerst de verre reis ondernomen had.

Zijne latere lotgevallen zijn in hoofdzaak bekend, maar zijn vroeger leven lag tot dusver geheel in het duister. Dat hij in zulk een onbeduidend plaatsje geboren werd, deed tot geringe afkomst besluiten, maar des te meer belang zal men in den aanvang zijner zeemansloopbaan stellen. Het spreekt immers wel van zelf, dat hij zich daarin verre boven den gemeenen hoop van varensliedeu onderscheiden moet hebben, wilde hij in 1639 maar meer nog in 1642 aanspraak kunnen maken op de leiding van belangrijke expeditiën.

Het is ook mij niet gegeven deze leemte in Tasman's levensbeschrijving geheel aan te vullen; eenig licht kan ik evenwel ten deze ontsteken en daar de eenige bepaalde biographie van 1844 dateert, kan het ook zijn nut hebben, hetgeen omtrent zijn later leven bekend is, kortelijk samen te vatten.

Die biographie is van de hand van prof. G. Lauts, die destijds toen nog weinig over hem geschreven was, zich te dien aanzien zeer verdienstelijk gemaakt heeft. In de bedoelde studie [1] deelt ook hij nog de toen algemeene opinie, dat Tasman in of nabij Hoorn zou geboren zijn. Aanleiding daartoe was zijn *vermeend* uitzeilen op een schip door de Compagnie's kamer dier stad bevracht, gepaard aan het feit dat aldaar nog in deze eeuw eene familie van zijn naam gevestigd geweest is.

Lauts zelf heeft later Lutjegast voor Hoorn in de plaats kunnen stellen; evenwel vond ik het, daartoe gemakkelijk in de gelegenheid zijnde, niet ondienstig na te gaan of de naamgenooten van den grooten zeevaarder wellicht eveneens uit onze noordoostelijke provinciën afkomstig waren. Mij is toen gebleken dat alle Tasman's in de 18e en 19e eeuw te Hoorn woonachtig, afstamden van *Wigger Tasman Corneliszoon*, jongman van Westerblokker die, stadwaarts getrokken, in 1720 aldaar trouwde met *Pietertje Willemsdr*, een Hoornsch meisje. Toen door zijn vader geassisteerd, werd hij bij een tweede huwelijk in 1723 door Grietje Tasman ter zijde gestaan. Dat deze laatste zijne moeder was, blijkt uit het begrafenisregister van Blokker in dato 23 Februari 1724; haar vader Jan Claesz was in 1697 reeds door zijn schoonzoon ten grave gebracht. Meer dan deze data levert het dorpsarchief niet op. Nu de familie op het platteland woonde, is de waarschijnlijkheid evenwel grooter dat zij in die streek inheemsch was.

Stuiten wij voor het thans levend geslacht op bovengenoemden Cornelis, den man van Grietje Jans, terzelfder tijd leefde te Hoorn een andere Cornelis Tasman, die in 1703 [2] overleed en dus onmogelijk identisch met den vader van Wigger kan geweest zijn. Hij was tamelijk vermogend en stond o. a. 1696 in rekening met de Oost-Indische compagnie. In 't huwelijk trad hij in 1687 met Trijntje Tedingh van Berkhout, jongedochter van Hoorn. Hij zelf wordt te dier plaatse jongman van Hoorn, wonende op de oude veermanskaai

[1] Verhandelingen en berigten betrekkelijk het zeewezen en de zeevaartkunde door Tindal en Swart. IV 275.

[2] Begraven 15 Februari Middelkerk 65 *Cornelis Tasman*.

en wat van meer belang is, *Reyerszoon* genoemd. Te vergeefs zocht ik naar zijn doopacte of het huwelijk zijner ouders. Dat deze Reyer Corneliszoon en Diewerke Reyers heetten, vernam ik uit de grafregisters. Twee hunner kinderen werden in 1674 en 1675 te Hoorn gedoopt, nl. Pieter en Trijntje, maar geen Cornelis gaat daaraan vooraf.

Ook deze Tasman's, al is de onzekerheid hier grooter, zullen wel van Westfriesche origine zijn; nazaten van Abel Jansz. zijn zij, naar wij zullen zien, in geen geval.

Er is trouwens ook niets, dat voor bloedverwantschap pleit. Er is over den oorsprong van familienamen al heel wat geschreven en zelf had ik elders aanleiding dit onderwerp te bespreken. Te meer is naar de beteekenis van den naam Tasman gegist, daar volgens Lauts in de geboortestreek van Abel Jansz. patronymen tot in den aanvang dezer eeuw onbekend bleven. Ook te Blokker trouwens kwamen voor het begin der 18e eeuw slechts enkele anderen voor.

Lauts zelf zegt dat de naam bij de visscherij eene beteekenis heeft, maar welke vermeldt hij niet. Lateren deden onzen held van een goochelaar afstammen, die met de tasch loopt. Geen van beide gissingen zal ons juist blijken. Toch lag er eene, voor zoover ik weet niet geopperde veel meer voor de hand.

Het aantal wijzen van ontstaan van stamnamen is legio. Had *Cornelis Dirksz. Havickneus* [1] even als *Jan Lubberts Bocht in den arm* [2] den zijnen aan zijn uiterlijk te danken, anderen kwamen er door hunne hebbelijkheden of onhebbelijkheden minder onschuldig aan.

Gerrit Pieterszoon alias laat draven [3] zal die uitdrukking wel veel in den mond gevoerd hebben; *Dirk Harmes Sopeter* [4] en *Willem Harmens alias Hameter* [5] bekende lievelingsspijzen gehad hebben; compromitteerender [3] was de bijnaam voor *Jan Droghemont* [6], *Hans pislap* [7] en *Jannetje 't wilde wyff*. [8] Maar al waren dergelijke namen geen uitzondering, de meest gewone oorsprong lag toch in uithangbord of gevelsteen. De daarop prijkende afbeelding signaleerde den daaronder wonende het duidelijkst bij zijne medeburgers. Zoo zal

---

[1] Schepenkennis. Amstd. 13 April 1616.
[2] " " 7 Oct. 1632.
[3] Erfgenamen van , oudste grafboek Oude Kerk fol. 101 v° anno 1557.
[4] Register der fugitiven 1568 fol. 4 v°.
[5] Bewijsregister Weeskamer 2 August. 1607.
[6] Rentebockje St. Pieters gasthuis 1469.
[7] Schepenkennis. 23 Octob. 1635.
[8] " 25 Maart 1615.

o. a. de uitdrukking: *het paertshooft een kind onder den arm* [1] den grafmaker, die aldus een overlijden constateerde, niet dan natuurlijk toegeschenen zijn.

In deze rubriek zal men ook in vele gevallen althans, den naam *tasch* wel kunnen rangschikken, dien men nog al dikwijls in de oude registers aantreft. [2] Soms, bij combinaties als *keteltas* [3] en vooral in *zilvertas* [4] verdient een andere uitlegging wellicht de voorkeur.

Maar even goed als de afbeelding op een huis, gaf aanleiding tot den naam hetgeen op een schip was voorgesteld. Een paar voorbeelden mogen hier volgen. Den 8en Maart 1622 werd door Marten Pietersz. jonge rob een spiegelschip van 110 lasten verkocht, genaamd *de jonge rob*. [5] Albert Roos van Hinloopen verkocht 16 Maart 1650 een fluitschip *de Roos* [6] en Jan Pietersz. Wachter zette in 1610 een bootschip genaamd *de Wachter* van de hand. [7] Meent men wellicht dat hier ook wel het schip naar den eigenaar kan voornoemd zijn, welnu ik kan een acte geven, waarin dit zeer onwaarschijnlijk is, daar het den naam van den gezagvoerder geldt. Den 12n Mei 1620 nl. werd het schip *de Joncker* verkocht door schipper Claes Thymansz. Joncker met anderen, vervangende de reeders van dien schepe. [8]

Voor mijne meening dat hetzij Abel Jansz. zelf, hetzij zijn vader hun naamgever vonden in een schip *de tasch*, waarover zij bevel voerden, heb ik echter overtuigender aanwijzing dan deze analoge voorbeelden. In het archief te Hoorn mocht ik eene verklaring vinden in dato 7 November 1640 van *Jan Jansz. van Beets* 49 *jaar oud, gewezen stuurman en Jan Elies van Alcmer, oud* 26 *jaren, hoochbootsman geweest op den schepe genaemt de tasch ten versoucke van Cornelis Gerrits taschman schipper op den voorsz. schepe dat zy met den voorsz. schepe en schipper geweest syn tot Coningsbergen*.

Ook hier kan ik geene bloedverwantschap onderstellen, maar de door mij hier voorgestane en toegelichte naamsafleiding wordt er m. i. de waarschijnlijkste door.

[1] Grafboek Oude Kerk 1573.

[2] Adriaan Cornelisz, Rentebrieven 22 Mei 1582; Symon Cornelisz, begrafenisregister Nieuwe Kerk 1 Sept. 1571; Willem Dirksz, Schepenkenniss. 23 Mrt. 1618 enz.

[3] Barent Evertsz. Rentebrieven 20 Juli 1617.

[4] Jan Claasz. de kaarsemaker Rentebrieven 31 Juli 1562.

[5] Schepenkenniss. in dato.

[6] Van 165 lasten; Schepenkenniss. in dato.

[7] Van 80 lasten; Schepenkenniss. van 22 Sept. 1610.

[8] Schepenkenniss. in dato; ik beroep mij, daar de bewijsplaats ontbreekt niet op van der Aa, die de familie Geelvinck van den gezagvoerder van een aldus genoemd vaartuig doet afstammen. In 1550 komt zij overigens reeds voor.

Het wordt nu evenwel tijd dat wij ons met den persoon zelf van den grooten reiziger gaan bezighouden. Het uitgangspunt zijner levensschets en meteen het vroegste, dat ik omtrent hem kan mededeelen, is zijn tweede huwelijk. [1] De volgende acte van ondertrouw komt voor in de Amsterdamsche kerkinteekenregisters in dato 27 Dec. 1631.

> *Abel Jans van Luttiejast, vaerentgesel, out 28 jaren, wonende in de Teerketelsteech, weduwnaar van Claesgie Heyndricks* en
> *Jannetie Tjaers van Amsterdam*, 21 *jaren out, geassisteerd met hare zuster Geertie Tjaers, wonende in de Palmstraet.* In margine:
> *Dirckie Jacobs de moeder consenteert in 't voorsz. huwelijk, soo Jan Jacobs verclaert.*

Omtrent den bruidegom vernemen wij, dat hij in 1602 of '03 geboren was in het reeds van elders bekende dorpje, voorts dat hij nog geen schipper, maar slechts matroos was en eindelijk dat hij destijds in de smalle, onaanzienlijke Teerketelsteeg woonde.

Van ditzelfde jaar 1631 bezitten wij een register van personele quotisatie, zij 't ook onder anderen naam. Onze varentman behoorde echter blijkbaar tot de smalle gemeente, die in den toen geheven 200sten penning niet werd aangeslagen. Zijn huwelijk met Claesgie Heyndricks is stellig niet te Amsterdam gesloten, althans aldaar niet te vinden. Naar de begrafenisacte dier eerste vrouw is eveneens te vergeefs door mij gezocht en ook de doopregisters gaven noch in de eerste jaren na 1631, noch in de daaraan voorafgaanden eenig licht. Zoo moeten wij ons omtrent Tasman zelf tevreden stellen met hetgeen de acte mededeelt en ons verblijden dat zij, eene exceptie bij tweede huwelijken, den ouderdom vermeldt.

Noch beroep, noch woonplaats geven ons hoogen dunk van 's mans sociale positie op dat tijdstip en wat zijne bruid betreft, schijnt te dien opzichte het huwelijk geene mésalliance geweest te zijn, althans zij kon niet als hij de acte onderteekenen. Eene uitzondering was dit toen wel niet, maar de gedachte aan eene hooge verbintenis en daardoor opklimmen van den maatschappelijken ladder is er door uitgesloten.

Geeft de acte geen houvast om verder naar Tasman's omstandigheden te zoeken, wij kunnen echter trachten te weten te komen in welke

[1] Althans met eenige zekerheid. Verleidelijk is een acte van 24 Juni 1631, waarbij *Abel Jansz* varentman een lichter gen. de drie baersen koopt, maar een huwelijksacte in dato 1 Januari 1622 van Abel Jansz. van Haarlem lichterman, doet ons haar ter zijde leggen.

familie hij zijn tweede vrouw zocht en vond. Het ligt voor de hand allereerst haar doopacte op te sporen. Zij gaf in 1631 op den leeftijd van 21 jaren bereikt te hebben en dus in 1609 of 1610 geboren te zijn. Al te nauw moeten wij dit niet nemen, ook destijds was de leeftijd bij jonge meisjes een kritiek punt. Wij vinden dan ook in de Oude Kerk in dato 10 April 1608 een kind *Jannetje* doopen, wier vader *Tjaert Heyesz* buskruitmaker was. De moeder heette Lutje Klaesdr. en als peet fungeerde Heye Tjaerts, denkelijk de grootvader. Maar is dit de bedoelde acte?

De in het huwelijk van Tasman consenteerende Dirckie Jacobs kan de stiefmoeder geweest zijn, maar dan verwondert het ontbreken van haar huwelijksacte met Jannetje's vader in de Amsterdamsche kerkregisters. Er is nog een andere grond, waarom ik aarzel den buskruitmaker tot Tasman's schoonvader te verheffen.

Blijkens eene straks te vermelden acte had Abel Jansz. een zwager Paulus Barents genaamd en wel, naar het mij gelukte op te sporen door zijne vrouw. Den 21n Juni 1637 nl. traden in ondertrouw:

> *Paulus Barents van Bergen, speldemaker, wonende in de Palmdwarsstraat,* 26 (36?) *jaren oud, vergezeld van zijne moeder Jopken (?) Andries* en *Grietie Tiercse van Workum,* 30 *jaar oud, weduwe van Dirck Lambertsz en wonende als voren.*

De bruid kenden wij reeds uit het huwelijk harer zuster. Haar bruidegom was in beter doen dan men uit zijn ambacht zou verwachten, tenzij hij onverdiend crediet genoot. In 1646 althans nam hij bij de weduwe van Martyn du Gardyn een bedrag van *f* 1680 op, welke schuldbekentenis evenwel pas in 1668 geroyeerd werd. [1] Zijn persoon en huwelijk is overigens voor ons alleen van belang door de vermelding van de plaats van herkomst der bruid. Wij zoeken natuurlijk haar eerste huwelijk op en vinden dit, althans de ondertrouw in dato 19 Augustus 1634:

> *Dirck Lamberts van Loenen, damastwerker,* 25 *jaren oud, wonende in de Palmdwarsstraat* en
>
> *Geerte Tjercx van Amsterdam,* 27 *jaren oud, wonende als voren, met hare zuster Jannetje Tjercx, geene ouders hebbende.*

Onaangenaam worden wij verrast door het verschil der twee acten, wat de plaats van geboorte betreft; immers zulke onjuistheden in officieële stukken stellen alle historische resultaten op losse schroeven. Hier heeft het echter voor ons dit praktisch gevolg, dat ook Jannetje

[1] Schepenkennis in dato 8 Dec. 1646; royement 16 Januari 1668.

evengoed te Workum als aan deze zijde der Zuiderzee kan geboren zijn, immers hare acte van ondertrouw verdient evenmin vertrouwen als die harer zuster. Het ontbreken der huwelijksacte van Jannetje Jacobs behoeft ons dan niet te verontrusten, wij behoeven in haar niet de stiefmoeder van Jannetje Tjercks te zien en eindelijk krijgen wij in de volgende acte een nieuwen candidaat voor het schoonvaderschap van Abel Tasman:

Tjaerdt Herckis van Worcum voor hem zelf en in naam van Adriaen Herckis zijn broeder, verkoopt 26 Juni 1630 een huis in de Goudsbloemdwarsstraat, ten noorden van 't huis de Wildeman.

Wij kunnen dus niet met zekerheid de familie aanwijzen, waartoe Tasman door zijn tweede huwelijk in betrekking trad, de hoofdzaak echter is dat zij evenals hij zelf tot de mingegoeden behoorden en dat wij ons dus de omgeving kunnen voorstellen, waaruit de groote zeevaarder zich heeft opgewerkt.

Dat evenwel armoede was uitgesloten, leert ons het testament dat »d'eerbare Jannetje Tjercks, huysvrouw van Abel Jansz. Tasman, poorterse«, den 18n December 1636 vóor notaris Pieter Barcman passeerde.[1] Zij lag toen ziek te bed nochthans, volgens de gebruikelijke formule, »haar memorie, ende verstand wel gebruyckende, naar 't uyterlyck bleeck.« De notaris moest evenwel de acte te haren huize opmaken en zoo vernemen wij dat dit gelegen was op den hoek der Palmdwarsstraat aan de Braeck. Zij woonde dus niet meer in de Teerketelsteeg, zoo althans bij haar huwelijk Abel's verblijf aldaar tot echtelijke woning was ingericht. De inhoud der uiterste wilsbeschikking was als volgt:

Mocht de testatrice »sonder eenighe descendenten afflyvich« worden, dan legateerde zy aan de arme gemeente van de gereformeerde religie »alhier« hondend gulden en even zooveel aan 't arme weeshuys »deser stede«; tot eenige en universeele erfgename in alle hare overige goederen institueerde zij hare zuster Geertje Tjercks. Als getuigen fungeerden Jan Willemsz. van Leuven, schoolmeester en Jan Jansz., sydedamastwercker.

Geen woord dus over haar man noch ook over de stiefdochter, die Tasman waarschijnlijk, naar wij zien zullen, ten huwelijk had aangebracht. Wij zouden aan een minder gewenschte verhouding tusschen het echtpaar kunnen denken, ware 't niet dat Abel later aan Jannetje, die bovenstaand testament vooreerst nog niet metterdood bekrachtigde,

[1] Ik ben deze acte aan de aanwijzing van mijn vriend de Roever verschuldigd.

een groot gedeelte van zijn fortuin had nagelaten. Nu komt het ons waarschijnlijker voor dat Tasman eeu groote tocht, wellicht naar Indië had ondernomen en zulk eene scheiding was te vaak er eene voor altoos, dan dat men den afwezige zijn vermogen zou nalaten met passeering van nabijzijnde bloedverwanten. Mogelijk maakten deze ook misbruik van het op reis zijn van Tasman om pressie uitteoefenen, in allen gevalle ligt zijn afwezigheid, behoudens tegenbewijs, voor de hand.

Wij behoeven haar niet te verlengen tot na zijne groote reizen. Dit blijkt reeds uit de bovenaangehaalde woorden der resolutie van 1644. Maar 25 Maart 1638 [1] ontmoeten wij hem bovendien te Amsterdam en wel vóór Schepenen. Hij verscheen daar met Broer Tjaerts, varentman en Pouwels Barentsz., speldemaker, zijne zwagers mogen wij wel gissen, met de bedoeling een huis in de Palmdwarsstraat te verkoopen aan Andries Barents, eveneens een speldemaker. De koopsom was reeds bepaald op *f* 500, maar om welke reden dan ook ging de transactie niet door en werd de conceptacte geroyeerd. De quasiverkoopers bleven eigenaars tot 16 Augustus 1650, toen de laatstgenoemde zwager van Tasman, mede uit diens naam (in Oostindië zijnde), het huis toch nog aan bovengenoemden Andries overdroeg.

Niet lang na de vergeefsche tocht naar de Schepenbank moet Tasman naar Java uitgezeild zijn. Hij deed dit niet van Hoorn uit, zooals men tot dusver algemeen zonder nader onderzoek aannam. De heer Hingman had de goedheid mij op mijn aanvraag medetedeelen, dat de Engel tot de schepen behoorde, in 1638 door de Kamer van Amsterdam uitgerust. Daarmede is de laatste gewaande betrekking van Tasman tot Hoorn verbroken.

De reis duurde toen lang; naar wij weten betrad hij den 11n October 1638 opnieuw den Indischen bodem. Waarschijnlijk zag het vaderland hem niet terug, maar destemeer hoorde het van hem. En mochten zijne ontdekkingen hem door den tijdgenoot niet tot eer en roem toegerekend worden, voor het nageslacht staat zijn naam destemeer op den voorgrond in de Indische geschiedenis.

In 1638 treedt hij in die geschiedenis op en hetgeen hij sinds dien tijd gewrocht heeft, is in meerdere of mindere mate bekend geworden. Daar veel daarvan echter aan 't licht is gekomen, nadat prof. Lauts zijne bovengeciteerde biographie schreef, zij het mij vergund een en ander hier nogmaals samentevatten en in herinnering te brengen.

Zoodra de Nederlandsche macht in den Indischen archipel geves-

---

[1] Kwijtscheldingregister N. fol. 83 v°.

tigd was, trachtten ondernemende landvoogden in nog verder gelegene onbekende streken profijt voor de Compagnie te vinden. Prikkelde het volslagen gebrek aan kennis van het Zuiden, den steven derwaarts te richten, in 't Noorden was er meer kans op voordeel. Het machtige rijk van den groot khan, het veelbesproken Cathay had na de reizen van Marco Paolo en anderen eeuwenlang aller verbeelding opgewekt. De goud- en zilverschatten van Amerika, de specerijen van Indië hadden het op den achtergrond gedrongen, maar daarom nog niet doen vergeten. Reeds in 1609 hadden de Nederlanders den weg naar Japan gevonden en er handelsbetrekkingen aangeknoopt, maar het land zelf was dertig jaar later nog een volslagen terra incognita.

In 1635 zond zekere Willem Verstegen van daar een rapport naar Batavia, waarin beweerd werd dat op 37½° N.B. ten oosten van Japan een eiland zou liggen, buitengewoon rijk aan edele metalen.

Niet vóór 1639 gaf dit rapport aanleiding tot het uitrusten eener expeditie. Twee schepen werden toen uitgerust, *de Engel* en *Gracht* onder commando van *Matthys Hendriksz. Quast* en onzen *Tasman*. Opperbevelhebber was evenwel eerstgenoemde. De ontvangen instructie werd trouw opgevolgd en zelfs 600 in plaats van 400 mijlen oostelijk van Japan tusschen den 37sten en den 46sten breedtegraad gekruist. Verder dan een hunner voorgangers drongen zij aldus in den Grooten Oceaan door, maar waar geen eilanden lagen, konden zij er geen vinden. Hun was gelast bij gunstigen wind langs de kust van Tartarye en Korea terugtekeeren en anders met den zuidoostpassaat huiswaarts te komen, tenzij rechtstreeks of over Thaiwan (Formosa). In het laatste geval konden zij de Ladronen eilanden bezoeken.

Den 1en November kwamen de twee schepen na hun mislukten tocht oostwaarts te Japan terug, zeilden er langs de kust, die nauwkeurig opgenomen werd, voeren door de van Diemenstraat de Chineesche Zee binnen en bereikten eindelijk het destijds door de onzen bezette Formosa. Van 90 koppen was de bemanning tot 52 geslonken.

Was het doel, dat men zich voorgesteld had, niet bereikt, onvruchtbaar was daarom de tocht niet geweest. Behalve de meerdere kennis der Japansche kust leidde zij tot de ontdekking van twee groepen kleine eilanden op 26½° en 27° N.B., die toen naar de twee schepen der expeditie voornoemd werden, maar die thans onder den Japanschen naam van *Bonin Sima* een belangrijk handelsstation vormen op de vaart naar dat eilandenrijk.[1]

---

[1] De reis van 1639 is uitvoerig beschreven door *P. F. von Siebold* in zijne *Ge-*

Indischen archipel ondernomen en daarbij ook Nieuw-Guinea bezocht. Het ligt voor de hand dat al spoedig ook de meer zuidelijke kust werd aangedaan en waarschijnlijk had dit reeds tusschen 1511 en 1529 plaats. Althans in 1542 was het bestaan van het latere Nieuw-Holland bekend. Dit bleef echter vooreerst een volslagen terra incognita; een stuk kustland kende men, maar men was er ver van verwijderd dit als een gedeelte te beschouwen van het gezochte Zuidland, voor zooverre dit werkelijk bestond.

Ook de Nederlanders waren er reeds spoedig na hunne komst in Indië op bedacht om in die richting ontdekkingstochten te doen.[1] Vond men al geen tegenhanger van het rijke Zuidamerika, men kon eene route verkrijgen om den Spanjaard in Peru onverwacht te bestoken en vandaar rijke buit te halen.

Reeds in 1606 werd schipper *Willem Jansz.* met het *Duyffken* uitgezonden tot »het ontdecken van het groote land van Nova Guinea en andere onbekende Oost- en Suyderlanden.« Het journaal van dezen tocht is verloren geraakt, en wij weten dan ook daaromtrent niet veel meer dan dat hij zich tot 13¾ graad Z.B. uitstrekte, en dat de kusten van Nieuw-Guinea geexploreerd en de golf van Carpentarie ontdekt werd.

In 1616 deed *Dirk Hartochsz.* met het schip *de Eendracht* de westkust van Nieuw-Holland aan en wel op de uitreis naar Indië; nog geen vier jaar later was hij reeds door drie anderen gevolgd. De zaak begon dan ook èn in Patria èn te Batavia de aandacht te trekken en werd daarover gecorrespondeerd. In 1620 werd zelfs aan een beraamden tocht begin van uitvoering gegeven; het ontmoeten echter spoedig na de uitreis van twee ontredderde schepen, waaraan hulp verleend moest worden, deed het gunstige jaargetijde voorbijgaan zonder dat men zijn doel bereiken kon. Aan de naar Indië vertrekkende schepen werd in hetzelfde jaar en later de instructie medegegeven om, weêr en wind dienende het dusgenaamde *land van de Eendracht* aan te doen, althans in het gezigt te loopen. Dit was oorzaak dat in de volgende jaren herhaaldelijk berichten omtrent de westkust verkregen werden en deze allengs stuksgewijze meer bekend werd. In 1622 bracht het schip de Leeuwin, in 1623 het jacht Arnhem die berichten aan, Nuytsland en de Wittsland dateeren aldus van 1627 en 1628.

Onder gouverneur-generaal van Diemen werd eindelijk weder een expeditie bepaaldelijk tot ontdekking uitgerust. In 1636 werden twee jachten uitgezonden met last de kust van Nieuw-Guinea, dat men

[1] Zie de op blz. 310 genoemde bronnen.

niet als een afzonderlijk land kende, langs te varen om daarna zuidwaarts die te volgen tot Eendrachtsland, van waar de thuisreis moest ondernomen worden. Overeenkomstig deze instructie werd de tocht werkelijk volvoerd. Men stelde zich evenwel met de verkregen resultaten niet tevreden. In December 1641 schreef van Diemen aan den Raad der Zeventienen over zijn voornemen tot nadere ontdekking van het Zuidland, die hij wenschte op te dragen aan »den vermaerden piloot« Frans Visscher. Toen echter 14 Augustus 1642 de expeditie van Batavia uitzeilde, was het onder commando van onzen Tasman, wien Visscher toegevoegd was. Zij bestond uit de jachten de Heemskerk en de Zeehaen, bemand met 110 koppen. Een der schippers was Ide Tjercksen, een naam die aan de vrouw van Tasman herinnert. Deze laatste was, naar het in de betrokken resolutie heet, »tot dese ontdeckingh seer genegen.«

Het zou ons te ver voeren hem voet voor voet op deze reis te volgen. Genoeg, dat hij van Mauritius uit, waarheen eerst koers gezet was om in gunstige windrichting te komen, zuid- en daarna noordoostwaarts zeilde, dat hij aldus in 't begin van December van Diemensland ontdekte en van daar Nieuw-Zeeland bereikte. Dit noemde hij *Statenland* in de meening dat het samenhing met het zuiden van Amerika en daarmede het uitgestrekte Zuidland vormde, welks bestaan men boven twijfel verheven achtte. Verscheidene eilandengroepen kreeg men, noordwaarts varende, in 't zicht en eindelijk den 1n April Nieuw-Guinea. Noordwaarts om kwam men spoedig in meer bekende gewesten en den 15n Juni 1643 te Batavia weder voor anker. Zoo was dan voor het eerst Nieuw-Holland, op de kaart van Tasman *Compagnie's Nieuw-Nederland* genaamd, omzeild en daarmede het bestaan van een vasteland geconstateerd, welks omvang den naam van eiland buitensloot.

De tijdgenoot wel is waar besefte niet de beteekenis van de reis van 1642 op '43. Het eerst wordt over deze gehandeld in een werk dat van 1669 tot 1674 verscheen [1]. Daarna gaf *Valentijn* in zijn bekend werk (1724—1726, Dl. III, 2) eene vrij uitvoerige beschrijving, door prentjes opgeluisterd.

In 1860 werd eindelijk door J. Swart het oorspronkelijk journaal van Tasman zelven in extenso uitgegeven met de hem verstrekte instructiën. De waarde dier uitgave wordt aanzienlijk verhoogd door de daaraan toegevoegde kaart, waarschijnlijk van de hand van Visscher

[1] *Dirk Rembrantsz van Nierop's* Eenige oefeningen in godlycke, wiskonstige en natuerlycke dingen. *Zie* Tiele's Bibliographie 1084 in voce.

of althans van een bij de expeditie betrokken tijdgenoot. Omtrent de waarde van het door Swart gebruikt manuscript en andere bewaard gebleven handschriften stelde P. A. Leupe in 1872 een uitvoerig onderzoek in [1]. Reeds in 1856 [2] had deze op het aandeel gewezen, dat Visscher aan de expeditie had en met betrekking tot haar zijn naam naast dien van Tasman gesteld.

Hetgeen omtrent de nieuw ontdekte landen bericht werd, luidde niet veelbelovend; evenwel was men nog te weinig in het binnenland doorgedrongen, om te weten of der Compagnie daaruit voordeel te wachten was en of, zooals van Diemen in zijn rapport over den tocht hoopte, daarin „een rycke silver ende gout mine” gevonden werd „tot soulaes van de gemeene participanten ende eere der vinders”. In allen geval zette men het aangevangen onderzoek met volharding voort. Ruim een half jaar [3] na hunne terugkomst zeilden Tasman en Visscher opnieuw uit, nu met drie schepen, de Limmen, de Zeemeeuw en de Brak.

Het doel was nu minder omvangrijk dan twee jaar te voren, daar het hoofdzakelijk te doen was om te constateeren of Nieuw-Guinea al of niet met het Australische vasteland verbonden was. De instructie voor dezen tocht is reeds in 1844 gedrukt [4], maar omtrent de bijzonderheden weten wij slechts weinig, daar de kaarten en journalen, hoewel naar het vaderland gezonden, thans niet meer te vinden zijn. Op de bovengemelde kaart van de reis van 1642 is echter ook de twee jaar later gevolgde route aangegeven. Bovendien hebben wij het rapport in de officieële missiven der regeering te Batavia naar Patria. Hieruit blijkt dat de golf van Carpentaria beter werd opgenomen en de geheele Noordkust van Nieuw-Holland nieuw in kaart werd gebracht. Wat echter betreft de afscheiding van dit laatste van Nieuw-Guinea werd geen doorgaand kanaal gevonden, maar alleen een „groote spatieuse bocht of golff'he gelyck de Caerte ende Journalen by desen gaende, uitwyzen.” De dwaling dat er geen doorvaart bestond, werd dus bestendigd om pas in 1770 te verdwijnen [5].

In belangrijkheid moet de tweede tocht van Tasman zeker voor de eerste onderdoen, maar beiden vullen elkander aan en breidden de kennis van de oppervlakte der aarde meer uit dan eenige andere

[1] Bijdragen voor Vaderl. Geschieden. en Oudheidkunde, N. R, VII, 254.

[2] Bijdrag. tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrl.-Indië, IV, 123.

[3] Den 30en Januari 1644.

[4] Verhandel. en Berigten betrekkel. het Zeewezen en de Zeevaartkunde, N. V., IV, 65.

[5] De Torresstraat was wel in 1606 reeds doorgevaren, maar dit schijnt niet bekend geworden te zijn.

reis in de voorafgaande honderd jaren gedaan had. In de naaste gevolgen was zeker de ontdekking van Amerika veel gewichtiger geweest dan deze van het vijfde werelddeel. Maar van Diemen wist nog niet wat dit in zijn schoot verborg en achtte het dan ook „qualyck aannemelijck dat in soo grooten land dat onder verscheyden climaten leydt” niets van voordeel te vinden zou zijn.

Pas onze leeftijd zou hem gelijk geven, maar ook al ware dit vroeger geschied, zou hij er niet meer door getriomfeerd hebben. Reeds in 1645 overleed hij en zijn opvolger, Cornelis van der Lyn, trad niet in zijne voetstappen Maar keeren wij tot Tasman terug. In Augustus 1644 was hij te Batavia geretourneerd. Hij schijnt er, voorloopig althans gebleven te zijn. Toen in October 1644 eene expeditie uitgerust werd om de Spaansche zeilschepen van Amerika naar Manilla komende aan te vallen [1], werd daarbij gebruik gemaakt van „seker nieuw passagie ende vaarwater” daartoe bij den schipper-commandeur Abel Janszoon Tasman ende Piloot-Mayor Franchoys Jacobsz. Visscher voorgedragen. Alleen laatstgenoemde werd echter daartoe uitgezonden en wel naast Maerten Gerritsz. de Vries.

Van Tasman hooren wij in de eerstvolgende vier jaren niets. Het tijdperk der groote ontdekkingstochten was met van Diemen gesloten en hij had eene te roemrijke loopbaan achter zich om in aanmerking te komen voor de leiding van kleine expeditiën. Den 14en Mei 1648 werd hij eindelijk met acht schepen naar de Manilla's gezonden met last om aldaar op het Spaansche zilverschip te loeren, den vijand zooveel mogelijk afbreuk te doen en daarna naar Siam te zeilen. Reeds herhaaldelijk was gepoogd den handel der Chineezen op de Manilla's te fnuiken, men hoopte thans afdoende dit doel te bereiken. Maar hoewel de onzen eene landing ondernamen, tal van dorpen en kloosters vernielden en een rijken buit met zich voerden, waren dit toch geen voordeelen van blijvend belang, die in den staat van zaken op den duur verandering brachten. Een geweldige storm deed een onzer schepen vergaan en was het behoud voor het Spaansch zeilschip. Weldra deed het bericht van den in Europa gesloten vrede de vijandelijkheden staken en dit maakt het te meer waarschijnlijk dat Tasman de laatste jaren van zijn leven als ambteloos burger te Batavia sleet

De tocht van 1648 had voor hem onaangename gevolgen. Door drift verleid, had hij nl. op het eiland Bavianw een zijner schepelingen

[1] Resolutie van 17 October 1644, Bijdr. Taal-, Land- en Volkenkunde van Neerl.-Indië, IV, (1856) 131.

of althans van een bij de expeditie betrokken tijdgenoot. Omtrent de waarde van het door Swart gebruikt manuscript en andere bewaard gebleven handschriften stelde P. A. Leupe in 1872 een uitvoerig onderzoek in [1]. Reeds in 1856 [2] had deze op het aandeel gewezen, dat Visscher aan de expeditie had en met betrekking tot haar zijn naam naast dien van Tasman gesteld.

Hetgeen omtrent de nieuw ontdekte landen bericht werd, luidde niet veelbelovend; evenwel was men nog te weinig in het binnenland doorgedrongen, om te weten of der Compagnie daaruit voordeel te wachten was en of, zooals van Diemen in zijn rapport over den tocht hoopte, daarin „een rycke silver ende gout mine" gevonden werd „tot soulaes van de gemeene participanten ende eere der vinders". In allen geval zette men het aangevangen onderzoek met volharding voort. Ruim een half jaar [3] na hunne terugkomst zeilden Tasman en Visscher opnieuw uit, nu met drie schepen, de Limmen, de Zeemeeuw en de Brak.

Het doel was nu minder omvangrijk dan twee jaar te voren, daar het hoofdzakelijk te doen was om te constateeren of Nieuw-Guinea al of niet met het Australische vasteland verbonden was. De instructie voor dezen tocht is reeds in 1844 gedrukt [4], maar omtrent de bijzonderheden weten wij slechts weinig, daar de kaarten en journalen, hoewel naar het vaderland gezonden, thans niet meer te vinden zijn. Op de bovengemelde kaart van de reis van 1642 is echter ook de twee jaar later gevolgde route aangegeven. Bovendien hebben wij het rapport in de officieële missiven der regeering te Batavia naar Patria. Hieruit blijkt dat de golf van Carpentaria beter werd opgenomen en de geheele Noordkust van Nieuw-Holland nieuw in kaart werd gebracht. Wat echter betreft de afscheiding van dit laatste van Nieuw-Guinea werd geen doorgaand kanaal gevonden, maar alleen een „groote spatieuse bocht of golff'he gelyck de Caerte ende Journalen by desen gaende, uitwyzen." De dwaling dat er geen doorvaart bestond, werd dus bestendigd om pas in 1770 te verdwijnen [5].

In belangrijkheid moet de tweede tocht van Tasman zeker voor de eerste onderdoen, maar beiden vullen elkander aan en breidden de kennis van de oppervlakte der aarde meer uit dan eenige andere

[1] Bijdragen voor Vaderl. Geschieden. en Oudheidkunde, N. R, VII, 254.

[2] Bijdrag. tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrl.-Indië, IV, 123.

[3] Den 30en Januari 1644.

[4] Verhandel. en Berigten betrekkel. het Zeewezen en de Zeevaartkunde, N. V., IV, 65.

[5] De Torresstraat was wel in 1606 reeds doorgevaren, maar dit schijnt niet bekend geworden te zijn.

...melden dag metterdood bekrachtigd. De
...hef heeft voor ons geen belang dan dat
...gewesen commandeur in dienst der E. Compie
...er stadt Batavia" ziek was, althans "naer den
... hem herinnerd aan "de broosheyt des leevens"
...luiten tot het neêrschrijven van zijn uitersten wil
...g van alle vroeger door hem onderteekende testa-
...llen, legaten ende "mackagiën". Daar dit de gebruike-
... was, is het minstens onzeker of Tasman ooit vóór dien
...ment gemaakt had.

...jne erfgename benoemde hij zijne "beminde huysvrouw
... Tierx", aldus bewijzende dat deze in 1636 haar uitersten
...t metterdood bekrachtigd had. Wij herinneren ons dat in desen
... sprake was van "den beminden man" van testatrice en de
...ing dat hij destijds op eene verre zeereis was, verklaart zijn
...passeerd worden slechts ten halve.

Hoe dit ook zij, Tasman passeerde in 1657 om harentwille anderen. Immers mocht zij na zijn dood hertrouwen (zij was toen 47 jaren oud), dan moest zij de helft van zijn nalatenschap afstaan aan de kinderen van zijne dochter *Claesjen*, zoowel die uit haar eerste huwelijk als die uit het latere met *Sr. Jacob Breemer*. Dat er van passeeren sprake was, blijkt uit de strafbepaling dat, ingeval die kinderen of hunne moeder het testament zouden willen "querelleren ende in disput trecken" of wel van de weduwe inventaris der nalatenschap zouden eischen, hunne helft zou gereduceerd worden tot een kindsgedeelte d. i. een kwart. Die helft zou niet alleen ter sprake komen in gevalle van een tweede huwelijk van Joanna Tiercx, die wij voorheen als bruid van den varentman Jannetje hoorden noemen. Na haar dood zou zij in allen gevalle den gemelden kinderen toevallen. Met de andere helft kon de weduwe doen en handelen "als haere eyge vrye goederen".

Het slot van het testament schijnt dit laatste te weêrspreken, althans daar worden de kinderen van Claesjen tot erfgenamen benoemd. Duidelijk is dit niet en het ware dan ook beter geweest, indien de oud-commandeur door den notaris de acte had laten opmaken in plaats van dit zelf te doen en ze hem daarna "beslooten ende op vier plaetsen besegelt" te overhandigen.

...moeite niet ontzag om, daar het schrift der authentieke copie te moeielijk te ontcijferen was voor een klerk, het geheele testament eigenhandig voor mij te copieeren.

zonder proces eigenhandig opgehangen. Bij zijne terugkomst te Batavia werd hij deswegens door den Raad van Justitie den 23sten November 1649 "van zijn ambt, kwaliteit en gage gesuspendeerd ter discretie van den edelen Heer Gouverneur-Generaal" en veroordeeld om "in openbare vierschaar met ongedekten hoofde te verklaren dat hij Coenraad Janssen (van Amsterdam) onnoozel en ten onregte, ook extra judicieel, buiten alle forma van proces, uit eigen believe, zelf in persone" had opgehangen. Bovendien werd bij resolutie van G.G. en Raden in den kerkeraad te Batavia een ander ouderling in zijne plaats, die hij sinds Januari 1648 bekleedde, [1] gesteld.

De suspensie duurde niet lang. Den 1en Januari 1651 werd Tasman "op zijn instantelijk verzoek en dewijl hij de Compagnie in diverse gewesten goede diensten heeft gedaan en voortaan nog doen kan" in zijne betrekking en gage van schipper-commandeur hersteld en wel reeds met ingang van 20 September 1650, toen hij weder in dienst der compagnie was getreden [2]. Dat hij in 1650 in Indië was, zou ook gebleken zijn uit de boven medegedeelde verkoopacte [3] van het hem mede toebehoorende huis in de Palmdwarstraat.

Nog hooren wij iets omtrent hem in het laatst van het volgende jaar. Onder de brieven gevonden in de particuliere bagage van den gewezen directeur François Caron was ook blijkens de notulen der Zeventienen van 3 October 1651 eene missive van Abel Janszoon Tasman. Men besloot "omme haer daer op te informeren en der Vergadering nae ontfangh derzelve haar bericht te laten toecomen."

Na dit onbeteekenende bericht vernemen wij niets meer omtrent Tasman vóór zijn dood. Of hij na 1638 niet meer in het vaderland teruggekeerd is, is onzeker en ook niet waarschijnlijk. Hij was gezeten burger van Batavia en had er een aanzienlijk grondbezit. Hij woonde er op de Tygersgracht [4], de aanzienlijkste der stad en behoorde er blijkbaar tot de gegoede ingezetenen.

Wanneer hij er overleden is, is onzeker, maar den 10n April 1657 maakte hij het navolgende testament, hetwelk in dato 22 October 1659 ter Weeskamer geregistreerd werd [5]. Waarschijnlijk heeft hij

---

[1] Volgens Lauts, die wel weet dat hij die betrekking tot November 1849 bekleedde, maar over de afzetting geheel zwijgt!

[2] Van Dijk, Neêrland's vroegste betrekkingen met Borneo enz. enz., 1862, p. 300, sq.

[3] Blz. 318.

[4] Zie Lauts bovengeciteerde levensbeschrijving, waar Tasman's grondbezit (288 morgen) beschreven wordt.

[5] Ik heb hiervoor den heer van der Chijs te Batavia dank te zeggen, die de

het dus kort vóor laatstgemelden dag metterdood bekrachtigd. De gewone breedsprakige aanhef heeft voor ons geen belang dan dat daaruit blijkt, dat de »gewesen commandeur in dienst der E. Compie en wonende buyten der stadt Batavia« ziek was, althans »naer den lichaeme«. Dit had hem herinnerd aan »de broosheyt des leevens« en hem doen besluiten tot het neêrschrijven van zijn uitersten wil met tenietdoening van alle vroeger door hem onderteekende testamenten, codicillen, legaten ende »mackagiën«. Daar dit de gebruikelijke formule was, is het minstens onzeker of Tasman ooit vóor dien eenige testament gemaakt had.

Tot zijne erfgename benoemde hij zijne »beminde huysvrouw Joanna Tierx«, aldus bewijzende dat deze in 1636 haar uitersten wil niet metterdood bekrachtigd had. Wij herinneren ons dat in dezen geen sprake was van »den beminden man« van testatrice en de gissing dat hij destijds op eene verre zeereis was, verklaart zijn gepasseerd worden slechts ten halve.

Hoe dit ook zij, Tasman passeerde in 1657 om harentwille anderen. Immers mocht zij na zijn dood hertrouwen (zij was toen 47 jaren oud), dan moest zij de helft van zijn nalatenschap afstaan aan de kinderen van zijne dochter *Claesjen*, zoowel die uit haar eerste huwelijk als die uit het latere met *Sr. Jacob Breemer*. Dat er van passeeren sprake was, blijkt uit de strafbepaling dat, ingeval die kinderen of hunne moeder het testament zouden willen »querelleren ende in disput trecken« of wel van de weduwe inventaris der nalatenschap zouden eischen, hunne helft zou gereduceerd worden tot een kindsgedeelte d. i. een kwart. Die helft zou niet alleen ter sprake komen in gevalle van een tweede huwelijk van Joanna Tiercx, die wij voorheen als bruid van den varentman Jannetje hoorden noemen. Na haar dood zou zij in allen gevalle den gemelden kinderen toevallen. Met de andere helft kon de weduwe doen en handelen »als haere eygo vrye goederen«.

Het slot van het testament schijnt dit laatste te weêrspreken, althans daar worden de kinderen van Claesjen tot erfgenamen benoemd. Duidelijk is dit niet en het ware dan ook beter geweest, indien de oud-commandeur door den notaris de acte had laten opmaken in plaats van dit zelf te doen en ze hem daarna »besloten ende op vier plaetsen besegelt« te overhandigen.

moeite niet ontzag om, daar het schrift der authentieke copie te moeielijk te ontcijferen was voor een klerk, het geheele testament eigenhandig voor mij te copieeren.

Claesjen was natuurlijk eene dochter uit Tasman's eerste huwelijk. Haar tweede man wordt in het werk van Valentijn herhaaldelijk genoemd, in 1663, 64, 66 en 67 als schepen van Batavia [1]; in 1660 en 61 als weesmeester [1], in 1665 als rendant van Chineesche boedelmeesters [1], in 1665, 66 en 69 als een dezer laatsten [1]. Den naam van haar eersten man kennen wij uit een legaat door Tasman vermaakt aan *Abel* zijn „dochters sone verweckt by sal^{r} Mr. Philip Heylman in syn leeven opper..... gier des casteels Batavia nl. een goude cop van vier realen swaerte met een degen met silver gevest." Naar dezen Philip Heylman heeft de heer Hingman de goedheid gehad voor mij in het Koloniaal archief te zoeken, maar te vergeefs.

Een tweede legaat liet Tasman aan het genoemde voorafgaan nl. van vijf en twintig gulden aan de armen van het dorp *Luytgegarst*, zijne geboorteplaats, die hij zoovele jaren geleden verlaten, maar blijkbaar niet vergeten had.

Was Tasman in April 1657 ziek, hij was toch „gaande en staande" en dus wellicht meer door kwalen des ouderdoms geplaagd dan in levensgevaar. In October 1659 werd zijn testament ter Weeskamer te Batavia overgebracht en het is dus in dat jaar dat hij overleden zal zijn.

Hij had geen hoogen leeftijd bereikt, ruim vijftig jaren. Wat hij evenwel gedurende dat leven verricht heeft, geeft hem recht op den naam van een der voornaamste grondvesters onzer Indische macht. De aureool, die de geschiedenis onzer republiek omgeeft, werpt ook op zijn gestalte haar stralenschijn.

[1] Dl. IV, resp. bl. 396, 401, 407 en 408.

BIJLAGE.

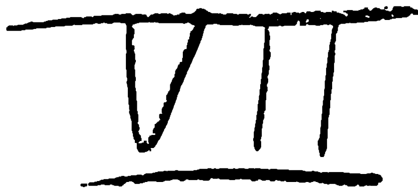
In den naeme goodes Amen ick abel tesman (*sic*) geweesen commandeur in dienst der E. Comp^e woonende buyten der stadt batavia gaende en stande (*sic*) siek naer den lichaeme, myn sinnen memorie ende verstandt wel hebbende, ende gebruykende over denckende de broosheyt des leevens datter niet seekerder is dan de doot ende niet onseeckerder en is als d' ure der selver heb daeromme eer deeser werrelt te scheyden willen maccken ende sluyten een beslooten testam^t met vrye deliberatie eygen ende vryen wille, soo als ick maecke ende sluyte mits deesen in maniere naer besch^{en}, voor eerst recomandeere ick myne siele scheydende alhier in de sonderlinge genaede ende barmherticheyt van godt almachtigh ende myn doot lichaem d' eerlycke begravinge der aerden ofte zee naer tyts geleegentheyt, ende al voren te coomen tot dispositie van myne tydelycke goederen die van godt te leen hebbe ontfangen ende naerlaeten sal, soo verclaerde (*sic*) ick eerstelycq te revoceeren te derogueren doot ende te niet te doen mits deesen alle testamenten codicilen legaeten ende mackagien (*sic*) egeene uytgesondert beslooten ofte publickelyck by my gepasseert gemaeckt ende onderteeckent, waer die bevonden mochten werden, willende ende begeerende dat deesen mynen besloote testamente alleen staet grype ende effect sorteeren sal, soo en gelyck eens yder overlydende testam^t in de beste forma can subsisteeren ende van cracht ende macht syn, alwaer 't de solemnityten alhier naer rechten gerequiereert hadde vergeten ofte niet geobserveert, niet tegenstaende mede eenige lant-costume municipale ofte beschreven rechten desen eenichsins contrarierende, alle 't welck ick testateur verclaere te derogeren ende te niet te doen, voor soo veel deesen mynen wille naerdeeligh syn, tredende hiermeede tot dispositie van myne goederen, vooreerst legateer ick aen den armen van het dorp genaempt luytgegarst de somma van vijff en twintich guldens eens a veertich groot yder, ten tweede legateer ick aen *abel* myn dochters soone, verweckt bij sal^r m^r *philip heylman*, in syn leeven opper .... gier des casteels batavia, een goude cop van vier realen swaerte, met een deegen met silver gevest, alle andere vordere erves ende haeren (*sic*) meuble ende in-

meubele goederen egeene uytgesondert, hoe die genaempt zyn, tot wat plaetsen geleegen ofte bevonden, laete ende maeck ick aen myn beminde huysv^r *Joanna Tiercx*, omme daermede te doen ende te handelen als haere eyge vrye goederen, sonder contradictie van ymanden, behoudens dat in gevalle gebeurde zy weederomme quam te herhouwelycken, dat zij als dan schuldich ende gehouden sal syn, aen de kinders van myne dochter *Claesjen* (als nu getrouwt voor d' tweede mael) met Sr *Jacob Breemer*, die welcke sy by den eersten ende naer houlycke mocht comen naer te laeten, van onsen geheelen inboel te bewysen ende uyt te keeren den gerechte helfft van alles, alsoo meede zullen gemelte kinderen de helfft genieten, in gevalle myne gedachte huysv^r naer my ongehoulyck quaeme te sterven, vorders is myne wille ende begeerte, dat myne wel genoemde huysvrouwe niet schuldich noch gehouden sal zyn te maecken, te leveren eenige staet, inventaris, reeckeninge, bewys, ofte relicqua, van het geene sy weegens onse boedel sal coomen te besitten ende ingevalle myne dochter voorn. ter saecken van haer kintsgedeelte ofte wel ter saecken van het geene haere kinderen is gemaeckt ende by my geordonneert, myne voorsch^en huysvrouwe soude coomen te molesteeren ende bedwingen tot leveringh van staet ende inventaris etc. ofte wel dat zy deese myne wille door haer ofte door ymant anders van haer ofte haer kinderen weegen soude willen querelleeren ende in disput trecken, soo wille ende begeere ick dat myne huysv^r in plaetse van de helfft van onse goederen maer schuldich ende gehouden sal syn uyt te keeren een kints gedeelte, dat is een vierde part van de geheele boedel, sonder meer, blyvende de andere dry vierde parten als dan suyver ende vry aen myne huysv^r omme daer meede te doen ende te handelen als haere eygen ende vrye goederen. Noch is myne wille ende begeerte dat in gevalle imant van myne wel genoemde dochters kinderen ongehoulyck quame te sterven, dat de portie van den overledene sal versterven ende devolveeren op syne susters ofte broeders, die int leeven blyven, in allen hetgeene voorsch^n is, instituere ende nomineere ick tot myne erfgenaem nogh myne dochter Claesie haere kinderen, by houwelycken verweckt ende noch te verwecken, ende ingevalle myn beslote testament ende wille mocht werden gequerelleert ende gedisputeert als vooren, soo instituere ende nomineere ick myne welgeseyde huysvrouwe Joanna meede erffgenaem in myne goederen voor een kinds gedeelte sonder meer. Aldus deze doen schryven door den Not^s Jan Keyser van breda daertoe versocht in myn woonsteede buyten de stadt batavia op maendach den tienden april, int jaer onses Heeren Jesus

Christy XVI^C seven en vijftich, oirconde deese met myn eygen handt onderschⁿ (was getekᵗ A. J. Tasman (laeger stondt) my present als getuygen hier toe versocht (was geteeckent) Jan Keysers Notᵉ pub. Aen dit testamᵗ was aengehecht een halff vel pampier daer op stondt taedel (*sic*) van de Compᵉ met vier andere van de Notᵉ Keyser ende was 't naervolg. daer op geschreeven. In de Naeme Godes Amen op huyden den 10 april 1657 compareerde voor my Jan Keyser van breda Not. openbaer by den Edlⁿ Raeden van brabant in 's Gravenhaage ende in Nederlants Indien geadmitteert binnen der stadt batavia residerende ende de getuygen naer genoempt d' Hʳ abel tasman oudt comandeur in dienst der E. Compᵉ sieckelyck naer den lichaeme gaende ende staende syn sinnen memorie en verstandt wel hebbende ende gebruyckende soo my Notaris ende de getuygen opentlyck bleeke de welcq op dit beslooten ende op vier plaetsen beseegelt pampier met den sigenette myns Notaris begrepen ende geschⁿ te syn, syn testament laeste ende uyterste wille by den comparant met eygen handen onderteeckent, willende ende begeerende dat het gundt daerby heeft geordonneert sal stede grypen ende effect sorteeren, soo en gelyck eens yder overlydende testament in beste forma can bestaen niet teegenstaende eenige lant off beschⁿ rechten deesen contrarierende ende dat eenige gerequiereerde solemnityten waeren vergeeten alle ....[1] te derogeeren voor soo veel synen wille naerdelich syn, aldus gedaen ende gepasseert ten woonhuyse van de Hʳ Compt. buyten deeser steede op den tienden der mᵗ ende jaere voorschⁿ naer den middach de clocke ontrent vijff uyre ter presentie van Jacob Jacobsz van dantsick borger deeser steede meede wonende ontrent den Hʳ Comparant ende Lambert van dam myns Notaris clercq als gelooffverdige getuygen hier over geroepen die deesen nevens den compᵗ ende my Notᵉ hebben onderschⁿ. (Was geteeckent) A. J. Tasman (lager stondt) quod attestor Jan Keyser Notᵉ (ter zyde stondt) * (waer by was geschⁿ) gestelt by Jacob Jacobsz. van dansick ende Lambert van dam.

geecollationeert accordeert in batᵃ ady
22ⁿ october aᵒ 1659
des t oirconde:
CORNELIS MOL
Secretᵒ.

[1] Onleesbare vier of vijf woorden.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS. TWEEDE DEEL.

(DEEL XXXVI DER GEHEELE REEKS.)

DERDE AFLEVERING.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1887.

INHOUD.

Bladzijde.

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in driemaandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, no. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

KLANKVERWISSELING IN DE MALEISCH-POLYNESISCHE TALEN.

DOOR

Dr. H. KERN.

Onder klankverwisseling versta ik de verwisseling van onderling naverwante klanken. Het is een verschijnsel dat men kan opmerken zoowel bij verschillende personen uit één en hetzelfde volk, als bij verwante talen. Het laatste zal wel een uitvloeisel van 't eerste wezen, en in allen gevalle spreekt het van zelf dat de ontzettende verschillen in de uitspraak van één en hetzelfde woord in verwante talen, bijv. van 't Skr. pañca en Hollandsch vijf, onverklaarbaar zouden wezen, indien men niet aannam dat de wijde klove, thans bestaande tusschen pañca en vijf, in den beginne bijna onmerkbaar was. Voorbeelden van naverwante klanken in onze taal die door tal van Nederlanders plegen verward te worden, zijn *g* en *ch*, *v* en *f*, de *ó* in dom, en de *ò* in pòt, de *r* in ring en die in rijk, de *d* in dun en die in doen, de *ui* in luik en die in lui, de *ij* en *ei*, enz. enz. Menige Hollander zal u zelfs komen vertellen dat er geen onderscheid tusschen die klanken twee aan twee bestaat, maar als gij goed op 's mans uitspraak let, zult gij ontwaren dat hij wel degelijk òf 't onderscheid in acht neemt zonder zich zelf er van bewust te zijn, òf, wat misschien nog vaker voorkomt, dat hij beide klanken kent, maar telkens verkeerd te pas brengt. Hij zal van de »reizende zon« en van eene »buitenlandsche rijs« spreken.

Natuurlijk is bij elk volk de klankverwisseling of klankverwarring binnen enge grenzen beperkt en is de neiging bij verschillende volken niet dezelfde. Zoo zal geen enkele Nederlander zijn *g* verwarren met de Fransche in grand, de Duitsche in gut; daarentegen hoort men Russen niet zelden de media *g* met onze spirans *g* verwisselen.

Op de neiging tot klankverwisseling berust ook het verschijnsel der klankafwisseling, die hierin bestaat dat men om de herhaling van denzelfden klank, bijv. bij reduplicatie, te vermijden, in de

reduplicatielettergreep eenen anderen, doch steeds nauw verwanten klank doet hooren. Een voorbeeld daarvan levert het Javaansch loro, twee, voor ro-ro; lara, meisje, naast rara; Maleisch darah, bloed; enz.

De voorbeelden van klankverwisseling, en van daarop berustende klankafwisseling, zijn in de hedendaagsche Maleisch-Polynesische talen zóó menigvuldig, dat men zich genoopt voelt het bestaan der neiging reeds in de grondtaal aan te nemen. Om mijn gevoelen te staven, zal ik twee groepen van woorden behandelen. Uit de eerste moet blijken dat verschillende soorten van *d* en misschien ook media en tenuis eene verwisseling ondergaan hebben; en uit de tweede, dat hetzelfde geschied is met twee soorten van *r*.

1. Over den vorm van eenige verwantschapswoorden.

De Maleisch-Polynesische grondtaal moet oorspronkelijk, of althans in het tijdperk onmiddellijk voorafgaande aan de eerste splitsing der stammen, de volgende woorden voor „vader, moeder, oudere broeder of zuster, jongere broeder of zuster" bezeten hebben: ama, ina, ka, aḍi, benevens enkele niet nader aan te geven kleine verschillen in de uitspraak.

Behalve de vier opgegeven eenvoudige woorden kende de grondtaal zonder twijfel ook den hoffelijken vorm dier woorden. Die vorm — dat Krama-inggil, om met de Javanen te spreken — bestond daarin dat men de eenvoudige woorden voor „vader", enz. voorzag van zeker voorvoegsel [1]. Het meest gewone voorvoegsel was, zooals uit taalvergelijking blijkt, hetzelfde dat in 't Javaansch voortleeft als ḍa of ra, O. J. evenzoo, Malegasi ra, Maleisch da, Sideïsch-Singkansch ra, da, sa, dja, enz. Ieder weet dat hetzelfde voorvoegsel mutatis mutandis, voorkomt bij voorname titels, zelfs in die talen, waar het niet meer in zwang is bij verwantschapswoorden. Zeer gewoon is een uit ra, ḍa — of rĕ, ḍĕ ontstaan ro, ri' — in de meeste Melanesische talen vóór benamingen van vrouwen, een bewijs dat de voorouders dier zoogenaamde wilden de regelen der hoffelijkheid kenden. [2] Verder dient het voorvoegsel in ettelijke

[1] Vermoedelijk was er meer dan één voorvoegsel dat dienst deed om een Krama-inggil uit te drukken, doch een onderzoek hiernaar staat niet in verband met ons onderwerp.

[2] Gemakshalve verwijs ik naar Codrington's nuttig boek, Melanesian Languages, 312|, 350, 355, 358, 368, 378, 385, 392, 409. Bij de daar behandelde talen kan men nog voegen 't Aneityumsch en Eromanga.

Indonesische en Melanesische talen om een meervoud uit te drukken.

Het schijnt niet zeer gewaagd, te veronderstellen dat, evenals thans nog in 't Javaansch ḍa en ra gelijkelijk in gebruik zijn, bijv. in kĕḍaton en kĕraton, ook in vroegeren tijd één en hetzelfde voorvoegsel in meer dan één uitspraak bestond. Ter verklaring van de afwijkingen die 't voorvoegsel in de hedendaagsche Indonesische talen, met inbegrip van 't Malegasi, vertoont, mag men herinneren aan 't welbekende feit dat er in alle taalfamiliën verschillende soorten van *d*'s bestaan. Het aantal varieteiten is zelfs zóó groot, dat ik mij de vrijheid veroorloven zal slechts de hoofdsoorten op te sommen. Om in overeenstemming te blijven met het voortreffelijke handboek van Sievers [1] zal ik bedoelde soorten bestempelen met den naam van interdentale, postdentale, supradentale (alveolare) en cacuminale *d*. Daaraan behoort nog toegevoegd te worden eene palatale *d*. Men zou ze achtereenvolgens aldus kunnen aanduiden: 1. d, 2. d̠, 3, d, 4. ḍ, 5. d'.

De interdentale *d* wordt uitgesproken met de tong tegen of door de tandspleet te drukken. Zoo wordt de dentale *d* uitgesproken in 't Sanskrit en alle hedendaagsche Ârische talen in Indië; evenzoo de Javaansche *d*, en de Arabische Dal.

De postdentaal is de Nederlandsche *d* van dak, dik, dun, door. De supradentale of alveolare is onze *d* in dapper, doen, dijk, de Engelsche *d* in do, deer, dull, en de Maleische *d*. De Maleiers bezitten onze postdentale *d* niet, en kunnen die slechts bij benadering weergeven met hun *d*, die. hoewel door het teeken der Arabische Dal uitgedrukt, toch evenzeer van dezen laatsten interdentalen klank verschilt. De Javanen en Indiërs daarentegen bezitten noch eene postdentale, noch eene supradentale *d*; vandaar dat zij bij 't overnemen van Engelsche, Hollandsche en Maleische woorden zich moeten behelpen met de cacuminale letter.

Onder de palatale *d'* versta ik den klank die gehoord wordt wanneer men de tong hard tegen 't bovenste verhemelte aandrukt en ze al drukkende langs 't verhemelte latende glijden eene *d* uitspreekt.

Het verschil tusschen deze soorten van *d*, twee aan twee genomen, is zóó gering, dat verwisselingen verklaarbaar zijn. De reeks van licht te verwisselen klanken is echter met de vijf boven genoemde niet gesloten. De cacuminale *d* toch verschilt nauwelijks merkbaar

[1] Grundzüge der Phonetik; 59, vg.

van de *r*, en kan ook zóó uitgesproken worden dat ze voor een ongeoefend oor als eene linguale *l* klinkt. Hoe in 't Javaansch *r* en *ḍ* wel eens verwisseld worden, is ieder beoefenaar dier taal bekend; evenzeer dat *r* en *l* — of soorten van *r* en *l* — met elkaar verward worden. Anderzijds staat de *ḍ* niet ver af van de palatale *d'*, welke laatste zich weinig onderscheidt van de Javaansche dja. De overgang van deze dja tot de Sanskrit ja (media der palatalen) is zóó gering, dat de Javanen hun klank met deze afbeelden, en dat zelfs over de uitspraak der overeenkomstige letter in 't Maleisch onder de geleerden getwist wordt of ze als de Hollandsch *dj* (een door invloed der *j* gemouilleerde *d*) dan wel als de Engelsche *j* in joy klinkt.

Zoowel de Skr. palatale media als de Maleische, Javaansche, Bataksche, Makassaarsche, Dayaksche *dj* gaan in de Philippijnsche talen en 't Sangirsch over in eene nu eens cacuminale, dan weêr supradentale *d*, in het Tagalog zelfs in *r*, volgens Spaansche schrijfwijze. De overgang van de *dj* tot de cacuminale *ḍ* wordt gevormd door de palatale *d'*, als boven beschreven; die van *ḍ* tot de interdentale door de supradentale en postdentale. Niet zelden komen er in 't Javaansch, enz. dubbelvormen voor, waar eenmaal andere tusschen in moeten gelegen hebben; bijv. Jav. di (ook de, dera) en O. J. ri; tusschen in ligt de Maleische supradentale di. Daarentegen sluiten zich *ḍ* en *r* onmiddellijk bij elkaar aan en is de letter zonder tusschentrap uit de andere ontstaan in Jav. paḍa en para; ḍatu en ratu; N. Jav. aḍi en O. Jav. ari; ḍawuh en rawuh; enz. In allerlei talen openbaart zich een streven om dubbelvormen in eenigszins gewijzigde beteekenis te gebruiken, doch zulks ware niet mogelijk indien de vormen zelve niet van oudsher gelijkelijk overgeleverd waren. Van overname van een der vormen uit eene andere taal kan in de meeste gevallen geen sprake wezen; het is bijv. onmogelijk dat het Jav. di uit het Maleisch overgenomen is geworden, want het laatste wordt onveranderlijk door de Javanen gehoord als ḍi. De uitspraak der *ḍ* komt wel is waar niet volkomen overeen met die der supradentale Maleische d, maar de Javanen bezitten deze laatste niet, en in hun oor staat de Maleische letter verder af van de interdentaal dan van de cacuminaal. In zeker opzicht mag men zeggen dat het Jav di tegenover 't Mal. di eene onregelmatige verschijning is, en dat het regelmatige aequivalent van genoemd Mal. woordje het O. en N. Jav ri is, maar naast regelmaat of consequentie van klankovergang staat een ander klankverschijnsel,

dat men zou kunnen noemen »klankschommeling«. Het ligt nu eenmaal in 't wezen van den slinger dat hij schommelingen maakt; zoo ligt het ook in den aard der menschelijke tong dat zij nu eens rechts dan eens links van de gemiddelde plaats afwijkt. Het verschil tusschen de schommelingen des slingers en die der tong bestaat nu o. a. hierin dat de slinger telkens tot dezelfde plaats terugkeert, maar dat de tong, eenmaal afgeweken ter eene of andere zijde, na verloop van tijd, nog verder in dezelfde richting kan afwijken. Zoodoende is het te verklaren dat op een gegeven oogenblik de uitloopers van één en hetzelfde woord, hetzij in ééne taal of in verschillende verwante talen, zeer ver van elkander verwijderd staan.

De hoffelijke uitdrukkingen voor vader, enz. luiden in 't O. Jav. râma (resp. ramá-nya), reṇa, raka, rari; N. Jav. rama, rena, raka, rayi; Malegasi ray [1], reny; zandry; Sideïsch-Sinkansch dama, rama, gewest. djama, sama; dena, rena, gewest. sena; raka, gewest. saka; afwijkend de uitdrukking voor jongere broeder en zuster. In het Ibanag, waarin hetzelfde voorvoegsel meervouden vormt, beteekent dama vaders, dena moeders, doch er is nog een ander meervoud, nl. giraman en girenan. Deze heeten afgeleid te zijn met behulp van een prefix gi en 't collectief aanduidende aanhechtsel an [2] maar het is duidelijk dat deze voorstelling betwistbaar is, en dat giraman en girenan collectieven kunnen zijn, afgeleid van een stam rama, rena. Het Ibanag heeft dus eenmaal dezelfde hoffelijke termen bezeten als het Sideïsch, Javaansch en Malegasi; de *d* van da gaat in 't Ibn. tusschen twee klinkers regelmatig in *r* over.

Van den Sideïschen vorm sama, enz. is op te merken dat met de *s* vermoedelijk onze *z* bedoeld is; was het werkelijk eene *s*, dan moet deze toch uit eene zachtere *z* of *zj* ontstaan zijn, die op hare beurt zich ontwikkeld had uit *dj*. Zulk eene *s*, hoe dan ook in de 17de eeuw uitgesproken, beantwoordt in den tongval der Utrechtsche woordenlijst en der Formosaansche acten uit de 18de eeuw, regelmatig aan de Jav. *d* of *r*, Mal. *d;* bijv. in sua, twee. De Formosaansche *dj* is te beschouwen als eene oude uitspraak van diezelfde *s*. Als varieteit van *r* vertoont zich de *z* zelve in 't Maleg. zandry, zoodat tweeërlei uitspraak van één woord zich op Formosa vertoont als gewestelijk, maar in 't Maleg. om eene schakeering in beteekenis uit te drukken. Men lette er namelijk wel op dat de *z*

[1] Van eenen anderen stam (vgl. Jav. yayi), maar met hetzelfde voorvoegsel.
[2] Zie de Cuevas, Arte p. 20.

van zandry terugkeert is zanakă, kind; klaarblijkelijk klinkt za dus minder voornaam dan ra, al zijn beide één in oorsprong.

In 't Maleisch, Bataksch, de Philippijnsche talen, 't Sangirsch, Makassaarsch, Bugineesch, enz. luidt het voorvoegsel als da, als dentaal geschreven, maar in de meeste, vermoedelijk alle opgesomde talen niet als zoodanig uitgesproken; bijv. in 't bekende datu, datuq, enz. Voor eene varieteit er van in 't Bugineesch en Makassaarsch mag men houden 't voor eigennamen gevoegde la.

De meeste talen van 't oostelijk en noordelijk gedeelte des Indischen Archipels bezigen voor „vader" en „moeder" ama en ina zonder 't voorvoegsel [1], dus: Tobelo, Buru, Haruku, Ceram, Moa, Kisar, Alor, Timor, Roti, Sawu, Sumba, Binongko, alsook de Philippijnsche talen, Bulusch, Tondanosch, Tonseasch, Ponosakansch, Mongondousch ama; Aru heeft met gewonen nasalen sluiter (vgl. Jav. kakang, enz.) amang, gelijk ook Pakewasch, Bentenansch, Tonsawangsch; Sangirsch iamang; Kei mâm; Letti am —; Dawaloor ame. Dezelfde talen bezigen voor moeder ina of inang, met eenige geringe wijzigingen. Voor jongere broeder of zuster hebben eenige der oostelijke talen ook 't eenvoudige stamwoord; dus Alor, Sawu ari, Binongko ai; de meesten echter vertoonen een voorvoorvoegsel *w;* namelijk Buru wai, Haruku wari, Ceram wali, Kei waring, Letti wari, Dawaloor welei, Roti vadi, Timor oli (uit wali); van denzelfden oorsprong als, of synoniem met deze *w* schijnt *g*, in Moa gari, Aru gali; wederom anders Kisar karuri, Barnusa gekul, en Borowahing medi. Wat deze voorvoegsels ook zijn mogen, ze kunnen kwalijk iets in oorsprong met ḍa, ra gemeen hebben; wij behoeven hier geen verklaring er van te beproeven.

Gaan wij over tot de eilanders der Stille Zuidzee, dan vinden wij dat enkele onder hen voor „vader" het eenvoudige woord ama gebruiken; zoo op Ulawa, San Cristoval, Malanta [2]. Meer gebruikelijk mama, met een voorvoegsel, of wellicht onvolledige reduplucatie, zooals ook het mâm van Kei heeft. Mama, mam is het gebruikelijke woord op Leper's Island, Meralava, Santa Maria, geheel Vanua Lava, Saddle Island, Torres Islands, Alite op Malanta, Savo, Nieuw Georgië. Zeer opmerkelijk is de vorm wama van Fagani

[1] Voor de oostelijke talen is mijne hoofdbron een woordenlijst in handschrift, opgesteld en welwillend aan mij ten gebruike afgestaan door Dr. J. G. F. Riedel.

[2] Volgens de lijst in Codrington's bovenvermeld werk bl. 42.

op San Cristoval, waarin we oogenschijnlijk hetzelfde voorvoegsel aantreffen als op Buru, Haruku, Timor, enz. De meest gebruikelijke vorm in Polynesië en Melanesië is evenwel tama, tamang, en wat regelmatig hieruit verloopen is. De volgende lijst, die niet eens op volledigheid aanspraak maakt, kan een denkbeeld geven hoe wijd verbreid het woord is:

Samoa tamâ, Fidji, Tonga, Sesake, Pinkstereiland, Mota, Vaturanga, Florida, Isabel, Duke of York, Motu op N. Guinea tama; Fate tema, Eromanga eteme, Aneityum etmá-n (zijn vader), Nifilole tumá, Marshall-eilanden thema, N. Caledonië tiama. Hierbij sluit zich onmiddellijk aan Lifu keme [1], Mafoorsch kam-, want in deze talen wordt een *t* dikwijls door *k* vervangen, o. a. in Lifu kön, Maf. kior, drie, voor tĕlu.

Het woord voor »moeder« vertoont in de meeste der zooeven genoemde talen, voor zoover zij den stam ina gebruiken, hierbij hetzelfde voorvoegsel. Dus Samoa tinâ, Fidji, Espiritu Santo, Vaturanga, Florida, N. Georgia, Motu tina, Vureas op Vanua Lava retne (d. i. tina met het voorgevoegd teeken van vrouwelijke benamingen: ra) [2], Aneityum risi (voor risin, uit tina met regelmatigen overgang van *t* in *s* vóór de *i*, en 't vrouwelijk voorvoegsel rĕ), Marshall eilanden en Lifu thine, Fate raite(n). Niet geheel zeker is de waarde der eerste letter in Eromanga dine, hoewel de *d* ook hier zeer wel uit *t* voor *i* kan ontstaan zijn, gelijk in disil (voor sisil), drie, uit tĕtĕlu. Het Mafoorsche sna- is ten gevolge van accentverspringing vóór possessief-aanhechtsels ontstaan uit sina, volgens den regel voor tina.

Met hetzelfde voorvoegsel vertoont zich het woord voor jongere broeder of zuster: Samoa, Maori tei, Rarotonga tae, Fidji ta*đ*i, Mota tasi [3], Sesake tahi.

Bij eene eenigszins aandachtige beschouwing der aangehaalde voorbeelden vraagt men zich onwillekeurig af, in hoeverre 't voorvoegsel *ta*, *t* — bij verwantschapswoorden, met het Indonesische, Formosaan-

[1] Volgens H. C. von der Gabelentz, die Melanesischen Sprachen 209.

[2] Op Ureparapara beteekent retine iemand van 't vrouwelijk geslacht. Over 't algemeen dienen dikwijls dezelfde woorden in 't Mal. om de begrippen »een vrouwelijk wezen« en »moeder« uit te drukken. Zoo is ook drene, renge, reene, eene vrouw, op Vanua Lava, naar het schijnt, hetzelfde woord als Jav. rena, enz. Omgekeerd is Mota, Aurora, vevo, Meralava, Lakon vev, Gog ravo, Volow vov, moeder, te vergelijken met O. J. bibi, van denzelfden stam als bi Jav. bi in rabi, enz. Tag., Bis. babayi, vrouw, en bayi, tante.

[3] Zie over 't eigenaardig gebruik hiervan Codrington p. 264.

sche en Malegasische **da**, **ḍa**, **ra**[1] samenhangt. Hoewel ik steeds gemeend heb dat beide voorvoegsels volstrekt veschillend in oorsprong zijn, moet ik bekennen dat er feiten kunnen aaangevoerd worden die een ander gevoelen schijnen te wettigen. Men vindt namelijk op Tana als woord voor "vader" **rumu**; voor "man" **aremama** (blijkbaar slechts eene kleine wijziging van 't voorgaande); voor "vorst" **arumanu**. Hierbij sluit zich aan op Mallikolo **aramoma**, vader (eigenlijk hetzelfde als de uitdrukking voor "man" op Tana.) Op Lifu heet "man" **trahmani** (met verdachte *h*). Nu vergelijke men deze termen met de overeenkomstige in 't Aneityumsch en Eromangasch, beide talen die weinig meer dan dialektisch van het Tanasch en Mallikolosch verschillen: **etmâ(-n)**, **eteme**, vader; **atimi** of **atamaing**, **eteme**, **otemi** of **ateman**, man; **atimarid**, **atemono**, vorst. Bij de zeer nauwe verwantschap tusschen deze talen, kan men moeilijk veronderstellen dat het **ra** (**r**, **tra**) van Tana, Mallikolo en Lifu een geheel ander voorvoegsel zou wezen dan het **ta** van Aneityum, Eromanga, en van de Polynesische talen, 't Fiji, enz., die alle **tama**, enz. en voor "man, mensch" **tamani**, enz. hebben. Aan den anderen kant is het zeker dat een dentale Javaansche *t* op Tana en Mallikolo onveranderd blijft; dus **tana**, aarde = Jav. **tanah**; **talinga**, oor, = O. J. **talinga**, N. J. **talingan**; **tasi**, zee, = O. J. **tasik**; enz. enz. De gevolgtrekking is dat de *t* in **tama**, enz. eenen anderen oorsprong heeft dan de *t*, bijv. in Polyn. Melan. **tana**, aarde; **mata**, oog; enz. Om nu in **rumu** zoowel als in **trahmani** den *r*-klank te verklaren, is het voorloopig 't eenvoudigste te veronderstellen dat zoowel het **ra**, **tra** van de eenen als het **ta** der overigen zich ontwikkeld heeft uit eene supradentale of cacuminale *t*, d. i. de Javaansche ṭ.

De vraag die nu overblijft is deze: kan het langs den boven aangewezen weg gevonden ṭa ontstaan zijn uit **ḍa**? met andere woorden is de ṭa slechts eene kleine afwijking in de uitspraak van **ḍa**? Alvorens die vraag te beantwoorden, wil ik opmerken dat hetgeen ik elders beweerd heb, namelijk dat 't Fidjische **vata**, gelijk, altegader, met Jav. **paḍa**, enz. vereenzelvigd kan worden [2], moeielijk houdbaar is. Volgens eene gegronde aanmerking van mijn ambtgenoot

[1] Naast **ra** schijnt men een zwakker **rĕ** te moeten aannemen; immers naast **râma** en **rena** staat **rari**, welks korte *a* door de versmaat gewaarborgd is. In zooverre mag men de *t* in **tina** vergelijken; daarentegen zou **tama** in **ta + ama** ontleed kunnen worden.

[2] De Fidjitaal p. 189; vgl. p. 154.

Vreede, is niet het Jav. paḍa, maar poṇṭa (paṇṭa), troep (van gelijke dingen), rechtstreeks met F. vata te vergelijken; en dan vindt ook F. mata, gezelschap, klasse, zijne wedergade, althans vormelijk, in Jav. moṇṭa.

Hoewel men vooralsnog geen recht heeft te beweren dat een Jav. ḍ of *r* in de talen van de Stille Zuidzee door een *t* vertegenwoordigd wordt, zoo blijft het toch nog de vraag of niet reeds in de grondtaal wel eens verwisseling van media en tenuis plaats vond. Aan 't einde van een woord gaat in sommige talen buiten kijf de media in een tenuis over. Hoe anders een Maleisch bukit, laut en dgl. te verklaren, dan zóó dat de sluitende *d* (in dit geval geen interdentaal) in een tenuis over ging, evenals in zooveel andere talen geschiedt, bijv. in 't Sanskrit, Nederlandsch, Russisch? Doch de vaste regel die bij medeklinkers in acht genomen wordt, geldt niet voor beginletters of in 't midden van een woord. Intusschen zijn er ondubbelzinnige verwisselingen van media en tenuis ook in 't midden van een woord. Het Jav. irĕng bijv. vergeleken met iṭĕng en Mal. ităm, dat, behalve in tal van Indonesiche talen, ook in de Stille Zuidzee en op N. Guinea mutatis mutandis voorkomt, o. a. Sesake en Lepers' Island maeto, Pinkstereiland meto, Espiritu Santo naeto, Mafoorsch paisim, — het Jav. irĕng dan, vergeleken met het overeenkomstige woord in de verwante talen, leidt tot de gevolgtrekking dat de grondvorm òf iṭĕm òf iḍĕm of reeds in de grondtaal iṭĕm èn iḍĕm was. Daar volgens bekende taalregels een Jav. irĕng nooit uit iṭĕm kan ontstaan zijn, noch een Maleisch iṭam uit irĕng, en daar het toch niet aangaat te beweren dat wij hier met twee verschillende woorden te doen hebben, blijft er m. i. niets anders over dan dat reeds vóór de verspreiding der M. P. stammen beide uitspraken iṭĕm en iḍĕm (of wil men iṭăm en iḍăm) gehoord werden, waarvan de eene en de andere voortgeplant is op Java, de andere elders. In soortgelijke verhouding schijnt ook het Jav. pĕṭak tot O. J. pirak, Mal. perak. Bisaya pilák, Tagalog pílak, enz. te staan, ofschoon de tenuis hier zou kunnen ontstaan zijn doordat bij eene uitspraak pḍak de media zich naar de onmiddellijk voorafgaande tenuis schikte. Voorts is Tagalog bunduk, heuvel, klaarblijkelijk slechts eene varieteit van Jav. punṭuk.

Men ziet dat de zaak zeer ingewikkeld is. Zonder nader bewijs mag men niet eenvoudig de *t* in tama, tina, enz. verklaren als onmiddellijk ontwikkeld uit ḍâma, ḍina; te minder omdat tina

niet te scheiden is van 't Bulusche tina (wijfje van vogels); in het Bulusch toch is t wel eens uit ṭ gesproten, maar niet uit ḍ. Anderzijds valt het moeielijk eene zekere verwantschap tusschen de voorvoegsels ḍa en ṭa te loochenen. Mijn vermoeden dat ḍa en ṭa in de grondtaal onmiddellijk vóór de scheiding reeds gesplitst waren, sluit de mogelijke eenheid in nog ouder tijd niet uit. Als een bewijs dat de splitsing betrekkelijk oud is, zou ik geneigd zijn aan te voeren het Jav. ṭole. Dat dit een voorvoegsel ṭa (in waarde geheel of nagenoeg gelijk ḍa) bevat, en dat het te vereenzelvigen is met Ibanag tolai, mensch, is reeds daarom waarschijnlijk, omdat de begrippen „kind" en „mensch" èn in de M. P. èn in andere taalfamilien door woorden van denzelfden stam worden aangeduid. Tot bevestiging van de geopperde stelling kan gelden dat wij juist ditzelfde ṭa terugvinden in de woorden voor „man, mensch" op schier alle eilanden der Stille Zuidzee, namelijk de boven aangehaalde atimi, atamaing, tamani, tangani, trahmani, aremama. Vóór ṭa vertoonen atamaing, atimi, enz. nog eene *a*. Het Timoreesche atoni, Belosch atoli, Roti nataholi, mensch, is wat het voorgevoegde ha betreft identisch met *a* van Aneityum, Tana, Mallikolo, Eromanga, terwijl de stam overeenkomt met Ibanag tolai, Jav. ṭole; het Rotineesche hataholi, Timoreesche atoni zou in 't Jav. luiden haṭole. Dit ha is het Dayaksche ha in woorden van dezelfde kategorie: hatuä man, habinäi vrouw; vgl. Aneityum atamaing, enz; atahing, vrouw, d. i. ha + ṭa + wini (bini)[1].

Eene soortgelijke verhouding als tusschen die voorvoegsels bestaat er ook tusschen twee vormen van een wijd verbreid telwoord, dat meestal duizend, soms honderd, weêr een andermaal tien, en daarenboven een onbepaald groot getal uitdrukt. Op Mota, Vuras, Ureparapara (Norbarbar), Mosin is tar, op Volow tear, op Motalava en Lo tar, op Aurora en Pinkstereiland tari een term voor 1000; op Espiritu Santo is tari, op de Torreseilanden tale = 100; op Savo (een der Salomonseilanden) is tale = 10. Dit woord kan men niet afscheiden van Mafoorsch sjaran, Burusch raran, duizend; Ambonsch lalan, tienduizend; Pampanga dalan, Tagalog dahan, een tiental.

Men behoeft slechts de Indonesische vormen gade te slaan om tot

[1] Sommige talen vervangen het voorvoegsel ṭa door tau, mensch, iemand, aldus Sangirsch taumata, mensch, terwijl op Kei, Aru, in Polynesië en Melanesië tamata (tangata) gezegd wordt; Sumbasch tau-méni, man; in Polyn. en Melanesië tamani enz.

de overtuiging te komen dat er eene schommeling tusschen verwante klanken heeft plaats gehad. Aan 't Maf. s j a r a n zou in 't Javaansch een d j a r a n beantwoorden, terwijl 't Burusche r a r a n, Ambonsch l a l a n in 't Jav. een ḍ a r a n (resp. r a r a n, l a r a n) doet verwachten. De vorm in het Tagalog en Pampanga zou in 't Jav. even goed ḍ a r a n als d j a r a n kunnen luiden, want zoowel de Jav. en Maleische d j, als de Jav. ḍ worden in de Philippijnsche talen en 't Sangirsch slechts door één klank, een supradentale of cacuminale *d* (*r*) vertegenwoordigd.

De rijkdom aan dubbelvormen waardoor 't Javaansch zoozeer uitmunt — al vertoonen ook de verwante talen in meerderen of minderen graad hetzelfde verschijnsel — openbaart zich ook in de veelvormigheid van den stam waartoe bovenvermeld telwoord m. i. behoort. Immers het is duidelijk dat Jav. d j a d j a r en d j è d j è r twee fijne schakeeringen van slechts één hoofdbegrip uitdrukken, en verder dat Jav. ḍ è r zoo weinig van ḍ j è r, waarvan d j è d j è r eene reduplicatie is, verschilt, dat het als eene gewijzigde uitspraak hiervan moet beschouwd worden. Aangezien a n ḍ è r beteekent „in groot aantal, in rijen", en ḍ è r wordt opgegeven in den zin van „veel", kan men reeds bij voorbaat stellen dat evenals naast d j e r een d j a r bestaat, zoo ook eenmaal een ḍ a r naast ḍ e r moet bestaan hebben. Gelukkig kan men men de juistheid van deze veronderstelling staven door te verwijzen naar 't Oudjavaansche ḍ a r a ḍ a r a n in Arjuna-Wiwâha st. 12, dat „in rijen" beteekent, althans in de Balineesche interlineaire vertaling wordt weêrgegeven met m a d è r è k, in eene rij. Hiermede is de verklaring van 't Bur. r a r a n, Amb. l a l a n gevonden; het is een regelmatig van ḍ a r afgeleid woord welks algemeene beteekenis die van „rij, reeks, groot aantal" moet geweest zijn. Wat het Mafoorsch s j a r a n betreft, dit is op dezelfde wijze afgeleid van d j a r, hetwelk in 't Jav. d j a d j a r voortleeft.

De uitgang van 't Motasche t a r, enz. kan niet — a n geweest zijn, want deze uitgang wordt in die taal — a; bijv. van m a t e, dood, m a t e a, (de) dood, hetgeen volkomen overeenkomt met het Makassaarsche k a m a t e y a n g, daargelaten het voorvoegsel k a. De vorm t a r i op Espiritu Santo, Aurora en Pinkstereiland leert ons dat het aanhechtsel, uit Mota t a r, enz. verdwenen, is *i*, welbekend als synoniem met — a n. De *t* is hier = ṭ, want in het Mota enz. worden de twee soorten van *t* niet meer onderscheiden, evenmin als in 't Maleisch en het meerendeel der Indonesische talen, althans in het schrift.

EEN RECTOR DER MEKKAANSCHE UNIVERSITEIT.

DOOR

DR. C. SNOUCK HURGRONJE.

In het vorige jaar overleed te Medina op hoogen ouderdom de geleerde Sejjid Aḫmed ibn Zēnī Daḫlān, sedert vele jaren moeftī van de Sjafi'ieten te Mekka en overste der geleerden aldaar, om het modern uit te drukken: rector der Mekkaansche universiteit. De onaangename verhouding tusschen den sedert 1882 regeerenden Grootsjerief van Mekka: Aun er-Rafīq en den Turkschen Gouverneur Othmān Pasja bereikte in 1886 haar toppunt; de beide autoriteiten, die eigenlijk alleen dan in vrede kunnen leven, wanneer de eene erin berust, in de schaduw der andere te sluimeren, kwamen herhaaldelijk zoo onzacht met elkander in aanraking, dat samenleven onmogelijk werd. De Grootsjerief week met zijne aanzienlijkste aanhangers uit naar de stad, die eenmaal zijnen doorluchtigen voorvader, den Profeet, tot toevlucht had gediend; te Medina zou hij de beslissing des Sultans van Turkije afwachten, wie van beiden het veld moest ruimen: Othmān of Aun. Het gezag, dat aan Sejjid Aḫmed Daḫlān's meening gehecht werd door allen, die godsdienst en wet in eere hielden, maakte de vraag, aan wiens zijde de geleerde zich scharen zoude, steeds voor in Mekka bestaande partijen van belang. De uitgedroogde grijsaard sloot zich aan bij den vorst, wiens geslachtsregister het zijne bij Mohammeds dochter Fatima ontmoet, en ondernam de reis naar Medina, waarvoor zijne krachten niet meer berekend waren. Vóórdat de Turksche Regeering een anderen goeverneur naar Mekka gezonden had, om de samenwerking met het traditioneele vorstenhuis te beproeven, was de sjēch el-'oelamā, het gildehoofd der wetgeleerden, reeds „in Allahs genade opgenomen."

Nog zie ik die kleine, voorovergebogen maar toch indrukwekkende figuur, steunende op den arm van een der beide Javanen, die elkander als zijne lijfbedienden afwisselden, des morgens kort

na het aanbreken van den dageraad de moskee van Mekka binnentreden, en met snelle, korte schreden naar dat gedeelte van het moskeeplein toeschuiven, waar hij, gezeten in eenen kring van ± 60 toehoorders, den Qorāncommentaar van Baidhāwī uitlegde. Nog hoor ik den plechtigen dreun zijner voordracht en de korte zinnen, die hij sommigen onzer na afloop daarvan als het ware toebeet — niet uit bitsheid, maar wegens zijne, door het vermoeiende college zeer versnelde ademhaling. Een belangrijk deel zijner talloose ambtsbezigheden moest de onvermoeide oude reeds aan anderen overlaten: niet slechts de Mekkanen, die meerendeels tot den Sjafi'itischen ritus behooren, de Sjafi'ieten der geheele wereld, van Oost-Indie tot Egypte, bestormen deze hoogste autoriteit met vragen over wetsuitlegging en toepassing; de beantwoording dezer aanvragen om fetwa's moest de Sejjid in de laatste jaren aan zijnen adjutor, den amīn el-fetwa, Sejjid Bā-Beçēl overlaten. Twee lange voordrachten vormden het minimum zijner dagelijksche professorale werkzaamheid, en deze verzuimde hij nooit. Tal van voorgeschreven en vrijwillige godsdienstoefeningen namen een belangrijk deel zijner dagen en nachten in beslag. Des avonds na den 'isjā, ongeveer te 8 ure, liet hij geregeld een gedeelte van den Qorān door een paar zijner, in de moeielijke kunst van den tadjwīd meest gevorderde, leerlingen voor zich reciteeren. De nacht van (d. w. z. vóór) den Vrijdag werd somtijds geheel aan deze melodieuse oefeningen gewijd; mocht ook de oude Sejjid nu en dan de oogen luiken, wie meende, dat hij sliep, werd van het tegendeel overtuigd, zoodra de recitator haperde of eene fout beging; dan viel de meester onmiddellijk aanvullend of verbeterend in. Des Vrijdags staan de colleges in de moskee stil; toch placht Daḫlān na de algemeene godsdienstoefening te midden van eenen kring van geleerde vrienden den beroemden Iḫjā 'oeloem ad-dīn van Ghazzāli te lezen. In weerwil van zijn hoogen leeftijd liet de Sjēch de behandeling van belangrijke aangelegenheden, waarop hij invloed kon oefenen, nimmer aan anderen over. De beslissing in benoemingen van moskeepersoneel, in zaken van godsdienstigen aard, welker regeling de taak is der overheid, vond niet plaats zonder dat alle autoriteiten het gewichtig advies van den Sjēch el-islām vernomen hadden. De oude man was niet vrij van eerzucht. De boose wereld zeide, dat ook de doenjā, wereldsche voordeelen hem niet onverschillig waren. Bezoeken van voorname pelgrims, die het zich tot eene eer rekenden, den beroemden moefti een klinkend bewijs hunner hoogachting

aan te bieden, waren hem welkom. Hoe meer eenvoudige Javanen en Maleiers zich onder geleide hunner sjēchs kwamen aanmelden, om door zijne heilige hand hunne onreine inlandsche namen voor schoonklinkende Arabische te doen verwisselen, des te aangenamer was het hem; geen hunner verzuimde immers, zijnen rijāl djāwa (ƒ 2.50) onder een kleedje te deponeeren, dat de Sejjid na hun vertrek met verrasten blik placht op te lichten. Men beweerde zelfs, dat de moeftī soms zijne wetgeleerde uitspraken wel een weinig naar den zin van wālī (goeverneur) of Grootsjerief plooide, om des te meer verzekerd te zijn van zijne positie en de daarmede verbonden directe en indirecte voordeelen. Hoe dit ook zij, zijn ambt en positie brachten het mede, dat hij dagelijks vele menschen moest ontvangen, om allerlei besprekingen te houden en connectiën te bewaren. Bij dat alles leefde hij uiterst ingetogen, vastte vele dagen des jaars, hetwelk hem, naar zijn beweren, sterkte voor de volbrenging zijner taak.

Vele zijner gezaghebbende uitspraken (fetwa's) op wetgeleerd gebied hebben zekere vermaardheid verkregen; sommige zijn opgenomen in fiqh-boeken [1] en blijven alzoo voor het nageslacht bewaard. Zijne rustelooze pen heeft echter andere werken voortgebracht, die krachtiger en langer dan die fetwa's zullen blijven getuigen van zijn werkzaam leven. Ook als schrijver heeft Daḥlān zijne tijdgenooten onder de Mekkaansche geleerden overtroffen.

Alle ons bekende drukken van zijne werken dragen dagteekeningen, die binnen de ongeveer vijftienjarige periode zijner rectorale loopbaan liggen; sommige daarvan waren echter reeds jaren te voren geschreven, en werden toen slechts door de afschrijvende werkzaamheid zijner leerlingen vermenigvuldigd en verspreid. Toen wij hem leerden kennen, had Daḥlān nog steeds verscheidene onuitgegeven manuscripten liggen, deels voor eigen gebruik, deels als dictaten voor zijne colleges dienende.

In zijne werken, die over de heilige wetenschappen handelen, of tot de propaedeusis, tot de „instrumentale vakken”, zooals het heet, behooren, zal men vergeefs veel nieuws zoeken. Men weet het, nagenoeg alle vragen op het gebied van plichtenleer, geloofsleer en mystiek, van uitlegkunde des Qorāns en der overlevering, zijn sedert

---

[1] B. v. in de Iʿānat aṯ-ṯālibīn van den nog levenden Mekkaanschen professor Sejjid Bekrī, een werk dat door de meeste studenten van den Sjafi'itischen ritus wordt gebruikt.

lang beslist door autoriteiten, van welke geen hooger beroep mogelijk wordt geacht. Er zijn questïen — enkele van gewicht, de meeste van ondergeschikt belang, — waarover onbetwistbare autoriteiten verschillende uitspraken hebben gegeven. Het is de taak van de geleerden van elken tijd, in zulke gevallen met gezag vast te stellen, welke dier uitspraken voor hunne eeuw gelden. Daar zij zich echter ook in die beslissing zoo nauw mogelijk bij hunne voorgangers aansluiten, is hunne zelfstandige werkzaamheid zelfs binnen deze enge grenzen uiterst beperkt. Nieuwe excerpten of compilatiën leveren naar de behoefte hunner omgeving, commentaren schrijven, die den inhoud der oudere boeken binnen het bereik van latere lezers brengen, dat is het, wat men in de laatste eeuwen van de meesters verlangt; hoe minder zij daarbij van hun eigen werk voegen, hoe meer zij zich slechts toeleggen op het rangschikken van citaten, des te verdienstelijker is hun arbeid. Op de hier aangeduide wijze zijn ook de meeste door Daḫlān geschreven handboeken tot stand gekomen. Zijne drie verhandelingen over logica en stelkunst [1] (gedrukt te Qairo 1292 = 1875) bevatten evenmin iets oorspronkelijks als zijn leerboek van den tadjwīd d. i. de wijze, hoe men den Qorān moet reciteeren (Qairo 1292) of zijne verzameling van beroemde zegenspreuken over den Profeet, voor het gebruik bij godsdienstige samenkomsten (Qairo 1292). zijn commentaar op de bekende spraakkunst de Adjroemijjah (Qairo 1301) of zijne vier verhandelingen over verschillende onderwerpen, die met de gewone godsdienstoefening (çalāt) in verband staan (Qairo 1297), of een handboekje over de hoofdzaken der dogmatiek (Qairo 1298). Zijne mystiek: de Tanbīh al-ghāfilīn (Qairo 1298) is niets dan een excerpt uit een werk van Ghazzāli; en zoo zou er nog meer te noemen zijn. Al deze werken hebben slechts dit eigenaardige, dat zij ons doen zien, welke onderwerpen thans te Mekka de meeste aandacht trekken, en hoe die daar worden behandeld. Enkele kleine vlugschriften van den Sejjid behandelen wat men vragen van den dag zou kunnen noemen, en vertoonen dus meer het stempel van hunnen tijd. Zoo liet hij in 1299 te Qairo twee verhandelingen drukken, waarvan de eene zijne uitspraak bevat omtrent de regeling van de oproeping tot de namiddag godsdienstoefening (çalāt al-açr) te Mekka, welke gedurende eenigen tijd de geleerden zoowel als de leeken der heilige stad verdeelde. Het andere vlugschrift weerlegt in het kort eenige van de dwaalleeringen der Wahhabieten,

[1] Eene daarvan werd reeds in 1278 (= 1861) te Medina geschreven.

bepaaldelijk hunne afkeuring van de bedevaart naar heilige graven, zelfs naar dat van Mohammed te Medina. In de heilige steden zelve en in de naaste omgeving vindt wel geen Wahabbieten meer, maar de blijvende beteekenis hunner leer voor een groot deel van Centraal-arabië zoowel als de belangrijke propaganda der secte in Britsch-Indië, doen toch de questie, die Daḫlān in zijne brochure behandelt, veel van hare actualiteit behouden. Maar actueel en tevens persoonlijk is het onderwerp van een klein pamflet, dat hij in 1883 liet drukken in de toen geopende regeeringsdrukkerij te Mekka, de eerste inrichting van dien aard, die de heilige stad ooit bezeten heeft. „Verhandeling ter weerlegging der verhandeling van den Sjēch Solēmān Efendī" heet het stukje. Solēmān Efendī is een van de twee aanzienlijkste Turksche sjēchs der ons uit Oostindië welbekende mystieke orde der Naqsjibendī's te Mekka. Evenals zijn collega en concurrent, Chalīl Pasja, legt hij zich vooral toe op de behartiging van het zieleheil van Djāwa, d. i. Oostindiërs, en Turken. Beiden zijn leerlingen van denzelfden meester; elk hunner beweert nu van ziehzelf, dat hij de eenige rechtmatige overleveraar van diens methode. de eenige erfgenaam is van diens geest. In wezen heeft deze strijd, die jarenlang de adepten van deze tarīqa te Mekka en in Oostindië verdeeld hield, geen ander voorwerp dan de eer en het geldelijk voordeel, die het deel worden van den overwinnaar. Allerlei wapenen gebruikten de beide geestelijke leidslieden tegen elkander, niet het minst die van verdachtmaking en laster. Door bemiddeling hunner chalīfa's (plaatsvervangers) in Oost en West werd van beide zijden op de talrijke moerīd's gewerkt. Wie van beiden gelijk had, is voor den onpartijdige geene vraag; want om het even, wie met recht als de opvolger van den gemeenschappelijken leeraar mocht gelden, de wijze, waarop zij elkander bestreden, ontnam beiden de aanspraak op den naam van gidsen op het pad der mystiek. Solēmān Efendī, van wien mij persoonlijk van betrouwbare zijde nooit kwaad ter oore is gekomen, bracht eindelijk het gevecht op litterarisch gebied over. In een van de vele tractaatjes, die hij tot stichting en onderwijzing zijner volgelingen schreef, viel hij zijnen mededinger direct aan, trachtte diens volslagen onbevoegdheid aan te toonen en allen, die zich Naqsjibendī's noemen, voor hem te waarschuwen. Jammer voor den armen Solēmān, dat de dikke, grijze Chalīl Pasja over sterkere wapenen dan de pen beschikte, om zijne brochure te vernietigen. Gelijk zijn Pasja-titel reeds doet vermoeden, was Chalīl in vroegere

jaren een hooggeplaatst regeeringsambtenaar; teleurstellingen in zijne carrière of wel het inzicht, dat de mystiek voordeeliger is, deden hem den profanen tarboesj (vulgo: fez) voor den tulband verwisselen, en de meer vervelende dan moeielijke oefeningen doorloopen, die in onze tijden van den mystieken meester worden geëischt. Hij versmaadde het intusschen niet, de connectiën, die hij in zijne officieele loopbaan had verkregen, aan te houden en te gebruiken, om zijn nieuwen werkkring des te »vruchtbaarder« te maken. Bij ervaring wetende, dat macht op zijn minst eene welkome ondersteuning is van recht, wist hij tegen Solēmān niet beter te doen dan den sterken arm te hulp te roepen. Alle invloedrijke vrienden van Chalīl, ook onze oude rector, werden door hem in de zaak betrokken: wat moest hij doen tegen zoo zware beleediging, hem, en in hem de zaak der waarheid aangedaan? De goeverneur van den Hidjāz: Othmān Pasja, wien niets vreemder was dan beoefening der mystiek, liet zich overreden, de straf toe te passen, die de hoogste wetgeleerde autoriteit in dit ernstige geval noodzakelijk zou achten. Sejjid Daḥlān schreef nu zijne bovengenoemde »Verhandeling« in den vorm van eene fetwa, als antwoord op eene vraag om advies, welke den goeverneur in den mond werd gelegd. Het tractaatje van Solēmān wordt daarin, met aanhaling van eenige passages, als een ergerlijk schotschrift tot den vlammendood veroordeeld. De overheid heeft inderdaad de exemplaren, die zij machtig kon worden, doen verbranden en den armen auteur voor eenigen tijd huisarrest opgelegd. Zou de overwinning van Chalīl ook buiten Mekka haar doel treffen, dan behoorde aan het vonnis en de uitvoering daarvan de noodige publiciteit te worden gegeven. Daarom werd de »Verhandeling« gedrukt en voegde men daarbij gedrukte zendbrieven van eenige Maleische en Arabische assistenten van Chalīl Pasja aan den Pangéran van Langkat en den Sultan van Deli, van wier onderdanen zoo velen door Solēmān een eind weegs op het pad der mystiek waren geleid. In die zendbrieven worden genoemde vorsten vermaand, te helpen waken tegen onjuiste opvattingen in deze binnen hunne landpalen, de schrijvers deelen hun mede, dat Solēmān na het ondergaan der vernedering zijn »peccavi« heeft uitgesproken, en thans met Chalīl pasja in dezelfde verhouding stond, »als ware hij »zijn volle broeder«! Men begrijpt, dat aan die broederlijke gezindheid wel iets ontbrak; het is echter een teeken van den grooten invloed, dien Solēmān onder de Sumatraansche geloovigen oefende, dat Chalīl in zijn belang dezen concurrent ten slotte niet als zijn

overwonnen vijand, maar als zijn verzoenden broeder wilde voorgesteld zien. Ik zou niet durven beweren, dat Dahlāns bemoeiingen in deze zaak alleen uit ijver voor de eere van Allah voortsproten.

In een anderen, even onverkwikkelijken strijd was Dahlan zelf partij. De geleerde en vrome Hasab Allah, sedert jaren professor in den Haram (de Moskee van Mekka), had naar de meening van vele zijner vereerders meer aanspraak op de aanzienlijke betrekking van moeftī der Sjafi'ieten en Sjēch el-'oelamā dan Dahlān; het minder strenge, voor transactie meer vatbare, karakter van laatstgenoemde zou de autoriteiten bewogen hebben, hem de voorkeur te schenken. Het schijnt nu, dat Hasab Allah, zonder als pretendent op wereldsche waardigheden te willen gelden, niet geheel vrij bleef van zekere vitzucht in de beoordeeling van Dahlān's handelingen en uitspraken. De daardoor ontstane oneenigheid tusschen de beide meesters gaf van zelve aanleiding tot partijvorming onder de professoren en studenten der moskee. Naar geschilpunten behoefde, toen de vijandige stemming eenmaal bestond, niet gezocht te worden. Reeds voor ongeveer 10 jaren ontbrandde tusschen de beide geleerden een strijd over het tabakrooken. Men weet, dat de Moslimsche geleerden hierover lang verdeeld zijn geweest; al is nu de heerschende meening geworden, dat alle vijf „kategorien der Wet" in bepaalde omstandigheden op het rooken toepasselijk kunnen zijn, zoodat deze handeling voor den eenen geloovige verboden, voor den ander afkeurenswaardig, voor een derde geoorloofd, of aanbevelenswaardig of verplicht wordt geacht, ontbreekt het toch niet aan geleerden, die de strengere opvatting huldigen, dat het „rook drinken" meestal makroeh (af te keuren), soms harām (verboden) moet heeten. Hasab Allah verdedigde laatstgenoemde opinie in haar strengsten vorm met zoo overdreven ijver, dat Dahlān, die zelf ongaarne zijne geliefde sjīsja (waterpijp) zoude laten staan, niet kon zwijgen. Het valt niet moeielijk, de strenge leer als gevaarlijk voor de maatschappij te brandmerken. Is het rooken bijna altijd makroeh of harām, dan zijn de meeste „fatsoenlijke" Moslims, die dit genotmiddel plegen te gebruiken, fāsiq d. i. van zoodanigen levenswandel, dat hun optreden als getuigen door den Islām niet wordt toegelaten. Is dit zoo, dan zijn de meeste huwelijken, die in de laatste eeuw gesloten werden, ongeldig, immers gesloten met behulp van tabakrookende getuigen. Dit betoog uit het ongerijmde en andere argumenten deed Dahlān tegen zijnen opponent gelden, en klaagde hem aan van het streven

om tweedracht onder de geloovigen te zaaien. Ḥasab Allah werd veroordeeld; aan den invloed van zijn machtigen vriend, den Sjēbī (het hoofd van de oude Qoraisjitische familie der Benī Sjēba, die reeds van vóór Mohammeds tijd af de sleutels der heilige Ka'ba bewaren) dankte hij het, dat hem slechts eene ernstige vermaning tot stilzwijgen, geene gevangenisstraf of verbanning werd opgelegd. Niet zoo gelukkig ging het den man vóór ongeveer vier jaren bij een nieuwen twist met den rector. Het schijnt dat Daḥlān en zijne vrienden voor de belachelijkheid der pretensie van Ḥasab Allah op aanzienlijke betrekkingen in den Islām wel eens diens obscure afkomst als argument hebben gebezigd. Hij is de zoon van eenen tot den Islām bekeerden Koptischen Christen uit Opperegypte. Wat wilde die zoon van den Christen toch wedijveren met den grootsten geleerde onder de afstammelingen van den Profeet te Mekka! De zoon van den bekeerling [1] kon niet geheel ten onrechte hiertegen opmerken, dat deze smadelijk bedoelde qualificatie ook op den laatste der profeten toepasselijk was, wiens grootvader Abd el-Moettálib en wiens oom Aboe Tālib, om niet meer te noemen, in het ongeloof gestorven waren. Zulk eene tegenwerping is echter gevaarlijk, hoewel zij zich op de meest betrouwbare overleveringen kan beroepen. Er zijn later, ter eere van Mohammed, traditiën vervaardigd, waarin bijna al zijne familieleden tot geloovigen bevorderd worden, ook al moet men toegeven, dat bij sommigen van dat geloof uiterst weinig is gebleken. Bovendien is de leer gangbaar geworden, dat waar verschillende traditiën omtrent het geloof en den wandel van Mohammeds naaste bloedverwanten bestaan, men altijd òf de zaak onbeslist moet laten, òf aan de gunstigste voor de eer van zijn geslacht de voorkeur geven. Deze methode wordt dan ook door alle nieuwere biografen van den Profeet gevolgd; verlichte verhalen, meestal van Sji'itischen oorsprong, hebben hier de historie voor goed vervalscht. Op de vermeende graven van Abd el-Moettálib en Aboe Tālib op den Ma'lā, de groote begraafplaats van Mekka, zijn zelfs grafkoepeltjes gebouwd, en al worden deze ook bijna uitsluitend door Perzische pelgrims als heilig bezocht en vereerd, geen Mekkaan denkt eraan, ze niet heilig te noemen. Ḥasab Allah heeft nu de onhandigheid begaan, deze graven in zijnen strijd met Daḥlān te betrekken. Ten onrechte, zeide hij,

[1] Alle bekeerlingen tot den Islam noemt men te Mekka moeslimāni (مسلماني).

verwijt men mij mijne afkomst. De Profeet had tot grootvader en tot oom de ongeloovigen, wier graven op den Maʿlā eene plaats innemen, die hun niet toekomt; hij was aan Allahs genade dankbaar voor zijne leiding op den rechten weg, evenals mijn vader en ikzelf. Een invloedrijk geleerde als Daḥlān behoorde, in plaats van mijnen naam te bezwalken, te bewerken dat die grafkoepels werden afgebroken, opdat zij geene aanleiding meer geven tot betuigingen van goddeloozen eerbied. Daar vele professoren en studenten de meening van Ḥasab Allah deelden, schreef de rector eene verhandeling om die te bestrijden; zoover ons bekend werd, is deze nooit in druk verschenen. De oude zuurdeesem des ongeloofs, zoo heette het, werkt bij Ḥasab Allah voort en drijft hem zelfs tot laster tegen het geslacht van den Profeet. Wie, die zijnen plicht, Mohammed en zijn geslacht te beminnen, kent, zal zich gerechtigd achten tegen de overleveringen, die in Mohammeds voorgeslacht eene onafgebroken lijn van door God verlichten aanwijzen, zelfs de beide opvoeders van den Profeet als ongeloovigen te brandmerken? Reeds de eerbied voor de uitspraak van Mohammed: „wie eenen geloovige „ongeloovig noemt, hij wordt daardoor zelf ongeloovig", moest hem daarvan terughouden. Ditmaal rustte Daḥlān niet, voordat een vonnis was verkregen, waarbij Ḥasab Allah tot gevangenis, gevolgd door een half jaar verbanning buiten Mekka werd veroordeeld. En Ḥasab Allah's partijgenooten? Ach, de veroordeelde heeft in een Moslimsch land zelden of nooit eene partij; wie staat bij de machtige overheid gaarne als onruststoker te boek? Allen bezegelden hunne instemming met het vonnis door hunne handteekeningen! Dat echter zoowel hier als in het geval met Solēmān Efendī de zaak inderdaad slechts als eene partijquaestie en het vonnis slechts als eene keuze tusschen twee personen werd beschouwd, blijkt uit het feit, dat Ḥasab Allah na zijnen terugkeer zijne professorale loopbaan met succes kon voortzetten. Ware het de wezenlijke overtuiging van de tegenstanders der beide veroordeelden geweest, dat zij schuldig stonden aan overtredingen, die het ongeloof naderden, dan hadden zij nooit kunnen dulden, dat de onwaardigen, die bovendien hunne persoonlijke vijanden waren, in hnn ambt bleven of terugkeerden. Het waren eenvoudig vragen van persoonlijke eerzucht, en deze was met de voltrekking van een vernederend vonnis aan den tegenstander bevredigd.

Uit het bovenstaande ziet men, dat ambtsjalousie, odium theologicum en andere menschelijke zwakheden ook te Mekka hare rol

spelen. Wie uit ons verslag zou afleiden, dat Sejjid Daḥlān een slecht mensch was, diens gevolgtrekking zouden wij als overhaast en eenzijdig moeten afwijzen. Dezelfde feiten, die zich in onze maatschappij bij personen van dergelijke positie vertoonen, vindt men daar terug; alléén de vorm is anders en daardoor bevreemdt ons op den eersten, oppervlakkigen blik menig verschijnsel, dat ons in wezen sinds lang bekend was.

Behalve de leerboeken, die niet veel eigenaardigs bevatten, en de vlugschriften, die de kleingeestigheid der twisten van professoren en geestelijken in het licht stellen, heeft onze geleerde een paar werken van anderen aard nagelaten, waarmede het wel de moeite waard is, iets nader kennis te maken. Reeds in 1293 (1876) verscheen te Qairo de tweede druk van Daḥlāns sirah nabawijjah d. i. Biographie van den Profeet. In dit werk wilde de auteur de volgens de huidige Mohammedaansche critiek zuiverste overleveringen aangaande Mohammeds leven en werken in eenvoudigen vorm verhalen voor de tegenwoordige studeerenden. In de andere werken gaat aan de mededeeling van elke bijzonderheid de keten der overleveraars vooraf, op wier gezag zij berust. Onder de geleerden van onzen tijd zijn er slechts uiterst weinigen, wier historische studiën zulk eenen omvang hebben, dat zij uit die isnāds eenig voordeel kunnen trekken; Daḥlān laat ze alle weg. Discussie over bijzonderheden, die voor het geloof van geen belang zijn, vermijdt hij zooveel mogelijk. Zijn werk is dus bovenal stichtelijk. Dat het op prijs gesteld wordt, kon ik tijdens mijn verblijf te Mekka constateeren; trouwens de tweede druk, dien het boek beleven mocht, getuigt ervan. Als vervolg op deze biographie wilde de auteur later, in even beknopten en voor allen bevattelijken vorm, de politieke geschiedenis van den Islām tot in onzen tijd beschrijven. Jaren heeft hij aan dezen arbeid gewijd; terwijl wij te Mekka waren, mocht hij zijn boek voltooien en beginnen met den druk in de jonge Mekkaansche drukkerij. Thans ligt het in twee deelen van 288 en 373 bladzijden voor ons; de titel luidt: Al-foetoeḥāt al-islāmijjah ba'da moedhijj al-foetoeḥāt al-nabawijjah, d. i. »De islamitische veroveringen na afloop van »de veroveringen van den Profeet.« In het laatst van 1885 werd de druk voleindigd. Gelijk de titel aanduidt, heeft de Sejjid vooral de krijgsgeschiedenis willen beschrijven. In het eerste deel worden naar goede Arabische bronnen, die ons alle bekend zijn, de veroveringen geschilderd, die den grondslag gelegd hebben van het

ontzachelijke Chaliefenrijk, verder allerlei oorlogen in het Oosten en het Westen tot uitbreiding of verdediging van den Islām gevoerd. Dit deel sluit met den val van Granáda en het teloorgaan van Spanje voor den Islām. Overigens worden de Europeesche volken in dit gedeelte natuurlijk bijna uitsluitend vertegenwoordigd door het Byzantijnsche Rijk. Met de Russen kwam de Islām reeds vroeg in aanraking; onze schijver neemt dan ook op bladz. 200 van zijn 1ste Deel de aanteekening van zijne voorgangers over, dat de Russen in het jaar 375 (985) tot het Christendom bekeerd werden. Hierbij is hem nu echter in de gedachten gekomen, dat in zijn tweede deel, hetwelk met de kruistochten aanvangt en eindigt met de gebeurtenissen van 1884, de Europeanen eene steeds grootere plaats gingen innemen, terwijl de meeste zijner lezers van Europa even heldere voorstellingen hebben als eene Europeesche juffrouw van Bochara of Afghanistan; zoodat eene voorloopige orienteering hem wenschelijk toescheen. Deze knoopt hij, in eene 10 bladzijden lange parenthese, aan de vermelding van de bekeering der Russen vast (blz. 201 vv.). Wanneer mijne lezers met de vertaling dier bladzijden kennis maakten, zouden zij waarschijnlijk beginnen met den geleerden rector uit te lachen. Toch zou dit niet billijk zijn. De geschiedenis van West-Europa kon den Moslims eerst in den nienweren tijd belangstelling inboezemen. Toen die belangstelling hier en daar ontstond, kon zij slechts bij die weinigen bevredigd worden, die zich van Europeesche talen en moderne denkvormen genoeg kennis hadden eigen gemaakt, om Europeesche geschiedwerken te begrijpen. De groote geleerden van den Islām hebben bijna al hunnen tijd noodig, om den grooten cyclus hunner middeneeuwsche wetenschappen eenigszins te beheerschen en zoo tot oelamā van beteekenis te worden; aan de studie van andere vreemde talen dan Turksch en Perzisch kunnen zij niet denken. Wanneer zij in de nieuwere geschiedenis belangstellen, moeten zij hunne gegevens over Europa meest ontleenen aan enkele vertalingen in het Arabisch van populaire Fransche handboeken. Zulke brokstukjes uit de Europeesche litteratuur, die van eene geheel andere wereldbeschouwing uitgaan en eene geheel andere opvoeding onderstellen dan die der oelamā, zijn, hoe eenvoudig schijnbaar ook, voor hen nagenoeg onverstaanbaar. Zij krijgen geen anderen indruk dan deze, dat Europa sedert menschenheugenis het tooneel is geweest van een niet te ontwarren gedrang van rassen, volken en volkjes, vorsten en vorstjes, godsdiensten en secten, die elkander bestrijden, in elkander opgaan, telkens van naam veranderen, kortom iets uit

welks aanblik de toeschouwer niet wijs, maar zeer duizelig wordt. Bestond nu in groote kringen van Moslimsche geleerden de diep gevoelde behoefte om diens chaos te ontwarren, dan zou op die vraag allengs wel een aanbod volgen, en allengs zou de Moslimsche wereld zich op hare wijze de geschiedenis van het Westen assimileeren. De uitsluitend practische richting der Moslimsche studie laat echter zulk een streven niet opkomen. Wat heeft men eraan, wat is het loon van die eindelooze moeite? Antwoordt men met de wedervraag, of het besteden van zooveel scherpzinnigheid en geheugen aan studiën als de dogmatiek, de wetsuitlegging, de Qorânexegese enz. dan wel practisch nut oplevert, de geloovige zal u antwoorden: Wel zeker, want daardoor leeren wij Allahs woord en Allahs wil kennen, en worden wij voorbereid voor het hoogere leven. De kennis der dwaasheden, die ongeloovigen uitgedacht, der bloedbladen, die zij aangericht, der godsdienstige en staatkundige twisten, die hen verdeeld hebben, heeft voor ons alleen waarde, zoover zij noodig is tot recht begrip van de geschiedenis van den Islâm. Op dit punt zijn de Moslims ongeveer zoo ver als onze vaderen in den tijd van Valentijn, die zijn uitvoerige verhandeling van den Mohammedaanschen godsdienst maar in portefeuille hield, omdat een welmeenend vriend hem verzekerde, dat daarvoor geene lezers te vinden waren. De onkunde der Moslimsche geleerden omtrent de taal-, land- en volkenkunde van Europa is trouwens niet grooter dan nog in onze dagen die der beschaafde Europeanen omtrent al wat het Oosten betreft. Gelijk wij opmerkten, gaf de toenemende beteekenis van Europa voor den Islâm onzen auteur aanleiding, reeds in zijn eerste deel zijnen lezers eenig denkbeeld te geven van dien warwinkel, waarin hij zelf eigenlijk volstrekt niet tehuis is. Over de geschiedenis van het Christendom in Europa geeft hij niet veel anders dan onzin; het einde daarvan vormt eene uiteenzetting van het verschil, dat de Protestanten van de Katholieken scheidt, onder herinnering dat thans vele Europeanen slechts in naam tot eene dezer secten behooren, maar in het geheim aan weinig of niets gelooven. Dan komen de afzonderlijke staten aan de beurt: Frankrijk, Engeland, Oostenrijk, Pruisen, Rusland, Spanje, Portugal, Nederland, Denemarken, Zweden en Noorwegen, België, Zwitserland en Beieren worden in minder dan 4 bladzijden behandeld. Bij de eerstgenoemde rijken wordt een en ander omtrent den oorsprong der bevolking medegedeeld; bij alle het tijdstip genoemd, sedert wanneer zij een zelfstandig politiek bestaan hebben, en bij sommige

het jaar hunner bekeering tot het Christendom.[1] Als staaltje diene het volgende: „Wat nu het Rijk van Holanda, of Flamank (van „Vlaming) aangaat, dit was eerst ondergeschikt aan Spanje. Vele „oorlogen zijn tusschen beide rijken gevoerd, die ongeveer 80 jaren „duurden en op de zelfstandigheid van Holland ongeveer in 987 H. „(d. i. 1579) uitliepen. In genoemde jaren ontstond hunne heer„schappij over de landen van Djāwa (d. i. de Oostindische archipel); „Christenen werden zij omstreeks denzelfden tijd als de vroeger „genoemden."

In het IIde Deel geeft Daḫlān de Moslimsche overlevering omtrent de kruistochten, de opkomst der „Tartaren", den val van het chalifaat van Bagdad, later de vestiging van twee nieuwe politieke centra: het Turksche rijk der Othmanen en het kettersche, Rāfidhitische rijk der Perzen, getrouw weder. Bij de Othmanendynastie gekomen, behandelt hij afzonderlijk de regeering van elken sultan-chalief, met gedetailleerde opsomming van de door elk hunner ter eere des Islāms gevoerde oorlogen. De naieve beschouwing der Europeesche toestanden door Moslimsche geleerden komt daarbij herhaaldelijk uit; zoo b. v. waar Daḫlān (II: 155) het bondgenootschap van Frans I van Frankrijk met Sultan Soleimān als een nederige bede om hulp voorstelt, waarvan het gevolg was dat „de Franschen zich sedert dien „tijd (932 = 1525) als dienaren en onderhoorigen van de Othmanen„dynastie beschouwen." In den tijd van Frans I zouden zulke bewoordingen niet zoo belachelijk geklonken hebben als thans. Nog lang daarna sidderde Europa menigmaal bij het vernemen van den Turkschen naam; de voornaamste Moslimsche rijken kwamen onder direct bestuur of suzereiniteit der Turken; het kettersche Perzië moest dikwijls de overmacht der Othmānsche wapenen gevoelen. Dan komt echter eene lange, nog niet geëindigde periode, waarin de „veroveringen", die Daḫlān te boeken heeft, niet opwegen tegen de vernederingen, die het Turksche rijk van alle zijden ondervindt. De afval van onderhoorigheden, de feitelijke zelfstandigheid van sommige staten, die in naam het gezag der Sultans blijven erkennen,

[1] Dit laatste heeft, zooals de schrijver uitdrukkelijk opmerkt, voor de Sjafi'ieten eene bijzondere beteekenis. Immers deze ritus leert, in afwijking van de drie andere, dat de ahl al-kitāb, met wier vrouwen de Moslims mogen huwen en van wier spijzen (met name het door hen geslachte vleesch) zij mogen eten, alléén zulke volkeren zijn, die reeds vóór Mohammed eenen geopenbaarden godsdienst beleden en sedert daarbij gebleven zijn. Volgens hen zou dus die, het verkeer vergemakkelijkende, bepaling niet toepasselijk zijn op volken, die na de Hidjra van het Heidendom tot het Christendom bekeerd werden.

de vermindering van het gebied der Verhevene Daula na elken strijd met eene Europeesche mogendheid, dit alles wordt door onzen schrijver wel in de zachtste vormen uitgedrukt, maar niet verbloemd. Wel heeft het in Daḥlāns beschrijving iets te veel van eene overwinning van den Islām, wanneer de troepen van Napoleon Egypte verlaten; maar bij de bespreking van den Wahhabieten-opstand wordt niet verzwegen, dat de regeering te Constantinopel door hare ergerlijke verwaarloozing der zaak in den aanvang, zelve oorzaak werd van de groote uitbreiding der secte; Mohammed Ali's opstand tegen zijnen opperheer behandelt de auteur niet als eene kleinigheid, en de voortdurende vergrooting van het gebied der Europeesche mogendheden ten koste der Daula heeft blijkbaar diepen indruk op hem gemaakt. Geen wonder dat de kennis van de hoofdfeiten der nieuwste geschiedenis hem verlost heeft van den waan, die in tal van Mohammedaansche landen groote populariteit geniet, dat Europa door zes ongeloovige sultans bestuurd wordt, die allen zware lasten opbrengen aan den Sultan van Turkije, hem onderworpen zijn, en elkander of vreemden slechts op zijn bevel of met zijn verlof beoorlogen. De „Djāwa" zijn gewoon, den Radja van Holland onder het zestal op te nemen; hunne geloofsbroeders uit andere streken deelen hun echter te Mekka mede, dat bedoelde vorst een nog meer ondergeschikten rang inneemt dan de zes hoofdvasallen! Somtijds komt bij Daḥlān, in weerwil van de getrouwheid van zijn verslag, de oude naïveteit toch weer boven; zoo verhaalt hij, dat Sultan Abd el-'Azīz, toen hij in 1867 eene pleizierreis naar Parijs en Londen ondernam, voorbij Belgrado kwam. „De Serviërs nu, of volgens „anderen de Oostenrijkers, hadden deze vesting van hem gevraagd, en „hij had ze hun gegeven. Toen hij met eigen oogen hare versterking „zag, ontstak hij in toorn, daar men hem verhaald had, dat zij „verwoest was en zonder beteekenis voor den handel; hij had haar „toen afgestaan zonder ze te zien, en toen hij haar zag, berouwde „hij het, waar berouw niet meer hielp!" [1] Met dat al is de tegenstelling tusschen den titel („Veroveringen") en den inhoud van het laatste gedeelte van zijn boek den schrijver zelf opgevallen, zoodat hij zich verplicht acht, van sommige der latere Sultans een paar „overdrachtelijke of zinnebeeldige overwinningen" (فتوحات معنوية) bij gebrek aan andere, te vermelden, bestaande in eene kleine hervorming of afschaffing van een misbruik of ook in de financieele

[1] Deel II : 242.

ondersteuning van godsdienstige en wetenschappelijke instellingen. Wat laatstgenoemde betreft, kan het niet verwonderen, dat Daḥlān vooral datgene vermeldt, wat aan zijne woonplaats, de heilige stad, ten goede gekomen is; niet zonder daarbij hare inwoners ook verder in de gunst van vorsten en rijken aan te bevelen. Ook in sommige andere gedeelten komt het Mekkaansche standpunt van den schrijver uit; hij vermeldt wel bijzonderheden uit de geschiedenis der heilige stad, die noch voor de Turksche regeering noch voor den Islām in het algemeen van bijzonder belang geweest zijn; om slechts een paar voorbeelden uit den laatsten tijd te noemen: den grooten opstand der Mekkaansche bevolking in 1856, toen de Turksche regeering onder de onwaardige pressie der Engelschen, eene poging waagde om den slavenhandel in Arabië te onderdrukken, den algemeenen Christenmoord te Djidda in 1858 en dergelijke feiten uit Daḥlāns omgeving herinnert hij kortelijk. Zulke zaken worden uitvoeriger behandeld in Daḥlāns belangrijkste geschrift, dat wij straks bespreken. De laatste.... „veroveringen", die hij vermeldt, zijn de jongste Russisch-Turksche oorlog, de afzetting van Ismā'īl-Pasja als Chedive van Egypte, de protectie van Frankrijk over Tunesië, waardoor „alle zaken in hunne handen zijn gekomen; er is kracht noch macht „dan bij Allah!"; de opstand van Arābī-Pasja, voor wien de auteur alle sympathie laat doorschemeren tusschen zijne voorzichtig gekozen officieele phrazen, en de feitelijke „vermeestering van Egypte door de „Engelschen", die „hunne troepen in de vesting gelegd hebben onder „voorwendsel van hulpbetoon aan Tawfīq Pasja, dien zij in zijne hooge „functie hebben gelaten"; eindelijk de opstand van Mohammed Aḥmed in den Soedan, wiens dood eerst na het verschijnen der „Veroveringen" is gevolgd. Hetgeen de Sejjid over laatstgenoemde beweging schrijft, verdient onze aandacht. Zijn kort verslag van de gebeurtenissen geeft in den meest gematigden vorm terug, wat men dienaangaande te Mekka hoorde en geloofde; zijne beoordeeling van een en ander mag als het officieele oordeel der oelamā gelden, wel eenigszins geplooid naar hetgeen hij meent, dat der Turksche regeering behagen of haar althans niet ergeren zal, maar veel vrijer dan de fetwa's, die men zijnen Qairo'schen collega's afperste.

In een opstel, opgenomen in de Revue Coloniale Internationale van Januari 1886, bladz. 25-59, schetsten wij de wordingsgeschiedenis van de Mahdī-verwachtingen in haar meest verbreiden vorm; daar toonden wij aan, hoe de eenvoudige voorzegging, dat vóór het einde der dagen een door God geleid (mahdī) vorst

zou opstaan om rechtvaardigheid in de plaats van dwingelandij te stellen, tot uitgangspunt gediend heeft van tallooze opstanden van Aliden, heerschzuchtigen, fanatieken en waanzinnigen; dat de meest geruchtmakende van die bewegingen aan tal van gefingeerde overleveringen het aanzijn gaven, die oorspronkelijk moesten dienen om bepaalde personen tot Mahdi's te stempelen, maar die na de mislukking der beweging, weggeborgen werden in het groote arsenaal, waaruit volgende candidaten de wapenen leenden, die hun bruikbaar toeschenen. Telkens wanneer in latere eeuwen een Mahdī of een „wegbereider" voor den Mahdi optrad, viel het met behulp van eene tot het doel getroffene keuze uit de tallooze voorzeggingen gemakkelijk, al naar men wilde, den candidaat als den waren òf als een valschen voor te stellen, òf duidelijk te maken, dat de zaak nog niet rijp was voor beslissing. Het eerste deden de geleerden, wanneer de opgetredene succes had en tevens door daden toonde, een vorst naar den wensch der oelamā te willen zijn; den tweeden weg sloegen zij in, wanneer men met een waanzinnige, een onhandigen opstandeling te doen had, of ook wanneer een geduchte regeering geene Mahdi's of wegbereiders kon dulden en goedkeuring van hun optreden dus met verzet tegen de gestelde machten gelijk stond. Het „non liquet" is meestal eene uitvlucht; het was dit ook bij die geleerden van onzen tijd, die in het openbaar en vooral in geschrifte de zaak van Mohammed Ahmed nog niet rijp verklaarden voor beslissing. De onwaarde der officieele uitspraken van de Egyptische geleerden over Mohammed Ahmed werd door ons in het boven aangehaalde opstel aangetoond; tevens gaven wij daar (bladz. 50—59) een overzicht van de meeningen, die in de jaren 1884—85 onder Moslimsche leeken en geleerden, bepaaldelijk te Mekka, werkelijk gangbaar waren. Het zou in dat tijdperk gevaarlijk zijn geweest, op eene Mekkaansche markt luide te verkondigen, dat Mohammed Ahmed een opstandeling was; maar ook in kringen van bezadigde geleerden maakte men zich verre van aangenaam door twijfel te opperen aan 's mans hoogere roeping. Was hij de Mahdi, een Mahdi of een voorlooper en wegbereider van den door Allah geleide, of eenvoudig een man, door God geroepen om waarheid en recht tegen de goddelooze machten van dezen tijd te verdedigen? Wie zou het zeggen? Dat hij het goede wilde, stond bij allen vast; God zelf hechtte immers het zegel Zijner goedkeuring aan zijn streven door hem wonderbaarlijke overwinningen zonder tal te schenken, eerst over de Egyptenaren, dan over de machtige, met alle moderne krijgswerk-

tuigen voorziene Engelschen! Het volk liet aan de geleerden de taak over, den titel te bepalen, waarop de nieuwe strijder Gods recht had; hun was voorloopig de roep zijner heiligheid en het niet weinig overdreven gerucht van zijne overwinningen voldoende om in zijn leger dat van Mahdī te zien. Deze neiging deelden de meeste geleerden, die den warwinkel van overgeleverde Mahdī-voorspellingen weder eens gingen doorzoeken om te zien, of daar iets van hunne gading was. De geleerde Sejjid Dah̲lān, wiens neigingen meer dan die van de meeste zijner ambtgenooten onder toezicht van solide wetenschap stonden, was evenzeer onder den indruk van Mohammed Ahmed's succes. Ook hij zocht en vond traditiën ten gunste van den Soedanees. Ik bezit een papiertje, waarop de Sejjid twee voorzeggingen eigenhandig voor mij heeft uitgeschreven, waarvan hij meende, dat zij met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid op den Soedanees toepasselijk waren. In den eene wordt een eigennaam raadselachtig aangeduid, waaraan „Ahmed al-Mahdī" beantwoordt; in de andere heet „de man van Chartoem" aanvoerder der voorhoede van het leger van den Mahdī. [1] Met zenuwachtige spanning volgde hij den loop der zaken aan de overzijde van de Roode zee.

Is het niet reeds opmerkelijk, dat in de betrekkelijk groote ruimte, die de Soedaneesche beweging in de „Veroveringen" beslaat (Deel II: 246-54), geen plaatsje aan de zooeven genoemde overleveringen wordt gegeven, hoewel de auteur de laatste hand aan zijn werk legde juist in den tijd, toen die voorzeggingen hem het meest bezig hielden? Dit is niet het eenige bewijs van den invloed, dien de officieele positie van den Sjēch el-islām op de schriftelijke uitdrukking zijner meeningen heeft gehad. Inderdaad neemt een Mekkaansch moeftī der Sjafi'ieten eene groote verantwoordelijkheid op zich, zoodra hij zijne opinie over eene belangrijke vraag zwart op wit heeft gesteld. Meer nog dan een gewoon geleerde moet hij onderscheid maken tusschen een vriendschappelijk gesprek en een op schrift gebracht oordeel. Zoodra echter de politiek er bij in het spel komt, moet hij dubbel voorzichtig zijn. Met leede oogen zag Dah̲lān gelijk de meeste oelamā, de Turksche overheden steeds meer van den rechten weg afwijken, alle ongerechtigheden harer voorgangers vermeerderen met de laakbare navolging van Europeesche zeden. Niemand zou meer dan hij zich er in verheugd hebben, wanneer een aan de eischen van den Islām eenigszins beantwoordend vorst het rotte

[1] Vergelijk bladz. 54 en 55 van mijn boven aangehaald opstel.

»régime van den tarboesj» met krachtige hand omvergeworpen en voor de gehate Turkenheerschappij een waardig vorstenhuis in de plaats gesteld had. In private gesprekken gaf hij meermalen aan deze wenschen lucht. Hij was echter niet blind voor de geringheid der kans op hunne verwezenlijking, en met het oog daarop zou het misdadig zijn, de aandacht zijner lezers te bepalen bij de gebreken der bestaande regeering. Bovendien zou hij daardoor onmiddellijk zijn ambt, waarschijnlijk zijne persoonlijke vrijheid verliezen. Sedert meer dan twaalf eeuwen zijn de oelamā gewoon òf door zwijgen òf door zeer omzichtig spreken alle onaangenaamheden met de overheid te ontwijken. Zelfs waar deze methode ten koste der oprechtheid gevolgd wordt, halen zij zich daardoor geen ernstig verwijt op den hals. Allen weten, dat het niet anders kan.

Ware Mohammed Ahmed direct tegen den Sultan der Turken opgetreden, het lijdt geen twijfel, dat Daḥlān zich door en aan zijne positie verplicht geacht zou hebben, eene fetwa tegen hem uit te spreken, al had hij in zijne binnenkamer Allah vurig gebeden om het welslagen van zijn werk. Nu was de vijandschap van den Soedanees aanvankelijk tegen de ambtenaren der Egyptische regeering gericht; deze handelde reeds vóór de woelingen van Arābi onafhankelijk van Constantinopel, en mocht dus met meer vrijheid beoordeeld worden. Toch zou deze vrijheid zeker beperkt zijn geworden, zoodra bv. de inneming van Qairo door Mohammed Ahmed's troepen de Porte bedreigd had met geheele losmaking van Egypte uit de banden van het Turksche gezag. Gelukkig voor hen, die over de zaak dachten als Daḥlān, kwamen nu de Engelschen tusschenbeide. Sedert Engeland feitelijk Egypte regeert, mag de Moslimsche geleerde, ook onder Turksch gezag en met eene officieele positie, de Egyptische regeerings-maatregelen vrijelijk afkeuren en de vijanden van Egypte, d. w. z. van de gehate Ingliz ten hemel verheffen. Een Mahdi of een »wegbereider« kan steeds, gelijk wij vroeger aantoonden, voor het zwaardchalifaat der Turken gevaarlijk worden; strijden zijne troepen echter tegen eene Europeesche mogendheid, dan kan ook de Othmanensultan het succes zijner wapenen slechts toejuichen. Men begrijpt nu, dat onze auteur met tamelijk veel vrijmoedigheid over den man mocht spreken, die in Europa steeds ten onrechte »de valsche profeet« heeft geheeten; maar tevens, dat zijne pen in hare vrijheid beperkt bleef door zijne verantwoordelijkheid als voornaamste moefti der Sjafi'ieten, door zijne positie als onderdaan en bezoldigd ambtenaar der Turksche regeering en als

schrijver van een boek, dat in eene officieele drukkerij ter perse moest worden gelegd. Dit alles verklaart zijne weifeling, de voorzichtigheid zijner uitdrukkingen en het verschil tusschen zijn mondeling en zijn schriftelijk oordeel. Wij laten nu nagenoeg woordelijk zijn verslag van de gebeurtenissen volgen en geven daarna een beknopt overzicht van zijne al te breedsprakig geformuleerde waardeering der feiten.

„In het jaar 1297 (1880) trad in den Soedan een man op, „Mohammed Ahmed genaamd, volgens sommigen de Mahdī, volgens „anderen een, die opstond, om het recht te verdedigen en geene „aanspraak op den mahdī-titel maakt. Volgens sommigen is hij een „Hasanidische sjerief [1]; hij was vóór zijn optreden bekend als een „zéér vroom sjēch eener mystieke orde, naar men beweert van de „orde van Sjēch Sammān [2]. Het begin van zijn optreden, nadat hij „reeds vele aanhangers en leerlingen verkregen had, werd veroor„zaakt door oneenigheid tusschen hem en de Egyptische troepen, „die den Soedan bezet hielden in dienst van den heer van Egypte „Tawfīq Pasja. Deze oneenigheid leidde allengs tot strijd, beide „partijen leverden elkander herhaaldelijk gevechten, waarin Mohammed „Ahmed steeds overwinnaar bleef; zoo werd hij meester van een „groot gedeelte der Soedanlanden en dreef hen er uit. Toen nu de „Engelschen in Egypte gedrongen waren, werden zij het, die troepen „tegen hem uitrustten; zij bestreden hem door middel van Engelsche „soldaten, in vereeniging met Egyptische. Deze leverden hem nu „vele slagen, te veel om hier te vermelden. Hij overwon hen voort„durend en bemachtigde Kordofān, Kasala, Chartoem, Berbera, „Donqola enz. en doodde eene ontelbare menigte van hen. Hoogst „zonderling was het, dat zij op hem aanrukten met talrijke troepen „en vermaarde kanonnen en krijgstoerustingen, die niemand kan „weerstaan, dat hij hen dan bestreed met zijne Soedaneesche benden, „die niets bij zich hadden dan hun zwaard, hunne lansen en hunne „messen, die toch op die legers aanstormden in hun kamp, zonder „zich te laten afschrikken door hunne kanonnen en krijgstoerustingen, „zoodat zij handgemeen met hen werden en de meesten hunner van „nabij doodden met lanssteken, zwaardhouwen en met messen, en „hen uiteen deden stuiven. Een deel van Mohammed Ahmeds troepen „bevindt zich in de omstreken van Sawākin; daarover heeft hij het

---

[1] D. i. een afstammeling van den Profeet door diens kleinzoon Hasan.

[2] Eene ook op Java zeer verbreide mystieke orde.

»bevel opgedragen aan eenen man, genaamd Othmān Diqna. Hij is »met zijne Soedaneezen Sawākin komen belegeren om de Engelsche »en de Egyptische troepen van daar te verdrijven. Deze zijn toen »met hunne talrijke legers en hunne vermaarde kanonnen en krijgs»toerustingen tegen hem uitgetrokken, maar Othmān Diqna en zijne »Soedaneezen hebben hen keer op keer op de vlucht gedreven en »velen van hen gedood. Zelfs zijn zij in 1302 (1885) gekomen met »ongeveer 70 schepen, gevuld met vele soldaten en overvloedige »krijgswerktuigen en uitrustingen, en zij zijn dicht bij Sawākin »geland, om hem te bestrijden; maar hij heeft hen verslagen en »uiteen doen stuiven en bijna al hun geld, hunne lastdieren, hunnen »voorraad en levensmiddelen buitgemaakt! Tot heden toe, d. i. de »maand Doe'l-Hiddjah 1302 (1885) belegert Othmān Diqna met zijne »Soedaneezen Sawākin, waarbinnen troepen van de Engelschen en »van den heer van Egypte liggen. Men beweert dat de benden van »Mohammed Ahmed 300000 of meer bedragen. Over zijne pretensie »op den mahdi-rang heerscht verschil van meening: sommigen zeggen, »dat hij daarop aanspraak maakt, anderen beweren het tegendeel »en deelen mede, dat hij zegt te staan voor de verdediging van »het recht, tot handhaving der goddelijke wet en ter verdrijving »der Engelschen uit Egypte; Allah alleen kent de ware toedracht der »zaak! De meesten zeggen, dat hij een vroom man, van uiterst »onberispelijk gedrag is; enkelen spreken kwaad van hem en beweren »het tegendeel; dezen zeggen, dat zijne benden veel onheil aan»richten, zich slechts op rooven en moorden toeleggen en bij »hunne verovering van Kordofān, Chartoem enz. vele Moslims »gedood hebben, waaronder geleerden, vromen, vrouwen en kinderen. »Volgens anderen zijn echter deze misdrijven door enkele boosdoeners »onder hen, tegen den wil en het bevel van Mohammed Ahmed »gepleegd; Allah alleen kent de ware toedracht der zaak.» (Deel II : 246).

Op dit verslag laat onze auteur in de eerste plaats een en ander volgen, dat de strekking heeft om de lezers gunstig voor het optreden van Mohammed Ahmed te stemmen. Allerlei overleveringen bevatten gezegden van den Profeet volgens welke in het laatst der dagen de Soedan d. i. de donkerkleurige rassen van Afrika[1] voor den waren godsdienst zullen opkomen. Uit eenige commentaren op Qorān 56 : 13-4 en 38-9 haalt Dahlān passages aan, waaruit blijkt,

[1] Deze naam duidt namelijk de negers zelve aan, en slechts bij overdracht het land, dat zij bewonen; dit laatste heet eigenlijk bilād as-Soodān d. i. het land der negers

dat met de „menigte van de laatsten” of „de weinigen van de laatsten”, die zalig zullen worden, de geloovigen uit Mohammeds gemeente worden bedoeld, welke verklaring de commentatoren aanvullen met Mohammeds uitspraak: „En onze menigte zal niet voltallig zijn, voordat zij Soedan (negers) te hulp geroepen heeft, „behoorende tot de kameelherders, tot hen die getuigen: Er is geen „god dan Allah alléén, zonder deelgenoot!” De aanhaling van deze en dergelijke overleveringen besluit de Sejjid steeds met de woorden: „Het kan wezen, dat de bedoelden deze Soedān zijn, die thans de „partij van Mohammed Ahmed vormen, of ook dat het anderen zijn.” Ook wijst hij op voorzeggingen, volgens welke de komst van den Mahdī voorafgegaan zal worden door het verschijnen van vaandels in den Maghrib (het Westen, waarmede men gewoonlijk in het bijzonder Westafrika, van Marokko tot Tunesië aanduidt); „daar „nu het operatieveld van Mohammed Ahmed Maghrib (westelijk) is „ten opzichte van Egypte, kunnen zijne aanhangers bedoeld zijn „of ook anderen”. Om nu echter zelfs den schijn te vermijden, als wilde hij de rechtmatigheid van eenen opstand tegen de Turksche regeering in bescherming nemen, haalt Dahlān hierop eene voorzegging van zeer obscuren aard aan, eene uitspraak, die hij in elk ander geval reeds op uitwendige gronden als onbeduidend ter zijde zou stellen, maar die hem hier uitmuntend te pas komt voor zijn doel. In eenen commentaar op een werk [1] van den bekenden, duisteren mysticus Ibn el-ʿArabī, wiens rechtzinnigheid dikwijls door beroemde geleerden aangevochten werd, komen, naar Dahlān mededeelt, uitdrukkingen voor, die de voorspelling behelzen dat de Othmanendynastie zal blijven regeeren tot het verschijnen van den Mahdī, en dat de Turksche sultansfamilie tot zijne helpers zal behooren. Derhalve is elk, die met of zonder pretensie op den mahdītitel tegen den sultan der Turken opstaat, als rebel te beschouwen en te behandelen. Een eigenaardig licht valt op deze redeneering van den Sejjid door de herinnering aan gesprekken, die ik dikwijls met hem had over Ibn el-ʿArabī, en vooral over diens beroemde mystieke werk: „de Mekkaansche overwinningen”. Men mag, zoo zeide mij de meester, Ibn el-ʿArabī niet van ketterij verdenken; maar het staat vast, dat zijne werken uitdrukkingen bevatten, wier eenvoudige, voor de hand liggende zin zich kwalijk met dogmatiek en wet laten rijmen. Daar die uitspraken dus eene, dikwijls zeer

[1] De ook in mijn Mahdī-opstel in de Revue Coloniale geciteerde: Sjadjarat an-Noʿmānijjah.

moeielijke, verklaring vereischen, zijn wij gewoon de lectuur dier mystieke boeken te ontraden, of zelfs te verbieden. Hij voegde daarbij, dat de groote Çoefi zijn geëerden naam in Turksche landen uitsluitend dankte aan het feit, dat hij de toekomstige grootheid der Turkensultans heette voorspeld te hebben; daarom liet de Othmanendynastie een fraaien koepel op zijn graf bouwen [1]. De zooeven besproken aanhaling van Dahlān werd hem ongetwijfeld meer door slimme handigheid dan door oprechtheid ingegeven.

Gelukkig, zoo gaat hij voort, staat het geenszins vast, dat Mohammed Ahmed een rebel tegen den Sultan is; integendeel schijnt hij, mede ten bate van de Othmanen, de Engelschen en hunne vrienden te willen verjagen. Zou hij werkelijk aanspraak maken op den mahdi-titel (Dahlān herinnert opgmaals, dat ooggetuigen hem het tegendeel verzekerd en deze overdrijving uitsluitend aan enkelen zijner al te ijverige volgelingen toegeschreven hebben), dan werd de zaak moeielijk. Ontelbaar zijn de voorzeggingen, waarin zekere gebeurtenissen beschreven worden, die als »teekenen« aan de verschijning van den Mahdi zullen voorafgaan, waarin verders des Mahdi's afkomst wordt bepaald, zijn persoon en zijn werk worden geschilderd. Deze zijn veelzins met elkander in strijd, bovendien voor een groot deel zonder voldoend gezag overgeleverd. Enkele zaken staan echter volgens Dahlān vast; de voornaamste, die hij opsomt, willen wij vermelden, om de nieuwste officieele bloemlezing uit die overrijke profetieënlitteratuur te kenschetsen.

1o. De Mahdi zal een afstammeling zijn van Fatima, Mohammeds dochter; andere gegevens omtrent zijne afkomst staan niet vast. Overleveringen, waarin de Mahdi een afstammeling heet van Mohammeds oom Abbās of anderen, laten zich desnoods daarmede vereenigen. Zij kunnen ook òf onecht zijn òf betrekking hebben op andere mahdi's dan »de verwachte Mahdi (al-mahdi al-moentazar)«. Deze is slechts één, anderen, die met meer of minder recht bij uitnemendheid »door Allah geleiden«, mahdi's, mogen heeten, zijn er vele, b. v. Ali's zoon Mohammed ibn al-Hanafijjah, de Omajjade Omar ibn Abd al-Azīz, de Hasanide Mohammed an-Nafs az-Zakijjah enz.

2o. De Mahdi zal zelf geenerlei aanspraak op dien verheven titel maken. Wanneer de geloovigen in hem den Mahdi beginnen te zien, zal hij zich tegen elke openbaring daarvan verzetten; ja hij zal zijne huldiging niet dulden dan door dwang, nadat de geloovigen hem

[1] Men vergelijke hierover ook, wat Qotb ed-dīn verhaalt, Chroniken der Stadt Mekka, ed. Wüstenfeld, III : 279.

zelfs met den dood bedreigd hebben, voor het geval dat hij langer weigerde, zijne taak te aanvaarden. Hoe weinig hijzelf te voren van zijne grootsche bestemming weet, blijkt uit de op goed gezag rustende uitspraak van den Profeet, dat Allah den Mahdī „in éénen nacht voor zijn ambt zal voorbereiden", gelijk ook Allahs laatste gezant zelf vrij plotseling geroepen werd. De voor de orde zeer bevorderlijke conclusie is natuurlijk, dat wie als mahdī optreedt, reeds daardoor zich tot bedrieger stempelt. Algemeen aangenomen is deze beschouwing van Dahlān evenmin als hetgeen hij te voren aanhaalde over de vriendschappelijke verhouding tusschen den „verwachten Mahdī" en de dynastie der Othmanen.

3o. De Mahdī zal te Mekka optreden en gehuldigd worden. Tegenover deze opinie stond in de eerste eeuwen de andere, volgens welke hij in het verre Westen, den Maghrib, voor den dag zou komen. Deze meening, natuurlijk met de noodige overleveringen tot steunsel, werd door geleerden van zoo grooten naam voorgestaan, dat de meeste auteurs van jongeren datum haar niet onjuist durfden verklaren; de harmonistiek werd te hulp geroepen, en men vindt in de meeste latere werken over eschatologie de voorstelling, dat de Mahdī in den Maghrib optreedt en erkend wordt, dan Oostelijk tot naar Mekka rukt, en daar tegen wil en dank ten tweeden male gehuldigd wordt. Onze Sejjid wil van dat eerste optreden niet weten, en laat aan den Maghrib, gelijk wij boven zagen, alleen de eer der verschijning van de „vaandels." Te Mekka werd ook deze opinie verre van algemeen gedeeld, en ik durf zelfs betwijfelen, of zij bij Dahlān zoo vaststond, als men uit zijne gedrukte woorden zou kunnen opmaken. Vele gesprekken, die ik met hem voerde, geven mij tot dien twijfel recht; bovendien schemert in zijne verdere behandeling dezer zaak het streven door, om naast het compliment aan de Othmanen ook eene eerbiedige buiging te stellen voor de vorsten van Mekka uit de familie van Ḫasan. Hij geeft namelijk een lang citaat uit het geschiedwerk van den beroemden Ibn Chaldoen, waarin deze aanwijst, hoe vaak reeds de mahdī-verwachtingen allerlei lieden tot dwaze ondernemingen hebben geprikkeld. Ware of vermeende Fatimieden stonden met eene bende aanhangers uit het mindere volk op, niet zelden om weldra hun ijdel pogen met den dood te bekoopen; door de ervaring geleerd hebbende, dat zulke bewegingen midden in de beschaafde wereld niet gelukten, beproefden vele anderen onvermoeid hun geluk in het verre westen van Afrika, onder weinig beschaafde stammen, die buiten het bereik van een geregeld bestuur leefden. Al

deze lieden vergaten, zegt Ibn Chaldoen, dat men met zulk gepeupel geene staten hervormt. Deze wijsgeerige geschiedschrijver eindigt zijn betoog met de conclusie »dat nooit eene politieke of godsdien-»stige beweging haar doel bereikt zonder eene waarlijk krachtige »partij« en hij knoopt daaraan deze toepassing vast: »De aanhang »nu der Fatimieden, ja van den geheelen Qoraisjitischen stam is »thans in alle landen in het niet verzonken en door den aanhang »van andere geslachten geheel overvleugeld. Alleen in den Hidjāz, »in Mekka, Jamboe' en Medina vindt men afstammelingen van »Hasan en van Hosain ibn Dja'far, in die gewesten verspreid en »daarover heerschende; zij zijn echter in tal van partijschappen »verdeeld. Indien nu werkelijk de Mahdi moet verschijnen [1], dan is »dit op geene andere wijze denkbaar, dan wanneer hij uit de zooeven »genoemden voortkomt, en Allah harmonie tusschen hen schept en »allen hem doet volgen, zoodat hij over een krachtige partij be-»schikken kan enz.«

Sejjid Dahlān knoopt aan dit citaat geene uitzichten in de toekomst vast, en geen lid van de talrijke Sjeriefenfamilie in Westarabië heeft nog aanleg of lust getoond, voor Mahdi te spelen. Toch kan de Grootsjerief, die dit leest, daarin eene aangename vleierij van zijn geslacht genieten. De voorzichtige wetgeleerde heeft echter gezorgd, dat deze vleitaal zijne landvaders, die niet altijd even hartelijk jegens hunne opperheeren te Constantinopel gezind zijn, niet kan verleiden tot het zoeken van een conflict met een regeerenden sultan, want

lo de Mahdi zal optreden in een tijd van groote oneenigheid onder de geloovigen, ontstaan door het ontbreken van eenen chalief. Alweder is dus hij, die als Mahdi wil gelden, terwijl te Constantinopel een chalief op den troon zit, als rebel te beschouwen. Mocht een lezer aan het recht der Turkensultans op den Chaliefentitel twijfelen, Dahlān haast zich uit te roepen: »en op dit oogenblik »hebben wij, lof zij Allah! eenen chalief, immers den Heer der »geloovigen, onzen meester, den sultan Abd el-Hamid enz.«

De overige voorzeggingen en beschrijvingen acht Dahlān, even willekeurig in zijne keuze als zijne vele voorgangers, minder betrouwbaar, zijne persoonlijke hoop heeft hij verzwegen, zijne meening slechts ten halve gezegd en de kneedbare materie, die de litteratuur hem aanbiedt, in dien vorm gebracht, dien de omstandigheden scheenen te vereischen. Een gebed voor het heil van den regeerenden

[1] Ibn Chaldoen heeft daaraan stellig ten sterkste getwijfeld; Sejjid Dahlān, die hem hier aanhaalt, deelde dezen twijfel niet in het minst.

Sultan en voor den bloei der dynastie zet de kroon op de uitingen der plichtmatige loyaliteit van den moeftī.

Met dat al toont zich de schrijver toch met de tegenwoordige toestanden verre van ingenomen. Hoewel hij de beteekenis van het moderne Europa slechts uit enkele voor den Islām gewichtige feiten kent, en de kring zijner waarneming vrij beperkt is, bleef hem toch het politieke en moreele verval van den Islām geenszins verborgen. Wanneer Moslims over de oorzaken van dien rampzaligen toestand nadenken, komt het natuurlijk niet in hen op, den onfeilbaren Islām zelf voor een deel daarvan ter verantwoording te roepen; ook omstandigheden, die geheel buiten de Moslimsche wereld liggen, verklaren de zaak voor hen niet voldoende, daar immers Allah geen welbehagen heeft in de zegepraal des ongeloofs en der ongeloovigen. Zij zoeken de oorzaak van den achteruitgang liefst in de zonden der Moslims zelve, waarvoor Allah hen met zijne geeselroede tuchtigt. Een geestverwant van Ibn Chaldoen zou voorzeker voor sociale en politieke wanverhoudingen nog andere dan theologische oorzaken gevonden hebben; Ibn Chaldoen heeft echter in het Oosten geene geestverwanten meer. De geloovige van onzen tijd schrikt bij de vergelijking der menschen uit het gulden tijdperk van de vier vrome chaliefen met zijne eigene tijdgenooten; uit het oneindige verschil tusschen de geidealiseerde tijdgenooten van Omar en de hedendaagsche Moslims verklaart hij allen achteruitgang. De schuld wordt daarbij nu eens meer op de regeerende klassen, de vorsten en hunne ambtenaren, dan weder hoofdzakelijk op de groote menigte geworpen. De volken worden geregeerd door de vorsten, die zij verdienen, hoort men dikwijls zeggen. Leefden zij Allahs inzettingen na, Hij zou hun rechtvaardige heerschers geven, die hen leidden tot voorspoed en overwinning. De onderdanen volgen het voorbeeld hunner vorsten na, zeggen anderen. Een koning. die streng is voor zichzelf en anderen, gelijk de chalief Aboe Bekr, dwingt door zijn voorbeeld al zijne ambtenaren tot plichtsbetrachting, de onderdanen gaan van zelf mede.[1] Dahlān stelt in zijn boek de laatstgenoemde beschouwing op den voorgrond, ofschoon hij mondeling meermalen met evenveel nadruk de eerste verdedigde. Waarschijnlijk vond hij het nuttig, bij deze gelegenheid den regeerenden eene openbare les te geven; de gewone menschen genoten zijn onderwijs dagelijks. Somtijds vermeldt hij maatregelen van vroegere sultans met blijkbaren weerzin; b. v. de hervorming

---

[1] الناس علي دين ملوكهم

van het leger naar Europeesch model door Mahmoed in 1241 (1825) en de aanneming der Europeesche kleederdracht door dezen vorst zelf, "waarbij hij geen acht sloeg op de woorden van hen, "die bedenkingen inbrachten" [1]. De poging tot invoering dezer nieuwigheden had vroeger aan Selîm III den troon en het leven gekost. Voor de oelamā en het bij hunne woorden zwerende volk is het onverklaarbaar, hoe een geloovig vorst zijne dienaren tot nabootsing der kleeding van kāfirs dwingen kan; de Profeet heeft immers gezegd: "wie de kleeding van een volk nabootst, "hij wordt hunner een." Over de invoering der gehate nieuwe wetten, de zoogenaamde "tanzimāt chairijjah" door Abd el-Madjid in 1255 (1831) durft de auteur niet meer zeggen, dan dat zij den Sultan door Engeland en Frankrijk opgedrongen werd [2]. Den treurigen afloop van den jongsten oorlog met Rusland acht hij althans gedeeltelijk de gerechte straf voor de gemeene intrigues, die tot de afzetting van Sultan Abd el-'Azîz geleid hebben [3]. Afgezien echter van zulke détails, wordt Dahlān niet moede, in het algemeen te betoogen, dat de welvaart der volken afhangt van de plichtsbetrachting der vorsten; wanneer hij dan nader beschrijft, wat men onder die plichtsbetrachting zoo al te verstaan heeft, dan valt de tegenstelling met de werkelijkheid, die Constantinopel te aanschouwen geeft, genoeg in het oog, om verdere, voor den auteur gevaarlijke toepassingen achterwege te kunnen laten. Eenvoud in levenswijze, nauwgezet beheer der staatsinkomsten, gelijk een voogd het goed van hem toevertrouwde weezen beheeren moet, handhaving van de goddelijke Wet, dat zijn de vereischten van een waardig chalief; zonder die voorwaarden helpt het hem niets, al bidt en vast hij voortdurend. Om den indruk dezer telkens herhaalde vermaning te versterken, geeft Dahlān aan het einde zijner "Veroveringen" in ruim 100 bladzijden staaltjes van die eigenschappen van den waren chalief uit het leven der "vier vrome chaliefen", die in de eerste 30 jaren na Mohammed regeerden, en van den Omajjade Omar ibn Abd el-'Azîz, den eenigen chalief, dien men naast dat viertal durft stellen. Tevens wijst hij op den voorspoed, dien de Moslimsche gemeente in dien gulden tijd genoot, als gevolg natuurlijk van de rechtvaardigheid der regenten. Ten slotte legt hij toch weer eenen pleister op de wonde door het zingen van een kort loflied op de voortreffelijke daden, waardoor de Othmanen zich verdienstelijk heb-

[1] Deel II : 236. [2] Deel II : 239. [3] Deel II : 244.

ben gemaakt voor den Islām, vooral op de wijze, hoe zij steeds de vaan der zuivere leer omhoog gehouden hebben.

Het slotakkoord van zulk een lied behoort natuurlijk eene verheerlijking te bevatten van de groote daden des thans regeerenden Sultans. Inderdaad vermeldt de Sejjid met den noodigen omhaal van woorden, dat Abd el-Hamīd eenige gewenschte reparatiën aan de Mekkaansche moskee heeft laten uitvoeren, en dat op zijn bevel de Mekkaansche drukkerij is tot stand gekomen, die alle andere *(sic!)* daardoor overtreft. dat men er zoowel Maleische[1] als Arabische en Turksche boeken kan drukken! Het boek, dat wij thans besproken hebben, behoort tot de eerste producten dier stichting van den Grooten Heer.

Het belangrijkste werk van Sejjid Ahmed Dahlān is niet in druk verschenen en zelfs niet geheel afgewerkt; beide omstandigheden staan met den aard van het boek in verband. Het is eene geschiedenis der vorsten, die over Mekka geregeerd hebben, van Mohammed tot op onzen tijd.[2] De schrijver teekende voortdurend de voornaamste politieke gebeurtenissen in den Hidjāz, die hijzelf beleefde, daarin op, en zou slechts dan de laatste hand aan zijnen arbeid gelegd hebben, wanneer hij zijn naderend einde had voorzien. Deze geschiedenis is wel geschreven om gelezen te worden, maar in het laatste gedeelte komen natuurlijk allerlei détails over nog levende personen, vooral uit de Sjeriefenfamilie voor, waarvan de algemeene verbreiding, b.v. door den druk, niet dadelijk toegelaten zou kunnen worden. Het manuscript werd dus slechts aan enkele vrienden van den auteur ter lezing afgestaan; zeer weinigen verkregen verlof, het te copieeren, en dan nog meestal met uitzondering der twee of drie laatste quaterns. Gedurende mijn verblijf te Mekka had ik het geluk, den Sejjid zoo goed te leeren kennen, dat hij mij het geheel ter lezing afstond. Spoedig zag ik, welke onschatbare, geheel eenige bijdragen tot de geschiedenis der heilige stad in de laatste twee eeuwen Dahlāns werk bevatte; mijn streven was dadelijk, kundige en vlugge schrijvers te vinden, om eene copie ervan te maken. Zulke schrijvers zijn te Mekka zeer schaarsch, en, toen ik op het punt was te slagen, moest ik plotseling voor goed de stad verlaten. Aan de vriendelijke

---

[1] Inderdaad komt in het jaarboek voor de provincie Hidjāz voor het jaar 1303 (het eenige, dat tot nog toe is verschenen, gedrukt te Mekka) eene lijst van 12 Maleische werken voor, die door de Mekkaansche pers gedrukt werden.

[2] De titel luidt: خلاصة الكلام في بيان امراء البلد الحرام

medewerking van onzen vice-consul, den Heer P. N. van der Chijs, heb ik het bovenal te danken, dat ik mij thans mag verheugen in het bezit eener volledige copie der geschiedenis van de emiers van Mekka, zoover de schrijver gekomen is. In meer dan 600 bladzijden bevat het veel wetenswaardigs, dat ons van elders niet bekend is.

Dat Mekka van de 3de eeuw der Hidjra af voortreffelijke geschiedschrijvers heeft gehad, kan men uit de door Prof. Wüstenfeld uitgegeven »Chroniken der Stadt Mekka« zien. Sommigen hunner vestigden hunne aandacht hoofdzakelijk op de geschiedenis der moskee en van andere religieuse instellingen; anderen gaven meer plaats aan de familiën, die in de heilige stad eene voorname rol gespeeld hadden; de meesten maakten althans óók gewag van de voornaamste gebeurtenissen, die voor de inwoners van Mekka van belang geweest waren en van de stadhouders en vorsten, die de stad hadden bestuurd. In de eerste eeuwen van den Islām, toen achtereenvolgens de »vier vrome chaliefen«, de Omajjaden en de Abbasieden krachtig regeerden en de regenten der heilige steden niets meer dan hunne stadhouders waren, konden de namen der laatstgenoemden, enkele indrukwekkende personen uitgezonderd, zelfs den geschiedvorscher tamelijk onverschillig zijn. Toen bij de verbrokkeling van het Abbasiedenrijk de afstammelingen van den Profeet door diens kleinzoon Ḥasan steeds meer invloed verkregen in den Hidjaz, maar vooral sedert de Ḥasaniede Qatāda in de 6de eeuw der Hidjra eene dynastie met Mekka tot hoofdplaats stichtte, die tot den huidigen dag, zij het ook onder souvereiniteit van Turkije, regeert, veranderde de zaak; steeds meer werden de Sjeriefen, de emiers van Mekka, het middelpunt van de geschiedenis hunner stad. Deze zonen van Qatāda waren weldra zóó talrijk, dat verschillende takken der familie, elk met zijnen aanhang, als oorlogvoerende partijen tegenover elkander stonden; de zegevierende partij beschouwde in den regel Mekka met zijne bewoners en pelgrims als haren buit, en haalde daarvan wat zij kon. De bloedige twisten en het wanbeheer, waarvan deze stad aldus het tooneel werd, benamen soms jarenlang zelfs aan de ijverigste geleerden den lust om de gebeurtenissen van hunnen tijd op te teekenen; het was al erg genoeg, die te moeten beleven. Toch sloeg altijd weer na eenig tijdsverloop een rechter of professor de hand aan het werk, excerpeerde of compileerde de boeken zijner voorgangers over de geschiedenis van Mekka naar de behoeften van zijnen tijd, en vulde de chroniek tot op zijne eigene dagen aan. Een der beste werken onder de nieuwere van dien aard, dat door Daḥlān op hoogen

prijs gesteld werd, is de historie van zekeren Sindjārī [1], geschreven in het jaar 1095 (1684). Zij schijnt in Europa niet bekend te zijn geworden; ik bezit eene zeer slechte copie van Sejjid Aḥmed Daḥlān's exemplaar. Daḥlān excerpeerde dit werk, vulde het uit andere bronnen aan en verbeterde het hier en daar, maar voegde er bovendien het verhaal aan toe van de lotgevallen van Mekka in de jaren 1684—1884. Het door Sindjārī en diens voorgangers behandelde gedeelte heeft Daḥlān zeer beknopt beschreven; veel meer dan de helft van zijn werk is aan de laatste twee eeuwen gewijd, waarvan ons de geschiedenis uit andere bronnen niet of hoogst gebrekkig bekend is. Zijne gegevens zijn aan de beste schriftelijke en mondelinge bronnen ontleend; zeer veel had de grijsaard zelf mede beleefd, in sommige belangrijke tijdperken speelde hij zelf eene rol; de voornaamste leden der Sjeriefenfamilie waren zijne vrienden. Bedenkt men nu, dat het alleen door hem beschreven tijdvak de opkomst der Wahhabietensecte, hare heerschappij over de heilige steden, hare bestrijding eerst door de Sjeriefen, daarna door Mohammed Ali Pasja, de hegemonie van Mohammed Ali in den Ḥidjāz en het herstel der Turksche opperheerschappij, om niet meer te noemen, omvat, dan zal men inzien, welke waarde Daḥlān's geschiedboek voor ons heeft. Dit boek alleen zal ook in Europa zijnen naam onsterfelijk maken.

In het eerste, historische, gedeelte van mijn werk over Mekka hoop ik aan die jongste periode der geschiedenis van het Sjerifaat de noodige aandacht te wijden. Groote karakters zoekt men onder die heeren van den Ḥidjāz te vergeefs; hoogst eigenaardig is echter het karakter dier allengs tot eenen stam aangegroeide familie van edelen in haar geheel. Het materieele uitgangspunt der macht van deze Aliden was een niet onbelangrijk grondeigendom in Westarabië, waarin zij zich van den aanvang des Islams af verheugden. Hun belangrijken invloed op de bandelooze Bedawienen, den grooten eerbied, dien de stedelingen van Arabië, de pelgrims en de vreemde Moslimsche vorsten, zelfs de soevereinen van het heilig gebied hun steeds betoond hebben, danken zij aan hunne onbetwistbare afkomst van dien Profeet, wiens wetten door niemand minder gekend en ijveriger overtreden zijn dan door hen. Sedert meer dan 7 eeuwen geldt „Onze Heer (Sejjidanā)" als de legitieme vorst van Mekka; in de oogen der onderdanen wordt deze legitimiteit niet of nauwelijks benadeeld door de steeds in eere gehouden gewoonte van „onze heeren

[1] De titel luidt: منايح الكرم باخبار مكة والحرم

de Sjeriefen»» om elkander te bestrijden, door de chronische verdringing van den ėenen tak door den anderen. De onderdanen zoowel als de heeren zelve zouden zich Westarabië zonder dien strijd nauwelijks kunnen denken; evenzeer zijn zij gewend aan het denkbeeld, dat een vreemd vorst door zijn machtwoord, of soms ook door zijne troepen, de partijen nu en dan tot een wapenstilstand dwingt. Zij weten zeer goed, dat de benoeming van een Grootsjerief door den Sultan van Turkije slechts de vorm is, waarmede hij den buiten zijn toedoen door een der zonen Qatāda's verkregen invloed bezegelt; zulk een invloedrijk persoon is trouwens het eenig bruikbare instrument om, in naam des Sultans en ter zijde gestaan (soms gedwarsboomd) door diens vertegenwoordiger, den Wālī, den Ḥidjāz te besturen. Wanneer de verschillende vertakkingen van dezen steeds grooter wordenden Ḥasaniedenstam alléén onderling strijdige belangen gehad hadden, zouden zij elkaar verslonden hebben. Voor de handhaving van het prestige der enkele familiën was echter het behoud der andere noodzakelijk: het bestaan van een aantal ongeveer even machtige groepen, waarvan de eene slechts zoolang heerschen kon, als de andere noodig had om op haar verhaal te komen, bracht van zelf mede, dat zij tegenover elkander zekere consideratiën inachtnamen. Zoo ziet men telkens na een hardnekkigen, met haat en verbittering gevoerden strijd, den overwinnaar het leven en de eigendommen des overwonnenen sparen, zonder eenige pressie van buiten, alleen »omdat dit zoo hunne ʿādat is«. Hodie mihi, cras tibi moesten, na elke beslissing, beide strijdende partijen steeds denken. Zij ontzeggen den overwonnen tegenstander eenvoudig het verblijf in hunne nabijheid, en zien hem rustig naar 't Noorden of Zuiden trekken, met volkomen zekerheid wetende, dat hij daar eene partij tegen hen gaat vormen. Met het vulgus d. i. met hunne onderdanen gingen »onze heeren« minder ridderlijk om; deze werden zonder genade uitgezogen, de zorg voor hunne welvaart lieten zij aan Allah over. Telkens moet dan ook de bevolking radeloos den steun van den eenen sjerief tegen de onderdrukking van den anderen inroepen; en deze verleent zijne hulp slechts, om straks ten eigen bate het werk van zijnen voorganger te kunnen voortzetten. Dan roepen de arme Mekkanen om hulp bij den beschermheer, den souverein of diens ambtenaren. Dit alles belet niet, dat eene poging om het sjerifaat af te schaffen door de bevolking met alle macht, waartoe fanatisme in staat is, zou worden tegengegaan; ja, geen sjerief heeft ooit vergeefs de bevolking opgeroepen, om met hem tegen de Egyptische, Turksche of andere

indringers op te staan. Al waren de Turken toonbeelden van rechtvaardigheid, deze verhouding zou niet veranderen; want „Onze Heer", al heeft hij niets van het geestelijk karakter, dat Europeesche auteurs hem veelal toekennen, is en blijft „Onze Heer", de vorst des lands bij Gods genade. Op den duur verkiest de bevolking de geeselslagen dier landvaders boven de vertroeteling door hen, die van buiten kwamen.

In de laatste tientallen van jaren waren het de familie der Dewī Aun (van de Abādilah) en de Dewī Zēd, die elkander de heerschappij betwistten. Ghālib, van de Dewī Zēd vervulde van 1788 tot 1813 de moeielijke taak van nu eens, zonder hulp van Turkije, de steeds machtiger wordende Wahhabieten te bevechten, dan weder, door den nood gedrongen, met hen een bondgenootschap te sluiten hetwelk de Turken aanleiding zou geven tot grieven tegen zijn persoon. De sluwe Mohammed Ali Pasja vertrouwde Ghālib niet en verving hem door een zijner neven. Sedert 1827 zijn meestal de Dewī Aun aan het bewind geweest; nu en dan gelukte het den tyrannieken zoon van Ghālib: Abd el-Moettálib, hen voor eene poos te verdringen. Deze donkerkleurige sjerief wist zich, te Constantinopel in eervolle ballingschap levende, de bijzondere vriendschap van den groot-wezier Rasjīd Pasja te verwerven; voortdurend intrigeerde hij tegen de Dewī Aun; van 1851—56 en van 1880—82 regeerde hij te Mekka. Zijne vriendschap voor den wezier bracht hij echter allerminst over op de Turksche goeverneurs, die hem toegezonden werden. Met geen van die „residenten" kon de vorst het vinden; zelfs toen men hem een door hemzelf aangewezen pasja als wālī toezond, duurde de harmonie niet langer dan eene week. Bracht de wālī hem bevelen van den gemeenschappelijken Soeverein over, hij weigerde eenvoudig die als echt te erkennen, en zijne twijfelzucht week voor geene bewijsvoering. Toen in 1855 een buitengewoon gevolmachtigde der Turksche Regeering hem een bevel tot aftreding en tot verhuizing uit den Hidjāz kwam overbrengen, weigerde hij in dit alles den wil van den Sultan te erkennen, totdat een hardnekkige, maar hopelooze strijd hem in 1856 had overtuigd, dat waarlijk Mohammed ibn Abd el-Moe'īn ibn Aun de man der keuze van den Sultan was. Sedert hebben deze en diens zoons het Grootsjerifaat bekleed, behalve in de jaren 1880—82, toen het den stokouden intrigant gelukte, zich nogmaals in hunne plaats gesteld te zien. Gedurende deze korte periode was de grijsaard het werktuig van eenige trawanten, die de bevolking

wanhopig uitzogen, alle klachten met geeseling beantwoordden, terwijl het vertrouwen op den machtigen invloed van Abd el-Moettálib te Constantinopel en op zijne groote, door banden des bloeds en der traditie aan hem verbonden partij in den Hidjāz hem allen raad van de zijde der wālī's in den wind deed slaan Smeekbeden van de voornaamste Mekkanen, waaronder Sejjid Dahlān, werden naar Constantinopel gezonden, waar eindelijk tot 's mans afzetting werd besloten. Gedachtig aan zijne welbekende twijfelzucht ten opzichte van ongewenschte bevelen uit Constantinopel, liet Othmān Pasja, wālī van den Hidjāz, des nachts in stilte het buitenverblijf van den Grootsjerief omsingelen door zijne troepen, en verraste hij hem bij het krieken van den dageraad met het bericht van zijn ontslag. Sedert dien tijd leefde Abd el-Moettálib, onder strenge bewaking, in een van zijne paleizen te Mekka, waar hij 29 Januari 1886 op bijna honderdjarigen leeftijd overleed. De Mekkaansche bevolking was toen natuurlijk weder sinds lang al de gewelddadigheden vergeten, die zij van den zoon van Ghālib te verduren had gehad. Zijn hooge ouderdom en de eerbewijzen, die hem in weerwil van zijne rebellie steeds te Constantinopel ten deel gevallen waren, hadden den gevangene met een geheimzinnig waas omgeven. Menigeen uit de kringen des volks mompelde, dat hij een wali, een met bijzondere genadeteekenen begiftigd »vriend van Allah« was. De regeerende Grootsjerief en de Wālī hebben het voor hun prestige bevorderlijk geacht, Abd el-Moettálib met buitengewone staatsie in het graf van »Onze Vrouwe Chadīdja«, Mohammeds echtgenoote, bij het stoffelijk overschot zijns vaders te doen begraven; de bijgeloovige menigte verdrong zich, om het gewijde lijk slechts even met de hand te kunnen aanraken!

Met allen eerbied, dien de Moslim aan de gestelde machten verschuldigd is, deelt Dahlān toch in zijn geschiedenis onverbloemd de merkwaardigste feiten uit het leven van dezen »heiligen« rebel mede. De vermelding der voornaamste politieke gebeurtenissen uit het tijdvak der regeering van de Dewī Aun tot in begin van 1884 besluit de schrijver met het bericht der inneming van Chartoem en der verrichtingen van Othmān Diqna in den omtrek van Sawākin, waarvan in Februari van dat jaar alle inwoners der heilige stad vervuld waren. »Zoover is de pen van den auteur gekomen, Allah zij hem genadig!« heeft de afschrijver er aan toegevoegd.

Voordat wij van dit geschiedkundig werk tot nader afscheid nemen,

willen wij nog een oogenblik onze aandacht bepalen bij Dahlāns mededeelingen omtrent twee feiten uit de geschiedenis van Mekka en zijne havenstad in de tweede helft onzer eeuw, gebeurtenissen, die ook in Europa van zich hebben doen spreken, doch waarover wij, zoover ik weet, tot nog toe geene Arabische bronnen bezaten. Ik bedoel den opstand in Mekka wegens antislavery-maatregelen en den Christenmoord te Djidda.

Bij meer dan eene gelegenheid heb ik reeds de dwaalbegrippen bestreden, die in Europa heerschen omtrent de slavernij in Moslimsche landen. De tegenwoordige toestanden maken het den slavenhoudenden volken onmogelijk, hunne markt te voorzien met buitgemaakte menschen uit eenigszins beschaafde streken. Alleen die landen van Centraalafrika, welker bevolking in voortdurende onderlinge twisten leeft, van de waarde van leven en vrijheid naar Europeesche of Moslimsche begrippen geen denkbeeld heeft, of ook waar het niet tegen de zeden indruischt, dat ouders hunne kinderen verkoopen, alleen zulke landen leveren den slavenhandelaar, wat hij verlangt. Of de ontvoering van kinderen en jonge menschen uit die omgeving naar Moslimsche landen een grooter kwaad is dan hunne langzame uitroeiing door Europeesche kolonisatie en hunne vergiftiging met alkohol, wil ik niet beslissen. Zooveel is zeker, dat de behandeling der slaven door de Moslims niets gemeen heeft met de tooneelen van ellende, die de antislavery-litteratuur over het Amerikaansche slavenleven schildert De slaaf heeft het niet slechts, zooals allen dankbaar erkennen, beter dan in zijn vaderland, maar beter ook dan het gros der Europeesche werklieden. Op rijpen leeftijd wordt hij gewoonlijk vrijgemaakt; weinige jaren later is hij dikwijls een gezeten burger, soms een rijk man.

Eenige bijzonderheden dienaangaande heb ik in mijne voordracht te Berlijn medegedeeld, die in het Maartnummer van de „Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde" verschenen is. Het politiek belang van Engeland bij de uitoefening van toezicht in de havens der Roode Zee heeft niets te maken met de onwetende, sentimenteele antislavery-beweging onder de Engelschen. Het eerste wordt echter bereikt door de laatste schijnbaar tevreden te stellen. Schijnbaar; want inderdaad maakt de antislavery-politiek het aantal slaven niet kleiner, hun lot daarentegen minder dragelijk, om nog niet eens te gewagen van andere ongerechtigheden, waartoe zij aanleiding geeft, als b.v. vermomden zeeroof door Engelsche oorlogschepen. De onpartijdige Europeaan, die deze dingen kent,

kan de antislavery slechts veroordeelen[1]; den Moslim verbittert zij uit den aard der zaak, hij ziet daarin slechts huichelarij. In de meeste Moslimsche landen, waar Europa grooten invloed oefent, is is dan ook van de slavernij slechts de naam veranderd, terwijl ieder daar gevestigd Europeaan de noodzakelijkheid der instelling erkent. In landen als Arabië, waar de Europeesche controle niet veel beteekent, is alles tamelijk bij het oude gebleven, in weerwil van tractaten en beloften, waarmede de diplomaten te Constantinopel en elders elkander voor den gek houden. Djidda wemelt van slaven, al houdt men, uit eerbied voor de vormen, geene markt meer; te Mekka, de voor Europeanen gesloten heilige stad, is de openlijke slavenmarkt steeds ruim van de gevraagde waar voorzien In zulk een godsdienstig centrum zou het dubbel moeielijk zijn, tegen deze door de behoefte, de gewoonte, maar ook den godsdienst gewijde instelling te ageeren. Wanneer de blanke indringers in Amerika nagenoeg alle oorspronkelijke bewoners hebben uitgeroeid; wanneer in Australië en elders de »inlanders« onder den invloed der volksverhuizing wegkwijnen of al het genot van hun geboortegrond in andere handen zien overgaan, dan verklaart eene of andere theorie dien loop der zaken in naam eener hoogere beschaving als gewettigd of als eene onontkoombaar gevolg van den alles beheerschenden »struggle for life.« Wie er anders over denkt, geldt als onwetend of zonderling; maar niet als ketter of ongeloovige. In den Islâm is dit anders. De rechten dergenen, die aan dezen vorm van beschaving deelhebben, op hunne lager staande medeschepselen, menschen

[1] De »Political Officer at Aden«, wiens »Reminiscences« wij straks zullen citeeren, is blijkbaar met ijver werkzaam geweest tot beteugeling van den slavenhandel in de Roode Zee. Toch geeft zijn eigen artikel ((Macmillan's Magazine, March 1884, b. v. bladz. 392) argumenten genoeg tegen zijne maatregelen aan de hand. Met geweld bevrijdde hij slavinnen, die door hare eigene bloedverwanten waren verkocht. Welke heilzame gevolgen kunnen zulke repressieve maatregelen hebben op het maatschappelijk leven in een zóó barbaarsch land, met welks inwendige aangelegenheden men zich verder niet inlaat! Wat deed de redder der slavinnen met 140 door hem aan hare heeren ontroofde Afrikaanschen? Een of twee (sic) werden ter opvoeding naar Bombay gezonden, a few more als dienstmaagden aan Engelsche dames te Aden gegeven; de overigen huwelijkte men te Aden uit, en plaatste ze daardoor in een vreemd land als Moslimsche echtgenooten in minder gunstige omstandigheden dan de Moslimsche slaven (O. c pag. 393). In Engeland mag men zulke heldendaden toejuichen: maar het gezond verstand! Vergel. ook mijne mededeelingen in de »Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin«, Maart 1887, bladz. 151, en de aldaar aangehaalde werken

en dieren, zijn nauwkeurig bepaald, evenals de plichten, die daarmede gepaard gaan; bepaald echter niet door eene menschelijke theorie, maar door den wil des goddelijken Wetgevers. Wie die rechten ontkent, wil wijzer zijn dan Allah, en is dus ongeloovig. Waar nu reeds op zichzelf onbeteekenende nieuwigheden, die met de "goddelijke Wet" in strijd komen, bij geleerden en leeken op tegenstand stuiten, hoe moet het daar gaan met eene dusgenaamde hervorming, die eene diep ingewortelde, voor het oogenblik zeer zeker onmisbare, maatschappelijke instelling plotseling bij decreet wil uitroeien? Edoch, de politiek heeft hare eischen, en menige mogendheid acht het op een gegeven oogenblik hare taak, bij de Turksche regeering op onverwijlde invoering van hervormingen aan te dringen, welker onmogelijkheid voor beiden vaststaat. Zoo is dan ook in het jaar 1855, naar het schijnt, te Constantinopel zooveel aandrang gebruikt, om Arabië den zegen der antislavery deelachtig te maken, dat een daartoe strekkend bevel werd gezonden aan Kāmil Pasja, den te Djidda gevestigden Turkschen goeverneur van den Ḫidjāz. Een ongelukkiger tijdstip had men voor Mekka niet kunnen kiezen. Kāmil-Pasja was de laatste van een reeks goeverneurs, die van 1851 af vergeefs getracht hadden, ook maar enkele dagen in goede verstandhouding met den Grootsjerief Abd el-Moettálib te leven. Reeds lang was de toestand onhoudbaar; de Grootsjerief nam van Tāïf uit allerlei maatregelen, die Kāmil door zijnen stedehouder (qāimmaqām) te Mekka onmiddellijk liet verijdelen. Te Constantinopel had men eindelijk leeren inzien, dat met dezen heerschzuchtigen Sjerief niets aan te vangen was, en den buitengewonen commissaris Rāsjid Pasja gezonden om hem af te zetten en Mohammed ibn Abd el-Moe'īn tot Grootsjerief te proclameeren. Het gerucht van Rāsjids aankomst te Djidda en van het doel zijner zending was van daar naar Tāïf overgewaaid, en had bij den weerspannigen Sjerief den ons reeds bekenden "twijfel" opgewekt. Daar kwam nu tegen het einde van 1855 het bevel omtrent de afschaffing van den slavenhandel tot Kāmil, en van hem naar zijnen qāimmaqām te Mekka. Doch wij geven hier het woord aan Sejjid Daḫlān.

"Nu trof het, dat juist in die dagen van Rāsjid Pasja's komst, "de aanzegging van Kāmil Pasja aan zijnen qāimmaqām te Mekka "kwam, dat hij de dèllāls (makelaars) in slaven bijeen moest "roepen en hun het verkoopen van slaven verbieden overeenkomstig "een bevel, dat Kāmil Pasja van de Regeering had ontvangen. De "qāimmaqām deed, wat hij hem bevolen had; toen ontstond onder

„de menschen hevige opgewondenheid en beweging, en zij zeiden: „hoe wordt het verkoopen van slaven verboden, dat de goddelijke „Wetgever veroorloofd heeft? De menschen geraakten in hevige „opgewondenheid; een aantal studenten kwamen samen bij den „overste der oelamā, den sjēch Djamāl Sjēch Omar [1], en zeiden: „laat ons naar den qādhi gaan en de zaak met hem bespreken, „opdat hij Kāmil Pasja, en deze de Regeering overrede. Terwijl zij „naar het huis van den qādhi gingen, voegde zich eene groote „menigte volks uit de mindere klassen bij hen. Toen zij zoo bij den „qādhi binnenkwamen, was hij van hen verschrikt, en weggeloopen „naar de woning zijner vrouwen. De ontroering en opgewondenheid „der menschen nam steeds toe; daardoor werden nu eenige politie- „soldaten, die zich in het Regeeringsbureau bevonden, ook opge- „wonden, daar zij gewapende menschen zagen, die riepen: De „djihād (heilige oorlog)! Zoo ontstond een hevig tumult, van beide „kanten werd met geweren geschoten, het tumult breidde zich uit, „men schoot met geweren op de markten en straten, en er vielen „vele dooden, zoowel soldaten als anderen. Een aantal soldaten had „zich tegenover eene partij burgers in de heilige moskee opgesteld „en daar openden zij het geweervuur tegen elkaar, waardoor sommige „moskeebezoekers getroffen werden. Sommigen namen nu hunne „toevlucht tot den Sjerief Mançoer ibn Jaḥja ibn Seroer, die zich „in zijne woning bevond, en vraagden hem, dat hij het oproer zou „stillen. Deze zond eenen omroeper door de stad om den menschen „het oproermaken te verbieden; zijn bevel werd gehoorzaamd, en „de veiligheid hersteld. Hij hield nu toezicht op de Turksche soldaten „en liet velen hunner op de vesting brengen; de Sjerief Abdallah „ibn Nāçir deed vele soldaten in het huis van den Sjerief Moham- „med ibn Aun brengen, en zoo kwam het tumult tot rust. Toen „nu het bericht van dit alles naar Tāïf tot den Sjerief Abd el-Moettalib „kwam, verzamelde hij de Bedawienenstammen, en zeide: Ik wil „de Mekkanen gaan beschermen, dat hun niets kwaads geschiede „van wege Kāmil Pasja voor hetgeen zij gedaan hebben. Na de „aankomst der eerste berichten over het ontstaan van den opstand „bij Kāmil Pasja te Djidda, had deze den Mekkanen amnestie „laten beloven en tevens dat hij met de Regeering zou overleggen „over de slavenaangelegenheid; maar de menschen werden daardoor

[1] Deze was de naaste voorganger van Sejjid Aḥmed Daḥlān in het rectoraat der universiteit van Mekka.

"niet gerust en vreesden voor zijne wraakneming, Toen hij nu ver-"nam, dat de Sjerief Abd el-Moettálib de Bedawienen verzameld had "en met hen naar Mekka wilde komen, liet hij den Sjerief Abdallah "ibn Naçir en ook den Sjerief Mançoer ibn Jaḥja naar Djidda ont-"bieden. Volgens sommigen was laatstgenoemde reeds zonder opontbod "naar Djidda gegaan uit vrees voor den Sjerief Abd el-Moettálib "en om zich ver van den opstand te houden. De Sjerief Abd el-Moettálib "vertrok met de Bedawienen uit Tāïf en kwam met hen naar Mekka, "waar de troepen des Sultans zich in de vesting bevonden "onder den commandant Owais Pasja. Kāmil Pasja stelde nu den "Sjerief Abdallah ibn Nāçir aan tot qāimmaqām (stedehouder) "van den (nieuwen) emier van Mekka: den Sjerief Mohammed "ibn Aun, en schreef aan den Sjerief Abd el-Moettálib: gij zijt "afgezet, en de Regeering heeft het emierschap van Mekka opge-"dragen aan den Sjerief Mohammed ibn Aun[1], tot wiens qāimmaqām "wij den Sjerief Abdallah ibn Nāçir hebben aangesteld. De Sjerief "Abd el-Moettálib nam dit niet aan, maar belegde eene vergadering "in zijn paleis in de Qarāra (eene wijk van Mekka), die hij door "vele sjeriefen, sejjids, oelamā en notabelen deed bijwonen. Tot hen "zeide hij: Ik ben gekomen om ulieden te beschermen en den gods-"dienst te verdedigen, en hij liet hen beloften en verzekeringen "geven. De lui van de wijken[2] gingen nu den geheelen nacht ge-"wapend de ronde doen in de stad enz."

De twijfel van den Grootsjerief aan de echtheid van het bevel tot zijne afzetting was natuurlijk een voorwendsel: inderdaad stond hij tegen den Sultan op, gelijk zijne vrienden zoowel als zijne vijanden begrepen. Daar kwam nu ongezocht die beweging tegen de domme antislavery-maatregelen hem uitmuntend te stade; als beschermer van zijn volk en verdediger van de heilige Wet kon hij nu optreden tegen de slechte dienaren van zijnen Soeverein. Hij hield den strijd tot het uiterste vol, ook nadat de nieuw benoemde Grootsjerief was aangekomen en zelf de leiding van den strijd op zich genomen had. Eindelijk moest hij Tāïf, zijn laatste toevluchtsoord, overgeven, en werd zelf gevankelijk naar Djidda getransporteerd. Het plan der Regeering scheen te zijn, den voornamen balling Salonika als verblijfplaats aan te wijzen; door de gunst van zijnen

[1] Deze, eigenlijk Mohammed ibn Abd el-Moeʿin ibn Aun, bevond zich nog te Constantinopel.

[2] Onder deze benaming of die van "kinderen der wijk" verstaat men de mindere klassen van de eigenlijke burgers der stad.

vriend, den grootwezier, kwam hij echter naar Constantinopel, waar hem alle eer bewezen werd en van waar het hem, na langdurige intrigues, gelijk wij boven zagen, in 1880 gelukte nogmaals als Grootsjerief naar zijne vaderstad terug te keeren. Nieuwe pogingen tot onderdrukking van den slavenhandel heeft de Turksche regeering tot nog toe te Mekka niet gedaan; de heilige stad heeft thans wellicht de belangrijkste slavenmarkt van het Oosten. De Turksche regeering om dit plichtverzuim te laken laten wij met vertrouwen over aan die philanthropen, die hunnen medemenschen zooveel kwaad berokkenen, omdat zij de werkelijkheid niet onder de oogen durven zien, en impopulaire *namen* met alle macht bestrijden, al worden de *zaken* daardoor slimmer dan zij waren.

Het Grootsjerifaat van den thans opgetreden Mohammed ibn Abd el-Moe'īn duurde ditmaal (hij was reeds van 1827—51 grootsjerief geweest) slechts twee jaren; in Maart 1858 overleed hij. De Sultan bestemde tot zijnen opvolger zijnen destijds te Constantinopel vertoevenden zoon, den beroemden emier Abdallah, die om zijne bezadigdheid, geleerdheid, fijne manieren en diplomatisch talent door stedelingen en Bedawienen gedurende zijne lange regeering innig vereerd en door de Turksche regeering op hoogen prijs gesteld werd. Door allerlei omstandigheden verliepen eenige maanden, voordat de nieuwe vorst zijnen zetel kwam innemen; eerst in October 1858 kwam hij over Djidda naar Mekka. Gedurende het halve jaar, dat tusschen zijne aanstelling en zijne komst verliep, werd Djidda het tooneel van die bloedige gebeurtenissen, welke men gewoonlijk onder den naam van den »Christenmoord« samenvat, en waarvan de meeste 15 Juni 1858 in die havenstad verblijf houdende Europeanen het slachtoffer werden. Geheel betrouwbare berichten [1] omtrent het voorgevallene bezitten wij niet. Een verslag, dat ik tijdens mijn verblijf te Djidda leerde kennen uit eene op het Nederlandsch Consulaat berustende copie, is voornamelijk samengesteld uit de resultaten van het veel later ingesteld onderzoek, welke uit den aard der zaak niet vrij gebleven kunnen zijn van eenzijdigheid en onnauwkeurigheid. Voor de volstrekte juistheid van *alle* door Sejjid Aḥmed Daḥlān in zijne

[1] *Macmillan's Magazine*, March 1884, pag. 383—393, geeft *Reminiscences of a Political Officer at Aden* betreffende *the Jedda massacres and slavery in the Red Sea*; de details, zoowel van het Mekkaansche als van het Djiddasche oproer, zijn in het door ons vertaalde verslag van Sejjid Daḥlān, zeer veel juister en nauwkeuriger. Alwat van Fransche en Engelsche zijde gedaan werd, vindt men daarentegen in het Engelsche bericht uitvoeriger en beter medegedeeld.

geschiedenis opgenomen bijzonderheden zou ik niet gaarne instaan; zijn verhaal heeft echter dit voordeel, dat het uit den mond van ooggetuigen is opgeteekend, die met de locale toestanden beter bekend waren dan zij, die als rechters in deze zaak moesten fungeeren. De waardeering der feiten is natuurlijk zeer bepaald Moslimsch en dus verre van onpartijdig; het komt ons echter voor, dat zij gemakkelijk van het verslag zelf te scheiden is, en het geheel maakt den indruk, van in geen enkel opzicht opzettelijk te zijn vervalscht. Die waardeering is belangwekkend als getuigenis van de stemming, die in Westarabië jegens de „ongeloovigen" heerscht en tevens van den grooten indruk, door de op den moord gevolgde strafoefening teweeggebracht. Het verslag zelf is eene niet te versmaden bijdrage tot de geschiedenis. Wij geven het geheel met Daḥlāns eigen woorden weder:

„Hier behoort het oproer vermeld te worden, dat te Djidda plaats „had vóór zijne (des Sjeriefs Abdallah ibn Mohammed) aankomst uit „Constantinopel; zij had na den dood zijns vaders plaats, want het „oproer ontstond den 6den Doe'l-Qa'da 1274 [1]. In het kort komt de „zaak hierop neder: Çāliḥ Djōhar, koopman te Djidda, had een „schip met de Engelsche vlag in top; deze wilde hij verwisselen „voor eene vlag van de Verhevene (Turksche) Regeering. De Engel„sche Consul hoorde hiervan en verbood het hem; maar hij stoorde „zich niet aan het verbod, en verzocht en verkreeg van Nāmiq Pasja „(den Turkschen Goeverneur) verlof om de vlag der Verhevene „Regeering te voeren, waarvan hem een schriftelijk bewijs verstrekt „werd. Hij heesch nu die vlag en haalde de Engelsche neder. Toen „begaf zich de Engelsche Consul aan boord van het genoemde schip, „liet de vlag der Regeering, die geheschen was, nederhalen en de „Engelsche hijschen; het gerucht liep daarbij, dat hij de vlag der „Regeering, toen hij ze neergehaald had, met zijnen voet had vertreden „en onbetamelijke dingen gezegd had. Daarom ontstaken de Moslims „te Djidda in toorn, maakten eene hevige beweging, begaven zich „naar de woning van den Engelschen Consul en doodden hem [2].

[1] Dit zou, volgens Wüstenfelds tabellen, overeenkomen met 18 Juni 1858, maar blijkens de Europeesche berichten kwam die dagteekening met den 15den Juni overeen.

[2] Ofschoon de bespreking van bijzonderheden, die alleen uit Europeesche bron bekend zijn, buiten mijn plan ligt, wil ik toch het volgende opteekenen, dat mij onlangs van zeer betrouwbare (Europeesche) zijde werd medegedeeld. De Engelsche Consul Page was verre van bemind, o. a. omdat hij, in samenwerking met den onder zijne protectie staanden politiecommissaris, den verboden handel der Grieken

»Hieruit ontstond nu een groot oproer, waarin zij ook de andere »aanwezige consuls en de Christenen te Djidda doodden en hunne »eigendommen plunderden. Zij wilden ook Feredj Joesr, een zeer »bekend koopman te Djidda, dooden, daar hij getracht had, den »Engelschen Consul te verdedigen, en tot diens onderdanen gerekend »werd; maar deze hield zich verborgen. Toen wilde het plebs zijne »woning plunderen, maar Abdallah Naçif, de wakīl (gemachtigde) »van Onzen Heer den Sjerief Mohammed ibn Aun te Djidda, hield »hen daarvan terug. Nāmiq Pasja was juist te Mekka, en de Sjerief »Ali Pasja, die het Emiraat van Mekka waarnam, had zich naar »Medina begeven, om de hadjkaravaan (uit Syrië) te gemoet te reizen. »Toen het bericht van den opstand nu Nāmiq Pasja bereikte, werd »hij zeer verontrust, begaf zich naar Djidda, stilde den opstand en »liet eenigen, die hij voor schuldig hield aan den moord en de plun»dering, opvatten en in de gevangenis zetten; ook zond hij bericht »van hetgeen gedurende het oproer geschied was aan de Verhevene »Regeering. Daarop ging hij naar Mekka om den hadj te volbrengen, »Op den derden t a s j r ī q-dag nu (d. i. 13 Doe'l-Hiddjah en dus, naar »Wüstenfelds tabellen, 25 Juli 1858), terwijl de menschen nog in »het dal van M i n a [1] waren, kwam opeens het bericht van Djidda, »dat daar een Engelsch oorlogschip gekomen was en dat het met »kanonnen, gevuld met kogels, op Djidda was gaan schieten. Velen »waren dan ook met hunne vrouwen, kinderen en eigendommen uit »Djidda gevlucht, deels rijdend, deels te voet. De menschen ontstelden »hiervan ten hevigste. Toen men al de plechtigheden van den hadj

in sterke dranken hielp bevorderen, zonder twijfel tegen genot van een deel der winst. Op den bewusten dag nu was Page zelf tegen den avond stom dronken, zoodat eenige door hem ten eten genoodigde Engelsche zeeofficieren (van de Cyclops) naar boord terugkeerden zonder hun diner te hebben genoten. In de boot, die hen naar de Cyclops terugbracht, hoorden zij duidelijk het rumoer van den inmiddels reeds gevormden oploop, doch hadden geen denkbeeld van hetgeen daar eigenlijk omging. De dronken Page moet de bevolking met een vloed van scheldwoorden ontvangen hebben, waardoor hunne woede grenzenloos werd. De Fransche Consul, pas drie dagen te voren aangekomen, werd het onschuldig slachtoffer van die volkswoede. Zoo wordt het begrijpelijk, dat men later van Engelsche zijde op sommige punten der verlangde voldoening niet zooveel nadruk legde als de Franschen. Al was nu de stemming der bevolking van Djidda reeds lang verre van vriendschappelijk jegens de Europeanen, van een vooruit vastgesteld plan tot hunne uitroeiing schijnt dan toch geen sprake te zijn geweest.

[1] Hier brengen de pelgrims, gelijk men weet, na den grooten feestdag of offerdag (10 Doe'l Hiddjah) nog 2 of 3 dagen door, feestvierende en dagelijks de plechtigheid van het »steentjes werpen naar de drie steenhoopen« volbrengende.

„volbracht had, en van Mina naar Mekka was teruggekeerd, belegde „Nāmiq Pasja te Mekka eene vergadering in het regeeringsbureau, „die hij door vele oelamā, kooplieden en notabelen, en ook door „vele kooplieden van Djidda liet bijwonen. Laatstgenoemden waren „naar Mekka ten hadj opgekomen, en hadden indertijd het oproer, „toen het te Djidda ontstond, bijgewoond. Hij deelde hun de komst „van het Engelsche oorlogschip mede, verder dat het met kanons-„kogels op Djidda had geschoten, en dat vele inwoners de stad „verlaten hadden; hij zeide tot hen: mijne bedoeling is, met ulieden „te overleggen hoe wij deze zaak zullen doen ophouden. Velen der „aanwezigen antwoordden: de Islām is, lof zij Allah! sterk, en zijne „belijders zijn talrijk. Zij herinnerden hem het groote aantal der „stammen van den Ḫidjāz, zooals Hoeḏēl, Thaqīf, Ḫarb, Ghāmid, „Zohrān en Asīr. Wanneer gij, zeiden zij, hun slechts verlof geeft, „dan zullen zij als één man uitkomen, duizenden, neen honderd-„duizenden (lakk's) zullen dus bijeenkomen en de vijandelijkheden „der Engelschen afweren; zij zullen niet dulden, dat zulk eene „vernedering op hen kome. Nāmiq Pasja hernam hierop: Uwe op-„somming der Arabische stammen is volkomen juist, ja men zou die „zelfs eenige malen kunnen verdubbelen; maar, wanneer al de Beda-„wienen bijeenkomen, is het hoogste, wat zij vermogen, dat zij naar „Mekka en Djidda komen, en dan dit schip van Djidda verdrijven. „Dan zullen echter Engelschen en andere Christenen zich meester „gaan maken van de overige steden van den Islām, en zij zullen „zich vereenigen, om de Verhevene Regeering te bestrijden. Die „stammen, die bijeen zouden komen, zijn echter niet in staat, de „andere steden van den Islām te verdedigen, want zij hebben geene „schepen om zich te verplaatsen, geen proviant, geene ammunitie, „geene kanonnen en niets van hetgeen zij noodig hebben. Ook is „onze bedoeling, het kwaad nu dadelijk te doen ophouden, en die „Bedawienen zouden eerst na een lang tijdsverloop bijeen kunnen zijn. „Sommigen der aanwezige kooplieden zeiden nu: Onze Efendī (de „titel, waarmee men steeds den Turkschen goeverneur aanspreekt) „geve ons verlof, dit oorlogschip, dat op Djidda is komen schieten „met kanonnen, gevuld met kogels, te doen zinken. Vele van de „aanwezige zeelui, waarover wij kunnen beschikken, verstaan de „kunst om een schip te laten zinken. Zij naderen het onder water „en laten het zinken door boorwerktuigen [1], die zij in het vaartuig

[1] برامات kan wel geene andere dan deze beteekenis hebben.

„plaatsen. De Wālī antwoordde: Dit is geen goed plan, want als „gij één schip laat zinken, komen er later tien, en laat gij die tien „zinken, dan komen er honderd; zoo komt uit het eene het andere „voort en het kwaad houdt niet op. Bovendien kunnen zij Djidda „verlaten en den overigen steden van den Islām kwaad gaan doen. „Het beste middel in dezen is, dat wij de zaak pogen te herstellen „met beleefdheid en verstandige politiek, dat namelijk met mij een „aantal notabelen van ulieden naar Djidda gaan, wij bijeenkomen „met den kapitein van dat schip, en met hem eene overeenkomst „treffen, waardoor de ramp worde afgewend. Zij keurden zijn voorstel „goed: hij ging nu naar Djidda en nam met zich den overste der „oelamā, den Sjēch Djamāl Sjēch Omar met de oelamā Sjēch „Çadiq Kamāl, Sjēch Ibrāhīm el-Fatā, Sjēch Mohammed Djād „Allah: verder den Sjēch der sejjids: Sejjid Mohammed ibn Ishāq „ibn Aqil en de Djidda'sche kooplieden, die ten hadj gekomen „waren. Na hunne aankomst te Djidda had eene voorloopige „samenkomst van hen met den kapitein plaats; daarna belegden „zij eene vergadering, waarin besloten werd, dat de questie nauw„keurig onderzocht en dat zij, die bij het oproer vijandige daden „hadden gepleegd, gestraft zouden worden: alles nadat men de „Verhevene Regeering van een en ander zou hebben verwittigd „en het antwoord met Hare bevelen ontvangen. Allen verklaarden „zich hiermede tevreden, maakten daarvan een document op en „onderteekenden het met hunne zegels. In het laatst der maand „Moḥarram van het jaar 1275 (begin September 1858) kwamen nu „te Djidda commissarissen van de (Turksche) Regeering, in gezel„schap van eenige hooge dignitarissen der Engelschen en Fran„schen. Nāmiq Pasja bevond zich te Djidda; zij belegden met hem „eene vergadering en besloten, degenen die verdacht waren van „het oproer te hebben aangestookt, voor zich te doen verschijnen, „en elk hunner afzonderlijk te verhooren en te ondervragen, om „zoo achter de ware toedracht der zaak te komen en te weten, „wie gemoord, wie geplunderd, wie opgestookt hadden. Toen dit „besluit genomen was, gingen zij zittingen houden, waarbij Nāmiq „Pasja niet tegenwoordig mocht zijn, doch alleen die gevolmach„tigden, die van de (Turksche) Regeering en van de Engel„schen en Franschen gezonden waren. Ieder, op wien zij verden„king kregen, lieten zij opvatten en afzonderlijk gevangen zetten; „vervolgens lieten zij elk afzonderlijk vóór zich verschijnen, onder„vraagden hem en verhoorden hem met de uiterste beleefdheid.

„eerbied en vriendelijkheid; [1] zij wendden alle denkbare listen tegen „hen aan en schreven alle verklaringen op. Het resultaat dezer ver„hooren kwam hierop neer: De burgers van Djidda, die bij het „oproer eene rol gespeeld, gedood en geplunderd hadden, zeiden: „Wij hebben slechts gehandeld naar het bevel van de kooplieden, „den Qādhī van Djidda Abd el-Qādir Sjēch, en de notabelen, van „welke zij eenigen opnoemden. De H̱adhramī's zeiden: Wij hebben „gehandeld op bevel van den Sjēch der sejjids, Sejjid Abdallah „Bā-Hāroen, en den overste der H̱adhramī's, Sjēch Sa'īd el-ʿAmoedī; „de Qādhī van Djidda en de kooplieden en notabelen zeiden op „hunne beurt: Wij hebben slecht gehandeld naar het bevel van „Abdallah den Moẖtásib; [2] Abdallah de Moẖtásib verklaarde gehandeld „te hebben op bevel van den qāimmaqām (stedehouder) van Nāmiq „Pasja, Ibrāhīm Agha genaamd. Hierop kwamen de verhooren in „het kort neder; zij hielden dus in de erkentenis van het gebeurde, „en de erkentenis, dat zij (de verhoorden) daarin de hand gehad „hadden; alleen schreven zij dat alles toe aan Sa'īd el-ʿAmoedī, „Abdallah den Moẖtásib en den qāimmaqām van Nāmiq Pasja. Nāmiq „Pasja, die zich onderwijl te Djidda bevond, zond voortdurend in „het geheim de boodschap tot hen: Past toch op, dat gij niets van „dat alles bekent, want ulieden zal groot kwaad geschieden! Maar zij „luisterden daarnaar niet en bekenden; dit kwam doordien de „gemachtigden der (Turksche) Regeering en der Engelschen en „Franschen hen zoo vriendelijk behandelden, hun eer bewezen en „alle listen tegen hen aanwendden. Zij zeiden namelijk tot hen: „Deelt ons de ware toedracht der zaak mede, en u zal geen leed „geschieden. Zij ondervraagden elk afzonderlijk, en als hij eene „verklaring aflegde in strijd met de waarheid, dan zeiden zij: A en „B hebben ons de zaak zoo en zoo verhaald, en dat wijkt af van „hetgeen gij zegt. Zij lieten dan niet af, voordat zijne woorden met „die der anderen overeenstemden. Toen nu alle draden (letterlijk: „alle isnāds d. i. lijsten van personen, die de een op gezag van „den ander eene zaak overleveren) samenkwamen bij Ibrāhīm Agha, „den qāimmaqām van Nāmiq Pasja, lieten zij hem verschijnen

[1] Men ziet hier, welk een zonderlingen indruk een Europeesch verhoor op hen maakt, die aan de Moslimsche rechtspleging gewoon zijn, waar men (tegen de heilige Wet) de tongen der beschuldigden door geeseling, in plaats van door welwillendheid en handigheid, pleegt los te maken.

[2] D. i. de ambtenaar, die met de marktpolitie en dergelijke zaken belast is; te Mekka wordt hij H̱ākim genoemd.

»en ondervraagden hem; hij ontkende echter alles, wat de anderen »hem toegeschreven hadden, verklaarde hen voor leugenaars, en »bekende niets. Wat zij ook voor listen tegen hem aanwendden, hij »bekende niets. Zij zetten hem toen in eene afzonderlijke plaats »gevangen, en veroordeelden hem later tot levenslange verbanning. »Vervolgens deden zij onderzoek naar de personen, die aan den »moord en de plundering deelgenomen hadden, vonden hen uit en »zetten hen gevangen. Na gemeenschappelijke beraadslaging besloten »nu de gevolmachtigden, die door de Regeering, de Engelschen »en de Franschen gezonden waren, dat aan Abdallah den Mohtásib, »Sa'id el-'Amoedi en ongeveer twaalf van de mindere lui, die aan »den moord schuldig waren, het doodvonnis voltrokken zou worden, »en zij veroordeelden den Sjēch der sejjids, den Qādhi van Djidda, »en eenige kooplieden deels tot levenslange, deels tot tijdelijke »verbanning. Velen, die aan de plundering deelgenomen hadden, »werden tot gevangenisstraf veroordeeld; nadat de commissarissen »veel van het geroofde teruggevonden hadden, besloten zij, dat de »Verhevene Regeering den prijs van de overige geplunderde eigen»dommen zou betalen.

»Toen hunne vergadering deze besluiten genomen had, maakten »zij daarvan een document op, onderteekenden het met hunne zegels, »stelden het aan Nāmiq Pasja ter hand, en belastten hem met de »uitvoering daarvan, overeenkomstig het bevelschrift van de Ver»hevene Regeering, dat zij medegebracht hadden; zij hadden namelijk »bevelen medegebracht, waardoor o. a. deze Wālī belast werd met »de tenuitvoerlegging van al hunne besluiten. Hij voerde die dus »uit: Abdallah de Mohtásib en Sa'id el-'Amoedi werden uit de ge»vangenis gehaald en op de markt te Djidda in tegenwoordigheid »van een aantal getuigen gedood; de twaalf veroordeelden uit de »mindere klasse bracht men buiten Djidda ter dood. Die dag was »een vreeselijke dag te Djidda, waarop diepe droefheid zich van »alle Moslims meester maakte. De tot verbanning veroordeelden »werden vervolgens verbannen; sommigen hunner hebben den hun »gestelden termijn doorleefd en zijn toen naar Djidda teruggekeerd, »anderen zijn gestorven zonder terug te keeren. Tot de terug»gekeerden behooren de Sjēch Abd el-Qādir Sjēch, (gewezen) qādhi »van Djidda, Sjēch Omar Bā Darb; Sjēch Sa'id Bā Ghèlèf; tot de »in de ballingschap overledenen behooren Sejjid Abdallah Bā Hāroen »en Sjēch Abd el-Ghaffar. Allah zij hun genadig! De prijs der niet »teruggevonden geplunderde eigendommen werd van de Regeering

"teruggenomen; het was eene belangrijke som. Dit is in het kort "de geschiedenis van het oproer, er is geene kracht noch macht "dan bij Allah! [1] want dit geding behoort tot de grootste rampen, "die ooit de belijders van den Islām overkomen zijn. De komst van "Onzen Heer den Sjerief Abdallah, die benoemd was tot emier van "Mekka, had eerst plaats na afloop van al deze zaken. Zijn toeven "te Constantinopel had plaats, opdat hij niets met dit geding te "maken zou hebben, en ook opdat het hem onmogelijk zou zijn, "zich te verzetten tegen hetgeen zij (de commissarissen) besloten "hadden. Toen hij te Djidda aankwam, waren die gevolmachtigden "van de Regeering, de Engelschen en Franschen, die gekomen waren "om de questie te onderzoeken, nog te Djidda aanwezig en nog niet "vertrokken. Op den dag zijner aankomst te Djidda brachten zij hem "dan ook een welkomstbezoek en zeiden tot hem: Wij zijn hoogst "dankbaar, dat gij naar Djidda gekomen zijt vóór ons vertrek; wij "wilden namelijk gaarne naar Mekka gaan, om die stad in oogenschouw "te nemen, maar wij meenden, dat de Mekkanen ons zouden beletten, "de stad binnen te treden. Nu gij echter gekomen zijt, weten wij "zeker, dat wij ons plan zullen kunnen uitvoeren en niemand ons dit "zal kunnen verhinderen, want Gij zijt de Emier, wien allen gehoor-"zamen, wiens bevel zeker ten uitvoer gebracht wordt. De Grootsjerief "verhaalde: [2] Toen zij dit van mij verlangden, geraakte ik in groote "verlegenheid, daar zij zeker niet tevreden zouden zijn als ik hun "antwoordde, dat dit door onze goddelijke Wet verboden was en dat "de Moslims het niet zouden dulden. Allah gaf mij toen een ant-"woord in, dat op verstandsgronden berustte en hen tevreden moest "stellen; ik zeide dan tot hen: Gijlieden kent Mekka uit de kaarten "en de geographische werken, en weet dus, dat daarin noch tuinen "noch rivieren noch andere schoonheden zijn: het is *"een dal zonder ""gewas"* [3] tusschen de bergen; als gij erheen kwaamt, zoudt gij "hoegenaamd niets wijzer worden dan gij reeds zijt door de afbeel-"ding der stad, die gij gezien hebt in de kaarten en geographische "werken. Uwe reis daarheen zou dus mijns inziens eene vermoeienis "zijn zonder eenig voordeel. Zij waren met dit antwoord tevreden,

[1] Eene van de beide meest gebruikelijke formulen bij de vermelding van groote rampen.

[2] Zonder eenigen twijfel heeft Sejjid Dahlān deze bijzonderheid zelf uit den mond van Sjerief Abdallah vernomen, met wien hij bijzonder bevriend was.

[3] Zoo heet Mekka, Qorān 14 : 40.

„zagen af van hun verlangen om daarheen te reizen en begaven zich „weer naar Constantinopel.”

Dit naieve verhaal heeft dunkt mij noch commentaar noodig, noch verdediging zijner geloofwaardigheid in alle hoofdzaken.

Hiermede heb ik de litterarische werkzaamheid van den geleerden Sejjid naar mijn vermogen beschreven. De tijd, dien wij beleven, is voor den Islām, althans op het gebied des geestes, een tijd van diepe rust: met moeite bewaart men het allernoodigste van hetgeen vroegere geslachten wrochten; voortbrengende kracht wordt niet ontwikkeld. Ahmed Dahlān was in dit opzicht geheel een kind zijner eeuw; waar zijn bewegelijke geest gaarne bezig was met de behandeling van actueele vragen, deed hij toch niet anders dan gezaghebbende uitspraken zijner voorgangers herhalen en aandringen.

Het in handschrift door hem nagelaten werk, dat zijnen naam litterarische onsterfelijkheid waarborgt, ontleent zijne beteekenis niet zoozeer aan den geest van zijnen auteur, als wel aan het daarin behandelde onderwerp. Immers de geschiedenis is wel het terrein, waarop de meest conservatieve wetenschap gedwongen wordt steeds iets nieuws te leveren; wanneer een bedaagd geschiedschrijver door hemzelf beleefde feiten verhaalt, heeft hij altijd aanspraak op onze aandacht. De verdienste van Dahlān bestaat dan hierin, dat hij aan eene omgeving, die op dit punt bijna niets vraagt, zooveel kostbaars heeft nagelaten. Te midden van een geslacht, dat maar al te blijde is met het behoud van hetgeen het heeft, is hij niet alleen als conservator opgetreden, maar heeft ook voortgearbeid.

Sjēch van het gilde der geleerden (oelamā) noemde ik hem, en vertaalde dit vrij door: rector der Mekkaansche universiteit. De beteekenis dier hoogeschool hoop ik later in het tweede gedeelte van mijn werk over Mekka uiteen te zetten. Onze schets zou echter onvolledig zijn, wanneer wij hier niet even stilstonden bij de beteekenis van het genoemde ambt. Dogmatiek, plichtenleer en mystiek maken naar Moslimsche begrippen, gelijk men weet, *de* wetenschap uit; grammatica, rhetoriek, dichtkunst, logica, rekenkunde enz. zijn de hulpwetenschappen, die als „instrumenten” ter ontsluiting van de geheimen der genoemde trias moeten dienen. Alle andere dusgenaamde wetenschappen hebben slechts technische beteekenis; en behooren bij de opleiding tot ambachten en bedrijven. Mochten al in den bloeitijd der Moslimsche beschaving vorsten en onderdanen instellingen oprichten voor de beoefening der natuurwetenschappen, der geneeskunde en wat dies meer zij, de officieele wetenschap be-

schouwde dat alles als profaan en, wanneer die studiën niet uitsluitend met het oog op de praktijk ingericht waren, zelfs als gevaarlijk. De gewijde wetenschappen en hare „instrumenten" kan men zonder andere hulpmiddelen dan boeken, papier en inkt beoefenen; de rijke, die haren bloei wil bevorderen, stelt dus eene goede bibliotheek ter beschikking van de studeerenden, of bestemt fondsen tot verlichting der lasten, die het leven aan geleerden en studenten oplegt. Heilig als zij is, mag *de* wetenschap niet als koopwaar behandeld worden; wie haar bezit, is verplicht „om Allahs wil" zijne kennis aan anderen ten beste te geven. De gegoede leerling mag zijnen leeraar stoffelijke huldeblijken geven; de professor mag van de inkomsten van voor de wetenschap bestemde fondsen genieten; dit alles doet niet te kort aan den regel, dat alle hooger onderwijs gegeven en ontvangen wordt alleen om der wille van het loon, dat leeraars en leerlingen daarvoor bij Allah wacht. De plaats, waar dit onderwijs gegeven wordt, is meestal de moskee. Theoretisch is het in alle opzichten vrij: wie zich in staat acht onderwijs in een der drie vakken of in eene of meer der hulpwetenschappen te geven, verzamelt eenen kring van toehoorders om zich; blijven dezen hem getrouw, dan is hij professor geworden. In de praktijk gaat dit werkelijk aldus in zulke plaatsen, die niet door bijzondere omstandigheden tot centra der studie geworden zijn. Waar rijke fondsen of een levendig verkeer een grooten toeloop van studenten en professoren veroorzaken, wordt eene regeling noodzakelijk. Niemand wordt daar verhinderd, in zijne of anderer woning het licht zijner wetenschap te laten schijnen, of zelfs in de moskee, wanneer de ruimte het toelaat en liefst buiten de uren, die door de gewoonte bijzonder voor het onderwijs zijn bestemd, in eenen kring van weetgierigen zijne kennis vruchtbaar te maken. De vrijheid van onderwijs in de moskee wordt daar echter, vooral op de uren, die onmiddellijk volgen op de vijf dagelijksche godsdienstoefeningen, eenigermate beperkt.

Te Mekka zijn het zoowel de aanwezige fondsen als het internationale verkeer, waartoe de h a d j aanleiding geeft, die de beoefenaars der wetenschap derwaarts lokken. De heiligheid der stad is daarenboven, naar de geloovigen meenen, niet zonder invloed op de gemakkelijkheid, waarmede hier kennis wordt opgedaan. De zegen, aan eene bepaalde plaats of aan de persoon van een bijzonder vromen leeraar verbonden, maakt het dáár en van hém verkregen onderwijs bijzonder vruchtbaar en heilrijk. Jongen en ouden van alle natiën blijven dan ook na elken h a d j voor een jaar of meer jaren te

Mekka, om dien wetenschappelijken zegen deelachtig te worden; Maleiers en Javanen b v. vindt men in getale als vlijtige studenten in de moskee op elk der uren, die men aan het onderwijs pleegt te wijden.

De beperkende regelen, die de in de moskee gegevene lessen beheerschen, zijn nu, gelijk bijna alle regelen in de Moslimsche maatschappij, weinig of niet hinderlijk; zij staan nergens geschreven, zij worden met geen anderen dwang opgelegd dan met dien van den eerbied, welken allen koesteren voor de traditie en hare handhavers. Het is daarmede als met de ongeschreven wetten, of liever gebruiken, waaraan allen, die te Mekka een talrijk vertegenwoordigd beroep of bedrijf uitoefenen, zich onderwerpen. Niemand gaat zulk een beroep openlijk uitoefenen zonder de »vergunning« van den S j ē c h van het gild; deze vertegenwoordigt de belangen der vakgenooten bij de overheid, regelt zoover dit noodig is, de werkmethode der gildebroeders, beslecht als scheidsrechter geschillen, die tusschen hen voorkomen, behoort i. é. w. allen als zijne zoons of pupillen te behandelen. Kleine misdrijven zijn natuurlijk ook hier ingeslopen, maar afschaffing dezer instelling, wier voortbestaan in wezen op de algemeene gehechtheid aan haar berust, wenscht niemand. Welnu, ook de leeraars in de moskee vormen eene zoodanige corporatie, en haar hoofd is de s j ē c h e l - 'o e l a m ā. Wil iemand de licentie tot het geven van colleges op de meest gewenschte tijden van den dag verkrijgen, hij wendt zich tot den s j ē c h; deze overweegt alle omstandigheden, en bepaalt, wanneer hij termen vindt tot toelating, een tijdstip voor de plechtige opneming van den candidaat in het gild. Op dien tijd komen dan een aantal vakgenooten bijeen, om hunnen nieuwen broeder door den rector, louter voor den vorm, te hooren examineeren; ter vergemakkelijking der zaak loopt dit examen altijd over hetzelfde onderwerp! De candidaat belooft dan, zich in alles te zullen gedragen, zooals dit een goed professor betaamt, de gebruiken en de beslissingen van den s j ē c h te zullen eerbiedigen, en geeft ten slotte aan de aanwezigen een feestje. De gewoonte brengt nu mede, dat hij voortaan althans één college per dag geve; bij nalatigheid wordt hij echter door niemand berispt, wanneer zich slechts een schijn van grond ter verontschuldiging laat vermoeden. De Dinsdag (naar men zegt als sterfdag van den imām Aboe Hanifa) en de Vrijdag zijn vacantiedagen; wil een professor echter op die dagen lessen geven, niemand zal dit afkeuren; en inderdaad plegen een aantal Mekkaansche professoren, de rector zelf in de eerste plaats, des

schouwde dat alles als profaan en, wanneer die studiën niet uitsluitend met het oog op de praktijk ingericht waren, zelfs als gevaarlijk. De gewijde wetenschappen en hare „instrumenten" kan men zonder andere hulpmiddelen dan boeken, papier en inkt beoefenen; de rijke, die haren bloei wil bevorderen, stelt dus eene goede bibliotheek ter beschikking van de studeerenden, of bestemt fondsen tot verlichting der lasten, die het leven aan geleerden en studenten oplegt. Heilig als zij is, mag *de* wetenschap niet als koopwaar behandeld worden; wie haar bezit, is verplicht „om Allahs wil" zijne kennis aan anderen ten beste te geven. De gegoede leerling mag zijnen leeraar stoffelijke huldeblijken geven; de professor mag van de inkomsten van voor de wetenschap bestemde fondsen genieten; dit alles doet niet te kort aan den regel, dat alle hooger onderwijs gegeven en ontvangen wordt alleen om der wille van het loon, dat leeraars en leerlingen daarvoor bij Allah wacht. De plaats, waar dit onderwijs gegeven wordt, is meestal de moskee. Theoretisch is het in alle opzichten vrij: wie zich in staat acht onderwijs in een der drie vakken of in eene of meer der hulpwetenschappen te geven, verzamelt eenen kring van toehoorders om zich; blijven dezen hem getrouw, dan is hij professor geworden. In de praktijk gaat dit werkelijk aldus in zulke plaatsen, die niet door bijzondere omstandigheden tot centra der studie geworden zijn. Waar rijke fondsen of een levendig verkeer een grooten toeloop van studenten en professoren veroorzaken, wordt eene regeling noodzakelijk. Niemand wordt daar verhinderd, in zijne of anderer woning het licht zijner wetenschap te laten schijnen, of zelfs in de moskee, wanneer de ruimte het toelaat en liefst buiten de uren, die door de gewoonte bijzonder voor het onderwijs zijn bestemd, in eenen kring van weetgierigen zijne kennis vruchtbaar te maken. De vrijheid van onderwijs in de moskee wordt daar echter, vooral op de uren, die onmiddellijk volgen op de vijf dagelijksche godsdienstoefeningen, eenigermate beperkt.

Te Mekka zijn het zoowel de aanwezige fondsen als het internationale verkeer, waartoe de hadj aanleiding geeft, die de beoefenaars der wetenschap derwaarts lokken. De heiligheid der stad is daarenboven, naar de geloovigen meenen, niet zonder invloed op de gemakkelijkheid, waarmede hier kennis wordt opgedaan. De zegen, aan eene bepaalde plaats of aan de persoon van een bijzonder vromen leeraar verbonden, maakt het dáár en van hém verkregen onderwijs bijzonder vruchtbaar en heilrijk. Jongen en ouden van alle natiën blijven dan ook na elken hadj voor een jaar of meer jaren te

Mekka, om dien wetenschappelijken zegen deelachtig te worden; Maleiers en Javanen b v. vindt men in getale als vlijtige studenten in de moskee op elk der uren, die men aan het onderwijs pleegt te wijden.

De beperkende regelen, die de in de moskee gegevene lessen beheerschen, zijn nu, gelijk bijna alle regelen in de Moslimsche maatschappij, weinig of niet hinderlijk; zij staan nergens geschreven, zij worden met geen anderen dwang opgelegd dan met dien van den eerbied, welken allen koesteren voor de traditie en hare handhavers. Het is daarmede als met de ongeschreven wetten, of liever gebruiken, waaraan allen, die te Mekka een talrijk vertegenwoordigd beroep of bedrijf uitoefenen, zich onderwerpen. Niemand gaat zulk een beroep openlijk uitoefenen zonder de »vergunning« van den Sjēch van het gild; deze vertegenwoordigt de belangen der vakgenooten bij de overheid, regelt zoover dit noodig is, de werkmethode der gildebroeders, beslecht als scheidsrechter geschillen, die tusschen hen voorkomen, behoort i. é w. allen als zijne zoons of pupillen te behandelen. Kleine misdrijven zijn natuurlijk ook hier ingeslopen, maar afschaffing dezer instelling, wier voortbestaan in wezen op de algemeene gehechtheid aan haar berust, wenscht niemand. Welnu, ook de leeraars in de moskee vormen eene zoodanige corporatie, en haar hoofd is de sjēch el-'oelamā. Wil iemand de licentie tot het geven van colleges op de meest gewenschte tijden van den dag verkrijgen, hij wendt zich tot den sjēch; deze overweegt alle omstandigheden, en bepaalt, wanneer hij termen vindt tot toelating, een tijdstip voor de plechtige opneming van den candidaat in het gild. Op dien tijd komen dan een aantal vakgenooten bijeen, om hunnen nieuwen broeder door den rector, louter voor den vorm, te hooren examineeren; ter vergemakkelijking der zaak loopt dit examen altijd over hetzelfde onderwerp! De candidaat belooft dan, zich in alles te zullen gedragen, zooals dit een goed professor betaamt, de gebruiken en de beslissingen van den sjēch te zullen eerbiedigen, en geeft ten slotte aan de aanwezigen een feestje. De gewoonte brengt nu mede, dat hij voortaan althans één college per dag geve; bij nalatigheid wordt hij echter door niemand berispt, wanneer zich slechts een schijn van grond ter verontschuldiging laat vermoeden. De Dinsdag (naar men zegt als sterfdag van den imām Aboe Hanifa) en de Vrijdag zijn vacantiedagen; wil een professor echter op die dagen lessen geven, niemand zal dit afkeuren; en inderdaad plegen een aantal Mekkaansche professoren, de rector zelf in de eerste plaats, des

Dinsdags en des Vrijdags colleges in minder algemeen beoefende vakken, of ook gewoon onderwijs aan leergierigen van de schoone sexe te geven. De uren na de godsdienstoefeningen van den vroegen morgen (çoebh) en na zonsondergang (maghrib) zijn door de regeling des rectors in het bijzonder bestemd voor het onderwijs in de plichtenleer, die na de andere drie godsdienstoefeningen voor de dogmatiek en de hulpwetenschappen; doch deze en dergelijke regelen worden in theorie en praktijk meer als advies dan als wet beschouwd en nageleefd. De Sjēch zou in geval van oneenigheid over de questie der ruimte bevoegd zijn om aan iederen moedarris met zijnen kring van toehoorders eene bepaalde plaats aan te wijzen; gewoonlijk kiest echter ieder zich een plekje, met bescheidenheid zorg dragend, dat hij geenen collega in den weg zit. De rector zou onbevoegden, die op eigen gezag gingen leeraren in de heilige moskee, kunnen doen verwijderen; ook in dezen weet echter ieder, wat hem betaamt, en dat volgens het heerschende gebruik allen, met of zonder aanstelling, zelfs jonge lieden, die minder bedrevenen wenschen voort te helpen, na de laatste avondgodsdienstoefening (ʿisjā) hunne gaven daar mogen ten toon spreiden. Een gedeelte van de jaarlijksche korenzending uit Egypte ten behoeve van Mekka en sommige inkomsten van waqfs zijn bestemd „voor de beoefenaars der wetenschap”; ook geven rijke Mekkaansche kooplieden en gegoede pelgrims niet zelden çadaqa's met dezelfde bestemming. De beslissing, wie van de hooggeleerden van een en ander profiteeren zal, en in welke mate, komt aan den rector toe; wat die inkomsten betreft, die, gelijk het Egyptische koren, door de Regeering verdeeld worden, is zijn advies bijna met eene beslissing gelijk te stellen. Zijne vakbroeders zijn dus ook door stoffelijke banden met hem verbonden, en hebben wel eenig belang bij zijne welwillende gezindheid. Dit neemt wel niet weg, dat er partijschappen onder de broeders bestaan, waarbij somtijds, gelijk ons boven uit een voorbeeld bleek, de rector eene machtige partij tegenover zich ziet; maar, is eene belangrijke beslissing gevallen, dan plegen allen zich te schikken in het onvermijdelijke. Immers, de Sjēch vertegenwoordigt niet alleen zijn gild bij de overheid, hij vertegenwoordigt ook in zekere mate de overheid tegenover zijn gild. Wij wezen er onlangs op [1], dat de talrijke corporatiën te Mekka allengs veel van hare beteekenis verliezen, doordien de Regeering de hoofden dier genootschappen als hare werk-

[1] *Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, März 1887, S. 151.

tuigen gebruikt, en, wanneer zij weerbarstig blijken, hen door andere vervangt. Zelden of nooit zal de Regeering als hoofd eener corporatie iemand aanstellen, die bij de meeste of voornaamste leden voor nietswaardig geldt; maar de overeenstemming van laatstgenoemden laat altijd iets te wenschen over, en het gezag der „sjēchs" berust derhalve deels, soms grootendeels, op dat der overheid. De waardigheid van sjēch der geleerden is te Mekka meestal met die van moefti der Sjafi'ieten vereenigd. In beide functiën moet de titularis zorgen, buiten conflicten met de regeerende personen te blijven. Wel geniet hij als vertegenwoordiger der heilige wetenschap, meer onafhankelijkheid dan de andere sjēchs, die alleen belangen vertegenwoordigen, maar toch moet hij dikwijls meer plooien en schikken dan de heilige Wet eigenlijk gedoogt, wil hij niet zijn ambt verliezen en zich vervangen zien door een voor transactie meer vatbaren concurrent. Geleerdheid en vroomheid alleen kunnen daarom iemand noch deze betrekkingen verschaffen noch hem daarin handhaven; diplomatieke handigheid is een voornaam vereischte en de vermaning van den Prediker: „wees niet al te rechtvaardig!" komt hem dikwijls te stade. Wie vrij is van alle eerzucht, begeert dan ook zulk een rectoraat niet, al zou dit een der heerlijkste ambten zijn, als alle menschen wijs waren en het goede wilden. Eer en voordeel zijn echter ook te Mekka den meesten geleerden niet geheel onverschillig; wij merkten boven reeds op, dat Sejjid Aḥmed Daḥlān zelfs in vele kringen als al te „begeerig" gold. Met zulke beschuldigingen zijn de teleurgestelden immer spoedig gereed; menig geleerde, wiens vrienden hem met ophef als een wereldverzaker voorstelden, scheen mij toe maar al te gaarne die gedwongen zelfverloochening voor den zetel van onzen sejjid te willen verwisselen. Met dat al blijven het schaduwzijden van het Mekkaansche rectoraat, dat het karakter van den dignitaris onvermijdelijk lijdt door zijne betrekking tot de regeering, en verder dat steeds een of meer andere geleerden, met of zonder recht, de eerste plaatsen innemen in de hoogachting hunner ambtgenooten, al blijft ook het uiterlijk eerbetoon aan den sjēch daarbij onveranderd.

Het is mij natuurlijk niet gelukt, de schuilhoeken van het hart van onzen rector te doorgronden, al ontbrak mij de gelegenheid niet om op te merken, dat hij met allerlei menschelijke zwakheden behebt was. Zij, die de kracht hunner beginselen alleen in woorden te betoonen hadden, beweerden, dat hij al te veel rekening hield met de „omstandigheden"; of zij het in zijne plaats beter gemaakt

zouden hebben? Voor mij blijft Aḫmed Daḫlān eene waardige figuur uit het Mekka onzer dagen; in zwakheden en gebreken een kind van zijnen tijd en van zijne omgeving, en daarom een belangwekkend type; door sommige hoedanigheden van den geest ver boven zijne omgeving uitstekend en daardoor haar leidsman in menig opzicht; de vertegenwoordiger bij uitnemendheid van het wetenschappelijk en litterarisch leven in de heilige stad gedurende de laatst verloopen halve eeuw.

Leiden, 1 Mei 1887.

AANHANGSEL.

Hieronder volgen twee proeven van den Arabischen tekst van Sejjid Ahmed Dahlân's Sjeriefengeschiedenis, getiteld خلاصة الكلام فى بيان امراء البلد الحرام, en wel: 1° de beschrijving van den opstand te Mekka in 1855 wegens de maatregelen tot afschaffing der slavernij, waarvan wij boven de vertaling gaven, met hetgeen daaraan onmiddellijk voorafgaat, en met de daarop volgende mededeelingen omtrent Abd el-Moettálib's strijd tegen den vertegenwoordiger der Turksche regeering, tot de ontruiming van Mekka door dien Grootsjerief; 2° de beschrijving van de vermoording der Europeanen te Djidda in 1858, welke men in bovenstaand opstel in haar geheel vertaald heeft kunnen lezen.

De tamelijk kundige afschrijver van mijn exemplaar der genoemde Geschiedenis heeft hoogst waarschijnlijk het oorspronkelijke handschrift van den auteur, ook wat den vorm betreft, zeer getrouw weergegeven; dat origineel heb ik namelijk zelf onder de oogen gehad, en toen geconstateerd, dat het vele dergelijke vulgaire schrijfwijzen bevatte als die, welke mijn afschrift kenmerken. Daarom geef ik dan ook dien tekst onveranderd weer, zoowel b. v. wat betreft de nagenoeg consequente weglating der *hamza* na de *alif mamdoeda* als de minder consequente behandeling van den vrouwelijken uitgang ة (ه), die in onzen tekst somtijds ook in *statu absoluto* met puntjes voorzien is. Slechts een paar evidente schrijfouten heb ik verbeterd, en dan de lezing van het handschrift in eene noot vermeld. Het eerste stuk komt in mijn exemplaar voor op bladz. 15—18 van de 29ste *korrasa* (elke *korrasa* heeft 20 bladzijden; het geheele werk beslaat 30 *korrasa's* en 8 bladzijden); het tweede op bladz. 3—9 van de 30ste *korrasa*.

I.

فلما كان شهر صفر من سنة اثنين وسبعين وصل الى جده من دار السلطنه باشا فريق يسمى راشد باشا وشاع بين الناس انه يريد القبض على الشريف عبد المطلب ويقيم الشريف عبد الله بن ناصر بن فواز بن عون قايما مقام الشريف محمد بن عون وكان متزوجا ببنت الشريف محمد وابوه ابن عم الشريف محمد وكان وكيلا على بيته وامواله فى مدة غيبته واتفق فى تلك الايام التى قدم فيها راشد باشا انه ورد التنبيه من كامل باشا لقايم مقامه بمكه انه يجمع دلالين[a] الرقيق ويمنعهم من بيع الرقيق بمقتضى امر جا لكامل باشا من الدوله ففعل قايم مقام[b] الباشا ما امره به فصار للناس من ذلك انزعاج واضطراب وصاروا يقولون كيف يمنع بيع الرقيق الذى اجازه الشارع وهاج الناس هيجانا شديدا فاجتمع جماعة من طلبة العلم عند الشيخ جمال شيخ عمر وكان رئيس العلما وقالوا نذهب الى القاضى ونذاكره فى ذلك ليراجع كامل باشا وهو يراجع الدوله فى ذلك فاجتمع معهم وهم ذاهبون الى بيت القاضى خلق

---

a) Men ziet hoe de overigens zeer nauwgezette afschrijver (wellicht ook de geleerde auteur zelf) bij een zoo gebruikelijken *status constructus* onwillekeurig den vulgairen vorm in plaats van den grammaticalen bezigt.

b) Cod. مقايم.

كثير من غوغا الناس فلما دخلوا على القاضى فزع منهم وهرب ودخل الى بيت حريمه فزاد هيجان الناس واضطرابهم وهاج بسبب ذلك بعض العساكر الضابطيه الذين كانوا فى دار الحكومه وراوا بعض الناس حاملين السلاح ويقولون الجهاد فثار من ذلك فتنة عظيمة وصار الرمي بالبندق من الفريقين وانتشرت الفتنه ورمي البندق فى الاسواق والطرقات وصار القتل لكثير من العساكر وغيرهم وتواقف بعض العسكر مع بعض اهل البلد فى المسجد الحرام وصاروا يترامون بالبندق وقتل فى المسجد اناس من ذلك الرمي ففزع بعض الناس الى الشريف منصور بن الشريف يحيى ابن سرور وهو فى داره وسالوه تسكين هذه الفتنه فاطلق مناديا فى مكه لمنع الناس من الفتنه فامتثلوا امره وامن الناس وتحفظ على العسكر الشاهانيه (sic) واطلع كثيرا منهم القلعه وكذلك الشريف عبد الله بن ناصر ادخل كثيرا من العسكر فى دار الشريف محمد بن عون[a] وسكنت الفتنه فلما جا الخبر فى الطايف للشريف عبد المطلب جمع القبايل وقال الى اريد حماية اهل مكه لئلا يصيبهم ضرر من كامل باشا بسبب ما صار منهم فلما وصلت لكامل باشا الاخبار الاولى التى حصل فيها الفتنه ارسل الى اهل مكة بالامان وانه يراجع الدوله فى امر الرقيق فلم يطمئن الناس بذلك بل صاروا خايفين من سطوته ثم لما بلغه ان الشريف عبد المطلب جمع القبايل ويريد المجيئ بهم الى مكه ارسل وطلب الشريف عبد الله بن ناصر الى جده وكذلك طلب الشريف منصور بن يحيى وقيل ان الشريف منصور توجه الى جده بلا طلب خوفا من الشريف عبد المطلب وتباعدا عن الفتنه ثم توجه الشريف عبد المطلب بالقبايل من الطايف وجا بهم الى مكه وكان العساكر الشاهانيه بالقلعه ومعهم اويس باشا قندان العسكر فاقام كامل باشا الشريف عبد الله ابن ناصر قايما مقام امير مكه الشريف محمد بن عون[a] وكتب للشريف

a) D. i. محمد بن عبد المعين بن عون.

عبد المطلب انك معزول وان الدوله وجهت امارة مكه للشريف محمد بن عون *a* وقد اقمنا الشريف عبد الله بن ناصر قايما مقامه فلم يقبل منه الشريف عبد المطلب ذلك وعقد مجمعا فى داره التى فى القراره واحضر فيه كثيرا من الاشراف والساده والعلما واعيان الناس واخبرهم انى انما جئت بالقبايل لحمايتكم ونصرة الدين وعقد عهودا ومواثيق بينهم وصار اهل الحارات حاملين للسلاح ويعسون فى البلاد طول الليل ثم ان كامل باشا جهز عسكرا من جده بعد ان اقام الشريف عبد الله بن ناصر قايما مقام امير مكه الشريف محمد بن عون وارسله مع العسكر الذين جهزهم الى بحره *b* ومعهم ايضا راشد باشا الفريق الذى قدم من دار السلطنه فنصبوا العرضى فى بحره وكتب الشريف عبد الله بن ناصر للامرآ من الاشراف وللقبايل واهالى مكه يخبرهم بحقيقة الحال ولم يقبل ذلك الشريف عبد المطلب وقال هذا كله تزوير واختلاق من كامل باشا وجهز كثيرا من القبايل وارسلهم مع بعض الامرا من الاشراف وغيرهم لقتال العسكر الذين فى بحره فهجموا على العرضى ووقع القتال بين الفريقين ثم انهزمت تلك القبايل ورجعت الى مكه وتكرر ذلك ثلاث مرات وهم ينهزمون فى كل مرة منها وتكررت مكاتبات الشريف عبد الله ابن ناصر لكثير من الاشراف وشيوخ القبايل وبقية الناس فصاروا يتاخرون عن الشريف عبد المطلب ودخلهم الفشل وذهب كثير من الاشراف وشيوخ القبايل الى العرضى فى بحره عند الشريف عبد الله بن ناصر فصار يكرمهم بالكساوى وعطايا الدراهم ثم انتقل بالعرضى الى الشميسى *c*

a) D. i. محمد بن عبد المعين بن عون.

b) Bahra is, gelijk men weet, een dorp op ± 10 uren afstand van Djidda aan den Mekkaweg, waar een der voornaamste wachtposten der gendarmerie pleegt te zijn.

c) El-Sjemēsı is de bekende berg, die aan Mekka sedert eeuwen steen levert voor voorname gebouwen.

فلما تحقق الشريف عبد المطلب ان كثيرا من الناس تخلوا عنه واخذوا الامان من الشريف عبد الله بن ناصر عزم على الخروج من مكه والتوجه الى الطايف وقال للاشراف ولاهل مكه ومن بقي معه من القبايل قد اعذرتكم تخذوا الامان لانفسكم من الشريف عبد الله بن ناصر ❀

II.

وينبغى ان يذكر هنا الفتنة التى كانت بجده قبل وصوله *a* من دار السلطنه وكانت بعد وفاة والده لان الفتنة المذكوره كانت فى السادس من ذى القعده سنة اربع وسبعين وملخصها اجمالا ان صالح جوهر احد التجار بجده كان له مركب منشور فيه بنديرة الانقليز والبنديره هى الهيرق فاراد ان يغيرها ويجعل فيه بنديره من بنادير الدوله العليه فسمع بذلك قنصل الانقليز فمنعه من ذلك فلم يمتنع واخذ رخصة من نامق باشا فاذن له بوضع بنديرة الدولة العليه وكتب له منشورا بذلك فوضعها ونشرها وازال بنديرة الانقليز فطلع قنصل الانقليز البحر ودخل المركب وانزل بنديرة الدوله التى نشرت ونشر بنديرة الانقليز وشاع انه لما انزل بنديرة الدوله وطئها برجله وتكلم بكلام غير لايق فغضب لذلك المسلمون الذين بجده فهاجوا هيجة عظيمة وقصدوا دار قنصل الانقليز وقتلوه وثار من ذلك فتنة عظيمة قتلوا فيها غيره من القناصل الموجودين ومن كان بجده من النصارى ونهبوا اموالهم وارادوا ان يقتلوا فرج يسر احد التجار المشهورين بجده لكنه *b* كان محسوب عن قنصل الانقليز ومعدودا من رعيتهم فاختفى فاراد عوام الناس ان ينهبوا

a) Het suffix heeft betrekking op den Grootsjerief Abdallah.

b) Cod. لكون.

داره فنعهم من ذلك عبد الله نصيف وكيل مولانا الشريف محمد بن عون بجده وكان نامق باشا بمكه والشريف على باشا القايم مقام الاماره كان قد توجه الى المدينة المنوره لمقابلة الحج فلما جاء خبر هذه الفتنه لنامق باشا اهتم لذلك ثم توجه الى جده وسكن الفتنه وقبض على بعض الناس الذين نسب اليهم القتل والنهب ووضعهم فى السجن وارسل الى الدولة العلية يخبرهم بما وقع فى هذه الفتنه ثم طلع الى مكه لادا الحج فلما كان الثالث من ايام التشريق والناس بمنى جا الخبر من جده بانه جاهم مركب حربي للانقليز وصار يرمى بالمدافع المحشوه بالقلل على جده فخرج كثير من الناس من جده هاربين بنسائهم واولادهم ركبانا ومشاة فانزعج الناس من ذلك انزعاجا شديدا فلما فرغ الناس من ادا مناسك الحج ونزلوا من منى عقد نامق باشا فى مكه مجلسا فى ديوان الحكومه احضر فيه كثيرا من العلما والتجار واعيان الناس واحضر كثيرا من تجار جده الذين قدموا مكه لادا الحج وكانوا حضروا وقوع الفتنه حين وقعت بجده واخبرهم بمجيئ المركب الحربى الذى جا من الانقليز وبضربه بالقلل على جده وخروج كثير من الناس منها وقال لهم القصد المشاوره معكم فيما يحصل به تسكين هذا الامر فقال له كثير من الحاضرين ان الاسلام لله الحمد قوي واهله كثيرون وذكروا له عدد قبايل الحجاز مثل هذيل وثقيف وحرب وغامد وزهران وعسير وانكم لو تعطون الناس رخصة ينفرون نفيرا عاما فيجتمع من ذلك الالوف بل الكلوك فيدفعون تعدى الانقليز ولا يرضون ان يقع عليهم هذا الذل فقال لهم نامق باشا هذا العدد الذى ذكرتموه من قبايل العرب صحيح بل يوجد مثله اضعافا مضاعفة لكن اذا اجتمعت هذه القبايل غايه ما يقدرون عليه انهم يصلون الى مكه وجده وبعد ذلك يدفعون هذا المركب عن جده فيحصل من الانقليز وغيرهم من النصارى تسلط على بقية مداين الاسلام ويجتمعون على محاربة الدولة العليه وليس عند

هولآء القبايل التى اجتمعت قدرة على الدفع عن بقية مداين الاسلام لانهم ليس عندهم مراكب يعبرون فيها ولا ذخاير ولا جبخانات ولا مدافع ولا شيى مما يحتاجون اليه وايضا مرادنا دفع هذا الضرر الآن ولا يجتمع هولآء القبايل الا بعد مدة طويلة فلا بد من التدبير الآن فى دفع هذا الضرر بالسرعه فقال بعض انجار الحاضرين يلزم لنا افندينا فى تغريق هذا المركب الحربي الذى جا يرمى بالمدافع المشحونه بالقلل على جده فان كثيرا من اهل البحر الموجودين تحت ايدينا لهم معرفة وصناعة بتغريق المراكب ياتونها من تحت الما ويغرقونها ببرّامات يجعلونها فى المركب فقال لهم ليس هذا صوابا فانكم اذا اغرقتم مركبا ياتيكم بعده عشرة مراكب واذا اغرقتم العشره ياتيكم مائه وهكذا فيتسلسل الامر ولا يزول الضرر وايضا ربما انهم يتركون جده ويتوجهون الى اضرار بقية مداين الاسلام وانما الاحسن فى تدبير هذا الامر انا نتدارك باللطف وحسن السياسه بان نتوجه الى جده انا وكثير من اعيانكم ونجتمع بقبطان هذا المركب ونعقد معه امرا يندفع به الضرر فستحسنوا رايه فتوجه الى جده واخذ معه رئيس العلما الشيخ جمل شيخ عمر ومعه من العلما صديق كمال والشيخ ابراهيم المفتى والشيخ محمد جاد الله وشيخ السادة السيد محمد ابن اسحاق بن عقيل وتجار جده الذين كانوا جاوا للحج فلما وصلوا الى جده صار اجتماعهم بالقبطان وعقدوا مجلسا صار القرار فيه على انه يصير تحقيق هذه القضيه ويحصل الانتقام ممن وقع منه التعدى فى هذه الفتنه ويكون ذلك بعد رفع الامر الى الدولة العليه وانتظار الجواب منهم بما يامرون به ورضي الجميع بذلك وكتبوا به مضبطة وختموها بخاتمهم فلما دنى اواخر شهر محرم من سنة خمس وسبعين وصل الى جده مامورون من طرف الدولة ومعهم اناس من كبار الانقليز والفرنسيس وكان نامق باشا بجده فعقدوا مجلسا معه واتفقوا على انهم يحضرون الناس المتهمين فى احداث

هذه الفتنه ويقررونهم ويستنطقونهم كل واحد على حدته حتى يقفوا على حقيقة الامر ويعرفون الذين قتلوا والذين نهبوا والذين هيجوا فلما تم قرارهم على ذلك صاروا يعقدون مجالس لا يحضر فيها نامق باشا وانما يحضر هولآء المرخصون الذين جاوا مرسلين من الدوله ومن الانقليز والفرنسيس وصاروا يقبضون على كل من صارت عليه تهمه ويحبسونه فى موضع وحده ثم يحضرون كل واحد منهم وحده ويسالونه ويستنطقونه بغاية التلطف والتعظيم والتبجيل ويحتالون عليهم بكل حيلة ويكتبون كل ما يقول (sic) فكان ملخص تلك الاستنطاقات ان اهل جده الذين هاجوا فى الفتنه وحصل منهم القتل والنهب قالوا انما كان ذلك منا بامر من التجار وقاضى جده الشيخ عبد القادر شيخ والاعيان وسموا اناسا منهم وقال لحضارم امرنا بذلك شيخ الساده السيد عبد الله با هارون وكبير الحضارم الشيخ سعيد العامودى وقال شيخ الساده وسعيد العامودى وقاضى جده وبقية التجار والاعيان انما كان ذلك منا بامر من عبد الله المحتسب وقال عبد الله المحتسب انما كان ذلك منى بامر من ابراهيم اغا القايم مقام نامق باشا هذا ملخص استنطاقاتهم فانها تتضمن الاعتراف بما وقع والاعتراف بانهم تسببوا فى ذلك الا انهم اسندوا ذلك لسعيد العامودى وعبد الله المحتسب وقايم مقام نامق باشا وكان نامق باشا وهو بجده يرسل لهم سرا ويقول لحذر ان تقروا بشيى من ذلك فانه يصير عليكم ضرر كثير فلم يمتثلوا ذلك بل اقروا بذلك وسببه ان المرخصين الذين حضروا من الدوله والانقليز والفرنسيس كانوا يتلطفون بهم ويعظمونهم ويحتالون عليهم بكل حيلة ويقولون لهم اخبروا بالوايع ولا يحصل لكم ضرر ويسالون كل واحد وحده فاذا نطق بشى مخالف للواقع يقولون له ان فلانا وفلانا اخبرا بما هو كذا وكذا وذلك مخالف لما تقول ولا يزالون به حتى يطابق كلامه كلام غيره فلما انتهت الاسانيد كلها الى ابراهيم اغا قايم مقام نامق باشا احضروه وسالوه فانكر جميع ما نسبوه

اليه وكذبهم ولم يقر بشيى فاحتالوا عليه بكل حيله فلم يقر بشيى
فحبسوه فى موضع وحده ثم حكموا عليه بالنفي مؤبدا ثم بحثوا ايضا
عن الاشخاص الذين حصل منهم القتل والنهب فعرفوهم وحبسوهم ثم
تشاوروا هولاء المرخصون المرسلون من الدوله العليه ومن الانقليز
والفرنسيس فيما بينهم واتفقوا على انه يقتل عبد الله المحتسب وسعيد
العامودى ونحو اثنى عشر نفسا من عوام الناس الذين وقع منهم القتل
وانه ينفى من جده شيخ الساده وقاضى جده وبعض التجار بعضهم
مؤبدا وبعضهم الى مدة موقتة ويحبس كثير من الذين وقع منهم النهب
بعد ان احضروا كثيرا مما اخذوه وان ما بقي من الاموال المنهوبه ياخذوا
قيمته من الدولة العليه فلما تم قرار مجلسهم على ذلك كتبوا به مضبطه
وختموها باختامهم واعطوها لنامق باشا وطلبوا منه تنفيذ ذلك طبق
ما جاوا به من الامر من الدوله فانهم جاوه باوآمر فيها الامر له بتنفيذ
ما يتفقون عليه فنفذه فاخرجوا عبد الله المحتسب وسعيد العامودى
من الحبس وقتلوهما فى سوق جده على روس الاشهاد وقتلوا الاثنى عشر
الذين من عوام الناس خارج جده وكان ذلك اليوم يوما مهولا فى
جده اشتد فيه الكرب على جميع المسلمين ثم نفوا من حكموا عليه
بالنفي فمنهم من قضى السنين التى اقتوها له ورجع الى جده ومنهم من
مات ولم يرجع اليها فمن الذين رجعوا الشيخ عبد القادر شيخ قاضى
جده والشيخ عمر با دبب والشيخ سعيد بغلف a) ومن الذين لم يرجعوا
وتوفوا وهم منفيون السيد عبد الله با هارون والشيخ عبد الغفار رحمهما
الله تعالى وقبضوا من الدوله قيمة بقية الاموال المنهوبه وكان شيا كثيرا
هذا ملخص تلك الفتنه باختصار ولا حول ولا قوه الا بالله فان هذه
القضيه كانت من اعظم المصايب على اهل الاسلام وكان قدوم سيدنا

---

a) Waarschijnlijk is hier با غلف bedoeld, een te Djidda welbekende koopmansnaam.

الشريف عبد الله المتولى امارة مكه بعد تمام هذه الامور كلها وكان
تاخره بدار السلطنه الى هذه المده لاجل ان لا يناله شيى من الدخول
فى هذه القضيه ولا يمكنه المعارضه لما يتفقون عليه ولما وصل الى جده
كان هولا المرخصون الذين حضروا لتحقيق هذه القضيه من الدوله
والانقليز والفرنسيس موجودين بجده لم يسافروا فحضروا عنده يوم وصوله
جده للسلام عليه وقالوا له صرنا ممنونين بقدومك الى جده قبل ان نسافر
لانا نريد الوصول الى مكه للتفرج عليها وخشينا ان يمنعنا اهل مكه
من دخولها ولما حضرت تحقق عندنا انا نتمكن من ذلك ولا يستطيع
احد ان يمنعنا لانك انت الامير المطاع النافذ الامر قال انهم لما طلبوا
ذلك منى تحيرت ولا يقبلون منى فى الجواب ان اقول لهم ان ذلك
ممنوع فى شرعنا ولا يرضى المسلمون بذلك فالهمنى الله لهم جوابا عقليا
اقناعيا فقلت لهم انتم رايتم صورة مكه فى الخرايط والجغرافيات ليس
فيها بساتين ولا انهار ولا شيى من الزخارف وانما هى واد غير ذى زرع
بين الجبال فلو اتيتم اليها ما تكسبون شيا زايدا عما علمتموه من صورتها
التى رايتموها فى الخرايط والجغرافيات فاراى (sic) ان وصولكم اليها تعب
لكم بلا فائده فقنعوا بهذا الجواب واعرضوا عن طلب الوصول اليها
وتوجهوا الى دار السلطنه ۞

KANTTEEKENINGEN OP DE WOORDENLIJST

VAN

KERN'S „DE FIDJITAAL VERGELEKEN MET HARE VERWANTEN IN INDONESIË EN POLYNESIË. UITGEGEVEN DOOR DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN. TE AMSTERDAM, JOHANNES MULLER 1886."

DOOR

PROF. A. C. VREEDE.

Hoewel op het gebied der vergelijkende Polynesische taalstudie een vreemdeling, zoo heeft toch de studie der aan het Javaansch naverwante Madoeresche taal mij onwillekeurig tot vergelijking dier beide talen geleid en vertrouwd gemaakt met metathesis, verwisseling der tongletters ḍ l en r, wijziging der eindmedeklinkers en dergelijke algemeen voorkomende verschijnselen.

Toen nu ruim een jaar geleden een bevriende hand mij een exemplaar van Kern's werk deed geworden, kon ik dan ook de lust niet weêrstaan eens te zien tot welke resultaten de schrijver bij zijn vergelijking van Fidji vooral met Javaansch was gekomen. Een duidelijk »overzicht van de meest gewone klankovergangen en acquivalenten« (bl 8 en 9) maakte voor een »dilettant« in het vak dat onderzoek heel wat gemakkelijker.

Daardoor voorgelicht, stuitte ik reeds bij een vluchtig doorbladeren der »Woordenlijst« op een en ander dat mij gewaagd, onjuist of zelfs verkeerd voorkwam, en besloot ik in mijn snipperuren het lexicale gedeelte wat nauwkeuriger te bestudeeren.

Heb ik mij daarbij opnieuw van het vernuft en de geleerdheid van den geachten schrijver kunnen overtuigen, zoo moest ik aan den anderen kant tevens ervaren, dat de groote geleerdheid en de zucht tot vergelijking met niet-Polynesische talen hem menigmaal van den goeden weg heeft gebracht (zie o. a. de artikels **rova**, **suvia**, **tukuna** en **veka**).

Ook heeft hij zich niet steeds gehouden aan het kenmerkende

van de beteekenis der wortelwoorden [1] en laten verleiden tot vergelijkingen zooals bij ba, ngkusia, yama, onvereenigbaar met het eigenaardige der Javaansche etymologie. In andere gevallen heeft K. mijns inziens misgetast, door te veel te hechten aan de overeenkomst in vorm en te weinig aan de afwijking in beteekenis, en daarentegen de groote verwantschap in beteekenis over het hoofd gezien wegens een onregelmatigheid in den vorm. Zoo brengt hij b. v. sova „gieten" overeen met Jav. sĕbar „strooijen" in plaats van met Mal. tuwang „gieten", lomana „genegenheid hebben, beminnen" in verband met lĕm, gĕlĕm, „willen", i. pl. v. met rĕmĕn, „beminnen", bĕnu, „afval, mest" met Jav. banju „water"; en ziet hij niet dat atangane verwant moet zijn aan Jav. tĕngĕn, omdat dit volgens den gewonen klankovergang in het F. tongon zou moeten luiden.

Het is te minder duidelijk waarom K. in dergelijke gevallen niet wat meer op de beteekenis heeft gelet, daar het aan afwijkingen in vorm, nl. uitzonderingen op de gewone klankovergangen, in zijne Woordenlijst niet ontbreekt. Om b. v. even te blijven bij de ĕ, die in F. gewoonlijk o wordt, Jav. pĕtung is F. bitu, Jav. sĕbit, F. debeta, Jav. sĕngur, F. sengu, enz.

Dat de vergelijking van F. met de andere M. P. talen groote moeielijkheden oplevert, is K. zich bewust; hij spreekt het o. a. duidelijk uit bij kabu: „Er zouden nog een tal van klank- en zinverwante woorden aan te halen zijn, doch het aangevoerde is voldoende om te doen uitkomen, hoe de verwaarloozing van de eindmedeklinkers en de vereenvoudiging van het klankstelsel in 't algemeen, waardoor 't F. en Pol. zich kenmerken, de taalvergelijking belemmert." Zoo kan hij het dikwijls voor het Jav. niet verder brengen dan de keuze te laten tusschen woorden, die van geheel verschillende wortels afstammen, bij bibi b.v. is het onzeker of het verwant is aan den wortel pis dan wel aan pit, bij kasabura, wordt vergeleken Jav. sĕmburat, borot en sĕmbur, waarvan althans de twee laatste — etymologisch gesproken — niets met elkaar te maken hebben; bij rongko wordt vergeleken Jav. ḍĕku en dĕngkul, terwijl het waarschijnlijk met geen van beide woorden

[1] Vgl. over „de wortelwoorden in de Javaansche taal" mijne verhandeling (vol. II des Travaux de la 6e session du Congrès international des Orientalistes à Leide). In den loop van zijn werk blijkt het, dat Kern daaraan overigens veel waarde hecht, zie o. a. de van het wortelwoord pit afgeleide woorden bij bibi, en voor de bet. van pit bij ngkamita.

maar wel verwant is met een woord afgeleid van den aan F. ko van rongko zoo regelmatig beantwoordenden wortel kĕp.

Die onzekerheid komt nog duidelijk uit in het volgende voorbeeld: K. geeft bij didi, „loopen. Mogelijk verwant met Sund. bĕtjis, haastig loopen."

Ik teekende daarbij vroeger aan: Wellicht is het eene herhaling van ḍing, in Mad. ngènḍing (meestal herhaald) hard loopen. Vrg. Jav. danḍing, sierlijk en vlug; ook gĕndring bet. hard wegloopen (dit volg. Rh. ook gĕtjing); Vrg. tjitjing, voort! Wat al keus, als werkelijk het woord „hard loopen" beteekent; anders zou het nog Jav. djindjit kunnen zijn „op de teenen loopen." Doch het is en blijft rondtasten.

Eerst onlangs schoot mij in de gedachte dingding (of dinding) in het Jav. gebruikelijk in de spreekwijze andjalak dinding, gezegd van iemand die een wippenden gang heeft, zich telkens een weinig op de teenen verheft, een gang hebben als de djalak (een vogel, soort Martijntje).

Zou dit bij toeval het ware woord zijn?

Doch waarom zich dan niet bepaald tot zulke woorden, die èn wegens den vorm èn wegens de beteekenis onomstootelijke bewijzen geven der verwantschap van F. met M. P.? Dat het voor Jav. daaraan niet ontbreekt bewijzen o. a. de volgende bladzijden waar men reeksen van dergelijke elkander opvolgende woorden aantreft, b.v. 135, dovu, suikerriet, Jav. Mal. tĕbu; dra, Jav. rah, Mal. darah, bloed; dradrakita, goed geëffend, Jav. rakit, goed in orde; dranu, meer, Jav. ranu, Mal. danu, meer, op 136: 1. drau, Mal ratus, honderd, 2. drau, Mal. dahun, Jav. ron, blad; dua, Jav. Mal. tulang, been, dule of tule, Jav. Mal. tuli, doof; duna, Jav. tunang, aal, paling; dusi-a, Jav. Mal. tuḍing, aanwijzen, enz. enz.

Nu K. zich ook buiten die grenzen heeft gewaagd en, ten einde overeenkomst aan te toonen, hier en daar naar verklaring van afwijkingen in vorm of beteekenis heeft moeten zoeken, dient men voorzichtig te zijn; en dat niet alleen met betrekking tot het lexicale, maar ook met opzicht tot het grammaticale gedeelte van zijn werk, voorzoover dit meer bepaald gegrond is op door hem in zijn woordenlijst aangenomen verwantschap.

Van „Grammatica" gesproken — dat gedeelte is niet bepaald door mij bestudeerd, doch ter loops moet ik voor het Javaansch even opkomen tegen hetgeen K. in een noot op bl. 112 aanteekent

omtrent het gebruik van het Jav. aanwijzend-betrekkelijke voornaamwoord kang of sing: "Niet alleen in gevallen, waar in onze taal het redeaccent op 't onderwerp rust, bezigt de Javaan het relatief, maar ook waar wij den klemtoon leggen op het gezegde, b.v. aku kang lali is "ik was het vergéten."

Ik heb er Roorda's Grammatica op nageslagen en vond werkelijk in de laatste editie (in de eerste ontbrak het) een met aku kang lali bijna letterlijk overeenkomend voorbeeld aku kang kĕlalèn vertaald: "ik was het vergéten" (bl. 159). Of nu Kern's voorbeeld naar het door Roorda opgegevene gemodeleerd is, weet ik niet — hij geeft geen auteur op — doch met alle deferentie voor beider autoriteit moet ik als mijne meening te kennen geven, dat de woorden aku kang kĕlalèn, die ontleend zijn aan Winter's Jav. Zamenspraken, bl. 174, door Roorda niet juist zijn verstaan, nl. dat ook dáar de nadruk op het onderwerp aku en niet op kekalèn valt. In welk verband toch worden die woorden daar gebruikt? Een heer maakt zijn bediende een aanmerking, dat er aan zijn getal kousen twee paar ontbreekt. Hierop antwoordt de knecht: "naar mijne herinnering heeft U twee paar overgedaan aan Mijnheer P.", en dan legt Winter den Mijnheer de woorden in den mond: e ijå, aku sing kelalèn "o ja, ik was het vergeten" nl. niet gij hebt schuld, (bv. door Mijnheer's goed niet accuraat na te tellen als het van den waschman kwam of hoe dan ook oorzaak te zijn van het ontbreken der twee paar kousen), maar ik heb mij vergist, het was mij door het hoofd gegaan. Zóó moet m. i. het gebruik van het relatief (sing of kang) dáar verklaard worden; in zinnen toch als aku kang lali of aku sing kalalèn, kowe kang salah, Sidin sing njolong valt de nadruk op aku, kowe en Sidin, nl. ik heb het vergeten, gij hebt schuld; Sidin heeft gestolen.

Het gebruik van kang op de uit Winter's Zamenspr. aangehaalde plaats, is dus eenigszins willekeurig en heeft tot misverstand aanleiding gegeven. Want er was geen kwestie wie van de twee iets vergeten had (de heer of de knecht) maar wie gelijk had of wie zich vergist had, in casu had de mijnheer ongelijk omdat hij zich dat "overdoen" niet herinnerde, daaruit laat zich het gebruik van aku (ik) met nadruk als tegenstelling verklaren. Maar het is en blijft willekeurig. In een Madoereesche Zamenspraak waar een mijnheer in distractie contraorder geeft aan zijn koetsier en deze er hem aan herinnert, zeggende: u hadt mij straks gezegd, dat ik eerst

ergens anders heen zou gaan, antwoordt de mijnheer *zonder het relatief*, (in het Mad. se = Jav. sing of kang) en dus zonder nadruk op „ik": dat is waar ook je hebt gelijk, sèngko lòpa, letterlijk Jav. aku lali, ik vergat, en niet sengko se lopa = aku kang lali (Zie mijne Handleiding bl. 38; dat evenwel ook in het Mad. dikwijls misbruik wordt gemaakt van het relatief, kan men zien Ib. XXXVI en XXXVII).

Doch om terug te komen op het hier behandelde onderwerp, nl. de Woordenlijst — de bovengemaakte aanmerkingen wil ik thans met eenige voorbeelden toelichten. Men zal er behalve de woorden waarheen door mij verwezen werd, ook eenige aantreffen, die moeten dienen om meer bepaald het onzekere en gewaagde der gemaakte vergelijkingen te doen uitkomen. Bij sommige vlei ik mij wat beters in de plaats te hebben gegeven, bij een enkel waar die ontbrak, de verwantschap van F. met Indonesisch te hebben aangetoond. Als een greep uit het groote aantal der door mij gemaakte kantteekeningen laat ik ze hier volgen.

Alewa „vrouw, wijfje". De etymologie van alewa is onzeker; naar ik vermoed, beteekent het eigenlijk „gelijke, genoot" en is het verwant met Mak. alewa, in evenwicht zijn; voorts met ewa, weerstaan, hetwelk dus in beteekenis met Jav. lawan overeenstemt; eindelijk met Mak. siyewa, gelijk staan, en ewai, helpen. Vgl. ons gade met wedergade."

De etymologie ligt dunkt mij voor de hand. Voldoet lawan alleen in beteekenis, Jav. rewang voldoet ook vormelijk, (nl. met een gebruikelijke verwisseling der r en l,) en in bet. niet minder, nl. medgezel, genoot, tegenpartij, helper, vgl. ons (levens)gezellin, (echt)genoot, hulpe. Jav. lawan trouwens wordt door Kern zelf terecht bij lawa gebracht, en heeft met alewa niet te maken.

Atangane „van 't mannelijk geslacht; Lat. mas. Gevormd met voorvoegsel a, gelijk alewa."

K. heeft vreemd genoeg niet gezien, dat dit 't Jav. tĕngĕn „regtsch" is; dat de ĕ in 't F. in den regel (maar met hoeveel uitzonderingen?) o wordt, kan niet in aanmerking komen tegenover de treffende tegenstelling met F. mawi en sewa „linker" ook „vrouw".

Ba „a fishfence: Bai een omheining; haag; waarvan viri-bai-ta omheinen. Door von der Gabelentz, Melan. Spr. p. 13 is dit ba vergeleken met Mal. pagĕr, omheining, haag, wal, en inderdaad moet ba hetzelfde woord zijn als Pol. pa, dat dezelfde beteekenis heeft als pagar. Ten gunste van die meening kan men ook aanvoeren

Ceramsch pagara, Kei bangĕr, Rotti pâ, Timor bahan. Dat het woord in O. en N. J. pagĕr luidt, is geen bezwaar, want dergelijke afwisseling tusschen de a en ĕ komt meer voor, o. a. in het aanhechtsel akĕn naast akan. Ook de bijzondere beteekenis van ba vindt men terug, wel is waar niet in Jav. pagĕr, maar toch in 't hiermede samenhangende tjagĕr. Niettemin is de vergelijking van ba, pa, met pagĕr nog niet boven allen twijfel verheven, want het is onzeker of Mao. paia, versperd, alsook F. bai en viribaita van pagar is af te leiden. Oppervlakkig beschouwd herinnert bai aan Mal. parit, Bat. parik, omwalling; ba aan Mak. emba, omheining, alsook Jav. Mal. tambak, dam, schutsweer, afgedamde vischvijver. Uit eenen stam ĕmbak zou zich Mao. pa-ia laten verklaren, want de sluitende k valt uit vóor 't aanhechtsel i."

Wat hierbij wordt aangeteekend omtrent een verband tusschen F. ba en pa van 't Jav pagĕr is zóo vreemd, dat men het zou neergeschreven wanen door iemand, onbekend met Jav woordafleiding of etymologie, ten minste zeker niet verwachten van den "maestro", denzelfde, die op de volgende pagina bij bati schrijft "De wortel is in allen gevalle ṭik of tik, vgl. Jav. patik, inleggen en pantek, pin." En wat zou Jav. pagĕr dan anders zijn als een samenstelling van pa en den wortel gĕr? Te vreemder is het, dat K. verwantschap zoekt tusschen het F. woord voor omheining en het *voorvoegsel* pa van pagĕr, omdat hij zelf nog opgeeft tjagĕr, hetwelk met pagĕr en anggĕr (en wie weet nog hoeveel woorden meer) afgeleid is van den stam of wortel gĕr. Dat pa en tja en a(ng) heeft een *secundaire* rol (welke dan ook) en de grondbeteekenis ligt in gĕr; waarschijnlijk beteekent dan ook pagĕr eigenlijk een staande wand (vgl. tjagĕr, wat vast staat, enz. anggĕr, een paal, enz.).

Eveneens speelt in het bijgehaalde parit niet pa, maar rit de hoofdrol; van rit en ris nl. beteekenen de afgeleide woorden garis, garit, een lijn, een streep; parit dus waarschijnlijk eigenlijk: een grens, een kring, getrokken bv. door een streep in zand zooals (in de Rama) Laksamana dat doet om het verblijf van Sita dewi als grens, dien zij niet overschrijden mag.

K. trouwens weifelt en schrijft dat F. ba ook herinnert aan Jav. tambak, dam. Let wel, bij de vergelijking met pagĕr en parit zoekt hij overeenkomst in het *niet-essentieele* van het woord nl. in het voorgevoegde pa, bij die met tambak in het *reëele* nl. den stam bak.

Beluka »buigen, krommen. Vgl. Mong. mobĕlung krom; O. J. wĕlu, awĕlu, rond.«

Mij dunkt in vorm en beteekenis identisch met O. J. Mad. biluk, zich buigen; het bezwaar van de ĕ (in wĕlu) die in F. o moet luiden is dan opgeheven, en de k verklaard.

Benu »afval, mest. Wellicht het Mong. bonog, afval. Het Sam. heeft zoowel penu, afval, als panupanu besmeerd. Dit laatste komt uiterlijk overeen met O. en N.J. banju, water; Mak. babanju en N.J. banjon, vocht om de tanden zwart te maken. Neemt men verder in aanmerking, dat banju en anggarap banju »maandstonden« beteekent, dus met sukĕr, vuil, drek, maandstonden, samentreft, dan schijnt de gelijkstelling van benu, panu en banju gewettigd.«

Eigenlijk gezegd, staat geen van deze beteekenissen vast. Afval en mest (benu) zijn nog geen vuil en drek, de afval b.v. van suikerriet, rietbladeren enz. wordt op het veld verbrand en dient tot mest, zonder daarom de benaming van vuil en drek te verdienen; besmeerd (panupanu) doet nog niet »per se« denken aan vuil en drek, maar b.v. ook aan vet Dat het vocht hetgeen gebruikt wordt om de tanden zwart te maken, banjon heet, is niet vreemd, daar banjon is banju + an; het met dit Jav. aanhechtsel gevormde anakkan van anak bet. pop, eig. iets dat als een kind beschouwd wordt of er op gelijkt; zoo banjon, geen zuiver water, maar »een watertje«. En de bet. van banju als maandstonden in anggarap banju, is alles behalve zeker, want nevens anggarap banju komt voor als figuurlijke uitdrukking anggarap sari, eveneens in de bet. van »maandstonden hebben.« Daarom bet. banju water of sari bloem, toch nog niet »maandstonden«? Of om bij andere vormen van banju te blijven bet. het krâmâ tetoja dan »zijn behoefte doen«, omdat het gebruikt wordt als krâmâ van ngising, of »brand lijden« omdat kĕtojan in sommige dialecten gebruikt wordt als krâmâ van kabĕsmèn?

Komt mij het verband tusschen bĕnu afval, mest, en Jav. banju, water, wat de *beteekenis* betreft al zeer gezocht voor — als er wegens het klankstelsel geen onverkomelijke hinderpalen bestaan, dan schijnt voor vergelijking aanbeveling te verdienen Jav. wunu (Mong. bonog?) nl. afval van bossen padi, enz, Na afloop van het snijden toch wordt wat op het veld is achtergebleven, afval, stoppels enz. verbrand en dit dient tot mest.

Nu is daarmeê Sam. panu-panu besmeerd, niet verklaard, maar

waarom moet dat woord samenhangen met Sam. pĕnu; K. heeft dat alleen in de schakel geplaatst om te komen tot de zeer twijfelachtige „trias" vuil, drek, maandstonden. Wellicht heeft panu-panu niets te maken met pĕnu — zou het ook verwant kunnen zijn aan Jav. panu, witte vlekken op de huid?

Budo „wit."

K. geeft geen verwantschap met Jav. op. Zou het niet zijn Jav. pusuh, gezuiverde kapas (fijne boomwol, katoen van den katoenheester)? De Javanen toch plegen eene mooie zuiver „witte" kleur met boomwol te vergelijken, zoo beteekent ngapuk van kapuk, zoo wit als kapuk, en vindt men in ms. 104 der Leidsche Bibliotheek bl. 54: peṭak kadi kapuk „wit als kapuk."

Dravu „asch, stof" enz.

Daargelaten de verwantschap met Jav. awu „asch". staat toch vormelijk nader Jav. rabuk van buk, wortel van abuk, rabuk, bubuk, mul, rul, stof, poeder, enz.?

ḍaka-va „werken; Tag. saka, arbeiden, veldwerk doen."

Voor verwantschap met Mad. kan ik bijvoegen saka, natte velden beploegen.

ḍila „gaping; dilava, door de mazen ontsnappen. Naar de beteekenis te oordeelen, verwant met O. J. sĕlâ, N. J. sĕla, gaping, tusschenruimte, doch de klinker der eerste lettergreep maakt de vergelijking onzeker."

Wegens den vorm voldoet geheel N. J. silap = sĕlap, waarvan njĕlap, zich ergens tusschenplaatsen, in beteekenis dus ook na verwant aan sĕla, tusschenruimte, gaping. Door de p van silap is dan tevens de v van silava verklaard.

Kusa „zich haasten. Vgl. O. J. usah, gejaagdheid, onrust, N. J. gusah, wegjagen."

Is het wel zeker, dat gusah wat beteekenis betreft behoort in de schakel onrust, haast, gejaagdheid? En ligt niet de grondbeteekenis in den wortel sah, af, gescheiden, weg, enz. blijkens pisah, gescheiden, késah, weggaan, enz. Zoo ja, dan zou het woord gusah of anggusah eigenlijk niets anders bet. dan het woord weg! voort! of iets dergelijks gebruiken, en met het begrip jagen niets gemeen hebben, evenmin als dit bv. ligt in sikak, een klank waarmeê men een hond wegjaagt: marsch! pak je weg, hoewel het daarvan afgeleide zgn. causatieve werkwoord vertaald wordt met wegjagen.

Langka „wijd uiteen. Vgl. Bal. lengka, schaarsch, zelden, Jav. langka, zelden; wonder."

Deze twee laatste komen in vorm en beteekenis na overeen, en wanneer er in 't Jav. geen ander woord bestond, zou er niets geen bezwaar zijn om Jav. langka en F. langka voor identisch te houden. Jav. arang toch bet. even goed „wijd uiteen” als „schaarsch”, die begrippen loopen dus ineen. Maar tot F. langka „wijd uiteen” staat in beteekenis nader Jav. langkah „een wijden stap, de beenen uiteen”, ook djangkah.

Lawe „veder. Tag., Bis. lawi, Mal. lawi, staartveder; Dag. lawi, spits, uiteinde.”

Zeker ook verwant met Jav. rawis, de veêren aan den hals van een haan.

Loman-a „genegenheid hebben voor, beminnen.” In het Jav. komt van denzelfden wortel (nl. lĕm) gĕlĕm, genegen, willen.

Zonder mij hier verder te begeven in een onderzoek naar het verband tusschen de Jav. wortels lĕm en ḍem of rĕm, zoo beantwoordt voor mij loman veel beter aan dĕmĕn of rĕmĕn; in beteekenis volkomen en in vorm bijna identisch. Strikt genomen zou het lomon moeten zijn; doch zie de uitzonderingen hierboven, bl. 406. Nog dient vermeld te worden dat gĕlĕm, nooit beteekent „beminnen”, en eigenlijk „willen, iets willen, wat door een ander verlangd, voorgesteld of verzocht wordt.”

Mata 1 „gezelschap, klasse; zie vata. En bij vata, gelijk, al te gader. Dit woord komt te zeer overeen met O. en N. J. paḍa, Tag. paḍa, Ibn. paga, gelijk, even, gelijkelijk, al te gader, dan dat men aan de identiteit van beide kan twijfelen, ondanks de onregelmatigheid ten opzichte der t.”

De t geeft dus moeielijkheid en de vergelijking voor de bet. van mata zeer weinig, want mata met vata in verband brengende en dit laatste gelijkstellende met Jav. paḍa zoo zou mata aan maḍa beantwoorden, hetwelk beteekent „gelijk zijn” een bet. die nog ver af staat van „gezelschap *of* klasse”.

Het komt mij dan ook voor dat mata het Jav. manṭa is, afgeleid van panṭa „een groep, of troep van gelijke dingen bij elkander”; manṭa „een dergelijke groep vormen.” Is de identiteit van mata en manṭa, pata en panṭa wat den vorm betreft, zoo goed als zeker, wat de beteekenis aangaat zijn mata en manṭa bijna synoniem terwijl de beteekenissen van pata en panṭa niet ver uiteenloopen.

Mawi „linker”. Ik vermoed dat dit eigenlijk „vrouwelijk” beteekent, van den stam wi, bi, vrouw. Vgl. Skr. wama, linker en wâma, vrouw.”

K's vermoeden wordt bevestigd door F. atangane, "mannelijk", volgens mij Jav. tĕngĕn, "rechter."

Ngata "slang, adder, krachtig, scherp. In hoofdzaak hetzelfde woord als N.-O. Ceramsch monata giftige slang, van ata, Bis. ata, dierlijk gif. De schijnbaar zoo afwijkende beteekenissen van krachtig, scherp en slang leveren een sprekend bewijs hoe nauw de M. P. talen verwant zijn niet alleen in 't uiterlijke het lichaam, maar ook in de ontwikkeling der denkbeelden. Immers even als in ata, ngata, monata de begrippen van gif, slang en krachtig verbonden zijn, zoo ook in Jav. ampuh, giftig, krachtig werkend; machtig van werking; waarbij behoort Sang. tĕmpu, slang."

Deze oogenschijnlijk kenmerkende bijzonderheid verliest veel van haar gewicht, als men weet dat ampuh is afgeleid van den wortel puh, die een "treffen, slaan" en derg. beteekent; afgeleid zijn nog o. a. tĕmpuh v. e. golfslag of windvlaag tegen aan slaan, klotsen en derg., pupuh, waarvan mupuh iem. hard slaan; plupuh, platgeklopte bamboe, enz. Evengoed zou men dan op een overeenkomst kunnen wijzen met Holl. treffen of slaan, van een hand, die raak slaat, v. e. slag die venijnig aankomt; van woorden, die treffen; van een beet, die raak is. Het aangehaalde Sang. tĕmpu wordt zeker ook alleen of oorspronkelijk van een *venijnige* slang gebruikt. De Polynesische talen toch benoemen "slang *in het algemeen*" met woorden afgeleid van wortels, die het begrip van iets "slingerends, draderigs, draad of slangvormigs" moeten te kennen geven, nl. de wortels lar, lĕr, enz.; zie over die wortelwoorden: Travaux de la 6e session du Congrès international des orientalistes à Leide.

Ngato "bij het spreken eene letter of lettergreep uitlaten. Vgl. Jav. kaṭung, eenigzins gebrekkig. Een Jav. ngaṭung zou beteekenen "eenigzins gebrekkig iets doen."

Veiliger komt het mij voor te denken aan een woord, dat wèl voorkomt, nl. Jav. gaṭul, hakkelen in het spreken. Voldoet dit woord zoowel vormelijk als wegens beteekenis, evenzoo schijnt het daarop volgende woord

Ngavu "smerig" mij toe geen ander te zijn dan Jav. gabul "beslijkt, bemorst". K. weet bij dit woord, waarvan hij zelf onderstelt "dat de stam een k of g tot beginletter had" niet anders aan te halen dan N. J. rĕbuk *lees* rabuk, welk woord m. i. hetzelfde zou zijn als dravu, "asch, stof", waarmede K. daarentegen dit ngavu verwant acht.

Ngkusia, "afvegen. Vgl. Jav. gusis, weggevaagd."

Dat de grondbeteekenis van dit woord niet door „weggevaagd” wordt uitgedrukt, blijkt uit hetgeen op dat artikel in het Woordenboek wordt bijgevoegd, het bet. b.v. ook „geheel weg, schoon op”, b.v. van eten; men heeft dus dat weggevaagd alleen als een vertaling in sommige gevallen te beschouwen; van een terrein b.v. dat geheel door den vijand is verlaten, waar de vijanden zijn „als weggevaagd”; het is verwant met ngisis, dat het begrip in zich bevat van vrij, ontbloot, verlaten en derg., zoo komen beide woorden te zamen verbonden voor waar verteld wordt, dat de vijanden het veld hebben geruimd.

Jav. gusis heeft dus met „vegen of afvegen” niets te maken. Jav. kèsèd, waarvan kĕkèsèd „de voeten afvegen” noch kosod „zich tegen iets wrijven” kan wegens den vorm in aanmerking komen, doch wel kosèk, waarvan — het bet. volgens Wdb. o. a. „het aanzetten van een mes” — uit analogie met kosok dat „wrijven of schuren” beteekent, de grondbeteekenis toch eigenlijk liggen moet in het „heen en weer wrijven of strijken” van het mes over dat waarop het wordt aangezet; dit nu staat in bet. na tot kosod, en kosod in vorm nabij kesed. Ik schroom dan ook niet de opgave (die ik in mijn Madoereesche aanteekeningen vind) van kosek = kèsèd als juist te beschouwen; Mad. kosek „de voeten afvegen” zou dus ook in bet. aan F. kusi-a beantwoorden.

Rova roeiwedstrijd. O. J. rĕpat, arĕpat, marĕpat, in orde geschaard, in gesloten gelid. Vgl. Mal. rapat, voorts het Sumatraansche Rapat, d. i. ons „vierschaar” en het M. P. woord voor „vier” nl. ĕpat; alsook de beteekenissen in 't Engelsch van square, to square.”

Quaeritur het verband tusschen vier, vierschaar en roeiwedstrijd.

Voor zoover ik kan nagaan zou voor het Jav. alleen kunnen worden vergeleken rĕbat, Krâmâ van rĕbut, waarin het begrip „strijd, om strijd het een of ander doen” bv. rĕbut udur, strijden om gelijk te hebben; vgl. nog Mal. rĕbutan „zeker volksfeest waarbij prijzen moeten gewonnen worden.”

Rove-rove „in kleine brokjes snijden. Mal. rapih, kruim, kruimelig.”

Blijkbaar Bat. Mal. robek „verscheurd” afgeleid Mal. kĕrobek waarvan het werkwoord mĕngĕrobek „bij kleine stukjes afscheuren, afplukken.”

Sea „scheuren, verdeelen. Vgl. Sumb. pĕsea, scheiden; pĕsewa, uitzonderen, Hoogd. ausscheiden, Bul. sea, afsnijden.”

Het F. heeft ook voeling met Indonesisch, Jav. en Mad. nl. Jav. siwak of séwak afgescheiden; afgezonderd, Mad. sébak, sasébak, „één zij, één kant" ook „een afgescheurd stukje" bv. papier.

Siko-siko, „gras dat op nieuw uitspruit op eene plaats die pas gewied is. Verwant met Jav. ṭikil, ṭukul, ṭekel, ṭokol, op nieuw uitspruiten. De verwantschap tusschen ṭ en s (tj) blijkt uit het Jav. zelve, zooals men ziet uit ṭiklu = tjiklu; ṭĕlĕng = tjĕlĕng enz. ook tjikul uitgeloopen kokosnoot; tjukul en tjokol zijn duidelijk vorm- en zinverwant met ṭikil enz. en F. siko."

Het is met dat al niet weg te cijferen, dat er groote vorm- en zinverwantschap bestaat met Jav. suket, gras. De vormverwantschap van F. *siko* met Jav. *sukĕt* komt geheel overeen met F. *viso* en Jav. *pusĕr*.

So, 2. „sommige. Andere uitspraak van éso, sommige, ietwat, Mal. ĕsa, Tag. isá, Bis. osá, Jav. sa, sak en in samenstelling sĕ, Mafoorsch oso; enz."

Wat K. zegt — waarschijnlijk om de vergelijking met F. gemakkelijk te maken, daar ĕ in F. o moet worden — dat sa in samenstellingen in het Jav. sĕ wordt, is maar gedeeltelijk waar, en geldt de samenstellingen met twee- of meer lettergrepige woorden als sĕpuluh van puluh en derg., waar de a van sa den algemeenen regel volgt, dat hij in de derde lettergreep van achteren als ĕ wordt uitgesproken (zie Gramm. § 51) zooals nĕgara, doch bij samenstelling met éénlettergrepige woorden luidt het nu eens sĕ dan weer sa, als het woord met een a begint altijd sa — bv. sa-astå enz. zie Gramm. § 146.

Nu wat de beteekenis aangaat — K. geeft hier de bet. van Mal. ĕsa niet op. Die woorden evenwel mogen in vorm kunnen vergeleken worden, doch de bet. is, wat Jav. en Mal. betreft, althans niet identisch. Mal. bet. „eenig, enkel", Jav. „een", nooit „sommig." Alleen de samenstellingen bv. Mal. satĕngah „de helft, de eene helft" van tĕngah „half" of Jav. sawĕneh (van wĕneh, anders, verschillend,) eig. „anderen" kunnen wel eens vertaald worden door „sommigen" maar hebben die beteekenis door tĕngah en wĕneh.

Sova, sovaraka „uitgieten. Jav. sĕbar, strooien."

De overeenkomst in vorm moge nog zoo onberispelijk zijn, die in beteekenis met Mal. tuwang „gieten" is zóo treffend dat dit woord hem die het kent onmiddellijk in de gedachte komt. Doch ook de vorm levert geen bezwaar op tegen vergelijking. De s en t wisselen als

beginletters, zie bv. F. siro en tiro, en zie o. a. bij F. taka, vgl. met Jav. saka ook sĕka en tĕka, Jav. telasih en selasih enz.

Ook de r van sovaraka kan geen overwegend bezwaar geven, waar de bet. zoo identisch is; zie bl. 81, 85 en 88 en zie onder anderen F. samaraka bij samaka, het Mal. samak.

Suvia "in stukken snijden. Jav. supit als krama Inggil van tĕtak besnijden, en vgl. Engelsch knife met Nederl. knijpen, nijpen."

Juist omdat K. weet dat de grondbeteekenis van supit wegens den wortel pit (zie bij ngkamita) ligt in "nijpen" of "knijpen" en niet in snijden, en hoewel slechts een gedeelte der besnijdenis betreffende, (zie Wilken, de Besnijdenis enz.) — nl. het klemmen van de voorhuid — als "pars pro toto" wel gebruikt wordt voor tĕtak "besnijden" zonder daarom ooit "snijden" te beteekenen en nog minder "in stukken snijden" kan ik mij niet begrijpen, dat K. dit woord met F. suvia vergelijkt. Ik weet niet welke de grondbeteekenis is van Eng. knife (volg. K. Nederl. knijpen, nijpen), maar wel dat Jav. gapit van denzelfden stam als Jav. supit, met het woord lading "mes" voor knipmes wordt gebruikt, zoo geheeten niet omdat het snijdt, maar omdat men het kan toeknippen.

Het Jav. suwèk "scheuren" wordt in Kw. opgegeven = sĕbit, hetgeen volg. K. zelf bet. "scheuren, opensnijden, in stukken scheuren" zie bij sovetaka en dus aan F. suvia zou beantwoorden.

Tukuna, mededeelen, vertellen; i-tukuni overlevering. Naar ik vermoed hetzelfde woord als O. en N. J. tuku, koopen. Het is namelijk welbekend dat het Jav. kulak, inkoopen, koopen om er handel meê te drijven, in de verbinding kulak warta beteekent "nieuws opdoen" zelfs eenvoudig "vernemen"; o. a. Damar Wulan, p. 14: kulakka warta! verneem! Nu is er een spreekwoord, luidende kulak warta, adol prungon, letterlijk nieuws opdoen, gerucht verkoopen. Een andere vorm voor deze spreekwijze is kulak warta, tuku prungon (in Lakon Gondamana p. 206) waaruit blijkt dat adol en tuku verward zijn geworden."

De eenigste grond dus voor het aannemen eener verwarring van tuku koopen met adol verkoopen, berust op een enkele plaats, waar het nog van te bewijzen staat, dat het bovenaangehaalde spreekwoord daar gebruikt wordt. Er staat kulakka warta, tukuwa prungon. Als men nu weet, dat i. pl. v. kulak warta ook voorkomt tuku warta (zooals in de Asmârâ Soepi) en prungon hetzelfde beteekent als wartâ nl. gerucht, dan vooronderstel ik veeleer

dat op die plaats tweemaal hetzelfde is gezegd; eerst met de woorden kulakka warta, en daarna met andere maar synonieme woorden tukuwa prungon, welke woorden kunnen vertaald worden, zooals K. deed kulakka warta „vermeen!", en dan tukuwa prungon eveneens „verneem!" of wil men ook in het Hollandsch eens varieeren: verneem! hoor! Deze woordelijke vertaling is buitendien in het verband volkomen voldoende. Stel nog dat het verband vorderde een gedachte, die door het meergemelde spreekwoord wordt uitgedrukt, dat er kwestie moest zijn niet alleen van nieuws opdoen, maar ook van het weêr te verkoopen of aan den man te brengen en er dus niet anders overbleef dan te denken aan een verwarring van adol en tuku of verkoopen en koopen, dan nog zou de mogelijkheid van een verhaspeling van een spreekwoord of een zich verspreken niet zijn uitgesloten, in het genre b.v. v. spreken is zwijgen, en zilver is goud of een badinage door den ḍalang, den vertooner van de wajang (Jav. tooneelvertooning), want de bovenbedoelde plaats komt voor in een tot die literatuur behoorend stuk. Maar het onderstellen van begripverwarring van koopen en verkoopen is op de aangetoogen plaats glad onnoodig; deze kan uitstekend verklaard worden door de woorden kulak warta, tuku prungon op te vatten in een zin, die zij altijd hebben. Valt dus de eenigste grond weg waarop K. zijne conjectuur baseert, en wordt door geen enkel verschijnsel noch in het Javaansch, noch in een andere M. P. taal aanleiding tot zijne opvatting gegeven, zoo laat K's betoog hoe scherpzinnig ook, en ondanks ngulak „garen van den streng afwinden" hetgeen herinnert aan Eng. yarn, garen, in de zeemanstaal een term voor „verhaal" — of ook een onderstelde bet. van tuku = Eng. trade handel, afgeleid uit Lat. tradere, overgeven, overleveren — ons koud en kan tuku, koopen, voor de verklaing van F. tukuna, mededeelen, verhalen; i-tukuni overlevering, geen dienst doen.

Kan er tusschen F. en Jav. ook verwantschap zijn door kuna en una of uni? het eerste meestal verdubbeld, wordt gaarne gebruikt bij overleveringen of verhalen „uit den ouden tijd"; het tweede wordt opgegeven als O. J. in de bet. van udjar „wat geuit, gezegd wordt"; het laatste ook O. J. in de bet. van rumijin, d. i. „vroeger, oudtijds" en *herhaald*, „voormaals"; ook in die van kotjap, „er wordt verteld, of er is te vermelden" samengesteld uit utjap met voorgevoegd kĕ, welk's functie in het F. ook door voorvoegsel tu verricht wordt; van de functie van dit tu is trouwens K. zelf nog niet geheel zeker, zie bl. 42, volgg.; ik mag er mij dus toe bepalen

alleen de aandacht te vestigen op woorden, die mits zij aan den vorm voldoen, de vereischte beteekenis in zich bevatten.

Uvuda „blazen, opblazen; uvu-uvu, de blaas. Misschien O. J. upup, N. J. ubub, blazen, opblazen, doch dan is de *d* vreemd. Vgl. ook Ml. puput, blazen."

Veiliger schijnt het met het oog op de *d*, die dan tevens verklaard wordt, te vergelijken met woorden in het Jav. en Mal., die van den wortel bus of pus zijn afgeleid; de stam bus nl. *is de klanknabootsing van een* „gesis", ambus, bet. „snuiven"; ĕmbus, waarvan ĕmbussan z. v. a. tĕmbussan, opening voor rook of den wind van een blaasbalg; brubus, het zacht geblaas van een veest; van pus is afgeleid ĕmpus; kĕmpus, poesten, blasen; Mal. ĕmbus beteekent blazen van slangen, paarden, enz. aanblazen van vuur enz.

Vata, zie mata.

Veka, ons euphemistisch „eene groote boodschap doen"; vekada eene groote boodschap doen op. O. en N. J. wĕkas, wat men achterlaat, boodschap."

In plaats van te onderzoeken of deze conjectuur, waarbij de F. zegwijze zoo geheel zou overeenkomen met de onze, ook gewettigd wordt door een analoge uitdrukking in de zustertalen — men zal die in het Jav. Mal. of Mad. te vergeefs zoeken — lacht deze overeenkomst, die anders eer aan „toeval" zou doen denken, K. zóo toe, dat hem hier de e voor ĕ niet stuit, evenmin als het bezwaar, dat de bet. van wĕkas, wat door iemand bij het heengaan, weggaan of scheiden, aan iemand wordt opgedragen, dus last, die men aan een ander geeft, en het met F. vekada gelijkstaande Jav. mĕkassi „iem. met iets belasten" tot zijne conjectuur volstrekt geen aanleiding geven, en geen van de afgeleide vormen zelfs de beteekenis hebben van een boodschap, of last doen of verrichten.

Trouwens de geheele uitdrukking bij ons van „een (groote of kleine) boodschap doen" moet, als ik het wel heb, alleen dienen om de reden van het zich verwijderen wegens het „zijn behoefte doen" te bemantelen. Eer zou m. i. F. veka kunnen vergeleken worden met Jav. ingkar, „zich verwijderen" (zij het dan ook in Jav. bepaald met afkeer?); dezelfde gedachte van „zich verwijderen of afwenden" bevat Jav. pakiwan, „secreet" van kiwa „ter zijde gelegen" enz.; werkwoord: „naar eene afgezonderde plaats; zich eenige oogenblikken verwijderen." De *d* van vekada blijft wel onverklaard, doch hoe is het met vada van va, tauda van tau 3 (de verklaring van de *d* laat trouwens veel te wenschen over; zie bl. 79) enz.

De F. aanvangletter v wacht ook nog in andere gevallen op verklaring o. a. vosa „spreken” b. v. is identisch met Mad. otjak „spreken”, min de v.

Veka „het zich verwijderen” zou dus in tweede beteekenis kunnen gelijk staan met „zijn behoefte doen”, Jav. ngising, en vekaḍa „zijn behoefte doen op” met het transitief ngisingi.

Velavela, afschuwelijk, verfoeielijk, beschaamd. In beteekenis O. en N. J. hila hila, schandelijk, een schande, foeifoei; contra fas et mores, kortom: tabu; Tag. hiya, eene schande, zich schamen.”

Als K. vormelijk bezwaar heeft, dan zou kunnen worden vergeleken Jav. wirang, hetgeen vormelijk n. f. geheel voldoet en in beteekenis volgens Jav. Wdb. althans niet minder dan N. J. hila hilà, waarvoor wordt opgegeven: „heilig verbod of gebod, heilige plicht of bezondiging; als uitroep: 't is zonde!” terwijl wirang beteekent „zich schamen, beschaamd, schande” en in afgeleide vormen „schandelijk.”

Veli, „krul, gekruld. Variatie van O. en N. J. wilĕt, verwikkeld, omslingerd en lilit, pelilit, omheen geslingerd, gedraaid; Bul. wilit, wiwilit, draad; Bis. bilit, omzoomen.”

Men ziet vormelijk is de vergelijking met Jav. niet treffend en voor de beteekenis ook eenigszins ver te zoeken; duidt het F. op „haar, haren” — maar die onzekerheid maakt juist hier en in andere gevallen waar de beteekenis niet gepreciseerd is, de vergelijking zoo twijfelachtig — dan zou ik onwillekeurig denken aan Mad. bĕris „ruig en verward van haar of knevels”, blijkbaar hetzelfde als O. J. bris z. v. a. N. J. bruwis.

Velulu, „gerimpeld. Vgl. N. J. wĕrut gerimpeld, draderig (van hout); O. J. awrutwrutan of mawrutwrutan ruig (van haren)? Wegens 't synonieme waluki, wasalulu schijnt de stam eer luluk te zijn.”

Ter wille van de k in waluki — in hoeveel andere gevallen ook enkel als „ingelascht” verklaard! — zou ik voor 't F., dat „gerimpeld” of iets derg. moet beteekenen, geen stam luluk fingéren; eer zou zich laten denken een grondwoord lulut van lut. nl. = rut, in 't Mal. vertegenwoordigd door kĕrut, rimpel, in 't Jav. behalve door 't aangehaalde wĕrut, nog bovendien door pĕrut „te zamengetrokken van een oor,” purut, ben. v. e. djĕruk met een „schrompeligen” schil, djĕngkĕrut, gerimpeld, verschrompeld, bĕrut, „grof, rimpelig” van vel, enz.

Vera »in kavera gebroken, bijvorm van kavoro; zie vorota« en daar wordt voor het Jav. vergeleken »borot, stuk, kapot, lek.«

Voor zoover mij bekend bet. Jav. borot alleen »lek, lekken«, doch daargelaten de verhouding van kavoro tot kavera; of kavoro bv. een bijvorm is van kavera, — wat vera betreft, daarmeê schijnt dan toch èn in vorm (min de in vele gevallen onregelmatige e voor ĕ) èn in bet. veel overeenkomst te toonen Jav. bĕḍah »doorgebroken« hetgeen K. met volgend F. vida vergelijkt.

Vida, »splijten; breken; vida, trans. Jav. beḍah »doorgescheurd, gebroken.«

Tot dit woord staat immers nader Jav. wilah of bilah, bamboelat van gespleten bamboe, Ml. bilah, een dun afgespleten spaander van bamboes, en anders Jav. bĕlah, »splijten, barsten.«? (verwisseling van d en l komt meermalen voor« zie bij dau 2).

Vokai »kameleon. Mad. brakay, leguaan. De r in 't Mad. woord is naar analogie van Tond. torokek hagedis, tegenover o. a. Jav. tĕkèk.«

Naar aanleiding dezer analogie kan ik hier nog bijvoegen, dat in een Madureesche wangsallan »een soort charade« de brakaj »tĕkèk rabe« of »hagedis der moerassen« wordt genoemd.

Vosa »spreken, vosaka, spreken tot; veivosaki, samenspraak. Van dit woord weet ik geen bevredigende verklaring te geven, aan een M. P. pautjap, O. J. potjap, uit prefix pa en utjap, Tag. usap, spreken, zou men al licht denken, doch de k levert een bezwaar op.

Hoe het nu met de verklaring van de v ook moge staan, Mad. otjak neemt het bezwaar van de k weg en is met F. vosa in beteekenis identisch.

vulu-vulu »de handen wasschen. Jav. zich wasschen. In Roorda's Hdwb. wordt dit afgeleid van 't Arabisch, doch het Arabisch woor luidt in het Maleisch wadlu, en niet wudlu, Mong. momuyu zal wel van denzelfden stam zijn, ofschoon het »(borden) wasschen beteekent.«

Het is niet duidelijk, dat het Jav. Wdb. het recht niet zou hebben Jav. wulu af te leiden van 't Arab. woezloe (zoó staat er in het Wdb.), omdat het Ar. woord in het Mal. wadlu zou luiden, tenzij Ar. wudlu of wuzlu als vorm niet deugde of niet bestond. Doch het tegendeel is waar; zelfs laat die vorm zich ook wegens de bet beter met Jav. Mal vergelijken en daarom heeft

ook Pijnappel de in zijn Wdb. van 1875 voorkomende vorm **wadlu**, in zijne editie van 1884 verbeterd in wudlu.

Lijdt het wel geen twijfel of Jav. wulu is Ar. wuzlu of wudlu (vrg. voor de Ar. dl of zl en Jav. l, o. a. de naam der Ar. maand Ramadlan in het Jav. Ramĕlan) temeer omdat wulu in het Javaansch alleen een *ritueel* woord is, nl. gebruikt wordt voor „het zich wasschen vóor het gebed”, zoo staat het evenwel niet vast dat het F. vuluvulu het Jav. wulu is, omdat het niet blijkt dat de opgegeven bet. „de handen wasschen” een godsdienstige handeling betreft. Bij het Mong. momuyu „(borden) wasschen” is dit zeer zeker niet het geval.

Daar nu K. vooronderstelt, dat dít woord van denzelfden stam zou zijn als het F. rijst de vraag of de overeenkomst met het Arabisch niet „toevallig” is, en beide (F. en Mong,) zuiver Polynesisch zijn, verwant nl. met Jav. uruh en turuh. De van het eerste afgeleide vorm uruh-uruhan bet. „beekjes gevormd door het van de bergen afstroomende regenwater”, turuh, water dat afdruipt van een doorgesneden tak, water waarmede een kris afgewasschen is, enz.; teturuh, een straal water over de hand gieten, om te wasschen. Daar Jav. teturuh ook gelijk nguyuh is, verdient de zaak althans overweging.

Vuso, 2. „de jongste bladeren van den kokos, smal uiteinde of spits van iets; yate-vuso, long (uit yate lever, hart, en vuso) ..... Jav. pusuh, long”

De beteekenis van „jongst” vindt men nog terug in verwant Mal. bungsu, Mad. bungso, „jongst, laatstgeboren.”

Yaba, mat. Day. en Bat. amak, Molg. lamaka.

Hier kan bijgevoegd worden O. J. Mad. lamak = N. J. lèmèk, „matje.”

Yado, „come to pass” gebeuren, zich uitstrekken. O. J. hadjĕng, adjĕng. N. J. adjĕng of O. en N. J. adju, voortgaan. Yado is dus eigentlijk „voortgang hebben, vor sich gehen; en voortgaan (tot), d. i. zich uitstrekken.”

Deze laatste bet. kan onmiddellijk worden afgeleid uit Jav. adju, adjĕng waarvan madju, madjĕng, nl. „voorwaarts gaan (tot);” die van „voortgaan” ligt meer in ladjĕng, Krâmâvorm van N. J. bandjur, vormelijk eig. van ladju; het daarvan afgeleide keladjĕng nu en kĕbandjur, bet. werkelijk „voortgang hebben, voortgang krijgen, gebeuren”, zoo (in Jav. Brieven, uitg. door Roorda, nº 12) van den ouden Keizer: kantos keladjĕng sĕdanipoen

.... had ZH's overlijden voortgang *of* kwam het er toe dat Z. H. overleed." (over de l en y zie bij lamak en F. yaba).

Yali, "afwezig, verloren, weggegaan. Vermoedelijk Jav, alih, verhuisd."

Daar dit aan geen der bet. van 't F.-woord geheel voldoet, zou de vergelijking met lalis O. J. z. v. a. musna of ilang, "weg, verdwenen, verloren" wellicht de voorkeur verdienen (voor het verwisselen der l en y, zie bij yado); nog bet. alis "ontkomen, ontsnappen"; en kalis, fig. "ontkomen aan, vrij blijven van."

Yarangi. Bij dit artikel moet ik bezwaar maken tegen K's afleiding van Mal. ḍangan (gewoonlijk ḍĕngan) "met". M. i. komt het niet van ḍang, doch van ḍĕng, verwant met rĕng, waarvan in Jav. sĕḍĕng "terwijl, toen", eig. "te gelijk met *of* dat" *enz.*, in deze bet = sarĕng, K. van barĕng "te gelijk, gelijktijdig; toen", afgeleide vorm barĕngan, sarĕngan "iemand met wien men te gelijk iets doet of ondervindt"; Mal. dĕngan dus eig. "(te gelijk) met". Tot bevestiging dezer etymologie kan nog dienen dat het in de bet. van "als bediende bij" en "bediende" volkomen gelijk staat met Mad. barĕng.

Jama "tong", enz. Vgl. Jav. njam (kĕnjam) "proeven" en njamikan of tjamikan, "snoeperij."

Mag ik hier ter voorkoming van verwarring doen uitkomen, dat Jav. njam, kenjam en njamikan of tjamikan etymologisch niets met elkaar te maken hebben, om de eenvoudige reden, dat het grondwoord tjamik (afgeleid nw. tjamikan), of njamik (waarvan njamikan) niet bestaat uit tjam en ik, njam en ik, maar uit tja en mik, nja en mik. De grondbeteekenis nu van mik zal waarschijnlijk wel liggen in het "bewegen der lippen" gelijk ook voor de herhaling van het naverwante tjĕmik "de lippen gedurig bewegen, dikwijls snoepen" wordt opgegeven; voorts tjimik, "langzaam en weinig eten"; vgl. nog *frequentatief* tjĕlĕmik of tjalumik van een ongebr. tjumik "geprevel". Evenzoo doch met verandering van klinker bet. tjamuk "de lippen en kaken bewegende, kauwen". Njam daarentegen is waarschijnlijk secundaire stam van een ongebr stam tjam (nog te herkennen in Mad. panjatjaman), die even als de stammen kĕm en kĕp, wel zal verwant zijn aan tjap, wortel van kĕtjap en utjap, "smak, gesmak;" tweede bet. "gepraat". Als afgeleid komen in het Jav. Wdb. voor kĕnjamkĕnjam "smakkende proeven" en njamnjamĕn, "naar iets

snakken". Verder nog Mal. Mad. njaman, "lekker, plezierig" van njam, venals o. a. Mal. dĕngan van ḍĕng of Jav. ḍĕmĕn van ḍĕm.

Hoewel dus de stammen tjam of njam en mik overeenkomst in beteekenis hebben, is het een etymologische ketterij om tjamik te willen afleiden van tjam, daar ik geen grammaticaal aanhechtsel is. Blijft over de *gissing*, dat tjamik zou zijn een samenstelling uit tjam en mik; doch deze verliest alle waarschijnlijkheid door de verwante woorden tjĕmik, tjimik, tjumik, die bestaan uit tjĕ en mik, tji en mik, tju en mik, waarin tjĕ, tji, tju, slechts voorvoegsels zijn; zoo ook bij analogie tja in tjamik.

Evenzoo moet het bij

Yana-yana, "loosely plaited" van een mat., een grammaticale ketterij heeten om "loosely" d. i. "zoo wat" te verklaren uit de herhaling. Aangenomen de juistheid van K's beweren dat yana klaarblijkelijk eenvoudig M. P. anam "vlechten" is, zoo kan de herhaling (hier in plaats van de reduplicatie, omdat het woord met een klinker begint), overeenkomende dus met Jav. anam-anam, werkwoord nganam-anam, alleen beteekenen: "het een of ander vlechten" of "zich bezighouden met vlechten" in het algemeen, niet met een bepaald voorwerp, in analogie b.v. met olah-olah "eten koken", niet een bepaalde spijs; zie o. a. Jav. Gramm. § 156.

Ten slotte nog een paar voorbeelden van F.-woorden waar verwantschap in "vorm" wordt aangetoond, maar overeenkomst in "beteekenis" of "spraakgebruik" ten eenenmale ontbreekt en m. i. vergelijking dus veiliger achterwege ware gebleven. Bij talikuri "zich bij het vuur warmen", toont K. uit vergelijking met M. P. aan, dat de eigenlijke beteekenis van dit woord moet wezen: "*met den rug*" (bijv. naar 't vuur) *gekeerd* (zitten), want talikur, uit ta en M. P. likuḍ, rug, achterdeel, is klaarblijkelijk Tag., Bis. talikuḍ, den rug toekeeren; Bal. talikur (iemand) den rug toekeeren, z. v. a. scheiden."

Ook voor het Jav. wegens den wortel kur, waarvan o. a. pungkur, mungkur, "den rug toekeeren" kan men tegen deze vormverwantschap niets hebben. Maar waar blijft de begripsovergang in M. P. of het verband tusschen "met den rug gekeerd" en "zich bij het vuur warmen", of wel waaruit blijkt het, dat de inlanders of speciaal de Fidji-bewoners in sommige gevallen een dergelijke houding aannemen om zich te warmen? Hiervan is voor zoover ik weet niets bekend. Zouden zij dat wellicht Europeanen hebben afgezien, die

zooals b.v. de heeren bij ons wel eens met den rug naar het vuur gekeerd plegen te staan, ten einde hun rug niet naar het gezelschap te keeren? In ieder geval had die bijzonderheid dan als een naäperij — zij zouden evenwel mutatis mutandis »met den rug naar het vuur gekeerd *zitten*« — vermelding verdiend.

In het Jav. en Mal. althans vindt men geen spoor van dergelijke uitdrukking voor »zich bij het vuur warmen.« Het Jav. heeft daarvoor o. a. api-api, van api »vuur«, totor »veldvuur, zich bij zulk een vuur warmen«, bĕbĕḍijangan, zich bij een bĕḍijang »een vuur aangelegd om zich te warmen *of* om muskieten te verdrijven« warmen, Mal. berdijang »zich bij het vuur warmen.« Al deze uitdrukkingen zijn dus ontleend aan »het vuur waarbij men zich warmt.« Wat meer zegt, het F. zelf heeft daarmee volkomen analoog de uitdrukking rara »zich bij het vuur warmen« i-rara, »waar of waarmede men zich verwarmt« (zie op het woord ra). Ook bij

Tanga »beurs, zak, netje, tangava, met een netje (visch) vangen. Misschien O. en N. J. en Tag. tanggap »aannemen« zou ik mij liever van vergelijking onthouden hebben, niet alleen omdat tanggap voor de »beteekenis« al heel weinig geeft — in welke zin het in O. J en Tag. »aannemen« beteekent, weet ik niet; wel dat het in N. J. alleen gebruikt wordt in de beteekenis van »engageeren« b.v. van ronggèngs (danseressen) voor een tandak (dans) partij — maar vooral omdat die vergelijking in strijd is met de eigenaardigheid, dat de inlander het woord »visschen, visch vangen« ontleent aan het werktuig waarmêe hij dat doet. Zoo b.v. Jav. mantjing, visschen nl. met een pantjing »vischhoek, hengel«; andjaring, visschen met een djaring, »trek- of sleepnet«, andjala, visschen met een djala of »werpnet« enz. enz. Zoo heeft ook F tanga, beurs, zak, netje; tangava met een tanga (visschen of) visch vangen; maar daarom kan dan ook alleen een woord in M P, dat de beteekenis heeft van een werktuig om visch te vangen en in vorm tevens overeenkomst vertoont, voor vergelijking in aanmerking komen; ja zelfs niet het overigens in vorm en beteekenis schijnbaar verwante Mal. tangkap, zeer gebruikelijk in tangkap ikan, »visschen of visch vangen«

Het bovenstaande moge voorloopig voldoende zijn om de door mij gemaakte aanmerkingen te rechtvaardigen. Ik heb nog heel wat bezwaren »in margine« van de Woordenlijst aangeteekend, en wellicht aanleiding om hierop terug te komen.

Voorshands diene dit weinige ook om rekenschap te geven van

hetgeen ik eenige maanden geleden, onder den indruk van Kern's werk in deze Bijdragen (5e volreeks, II) schreef: Meinsma waagde zich evenmin als Roorda volgens diens „beginsel, dat men er zich toe moest bepalen eene taal grondig te kennen, voordat men er toe overging in eene vergelijking met andere talen te treden", op het gevaarlijke terrein der vergelijkende taalstudie.

Leiden, Mei 1887.

•

HET SHAMANISME BIJ DE VOLKEN VAN DEN INDISCHEN ARCHIPEL

DOOR

DR. G. A. WILKEN.

In de animistische godsdiensten speelt de divinatie eene voorname rol. Het is toch niet te verwonderen dat de natuurmensch, overtuigd dat de geesten, die hem van alle zijden omringen, een beslissenden invloed op zijn lot en leven uitoefenen, bij al zijne ondernemingen, bij al hetgeen hem overkomt, de gezindheid dier geesten tracht op te sporen, zich van hunne gunst zoekt te verzekeren en verlichting van zijn oordeel van hen hoopt. Vandaar de aanwending van allerlei middelen om den wil der geesten te verstaan, om eene openbaring van hen te erlangen. Eene der voornaamste uitingen hiervan is het shamanisme.

De geesten, die vereerd worden, zijn vrij in hunne bewegingen en niet aan bepaalde lichamen gebonden. Zij kunnen echter in het een of ander voorwerp of lichaam varen, daarin tijdelijk hunnen intrek nemen. Nu stelt men zich voor dat er personen zijn, welke de eigenschap hebben, dat zij op die wijze van tijd tot tijd door geesten kunnen worden bezield, dat van tijd tot tijd de eene of andere geest in hen kan opstijgen, kan nederdalen. Zulke personen, die dus in bijzondere betrekking tot de geesten staan, zijn natuurlijk in de oogenblikken, dat zij bezield zijn, met buitengewone gaven toegerust: men raadpleegt hen aangaande de toekomst en het verborgene, doet hun vragen over allerlei zaken en verschijnselen, consulteert hen in ziektegevallen, enz. Het is dan niet die personen-zelve, welke geacht worden te spreken, doch de geesten, welke in hen gevaren zijn: die personen zijn dus de mediums tusschen de geesten en den mensch. Het spreekt vanzelf dat de mediums alleen te raadplegen zijn in de oogenblikken dat zij bezield zijn. Doch die bezieling kan ten allen tijde plaats hebben, de geesten kunnen steeds bezworen worden in

het medium op te stijgen of neder te dalen. Daarvoor is het niet alleen noodig dat de geest wordt opgeroepen, doch het medium moet ook geschikt worden gemaakt hem te ontvangen. Een en ander geschiedt door het maken van toovermuziek en het zingen van tooverliederen, door het branden van wierook en het uitvoeren van dansen, soms ook door het gebruik van bedwelmende dranken, door al welke middelen de ziel zich van het lichaam afscheidt en de geest hare plaats inneemt. Het aanwezen van dien geest nu openbaart zich daardoor, dat het medium in eenen staat van zinsverrukking, van extase geraakt, die met verschijnselen gepaard gaat, welke nu eens doen denken aan paroxysmen van hysterie, epilepsie of andere convulsieve kwalen, dan weder aan de verschillende toestanden van de hypnose — catalepsie, lethargie en somnambulisme — herinneren. Deze wijze om geesten te bezweren in bepaalde personen, die daarvoor de geschiktheid bezitten, neder te dalen of op te stijgen, ten einde door den mond dier personen godspraken te erlangen, pleegt men in de godsdienstwetenschap het *shamanisme* te noemen, terwijl de personen-zelve, de mediums, *shaman's* of *shamanen* heeten. — Volledigheidshalve zij hier echter reeds dadelijk op een anderen vorm gewezen, waarin het shamanisme zich soms openbaart. Bij de bezwering stelt men zich voor, gelijk uit het medegedeelde kan zijn gebleken, dat de shaman, alvorens den geest in zich te ontvangen, de eigen ziel het lichaam verlaten doet. In enkele gevallen nu bepaalt zich de geheele bezwering tot dit laatste, in dien zin, dat men meent dat het medium niet de geesten, die geraadpleegd moeten worden, in zich opneemt, doch zijne ziel naar de boven- of benedengewesten zendt, ten einde daar de noodige openbaringen te halen.

Het is ons doel niet uitvoerig den oorsprong en de ontwikkeling van het shamanisme na te gaan. Slechts op enkele punten zij hier de aandacht gevestigd, die tot recht verstand van hetgeen wij van deze wijze van geestenbezwering in den Indischen Archipel aantreffen, dienen kunnen.

Van genoegzame bekendheid is het dat bij natuurvolken het geloof bestaat, dat ziekten veroorzaakt worden doordat de ziel het lichaam verlaten heeft [1]. Dikwijls gaat daarmede de voorstelling gepaard, dat een booze geest de ledige plaats ingenomen heeft, dat de zieke door een boozen geest bezeten is. Vooral ten aanzien van

[1] Zie, wat de volken van het Maleisch-Polynesische ras betreft, hiervoor onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 9 vv.

krankzinnigen geldt die beschouwing. De buitengewone lichaamskracht, welke deze personen dikwijls aan den dag leggen, hunne zonderlinge handelingen en redeneeringen kunnen alleen toegeschreven worden aan de daemonen, die in hen gevaren zijn. Wel verre van bespot en beklaagd te worden, zijn krankzinnigen daarom niet zelden een voorwerp van vereering, worden zij met eerbied en ontzag behandeld, waar althans de overtuiging bestaat, dat het een machtige geest is, die zich van hen heeft meester gemaakt. »Bei den Makusi-Indianern in Guiana«, zoo lezen wij onder anderen in de interessante verhandeling »Besessene und Geisteskranke ethnographisch betrachtet« van Dr. Andree [1], »werden die Blödsinnigen mit besonderer ehrfurchtsvoller Scheu behandelt, da es allgemein Ueberzeugung ist, dass diese Armen in inniger Verbindung mit dem guten Geiste stehen, weshalb auch ihre Worte und Handlungen für Aussprüche der Gottheit gehalten werden. Die Buschneger am Maroni in Guiana, die möglicher Weise solche Vorstellungen den Indianern entlehnten, halten Krüppel und Idioten für heilig und nennen sie *gado-pikin*, Gotteskinder, und auch die brasilianischen Indianer behandeln Blödsinnige rücksichtsvoll; man schreibt ihnen einen besonderen Zusammenhang mit verborgenen Kräften und prophetische Gaben zu« [2]. — In het Oosten genieten vooral bij de Egyptenaren krankzinnigen eene groote vereering. Zij heeten in het Arabisch مجنون *madjnûn*, dat is: de door een جنّ *djinn* = daemon bezetene, of مجذوب *madjdhûb*, dat is: de (in hooger sferen) gerukte. »Dervishes of every sect and order in the Turkish empire«, aldus deelt Burckhardt in zijne beschrijving van de bedevaart mede, »are found among the pilgrims; many of them madmen, or at least assuming the appearance of insanity, which causes them to be much respected by the hadjis, and fills their pockets with money. The behaviour of some of them is so violent, and at the same time so cunning, that even the least charitably disposed hadjis give willingly something to escape from them. They mostly come from other countries; for among the Arabians themselves there are fewer crazy of these people than in other parts of the east. Egypt chiefly abounds with them; and almost every village in the valley of the Nile furnishes some *masléb*, or reputed madman, whom the inhabitants regard as an inspired being,

[1] Separatabdruck aus dem XIV Bande der »Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien«.

[2] Andree, l. c., blz. 2—3.

het medium op te stijgen of neder te dalen. Daarvoor is het niet alleen noodig dat de geest wordt opgeroepen, doch het medium moet ook geschikt worden gemaakt hem te ontvangen. Een en ander geschiedt door het maken van toovermuziek en het zingen van tooverliederen, door het branden van wierook en het uitvoeren van dansen, soms ook door het gebruik van bedwelmende dranken, door al welke middelen de ziel zich van het lichaam afscheidt en de geest hare plaats inneemt. Het aanwezen van dien geest nu openbaart zich daardoor, dat het medium in eenen staat van zinsverrukking, van extase geraakt, die met verschijnselen gepaard gaat, welke nu eens doen denken aan paroxysmen van hysterie, epilepsie of andere convulsieve kwalen, dan weder aan de verschillende toestanden van de hypnose — catalepsie, lethargie en somnambulisme — herinneren. Deze wijze om geesten te bezweren in bepaalde personen, die daarvoor de geschiktheid bezitten, neder te dalen of op te stijgen, ten einde door den mond dier personen godspraken te erlangen, pleegt men in de godsdienstwetenschap het *shamanisme* te noemen, terwijl de personen-zelve, de mediums, *shaman's* of *shamanen* heeten. — Volledigheidshalve zij hier echter reeds dadelijk op een anderen vorm gewezen, waarin het shamanisme zich soms openbaart. Bij de bezwering stelt men zich voor, gelijk uit het medegedeelde kan zijn gebleken, dat de shaman, alvorens den geest in zich te ontvangen, de eigen ziel het lichaam verlaten doet. In enkele gevallen nu bepaalt zich de geheele bezwering tot dit laatste, in dien zin, dat men meent dat het medium niet de geesten, die geraadpleegd moeten worden, in zich opneemt, doch zijne ziel naar de boven- of benedengewesten zendt, ten einde daar de noodige openbaringen te halen.

Het is ons doel niet uitvoerig den oorsprong en de ontwikkeling van het shamanisme na te gaan. Slechts op enkele punten zij hier de aandacht gevestigd, die tot recht verstand van hetgeen wij van deze wijze van geestenbezwering in den Indischen Archipel aantreffen, dienen kunnen.

Van genoegzame bekendheid is het dat bij natuurvolken het geloof bestaat, dat ziekten veroorzaakt worden doordat de ziel het lichaam verlaten heeft [1]. Dikwijls gaat daarmede de voorstelling gepaard, dat een booze geest de ledige plaats ingenomen heeft, dat de zieke door een boozen geest bezeten is. Vooral ten aanzien van

[1] Zie, wat de volken van het Maleisch-Polynesische ras betreft, hiervoor onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 9 vv.

krankzinnigen geldt die beschouwing. De buitengewone lichaamskracht, welke deze personen dikwijls aan den dag leggen, hunne zonderlinge handelingen en redeneeringen kunnen alleen toegeschreven worden aan de daemonen, die in hen gevaren zijn. Wel verre van bespot en beklaagd te worden, zijn krankzinnigen daarom niet zelden een voorwerp van vereering, worden zij met eerbied en ontzag behandeld, waar althans de overtuiging bestaat, dat het een machtige geest is, die zich van hen heeft meester gemaakt. »Bei den Makusi-Indianern in Guiana«, zoo lezen wij onder anderen in de interessante verhandeling »Besessene und Geisteskranke ethnographisch betrachtet« van Dr. Andree [2], »werden die Blödsinnigen mit besonderer ehrfurchtsvoller Scheu behandelt, da es allgemein Ueberzeugung ist, dass diese Armen in inniger Verbindung mit dem guten Geiste stehen, weshalb auch ihre Worte und Handlungen für Aussprüche der Gottheit gehalten werden. Die Buschneger am Maroni in Guiana, die möglicher Weise solche Vorstellungen den Indianern entlehnten, halten Krüppel und Idioten für heilig und nennen sie *gado-pikin*, Gotteskinder, und auch die brasilianischen Indianer behandeln Blödsinnige rücksichtsvoll; man schreibt ihnen einen besonderen Zusammenhang mit verborgenen Kräften und prophetische Gaben zu« [3]. — In het Oosten genieten vooral bij de Egyptenaren krankzinnigen eene groote vereering. Zij heeten in het Arabisch مجنون *madjnún*, dat is: de door een جنّ *djinn* = daemon bezetene, of مجذوب *madjdhúb*, dat is: de (in hooger sferen) gerukte. »Dervishes of every sect and order in the Turkish empire«, aldus deelt Burckhardt in zijne beschrijving van de bedevaart mede, »are found among the pilgrims; many of them madmen, or at least assuming the appearance of insanity, which causes them to be much respected by the hadjis, and fills their pockets with money. The behaviour of some of them is so violent, and at the same time so cunning, that even the least charitably disposed hadjis give willingly something to escape from them They mostly come from other countries; for among the Arabians themselves there are fewer crazy of these people than in other parts of the east. Egypt chiefly abounds with them; and almost every village in the valley of the Nile furnishes some *masléb*, or reputed madman, whom the inhabitants regard as an inspired being,

[2] Separatabdruck aus dem XIV Bande der »Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien«.

[3] Andree, l. c., blz. 2–3.

and a blessing sent to them from heaven". In eene noot voegt Burckhardt hieraan de karakteristieke mededeeling toe, dat toen in 1813, "the Christian community of Gous, in Upper Egypt, had the honour of possessing an insane youth, who walked about the bazars quite naked", de Mohammedanen van de plaats "growing jealous, seized him one night, and converted him by circumcision into a Mohammedan saint" [4]. Ook Lane staat uitvoerig stil bij de vereering, die door de Egyptenaren aan krankzinnigen bewezen wordt. "An idiot or a fool is vulgarly regarded by them as a being whose mind is in heaven, while his grosser part mingles among ordinary mortals; consequently, he is considered an especial favourite of heaven. Whatever enormities a reputed saint may commit (and there are many who are constantly infringing precepts of their religion), such acts do not affect his fame for sanctity: for they are considered as the results of the abstraction of his mind from worldly things; his soul, or reasoning faculties, being wholly absorbed in devotion; so that his passions are left without control. Lunatics who are dangerous to society are kept in confinement; but those who are harmless are generally regarded as saints. Most of the reputed saints of Egypt are either lunatics, or idiots. Some of them go about perfectly naked, and are so highly venerated, that the women, instead of avoiding them, sometimes suffer these wretches to take any liberty with them in a public street. Others are seen clad in a cloak or long coat composed of patches of various coloured cloths, adorned with numerous strings of beads, wearing a ragged turban, and bearing a staff with shreds of cloth of various colours attached to the top. Some of them eat straw, or a mixture of chopped straw and broken glass; and attract observation by a variety of absurd actions" [5]. — In andere Oostersche landen ziet men hetzelfde verschijnsel. Von Kremer verhaalt hoe in Damascus krankzinnigen als heiligen beschouwd worden, dewijl men gelooft, "ihr irdischer Blick sei getrübt durch die innere überirdische Anschauung Gottes, welcher sie theilhaftig werden". Men ziet hen dikwijls geheel naakt, "kaum mit einer über die Schultern geworfenen groben Decke verhüllt durch die Strassen wandern; andere sind fantastisch mit bunten Mützen und aus alten Eisenstücken improvisirten Harnischen bekleidet, und

---

[4] Burckhardt, Travels in Arabia, dl. II, blz. 27—28.

[5] Lane, An account of the manners and customs of the modern Egyptians, dl. I, blz. 345—346.

mit Keulen, Aexten, Lanzen bewaffnett.... So ist ein gewisser Scheich-ed-Dennes, d. i. der Schmutzige, immer auf dem Bazar der Sämereihändler zu sehen, er ist ganz nackt, nur manchmal trägt er eine wollene Kotze; er hat die Manie auf allen Eseln reiten zu wollen. Wenn nun die Bauern ihre mit Holz beladenen Esel aus den Dörfern in die Stadt herein treiben, wirft er die Holzladung herab, setzt sich auf den Esel und reitet fort, der Bauer aber rennt nach und ruft: Bârek, bârek, d. i.: segne mich, oder, ertheile mir deinen Segen! worauf jener dem Bauer die Hand auf den Kopf legt und ihm ins Gesicht bläst. Der Bauer ist darüber ganz glücklich, und sagt: Nehâri abjad', d. i.: mein Tag ist ein glücklicher» [6]. Ook in Mekka worden, zooals Dr. Snouck Hurgronje ons mededeelt, krankzinnigen en onnoozelen, zoo niet bepaald vereerd, dan toch bijgeloovig ontzien, zelfs door de anders niets en niemand verschoonende straatjeugd, gelijk hij tijdens zijn verblijf in die stad gelegenheid had waar te nemen. — Bekend is het dat de oude Grieken krankzinnigen met eerbied behandelden [7]. Profetische gaven hadden de νυμφόληπτοι dat is: zij die door de nymphen bezeten, letterlijk: gegrepen waren, en dus hun verstand verloren hadden. Zoo gold de chresmoloog Bakis voor eenen νυμφόληπτος [8]. — Bij de Russen stonden krankzinnigen van oudsher in reuk van heiligheid en placht men aan hunne woorden en uitspraken groot gewicht te hechten. Toen Iwan de Verschrikkelijke de stad Pskow verwoesten wilde, kwam hem een waanzinnige, Nirnla geheeten, die als een profeet vereerd werd, te gemoet en riep hem toe: »Iwan! Iwan! hoe lang zult gij onschuldig Christenbloed vergieten? Keer terug of u zal een groot ongeluk overkomen!» op welke woorden »der grossmechtige Tyrann, so die gantze Welt fressen wollte, sich auffgemacht, als wenn jne Feindt getrieben». Zoo wordt van czaar Boris Godunow verhaald, dat hij »sich Rath holte bei einer unter der Erde lebenden, für heilig gehaltenen Helena Urodliwa (Helena, die Blödsinnige), deren Prophezeiungen stets eingetroffen sein sollen und die von den Popen angesungen und beweihrauchert wurde». Met eerbied beschouwt nog heden ten dage de

[6] Von Kremer, Topographie von Damascus, II, blz. 4. Ook Petermann (Reisen im Orient, II. I, blz. 60) zag te Damascus, bij gelegenheid van een plechtigen optocht, eenen krankzinnige die geheel naakt was en allerlei grimassen maakte, »während das Publikum, vornehm und gering, alt und jung, sich bemühte, ihm zu nahen, seine Hand zu fassen und zu küssen».

[7] Bouché-Leclercq, Histoire de la divination dans l'antiquité, dl. I, blz. 160—161.

[8] Bouché-Leclercq, O. c., dl. II, blz. 263. Zie ook: blz. 106, en dl. I, blz. 370.

Rus iederen krankzinnige, dien hij *blažennie*, dat is: gezegende, noemt. „Jede Gemeinde”, aldus Dr. Andree, aan wien wij ook het voorgaande ontleenden, „der ein solcher Unglücklicher angehört, freut sich über den Besitz eines solchen, denn jede seiner zufälligen Reden wird von Rathlosen als Ausspruch eines Inspirirten geehrt. Sie sind die Propheten des Dorfes. Vor Allem ist man aber in den Klöstern bemüht, dergleichen Gesegneten eine bleibende Zuflucht zu gewähren und somit auch den Lohn ihrer Verdienste dem Orden zuzuwenden” [9]. — Overblijfsels van eene dergelijke vereering van krankzinnigen ontmoeten wij nog in enkele woorden en uitdrukkingen bij sommige volken. Wij wijzen hier slechts op het Sanskritsche *devânâmpriya*, letterlijk: lieveling der goden, als benaming voor een onnoozele, een idioot, en op het Fransche *benêt*, „qui veut dire bénit”, en dat gebruikt wordt „pour désigner un niais, à cause de cette opinion vulgaire que les simples d'esprit sont favorisés du ciel” [10]. Misschien dagteekenen ook spreekwijzen, als „kinderen en gekken spreken de waarheid” bij ons en bij onze Oostelijke naburen, en „un fou enseigne bien un sage” bij de Franschen, uit den tijd toen krankzinnigen nog in zekere mate beschouwd werden met profetische gaven te zijn toegerust. — Onder de volken van den Indischen Archipel treft men deze vereering van krankzinnigen niet aan. Alleen van de Gorontaleezen vinden wij vermeld, dat dergelijke personen, die vooral onder de adellijken voorkomen, met onderscheiding behandeld worden, daar men de ziekte toeschrijft, „aan te groote inspanning der geestelijke vermogens, ten einde de diepe onbegrijpelijke geheimen van den Islâm te doorgronden” [11].

Niet minder dan krankzinnigheid worden hysterie en epilepsie, ook hypnotisme, zooals dit zich openbaart in catalepsie, lethargie en somnambulisme [12], toegeschreven aan geesten die bezit hebben

---

[9] Andree, Besessene und Geisteskranke ethnographisch betrachtet, blz. 4—5.

[10] Littré, Dictionnaire de la langue française, i. v. *benêt*.

[11] Riedel, De landschappen Holontalo, Limoeto, Boni enz., Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XIX, blz. 102.

[12] Het is Prof. Charcot van de Sapêtrière te Parijs, die het eerst het onderscheid tusschen deze drie toestanden bij het hypnotisme in het licht gesteld heeft. Het kenmerkende van elk dier toestanden vindt men duidelijk en helder uiteengezet bij: Dr. Cullerre, Magnétisme et hypnotisme, blz. 121 vv., en in de ten vorige jaren verschene brochure van Dr. Nolen: Het zoogenaamde dierlijk magnetisme of hypnotisme, blz. 14 vv. — Eigenlijk zijn catalepsie, lethargie en somnambulisme niets anders dan evenzoovele verschijnselen van de hystero-epilepsie, in dien zin dat zij spontaan het meest voorkomen bij hysterische personen en ook kunstmatig het gemakkelijkst en het volledigst bij hen kunnen worden voortgebracht. „C'est chez elles

genomen van het lichaam van den lijder [13]. Ook daarom worden personen, die aan deze kwalen onderhevig zijn, vaak vereerd en geacht met buitengewone macht, met profetische gaven te zijn toegerust. Bij de Zulu's van Zuid-Afrika, om hier een enkel voorbeeld aan te voeren [14], is volgens Callaway de hysterie „the disease which precedes the power to divine”. Zij wordt toch toegeschreven „to possession by amatongo or ancestral spirits”. De ziekte, aldus lezen wij verder, „is common, from some it departs of its own accord,

(les hystériques) le plus souvent qu'on rencontre la léthargie, la catalepsie et le somnambulisme naturels; c'est chez elles également que ces états seront le plus facilement provoqués artificiellement, avec leurs caractères les plus tranchés et les plus typiques” (Cullerre, O. c., blz. 98—99). Zie ook: Dr. Paul Regnard, Les maladies épidémiques de l'esprit: sorcellerie, magnétisme, morphinisme, délire des grandeurs, blz. 240—243, noot, waar de geleerde schrijver vooral doet uitkomen, dat de zoogenaamde periode van de extase of van de „attitudes passionnelles” bij de hystero-epilepsie in het wezen der zaak hetzelfde is als het somnambule stadium bij de hypnose. „L'hystérique”, zegt hij onder anderen, „dans les périodes des attitudes passionnelles de son attaque, est en réalité une somnambule spontanée et automate”, waaruit het zich dan ook laat verklaren, dat het zoo gemakkelijk is, „de la faire entrer en somnambulisme artificiel”. Men lese ook blz. 74 vv., waar eene uitvoerige beschrijving van de voornaamste verschijnselen der hystero-epilepsie voorkomt, in verband met blz. 203 vv., waar de symptomatologie van de natuurlijke en van de kunstmatige hypnose gegeven wordt. Wij kunnen de lectuur van dit, ook voor de ethnologen zoo belangrijk werk, niet dringend genoeg aanbevelen.

[13] Zoo was de demonopathie, die vooral in de 15e, 16e en 17e eeuw dikwijls epidemisch in vele streken van Europa heerschte, en waarbij de aangetasten meenden, dat zij door daemonen bezeten waren, niets anders dan hystero-epilepsie, gelijk door Dr. Paul Regnard, in het eerste hoofdstuk van zijn in de voorgaande noot geciteerd werk, overtuigend is aangetoond. En wat de hypnose betreft, merkt dezelfde schrijver op: „Au moyen âge, et jusqu'au dernier siècle, les somnambules rentraient sans doute avec les hystériques et les épileptiques dans la grande classe des possédés; ils étaient exorcisés avec les autres malades de ce genre” (O. c., blz. 222). Zie ook: Cullerre, Magnétisme et hypnotisme, hoofdstuk I (Le magnétisme à travers les siècles). Tylor, Primitive culture, dl. II, hoofdstuk XIV, en daarvan vooral blz 137 vv. Ten aanzien van de volken van den Indischen Archipel kunnen wij opmerken, dat de bij hen bestaande voorstelling, dat ziekten in het algemeen veroorzaakt worden, doordat booze geesten bezit genomen hebben van het lichaam van den lijder, ook in het bijzonder van de epilepsie geldt. Het genezen bestaat eenvoudig in het uitbannen van die geesten. Zoo bij de Niassers (Durdik, Geneeskunde bij de Niassers, Geneeskundig tijdschrift v. Nederl. Indie, dl. XXII, blz. 251), bij de bewoners van de Ceramlaoet-, de Aroe- en de Timorlaoet eilanden, en bij die van Leewang Sermata, Babar, Leti-Moa-Lakor en Wetter (Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 181, 266, 305, 327, 357, 394, 452), enz.

[14] Zie voor meerdere voorbeelden: Tylor, Primitive culture, dl. II, blz. 131 vv.; Cullerre, Magnétisme et hypnotisme, hoofdstuk I (Le magnétisme à travers les siècles). Vergelijk ook noot 33 beneden.

others have the ghost laid which causes it, and others let the affection take its course and become professional diviners, whose powers of finding hidden things and giving apparently inaccessible information are vouched for by native witnesses" [15]. Natuurlijk kunnen voorspellingen alleen gegeven worden in de oogenblikken, dat de lijder door zijne kwaal bezocht wordt, aanvallen hiervan te verduren heeft, immers door den geest bezeten is. Vandaar het streven, waar men eene openbaring wenscht te erlangen, die aanvallen kunstmatig uit te lokken. Hoe gemakkelijk dit is, hoe afmatting of zwakke, doch aanhoudende prikkeling der zintuigen — van het gezicht, door het fixeeren van eenig voorwerp, van het gehoor, door het luisteren naar eene eentonige muziek, een eentonig geruisch of geluid of een eentonig gezang, van den reuk, door het inademen van wierook of andere bedwelmende dampen, van het spiergevoel, door het dansen, het uitvoeren van regelmatig wederkeerende bewegingen — dikwijls voldoende is om paroxysmen te doen ontstaan of den hypnotischen toestand op te wekken [16], is bekend, en kan zeker ook voor den wilde niet lang verborgen gebleven zijn. Van die middelen zien wij hem dan ook gebruik maken. Ziehier hetgeen Fritsch onder anderen van de Ama-xosa van Zuid-Afrika mededeelt. Als tusschenpersonen tusschen den mensch en de imi-sholugu of geesten der afgestorvenen fungeeren de isi-ntonga. Deze vormen eenen stand, waarin alleen zij kunnen worden opgenomen "welche sich in einem krankhaften Zustand von Ueberreizung des Nervensystems befinden und in demselben Hallucinationen unterworfen sind. Man glaubt, dass Jemand, der sich in diesem Zustande, uku-twasa genannt, befindet, unter dem unmittelbaren Einfluss der imi-sholugu steht, und er hat somit die Befähigung, i'ntonga zu werden". Is het gebleken dat iemand de uku-twasa heeft, dan wordt hij met vele plechtigheden ingewijd. "Die eigenthümlichen Anfälle von krankhafter Erregung kommen nun auch fernerhin zur Erscheinung und können künstlich hervorgerufen werden wenn man ihrer bedarf. Nur während der Dauer dieser Erregungszustände (uku-xentsa) ist der i'ntonga in unmittelbarem Verkehr mit den imi-sholugu und vermag die Geheimnisse der Gegenwart und Zukunft zu durchschauen; er giebt alsdann die Mittel an, mittelst deren Krankheit beseitigt und Unglück abgewehrt werden kann, und macht die Schuldigen namhaft, welche die Uebel veranlasst haben.

---

[15] Tylor, O. c., dl. II, blz. 131—132.

[16] Zie hiervoor: Cullerre, O. c., hoofdstuk IV; Regnard, O. c., blz. 226 vv.; Nolen, O. c., blz. 14 vv.

Die Herbeiführung des uku-xentsa geschieht in feierlicher Weise im Beisein einer grösseren Versammlung, welche unter Absingung gewisser Melodien, unter gleichzeitigem Schlagen von ausgespannten Ochsenhäuten den i'ntonga in die nöthige Begeisterung zu versetzen sucht. Dieser selbst führt unterdessen in ihrer Mitte unter den wildesten, abenteuerlichsten Bewegungen eine Art Tanz aus, gewöhnlich der Hexentanz genannt, wodurch er seinerseits zur Steigerung der Erregung beiträgt, bis er endlich, nach Erreichung des höchsten Gipfels, in den Zustand von Verzückung verfällt, welcher ihn hellsehend macht und ihn befähigt, die ihm vorgelegten Fragen zu beantworten» [17].

Krankzinnigen en personen lijdende aan epilepsie, hysterie of hypnose zijn dus met profetische gaven toegerust doordat een machtige geest in hen gevaren is, bezit van hen genomen heeft. Doch dikwijls is het om eene andere reden. De ziel heeft, naar de voorstelling van den natuurmensch, een eigen bestaan, geheel onafhankelijk van het lichaam, dat zij naar willekeur kan verlaten. Het spreekt vanzelf dat zij dan vrij in hare bewegingen zijnde, ook in staat is veel van hetgeen verborgen is te weten te komen. Vandaar dat personen, die in eenen toestand verkeeren, waarbij de ziel geacht wordt reeds geheel of gedeeltelijk van het lichaam te zijn losgemaakt, in meerdere of mindere mate de gave der voorzegging bezitten. Dit is onder anderen het geval met stervenden. Volgens de ouden hadden dezen «l'esprit prophétique, comme Socrate en avertit ses accusateurs, auxquels il prédit le châtiment de leur crime: J'en suis déjà, dit-il, à cet état dans lequel les hommes prophétisent le mieux» [18]. De Homerische helden stierven dikwijls profeteerende. Zoo Patroklos, die aan Hektor diens naderend uiteinde voorspelde:

«Doch ik verkondig u dit en bewaar gij het wel in uw geeste:
Niet lang leeft ge ook zelf voorwaar, maar naast u verrijst reeds
't Naderend einde des doods en de machtige Moira, u vellend
Onder Achilleus' handen, den edelen, Aiakos' kleinzoon» [19]

En toen werkelijk Hektor later door het zwaard van Achilleus was gevallen, profeteerde hij stervend op zijne beurt dezen den dood voor Troja's muren:

Maar zorg, nu dat ik niet u de wraak van de goden berokken
Tegen den dag dat u eens toch Paris en Foibos Apollon
Zullen verslaan, hoe dapper gij zijt, bij de skaeische vestpoort» [20]

[17] Fritsch, Die Eingeborenen Süd-Afrika's, blz. 99

[18] Bouché Leclercq, Histoire de la divination dans l'antiquité, dl. I, blz. 52.

[19] Ilias XVI, 851–854.

[20] Ilias XXII, 358–360.

Ook slapenden hebben tot eene zekere hoogte de gave der divinatie. In den slaap toch verlaat de ziel het lichaam, zwerft overal rond en brengt zoo de droomen teweeg [21]. Hetgeen men droomt, is wat de ziel bij hare omzwervingen ondervonden, wat zij vernomen, wat zij gezien heeft. Vandaar het groote gewicht, dat aan droomen gehecht wordt, dat de voorspellingskunst uit droomen, de oniromancie, onder de divinatie-middelen overal zulk eene belangrijke plaats inneemt [22]. Het spreekt vanzelf, dat veel van hetgeen de ziel in den droom te weten komt, het resultaat kan zijn van mededeelingen van geesten, met wie zij dan verkeer gehad heeft. Het is om dit verkeer te zoeken, dat bij verschillende volken het gebruik bestaat, op plaatsen, door geesten bezocht of bewoond, zich te slapen te leggen. Bij de Grieken en Romeinen lette men niet alleen op de toevallige droomen, doch ook op die, welke men, na daarvoor zich opzettelijk te hebben voorbereid, door incubatie, in sommige heiligdommen (gelijk bij voorbeeld in die van Asklepios) of op de graven der afgestorvenen, ontvangen had. Van de Chineezen vinden wij eveneens vermeld, dat mandarijnen, die eene rechtzaak niet tot klaarheid weten te brengen, er wel eens toe overgaan om den nacht door te brengen in den tempel van den Stedegod, ten einde van dezen inlichtingen te bekomen, terwijl de man uit de volksklasse dikwijls droomonthullingen tracht te verkrijgen, door zich te slapen te leggen op een of ander graf, hetgeen in de gesproken taal van Emoy met den geijkten term *khòenbong*, dat is letterlijk: een graf beslapen, wordt aangeduid [23]. — Ook in den Indischen Archipel bestaat algemeen het geloof, dat de ziel in den slaap het lichaam verlaat [24], en dan verkeer met de geesten heeft, zelfs door bezoeken in het geestenland te brengen [25]. De oniromancie wordt dan ook bij bijna

[21] Zie hiervoor: Tylor, Primitive culture, dl. I, blz. 440 vv.; Spencer, Principles of sociology, dl. I, blz. 150 vv.

[22] Onnoodig is het hiervoor voorbeelden aan te voeren. Wij verwijzen slechts, om een paar werken te noemen, naar: Tylor, Primitive culture, dl. I, blz. 121—123, en Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart, §§ 324—326. Voor de oniromancie bij de klassieke volken, zie: Bouché-Leclercq, Histoire de la divination dans l'antiquité, dl. I, blz. 277 vv.

[23] De Groot, Feesten en gebruiken van de Emoy-Chineezen, blz. 471—472 en 496. Zie ook: Doolittle, Social life of the Chinese, dl. II, blz. 180.

[24] Zie hierover onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 13—14 en 15—16. Meerdere voorbeelden vindt men bij: Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 198, 285, 342, 378 en 440.

[25] Zoo bestaat bij de Land-Dajaks van Sarawak ook het geloof, dat de ziel in

alle stammen aangetroffen [26]. Dikwijls tracht men door incubatie waarzeggende droomen te ontvangen. Van de Zee-Dajaks van Sarawak lezen wij, dat zij somtijds „seek communion with the dead by sleeping at their graves in hope of getting some benefit from them through dreams, or otherwise” [27]. Ook andere geesten tracht men op dergelijke wijze te raadplegen. Dit wordt aangeduid met het woord *nampok*. „To *nampok* is to sleep on the tops of mountains with the hope of meeting with the good spirits of the unseen world. A man who was fired with ambition to shine in deeds of strength and bravery, or one who desired to attain the position of chief, or to be cured of an obstinate disease, would, in olden times spend a night or nights by himself on a mountain, hoping to meet a benevolent spirit who would give him what he desired” [28]. Bij de Javanen pleegt men in moeielijke gevallen, onder het opzeggen van formulen en het honden van vasten, een nacht te slapen onder heilige boomen en op de graven der voorouders, ten einde in den droom eene openbaring van de geesten te erlangen [29]. Bekend is het dat ook incubaties plaats hebben op de plekken, die als bijzonder aan de godin Ratu-Lòrò-Kidul gewijd, worden beschouwd. Zoo bij voorbeeld in de grot Karang-trètès, ten Oosten van de Oepak-rivier in Jogjakarta. In de Javaansche geschiedenis vindt men verschillende voorbeelen van vorsten, die zich op

---

den slaap het lichaam verlaat. „Elders and priestesses”, aldus lezen wij nu, „often assert that in their dreams they have visited the mansion of Tapa (het opperwezen), and seen the Creator dwelling in a house like that of a Malay” (Spenser St. John, Life in the forests of the far East, dl. I, blz. 189).

[26] Zoo, om hier slechts enkele voorbeelden aan te halen, algemeen in de Molukken (Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 11, 114, 165, 198, 224, 285, 316—317, 378, 440—441), bij de Makassaren en Boegineezen (Matthes, Bijdragen tot de ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 98), bij de Javanen (Veth, Java, dl. I, blz. 326), bij de Dajaks (Veth, Borneo's Wester-Afdeeling, dl. II, blz. 309—310; Hupe, Korte verhandeling over den godsdienst, zeden enz. der Dajaks, Tijdschr. v. Nederl. Indië, jaarg. 1846, dl. III, blz. 158—159; Spenser St. John, Life in the forests of the far East, dl. I, blz. 190), bij de Bataks (Niemann, Bijdrage tot de kennis van den godsdienst der Bataks, Tijdschr. van Nederl. Indie, jaarg. 1870, dl. I, blz. 297—298; Neumann, Het Pane- en Bila-Stroomgebied, Tijdschr. v. h. Nederl. Aardr. Gen., 2e serie, dl. III, blz. 310), enz.

[27] Perham, Sea Dyak religion, Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society, jaarg. 1884, blz. 300.

[28] Perham, Sea Dyak religion, Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society, jaarg. 1882, blz. 219.

[29] Harthoorn, De zending op Java, Mededeelingen v. w. h. Nederl. Zend. Genootsch., dl. IV, blz. 126.

groote of gewaagde ondernemingen voorbereidende, tijdelijk zich hierheen terugtrokken onder anderen tot het verkrijgen van waarzeggende droomen [30]. Niet altijd is het door de personen-zelve, die de geesten wenschen te raadplegen, dat de incubatie geschiedt. „De toekomst door droomen te voorspellen”, aldus deelt de Heer Riedel onder anderen van de bewoners der groep van Leti-Moa-Lakor van de Zuidwester-eilanden mede, „heeft telkens plaats. Dit wordt gewoonlijk gedaan door eene vrouw, die, na eenige formulieren gepreveld te hebben, tot dat einde gaat slapen” [31].

Gelijk reeds hiervoren werd opgemerkt, is het de voorstelling dat bij ziekten, evenzoo dus bij epilepsie, hysterie en hypnose, de ziel het lichaam verlaten heeft. Nu is het, zooals uit het pas aangevoerde kan gebleken zijn, vooral door het verkeer dat de ziel, in de oogenblikken dat zij buiten het lichaam zich bevindt, met de geesten heeft, dat sommigen de gave der voorzegging bezitten. Waar dus ook bij evengenoemde kwalen een dergelijk verkeer ondersteld wordt, daar zal men licht er toe komen, om meer daaraan dan aan het vermeende feit, dat een vreemde daemon bezit genomen heeft van den lijder, het profeteerend vermogen van dezen toe te schrijven. Bij het kunstmatig voortbrengen van paroxysmen en van den hypnotischen toestand zal het in dat geval dan ook minder het doel zijn, dien vreemden daemon in den zieke te brengen, dan wel diens ziel het lichaam te doen verlaten, ten einde in de boven- of benedenwereld, in den omgang met de geesten, de verlangde openbaringen te verkrijgen.

De oorsprong van het shamanisme kan ons na het voorgaande duidelijk zijn. De eerste shamanen waren krankzinnigen en aan convulsieve kwalen (hysterie, epilepsie) of aan hypnose (catalepsie, lethargie, somnambulisme) lijdende personen, die eerst in de natuurlijke, daarna evenzeer in de door kunstmiddelen opgewekte aanvallen hunner ziekte openbaringen deden. Later werden ook andere personen daarvoor genomen, doch vanzelf alleen zij, welke, bij aanwending dierzelfde middelen, blijken gaven, van voor hypnose vatbaar te zijn of aanvallen te kunnen krijgen, analoog aan de paroxysmen van hysterie en epilepsie. Meestal zullen dit ziekelijke, zwakke en prikkelbare, bepaaldelijk neuropathische individuen zijn geweest. Bij de oude Grieken, wier profetisme in het wezen der zaak niets

[30] Zie onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 245, en de daar aangehaalde bronnen.

[31] Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 377.

zingen van tooverzangen, die eene aanroeping aan de geesten bevatten. Vooral bij ziekten tracht men zich van de hulp der pawang's te verzekeren, en worden de geesten bezworen, in hen neder te dalen. Ziehier hoe de Heer Maxwell zulk eene bezwering beschrijft. „The scene was the centre portion of a large Malay house feebly lighted with two or three oil lamps on the floor. The sick girl (ten wier behoeve de bezwering plaats had) lay on a bed in a recess formed by curtaining off a space on three sides the fourth being open. Opposite to the patient, facing her left side as she lay on her back, sat the pawang, a big muscular Malay ..... Presently the sound of a small drum called attention to the proceedings of the pawang. The drum was beaten by a wild-looking moenad, who at the same time commenced a shrill chant addressed to the *hantu-bêlian*, or tiger-spirits, to which class of demons the pawang's familiar belongs. The air was not unpleasing, the words were difficult to catch, but the lines flowed in an easy rhythm and the metre was very regular. A performer of this kind is essential to every pawang, and, as in the present instance, is very often his own wife. She is commonly called bidu ..... As the bidu screamed out her chant, the pawang seemed to become subject to some unseen influence and to lose control over himself. Sitting rigid at first, holding in each hand a huge bunch of leaves, he presently began to nod like a man overpowered with sleep, then he sniffed at the leaves, waved them over his head, and struck one bunch against the other. Finally, he fell forward burying his face in the leaves and sniffing in imitation of a wild animal. He was now on all fours, and became as violent as the necessity of keeping to the circumscribed limits of his mat would permit. He growled and roared and worried invisible objects on the mat. Presently he sat up again, striking his chest and shoulders with the bunches of leaves, and soon afterwards the music stopped. We had now before us, not the pawang, but simply his body possessed for the time being by the tiger-demon. Henceforth, as long as the séance lasted, he spoke in a feigned voice, pronouncing Malay words with the peculiar intonation of the Sakei aborigines and introducing frequently Sakei words and phrases unintelligible to most of the Malays present" [70]. Toen deze pawang over de ziekte van het meisje was geraadpleegd, aldus gaat de Heer Maxwell voort, werd er een andere geroepen „who dealt with a different class of de-

[70] Maxwell, O. c., blz. 224—226.

mons altogether. The spirits which he professed to be able to influence are the *hantu-sungkei*, or the demons of the Sungkei-river, a particular district in Perak. His method of procedure differed a good deal from that of the pawang of the hantu-bĕlian. Instead of the old woman with a little drum, he had a male bidu with a large round tambourine". Overigens had deze pawang ook eenen bundel bladeren en wel van den pinang- of arecapalm in de hand. Na eenige voorbereidingen, "the bidu commenced to chant an invocation to the Sungkei spirits, addressing them in turn by name. The symptons of possession on the part of the pawang were convulsive shaking and shivering, especially in the hand and arm which bore the bunch of pinang leaves. Both tune and metre were quite different from those employed in addressing the hantu-bĕlian" [71]. — De shamanen bij de Orang-Bĕnuwa's, althans bij de Mantra's, die in de binnenlanden van Malaka tusschen den berg Ophir ten Zuiden en en de Selangoer-rivier ten Noorden wonen, heeten *pojang*, ongetwijfeld eene gewijzigde uitspraak van pawang, welke naam overigens ook bij hen bekend is [72]. Evenals elders worden de shamanen hier vooral bij ziekte geraadpleegd. "Every poyang has several disciples who attend him when he visits a sick person. A small hut is constructed near the house, and in this the incantations are performed, every body being excluded save the poyang and his disciples. Incense is burned, and invocations chanted to music until the poyang is possessed by the spirit, which answers through his mouth the questions put by the disciples respecting the mode of treating the disease" [73]. Ook Newbold spreekt van de pojang's en hunne bezweringen, die volgens hem bestaan "in burning incense, muttering midnight spells over a variety of herbs and plants, and in calling upon the spirit of the mountains. Should the process be successful, the spirit descends, throwing the exorcist into a trance, during which the

[71] Maxwell, O. c., blz. 228.

[72] De verwisseling van de *w* en de *j* is zeer frequent, zoo bij voorbeeld in *mawas* en *majas*. Juister zou het waarschijnlijk zijn te zeggen, dat *pawang* eene gewijzigde uitspraak is van *pojang* of *pajang*. Dit laatste toch is misschien de oorspronkelijke vorm geweest. Het grondwoord hiervan kan, volgens Prof. Kern, *jang* of *hjang* zijn, het in vele Indonesische talen gebruikelijke woord voor "geest". *Pajang* of *pahjang* zou dan de substantiefvorm zijn van *mahjang* = een hjang of geest hebbend, dus *pahjang* of *pajang*, later *pojang* en *pawang* = iemand die een geest heeft, eene benaming die volkomen het karakter van den shaman teruggeeft.

[73] Logan, The Orang Benua of Johore, Journal of the Indian Archipelago, dl. I, blz. 277.

knowledge he wishes to obtain is imparted" [74]. Niet alleen bij de Zuidelijke stammen, doch ook bij de Noordelijker wonende Sakei's komt het shamanisme voor. "They practice", aldus lezen wij, "a sort of sibylism. An arbor of thorns is framed; into this a man and his wife are put. The neighbours sing outside, a strange noise is then supposed to be heard, which is believed to be a sign that the invoked spirit has possessed the inclosed pair. They then come forth, and whatever they utter is considered the will of the spirits alluded to" [75].

Van de stammen van het eiland Borneo verdienen vooral de Dajaks van de Zuider- en Ooster-Afdeeling genoemd te worden [76]. Bij de Olo-Ngadju's treft men mannelijke zoowel als vrouwelijke shamanen aan; eerstgenoemden dragen den naam van *basir*, laatstgenoemden dien van *bëlian* of *balian*. In het stroomgebied van de Kahajan of de Groote Dajak is echter alleen het woord basir in gebruik, en spreekt men van *basir-hatuä*, dat is: mannelijke basir, en *basir-bawi*, dat is: vrouwelijke basir [77]. Oostelijk van de Barito, in het district Dusson-Timor, bewoond door de Olo-Maanjan, zijn de shamanen meestal vrouwen, zelden mannen. Zij heeten *wadian*, natuurlijk eene gewijzigde uitspraak van het woord balian [78]. Verder ontmoet men het woord bëlian nog in Koetei, als benaming niet alleen van de vrouwelijke, doch ook van de mannelijke geestenbezweerders, welke laatsten hier weder schijnen voor te komen [79]. Bij de Olo-Ot-Danom heeft men, zooals door Schwaner en Perelaer medegedeeld wordt, geen shamanen van professie, doch treden de vrouwen, volgens eerstgenoemden schrijver ook de dochters, der aanzienlijken bij voorkomende gelegenheden als zoodanig op [80]. De balian's spelen eene voorname rol bij de godsdienstige plechtigheden der Dajaks. "Sie verrichten", aldus

---

[74] Newbold, Political and statistical account of the British Settlements in the Straits of Malacca, dl. II, blz. 389—390.

[75] Journal of the Indian Archipelago, dl. IV, blz. 430.

[76] Voor het volgende hebben wij voornamelijk gebruikt: Hardeland, Dajaksch woordenboek; Schwaner, Borneo (Beschrijving van het stroomgebied van de Barito); Perelaer, Ethnographische beschrijving der Dajaks; Von de Wall, Beknopt overzigt van het rijk van Koetei, Indisch Archief, jaarg. 1849, dl. I; Grabowsky, Der Distrikt Dusson Timor in Südost-Borneo und seine Bewohner, Ausland, jaarg. 1884, blz. 470 volg.

[77] Hardeland, i. v. *basir*.

[78] Grabowsky, O. c., blz. 470.

[79] Von de Wall, O. c., blz. 96, 136 en 150.

[80] Schwaner, O. c., dl. I, blz 186, en dl. II, blz. 76; Perelaer, O. c., blz. 34.

Hardeland, sprekende speciaal van de Olo-Ngadju's, „ihr Werk mit Hülfe der *sangiang* (eene categorie van goede geesten, die de lewu-sangiang of het sangiang-land, gelegen ergens in den hemel boven de nevelzee, bewonen) welche sie herabkommen und in sich fahren lassen" [81]. Wanneer een zoodanige geest zich met de balian heeft vereenigd, zoo lezen wij nu bij Schwaner, „gevoelt deze zich toegerust met bijzondere krachten en met de gave van voorzegging; zij geneest in dezen toestand zieken, draagt aan de goden bij gelegenheid van de feesten, welke te hunner eere worden gegeven, de wenschen van den feestgever voor, en geeft het antwoord der sangiang's op de aan hen gerichte vragen" [82]. — Het medegedeelde geldt ook van de basir's, de mannelijke shamanen. Ook zij treden bij godsdienstige plechtigheden op en fungeeren op dezelfde wijze als de balian's. Hunne diensten zijn zelfs meer gezocht en worden dan ook beter betaald dan die van de laatstgenoemden [83]. Eene bijzonderheid, die hier niet onvermeld mag blijven, is dat de basir's, niet alleen als zij in functie zijn, doch ook in het dagelijksch leven als vrouwen gekleed gaan, en, evenals dezen, het haar op het voorhoofd gescheiden dragen [84]. — Overigens geschiedt de bezwering hier, gelijk elders, in de eerste plaats door het maken van muziek, waartoe men zich vooral van trommen bedient, doch verder door het *manandak*, het zingen van tooverzangen. Deze tooverzangen, *augh-balian* = stem of woord van de balian's geheeten, zijn opgesteld in de zoogenaamde *basa-sangiang*, dat is: taal van de sangiang's, die zich van de gewone taal onderscheidt, door het gebruik van vele bij het volk onbekende woorden, welke verouderd of ook wel aan het Maleisch of aan andere vreemde dialecten ontleend zijn. De augh-balian „ist poetisch, voll Sinnbilder. Die Form ähnelt der Hebräischen Dichtersprache hinsichlich des Rhythmus und der kurzen parallelen Glieder, von denen das zweite Glied in mehr der basa-sangiang eigenthümlichen Wörtern und Sinnbildern das in planerer, mehr mit dem gewöhnlichen Daj. vermengte erste Glied wiederholt ..... Diese Lithurgieën werden

---

[81] Hardeland, i. v. *balian*. — In het Dajaksch noemt men *sarong* „einen Platz in der Herzgrube, welchen die sangiang sich zum Wohnplatz in denen bereiten, die sich ihnen übergeben haben", dat wil zeggen in de balian's en de basir's (Hardeland, i. v. *sarong*). — Schwaner (O. c., dl. I, blz. 185) zegt dat de geesten, die in de balian's nederdalen, *sangsang* heeten. In de aanteekeningen op blz. 223, wordt echter opgemerkt dat *sangsang* vermoedelijk hetzelfde is als *sangiang*.

[82] Schwaner, O. c., dl. I, blz. 185.

[83] Hardeland, i. v. *basir*; Schwaner, O. c., dl. I, blz. 186.

[84] Hardeland, i. v. *basir*; Schwaner, O. c., dl. I, blz. 186; Perelaer, O. c., blz. 35.

in langgedehntem, ziemlich schrillem, schreiendem Tone unter Trommelbegleitung rhythmisch recitirt, so dass die Hauptbalian (*upo* = Stamm genannt) einen kurzen Satz vorsagt, welchen ihre Helferinnen (*panombah* = die Antwortenden) dann im Chorus wiederholen" [85]. Soms, volgens Perelaer bij groote plechtigheden, is het echter niet de upo, de hoofdbalian, die voorzingt, doch een basir [86]. Nog wordt er bij de bezwering gedanst, welk dansen bij de Olo-Ngadju's *babigal*, bij de Olo-Maanjan *nasrik* heet [87]. — Over de verschijnselen, die de bezieling kenmerken, vinden wij slechts weinig medegedeeld. "Wenn die sangiang in die balian fahren, beginnen diese zu zittern", zegt Hardeland [87a]. Overigens blijkt het nog dat ook hier de shamanen, door de muziek en den zang en door het dansen, in eenen staat van zinsverrukking, "van groote opgewondenheid" zooals Schwaner zich uitdrukt [88], komen. Vooral bij bezweringen ter gelegenheid van ziekten is dit het geval. Van de Olo-Maanjan, in het district Duson-Timor, lezen wij, dat de walian of wadian (zooals het woord hier, gelijk wij boven gezien hebben, uitgesproken wordt) "tanzend in Extase gerät, in der sie Dinge aussagt, die Bezug auf die Krankheit haben, auch wohl die Ursachen der Krankheit angeben; der gute Geist ist in sie gefahren, der den bösen aus dem Kranken treibt" [89]. Zoo heet het ook van de Dajaks van Koetei, dat de bĕlian "ouder het uitspreken van geheimzinnige formules, in de nabijheid van den lijder rondspringt, tot hij flauw nedervalt, als wanneer hij gezegd wordt, door zijnen dewa, god, geïnspireerd te zijn. In dien staat geeft hij dan de geneesmiddelen voor den zieke op" [90]. De basir, die bij het tiwah- of doodenfeest der Olo-Ngadju's fungeert, "windt zich daarbij vreeselijk op. .. Hij spant al zijne krachten in, de zenuwen trillen, hij put zich uit in heftige bewegingen, de gelaatstrekken zijn krampachtig mismaakt, hij schuimbekt, dikke zweetdroppels rollen langs voorhoofd, borst en armen, hij schreeuwt, gilt en raast ...." [91].

[85] Hardeland, Grammatik der dajakschen Sprache, blz. 4—5.

[86] Perelaer, O. c., blz. 32; Schwaner, O. c., dl. I, blz. 186.

[87] Hardeland, i. v. *bagal*; Grabowsky, O. c., blz. 470. — Het woord *nasrik* is natuurlijk de verbale vorm van *tasrik*

[87a] Hardeland, i. v. *sangiang*.

[88] Schwaner, O. c., dl. I, blz. 187.

[89] Grabowsky, O. c., blz. 471.

[90] Von de Wall, O. c., blz. 96.

[91] Ullmann, Het tiwah der Dajaks, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVII, blz. 77.

Wat de andere stammen van Borneo betreft, is het moeielijk met zekerheid te zeggen, in hoeverre de personen, die bij hunne godsdienstige plechtigheden fungeeren, shamanen zijn. Zoo lezen wij van de Dajaks van het rijk Sanggau in de Wester-Afdeeling, dat zij geen bepaalden godsdienst hebben, en dat alleen, waar dit noodig is, de geesten door de *bilian's*, priesters en priesteressen, worden opgeroepen. Dit geschiedt door zeven malen rijst in den wind te werpen onder het uiten van tooverspreuken. Daarop moeten de geesten verschijnen en kunnen de bilian's aan hen de wenschen van de bevolking voorbrengen [92]. — Van de Zee-Dajaks van Sarawak vernemen wij, dat hunne priesters, *manang* geheeten, "frequently use the names of the invisible spirits, and are supposed to be able to interpret their language, as well as to hold communion with them" [93]. De manang is een persoon van groot gewicht, "all diseases being brought to him for cure; to perform this, if the disease be internal, he calls together all the friends of the sick person, and bij making, with the assistance of others playing on gongs and tomtoms, a deafening noise, sufficient to kill a person in ordinary health. He pretends to converse with the spirit which troubles the afflicted person" [94]. Evenzoo heet het van de Land-Dajaks: "The priests pretend to meet and to converse with spirits, to receive warnings, and sometimes presents from them.... To increase their authority, they do not hesitate to declare that they have predicted every event. No accident happens to man or goods of which they do not say that they had previous warning; and a sick man scarcely ever calls upon them for their aid when they do not tell him that for some time previously they had known he was going to have an attack" [95]. — Men ziet dus dat bij de Dajaks, zoowel van Sarawak als van Sanggau, de priesters geacht worden in bijzondere betrekking tot de geesten te staan. In hoeverre zij echter, bij het optreden als geneeskundigen, bij het geven van voorspellingen als anderszins, die geesten in zich ontvangen, blijkt niet. Dat zij eenige overeenkomst vertoonen met de shamanen van de Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo, de balian's en de basir's, kan niet worden ontkend. Vooral is dit het geval met de manang's van de Zee-Dajaks. Merkwaardig is het zeker, dat zij, evenals de basir's, als vrouwen gekleed gaan. "Though the manangs are of course men,

[92] Bakker, Het rijk Sanggau, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., dl. XXIX, blz. 422.
[93] Spenser St. John, Life in the forests of the far East, dl. I, blz. 62.
[94] Low, Sarawak, blz. 175.
[95] Spenser St. John, O. c., dl. I, blz. 201.

yet some pretend to be women, or rather dress as such, and like to be treated as females" [96].

Vestigen wij nu de aandacht op de volken, die het eiland Celebes bewonen. Bij de Alfoeren van de Minahasa treft men, onder de benaming *walian*, eene klasse van personen aan, die bij verschillende godsdienstige plechtigheden, vooral bij de fosso's of offerfeesten, eene voorname rol spelen en de leiding daarvan geheel in handen hebben. Bij den stam der Toumbulu zijn de walian's bij uitsluiting of meestal mannen, bij de andere stammen, voornamelijk in het Zuiden der Minahasa en ook bij de Bantik's in het Noorden, bij voorkeur vrouwen [97]. Elk dorp heeft eene groote schaar van walian's. Zij zijn in afdeelingen verdeeld, aan het hoofd waarvan twee of drie hoofdwalian's staan, die met den naam van *walian-tua* aangeduid worden. Bij elke fosso of offerfeest zijn er gewoonlijk verscheidene walian's, van tien tot dertig, doch soms nog meer, en een der walian-tua's werkzaam [98]. — In enkele gevallen nu zien wij hoe de walian's als shamanen optreden, door de *ĕmpung's* of geesten, waartoe ook de zielen der afgestorvenen behooren, bezield worden. Zoo geschiedt dit onder anderen bij het *mawalian* of het groote offer. Na eenige voorbereidende werkzaamheden, "beginnen de walian's eenige onverstaanbare woorden te prevelen, den ĕmpung Lembei uitnoodigende in hun midden te willen komen, terwijl de walian-tua, de hoofdwalian, al bevende en sidderende de oogen in verschillende richtingen schuw en angstig vreezende naar boven slaat, alsof hij daar iets ontwaarde, waarmede hij echter de komst van den ĕmpung wil te kennen geven. De god Lembei dan eindelijk nedergedaald en in den opperpriester gevaren zijnde, maakt deze, door zijnen invloed bezield, onder vreeselijke en afschuwelijke trekkingen, eenige sprongen, en wel op eene daarvoor gelegde vijf of zes voet lange en één voet breede plank, slaat steeds met eenen bundel bladeren heen en weer en doet al dansende het huis schudden, terwijl hij zingende de geschiedenis van een hunner goden verhaalt. In deze werkzaamheid wordt hij, na verloop van twee uren, door een anderen priester vervangen, die echter de geschiedenis van een anderen god zingend moet voor-

[96] Spenser St. John, O. c., blz. 62. Zie ook: Low, Sarawak, blz. 175—176.

[97] Graafland, De Minahasa, dl. I, blz. 131; N. P. Wilken, Bijdragen tot de kennis van de zeden en gewoonten der Alfoeren van de Minahasa, Mededeelingen v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. VII, blz. 131. Zie ook: Iets over Bolaäng-Mongondou en een Bantik fosso aldaar, Tijdschr. v. h. Nederl. Aardr. Gen., dl. VII, blz. 9, noot.

[98] N. P. Wilken, O. c., blz. 118—119.

dragen, deze door een derden, enz., en zoo gaat het nacht en dag door" [99]. Ook bij het offer *mangellur*, dat voornamelijk plaats heeft om zich van de hulp der ĕmpung's, bepaaldelijk van den ĕmpung Mualongan, tegen de booze geesten te verzekeren [100], fungeert de walian als shaman. Na een varken geslacht en van buiten schoon gemaakt te hebben, aldus lezen wij namelijk, komt de walian in zijn plechtgewaad, opent het dier en drinkt dan iets van het warme bloed; doch de priester is het eigenlijk niet die het drinkt, maar de ĕmpung Mualongan die in hem is en door hem handelt [101]. — Het medegedeelde heeft alleen betrekking op de Noordelijke stammen der Minahasa. Doch ook bij de Zuidelijke zien wij hoe de walian, hier zooals reeds werd opgemerkt in den regel eene vrouw, bij offerfeesten door ĕmpung's bezield wordt. Bepaaldelijk vinden wij vermeld, dat bij het *maengket*, een fosso die na den oogst wordt gemaakt, op den derden dag, de ĕmpung Si-niema-in-tana [102] "in eene walian komt, waardoor deze vreeselijk aan het schudden en beven geraakt". Dit schijnt voornamelijk plaats te hebben, wanneer men van de godheid wenscht te vernemen, waarom er niet meer rijst is geoogst [103].

Met de walian's van de Alfoeren der Minahasa kunnen in vele opzichten de *wolian's* van het landschap Bolaäng-Mongondou vergeleken worden. Ook dezen — zij kunnen mannen zoowel als vrouwen zijn [104] — hebben de leiding althans van de voornaamste offerfeesten in handen en treden dan daarbij wel eens als shamanen op. Vooral is dit het geval bij het offer *mobondit*, dat gegeven wordt wanneer men van de geesten der afgestorvenen, de *karauwan's* en de *takit's* [105], het een of ander te weten wil komen. Is er bij voorbeeld iemand ziek of gewond, dan wordt er gemobondit, om door de geesten te ondekken wat de oorzaak der ziekte of verwonding zij. Is er iets verloren, dan wordt er gemobondit, om te weten waar men het verlorene kan vinden, of door wien het gestolen is [106]. Een woliau

[99] Graafland, O. c., dl. I, blz. 114.

[100] Graafland, O. c., dl. I, blz. 123.

[101] Graafland, O. c., dl. I, blz. 122.

[102] Deze ĕmpung wordt als de schepper der aarde beschouwd, gelijk de naam *Si-niema-in-tana*, dat is: die de aarde gemaakt heeft, dit vanzelf aanduidt.

[103] Graafland, O. c., dl. I, blz. 116.

[104] N. P. Wilken en J. A. Schwarz, Het Heidendom en de Islâm in Bolaäng-Mongondou, Mededeelingen v. w. h. Nederl. Zend. Gen., dl. XI, blz. 257.

[105] De *karauwan's* zijn de geesten der voorouders van het vorstelijk geslacht, de *takit's* die van de voorouders van het volk (N. P. Wilken en J. A. Schwarz, O. c., blz. 256).

[106] N. P. Wilken en J. A. Schwarz, O. c., blz. 262.

wordt dan geroepen. Deze begint verschillende liederen aan te heffen »ter eere van onderscheidene karauwan's of takit's. Dit gezang is hem een middel om zich door die geesten te doen bezielen. Bij de bezieling laat de wolian een woest gekraai vernemen, en begint terstond het rechterbeen in eene bevende beweging te brengen, als kenmerk van de werking des geestes. Deze manoeuvre moet hoogst vermoeiend worden door haar langen duur, dewijl zij onafgebroken dient te geschieden zoolang het offer plaats heeft, dat soms uren aanhoudt». Pinang (betel) en roko's (cigaretten) worden ondertusschen overvloedig aan alle komende en gaande geesten aangeboden, die door tusschenkomst van het orgaan des wolians er gebruik van maken. »Bij een der offers die wij bijwoonden«, aldus deelen de schrijvers, aan wie het voorgaande ontleend is, verder mede, »verklaarde de wolian, dat de geest hem bij zijne komst in het lichaam bezeerd had. Aanstonds werd door eene vrouw een haan genomen, in diens kam eene lichte insnijding gedaan en met het daaruit druipende bloed de pijnlijke plaats van den wolian aangeraakt« [107].

Hoewel zij reeds tot den Islâm zijn overgegaan, verdienen de stammen van Zuid-Celebes, de Makassaren en Boegineezen, hier niet minder genoemd te worden. Onder de wezens, die door hen vereerd worden, behooren de *dewata's* of *rewata's*, bestaande uit Batara-Guru met zijne vrouwen, zonen, dochteren en verdere afstammelingen, welke voorheen geruimen tijd op aarde verkeerd hebben, doch nu gedeeltelijk in den hemel, gedeeltelijk in de onderwereld gevestigd zijn. Zij zijn de bijzondere beschermgeesten van de menschen en worden bij verschillende gelegenheden opgeroepen en geraadpleegd [108]. De personen, van wier tusschenkomst men zich veelal daarbij bedient, zijn de *bissu's* [109]. Zij komen vooral in de Boegineesche landen

[107] N. P. Wilken en J. A. Schwarz, O. c., blz. 261—262.

[108] Zie over deze dewata's of rewata's onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 232 vv., en de daar aangehaalde bronnen.

[109] Zooals door Dr. Van der Tuuk is aangetoond (Bataksche spraakkunst, blz. 50) is *bissu* uit het Sanskritsche *bhikshu* = Buddhistisch bedelmonnik, asceet, ontstaan. Het is zeker zeer eigenaardig, dat zoowel de Tungusen (zie boven noot 36) als de Boegineezen er toe gekomen zijn, om hunne geestenbezweerders te benoemen met aan het Sanskrit ontleende woorden, die hetzelfde beteekenen. Overigens, om dit in het voorbijgaan hier nog op te merken, is het volstrekt geene zeldzaamheid dat eene oorspronkelijke zaak met een niet-inlandschen naam aangeduid wordt. Meestal zal men er toe gekomen zijn dit te doen, om zich tegenover vreemden verstaanbaar te maken. Een voorbeeld hiervan vindt men in onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 187, noot 4. Zie ook Van der Tuuk, Bataksch woordenboek, i. v. *pun*. Verder kunnen wij hier

voor en heeten afkomstig te zijn van het rijk Loewoe. Op plaatsen, waar zij in eenigszins grooten getale aanwezig zijn, zijn de bissu's tot een college vereenigd, aan welks hoofd de *puwa-matowa* (letterlijk: oude heer) staat, terwijl de overigen in betrekking tot hem *anaguru's* dat is: leerlingen, doch hier meer volgelingen, ondergeschikten, heeten [110]. Overigens kunnen de bissu's mannen zoowel als vrouwen zijn. Ten aanzien van de mannelijke bissu's of *bissu-tanre*, dat is: hooge bissu's, in tegenstelling van de vrouwelijke, die aangeduid worden met den naam van *bissu-ponjtjo*, dat is: korte bissu's [111], moet nog opgemerkt worden dat zij, gelijk wij dit ook van de basir's bij de Olo-Ngadju's gezien hebben, niet alleen als zij in functie zijn, doch ook in het dagelijksch leven, als vrouwen gekleed gaan [112]. Deze bissu's nu worden geacht in bijzondere betrekking te staan tot de dewata's of rewata's, die zij in zich ontvangen kunnen. Daartoe legt de bissu zich te slapen, om spoedig daarop, onder het gekras van eenige porseleinen kommen of schotels, die met de randen over elkander gewreven worden, stuiptrekkende te ontwaken [113]. Overigens

---

er nog op wijzen, hoe verschillende godheden of geesten, die in den Indischen Archipel vereerd worden, aan het Sanskrit of aan het Arabisch ontleende namen dragen, zonder dat die geesten of godheden daarom van Hindûschen of Arabischen oorsprong zijn. Zoo heet, om hier slechts een enkel voorbeeld aan te halen, het Opperwezen *Opo-geba-snulat*, bij de Alfoeren van Boeroe, ook *Opo-lahatala*, van welke benaming het laatste lid eene verbastering is van het Arabische الله تعالى. Zie uitvoeriger hierover onze zooeven genoemde verhandeling, blz. 161—163, en verder: blz. 217—218, 221—222, enz.

[110] Matthes, Over de bissu's, blz. 4—5.

[111] Matthes, O. c., blz. 5.

[112] Matthes, O. c., blz. 2. De mannelijke bissu's heeten daarom ook *tjalabai*, dat is letterlijk: pseudo-vrouw (Matthes, O. c., blz. 31, en Boegineesch woordenboek, i. v. *bai*). Met dezen naam toch bestempelt men in het algemeen hen, die, hoewel mannen, zich in kleeding en manieren het voorkomen van vrouwen geven. Bepaaldelijk schijnen dit de impotentes te doen. De Heer Von de Wall, sprekende van de Boegineezen, die op de Oostkust van Borneo (Koesan en Koetei) gevestigd zijn, zegt onder anderen: „Te Pagatan bevindt zich een tiental van die ongelukkige schepselen, bij welke zich de mannelijke krachten niet ontwikkeld hebben (impotentes), en derhalve zich als vrouwen kleeden, alle vrouwelijke bezigheden verrichten en zich onder de vrouwen ophouden. Onder de Boegineezen komen veel van die rampzaligen voor, ook te Samarinda heb ik er een aantal gezien. De Boegineezen noemen hen *tjelebei* (leze: *tjalabai*) .... De Boegineesche vorsten hebben hen gaarne in hun gevolg. Velen hunner hebben het in de bereiding van inlandsch gebak tot een zekeren graad van volmaaktheid gebracht" (Von de Wall, Overzigt van het rijk van Koetei, Indisch Archief, jaarg. 1850, blz. 462). Dat nu de mannelijke bissu's zich als vrouwen kleeden, schijnt bepaaldelijk ook te wezen, gelijk wij straks zullen zien (zie noot 151 beneden), dewijl zij impotentes zijn.

[113] Matthes, O. c., blz. 40 en 41. Zie ook: Boegineesch woordenboek, i. v. *gamaru*.

hebben er bij de bezweringen van de bissu's tal van andere plechtigheden plaats. Vooral ter gelegenheid van de inwijding van eenen nieuweling in het ambt, wanneer dus de geesten opgeroepen moeten worden om den candidaat voor het bissuschap voor de eerste maal te bezielen, zijn de ceremoniën omslachtig en van langen duur. Hoofdzakelijk hebben dezen dan plaats bij de zoogenaamde *lammin-rewata*, een vertrek of gebouwtje gelijk gewoonlijk bij feestelijke gelegenheden voor de ontvangst der geesten in gereedheid gebracht wordt [114]. Door een hoofdbissu worden dan, onder het bespelen van trommen en bekkens, liederen gezongen waarbij de rewata's verzocht worden, hunne verblijfplaatsen in den hemel of in de onderwereld te verlaten, om zich daar ter plaatse te verzamelen. Verdere plechtigheden daarbij zijn: het branden van wierook, het besmeren van enkele voorwerpen, tot de lammin-rewata behoorende, met welriekende olie, het bestrooien van andere met geroosterde rijst, enz. [115]. — Bezield zijnde spreken de bissu's eene eigen taal, welke in vele opzichten overeenkomt met het oud-Boegineesch, zooals dit onder anderen in het bekende heldendicht La-Galigo bewaard is gebleven [116].

Dat ook op de Philippijnen het shamanisme voorkomt, zien wij in de eerste plaats uit de kortelings door Prof. Blumentritt uitgegeven verhandeling van Don Isabelo de los Reyes over de Tinguianen, een der stammen die het eiland Luzon bewonen [117]. Deze hebben "gewisse Weiber, welche bei schweren Erkrankungen den Verlauf derselben voraussagen können. Tritt ein solches Weib in Action, so halt es zunächst einen Monolog, augenscheinlich bittet die Hexe den Anito (de gewone benaming op de Philippijnen voor de zielen der afgestorvenen, die als beschermgeesten vereerd worden), er möge ihr mittheilen, was sie von ihm zu erfahren wünscht. Während sie solches schwindelt, geht sie im Hause des Kranken hin und her, ihre Stimme immer mehr und mehr erhebend, dann packt sie einen Hahn oder eine Henne van jener Art, die dem Anito geweiht ist, und erscheint mit dem Thiere in der Hand auf der Azotea [118] und schwingt

114 Zie hierover onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz 234—235, en de daar aangehaalde bronnen.

115 Matthes, O. c., blz 23 vv.

116 Matthes, O. c., blz 2.

117 Zie: Mittheilungen der Kais. Königl. Geographischen Gesellschaft in Wien, D. XXX, afl. 1—3. Het in den tekst medegedeelde is ontleend aan afl. 3, blz 138—139.

118 *Azotea*, ein nicht überdachter Raum in gleicher Flucht mit der Wohnung, der die Stelle von Hof und Balcon vereint.

den Vogel in besonderer Weise, als ob sie den Anito herbeiriefe. Schliesslich schneidet sie dem Hahne den Kragen durch und läuft zu dem Lager des Kranken, um ihn mit dem Blute zu salben. Sie kehrt nun auf die Azotea zurück und erwartet in fortwährenden Monologen den Eintritt eines Windes, denn in seinem Hauche führt er den Anito mit sich. Erhebt sich ein Lüftchen, so ist der Anito erschienen: die Zauberin eilt zum Kranken zurück und bricht dort, nachdem sie sein Lager umkreist hat, zitternd zusammen, denn der Anito ist in sie eingefahren. Ein Mitglied der Familie nähert sich nun der in Extase befindlichen Seherin und fragt sie, ob der Kranke gesunde oder nicht: ihre Diagnose wird als der Ausspruch des Anitos selbst, der aus ihr heraus spricht, angesehen". — Ook de priesteressen, die bij de Igorroten bij verschillende godsdienstige plechtigheden fungeeren, geven voor dat zij door de anito's bezield worden. Zoo onder anderen als zij bij zieken geraadpleegd worden. "Die Priesterin", aldus Prof. Blumentritt in zijne voortreffelijke verhandeling over den godsdienst van de Maleische stammen der Philippijnen, "veranlasst zunächst, dass Alle sich aus der Hütte des Kranken entfernen, der ganz allein in derselben zurückbleibt; sie selbst setzt sich in der Thüre nieder und verharrt dort eine ganze Nacht, augenscheinlich in tiefer Verzückung. Schliesslich ruft sie die Verwandten des Patienten herbei und kündigt ihnen an, dass die Anitos sich ihr nahen. Da sie in dieser Zeit dem Basi-Branntwein sehr stark zugesprochen hat, so beginnt sie in vollstem Stadium der Trunkenheit Ausrufungen auszustossen und die Gliedmassen in erschrecklicher Weise und mit grimmigen Verzerrungen des Gesichtes zu verdrehen, bis der ganze Körper von einem convulsivischen Zittern gepackt erscheint. Mit kreischender Stimme verkündet dann die Gauklerin den Anwesenden den Willen der Ahnengeister" [119]. — Verder moeten de Bisaya's hier genoemd worden. Deze hadden, in den tijd der conquista, priesteressen, *babailan* geheeten [120], welke

[119] Blumentritt, Der Ahnencultus und die religiösen Anschauungen der Malaien des Philippinen-Archipels, blz. 27.

[120] Blumentritt schrijft, in navolging van de Spaansche auteurs, *babaylan*. Dit woord is de geredupliceerde vorm van *bailan*, dat bij de Manobo's en de Bagobo's van Mindanao, respectievelijk "priesteres" en "waarzegster" beteekent (Zie: Blumentritt, Vocabular einzelner Ausdrücke und Redensarten, welche dem Spanischen der Philippinischen Inseln eigenthümlich sind, i. v. *baylana*, en Schadenberg, Die Bewohner von Sud-Mindanao, Zeitschr. für Ethnologie, jaarg. XVII, blz. 35). Zeer waarschijnlijk is dit *bailan* hetzelfde als het woord *balian* bij de Dajaks, en *walian* en *wolian* bij de Alfoeren van de Minahasa en de Bolaäng-Mongondoners.

„ihren Göttern (scilicet den Anitos) ein Schwein opferten, indem sie es mit Lanzenstichen tödteten; während dieser Ceremonie hatten sie drei Raserei-Anfälle, beim dritten Male brachten sie sich in eine so ausserordentliche Aufregung, dass ihnen Schaum vor den Mund trat, worauf sie zu weissagen begannen und die Fragen beantworteten, welche derjenige, der das Schwein hergegeben hatte, an sie stellte„ [121]. Iets dergelijks wordt ons ook van de Tagala's bericht. Bij het brengen van dierenoffers, ter genezing van zieken, „umtanzte die Priesterin mit mannigfachen Gesten nach dem Klange von Instrumenten das Thier, worauf sie es (mit einer Lanze) tödtete. Mit dem Blute desselben besprengte sie den Kranken und die Vornehmsten unter den Anwesenden. Man häutete nun das Opferthier ab und richtete es zum Braten zu, das Geschlinge übergab man aber der Priesterin. Diese betrachtete, Sprüche zwischen den Zähnen murmelnd, die Eingeweide lange und sorgfältig, dann aber begann sie in Verzückung zu gerathen, sie verzerrte ihr Gesicht und verdrehte ihre Gliedmassen bis ihr der Schaum vor den Mund trat und sie förmlich von Sinnen zu sein schien, in diesem Zustande oder, falls sie ohnmächtig geworden war, nach wiedererlangter Besinnung theilte sie den Umstehenden mit, was der Anito ihr über den Zustand des Kranken mitgetheilt hatte„ [122]. Hoewel dit niet uitdrukkelijk gezegd wordt, mogen wij zeker, zoowel van de Tagala's als van de Bisaya's, aannemen, dat men ook hier aan eene bezieling van de priesteres door de anito's geloofde. Dit blijkt overigens nog uit eene mededeeling van Thévenot. Van de bewoners der Philippijnen tijdens de conquista, dat zijn dan zeker de twee genoemde stammen in de eerste plaats, sprekende, zegt hij toch: „Le Sacrifice se fait dans leurs maisons, la Victime est tantost un porc, tantost une poule, tantost du poisson ou du ris et selon les differentes Victimes, le Sacrifice est nommé diuersement, il se fait en frappant la Victime, avec certaines cérémonies, que le sacrificateur fait en cadance, marquée par un tambour ou par un cloche, c'est dans ce temps la que le Diable les possede, qu'il leur fait faire mille contorsions et grimaces. . .„ [123]

Naar de Molukken overgaande, ontmoeten wij het shamanisme allereerst bij de Alfoeren van Halmahera. Voor het drukke verkeer met de geesten, die men over ziekte, aanplant, misgewas, reizen

[121] Blumentritt, O. c., blz. 23.
[122] Blumentritt, O. c., blz. 25.
[123] Blumentritt, O. c., blz. 23.

enz., in het kort over alles, wat van eenig belang is, raadpleegt, bedient men zich van mannen of vrouwen, die de kunst van *gomahate* (dat is woordelijk: rillen, beven) of *idu* (dat is: slapen) verstaan. Ziehier hetgeen wij daaromtrent bij den Heer Campen vermeld vinden [124]. De persoon, die als medium fungeeren wil, "gaat daartoe op eene dego-dego of rustbank liggen met eenen doek over het hoofd. Na eene korte poos onbewegelijk gelegen te hebben, begint het lichaam te trillen, en slaat het medium met zijne opgetrokken ellebogen aanhoudend op de rustbank; deze trillingen en trekkingen worden met korte tusschenpoozen hoe langer hoe sterker; de voeten volgen de beweging, zoodat het lichaam weldra op en neer danst, en de persoon dikwijls moet worden vastgehouden, om te verhinderen dat hij van de bank valt. Deze handeling duidt aan, dat de ziel zich van het lichaam scheiden wil. Hoe vaster nu het zieltje zit, des te langer duurt de kunstvertooning; eindelijk eene laatste rilling, en de ziel is weg. Oogenblikkelijk echter maakt een nabij zijnde *wongi* of geest van eenen afgestorvene zich van de ledige woning meester, en er komt weder leven in het reeds stijve lichaam; het medium gaat met wijd opengespalkte en starende oogen langzaam en stijf opzitten, en ziedaar het geschikte oogenblik gekomen, om, gebruik makende van de alwetendheid van den geest, hem eerbiedig naderende te ondervragen. De ontvangen antwoorden hebben, wel is waar veel weg van Delphische orakeltaal, daar zij meestal slechts uit onzamenhangende woorden bestaan, of wel eenen raad bevatten, dien de geestenbezweerder ook zonder dat vertoon zou hebben kunnen geven, maar op de vraag, wiens geest uit hem spreekt, zal het medium nooit het antwoord schuldig blijven. Men moet zich echter bij dit ondervragen haasten, want daar vallen op eens de oogen dicht; de wongi kondigt aan, dat hij weggaat, en het lichaam ploft als dood op de dego-dego neder. Een oogenblik later komt er weder leven in, de rechtmatige eigenaar, de ziel, is teruggekeerd en heeft zijne oude woning weder in bezit genomen. Nog een oogenblik en het medium wordt wakker, wrijft zich de oogen uit en doet zich erg verwonderd voor, als iemand die uit een diepen slaap wakker wordt". In de hoofdzaak komt hetgeen Dr. Riedel ons van de Galela- en Tobeloreezen mededeelt, hiermede overeen [125]. Uitvoerig

---

[124] Campen, De godsdienstbegrippen der Halmaherasche Alfoeren, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII, blz. 443—444.

[125] Riedel, Galela- und Tobeloresen, Zeitschr. für Ethnologie, jaarg. XVII (1885), blz. 67—68.

wordt door dezen schrijver de wijze beschreven, waarop men zich als medium kan doen inwijden. »Die Personen, welche die Kunst oder die Methode der gomahate erlernen wollen, gehen zu einem, der in der Kunst bewandert ist. Bevor der Lehrer den Schüler in den hypnotischen Zustand versetzt, legt er Blumen von manuru (Jasmimum sambac), tjampaka (Michelia longifolia), kananga (Cananga odorata) und gabi (Jasmimum grandiflorum) in eine Schüssel Wasser, neben welcher eine Pinang- oder Areca-Blume liegt. Darauf geht er mit seinem Schüler allein in ein Gemach und legt sich mit ihm auf eine Bank, wobei sie sich mit Leinwand zudecken. Die Hausgenossen verbrennen inzwischen wohlriechende Blätter, Holz und Wurzeln. Fühlt er convulsivische Zuckungen der Muskeln, dann erhebt er sich, nimmt zwei ihm dargereichte Taschentücher und tanzt unter dem schrecklichen Rasseln der Trommeln. Nachdem er einige Zeit gesprungen hat, erweckt er den Schüler, lässt ihn hinsetzen, und auf die Schüssel mit Blumen vor sich hinsehen, indem er ihm die Pinangblume an die Nase hält. Der Lehrer fängt wieder an zu springen und lässt seinen Schüler so lange sitzen und starren, bis derselbe convulsivisch wird. Er kommt ihm von Zeit zu Zeit näher, zieht ihm am Haupthaar und murmelt unverständliche Incantationen. Fällt derselbe in den hypnotischen Zustand, dann richtet er ihn auf und lässt ihn tanzen. Einige Gehilfen begiessen ihn mit wohlriechendem Wasser oder Wasser, in welchem die oben erwähnten Blumen gelegen haben. Der Unterricht dauert drei Nächte. In der ersten Nacht muss der Schüler Zuckungen bekommen, in der zweiten muss er zum Tanze aufstehen, in der dritten tanzend oder vielmehr wüst springend die Taschentücher festhalten. Zeigt es sich in der dritten Nacht aber, dass er dies nicht fertig bringen kann, so ist dies ein Zeichen, dass die Geister ihn nicht zu einem gomahate auserwählt haben. Ist er ein gutes Medium, so unterrichtet der Lehrer ihn noch zehn Nächte hindurch in seiner Wohnung, worauf er dann die Erlaubniss erhält, seine neue Funktion zu erfüllen«.

Naast de Alfoeren van Halmahera moeten de Alfoeren van Ceram en die van Boeroe genoemd worden. In zijne beschrijving van de zeden en gewoonten der stammen, die het landschap Waerama op de Noordkust van het eerstgenoemde eiland bewonen [126], maakt de

[126] Opgenomen in zijn werk: Het eiland Boeroe, zijne exploitatie en Halfoeresche instellingen, blz. 7 vv.

Heer Willer onder anderen gewag van eene soort van geestenzieners sou-sou geheeten, die onder bepaalde ceremoniën in bezwijming vallen en alsdan den geloovige met de bovenwereld in aanraking brengen of de toekomst openbaren. Zij doen veelal dienst als geneesheeren, of liever als bezweerders der ziekten, waarvoor zij met geëvenredigde geschenken worden beloond [127]. — Uitvoeriger zijn de berichten, die wij van het shamanisme bij de Alfoeren van Boeroe hebben. Onder de wezens, die door deze Alfoeren vereerd worden, behooren ook de *sánane's*, geesten welke op bepaalde bergen of rotsen, in riviermondingen enz. verblijf houden. Deze geesten kunnen, als zij daartoe opgeroepen worden, in bepaalde personen, welke tot hen in bijzondere betrekking staan, nederdalen en die personen alsdan de gave der profetie, der geneeskunde en dergelijke meer mededeelen. Ziehier de wijze waarop deze geestenbezwering plaats heeft: De geestenziener laat voor zich eenige wierook of welriekende damar ontbranden, terwijl hij in eene hurkende houding zich op den grond nederzet. Onder het slaan der tifa's (trommen), roepen nu de omstanders den sanane, dien men verlangt, bij name aan en verzoeken hem, met allerhande vleiende bewoordingen, toch in dien persoon te willen nederdalen. Na eenigen tijd, hetgeen van de meerdere of mindere goedwilligheid van den geest afhangt, beginnen de voeten en de handen en daarna het geheele lichaam van het medium in eene sterk zenuwachtig trillende beweging te geraken, terwijl het allerhande onverstaanbare woorden op eene zangerige wijze prevelt. Dit is het teeken van de nadering van den geest. Al sneller en sneller en luidruchtiger wordt nu het slaan op de tifa's. Plotseling springt de geestenziener, welke gedurende al dien tijd, in dezelfde hurkende houding en met de handen het gelaat bedekkend, op den grond is blijven zitten, overeind en begint op de maat der muziek in het rond te springen en te dansen, hetgeen als een bewijs wordt beschouwd, dat de geest zich van hem heeft meester gemaakt. Het is een vreeselijk gezicht het medium dan met loshangende haren en verwrongen gelaatstrekken in vervoering allerlei bewegingen te zien uitvoeren, totdat het bewusteloos op den grond nedervalt. Alsdan is de gemeenschap met den sanane tot stand gekomen. Nadat het medium weder van zijnen bewusteloozen toestand bijgekomen is, kunnen de vragen worden voorgelegd, die men aan den sanane wenscht te doen. Men moet echter dezen vooraf gunstig stemmen:

---

[127] Willer, O. c., blz. 18.

daartoe wordt aan den geestenziener een betelpruim aangeboden. Hij is het evenwel nu niet meer, die daarvan gebruik maakt, maar het is de sanane die dat doet; het is de sanane die eet, het is de sanane, die spreekt en verder alles verricht, doch zich daartoe van de organen van den geestenbezweerder bedient. Dikwijls gebeurt het dat niet één, maar twee, drie, ja zelfs meer sanane's worden opgeroepen, immers des te zekerder is men van de uitkomst. Het zooeven beschreven proces herhaalt zich evenzoovele malen als er geesten worden opgeroepen. Elke nieuwe geest, die opstijgt, doet zich aan eene andere zangwijze kennen. Heeft men niets meer te vragen, dan verzoekt men den sanane beleefd, weder weg te gaan. De geestenziener krijgt na een poosje nog eenige stuiptrekkingen en valt voor de tweede maal in zwijm, hetgeen nu een teeken is dat de sanane het lichaam verlaten heeft. Na eenige oogenblikken komt het medium weder bij en wordt door belanghebbenden met eenig lijnwaad voor zijne moeite beloond [128]. — Dit is de wijze waarop voornamelijk bij de Alfoeren van de foegmolin's of regentschappen Leiliali en Lisela, in het Noorden van Boeroe, de bezwering plaats heeft, gelijk wij tijdens ons verblijf op dat eiland eenige malen gelegenheid hadden te constateeren. Waarschijnlijk heeft dan ook de beschrijving, zooals die door Dr. Riedel in zijn werk »De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua« gegeven wordt en die eenigszins van de onze afwijkt, betrekking op de Alfoeren, welke de Zuidelijke foegmolin's bewonen. »Wil men«, aldus heet het in evengenoemd werk van den Heer Riedel, »weten wie iemand ziek gemaakt heeft, of eenen blik in de toekomst werpen, dan roept men twee deskundige vrouwen, gewoonlijk eenigszins bejaarde weduwen, in huis of onder een grooten boom in het bosch. Na op eene zitplaats van gaba-gaba of op eenen steen uitgerust te hebben, staat een hunner, onder het oorverdoovend geraas van de tuba of trom, op, neemt een parang of zwaard, maakt daarmede allerlei woeste sprongen met opengesperde oogen en loshangend haar, als eene furie, staart in eene soort van extase naar boven en naar beneden, ook in de oogen van de tweede vrouw, terwijl het zweet van haar lichaam in stroomen gutst, snijdt zich met de parang, neemt vervolgens eenen steen op en slaat zich gillende daarmede op de bloote borst, zoolang totdat hare makker, die zittende is gebleven,

[128] Zie voor het voorgaande onze verhandeling: Bijdragen tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe, blz. 29—30.

convulsionair en cataleptisch wordt, het gevoel harer persoonlijkheid verliest en in eene soort van verdooving of hypnotischen toestand vervalt. In dezen slaap wordt zij door de andere ondervraagd en omtrent alles, wat men weten wil, geraadpleegd..... Wakker geworden zijnde, kunnen deze vrouwen zich van het gebeurde niets meer herinneren". Dezen toestand noemt men, volgens den Heer Riedel, *sanane*, omdat ondersteld wordt, dat een sanane "in het lichaam van de persoon is gevaren, om hare bewustheid of ziel tijdelijk te ververwijderen of wel te vervangen" [129].

Behalve op Boeroe, Ceram en Halmahera, vindt men het shamanisme in de Molukken nog op het westelijk van Ceram gelegene eilandje Boeano, op Ambon en de Oeliasers en op enkele van de Zuidwester-eilanden, bepaaldelijk op Leti-Moa-Lakor en op Loewang-Sermata. Omtrent de bewoners van de laaatstgenoemde groep lezen wij in het zooeven aangehaalde werk van Dr. Riedel: "Bij bezwering of kunstmatige krankzinnigheid, veroorzaakt door het slaan op de tiwela, trom, en berooking, komt, naar men beweert, een der *upumate's*, geesten der voorvaderen, in den persoon, gewoonlijk eene oude vrouw, die in den cataleptischen toestand verkeert, om haar bekend te maken met de zaken, die in de geestenwereld gebeuren. De geest van den persoon wordt verondersteld door unificatie tijdelijk door den upumate verlicht te zijn" [130]. — Bij de Letineezen en op Moa en Lakor, geraken gelijk wij bij denzelfden schrijver medegedeeld vinden, "vele vrouwen, door het slaan op de tifa of trom, in een cataleptischen toestand, voorafgegaan door spasmus en trepidatie. In dien toestand voorspellen zij de toekomst of maken de oorzaken van ziekten bekend.... Zij schrijven het feit toe aan eene geheimzinnige vereeniging (van hare ziel?) met den uitverkoren nitu of geest" [131]. — Wat Ambon en de Oeliasers betreft, hebben wij in de eerste plaats te wijzen op een bij Valentijn voorkomend bericht, waaruit duidelijk blijkt, hoezeer het oproepen van geesten, om in bepaalde personen neder te dalen, ook vroeger daar bestaan heeft.

---

129 Riedel, O. c., blz. 8—9. — De Heer Riedel noemt bepaaldelijk, als den bezielenden geest, den sanane welke verblijf houdt op den berg Sanane, die in de foegmolin Masareto, in het Zuiden van het eiland, is gelegen. Dit bevestigt ons vermoeden, dat de beschrijving van Dr. Riedel meer betrekking heeft op de Zuidelijke stammen. Er zijn toch meerdere sanane's, en natuurlijk dat men dien oproept, welke in de nabijheid gevestigd is.

130 Riedel, O. c., blz. 314—315.

131 Riedel, O. c., blz. 377—378.

„Als de Duivel”, zoo lezen wij, „haar op de gewoonelyke wyze verschynd om van haar gediend te werden, of om haar iet te belasten, of om haar ergens raad in te geven, zoo verschynd hy hen gemeenelyk niet in eenige gedaante, als, van een Kaffer, Hond, Slang, of iet diergelyks, gelyk zy voorgeven, dat hy aan zommige wel verschenen is; maar hy verkiest daar toe zekere perzoonen, in welke hy verschynd, door welke hy dan spreekt, en hen antwoord, 't geen hy vooral in de drie grootste Koningen van Leytimor, te weten, die van Noessanivel, Soya, en Kilang, doet. Als zy hem willen roepen, om hen te dienen, of raad te geven, dat geschied gemeenelyk in eene vergadering van veelen, en dat op de volgende wyze: Zy hebben een Tifa, of Trommelken, daar toe als geheiligd, waar op zy een tyd lang trommelen, ontsteekende eenige Damars, of lichten, daar by. Ook gebruiken zy verder daar toe eenige beleezingen, en prevelingen van eenige woorden binnens monds, midsgaders eenige andere grillen, terwyl zy ondertusschen eenig eeten, drank, en eenige snuisteryen gereed gemaakt hebben, welke den genen, in welken hy verschynd, eerst voorgezet werden, om zyn balg daar mede op te vullen, waar na 't overige aan de verdere vrienden, die daar omtrent zitten, omgedeeld werd” [132]. Dit bericht vinden wij bij een lateren schrijver bevestigd. „Wanneer bij de eene of andere plechtigheid”, aldus deelt Van Schmidt in zijne beschrijving van de zeden en gewoonten van de bewoners van Ambon en de Oeliasers onder anderen mede, „het volk des avonds bij den opperpriester vergaderd was, dan zat hij op den grond in hun midden, met een der andere priesters bij zich, die hem met benzoë berookte. Zoodra nu daardoor het gelaat van den opperpriester begon te veranderen en hij aan het beven geraakte, gelijk iemand die de koorts heeft, en daarbij eene taal sprak, welke niemand kon verstaan, dan zeide het volk dat de duivel in hem gevaren en nu het oogenblik daar was, om hetgeen zij te verzoeken hadden, aan den priester kennelijk te maken” [133]. — Eindelijk noemden wij nog de bewoners van het eilandje Boeano. Hoewel zij reeds tot het Christendom of tot den Islâm zijn overgegaan speelt de vereering van de afgestorvenen bij hen nog eene voorname rol. Men stelt zich nu voor dat er personen zijn, priesters vinden wij hen genoemd, die de macht hebben de

[132] Valentijn, dl. III, blz 38.

[133] Van Schmidt, Aanteekeningen omtrent de zeden, gewoonten en gebruiken van de bevolking van Saparoea, Haroekoe en Noessalaut, Tijdschr. v. Nederl. Indie, jaarg. 1843, dl. II, blz. 496.

[illegible] te spreken. Dit heeft [illegible] De priester zet zich op eene bank [illegible] eenig vermaak onderscheiden. [illegible] van onverstaanbare [illegible] de bank staat. Onderwijl [illegible] en den priester voorgezet [illegible] die men wenscht te raadplegen [illegible] te hebben gemaakt, [illegible] vragen, geeft raad, troost, [illegible] en verkwikking, al naar de omstandigheden [illegible] haar verkwikkingen aangeboden [illegible] het lichaam van den priester [illegible] de oogen om tot het gewone [illegible]

[illegible] op de Balineezen. [illegible] of gene voorgeeft, [illegible] is dan lichtgeloovig [illegible] voor orakeltaal te [illegible] in het begin van 1882, [illegible] bewerde, door den dewa van [illegible] zij spoedig zulk een grooten aanhang [illegible] tot de ontdekking van [illegible] van ons gezag te Boeleleng [illegible] geweest [135]. Zoo heeft men ook [illegible] krankzinnig, volgens [illegible] geest bezeten zijn, [illegible] dan ook op alles, zonder [illegible] weten te geven [136]. Doch [illegible] een geest als het ware [illegible] nog andere aan, die kunstmatig [illegible] wie men een geest kunstmatig [illegible] woorden shamanen zijn. Dezen [illegible] dat wij reeds bij de Dajaks [illegible] Ooster-Afdeeling van Borneo en bij de Alfoeren van de M[illegible] en de [illegible]-Mongondoners, als benaming van

[135] [illegible] Boeano, Mededeel. v. w. h. [illegible]

[136] [illegible] blz. 162—163.

[137] [illegible] Tijdschr. v. Nederl. Indië, jaarg. 1847, dl. III, [illegible]

de shamanen, ontmoet hebben, namelijk *walian* of *balian* [137]. Andere benamingen, hier in gebruik, zijn: *wèwalèn*, dat van *walian* gevormd is door reduplicatie, met samentrekking van de *ia* van de laatste lettergreep tot *è*; verder: *pramadè*, oorspronkelijk *pramadija*, en *prakulit*, dat is: hij die tot *madija* = midden, medium, en hij die tot *kulit* = huid, schors, omhulsel (scil. van de godheid) dient. Nog vinden wij opgegeven het woord *daratan*, afgeleid van *darat* = land, vaste wal, en beteekenende: plaats waar, hier bepaaldelijk: persoon in wien de godheid (uit den hemel nederdalende) belandt [138],

[137] Ook op de Philippijnen komt het woord voor, immers zoo de boven in noot 120, gemaakte onderstelling, dat *bailan* hetzelfde is als *balian*, juist is. Evenzoo hebben wij het woord *belian* op Malaka ontmoet in *hantu-belian*, de benaming van den geest, die den pawang bezielt. Dit *hantu-belian* nu kan beteekenen «geest van den belian», waaruit zou volgen dat *belian* ook hier vroeger een titel was van den shaman of althans van eene klasse van shamanen. In een eenigszins anderen zin treft men het woord *balian* aan bij de Land-Dajaks van Sarawak. Hier is het een naam voor den persoon «who prepares the piles for the burning of the dead» (Low, Sarawak, blz. 262). Misschien waren echter deze lieden oorspronkelijk ook shamanen — Het woord *balian* of *walian* komt, gelijk men ziet, zeer verspreid in den Archipel voor en moet dus ontegenzeggelijk zeer oud zijn. Omtrent de afleiding daarvan is moeielijk iets met zekerheid te zeggen. Dat het woord van het Sanskritsche *balin* = moedig, sterk, machtig, of van het Sanskritsche *bali* = offer zou afstammen, gelijk sommigen meenen (zie: Sal. Müller, Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, dl. I, blz. 316, en Med. v. w. h. Ned. Zend Gen., dl. VII, blz. 160), is zeer onwaarschijnlijk. Even onwaarschijnlijk is de gissing van Grabowsky (Der Distrikt Dusson Timor in Südost-Borneo und seine Bewohner, Ausland, jaarg. 1884, blz. 470) dat *walian* of *wadian*, gelijk het woord bij de Olo Maanjan wordt uitgesproken, van *wadi* = koopen, gevormd is, en dus «het gekochte» beteekent, met andere woorden «die durch Lohn zu Dienst Verpflichtete». In het werk van den Heer Graafland (De Minahasa, dl. I, blz 132, noot) vinden wij *wali* = leiden als het grondwoord van *walian* opgegeven, zoodat dit laatste zou beduiden «die geleid wordt», zeker eene alleszins passende benaming voor eenen shaman. Evenwel gelooven wij niet, dat dit de juiste etymologie is, daar zij te beperkt is. In geen der andere talen toch heeft *wali* deze beteekenis van «leiden». Ons komt het voor, dat de stam van *balian* of *walian*, namelijk *bali* of *wali*, slechts een bijvorm is van het bekende *balik* of *walik*, dat in zoovele talen van den Archipel «keeren, terugkeeren» beduidt. De naam *balian* of *walian* beteekent dan: plaats waar, hier bepaaldelijk: persoon in wien de geesten terugkeeren. Immers die geesten zijn in de eerste plaats de zielen der afgestorvenen, welke, opgeroepen om te worden geraadpleegd, *terugkeeren* op de aarde, onder de levenden.

[138] Het woord *darat* is Javaansch; in het Balineesch is het *dahat*. De benaming *daratan* moeten de Balineezen dus van de Javanen hebben overgenomen. Bij dezen vindt men dan ook de daaraan beantwoordende uitdrukking [illegible] dat is een op aarde komende god (Roorda-Vreede, Javaansch woordenboek, i. v. [illegible]).

en *sangiang*, dat, gelijk men weet, "geest" of "god" beduidt, eigenlijk dus de benaming is voor het wezen, dat bezielt, en eerst later kan zijn gebruikt ter aanwijzing van den persoon, die bezield wordt [139]. De wĕwalen's, pramadè's, prakulit's of ḍaratan's zijn mannen of vrouwen, de sangiang's daarentegen kinderen, jongens of meisjes. Het is voornamelijk bij godsdienstige feesten, dat zij eene rol spelen, door wierook, eentonig gezang, en niet zelden door arak, buiten zich zelven worden gebracht, om den goden als mediums te dienen. "Vaak", aldus meldt de Heer van Eck, "waren wij getuigen van het optreden dezer, in de oogen des volks bevoorrechte personen, en nog gruwen wij van het daemonische, dat dergelijke voorstellingen soms te zien geven. Enkele bezetenen voeren in dien toestand dingen uit, die ons aan de Egyptische toovenaars doen terugdenken.... Wij hebben op die wijze meer dan eenmaal een gerezen geschil zien uitmaken". Volgens de Balineezen "is het dan ook eene groote eer een goede wĕwalèn of sangiang te zijn, met andere woorden zoo nu en dan zijn lichaam aan de eene of andere godheid in bruikleen te mogen afstaan. Voor het overige komt die eer menigeen duur te staan. Eene slechte gezondheid, een kwijnend leven en een vroegen dood, ziedaar gewoonlijk het loon" [140]. — Nog noemden wij de balian's. Dezen zijn shamanen, die als geneeskundigen fungeeren [141]. Wanneer zulk een persoon geraadpleegd moet worden, laat hij "voor het huis, op eene bale-bale of bank, de noodige offeranden nederleggen. Hij zet zich dan naast die offeranden, zwaait met de rechterhand eene koord, aan de uiteinde waarvan 100 à 200 kepengs (koperen geldstukken) zijn bevestigd, luidt met de linkerhand eene bel, prevelt eenige onverstaanbare woorden en geraakt, zoo voortgaande, weldra in eene geestverrukking, die hem op eenen bezetene doet gelijken. In dien toestand openbaart hij vanwaar de ziekte komt, of men op meer ernstige gevolgen zich moet voorbereiden, wat der goden wil is en welke geneesmiddelen moeten worden aangewend" [142].

---

139 Van het woord *premas*, dat wij ook als benaming voor shaman opgegeven vinden, weten wij geene verklaring te geven.

140 Van Eck, Schetsen van het eiland Bali, Tijdschrift v. Nederl. Indië, jaarg. 1879, dl. I, blz. 49—50. Zie ook: Friederich, Voorloopig verslag van het eiland Bali, blz. 50 en 58; Graaf van Limburg Stirum, Reisindrukken van Bali, Tijdschr. v. h. Nederl. Aardr. Gen., 2e serie, dl. IV, blz. 22—23.

141 Het woord *balian* beteekent echter nu in het Balineesch "geneesheer", zonder dat hij een shaman behoeft te zijn. Wil men bepaaldelijk een shaman-geneesheer, als in den tekst bedoeld, aanduiden, dan zegt men *balian-hèngèngan*.

142 Van Bloemen Waanders, Aanteekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balineezen, blz. 154.

Tot dusverre beschouwden wij alleen den eersten vorm van het shamanisme Doch ook de andere vorm komt, zij het ook exceptioneel, in den Indischen Archipel voor. Gelijk wij reeds opmerkten, en ook uitdrukkelijk bij de Bataks, de Alfoeren van Halmahera en de Alfoeren van Boeroe vermeld hebben gevonden, neemt de geest bezit van den shaman, nadat diens eigene ziel het lichaam verlaten heeft [143]. Dikwijls nu is juist dit laatste het hoofddoel van de bezwering. Zoo is dit het geval bij het shamanisme in enkele streken van Siberië. „Die Macht und das Wissen des Schamanisirens erhält der Schaman van seinen Vorfahren; durch Emanation ihrer Kraft lernt er die Schamanentrommel führen, durch Gesänge die Vorfahren und Geister zu sich zu rufen und mit ihrer Hülfe die eigene Seele vom Körper trennen und in das helle Reich des Lichts oder in die grosse Finsterniss hinabsenden„ [144]. Iets dergelijks nu vinden wij bij de Djakuns, de Orang-Bĕnuwa die de binnenlanden van Malaka, ten Zuiden van den berg Ophir, bewonen. De shamanen hier heeten, evenals die bij de Mantra's, *pojang's*. „When the aid of a poyang is sought to intercede for the life of a sick person„, zoo lezen wij onder anderen, „presents are carried to him and he repairs to the house where his patient lies, with his musical gilondang, a long bambu which is suspended in a horizontal position from the roof and struck with small sticks. When night comes on, the poyang begins his chants, at the same time wafting a white cloth to and fro, while one of his attendants, often his wife, beats the gilondang and another burns incense. These chants are invocations to *jewa-jewa* (sometimes pronounced *dewa-dewa*), who resides in heaven, and through whom alone Pirman (het opperwezen) can be approached. They are chanted to different airs the whole night long, and sometimes for three or four nights in succession, until the poyang announces that he has received medecine to cure the disease or that the deity is inexorable. The more powerful

[143] Zie boven blz. 445, 464 en 468. — Vergelijk, wat de Bataks betreft, ook: Van der Tuuk, Bataksche spraakkunst, Inleiding, blz. V, waar de *hata-ni-begu-najar*, waarvan, zooals wij hiervoren gezien hebben, de sibaso zich bedient in de oogenblikken dat hij bezield is, wordt omschreven „als de taal, die iemand spreekt, wanneer zijne tondi (ziel) plaats maakt voor de ziel van eenen afgestorvene„.

[144] Radloff, Das Schamanenthum und sein Kultus, blz. 16. Ook bij de Chineezen komt deze vorm van het shamanisme voor. De vrouwelijke mediums toch laten niet eenen geest in zich nederdalen, doch zenden hare eigen ziel naar de onderwereld, om met de afgestorvenen daar samenkomsten te houden. Zie: De Groot, Jaarlijksche feesten en gebruiken der Emoy-Chineezen, blz. 235—236 en 507.

poyangs do not need to prolong their invocations beyond one or two nights. The explanation given of the object of the invocations, and the mode by which they reach the deity is this. Whenever a person becomes sick, it is believed that Pirman has ordered the *jinbumi* to eat his life (makan dija punja njawa), and that death will certainly ensue unless Pirman revoke his mandate. But as Pirman is inaccessible to mortals, jewa-jewa must be supplicated to intercede with him. The fumes of the incense rise to the heavenly abode of jewa-jewa, who, pleased with the fragrant smell, is disposed to welcome the spirit or life-breath of the poyang which ascends to him in the music of the gilondang. Jewa-jewa asks the poyang's spirit what his errand is. He informs the minister of heaven of the condition of the sick person, and solicits medicine. If Pirman pleases, jewa-jewa gives medicine to the poyang to cure the disease, — the juice or root of a plant, a flower, etc." [145]. Men ziet dus dat het doel van de bezwering hier is, de ziel van den shaman het lichaam te doen verlaten en haar naar de bovengewesten te zenden, ten einde daar de noodige openbaringen te halen [146]. Misschien bedoelt Maxwell hetzelfde als hij zegt, dat de pawang bij de Maleiers van Perak, wanneer hij over eenen zieke geraadpleegd wordt, niet altijd, gelijk wij hiervoren gezien hebben, eenen geest in zijn lichaam doet nederdalen, doch soms "becomes entranced and sees, *tilik*, in his disembodied form secrets concealed from ordinary mortals and is able on recovering sensibility to declare the nature and cause of the disease" [147]. — Ook de Boegineezen verdienen hier genoemd te worden. Bij de bezweringen der bissu's ter gelegenheid van de wijding van eenen nieuweling, waarover reeds boven met een enkel woord gesproken werd, ontvangt deze ook eene soort van bad, waardoor, naar men beweert, hij op eens nedervalt en zoo stijf als een lijk liggen blijft. Na opgenomen te zijn, wordt hij bij de lammin-rewata [148], met het hoofd naar het Oosten gekeerd, nedergelegd en met eenen doek toegedekt. In dien cataleptischen toestand blijft hij soms dagen

---

[145] Logan, The Binua of Johore, Journal of the Indian Archipelago, dl. I, blz. 276. Zie ook: blz. 279.

[146] Zoo wordt er zelfs verhaald van eenen pojang, wiens ziel op die wijze zeven dagen in den hemel zou hebben vertoefd (Logan, O. c., blz. 277).

[147] Maxwell, Shamanism in Perak, Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society, jaarg. 1883, blz. 223.

[148] Het vertrek dat, gelijk wij boven gezien hebben, voor de ontvangst der geesten bestemd is en waarbij de plechtigheden plaats hebben.

achtereen verkeeren. Alleen bij het morgenbad komt hij telkens een weinig tot zichzelven, om onmiddellijk daarna opnieuw zijn bewustzijn te verliezen. Gedurende al dien tijd nu zwerft zijne ziel, zooals men zegt, in hoogere sferen rond, ten einde in de bovennatuurlijke wetenschappen onderwezen te worden [149].

Vatten wij nu het hiervoren medegedeelde kortelijk samen, ook om naar aanleiding daarvan op eenige punten de aandacht te vestigen, die wij tot dusverre onvermeld hebben gelaten.

Wij zien dan hoe het shamanisme algemeen verspreid in den Archipel voorkomt en datgene waardoor de shamanenbezwering elders gekenmerkt wordt, ook hier wordt aangetroffen; hoe de shaman daarbij in eenen staat van zinsverrukking wordt gebracht, die bij het eene volk in meerdere, bij het andere in mindere mate met verschijnselen gepaard gaat, welke nu eens aan hystero-epileptische toevallen, dan weder aan de verschillende phasen van de hypnose — catalepsie, lethargie, somnambulisme — doen denken. Wij merken verder op hoe ook in den Indischen Archipel dezelfde middelen als elders gebezigd worden, om dien toestand van extase op te wekken, hoe dit geschiedt door het branden van wierook of andere reukgevende stoffen (bij de Bataks, de bewoners van de Brouwerstraat, de Orang-Bĕnuwa van Malaka, de Boegineezen, de Alfoeren van Halmahera, de Alfoeren van Boeroe, de bewoners van de Ambonsche eilanden en van Boeano); door het zingen op eene eentonige wijze van tooverzangen (bij de Maleiers en de Orang-Bĕnuwa van Malaka, de Dajaks, de Alfoeren van de Minahasa, de Bolaäng-Mongondouers, de Boegineezen, de Alfoeren van Noord-Boeroe, de Balineezen); door het maken van eene eentonige muziek of een eentonig geruisch of geluid, als het slaan op eene trom of tamboerijn naar eene vaste maat (bij de Bataks, de Maleiers van Malaka, de Dajaks, de Alfoeren van Halmahera en Boeroe, de bewoners van de Ambonsche eilanden, van Loewang-Sermata en van Leti-Moa-Lakor), het met de randen over elkander wrijven van porseleinen kommen en schotels (bij de Boegineezen), het luiden van eene bel (bij de Tagala's en Bisaya's en de Balineezen). Wij zien nog hoe de persoon, die in extase moet worden gebracht, zich daartoe te slapen legt (bij de Boegineezen en de Alfoeren van Halmahera), of onbewegelijk gaat zitten, terwijl hij nu eens het gezicht met de handen bedekt of onder eenen doek verborgen houdt (bij de Bataks en de Alfoeren van Noord-Boeroe), dan weder op een voor-

149 Matthes, Over de bissu's, blz. 24.

werp staart (bij de Fidjiërs op eenen walvischtand, bij de Tagala's op de ingewanden van een dier, bij de Galela- en Tobeloreezen op eenen schotel met bloemen), of met de oogen de bewegingen en gebaren van een anderen persoon volgt (bij de Alfoeren van Zuid-Boeroe en de Galela- en Tobeloreezen); hoe daarentegen bij andere stammen (de Dajaks) de shaman de extase tracht op te wekken of althans te bevorderen door dansen uit te voeren, welke dansen, om de gewenschte werking teweeg te brengen, hoogst kunstig zijn, gelijk bij de Olo-Maanjan van het district Doeson-Timor, bij wie de wadian daarbij „einen Napf mit daran befestigtem brennenden Wachslicht nimmt, ein Ei und eine Pinangnuss dazu legt, sich den Napf auf den Kopf stellt und damit balanziert" [150]. — Ten aanzien van de personen, die als shamanen fungeeren, valt op te merken, dat zij bij de meeste volken (bij de Noordelijke Bataks, de bewoners van de Brouwerstraat, de Olo-Maanjan, de Olo-Ot-Danom, de Zuidelijke stammen der Minahasa en de Bantiks, de Tinguianen, de Igorroten, de Bisaya's, de Tagala's, de Alfoeren van Zuid-Boeroe, de bewoners van Loewang-Sermata en van Leti-Moa-Lakor) uitsluitend of bij voorkeur vrouwen, bij enkele (de Maleiers en de Orang-Bĕnuwa van Malaka, de Noordelijke stammen der Minahasa, de Alfoeren van Noord-Boeroe, de bewoners van de Ambonsche eilanden en van Bocano) uitsluitend of bij voorkeur mannen, bij andere (de Olo-Ngadju, de Dajaks van Koetei, de Bolaäng-Mongondouers, de Boegineezen, de Alfoeren van Halmahera, de Balineezen) gelijkelijk mannen en vrouwen zijn, terwijl bij één volk (de Balineezen) ook kinderen, jongens en meisjes, de rol van mediums vervullen kunnen. Eigenaardig is het, dat bij een paar stammen (de Olo-Ngadju's en de Boegineezen) de mannelijke shamanen zich als vrouwen voordoen, niet alleen in hunne kleeding doch ook in hunne manieren [151]. — Van eenige volken wordt uit-

---

[150] Grabowsky, Der Distrikt Dusson Timor in Südost-Borneo und seine Bewohner, Ausland, jaarg. 1884, blz. 471.

[151] Wij zouden de Zee-Dajaks ook kunnen noemen bij wie de manang's of priesters eveneens in kleeding en manieren zich het voorkomen van vrouwen geven, doch, zooals hierboven reeds werd opgemerkt, is het hoogst onzeker in hoeverre deze personen werkelijk shamanen zijn. — Gelijk wij in noot 112 gezien hebben, plegen bij de Boegineezen in het algemeen de impotentes als vrouwen gekleed te gaan. Ook de mannelijke bissu's nu schijnen dit te doen, dewijl zij impotentes zijn of althans heeten te zijn. Door het publiek te Makassar worden zij dan ook in den regel „kweeën", eene verbastering van het Makassaarsche *kawe* = impotens, genoemd. Doordat zij impotentes zijn, hebben zij altijd tot in het binnenste der

drukkelijk gezegd, dat vooral zwakke en ziekelijke personen uitgekozen worden, om als shamanen dienst te doen. Zoo lezen wij van de Olo-Ngadju's, dat »vrijheid van wil en neiging noodzakelijke vereischten zijn om in den stand der balian's te treden», doch dikwerf »de bestemming van het kind hiervoor zich reeds vroegtijdig te kennen geeft door zekere zenuwachtige ziekten, gedurende welke hetzelve weinig of bijna in het geheel geen voedsel tot zich neemt, en zeldzame bovennatuurlijke dingen ziet en verhaalt» [152]. Van de shamanen bij de Bataks, de sibaso's, heet het dat zij »meist sensible Personen» [153] en van die van Leti-Moa-Lakor dat zij veelal, »neuropathische individuen» zijn [154], terwijl van die van de Alfoeren van de Zuidkust van Boeroe getuigd wordt, dat zij vrouwen zijn, welke »bij de uitbreking der katameniën een lethargischen slaap van

vertrekken, zelfs van de jeugdige prinsessen, vrijen toegang (Matthes, Over de bissu's, blz. 2). De vraag is nu of het ook om die reden is, dat de basir's bij de Olo Ngadju zich als vrouwen kleeden. Zekere berichten hebben wij daaromtrent niet. Toch schijnt de naam *basir* dit eenigszins aan te duiden. Dit woord beteekent toch ook »onvruchtbaar» (Hardeland, Dajaksch woordenboek, i. v. *basir*), dat is dan met betrekking tot mannen »impotens». Hupe (Verhandeling over den godsdienst en zeden der Dajaks, Tijdschr. van Nederl. Indië, jaarg. 1846, dl. III, blz. 145) geeft, als benaming voor de mannelijke shamanen, den geredupliceerden vorm van *basir*, namelijk *babasir* op en zegt, dat dit »gemedene» beduidt. Het schijnt dus dat ook de basir's impotentes zijn. Hun geheele aard en wezen komt hiermede overeen: zij heeten toch lui, zwak en laf, en zijn in dit opzicht spreekwoordelijk geworden (Hardeland, i. v. *basir*). Ook het feit, hetwelk ons van hen medegedeeld wordt (Hardeland, t. a. p.), dat zij zich tot de paederastie leenen, ja dat zelfs vele basir's »förmlich an andere Männer verheirathet sind» laat zich op die wijze grootendeels verklaren. Opmerking verdient het zeker, dat ook van de *tjalabai* (de als vrouwen gekleede impotentes van Koetei, over wie in noot 112 gesproken is) gezegd wordt, dat zij »eene bijzondere genegenheid voor schoone, welgemaakte jongelingen hebben en hen met dezelfde liefkozingen, als een minnaar zijn meisje, trachten te overladen» (Von de Wall, Overzicht van het rijk van Koetei, Indisch Archief, jaarg. 1850, blz. 462—463). Dat men er toe gekomen is om voor de shamanen bij voorkeur impotentes te nemen, heeft zijne natuurlijke reden. Von de Wall zegt toch van de tjalabai (O. c., blz. 463), dat zij »gewoonlijk tenger van gestalte zijn, en een bleek, kwijnend voorkomen, flauwe oogen en eene heesche stem hebben», personen dus die zeker meer dan anderen vatbaar zijn om kunstmatig in extase te worden gebracht. Natuurlijk willen wij niet zeggen, dat nu nog alle basir's en mannelijke bissu's werkelijk impotentes zijn. Wat de basir's betreft, maken misschien daar op de zoogenaamde *basir-totok*, dat is: mondbasir's, eene uitzondering, zoo men wil, dewijl zij zich alleen bezig houden met bezweringen en zich niet voor de paederastie laten gebruiken.

[152] Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 185.

[153] Kodding, Die batakschen Götter und ihr Verhaltnis zum Brahmanismus, Allgemeine Missions-Zeitschrift, dl. XII, blz. 475, noot.

[154] Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 378.

ettelijke dagen hebben" en een vergeetachtigen aard bezitten [154a]. — Overigens blijkt het hoe ook in den Indischen Archipel iedereen, die de vatbaarheid toont te hebben om bij aanwending van de gebruikelijke middelen in extase te komen, als shaman fungeeren kan. Het shamanisme is dan ook, om het zoo eens te noemen, een vrij bedrijf: de shamanen staan elk op zichzelf en vormen geen stand. Drie volken maken echter hierop eene uitzondering: bij de Olo-Ngadju's, de Boegineezen en de Alfoeren van de Minahasa zijn namelijk de shamanen tot colleges vereenigd met erkende hoofden, bestaat er in zekeren zin eene shamanen-hierarchie. Als gevolg daarvan is het dan ook dat bij hen al hetgeen tot de bezwering behoort, vooral het in werking brengen der middelen om de extase op te wekken, het zingen van tooverzangen, het bespelen van de trom of de tamboerijn enz., alleen door hen verricht wordt die in den stand zijn ingewijd, terwijl dit bij de andere volken door iedereen kan geschieden, die daarin bedreven is, en het alleen bij een paar stammen is, dat wij gewag gemaakt vinden van speciale helpers of helpsters, als de bidu bij de Maleiers van Malaka en bij de bewoners van de Brouwerstraat. — Eindelijk moet hier nog het gebruik van eene bijzondere taal bij de bezwering op den voorgrond worden gesteld, welk gebruik wij bij de Bataks, de Olo-Ngadju's en de Boegineezen hebben aangetroffen. Evenzoo bedient de pawang bij de Maleiers van Malaka, als hij in functie is, zich niet van het Maleisch, doch van het dialect der Orang-Bĕnuwa, bepaaldelijk van dat der Sakei's, terwijl ook de djindjang-radja bij de trubukbezwering, als zij bezield is, eene voor de leeken onverstaanbare taal spreekt, die door hare helpster, de bidu, moet worden verklaard.

Gelijk elders, is ook in den Indischen Archipel het doel van de shamanenbezwering, òf een geest in den shaman te doen varen, òf diens eigen ziel het lichaam te doen verlaten, en naar de boven- of benedenwereld, in het algemeen naar het land der geesten, te zenden. Dezen laatsten vorm ontmoet men alleen bij de Maleiers en bij enkele der Orang-Bĕnuwa, namelijk de Djakun's van Malaka, en, in een bepaald geval, bij de Boegineezen. De eerste vorm is verreweg meer verbreid, wordt aangetroffen bij de Bataks, de bewoners van de Brouwerstraat, de Maleiers en de Orang-Bĕnuwa van Malaka, de Dajaks van de Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo, de Balineezen, de Boegineezen, de Bolaäng-Mongondouers,

---

154a Riedel, O. c., blz. 9.

de Alfoeren van de Minahasa, de Tagala's, de Bisaya's, de Igorroten, de Tinguianen, de Alfoeren van Halmahera, de Alfoeren van Boeroe, en de bewoners van de Ambonsche eilanden, van Boeano, van Leti-Moa-Lakor en van Loewang-Sermata. Bij al deze volken vinden wij uitdrukkelijk gesproken van eene bezieling, van eene nederdaling van den geest in het lichaam van den shaman. Van het aanwezen van den geest nu — dit is algemeen de voorstelling — is de extase het gevolg, terwijl datgene waardoor deze laatste feitelijk wordt teweeggebracht, slechts als het middel wordt beschouwd om dien geest op te roepen. Bepaaldelijk geldt dit van de tooverzangen, waarvan de bewoordingen dan ook eene uitnoodiging bevatten aan de geesten, om te komen. Ook het slaan op de trom geschiedt bepaaldelijk, om de geesten op te roepen. Duidelijk kan ons dit van de Bataks gebleken zijn, bij wie elke geest gezegd wordt, zijne melodie te hebben. Van de Olo-Maanjan getuigt Grabowsky, dat zij meenen, met het bespelen van de trom »die Aufmerksamkeit der hilfreichen Geister zu erregen« [155]. Ook de Heeren Riedel en Campen zeggen van de Alfoeren van Halmahera, dat het geluid van de tifa (trom) bij hen dient, om de geesten te roepen [156]. Evenzoo zijn de olie, waarmede de shaman bij de Fidjiërs, de djindjang-radja bij de bewoners van de Brouwerstraat en de sibaso bij de Bataks zich het lichaam dan wel de haren insmeren, of die bij de Boegineezen gebruikt wordt, om er enkele voorwerpen, welke bij de bezwering worden aangewend, mede in te wrijven, en de wierook, die daarbij gebrand wordt, evenzoovele middelen

[155] Grabowsky, Der Distrikt Dusson Timor in Südost-Borneo und seine Bewohner, Ausland, jaarg. 1884, blz. 470.

[156] Campen, De godsdienstbegrippen der Halmaherasche Alfoeren, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII, blz. 445; Riedel, Galela- und Tobeloresen, Zeitschr. fur Ethnologie, jaarg. XVII (1885), blz. 72. — Niet alleen bij de shamanenbezwering, doch ook bij andere gelegenheden dient het bespelen van de trom, om de geesten op te roepen (Zie bij voorbeeld: Chatelin, Godsdienst en bijgeloof der Niasers, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVI, blz. 133—134). Behalve van de trom wordt voor dit doel ook van andere instrumenten gebruik gemaakt. In de Molukken, op de Ambonsche eilanden en op Ceram, blaast men daartoe op eene tritonschelp (Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 57; Von Rosenberg, Beschrijving van eenige gedeelten van Ceram, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XVI, blz. 179). — Daarentegen worden, om dit in het voorbijgaan hier nog op te merken, booze geesten vaak door dergelijke middelen verjaagd. Bepaaldelijk is het slaan op de gong's (metalen bekkens) of op andere metalen muziekinstrumenten, om de daemonen, voor wie het geluid dezer speeltuigen onaangenaam is, op eenen afstand te houden. »Zoo dienden«, aldus deelt Graaf Van Limburg Stirum in zijne »Reisindrukken

om de geesten, voor wie de reuk dier stoffen aangenaam is, gelijk wij van de Bataks uitdrukkelijk vermeld vinden, te lokken [157]. Als middel om de geesten op te roepen, dient ook de rijststrooiing, bij de bezweringen van de djindjang-radja en van de bissu's. Wel wordt dit niet uitdrukkelijk gezegd, doch bekend is het dat de ceremonie bij andere gelegenheden met dat doel plaats heeft [158].

Wat de werkzaamheden van de shamanen betreft, gelijk uit het medegedeelde kan zijn gebleken, bepalen die zich hoofdzakelijk tot het geven van godspraken. Men doet den geest in den shaman nederdalen, opdat hij door diens mond spreke, het verborgene ontdekke, de toekomst onthulle, bij ziekten of andere rampen de oorzaak daarvan openbare en de middelen tot herstel aangeve. Bij enkele volken zijn de shamanen op deze wijze alleen mediums gebleven. Dit is bij voorbeeld het geval bij de Bataks. Duidelijk blijkt dit wanneer wij de werkzaamheden van den sibaso vergelijken met die van een anderen persoon, welke ook bij den eeredienst eene belangrijke rol vervult, de *datu* [159]. Sibaso en datu treden dikwijls bij dezelfde gelegenheden op, vervullen niet zelden analoge functiën, doch hetgeen de eerste onbewust doet, bij ingeving,

---

van Bali" mede, "de gamĕlan, die gedurende onze tochten vóór ons uitgedragen en bespeeld werd, niet alleen als eerbetoon, maar ook als middel om de booze geesten, die zich bij toeval op ons pad mochten bevinden, voor ons uit te drijven" (Tijdschr. v. h. Nederl. Aardr. Gen., 2e serie, dl. IV, blz. 9). Meerdere voorbeelden vindt men in onze verhandeling: Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens, blz. 13, noot 36[a], en blz. 47. — Met dit laatste is wel te vergelijken wat Tylor (Primitive culture, dl. I, blz. 140) zegt omtrent het gebruik van ijzer of metaal, om geesten op de vlucht te jagen. "The Oriental jinn are in such deadly terror of iron, that its very name is a charm against them; and so in European folklore iron drives away fairies and elves, and destroys their power".

[157] Ook bij andere gelegenheden wordt de olie voor een dergelijk doel gebezigd. Zoo smeert men zich, bij de Alfoeren van Halmahera, bij offerfeesten gaarne met olie, om de aandacht der geesten op zich te vestigen en zich als gastheer te doen kennen (Campen, De godsdienstbegrippen der Halmaherasche Alfoeren, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII, blz. 445).

[158] Zoo begint bij de Dajaks elk offerfeest met het *manawor*, het uitstrooien van rijst, "deren gana (Seelen) man zu den sangiang (Luftgöttern) schickt um sie auf Erden herabzuholen" (Hardeland, Dajaksch woordenboek, i. vv. *mandjong* en *tawor*). Zie overigens onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 18—21, 168, 170 enz., waar men voorbeelden vindt van het rijststrooien als middel om de geesten te lokken of op te roepen.

[159] Ook wel, vooral in het Daïrisch dialect, *guru* geheeten, het bekende Sanskritsche woord, dat "leermeester" beteekent. — Het woord *datu* is Maleisch-Polynesisch. Nagenoeg alle Indonesische talen bezitten dit *datu*, ook wel *ḍatu*, *ratu*

geleid door den geest, die in hem is, verricht de andere met volkomene bewustheid, beredeneerd, op grond van zijne wetenschap, die hij uit zijne boeken en geschriften, de *pustaka's*, put [160]. In de eerste plaats zien wij dit bij de divinatie. De divinatie van den sibaso is, wat men in de klassieke oudheid, de natuurlijke of spontane (ἄτεχνος — ἀδίδακτος, naturalis), later ook de intuitieve, die van den datu daarentegen, wat men de kunstmatige (ἔντεχνος, artificiosa), daarna wel de inductieve, noemde. Verkondigt toch de sibaso alleen hetgeen hem door den geest wordt ingegeven, de datu grondt zijne voorspellingen op bepaalde uitwendige teekenen, die volgens vaste regelen moeten worden verklaard. Zoo voorspelt hij — om hier slechts een paar voorbeelden aan te voeren — de toekomst door het *pormanukon*, het wichelen met eene *manuk* of kip, die hij, zoodra zij geslacht is, op eene met figuren beschilderde rijstwan laat doodspartelen of in de linkerhand hangende houdt, terwijl hij in het eerste geval let op de houding van het dier als het tot rust is gekomen, in het andere op zijne bewegingen en trekkingen acht geeft, waarna ook het binnenste wordt onderzocht [161]. Zoo leert ook de datu den uitslag van een aanstaand gevecht kennen uit de ligging van een bijzonder koord, *rambu-siporkas*

of *latu*, in den zin van »vorst« of »priester«. Het woord is samengesteld uit *tu* = heer, en het vereerende, eerbiedige *ra* (Zie: Kern, De Fidjitaal vergeleken met hare verwanten in Indonesië en Polynesië, blz. 164, i. v. *ratu*. Zie ook: blz. 163, i. v. *ra*, en 182, i. v. *tu*).

[160] De *pustaka's* zijn geschriften, meestal op boombast, waarin de geheime wetenschappen in den ruimsten zin behandeld worden. Men vindt bij voorbeeld daarin allerlei wichelarij-voorschriften, regelen omtrent verschillende voorbehoedmiddelen tegen ziekten of rampen, omtrent het genezen van ziekten door tooverniddelen, aanwijzingen hoe men het vermijden kan door den bliksem getroffen te worden, hoe men zich onkwetsbaar kan maken, hoe men de gunst van sommige geesten kan verwerven of hunne vijandige bedoelingen verijdelen, enz. (Niemann, Bijdrage tot de kennis van den godsdienst der Bataks, Tijdschr. v. Nederl. Indië, jaarg. 1870, dl. I, blz. 297). De pustaha's zijn alleen voor den datu toegankelijk: zij zijn toch opgesteld in eene bijzondere taal, de zoogenaamde *hata-poda*, welke vele woorden bevat die niet in dagelijksch gebruik zijn (Zie: Van der Tuuk, Bataksche spraakkunst, Inleiding, blz. V). Het woord *pustaha* is het Sanskritsche *pustaka* = liber, codex. De oorspronkelijke Bataksche benaming daarvoor is *lopojan* (*lapihan* in het Dairisch dialect).

[161] Zie: Van der Tuuk, Bataksch woordenboek, i. v. *manuk*. — Het wichelen met eene kip, dat nog op andere wijzen plaats heeft, speelt bij de Bataks eene voorname rol. Vandaar ook het bij hen gebruikelijke spreekwoord: »songon manuk ho, mara ni halak diboto, marana indang diboto«, dat is: »gij zijt als eene (wichel-) kip, zij weet wat een ander te duchten heeft en niet wat zijzelve heeft te vreezen«, gelijkstaande met ons: gij ziet den splinter in eens anders oog, enz.

dat hij op een gestreept kleed werpt [162]. — Ook waar zij bij ziekten geraadpleegd worden, zien wij hetzelfde verschil in de verrichtingen van deze beide personen. De sibaso vervult ook hierbij eene geheel lijdelijke rol, wordt alleen geroepen om als medium te dienen van de geesten aan wie men wenscht te vragen, welken weg men te volgen heeft, om de ziekte te bezweren [163]; de datu daarentegen treedt handelend op, geeft den lijder medicijnen onder het uitspreken van de noodige *mintora's* of tooverformulieren, waardoor die medicijnen kracht ter genezing bekomen, bant in andere gevallen den boozen geest, die de oorzaak van de kwaal is, uit het lichaam van den patient in dat van een dier, eene kip bij voorbeeld, die dan geslacht wordt, waardoor de booze onschadelijk wordt gemaakt, dan wel in eene opzettelijk daarvoor vervaardigde pop, de *porsili*, welke weggegooid wordt, of drijft op andere wijzen de daemonen uit, terwijl hij ook, waar de ziekte ondersteld wordt ontstaan te zijn, doordat de ziel het lichaam verlaten heeft, deze daarin terugbrengt [164]. — Sibaso's en datu's fungeeren verder bij offerplechtigheden, ook hier weder met hetzelfde verschil. De datu is de leider bij alle offeranden; hij bepaalt in de meeste gevallen wanneer, waar, wat en aan wien, of aan wien het eerst, moet worden geofferd; hij roept ook de geesten en biedt hun, onder het prevelen van gebedsformulieren, de gaven aan [165]. Waar echter de sibaso bij dergelijke gelegenheden optreedt, daar is het alleen om als medium te dienen, wanneer men den geest wil doen komen, om hem kennis te geven van het voorgenomen offer [166]. Zoo deden, gelijk wij hiervoren gezien hebben,

[162] *Rambu-siporhas* beteekent letterlijk: bliksemkoord. Een datu, die hiermede ook wichelen kan, heet *datu-pangarambu* en is een volleerde datu (Van der Tuuk, Bataksch woordenboek, i. vv. *porhas* en *rambu*). De wijze waarop het wichelen met dit koord geschiedt, vindt men nader beschreven bij: Burton en Ward, Verslag van eene reis in het land der Bataks, Bijdragen tot de T. L. en Vk. van Nederl. Indië, nieuwe volgreeks, dl. I, blz. 293—294.

[163] Neumann, Het Pane- en Bila-Stroomgebied, Tijdschr. v. h. Nederl. Aardr. Gen., 2e serie, dl. III (Afdeeling: Meer uitgebreide artikelen), blz. 521.

[164] Neumann, O. c., blz. 300—301, 305 en 519—520; Schreiber, Ein Tag in einem Batta-Dorfe, Ausland, jaarg. 1882, blz. 184.

[165] Zoo althans bij publieke offeranden. Bij particuliere offers wordt wel de hulp van den datu dikwijls ingeroepen en heeft deze dan ook wel de leiding der plechtigheid in handen, doch geschiedt de aanbieding van de offergaven aan de geesten door den offeraar-zelven. Zie: Neumann, O. c., blz. 304—305;Ködding, Die batakschen Götter und ihr Verhältnis zum Brahmanismus, Allgemeine Missions-Zeitschrift, dl. XII, blz. 475 vv.

[166] Neumann, O. c., blz. 295.

de bewoners van het dorp Na Pompar, toen zij eenen tijger hadden gevangen, den sombaon of geest van den berg Gompoelan in eenen sibaso nederdalen om hem mede te deelen, dat zij het dier voor hem bestemd hadden. In den regel wordt dan ook van de gelegenheid gebruik gemaakt om godspraken te erlangen.

Niet bij alle volken zijn de werkzaamheden van de shamanen op die wijze beperkt gebleven tot de vervulling van de geheel lijdelijke rol van medium. Elders zien wij hoe zij meer handelend optreden, hoe althans veel van wat bij de Bataks de datu's doen, door hen verricht wordt. Zoo bezitten zij bij enkele volken ook de kunstmatige divinatie. Bij de Alfoeren van Halmahera bij voorbeeld ontsluieren de gomahate's, de shamanen, het geheim der toekomst of van het tegenwoordige niet alleen door eenen geest in zich te doen nederdalen, doch ook door op bepaalde uitwendige teekenen te letten, als op het beloop der vezelen van eene doorgesneden pinangnoot, op de lengte van eene zekere bamboesoort, gemeten met de span van de eene geleding tot de andere, enz. [167]. Ook de Alfoeren van de Minahasa moeten hier genoemd worden. Hoewel wij bij hen bijzondere personen aantreffen die over sommige voorteekenen geraadpleegd worden, zooals bij voorbeeld de *mënanalinga* over het gefluit of het geschreeuw van sommige vogels [168], of die met bijzondere functies belast, bij de uitoefening daarvan ook op bepaalde zaken acht geven en daaruit godspraken afleiden, gelijk de *tumutungep* en de *leleën*, de tuinpriesters, de *tonahas*, de priesters van de jagers, de *tëtëruan*, de oorlogspriesters [169], zien wij toch hoe ook hier de shamanen, de walian's, in sommige gevallen, behalve de natuurlijke, de kunstmatige divinatie uitoefenen. Bij het offerfeest of de fosso mawalian bij voorbeeld, waarover hierboven reeds met een enkel woord werd gesproken, treden deze walian's als haruspices op, raadplegen zij het hart en de ingewanden van de voor het feest geslachte varkens, ten einde den offeraar eene bestendige gezondheid, een lang leven, een talrijk kroost en groote rijkdommen te voorspellen [170].

[167] Campen, De godsdienstbegrippen der Halmaherasche Alfoeren, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII, blz. 446.

[168] Het woord *mënanalinga* komt van *talinga* = oor, waarvan *tumalinga* = hooren, luisteren, en beteekent: hoorder. Wel verstaat elk Alfoer in meerdere of mindere mate het geroep der vogels, doch deze persoon behoort daarin uit te munten. Zijne hulp wordt bij verschillende gelegenheden ingeroepen.

[169] Uitvoerige mededeelingen over deze personen vindt men bij: N. P. Wilken, Bijdragen tot de kennis van de zeden en gewoonten der Alfoeren in de Minahasa, Mededeel. v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. VII, blz. 120 vv.

[170] Graafland, De Minahasa, dl. I, blz. 116. — Ook bij het offer mengelur, hier-

Ook bij ziekten treden de shamanen dikwijls handelend op, vooral waar het geldt de uitbanning van den ziektedaemon of de terugbrenging van de ontvluchte ziel in het lichaam van den lijder, werkzaamheden die bij de Bataks uitsluitend door den datu verricht worden. De Alfoeren van Halmahera bij voorbeeld schrijven epidemieën toe aan den boozen geest *djou-bobaku*, „der aus anderen Dörfern her das Dorf besucht, um Opfer hinzuraffen". Om van de ziekte te worden bevrijd, wordt de djou-bobaku verjaagd, hetgeen door den shaman, den gomahate, geschiedt. Deze krijgt „von allen Dorfbewohnern ein kostbares Kleid, legt es auf vier Schüsseln und bringt dieselben in den Wald, an den Ort, wo man den djou-bobaku vermuthet. Mit allerlei höhnischen Ausdrücken wird ihm befohlen, er solle den Ort verlassen". Verder bestaat hier de voorstelling, dat sommige booze geesten, „wenn sie quälen wollen, die Gewohnheit haben, fremde Gegenstände in den Körper einzuführen, wodurch die Person krank wird und stirbt". Deze voorwerpen, *bodiga* geheeten, zijn bij voorbeeld: „Steinchen, um den Körper schwerfällig zu machen, Knochen und Korallensteine, um den Körper auszutrocknen und abzumagern, Kalk, um zu husten und wegzuschwinden, Fischgräten, um Stiche zu bekommen, und Haar, um das Haupthaar abfallen zu lassen". De genezing bestaat in de verwijdering van deze voorwerpen. Ook dit doet de gomahate. Hij neemt daartoe, „nachdem er sich erst in hypnotischen Zustand versetzt hat, ein Ei oder eine Pinangblüthe, eine Gabiblume, eine Manurublume, und drückt damit auf die kranken Theile, bis die bodiga oder die von den bösen Geistern in den Körper gebrachten Objecte hinausgetrieben sind" [171]. — Bij de Alfoeren van de Minahasa en de Bolaäng-Mongondouers zijn het de shamanen, de walian's en wolian's, die als de ziel het lichaam van den zieke ontvlucht is, trachten te weten te komen, waar zij zich bevindt, haar dan in eenen doek vangen en dezen op het hoofd van den lijder openmaken [172], terwijl bij de eerstgenoemden, bij epidemieën, het ook onder de leiding dier personen is, dat de booze geesten, welke

---

boven eveneens genoemd, en bij het zoogenaamde *irojor-si-okki* treden de walian's als haruspices op. Dit laatste is eene fosso, die gegeven wordt, als een kind twee of drie dagen oud is. Uit het hart van het varken, dat als offer daarbij geslacht wordt, moet de walian de toekomst van den jonggeborene afleiden (Graafland, O. c., blz. 122 en 305).

171 Riedel, Galela-und Tobeloresen, Zeitschr. für Ethnologie, jaarg. XVII (1885), blz. 82—83.

172 Zie onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 11—12, en de daar aangehaalde bronnen.

de oorzaak daarvan zijn, onder allerlei ceremoniën en onder het maken van rumoer en geraas, uit het dorp verjaagd worden [173]. — Van de bissu's bij de Boegineezen wordt vermeld, dat zij vaak als *sanro's*, dokters en dokteressen, werkzaam zijn, niet alleen aan de hoven, maar bij alle minvermogende inlanders, zelfs bij Chineezen [174]. Tot hunne gewone practijken behoort onder anderen, wanneer de ziekte bepaaldelijk aan den invloed van een boozen geest wordt toegeschreven, het spuwen of blazen van deze of gene medicijn op den patient, onder het uitspreken van formulieren [175]. Doch verder wordt hunne tusschenkomst ingeroepen bij epidemieën ten einde den krankheidsdaemon te verdrijven, door het zoogenaamde *mákawaru*, waaronder verstaan wordt het maken van geraas door middel van bepaalde werktuigen, het prevelen van tooverformulieren, enz. [176]. — Bij de Olo-Ngadju fungeeren bij de offerfeesten, die gegeven worden om eenen zieke te genezen, in de eerste plaats ook de shamanen, de balian's en de basir's, vooral door te trachten de ontvluchte ziel terug te doen keeren. „Dabei *mangumul* die balian dann auch den Kranken, i. e. sie bespeien die Stelle wo der Schmerz sitzt, kneifen und kneten den Leib, wobei sie vorgeben kleine Steine, Fischgräten, Holzstückchen, Ameisen etc. aus dem Körper des Kranken zu holen, welche durch den bösen Geist hineingesteckt seien. Auch wehen sie mit Sawang-, Talengkap-oder Kakambat-Blättern rund um den Kranken her, vorgebend, dass sie dadurch die Krankheit wegfegen" [177]. — Eindelijk wijzen wij er op hoe ook de pawang's bij de Maleiers van Malaka vaak optreden om de booze geesten, die de oorzaak van eene

[173] Graafland, De Minahasa, dl. I, blz. 117 vlg.

[174] Matthes, Over de bissu's, blz. 3.

[175] Matthes, Bijdragen tot de ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 102.

[176] Matthes, Bijdragen tot de ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 102 en 182, en Boegineesch woordenboek, i. v. *awaru*. Eene door afbeeldingen toegelichte beschrijving van de werktuigen, die de bissu's vooral bij het mákawaru gebruiken tot het maken van rumoer en geraas enz., vindt men bij: Matthes, Over de bissu's, blz. 5 vv. Het mákawaru heeft niet alleen bij epidemieën, doch ook bij andere groote rampen, of zeer gewichtige plechtigheden, als het verplaatsen der rijkssieraden, plaats.

[177] Hardeland, Dajaksch woordenboek, i. v. *irek*. — Het gebruik om de materia peccans, onder den vorm van het een of ander voorwerp, uit het zieke lichaam te halen, dat wij zooeven ook bij de Alfoeren van Halmahera hebben ontmoet, treft men bij meer volken van den Archipel aan. Zoo bij de Niasers (Sundermann, Die Insel Nias, Allgemeine Missions-Zeitschrift, dl. XI, bl. 458), bij de Zee- en Land-Dajaks van Sarawak (Spenser St. John, Life in the forests of the far East, dl. I, blz. 62 en 201), bij de stammen van Centraal-Celebes (Riedel, De oorspronkelijke volksstammen van Centraal-Selebes, Bijdragen tot de T. L. en Vk. v. Nederl. Indie, 5 volgreeks, dl. I, blz. 94), bij de Alfoeren van Boeroe, de bewoners van

Er is nog eene andere zijde van het shamanisme, die wij tot dusverre geheel buiten beschouwing hebben gelaten, hier te vermelden. Zooals wij gezien hebben, behoort tot de shamanenbezwering ook het dansen. Naar de opvatting van de volken van den Indischen Archipel, is de dans minder een middel om de extase op te wekken, gelijk zij dit feitelijk bij de Dajaks onder anderen is, dan wel eene uiting van de extase-zelve, een bewijs dat de geest in het medium nedergedaald, gevaren is. Somtijds nu worden er bezweringen gehouden, alleen om, bij wijze van vermaak, de geesten te laten dansen. Bij de Bataks bij voorbeeld heeft men, naast den gewonen sibaso, nog den *sibaso morende-ende*, dat is: de zingende sibaso. Bij de bezweringen van dezen sibaso vermaakt men zich. De ingevaren geest zingt en danst en improviseert allerlei *ende's* of liederen. De dans is niet woest, heeft zelfs iets bekoorlijks. De muziek is ook veel gelijkmatiger dan bij de gewone sibaso-bezweringen [182]. — Ook bij de Alfoeren van Halmahera worden dikwijls feesten gegeven waarbij men de *djin's*, eene soort van beschermgeesten, in de gelegenheid stelt te dansen. Daartoe wordt de tusschenkomst gebezigd van eene vrouw, de djin-danseres, in wie men den geest doet nederdalen door middel van eene bezwering, die in vele opzichten overeenkomt met de bezwering van den gomahate, waarvan hierboven gesproken is. De djin-danseres neemt daartoe met gekruiste beenen plaats op eene dego-dego of rustbank met een jongen majang (pinangbloesem) in de handen. „De muziek, bestaande uit groote en kleine tifa's of trommen, die eene Alfoersche viool met eene koperen snaar accompagneeren, laat nu hare verleidelijke tonen hooren, om den djin te lokken. Tegelijkertijd schijnt de djin-danseres haar bewustzijn te verliezen en vallen hare oogen dicht. Nadat dit een poosje geduurd heeft en men schat, dat de geest nabij is, wordt er een weinig wierook onder de dego-dego verbrand. Zoodra de rook daarvan in den majang slaat, begint deze zacht te ritselen; dit wordt hoe langer hoe sterker; de schokken deelen zich aan het lichaam der danseres mede, en terwijl de muziek, die reeds het fortissimo bereikt heeft, steeds wilder speelt, maakt de geest zich geheel van het medium meester, hetgeen uit de nu volgende stuiptrekkingen zeer duidelijk blijkt. Schier bewusteloos en met de oogen dicht, wordt de door den geest bezetene vervolgens op den grond geholpen. Nauwelijks is

182 Neumann, Het Pane- en Bila-Stroomgebied op het eiland Sumatra, Tijdschr. v. h. Nederl. Aardr. Gen., 2e serie, dl. III (Afdeeling: Meer uitgebreide artikelen), blz. 309.

dit geschied, of zij begint te dansen onder een adagio der instrumenten. Deze dans is verschillend: veelal is het een huppelende beweging van den eenen voet op den anderen, waarbij de danseres met den majang in de handen en met gesloten oogen een halven cirkel beschrijft; soms is het slechts een op en neer loopen. Is de djin van de mannelijke kunne, dan neemt de danseres schild en lans in de handen en bindt zich eenen doek om het hoofd» [183]. — Evenzoo schijnt het dat bij de Balineezen de sangiang's, de kinderen die als shamanen fungeeren, vaak in den toestand van extase worden gebracht, alleen om te dansen. »Wij werden», aldus deelt Graaf Van Limburg Stirum in zijne belangwekkende »Reisindrukken van Bali» mede [184], »het was te Tedjakoela, naar buiten gelokt door een eentonig gezang. Op een matje zaten een tiental vrouwen, die dit geluid voortbrachten. Twee harer ondersteunden twee jeugdige danseressen (sangiang), die door wierook, welke voor haar uit kleine schalen opsteeg, beneveld moesten worden. Om haar heen stonden offeranden, bestemd voor de goden, ter wier eere zij dansen zouden. Toen de sangiang's in halfdroomenden toestand waren, voerden zij een langzamen, slependen dans uit, die voornamelijk bestond in het draaien der gewrichten en het buigen van het lichaam».

Het blijkt dus dat de shamanen dikwijls optreden, alleenlijk om, na bezield te zijn, na den geest in zich te hebben opgenomen, dansen uit te voeren en te zingen. Dit verklaart het verschijnsel dat bij enkele volken de vrouwelijke shamanen tevens als het ware zangeressen en danseressen van beroep zijn geworden, zonder dat er bij hunne kunstverrichtingen van eene extase meer sprake is. Voornamelijk geldt dit van de stammen, bij wie de shamanen reeds eenen stand vormen, namelijk de Olo-Ngadju, de Boegineezen en de Alfoeren van de Minahasa. Wat de Olo-Ngadju betreft, Schwaner zegt dat bij hen de balian's »slechts bij weinige plechtigheden gemist kunnen worden. Zij weten toch door hare op de maat voorgedragen gezangen, waarin zij de daden der voorouders en der nog levende helden verheerlijken, de gasten aangenaam te onderhouden. Bij zulke gelegenheden oefenen zij dikwerf een grooten invloed uit op de mannen, hetzij door hunne verbeelding op te wekken, of door hen aan te sporen tot krijgstochten en handelsreizen,

[183] Campen, De godsdienstbegrippen der Halmaherasche Alfoeren, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII, bls 440—441.

[184] Tijdschrift v. h. Nederl. Aardr. Gen., 2e serie, dl. IV (Afdeeling: Verslagen en aardrijkskundige mededeelingen), bls. 22—23.

hetgeen niet zelden belangrijke gevolgen heeft" [185]. Meermalen maakt Schwaner ook gewag van feesten, die te zijner eere door de hoofden van de door hem bezochte plaatsen gegeven werden, en waaraan de balian's luister moesten bijzetten, door het uitvoeren van dansen en het zingen van liederen, welke eene verheerlijking bevatten van zijn persoon en van de andere voorname leden van het gezelschap [186]. Ook Hardeland zegt dat "wenn angesehene Gäste kommen, man sie wohl durch balian besingen lässt" [187]. Geregeld plegen dan ook de balian's zich als zangeressen en danseressen te verhuren. Nauw hiermede hangt een ander bedrijf samen, dat door deze vrouwen wordt uitgeoefend en waarom zij bij feesten niet minder gezocht zijn: zij zijn namelijk tevens geprostitueerden, en "weten de belangstelling der mannen met bijzondere kunst tot zich te trekken. Vele welgegoede inboorlingen hebben dan ook, door het verkeer met deze priesteressen, have en goed verloren" [188]. Het medegedeelde geldt grootendeels ook van de basir's. Ook dezen plegen bij feesten te dansen en te zingen en daarbij tevens, als de balian's, corpus quaestum facere. Zij leenen zich namelijk tot de paederastie, eene zonde die algemeen bij de Dajaks bestaat [189]. In weerwil dat er dus op de zedelijkheid van de basir's en de balian's niet veel te roemen valt, zijn zij zeer in aanzien, worden bij voorbeeld beleedigingen, hun aangedaan, met eene dubbele boete gestraft. Dit neemt niet weg, dat men niet gaarne ziet dat een bloedverwant balian of basir wordt. Hardeland zegt, dat het wel eens voorgekomen is, dat een broeder daarom zijne zuster vermoordde [190]. — In de tweede plaats noemden wij de Boegineezen. Hoewel de bissu's bij hen niet in die mate zangers en zangeressen of dansers en danseressen van beroep zijn geworden als de shamanen bij de Olo-Ngadju, treden zij bij feesten toch vaak met geen ander doel op dan om te dansen en te zingen [191]. — Dit geldt ook van de Alfoeren in de

185 Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 185.

186 Zie onder anderen: Schwaner, O. c., dl. II, blz. 45—46 en 47—48. Vergelijk ook: Hupe, Verhandeling over den godsdienst en de zeden der Dajaks, Tijdschr. v. Nederl. Indië, jaarg. 1846, dl. III, blz. 144—146.

187 Hardeland, Dajaksch woordenboek, i. v. *tandak*.

188 Schwaner, Borneo, dl. I, blz. 185. — Het is alleen bij de Olo-Ngadju, dat de balian's geprostitueerden zijn. Bij de Olo-Maanjan althans zijn het "ehrbare Frauen und Mädchen, allgemein geehrt und geachtet" (Grabowsky, Der Distrikt Dusson Timor in Südost-Borneo und seine Bewohner, Ausland, jaarg. 1884, blz. 470).

189 Zie uitvoeriger hierover noot 151 boven.

190 Hardeland, Dajaksch woordenboek, i. v. *balian*.

191 Matthes, Over de bissu's, blz. 3.

Minahasa. Groote offerfeesten worden vaak opgeluisterd door den dans van de walian's. Deze dans, *matarĕk* geheeten, is op vele plaatsen verschillend, doch komt, zooals vanzelf spreekt, in hoofdzaak overeen met den dans, welke bij de bezweringen plaats heeft [192]. In den regel wordt ook hier tot dat einde gebruik gemaakt van eene lange, smalle plank. Hierop nu gaan de walian's langzaam trippelende, soms op de teenen voortkruipende, maar daarop weder springende en dansende op en neder, terwijl zij aan het einde met snelheid omzwaaien. In de handen houden zij daarbij een bos tawaän- of woka-bladeren, waarmede zij ijverig heen en weer wuiven en zwieren. Soms ook zijn zij van een zwaard voorzien en weten hiermede zoo gemakkelijk te manoeuvreeren en met de scherpe punt langs het gezicht der omzittenden te gaan, dat men zich over hunne behendigheid verwonderen moet [193].

Gelijk men uit het medegedeelde ziet, zijn bij enkele volken de shamanen in meerdere of mindere mate tevens publieke dansers of danseressen. Het is nu niet onwaarschijnlijk dat de danseressen van beroep, die men bij eenige stammen in den Archipel aantreft, wij noemen slechts de *talèdèk's* of de *ronggèng's* bij de Javanen en de Soendaneezen, de *padjogè's* bij de Makassaren en de Boegineezen, in rechte lijn van de shamanen afstammen. Daaruit zou ook grootendeels het verschijnsel te verklaren zijn, dat, hoewel deze personen meestal geprostitueerden zijn, zij toch het voorwerp van eene soort van vereering zijn, bij de Makassaren en Boegineezen zelfs in die mate, dat bij eene beleediging, zulk eene danseres in het publiek aangedaan, het wraakrecht mag worden toegepast. Wanneer namelijk eene padjogè in het openbaar danst met eenen *pangibing*, eenen man, wien dit genoegen tegen betaling van een paar duiten gegund is, wordt het als eene groote beleediging beschouwd, tusschen het dansend paar door te loopen, en heeft de pangibing het recht den persoon, die zoo iets durft te doen met zijne kris te doorsteken. Het heet dan eenvoudig: »mate-ni naledjá tedong«, dat is: hij is als door eenen buffel vertreden en daardoor gestorven, met andere woorden: het is geheel zijn eigen schuld, dat hij neergelegd is, zoodat van vergelding of straf geen sprake kan zijn [194]. Natuurlijk moet dit gebruik

[192] Zie hiervoren blz. 457.

[193] Graafland, De Minahasa, dl. I, blz. 169–170.

[194] Matthes, Bijdragen tot de ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 127, en Over de âdâ's of gewoonten der Makassaren en Boegineezen, blz. 3—4.

van eenen tijd dagteekenen, toen de padjogé's iets meer nog waren dan danseressen van beroep. — De gissing is zeker ook niet te gewaagd, dat het *měnari* bij de Maleiers en de daarmede overeenkomende dansen bij de andere volken van den Archipel oorspronkelijk slechts shamanendansen waren [195]. Evenals de dans van de padjogé's, bij de Makassaren en Boegineezen, van de ronggèng's of talèdèk's, bij de Soendaneezen en Javanen, bestaat het měnari hoofdzakelijk daarin, dat lenden, armen, handen en vingers op allerlei wijzen en hoogst kunstmatig worden bewogen en krampachtig verwrongen. In de hoofdzaak nu zien wij bij den shamanendans hetzelfde gebeuren: ook hier staat het kunstmatige op den voorgrond, vooral waar het dansen geschiedt om de extase te bevorderen of op te wekken, gelijk wij dit boven reeds opmerkten [196]. Het zou ons te ver voeren, dit punt hier in bijzonderheden na te gaan. Toch kunnen wij niet nalaten er op te wijzen, hoe onder anderen op Sumatra een dans voorkomt, die volkomen overeenstemt met dien, welken de wadian bij de Olo-Maanjan op Borneo uitvoert, om tot bezieling te komen. In Rawas, in de Palembangsche Bovenlanden, heeft men namelijk eene soort van měnari, bekend onder den naam van *měnari-piring* of bordendans, waarbij de dansenden een bord op het hoofd en twee borden op de vlakke hand nemen. Ieder bord draagt eene brandende kaars, die niet mag worden uitgebluscht, terwijl het hoofd en de armen zich op de maat der muziek bewegen [197]. Ongeveer hetzelfde nu doet de wadian bij de Olo-Maanjan. Ook zij neemt, zooals wij boven zagen, „einen Napf mit daran befestigtem brennenden Wachslicht, legt ein Ei und eine Pinangnuss dazu, stellt sich den Napf auf den Kopf und balanziert damit, bis sie weiter tanzend in Extase gerät".

Wij hebben hiermede ons overzicht van het shamanisme bij de volken van den Indischen Archipel ten einde gebracht. Er rest ons echter nog eene vraag te beantwoorden. In hoeverre is de shaman bij zijne verrichtingen te goeder trouw of willens en wetens een bedrieger? Meent hij het bij voorbeeld in ernst als hij, in den staat

---

195 Het woord *menari* komt van *tari* en is dus verwant aan *matarek* en *nanrik* (verbale vorm van *tanrik*), de benamingen, gelijk wij gezien hebben, van den shamanendans bij de Alfoeren van de Minahasa en de Olo-Maanjan van het Zuidoosten van Borneo.

196 Zie hiervoren blz. 476.

197 Van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, blz. 121. Zie de afbeelding van zulk eenen dans op plaat IX, fig. 2 van den ethnographischen atlas.

van zinsverrukking, van extase gekomen, zegt door eene godheid bezeten, bezield te zijn, als hij in dien toestand beweert geesten en andere onzichtbare wezens en dingen te zien, of hebben wij hierbij aan opzettelijke misleiding te denken? Het is zeker moeielijk deze vraag in het algemeen te beantwoorden; doch na de vaststelling van het psychopathische begrip »extase«, zou het voorbarig zijn onvoorwaardelijk aan bedrog te denken. De extase behoort tot de hystero-epilepsie en tot de hypnose, bepaaldelijk tot het somnambulisme, gelijk zij dan ook bij de shamanenbezwering, zooals wij gezien hebben, met verschijnselen van dien aard gepaard pleegt te gaan. Kenmerkend nu voor de extase zijn de hallucinaties, waarbij de persoon, »absolument étrangère à tout ce qui l'entoure, ne percevant ni son, ni lumière, se met à poursuivre un rêve qui a ceci de particulier, qu'il est toujours le même et qu'il est la reproduction d'un événement ou d'une série d'événements de son existence« [198]. Hetgeen men in de hallucinaties ziet, wisselt op die wijze dus af met de tijden en plaatsen, regelt zich geheel naar de omgeving, waarin men zich bevindt. In de middeleeuwen, ja zelfs nog in de 16e en 17e eeuw, meenden de hystero-epileptischen en de somnambulen, in het stadium van de extase, geesten en daemonen te zien en door dezen achtervolgd te worden of bezeten te zijn.« Nos hystériques«, zegt onder anderen Dr. Paul Regnard, »voient aussi leur diable, seulement il change de nom: les malades de la Salpêtrière ne sont pas des religieuses; ce sont des faubouriennes; leur démon ne s'appelle pas Béhémot ou Asmodée, il va avec l'époque, et deux fois, à ma connaissance, il s'appelait Alphonse« [199]. Met dergelijke hallucinaties moet natuurlijk ook de extase bij de shamanenbezwering gepaard gaan. Als dus de sibaso bij de Bataks in dien toestand beweert de begu's of geesten te bespeuren [200], en de walian bij

[198] Regnard, Les maladies épidémiques de l'esprit: sorcellerie, magnétisme, morphinisme, délire des grandeurs, blz. 248, noot. Zie ook blz. 82 vv.

[199] Regnard, O. c., blz. 89. »C'est toujours«, zegt dezelfde schrijver op eene andere plaats in het aangehaalde werk (blz. 13), »l'actualité qui décide des formes de la folie: autrefois on voyait des diables et des esprits; les fous qu'on enferme aujourd'hui sont souvent persécutés par la physique et rêvent de bobines et d'électro-aimants. Je me souviens d'avoir vu à la Salpêtrière, où j'étais interne, une institutrice tellement persécutée par l'électricité statique, que, sachant la porcelaine non conductrice du courant, elle se promenait toute la journée et dormait même coiffée d'une cuvette de toilette. Le processus de la folie est toujours le même, les idées régnantes en changent simplement l'aspect extérieur«.

[200] Neumann, Het Pane en Bila-Stroomgebied, Tijdschr. v. h. Nederl. Aardr. Gen., 2e serie, dl III (Afdeeling: Meer uitgebreide artikelen), blz. 297.

de Alfoeren van de Minahasa de uit het lichaam van eenen zieke ontvluchte ziel meent te ontwaren [201], of als de basir, die bij de Olo-Ngadju's de leiding van het tiwah- of doodenfeest in handen heeft, den afgestorvene den weg naar het zielenland ziet afleggen en hem eindelijk de zalige oorden ziet binnengaan [202], behoeven wij daarbij zeker niet aan opzettelijke misleiding te denken. En verder: De hystero-epileptische, in het stadium van de extase, of de somnambule kan zelfs geheel het bewustzijn zijner individualiteit verliezen en bij voorbeeld meenen in een dier te zijn veranderd [203]. De pawang bij de Maleiers van Malaka, die door den tijgergeest bezield, zooals wij boven gezien hebben, op handen en voeten rondkruipt, als een tijger snuift en gromt en onzichtbare voorwerpen verscheurt, behoeft dus geenszins een moedwillige bedrieger te zijn. Integendeel, hij zoowel als de andere shamanen zijn misschien vaak zelven de bedrogenen. De hallucinaties bij de extase komen toch niet alleen spontaan voor, doch kunnen ook door suggestie worden verkregen. Wat suggestie is, kan bekend zijn. Men verstaat daaronder het vermogen waardoor men bij personen, die in hypnose verkeeren, verschillende handelingen en gedachten en elke soort van zinsbedrog, met één woord of gebaar, willekeurig kan opwekken. De visioenen van den shaman kunnen op die wijze natuurlijk wel eens gesuggereerd zijn. Nog meer: De suggestie kan men bij den somnambule doen voortbestaan of zich doen ontwikkelen nadat hij ontwaakt is. Zoo kan men door suggestie in den somnambulen toestand aan iemand in den wakenden toestand geesten doen zien [204]. De shaman kan het dus volkomen ernstig meenen waar hij, ook zonder in extase te zijn, beweert verkeer met onzichtbare wezens te hebben en onzichtbare dingen te bespeuren. Bij dit alles is niet hij de bedrieger, doch zij welke die visioenen bij hem gesuggereerd hebben, zijne helpers of medeshamanen.

Behalve de visioenen, zijn er nog meer zaken bij de shamanenbezwering, welke aan bedrog en misleiding of aan kunstemakerijen

---

201 Graafland, De Minahasa, dl. I, blz. 327.

202 Ullmann, Het tiwah der Dajaks, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl XVII, blz. 77.

203 Zie hiervoor onder anderen: Nolen, Het zoogenaamde dierlijk magnetisme of hypnotisme, blz. 23.

204 Nolen, O. c., blz. 23 vv. Zie ook: Cullerre, Magnétisme et hypnotisme, hoofdstuk VII (La suggestion hypnotique, illusions, hallucinations, impulsions provoquées), waarin op blz. 209 vv. meer bepaaldelijk over de posthypnotische hallucinaties gesproken wordt.

doen denken, en dit toch geenszins behoeven te zijn. Zoo hebben wij gezien dat de shaman vaak in den toestand van extase zich van eene bijzondere taal bedient. Op zichzelf is dit niet bevreemdend. Het is toch een wetenschappelijk geconstateerd feit, dat in den somnambulen staat de intellectueele vermogens dikwijls grooter zijn dan in den normalen. Ook het geheugen is dan vaak bijna onbegrijpelijk verscherpt. Zoo wordt er verhaald van eene vrouw, welke in somnambulisme verkeerende, lange hoofdstukken uit den Bijbel in het Hebreeuwsch reciteerde, en ook passages uit allerlei andere boeken, terwijl zij nooit de talen geleerd had, waarin zij dan voordroeg, en ook in wakenden toestand er niets van kon nazeggen. Men ontdekte ten slotte dat zij, als jong meisje, bij eenen geestelijke had gewoond, die gewoon was hardop te lezen [205]. Op die wijze kan waarschijnlijk het spreken in eene bijzondere taal door den shaman, in de oogenblikken van zinsverrukking, grootendeels verklaard worden, en is het niet noodig daarbij aan een overlegd plan te denken. Doch vooral hebben wij hier de aandacht te vestigen op eene verrichting bij de shamanenbezwering, welke bij de stammen van den Indischen Archipel minder voorkomt, doch bij andere volken veelvuldig wordt aangetroffen. Wij bedoelen de zelfpijniging in den toestand van extase. De shamanen bij de Chineezen — om hier slechts een enkel voorbeeld aan te voeren — onderwerpen zich aan allerlei martelingen, welke de macht van de godheid, die in hen gevaren is, hen zoogenaamd in staat stelt, te verdragen, en welke dus ten bewijze moeten dienen, dat zij in bovennatuurlijken toestand verkeeren: zij steken zich messen door de wangen of dikke naalden door de tong, doorboren zich de bovenarmen met priemen, en slaan zich met een zwaard of een houten bal met spijkers over de schouders heen op den naakten rug; eenigen laten groote slangen zich om het lichaam kronkelen en liggen uitgestrekt op draagstoelen, waarin scherpe spijkers, met de punten omhoog, geslagen zijn, of zitten in stoelen, waarvan zitting en rug uit messen zijn samengesteld [206].

[205] Nelen, O. c., blz. 22. Zie ook: Cullerre, O. c., blz. 175 vlg.

[206] De Groot, Jaarlijksche feesten en gebruiken van de Emoy-Chineezen, blz. 226 vv. Ook de shamanen bij de Chineezen in de Wester-Afdeeling van Borneo (zie hiervoren noot 35 plegen, als de geest in hen gevaren is, zilveren naalden zich in de ooren of wangen te steken of zich met een bal, waaruit ijzeren spijkerpunten steken, te slaan, zonder teekenen van pijn te geven, om daardoor aan het publiek te bewijzen, dat zij in bovennatuurlijken toestand verkeeren (Notulen van de algemeene en bestuurs-vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dl. IX, blz. 51—52).

In den Indischen Archipel ontmoeten wij hier en daar iets dergelijks. Zoo zagen wij, tijdens ons verblijf op Boeroe, bij eene bezwering den shaman, gedurende geruimen tijd, midden in een hel vlammend vuur rondspringen, zonder dat hem dit scheen te deren. Ook hier hebben wij niet aan bedrog of kunstenmakerijen te denken. De anesthesis is toch een kenmerk van de hystero-epilepsie. „L'immense majorité des hystériques", aldus Dr. Paul Regnard, „ont tout un côté du corps insensible. Plus souvent le gauche que le droit. On peut les couper, les piquer, les brûler, elles ne sentent rien. Bien mieux, ces points absolument insensibles sont si mal irrigués que, lorsqu'on les blesse, il n'en sort pas une goutte de sang. Les malades sont quelquefois très-fières de cette immunité, elles s'amusent à se passer de longues aiguilles dans les bras et dans les jambes" [207]. Naast deze hemianesthesis treft men dikwijls eene totale anesthesis. Het geheele lichaam is dan gevoelloos. „Je me souviens", aldus weder Dr. Paul Regnard, „d'avoir vu une jeune fille de dix-neuf ans qui, dans un moment de chagrin, réussit à se jeter d'un quatrième étage. Elle se cassa les deux cuisses. Pendant qu'on la portait à l'infirmerie, elle riait sur le brancard et s'amusait elle-même à déplacer les fragments osseux brisés. Pour tout autre, c'eût été un horrible supplice" [208]. Deze gevoelloosheid, die een blijvend kenmerk is van de hystero-epilepsie, treft men ook tijdelijk aan bij het somnambulisme resp. de extase. De huid van het individu, dat zich in dezen toestand bevindt, is ongevoelig voor pijn, en zoo laat zich dus ook de zelfpijniging van den shaman vanzelf verklaren.

Wij mogen dus aannemen, dat bij al hetgeen de shaman, bij de volken van den Indischen Archipel, in den toestand van bezieling verricht, geen moedwillig bedrog in het spel is. Natuurlijk sluit dit de onderstelling in, dat de extase-zelve niet voorgewend, doch werkelijk aanwezig is. En dit zal wel meestal het geval zijn. Vooreerst toch zien wij hoe als mediums veelal personen gekozen worden, die het gemakkelijkst in den toestand van zinsverrukking kunnen worden gebracht, vrouwen en somtijds ziekelijke, bepaaldelijk neuropathische individuen. Dan dient er in het oog te worden gehouden, dat men, door bij iemand herhaaldelijk de extase op te wekken, zooals dit bij de shamanen het geval is, diens vatbaarheid daarvoor doet toenemen. Eindelijk nog moet de erfelijkheid in

---

207 Regnard, Les maladies épidémiques de l'eprit, bls. 77.

208 Regnard, t. a. p.

rekening worden gebracht. Van enkele volken, wij noemen slechts de bewoners van de Brouwerstraat, de Orang-Bĕnuwa van Malaka en de Olo-Maanjan van Borneo, vinden wij vermeld dat de waardigheid van shaman van moeder op dochter of van vader op zoon overgaat [288]. Hier zal de dispositie voor de extase in den regel aanwezig zijn, daar zij, gelijk elke andere psychopathologische aanleg, in zekere mate erfelijk moet wezen, en dus vanzelf een familietrek kan worden. Houden wij nu in het oog, dat dezelfde middelen, die elders worden aangewend om de extase te voorschijn te roepen en welke door de wetenschap als het meest doeltreffend daarvoor zijn erkend, ook in den Indischen Archipel bij de shamanenbezwering worden gebezigd, dan is er alle reden om aan te nemen, dat de toestand van bezieling hierbij, uitzonderingen natuurlijk daargelaten, feitelijk aanwezig en niet gesimuleerd is.

---

[288] Wat de bewoners van de Brouwerstraat betreft, hebben wij boven gezien (blz. 448), dat de waardigheid van djindjang-radja, het medium bij de trubukbezwering, erfelijk is en dus steeds in dezelfde familie blijft. Van de Orang-Bĕnuwa van Malaka lezen wij, dat »the right of inheritance seems to be looked for as contributing much to the claim of being pawang« (Favre, An account of the wild tribes inhabiting the Malayan Peninsula, blz. 91. Zie ook: Newbold, Political and statistical account of the British Settlements in the Straits of Malacca, dl. II, blz. 388), terwijl het van de Olo-Maanjan heet, dat bij hen de waardigheid van hoofdwadian »von Mutter auf Tochter erbt« (Grabowsky, Der Distrikt Dusson Timor in Südost-Borneo und seine Bewohner, Ausland, jaarg. 1884, blz. 470).

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET

Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde
van Nederlandsch-Indië.

VIJFDE VOLGREEKS. — TWEEDE DEEL.

(DEEL XXXVI DER GEHEELE REEKS.)

VIERDE AFLEVERING.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1887.

INHOUD.

Bladzijde.

De Bijdragen van het Koninklijk Instituut verschijnen in driemaandelijksche afleveringen van 8 à 10 vel druks. De prijs wordt berekend à 20 cents per vel druks, en à 10 cents per plaat. Bij de 4e aflevering van ieder deel ontvangen de inteekenaren titel en inhoud voor het geheele deel. Iedere aflevering is afzonderlijk verkrijgbaar.

De Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap (Heerengracht, n°. 21) zijn voor de Leden toegankelijk dagelijks, met uitzondering van Zon- en feestdagen, van 12 tot 4 ure 's namiddags.

Heeren Leden, vooral in Indië, worden dringend verzocht, bij verandering van woonplaats of bij niet geregelde ontvangst der Bijdragen en Werken, daarvan kennis te geven aan den Secretaris. De leden, die van en naar Nederlandsch Oost-Indië vertrekken, worden eveneens dringend uitgenoodigd vóór hun vertrek tijdig daarvan aan den Secretaris bericht te doen toekomen.

ONZE KENNIS VAN SUMATRA'S WESTKUST, OMSTREEKS DE HELFT DER ACHTTIENDE EEUW.

DOOR

E. B. KIELSTRA.

Van den heer B. W. Wttewaall van Wickerburgh ontving het Koninklijk Instituut onlangs twee handschriften, op Sumatra's Westkust betrekking hebbende.

Het eerste bevat eene »Beschrijving van Sumatra's Westkust«, omstreeks 1730 te Padang uit de daar beschikbare gegevens samengesteld; het tweede de »Radicaale beschrijving« van van Basel, in 1761 te Batavia geschreven.

Van dit laatste is het tweede hoofddeel, getiteld »Begin en voortgang van onzen handel en bezittingen op Sumatra's Westkust« openbaar gemaakt in het Tijdschrift van Ned. Indië, IXe jaargang, 4[e] deel, en het derde, tot opschrift voerende »Van de voordeelen der Westkust, de redenen hunner vermindering en de middelen ter verbetering«, met eenige verkorting in het Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek, XIIIe deel, 7[e] stuk. Doch het eerste hoofddeel, »Rakende de gesteldheid van 't land en desselfs bewoners«, werd tot dusver niet gepubliceerd.

Het is hoofdzakelijk uit deze beide gegevens — het eerste hoofddeel van van Basel en de Padangsche beschrijving van 1730 — dat wij het ondervolgend overzicht hebben samengesteld. Beide waren te wijdloopig om onveranderd in het licht te worden gegeven; ons overzicht is te beschouwen als eene samentrekking van de genoemde bescheiden, waarvan alles wordt opgenomen wat ons thans nog belang kan inboezemen. Wij zullen daarbij steeds vermelden wie onze zegsman is geweest [1].

[1] Voor zooverre de persoons- of plaatsnamen ons niet van elders bekend waren, hebben wij de spelling daarvan, in de handschriften voorkomende, onveranderd behouden.

Wanneer men spreekt over Sumatra's Westkust in vroegere eeuwen, dan denkt men dadelijk aan het eenmaal zoo machtige rijk van Menangkabau.

Van Basel maakt echter onderscheid tusschen Menangkabau en het keizerrijk van dien naam. Onder het eerste verstaat hij geheel Midden-Sumatra, aan de oostzijde begrepen tusschen het koninkrijk Palembang en de rivier van Siak, aan de Westkust tusschen het rijk van Mendjoeto en de rivier van Singkel. Het land van Menangkabau bevatte dus, zoo zegt hij, „het koninkrijk Djambi en Indragiri, in het midden het keizerrijk van Menangkabau, op de westkust het keizerrijk van Indrapoera, met alle verdere plaatsen die thans onze bezittingen op de kust uitmaken". [1]

Het keizerrijk van Menangkabau was, volgens van Basel, sedert het jaar 1680 „door oneenigheid onder de opvolgers van den toen gestorven keizer Alpha in drieën gedeeld, t. w. Soengeitarab, Soeroasso en Pagarroejoeng. Soengeitarab grenst aan de XIII kota's, maar Soeroasso heeft de eigenlijk genaamde plaats Menangkabau onder zijne verdeeling gekregen en wilde zich daarom nog wel als opperheerscher van al de stranden (gelijk de keizers van Menangkabau gezegd worden voorheen geweest te zijn) aangemerkt zien; zendende nog dikwijls zijne gezanten met trotsche brieven naar Padang, daar zij dan met een klein geschenk tevreden gesteld worden ter wille van den inlander, die in 't huis van Menangkabau eene hoogepriesterlijke waardigheid erkent" ... [2].

Wat dit laatste betreft, merken wij op dat, volgens Francis [3], de Menangkabausche vorsten volgens contract met de O. I. Compagnie alle drie jaren 1000 realen (*f* 2000) van ons genoten, welke inkomsten aan Soengeitarab en Soeroasso waren afgestaan.

De wijze, waarop het bestuur des lands onder verschillende vorsten verdeeld was, is in latere jaren, ten gevolge van nadere onderzoekingen, op andere wijze voorgesteld geworden: volgens Francis [4] had men drie vorsten: Radja Alam, oppergebieder, Radja Ibadat, opperhoofd van den godsdienst, en Radja Adat, opperhoofd over de gebruiken; en werd hun gezag ondersteund door de hoofden van drie voorname plaatsen in Tanah datar, wonende te Soengeitarab, Soeroasso en Padang Gantieng. Van de vorsten zou de eerste te Pagar-

---

[1] Van Basel, I § 12.
[2] Id. § 30.
[3] Herinneringen, III bl. 72.
[4] Id bl. 67.

roejoeng, de tweede te Soempoer kadoes, de derde te Boea verblijf hebben gehouden.

De rechtstreeksche macht van deze vorsten over de bevolking was niet groot en bepaalde zich tot het verleenen van schuilplaats aan ongelukkigen of misdadigers, en in het optreden als bemiddelaars tusschen twistende partijen. Zij hadden hunne eigene rijstvelden, welke zij deden bewerken door de misdadigers, aan welke zij genade geschonken hadden, doch die daardoor voor immer hunne lijfeigenen bleven, of door hunne eigen bedienden. Verder hadden zij de inkomsten van drie tolpoorten en schijnen ook de rijken langs de oostkust hun van tijd tot tijd een huldegift (om de 2½ jaar een kist opium, in natura of in waarde, zegt Francis) gezonden te hebben.[1]

In het begin der 18e eeuw schijnt men omtrent de werkelijke staatkundige toestanden in het rijk van Menangkabau nog nagenoeg niets geweten te hebben; men sprak van den »keizer van Menangkabau« als van iemand aan wien een uitgestrekte macht toekwam.

Zoo schreef Valentijn in 1726[2]:

»Landwaart in hieromtrent (nl. van Indrapoera), naar 't Oosten toe, heeft men zware gebergten, op welke de keizer van Menangkabau zich ophoudt. Deze is niet alleen over de Boven- maar ook over de Benedenlanden keizer, over welke hij ons opperhoofd te Padang als zijnen stadhouder uit naam van de E. Maatschappij aangesteld heeft, behalve dat wij naderhand verscheidene dezer landen, die reeds onder de macht van den koning van Atjeh geraakten en tegen ons opgestaan waren, met het zwaard overwonnen en ons eigen gemaakt hebben.«

Het Padangsch handschrift meldt ons het volgende[3]:

»In Menangkabau liggen in 't gebergte achter Priaman de VIII en IX kota's; wanneer men het gebergte beklommen heeft, heet de eerste plaats, die men aandoet, Batipoe. Deze plaats wordt, met de onderhoorige negorijen Bonu Tony (Boenga Tandjoeng) en Sampo (Soempoer), voor het grootste gedeelte bewoond door kooplieden, wier aantal vrij groot is. Het gatal inwoners wordt op omstreeks 4000 koppen geschat.

»Wat dieper landwaarts in ligt Limo-kouwen (Lima Kaoem), welke landstreek door vijf hoofden, onder den titel van koningen, geregeerd wordt. Met de onderhoorige plaatsen Boeket-Omba (Boekit Gomba)

[1] Francis, III, bl. 68, 71, 73.
[2] Beschr. van Sumatra, bl. 12.
[3] Padangsch handschrift, bl. 2 en 3.

en Belle Ganjon (Balei Djangoh) vindt men hier wel 30.000 menschen, die zich meest met den landbouw en verder ook met de bearbeiding der goudmijnen bezig houden. Op zijde zuidwaarts treft men Prijhangen (Priangan), welk plaatsje wel 1000 koppen telt, die voornamelijk door den akkerbouw bestaan. Ter zijde van Prijhangen zuidwaarts ligt de hoofdplaats Menangkabau (dus naar het gansche rijk genoemd), alwaar de keizer of vorst, onder den naam van Jang dipertoewan Sri Sultan Indrama Roajath Sech de Liel Loel Phiel Alam te boek staande, zijne residentie houdt. Even boven deze plaats ligt Soeroasso, zijnde vrij wat volkrijker dan Menangkabau: hier telt men omstreeks 1000, te Soeroasso wel 4000 zielen. Deze beide plaatsen zijn eigenlijk het allodiale goed van den keizer; de lieden aldaar zijn wel wat beschaafder en beleefder dan het gros der Maleiers, doch moeten almede door landbouw en mijnarbeid aan den kost komen.

„Boven Soeroasso treft men Padang en Gantan (Padang Gantieng), waarvan het aantal inwoners op 10,000 gerekend wordt; deze voorzien op dezelfde wijze in hun levensonderhoud.

„In dit groote en wijd uitgestrekte Menangkabausche rijk, waaronder, zoowel zuid- als noordwaarts, nog zeer vele landen en plaatsen behooren — zijnde de bovengemelde slechts een klein begrip van dat gedeelte hetwelk wezenlijk den naam van Menangkabau draagt — vindt men kostelijke goudmijnen, doch deze zijn voor 't grootste gedeelte nog bij de O. I. Compagnie onbekend".

Wanneer men op de kaart der Padangsche Bovenlanden de ligging der genoemde plaatsen nagaat, dan valt de onbekendheid van den steller met den werkelijken toestand in het oog.

Dat men den „keizer van Menangkabau" nog in de vorige eeuw beschouwde als een persoon van hooge macht en gezag, is wellicht voor een gedeelte toe te schrijven aan de „hoogdravende eernamen", welke hij zich in zijne brieven aanmatigde, waarvan van Basel — niet ten onrechte — schreef „dat men er van walgen moest" [1] Marsden heeft [2] een paar voorbeelden gegeven van den briefstijl der Menangkabausche vorsten; wij kunnen daaraan nog een toevoegen, getrokken uit de vertaling van eenen Maleischen brief, den 18n December 1724 te Padang ontvangen uit Soeroasso, en door den

[1] Van Basel, I § 30.
[2] Marsden, History of Sumatra, p. 338—339.

„Keizer” gericht aan den gezaghebber en zijnen Raad, benevens den Panglima en de twaalf panghoeloes te Padang.

Na eene wijdloopige Arabische voorrede ging de schrijver aldus voort: [1]

„Alle lof, prijs en eere zij den waren God, die de rust en welvaart gegeven heeft, en aan den goddelijken profeet Mohammed, na wien geen profeet meer wezen zal. Amen.

„In voege voorschreven volgen wij verder het hoogwaardig en verheven bevel, spruitende uit een goed en toegenegen hart, als ook vergezeld van een oprecht en zuiver gemoed van Jang dipertoewan Padoeka Sri Sultan Indrama Roajath Sech de Liel Loel Phiel Alam, zijnde een glans van den alvermogenden God, en kindskind of nazaat van Iskander, die als een goddelijke glans en kroon der wereld de twee deelen bezit; die aangebeden wordt door de kracht van God en den Profeet; die een zoon is van Abdoel Laochia Alladingchia Abdoel Iallahia Mohammed Chia Mansorchie en Mala Parchia, zijnde boven alle anderen verheerlijkt, geëerd en verheven. De Sultan, die de welvaart zijner voorzaten van God voor zich verkregen heeft en boven alle koningen verheerlijkt en verheven is; zijnde hij een beeltenis aller menschen, en een kroon van 't begin tot aan het einde der gansche wereld; zijnde hij een Heer die hoogverheven en grootmachtig is en genoegen geeft aan alle vorsten en hoofden, als bestemd om dagelijks over twee partijen recht te spreken en door alle vorsten en hoofden aangebeden te worden. Ja, de Toewankoe Joen Joen anko Sialam, of koning die boven de geheele wereld verheerlijkt is, die in de gedachte van alle menschen leeft en waardig is tot in de eeuwigheid; die ook alle de teekenen en heiligheden van den alkoran in zijn hart geprent heeft en bezit; die edel is op alle plaatsen en in alle eeuwen, gelijk de profeet Mohammed, die de godsdienst zelf is en wiens glans ook genoeg geschenen heeft.

„Door toedoen van dien profeet zal deze brief bij elke soekoe voortgedreven worden door een aangenamen morgenwind, met groote kracht en welstand, en onder een welriekenden reuk van allerlei schoone bloemen die in het paradijs voorkomen.

„Daartoe heb ik, Sultan, ook van God macht en kracht verkregen over het aardrijk en over de zee; ik, die vrede en oorlog kan maken, maar ook gestadig den welstand betracht; de grootmachtigste Sultan, hierbeneden het hoofd van alle koningen en de kroon der gansche wereld, ik kom als een oude liefste, om aan de Hoogwaarde heeren

[1] Padangsch handschrift, bl. 5 en vlg.

verhaal te doen van hetgeen tot heil en geluk des lands strekken kan.

„Deswege gloeit des Sultans hart van genegenheid en oprechtheid, als een ster genaamd Soera, die dag en nacht schijnsel geeft, ja zoo helder is als zon en maan; het hart van den Sultan, die de ware kroon Sangasang bezit, door God-zelven geschonken; die den Boom Kamat heeft, welke in drie stammen verdeeld is: met hem de Turksche Sultan en de Keizer van China; die het zwaard Tjoemandang-gens bezit, dat honderd en negentig kerven of scharen gekregen heeft bij het dooden van Sikalemoena (den boozen geest); die den boom Poenagan Taroen bezit, uit zich-zelven gegroeid en van God geschonken; dit ook de werpspies Lambing Lamboera in eigendom heeft, waarvan de stok van een sagoweer-dissel gemaakt en almede door God geschonken is; die het weefgetouw van San Sata Kala bezit, hetwelk elk jaar slechts met een steek doorstoken wordt en uit zich-zelf beweegt, zijnde versierd met parelen en karbonkelsteenen, die een vurigen glans verspreiden; die het goud Toemandang mantri bezit, als eene scheede uit de natuur voortgesproten en door God geschonken; die den vogel bezit, welke voor zich-zelven een gouden kooi maakt en door God geschonken is; die het anker bezit van Padoeka Tjaké, om een kroon die in de diepe zee Kaljoem gevallen is weder op te visschen; die de kris Sapienti orang gadang bezit, welke uit zich-zelf aangegroeid is en waaruit de blauwe bloemen Tjampaka biroe voortkomen; die den Hemelberg bezit, waar zich de heiligen ophouden; die het bamboebosch bezit 't welk eene strafplaats voor het gevogelte is, alsook den berg, die goud met zilver vermengd uitlevert; die den berg met goud en koper doormengd mede bezit; die het allerkostelijkste goud Dajata djati bezit, hetwelk het hout, Dalik genaamd, aan stukken breekt; die de mijn bezit welke koedarati van twaalf matou uitlevert, mede van God geschonken. Amen.

„Ja, de Sultan is de heer der gansche wereld, aan wien dat alles toebehoort en dit dat alles aanvaard heeft; daarentegen is hij den Panghoeloes van Mohammed een bode aller boden van zijnen godsdienst en van alle zijne bondgenooten.

„Voorts wordt dit bevelschrift van Padoeka Sri Sultan Indrama Roajath Sech op het hoofd gedragen van Maharadja Laksamana, mijn afgezant, in gezelschap van mijnen neef genaamd Sultan Bongsoe of Radja Passessir, en den broeder van Baginda genaamd Sultan Alam of Radja Gagarlaut, en de acht panghoeloes van het Menangkabausche gebergte genaamd Soeroasso.

„De alvermogende God en zijn Profeet laten dezen brief, die van

den Sultan met een wit hart en zuiver gemoed komt, geworden aan den heer gezaghebber, den Heer Buijk, zijnde eene afspiegeling van den Vorst die wijs en bestendig is en onder de heerlijkheid van de versterkingen der Edele Compagnie woont; die den persoon vertegenwoordigt van Zijne Edelheid, den hoogedelgestrengen heer Gouverneur-Generaal, om zijnentwege de zaken boven- en benedenwaarts te besturen; alsook aan den Panglima Radja, den medegemachtigde op de stranden der Westkust, die wijs en bestendig is in de negorij Padang, benevens aan de Europeesche dienaren der Compagnie op het Padangsche strand, en aan de twaalf panghoeloes te Padang» ... enz. enz.

Hoe groot het aanzien ook moge geweest zijn, waarin het Rijk van Menangkabau zich in vroegere eeuwen had mogen verheugen, zeker was het reeds belangrijk verminderd in het begin der 17e eeuw, toen de Nederlanders zich in den Indischen Archipel kwamen vestigen. Toen had zich daarentegen Atjeh's macht belangrijk uitgebreid, nietalleen langs de Oostkust van Sumatra (over Deli en Siak) maar ook langs de Westkust, waar het, tot ten zuiden van Padang, stedehouders (*wakils*) had aangesteld die, door eenige gewapende lieden ondersteund, de Maleiers in bedwang hielden en den handel geheel beheerschten. De vestiging der Compagnie langs de Westkust had dan ook plaats na de verdrijving der Atjehers.

Hoe waren deze echter meester van de kust geworden?

Het Padangsch handschrift geeft ons dienaangaande de volgende overlevering, die ook, in andere bewoordingen, door Marsden wordt verhaald. [1]

«In den beginne is het district Priaman geregeerd en bewoond geworden door den Koning van Menangkabau; deze is naderhand komen te trouwen met de eerste en oudste dochter van den Koning van Atjeh, onder belofte van haar als zijne wettige en eerste vrouw

[1] Padangsch handschrift, bl. 132. Marsden, History of Sumatra, p. 334. Deze zegt: «An Achinese monarch, under the sanction of a real or pretended grant, obtained from one of the Sultans (van Menangkabau), who, having married his daughter, treated her with nuptial slight and occasioned her to implore her father's interference, extended his dominion along the western coasts, and established his panglimas or governors in many places within the territory of Menangkabau, particularly at Priaman, near the great volcano-mountain. This grant is said to have been extorted not by the force of arms, but by an appeal to the decision of some high court of justice, similar to that of the imperial chamber in Germany, and to have included all the low or strand-countries (pasisir barat) as far southward as Bengkaulu or Silebar. About the year 1613 however, he claimed no farther than Padang...»

te houden, doch gedurende den tijd van 2½ jaar verwaarloosde hij deze vrouw geheel en vermengde zich alleen met zijne bijwijven. Gemelde zijne vrouw werd daarover zoo misnoegd, dat zij eindelijk te rade werd, daarover aan haren vader, den Koning van Atjeh, te schrijven, die op deze klacht besloot zijne dochter weder thuis te roepen, en den Koning van Menangkabau over de door haar ondergane beleediging een protest aan te doen. Dientengevolge heeft de Koning van Menangkabau al de zeestranden of benedenlanden, van Atjeh af tot Mendjoeto toe, als eene eeuwige en erfelijke bezitting aan den Koning van Atjeh opgedragen .... "

Dat strandgebied, in den loop der 17e eeuw onder de macht der Oost-Indische Compagnie gekomen, stond bij onze voorvaderen in een ongunstigen zin bekend; zoowel ten aanzien der gezondheid als als ten opzichte van den aard der bevolking.

Wat de gezondheid betreft, werd het door vele schrijvers voor het ongezondste land van Indië uitgekreten. Op gezag vermoedelijk van Elias Hesse, die eene Reisbeschrijving [1] uitgaf, verhaalt Valentijn ons het volgende [2]:

"Zeker deel, waar het hoofdkantoor der Nederlanders is, wordt de Westkust van Sumatra genoemd; doch men mocht het wegens zijne ongezonde luchtstreek veel liever de Pestkust noemen, aangezien dit land zeer veel menschen, en vooral van de Europeanen, wegsleept; hoewel anders de inlanders (buiten diegenen die in de goudmijnen arbeiden, want daar sterven er mede zeer veel) er weinig afweten....

"Die hier van alle deze ongemakken niet spoedig sterven, gaan er aan langdurige ziekten kwijnen; en de menschen zien er zoo afgevallen, bleek, geel en gezwollen uit, dat zij reeds schijnen in het graf gelegen te hebben en soms aan levende geraamten doen denken.

"Men wordt er door zeer felle en brandende koortsen aangetast, die een mensch spoedig ijlhoofdig maken en buiten zijne zinnen brengen .... "

Van Basel schijnt de eerste geweest te zijn, die Sumatra's Westkust te dezen aanzien beter beoordeelde [3].

---

[1] D'aanmercklycke Reysen van Elias Hesse. Nae en in Oost-Indiën, van 't jaar 1680 tot 1684, voorkomende in "Drie seer aanmerckelijke reysen na en door velerley Gewesten in Oost-Indiën, gedaan door Frikius, Hesse en Schweitzer, vertaald door S. de Vries, 2e dr. Amsterdam, E. Solmans, 1705. Zie ald. bl. 238—239.

[2] Beschrijving van Sumatra, (1726) blz. 2.

[3] Van Basel, I § 6 en 7.

»Het land is nogtans — zoo zegt hij — aan alle oorden, die ter bewoning geschikt zijn, door een voldoend aantal inwoners bevolkt, waaronder soms stokoude lieden gevonden worden, die door hunnen hoogen ouderdom dit al te breed opgegeven vooroordeel (van ongezondheid), althans wat de inboorlingen betreft, schijnen te wederleggen. Want ofschoon wij niet begeeren te loochenen dat dit eiland zoo wegens zijne ligging als inwendige gesteldheid gedeeltelijk niet onder de gezondste mag worden gerekend, waarvan ons ook de ervaring ten opzichte der Europeanen dagelijks overtuigt, zoo komt het echter voor dat die ongezondheid vrij wat grooter uitgemeten en het land daardoor verachtelijker afgebeeld wordt, dan inderdaad met de waarheid overeenkomt.

»Gelegen onder de evennachtslijn en op verscheidene plaatsen vervuld met moerassen en poelen, die met dicht kreupelbosch overdekt zijn, kan het niet anders of het moet met groote hitte en vele schadelijke dampen geplaagd worden. De sterke geur en uitwaseming der gomrijke boomen die daar in menigte groeien, en vooral de dampen die het met allerlei ertsstoffen vervulde aardrijk in menigte van zich geeft, schijnen de lucht nog ongezonder te maken, en op vele plaatsen is het gebrek aan goed drinkwater de voornaamste oorzaak van de ongezondheid.

»Doch de weldadige natuur heeft tegen deze ongemakken, die, zoo ze met al hunne gevolgen vrijen loop en volle uitwerking mochten hebben, voor mensch en dier onverdragelijk zouden zijn, zorgvuldig voorzien en tegenmiddelen verschaft, die ze matigen en het land bewoonbaar maken. Niet-alleen wordt het van de hitte verschroeide aardrijk door afwisselende land- en zeewinden, en 's nachts door een ongemeen sterken dauw verkoeld en bevochtigd, maar ook de menigvuldige en schrik aanjagende donderbuien, die velen mede voor dit land doet schromen en onder zijne plagen geteld worden, moet men onder de grootste weldaden der natuur tellen, want daardoor wordt het voor de bewoning geschikt gemaakt, daardoor worden de kwade dampen dagelijks verstrooid en vernietigd, daardoor de lucht verfrischt en gezuiverd.

»Het gebrek aan drinkwater wordt gedeeltelijk door de zware regens gedurende den kwaden moesson verholpen, gedeeltelijk ook vergoed door andere gezonde waterbeken, die doorgaans in de nabijheid der onreine rivieren worden aangetroffen.

»Ook is de ongezondheid op alle plaatsen niet even sterk. Dus zijn met name Indrapoera en Baros boven alle andere plaatsen op

de Westkust als ongezond berucht; Padang, Poeloe Tjinko en Atjeh [1] acht men daartegen redelijk gezond. De ongezondheid van Indrapoera wordt gedeeltelijk toegeschreven aan het drabbige water, die van Baros aan de menigte daar aanwezige kamferboomen.

„Voorts zijn de tijden ook in dit opzicht zeer onderscheiden, heerschende hier, gelijk in andere landen, somwijlen aanstekelijke ziekten, als kinderpokken, die, naar men zegt, alle zeven jaren woeden, felle brandende of bloedkoortsen die ook menschen verslinden, enz.; en het komt ons waarschijnlijk voor dat de schrijvers, die over de ongezondheid van dit land zoo hevig klagen, alsof er een gedurige pest heerschte, zulk een noodlottigen tijd moeten aangetroffen en, naar hetgeen zij eens ontmoetten, een overhaast en voorbarig oordeel over het geheele land geveld hebben.

„Dat echter de Europeanen, en onder hen de dienaren der Maatschappij te dezer kuste, aan menigvuldige ziekten onderworpen zijn en hier dikwijls in grooter getal sterven dan op andere plaatsen, zulks mag zeker wel voor een deel toegeschreven worden aan het niet zeer gezond en daarbij ongewoon klimaat; doch dat het ongeregeld leven hetwelk velen leiden de groote en naaste oorzaak daarvan is, heeft de heer Commissaris Balthasar Bort reeds voor honderd jaren aangemerkt bij zijn verbaal, aan deze regeering in den jare 1660 overgegeven." .....

Wat de inwoners des lands aangaat, deze onderscheidt van Basel [2] in twee hoofdsoorten: de berg- en strandvolken.

De bergvolkeren zijn de oude bewoners van het eiland, en „hunne oorsprong ligt in de duisternis der al-oudheid diep begraven." Deze — zegt van Basel — zijn onbeschaafd, meest heidenen, of liever zonder godsdienst; de grooten uitgezonderd, die voor Mohammedanen willen gerekend worden. Zij zijn „moorddadig, roofziek, verraderlijk, doch tevens lafhartig en bevreesd. Die gewoon zijn met hun goud naar de stranden af te komen en dit tegen andere benoodigdheden, vooral linnen, ijzer en zout, te verruilen, zijn door den omgang met de strandbewoners en vreemde handelaren wat beschaafder en handelbaarder geworden."

---

[1] Atjeh heette dus vroeger niet ongezond. Dit, in 't voorbijgaan, ter bemoediging van hen die, om de tijdelijke ongezondheid van dat land, zelfs onze geheele stelling aldaar zouden willen verlaten. Onze voorvaderen hebben die reden nooit voor Sumatra's Westkust laten gelden!

[2] Eerste hoofddeel, § 8.

Van de strandvolkeren, die vermoedelijk van verschillende volkplantingen — uit China, Siam, Java, Malakka enz. — afstammen, geeft van Basel de volgende, zeker niet te gunstige beschrijving: »Lui zijn ze en traag, lomp in hunne meeste handwerken en dagelijkschen arbeid, en zoo stijfkoppig omtrent hunne eenmaal aangenomen manieren dat zij, ook wanneer men hun de middelen aanwijst om hun werk gemakkelijker en beter te verrichten, toch van hunne oude gebruiken niet willen afgaan.

»Zij zijn wispelturig, wellustig en overdadig, verslingerd op het vrouwelijk geslacht, minnenijdig, trotsch en opgeblazen, valsch en trouweloos, moorddadig en roofziek, maar ook lafhartig en zonder onderneming. Kortom, in hunnen aard en zeden vertoonen zij een mengsel van al die grove gebreken welke de burgerlijke samenleving storen en verwoesten, en die ook voor onze beheersching verderfelijk zijn zouden, indien hunne ongeloofelijke lafhartigheid, die ten onzen opzichte hun hoofddeugd uitmaakt, de kwade uitwerkselen daarvan niet terughield. Echter heeft de Maatschappij, zoowel als de Engelsche natie, meermalen de treurigste ondervinding van hunne trouweloosheid.»....

Omtrent de ontwikkeling der bevolking, voor zoover deze met ons in aanraking kwam, is het oordeel van van Basel mede verre van gunstig [1]:

»Eene gebrekkige kennis van eenige ziekten en inlandsche hulpmiddelen daartegen; het lezen of liever zingen van eenige Maleische, met fabels en beuzelingen vervulde boeken, benevens vele bijgeloovige overleveringen en belachelijke ceremoniën, — ziedaar al hunne geleerdheid. Hun godsdienst is wel de leer van Mohammed, die zich, zooals bekend is, door het geheele Oosten verspreid heeft; doch zij zijn in de gronden daarvan slecht onderwezen, en, gelijk zij in 't geheel geen werk van eenige geleerdheid maken, zoo wordt ook de onderrichting van den godsdienst bij de kinderen, en het onderzoek bij de volwassenen verzuimd; waaruit niet-alleen groote en grove onwetendheid noodwendig geboren wordt, maar waardoor ook allerlei dwaze en bijgeloovige bijvoegsels in den godsdienst inkruipen en deze ten eenenmale verbastert. De geleerdsten onder hen kunnen den Koran in het Maleisch, weinigen in de grondtaal lezen. Hunne priesters, naar de Mohammedaansche wijze in verschillende klassen verdeeld, waaronder de voornaamsten en heiligsten zijn die

[1] Eerste hoofddeel, § 9.

het graf van den Profeet te Mekka bezocht hebben, zijn in de geleerdheid maar slechte helden, maar te bekwamer bedriegers van de schamele gemeente, die zich met allerlei belachelijke ceremoniën begoochelen en de oogen verblinden, hunne papieren met karakters beschreven voor talismans of een geheim middel tegen allerlei ongelukken en ziekten, en een deel leugens van dat slag voor heiligdommen verkoopen, ook bij kraamvrouwen en zieken den duivel verjagen, en dergelijke grollen meer.

„Voor het overige maken een duister begrip van eenig goddelijk wezen, een toekomend leven ter belooning en Mohammed's paradijs voor de Muzelmannen, waar zij witte rijst en vette hoenders eten zullen; het vieren van den djoemahat of sabbat, die op onzen vrijdag invalt, het onderhouden van de dagelijksche gebeden naar den rozenkrans, de besnijdenis, de groote vasten, bij hen poeasa genoemd, maar vooral de vrijheid van vele wijven en bijwijven te houden, het wezenlijke van hun Mohammedanen-dom uit. Van al de zedekundige lessen dezer leer hebben zij geene of onzekere denkbeelden, veel minder eenige gemoedelijke aandoening. Instede daarvan houden zij zich met allerlei heidensche, bijgeloovige ceremoniën op, die zij onder hunnen godsdienst hebben gemengd".

Omtrent de levenswijze der bevolking verhaalt van Basel ons het volgende [1]:

„Haar gewoon voedsel is rijst, die op verscheidene plaatsen zeer goed groeit, doch waarvan zij vooral niet meer plant dan zij voor haar onderhoud noodig oordeelt. De toespijs bestaat in een zout vischje, ook wel in wat inlandsche groente of moesgewas, of hoenders, al 't geen de menschen met veel zout toebereiden. Op feestdagen slachten zij een buffel, 't geen niet zonder veel ceremoniën toegaat, waarin, gelijk dat de wijze is, de priesters het grootste deel hebben. Hun gewone drank is water, sommigen onder hen lusten ook wel arak. Allen, zoo mannen als vrouwen, kauwen den ganschen dag de zoo bekende pinang en sirih. Hun grootste wellust is de amfioen of opium, die zij met tabak mengen en rooken. Hieraan zijn de meesten zoo gewoon, dat zij tot de tering vervallen, indien zij de amfioen moeten missen [2]. Hunne huizen zijn slechte hutten,

[1] Eerste Hoofddeel, § 10.

[2] In dat opzicht is de bevolking van Sumatra's Westkust dus (door den invloed der Padries?) zeker niet achteruit gegaan.

doorgaans op houten palen getimmerd, van bamboe, welke hier in menigte groeit en van groot nut is. De huizen zijn met atap of dicht gevlochten kokosbladeren bedekt. Timmerhout is er genoeg, ook zoude het hun niet aan steenen en kalk ontbreken; maar hunne luiheid verbiedt hun, betere woningen te zoeken; ja, dat gaat zoo ver dat zij, naar het zeggen van wijlen den heer commandeur Herzeele in zijne consideratiën van den 9n November 1756, hunne bouwvallige huizen niet verhelpen voordat deze boven hunne hoofden instorten.

»De kleeding is nagenoeg niet van die der Javanen te onderscheiden; de grooten hebben wel badjoes van fluweel, ook kleedjes van zijden of gouden stof, doch de gemeene man gebruikt alleen bruin, blauw, zwart of ander linnen.

»Hunne grootste pracht bestaat in een kris, met een greep van goud of soewassa, (een mengsel van goud en koper, hier zeer in waarde), ook wel met eene van hetzelfde metaal overtogen scheede, wordende de beste te Salido vervaardigd. In het voeren van een grooten zonnescherm stellen zij de uiterste staatsie; zulks wordt dan ook alleen aan de hoofden en rijksgrooten toegestaan, na uitdrukkelijk verzoek daartoe aan de koningen en, voor zoover de landen onder de Maatschappij staan, van de regeering te Padang. Om hen meer prijs op de verleende toestemming te doen stellen, wordt deze meermalen zelfs verleend door de Hooge Regeering te Batavia; het voeren van een grooten pajong is herhaaldelijk een hoofdartikel geweest in de contracten, tusschen de Maatschappij en de inlandsche vorsten gesloten.

»Hun huisraad is naarmate van 't andere, d. i. van weinig belang. Eenig grof porselein, koperen ketels, kapmessen en ander gereedschap van ijzer en staal maken het voornaamste uit; het overige weten zij uit bamboe en den zoo nuttigen klapperboom zelven te vervaardigen.

»Hunne dooden wikkelen zij in een lap wit lijnwaad, zoodat zij, door de menigte, bij hun sterven nog meer lijnwaad noodig hebben dan zij dragen bij hun leven.»

»De regeeringsvorm — zoo verhaalt van Basel ons verder [1] — is eene mengeling van het monarchale met het aristocratische. Doorgaans hebben zij een hoofd, dat hier den naam van Radja, elders

[1] Eerste Hoofddeel, § 11.

dien van Sultan, Datoe enz. voert, en verscheidene mindere regenten onder zich heeft, met welke hij in 's lands bewind moet te rade gaan.

„De plaatsen, die onder ons gebied staan, krijgen hunne regenten door benoeming van den Commandeur en Raad te Padang, die hen dan aan de Hooge Regeering voordragen, alles ingevolge de gesloten contracten. De erfopvolging blijft in de geslachten, doch is niet altijd aan het recht van erfgeboorte of 't naaste bloed gebonden. In de landen der Maatschappij wordt zij door de Hooge Regeering meermalen aan verdere bloedverwanten opgedragen, wanneer de naaste troonsopvolger onbekwaam of niet te vertrouwen is, waartoe de panglima's, panghoeloes en andere rijksgrooten nog al gemakkelijk stemmen; overigens is het op de geheele westkust bezuiden Priaman de gewoonte, dat de zusterskinderen opvolgen."

De landstreken langs de westkust, waarmede de O. I. Compagnie in betrekking stond, strekten zich, van Singkel af, zuidwaarts uit. Van het noordwaarts gelegen, onder Atjeh behoorend gebied was slechts bekend [1] dat zich daar negen goudmijnen bevonden, nl. die te Malaboeh, welke bij de Compagnie bekend was, en acht zuidwaarts daarvan gelegene: te Senagen, Tripa, Moeara Lama, Soesoeh, Laboean-Hadji, Laboean-Bangké (?), Loeboebaai (?) en Kloewat. Deze mijnen — zoo werd gezegd — leveren veel goud, dat echter „laag in toets valt" en zelden boven de 18, meestal slechts 16 karaat haalt.

Omtrent de met de Compagnie verbonden of in betrekking staande landschappen vinden wij het volgende opgeteekend: [2]

SINGKEL. De regenten dezer landstreek hebben, den 14n Maart 1672, hunne gemachtigden naar Padang gezonden om uit hunnen naam eene overeenkomst met de Compagnie aan te gaan. De gemachtigden hebben bij het toen gesloten contract de kroon van Atjeh afgezworen, en daarentegen trouw gezworen aan de Compagnie. In het jaar 1681 hebben de regenten zich bij eene ampliatie van bedoeld contract nader aan ons verbonden, en vervolgens nog nader in het jaar 1693.

Van Basel merkt hieromtrent op, dat de inwoners, ver van Padang verwijderd, weinig op het nakomen der gesloten contracten letten

---

[1] Padangsch handschrift, bl. 4.

[2] Waar niet anders is vermeld, is het hier verder medegedeelde getrokken uit het Padangsche handschrift.

en, hun grootste voordeel in den smokkelhandel vindende, dien met de Atjehers in sterke mate dreven. [1]

Het land levert kamfer en benzoë op.

De negorij Singkel lag „omtrent 12 mijlen ver opwaarts” aan de Simpang kiri; zij werd geregeerd door drie regenten, met name:

Radja Lela Setia, van het geslacht Comb;
Soera di Radja 〃 〃 〃 〃
Radja Setia 〃 〃 〃 Tjapoe.

Aan de Simpang Kanan vond men eene grootere negorij, Kikim genaamd, welke bestuurd werd door vijf regenten, met name:

Radja Indra Moelia, van het geslacht Sibaroetoh,
Radja Setia Boekti, 〃 〃 〃 Pinari,
Radja Setia Jangsor 〃 〃 〃 〃
Panghoeloe Kikim 〃 〃 〃 Perbantim,
Panghoeloe Lemos 〃 〃 〃 Boewang Manaloe.

Eerstgenoemde, Radja Indra Moelia, werd beschouwd als de hoofdregent van de geheele landstreek Singkel.

Tapoes. Deze negorij stond onder het gezag van Baros, en werd bestuurd door een regent, die van Baros gezonden werd. Zij lag „eene dagreis van het strand de rivier op”, leverde van de beste soort benzoë, doch minder goede kamfer.

Baros. Den 25n April 1668 heeft de regeering van Baros de Atjehsche kroon afgezworen en zich bij schriftelijk contract onder de bescherming der Compagnie gesteld. [2]

Weldra werd hier eene factorij opgericht, doch in 1670 werden, op de verschijning van de Atjehsche vloot, de bedienden der Compagnie verdreven. Spoedig verscheen de commandeur Pits voor Baros, ten gevolge waarvan, den 1n October 1670, de oude contracten vernieuwd werden. De onzen bouwden daarop eene nieuwe loge met twee bastions, bewapend met 8 metalen bassen.

---

[1] Eerste Hoofddeel, § 14.

[2] Volgens van Basel (Tweede Hoofddeel, § 35) vielen, in Juli 1668, bij de verdrijving der Atjehers uit Tikoe en Priaman, de vluchtende Atjehsche panglima en acht landsgrooten van Baros in handen van een onzer kruisvaartuigen. Den panglima liet men zijns weegs gaan, daar men met Atjeh niet in oorlog was; de hoofden van Baros boden aan, hunne geheele landstreek het Atjehsch juk te doen afschudden mits men hen de vrijheid schonk. Dientengevolge kwam een contract tot stand, waarbij Baros den vorst van Menangkabau als opperheer, en de Maatschappij als beschermheer erkende, en aan deze, met uitsluiting van alle anderen, den handel vergunde.

Den 5^{n} Januari 1673 werd het contract geampliëerd.

Kort daarna ontstonden er evenwel onlusten, doordien de toen mederegeerende Radja di Ilir en zijn broeder, genaamd Radja Lela Wangsa, zich tegen de Compagnie verzetten. Laatstgenoemde werd eindelijk opgevat en naar de Kaap de Goede Hoop verbannen; daarna werden, in 1679, de vroegere overeenkomsten met een nader bijvoegsel op nieuw bekrachtigd, doch zonder medewerking van Radja di Ilir, die in 1681 mede opgevat werd en in onze versterking overleed. Zijn zoon volgde hem op, doch kreeg al spoedig verschil met de regenten, zoodat hij zich verplicht zag de wijk te nemen naar Sorkam, waar hij stierf.

Radja di Oeloe kwam thans aan het bestuur, doch ook hij nam van lieverlede eene vijandige houding aan, totdat eindelijk, in 1694, zijn zoon onzen chirurgijn om het leven bracht. Toen werd hij afgezet, en uit het landschap verdreven door de hoofden, die het opperbestuur, tot dusver steeds opgedragen aan twee personen — Radja di Ilir en Radja di Oeloe — in handen stelden van Magé Radja, zoon van Radja Lela Wangsa, welke nu als Radja Baros optrad.

Volgens van Basel werd sedert de Radja bij beurten uit de familiën di Ilir en di Oeloe gekozen, en de bandhara (rijksbestuurder) uit die familie waartoe de radja niet behoorde [1].

Onze loge werd in 1732, toen de oude door een hevigen bandjir vernield was, nieuw in steen opgebouwd. [1] Hier werd een levendige handel gedreven in benzoë, welke door de Batta's werd aangebracht.

Baros werd, omstreeks 1730, bestuurd door eenen radja, eenen bandhara en vier panghoeloes, met name:

Radja Menoe-assa, als Radja Baros;
Radja Ibrahim, bandhara;
Orang kaja Balei, panghoeloe.
Maharadja moeda 〃
Radja setia moeda 〃
Marmat ajer 〃

Behalve de hoofdnegorij, welke een half uur van het strand verwijderd was, vond men twee uren stroomopwaarts nog andere dorpen, waarvan de bewoners de tusschenpersonen waren in den handel met de Batta's.

SORKAM en KOLANG, beide de opperheerschappij van Baros erkennende, leefden gedurende eene reeks van jaren in vijandschap, doch vereenigden zich in 1693.

[1] Eerste Hoofddeel, § 15.

Zij leverden eene groote hoeveelheid benzoë, doch bruiner en kleveriger dan die van Baros.

Het bestuur werd gevoerd door Radja Moeda met eenige panghoeloes.

In hoever vroeger afzonderlijke contracten met de Maatschappij gesloten zijn, blijkt niet; doch van Basel zegt dat, in 1755, de „vroegere verdragen bevestigd werden." [1]

Tapanoeli erkende mede het gezag van Radja Baros, en werd geregeerd door een Radja met eenige mindere regenten.

Volgens van Basel namen de hoofden in 1755 de Nederlandsche heerschappij aan, doch verwierpen zij deze twee jaren later, toen de Engelschen zich hier vestigden en een voordeeligen handel dreven, „zijnde deze plaats rijk aan kamfer en benzoë." Nadat, in 1760, de Engelschen door de Franschen verjaagd waren, erkenden de hoofden opnieuw „hunnen ouden en wettigen heer", en werd hier, „om een wakend oog te houden", een korporaal met eenige soldaten in garnizoen gelegd. [2]

Siboeloean werd geregeerd door eenige regenten, onder het hooger gezag van Radja Baros; deze plaats leverde eene groote hoeveelheid bruine benzoë, evenals

Bediri, dat, onder Radja Baros, door eenige panghoeloes werd bestuurd.

Pinang Soré leverde geen benzoë, maar eene groote hoeveelheid kamfer, welke, evenals de boschproducten van de overige plaatsen noordwaarts tot Baros toe, te Baros aan de markt werd gebracht.

De benedenlanden van Pinang Soré werden, onder de opperheerschappij van Radja Baros, bestuurd door eenen Radja Silagong van Toba en eenige mindere panghoeloes.

Batoe moendam. Deze negorij, een dagreis landwaarts in gelegen, werd bewoond door Maleische handelaars; zij behoorde tot het gebied van Radja Baros en werd bestuurd door Sri Magat. Verder landwaarts in lagen vijf negorijen, welke bewoond werden door Batta's van Angkola, onder gezag van eenen Hoeloebalang Prang.

Van deze landstreek (en het achterliggend gebergte) werd kamfer getrokken van inferieure hoedanigheid, alsmede was.

Onder het gezag van Radja Baros stonden verder nog:

Singkoeang,

Taboejoeng, welks groote en diepe rivier (de Silibaroe) eene uitnemende schuilplaats aanbood aan de smokkelaars;

[1] Eerste Hoofddeel, § 16.
[2] Id. § 17.

KOENKOEN en

NATAL. Nabij het strand vond men hier eene versterking, genaamd kota Malakka, waarin zich de Atjehsche handelaren ophielden. Een dagreis landwaarts in lag de negorij Lingabaja, waar de Maleische kooplieden gevestigd waren. Deze landstreek werd bestuurd door Radja Bangké, Radja Indra Soetan en Radja Moeda.

Een etmaal reizen landwaarts in liggen goudmijnen, die door het volk van Rau bearbeid werden; het meeste goud — van hoog allooi doch in middelmatige hoeveelheid — werd naar Pasaman gebracht. De landstreek leverde eene redelijke hoeveelheid goede kamfer op.

Reeds spoedig na onze vestiging ter Westkust van Sumatra schaarden de regenten zich aan de zijde der O. I. Compagnie, en in 1693 sloten zij met deze een contract. Maar Natal was en bleef ten allen tijde een schuilplaats voor den smokkelhandel, waarin de Engelschen een groot aandeel hadden totdat zij eindelijk, in 1751, op de roepstem van een paar onwettige regenten, hier werkelijk postvatten.

Zij werden in 1760 door de Franschen onder d'Estaing verdreven, en het gezag werd door dezen weder in handen gesteld van den wettigen regent Baginda Maharadja Lela, die zich opnieuw onder de heerschappij der Compagnie stelde. Deze plaatste er een boekhouder met eenige soldaten, om van haar recht tot bezit te doen blijken [1].

BATAHAN stond onder het gezag van twee regenten: den Orang Kaja Boengsoe en den Soetan Moeda. Bij contract van 1693 was deze landstreek aan de Compagnie verbonden.

Een etmaal reizens van het strand af liggen vier „rijke" goudmijnen, die door de lieden van Rau bearbeid werden. De inwoners van Batahan waren Batta's.

AJERBANGIS. In het jaar 1665 trachtte de koopman Jacob Groenewegen de Atjehers van hier te verdrijven, waarin hij echter niet slaagde. Eerst in 1687 kwamen de regenten van Ajerbangis de Compagnie uitnoodigen, zich hier te komen vestigen en stelden zij het voor de oprichting van eene logie benoodigde terrein daartoe beschikbaar. Dit aanbod werd evenwel niet aangenomen, maar zes jaren later werd een schriftelijk contract van bondgenootschap gesloten.

De inwoners hebben zich „doorgaans als trouwe onderdanen gedragen"; op hun verzoek stelde de Compagnie hier een gemachtigde aan, zijnde de zusterszoon van den hoofdregent Maharadja Indra, genaamd Radja Poetih.

[1] Van Basel, I § 19.

Toen de Engelschen zich te Natal gevestigd hadden, richtte de Compagnie in 1756 hier eene factorij op voor den handel in het uit de Bovenlanden aangevoerd goud en kamfer; doch deze handel beteekende weinig, en drie jaren later werd het kantoor weder opgeheven. Om toezicht op de sluikers te houden werden een korporaal en eenige soldaten achtergelaten.[1]

Het oude contract werd in 1755 vernieuwd[1].

De bevolking was gesteld onder een hoofdregent (Maharadja Indra) en drie mindere hoofden: Radja Ibrahim, Radja Setia Moeda en Datoe Oedana Setia. Zij leefde van landbouw en visscherij, en verder van den handel.

Sikabouw verbond zich in 1693 bij een schriftelijk contract aan de Compagnie. De voornaamste voortbrengselen van dit gebied waren peper en een weinig kamfer. Het stond onder het bestuur van twee regenten[2].

Sikilang werd bestuurd door een radja, genaamd Soetan Laoetap, en vijf panghoeloes, met name Maharadja Lela, Radja Magat, Radja Bongsoe Alam, Radja Iskander en Radja Kotatinggi. Van Sikilang tot Ajerbangis strekten zich voorheen talrijke pepertuinen uit, waarvan de vruchten te Padang ter markt werden gebracht; doch toen de Compagnie zich weinig aan den peperhandel gelegen liet liggen, zijn ze in verval geraakt. Wellicht, voegt van Basel er bij, hebben de inwoners toen hun peper aan de sluikers van Atjeh of elders verkocht[3].

Pasaman was verdeeld in twee regentschappen. Het eerste strekte zich uit langs de rivieren Moeara Pasaman, Loeboe Poetih en Moeara Tandjong; het tweede langs de Moeara Patapangan. Het eerste regentschap werd bestuurd door eenen radja, genaamd Orang Kaja Indra Moeda, en veertien panghoeloes; de namen van deze waren: Datoe besar, Maharadja Indra, Maharadja Lebeh, Radja Bongsoe, Sri Maharadja, Padoeka Radja, Datoe berbangsa di radja, Datoe Sri Naras, Soetan Laoetapi, Datoe Gampoelan, Soetan Moeda, Datoe Lela Maradja, Datoe Moeda, Datoe Sri Naras[4].

Van het andere regentschap, welks bestuur op dezelfde wijze was samengesteld, droeg de Radja den naam van Soetan di Kinali; de panghoeloes waren: Maharadja Lela, Maharadja besar, Datoe Band-

[1] Van Basel I, § 21.
[2] Id. § 22.
[3] Id. § 22.
[4] Zouden er dus twee panghoeloes van denzen naam geweest zijn?

hara, Orang Kaja besar, Datoe oembang langit, Magat moeda radja, Kandoh Maharadja, Bandhara Setia, Datoe oedana Setia, Sri padagaran, Bandhara, Setia Uwosi, Datoe radja ketim balang en Maharadja betoewa.

Drie dagreizen boven Pasaman ligt een goudrijk gebergte, vanwaar de Rauenaren het gewonnen metaal zoowel naar Pasaman als naar Sumatra's Oostkust afvoerden. Pasaman zelf leverde rotan, dammar en peper.

Tikoe. Hier werd in vroegere jaren een belangrijke handel gedreven in goud, peper, fijne stroomatten en padi; maar sedert de Atjehers en andere vreemde handelaren vandaar verdreven waren, was die handel verloopen. Reeds in 1663 zwoer Tikoe het Atjehsch gezag af, doch het bleek een onzer onstandvastigste bondgenooten te zijn.

Den 6n Januari 1665 stonden de regenten de oprichting eener factorij in hun land toe, doch reeds den 29n derzelfde maand deden zij een adsistent en twee onzer soldaten vermoorden. Ter bestraffing werd Tikoe den volgenden dag door Groenewegen verbrand. Toen, in 1666, Pau door Verspreet veroverd werd, trad Tikoe met ons in bondgenootschap, doch het werd bij herhaling weder afvallig wanneer het de kans daartoe schoon zag. Eindelijk — 1684 — werd het voor goed veroverd en werd Radja Ibrahim, de zoon van den Panglima Radja van Padang, hier tot panglima aangesteld.

Alles ging nu goed tot 1693, toen Radja Ibrahim op Nias een vaandrig en drie soldaten om het leven deed brengen en, voor bestraffing beducht, naar Atjeh vluchtte [1].

In 1701 zeide Tikoe de Compagnie weder de gehoorzaamheid op, en het duurde tot 1712 voordat het, gewapenderhand, weder tot onderwerping gedwongen werd. In het jaar 1755 werd opnieuw een contract met dit landschap gesloten [2].

Het werd geregeerd door twee hoofdregenten:

Maharadja di Radja van 't geslacht Mandaïling, en
Orangkaja Soeradja 〃 〃 Djamba;

en door vijf mindere regenten — Hakim —:

---

[1] Hij kwam in 1699 na verkregen vergiffenis te Padang terug, doch begaf zich twee jaar later naar Indrapoera, waar hij onze bezetting op een man na deed uitmoorden. Hij bleef zich daar al zwervende ophouden tot 1711, toen hij in de grootste armoede overleed.

[2] Van Basel, I § 24.

Radja Machmoed	van 't geslacht Djamba,		
Radja Indra Makota	〃	〃	〃
Bandhara Moeda	〃	〃	〃
Sri Nata	〃	〃	〃
Soetan amâs	〃	〃	〃

Onder Tikoe behoorde de landstreek MENGOPPO, »waar vijf goudmijnen zijn« [1], en welk gebied door een hoofd- en zeven mindere regenten bestuurd werd. De hoofdregent was (1730) Radja Gambiroe, van 't geslacht Simagé; van de regenten zijn ons zes bij name bekend, n.l.

Maharadja Lela,	van 't geslacht		Goegon,
Bidja Radja,	〃	〃	Djamba,
Datoe besar	〃	〃	Djamba,
Datoe Maharadja	〃	〃	Sikoembang,
Laktiou Noana	〃	〃	Goetjie,
Orangkaja itam	〃	〃	Sikoembang.

GASAN. Deze negorij, waar de inwoners zich uitsluitend met den rijstbouw en het weven van matten bezighielden, werd geregeerd door drie regenten:

Maharadja,	van 't geslacht		Tongsong,
Radja Indra Moeda	〃	〃	Pilangan,
Radja Moeda	〃	〃	Simagé.

SOENGEI LIMAU wordt »een der aangenaamste en vruchtbaarste landouwen« genoemd welke op de westkust van Sumatra te vinden waren; de ingezetenen hielden zich onledig met den landbouw, de visscherij, de veeteelt en het vlechten van stroomatten, en van den hoofdregent (Soetan Manghoesi, van 't geslacht Balimbiang) en zijne voorouders wordt getuigd dat zij »altoos aan de E. Compagnie getrouw gebleven en overzulks een exempel geworden« waren.

Deze landstreek was in drie deelen verdeeld, waarvan een door genoemden hoofdregent, de beide andere door Radja Lela Paloewan van 't geslacht Kota, en Maharadja Sri Doewa van 't geslacht Sikoembang bestuurd werden. Onder deze drie hoofden waren nog 12 mindere regenten, die aan het hoofd stonden van de verschillende negorijen.

MANGOEN of NARAS was reeds sedert 1682 met de O. I. Compagnie verbonden, doch in het jaar 1701 spanden zijne regenten, en vooral de hoofdregent Soetan Padang Mangies, met Priaman,

[1] Van Basel, I § 24.

Tikoe, Oelakan, Kota tengah enz. samen en deden zij de vestiging der Compagnie te Priaman, nadat de bezetting daaruit verdreven was, in brand steken.

Eerst in 1712 kwam het thans besproken landschap weder in onderwerping; de zoon van genoemden hoofdregent, Radja Ibrahim, kwam toen in zijne plaats. De vier overige regenten waren in 1730: Bandhara, Radja Goemantrie, Radja Knaijen en Datoe handja Paloewan.

De artikelen van uitvoer bestonden uit rijst, vee en stroomatten.

PRIAMAN. Toen (in het begin der 17e eeuw?) het strandgebied van Menangkabau aan den Sultan van Atjeh was afgestaan, plaatste deze een panglima aan het hoofd van het district Priaman. Deze panglima deed de hoofdpanghoeloes van de V, IX, VII en VIII kota's te Priaman samenkomen en stelde hen tot zijne raadslieden aan, zoodat Priaman, dat vrooger door 4 panghoeloes bestuurd werd, sedert 12 panghoeloes aan zijn hoofd zag.

In 1664 trad de O. I. Compagnie in de plaats van Atjeh, en werd de Atjehsche panglima vervangen door een panglima der Compagnie, „den onvolprezen Radja di Ilir", die het land „tot groot voordeel en reputatie der Compagnie" regeerde.

Achtervolgend werden, in 1664, 1666, 1671 en 1678 contracten met de Compagnie gesloten. De factorij, hier opgericht, werd echter in 1679, toen tengevolge van binnenlandsche onlusten de handel stilstond, weder opgeheven.

Den 17n Maart 1682 werd een nieuw verbond aangegaan, dat den 20n Juni 1684 nader bevestigd werd; in de maand December van dit jaar werd te Priaman weder eene verschansing opgericht, welke met 2 metalen stukjes kanon en 2 metalen bassen bewapend en door een resident en 18 soldaten bezet werd.

Maar „deze wispelturige natie kon zich met geen minnelijk bondgenootschap tevreden houden, en moest naar allen schijn met harde sporen bereden worden": in 1686 riep zij „op eene zeer trouwelooze wijze" de Engelschen binnen, maar het volgend jaar werd zij door de wapenen ten onder gebracht. Zij moesten zich nu wel stil en rustig houden tot het jaar 1702, toen zij van de gelegenheid gebruik maakten om de geheele bezetting te verjagen. De luitenant Kerkhoven, in 1705 naar Priaman afgevaardigd om over de oprichting eener nieuwe versterking te spreken, werd met geweld van wapenen afgewezen. In 1712 werd de plaats echter door de Compagnie veroverd en hier de schans Vredenburg opgeworpen, die de

bevolking sedert in bedwang hield. Zij was in 1760 nog met vijf man bezet [1]. In 1755 werden de oude verbonden vernieuwd.

Het landschap Priaman wordt genoemd »eene schoone, groote, vlakke landouwe«, welke rijst en vee voortbrengt, terwijl de inwoners verder leefden van mattenvlechten, visschen en handeldrijven met de bergbewoners. In 1682 heette Priaman de »spijskamer« van Padang, aangezien vandaar al de benoodigde rijst gehaald werd.

Het inlandsch bestuur bestond in 1730 uit een hoofd- en 12 mindere panghoeloes; volgens van Basel in 1760 uit twee hoofdregenten en tien minderen.

Wij vinden als hoofden omstreeks 1730 opgegeven:

Eerste hoofdregent:	Radja Ibrahim,	van 't geslacht		Loesong,
Tweede 〃	Maharadja moeda	〃	〃	Melajoe,
Panghoeloes:	Orangkaja Sirkamar moeda	〃	〃	〃
	Orangkaja toewah	〃	〃	〃
	Radja di Ilir	〃	〃	〃
	Datoe besar	〃	〃	〃
	Baginda Ratoe	〃	〃	〃
	Samporna alam	〃	〃	〃
	Radja Dewa	〃	〃	Kota,
	Radja Bajampoe	〃	〃	Tjieniago,
	Radja Setia Paloewan	〃	〃	Melajoe,
	Radja Tnigee (Tjieniago?)	〃	〃	Djamba, en
	Marah Djati	〃	〃	Melajoe.

Een halve dagreis boven Priaman liggen de VII kota's, welker inwoners hun overvloed van rijst en vee naar Priaman brachten en hier tegen zout en lijnwaden inruilden. De regenten der VII kota's verbonden zich in 1682 het eerst met de Compagnie; zij vielen haar in 1701 af, doch vernieuwden het oude contract in 1712, na de verovering van Priaman. In 1730 werd deze landstreek geregeerd door een hoofdregent (Radja Makota) en zeven panghoeloes: Radja Indra Wangsa, Radja Itam, Radja Goey Mojang, Radja Indra Paloewan, Soetan Makota, Maharadja di Loear en Sri Indra Makota.

Soensolk, dat min of meer in de lotgevallen der omliggende streken deelde, stond in 1730 onder drie regenten van 't geslacht Melajoe: Orang kaja besar, Maharadja Nadoe en Sri Maharadja; in 1760

[1] Van Basel, I § 26.

schijnt het een hoofdregent en 5 mindere regenten te hebben gehad [1].

Oelakan. Dit landschap stond reeds sedert het jaar 1666 met de Compagnie in verbond, maar, gelijk de meeste, bleek ook deze streek weinig standvastig in zijne trouw. In 1682 en in 1712 werden opnieuw tractaten gesloten, en in 1755 werden de oude overeenkomsten ook hier vernieuwd [1].

De hoofdnegorij Kota Pandjang lag nabij het strand. Daar hield Radja Djohan zich op tusschen 1704 en 1712, toen hij zich wederrechtelijk van het gezag meester gemaakt en de wettige regenten verdreven had en, niets van de Compagnie willende weten, openlijk handel met de Atjehers dreef.

De handel bepaalde zich hier tot rijst en vee, welke uit de VIII en IX Kota's werden afgevoerd.

Het bestuur was toevertrouwd aan een hoofdregent (Radja Bandhara) en tien panghoeloes: Radja Solejman, Radja Makota, Radja Malapa, Radja di Oeloe, Padoeka Magé, Datoe Bongsoe, Datoe Maharadja, Datoe Maha Kaja, Datoe Radja Magé en Datoe Makota Maharadja.

Tapakis. Dit landschap, waar uitsluitend landbouw gedreven werd, stond onder het oppergezag van Oelakan en werd geregeerd door twee panghoeloes:

Radja Setia Wangsa van het geslacht Melajoe en
Orang Kaja Moelia " " " Simagé.

Aangezien de vijand in 1712 zich hier het meest versterkt had, werd in dat jaar de plaats door de wapenen der Compagnie veroverd en geheel geraseerd.

De beneden-VIII en IX kota's strekten zich binnenslands uit: de beneden-VIII kota's een uur boven Tapakis, de beneden-IX kota's eenige uren boven Oelakan. Deze landschappen onttrokken zich in 1666 aan het gezag van Atjeh en stelden zich tegelijkertijd onder de bescherming van de Compagnie; zij werden deze spoedig ontrouw, doch sloten in 1682 een nieuw contract.

De beneden-VIII kota's werden bestuurd door drie hoofdregenten, in 1730: Marah Alam, Orang Kaja Maharadja en Soetan Maharadja Lela; bovendien was er nog een groot aantal mindere regenten, die met het opzicht over de verschillende negorijen waren belast.

Van de beneden-IX kota's vinden wij dezelfde bestuursinrichting gemeld; de drie hoofdregenten waren daar:

[1] Van Basel, I § 27.

Orang Kaja besar van het geslacht Sikoembang,
Maharadja Lela 〃 〃 〃 Djamba, en
Radja Lela Garang 〃 〃 〃 Mandaïling.

De boven-VIII en IX kota's waren met de Compagnie niet in bondgenootschap; landbouw, handel en veeteelt waren hier de bronnen van bestaan.

De boven-VIII kota's strekten zich — ten noorden van het meer van Singkaraq — uit van Soempoer tot Batipoe, welke laatste plaats de hoofdnegorij was. Het bestuur van Batipoe werd gevoerd door zeven opperregenten, waaronder een hoofd: Datoe Bandhara Pandjang (hoofd), Datoe Sri Naras, Maharadja di radja, Orangkaja Maharadja, Maharadja Lela, Datoe Radja api, Datoe toewan Brokan. De VIII Kota's werden bestuurd door 7 panghoeloes, onder het hooger gezag van Batipoe. Zij bestonden uit de negorijen: Soempoer, Boenga Tandjoeng, Malala, Pitalah, Goenoeng Radja, Saboe, Tandjong Beroelaq en Andalas.

De boven-IX kota's lagen ten N. van Batipoe, met Goenoeng als hoofdnegorij. Hier had men negen opperregenten: Datoe Pamontjak, Datoe Toewali en Datoe Bandhara, als hoofden te Goenoeng wonende; Datoe Tongoe te Paninggahan, Sri Magat te Kota Lawas, Maharadja Lela te Djauh, Datoe Gadang te Tambangan, Radja nan betoeah te Ajer Anget en Bandhara te Pandej Sikat. De IX Kota's waren: Goenoeng, Paningahan, Djauh, Tambangan, Kota Lawas, Panjalajan, Ajer Anget, Pandej Sikat en Singgalang.

Moeara Aneh verbond zich in 1666 met de Compagnie, en op verzoek van den regent werd er het volgende jaar een koophuisje opgericht, om te zien welke handel hier zou kunnen worden gedreven; doch toen men daarvan geene vruchten plukte, werd de proef nog voor het einde des jaars weder gestaakt.

De panghoeloe van deze kleine negorij, uit 18 à 20 huisjes bestaande, heette Radja Mohammed, uit 't geslacht Djamba.

Kota tengah. In het jaar 1663 ondernam de koopman Groenewegen den eersten handel met de ingezetenen dezer landstreek, die de onzen wel genegen bleken te zijn; Groenewegen sloot diensvolgens in 1664 eene mondelinge overeenkomst, welke, op verzoek der regenten, het volgende jaar in schrift werd gesteld. Maar in 1666, toen genoemde koopman overleden was, verbraken zij het gesloten contract op »trouwelooze« wijze, en werd de logie der Compagnie »gespolieerd en in de asch gelegd.«

Aldus zegt het Padangsch handschrift. Maar van Basel [1] stelt de houding der bevolking van Kota tengah in een vrij wat gunstiger daglicht. Volgens hem overleed Groenewegen den 1n December 1665, en maakten de Atjehers van de gelegenheid gebruik om onze bondgenooten tot afval op te hitsen; zij brachten het ook bij de veranderlijke Kota-tengahers zoover, dat zij op onze logie aanvielen maar mannelijk afgeslagen werden.

Aanleiding tot de „veranderlijkheid" of „trouweloosheid" van Kota tengah gaf echter minder de invloed der Atjehers dan „de schendige winzucht van de bevelhebbers onzer kruisvaartuigen, een gebrek, waarbij de Maatschappij ook in latere tijden merkelijk nadeel geleden heeft en waartegen niet genoeg gewaakt kan worden. Twee daarvan hadden hun werk gemaakt om niet-alleen inlandsche vaartuigen, die van behoorlijke passen voorzien waren, te berooven, maar zich zelfs verstout om de bevolking van Ajerbangis, die ons nimmer beleedigd had, gewapenderhand aan te tasten, en verscheidene inlanders, *waaronder twee zonen van den Orang Kaja van Kota tengah*, en anderen die te Padang thuishoorden, om hals te brengen. Men zond wel de schippers dier vaartuigen geboeid naar Batavia, maar door diergelijke misbruiken waren de gemoederen zoodanig vervreemd, dat de geheele koophandel stil stond, en de Padangers, genoegzaam de eenigsten die de Maatschappij getrouw bleven, door de vereenigde macht van Atjeh en Pau bijna tot het uiterste gebracht werden" .....

Waarlijk geen wonder dat Kota tengah ons, bij dergelijke behandeling, de vriendschap opzeî!

De opperkoopman Abraham Verspreet, die den 1n September 1666 met 300 Europeesche en 200 inlandsche soldaten [2] te Padang aankwam, herstelde, door de verovering van Pau (16 September) op zoo krachtige wijze het ontzag voor onze wapenen, dat verschillende landstreken, waaronder Kota tengah, zich haastten opnieuw een verbond met de Compagnie te sluiten.

Dit duurde echter niet langer dan tot Maart 1670, toen Kota tengah „een nieuw blijk van den ontrouwen aard der Sumatranen" gaf door „het juk van gehoorzaamheid van de schouders te schudden" [3].

---

[1] Tweede Hoofddeel § 31.

[2] 300 Europeanen onder den kapitein Christiaan Poolman, 100 Boegineezen onder Radja Palakka en 100 Amboneezen onder kapitein Jonker; te samen 500 man, verdeeld over de 5 jachten *Vlieland*, *Uilenburg*, *Jonker*, *Kabeljauw* en *Ulpendam*.

[3] Van Basel, II § 37.

Volgens van Basel waren de inwoners daartoe opgeruid door "een hoop van oproerige Pau-ers en Atjehers"; het Padangsche handschrift meldt dat "met toedoen van den ouden verdreven gouverneur Sri Radja Hoeloebalang nieuwe vexatiën" plaats hadden, "die door geweldige actiën opgevolgd werden, zonder dat de nieuw aangestelde Gouverneur Anachoda Poetih de bevolking daarin kon weerhouden."

Om zich aan het dreigend gevaar te onttrekken, moesten de Hollanders hier "bedektelijk met zak en pak opbreken", waarna, zegt van Basel, de bevolking des anderen daags "zelfs de stoutheid hadden van onze logie in de asch te leggen".

De commandeur Jacob Joriszoon Pits herstelde echter "weldra het gekrenkte ontzag". In allerijl waren 250 soldaten van Batavia gezonden, en met deze macht "begaf hij zich ter scheep naar Kotatengah, terwijl de trouw gebleven bondgenooten van den landkant naderden. En men viel de vijandelijke werken den 27n Juli zoo hevig aan, dat alles binnen zeer korten tijd, en bijna zonder verlies, vermeesterd en verbrand was" [1].

De bewoners van Kotatengah zwierven nu als ballingen rond, zonder vaste woonplaats; "maar op de krachtige vertoogen van den Keizer van Menangkabau nam men hen weder in genade aan" en den 8n September 1671 werd een nieuw verbond gesloten [2].

Ook dit verbond hield niet lang stand, vooral tengevolge van de omstandigheid, dat men het gezag van den Padangschen panglima over de strandplaatsen te Kotatengah niet wenschte te erkennen. Herhaaldelijk hadden daardoor vijandelijkheden plaats, die pas een einde namen toen, in 1705, de Hooge regeering bepaalde dat "al de volkeren op de Westkust" door hunne eigen regenten, zonder eenige opperhoofdigheid van Padang te erkennen, zouden worden bestuurd, en zij de volle bevoegdheid zouden bezitten om zich wegens hunne geschillen rechtstreeks tot den gezaghebber der Compagnie op de kust te vervoegen.

Na deze regeling was Kotatengah tevreden; de bewoners toonden zich in den vervolge steeds trouwe bondgenooten, en ondersteunden, in 1712, de Compagnie met wapenen en volk.

In 1755 werden de oude contracten vernieuwd [3].

De landstreek, die slechts schaars bevolkt was, leverde planken en ander houtwerk, rotan en padi uit. Onderhoorig aan Kotatengah

[1] Van Basel, II § 37.
[2] Id § 38.
[3] Id. § 38.

was het negorijtje Kasan, dat aan den noordelijken arm der Moeara-djamba gelegen was. De zuidelijke tak van deze rivier stortte zich in de rivier van Pandjalinan uit.

Aan deze laatste rivier lag de groote negorij van Kotatengah, met nog zes kleine dorpen: Kota Pandjang, Kota toea, Tandjong Auer, Boengapassan, Batang Koebang en Loeboe bintoeran.

Het bestuur werd gevormd door tien regenten:

Orang Kaja Maharadja,	van	't geslacht	Baleimasiang,
Maharadja Indra	"	"	"
Maharadja besar	"	"	"
Maharadja Lela	"	"	Tongsong,
Padoeka Maharadja	"	"	Sikoembang,
Radja di ilir	"	"	Tjieniago,
Sri Naras	"	"	"
Datoe moelia	"	"	Tongsong,
Negri besar	"	"	Tjieniago en
Lela wangsa	"	"	Melajoe.

Het bovengenoemde landschap Kasan werd bestuurd door vier panghoeloes:

Radja Indra Lela	van	't geslacht	Sikoembang,
Prang Atjeh	"	"	Melajoe,
Datoe Moeda	"	"	Tongsong en
Soetan Timor	"	"	Baleimasiang.

Oedjang Karang. Dit landschap, welks inwoners van landbouw en visscherij leefden, werd bestuurd door zes regenten, met name:

Datoe Baginda Taïb	van	't geslacht	Kota,
Tjaja Negri	"	"	Baleimasiang,
Maharadja datoe	"	"	Melajoe,
Soenggoh Maharadja	"	"	Baleimasiang,
Radja Panda porlan	"	"	Goetjie en
Datoe Moeda	"	"	Melajoe.

In dit landschap was Manggalé de eenige negorij van beteekenis; omtrent 2 uren gaans landwaarts in lag verder eene kleine kampong Kaloemboeq.

Padang. Omtrent onze vestiging ter hoofdplaats van Sumatra's Westkust bevat het Padangsch handschrift tal van belangrijke bijzonderheden, waaraan wij het volgende ontleenen.

In het jaar 1660, toen de Nederlandsche hoofdresidentie nog in Atjeh was, werd de commissaris Balthasar Bort, die op zijne reis

derwaarts Padang aandeed, door den Atjehschen panglima hier aangezocht om handel te drijven. Bort besloot dientengevolge tot het nemen van eene proef voorloopig den koopman Jakob de Kouter benevens een adsistent en vier matrozen te Padang achter te laten en hen in een geleend huisje te doen wonen; hij beloofde daarbij, in den vervolge eene behoorlijke logie te zullen oprichten.

Maar toen de koopman Groenewegen het volgend jaar van Atjeh terugkwam, vond hij wel een klein gebouwtje voor de onzen beschikbaar gesteld, doch de inwoners wilden niet toelaten dat er een grooter koophuis van planken door de Compagnie werd opgericht. Groenewegen vertrok daarop naar Salido.

Het duurde evenwel niet lang, of de ondragelijke vexatiën van den Atjehschen panglima maakten de bevolking zoo afkeerig van het gezag dezer natie, dat de regenten samenspanden om middelen te beramen om daaraan te ontkomen. Zij spraken daarover met Groenewegen, en gingen met dezen een geheim verdrag aan; daarna zonden zij in 1663 een hunner, den Orang Kaja Ketjil, naar Batavia, om van de Hooge Regeering bijstand te verzoeken tot verdrijving der Atjehers, onder aanbod dat de Compagnie vrijelijk handel te Padang zoude mogen drijven. Deze afgezant kwam nog hetzelfde jaar zeer vergenoegd terug; alle gezamenlijke regenten hadden overigens nog eene nadere geheime samenkomst op Poeloe Pisang, waarbij zij alles zeer rijpelijk overwogen om tot de uitvoering der beraamde plannen te geraken. Zij verzochten Groenewegen, te Padang eene factorij op te richten, waaraan in het jaar 1665 gevolg gegeven werd.

Van Basel[1] verhaalt ons dat Groenewegen in April 1662 te Batavia kwam, van meest alle hoofdplaatsen der Westkust gezanten medebrengende. Hierop werd de laatste hand gelegd aan de voorgenomen afwerping van het Atjehsche juk, en met de gezanten een verbond aangegaan, waarbij de volkeren der Westkust zich ten eeuwigen dage onder de bescherming der Compagnie stelden, en deze hen tegen alle vijanden ter zee zouden beschermen. Aan de Compagnie werd daarbij het monopolie van den handel toegekend. Met de geteekende overeenkomsten vertrok Groenewegen in Juli naar de Westkust, maar bij zijne aankomst vond hij de grooten alom overhoop en elkander wantrouwende, daar niemand de eerste wilde zijn om den afval van Atjeh te proclameeren. Groenewegen vond het daarom geraden, de contracten nog wat bij zich te houden en zich tot het

[1] Tweede Hoofddeel, § 29.

drijven van handel — inzameling van peper en goud, in ruil tegen lijnwaden — te bepalen.

In 1664 besloot de Hooge Regeering, een schip met drie jachten, waarop 300 soldaten ingescheept werden, onder den commandeur Jacob Couw, naar de Westkust te zenden. In October 1664 kwam hij te Indrapoera aan, waar de Sultan zeer genegen bevonden werd een verdrag te sluiten, en Couw verdreef vervolgens zonder belangrijken tegenstand de Atjehers van Salido, Padang, Tikoe en Priaman. Met de volken van deze landstreken, even als met die van Pau en Bajang sloot hij verdragen; hij bepaalde dat de Compagnie vaste kantoren zou bezitten te Tikoe, Padang, Priaman en Poeloe Tjinko, en liet op deze plaatsen eene macht van 100 soldaten en vijf kruisvaartuigen achter. Hij keerde daarop naar Batavia terug, spoedig gevolgd door twee jachten en twee fluiten, die eene aanzienlijke hoeveelheid peper, goud, benzoë en kamfer aanbrachten.

De bevolking van Padang is, ook in de moeilijkste omstandigheden, steeds een trouwe bondgenoot der Compagnie geweest.

Het hoofdkantoor van deze was aanvankelijk op Poeloe Tjinko gevestigd. Maar na den strijd, in 1666 tegen Pau gevoerd, werd het volgende jaar, met toestemming der Hooge Regeering, de zetel van het Nederlandsch gezag ter Westkust door den koopman Jacob Joriszoon Pits naar Padang overgebracht.

Al spoedig begon de Compagnie hier een groot steenen huis met pakhuizen op te trekken; maar toen de gebouwen tot aan het dak toe voltooid waren, brandden zij den 5n Augustus 1669 af tengevolge van "de onvoorzichtigheid van den garnizoensboekhouder van Marken, die in zijne kamer een looden lampje neergezet had dat den zolder in brand stak".

De Compagnie leed daardoor, wat hare koopmanschappen betrof, eene schade van "66 pakken katoen, 12 pakken parcallen, een deel rijst, 10 vaten spek en vleesch, 4 leggers arak en andere snuisterijen meer", welke daags te voren aangebracht en in de nieuwe pakhuizen geborgen waren.

In 1670 werd onze vestiging door de bevolking van Pau en door de Atjehers zoodanig benauwd en ingesloten, dat "niemand een voet daarbuiten durfde te zetten"; maar weldra was de vijand verdreven, en den 19n November van genoemd jaar werd de eerste steen gelegd van een nieuw groot woonhuis; tot meerdere veiligheid werd de omwalling van vier bastions voorzien, en in 1673 was alles voltooid.

Ten einde de volkeren der Westkust des te gemakkelijker aan ons te verbinden had Verspreet in 1666, toen hij met verscheidene hunner overeenkomsten had aangegaan, een »staatkundig middel« toegepast. Hij gaf aan den Keizer van Menangkabau, die weleer opperheerscher van de kust geweest maar door de Atjehers daarvan ontzet was, »kwanswijs den naam« van Koning over onze bondgenooten, mits hij de met hen reeds gesloten verbonden als wettig erkende, en ons hoofd te Padang als zijn eersten panglima of stedehouder aanstelde. Op dezen voet waren alle oude verdragen opgemaakt [1].

Het monopolie der Compagnie werd al spoedig bedreigd door de vrije handelaars, die onder den dekmantel van eene zoutlading, waarvan de handel vrij was, lijnwaden invoerden. Hieronder »muntten inzonderheid de Chineesen uit«; de Padangsche bedienden verheugden zich daarom, dat de prijs van het zout tot 20 rijksdaalders het last gedaald was; en »om hun den handel nog onsmakelijker te maken, droegen de Padangsche regenten in Augustus 1671 ons het recht op om tien ten honderd voor inkomende rechten te heffen, gelijk ten tijde der Atjehsche regeering altijd geschied was.« [2]

De vesting der Compagnie lag een kwart mijl opwaarts van het strand, aan de Padang-rivier; omtrent een halve mijl hoogerop lag de hoofdnegorij Padang, waaronder nog 9 kleine maar goed bevolkte negorijtjes behoorden.

De Compagnie had aanvankelijk geen ander eigen grond dan die terreinen waarop de vesting, het slavenkwartier, de smidswinkel, het kerkhof, de stal, de Maleische kerk en het wees- of armhuis stonden. (Laatstgenoemd gebouw was, als niet meer benoodigd, in 1730 reeds afgebroken). Bij die terreinen werd in 1682 door den commandeur Johan van Leene, voor de som van 300 rijksdaalders, het stuk land dat »thans de Compagnies-tuin is« aangekocht van den Panglima Radja »gelijk alles toen uit handen van dien Gouverneur moest gebroken worden«.

Maar — zoo verhaalt onze geschiedschrijver van 1730 — dit

[1] Van Basel, II § 33. De Orang Kaja Ketjil van Padang bewees ons in 1666 »zonderlinge getrouwheid en goede diensten« en werd, tot belooning, door Verspreet benoemd »tot Gouverneur van Padang en onderhoorige landen en plaatsen«, en door »den Koning van Menangkabau gehonoreerd met den titel van panglima«. De Hooge regeering bevestigde hem den 18 Aug. 1667 in deze qualiteiten en legde hem eenige inkomsten toe ($\frac{1}{13}$ deel van alle bij de Compagnie te ontvangen peper). Zie De Stuers, Vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra I, bl. 9.

[2] Van Basel II § 38.

laatste was toch wel wat aanstootelijk, en nadat gemelde commandeur herhaaldelijk met den panglima had geconfereerd, werd eindelijk, den 13n Februari 1685, bepaald dat de Compagnie het stuk land waarop hare vesting gebouwd was, tot aan de rivier, voortaan in vollen eigendom zoude bezitten, met recht van het te verkoopen of te laten bewonen door wien zij wilde. De bewoners van dat land, zoomede alle vreemdelingen te Padang, zouden onder de jurisdictie van de Compagnie staan.

Voorts werd bepaald dat een aan de overzijde der Padangrivier (zuidkant) gelegen stuk grond niet mocht worden verkocht, bebouwd of bewoond, dan met toestemming vanwege de Compagnie.

Voor een en ander werden den Panglima eenige "geschenkjes" vereerd, bestaande uit acht stukken lijnwaad ter waarde van cc. 40 rijksdaalders.

Een klapperbosch, noordoostwaarts van het bovenbedoeld Compagniesterrein gelegen, werd later door van Leene gekocht voor 300 rijksdaalders en door dezen weder verkocht voor het dubbele dier som en eene — later afgeschafte — recognitie van 100 rijksdaalders per jaar, aan den inlandschen krankbezoeker Anthonij Gillisz en den mardijker Anthonij de Costa; beide kregen met dezen koop het recht van *soerie* "tijfferen" en van azijnmaken, en het monopolie van den verkoop der versche soerie, mits "niet ge-obat of met sterke kruiden vermengd."

Bij resolutie van 5 Februari 1685 (?) werd bepaald, dat de terreinen der Compagnie konden worden verkocht "aan de bewoners en andere ingezetenen van Padang" voor een rijksdaalder de vierkante roede, onder voorwaarde dat, bij wederverkoop, de Compagnie steeds 5 pCt.'s Heeren-gerechtigheid zou genieten. "Ten einde in dit melancholieke, sobere en ongezonde gewest eenige uitvlucht te kunnen hebben" stond de Commandeur nog verschillende gedeelten grond af, nadat het terrein door hem in een park was herschapen.

De oppervlakte van deze stukken grond was nog al belangrijk: een was 64 roeden diep en 30 roeden breed; een was een driehoek, waarvan de zijden 14, 32 en 36 roeden lang waren, en het derde, "zijnde het erf waarop het graf der huisvrouw zaliger" van den Commandeur gebouwd is, was 15 roeden lang en 7 roeden breed.

Padang werd geregeerd door een panglima of gouverneur, een rijksbestierder onder den titel van Datoe Bandhara en elf panghoeloes of regenten. In 1730 waren zij:

Soetan Amas	uit	het	geslacht	Pangoesalé,	panglima,
Radja Gandam	〃	〃	〃	〃	bandhara,
Radja di Padang	〃	〃	〃	Djamba,	panghoeloe,
Radja di Ilir	〃	〃	〃	〃	〃
Radja Jalheer (?)	〃	〃	〃	〃	〃
Maharadja Lela	〃	〃	〃	〃	〃
Maharadja Indra	〃	〃	〃	〃	〃
Magé Setia Radja	〃	〃	〃	〃	〃
Datoe Kaja	〃	〃	〃	〃	〃
Radja Boedjang	〃	〃	〃	〃	〃
Malim Kaja	〃	〃	〃	〃	〃
Anachoda Setia	〃	〃	〃	〃	〃
Simara Pangkat	〃	〃	〃	〃	〃

De Compagnie had te Padang krachtens de tractaten eene onbetwiste opperheerschappij, en genoot omstreeks 1730 in- en uitvoerrechten op den volgenden voet:

Invoerrechten:

Een baar (330 katti's) peper	¾	rijksdaalder
Een tail (41,1197 gram) goud	¼	〃
Honderd baren peper, per vaartuig aangebracht	5	pCt.
Een baar katoen	¾	rijksdaalder
Een corgie (20 stuks) stroomatten	½	〃
Klapperolie, per tail-waarde	½	〃
Een katti kamfer	1	〃
Zoutvaartuigen, per scheepsvadem	16	〃
Slaven en slavinnen van Nias, met inlandsche vaartuigen aangebracht	1½	〃

Uitvoerrechten:

Een kojang zout	1	〃

De Compagnie betaalde voor elke tail-waarde welke in de pakhuizen omgezet werd ¼, voor elke baar peper die uitgevoerd werd ¾ rijksdaalder.

Pau. Het landschap van dezen naam, omstreeks vier mijlen ten N. van Padang liggende, bestond uit 10 negorijen: Lambong Boekit, Kampong pinang, Kota Baroe, Kota Pandjang, Kaloemboeq, Pau, Koerandji, Loeboe Kilangan, Doekoe en Silimou-limou.

Al deze negorijen lagen op eenigen afstand van elkander, zoodat zij gezamenlijk een groot oppervlak besloegen. Zij leverden enkel rijst uit, maar ontleenden haar groot gewicht aan de omstandigheid

laatste was toch wel wat aanstootelijk, en nadat gemelde commandeur herhaaldelijk met den panglima had geconfereerd, werd eindelijk, den 13n Februari 1685, bepaald dat de Compagnie het stuk land waarop hare vesting gebouwd was, tot aan de rivier, voortaan in vollen eigendom zoude bezitten, met recht van het te verkoopen of te laten bewonen door wien zij wilde. De bewoners van dat land, zoomede alle vreemdelingen te Padang, zouden onder de jurisdictie van de Compagnie staan.

Voorts werd bepaald dat een aan de overzijde der Padangrivier (zuidkant) gelegen stuk grond niet mocht worden verkocht, bebouwd of bewoond, dan met toestemming vanwege de Compagnie.

Voor een en ander werden den Panglima eenige "geschenkjes" vereerd, bestaande uit acht stukken lijnwaad ter waarde van co. 40 rijksdaalders.

Een klapperbosch, noordoostwaarts van het bovenbedoeld Compagniesterrein gelegen, werd later door van Leene gekocht voor 300 rijksdaalders en door dezen weder verkocht voor het dubbele dier som en eene — later afgeschafte — recognitie van 100 rijksdaalders per jaar, aan den inlandschen krankbezoeker Anthonij Gillisz en den mardijker Anthonij de Costa; beide kregen met dezen koop het recht van *soerie* "tijfferen" en van azijnmaken, en het monopolie van den verkoop der versche soerie, mits "niet ge-obat of met sterke kruiden vermengd."

Bij resolutie van 5 Februari 1685 (?) werd bepaald, dat de terreinen der Compagnie konden worden verkocht "aan de bewoners en andere ingezetenen van Padang" voor een rijksdaalder de vierkante roede, onder voorwaarde dat, bij wederverkoop, de Compagnie steeds 5 pCt.'s Heeren-gerechtigheid zou genieten. "Ten einde in dit melancholieke, sobere en ongezonde gewest eenige uitvlucht te kunnen hebben" stond de Commandeur nog verschillende gedeelten grond af, nadat het terrein door hem in een park was herschapen.

De oppervlakte van deze stukken grond was nog al belangrijk: een was 64 roeden diep en 30 roeden breed; een was een driehoek, waarvan de zijden 14, 32 en 36 roeden lang waren, en het derde, "zijnde het erf waarop het graf der huisvrouw zaliger" van den Commandeur gebouwd is, was 15 roeden lang en 7 roeden breed.

Padang werd geregeerd door een panglima of gouverneur, een rijksbestierder onder den titel van Datoe Bandhara en elf panghoeloes of regenten. In 1730 waren zij:

Soetan Amas	uit het	geslacht	Pangoesalé,	panglima,
Radja Gandam	〃 〃	〃	〃	bandhara,
Radja di Padang	〃 〃	〃	Djamba,	panghoeloe,
Radja di Ilir	〃 〃	〃	〃	〃
Radja Jalheer (?)	〃 〃	〃	〃	〃
Maharadja Lela	〃 〃	〃	〃	〃
Maharadja Indra	〃 〃	〃	〃	〃
Magé Setia Radja	〃 〃	〃	〃	〃
Datoe Kaja	〃 〃	〃	〃	〃
Radja Boedjang	〃 〃	〃	〃	〃
Malim Kaja	〃 〃	〃	〃	〃
Anachoda Setia	〃 〃	〃	〃	〃
Simara Pangkat	〃 〃	〃	〃	〃

De Compagnie had te Padang krachtens de tractaten eene onbetwiste opperheerschappij, en genoot omstreeks 1730 in- en uitvoerrechten op den volgenden voet:

Invoerrechten:

Een baar (330 katti's) peper	¾ rijksdaalder
Een tail (41,1197 gram) goud	¼ 〃
Honderd baren peper, per vaartuig aangebracht	5 pCt.
Een baar katoen	¾ rijksdaalder
Een corgie (20 stuks) stroomatten	¼ 〃
Klapperolie, per tail-waarde	¼ 〃
Een katti kamfer	1 〃
Zoutvaartuigen, per scheepsvadem	16 〃
Slaven en slavinnen van Nias, met inlandsche vaartuigen aangebracht	1¼ 〃

Uitvoerrechten:

Een kojang zout	1 〃

De Compagnie betaalde voor elke tail-waarde welke in de pakhuizen omgezet werd ¼, voor elke baar peper die uitgevoerd werd ¾ rijksdaalder.

Pau. Het landschap van dezen naam, omstreeks vier mijlen ten N. van Padang liggende, bestond uit 10 negorijen: Lambong Boekit, Kampong pinang, Kota Baroe, Kota Pandjang, Kaloemboeq, Pau, Koerandji, Loeboe Kilangan, Doekoe en Silimou-limou.

Al deze negorijen lagen op eenigen afstand van elkander, zoodat zij gezamenlijk een groot oppervlak besloegen. Zij leverden enkel rijst uit, maar ontleenden haar groot gewicht aan de omstandigheid

dat de bergvolkeren, die uit de XIII kota's naar Padang ten handel kwamen, door de landstreek van Pau moesten trekken. De handel met die „bergvolkeren" stond dus geheel stil, zoodra Pau met Padang of met de Compagnie in oorlog was, aangezien de wegen dan dadelijk afgesloten werden. De hoofdweg naar de XIII kota's voerde over Kota Ilalang.

Pau werd geregeerd door 14 panghoeloes: Radja Peraq, Radja Lebeh, Soetan Mamoelia, Soesaka Besar, Maharadja Moeda, Radja Bansawang, Maharadja Lela, Radja Bongsoe, Radja Medan, Maharadja Besar, Maharadja di Radja, Orang Kaja Mamoelia, Soetan Besar, Radja Begaben.

Reeds „van aloude tijden" brachten de inwoners van deze landstreek veelvuldig schade toe aan hunne naburen, de bewoners van Boengoes, Padang en Kota tengah, zoo door rooverijen en strooperijen, als door andere vijandelijke handelingen.

Toen, in 1665, Padang de Compagnie als zijn beschermheer had erkend, liet Pau de verdreven Atjehers zich hier verzamelen, en werd besloten deze te hulp te komen.

Om ons gezag te handhaven kwam de Commissaris Jacob Gruys in 1666 met eene krijgsmacht van 131 Europeesche koppen — een „machtig getal volks", zegt van Basel — te Padang aan; met de hier aanwezige soldaten kon hij over 200 Europeanen beschikken.

Van Basel verhaalt [1] dat Gruys den 29n April 1666 aan de inlandsche hoofden te Padang bekend maakte dat hij denzelfden dag den vijand, die wel twee uren vandaar verwijderd was, wilde gaan opzoeken; de hoofden verklaarden daarop, dat het hun onmogelijk was dien dag, omdat het sabbat was, hun volk te verzamelen, maar dat zij den volgenden dag 2000 man in gereedheid zouden hebben.

Gruys wilde echter van geen uitstel hooren en rukte in den namiddag ten 2 uur op, slechts, behalve door zijne soldaten, door 42 inlanders vergezeld. Eer hij het wist, was hij de vijandelijke werken genaderd en werd hij onverwacht aangetast. Hij dreef den vijand terug en drong zelfs in diens verschansingen door, maar toen de duisternis inviel en al het kruit en lood verbruikt was, gaf Gruys last tot den terugtocht, die in zulk eene wanorde toeging dat de vijand, dit merkende, de onzen in de rijstvelden op het lijf viel en 130 hunner, waaronder Gruys zelf en de meeste officieren, om hals bracht.

Het Padangsch handschrift meldt, dat Gruys dadelijk na aankomst met een gevolg van Padangers naar Pau marcheerde om „dat gespuis

[1] Tweede Hoofddeel, § 32.

op de vlucht te drijven», doch het ongeluk wilde dat de onzen »bij surprise totaliter geslagen werden», doordien Gruys de onvoorzichtigheid had gehad, Pau na verovering weder te verlaten en door de modderige rijstvelden terug te marcheeren.

Door deze overwinning werd de bevolking van Pau »zeer trotsch en hoogmoedig»; zij plaagde de Padangers nog meer dan te voren en dreven deze »in de uiterste engte», Maar lang duurde dat niet, want weinige maanden later moest zij haren overmoed met eene smartelijke nederlaag boeten; den 16n September 1666 tastte Verspreet de Pauers zoo krachtig aan, dat er 300 op de plaats dood bleven en de overigen op de tijding hiervan niet alleen het veld, maar al hunne negorijen verlieten. Deze werden onmiddellijk door de onzen tot den grond toe afgebrand, zoodat de bewoners nog lange jaren daarna als ballingen hebben rondgezworven.

Maar — zoo verhaalt ons de Padangsche geschiedschrijver — »de wraakgierige en oproerige aard der Pauers kon zich na de geleden nederlaag en de ruïne hunner landen nog niet gerust houden». Van tijd tot tijd verzamelden zij zich weder, en in 1679 verontrustten zij Padang opnieuw en sloten zij de gemeenschap met de XIII kota's af.

De Compagnie zag zich dienvolgens genoodzaakt, de »saamgerotte muiters" (in Maart 1680) met een gevolg van Padangers in hunne schuilhoeken op te zoeken; maar daar onze soldaten »door misleiding tot even buiten 's vijands werken geen kans zag op den vijand eenig voordeel te behalen» en er gevaar ontstond dat zij omsingeld zouden worden, trokken zij, na 3 dooden en verscheidene gekwetsten bekomen te hebben, tijdig terug.

In 1682 werd »de optocht naar Pau» hervat, en nu met beteren uitslag: de onzen maakten zich aanstonds meester van »het sterke nest Lambong Boekit», slechtten dit tot aan den grond toe, verbrandden alle omliggende negorijen, en brachten Pau aldus ten tweeden male geheel ten onder.

Dat de »moedwil» der Pauers nog niet geheel »getemd» was, bleek in 1688, toen zij zich opnieuw oproerig betoonden; maar dit oproer werd in zijne geboorte gesmoord door hun eene boete van 200 rijksdaalders op te leggen.

De Hooge Regeering had intusschen gelast, nooit toe te staan dat de verbrande en vernielde negorijen weder herbouwd werden; deze moesten woest en onbewoond blijven, en onder het opzicht van den Panglima en de panghoeloes van Padang worden gesteld. Vijf panghoeloes van Pau onderwierpen zich aan deze regeling, maar de negen

anderen, met hunnen aanvoerder, den "befaamden roervink" Maharadja Setia, weigerden, onder voorwendsel dat zij wel onder de Compagnie, maar niet onder de Padangsche regenten wilden staan.

Langzamerhand geraakte Pau intusschen "wegens de goede situatie der landen" weder geheel bevolkt, en konden Maharadja Setia en zijne makkers de Padangers opnieuw verontrusten; zij roofden buffels en koebeesten, die zij 's nachts "in menigte" wegvoerden, verdreven de Padangers van hunne velden, zeggende dat deze van rechtswege aan hen toekwamen, enz.

Herhaaldelijk deden zij aanzoek om hunne landen weder te mogen bebouwen, maar zulks werd, op grond der Bataviaasche bevelen, telkens geweigerd; echter werd hun medegedeeld dat, indien zij zich aan het inlandsch bestuur van Padang onderwierpen, hun geen velden (waaraan zij trouwens toch geen gebrek hadden) zouden ontbreken. Het was hun eigenlijk ook niet om die velden te doen, maar wel om den volke te kunnen toonen, dat de regenten van Pau door de Compagnie weder in hunne vroegere positie hersteld waren.

Om dit doel te bereiken "bewogen zij hemel en aarde", en namen zij den Padangschen panghoeloe Maharadja Indra in den arm, die een gezworen vijand van den Panglima Radja was. Maharadja Indra was de regenten van Pau in 1691 zelfs in zooverre behulpzaam, dat hij met hen een complot smeedde om den Panglima van Padang om hals te brengen.

De 5_n September van dit jaar kwam hij, des avonds ten 11 ure, onder een zwaren regen, in gezelschap van den boven reeds genoemden inlandschen krankbezoeker Anthony Gillisz, voor de vesting; en, binnengelaten zijnde, bracht hij den gezaghebber le Sage de (verdichte) tijding dat Panglima Radja zich uithoofde van eenig opgevat misnoegen gereedmaakte om de vlucht te nemen, zijne meubelen en goederen in stilte liet wegdragen, de woning van hem, Maharadja Indra, met 30 man had laten bezetten en hem met den dood had bedreigd als hij niet medeging. Maar hij was daartoe niet genegen geweest en had, met achterlating van vrouw en kinderen, de vlucht genomen naar de vesting, waar hij nu aan le Sage verzocht hem een geleide van eenige soldaten te verstrekken, waardoor dan tevens de vlucht van den Panglima zou worden verijdeld.

Om in den nacht geene opschudding te maken, bepaalde de gezaghebber er zich toe, Maharadja Indra te bevelen buiten de vesting te gaan en den nacht bij Anthony Gillisz door te brengen; den volgenden dag kon de zaak dan ook behoorlijk worden onderzocht.

Weldra bleek dat de panghoeloe alles verzonnen had, en, toen hij zich naar de vesting begaf, had laten uitstrooien dat hij soldaten ging halen om den Panglima gevangen te nemen. Hij rekende er op, dat deze, als hem zulks ter ooren kwam, het hazenpad kiezen zoude; maar gelukkig was dien nacht de rivier zoozeer gezwollen door de zware regens, dat niemand haar kon overtrekken. Naar men later vernam, hadden eenige Pauers aan den overkant der rivier gereed gestaan, om Panglima Radja met de zijnen, wanneer zij den overtocht gewaagd hadden, den hals te breken.

„Waarlijk een fijne streek, waarvan men het onvermijdelijk gevolg den volgenden dag zoude gezien hebben, indien de Goddelijke voorzienigheid zulks door gemelde sterke afwatering niet verhinderd hadde . . .”

Naar het schijnt, werd Maharadja Indra over die „fijne streek” niet lastig gevallen, want nu deze mislukt was, verzon hij een nieuw schelmstuk. Hij verdichtte een brief in naam van den Menangkabauschen vorst, waarin hij verscheidene leugens bij elkander raapte en alle redenen bijbracht, die dienen konden om Panglima Radja uit de regeering te stooten en zijn persoon als de geschikte opvolger aan te wijzen. Maar verscheiden omstandigheden deden dezen brief kennen als een gefingeerd geschrift, zoodat hij de gehoopte uitwerking miste.

Er werden nu andere middelen in het werk gesteld om, hoe dan ook, Padang moeielijkheden te berokkenen. Daartoe maakte de bevolking van Pau een soort van buskruit, en kocht zij zooveel schietgeweren op als zij maar machtig konden worden. Maharadja Indra hielp hen hierin getrouw; hij kocht o. a. 12 musketten, die toevallig te Padang verkrijgbaar waren, en zond hun die toe.

De vijandelijkheden kregen nu al spoedig een ernstiger aanzien, zoodat Panglima Radja en de panghoeloes in de vesting verschenen met de verklaring, dat zij de beleedigingen en buitensporigheden der Pauers niet langer konden dulden; zij wenschte deze krachtig te keer te gaan, daar het anders te vreezen was dat zij nog overvallen en Padang in de asch gelegd zou worden; de Pauers toonden, door dreigen, uittarten en door zich ten getale van 50 à 60 man tegelijk welgewapend te Padang te vertoonen, genoegzaam hunne kwade bedoelingen.

Terzelfder tijd verscheen ook de aanvoerder der Pauers, Maharadja Setia, in de vesting om eenige klachten bij het Europeesch bestuur in te brengen; dit verwees hem echter naar de Padangsche regenten. Hij nam den schijn aan, dezen raad op te volgen en begaf

zich tot den Panglima Radja, met de mededeeling dat hij zich eindelijk het oppergezag der Padangsche regenten wilde laten welgevallen, daar de Compagnie zulks toch begeerde. De Panglima Radja was over dit besluit zoo tevreden, dat hij Maharadja Setia eene som van 50 rijksdaalders ten geschenke gaf, in de hoop, hem daardoor voor goed aan zich te verbinden. Maar zoodra was Maharadja Setia niet bij de zijnen teruggekeerd, of hij strooide alom uit dat de Panglima Radja hem schatplichtig geworden was en reeds 50 rijksdaalders had opgebracht.

Weinig tijds daarna werd hij opgeroepen om in de vesting te verschijnen, ten einde op tegen hem ingebrachte klachten te worden gehoord; hij antwoordde dat hij eerst zijn volk moest bijeenbrengen en des anderen daags wel komen zoude. Maar den volgenden dag verscheen hij niet; en toen hij twee dagen later ontboden werd, gaf hij den boodschappers ten antwoord dat „hij den Duivel aan de E. Compagnie hadde"; aan een dier boodschappers werd de kris afgenomen en, toen deze de vlucht nam, werden hem nog een paar schoten nagezonden.

De Panglima Radja, een en ander vernemende, betoogde nu aan den gezaghebber en zijnen raad, dat het meer dan tijd werd om aan de uittartende houding van Pau een einde te maken; niet alleen hij, Panglima Radja, maar ook de Compagnie zelve was beleedigd, en die „schampere hoon" diende gewroken te worden. Hij rekende zich daartoe sterk genoeg, ook zonder de adsistentie der Compagnie.

Dit vertoog werd zeer billijk gevonden, en de Panglima Radja kreeg de gevraagde vergunning om tegen Pau op te trekken; echter met de uitdrukkelijke waarschuwing dat hij op de hulp der Compagnie volstrekt geen staat moest maken, vermits „wegens de zwakheid van het garnizoen geen volk te missen was."

In den nacht van 1 op 2 Juni 1692 gingen de Padangers dien tengevolge op marsch naar Pau, waar zij in den vroegen morgen aankwamen. Maharadja Setia en de zijnen waren op hunne hoede, maar werden zoo krachtig aangegrepen dat zij, nadat van weerszijden verscheidene gekwetsten gevallen waren, de vlucht moesten nemen. De negorij Pau werd nu „tot den grond afgebrand en ten eenemale geruïneerd."

Na deze nederlaag hielden de Pauers zich eenige jaren rustig, totdat, in het jaar 1700, de oude Panglima van Padang overleed. Deze had de Compagnie groote diensten bewezen, „ofschoon hij ook bij sommigen in geen goed blaadje stond, inzonderheid bij den

gezaghebber Beernink, die hem in zijne memorie van overgaaf leelijk afschildert.« Men ondervond al spoedig wat men aan hem verloren had, toen zijn opvolger — zusterszoon — Radja Alam reeds in het volgende jaar met zijne onderhoorige panghoeloes in twist geraakte en eenige dezer zich naar Pau begaven.

Toen begonnen de vijandelijkheden opnieuw, en weldra werd Padang ernstig bedreigd door de lieden van Pau, gevolgd door die van Kotatengah, Priaman en Boengoes. Toen minnelijke aanmaningen niet baatten, trachtte de gezaghebber Ducam hen met geweld tot rede te brengen en trok hij, den 13n December, met eene vereenigde wacht van Nederlanders en Padangers op Pau aan, doch met zulk een ongelukkigen uitslag, dat hij, met verlies van verscheidene dooden en gewonden, in groote wanorde moest terugtrekken. Het gevolg der door Pau behaalde overwinning was, dat ook de volken van de VIII, IX, VII en V kota's en Tikoe zich aan zijne zijde schaarden.

De toestand bleef alzoo voor de Compagnie hoogst ongunstig, totdat, in 1705, eene regeling getroffen werd waarbij, als boven onder Kotatengah vermeld, het oppergezag van den Padangschen Panglima over de landstreken buiten Padang werd opgeheven. Bovendien werd toen Radja Alam afgezet en door Moeara Laoet vervangen.

Openlijke vijandelijkheden hadden nu voorloopig geen plaats, maar Radja Poetih, die zich tijdens de jongste onlusten tot hoofdregent van Pau opgeworpen had, veroorzaakte telkens moeielijkheden totdat hij eindelijk (1712) met zijne aanhangers uit Pau verdreven werd door de ons getrouw gebleven regenten onder Radja Peraq, met behulp der Padangers.

Radja Poetih nam nu de vlucht naar het gebergte; nog eenmaal verscheen hij in Pau, maar hij werd andermaal door eene vereenigde macht van Pauers en Padangers op de vlucht gedreven. Toen hield hij zich eenigen tijd op te Kota Ilalang, waar hij zekeren Radja Soeroasso, een neef van den Menangkabauschen Keizer Radja Gagar Alam, tot zijne belangen overhaalde. Die Radja Soeroasso kwam »met eene groote macht bergvolkeren« binnen het land van Pau, en deed, tengevolge van de »ingebeelde heiligheid van zijn stam« [1] de bevolking en hare regenten trouw zweren om de Compagnie van de kust te helpen verdrijven. Radja Poetih keerde nu ook terug en kwam, den 24n Februari 1713, tegen den middag aan het hoofd

[1] Van Hasselt, II § 79.

van een zware macht, waaronder wel 500 geestelijken of priesters, alle in 't wit gekleed en met den rozenkrans in de rechterhand, met Radja Soeroasso voor Padang aan, nadat hier den vorigen dag meer dan 300 buffels en 5 veehoeders geroofd en medegevoerd waren. De Padangers, thans door 120 Boegineesche soldaten en Europeesche matrozen ondersteund, vielen den vijand echter zoo krachtig aan dat hij hals over kop den vlucht nam en zelfs het district Pau verliet, dat, voor zoover de tijd het toeliet, verbrand werd.

Den volgenden dag werd de overwinning voltooid door een goedgeslaagden aanval op de negorij Kota Baroe en de daar op een steile klip gelegen versterking. De luitenant Caspar Oenen kreeg den last, met een detachement van 30 Europeesche soldaten, 40 busschutters met handgranaten gewapend, 70 Boegineezen, de vrije Niassers en verder met de Padangsche hulptroepen van Boengoes naar Kota Baroe te marcheeren, dit zoo mogelijk te veroveren, de bedoelde versterking te slechten en bij den terugmarsch alles te verbranden wat in Pau den vorigen dag nog was blijven staan.

Deze last werd volledig uitgevoerd; de vijand, die in groote menigte aanwezig was, nam op de nadering der onzen de vlucht, en de sterkte van Kota Baroe, die met weinig volk tegen eene groote overmacht verdedigd had kunnen worden, viel ons zonder tegenstand in handen en werd geheel geslecht. Verder werden alle huizen en houtwerken in het geheele district zoodanig vernield dat er, volgens het verslag van Oenen, „zijns wetens geen een woning overgeschoten was".

[1] Radja Soeroasso had, zooals nu bleek, ook te Padang zelf reeds vrij wat aanhangers gewonnen. Deze werden na zijne vlucht weder in genade aangenomen; maar de Panglima van Padang werd door het grootste gedeelte zijner panghoeloes zoo eenstemmig van ontrouw en knevelarij beschuldigd, dat hij, met een zijner panghoeloes, opgevat en naar Batavia gezonden werd. Toen hier zijne verstandhouding met Radja Soeroasso duidelijk gebleken was, werd hij naar Banda verbannen.

Nadat in 1715, de uitgeweken bevolking van Pau te vergeefs getracht had eenige onrust te stichten, zette zij zich het volgend jaar, na verkregen vergiffenis, op de haar aangewezen plaatsen neder. In 1720 poogde zij een en andermaal hare verlaten en door de

[1] Hetgeen thans omtrent Pau verder wordt medegedeeld, is getrokken uit het tweede Hoofddeel van Van Basel, §§ 79 en vlg.

natuur versterkte woonplaatsen weder te bebouwen, maar zulks werd telkens zonder veel inspanning belet.

Naar het schijnt, werd in 1724 een contract met de bevolking van Pau gesloten, waarbij werd bepaald dat deze landstreek niet mocht worden bewoond; toen het volgende jaar zich toch sommigen daar kwamen vestigen, werden zij gewapenderhand verdreven. Eenige panghoeloes weken toen naar het gebergte uit en spanden met de XIII kota's en andere bergvolkeren samen tegen de Nederlanders. Maar toen zij, in 1726, werkelijk naar de benedenlanden kwamen en Padang bedreigden, stelde eene tijdig van Batavia aangekomen versterking der militaire macht de onzen in staat, de muitelingen tegemoet te trekken, en deze werden zonder veel moeite verstrooid. Evenwel werd nu ontdekt, dat vele ingezetenen van Padang aan het verraad medeplichtig waren, en onder hen in de eerste plaats de Panglima en zijn Bandhara of rijksbestierder. Toen hun schuld overtuigend was aangetoond, werden beide naar Batavia gezonden; doch de Panglima, die nu werd aangesteld, bleek niet beter dan zijn voorganger en vluchtte weldra naar het gebergte, om gemeene zaak met onze tegenstanders te maken. Om de strooperijen van deze tegen te gaan, werd bij kampong Doerie, drie mijlen van Padang, aan den voet van het gebergte, eene schans aangelegd, die met 20 Europeesche en 20 Boegineesche soldaten bezet werd.

In Maart 1727 kwamen evenwel de uitgeweken Panglima, de panghoeloes van Pau benevens de regenten van de XX en de XIII kota's vergiffenis vragen bij onzen gezaghebber, waarschijnlijk tengevolge van het gebrek aan zout, dat ontstaan was doordien men te Padang den verkoop daarvan opzettelijk gestaakt had. Hoe dit zij, men was te Padang zeer tevreden met de onverwachte onderwerping, herstelde den Panglima in zijn gezag, en sloot met de XIII en XX kota's een verbond van vriendschap. De verschansing bij kampong Doerie werd nu weder verlaten en geslecht.

Na dien tijd liet de Compagnie zich niet veel meer aan Pau gelegen liggen. Reeds in 1728 gaven zijne inwoners »nieuwe blijken van ongehoorzaamheid«, door zich weder op de verboden plaatsen te vestigen, het water der rijstvelden af te tappen en den handel der XIII kota's te bemoeielijken. Maar men liet dit alles ongemerkt voorbijgaan, om niet opnieuw in oorlog gewikkeld te worden. Later vinden wij nog slechts vermeld dat Pau zich, in 1740, schaarde aan de zijde van Abdoel Djalil die, zich uitgevende voor een Menangkabausch vorst van den Pagarroejoengschen stam, de

vaan des opstands plantte en o. a. Priaman bij herhaling bedreigde. In 1742 werd die opstand bedwongen en aan verschillende landstreken, tot straf voor hunnen afval, eene geldboete opgelegd. Vermoedelijk behoorde ook Pau onder deze landstreken, van eene andere bestraffing blijkt althans niet.

„Sedert de herhaalde kastijdingen houdt Pau zich redelijk gerust", schreef van Basel in 1761 [1] en men dient het „bij die vreedzame gedachten te bewaren" opdat de gemeenschap met de XIII kota's open blijve. In 1755 was, bij een nieuw verbond, onze heerschappij over Pau erkend.

DE XIII KOTA's werden geacht eenen aanvang te nemen boven Kota Ilalang, eene dagreize N.-O. waarts van Padang gelegen; zuidwaarts strekten zij zich tot boven Salido uit. Zij bestonden uit de volgende negorijen:

1.	Goegoe,	bestuurd door	3	regenten.
2.	Tjoepak,	„ „	6	„
3.	Talang,	„ „	4	„
4.	Kota Anau,	„ „	3	„
5.	Gantoeng Tjiri,	„ „	6	„
6.	Kinari,	„ „	6	„
7.	Moeara Panas,	„ „	6	„
8.	Kota Baroe,	„ „	6	„
9.	Selajoe,	„ „	6	„
10.	Solok,	„ „	8	„
11.	Gaoeng,	„ „	3	„
12.	Panjakalan,	„ „	6	„
13.	Keitandang,	„ „	3	„
		Te zamen	66	„

De bevolking voorzag in haar levensonderhoud door den landbouw en door het goudzoeken; zij kwam „dagelijks" met haar goud te Padang en ruilde dit tegen lijnwaden in. De „vermaardste en rijkste mijnen" waaruit het goud gehaald werd, waren:

die van	Siroekam	behoorende onder	Silamlei,
„ „	Boekit panjaboengan	„ „	Soepajang,
„ „	Batang paroeanjang	„ „	Kadjeij,
„ „	Batang Sipinjei	„ „	Sibarombang,
„ „	Batang Tabileh	„ „	Siloenkang en
„ „	Ajer Lawas, waaraan de volgende zes negorijen gelegen		

[1] Eerste Hoofddeel, § 29.

waren: Siaroe en Aroe, Soengeidoerian, Rimpang Loepada, Siaroeng Taroeng, Pelangei en Kota Baroe.

De hier genoemde elf negorijen behoorden tot de XIII kota's en werden geregeerd door 34 regenten, nl.:

Silamlei	door	3	Siaroe en aroe	door	1
Soepajang	"	6	Soengeidoerian	"	1
Kadjei	"	2	Rimpang Loepada	"	1
Sibarambang	"	2	Siaroeng Taroeng	"	1
Siloenkang	"	5	Pelangei	"	6
			Kota Baroe	"	6

Reeds in 1681 werden — krachtens resolutie van 25 October — de XIII kota's onder het getal onzer bondgenooten aangenomen,[1] en in 1714 werd een verdrag van bondgenootschap aangegaan.[1] Dit verdrag werd in 1725 verbroken, toen dit landschap, zooals boven vermeld, met Pau samenspande om de Nederlanders te verdrijven; maar in 1727 werd het vernieuwd, en na dien tijd werd de goede verstandhouding niet meer verbroken.

Van Basel deelt ons mede dat de verschillende negorijen, doorgaans wel met elkaar in bondgenootschap maar door geen centraal gezag vereenigd, dikwijls met elkander overhoop lagen en hunne geschillen met de wapens beslechtten.[2]

Boengoes werd in 1682 door de wapenen der Compagnie veroverd en, met behoud zijner eigen hoofden, onder het inlandsch bestuur van Padang gesteld; in 1705 werd het onafhankelijk van Padang gemaakt, zoodat het rechtstreeks aan den gezaghebber ondergeschikt was.

De inwoners leefden van landbouw en vischvangst; de baai Boengoes en de zuidelijk daarvan loopende rivieren Soengei Pisang en Soengei Pinang waren »de vischrijkste wateren van het geheele zuidergedeelte der eilands."

Boengoes telde drie negorijen: Boengoes, Tintaki en Talok Kabon, over welke de hoofdregent van eerstgenoemde het oppergezag voerde. Boengoes had verder 9, Tintaki 3, Talok Kabon 4 mindere panghoeloes.

Troesan was een koninkrijk »dat in de oude tijden altoos op zich-zelf gestaan heeft«; het strekte zich ten N. tot Soengei pinang, ten Z. tot het landschap Bajang uit, en bestond uit tien negorijen, welke elk vier panghoeloes hadden.

[1] Van Basel, II § 49.
[2] Id. I § 29.

Die tien negorijen waren: Soengei Talang (de residentie van den koning, die het oppergezag over de 40 panghoeloes had), Loeboe Gangoe, Ampang Poetih, Kota Poetih, Nanggalo, Barang, Batoe Amperdoeka, Balanti, Doesoe en Sigoentoer.

De koning, Radja Itam genoemd, stond in 1667, met den keizer van Indrapoera en de regenten van Bajang, het landschap Salido en het eiland Tjinko aan de Compagnie af. In 1680 en 1681 toonde hij de Compagnie zijne goede gezindheid door haar den doortocht van troepen naar Bajang toe te staan; en toen, in Januari 1682, de onzen op de bevolking van Bajang eene volkomen overwinning hadden behaald, onderwierp hij zich geheel aan de Compagnie, nadat hij, in overleg met de regenten, vooraf reeds Soengeikapajang, Soengei Sira, Moeara Tambang, Soengei poetih, Soengeibarangan en de daaronder behoorende goudmijnen aan de Compagnie had opgedragen.

Na de onderwerping in 1682 nam de Compagnie „possessie" van het rijk van Troesan, en wierp zij hier eene verschansing op, die aanvankelijk met 1 korporaal en 8 man bezet werd en 200 voet in 't vierkant groot was. Het terrein, voor de versterking benoodigd, werd in vollen eigendom afgestaan tegen betaling, aan de eigenaars, van de waarde der daarop staande huisjes.

Voor den handel was de schans eigenlijk niet noodig, want die met de bovenlanders kon zeer goed te Padang, te Salido of op Poeloe Tjinko gedreven worden; maar hare oprichting werd wenschelijk geacht, zoowel wegens de hier in groote hoeveelheid beschikbare houtwerken, als vooral om een wakend oog te houden op Poeloet-Poeloet en Bajang, ter bewaring van den vrede met die lastige landschappen.

In 1685 werd hiertoe de boekhouder Jordaan Teding met 16 minderen te Troesan geplaatst. Hij kreeg de opdracht, om de veertien dagen, en minstens eenmaal per maand, een tochtje naar Poeloet-Poeloet en Bajang te maken om te vernemen of daar ook iets kwaads gebrouwen werd en, als er iets bijzonders gaande was, daarvan dadelijk bericht aan de regeering te Padang te zenden.

In 1694 werd de bezetting van Troesan „ter vermindering van lasten" echter opgeheven en de schans onder de bewaking van 2 mardijkers gelaten. Deze werden vier jaren later, toen zij over land van Salido naar Troesan gingen, aan de monding der Bajangrivier vermoord; daarna werd onze geheele vestiging te Troesan verlaten.

Radja Itam werd in 1699 door zijne panghoeloes uit zijn rijk verdreven en hield zich voorloopig te Padang op, totdat hij in.

1703, met behulp der vaartuigen en manschappen van de Compagnie, weder in zijn gezag werd hersteld. De oude tractaten werden ook hier in 1755 vernieuwd.

BAJANG. De 16 panghoeloes, die dit landschap in 1663 bestuurden, sloten destijds een handelsverdrag met de Compagnie en boden, in hetzelfde jaar, hunne hulp aan tot de verdrijving der Atjehers. Dientengevolge werden zij in 1665 ook opgenomen in de geheime overeenkomst, »hetwelk het Painansche tractaat genoemd werd.«

In 1678 raakt de bevolking van Bajang in oorlog met die van Salido, en viel zij deze aan, tot zelfs binnen het bereik van ons geschut der redoute. De aanvallers werden door dit geschut verdreven, maar dreigden daarop met eenen aanval op de sterkte en de goudmijn der Compagnie.

Aan deze bedreiging werd geen gevolg gegeven, doordien zij onder elkander verdeeld raakten en sommige hoofden, die tot rust genegen waren, zelfs de hulp der onzen inriepen. Maar de meeste bleven het oorlogsvuur aanstoken en brachten de Compagnie veel schade toe, totdat eindelijk, in 1682, afdoende maatregelen werden genomen. Toen werd Bajang »ter oorzake van de ongehoorzaamheid der inwoners« door de onzen »ten eenemale geruïneerd en verwoest«; de 16 panghoeloes werden afgezet en, toen het land van lieverlede weder bevolkt raakte, vervangen door den panglima Radja Paloewan en 12 regenten.

Aan de vroegere bevolking werd, nadat zij tot inkeer gekomen en opnieuw trouw aan de Compagnie beloofd had, eene boete van 400 rijksdaalders opgelegd; toen zij deze betaald had, kreeg zij vergunning, weder in haar land te wonen. Het landschap werd weder bevolkt door lieden uit Troesan, Kinari, Kota Anau en Moeara Panas in de XIII kota's, die genoemden panglima als hun hoofd erkend hadden.

Bij een contract, den 21$_n$ December 1684 gesloten, werden de woningen en landerijen op de volgende wijze verdeeld:

1°. De »Panglima van de E. Compagnie« zal voor zijn deel in Bajang bezitten de landerijen van de vier hoofdrebellen Radja Toewakil, Iman betoewah, Sri Maharadja en Anachoda Paloewan.

2° De »acht panghoeloes van de E. Comp. in Bajang met hunne geslachten en het geslacht van den Panglima« zullen bezitten en, met de lieden, afkomstig uit Kota Anau, Moeara Panas en de andere bergstreken welke tot de bondgenooten der Comp. behooren, onder elkander verdeelen al de landerijen, gelegen van de hoofd-

negorij Kota Brapoe opwaarts tot de negorij Kebongan, het gebergte Loeboe tahan daaronder gerekend.

3°. De 16 panghoeloes of verdreven onderregenten van Bajang met hun gevolg, welke zich den 26ⁿ Februari 1683 zijn komen verootmoedigen en toen weder in genade werden aangenomen, zullen genieten de landerijen, strekkende van Kota Brapoe tot aan het strand.

4°. Al de onderdanen, die vergunning mochten erlangen om zich in den vervolge te Bajang neder te zetten, zullen zoodanige landerijen, behoorende tot het tweede en derde gedeelte ontvangen, als bevonden zal worden te behooren, „gelijk nu met de 50 huisgezinnen van Troesan is geschied”.

5°. In de hoofdnegorij Kota Merapa zullen wonen: de Panglima en twee panghoeloe's: een uit Kota Anau, en een uit Moeara Panas, benevens nog de panghoeloes Kouwel en Tandil; verder twee panghoeloes (een uit Kota Auer en een uit Moeara Panas) in elk der negorijen Loeboe Gambir, Kepingjong opwaarts, en Kapas pintjeh nederwaarts.

Behalve de genoemde vier negorijen zullen nog mogen worden bevolkt en bewoond de negorijen Kapoedjang opwaarts en Loeboe Anau, Kota toea en Siaboe nederwaarts.

6°. De negorijen van Kapoedjang en Loeboe Taban opwaarts tot Kota Baroe en Koebang mogen nog niet uitgedeeld of bebouwd worden, evenmin bevolkt of bewoond. Idem de negorij Bidar Alam en de landerijen van twee hoofdvijanden Soetan Mamoelia en Datoe Setia.

7°. De panglima en panghoeloes van Bajang mogen voortaan geen inwoners van Troesan opnemen zonder voorkennis en toestemming van den „panglima en mangkoeboemi” (?)

8°. De panghoeloes en inwoners van Poeloet-Poeloet zullen voortaan bezitten en bebouwen de landen van Kota Baroe en Koebang in Bajang „opwaarts van en beneden hun land, en voorts bovenwaarts.”

9°. Om alle verschillen tusschen Bajang en Salido te voorkomen zal het landschap Lompo zijne eigen panghoeloes hebben, welke de Commandeurs aldaar zullen aanstellen, met kennisse van den landraad, en welke panghoeloes, evenals die van Salido, ondergeschikt zijn aan het opperhoofd te Tjinko.

Nadat de nieuwe panglima, Radja Paloewan, enkele jaren geregeerd had, kwamen twee zwervers, in de papieren onder den naam van Radja Doea Silas bekend en zich voor zonen van den keizer

van Menangkabau uitgevende, in de zuidelijke kustlanden der Westkust onruststoken. Zij werden door de Engelschen, wier belang zulks medebracht, als wettige vorsten van Menangkabau erkend, doch vielen, in 1687, in onze handen. De commandeur le Sage gaf hen, op de opeisching van den keizer van Menangkabau, aan diens zendeling over, maar deze stelde hen, tegen onze verwachting, op vrije voeten. [1]

Met deze „gewaande landsheeren van Menangkabau” sloot de panglima van Bajang een verbond, in strijd met zijne verplichtingen tegenover de Compagnie. Na de gevangenneming der Radja Doea Silas nam hij, uit vrees voor bestraffing, de vlucht.

Bajang hield zich nu rustig tot het jaar 1703, toen de in 1682 afgezette panghoeloes weder van zich lieten hooren. „Tegen alle vermaningen, waarschuwingen en dreigementen van den toenmaligen gezaghebber” Jordaan Teding, voerden zij oorlog tegen Salido, welks negorijen nagenoeg geheel vernield en grootendeels verbrand werden. Toen deze aanslag zoo wel gelukt was, werd ook een aanslag gewaagd op onze verschansing te Salido, waarbinnen de panglima van dit landschap zich had teruggetrokken. De aanvallers zagen zich verplicht te wijken; maar toen kort daarna de bezetting van Salido naar Poeloe Tjinko was overgebracht, kwamen zij terug en verbrandden zij de Hollandsche vestiging.

De lieden van Bajang verdeelden zich daarop in twee partijen, waarvan de eene overland naar Pau marcheerde en zich met de bevolking van dit landschap vereenigde om het die van Padang lastig te maken; de andere partij wendde zich naar Troesan en richtte daar „allerlei insolentiën” aan.

In 1704 werd de rust tijdelijk hersteld, doch twee jaar later begonnen „deze roervinken opnieuw vijandelijkheden tegen Salido te ondernemen.” Deze vijandelijkheden werden echter spoedig gestuit, en in den vervolge kreeg Salido wat rust, doordien de 16 verdrevene en de 12 wettige regenten van Bajang met elkander overhoop lagen. In 1710 werd een der laatste, genaamd Radja di Ilir, met zijne volgelingen van have en goed beroofd en uit Bajang verdreven. Hij vluchtte naar Padang, en werd in 1711 met behulp der Compagnie „in zijne bedieningen en gooderen” hersteld. Toen werd eene schikking gemaakt, die vele jaren stand hield, en krachtens welke Bajang zou worden geregeerd door 3 hoofdregenten en 12 mindere panghoeloes [2].

[1] Van Basel, II § 53.

[2] Deze regeling bestond nog in 1761. Van Basel, I § 32.

Die hoofdregenten waren, omstreeks 1730:
Datoe Kopia, *alias* Soetan Mamoelia, van 't geslacht Kinari,
Datoe Maharadja . . . . . . 〃 〃 〃 Moeara Panas, en
Datoe Setia . . . . 〃 〃 〃 Kota Anau.

Van de 12 mindere panghoeloes zijn ons 10 met name bekend, n. l Datoe Radja, Datoe Maharadja Besar, Bagindo Maharadja Lela, Radja Bandhara, Soetan Belebéh, Radja di Ilir, Radja Indra Mamoelia, Soetan Paloewan, Padoeka Maharadja en Orangkaja besar.

Lompo was een klein landschapje in het gebergte, tusschen Bajang, Poeloet-Poeloet en Salido gelegen; de inwoners leefden 〃stilletjes〃, voornamelijk van den landbouw. Bajang en Salido maakten beide aanspraak op deze streek, maar, zooals uit punt 9 van het boven medegedeeld contract van 1684 blijkt, werd het onder een zelfstandig bestuur (van vier panghoeloe's) gesteld.

Poeloet-Poeloet ligt rondom in het gebergte, aan de landzijde van Bajang. Door den vorm van de bergen was de negorij 〃genoegzaam ongenaakbaar en van natuur zeer sterk〃; door het oprichten van de benting of borstwering op een heuveltje, ruim 400 roeden van de negorij gelegen, konden de bewoners de berglieden, waarmee het volk van Bajang dikwijls overhoop lag, den pas geheel afsnijden. Poeloet-Poeloet was dus een bolwerk voor Bajang tegen de kwaadwillige bovenlanders.

Het bestuur werd gevoerd door:
een radja of hoofdregent, Jang Pertoewan Malatta,
vier panghoeloes: Datoe Sri Pada Besi, Datoe Goenoeng Kaja, Datoe Moeda en Datoe Radja di Atjeh, en
drie mindere regenten: Radja Beganti, Datoe Kaja en Bandhara Radja.

Tambang. Een goudmijn, omtrent 2½ uur van Salido, 〃waarvan men zich altijd groote schatten en aanzienlijke voordeelen beloofd heeft〃. Zij is echter 〃van den beginne dat zij bearbeid geworden is tot aan het jaar 1729〃, toen zij verlaten werd, 〃een grondelooze poel geweest, daar de E. Compagnie groote sommen gelds in kwijt geraakt is〃.

Van Basel spreekt [1] van 〃de beruchte Tambang of goudmijn, welker bearbeiding der maatschappij zoo duur is te staan gekomen〃.

In 1729 werd de mijn aan den Panglima van Salido verpacht

[1] I, § 34.

voor 80 rijksdaalders per jaar; kort daarop werd nog eene poging gedaan tot exploitatie der mijn voor rekening der Compagnie, ingevolge een uit Patria ontvangen last, doch zonder beter gevolg dan vroeger. Men voerde eene bezending slaven van Madagascar aan, doch »de uitkomst deed eenige jaren later zien dat deze laatste poging, om het goud voor rekening der maatschappij in den schoot der aarde te zoeken, evenmin als de vorige hier of elders gelukt is« [1].

SALIDO kwam in 1646 het eerst in aanraking met de Nederlanders, toen deze van de Koningin van Atjeh de vergunning erlangden, hunnen handel van Indrapoera naar Salido te verplaatsen, »hetgeen zekerlijk om de ongezondheid van eerstgemelde plaats zal verzocht zijn«.

Tien jaren later werd het personeel der Compagnie te Priaman, Salido en Tikoe geweldiddadig gevangen genomen en zelfs in den ketting geklonken. Maar toen van Voorst, den 11[n] April 1657, met vijf schepen en drie sloepen voor Salido verscheen, slaagde hij er hier weldra in, onze logie te veroveren en negen gevangen Nederlanders te bevrijden. De logie werd versterkt, maar te vergeefs trachtte van Voorst met 's lands grooten een minnelijk verdrag aan te gaan [2].

Het »koophuis« stond »op den hoek, bij den ingang der rivier«. Op aanraden van een Orang kaja ketjil verhuisde de koopman Ketting in 1664, veiligheidshalve echter in stilte met den ganschen omslag der Compagnie naar Poeloe Tjinko. De bevolking van Salido werd kort daarna door die van Bajang verdreven, en het land bleef voorloopig wild en woest liggen.

Doch toen, in 1667, door het verjagen der Atjehers, de zaken ter Westkust een anderen keer genomen hadden, werd de negorij weder herbouwd en aan zekeren Sri Marah, onder het hooger gezag der Compagnie, de regeering opgedragen.

Kort daarop (Juli 1667) werd de geheele landstreek, van de rivier Lompo tot aan het Painansch gebergte, met het eiland Tjinko aan de Compagnie in vollen eigendom afgestaan door den Sultan van Indrapoera, den Radja van Troesan en de panghoeloes van Bajang, blijkens het hier volgend accoord:

»In het jaar na Mohammed's geboorte 1078, zijnde bij ons Christenen het jaar 1667, hebben Achmed Shah, Sultan van Bajang, Mohammed Shah, Sultan van Indrapoera, Radja Troesan en de ge-

[1] Van Hasselt, II § 90.
[2] Id. II §§ 20 en 24.

zamenlijke panghoeloes van Bajang en Troesan, de negorij Salido, met alle de daaronder sorteerende landerijen en plaatsen, van de rivier Lompo noordwaarts af tot Painan zuidwaarts, benevens het eiland Tjinko, aan den Commandeur Jacob Jorisz. Petz (bij de Maleiers genoemd Bandhara Radja) opgedragen, zoodat hij Sultan Bajang, en hij Sultan Indrapoera, benevens Radja Troesan, gezamenlijk afstand doen van al hunne verdere pretentiën die zij op voorsz. landen hadden, onder beding dat zij, noch iemand van de hunnen, of hunne nakomelingen nu of te eenigen tijde of dage iets op dezelve zullen mogen eischen. Ook zal de Heer Commandeur na dezen niet bevoegd zijn gezegde landen aan iemand van de hiervoor genoemde Sultans van Bajang of Indrapoera wederom over te geven, maar gehouden zijn die landen, indien hij ze niet langer behouden wil, aan den HoogEdelen Heer Gouverneur-Generaal te Batavia op te dragen.

„Dit is besloten ten eilande Tjinko binnen 's Comp[s] logie, den 25[n] dag der maand Djoema Hadil, zijnde naar der Christenen rekening der maand Juli, ter presentie van de navolgende getuigen: Orang Kaja Panglima Radja, Gouverneur; Sri Naras, François Bakker en Johannes Melman. Geschreven door Chatib Moeda en bezegeld met een cachet van den Koning van Menangkabau, genaamd Padoeka Sri Sulthan Achmet Shah Ibiroe Binoe Ali Iskander Doel Koeroeini Kiajat Shah Iloela Silalam".

In 1669 werd eene overeenkomst getroffen tusschen de regenten van Padang, Salido en Indrapoera, betreffende de gerechtigheden van de peper, die uit Indrapoera op Tjinko ten handel gebracht zouden worden. De Sultan van Indrapoera zou daarvoor negen schellingen ($1\frac{1}{8}$ rijksdaalder) per baar genieten.

In het jaar 1674 richtte Petz te Salido, in de plaats van het vroeger vermelde „koophuis", dat geheel vervallen was, eene redoute op van 30 voeten in het vierkant, welke sterkte, den 7[n] November, met zes soldaten bezet werd.

Het was hier, dat in 1687 de bovengenoemde Radja Doea Silas werden gevangen genomen, toen zij zich op zekeren nacht in het huis van den panglima Sri Naras ophielden.

De gebeurtenissen, die in 1703 èn 1704 te Salido voorvielen, hebben wij boven (onder Bajang) reeds medegedeeld. Wij hebben daarbij nog slechts te voegen dat in 1705, op last van den gezaghebber Abraham Schepmoes, eene nieuwe versterking te Salido werd opgericht, die van geschut en eene behoorlijke bezetting voorzien werd.

Zij had aanvankelijk veel overlast van de woelende Bajangers, maar nadat deze in 1707 onder elkander twist kregen, konden »de inwoners van Salido evenals voorheen weder gerustelijk wonen, en werd de koophandel op den ouden voet hersteld.»

De boven medegedeelde acte van afstand werd eerst in 1681, en later nog in 1755 vernieuwd.

De negorij werd geregeerd door een panglima en 8 panghoeloes, waarvan er 4 uit de geslachten der Ampat Soekoe (Kampei, Panei, Melajoe en Tigalaras in de Sapoeloe Boea Bandar) en 4 uit de geslachten der XIII kota's gekozen moesten worden. Tusschen de negorij en de sterkte der Compagnie had de bevolking hare barong-barong of handelplaats, waar, behalve eetwaren, goud werd aangebracht. Het laatste, uit de naburige mijnen gegraven, was »van een zeer slecht allooi.»

PAINAN, een landschapje aan eene baai tegenover Poeloe Tjinko gelegen. De oude hoofdregent, genaamd Soetan Samporna, was de eerste van alle ingezetenen der westkust die de Compagnie oprechte vriendschap bewees. In 1663 zwoer hij de Atjehers af en zond hij een der zijnen met Groenewegen naar Batavia. Deze trouwe bondgenoot stond in 1681 zijn geheele land met de daaronder behoorende goudmijn aan de Compagnie af bij eene formeele opdracht, »voor welke gulhartigheid hem door de Compagnie een tegengeschenk gedaan werd van 103 rijksdaalders en 5 schellingen.» Deze landstreek, die altijd in rust en vrede gebleven was, en welks bevolking zich in geene inlandsche twisten mengde, werd echter in 1703 en 1706 door de woedende Bajangers, tegelijk met Salido, verwoest.

Volgens van Basel werd Painan (in 1761) geregeerd door 4 panghoeloes, »welker hoofd den eernaam voert van Radja Karbouw.» [1]

POELOE TJINKO was »de eerste vastigheid tot een secuur verblijf voor 's Comps ministers en handeldrijvende bedienden», in 1666 onder 't gezag van Verspeet behoorlijk »gefortificeerd.» Dit eiland, rondom klipachtig en met eene goede reede aan de Oostzijde, heeft in 't midden een rotsig bergje, waarop eene beknopte sterkte en waarnevens eene gepalissadeerde logie lag; maar de bezetting, (in 1761) uit slechts 20 soldaten bestaande, werd wat zwak geacht [2].

Het bolwerk op den berg en de palissadeering waren beide »rijkelijk

[1] I § 34.
[2] Van Basel, I § 35.

met geschut voorzien", "zoodat, in geval van overrompeling op Padang, dit eiland tot eene bekwame retraite voor 's Comp. dienaren en goederen zoude kunnen strekken" en, indien het genoegzaam bezet was, "een harden stoot zou kunnen uitstaan."

Poeloe Tjinko was het handels-centrum van 't zuidergedeelte der Westkust, en werd, volgens van Basel, voornamelijk bezocht door de kooplieden van Soengei Pagoe [1].

TELOK BAJANG werd in 1693 door den Commandeur Boudens gekocht voor een sommetje van 100 rijksdaalders. Hij deed hier weldra beginnen met den bouw van een groot steenen huis en liet het land tot een pleizierplaats aanleggen; maar toen het huis nog niet half voltooid was, werd Boudens naar Batavia ontboden en, in 1697, op bijzonderen last der Regeering te Batavia, zijn huis wederom tot den grond toe afgebroken. Na dien tijd was de landstreek onbewoond, doch zij bleef het eigendom der Compagnie.

Vermoedelijk had Boudens Telok Bajang gekocht en willen inrichten in het belang zijner persoonlijke handelsoperatiën, welke met de belangen der Compagnie in volstrekten strijd waren. Althans hij werd afgelost omdat hij met de Engelschen heulde [2].

ANAKAN, een negorijtje dat onder het hooger gezag van Batang Kapas stond, was "zeer dicht met huizen bebouwd", en werd geregeerd door vier panghoeloes uit de Ampat Soekoe (Kampei, Panei, Melajoe en Tigalaras). De bevolking leefde van den landbouw en hield zich niet met eenigen handel op.

BATANG KAPAS was de voornaamste der tien handelsplaatsen (Sapoeloe boea Bandar), waartoe verder Taloe, Tarata, Serantei, Amping Parak, Kambang, Lakitan, Plangei, Soengei Toenoe en Poenggasan behoorden.

Als de grootste handelsplaats der lieden van Soengei Pagoe werd Batang Kapas, na de verdrijving der Atjehers, door de Compagnie zeer gewichtig geacht. Een der hoofden vergezelde Groenewegen in 1663 naar Batavia.

In 1680 werd een formeel verbond aangegaan, waarbij ook de Sapoeloe Boea Bandar aan de jurisdictie der Compagnie onderhoorig werd. Zes jaar later werd, wegens de plannen en verrichtingen der Engelschen te Batang Kapas "bij provisie postgevat"; en ook nadat de Engelschen weder verdreven waren, bleef de plaats bezet,

[1] Van Basel, I § 35.
[2] Id. II § 62.

„als zijnde de voornaamste vergaderplaats der afkomende berg- en zuid-handelaars”. In 1687 werd zij behoorlijk versterkt, maar reeds in 1691 werd goedgevonden de logie hier te „lichten” om de Compagnie „van dien omslag te ontheffen”. „Om den Engelschen den vrijen toegang te verhinderen”, werden echter een korporaal en vier soldaten in de sterkte achtergelaten. Deze werden in 1693 vervangen door een matroos en vier slaven, en ook deze „bezetting” werd in 1696 opgeheven. De plaats werd toen voor goed verlaten.

De inwoners, die vroeger goudhandel dreven met de lieden van Soengei Pagoe, leefden in 1730 bijna geheel van den akkerbouw: „zijnde de peperplant, die van oudsher hier met ijver was gecultiveerd, tegenwoordig van weinig of geen belang, gelijk ook in 't geheel langs de kust het aankweeken van den peperkorrel, omdat de Compagnie er zich weinig aan laat gelegen liggen, is verwaarloosd. De inlander kan zijne rekening vrij wat beter maken bij de padivelden dan bij de pepertuinen, die eerst na vijf jaren vrucht geven en dus al dien tijd niets afwerpen, maar integendeel, door 't kostende van de bearbeiding en het schoonhouden van de boomen en van den grond, voordat de ranken flink dragen, een lastpost zijn.”

De negorijen, tot Batang Kapas behoorende, waren acht in getal en werden derhalve de VIII kota's genoemd. Zij heetten: Kota toea, Anakan, Inoenang, Limoumanis, Soengei Papan, Soengei Djala, Toeiek en Loebomboe, en werden geregeerd door 4 panghoeloes uit de reeds vermelde Ampat Soekoe. Deze panghoeloes hadden nog mindere regenten onder zich.

Evenals die van Batang Kapas werden ook de panghoeloes der overige districten der Sapoeloe Boea Bandar — van elk district 4 — uit de Ampat Soekoe gekozen. Volgens van Basel geschiedde die keus door den Commandeur en Raad te Padang. [1]

Taloe bestond uit 4 negorijen, met 4 panghoeloes; hierbij behoorden voorts nog 2 „groote, afgezonderde negorijen”, die mede door 4 panghoeloes uit de Ampat Soekoe werden bestuurd.

Tarata telde meer dan 200 huizen, welke wegens netheid en grootte „naar den inlandschen trant voor fraai kunnen doorgaan”. Rondom was de negorij omgeven door groote vlakke landerijen die tot padivelden dienden.

Sirantei was zeer volkrijk en telde elf negorijen en vlekken. Boven de 4 panghoeloes stond hier een radja, uit het geslacht

[1] Van Basel, I § 38.

Soengei Pagoe-Kampei. Taratta Timboelan was de hoofdplaats van dit landschap.

AMPING PARAK had slechts een geringe bevolking, die van den landbouw en van den verkoop van atap leefde. Er waren 5 negorijen; de radja, aan het hoofd der 4 panghoeloes, werd gekozen uit het geslacht Soengei Pagoe-Melajoe.

KAMBANG telde tien negorijen; ook hier was een radja aan het hoofd, die genaamd werd Radja Boekit en behoorde tot het geslacht Soengei Pagoe-Kampei. Behalve de 4 panghoeloes waren er nog 4 mantries, tot hetzelfde geslacht als de radja behoorende.

LAKITAN werd bestuurd door eenen radja uit het geslacht Soengei Pagoe-Melajoe, onder den naam van Jang di Pertoewan, en vier panghoeloes. Dit rijkje was weinig bevolkt en telde zes negorijen.

PLANGEI bestond uit elf negorijen en 12 gehuchten, en leverde jaarlijks eene groote hoeveelheid padi uit. Boven de 4 panghoeloes stond ook hier een radja, uit den stam Soengei Pagoe-Tiga laras.

De vier radjas van Kambang, Amping Parak, Lakitan en Plangei werden genoemd de Radja ampat Kadoedoekan, en hadden onder elkander rang in de hier opgenoemde volgorde hunner landen.

SOENGEI TOENOE had 7 negorijen of vlekken.

POENGGASAN of MOEARA LAGAN telde 13 negorijen, en had, behalve de vier panghoeloes, nog 3 mindere regenten.

SOENGEI PAGOE, de achter de Sapoeloe Boea Bandar gelegen bergstreek, werd gezegd zich „zeer wijd" binnen'slands uit te strekken en zeer goudrijk te zijn. Veertien negorijen, allen dicht bij elkander gelegen, waren bij name bekend.

Omtrent de goudmijnen van Soengei Pagoe schreef men in 1730: „Deze landstreek is vermaard door het groote getal van goudmijnen, waarom zij ook den naam draagt van Sariboe tiga ratoes Tambang (de 1300 goudmijnen). Deze mijnen leveren groote stukken massief goud uit, waaronder somtijds eenige die 2 à 3 ponden zwaar zijn, houdende gemeenlijk den toets van 22 à 22½ karaat; hoewel er nu en dan ook stukjes uitkomen die volkomenlijk 24 karaten kunnen houden."

Het gebergte van Soengei Pagoe was even volkrijk als vruchtbaar, en werd geregeerd door de Ampat Soekoe, eigenlijk de stamhuizen der inwoners der Sapoeloe Boea Bandar. De Compagnie was met de lieden van Soengei Pagoe steeds in goede verstandhouding, maar oefende geenerlei suprematie uit.

AJER HADJI. Wanneer men de rivier van Ajer Hadji opvoer, trof men drie negorijen aan. De eerste heette Kota Panei, en werd bestuurd door drie regenten, allen uit het geslacht Panei jang tiga iboe, onder het gezag van den radja Ajer Hadji. De tweede negorij, Kota Marapa, bestond uit slechts weinige huisjes en had een regent. De derde, Loeboe Boeaja, was de hoofdplaats der landstreek; hier woonde de Radja, uit evengenoemd geslacht afkomstig, en in 1730 Radja Mangsoer genoemd, en voorts 4 panghoeloes, behoorende tot de Ampat Soekoe van Soengei Pagoe. Behalve de drie genoemde negorijen vond men in dit landschap nog zes vlekken.

Sedert de Compagnie in 1711 hier eene factorij oprichtte, kwam het volk uit Korintji er dagelijks ten handel; het versterkte koophuis stond niet ver van de hoofdnegorij en was bezet met »een sergeant als posthouder, een adsistent als secunde voor de negotie, en een korporaal met eenige gemeene soldaten.»

Van oudsher was Ajer Hadji onderhoorig aan den keizer van Indrapoera, doch een radja Alam Boemi, uit het geslacht Panei jang tiga iboe, verklaarde zich onafhankelijk. Die onafhankelijkheid van het landschap werd eerst tijdens de regeering van den opvolger van genoemden radja erkend door de regenten der Sapoeloe Boea Bandar, en naderhand (1682) ook door den Commandeur Joan van Leene, toen het land aan de Compagnie werd opgedragen.

In 1685 werd hier, op last van genoemden Commandeur en zijn vervanger Jacobus Coupert, post gevat door den sergeant Johannis van Velzen met eenige soldaten; »om een wakend oog te houden op de Engelschen» voegt van Basel hierbij. [1]

Toen de Engelschen, in 1693, geheel van Indrapoera en Mendjoeto opbraken, was dit doel vervallen en werd al spoedig tot de opheffing van den post te Ajer Hadji besloten. Officieel had die opheffing dan ook in 1694 plaats; maar de commandeur Abraham Boudens hield den post gedurende 21 maanden door een inlandsch sergeant en 12 Maleiers »voor zijne particuliere speculatie» bezet en betaalde het volk uit zijne eigen beurs.

In 1796 werden de Engelschen te Mendjoeto weder »met open armen ontvangen», en men vertrouwde Indrapoera niet; daarom werd Ajer Hadji opnieuw bezet, thans met een sergeant, 12 Europeesche en 12 inlandsche militairen. [2] De reden dier bezetting moet wellicht

[1] I § 39.
[2] Van Basel, II § 63.

ook gedeeltelijk gezocht worden in de omstandigheid dat Boudens vervangen was wegens zijne "particuliere speculatiën", en zijn opvolger meende dat, waar het eigenbelang van Boudens het aanhouden van den post gewettigd had, ook het handelsbelang der Compagnie daarmede gebaat zou zijn.

De Padangsche geschiedschrijver zegt dat de sergeant Michiel Schreuder den post bezette "om de Sapoeloe Boea Bandar beter van Indrapoera af te scheiden en op het gedoente van beide een wakend oog te houden", en voorts vooral om de Engelschen te observeeren.

Het duurde echter niet lang, of de post werd opnieuw, ter bezuiniging op de uitgaven, verlaten. Doch toen de Engelschen daarna "op de noodiging van eenen uitgeweken malcontenten oppasser" in de versterking te Ganting, aan de overzijde der Indrapoera-rivier kwamen huishouden, werd in 1704 de post te Ajer Hadji weder bezet met een sergeant, 12 Europeesche en 8 Boegineesche militairen. Na dien tijd bleef hij behouden; in 1711 werd hier een resident geplaatst en, op verzoek van den Radja, het bovenbedoeld koophuis opgericht, dat "tot een groot gemak van de Korintjiërs en andere zuidelijke volkeren" strekte.

Volgens van Basel verbond het tractaat van 1755 de bevolking opnieuw "aan de gehoorzaamheid jegens de Maatschappij", die er (in 1761) nog 12 Europeesche en even zooveel inlandsche soldaten onderhield, en werden, in 1756, verscheidene middelen beraamd om den handel te bevorderen en de inlanders zooveel mogelijk van de Engelschen te ontwennen. [1]

In de nabijheid van Ajer Hadji en ten zuiden hiervan lag een klein landschap Bantajan, dat in 1687 door Boudens, ten behoeve der Compagnie, voor 200 rijksdaalders formeel gekocht werd van een gemachtigde des konings van Menangkabau, den radja van Ajer Hadji en van Sultan Saladin, 4e hoofdregent van Bajang, die het gewapenderhand veroverd hadden. De Regeering keurde dezen koop echter niet goed, en evenmin de daarop gevolgde bezetting in twee verschansingen; de bezetting werd in 1693 opgeheven, en het volgende jaar werden de kooppenningen, op last der HoogEdele Heeren, door Boudens in "'s Comps cassa" teruggestort.

De negorij van dit landschap, Pongoe, werd door 4 regenten bestuurd: een van Agam, een van Batipoe, een van Koemboengan en een van Rau.

---

[1] I § 39.

INDRAPOERA. Dit landschap, eertijds een der voornaamste rijken van de Westkust, was in 1730 »genoegzaam woest en weinig bewoond, en ook zeer slecht bebouwd«. Zijn bloeiende peperhandel van vroeger jaren was geheel verloopen, nadat de Engelschen zich langs de zuidkust vestigden en het land, tengevolge zijner herhaalde trouweloosheid, gedurig in oorlogen gewikkeld werd.

In 1668 was Mohammed Shah hier Sultan. Met toestemming der landsgrooten sloot hij met den commissaris Balthazar Bort een contract of handelstractaat, tengevolge waarvan te Indrapoera eene factorij of koophuis werd opgericht. De handel werd hier echter door de Compagnie niet lang voortgezet, zoo wegens de ongezondheid der plaats als wegens de aanhoudende »vexatiën« der Atjehers. Binnenlandsche beroeringen — Sultan Mohammed Shah werd zelfs tijdelijk uit zijn rijk verdreven — droegen hiertoe vermoedelijk bij.

In 1685 viel Indrapoera ons af. Eene Engelsche sloep verscheen hier in Januari 1685, terwijl de Sultan tegen Mendjoeto oorlog-voerde. Op aanmoediging van twee zijner neven namen de Engelschen bezit van de handelsplaats; en toen de Sultan terugkwam, werd hij, met zijne hofgrooten, door kracht van geschenken tot de Engelsche partij overgehaald en sloot hij een verbond, waarbij hij zich en zijn rijk aan de Engelsche Maatschappij overgaf, en beloofde aan deze alle peper te zullen leveren. Dit slechte voorbeeld werd weldra gevolgd door de Sapoelo Boea Bandar en door Mendjoeto.

Het schijnt wel, dat de ommekeer van Indrapoera minder aan de trouweloosheid des Sultans dan aan de handelingen der onzen moet worden geweten. Althans de commandeur van Leene werd door de Regeering te Batavia afgelost, omdat hij in zijn gedrag ten deze »weinig genoegen gegeven had«; en toen zijn opvolger, Jacob Coupert, een brief aan Mahommed Shah en zijne mantries schreef om hen hunne verplichtingen jegens de Compagnie voor oogen te houden, ontving hij een antwoord, vol van klachten over van Leene, die den Sultan niet alleen alle hulp tegen zijne vijanden geweigerd, maar hem ook in zijne gerechtigheden grootelijks verkort had. De Sultan was intusschen wel genegen ook de Nederlanders weder tot den handel toe te laten, maar verklaarde tevens, de Engelschen, die hem in de strijd tegen Mendjoeto met volk en krijgsvoorraad hadden bijgestaan, niet te kunnen doen verhuizen.[1]

Van lieverlede veranderden de toestanden echter in ons voordeel.

[1] Van Basel, II § 52.

De Sultan Mahommed Shah werd, wellicht tengevolge van de intriges van den ons toen zeer genegen Radja Adil van Mendjoeto, afgezet en vervangen door Radja Mangsoer Shah, die, een goed vriend der Compagnie zijnde, teweeg bracht dat de Engelschen in 1693 verplicht waren op te breken.

Doch Mangsoer Shah overleed in 1696. Hij werd opgevolgd door Radja Pasisir (een kleinzoon van Radja Parampoewan, de weduwe van den gewezen Padangschen panglima Radja Alam) die nauwelijks zes jaren oud was en onder de voogdij van Mohammed Shah werd gesteld. In den aanvang gaf dit geen bezwaar, doch Mohammed Shah bleek niet meer voor zijne taak geschikt. Het gezag ging langzamerhand over in handen van Radja Ibrahim (boven onder Tikoe genoemd) en diens oom, Radja Achmed Shah, en werd daarmede zeer vijandig tegen de Compagnie. Den 6n Juni 1701 werd de kleine bezetting, die wij te Indrapoera hadden, verraderlijk overvallen en op een man na, die de tijding te Padang bracht, geheel uitgemoord.

Ter bestraffing van deze handeling werden troepen van Padang gezonden, welke „alle ingezetenen, met den keizer en de mantries", noopten naar het gebergte te vluchten, en alle huizen en tuinen aan de vlammen opofferden; zoodat „dit eertijds bloeiende land eer een wildernis dan eene vruchtbare streek geleek". De toestand bleef aldus tot 1705, toen de bevolking op haar dringend verzoek vergunning verkreeg haar land weder te bewonen en te bebouwen, en Sultan Pasisir in de regeering hersteld werd.

Deze schijnt de Compagnie wel genegen te zijn geweest. Toen de Engelschen weder herhaalde pogingen aanwendden om zich in Indrapoera te vestigen, riep hij, in 1715, de hulp der onzen in en verzocht hij om eene bezetting. Het Padangsch bestuur wilde den post te Ajer Hadji naar Indrapoera verplaatsen, maar de Hooge Regeering was daartoe niet genegen, en gaf slechts toestemming om eenige soldaten, bij wijze van lijfwacht des Sultans, van Ajer Hadji te detacheeren. [1]

In latere jaren wordt van het weinig meer beteekenend Indrapoera slechts zelden gewag gemaakt. In 1755 verbond het bestuur, bestaande uit den Sultan en 20 mantries, zich, „op 't krachtigste" aan de Compagnie. [2]

Als „overblijfsel van eerbewijs en bescherming" had de Sultan, in latere jaren, nog slechts één Europeesch soldaat als eerewacht.

[1] Van Basel, II § 81.
[2] Id. I § 39.

Deze werd, in 1792, door den sergeant-posthouder te Ajer Hadji teruggeroepen; toen de Sultan hiertegen bezwaar maakte, rukte de sergeant met zijne kleine macht tegen Indrapoera op en doodde daar, op de mantries en andere personen vurende, negen personen. De Sultan vluchtte naar Moko-Moko en verder naar Bengkoelen, waarbij zich onder de bescherming der Engelschen stelde en in 1824 overleed.[1] — Aldus ging, door de onverantwoordelijke handeling van een onderofficier, het Sultanaat van Indrapoera te niet.

MENDJOETO was, in 1665, eene onderhoorigheid van Indrapoera, doch toen verdreven de mantries, onder aanvoering van Radja Adil, Sultan Mohammed Shah en zijnen zoon uit hun gebied. Deze handelwijze werd door de Compagnie zoo hoog opgenomen, dat Groenewegen met een escorte van ⅔ de geheele militie die op het eiland Tjinko in bezetting lag, naar Mendjoeto overstak, Radja Adil verdreef en Mohammad Shah in het bewind herstelde. In 1667 maakte de commandeur Petz een einde aan de jaren reeds durende geschillen tusschen den Sultan en Radja Adil, waarop laatstgenoemde den eed van trouw aflegde.

Toen wij, in latere jaren, den Sultan bij zijne verdere twisten met Radja Adil niet meer ondersteunden, was deze laatste ons steeds welgezind. In 1677 ging hij een nieuw contract met de Compagnie aan, en in 1680 was hij, met Mohammed Shah, den Panglima van Padang, de hoofden van Salido en Kota tengah en de ondergeschikte regenten bereid om het tractaat te sluiten, waarbij de stranden van Ketaun af tot Ajer bangis toe aan de Compagnie werden afgestaan. De Engelschen vestigden zich in 1685 te Mendjoeto, maar werden in 1693 weder verdreven. Vier jaren later namen de Engelschen het land weder in bezit, totdat zij, in 1711, opnieuw moesten aftrekken, met achterlating van hun geschut en eene groote hoeveelheid peper.

De hoofdregent van Mendjoeto onderwierp zich nu aan zijn wettigen heer, den Sultan van Indrapoera. Hij vroeg, voor weerwraak van de Engelschen beducht, hulp van Padang; maar deze werd niet verleend, omdat de onzen strikte orders hadden, met die mededingers in geene openlijke vijandschap te geraken.[2]

In 1760 werd Mendjoeto door 18 mantries bestuurd, die zich in 't geheel niet meer om den Sultan van Indrapoera bekreunden.[3]

[1] Francis, Herinneringen III bl. 147; de Stuers, Vestiging en uitbreiding, enz. I bl. 25.
[2] Van Basel, II § 77.
[3] Id. I § 40.

Omtrent de eilanden, tot Sumatra's Westkust behoorende, vinden wij het volgende opgeteekend:

NIAS werd zeer volkrijk en vruchtbaar genoemd, en als de spijskamer van Baros beschouwd. Rijst, boontjes, aardvruchten, hoenders en varkens waren steeds in groote hoeveelheden beschikbaar; verder werden jaarlijks tal van slaven van Nias afgehaald, meest door de Atjehers die hen in de goudmijnen van Malaboeh enz. te werk stelden.

De eersten die zich hier met de Compagnie verbonden waren de regenten van Rarago met de daaronder hoorende 33 dorpen; zij gingen in 1669 een contract met de onzen aan, dat in 1693 vernieuwd werd. Toen voegden zich de regenten van van Limbobo en Bo-oo, aan de rivier Boeso; van Goenoeng Sitoli, aan de rivier Noouw, van Gafia lello boeloekoe, aan de rivier Afie, en van Siladara, aan de rivier Taa daarbij.

In hetzelfde jaar 1693 werd een accoord aangegaan met de verdere regenten des eilands; de namen hunner districten worden opgegeven als volgt:

1o. Onona Javagoe, tot Lahogio toe;

2o. Gomboe, van Lahumi tot Onona Javagoe toe;

3o. Lahumi en Lahoesa met 30 onderhoorige dorpen;

4o. Malahera en Telok Dalam met de onderhoorige dorpen, tot aan de rivier Idano-hoe;

5o. Naaij, van Siladara tot Goenoeng Limbo.

Francis deelt mede dat Telok Dalam bij deze gelegenheid (15 April 1693) geheel aan de Compagnie werd afgestaan en daar een paar jaren lang eene bezetting gelegen heeft. [1]

De tractaten van 1693 werden in 1755 plechtig vernieuwd; te Goenoeng Sitoli werd, om het indringen der Engelschen te beletten, in 1757 eene versterking, met eenige soldaten bezet, opgericht. Men beproefde hier den handel in lijnwaden, maar deze gaf zoo weinig dat men den post reeds twee jaren later weder ophief [2].

MAROS en INAKO, waartoe nog een zestal andere eilandjes behoorden, liggen ten westen van Nias; zij zijn volkrijk en vruchtbaar, en leverden groote hoeveelheden kokosolie.

De regenten (2 hoofden en vele minderen) zijn in 1669, op hun verzoek, met de Compagnie in bondgenootschap getreden; dit contract werd in 1693 vernieuwd en over alle eilandjes uitgebreid.

De BATOE-EILANDEN waren 67 in getal; daarvan werden 10 be-

[1] Herinneringen, III blz. 88.

[2] Van Basel, I § 24.

EENE OUDJAVAANSCHE COSMOGONIE.

DOOR

H. KERN.

Verhalen over de schepping der wereld behooren tot de oudste voortbrengselen van den dichtenden menschengeest en er zullen weinig volken, op welk een lagen trap ook van ontwikkeling staande, gevonden worden, bij wie oude, van geslacht tot geslacht overgeleverde sagen over de wording der aarde, zooals die nu is, over het optreden en de verrichtingen der eerste menschen en hunner onmiddelijke afstammelingen, over het ontstaan van dieren, planten en zelfs van zekere natuurverschijnselen, geheel ontbreken. Naarmate een volk minder ontwikkeld en meer afgesloten is, zal zijn wereld kleiner zijn; deze strekt zich niet verder uit dan over dat gedeelte der aarde dat het kent; voor menig volk zijn de wereld en het eigen land begrippen van gelijken omvang; voor eenen volksstam op den laagsten trap van beschaving, strekt de wereld zich niet verder uit dan zijn negorij of zijn jachtgebied.

Van de in zoo veel volken en stammen gesplitste Maleisch-Polynesische familie weet men thans reeds genoeg om te durven zeggen dat zij alle een niet te verachten voorraad van liederen en verschillende vertellingen in ongebonden rede bezitten, en dat daaronder cosmogonische mythen en sagen aangetroffen worden. Niettegenstaande het groote verschil in de mate van beschaving hetwelk men bij de verschillende leden dezer familie kan waarnemen, leert toch een grondiger onderzoek tevens dat zekere gewoonten, zeden, hebbelijkheden en karaktertrekken aan alle volken met Maleisch-Polynesische taal gemeen zijn, of het ten minste eenmaal waren. Natuurlijk zullen diegene onder hen welke het langst en het sterkst den invloed eener vreemde beschaving ondergaan hebben betrekkelijk het meest van hun voorvaderlijke gewoonten en oude overleveringen verloren hebben. Bij geen Indonesisch volk is de invloed van vreemden, meer bepaald Indiërs, zoo krachtig geweest

als bij de Javanen; op de geheele Javaansche maatschappij heeft de Indiër zijn onmiskenbaren stempel gedrukt. Alleen de taal schijnt hierop eene uitzondering te maken, want die is zuiver Maleisch-Polynesisch gebleven. Doch van naderbij bezien vertoont ook de taal den invloed van den Indischen kunstenaarsgeest; niet in haren bouw en niet in ongewone mate in haren woordenschat, — dat zijn voor de uitdrukking der gedachten twee onverschillige zaken —, maar daarin dat het Javaansch bewonderenswaardig klassiek, artistiek is, vooral in de gewrochten der oude letterkunde.

Het is dan een even onbetwistbaar als onbetwist feit dat de Javanen de Indische beschaving hebben overgenomen, maar desniettegenstaande treft men bij hen, hun taal nog geheel daargelaten, zoowel in hun wetten en zeden, als in hun godsdienstige voorstellingen of wereldbeschouwing, eigenaardigheden aan, die men in het oude Indië niet terugvindt. Niet zelden zijn overoude, inheemsche voorstellingen zoozeer door de Indische gewijzigd of als het ware hiermede versmolten, dat het uiterst moeielijk is in elk gegeven geval eene schifting der bestanddeelen te bewerkstelligen. Om zulks met vrucht te kunnen doen, moet men niet alleen eene zeer volledige kennis bezitten van de Indische voorstellingen — en die is thans niet geheel onbereikbaar —, maar ook van de onvermengde overleveringen van de overige Maleisch-Polynesische volkeren — en de studie hiervan is nog in hare kindsheid.

Wie er belang in stelt het samenstel der Javaansche beschaving in zijn bestanddeelen te ontleden, moet beginnen de oude letterkunde, voor zoover die beschikbaar is, te onderzoeken. Het is zeker gemakkelijker uit de verbeelding dan uit geschreven stukken te putten, vooral als men geen woord van de taal kent waarin die stukken opgesteld zijn, maar dit is nog geen reden om iemand aan te moedigen dat hij uit de volle mate van zijne onwetendheid iets aan het lees- en leergierig publiek mededeele, in den vorm van een dikker of dunner geschrift.

In de voortbrengselen der oudere letterkunde vindt men betrekkelijk weinig waaruit men bijdragen kan putten tot de kennis van overoude oorspronkelijk Javaansche voorstellingen. Al de klassieke dichtwerken, zooals het Râmâyaṇa, Bhârata-yuddha, Smaradahana, Bhomakâwya, de Hariwança, Arjunawijaya, Arjunawiwâha, Sumanasântaka, Sutasoma, enz. zijn kunstdichten, geheel op Indische leest geschoeid, die vrij van vreemde bijvoegsels, zuiver Indische onderwerpen behandelen. De proza-vertalingen van het Mahabhârata, waarvan wij

in Europa slechts het Adiparwan kennen, bevatten uit den aard der zaak niets oorspronkelijks, evenmin als het Uttarakâṇḍa. Van de geschriften van eenigszins latere dagteekening — laat ons zeggen: uit het Middeljavaansche tijdperk — is nog weinig toegankelijk; de Tantri is klaarblijkelijk aan Indische, althans vreemde verhalen ontleend; de Rangga Lawe daarentegen speelt op Java en draagt in alle opzichten eene locale kleur; voor de geschiedenis van Java bevat het boek eenige belangrijke gegevens, maar of het ook voor de sagengeschiedenis veel oplevert, zal eerst na grondiger onderzoek, dan schrijver dezes aan 't geschrift heeft kunnen wijden, blijken. Andere werken, waarvan de eerste redactie in hetzelfde tijdperk te stellen is, de Pandjiromans namelijk en de Damar Wulan, vereischen ook nog een nader opzettelijk onderzoek, ten opzichte van de vraag in hoeverre ze zuiver Javaansch zijn [1]. Wat de nieuwere Javaansche letterkunde betreft, weet men dat zij, na aftrek van alles wat van Mohammedaanschen oorsprong is, grootendeels bestaat uit omwerkingen, hetzij in epischen of in dramatischen vorm, van de oudere literatuur. Onder die omwerkingen treft men ook eene cosmogonie aan, de bekende Manik Maya. Dit geschrift vertoont een mengsel van Indische mythologische namen en voorstellingen met inheemsche. Datzelfde karakter draagt een werk der Oudjavaansche letterkunde, dat tot titel heeft Tantu Panggĕlaran en insgelijks eene cosmogonie is. Behalve het algemeen karakter, hebben de Tantu en de Manik Maya weinig met elkaar gemeen; het zijn twee geheel verschillende geschriften.

Van de Tantu bezit de Leidsche Universiteitsbibliotheek een onvoltooid handschrift op palmblad, van Bali afkomstig en in Balineesch schrift. Op 52, b, heeft de afschrijver plotseling zijn werk gestaakt, zoodat men zonder andere handschriften — hier te lande niet aanwezig — te vergelijken, niet kan bepalen hoeveel er aan het boek ontbreekt. Taal en stijl van de Tantu hebben groote overeenkomst met die in de prozavertaling van het Âdiparwan, maar de spelling verraadt telkens den toeleg der afschrijvers om oudere vormen door nieuwere te vervangen, hetgeen echter zoo inconsequent geschiedt dat er gegevens genoeg overblijven om in veel gevallen de oorspronkelijke spelling te herstellen. Wanneer men

[1] Aan eene mededeeling van Dr. Brandes te Batavia ben ik de wetenschap verschuldigd dat eenige verhalen uit den Pandji-cyclus in Achter-Indië worden teruggevonden. Het spreekt van zelf dat alleen verder onderzoek zal kunnen uitmaken van welk middelpunt uit zich die verhalen verbreid hebben.

de nieuwigheden der afschrijvers wegdenkt, blijft er een tekst over die zóóveel gemeen heeft met het Âdiparwan wat taal en stijl betreft, dat de eerste redactie vermoedelijk van denzelfden tijd of niet veel later dagteekent. Het Âdiparwan nu is, gelijk elders is aangetoond, onder de regeering van den vermaarden Air-langga vertaald.

De Tantu kan, zooals reeds ter loops geschied is, gekenschetst worden als een werk over cosmogonie Het is dus een werk van denzelfden aard als de Indische Purâṇa's, maar in de wijze van behandeling der stof wijkt het van deze laatste aanmerkelijk af, niet alleen uiterlijk — het is in proza — maar ook innerlijk. Let men alleen op de eigennamen van goden, godinnen en andere hemelsche wezens, dan zou men wanen in de Indische godenwereld te verkeeren, maar wat er van die goden enz. verteld wordt, wijkt in veel opzichten, niet alleen feitelijk, maar ook in aard, ten eenenmale af van de Indische voorstellingen. Het geheel is kennelijk een mengsel van inheemsche en vreemde bestanddeelen, en de plaats der veronderstelde gebeurtenissen is het eiland Java. Wordt er van Indië gewag gemaakt, dan is het alleen om te vertellen dat de berg Meru van daar naar Java is overgebracht; zoodat voor de oogen van den schrijver Indië als het ware van het tooneel der wereld verdwijnt; want hoe zou Indië het kunnen stellen zonder den Meru?

Den titel van het geschrift, Tantu Panggĕlaran, zou men kunnen vertalen met „Wereldtooneel” of, ietwat vrijer „Ontwikkelingsgeschiedenis der (bewoonde) wereld.” Het blijkt namelijk uit den tekst zelven dat de schrijver het woord tantu, vast, bezigt als synoniem met pratishṭa, ontleend aan het Sanskrit pratishṭhâ, en wel in den zin van „vestiging, 't gevestigd zijn, woonplaats” [1]; een enkele maal vervangt hij tantu door jagat, wereld, doch met die wereld is 's mans woonplaats, Java, bedoeld.

Wegens den eigenaardigen inhoud, en ook omdat het in vloeiend proza geschreven is, zou het geschrift wel verdienen uitgegeven te worden, maar er valt aan eene behoorlijke tekstuitgave niet te denken zoo lang men slechts over een vrij slecht en daarenboven onvolledig handschrift te beschikken heeft. Nochtans kan het zijn nut hebben een gedeelte van den tekst bij wijze van staaltje uit te

[1] Vergelijk de beteekenis van Samoa nofo, Maori noho, wonen, dat een actieve vorm is van een verloren tofo, Fidji tovo, Oud Jav. tĕpĕt, Bisaya, Tagalog tapat, stabiel, vast, zeker; Tag. ook vlak in 't gezicht; waarmede het Mal. tapat overeenstemt. Vgl. De Fidjitaal, bl. 220 i. v. nofo.

geven, om aan belangstellenden een denkbeeld van den inhoud te geven en eene belangstelling daarvoor te wekken die leiden kan tot eene uitgave, in vereischten vorm, van het geheel, dat vermoedelijk nog wel op Bali zal op te sporen zijn. Met dit doel voor oogen geef ik hieronder een afschrift van een gedeelte van den tekst. In de spelling heb ik mij hier en daar wijzigingen veroorloofd, daar eene onophoudelijke vermenging van oudere en jongere schrijfwijzen onnoodigerwijze verwarring veroorzaakt. Dat het mij niet gelukt is alle bedorven lezingen te herstellen en dat menige uitdrukking mij niet duidelijk is geworden, vereischt, bij den huidigen stand der studie van 't Oudjavaansch, geene verontschuldiging. In de vertaling, die ik te bekwamer tijd van den tekst hoop te geven, zal op de moeielijkheden de noodige aandacht gevestigd worden.

Het handschrift begint op de keerzijde van fol. 1, zooals gewoonlijk, en luidt aldus:

Awighnam astu.

Nihan sang hyang Tantu Pangglaran; kayatnakna de mpu sanghulun, sang maharĕp wruherikâ. Ndah pahenak ta de-nta mangrĕngö, ri kacarita nika(ng) nusha[1] Yawa[2] ring âsîtkâla; ikang manusha tan hana, nguniweh sang hyang Mahâmeru tan hana ring nusa Yawa; kunang kahanan ira sang hyang Mandaragiri. Sira ta gunung magöng aruhur pinakalingga ning bhuwana, mungguh ring bhûmi Jambudwîpa[3]. Ya ta matangnyâ'n enggang-enggung ikang nusa Yawa, sadâkâla molah marayĕgan, apan tan hana sang hyang Mandara parwwata nguniweh janma manusha. Ya ta matangnya'n mangadĕg Bhaṭâra Jagatpramâṇa. Rĕp mayoga[4] ta sira ring nusa Yawadwîpa, lawan Bhaṭârî Parameçwarî. Ya ta matangnya'n hana ri Dihyang ngaranya mangke, tantu Bhaṭâra mayoga nguni kacaritanya.

Malawas ta Bhaṭâra manghanâkĕn yoga. Motus ta sira ri sang hyang Brahmâ Wishṇu magawe[5] manusha. Ndah tan-wihang ta sang hyang Brahmâ Wishṇu; magawe ta sira manusha. Ndah Lmah kinempelkĕmpĕl nira ginawe nira manusha, litu hayu paripûrṇna kadi rûpa ning dewatâ; manusha jalu ulih sang hyang Brahmâgawe,

---

[1] Deze dwaze spelling van nusa komt ook elders passim voor; ze heeft natuurlijk geen diepere oorzaak dan de omstandigheid dat het Skr. na andere klinkers dan a en â de s in sh laat overgaan.
[2] HS gewoonlijk jawa, soms yawa.
[3] HS. hier en in 't vervolg dhîpa.
[4] HS geregeld °yuga voor °yoga.
[5] Beter magawaya.

mânusha istrî ulih hyang Wishṇw agawe, paḍa litu hayu paripûrṇṇa. Ya ta matangnya'n hana gunung Pawinihan ngaranya mangke, tantu hyang Brahmâ Wishṇu magawe manusha kacaritanya.

Pinatmwakĕn pwa ulih hyang Brahmâ Wishṇu magawe manusha, sama hatût madulur mapasihpasihan. Mânak ta ya, maputu, mabuyut, mahitung, munihanggas (?). Wṛddhi karmma ning janma manusha, ndah tanpomah [1] ta ya; lanang wadwan mawudawuda haneng alas, manikĕsnikĕs hanggas, apan tan hana pagawe ulahnya; tan hana tirutirunya, tanpakopîna tanpaken, tanpasâmpursâmpur, tanpabasahan, tanpakĕnḍit, tanpajambul, tanpatunting. Mangucap tan-wruh ri[ng] ujara-nya, tan-wruh ri[ng] rasâ-nya [2]. Sing ronḍon mwang wwahan pinanganya. Mangkana ulah ning janma mânusha ring usana. Ya ta matangnya'n mapupul mapulung rahi sang watĕk dewatâ kabeh, manangkil ri Bhaṭâra Guru. Tuwan Bhaṭâra Jagatnâtha manuduh watĕk dewatâ, gumawayakna tatwa pratishṭa ri Yawadwîpântara. Nâ ling Bhaṭâra Mahâkâraṇa: Anaku kamu hyang Brahmâ, turun pwa ri Yawadwîpa; panglanḍĕpi pĕrang ning mânusha, lwirnya: astra, luke, tatah, wusu, prĕkul, patuk; salwir ni[ng] pagawayan ing mânusha. Kita mangaran panḍe wsi. Kunang [3] de-nta manglanḍĕpanâstra, hana Winduprakâça ngaranya, mpu ni suku-nta kâlih mangapita nabuka, paradakĕn tang ayah çarasantâna. Malanḍĕp tang astra de ni mpu ni suku-nta kâlih. Matangnya'n Mpu ngarantâpanḍe; apan mpu ni suku-nta manglanḍĕpi ayah. Matangnya'n Mpu ngarantâpanḍe wsi; apan mpu ni suku-nta çaraṇa. Samangkana pawkasangku ri tanayangku. — Muwah tanayangku sang hyang Wiçwakarmma, turun pwa ri Yawadwîpa, pagaway umah [4] tirunĕn ring mânusha. Tinĕhĕr ngarana-nta hunḍahagi; kita tirunĕn ing mânusha, magaway umah; kitângaran hunḍahagi. — Kunang kamu hyang Îçwara, turun pwa ri Yawadwîpa, pawarahwarah tikang mânusha. Warah ring çabda wruha-nya ring bhâshâ, nguniweh warah ring daçacîla, pañcaçikshâ. Kita guruwa ning râma deça. Matangnya'n Guru deça ngaranta ring Yawadwîpa. — Kunang kamu hyang Wishṇu, turun pwa ring Yawadwîpa; kunang pituhun pawuwusta de ning mânusha; sapolahta tirunĕn de ning mânusha. Kita guru ning janma mânusha. Amawâ rât kitânaku. — Kunang kita hyang

---

[1] HS. tanpahumah.
[2] HS. rasahanya.
[3] HS. kukang!
[4] HS. [ᵘ] we_humah.

Mahâdewa [1], turun pwa ring Yawadwîpa, papaṇḍe mâs, pagaway anggonanggon ing mânusha. — Bhagawân Citragupta [2] manglukisa, amarṇnamarṇnâlangkâra, sakarûpa ta ri citra, maçaranâ mpu ni tanganta Matangnya'n Mpu Citrakâra ngarana-ntânglukis.

Samangkana pawkas Bhaṭâra Guru ri dewatâ kabeh. Ya ta sama tumurun mareng [3] Yawadwîpa. Hyang Brahmâpaṇḍe wsi. Inarshaya nira tang pañca mahâbhûta, lwirnya: pṛthiwî, âpah, teja, bâyu, âkâça. Ikang pṛthiwî pinakaparwan, âpah pinakacapit, teja pinakâpuy, bâyu pinakobuban, âkâça pinakapalu. Ya ta matangnya'n hana gunung Brahmâ ngaranya mangke, tantu hyang Brahmâpaṇḍe wsi ngûni kacaritanya, ya ta tkan ing mangke. Palu parwan sawit ning tal gönguya: susupitnya sapucang; hyang Bâyu mtu sakeng [4] guhâ; hyang Agni hana rahina wngi; apan tantu hyang Brahmâ tâpaṇḍe [5] wsi kacaritanya.

Tumurun ta Bhagawân Wiçwakarmmâhuṇḍahagi magaway umah. Maniruniru tang mânusha magaway umah; paḍa ta ya momahumah [6]. Ya ta hana deça ri[ng] Mḍang Kamulan ngaranya mangke, mula ning mânusha pomahumah ngûni kacaritanya.

Tumurun (ta) Bhaṭâreçwarâmarahmarah manusha ri çabda rahayu, ngumweh ri(ng) daçaçîla pañcaçikshâ. Sira ta Guru deça panĕnggah ringkâna

Jĕg tumurun ta Bhaṭâra Wishṇu kâlih Bhaṭârî Çrî; jĕg ratu [7] sakeng awangawang. A: ngaran ing tan hana. Wa: ngaran ing maruhur. Hyang: ngaran ing bhaṭâra. Matangnya'n tara hyang Kaṇḍyawan ngaran ing Bhaṭâra Wishṇu; Sangkanyawan ngaran Bhaṭârî Çri, ring nagara ring Mḍang Kamulan; apan mulamula ning nagara kacaritanya ngûni; apan sira amarahmarah ring manusha; ya ta wruh mangantih manenun, makopîna madwadwat matapih masâmpursâmpur.

Bhaṭâra Mahâdewa sira tumurun mapaṇḍe mâs. — Bhagawân Citragupta sira tumurun anglukis.

Kocapa [8] ta sira hyang Kaṇḍyawan. Mânak ta sira limang siki:

[1] Men ziet dat Mahâdewa, Içwara en Parameçwara als drie verschillende personen voorgesteld worden.

[2] HS Ciptagupta, en straks cipta.

[3] HS. mareng, en zoo gewoonlijk ook in 't vervolg.

[4] HS gewoonlijk sakiug

[5] HS ta p

[6] HS momah homah.

[7] Deze vorm voor rawuh (= dawuh) is mij elders niet ontmoet; of soms eenvoudig rawuh bedoeld is, dan wel of er een bijvorm ratuh (in geen geval ratu) van rawuh, dawuh bestaan heeft (vgl. Mal. djâtuh), durf ik niet beslissen.

[8] HS. kahucapa, en zoo ook gewoonlijk in 't vervolg.

sang Mangukuhan anak (pa)nuwa; sang Saṇḍang Garbha panggulû; sang Katung Malaras panĕngah; sang Karung Kalah kakang ri(ng) pamungsu; sang Wṛtti Kaṇḍayun pamungsu.

Rĕp tka ta wâhana Bhaṭârî Çrî, manuk patang siki kwehnya, lwirnya: kitiran, putĕr, wuruwuru-syang, ḍara wulung; binuru de nikang pañca putra, katutûtan tumap ring warwang; diniwal de sang Wṛtti Kaṇḍayun. Ruru tlih tikang manuk. Ikang kitiran mesi wîja putih; ḍara wulung mesi wîja hirĕng; ikang wuruwuru-syang mesi wîja mirah; ikang putĕr mesi wîja kuning. Mrĕbuk awangi gandha nikâ; harsha tâmbĕk sang pañca-putra; ginugut nira tlas. Ya ta matangnya'n norâna wîja kuning, tamapi tkan ing mangke; apan hĕnti ginugut sang pañcaputra. Sang Mangukuhan sira mangipuk ikang wîja putih hirĕng. Ya ta dadi pari, tamapi tkan ing mangke. Kunang tang wîja kuning kulitnya pinĕnḍĕm nira matmahan kunir. Ya ta gnĕp ikang wîja caturwarṇna, tamapi tkan ing mangke.

Kunang kocapa ta Çrî Bhaṭâra Mahâkâraṇa, magawe tantu pratishṭa ri Yawadwîpa, tuminggalakĕn tantu hyang. Ya ta gumlar ing âṇḍa bhuwana, kumĕnḍĕng tanpgat, rumake tanlbur. Mangkana kramanya.

Kunang ikang nusa Yawa ring âsîtkâla enggang-enggung, sadâkâla molah marayĕgan, apan tan hana tinḍihnya. Matangnya'n Bhaṭâra Mahâkâraṇa mamet pagĕha nikang nusa Yawa sira, ring atîta nâgata warttamâna.

Rĕp mayoga Bhaṭâra Guru. Madĕg sang hyang umarĕp wetan; toya [1] pinutĕr nira; mangdadi wĕrĕhwĕrĕh, mangdadi gunung. Ya ta matangnya'n hana gunung Hyang, tamapi katkan ing mangke, yoga ning Bhaṭâra Guru kacaritanya ngûni. Lmah ri suku Bhaṭâra matmahan gunung Limohan. Nĕhĕr ikang nusa Yawa tan apagĕh, sadâkâla molah marayĕgan. Ndâ irikâ ta Bhaṭâra Parameçwara kumon i sang dewatâ mawusana magawe jagat pratishṭa, mantuka ri swargga nira sowang sowang. Mantuk sira kabeh. Paḍa sirâtinggal anak yoga, gumantyani sakrama ning mânusha.

Rĕp kocapa ta sira hyang[ta] Kaṇḍyawan. Nĕhĕr sira manilari[ng] anak ira kalima, gumantyanana ratu ri sira. Ndah tan hana ta sira ângga salah tunggal. Wkasira [2] magawe huṇḍi alangalang: sing mandudut ikang winuntĕlan sira gumantyana ratu. Manduduta [3] sira kapat; ndâtan kadudut ikang winuntĕlan. Wkasan ta katuju sang

[1] HS. taya.
[2] Voor wkas sira; HS. wkâsira.
[3] Voor °dut ta.

Wṛitti Kaṇḍayun. Kunang sang Mangukuhan makrama wwang tani, sangka ni[ng] pinangan ira sang ratu. Sang Saṇḍang Garbha makakrama adagang, sangka ni[ng] pirak ira sang ratu. Sang Katung Malaras makakrama amahat, sangka ni[ng] twak nira sang ratu. Ratu sang Wṛtti Kaṇḍayun gumantyani bapa nira Mantuk ta Bhaṭâra Wishṇu sake[ng] kahananya muwah kalawan Bhaṭârî Çrî. Kunang ikang mânusha sayâkweh matâmbĕh.

Rĕp kocapa ta sang watĕk dewatâ sama sumambah ri Bhaṭâra Guru. Sakweh ning dewatâ kabeh, ṛshigaṇa, Surânggaṇâ, Widyâdhara, Gandharwwa, paḍa ngimpunakĕn lbû ni pâdadwaya Bhaṭâra Mahâkâraṇa. Huwus nira mawwat sĕmbah [1], paḍa maçilâ mataraptap, manangkil ri Bhaṭâra Guru. Mojar ta Bhaṭâra: uḍuh kamu kita hyang dewatâ kabeh, ṛshigaṇa, Surânggaṇâ, Widyâdhara, Gandharwwa, laku pareng Jambudwîpa, tanayangku kita kabeh! Alihakna sang hyang Mahâmeru, parakna ring nusa Jawa, makatitinḍih paknanya, marapwan apagĕh mari enggang-enggung ikang nusa Yawa; lamun tkâ ngke sang hyang Mandaragiri; laku tanayangku kabeh! Mangkana wuwus Bhaṭâra ring dewatâ kabeh, mwang ṛshigaṇa, Widyâdhara, Gandharwwa, Surânggaṇâ. Tanwihang sira kabeh; paḍa sirâmwit [2] lumampaha ḍatĕnga ring Jambudwîpa, kumĕmbulana sang hyang Mandaragiri. Prâpta ring gunung Jambudwîpa, magŏng aruhur, tutug tka ring âkâça, sâtus iwu yojana ruhurnya. Matangnya'n sâtus iwu yojana doh ning âkâça lawan pṛthiwî, apan sâtus iwu yojana ruhur sang hyang Mahâmeru ngrûni. Inalih pwa mareng nusa Yawa, satngah kâring Jambudwîpa. Matangnya'n satngah ring âkâça ruhur sang hyang Mahâmeru mangke. Sira ta bungkah sang hyang Mahâmeru, pucak nira inalih mareng Yawa. Ya ta kinambulan de sang watĕk dewatâ kabeh. Bhaṭâra Wishṇu matmahanâga [3], tanpahîngan dawâ gŏng nira, makatali ning amutĕr sang hyang Mahâmeru. Sang hyang Brahmâ matmahan kûrmmarâja, tanpahîngan gŏng nira, pinaka ḍasar ing amutĕr sang hyang Mahâmeru. Rĕp ambĕbĕd ikang nâga ri sang hyang Mahâmeru. Parĕng mayat sira kabeh mamupaka ri sang hyang Mahâmeru. Mijil tang tejaprabhâwa, saha ktug mwang prahâra. Jag lĕs, parĕng amuṇḍut sang dewatâ kabeh; humung mangastungkârâjayajaya sang watĕk ṛshigaṇa. Bhaṭâra

[1] Onregelmatigheid in de spelling van zulke woorden als sambâh, sĕmbah, kambâng en kĕmbang, kambûl en kĕmbûl e. dgl. komt in de beste HSS. zelfs voor.

[2] HS. *mit.

[3] Voor *han nâga.

Bâyu sira dewatâ kâs-kaya, rĕp tumumpak i [1] tunggir sang hyang kûrmmarâja. Sang hyang Mandaragiri pinutĕr [2] de ning watĕk dewatâ kabeh, humung majayajaya mangusung ri sang hyang Mahâmeru. Kunang wwang Jambudwîpa tumon i[ng] sang hyang Mahâmeru malakulaku mareng Yawa, ndah tan katon kang dewatâ denya. Ya ta matangnya'n humung gumuruh çabdanya, paḍa mangastuti sira sang brâhmaṇa kabeh ri sang hyang Mandaragiri: jag pe rât lĕs. Mangkana pangastuti sang brâhmaṇa kabeh.

Kocapa sang watĕk dewatâ kabeh, paḍa kangelan sira mamutĕri sang hyang Mandaragiri. Ya ta sira paḍa malapâ wai. Hana ta wai mijil sakeng sang hyang Mahâmeru, wai wisha Kâlakûṭa ngaranya. Ya ta pinaka-meda nikang [3] gunung. Sangka ri ngel ning dewatâ kabeh, tinahap nira tang wai wisha Kâlakûṭa. Nĕhĕr pjah ta sang dewatâ kabeh de ni çakti ning wai wisha Kâlakûṭa ngaranya. Mulat sira Bhaṭâra Parameçwara: "hih pjah kita sang dewatâ kabeh; hah mapa nimitanya pjah kabeh harih? hih humis nikang gunung pilih ininumnya. Matangnya'n pjah kabeh. Hâh uh dak-tahapnya." Tinahap nira tang wai Kâlakûṭa. Mahirĕng gulû Bhaṭâra kadi twah rûpanya. Matangnya Bhaṭâra Guru mangaran Bhaṭâra Nîlakaṇṭha; apan ahirĕng kadi twah. Mojar ta Bhaṭâra Guru: "hih mahâçakti dahat ngko harih! kasakitan aku denya [4]." Rĕp dinĕlĕng nira tang wai wisha Kâlakûṭa. Ya ta matmahan tatwâmṛta çiwâmbha. Ya ta pinakesi sang hyang kamaṇḍalu, pinaka paniram nira sang dewatâ kabeh. Jag lĕs pwa sumirâm sang hyang tatwâmṛta çiwâmbha ri sang dewatâ kabeh. Ya ta mahurip sira kabeh, mwang catur lokapâla, Widyâdhara, Gandharwwa; paḍa sumambah ri Bhaṭâra Guru sang dewatâ kabeh. Jag lĕs mojar ta Bhaṭâra Parameçwara: "ndah putĕr ta manih sang hyang Mandaragiri. Den tkeng nusa Yawa! harah anaku!" Mangkana ling Bhaṭâra ri dewatâ kabeh. Tan-wihang sira kabeh. Ya ta inawesha ta Daitya Dânawa Râkshasa kabeh; apulihan ta [5] sang watĕk dewatâ kabeh; pinutĕr ta sang hyang Mandaragiri. Jag lĕs, ḍatang ta sireng nusa Yawa, tungtungan kulwan. Rĕp mangadĕg ta sang hyang Mahâmeru, makiris makelahkelah, tampak sang dewatâ. Matangnyan Kelâça parwwata ngaran sang hyang Mahâmeru, apan makelahkelah tampak sang dewatâ; col anḍap kulwan maruhur wetan ikang nusa

[1] HS. ni.
[2] HS. putĕr.
[3] HS. medane hikang.
[4] Eer denyu.
[5] HS. °hara.

Yawa. Ya ta pinupak sang hyang Mahâmeru pinalih mangetan; tunggak nira hana kârî kulwan. Matangnya'n hana argga Kelâça ngaranya mangke, tunggak sang hyang Mahâmeru ngûni kacaritanya. Pucak nira pinalih mangetan. Pinutĕr kinambulan de ning dewatâ kabeh: runtuh tekâ sang hyang Mahâmeru. Kunang tambe ning lmah runtuh, matmahan gunung Katong; kaping rwa ning lmah runtuh, matmahan guning Wilis; kaping tiga ning lmah runtuh, matmahan gunung Kâmpud; kaping pât ning lmah runtuh, matmahan gunung Kawi; kaping lima ning lmah runtuh, matmahan gunung Arjjuna; kaping nĕm ing lmah runtuh, matmahan gunung Kumukus, goweng sisih ring isor de ning runtuh sang hyang Mahâmeru. Ya ta conḍong mangalor pangadĕg nira, molah pukah pucak nira. Ya ta inadĕgakĕn de ning watĕk dewatâ pucak sang hyang Mahâmeru. „Hih pawitrâ„ ling ning dewatâ kabeh. Ya ta ring Pawitra ngaranya mangke, pucak sang hyang Mahâmeru kacaritanya nguni. Kunang pwa tan apagĕh sang Mahâmeru; sumanḍa ring gunung Brahmâ sira wkasan. Apan wyakti rubuh sang hyang Mahâmeru, yan tan sumanḍaha ring gunung Brahmâ; apan sira goweng sisih isor. Nimita nirâpagĕh (h)ana ring gunung Brahmâ. Rĕp mapagĕh pangadĕg sang hyang Mandaragiri. Ya ta matangnya'n apagĕh tikang nusa Yawa, mari molah marayĕgan. Nishadha pagĕh; ya ta matangnya'n sang hyang Mahâmeru inaranan gunung Nishadha. —

Ndan irikâ ta Bhaṭâra Parameçwara kumon i sang dewatâ kabeh, mamûjâha sang hyang Mandaragiri, kumnakna isi sang hyang Mahâmeru. Tĕhĕr tikang dewa trisamaya sinung nugraha wâhana: wṛshabha putih pinaka-wâhana Bhaṭâraeçwara, hangsa putih pinaka-wâhana Bhaṭâra Brahmâ, Garuḍadwija [1] pinaka-wâhana Bhaṭâra Wishṇu. Tlas nira dewa trisamaya sinung nugraha wâhana, asamûha tang dewatâ kabeh amûjâ ri sang hyang Mahâmeru girirâja. Jag les yeki mangke bhâwa nira. Hana kunḍi maṇik sang hyang kamanḍalu ngaranya, mesi sang hyang tatwâmṛta çiwâmbha, maka-hiji [2] sang hyang Mandaragiri. Ya tika pinûjâ de ni sang watĕk dewatâ kabeh. Ri huwus nira pinûjâ, pinupu hiji nira sang hyang Mahâmeru, lwirnya mirah, komala, hintĕn; hinaturakĕnya ri Bhaṭâra Parame-

[1] HS. dwaja.

[2] Beter iji, kern, pit; vgl. [illegible] = [illegible]. Wat de verhouding tot isi betreft, vergelijke men Sund. ĕsi, esi, kern, pit, in vorm = isi; isi en iji schijnen dus slechts twee varieteiten te zijn van één en hetzelfde woord. Vgl. wat den klankovergang betreft ook Jav. ijih = isih.

DE PRAEHISTORISCHE STEENEN WAPENEN EN WERKTUIGEN UIT DEN OOST-INDISCHEN ARCHIPEL, BESCHOUWD UIT EEN ARCHEOLOGISCH EN ETHNOGRAPHISCH OOGPUNT.

DOOR

C. M. PLEYTE WZN.

Conservator van het Ethnographisch Museum van het Kon. Zoöl. Gen.
"Natura Artis Magistra."

"Arma antiqua, manus, ungues dentesque fuerunt,
Et lapides, et item silvarum fragmina rami.
Posterius ferri vis est, aerisque reperta,
Sed prior aeris erat, quam ferri cognitus usus."

Met deze woorden bezong reeds Lucretius met groote juistheid de oude toestanden in zijn gedicht "de rerum natura". Hoe dieper de wetenschap doordringt in de kennis omtrent oude uitgestorvene, en nog op een zeer lagen trap van ontwikkeling staande volkeren, des te meer worden deze regelen bewaarheid. Overal waar wij overblijfselen van een vroegere beschaving aantreffen, zijn deze, òf steenen, òf bronzen, òf ijzeren wapenen en werktuigen, en, naarmate de ontwikkeling hooger was, steeds in deze volgorde. In den laatsten tijd is de aandacht, meer dan vroeger, op deze voorhistorische overblijfselen gevestigd. Vooral in den Indischen Archipel houdt men zich tegenwoordig ijverig bezig met archeologische onderzoekingen. Aan dezen hebben wij dan ook reeds een groot gedeelte onzer kennis omtrent de Hindoe-kolonisatie te danken. Tot nog toe bepaalden deze nasporingen zich echter voornamelijk tot de oude monumenten; dit is niet voldoende. Wij moeten nog verder in de geschiedenis van Insulinde teruggaan, wij moeten de oudste restes nauwkeuriger beschouwen dan tot heden gedaan is. De steenen werktuigen van weleer, die nu en dan in de verschillende gewesten uit den bodem werden opgedolven, hebben ook hunne geschiedenis, die wij moeten trachten te leeren kennen. Prof. Kern wees reeds op het feit, dat de smeedkunst lang voor de komst der Hindoes bekend moet zijn geweest. Onder de metalen, aldus deze Hoogleeraar, komt het eerst ijzer in aanmerking. De meest gebruikelijke benaming, Javaansch wĕsi, Alfoersch van de Minahassa wasei, Maleisch bĕsi, Bataksch bosi, enzoovoorts, is

inheemsch, evenals het Tagalsche bakal. Niet alleen het erts, ook de bewerking moet bekend zijn geweest; want in het Fidjiesch beteekent wesi een soort van speer, en wesia hard. Hoe ware dit te verklaren, indien men het ijzer niet had weten te bewerken, in een grijs verleden, toen de stam, wiens taal in 't Fidjiesch voortleeft, nog niet van zijn verwanten in den Archipel gescheiden was? Deze uitkomst wordt zijdelings bevestigd door 't opmerkelijk verschijnsel, dat de half wilde Igorroten op Luzon en de Dajaks op Borneo in 't bearbeiden van ijzer grooter kunstvaardigheid bezitten dan de beschaafde Javanen en Maleiers [1].

Alvorens onze aandacht tot de praehistorische wapenen en werktuigen te bepalen, willen wij nog op enkele plechtigheden en gebruiken uit den cyclus van het familieleven der inlanders wijzen, waarbij het metaal niet als snijdend werktuig mag worden aangewend.

Zoo wordt bij de geboorte, zoowel bij de minder beschaafden, de Orang-Bĕnoewa van Malakka, de Amboneezen, de bewoners van Boeroe en die der andere eilanden tusschen Celebes en Nieuw Guinea, als bij de meer ontwikkelde Javanen, Makassaren, Boegineezen enzoovoorts, een bamboemes tot het doorsnijden van den navelstreng gebezigd [2]. Het plechtige haarsnijden, dat eenigen tijd na de geboorte plaats heeft, mag evenmin met een schaar of mes volbracht worden. Bij de Timoreezen bijvoorbeeld geschiedt dit door middel van een scherp gemaakt riet, in de derde maand nadat het kind ter wereld is gekomen, terwijl, wanneer wij voor een oogenblik het gebied van den Indischen Archipel verlaten, wij zien, dat bij de Maoris, op Nieuw Zeeland, wanneer voor de eerste maal het haar van het kind gesneden wordt, de grootvader of een priester voor dit heilige werk een mes van obsidiaan bezigt, en op Tahiti een haaientand daarvoor gebruikt wordt [3]. Nog moet hier de besnijdenis genoemd worden. Bekend is het,

[1] Kern, Over den invloed der Indische, Arabische en Europeesche beschaving op de volken van den Indischen Archipel. blz. 18.

[2] Wij verwijzen voor dit gebruik naar de volgende werken:
Bijdr. T. L. en Vk. v. Ned. Ind. 1885, dl. X, blz. 193. Meded. v. h. Ned. Zend. Gen. dl. XVII, blz. 257. Journ. of the Ind. Archip. vol. I, blz. 296. Tijdschr. v. Ned. Ind. 1845, dl. IV, blz. 279. Idem 1843, dl. II, blz. 622. Geneesk. tijdschr. v. Ned. Indie, dl. XXII, blz. 59. Van Eck, Schetsen van het eiland Bali, blz. 263. Tijdschr. v. h. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XIX, blz. 93. Zeitschr. f. Ethn. 1876, blz. 183. Riedel, de sluik en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 23, 73, 135, 175, 236, 265, 303, 325, 355, 391, 417, 449 en 465.

[3] Wilken, Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens Heft II, blz. 93—94. Geciteerd volgens den »Separatabdruck.«

DE PRAEHISTORISCHE STEENEN WAPENEN EN WERKTUIGEN UIT DEN OOST-INDISCHEN ARCHIPEL, BESCHOUWD UIT EEN ARCHEOLOGISCH EN ETHNOGRAPHISCH OOGPUNT.

DOOR

C. M. PLEYTE Wzn.

Conservator van het Ethnographisch Museum van het Kon. Zoöl. Gen. „Natura Artis Magistra."

„Arma antiqua, manus, ungues dentesque fuerunt,
Et lapides, et item silvarum fragmina rami.
Posterius ferri vis est, aerisque reperta,
Sed prior aeris erat, quam ferri cognitus usus."

Met deze woorden bezong reeds Lucretius met groote juistheid de oude toestanden in zijn gedicht „de rerum natura". Hoe dieper de wetenschap doordringt in de kennis omtrent oude uitgestorvene, en nog op een zeer lagen trap van ontwikkeling staande volkeren, des te meer worden deze regelen bewaarheid. Overal waar wij overblijfselen van een vroegere beschaving aantreffen, zijn deze, òf steenen, òf bronzen, òf ijzeren wapenen en werktuigen, en, naarmate de ontwikkeling hooger was, steeds in deze volgorde. In den laatsten tijd is de aandacht, meer dan vroeger, op deze voorhistorische overblijfselen gevestigd. Vooral in den Indischen Archipel houdt men zich tegenwoordig ijverig bezig met archeologische onderzoekingen. Aan dezen hebben wij dan ook reeds een groot gedeelte onzer kennis omtrent de Hindoekolonisatie te danken. Tot nog toe bepaalden deze nasporingen zich echter voornamelijk tot de oude monumenten; dit is niet voldoende. Wij moeten nog verder in de geschiedenis van Insulinde teruggaan, wij moeten de oudste restes nauwkeuriger beschouwen dan tot heden gedaan is. De steenen werktuigen van weleer, die nu en dan in de verschillende gewesten uit den bodem werden opgedolven, hebben ook hunne geschiedenis, die wij moeten trachten te leeren kennen. Prof. Kern wees reeds op het feit, dat de smeedkunst lang voor de komst der Hindoes bekend moet zijn geweest. Onder de metalen, aldus deze Hoogleeraar, komt het eerst ijzer in aanmerking. De meest gebruikelijke benaming, Javaansch wĕsi, Alfoersch van de Minahassa wasei, Maleisch bĕsi, Bataksch bosi, enzoovoorts, is

inheemsch, evenals het Tagalsche **bakal**. Niet alleen het erts, ook de bewerking moet bekend zijn geweest; want in het Fidjisch beteekent **wesi** een soort van speer, en **wesia** hard. Hoe ware dit te verklaren, indien men het ijzer niet had weten te bewerken, in een grijs verleden, toen de stam, wiens taal in 't Fidjisch voortleeft, nog niet van zijn verwanten in den Archipel gescheiden was? Deze uitkomst wordt zijdelings bevestigd door 't opmerkelijk verschijnsel, dat de half wilde Igorroten op Luzon en de Dajaks op Borneo in 't bearbeiden van ijzer grooter kunstvaardigheid bezitten dan de beschaafde Javanen en Maleiers [1].

Alvorens onze aandacht tot de praehistorische wapenen en werktuigen te bepalen, willen wij nog op enkele plechtigheden en gebruiken uit den cyclus van het familieleven der inlanders wijzen, waarbij het metaal niet als snijdend werktuig mag worden aangewend.

Zoo wordt bij de geboorte, zoowel bij de minder beschaafden, de Orang-Benoewa van Malakka, de Amboneezen, de bewoners van Boeroe en die der andere eilanden tusschen Celebes en Nieuw Guinea, als bij de meer ontwikkelde Javanen, Makassaren, Boegineezen enzoovoorts, een bamboemes tot het doorsnijden van den navelstreng gebezigd [2]. Het plechtige haarsnijden, dat eenigen tijd na de geboorte plaats heeft, mag evenmin met een schaar of mes volbracht worden. Bij de Timoreezen bijvoorbeeld geschiedt dit door middel van een scherp gemaakt riet, in de derde maand nadat het kind ter wereld is gekomen, terwijl, wanneer wij voor een oogenblik het gebied van den Indischen Archipel verlaten, wij zien, dat bij de Maoris, op Nieuw Zeeland, wanneer voor de eerste maal het haar van het kind gesneden wordt, de grootvader of een priester voor dit heilige werk een mes van obsidiaan bezigt, en op Tahiti een haaientand daarvoor gebruikt wordt [3]. Nog moet hier de besnijdenis genoemd worden. Bekend is het,

[1] Kern, Over den invloed der Indische, Arabische en Europeesche beschaving op de volken van den Indischen Archipel. blz. 18.

[2] Wij verwijzen voor dit gebruik naar de volgende werken:
Bijdr. T. L. en Vk. v. Ned. Ind. 1885, dl. X, blz. 193. Meded. v. h. Ned. Zend. Gen. dl. XVII, blz. 257. Journ. of the Ind. Archip. vol. I, blz. 296. Tijdschr. v. Ned. Ind. 1845, dl. IV, blz. 279. Idem 1843, dl. II, blz. 632. Geneesk. tijdschr. v. Ned. Indie, dl. XXII, blz. 59. Van Eck, Schetsen van het eiland Bali, blz. 263. Tijdschr. v. h. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XIX, blz. 93. Zeitschr. f. Ethn. 1876, blz. 183. Riedel, de sluik en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 23, 73, 135, 175, 236, 265, 303, 325, 355, 391, 417, 449 en 465.

[3] Wilken, Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesien's Heft II, blz. 93—94. Geciteerd volgens den »Separatabdruck.«

dat de oude Israëlieten, die hierin de Egyptenaren tot voorbeeld gehad hebben, voor deze plechtigheid zich van steenen messen bedienden. Hetzelfde doen nog heden ten dage de Papoeas van de Maclay-kust, terwijl de Alfoeren van de Minahassa deze operatie plegen te verrichten door middel van de t ĕ t ĕ w á, de fijn en dun gesneden buitenkant van den w u l u d (bambusa longinodis) [1].

Hoe moeten wij nu het gebruik van niet-metalen messen bij deze verrichtingen verklaren? Het afsnijden van den navelstreng, het plechtige haarsnijden alsmede de besnijdenis, voor zooverre deze niet volgens den Mohammedaanschen ritus plaats heeft, zijn operaties die reeds uit de grijze oudheid, lang voor dat het metaal bekend was, dagteekenen. Met de ceremonies aan deze operaties verbonden, nam men van geslacht tot geslacht ook de werktuigen over, waarmede zij oorspronkelijk verricht werden (een scherp stuk bamboe of een steensplinter), en door den geest van behoud, die alle lager ontwikkelde lieden beheerscht, zijn, tot den huidigen dag, deze instrumenten in eere gebleven. — Dit gebruik van niet-metalen werktuigen bepaalt zich echter, om het hier nog op te merken, niet uitsluitend tot de plechtigheden en gebruiken in den cyclus van het familieleven. Zoo verhaalt onder anderen de kundige natuuronderzoeker Wallace, dat, op het eiland Ceram, de sago door de Alfoeren met behulp van een knuppel, in welks ondereinde zich een scherp stuk kwarts bevindt, wordt gewonnen [2]. Ongetwijfeld duidt dit gebruik op een steenperiode, en is het ook hier het bijgeloof, dat den nakomeling steeds verboden heeft, dit oorspronkelijke werktuig door een meer doelmatig ijzeren te vervangen.

Uit de hier aangehaalde daadzaken mogen wij besluiten, dat ook in den Indischen Archipel, voor dat de bewerking der metalen bekend werd, een tijdvak geweest is, waarin men algemeen uit ruwen steen wapens of werktuigen vervaardigde. Dit wordt bevestigd door het feit, dat men allerwege steenen, in den vorm van wiggen en bijlen geslepen, gevonden heeft. Wij zullen nu overgaan tot een meer nauwkeurige beschouwing dezer werktuigen, door achtereenvolgens te vermelden waar zij gevonden zijn, waarin zij overeenkomen met, of verschillen van die, welke bij naburige volken worden aangetroffen, welke vormen en afmetingen zij hebben, om ten laatste na te gaan, welke

---

[1] Wilken, De besnijdenis bij de volken van den Indischen Archipel. Bijdr. T. L. en Vk. v. Ned. Ind. 1885, dl. X, blz. 193, ss.

[2] Wallace, The Malay Archipelago. Vol. II, blz. 118.

de meeningen zijn, die de inboorlingen omtrent den oorsprong dezer voorwerpen hebben, en wat het gebruik is, dat zij daarvan nog heden ten dage maken [1].

Steenen wapenen en werktuigen treffen wij, eenige eilanden uitgezonderd, over den geheelen Archipel verspreid aan. Zoowel op Java en Sumatra als op Celebes en Borneo, de Philippijnen, de Aroe- en Kei-eilanden, Ceram, de Banda-eilanden, Timor, Flores, Adonare en Solor, zijn van tijd tot tijd eenige exemplaren gevonden. Het grootste aantal leverde wel Java, doch daar deze opgave te onbepaald is, zullen wij dit eiland residentie voor residentie beschouwen. Verreweg de meesten werden in de Preanger-regentschappen voor den dag gebracht. Uit deze landstreek ontving het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen ongeveer vijftig stuks, het Rijks Museum van Oudheden alhier een nog grooter aantal. Hierop volgen de residenties Batavia, Krawang, Cheribon, Banjoemas, Tegal, Bagelen, Samarang, Madioen en Passoeroean ieder met eenige specimina. Het is uiterst moeielijk, zekerheid omtrent de juiste vindplaatsen dezer steenen werktuigen te verkrijgen, daar de inlander dergelijke voorwerpen steeds met bijgeloovigen eerbied als voortbrenselen van het atmospherisch vuur beschouwt. Volgens den heer van Limburg Brouwer echter, worden zij gewoonlijk twee tot twee en een halven voet diep onder den beganen grond aangetroffen [2].

In het jaar 1854 wijdde reeds de heer Brumund een hoofdstuk aan de steenen bijlen en beitels. Hij maakte uit de vondsten, die toen ter tijde nog gering waren, op, dat de voorhistorische werktuigen tot westelijk Java, dat is tot de Soendalanden, beperkt waren. Als reden gaf hij op, dat de Soendaneezen op hunne bergen, welke de natuur als scheidsmuren tusschen hen en de overige bewoners van het eiland opwierp, veel minder in den invloed en in de beschaving der Hindoes gedeeld hebben dan hunne stamverwanten op Midden- en Oost-Java, en derhalve langer op hunnen oorspronkelijken trap van beschaving zijn blijven staan [3]. Uit latere ontdekkingen is evenwel gebleken, dat dit

[1] Wij hopen hiermede tevens de 17de vraag te beantwoorden, gesteld door het bestuur van het Kon. Inst. v. T. L. en Vk. van Ned. Indië, in het eerste deel der Bijdragen en bij het uitgeven der Nieuwe Volgreeks herhaald (Bijdragen T. L. en Vk. v. Ned. Ind. Nieuwe volgr. dl. I. vraag 17.)

[2] V. Limburg Brouwer, Steenen beitels in 't Museum v. h. Bat. Gen. v. K. en W. gerangschikt. Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl XVIII, bls. 68.

[3] Brumund, Indiana. dl. II, bls. 108.

niet het geval is; integendeel, steenen bijlen uit den voortijd komen, gelijk uit het zooeven medegedeelde kan gebleken zijn, bijna in elk gedeelte des eilands voor. Wij moeten derhalve aannemen, dat geheel Java, voor de komst der Hindoes, in een tijdperk verkeerd heeft, waarin het bewerken van steen, tot verschillende werktuigen, algemeen was en deze laatsten tot allerlei doeleinden werden aangewend. Dat zelfs ten tijde dat de Hindoe-beschaving haar hoogsten bloei bereikt had, de herinnering aan het gebruik van steenen werktuigen niet geheel verdwenen was, meenen wij te mogen opmaken uit het feit, dat op de basreliefs van den Bôrô-Budur, twee menschelijke figuren voorkomen, die bezig zijn, met een steenen bijl, een boomstam te behakken.[1] (Plaat VII, fig. 7 en 8.)

Voordat wij thans overgaan tot het geven van een overzicht van de verschillende vormen en van de afmetingen der steenen beitels, zullen wij negen hoofdtypen aannemen, waartoe wij de thans bekende bijlen en beitels terugbrengen. Ten einde zoo kort en duidelijk mogelijk te zijn, hebben wij deze negen typen afgebeeld op Plaat I, II en III. Wij onderscheiden derhalve:

Type I. Bijlen, wigvormige, geslepen aan twee vlakken, de snede aan de beide zijden bijgeslepen.

Type II. Bijlen of dissels, met twee platte vlakken, de snede aan eene zijde bijgeslepen.

Type III. Bijlen, gebogen disselvormig, overgaande tot den waaiervormigen dissel.

Type IIIA. Bijlen, als voren, doch smaller.

Type IV. Bijlen, gebogen disselvormig, voor- en achtervlak loopen in de snede uit.

Type V. Bijlen, gutsvormig, met horizontale boven- en ondervlakken.

Type VI. Bijlen, gutsvormig, met gebogen voor- en achtervlak.

Type VII. Bijlen, gutsvormig, met plat ondervlak, twee zeer smalle opstaande kanten en een bol bovenvlak.

Type VIII. Bijlen, gutsvormig met plat ondervlak, twee zeer smalle opstaande kanten en een scherphoekig bovenvlak.

Deze typen-indeeling geldt uitsluitend voor het eiland Java en is door ons vastgesteld na een nauwkeurige vergelijking der spe-

---

[1] Leemans, Sur un basrelief d'un temple à Java. Congres Intern. d'Anthropol. et d'archéolog. préhistoriques. VIe session. Bruxelles, 1872, pag. 534. Leemans, De Bôrô Boedoer op het eiland Java. Plaat LXVI. fig. 102 en Plaat CLXXIV. A. fig. 154.

cimina, die het Rijks-Museum van Oudheden alhier bezit. Door den heer Van Limburg Brouwer werden de bijlen en beitels van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen geordend [1]. Wij konden de in die collectie aanwezige exemplaren natuurlijk niet volgens onze indeeling rangschikken; derhalve waren wij genoodzaakt den catalogus van dien heer over te nemen, zooveel mogelijk echter met verwijzing naar ons systeem.

VERZAMELING VAN HET RIJKS MUSEUM VAN OUDHEDEN.

Java.

No. van den Catalogus.	VINDPLAATS, RESIDENTIE	TYPE.	STEENSOORT.	AFMETING. Grootste in cM.	Kleinste in cM.	Aantal.
Niet opgegeven.	Batavia	1		10	5	11
	Samarang	1		8.5	4.8	2
	Preanger Regentschappen.	1		6.4		1
	Batavia	2		17	8	5
	Samarang	2		13.5	4	4
	Preanger Regentschappen.	2		12.3	6	8
	Cheribon	2		16		1
	Batavia	3		15.5	4.7	34
	Samarang.	3		12.5	7.6	2
	Preanger Regentschappen.	3		14.5	4	27
	Krawang	3		10.5		1
	Batavia	3A		9.1	4.2	10
	Preanger Regentschappen.	3A		10.5	5.8	10
	Krawang	3A		5.5		1
	Batavia	4		10	6.8	5
	Preanger Regentschappen.	4		8.5	6.3	2
	Batavia	5		15.5	8.9	2
	Batavia	6		13.5	5.5	15
	Samarang	6		6		1
	Preanger Regentschappen.	6		12.4	4.5	6
	Krawang	6		11	7	6
	Batavia	7		13	5.4	3
	Samarang	7		12.2	5	5
	Preanger Regentschappen.	7		7.5	7	2
	Passoeroean	7		17.3		1

[1] V. Limburg Brouwer O. C. blz. 65, ss. Men leze over steenen bijlen, op Java gevonden, nog de volgende verhandelingen: Leemans, Over steenen bijlen op Java, en eenige steenen voorwerpen op Borneo gevonden. Tijdschr. v. d. Wis- en Natuurk. Wetensch. Uitgegeven door de 1ste klasse van het Kon. Ned. Inst. dl. V, blz. 106. Yates, On the stone wedges of Java, and similar ancient objects of stone discovered in Borneo. Archeol. Journ. No 42. Vrolik, Berigt over zes steenen wiggen op Java gevonden. Tijdschr. v d. Wis- en Natuurk. Wetensch. dl. III, Afl. 2. Daubrée, Sur une collection d'instruments en pierre découverts dans l'île de Java. Inst. Imp. de France. Comptes rendus des séances de l'Acad. d. sciences, LXVII. Séance du 28 décembre 1886.

No. van den Catalogus.	VINDPLAATS, RESIDENTIE	TYPE.	STEENSOORT.	AFMETING. Grootste in cM.	AFMETING. Kleinste in cM.	Aantal.
Niet opgegeven.	Batavia	8		24	10.2	8
	Preanger Regentschappen.	8		15		1
	Cheribon	8		22		3
	Bagelen	8		30		1

Aanmerking. Bij de beschrijving der bijlen hebben wij de opgave der steensoort achterwege gelaten De wetenschap toch eischt thans meer dan de eenvoudige opgave van bij voorbeeld kiezel- of vuursteen. Zij verwacht de resultaten van een microscopisch onderzoek.[1] Aangezien het onmogelijk is dit onderzoek in te stellen, zonder een stuk van het voorwerp af te slaan en dit daardoor voorgoed te beschadigen, konden wij hiertoe niet overgaan. Bovendien, al kenden wij nauwkeurig de steensoort waaruit de bijlen vervaardigd zijn, dan is de geologische kennis van de gewesten waaruit zij zijn aangevoerd nog zoo gering, dat het onmogelijk uit te maken is, of de steen, die ter vervaardiging gediend heeft, werkelijk aldaar inheemsch is en niet van elders ingevoerd.

VERZAMELING VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VOOR KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

No. van den Catalogus.	VINDPLAATS, RESIDENTIE	TYPE.	STEENSOORT.	AFMETING.	Aantal.
Ba I.					
19—26	Krawang	1—2	Jaspis	Niet opgegeven.	8
32	Kediri	1—2	Jaspis		1
34	Batavia (Depok)	1—2	Jaspis		1
55—56	Krawang	1 – 2	Vuursteen		2
60	Krawang	1—2	Calcedoon		1
Ba III.					
1	Djokjokarta	6	Trachiet		1
B β					
13	Madioen (Magetan) . . .	2—4	Kiezellei		1
59	Madioen (Magetan) . . .	2—4	Jaspis		1
68	Kediri	2—4	Jaspis		1
C.					
7	Djokjokarta	2—4	Cornalijn		1
D.					
1—3	Bagelen . . . . . . -	5—8	Kiezelleisteen		3
12	Bagelen (Sapoeran) . . .	5—8	Calcedoon		1
13	Bantam (Tjimarga, afd. Lebak)	5—8	Lydiet		1

Aanmerking. De determinatie der steensoort van de bijlen uit deze verzameling blijft, om de hierboven vermelde redenen, geheel voor de verantwoording van den heer V. Limburg Brouwer.

[1] Dr. A. B. Meyer, Nephrit und Jadeit, dl. III, bls. 51, toont bij de beschrijving van een chloromelanietbijl der Humboldtsbaai, hoe men zulk een onderzoek moet instellen.

Thans zullen wij overgaan tot de beschouwing der op de zoogenaamde Buitenbezittingen, dat zijn de eilanden buiten Java, gevonden exemplaren, die wij, wegens hunnen vorm, allen hebben afgebeeld, voor zooverre zij in de Rijks-Verzameling te Leiden aanwezig zijn.

Zoo treffen wij op Plaat III, fig. I, een steen aan in den vorm van een meslemmet, op verschillende plaatsen met koord omwonden, l. 11.4; br. 3.3; d. 0.9 cM., afkomstig van Borneo [1]. De heer Leemans, directeur van het Rijks-Museum van Oudheden, die de collectie, zeer welwillend, te onzer beschikking stelde, geeft dezen steen niet op als een werktuig of wapen en, onzes inziens, terecht. Bij eene nauwkeurige beschouwing kunnen wij geen enkel spoor van bewerking daaraan ontdekken. De koord zou kunnen gediend hebben om den steen aan een band te bevestigen, ten einde hem als amulet om den hals te dragen, doch kan evengoed het overblijfsel zijn van een snoer waarmede de steen, als zinker, aan een net bevestigd is geweest. Dit komt ons des te waarschijnlijker voor, daar de koord getaand is, een bewerking, die, zooals genoegzaam bekend is, uitsluitend op touwwerk, dat tot het vervaardigen van netten of vischlijnen moet dienen, wordt toegepast.

Plaat III, fig. II, stelt voor een bijl waarvan beide vlakken gepolijst zijn en de snede van het eene naar het andere einde vlak is bijgeslepen; boven en op zijde weinig bewerkt; aan het boveneinde op zijde van inkepingen voorzien tot het bevestigen aan een steel; l. 9.5; br. 5—6.2; d. 2.1 cM.; afkomstig van Menado op Celebes. [2]

Reeds Rumphius, om dit in het voorbijgaan mede te deelen, maakt van het voorkomen van steenen bijlen op dit eiland gewag. Hij verhaalt dat zulk een bijltje door Alfoeren van Tomboekoe gevonden werd in een door den bliksem gespleten palmboom. Drie eigenaars hadden het achtereenvolgens aan hunne krissen gedragen, waardoor het als het ware gepolijst was. [3] Van een ander exemplaar heet het dat het werd aangetroffen, stekende in een ijzerhoutboom, op het in de nabijheid van Celebes gelegen eiland Gapé [4], in het jaar 1677. Vooral dit laatste feit vond Rumphius zeer merkwaardig, hij vereeuwigde het daarom in het hier volgende jaarversje:

ALs Gapes opperheer bong Voor Kabunna stoVt,
Voer Ik Door DonDers kraCht In't hart Van 't yser-hoVt. [5]

[1] Leemans, Beschrijving der Indische Oudheden van het Rijks-Museum van Oudheden, *B 4.

[2] Leemans, l. c. *B 27.

[3] Rumphius, d'Amboinsche rariteit-kamer, blz. 207. Plaat L, fig. B.

[4] Gape of Gapey, een der eilanden van den Banggai-archipel.

[5] Rumphius, l. c., blz. 208, Plaat L, fig. A.

Van meer belang zijn de op Plaat IV afgebeelde bijltjes. Fig. I is een smal bijltje, naar beneden breeder uitloopende, zonder snede; l. 10.5; br. 2.6—3.8; d. 1.1; afkomstig van Wai Heroe op Ambon [1]. Fig. II is de teekening van een bijltje, dat in of nabij een boom op het eiland Ai, behoorende tot de Banda-groep, gevonden werd; l. 5; b. 3—5.8; d. 1.5 cM. [2]. Fig. III—VII stellen vijf bijlen voor van Timor afkomstig. Fig. III is een bijl van het binnen- naar het buitenvlak bijgeslepen, aan het boveneinde beschadigd; l. 6.8; br. 4; d. 7 cM. [3]. Fig. IV. Onderste gedeelte van een bijltje als voren; de snede van het voor- en achtervlak naar het midden bijgeslepen; l. 5; br. 4.5; d. 1.2 cM. [4]. Fig. VII. Bijltje, vervaardigd van een stuk fossiel been; het breedere gedeelte zeer geschonden; de snede aan de beide vlakken bijgeslepen; l. 5.5; br. 3.7; d. 1.5 cM. [5]. Fig. V. Bijltje aan beide vlakken eenigszins bol; de zeer beschadigde snede van het eene vlak naar het andere eenigszins plat bijgeslepen; l. 6.3; br. 4.9; d. 1.5 cM. [6]. Fig. VI. Bijltje aan beide zijden beschadigd; het achterste vlak bol, het voorste meer plat; de snede van het achter- naar het voorvlak bijgeslepen; l. 5.9; br. 3.7; d. 1.5 cM. [7].

Tot zoover de voorwerpen in het Museum van Oudheden alhier aanwezig. Doch ook het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bezit van de Buitenbezittingen verschillende exemplaren. Zoo drie bijlen gevonden bij het meer van Tondano (Minahassa, N. Celebes) No. Bβ. 40 Lydiet, Bβ. 45 Alphaniet, Bβ. 70 Jaspis; drie van Waikoessie (Timor) Bβ. 25 Kiezelleisteen, Bβ. 46 en 47 Alphaniet; zeven van Larantoeka (Flores) Bα. I 15—17 Basalt, Bα. I 33 Jaspis, Bβ. 14 Kiezellei, Bβ. 82—83 Melafier; een van Flores Bα. I 64 Hoornsteen; een van Solor Bβ. 67 Jaspis; een van Adonare D. 6 Kiezellei; een van Palembang D. 10 Jaspis.

Nog hebben wij hier de aandacht te vestigen op een tiental bijlen, afkomstig uit het Oosten van den Archipel, toebehoorende aan Dr. J. G. F. Riedel, en door dezen met groote welwillendheid ons ter beschrijving afgestaan.

In deze verzameling van den Heer Riedel treffen wij ten eerste twee exemplaren aan, uit het Oostelijke gedeelte van het eiland

1 Leemans, o. c. *B 25.
2 Leemans, o. c. *B 29.
3 Leemans, o. c. *B 14.
4 Leemans, o. c. *B 15.
5 Leemans, o. c. *B 16.
6 Leemans, o. c. *B 18.
7 Leemans, o. c. *B 17.

Ceram. Het eene (Pl. V, fig. 1) is een bijltje van zwarten fijnkorreligen steen, onregelmatig bewerkt, naar het boveneinde puntig toeloopende; de snede is aan de voorzijde een weinig bol bijgeslepen; l. 9.4; br. boven 5, onder 3.5; d. 5 cM. Het andere (Pl. V, fig. 2.) is van geelachtig bruinen steen vervaardigd, tamelijk ruw bewerkt, en loopt eveneens naar het boveneinde puntig toe; de snede is wigvormig geslepen; l. 11.5; br. boven 2, onder 5; d. 3 cM. Pl. V, fig. 3 is een bijltje mede van Ceram, van zwarten fijnkorreligen steen; beide vlakken zijn eenigzins rond, terwijl de snede van het voor- naar het achtervlak scherp is bijgeslepen; l. 3.5; br. 3.5; d. 1 cM. Verder behoort tot de verzameling een bijl, gevonden op de Watoebela-eilanden, van groenachtigen fijnkorreligen steen; beide smalle kanten en het achtervlak zijn rechthoekig geslepen; het voorvlak is eveneens rechthoekig geslepen tot op ongeveer ⅘ van de lengte, doch gaat dan met een scherpen hoek in het achtervlak over, waardoor de snede ontstaat; l. 9.3; br. 3.3; d. 1.5 cM. (Pl. V, fig. 4). Hierop volgt de Goram of Gorong-archipel met twee stuks. Ten eerste een bijl van groenachtigen fijnkorreligen steen, waarvan de beide vlakken een weinig bol bijgeslepen zijn en naar boven smaller toeloopen, terwijl de snede meer breed en wigvormig is; l. 10; br. boven 2, onder 6.5; d. 2.5 cM. (Pl. VI, fig. 6). Ten tweede een bijl van dezelfde steensoort als de vorige; de beide vlakken zijn eveneens flauw bol bijgeslepen, doch in het voorvlak nabij het boveneinde bevindt zich nog een eenigszins concave uitholling, die waarschijnlijk ter meerdere bevestiging van den steel gediend heeft; de snede is van het achter- naar het voorvlak toe schuin bijgeslepen l. 7; br. 4.5; d. 1.7 cM. (Pl. VI, fig. 7). Het eiland Wetter wordt vertegenwoordigd door een dissel van zwarten fijnkorreligen steen, waarvan de vier zijden zeer glad geslepen zijn; het voor- en achtervlak zeer breed, de zijvlakken veel smaller; de snede is van het achter- naar het voorvlak schuin bijgeslepen; l. 7.5; br. 5.2; d. 1 cM. (Pl. V, fig. 5). Eindelijk zijn nog twee zeer kleine dissels van de Loeang-Sermata eilanden te vermelden van lichtgroenen steen, waarvan de sneden van het achter- naar het voorvlak schuin zijn bijgeslepen; het eene l. 5.5; br. 3.5; d. 1 cM., het andere l. 5.5; br. 1.8; d. 1.3 cM. (Pl. VI, fig. 8 en 9).

Wij hebben thans, van de hierboven vermelde bijlen, den vorm, de afmetingen en vindplaatsen leeren kennen. Kortelijk hebben wij nu na te gaan, op hoedanige wijze zij vermoedelijk gebruikt werden.

Daartoe hebben wij slechts den blik te slaan op de met de bewoners van den Indischen Archipel verwante Papoeas van Nieuw-Guinea. Dezen verkeeren toch nog grootendeels in de steenperiode. Uit hetgeen wij dus bij hen aantreffen, mogen wij eenigermate besluiten, hoe het voorheen bij de Indische volken is geweest. Wij hebben daarom gemeend eenige afbeeldingen der, voor Nieuw Guinea, typische bijlvormen aan onze verhandeling te moeten toevoegen. Op Pl. VII fig. 1, vindt men een bijl afgebeeld van de Humboldtsbaai, waarvan het steenen lemmer in een houten koker bevestigd is, welke koker vervolgens door een gat in den steel is gestoken. Pl. VII, fig. 2, stelt voor een bijl van de Geelvinksbaai, waarvan het lemmer eveneens aan een stuk hout is bevestigd, terwijl dit laatste aan den steel vastgemaakt is. Pl. VII, fig. 3 is een bijl van Oetanata waarvan het lemmer eenvoudig door een gat in den steel is gestoken. Op de Koloniale tentoonstelling, in den Zomer van 1886 te Londen gehouden, schetsten wij de vormen Pl. VII, fig. 5, zijnde een dissel, waarvan het lemmer in den knievormigen steel, die daartoe vooraf aan het korte einde gespleten is, is geklemd, en Pl. VII, fig. 4, een bijl, tegelijkertijd dissel, waarvan het lemmer in een gespleten stuk hout is geklemd, dat daarna door een lossen rotanring aan den knievormigen steel bevestigd is, waardoor men het lemmer in alle richtingen draaien kan. Deze laatste twee vormen komen zoowel op de Zuidoost- als op de Noordoostkust algemeen voor. Ten laatste vermelden wij nog een soort van schoffel of landbouw-instrument, waarvan de steen onmiddelijk tegen den houten steel bevestigd is, eveneens van de Zuidoostkust van genoemd eiland. (Pl. VII, fig. 6).

Hoe zulke bijlen gebruikt worden, leert ons v. Miklucho-Maclay, de russische ethnoloog, die langen tijd op Nieuw Guinea aan de Astrolabebaai vertoefde. Hij zegt: „Eine solche Axt kann nur in den Händen eines geübten Mannes brauchbar und nützlich sein, wird sie von einem der ungewöhnt ist mit derselben umzugehen, gebraucht so wird sie leicht gebrochen oder Nichts kommt zu Stande. Das weiss ich aus eigener Erfahrung und es war nicht Geduld die bei diesem Versuch fehlte. Die Eingeborenen aber mit ihren leichten, kaum 5 cM. breite Schneiden, haltenden Aexten können ½ M. im Durchmesser messende Baumstämme fällen, und auch ganz feine Figuren auf ihren Speeren aushauen. Die Papuas benutzen gewöhnlich kleine Aexte, deren Schneide nicht breiter wie 5 cM. misst, aber ein jedes Dorf besitzt eine oder mehrere grosse Aexte, deren Schneide 7—9 cM. breit ist, die mit zwei Armen gehandhabt, während die

erstere mit dem rechten geführt werden. Die Steine zu den Beilen werden von den Bergbewohnern erhalten und finden sich nicht im Ueberfluss so dass ein jeder Erwachsene nur eine gute Axt besitzt, die grossen Aexte aber werden von den Besitzern als etwas höchst Werthvolles und Seltenes bewarht». [1].

Wanneer wij nu den vorm der bijlen van Nieuw Guinea beschouwen, zien wij dat er twee hoofdvormen voorkomen, de eigenlijke bijl en de dissel. Het werktuig, waarvan het lemmer aan één zijde geslepen is en met den steel in een verschillend vlak ligt, is de dissel. Deze wordt steeds aangewend bij het vervaardigen van kanos of het bekappen van boomen, voor huiselijk en ander gebruik. Het werktuig echter waarvan het lemmer aan beide zijden geslepen is en met den steel in hetzelfde vlak ligt is de bijl, die zich uitstekend leent tot kloven en derhalve ook als wapen wordt gebezigd. Wij willen hiermede niet zeggen dat de dissel nimmer als wapen gebruikt wordt, daar dit natuurlijk van de omstandigheden afhangt. Wordt een Papoea bij het behakken van een boomstam verrast door een vijand of eenig wild gedierte, dan zal hij onmiddelijk zijn dissel ter verdediging grijpen, doch bij vooraf beraamde stroop- of sneltochten wordt steeds de bijl medegenomen [2].

Aan de hand van de voorgaande gegevens kunnen wij nu de steenen werktuigen uit den Indischen Archipel in twee hoofdrubrieken rangschikken, namelijk dissels en bijlen, waaruit blijkt dat op Java, evenals op de Buitenbezittingen, voornamelijk bijlen gebruikt werden, daar wij slechts zelden een echten dissel onder de steenen werktuigen aantreffen. Hoe de steenen aan een steel bevestigd zijn geweest, leeren ons ook de bijlen der Papoeas. Wij zien op Pl. VII fig. 1 en fig. 3—5, dat dit op vier verschillende wijzen plaats heeft. De eenvoudigste bevestiging geschiedt, door den steen te steken in een gat, in

---

[1] V. Miklucho-Maclay, Ethnologische Bemerkungen über die Papuas der Maclayküste. Nat. Tijdsch. v. Ned. Indië, dl. XXXV, blz. 75, sq. Zie ook Finsch, Original Mittheilungen v. d. Ethnol. Abtheil. der Kön. Museen. I Jrg. Heft 2 en 3, blz. 58. Wij hebben tot nog toe de bijl uitsluitend als werktuig leeren kennen; bij de Sowa-e-stam aan de Zuid-Oostkust van Nieuw-Guinea vinden wij haar alleen als ceremonie wapen in gebruik. Bij hen wordt de bijl »solemnly carried by the Chiefs as a preliminary to peace; if these axes are accepted, pigs, bananas etc follow and real peace is secured. A glance at the slight artistic hafting will convince anyone that they are not for cleaving timber. On account of their being born in procession, the name »processional axes« has been given to them.« Chalmers and Wyatt Gill, Works and Adventures in New Guinea, blz. 324.

[2] Bastian, Indonesien. Tafelerklärung en Pl. I, fig. 4.

den steel aangebracht, fig. 3; daarop volgt het vastbinden van den steen aan een rechthoekig gebogen steel, fig. 5; hierna het klemmen van den steen in een gespleten stuk hout, hetwelk aan het korte einde van den rechthoekig gebogen steel wordt bevestigd, door middel van omvlechting, fig. 4; en ten laatste het klemmen van den steen in een gespleten rond stuk hout, hetwelk in een gat door den steel gestoken wordt, fig. 1. Deze beide laatste wijzen van bevestiging hebben dit voor boven de beide eerste, dat men den steen in alle richtingen kan draaien, waardoor het werktuig als bijl en dissel kan worden gebruikt. Beide soorten worden dan ook door de bewoners van de Hoodbaai met verschillende namen genoemd. De werktuigen met een vasten steen heeten Ira, die met een draaibaren Lachela [1].

Ten laatste rest ons nog met een enkel woord op te merken, in welk opzicht de voorhistorische bijlen uit den Oost-Indischen archipel verschillen of overeenkomen met die, welke in andere streken gevonden zijn. De meest eenvoudige, de wigvormige bijl, vertoont niets afwijkends, evenmin de dissel, die wij in de tweede plaats noemden. Ook de derde en vierde, door ons aangenomen, soorten geven geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen [2]. De vijfde en de zesde vorm echter schijnen meer bepaaldelijk tot Achter Indië [3] en den Indisehen Archipel beperkt te zijn, terwijl de zevende en achtste categorie tot dusverre uitsluitend op Java gevonden zijn, en derhalve als kenmerkend voor dit eiland mogen worden aangenomen.

Tot dusverre maakten wij alleen gewag van bijlen, dissels en wiggen. In hoeverre er andere steenen werktuigen in den Oost-Indischen Archipel gevonden zijn, is nog onzeker. Wel beschrijft de heer Swaving [4] vier lanspunten van ruw behouwen vuursteen als van Java afkomstig, doch berust deze opgave waarschijnlijk op een vergissing [5].

---

[1] Finsch, o. c. blz. 58.

[2] Vergelijk de Quatrefages, Hommes fossiles et hommes sauvages en vooral Evans, Les ages de la pierre.

[3] Vergelijk de afbeeldingen en beschrijving van den Heer Moura, Le royaume du Cambodge, dl. I, blz. 135—139, Pl. II, fig. 5 en 7.

[4] Swaving, Berigt en afteekening van eenige steenen wiggen en wapenen. Nat. Tijdschr. v. Ned. Indië. Jrg. I, 1850, blz. 85. Pl. II, fig. 13 en 14.

[5] Hoe gemakkelijk zulke vergissingen ontstaan, blijkt duidelijk uit een artikeltje van Dr. C. Leemans getiteld: Verhandeling over een steenen wig of bijl van zeldzamen vorm (Verslagen en Mededeelingen d. Kon. Acad. v. Wetensch. Afd Letterk. 2de reeks, dl. VII), en uit het feit dat eenige jaren geleden uit een terp bij Wiewerd (Friesland) een steenen bijl werd opgedolven die zoozeer van de in deze streken gewoonlijk voorkomende soorten afwijkt, dat onmogelijk aan te

Die vier lanspunten vertoonen toch een groote overeenkomst in vorm en bewerking met de uit het Noorden van Europa bekende soorten. Aangezien er nu onder de verzameling van het Bataviaasch Genootschap verscheidene voorwerpen uit Gelderland en Overijssel voorkomen, die, ter vergelijking, aan gemeld Genootschap waren geschonken, is het zeer waarschijnlijk dat de door den heer Swaving beschreven exemplaren daartoe hebben behoord en abusievelijk onder de op Java gevonden steenen werktuigen zijn gebracht.

———

»Wo auch auf unserer Erde prähistorische Steingeräthe gefunden werden, sei es in Europa, Asien, Afrika oder Amerika, da verbindet sich mit denselben in den Augen des Volkes eine fast identische, manchmal in die feinsten Einzelheiten übereinstimmende Vorstellung. Man wird überrascht den Neger, den Südamerikanischen Indianer, den Birmanen, den Esthen, den Letten, den Deutschen den Franzosen u. s. w. genau in demselben Aberglauben befangen zu finden, der sich auf die Entstehung und die angeblichen wunderbaren Eigenschaften der Steinbeile bezieht« [1].

Ter bevestiging van deze regelen zullen wij thans nagaan, welke opvatting de inboorlingen van den Oost-Indischen Archipel omtrent de voorhistorische steenen werktuigen hebben. De dondersteenen of donderkeilen in Europa zijn, gelijk bekend is, voorwerpen, meestal wapenen, van steen vervaardigd, afkomstig uit den tijd toen het gebruik van het metaal ook in dit werelddeel nog niet bekend was.

[illegible] was, dat dit voorwerp aldaar gebruikt zou zijn. Na zorgvuldige vergelijking kwam men dan ook tot de overtuiging, dat gemelde bijl uit West-Indië afkomstig [illegible] zijn. [illegible] zij in de terp kwam bleef echter een raadsel. Eenigen tijd later bleek [illegible], dat op genoemde terp een ex-Gouverneur onzer West-Indische Koloniën gewoond had, na wiens dood men de bijl, waarschijnlijk bij het opruimen van den boedel, als waardeloos had weggeworpen. Dr. W. Pleyte, Nederl. Oudh. Friesland, blz. 72, Pl. XXXI.

[1] Andree, Die prähistorischen Steingeräthe im Volksglauben, blz. I. Rauber, [illegible] der Menschen, dl. II, blz. 65. Men zie vooral Carthaillac, L'âge [illegible] dans les souvenirs et les superstitions populaires. Als eene merkwaardig[illegible] nog, dat de St. Gertrudiskerk van de Roomsch Katholieke [illegible] oude Klerezij te Utrecht een bijl bezit van groenen steen, [illegible] met zilver beslagen steel gestoken is; het stompe gedeelte [illegible] eveneens met zilver bekleed, terwijl van boven een zilveren knop [illegible] van den steel zit een zilveren band met de woorden: Nemo [illegible] Qui me Furant Ruicuri (sic) Ydola Vana Ruunt Martini Cesa Securi. [illegible] gezegd voor ooit te hebben behoord bij een Martinusbeeld in de [illegible], terwijl men beweert dat daarmede Bonifacius gedood zou [illegible]. Cat. Tent. v. Kunstvoorwerpen. 1880, blz. 167, nr 802.

Eigenlijk dus kunstprodukten, waren zij voorheen, volgens de algemeene opvatting, dit echter niet. Toen men namelijk omtrent de herkomst van deze voorwerpen nog niets wist, beschouwde men ze als voortbrengselen van het atmospherisch vuur, en bestempelde ze dus met de evengenoemde benamingen van dondersteenen en donderkeilen [1]. Bij de volken van den Indischen Archipel nn bestaat nog steeds deze voorstelling. De voorwerpen, bijlen, beitels, wiggen, enzoovoorts, die hier gevonden worden als overblijfselen van eene vroegere steenperiode, heeten dan ook donder- of bliksemsteenen, watu-ing-kilat bij de Alfoeren van de Minahassa, [2] of algemeener donder- of bliksemtanden, gigi-guntur in het Maleisch, [3] huntu-gĕlap in het Javaansch, [4] sait-ni-porhas in het Bataksch, [5] isi-gutu in het Boegineesch, [6] gigi-gunturu in het Makassaarsch [7] en batu-lintar bij de Maleiers van het schiereiland Malakka [8].

Zooals wij uit die benamingen duidelijk zien, bestaat dus algemeen bij de volken van den Indischen Archipel het geloof, dat de oude steenen werktuigen van atmospherischen oorsprong zijn. Dit geloof werd nog versterkt door de vaak voorkomende omstandigheid, dat die werktuigen in de onmiddelijke nabijheid van boomen in den grond, of ook wel in de boomen zelven gevonden werden, waarin een bliksemstraal was, of heette te zijn ingeslagen. Eene meer voor de hand liggende natuurlijke verklaring, dat die voorwerpen, bij het bewerken van den bodem of het vellen van de boomen, gebruikt en toevallig achtergebleven of verloren gegaan zijn, kon bij den eenvoudigen inlander geen gezag verwerven.

Rumphius, die deze dondersteenen reeds kende, zegt: "Hun naam is in 't Maleitsch gighi gontur (gigi-guntur) want de Indianen gelooven dat de donder een grooten kop heeft als een Stier, en dat de dondersteenen zijn de tanden dewelke hij uitspuuwt, als hij vergramt is, zijnde het donderen anders niet dan het brullen van den Stier". [9] Ook op de Philippijnen bestaat deze voorstelling. De

---

[1] Lubbock, Pre-historic times, blz. 437.
[2] Watu = steen, kilat = bliksem.
[3] Gigi = tand, guntur = donder.
[4] Huntu = tand, gĕlap = bliksem.
[5] Sait = slagtand, porhas = bliksem.
[6] Isi = tand, gutu = donder.
[7] Gigi = tand, gunturu = donder. Zie voor het voorgaande: Wilken, Het animisme bij de Volken van den Indischen Archipel, blz. 134—137.
[8] Batu = steen, lintar = donder, donderslag.
[9] Rumphius, d'Amboinsche rariteitkamer, blz. 207 ss.

Manobo's namelijk houden den donder »für die Sprache des Blitzes, den sie in der Gestalt eines abentheuerlichen Thieres verehren; wenn der Blitz auf die Erde niederfährt und in die Bäume einschlägt, so soll das Thier nach ihrer Meinung mitunter einen seiner Zähne darin stecken lassen. Es sind alte, eine früheren Periode angehörige Steinbeile, die in ihrer Gestalt manchen der in unsern europäischen Pfahlbauten gefundenen ähnlich sehen, und die mitunter von ihnen in Bäumen oder in der Erde steckend, entdekt werden.» [1]

Met den vermeenden bovennatuurlijken oorsprong van de steenen werktuigen, hangt ook het gebruik, dat door de inwoners van den Oost-Indischen Archipel daarvan gemaakt wordt, grootendeels samen. »Van het gebruik des dondersteens», aldus weder Rumphius, »zal ik alleen verhalen, 't welk ik van de Inlanders geleerd hebbe onbetwist latende wat daarvan voor superstitieus te houden zij. Vooreerst kan men alle dondersteenen gebruiken voor toetssteenen, want zij houden het metaal vaster dan de gemeene. De Mooren zetten hunne krissen daarmede aan tot ze de rechte scherpte bekomen, zij gelooven, dat ze daarmede alle hardgemaakte vel kunnen doorstooten. Het grootste gebruik, waarom zij bij allen Indianen zoo hoog geacht worden is tot het Cabbal (leze: kĕbbal, كبّل) dat is zich vast en onkwetsbaar maken stout en moedig in den oorlog te zijn.» [2] Zoo lezen wij ook in de verhandeling van den Heer v. Schmidt over de zeden en gebruiken van de Oeliassers: »Om zich onkwetsbaar te maken (kabbal dan salah) nemen zij een stukje dondersteen en naaien hetzelve, met de daarbij behoorende, aan de kunst eigenaardige woorden op papier of doek geschreven, in een stuk lijnwaad en binden dit op den buik of hangen het om den hals ten einde daardoor het vel een hardheid gelijk die van den steen te geven.» [3] Op de Tenimber- of Timorlaut-eilanden, op het eiland

[1] Semper, Die Philippinen und ihre Bewohner, blz. 61—62. Wij willen hier ter plaatse nog met een enkel woord wijzen op het feit, dat ook de Maleiers van Malakka »value very highly the hard polished celt, because they say it has been used in the aerial warfare, by angels and demons, and has inflicted a wound on one or more combattants. They adduce this supperstition from the fact of the several depressions left by the chipping out of the implement, and say that these marks were caused by its contact with the body of one of the demon combattants.» Hale, Stone axes, Perak, Nature vol. XXXII; blz. 626.

[2] Rumphius, t. a. p. blz. 210. Dit gebruik herinnert ons tevens de sage van Sigurd en den Siegstein, en het aanwenden van Siegsteine in 't algemeen door de Germanen. Grimm, Deutsche Mythologie, 1844, blz. 1171.

[3] Van Schmidt, Aanteekeningen omtrent de zeden, gewoonten en gebruiken van

Wetter en in het Westen van Nias vinden wij hetzelfde gebruik van de steenen werktuigen, respectievelijk dondersteenen, als krijgsamuletten [1].

In de tweede plaats worden de donderkeilen gebezigd als een middel om regen te verwekken. Zoo plaatsen de Alfoeren van de Minahassa in tijd van groote droogte zulk een steen, na hem met gedroogde bladeren omwikkeld te hebben, in een pot met water op het erf, in de hoop dat hij 's nachts regen aanbrengen zal [2]. Ook bij de Niassers worden de dondersteenen aangewend om de wolken te bezweren [3]. Nauw verwant hiermede is de beschouwing bij de volken van Noord Celebes, de Tooe'm-Boeloe's, de Mongondouers, de Holontaloers en Tominiers, dat de dondersteenen een voorbehoedmiddel zijn tegen het inslaan van den bliksem [4].

Ten derde worden de voorhistorische bijlen aangewend als geneesmiddel en ter afwering van ziekten. In 't algemeen, aldus weder Rumphius, leggen de Amboneezen de dondersteenen in water, waarna zij dit drinken of ook wel gebruiken om het lichaam te wasschen, ten einde „alle inwendigen brand des lijfs te blusschen" [5]. Ditzelfde gebruik heeft zich tot heden op de Tenimber- of Timorlaut-eilanden bewaard. Nergens evenwel in den geheelen Archipel treedt het geloof in de bovennatuurlijke kracht van den dondersteen zoo sterk op den voorgrond, als op het eiland Wetter of Wetar. Verscheidene negarieën aldaar vereeren gezamelijk eenzelfden steen. Zoo vereeren de negarieën Mobacsak, Hoeriai, Saoe, Hoeroe, Weloeli, Daer, Mear, Sesel, Ilihoredo, Ilibatoe, Sapauleoe en Iliwaki, de Sirui, een steen, gelijk men beweert, een ilat lanit isin of dondertand, van ongeveer 0,1 M. lengte en 0,05 M. breedte, plat en zwart van kleur met witte strepen. Deze Sirui wordt in een daarvoor gebouwd huisje, den romoodo of uma laluli, als palladium van den stam, in een bamboekoker met eenig sirih-pinang bewaard, en door den runteitei, een

---

de bevolking van Saparoea, Harookoe en Noesalaoet. Tijdschr. v. Ned. Indië, 1843, dl. II, blz. 505.

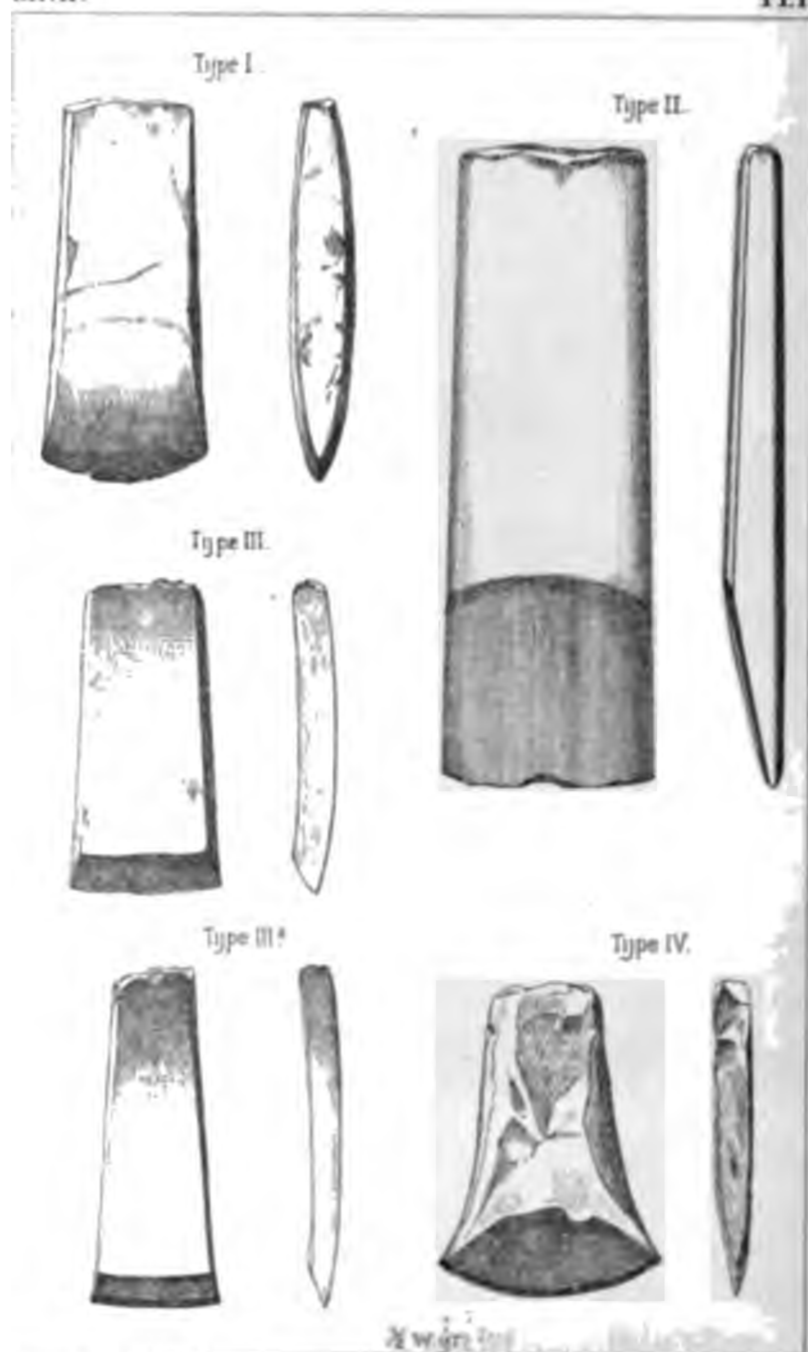
[1] Riedel, De kroes- en sluikharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 298 en blz. 444. v. Rosenberg, Der Malayische Archipel, blz. 175.

[2] Mededeelingen v. het Ned. Zend. Gen., dl. XVIII, blz. 184.

[3] v. Rosenberg, Verslag omtrent het eiland Nias. Verh. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XXX, blz. 178.

[4] Riedel, De volksoverleveringen betreffende de voormalige gedaante van Noord-Celebes en den oorsprong zijner bewoners. Tijdschr. v. Nederl. Indie, 1871, dl. 1, blz. 302.

[5] Rumphius, o. c. blz. 211.

Type I.
Type II.
Type III.
Type III a
Type IV.

Wetter en in het Westen van Nias vinden wij hetzelfde gebruik van de steenen werktuigen, respectievelijk dondersteenen, als krijgsamuletten [1].

In de tweede plaats worden de donderkeilen gebezigd als een middel om regen te verwekken. Zoo plaatsen de Alfoeren van de Minahassa in tijd van groote droogte zulk een steen, na hem met gedroogde bladeren omwikkeld te hebben, in een pot met water op het erf, in de hoop dat hij 's nachts regen aanbrengen zal [2]. Ook bij de Niassers worden de dondersteenen aangewend om de wolken te bezweren [3]. Nauw verwant hiermede is de beschouwing bij de volken van Noord Celebes, de Tooe'm-Boeloe's, de Mongondouers, de Holontaloers en Tominiers, dat de dondersteenen een voorbehoedmiddel zijn tegen het inslaan van den bliksem [4].

Ten derde worden de voorhistorische bijlen aangewend als geneesmiddel en ter afwering van ziekten. In 't algemeen, aldus weder Rumphius, leggen de Amboneezen de dondersteenen in water, waarna zij dit drinken of ook wel gebruiken om het lichaam te wasschen, ten einde „alle inwendigen brand des lijfs te blusschen" [5]. Ditzelfde gebruik heeft zich tot heden op de Tenimber- of Timorlaut-eilanden bewaard. Nergens evenwel in den geheelen Archipel treedt het geloof in de bovennatuurlijke kracht van den dondersteen zoo sterk op den voorgrond, als op het eiland Wetter of Wetar. Verscheidene negarieën aldaar vereeren gezamelijk eenzelfden steen. Zoo vereeren de negarieën Mobaesak, Hoeriai, Saoe, Hoeroe, Weloeli, Daer, Mear, Sesel, Ilihoredo, Ilibatoe, Sapauleoe en Iliwaki, de Sirui, een steen, gelijk men beweert, een ilat lanit isin of dondertand, van ongeveer 0,1 M. lengte en 0,05 M. breedte, plat en zwart van kleur met witte strepen. Deze Sirui wordt in een daarvoor gebouwd huisje, den romoodo of uma laluli, als palladium van den stam, in een bamboekoker met eenig sirih-pinang bewaard, en door den runteitei, een

de bevolking van Saparoea, Haroekoe en Noesalaoet. Tijdschr. v. Ned. Indië, 1843, dl. II, blz. 505.

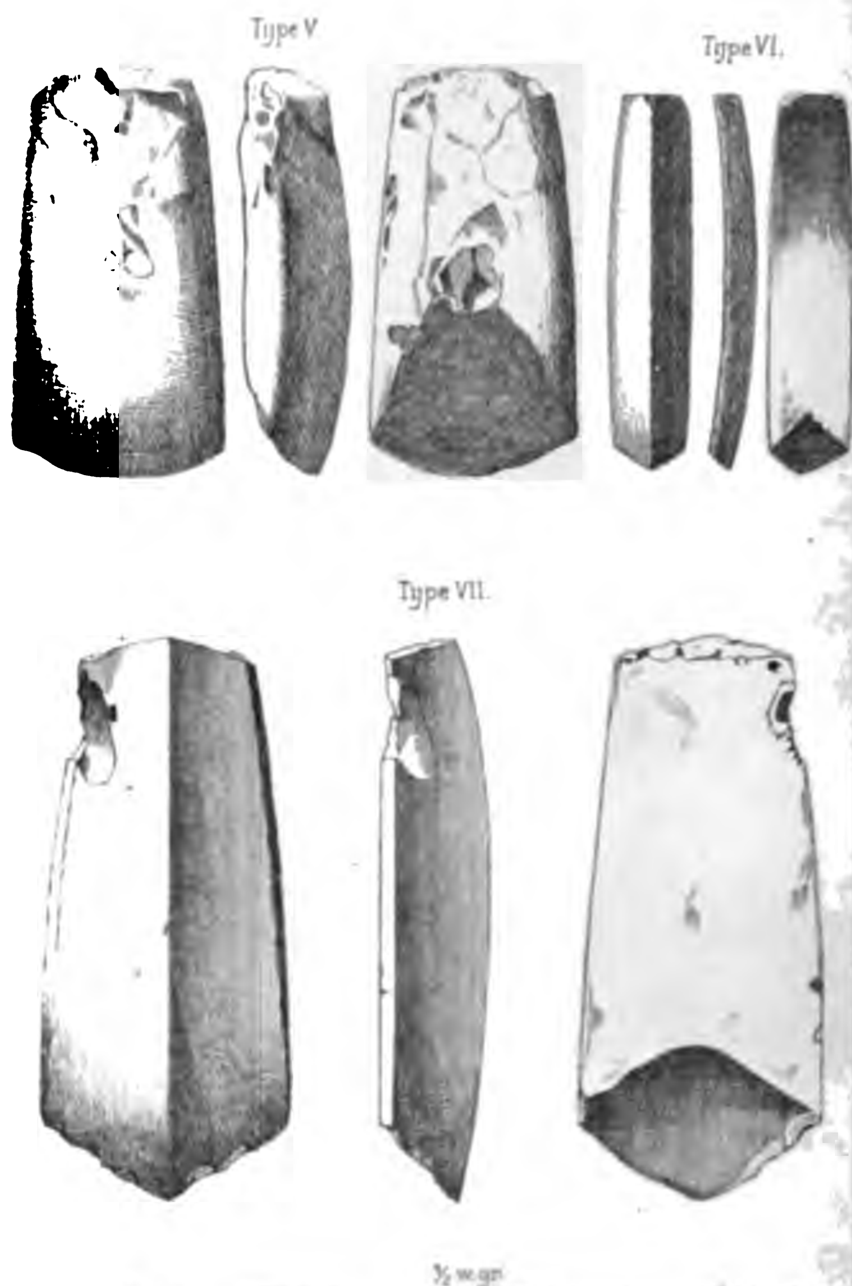
[1] Riedel, De kroes- en sluikharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 298 en blz. 444. v. Rosenberg, Der Malayische Archipel, blz. 175.

[2] Mededeelingen v. het Ned. Zend. Gen., dl. XVIII, blz. 184.

[3] v. Rosenberg, Verslag omtrent het eiland Nias. Verh. Bat. Gen. v. K. en W. dl. XXX, blz. 178.

[4] Riedel, De volksoverleveringen betreffende de voormalige gedaante van Noord-Celebes en den oorsprong zijner bewoners. Tijdschr. v. Nederl. Indie, 1871, dl. 1, blz. 302.

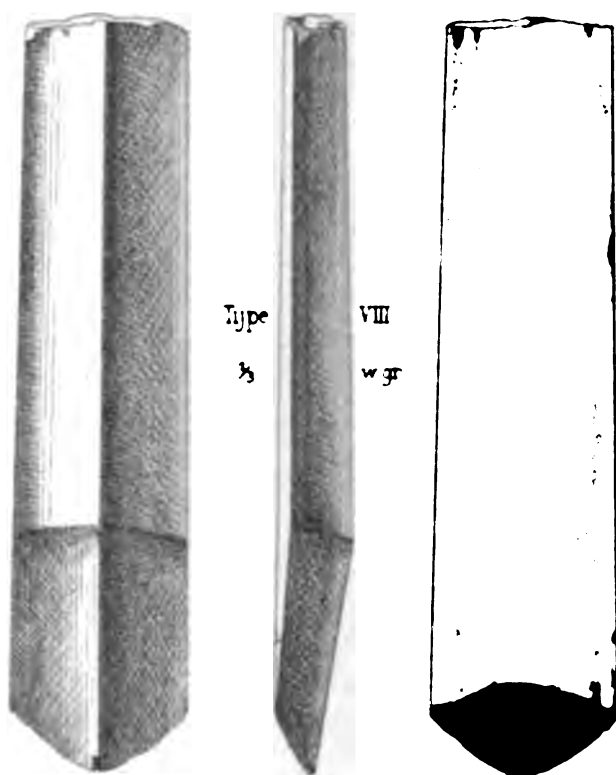
[5] Rumphius, o. c. blz. 211.

Mulder

J. Bijhof del et lith

JAVA.

BUITENBEZITTINGEN.

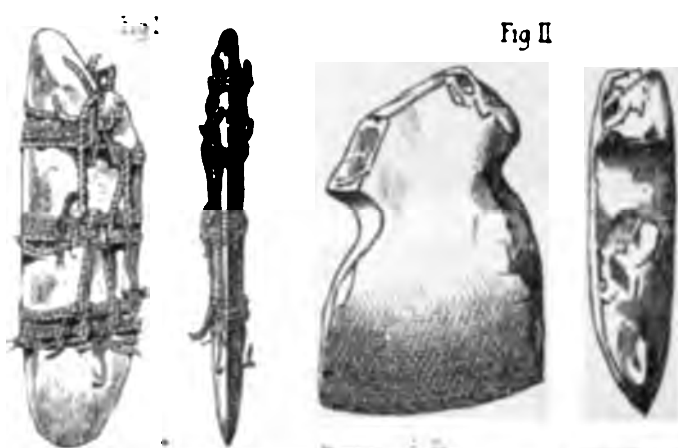

Fig I

Fig II.

Fig III

Fig IV.

Fig V

Fig VI

Fig VII

½ w gr

[illegible] Mulder

[illegible]

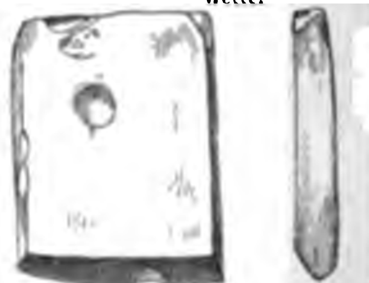
Fig 3
Ceram

Fig 2
Ceram O

Fig 5
Wetter

½ w. gr.

Fig. 6.
Gorong.

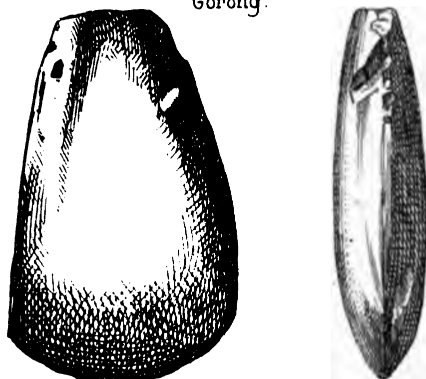

Fig. 7
Gorong.

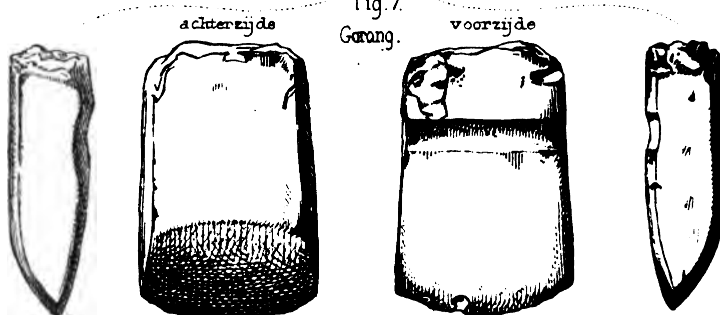
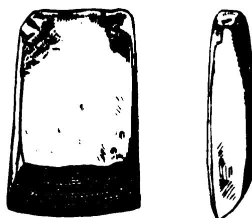
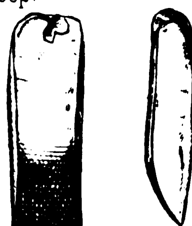

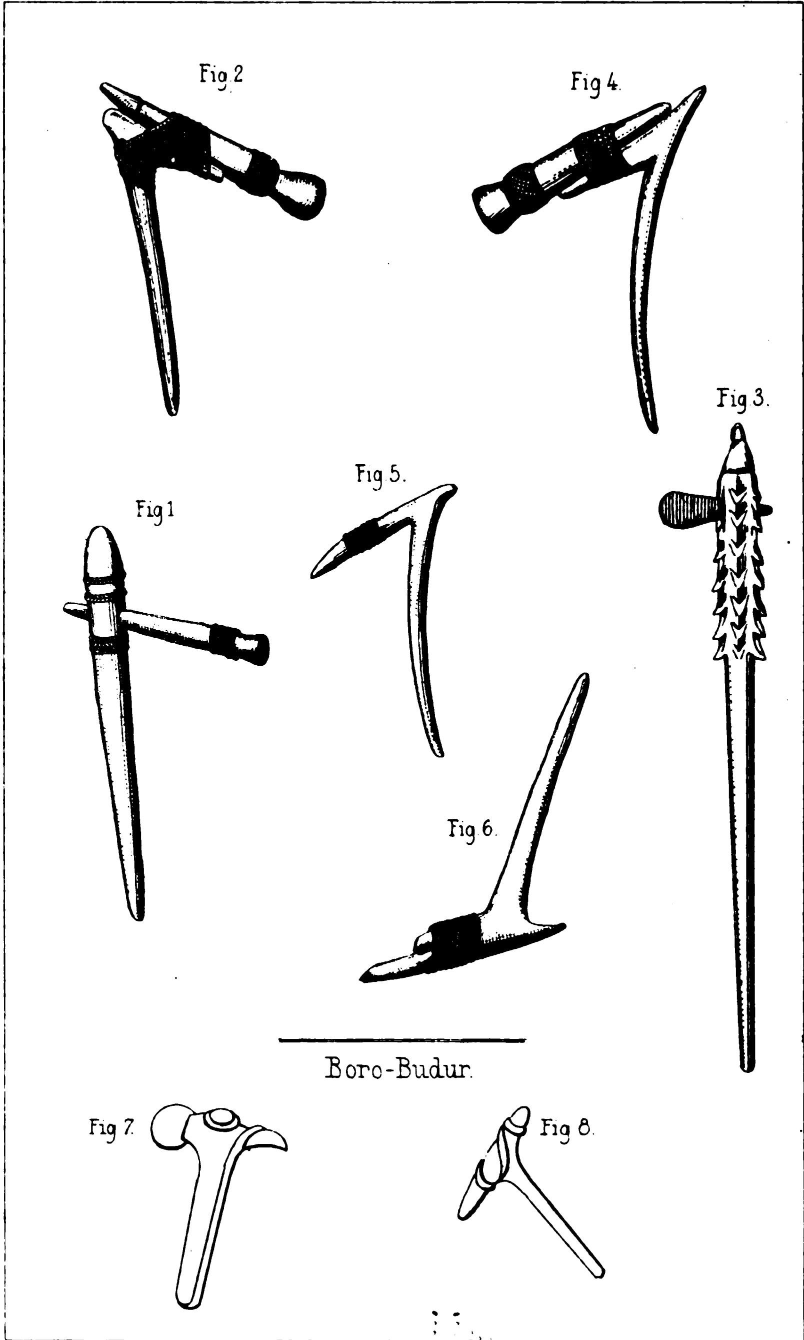
Fig. 8.
Loeang Sermata groep.
Fig 9

½ w. gr

Steendr. v. P. J. Mulder.
J. Bytel, del et lith

Steendr. v. P. J. Mulder. J. Bijtel, lith.

soort van geestelijke, bewaakt. Deze zorgt dat elken dag de sirih-pinang verwisseld en de noodige rijst in den etensbak gelegd worden, terwijl de romoodo door de mannelijke bevolking der negarie moet worden gebouwd en onderhouden. Heeft nu iemand het voornemen opgevat om bij ziekte, van de Sirui beterschap af te smeeken, of heerschen er ziekten in de negarie, of is er sedert maanden geen regen gevallen, dan begeven de belanghebbenden zich naar den romoodo en verzoeken den runteitei voor hen het woord te doen, na hem vooraf een jong zwart varken, benevens wat rijst en sirih-pinang te hebben aangeboden. De runteitei plaatst zich alsdan voor de bamboe en zegt, bijvoorbeeld bij epidemieën, onder het uitstrooien van rijst, ongeveer het volgende. »O! Sirui, [1] neem de pinang, neem de sirihbladeren, ik heb deze pinang gebracht om te wisselen, ik heb deze sirihbladeren gebracht om te wisselen, ik breng de ziekte bij u laat deze voorbijgaan, laat alles beter worden, laat alles recht of gelijk worden, opdat zij (de negariegenooten) mogen gaan naar den sukunboom (Artocarpus incisa), daar beneden, opdat zij (de negariegenooten) mogen gaan naar den kalapaboom, daar beneden, laat de zon schijnen, opdat wij (negariegenooten) beter worden en eten en drinken kunnen.« Daarna neemt hij de sirih-pinang van den vorigen dag uit de bamboe, en verdeelt deze onder de menigte als voorbehoedmiddel tegen de ziekte. Bij groote of langdurige droogte verzamelt de bevolking zich weder voor den romoodo, terwijl de runteitei het volgende bidt. »O! Sirui [2], neem deze pinang, neem deze sirih bladeren, ik kom u kennis geven, u Sirui, de kinderen hebben honger (en) dorst, laat regen komen, hier komen, hier blijven, (zie) de bamboe sterft, de boomen sterven« [2] De sirih-pinang van den vorigen dag wordt weder verdeeld. De runteitei ontvangt voor zijne moeite een geschenk van een patola sarong tot twee gouden oorhangers, dat is van *f* 8—*f* 50 aan waarde. De steen Sirui, waarin volgens het volksgeloof een vrouwelijke geest haar verblijf houdt, is afkomstig van Timor. In vroegeren tijd droomde zekere Maociak, dat hij dezen steen op een bepaalde plaats aan het strand moest gaan zoeken en hem bewaren

[1] »O Sirui, mala pua, mala huru roa, ga odi pua ilei mai, mai seluk pua odi huru [illegible] mai seluk huru roa, ok odi la atau la papeli ilei, tau laa paplala ilei, [illegible] hali, [illegible] hali, nok sole hali laa ulu leon, nok sole hali laa ni noo [illegible] nene, lelo laa nene, nok lalaa hali nok naan hali nok nene [illegible]

[2] »O Sirui, mala pua ilei, mala huru roua ilei, ga maiseti la [illegible], goo Sirui ana ana [illegible], [illegible] suri uana mai, nok tau ilei, nok leura ilei, oe ilei mate, ai ilei mate.«

en verplegen, ten einde gelukkig te zijn in den oorlog en rijk te worden. Toen hij, ten gevolge van twisten op Timor met zijn bloedverwanten, naar Wetter overstak, bracht hij dezen steen mede; derhalve schijnen de bewoners van de negarieën, die de Sirui vereeren, van Timor afkomstig te zijn. Vreemdelingen mogen eveneens door tusschenkomst van den runteitei, den rechtstreekschen afstammeling van Maoeiak, aan de Sirui offeren. [1]

Wij hebben in de voorgaande bladzijden getracht een overzicht te geven van de praehistorische steenen werktuigen, die in onze Aziatische koloniën gevonden zijn. Er zijn vele leemten in onze verhandeling overgebleven, die wij ten gevolge van de weinige gegevens omtrent deze voorwerpen, niet vermochten aan te vullen. Misschien doet eene gelukkige vondst ons hierin later beter slagen.

Leiden, September 1887.

[1] Riedel, o. c. blz. 436 en 437.

IETS OVER DE PAPOEWAS VAN DE GEELVINKSBAAI.

OPMERKINGEN NAAR AANLEIDING VAN UHLE'S „HOLZ- UND BAMBUS-GERAETHE AUS NORD WEST NEU GUINEA".

DOOR

Dr. G. A. WILKEN.

Onder den titel «Holz- und Bambus-Geräthe aus Nord West Neu Guinea mit besonderer Berücksichtigung der Ornamentik» verscheen, als zesde deel van de «Publicationen aus dem Königlichen Ethnographischen Museum zu Dresden», een hoogst belangrijk werk van Dr. Max Uhle, Assistent bij genoemd museum. Op een zevental goed uitgevoerde platen vinden wij verscheidene voorwerpen van hout of bamboe afgebeeld, afkomstig van de Geelvinksbaai, en grootendeels door Dr. Meyer, tijdens zijn verblijf aldaar in 1873, bijeengebracht. Bij deze platen behoort een tekst van dertien bladzijden, groot folio. Deze tekst bevat eerst eene inleiding, waarop een hoofdstuk volgt waarin de afgebeelde voorwerpen uitvoerig worden besproken. Achtereenvolgens krijgen wij de volgende paragrafen: 1. Schiffschnabelverzierungen, 2. Ahnenbilder, 3. Amulete, 4. Löffel, 5. Behälter von Bambus, 6. Ornamentirte Pfeile, 7. Nackenschemel, 8. Schwimmer für Schildkrötenfang, 9. Beilstiel, 10. Armstütze aus einem Boot, 11. Zeugschlägel, 12. Töpferschlägel, 13. Pokal. Bijna in elke paragraaf vindt men talrijke verwijzingen naar bestaande afbeeldingen of beschrijvingen van analoge voorwerpen, afkomstig zoowel van Nieuw-Guinea als van andere deelen van den Indischen Archipel. Wij kunnen niet anders dan Dr. Uhle lof toezwaaien voor de wijze, waarop hij zich van dit gedeelte zijner taak gekweten heeft. Met groote zorg heeft hij tal van verspreide gegevens bijeengebracht, en daarbij onder anderen ook eene bekendheid getoond met onze literatuur over Indie, zooals wij die zelden bij eenen vreemdeling hebben ontmoet. — Na de beschrijving der voorwerpen, wordt in een uitvoerig hoofdstuk «die Ornamentik der Gegenstände im Zusammenhange besprochen». Dr. Uhle tracht daarbij met veel scherpzinnigheid de schijnbaar

verwarde en willekeurige ornamenten te ontleden, de motieven daarvan op te sporen, en aan te toonen, dat deze grootendeels bestaan uit nabootsingen van dieren, dat de Papoesche ornamentiek dus is een dierornamentiek, hoewel ook sporen van plantenornamentiek aan te wijzen zijn.

Ziehier kortelijk den inhoud van Uhle's werk. Hiermede is echter niet alles gezegd. Op het hoofdstuk over de ornamentiek volgt namelijk nog een ander, getiteld „Resultate der Untersuchung", dat speciaal gewijd is aan de beantwoording der vraag, door den schrijver reeds in de inleiding gesteld, of de Papoewas van de kusten der Geelvinksbaai „sich zum Theil von einem reinen Naturzustand aus durch eigene Initiative oder durch äussere Beeinflussung auf eine höhere Stufe erhoben haben, oder ob sie in diesen Naturzustand zurückgefallen sind" (bladz. 1). Dr. Uhle wil deze vraag in den tweeden zin beantwoord hebben. „Die für die physische Natur meist angenommene und damit wohl auch für die culturelle Seite der Existenz stillschweigend vorausgesetzte Reinheit dieser Papuas besteht wenigstens für die culturelle Seite ihrer Existenz nicht, wenn auch eine wirkungsvolle physische Mischung nicht nothwendig damit verbunden gewesen sein muss" (blz. 13). Uhle meent dan ook, dat „die Papuas der Küsten der Geelvinkbai mittels äusserer Beeinflussung in einen höheren Zustand erhoben worden sind" (t. a. p.). Volgens hem, „ist die Beeinflussung vom Ostindischen Archipel aus dirigirt. Theils weisen die Beziehungen auf den Ostindischen Archipel im Allgemeinen zurück (Ahnencult, Thierverwandtschaft, Thierbilder als Ursache des Thierstils), theils auf einzelne südliche Theile desselben (vergleiche die Uebereinstimmungen bei den Ahnenbildern), viele sind offenbar von Halmahera ausgegangen oder weisen wenigstens auf dieses hauptsächlich zurück. Vergleiche die Spiralcannelirung, die durchbrochenen Schnitzereien, einzelne Musterungen der Bambusgefässe, die Krokodile in den Ahnenhäuschen, Uebereinstimmungen in Geräthen u. a. Die Stabamulete finden jenseits Halmahera (Mindanao) ihre Parallele" (t. a. p.). Men ziet dat Dr. Uhle zijne conclusie hoofdzakelijk baseert op argumenten, ontleend aan de overeenkomst tusschen de voorwerpen en de ornamentiek van Nieuw-Guinea aan den eenen en die van den Indischen Archipel aan den anderen kant. Doch er is meer. „Eine bedeutende Entlehnung aus, oder, im Sinne der Verfasser gesprochen, Mischung mit dem Malayischen ist auch für die Sprache der Mafōr schon in einem kurzen Aufsatz der Hrrn. G. v. d. Gabelentz und A. B. Meyer nach-

gewiesen worden. Mit diesem sprachlichen Resultat ist das aus der Vergleichung der Culturen gewonnene in Uebereinstimmung» (t. a. p.). Tegen dit laatste wenschen wij reeds dadelijk het een en ander op te merken.

Het door Dr. Uhle bedoelde opstel van de Heeren Meyer en Von der Gabelentz draagt den titel «Einiges über das Verhältniss des Mafoor zum Malayischen» en is opgenomen in het linguistisch gedeelte der «Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië», als feestgave door het Koninklijk Instituut aangeboden aan het zesde Orientalisten Congres, gehouden te Leiden in 1883. Het bevreemdt ons dat Dr. Uhle zich alleen op dit stuk beroepen heeft. Is het hem dan niet bekend, dat bij dezelfde gelegenheid dat onderwerp grondiger en uitvoeriger door een anderen geleerde, dien iedereen zeker als den meester der Maleisch-Polynesische taalvergelijking erkennen zal, door Prof. Kern behandeld is? In de publicaties van het congres kan Dr. Uhle diens doorwrochte verhandeling vinden [1]. Het Mafoorsch of Noefoorsch wordt daarin niet alleen vergeleken met het Maleisch, doch nagenoeg met alle bekende talen van den Indischen Archipel, Polynesië en Melanesië. Dit hebben de Heeren Meyer en Von der Gabelentz niet gedaan: daardoor is hun werk oppervlakkiger, zijn de resultaten hunner nasporingen minder zeker, zoekt men tevergeefs bij hen naar de etymologie van de meest belangrijke woorden [2], terwijl men daartegenover dikwijls de zonderlingste vergelijkingen ontmoet, gelijk bij voorbeeld van het Mafoorsche *bruër* met het Maleische *utara*, zij het dat voorzichtigheidshalve daarbij een vraagteeken gesteld is [3]. Had Dr. Uhle de verhandeling van

[1] Kern, Over de verhouding van het Mafoorsch tot de Maleisch-Polynesische talen, Actes du sixième congrès international des Orientalistes, dl. IV, blz. 215 vv.

[2] Zie bij voorbeeld van het woord *snon* = mensch, man. Hoe leerzaam de etymologie van dit woord is voor de Maleisch-Polynesische taalvergelijking, kan men zien bij Kern, O. c., blz. 263, i. v.

[3] Het woord *bruer* of *brür* is, gelijk wij bij Kern, O. c., blz. 233, i. v., leeren, samengesteld uit het voorzetsel *be* en *ruer* of *rür* = Kawi *lwer*, Jav. *lor* = Noorden. Gelijk men ziet, is dit woord slechts eene varieteit van Kawi *lod*, Mal. *laut*, Bal. [illegible] enz. = zee. Voor dit gebruik van het woord voor zee in de beteekenis van eene windstreek, zie men onze aankondiging van Riedel's «De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua», opgenomen in «De Indische Gids», jaarg. 1886, dl. II, blz. 1598 vlg. Aan de daar gegeven voorbeelden kan nog toegevoegd worden het Formosaansche *rawr* of *raos* = Westen (Zie: Kern, Handschriften uit het eiland Formosa, Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 3e reeks, dl. III, blz. 367).

Prof. Kern gelezen, dan zou hij gezien hebben, dat, ten aanzien van de taal, van eene »Entlehnung« in den door hem bedoelden zin geen sprake is. Natuurlijk dat het Mafoorsch vreemde woorden overgenomen heeft. Welke taal heeft niet hetzelfde gedaan? Doch men herkent deze overgenomen woorden, waaronder ettelijke die de Maleiers-zelven van Indiërs, Arabieren, Perzen en Europeanen ontvangen hebben, op den eersten blik, en meestal daaraan, dat zij den eindklinker ongeschonden bewaard hebben, hetgeen tegen de klankwetten van het Mafoorsch indruischt. Zij zijn dus niet alleen klaarblijkelijk vreemdelingen, maar ook in betrekkelijk laten tijd ingedrongen [4]. Ten aanzien van verreweg de meeste woorden echter (en daartoe behooren de allereenvoudigste begrippen, zooals de termen voor eten, drinken, slapen, visch, vogel, vuur, de tel- en voornaamwoorden) moet de overeenkomst tusschen het Mafoorsch en de talen van Indo- en Polynesië niet uit overname of ontleening bij onderling verkeer verklaard worden, maar uit eene oorspronkelijke verwantschap, uit het feit dat die woorden van den aanvang af aan de Malayo-Polynesiërs en de Papoewas gemeen moeten zijn geweest. Het groote verschil, dat er in anthropologisch opzicht tusschen deze volken bestaat, doet zeker die conclusie eenigszins gewaagd schijnen. Prof. Kern heeft echter zijn vergelijkend onderzoek niet alleen beperkt tot het Mafoorsch, doch zulks ook uitgestrekt over meer Papoesche talen uit ver van elkander gelegen streken van Nieuw-Guinea en bij allen dezelfde overeenkomst met het Maleisch-Polynesisch aangetroffen. Zij, zegt nu de Hoogleeraar terecht, die ontkennen willen dat de Papoesche talen met de Maleisch-Polynesische verwant zijn, moeten dus tevens aannemen, dat de Papoewas hunne woorden voor eten en drinken, voor vuur en water, en dergelijke allereenvoudigste begrippen meer, ontleend hebben na onderlinge afspraak, want anders zou er niet zulk eene eenstemmigheid onder de dialecten heerschen [5]. Dit is zeker zeer onwaarschijnlijk, en zoo ligt het meer voor de hand, om de overeenkomst tusschen het Papoesch en het Indonesisch als een gevolg van raseenheid te beschouwen. Het argument, dat Dr. Uhle ten gunste zijner stelling aan de taal ontleenen wil, vervalt daarmede vanzelf. Wil men van de overeenkomst tusschen de cultuur der Papoewas van de Geelvinksbaai en die der stammen van Indonesië, eene overeenkomst welke in vele opzichten

[4] Kern, O. c., blz. 219.
[5] Kern, O. c., blz. 240.

werkelijk bestaat, volstrekt eene verklaring hebben (hetgeen onzes inziens niet, althans niet altijd, noodig is, daar het veelal zaken betreft, die niet specifiek Indonesisch of Papoesch, doch algemeen menschelijk zijn), dan zoeke men die, evenals dit bij de taal gedaan moet worden, in het feit dat die volken oorspronkelijk één zijn geweest, genealogisch dus verwant zijn. Natuurlijk willen wij daarmede niet ontkennen, dat de bewoners van de Geelvinksbaai, bij hun verkeer met de Maleiers, het een en ander van dezen kunnen hebben overgenomen, gelijk zij immers op die wijze ook hunne taal, zooals wij gezien hebben, met eenige woorden verrijkt hebben.

Het is ons doel niet, hier eene aankondiging of critiek in den gewonen zin des woords van het werk van Dr. Uhle te geven. Liever nemen wij, zij het dan ook door omstandigheden later dan wij gewenscht hadden, uit het verschijnen van het boek aanleiding, om een paar van de voornaamste zaken, die er in behandeld worden, een weinig op te helderen, en verder eenige mededeelingen te doen, die eensdeels de meeningen en beschouwingen van den schrijver staven, anderendeels dienen moeten ter bestrijding van hetgeen ons daarin, en dit geldt vooral de zooeven bedoelde hoofdvraag omtrent de al of niet oorspronkelijkheid van de cultuur der Papoewas, minder juist voorkomt.

Onder de door Dr. Uhle afgebeelde voorwerpen bevinden zich ook eenige *korwar's* of *korowár's*, beelden van de afgestorvenen. Dezen komen voor op Plaat III, terwijl op blz. 3 vlg. de beschrijving daarvan gegeven wordt. Het gebruik om beelden van de afgestorvenen te maken, ontmoet men bij tal van volken in den Indischen Archipel, gelijk wij elders uitvoerig hebben aangetoond [6]. Deze beelden worden gebruikt bij de zielenvereering. Men heeft daaromtrent, gelijk bekend kan zijn, twee voorstellingen: de ziel wordt namelijk geacht òf zich duurzaam in het beeld te bevinden, òf tijdelijk daarin te komen, wanneer zij uit het schimmenrijk of het zielenland wordt geroepen, om geraadpleegd te worden dan wel van de offers te genieten, die men haar brengen wil [7]. In het eerste geval neemt men ook het bestaan van een zielenland aan, doch de ziel, die hier verblijf houdt, is eene

[6] Zie onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz 164 vv.

[7] De eerste voorstelling vindt men onder anderen bij de Niassers (Animisme, blz. 170—171), de tweede in de Molukken bij de bewoners van Ceram, Aroe, Kei, Timorlaut en de Zuidoostereilanden (Animisme, blz. 168—169).

andere dan die, welke in het beeld aanwezig wordt gedacht, een uitvloeisel van het algemeen verspreide geloof, dat de mensch meerdere zielen heeft. Welke van beide voorstellingen nu geldt bij de Papoewas van de Geelvinksbaai? Hieromtrent kan geen twijfel bestaan. Wij vinden toch uitdrukkelijk vermeld, dat als de korwar gereed is, de ziel daarin gebracht wordt. „Man stellt sich vor", aldus deelt Dr. Meyer mede, „dass der Geist noch in der Nähe umherirrt, und es gilt nun, ihn von überall zu vertreiben, damit er in das Bild gehe. Gegen Abend beginnt man auf ein gegebenes Zeichen in allen Häusern zu gleicher Zeit einen Höllenlärm zu vollführen. Man schlägt auf die Trommeln, man schreit und klopft, kurz man macht so viel Lärm als möglich. Das wiederholt sich mehre Abende hintereinander und dabei hält einer der Zauberer den Korwar unter Gesichterschneiden und Geschrei in der Hand, schüttelt das Holzbild und fällt plötzlich nieder, ein Zeichen, dass der Geist eingefahren ist" [8]. Niet minder duidelijk is de mededeeling van Von Rosenberg. „Hat man den Figuren die Augen eingesetzt, so werden sie gerüttelt und angeredet in der Meinung, dass damit die Seele des Verstorbenen, den die Figur vorstellen soll, ihren Wohnsitz darin nimmt" [9]. Dr. Meyer wijst er nog op, dat men dikwijls korwar's maakt en ten verkoop aan vreemdelingen aanbiedt. Een dergelijke korwar is echter, zooals de Papoewa het zelf uitdrukt, geen *korwar kaku*, geen echte korwar, want er is geen *rur*, geen geest, in [10]. Het is dus blijkbaar de voorstelling dat de ziel, die vereerd wordt, steeds op aarde in het beeld blijft. Aan den anderen kant heeft men echter het duidelijk uitgesproken geloof in het bestaan van een zielenland, dat onder anderen volgens de Noeforeezen gelegen is in de onderwereld of op den bodem der zee, waar het aardsche bestaan voortgezet wordt [11]. Ten einde nu die twee begrippen met elkander in overeenstemming te brengen, zou men, gelijk wij reeds elders

---

[8] Meyer, Notizen über Glauben und Sitten der Papuas, Jahresbericht des Vereins für Erdkunde zu Dresden, dl. XII (1875), blz. 26.

[9] Von Rosenberg, Der Malayische Archipel, blz. 461.

[10] Meyer, O. c., blz. 29. — Eenigszins in strijd met deze duidelijke mededeeling zegt Dr. Meyer echter op eene andere plaats (O. c., blz. 27): „Ich glaube nicht, dass die Papuas sich eine klare Vorstellung darüber machen, ob der Geist wirklich in das Holzbild fährt, oder ob dieses nur eine Art Vermittler ist, um mit dem irgendwo weilenden Geiste in Verkehr zu treten, so wenig sich manch' Einer unter uns in analogen Verhältnissen klar wird über die Natur des Vermittlers, durch den er sein Gebet an die richtige Adresse sendet".

[11] Zie: Animisme, blz. 43, en de daar aangehaalde bronnen.

opmerkten [12], moeten aannemen, dat ook de Papoewas aan den mensch meerdere zielen toekenden. Tot voor korten tijd geleden, vonden wij dit echter nergens uitdrukkelijk vermeld, doch bij de verschillende schrijvers alleen gesproken van ééne ziel, die in het bloed gezeteld is [13]. Eerst uit eene kortelings verschenen verhandeling van den Zendeling Van Balen vernemen wij, dat men, althans op het eiland Roon in de Geelvinksbaai, aan het bestaan van eene tweede ziel gelooft, die met de *siëw* of schaduw vereenzelvigd wordt. Deze ziel nu is het, welke in den korwar wordt gebracht, terwijl de andere naar het zielenland gaat [14].

Bij de vereering van de afgestorvenen spelen de korwar's eene belangrijke rol. Door middel van den korwar »wird mit dem Geiste der Verstorbenen gesprochen, wenn man seines Rathes und seiner Hülfe bei Krankheiten oder in anderen Gefahren bedarf, sowohl für den glücklichen Erfolg der Tripangfischerei, wie bei einer in Aussicht stehenden Reise. Aus diesem Grunde wird der Korwar in hohen Ehren gehalten, weshalb man ihn auch mit Läppchen ausputzt und ihm Tabak vorlegt, um ihn günstig zu stimmen. Bei solcher Conferenz mit dem Korwar verneigt sich der Sprecher tief vor dem Bilde, in derselben Weise, wie der Papua gewöhnt ist, sich vor einem Höherstehenden zu verbeugen. Geschieht bei solcher Besprechung nichts Besonderes, so ist dies ein Zeichen der Billigung des Korwars; befällt aber dem Rathfragenden ein Zittern, so ist dieses ein Beweis vom Gegentheil, und geht er unbefriedigt fort« [15]. Bij de bewoners van het eiland Roon, bedient men zich bij de raadpleging der korwar's van bijzondere personen, mannen zoowel als vrouwen, »die als mediums bekend staan«. Zulk een persoon plaatst zich voor het beeld, met eene opgevouwen mat voor zich, en steekt eene cigarette aan. Na een goeden trek gedaan, den rook ingeslikt en door den neus uitgeblazen te hebben, roept hij den doode bij den naam, en herhaalt dit alles zoo dikwerf tot hij begint te beven. Met de handen in elkander klopt hij nu al harder en harder op de mat, terwijl hij daarbij voor den oningewijde onverstaanbare woorden prevelt, die het advies van den afgestorvene

[12] Animisme, blz. 166, noot.

[13] Zie: Animisme, blz. 8, in de daar geciteerde bronnen.

[14] Van Balen, Iets over het doodenfeest bij de Papoea's van de Geelvinksbaai, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXXI, blz. 558 en 562.

[15] Van Hasselt, Die Noeforezen, Zeitschrift für Ethnologie, jaarg. VIII (1876), blz. 195—196.

bevatten [16]. Het schijnt dat wij hier met eene soort van shamanisme te doen hebben, dat het de voorstelling is dat de ziel uit het beeld komt, in den persoon, het medium, overgaat en door diens mond spreekt. Te eerder zijn wij geneigd dit aan te nemen, daar shamanen-bezweringen bij de Papoewas van het eiland Roon niet onbekend zijn [17].

Is het gebruik van beelden bij de Papoewas van de Geelvinksbaai oorspronkelijk? Onzes inziens is er geen reden, om deze vraag ontkennend te beantwoorden, om te onderstellen dat iets, wat overal elders spontaan voortgekomen is, juist hier aan vreemden zou zijn ontleend. En hiervoor bestaat te minder grond, daar wij nog duidelijk de wijze na kunnen gaan, waarop de Papoewa, zeker geheel zelfstandig, tot dat gebruik van beelden moet zijn gekomen. Men kent de theorie van Spencer, volgens welke de beeldendienst, om dit woord kortheidshalve te bezigen, uit de reliekenvereering voortgekomen is. Deze laatste moet ontegenzeggelijk oorspronkelijker zijn, en is als een uitvloeisel te beschouwen van de bij natuurvolken algemeen bestaande voorstelling, dat de ziel ook na den dood eene zekere betrekking blijft onderhouden met, en dus gaarne

---

[16] Van Balen, Iets over het doodenfeest bij de Papoea's van de Geelvinksbaai, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXXI, blz. 564.

[17] In zijne in de voorgaande noot geciteerde verhandeling, geeft de Heer Van Balen onder anderen eene beschrijving van zulk eene shamanen-bezwering. Er was, zoo verhaalt hij, op een feest een man vermoord, en daar de geest, die door een gewelddadigen dood het lichaam verlaat, niet vanzelf naar het zielenland gaat, maar in de lucht blijft zweven, moet men hem op weg daarheen helpen. Een lange bamboestaak, met bladeren en wilde vruchten versierd, werd daartoe op het droogloopende strand geplant. 's Middags, toen het strand droog was, verzamelde zich eene menigte volks rondom dien staak, waarbij een groot vuur werd aangelegd van nat hout, zoodat eene dikke rookwolk opsteeg. Een bejaarde man, die hier als medium optrad, vatte den staak met beide handen vast en begon dien eerst langzaam, vervolgens steeds sneller te schudden, totdat eindelijk alle versierselen er afvlogen. Onder een vervaarlijk geschreeuw der omstanders, liet de man zich achteruit in zittende houding nedervallen, en begon, terwijl hij met de saamgevouwen handen op den grond klopte en zijn geheele gelaat zenuwachtig trilde, te praten, doch zóó, dat ik er geen woord van begreep. De omstanders schenen het echter wel te verstaan, althans naar de veelbeteekenende blikken te oordeelen, die zij elkander toewierpen. Eindelijk kwam er een einde aan 's mans extase en ging hij zeer kalm aan den maaltijd, door de betrekkingen des verslagenen aangericht. De ziel was nu op weg naar het zielenland, na door den bamboestaak heen in het medium te zijn gevaren en door diens mond te hebben gesproken (Van Balen, O. c., blz. 564—565. Zie ook: Berichten van de Utrechtsche Zendingsvereeniging, dl. XXVII, blz. 134—135, waaraan wij in het voorgaande ook het een en ander hebben ontleend).

vertoeft in de nabijheid van het lichaam, dat haar voorheen tot verblijfplaats heeft verstrekt. Geen wonder dus dat men bij enkele volken er toe gekomen is, om te trachten, door inbalseming of op andere wijzen, de lijken zoo lang mogelijk in ongeschonden staat te behouden, ten einde een voorwerp te hebben, waardoor men zich voortdurend met de zielen der afgestorvenen in betrekking kon stellen. De moeielijkheid aan het conserveeren van het geheele lijk verbonden, zal echter den wilde in de meeste gevallen er toe gebracht hebben, om alleen enkele relieken te bewaren en die bij de vereering te bezigen. »The soul«, dit is toch, volgens de opmerking van Spencer, het geloof bij de natuurvolken, »present in the body of the dead man preserved entire, is also present in preserved parts of his body« [18]. Vooral moet dit geloof bestaan ten aanzien van het lichaamsdeel, dat als de hoofdzetel der ziel beschouwd wordt, den schedel. Deze is het dan ook die in de eerste plaats bij den voorouderendienst als medium gebezigd wordt. Hoe is men nu van dit gebruik van relieken tot dat van beelden gekomen? »Any one«, aldus Spencer, »asked to imagine a transition from worship of the preserved body, or a preserved part of it, to idol-worship, would probably fail; but transitions such as imagination does not suggest, actually occur. The object worshipped is sometimes a figure of the deceased, made partly of his remains and partly of other substances. Landa says the Yucatanese cut off the heads of the ancient lords of Cocom, when they died, and, as if to cook them, cleared them from flesh; they then sawed off half off the top of the head, leaving the anterior part with the jaw-bones and teeth, and to these half-skulls they joined what they wanted in flesh with a certain cement, and made them as like as possible to those to whom they belonged . . . In other cases they made for their fathers wooden statues, left the occiput hollow, put in ashes of the burnt body, and attached the skin of the occiput taken off the corpse« [19]. Achtereenvolgens heeft men dus, bij de vereering van de afgestorvenen, het gebruik gehad van het geheele gemummificeerde lijk, dan van de eene of andere reliek, in het bijzonder van den schedel, daarop van een beeld, samengesteld uit eene reliek en hout of eenig ander materiaal. Van zulk een beeld tot een, enkel van hout gemaakt, is zeker de overgang niet groot. — Bij de Papoewas van de kusten der Geelvinksbaai nu treft men deze ontwikkelingsvormen naast elkander

[18] Spencer, Principles of sociology, dl. I, blz. 326.

[19] Spencer, t. a. p., dl. I, blz. 327.

aan, hetgeen zeker in geen geringe mate pleit voor de oorspronkelijkheid van den beeldendienst bij hen. De gewoonte om de lijken op kunstmatige wijze voor ontbinding te bewaren, door ze boven een vuur uit te drogen, komt op het eiland Jobi of Jappen voor [20]. De dus tot mummies vervormde lijken worden in huis gebracht en tegen den muur gezet of aan den zolder opgehangen. Hoewel dit nu niet uitdrukkelijk vermeld wordt, is het toch zeer waarschijnlijk, dat zij, zoo thans niet meer, dan toch oorspronkelijk bij de vereering dienst hebben gedaan. Daarnaast bestaat het gebruik van enkele relieken bij den vooroudereudienst, bepaaldelijk van den schedel, onder anderen bij de Papoewas van Dorei. Is iemand overleden, dan wordt namelijk alleen de romp begraven, doch de schedel bewaard, nadat die op eene bijzondere wijze geprepareerd is, om als medium te worden aangewend, wanneer men zich met de afgestorvenen in betrekking wil stellen [21]. In de derde plaats vindt men bij de Papoewas van de Geelvinksbaai, meer bepaaldelijk bij die van de eilanden Roon en Beak of Biak, het gebruik van schedels op beelden bevestigd. Deze beelden zijn als de gewone korwar's; het hoofd is echter van boven open en hol uitgesneden zóó, dat de geheele schedel er in kan staan [22]. Ongetwijfeld nu is de gewone korwar uit dezen schedel-korwar voortgekomen.

Naar onze voorstelling is dus de beeldendienst bij de Papoewas van de Geelvinksbaai oorsponkelijk. Dr. Uhle is echter van eene andere meening, beweert dat de beelden in allen gevalle „ihren Typus von Westen aus dem Ostindischen Archipel empfangen haben”, zoodat hij zelfs de vraag meent te mogen opwerpen, „ob es nicht

[20] Zie onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 176, en de daar aangehaalde werken van Goudswaard, De Papoewa's van de Geelvinksbaai, blz. 73, en Von Rosenberg, Reistochten naar de Geelvinksbaai, blz. 53. — Behalve aan de kusten van de Geelvinksbaai vindt men het gebruik om de lijken te mummificeeren nog in andere gedeelten van Nieuw-Guinea, in de binnenlanden van de Dorei-baai en te Mairasi op de Zuidwestkust (Animisme, blz. 17, en de daar geciteerde bronnen), verder op de Zuidoostkust (Chalmer und Gill, Neu-Guinea, blz. 268—269).

[21] Zie: Animisme, blz. 178, en het daar aangehaalde werk van Goudswaard, De Papoewa's van de Geelvinksbaai, blz. 71—73 en 77—79.

[22] Van Balen, Iets over het doodenfeest bij de Papoea's van de Geelvinksbaai, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXXI, blz. 562 vlg.; Berichten van de Utrechtsche Zendingsvereeniging, dl. XXVII, blz. 78; Notulen van de algemeene en bestuursvergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dl. XXIII, blz. 150—151. — Eene interessante afbeelding van zulk een schedel-korwar vindt men in het werk van Duperrey, Voyage autour du monde sur la Coquille, Atlas, Plaat XXIX, fig. 1—3.

möglich, dass die ganze bildliche Verehrung von Ahnen in Neu Guinea aus dem Westen importirt ist», eene vraag, laat hij er echter voorzichtig op volgen, «welche sich noch nicht weiter discutiren lässt» (blz. 1)[22]. De streek van den Indischen Archipel «aus welcher die Ahnenbilder der Geelvinkbai ihr Gepräge empfingen, ist noch nicht nachweisbar» (t. a. p.). Er doet zich toch dadelijk eene groote moeielijkheid voor. De korwar's zijn namelijk meestal voorgesteld met een dier in de hand of met een opengewerkt voorwerp bij wijze van balustrade voor zich, waarin men duidelijk dierenfiguren onderscheiden kan. Bij de beelden, die op de eilanden ten Westen van Nieuw-Guinea, met name in de Molukken, gevonden worden, ontbreekt deze eigenaardigheid. Dr. Uhle tracht echter dit bezwaar weg te nemen, door er op te wijzen, dat ons van enkele streken, bepaaldelijk van Halmahera, nog geene beelden bekend zijn. «Hier können sie mit oder ohne Balustraden und mit oder ohne Thiere sein» (t. a. p.). Al dadelijk wenschen wij hiertegen op te merken, dat op Halmahera bij de vereering van de afgestorvenen zoo goed als niet van beelden gebruik gemaakt wordt. Men bedient zich daartoe hier in de eerste plaats van kleine huisjes, de zoogenaamde *wongi-ma-fulla's*. Alleen de *dilikki's*, de zielen van hen die een gewelddadigen dood gestorven, gesneuveld of vermoord zijn, worden soms door poppen

[22] Ook in de benaming *korwar* schijnt Dr. Uhle een bewijs te willen zoeken voor de juistheid zijner meening, dat de beeldendienst bij de Papoewas van de Geelvinksbaai uit het Westen ontleend is. Hij vergelijkt toch het woord met *arwuala* [illegible], zooals op Timorlaoet de beelden heeten van de zielen van de stichters van [illegible] die als beschermgeesten der plaats vereerd worden. Aangenomen dat deze vergelijking juist is, dan zou de overeenkomst ook hier niet aan ontleening, [illegible] aan stamverwantschap moeten worden toegeschreven. Hetgeen Dr. Uhle echter [illegible] over den oorsprong van het woord *arwuala* of *arwaliko*, klinkt zeer onwaarschijnlijk. «Uebrigens», heet het, «geht Timorlaut: arwaliko auf Kawi: arthawalika zurück. Javan. noch hardhowaliko Name eines Seedrachen, beweist also [illegible] Einfluss für Timorlaut» (blz. 4). Het Kawi of Oud-Javaansche *ardhawalika*, ook *drawalika*, *ādrawalika* en *adrawalika* (en niet *arthawalika* [illegible]) komt voor in den Bhāratayuddha en den Bhomakāwya [illegible] van een mythisch wezen. In den Bhāratayuddha vervult dit wezen [illegible] in het Indisch origineel van het gedicht, en is dus een [illegible] van *ardhawalika* is onzeker. Prof. Kern vermoedt dat *walika* [illegible] aan het Sanskritsche *vyalika* valsch, zoodat *arddhawalika* «de zeer [illegible]» zeker eene ongepaste benaming voor een nâga. In het tegenwoordige Javaansch komt het woord voor, in den vorm [illegible] *arddhawalika* [illegible] *ardhawalika* als benaming van een der rijkssieraden van Soerakarta, [illegible] een [illegible] voorwerp, dat de gedaante heeft van een vogel met een kop, [illegible] wat het midden houdt tusschen een menschenhoofd en een slangenkop (Zie

voorgesteld [24] Van die poppen weten wij wel niets, doch zijn zij misschien van dezelfde gedaante als de beelden, welke voor andere plaatselijke geesten opgericht worden. Deze beelden nu worden gezegd van halve manshoogte te zijn, en zijn bekleed met eenen tjidako of schaamgordel, terwijl zij een lans, schild en zwaard in de handen houden [25]. Er is dus volstrekt geen sprake van een voorwerp, dat zij bij wijze van balustrade voor zich hebben. — „Jedenfalls", laat Dr. Uhle op zijne zooeven aangehaalde woorden volgen, „jedenfalls kommen den Balustraden ähnliche durchbrochene Schnitzereien an anderen Gegenständen auf Halmahera vor [26]. Durchbrochene Schnitzereien an der Geelvinkbai können von Halmahera stammen, und dort mit der Form des Ahnenbildes, die aus einer anderen Gegend des Archipels gekommen wäre, verbunden worden sein. Doch enthält die Schnitzerei immerhin einen Hinweis auf Halmahera" (t. a. p.). Ons komt deze redeneering uiterst gezocht en zwak voor. Inderdaad heeft Dr. Uhle — hij houde ons de opmerking ten goede — zich hier een weinig te gemakkelijk van eene groote zwarigheid afgemaakt. Het gaat zeker niet aan, waar men, gelijk hij doet, op allerlei kleinigheden let bij het zoeken naar punten van overeenkomst, belangrijke verschillen op die wijze ter zijde te stellen.

De vraag is nu: bestaat er, afgescheiden van het hier aangeduide verschil, werkelijk zulk eene groote overeenkomst tusschen de beelden van de Geelvinksbaai en die van het Oosten van den Archipel als Dr. Uhle het wil doen voorkomen? Wij meenen deze vraag ontkennend te moeten beantwoorden. Het duidelijkste, zegt Uhle, openbaart zich die overeenkomst „bei den sitzenden Figuren, wo Gesichts-

de afbeelding in de Bijdragen tot de T. L. en Vk. v. Nederl. Indië, nieuwe volgreeks, dl. II, blz. 358). Misschien hebben de latere Javanen bij het woord *arddhawalika* aan het Sanskritsche *mallika*, de benaming van eene soort van gans met zwarte pooten en een donkergekleurden snavel, gedacht, en zijn zij op die wijze er toe gekomen, het wezen, dat eigenlijk een nâga is, als een vogel af te beelden. Hoe het zij, het is duidelijk dat zoowel in het Oud- als in het Nieuw-Javaansch *arddhawalika* of *ardôwalikô* de naam is van een mythisch wezen, dat óf een slang óf een vogel is, zoodat het zeer onwaarschijnlijk mag heeten, dat het woord, naar Timorlaoet overgebracht, daar op de beelden van de voorouders zou zijn toegepast, die toch eene menschelijke gedaante hebben.

[24] Campen, De godsdienstbegrippen der Halmaherasche Alfoeren, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXVII, blz. 442.

[25] Campen, O. c., blz. 447.

[26] Dr Uhle verwijst hier naar de verhandeling van den heer Campen, Eenige mededeelingen over de Alfoeren van Halmahera, opgenomen in de Bijdragen tot de T. L. en Vk. van Nederl. Indië, 4e volgreeks, dl. VIII, waar, op Plaat II fig. 29, afgebeeld is een standaard voor harsfakkels met een opengewerkt voetstuk.

bildung, Körperhaltung, mangelnde Bekleidung, stilistische Auffassung gleich sehr an Figuren des Ostindischen Archipels erinnern» (blz. 3). Ter vergelijking bedient hij zich ook van de door Dr. Riedel in diens werk »De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua» gegeven teekeningen van de beelden der afgestorvenen op Leti en Babar [27]. Wij gelooven dat iedereen ons zal toegeven, dat deze beelden in karakter geheel verschillen van de korwar's. Dr. Uhle wijst onder meer op de gelaatstrekken. Doch kan men, om slechts dit eene te noemen, iets karakteristiekers bedenken dan den neus bij de korwar's, met de zoo uiterst wijde neusvleugels en de meestal naar beneden gebogen spits, terwijl bij de beelden van Babar en Leti dit lichaamsdeel die kenteekenen mist, wel breed is, doch gelijkmatig afloopt zonder die plotselinge uitzetting der vleugels, en de punt bij de meesten recht, bij enkelen zelfs een weinig opgewipt is.

In een, ongetwijfeld voornaam, opzicht komen echter, gelijk Uhle te recht opmerkt, de beelden van Leti en Babar in de Molukken met de korwar's overeen, namelijk in de houding. Deze is eene zittende [28]: de beenen zijn daarbij echter niet naar voren uitgestrekt of onder het lichaam gevouwen, doch meer of minder hoog voor de borst opgetrokken [29]. De beelden van Leti en Babar hebben daarbij meestal de armen gekruist, rustende op de opgetrokken knieën. Hoewel dit bij de korwar's niet het geval is, daar zij meestal, gelijk hierboven gebleken is, een dier in de hand hebben of het voorwerp, dat bij wijze van balustrade voor hen geplaatst is, vasthouden, worden er toch andere beelden aan de Geelvinksbaai gevonden, waarbij op dezelfde wijze de armen gekruist of althans over elkander geslagen zijn. Zoo zien wij onder anderen, op Plaat VII fig. 6 van het werk van Dr. Uhle, een hoofdsteunsel waarvan het voetstuk door een dergelijk beeld gevormd wordt. Een ander voorwerp (Plaat IV fig. 15) is voorzien van een menschenfiguur, eveneens hurkend, met de ellebogen op de opgetrokken knieën gesteund en de kin rustende op de opgeheven handen. — Deze karakteristieke zittende houding is buiten Nieuw-Guinea algemeen verspreid, vooral in het Oosten van den Archipel. Men vindt die, behalve op de

[27] Riedel, O. c., Plaat XXXIV en XXXVII.

[28] Gelijk bekend is, heeft men echter ook staande korwar's.

[29] Kortheidshalve zullen wij die houding nu en dan eene »hurkende« noemen, hoewel deze benaming eigenlijk onjuist is. Bij de hurkende positie toch rust het achterste niet op den grond of op het voorwerp waarop men zit, gelijk dit bij de korwar's en andere beelden het geval is, doch op de hielen.

zooeven genoemde groep van Leti en Babar, nog op verschillende andere eilanden van de Molukken, op Kei, Timorlaoet, Loewang-Sermata en Kisar, zoowel bij de beelden van de geesten van pas overleden bloedverwanten, welke lares privati, als bij die van de zielen der stichters van dorpen, welke lares publici zijn, gelijk uit de mededeelingen van Dr. Riedel, in zijn hierboven aangehaald werk, vooral uit de daaraan toegevoegde platen, blijken kan [30]. Ook andere beelden dan die van de afgestorvenen en de voorvaderen, bij voorbeeld van Uplero of den Zonnegod, worden dikwijls op dezelfde wijze, zittend met opgetrokken knieën en over de borst gekruiste armen, voorgesteld. Zoo is dit het geval op Babar, Kisar en Leti [31]. Buiten de Molukken vindt men de hurkende houding onder anderen bij de beelden, welke de Igorroten op Luzon van hunne anito's of afgestorvenen maken. „Diese Anito-Idole sind roh aus Holz geschnitzt und stellen einen Menschen.... dar, sitzend die Arme auf die Knie gestützt und den Kopf zwischen beiden Händen ruhend" [32]. — Nu moet er zeker eene natuurlijke reden bestaan hebben, die zoovele verspreid wonende volken er toe gebracht heeft, hunne beelden op dezelfde, voor ons karakteristieke, wijze voor te stellen. Eerder dan, gelijk Dr. Uhle wil, ook in dit opzicht, wat de Papoewas van de Geelvinksbaai betreft, aan overname te denken, ligt het voor de hand om aan te nemen, dat die reden bij hen eveneens aanwezig moet zijn geweest, zoodat zij spontaan er toe gekomen zijn, hunne korwar's dien vorm te geven. Welke nu is die reden? Gaan wij dit kortelijk na.

Hetgeen voor de beantwoording der hier gestelde vraag niet zonder belang is en daarom allereerst moet worden nagegaan, is het feit dat men bij vele volken bij het begraven aan de lijken dezelfde

[30] Riedel, O. c., blz. 315, en verder: Plaat XXII fig. 1; XXVII fig. 7 en 8; XXXVIII fig. 8. Zie ook, voor de Zuidwester-eilanden, eene mededeeling van Heymering in het Tijdschr. v. Nederl. Indië, jaarg. 1844, dl. I, blz. 367, en voor Timorlaoet, Forbes, A naturalist's wanderings in the Eastern Archipelago, blz. 327, waar de teekening voorkomt van een beeld in eene zittende houding met opgetrokken knieën, zeker de voorstelling van een afgestorvene (Vergelijk noot 78 beneden). Ook de beelden der voorouders van het eiland Moa, aanwezig in het Ethnographisch Museum te Rotterdam, hebben eene hurkende houding met over de borst gekruiste armen.

[31] Riedel, O. c., Plaat XXXIII fig. 12; XXXV fig. 10 en 11; XXXVIII fig. 2.

[32] Blumentritt, Der Ahnencultus und die religiösen Anschauungen der Malaien des Philippinen-Archipels, blz. 14. Zie ook van denzelfden schrijver: Versuch einer Ethnographie der Philippinen, blz. 29. Bij Ratzel, Völkerkunde, dl. II, blz. 396, vindt men eene teekening van zulk een beeld.

zittende houding geeft, die wij bij de beelden hebben aangetroffen. Zoo bij de Papoewas van Westelijk Nieuw-Guinea. Van de Arfakkers lezen wij, dat de overledene naar het graf, dat den vorm eener halvemaan heeft, gebracht en daarin geplaatst wordt „in sitzender Haltung, mit emporgezogenen Knien, die Hände über der Brust gekreuzt, und mit dem Rücken gegen die hohle Seite der Gruft gelehnt” [33]. Bij de aan de Arfakkers verwante bewoners van Ajambori geeft men, zoodra iemand gestorven is, aan het lijk eene hurkende houding door het in matten te wikkelen en de dijen tegen den buik te buigen; het nederlaten in den grafkuil geschiedt echter zoodanig, dat het aangezicht naar boven gekeerd is [34]. Ook bij de Noeforeezen en op het eiland Roon worden de dooden met opgetrokken knieën begraven, in de houding, gelijk een der berichtgevers zich uitdrukt, die de vrucht in den moederschoot heeft [35]. — Algemeen verspreid komt dit gebruik, om in zittende houding te begraven, voor in de Molukken. „Opgericht”, aldus deelt Dr. Brumund van de Alfoeren van Ceram mede, „de knieën tegen de borst samengevouwen, de armen en handen stijf tegen het lichaam en hoofd gedrukt, wordt de overledene zoolang in die houding vastgehouden, tot het lijk geheel is verstijfd. In eene spits toeloopende mand gepakt en goed gesloten, wordt hetzelve zonder eenige plechtigheid in eene of andere grot weggelegd” [36]. Ook Dr. Riedel zegt dat bij de Patasiwa, in het Westen von Ceram, de dooden zittend, met de knieën tegen de borst gebonden, in het graf geplaatst worden. In eenige dorpen in het Noordwesten worden van volwassen mannen de lijken niet begraven, doch naakt in gomutu, de vezelen van den Arenga saccharifera, gewikkeld, op stellages in het bosch nedergelegd. Ook dit geschiedt in eene hurkende positie [37]. Van de Aroe-eilanders heet het, dat de dooden bij hen in eene zittende houding met

[33] Von Rosenberg, Der Malayische Archipel, blz. 534. Zie ook van denzelfden schrijver: Reistochten naar de Geelvinkbaai, blz. 92.

[34] Nieuw Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven, blz. 162.

[35] Van Hasselt, Eenige aanteekeningen aangaande de bewoners der Noordwestkust van Nieuw-Guinea, meer bepaaldelijk den stam der Noefooreezen, en Van Balen, Iets over het doodenfeest bij de Papoea's van de Geelvinkbaai, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXXI, blz. 589 en 587.

[36] Brumund, Aanteekeningen gehouden op eene reis in het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel, Tijdschr. v. Nederl. Indie, jaarg. 1845, dl. II, blz. 68.

[37] Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 142. Het schijnt dat het gebruik om zittend te begraven niet op geheel Ceram bestaat. Van de Patalima in het Oosten van het eiland vinden wij, althans bij Dr. Riedel, niets daaromtrent vermeld.

de kin op de knieën rustende en de handen over de scheenbeenen samengevouwen, in een vierkanten, ongeveer drie voet langen en breeden kuil, begraven worden [38]. Verder ontmoet men het gebruik op de Zuidwester-eilanden. Volgens den Heer Bosscher wordt het in lijnwaad gewikkelde lichaam, in eene hurkende houding samengedrongen, met de handen tegen het gelaat gedrukt, in het graf bijgezet [39]. Eenigszins anders luidt, bepaaldelijk wat de groep van Leti-Moa-Lakor en Loewang-Sermata betreft, het bericht van den Heer Riedel. Op deze eilanden krijgen volgens hem de lijken wel eene zittende of hurkende positie, doch worden zij op zijde liggende in het graf nedergelaten [40]. — Naar de Kleine Soenda-eilanden overgaande, noemen wij in de eerste plaats de Soembaneezen. Het lichaam wordt, onmiddelijk als iemand den laatsten adem heeft uitgeblazen, in zittende houding gebracht en met lijnwaad omwikkeld; daarbij worden de beenen gebogen, zoodat de voetzolen den grond raken en de knieën tot bij de borst komen, de ellebogen tusschen de knieën en de beide handen aan de wangen gebracht. Het graf bestaat uit een ronden kuil, in den vorm van eenen waterput, niet breeder en ook niet dieper dan om het lijk in die zittende houding te bevatten, en wordt door eenen steen gesloten [41]. Van de Savoeneezen deelt Dr. Riedel mede, dat „the bodies are buried in a sitting position, with the face towards the West” [42]. Dit gebruik schijnt echter niet op alle eilanden van de groep voor te komen. De Heer Donselaar althans vermeldt dat de lijken in den regel in eene liggende houding begraven worden en dat alleen de *deo-rae*, in het Maleisch *tuwan-tanah* geheeten, de persoon die bij godsdienstige plechtigheden als priester fungeert, daarop eene uit-

---

[38] Bosscher, Aanteekeningen omtrent de Aroe-eilanden, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. II, blz. 363. De Heer Riedel zegt (O. c., blz. 267) dat als iemand overleden is, hij in eene zittende houding, tusschen hout geklemd, onder het huis geplaatst wordt. Hoewel de schrijver het niet uitdrukkelijk vermeldt, is het zeker zijne bedoeling, dat het lijk ook in die houding in het graf gelaten wordt.

[39] Bosscher, Schets der Zuidwestereilanden, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. II, blz. 446. Zie ook de mededeeling van Heymering in het Tijdschr. v. Nederl. Indië, jaarg. 1844, dl. I, blz. 367.

[40] Riedel, O. c., blz. 328 en 394.

[41] Roos, Bijdrage tot de kennis van taal, land en volk van het eiland Soemba, Verhandelingen v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVI, blz. 55. Zie ook: Soemba en de Soembaneezen naar de mededeelingen van den Zendeling-leeraar Van Alphen, Tijdschr. v. Nederl. Indië, jaarg. 1884, dl. I, blz. 208.

[42] Riedel, The Sawu Group, Revue coloniale internationale, jaarg. 1885, dl. I, blz. 309.

zondering maakt: deze wordt zittend ter aarde besteld [43]. Bij de Mangaraniers van West-Flores en de Dou-Donggo, de heidensche stam die in het gebergte van Oost-Soembawa gevestigd is, worden, evenals bij de Soembaneezen, de dooden in een ronden kuil, die met een platten steen gesloten wordt, bijgezet: de houding waarin dit geschiedt, is ook hier eene hurkende of zittende [44]. — Bekend is de wijze waarop de Alfoeren der Minahasa hunne dooden behandelen. Dezen worden begraven in vierkante steenen potten van ongeveer een meter lengte en breedte, *timbukar* of *tiwukar* geheeten, welke potten gesloten worden door een min of meer dakvormig deksel, zoodat het geheele toestel het aanzien heeft van eene kleine woning. Reeds voor dat iemand gestorven is, gedurende de laatste teekenen van het wegsnellende leven, schikt men hem in eene zittende houding, met de knieën opgetrokken en de armen over de borst gekruist. Met lijnwaad omwonden, wordt hij in die positie in den tiwukar geplaatst [45]. Eenigszins analoog handelen de Alfoeren van Tomboekoe op Oost-Celebes. In plaats van in een steenen pot, wordt bij hen echter het lijk, na in eene hurkende positie te zijn gebracht, in eene vierkante kist bijgezet [46]. — Hetzelfde doen ook de Igorroten van het eiland Luzon. »Der Leichnam«, aldus lezen wij, »wird sitzend in einen kistenartigen Sarg gesteckt, welcher, wenigstens in Lepanto, aus einem Holze verfertigt wird, das angeblich die Fäulniss verhindert« [47]. — Minder verspreid is het gebruik van het zittend begraven in het Westen van den Archipel. In de eerste plaats treft men het bij de Orang-Lom, de heidensche bewoners van de binnenlanden van Bangka, aan [48]. Verder heet het van de Orang-Benoewa van Malaka, dat bij sommige stammen de dooden bijgezet worden »in a sitting posture, in a grave from three to six

[43] Donselaar, Aanteekeningen over het eiland Savoe, Mededeel. v. w. h. Nederl. Zend. Gen., dl. XVI, blz. 318.

[44] Freyss, Reizen naar Mangarai en Lombok, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. IX, blz. 510. Zollinger, Verslag van eene reis naar Bima en Soembawa, blz. 129. Zollinger zegt wel niet uitdrukkelijk dat de Dou-Donggo de dooden hurkend begraven, doch blijkt dit voldoende uit de mededeeling van Freyss.

[45] Graafland, De Minahassa, dl. I, blz. 329 vlg. Zie over de tiwukar's onder anderen een opstel van den Heer Riedel in het Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XIV, blz. 379 vlg.

[46] Bosscher, Schets van de rijken van Tomboekoe en Banggaai, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. II, blz. 76.

[47] Blumentritt, Versuch einer Ethnographie der Philippinen, blz. 28.

[48] De Orang Lom of Belom op het eiland Bangka, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XI, blz. 392.

cubits deep" [49], terwijl op Sumatra bij den Batakschen stam der Karo-karo de lijken der *guru's* of wichelaars op die wijze behandeld worden [50].

De gewoonte om de lijken bij het begraven eene zittende houding te geven, is niet alleen tot den Indischen Archipel beperkt. Ook in Polynesië komt zij voor, onder anderen op Nieuw-Zeeland, Tahiti en Hawai. "Man begrub die Todten.... in kauernder Stellung, indem man das Haupt auf die Kniee legte" [51]. Evenzoo bestond, om van andere volken te zwijgen, het gebruik voorheen in Europa. "There can be no doubt", aldus vat Sir John Lubbock de resultaten van de door verschillende geleerden ingestelde onderzoekingen omtrent de wijze, waarop in de oudste tijden, in ons werelddeel, de dooden behandeld werden, samen, "there can be no doubt that in the Neolithic Stone Age it was usual to bury the corpse in a sitting or contracted posture; and, in short, it appears probable, although far from being satisfactorily established, that in Western Europe this attitude is characteristic of the Stone Age, cremation of that of Bronze; while those cases in which the skeleton was extended may be referred, with little hesitation, to the Age of Iron" [52]. — Hoe is het gebruik van het begraven in eene zittende houding ontstaan? Men heeft hiervan verschillende verklaringen gegeven. "Wenn", zegt onder anderen Peschel, "wir nichts Näheres über die Ansichten der geistig so gutbegabten, früher so gröblich unterschätzten Hottentotten wüssten, so würde es schon genügen, dass sie den Verstorbenen vor der Beerdigung dieselbe Stellung geben, die sie einst als Keim im Mutterschoosse eingenommen hatten, denn die Bedeutung dieses sinnigen Brauches ist es, dass die Toten einer neuen Geburt im Dunkel der Erde entgegenreifen sollen" [53]. Deze verklaring is zeker zeer vernuftig, doch kan men vragen, hoe wilden, tenzij bij toeval en vanzelf dus alleen bij uitzondering,

[49] Newbold, Political and statistical account of the British Settlements in the Straits of Malacca, dl. II, blz. 408. — Zie ook: Borie, Notice sur les Mantras, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. X, blz. 429; Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society, jaarg. 1878, blz. 112.

[50] De Haan, Verslag van eene reis in de Bataklanden, Verhandelingen v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVIII, blz. 42.

[51] Waitz, Anthropologie der Naturvölker, dl. VI, blz. 405, 408 en 411.

[52] Lubbock, Pre-historic times, blz. 156—157.

[53] Peschel, Völkerkunde, blz. 271. — De Zendeling Van Hasselt zinspeelt blijkbaar op deze verklaring, waar hij, gelijk wij boven gezien hebben, van de Noeforeezen zegt, dat zij de dooden begraven in de houding, die de vrucht in den moederschoot heeft.

dan wel tot de wetenschap van de houding, die het ongeboren kind in den moederschoot heeft, gekomen zijn? — Gerland wil de zaak op eene andere wijze uitleggen. Op Tahiti, en zoo ook op Hawai, worden alleen lieden uit het volk zittend begraven. »Soll«, vraagt hij nu, »die sitzende Stellung vielleicht damit im Zusammenhang stehen, dass die Geringeren vor den Vornehmeren immer sitzen mussten? Dass es also eine Art von Gottesverehrung wäre?« [54] — Onzes inziens is de verklaring van het gebruik eene andere. Men geeft aan het lijk de houding, die de afgestorvene bij zijn leven placht aan te nemen. Interessant in dit opzicht is hetgeen ons onder anderen van de bewoners van Warekauri verhaald wordt. Bij hen »wurde jeder nach seinem Beruf begraben, ein Fischer also ward ins Meer gestossen, ein Vogelfänger in kauernder Stellung zwischen zwei Bäumen begraben, das Gesicht nach der Stelle gerichtet, die er am meisten besucht hatte« [55]. Zoo is het ook met het begraven in eene zittende houding. »Pour l'imagination de la plupart des hommes primitifs«, aldus zeer juist Letourneau, »la mort est un long sommeil. Dans cette supposition, rien de plus naturel que de donner au cadavre l'attitude du repos que l'on a l'habitude de prendre au coin du feu, le soir, après une journée de chasse ou de guerre« [56]. En deze houding welke men, uitrustende in het hoekje van den haard, zoo gaarne pleegt aan te nemen, is de zittende met opgetrokken knieën. Dit is ook bij de volken van den Indischen Archipel het geval. Wel is heden ten dage bij de eenigszins beschaafde stammen, de meest ordentlijke, welgemanierde wijze van zitten die met gekruiste beenen, *duduk bersila* gelijk dit in het Maleisch heet, doch deze is waarschijnlijk overgenomen van de Hindû's, bepaaldelijk misschien afgezien van de Hindûsche steenen beelden, in de eerste plaats van de Buddha-beelden. Dit schijnt de benaming *bersila* aan te duiden, want het grondwoord hiervan *sila*, dat ook in het Javaansch en Soendaneesch, ja zelfs in het Tagalsch in denzelfden zin voorkomt, is niets anders dan het Sanskritsche

[54] Waitz, Anthropologie der Naturvölker, dl. VI, blz. 406.

[55] Waitz, o. c., dl. VI, blz. 413—414.

[56] Letourneau, La sociologie d'après l'ethnographie, blz. 207—208. — Eene dergelijke verklaring geeft ook Von Hellwald van het gebruik. Volgens hem is »die sym[illegible] Auslegung die annehmbarste, wonach der Todte blos auf kurze Dauer und [illegible] in der Gestalt in seiner einsamen Behausung Platz nimmt, dass er, [illegible] kurzer Rast, wieder aufspringen, die Waffen und sonstigen Geräthschaften, [illegible] ihm zur Seite liegen, ergreifen, mit der vorhandenen Nahrung sich stärken und [illegible] der Hausteache ein seinem früheren, ähnliches Leben fortsetzen könne« (Von H[illegible] Culturgeschichte in ihrer natürlichen Entwicklung, dl. I, blz. 85—86).

çila = steen, zoodat *duduk bĕrsila* oorspronkelijk letterlijk: zitten als een steen, scil. een steenen beeld, moet hebben beteekend. Is deze onderstelling juist, dan zou dus deze wijze van zitten niet oorspronkelijk zijn [56a]. Zeker is het, dat nu nog bij enkele stammen het bĕrsila niet bekend is. Zoo zegt Von Rosenberg van de Niasers, dat zij bij het zitten de beenen niet onder het lijf geslagen, doch voor het lijf opgetrokken hebben [57]. Dit is ook de wijze van zitten, zooals Dr. Riedel ons mededeelt, bij de stammen van Central-Celebes, de Alfoeren van de Minahasa, althans voorheen, bij de bewoners van Ceram, Aroe, Kei, de Zuidwester-eilanden, Timor, Alor, enz. Ook bij de Igorroten zit men met opgetrokken beenen, „die Arme auf die Knie gestützt und den Kopf zwischen beiden Händen ruhend" [58]. Zelfs bij de volken, die het bĕrsila hebben, doet men dit veelal alleen in deftig gezelschap, doch pleegt men, als men het zich gemakkelijk maken wil, gaarne de beenen op te trekken, daarbij de armen over de borst te kruisen of met de handen de knieën te omvatten, *bĕrtjangkung bĕrpĕluq lutut*, zooals de Maleier dit noemt, dan wel de ellebogen op de knieën te plaatsen en met de opgeheven handen kin en wangen te steunen [58a].

Na het voorgaande kan het ons duidelijk zijn, hoe men bij zoovele volken er toe gekomen is, de beelden van de afgestorvenen zittend met opgetrokken knieën voor te stellen. Niets natuurlijker toch dan dat men den doode afbeeldt, gelijk men hem tijdens zijn leven het meest, en immers nog het laatst vóór zijne begrafenis, gezien heeft. Zulk een zittend beeld doet zeker, meer dan een staand, aan een levend mensch denken [58b]. Doch er is meer. Waar

[56a] Intusschen moet hier opgemerkt worden, dat bij de verwante bewoners van Polynesië, die toch nooit met de Hindû's in aanraking zijn geweest, het zitten met gekruiste beenen regel is (Ellis, Polynesian researches, dl. I, blz. 189).

[57] Von Rosenberg, Verslag omtrent het eiland Nias, Verhandelingen v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXX, blz. 27. Zie ook van denzelfden schrijver: Der Malayische Archipel, blz. 168.

[58] Blumentritt, Der Ahnencultus und die religiösen Anschauungen der Malaien des Philipinen-Archipels, blz. 14, waar de zittende anito-beelden (zie boven blz. 618) gezegd worden „einen Menschen in der Ruhelage eines Igorroten" voor te stellen.

[58a] Niet alleen in het hoekje van den haard, doch zelfs in staatsie zittende, wordt de hurkende houding wel eens aangenomen. Zoo op Ceramlaoet. „Op fijne matten gehurkt zittende, krijgen de radja's en orangkaja's achter zich drie, de overige hoofden zoomede de imam, het hoofd der geestelijken, twee kussens" (Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 155).

[58b] Vrouwen plegen, volgens mededeeling van den Heer Riedel, minder dan de mannen met opgetrokken knieën te zitten, doch zijn meer gewoon de beenen onder het lichaam te vouwen of naar achteren om te slaan. In overeenstemming daarmede

het mummificeeren bestaat, geschiedt dit vaak, gelijk het begraven, in eene zittende houding. Zoo op Oostelijk Jappen. Daar brengt men den afgestorvene in eene hurkende positie op een rooster, waaronder gedurende een paar dagen sterk gestookt wordt. Acht men het lijk genoegzaam droog, dan zet men het in die positie in den eenen of anderen hoek van het huis neer [59]. Erkent men nu de juistheid van de theorie van Spencer, dat de beeldendienst uit de reliekenvereering voortgekomen is, dan is het zeer natuurlijk, dat toen men begon, beelden van de afgestorvenen te maken, men dezen ook zal hebben gevormd naar het model van de gemummificeerde lijken, in de plaats waarvan zij gebruikt moesten worden. Het blijkt dus dat er voldoende reden bestaat, om aan te nemen, dat de Papoewas geheel zelfstandig er toe gekomen zijn, aan de korwar's eene zittende houding met opgetrokken knieën te geven, zoodat het geheel onnoodig is daarin, gelijk Uhle wil, een bewijs van vreemden invloed te zien.

Gelijk wij hierboven reeds terloops opmerkten [60], worden bij de Papoewas, behalve korwar's, nog andere beelden gevonden. Zoo wordt door Dr. Uhle tal van voorwerpen beschreven, die met menschenfiguren versierd zijn. In de eerste plaats komen deze figuren aan de amuletten (Plaat IV fig. 1—6) voor, die aan een koordje om den hals gedragen worden. Deze amuletten bestaan namelijk in den regel uit kleine stukjes hout of liever staafjes, waaraan de vorm van een menschelijk aangezicht of een menschelijk lichaam gesneden is [60a]. Dat die figuren de afgestorvenen voorstellen, is onzes inziens niet

zijn de vrouwelijke beelden soms in die houding voorgesteld. Zoo op Loewang-Sermata en Leti (Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 315, en Plaat XXXVII fig. 7), en eveneens op Moa, gelijk uit de voorwerpen van dit eiland afkomstig, aanwezig in het Ethnographisch Museum te Rotterdam, blijken kan.

[59] Von Rosenberg, Reistochten naar de Geelvinksbaai, blz. 53. — Hetzelfde had ook op Tahiti plaats. „Fürsten balsamirte man ein, d. h. man rieb den Körper mit Oel, nachdem man die Eingeweide entfernt hatte und trocknete ihn in der Sonne; dann ward er bekleidet, in sitzende Stellung gebracht und vor ihn ein Altar, auf welchem man täglich opferte, gesetzt" (Waitz, Anthropologie der Naturvölker, dl. VI, blz. 408). Ook op Hawai werd bij het mummificeeren aan de lijken meestal eene zittende houding gegeven (Waitz, O. c., dl. VI, blz. 407).

[60] Zie boven blz. 617.

[60a] Dergelijke „Stabamulete" worden ook Westelijk van Nieuw-Guinea in den Indischen Archipel aangetroffen. „Von den Manobos auf Mindanao", zegt Uhle (blz. 4), „besitzt das Dresdner Museum zwei Halsbänder, an denen 4 — 8.5 cm. lange, sonst ähnlich geformte und mit einem menschlichen Kopf beschnitzte Amulethölzchen aufgereiht sind. Aehnliches scheint auf Borneo vorzukommen (nach Ausland 1882,

twijfelachtig. Verder vindt men dergelijke menschenfiguren aan tal van voorwerpen voor huishoudelijk gebruik, bij voorbeeld aan de houten stelen van lepels, waarvan op Plaat IV fig. 7—19 verscheidene zijn afgebeeld. Bekend zijn ook de houten hoofd- of liever neksteunsels, voorwerpen in den vorm van een laag en smal bankje, die de Papoewas bij het slapen gebruiken, om er den nek op te leggen. Deze neksteunsels, „Nackenschemel" gelijk Dr. Uhle ze benoemt, zijn in den regel met snijwerk versierd, waarin, meer of minder duidelijk, menschenfiguren te onderscheiden zijn. Zoo spraken wij hierboven reeds van een hoofdsteunsel (Plaat VII fig. 6), waarvan het voetstuk bestaat uit een beeld in zittende houding, met voor de borst opgetrokken knieën, waarop de over elkander geslagen armen rusten. Een ander voorwerp van dien aard (Plaat VII fig. 2) wordt gevormd door „zwei menschliche Figuren, einleibig, nach entgegengesetzten Seiten gewendet, mit den Händen auf kleine Säulen sich stützend; über ihnen zwei schlangenartige Thiere, welche die obere Platte zu tragen scheinen" (blz. 7). — Omtrent de beteekenis van deze menschenfiguren, hieraan zoowel als aan de andere voorwerpen voor huishoudelijk gebruik, kan geen twijfel bestaan. Zij is eene godsdienstige. „Man darf", zegt Uhle onzes inziens te recht, „den menschlichen Figuren keine besonderen Bedeutungen unterschieben, je nachdem ob sie an Amuleten oder an gewöhnlichen Gegenständen des Gebrauchs vorkommen. Sind die Darstellungen an Amuleten religiöse, so dürften es auch die anderen sein. Jedes so verzierte Geräth dürfte damit zugleich ein religiöses Emblem, eine geisterhafte Belebung erhalten haben. Es wirft dies ein eigenthümliches Licht auf die Gespensterfurcht und den Cultus der Papuas. Was von diesem bekannt ist, lässt jenes nicht unerklärlich erscheinen" (blz. 5).

Behalve menschenfiguren, vindt men aan de door Uhle beschreven voorwerpen dikwijls dierenfiguren. Zoo ziet men op Plaat VII fig. 1 een hoofdsteunsel afgebeeld, bestaande uit een enkel dier, dat gelijk Dr. Meyer mededeelt, volgens het zeggen van de Papoewas, een hond moet verbeelden. „Ohne diese Mittheilung wäre das Thier als

---

p. 819)" — Dr. Uhle had hier nog op de Bataks kunnen wijzen. Dezen bezitten eveneens als amuletten kleine, 8—9 cm. lange, staafjes, waaraan de vorm van een menschelijk aangezicht gesneden is. Sommigen hebben aan het boven-, anderen aan het benedeneinde eene opening, ter opname van een toovermiddel. Iedereen heeft steeds zulk een voorwerp in zijnen knapzak bij zich. Een tweetal van dergelijke amuletten zijn door Dr. Hagen afgebeeld op Plaat I van zijn „Rapport über eine im December 1883 unternommene wissenschaftliche Reise an den Toba-See", Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXXI, blz. 328 vv.

Hund kaum zu erkennen”, zegt Uhle (blz. 7). De rolstaart, het languitgerekte lichaam en eenigermate de breede kop doen onzes inziens eerder aan een cuscus denken. Zou, zoo het dier werkelijk een cuscus voorstelt, de zegsman van Dr. Meyer dit niet geweten hebben? Misschien wel, doch heeft hij, begrijpende dat hij toch niet verstaan zou worden, zoo hij den inlandschen naam van den cuscus opgaf, eenvoudig een dier genoemd, dat naar zijne voorstelling er eenigszins nabij kwam en den vrager bekend kon zijn. Nu geven wij toe, dat een cuscus al zeer weinig op een hond gelijkt. Doch dit doet een paradoxurus evenmin, en toch noemen de Alfoeren van de Minahasa, als zij het dier aan de Europeanen willen aanduiden, den *longkoi*, Paradoxurus Musschenbroekii, *andjing-hutan* = wilde hond. Een ander hoofdsteunsel (Plaat VII fig. 3) verbeeldt een vogel, „der Schnabel dem eines Sumpfvogels ähnlich, die Beine aber davon verschieden” (blz 7). — Naast deze voorwerpen, die enkel een dier voorstellen, ontmoet men tal van andere, waaraan menschen- en dierenfiguren gecombineerd voorkomen. Hierboven hebben wij dit reeds van de korwar's gezien *). Enkelen toch houden een dier, bepaaldelijk een visch, in de hand; anderen hebben, bij wijze van balustrade, een opengewerkt voorwerp voor zich, waarin, meer of minder duidelijk, dierenfiguren, twee tegenover elkander gekeerde slangen, of, gelijk bij een paar exemplaren van het Ethnographisch Museum alhier, hagedissen of leguanen, te herkennen zijn. Ook bij de amuletten zijn de menschenfiguren dikwijls met dierenfiguren gecombineerd, en evenzoo bij de andere voorwerpen voor huishoudelijk gebruik, lepels, hoofdsteunsels, enz. Hier is de combinatie dikwijls zoo ver doorgevoerd, dat de voorstelling half mensch-, half diervorming is. Zoo ziet men dikwijls „eine menschliche Figur in Verbindung mit einem Thierkopf”, waarbij „die Figur entweder ganz über dem Thierkopf, oder halb im Rachen desselben sitzt, oder bis an den Kopf in diesem versteckt ist” (blz. 5). Het dier is in dit geval een krokodil. Ook aan andere voorwerpen vinden wij een krokodillen- in vereeniging met een menschenfiguur, gelijk aan den steel van eene bijl op Plaat II fig. 7. Kortom, om de woorden van Dr. Uhle te gebruiken, bijna altijd „erscheint ein Thier als ständige Begleitung einer menschlichen Figur, welche religiöse Bedeutung hat. Die Differenz in der Art der Thiere und der Manier ihrer Vereinigung mit den menschlichen Figuren erscheint daneben untergeordnet” (blz. 5).

Welke nu is de beteekenis van deze dierenfiguren, zoowel die

*) Zie boven, blz. 615.

welke alleen voorkomen als met een menschenfiguur verbonden zijn? Volgens Dr. Meyer beweren de Papoewas „dass die einzelnen Thiere an den Ahnenbildern Fische als Speise vorstellen" (blz. 4), en dat ook „die Schnitzereien der Amulete meist einen, ein Thier essenden Menschen" verbeelden (blz. 5). Te recht meent echter Dr. Uhle, dat „um als ursprüngliche zu gelten, diese Bedeutung zu trivial scheint" (blz. 4). Hij wijst er op, dat dikwijls „die menschliche Figur sich hinter oder halb oder ganz in dem Thiere verbirgt", zoodat hier „eher das Thier den Menschen, als dieser jenes umgekehrt vergewaltigt" (blz. 5). Daarnaar, gaat hij voort, „hat sich die Deutung zu richten. Vielleicht verkennt ein Theil der heutigen Papuas das ursprüngliche Verhältniss, indem er das Thier als Speise ansieht. Dann aber entsprechen also die Darstellungen im Allgemeinen nicht einer jetzt bestehenden Auffassung von ihnen, sondern einer früher bestehenden ursprünglicheren, die jetzt zum Theil oder ganz verloren ist, und da die Darstellungen mit letzterer noch übereinkommen, so ist diese die formal wichtigere. Aus den Darstellungen ist also die ursprünglichere, vielleicht immer noch z. Th. in Neu Guinea bekannte, Bedeutung zu erschliessen" (t. a. p.). Deze oorspronkelijke beteekenis zullen wij nu trachten op te sporen.

Het is van genoegzame bekendheid dat in den Indischen Archipel evenals elders de vereering van dieren voorkomt. Als eene der voornaamste uitingen daarvan is het *totemisme* te beschouwen. Wat *totemisme* is, kan bekend zijn. Het woord is afkomstig van de Noord-Amerikaansche Indianen. Elke stam hier heeft, onder de benaming *totem*, het een of ander dier, dat als een fetis vereerd wordt, waarnaar de stam heet, en waarvan zijne leden hunne afkomst afleiden. De Roodhuid, die den wolf bij voorbeeld als zijn totem erkent, heeft ook den wolf tot beschermgeest, draagt diens naam en beschouwt zich als aan de geheele soort verwant. Het totemisme is dus eigenlijk de vereering van dieren als voorouders. Spencer wil het totemisme verklaren uit de bij onbeschaafde of halfbeschaafde volken veelvuldig voorkomende gewoonte, personen, naar hunne meest kenmerkende hoedanigheden, bijnamen te geven, aan dierennamen ontleend, als: wolf, tijger, beer, bever, vos, enz. „Given", aldus gaat nu Spencer voort, „a belief in the still-existing other self of the deceased ancestor, who must be propitiated; given the survival of his metaphorical name among his grandchildren, great-grandchildren, etc.; and the further requisite is that the distinction between metaphor and reality shall be forgotten. Let the tradition of the ancestor fail to keep clearly

in view the fact that he was a man called the Wolf — let him be habitually spoken of as the Wolf, just as when alive; and the natural mistake of taking the name literally will bring with it, firstly, a belief in descent from the actual wolf, and, secondly, a treatment of the wolf in a manner likely to propitiate him — a manner appropriate to one who may be the other self of the dead ancestor, or one of the kindred, and therefore a friend» [61]. Volgens Spencer is men dus, door hetgeen hij noemt «a misinterpretation of nick-names», door eene verkeerde, eene letterlijke opvatting van aan dieren ontleende bijnamen, van de vereering der voorouders tot het totemisme gekomen. Tegen deze verklaring bestaat eene gewichtige bedenking. Men stelle zich toch een wilde voor, die zelf geheeten is naar een dier, wiens kinderen eveneens naar dieren genoemd zijn, wiens vader en grootvader, nog in leven, toegesproken worden met namen als Vos en Beer, en vrage zich af, of zoo iemand behoefte zou gevoelen, het feit, dat een zijner voorvaders Wolf heette, te verklaren door de hypothese, dat die grootvader werkelijk een Wolf was? Onzes inziens moet het antwoord ontkennend luiden. Zulk eene «misinterpretation of nicknames» in eene omgeving, waar het geven van «nicknames» als regel bestaat, is niet denkbaar. De verbindende schakel tusschen het totemisme aan den eenen en den dienst der afgestorvenen aan den anderen kant is dan ook, gelijk wij reeds elders hebben trachten aan te toonen [62], de zielsverhuizing, het geloof dat de ziel na het overlijden in het lichaam van het een of ander dier overgaat. Met het diersoort toch, waarin men de zielen der afgestorvenen bij voorkeur geïncarneerd denkt, moet men zich natuurlijk ook verwant gevoelen. En dit is niet overdrachtelijk bedoeld, doch volkomen ernstig gemeend. Wij moeten, ten einde ons daarvan eene verklaring te geven, wel in het oog houden dat voor den wilde, den onbeschaafde, er niet zulk eene scherpe afscheiding bestaat tusschen de menschen- en dierenwereld, als wij ons van der jeugd af, door de absolute tegenstelling van het redeloos dier en den redelijken mensch hebben leeren denken. «Sowohl dem Bewusstseinszustande als auch den Willensbestrebungen nach», aldus Schultze, «unterscheidet sich der Naturmensch fast gar nicht, auf etwas entwickelteren Stufen sehr wenig von den Thieren. Die Welt der Thiere

[61] Spencer, The origin of animal-worship, Essays: scientific, political, and speculative, dl III, blz 108. Zie ook: Principles of sociology, dl. I, blz. 359 vv.

[62] Zie onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 67 vv.

ist auch die seinige. Beider Interessen sind dieselben. Es ist also fast noch gar kein Unterschied zwischen dem Naturmenschen und dem höher organisirten Thiere. Wenn aber der Mensch noch nicht von diesen Thieren verschieden ist, so kann er sich auch noch nicht als ein von den Thieren gänzlich Verschiedenes wahrnehmen; sein eigenes Thun und Treiben und das der Thiere stimmen überein; es sind dieselben Bestrebungen, dieselben Motive bei beiden: der Naturmensch findet im Thiere sich selbst wieder; deshalb betrachtet er es nothwendig als Seinesgleichen, als ihm in jeder Hinsicht ebenbürtig" [63a]. Dat bij eene dergelijke beschouwing de leer der zielsverhuizing vanzelf tot het begrip van de verwantschap van den mensch met, van zijne afstamming van, bepaalde dieren moet voeren, spreekt vanzelf. De dieren nu, dus tot den rang van voorouders verheven, worden vereerd gelijk men andere voorouders vereert. Ziedaar het totemisme.

Ook in den Indischen Archipel komt het totemisme voor. Tal van dieren zijn er, die op grond van de zielsverhuizing en het daaruit voortvloeiende begrip van verwantschap en afstamming, hier vereerd worden [64]. Daartoe behooren in de eerste plaats krokodillen, bij de Maleiers, Bataks, Javanen, Soendaneezen, Makassaren, Boegineezen, Timoreezen, bij de bewoners van de Moluksche eilanden en de Tagala's van de Philippijnen [64a]; verder tijgers, bij de Javanen en Sumatranen; herten, buffels en runderen, bij verschillende Dajaksche stammen; palingen, bij de Makassaren en Boegineezen, de bewoners van de Philippijnen en bij de Amboneezen, enz. Het geloof in de verwantschap met, in de afstamming van, dieren is ook hier volkomen ernstig gemeend en in dien zin op te vatten, dat men werkelijk meent rechtstreeks uit de paring van dieren onderling, dan wel uit de paring van een dier met een mensch te zijn voortgekomen. Verscheidene verhalen kunnen worden aangevoerd, die bewijzen hoe gemeenzaam de inlander met dit

[63a] Schultze, Der Fetischismus, blz. 196.

[64] Zie voor het volgende uitvoeriger onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 68 vv.

[64a] De vereering van den krokodil komt ook bij den Dajakschen stam der Olo-Ngadjoe's voor, niet echter als totem, op grond van de zielsverhuizing en het daaruit voortvloeiende begrip van verwantschap en afstamming, doch wel dewijl men in deze dieren de dienaren ziet van de *djata's*, eene categorie van goede geesten die de onderwereld bewonen (Zie: Animisme, blz. 215 vlg., en de daar angehaalde plaatsen). Ten onrechte wordt dus door Dr. Uhle, waar hij over de dierverwantschap spreekt (blz. 6), ook deze vereering bij de Olo-Ngadjoe's als voorbeeld aangehaald.

begrip is [65]. — Gelijk bekend is, behoeft de totem niet altijd een dier te zijn, doch kan evengoed eene plant wezen. Ook in den Indischen Archipel is het geloof in het ontstaan, het geboren worden van menschen uit planten zeer algemeen. Het is vooral uit bamboe en andere rietsoorten en uit rotan, dat personen heeten te voorschijn te zijn gekomen. In de literatuur en in de legenden vindt men talrijke verhalen van dien aard [66]. — In het wezen der zaak komt het totemisme in den Indischen Archipel met dat van de Noord-Amerikaansche Indianen overeen. Toch wijkt het in een punt daarvan af. Zóóver is men namelijk hier niet gekomen, dat men zich naar de dieren of planten benoemt, die men als stamouders vereert of beschouwt. Alleen in de literatuur ontmoet men enkele voorbeelden waaruit blijkt, dat dit vroeger wel eens gedaan werd. Zoo treft men in de Bataksche verhalen nu en dan namen aan met den uitgang *anan*, welke uitgang bepaaldelijk gebruikt wordt, om de afstamming van dieren aan te geven, bij voorbeeld: *Si-Lombuwanan*, gevormd van *lombu* = rund, als eigennaam van iemand die van een rund zijne afkomst afleidt, het rund dus tot totem heeft [67]. Zoo wordt in het Maleische werk »Hikajat radja-radja Pasei» van eene prinses verhaald, die uit een *bětung*-bamboe was voortgekomen, en daarnaar *Putěri-Bětung*, dat is: »Prines Bamboe», heette [68], terwijl in de legenden van de Alfoeren der Minahasa gesproken wordt van eene *Prinses Uwerandèn*, dat is: »Prinses Rotan», dus genoemd dewijl zij uit een rotanstruik gesproten was [69]. Ook stamnamen, aan dieren of planten ontleend, wijzen soms op het totemisme. Van de Bataks vinden wij onder anderen vermeld, dat elke stam of *marga* een dier (tijger, panter, kat, hond, geit, wilde tortel, enz.) heeft, dat aan de leden van den stam heilig is, omdat men meent daarvan af te stammen. In zeer enkele gevallen nu draagt de marga of stam ook den naam van dat dier. Zoo heet de marga, die den tijger tot totem heeft,

[65] Zie: Animisme, blz. 73, noot 3.

[66] Zie: Animisme, blz. 71, noot 2. De daar gegeven voorbeelden kunnen met tal van andere vermeerderd worden.

[67] Zie: Van der Tuuk, Bataksch woordenboek, i. v. anan.

[68] Hikajat radja-radja Pasei (ed. Dulaurier), blz. 1—2.

[69] Bl. 316, Prinses Uwerandèn, Mededeel. v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. XXVIII, blz. 107. Letterlijk beduidt de naam »Prinses Bindrotan». Het woord is toch samengesteld uit uwe = rotan en randen, dat, zooals Prof. Kern ons opmerkte, beantwoordt aan het Bisayasche dandan = kabel, touw of koord van rotan of slingerplanten, zoodat uwerandèn beteekent: rotan die tot koord of touw dient, dat is dus: bindrotan.

Babijat, dat is: tijger [69]. Op die wijze zijn waarschijnlijk ook enkele stamnamen bij de Alfoeren van de Minahasa te verklaren, bij voorbeeld: *Tou'm-bulu*, dat is: menschen (afkomstig) van den bamboe, *Tou'n-tewoh* = menschen (afkomstig) van den *tewoh* (eene rietsoort), *Tou'm-pakĕwa* en *Tou'm-basian* = menschen (afkomstig) van den *pakĕwa* en van den *wasian* (twee soorten van boomen), enz. [70].

Na het voorgaande kan ons de beteekenis van de dierenfiguren bij de Papoewas van de Geelvinksbaai duidelijk zijn. Het laat zich toch hooren, dat waar bij de vereering der afgestorvenen van beelden gebruik gemaakt wordt, men er licht toe komen zal, de voorvaderen, die zich in bepaalde dieren belichaamd hebben, ook in de gedaante van die dieren voor te stellen. Zoo deelt Dr. Riedel mede, dat de Aroeneezen krokodillen en haaien als hunne voorouders beschouwen en daarom de beelden van deze dieren in hunne woningen bewaren [71]. Van denzelfden schrijver vernemen wij ook, dat de bewoners van de Ambonsche eilanden onder anderen het varken tot totem hebben [72]. Het is zeker daarom dat, volgens Valentijn, voorheen in het dorp Ema als afgod het beeld van een varken aangebeden werd [73]. Omtrent de Kalangs op Java, die, gelijk bekend is, hunne afkomst van een hond afleiden, wordt medegedeeld, dat zij houten figuren in de gedaante van dit dier vereeren [74]. Doch vooral hebben wij hier te wijzen op de Papoewas van de Dorei-baai. Aan den zoogenaamden *rumslam* of *rumsram*, den tempel gewijd aan den dienst der voorouders, die hier gevonden werd, waren ook tal van afbeeldingen van slangen, visschen en krokodillen aanwezig, die ieder een bijzonderen naam droegen, en, volgens de inlanders, afgebeeld waren ter nagedachtenis van enkele hunner voorvaderen, welke van deze dieren afkomstig zouden zijn [75]. Hieruit is nu dadelijk de conclusie te trekken, dat de dierenfiguren bij de Papoewas van de Geelvinksbaai, aan voorwerpen van

[69] Neumann, Het Pane- en Bila-Stroomgebied, Tijdschr. v. h. Nederl. Aardrijksk. Genootsch., 2e serie, dl. IV (Afd. Meer uitgebreide artikelen), blz. 8—9.

[70] Deze verklaring van de stamnamen bij de Alfoeren der Minahasa uit het totemisme, komt ons eenvoudiger en natuurlijker voor dan die, welke onder anderen door den Heer Graafland, De Minahasa, dl. I, blz. 199 vlg., daarvan gegeven wordt.

[71] Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 253.

[72] Riedel, O. c., blz. 32. — Ook op Timorlaoet behoort het varken tot de dieren, waarin zich de zielen der afgestorvenen belichamen (Riedel, blz. 281).

[73] Valentijn, dl. III, 1, blz. 5 en 52.

[74] Ketjen, De Kalangers, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., dl. XXIV, blz. 427.

[75] Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven, blz. 155.

huishoudelijk gebruik voorkomende, eveneens totems voorstellen. Zooeven maakten wij onder anderen gewag van een hoofdsteunsel, dat een hond heet voor te stellen, doch vermoedelijk wel een cuscus is. Nu vinden wij den cuscus als een dier, waarin de afgestorvenen zich belichamen, onder anderen van Timorlaoet opgegeven [78]. Het kan dus zijn dat ook bij de Papoewas van de Geelvinksbaai de cuscus een totem is. In allen gevalle wordt elke twijfel omtrent de godsdienstige beteekenis van het voorwerp opgeheven door de mededeeling van Dr. Meyer (blz. 7), dat het denzelfden dienst bewijst als een korwar, dat is met zoovele woorden gezegd, dat het de voorstelling is van een afgestorvene en gebruikt wordt, wanneer men zich met hem in betrekking wil stellen.

Bestaat er dus geen twijfel dat de dierenfiguren, waar zij alleen voorkomen, totems voorstellen, ook waar zij met menschenfiguren gepaard gaan, schijnen zij dezelfde beteekenis te hebben. Spencer heeft reeds uit het totemisme het geloof in, en de aanbidding van, hetgeen hij noemt »compound monsters — impossible hybrid animals, and forms that are half human, half brutal« trachten te verklaren. »If even«, zegt hij, »we admit that some illusion may have suggested the belief in a creature half man, half fish, we cannot thus explain the prevalence among Eastern races of idols rapresenting bird-headed men, men having their legs replaced by the legs of a cock, and men with the heads of elephants«. In overeenstemming met zijne theorie omtrent het ontstaan van het totemisme, is de verklaring, die Spencer van deze zaak geeft, geheel euhemeristisch. »When«, aldus redeneert hij, »when tradition preserves both lines of ancestry — when a chief, nicknamed the Wolf, carries away from an adjacent tribe a wife who is remembered either under the animal name of her tribe, or as a woman; it will happen that if a son distinguishes himself, the remembrance of him among his descendants will be that he was born of a wolf and some other animal, or of a wolf and a woman. Misinterpretation will entail belief in a creature uniting the attributes of the two; and if the tribe grows into a society, representations of such a creature will become objects of worship«. Daarom behoeven wij ons niet te verwonderen »at finding among the Egyptians the goddess Pasht represented as a woman with a lion's head, and the god Month as a man with the head of a hawk. The Babylonian gods — one having the form of a man with an eagle's tail,

[78] Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 281.

and another uniting a human bust to a fish's body — no longer appear such unaccountable conceptions. We get feasible explanations, too, of sculptures representing sphinxes, winged human-headed bulls, etc.; as well as of the stories about centaurs, satyrs, and the rest" [77]. Hoewel wij Spencer's redeneering niet in allen deele voor juist houden en vooral hem niet kunnen volgen, waar hij zoozeer in den wansmaak van het oude euhemerisme vervalt, moeten wij toch erkennen, dat hij onzes inziens in zooverre gelijk heeft, dat de gecombineerde menschen- en dierenfiguren in sommige gevallen, dat is waar zij dienst doen bij de vereering der afgestorvenen, werkelijk uit het totemisme moeten worden verklaard. Zoo ook bij de Papoewas van de Geelvinksbaai. Wij zijn het dan ook geheel eens met Dr. Uhle, als deze meent, dat "die vereinigte Darstellung der Thiere und Menschen wesentlich den Sinn hatte, eine Thierverwandtschaft des Menschen zu bezeichnen; man ehrte darin das Thier mit, von dem seine Existenz unzertrennlich gedacht wurde" (blz. 6). De gecombineerde figuren stellen dus, met één woord gezegd, de afgestorvenen en hunne totems voor. Werkelijk zijn de dieren, welke in die figuren voorkomen, krokodillen, slangen, visschen, hagedissen of leguanen, enz., juist die, welke het meest als totem worden vereerd.

Bij de algemeene verspreiding van het totemisme is er voor ons geen enkele reden om aan te nemen, dat deze instelling bij de Papoewas van de Geelvinksbaai niet inheemsch, doch door hen uit den Indischen Archipel ontleend is, gelijk Dr. Uhle wil. Waar de vereering der afgestorvenen naast de leer der zielsverhuizing bestaat, kan, als een uitvloeisel daarvan, het totemisme bijna niet anders dan verwacht worden. Uit het feit dat het geloof in de verwantschap met, in de afstamming van dieren zoozeer zijne uitdrukking gevonden heeft in de beelden, die van de afgestorvenen gemaakt worden, moet men wel het besluit trekken, dat dit geloof bij de Papoewas meer in het volksbewustzijn is doorgedrongen dan bij de Westelijker wonende stammen van den Archipel. Wel is het niet geheel juist wat Uhle zegt, dat bij deze laatsten dierenfiguren "an den Ahnenbildern überhaupt noch nicht bestätigt sind" (blz. 4), doch zijn zij zeker uiterst zeldzaam. Een interessant voorbeeld ontmoeten wij echter op Timorlaoet. In het werk van den Heer Forbes vinden wij namelijk een beeld van eenen afgestorvene, hetwelk in zijne

[77] Spencer, The origin of animal-worship, Essays: scientific, political, and speculative, dl. III, blz. 114—115.

handen eene schildpad heeft, die het zich tegen de borst drukt [78]. Dat deze voorstelling met het totemisme samenhangt, is niet twijfelachtig. De schildpad behoort toch hier tot de dieren, waarin zich, volgens Dr. Riedel, de zielen der afgestorvenen belichamen [79].

Ten slotte willen wij hier nog eenige oogenblikken stilstaan bij hetgeen Dr. Uhle over de »Nackenschemel« zegt, de houten hoofdsteunsels, waarvan door ons hierboven reeds terloops een paar malen gewag gemaakt werd.

Het gebruik van houten hoofdsteunsels kwam, gelijk bekend is, ook bij de oude Egyptenaren voor. Het toestel, waarvan zij zich bedienden, bestond uit een halvemaanvormigen beugel bevestigd aan een voetstuk. »L'usage«, zegt onder anderen Hamy, »de ces supports, si anciennement et si largement répandu dans l'ancienne Égypte, est encore aujourd'hui caractéristique des populations chamitiques ou éthiopiennes. Caillaud, dans son célèbre *Voyage à Méroé* rencontra, non sans étonnement, à Chendi des chevets de bois tout semblables à ceux qu'il venait de trouver à Thèbes »»servant

[78] Forbes, A naturalist's wanderings in the Eastern Archipelago, blz. 327. — Het beeld wordt, evenals dat bedoeld in noot 30 hierboven, door Forbes *duadilah* genoemd. »The Tenimber islanders«, aldus deelt hij mede, »recognise some supreme existence whom they call *Duadilah*, of whom there is an image in their houses, over the principal seat, or dodokan, facing the entrance, with at its side a platter, or bilaan, on which a little food and drink is placed whenever they themselves eat« (Forbes, O. c., blz. 326). Dr. Riedel heeft echter, in zijne critiek van de mededeelingen van Forbes (Tijdschr. v. h. Nederl. Aardr. Gen., 2e serie, dl. I, blz. 721 vv.), de opmerking gemaakt, dat de beelden, die de Timorlaut-eilanders in hunne woningen bewaren, geene voorstellingen zijn van *Duadilah* (moet zijn *Duadilaa*), doch van de zielen der afgestorvenen, de *matmate's* of *nitu's*. Het wezen toch, dat onder den naam *Duadilaa* = groote heer vereerd wordt, is hetzelfde als *Ublera*, elders *Uplero*, de Heer Zon, hier reeds min of meer de Zonneheer of Heer van de Zon. Van deze godheid worden wel beelden gemaakt, doch dezen bevinden zich niet in de woonhuizen, maar zijn in het midden van het dorp opgesteld (Zie hierover ook onze verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 150 vlg.).

[79] Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 281. — In het Ethnographisch Museum alhier bevindt zich een beeld uit den Indischen Archipel, dat groote overeenkomst vertoont met dat, waarvan Forbes in zijn werk eene teekening geeft. In plaats van de schildpad tegen de borst te drukken, houdt het echter het dier met de beide uitgestrekte handen voor het lichaam, op dezelfde wijze als de korwar's dit met het voorwerp doen, dat zij bij wijze van balustrade voor zich hebben. De juiste plaats van herkomst van het beeld is niet bekend. Daar het echter stellig niet van Nieuw-Guinea is, gelooven wij dat het op Timorlaut of althans in het Zuiden van de Molukken tehuis behoort.

d'oreiller aux momies"". Les nègres du Nil Blanc utilisent dans le même but un petit meuble assez différent, qui cumule les fonctions d'appuie-tête et de tabouret; mais dans la vallée du Nil Bleu, à Sennaar, par exemple, c'est le vrai chevet égyptien que l'on voit partout employé. Les Abyssins n'en connaissent point d'autre et il est d'usage constant chez toutes les tribus du Çomal. Le chevet a même suivi les Chamites dans leurs invasions au milieu des tribus Bantous. Le Révérend Duff Macdonald l'a trouvé dans le bassin du Nyassa et M. Couret, qui accompagnait à titre de comptable, la mission d'exploration de M. d'Andrada en a rapporté au Musée du Trocadero un très remarquable exemplaire recueilli dans la vallée du Chiré.... Le chevet est donc essentiellement chamitique, ou si l'on aime mieux, éthiopien" [80]. Verder is het gebruik van houten hoofdsteunsels ook bekend in Japan en China. "Die japanischen Nackenschemel", deelt Uhle mede, "sind kleine glatte Holzgestelle mit Schubkästchen und einem Kissen oben auf, im südlichen Japan kleine viereckige Holzplatten ohne Kissen" (blz. 8). In China bedient men zich van een "planchette montée sur quatre bâtonnets un peu obliques" [81]. Daarnaast is echter nog een ander hoofdsteunsel hier in gebruik. "Mattresses or feather beds are not used", zegt Wells Williams, "and the pillow is a hard square frame of rattan or bamboo" [82].

Bij de volken van het Maleisch-Polynesische ras komen houten hoofdsteunsels in de eerste plaats voor bij de Papoewas van de Geelvinksbaai; doch verder is het bestaan daarvan nog geconstateerd bij de bewoners van het Arfak-gebergte en van de Humboldtsbaai, en bij de stammen van de Zuidwest- en de Zuidoostkust; buiten Nieuw-Guinea, in Micronesië, op het eiland Ratak, in Melanesië, onder anderen op de Fidji- en de Salomo-eilanden en op de Nieuw-Hebriden, verder in Polynesië, op Samoa, Tonga en Tahiti. De vormen van deze hoofdsteunsels zijn zeer verschillend. Op Ratak gebruikte

---

[80] Hamy, Note sur les chevets des anciens Égyptiens et sur les affinités ethnographiques que manifeste leur emploi, opgenomen in de "Etudes archéologiques, linguistiques et historiques, dédiées à Mr. le Dr. C. Leemans, à l'occasion du cinquantième anniversaire de sa nomination aux fonctions de Directeur du Musée archéologique des Pays-Bas" (Leide, E. J. Brill, 1885), blz. 32 vv.

[81] Hamy, O. c., blz. 34, noot 2.

[82] Wells Williams, The Middle Kingdom, dl. II, blz. 8—9. — Een bamboezen hoofdsteunsel uit China van eenigszins anderen vorm vindt men onder anderen afgebeeld bij: Schröter, Der Bambus und seine Bedeutung als Nutzpflanze, fig. 11 van de plaat.

men daarvoor »einen etwas ausgehöhlten Holzklotz« [83], en op Tahiti een toestel »resembling a short low stool, nine inches or a foot in length, and four or five inches high; the upper side was curved, to admit the head; the whole pillow is cut out of a single piece« [84]. Van Samoa lezen wij: »The pillow is a piece of thick bamboo, three inches in diameter, three to five feet long, and raised three inches from the mat by short wooden feet« [85]. Ook op Tonga en Fidji bestaat het toestel dikwijls uit een stuk hout of bamboe, dat aan een voetstuk is bevestigd [86]. De hoofdsteunsels van Nieuw-Guinea, bepaaldelijk die van de Geelvinksbaai, zijn ontegenzeggelijk het kunstigst. Het gedeelte, waarop de nek rust, is soms plat, soms gebogen, eene enkele maal zelfs bijna halfcirkelvormig, gelijk onder anderen bij de twee voorwerpen door Uhle afgebeeld op Plaat VII fig. 6 en 7, die daardoor, meer dan de anderen, eene groote overeenkomst vertoonen met de Egyptische hoofdsteunsels. Zooals wij hierboven gezien hebben, is het voetstuk met afbeeldingen van menschen en dieren en met ander snijwerk versierd, en bestaat zelfs soms het geheele voorwerp uit een enkel dierenfiguur.

Op de eilanden ten Westen van Nieuw-Guinea zou, volgens Uhle, het gebruik van den »Nackenschemel« niet voorkomen. »Doch«, gaat hij voort, »haben die Malaien des Ostindischen Archipels auch keine flachen Kopfkissen wie wir, sondern schmälere und höhere, welche den Schemeln darum ähnlicher sind.... Der härtere Schemel könnte bei den Malaien von den weicheren Kissen verdrängt worden sein, wie in Japan ein gepolstertes Kissen zum Schemel hinzutrat« (blz. 8). Hij wijst er onder anderen op, hoe, volgens Dr. Riedel, de stammen van Centraal-Celebes heden ten dage nog »hoofdkussens van hout met iwo of boombast omwikkeld« gebruiken [87]. Dit is echter niet het eenige voorbeeld. Dr. Uhle had nog meer volken uit den Indischen Archipel kunnen opnoemen, die een toestel van hout of iets dergelijks als hoofsteunsel bij het slapen bezigen. Zoo zegt de zendeling Sundermann, sprekende van het huisraad der

[83] Waitz, Anthropologie der Naturvölker, dl. V, 2, blz. 88.

[84] Ellis, Polynesian researches, dl. I, blz. 188—189, waar men ook zulk een hoofdsteunsel afgebeeld ziet.

[85] Turner, Samoa, blz. 186. Zie ook: Schmeltz und Krause, Die ethnographisch-anthropologische Abtheilung des Museum Godeffroy in Hamburg, blz. 218.

[86] Schmeltz und Krause, O. c., blz. 185 en 195.

[87] Riedel, De volkstammen van Centraal-Celebes, Bijdragen tot de T. L. en Vk. v. Nederl. Indie, 5e volgreeks, dl. I, blz. 81.

Niasers: „Einige Matten dienen um darauf zu schlafen und sich damit zuzudecken, ein Klotz als Kopfkissen" [88]. Van de Zee-Dajaks van Sarawak lezen wij, dat zij „rarely sit cross-legged upon the ground like the Malays, but have each a small block of wood about three inches in thickness, which they use as a seat by day and a pillow by night" [89]. Ook in de Zuidooster-Afdeeling van Borneo komt het gebruik van houten hoofdsteunsels voor. Dit blijkt onder anderen uit het model van eene woning der Olo-Ot-Danoem van het midden stroomgebied der Barito, in het bezit van het Ethnographisch Museum alhier. In elk vertrekje, dat tot slaapplaats dient, is op den vloer eene mat uitgespreid met een langwerpig blok hout, waarvan de randen aan den bovenkant zijn afgerond, aan het hoofdeneind. Dit laatste wordt in de, bij het model behoorende, nota van toelichting, samengesteld door den controleur W. E. M. S. Aernout, omschreven als „een hoofdkussen, *karuk*, van zacht hout vervaardigd". In de Molukken worden bij de Alfoeren van Boeroe dikwijls geene kussens gebruikt, „doch blokken hout, waarvan de randen eenigszins afgerond zijn" [90]. Verder vermeldt Forbes van de bewoners van Timorlaoet, dat zij bij het slapen het hoofd laten rusten „on a piece of squared bamboo with rounded edges, exactly similar to the Chinese pillow" [91]. Op de Kleine Soenda-eilanden zijn het de Dou-Donggo

[88] Sundermann, Die Insel Nias, Allgemeine Missions-Zeitschrift, dl. XI, blz. 353.

[89] Low, Sarawak, blz. 172.

[90] Zie onze: Bijdrage tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe, blz. 35. — Zulk een houten hoofdsteunsel heet *karnulu*. Dit woord, dat ook in de zoogenaamde bahasa-tanah of landtaal der Ambonsche eilanden voorkomt als *kananuru*, *karanulu*, *karnuru*, *karanuru* (Van Hoëvell, Iets over de vijf voornaamste dialecten der Ambonsche landtaal, Bijdragen tot de T. L. en Vk. v. Nederl. Indië, 4e volgr., dl. I, blz. 81), beantwoordt aan het Javaansche *karang-ulu*, krômô-inggil van *bantal* = kussen. Ook in het Maleisch en in het Bataksch wordt het gevonden, onder de, zeker meer oorspronkelijke, vormen van *kalang-ulu* en *halang-ulu*, terwijl het in het Dajaksch evenmin ontbreekt, waar wij het in het Katingansch aantreffen als *kalang-olom* (Tiedtke, Woordenlijst der Sampitsche en Katingansche taal, Verhandelingen v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVI, blz. 13, i. v. *bantal*). Mag men nu uit het feit dat het voorwerp, hetwelk met dien naam wordt aangeduid, bij de Alfoeren van Boeroe van hout is, de conclusie trekken, dat dit voorheen ook bij de andere stammen het geval is geweest? Het zou gewaagd zijn deze vraag, zonder nadere gegevens, bevestigend te beantwoorden, te meer daar de benaming-zelve niets aanwijst. Gelijk men weet, is *ulu* = hoofd, terwijl het Maleische *kalang* (ook wel *galang*), het Bataksche *halang*, „stut, steunsel" beduidt, zoodat *kalang-ulu* en *halang-ulu*, evenals het Javaansche *karang-ulu* en de daaraan beantwoordende vormen in de Molukken, zonder meer „hoofdsteunsel, hoofdstut" beteekenen.

[91] Forbes, A naturalist's wanderings in the Eastern Archipelago, blz. 318.

van Oost-Soembawa en de Soembaneezen van wie gezegd wordt, dat zij een stuk hout als hoofdkussen bezigen [92], terwijl de Savoeneezen zich daartoe bedienen van een, uit de bladeren van den lontarpalm gevlochten, blokvormig voorwerp, niet ongelijk waarschijnlijk aan het bamboezen hoofdsteunsel van de bewoners der Timorlaoet-eilanden [93] Aan deze gegevens, uit geschreven berichten geput, kunnen wij nog de mededeeling toevoegen, ons mondeling door Dr. Riedel verstrekt, dat ook op Aroe, Kei, Timorlaoet, Timor en meer plaatsen, houten hoofdkussens van eenvoudige bewerking, bestaande uit een blok dat aan het bovenvlak holrond of concaaf is gemaakt, nog heden ten dage in gebruik zijn.

Uit het voorgaande ziet men, dat houten hoofdsteunsels bij verschillende stammen in den Indischen Archipel voorkomen [94], zoodat het zeker niet gewaagd is met Dr. Uhle te onderstellen, dat zij vroeger eene grootere verspreiding hebben gehad, en eerst later, bij de Javanen, Maleiers en de andere meer beschaafde volken, door de gewone kussens verdrongen zijn.

Onze aanteekeningen zijn hiermede ten einde. Men zal misschien zeggen, dat wij te weinig over het werk-zelf gesproken, en meer een opstel naar aanleiding daarvan, dan wel eene verhandeling daarover geschreven hebben. Maar kan het onze schuld heeten, dat de arbeid van Dr. Uhle zooveel te denken geeft? Want «anregend» is het boek in de hoogste mate en buitengewoon geschikt, tot verdere

---

[92] Zollinger, Verslag van eene reis naar Bima en Soembawa, blz. 128; Roos, Bijdrage tot de kennis van taal, land en volk van het eiland Soemba, Verhandelingen v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. XXXVI, blz. 20.

[93] Zie: Catalogus van voorwerpen, verzameld in het Zendelinghuis van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, Mededeel. v. w. h. Ned. Zend. Gen., dl. XXI, blz 199. Op de daarbij behoorende Plaat II fig. 4, vindt men zulk een hoofdkussen afgebeeld. Zie ook: Teffer, De Savoe-eilanden, in hetzelfde tijdschrift, dl. XIX, blz. [illegible] — In het Javaansch heeft men nog, als krômô-inggil benaming van kussen, *kadjang sirah*. Nu is *sirah* = hoofd, terwijl *kadjang* eene dialectische uitspraak kan zijn van *karang*, zoodat *kadjang-sirah* geheel beantwoordt aan *karang-ulu* (zie [illegible]). Doch *kadjang* beteekent ook «vlechtwerk van palmbladeren», zoodat *kadjang sirah* evenzeer te vertalen is door «vlechtwerk van of voor het hoofd», waaruit zou kunnen volgen, dat de Javanen zich voorheen bij het slapen van een dergelijk voorwerp hebben bediend als nu nog bij de Savoeneezen in gebruik is.

[94] Volgens Hamy (l. c., blz. 34), gebruiken ook de, aan de stammen van den Indischen Archipel zoo nauw verwante, bewoners van Madagascar als hoofdsteunsel «une bûche de bois ou un coussinet de joncs tressés, rembourré de coton». Hamy [illegible] niet op.

onderzoekingen aan te sporen, door de vele, niet zelden nieuwe en scherpzinnige opmerkingen, door den schrijver daarin gemaakt, hoe bestrijdbaar enkelen daarvan, bij voorbeeld die welke betrekking hebben op zijne stelling omtrent de niet-oorspronkelijkheid van de cultuur der Papoewas, wezen mogen. De ethnologen kunnen dus Dr. Uhle niet anders dan dankbaar zijn voor hetgeen hij gegeven heeft. Wij Hollanders moeten hem bovendien erkentelijk wezen, dat hij, door zijn uitmuntend werk, de kennis van een, door ons zoo verwaarloosd, deel onzer bezittingen eene goede schrede vooruitgebracht heeft.

Leiden, Augustus 1887.

BOEKAANKONDIGING.

Archaeological Survey of Southern India, Vol. IV. Tamil and Sanskrit Inscriptions, with some Notes on Village Antiquities collected chiefly in the South of the Madras Presidency, by Jas. Burgess, C. I. E., LL. D., F. R. G. S., &c., Archaeological Surveyor for Western and Southern India. With translations by S. M. Nateśa Śāstri, Pandit. Published by Order of Government. Madras: Printed by E. Keys, at the Government Press. 1886. IV, 237 pp.

Sedert het Britsch-Engelsch bestuur met Engelsche onbekrompenheid oudheidkundige nasporingen begunstigd heeft, door geschikte personen met een »Archaeological Survey« van Indië te belasten, is in betrekkelijk korten tijd veel tot stand gebracht. Hoeveel er op bedoeld gebied reeds verricht is — en tevens hoeveel er nog te doen overblijft —, daarvan kan men zich vergewissen door kennis te maken met de 22 deelen met Verslagen, meerendeels van de hand eens veteraans in de Indische oudheidkunde, Generaal A. Cunningham, over de Noordelijke provinciën, Middel-Indië, den Panjâb, enz. en niet minder met de geschriften van den »Archaeological surveyor« voor Westelijk en Zuidelijk Indië, den Heer Jas. Burgess.

Het vierde deel van de oudheidkundige opname van Zuidelijk Indië, dat thans voor ons ligt, is hoofdzakelijk gewijd aan eene verzameling van Sanskritsche en Tamilsche inscripties. Zooals de uitgever in zijne inleiding zelf opmerkt, is »deze verzameling eene eerste poging om iets te doen voor de opheldering der inscripties van Zuidelijk Indië, vooral der Tamilsche. Voor de opschriften van Noordelijk Indië, die talrijk en voor de geschiedenis belangrijk zijn, is reeds veel gedaan in het laatst der vorige eeuw, en vooral in de laatste jaren, om ze te verzamelen en te vertalen. Maar ofschoon Colonel Mackenzie en Sir Walter Elliot kopieën van honderden inscripties in verschillende Drawidische talen verzameld hebben, is er slechts weinig voor de vertaling gedaan. Twintigtallen van Tamilsche en andere inscripties gaan er elk jaar verloren, en eerst in dezen tijd openbaart zich een

streven om iets voor het behoud en het verzamelen er van te doen. Indien Zijn HoogEdel Achtbare de tegenwoordige Gouverneur van Madras, die in deze zaak warm belang stelt, er in slagen mocht eenen geschikten epigraaf te vinden om zij het slechts een bescheiden gedeelte van de duizenden opschriften in Tamil, Telugu, Malayâlam en Kanareesch te vertalen, mogen wij daaruit veel licht verwachten voor de nu nog in duisternis gehulde vroegere geschiedenis van het land."

De reden waarom zooveel schatten schier ongebruikt bleven, ligt in de eerste en voornaamste plaats in de taal waarin de meeste dier stukken zijn opgesteld. Voor zoover ze in het Sanskrit zijn, hebben ze voor een niet onaanzienlijk deel bevoegde vertalers gevonden, want het Sanskrit is een veelbeoefende taal, doch het aantal kenners der Drawiḍische talen is onder de Europeesche geleerden uitermate gering, en zonder opwekking van Europeesche zijde gevoelen zelfs de meest begaafde Hindus niets voor de oudheden van hun land.

Wanneer wij de Sanskritopschriften uitzonderen, bezitten wij nog de meeste met zorg bewerkte vertalingen van stukken in het oud Kanareesch, dank zij den tegenwoordigen redacteur der *Indian Antiquary*, den Heer J. F. Fleet. Van al wat in Tamil, Malayâlam of Telugu is, bestonden uiterst weinig of in 't geheel geen bruikbare vertalingen. Het werk waarvan wij thans de vruchten zien was dus niet ontijdig, en zal zeker door allen die in meerdere of mindere mate in de geschiedenis van den Dekkhan belang stellen met vreugde begroet zijn.

Het voor ons liggende boekdeel is in drie grootere afdeelingen gesplitst. De eerste behelst oudheidkundige aanteekeningen op en opschriften van tempels in het district van Madhura, alsmede een paar schenkingsoorkonden in Tamil, waarvan de *facsimile's* uitgegeven zijn in de *Indian Antiquary* VI (Tiruppûvaṇam S'âsanam).

In de tweede afdeeling vinden we behalve eenige korte opschriften uit Râmeswaram 33 schenkingsoorkonden op koper, de zoogenoemde "Setupati Copperplate Grants", welker dagteekeningen loopen van Çaka 1526 tot 1721. Al deze stukken — behoudens misschien No. 33, waarvan het jaartal niet vermeld is — zijn derhalve betrekkelijk jong.

De derde afdeeling omvat eene verzameling van een dertigtal schenkingsoorkonden op koper. De eerste negen, toebehoorende aan het Museum te Madras, zijn alle als onecht erkend. Dan volgen zes oorkonden, loopende van 1349 Çaka tot in de voorgaande eeuw. Zoowel deze als de zes onechte zijn in het Tamil. Daarentegen zijn

N° 16 tot en met N° 24 [1] in het Sanskrit. Deze, de zoogenaamde »Kalinga Grants« behooren tot de oudste in de geheele verzameling, doch zijn zonder bepaalden datum; N°. 16—22 waren reeds uitgegeven met vertaling en aanteekeningen door den Heer J. F. Fleet in de *Indian Antiquary* XIII, 48; 119; 122; 137; 273; XII, 91; XIII, 185. N° 23, van ongeveer 928—935 A. D. en het ongeveer gelijktijdige stuk N°. 25, zijn vertaald door Paṇḍit Naṭeça Çâstrî en het eerst uitgegeven in de Ind. Antiq. XIII, 50. Half Sanskrit, half Tamil is N° 25; geheel in het Tamil het volgende stuk; beide behandeld door genoemden Paṇḍit. Dan komen aan de beurt twee oorkonden, »Karnâṭa Grants,« bewerkt door Dr. Hultzsch uit Weenen en uitgegeven in de *Indian Antiquary*, XIII, 125 en 151. Het slot vormen de twee belangrijke oorkonden welke, men weet niet hoe en wanneer, in de boekerij der Leidsche Hoogeschool beland zijn. In de veronderstelling dat de lezers der Bijdragen wel eenige bijzonderheden daaromtrent zullen willen vernemen, weten wij niet beter te doen dan de eigen woorden van Dr. Burgess aan te halen;

»The last two grants: Nos. 29 and 30 (pp. 204—207), are perhaps the most important of all. The originals are in the Leiden University Museum in Holland, whither they had probably been carried from the south-east of India by some of the early Dutch officials. They were brought to my notice by Sir W. Elliot, K. C. S. I., LL. D., and on inquiry of my friend Professor Kern of Leiden, he very kindly supplied me with a complete impression of the larger grant and a facsimile of the smaller as well as a cast of one of the seals, and afterwards corrected the proofs, while Professor Eggeling of Edinburgh assisted me in the version of the Sanskrit portion of the first grant. Whether these grants have been assigned to their proper dates, or may yet be modified by the consideration I have suggested in a foot-note (p. 204), their importance for the elucidation of Chōḷa history must be evident; if the Krishnarâja defeated by Rājāditya was Kṛishṇa of the Rāshṭrakûṭa dynasty his date was about 945—960 A. D., which nearly agrees with our tentative chronology.«

Een bladwijzer, onmisbaar voor een werk van dezen aard, besluit het boekdeel, dat niet enkel getuigenis aflegt van den volhardenden ijver des uitgevers en zijner helpers, maar ook de blijken draagt dat een welwillende samenwerking van personen uit verschillende

[1] Een onvertaald gebleven stuk van N° 22 is in de Telugu-taal.

Van mindere belangrijke en licht te herstellen fouten tegen de maat wemelen de hss. het eene meer, het andere minder. Ziehier een klein lijstje.

Bl. 31, 11:

Athâparaṃ yaṃ caritaṃ mamā-y-idam.

Lees mamedaṃ, gelijk èn de maat èn de grammatica om strijd eischen: een vorm mama-y-idaṃ is denkbaar, doch apokrief; een mamâ-y-idaṃ eenvoudig onbestaanbaar.

Bl. 33, 20:

So elamûgo va bâlo vatâyaṃ.

De maat leert dat met omzetting te lezen is vatâyaṃ bâlo. Zeer snugger is de commentaar, die elamûgo omschrijft met lâlamukho, alsof Skr. mûka en mukha hetzelfde ware.

Bl. 36, 12 is na idha een metrische fout voor nedha. — Bl. 53, 11 heeft:

Na câpi dhammaṃ asataṃ rocayâma.

Rocayâma, wij verkiezen, op zich zelf is onberispelijk, maar hier tegen de maat, zoodat de bijvorm rocema te herstellen is.

Bl. 75, 8 biedt:

Kathaṃkaro sotthânena gutto.

Ook hier geldt dezelfde opmerking. Elders moge sotthâna, uit Skr. swastyayana, te dulden zijn, in het aangehaalde vers moet sotthayanena hersteld worden. Zoo ook in regel 23 en bl. 78, 13.

De vorm âpûratî, Skr. âpûryate 99, 9 is niet in strijd met de maat, maar toch verkeerd, omdat de uitgang te van het medium en passief niet in î overgaat. Er is te lezen âpûrate. Dezelfde fout komt passim voor, waar de afschrijvers, of liever verbeteraars met halve kennis, een door hen niet begrepen medium- of passiefvorm verknoeid hebben.

Niet volstrekt noodig is het, den ablatiefvorm dâmâto 93, 27 te veranderen in dâmâtu, omdat de o kort kan uitgesproken zijn. Hetzelfde geldt van avasimhase 98, 14, waar de vorm zonder augment èn metrisch èn grammatisch te verkiezen is.

Verdachte vormen van anderen aard zijn patarâ voor padarâ, Skr. pradarât 32, 21; katana voor kadana, Skr. kadana 42, 7; het bovenbehandelde suvilâka voor suvilâga = suvilagga. Vermits er in 't Pâli onbetwistbare voorbeelden van verscherping der media tot tenuis voorkomen, zijn de opgegeven woorden mogelijk, doch tevens ongewoon; en daarom ligt het vermoeden voor de hand

dat ze slechts uitvloeisels zijn van eene Burmeesche hebbelijkheid.

Tot besluit mogen hier eenige zinstorende wanlezingen volgen.

Op bl. 57, 8 heeft de gedrukte tekst:

Dûbhim karoti dummedho tañ ca jhatvâna gacchati.

Het hier en een paar maal elders voorkomende jhatvâna, jhatvâ is eene verknoeiing van jitvâna, jitvâ of jetvâ. De commentaar heeft het evenzeer misverstaan als het eenvoudige tam, dat hij op een denkbeeldig sahâyaka laat slaan, hoewel er geen spoor van sahâyaka in de voorgaande verzen te vinden is. Natuurlijk slaat tam, hier = Skr. tad, terug op dhanam in den voorgaanden regel. De verklaring van het denkbeeldige jhatvâna met »hantvâ« is uit den duim gezogen. Dhanaṃ jitvâna is, »na zich met geweld van het geld meester gemaakt te hebben«; men vergelijke bijv. deze zinsnede uit Âçvalâyana Çrauta 2, 10: »Yâni no dhanâni kruddho jinâsi manyunâ.« De andere beteekenis van »geweldenarij plegen tegen iemand, gewelddadig behandelen, onderdrukken« komt voor o. a. in Dhammapada vs. 3 en 4 [1]; in den Ṛgveda in een lied aan Mitra heet het: na hanyate na jîyate tvoto (3, 59).

Op bl. 127, 27 ontmoeten wij de volgende strofe:

Yam na sakkâ pâletum [2] posena lapataṃ bahuṃ,
sa kissa viññu medhâvî attânam upatâpaye.

De genit. pl. lapatam is hier geheel misplaatst, ondanks het gebeuzel van den scholiast, die, naar gewoonte, geen flauw besef heeft van het zinverband. De ware lezing is lapatâ, instr. sing. De vertaling luidt aldus: »Daar men [3] met veel te klagen zich niet kan vrijwaren (nl. tegen den dood), waarom zou dan een verstandig en wijs man zich zelven kwellen?«

Eenige regels verder (128, 7) ziet men deze verhaspelde, doch licht te herstellen strofe:

Paridevayamâno ce kañcid attham udabbahe,
sammûlho hiṃsam attânaṃ kayira c'enaṃ vicakkhaṇo.

Daargelaten dat udabbahe een zinledige klank is, kan de eerste regel niet in orde wezen omdat ce alleen in afhankelijke voorwaar-

[1] [illegible] Bijdragen tot de verklaring van eenige woorden in Pâligeschriften voor- [illegible] 19.

[2] E[illegible] eene lettergreep; in twee HSS. vertoont zich daarvoor ni; ni- [illegible] zijn.

[3] W[illegible], zoals nara, purusha, enz. worden in 't Skr. en Prâ- [illegible] uit te drukken als Hoogd. man, ons men, Fransch on; [illegible] iemand.

delijke zinnen kan staan, in welk geval de hoofdzin geen ca toelaat. Voor ce is te lezen ca, en voor het onzinnige udabbahe — hetwelk den uitgever reeds om den voorafgaanden Anusvâra verdacht had moeten zijn — ubbahe, Skr. udvahet. In den tweeden regel is met den commentaar te lezen etaṃ, dit, en niet enaṃ, het. Als men nu weet dat ca — ca beteekent „niet alleen — maar ook", zal men de bedoeling des dichters zonder overmatig veel inspanning begrijpen. Na de aangebrachte verbeteringen luidt de strofe vertaald aldus: „De wijze zal door te weeklagen niet alleen niets uitrichten, maar ook — indien hij zich laat verbijsteren — dit doen tot schade van zich zelven.

In den volgenden regel geeft attano geen zin. Men oordeele:

Kiso vivaṇṇo bhavati hiṃsaṃ attânam attano.

Om het Latijnsche ipsum ipse uit te drukken, gebruiken de Indiërs niet den accusatief met den nominatief, maar in overeenstemming met hunne voorliefde voor instrumentaalconstructie, den accusatief benevens den instrumentaal. Een Latijnsch interfecit ipsum ipse wordt in 't Skr. weêrgegeven met jaghânâtmânam âtmanâ. Derhalve is in den aangehaalden versregel bedoeld hiṃsaṃ attânam attanâ; d. i. in 't Latijn laedens ipse ipsum[1].

Een aardig staaltje van scholiastendomheid levert 155, 12:

Tañca ahaṃ na passâmi thullam kâyena te dumaṃ,
ârohapariṇâhena abhirûpo si jâtiyâ.

Thûlam (= thullam) wordt zonder erg verklaard met mahantam, groot. Iedereen weet dat thûla, Skr. sthûla, dik, groot, Engelsch big is, maar dat komt hier niet te pas. Buitendien leest een der HSS. tulaṃ, wat de ware lezing naderbij komt; een ander heeft tûla, waarvan hetzelfde mag gezegd worden. Natuurlijk is de ware lezing tulla, d. i. Skr. tulya. De vertaling van het vers, waarin een groote boom wordt aangesproken, is: „En ik zie geenen boom, die met u te vergelijken is, in hoogte en omvang."

Hoe de uitgever zulke onmogelijkheden als modathavho 162, 22, pamodathavho 26, en straks daarop modhavho! 163, 11, heeft kunnen laten staan, is ons een raadsel. Wie ziet niet dat het eerste een verkeerd gelezen modayavho, het tweede een d° pamodayavho, en het derde, hetwelk daarenboven tegen de maat zondigt, eene vergissing voor modayavho is?

[1] Nog zonderlinger dan attano, dat op zich zelf ten minste nog bestaat, is ekado voor ekadâ op bl. 95, 14. Het zal wel een lapsus calami of drukfout wezen.

In de woorden **matamatâ apâyesu pûrimsu** 181, 16 heeft de locatief geen zin; het is duidelijk dat de accusatief pl. **apâye** vereischt wordt. Wie nog twijfelt, sla op 186, 11, waar hij zien zal: matamatâ adhamme vattitvâ apâye pûrenti. Of dat misplaatste **apâyesu** daardoor ontstaan is dat een afschrijver of waanwijze lezer **apâye** voor eenen locatief aanzag, en wegens de veelvoudigheid van **apâya's** goed meende te doen dat enkelvoud in een meervoud te veranderen, laat zich eer gissen dan uitmaken. Het is trouwens eene zaak van weinig gewicht, ofschoon het zijn nut heeft zooveel als mogelijk de oorzaken van allerlei fouten in HSS. op te sporen.

Voor **Padumakumâro tv ev'assa nâmaṃ karimsu** is te lezen **ty ev'assa**. Dezelfde fout komt meermalen voor. — **Ahaṃ massa kiñci** (l. **kañci**) **dosaṃ na passâmi** 196, 27. De diepzinnige reden waarom **aham assa** hier **ahaṁ massa** geschreven wordt, ontsnapt ons.

Het dubbele **tam tam** 198, 4 in:

Pavutthaṃ taṃ taṃ sarati âgatam abhinandati

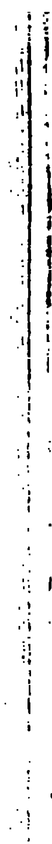
is misplaatst, daar geen distributieve zin vereischt wordt. De lezing is daarenboven in strijd met die van twee HSS. Het spreekt van zelf dat voor het ongelukkig gekozen **taṃ taṃ sarati** te lezen is **taṃ saṃsarati**, Skr. **saṃsmarati**.

Het is nauwelijks der moeite waard op te merken dat het vers 198, 10:

Bhave ca nandati tassa abhave tassa na nandati,

door een paar vlekjes ontsierd wordt. Men leze: Bhave ca nandate tassa, abhave ca (of tu) na nandate.

Om niet al te veel van het geduld der lezers te vergen, eindigen wij met de opmerking dat **Akitti** bl. 236 vgg. eene verknoeing is van **Akatti**, zooals sommige HSS. en de Cariyâ Piṭaka hebben. Dat het overeenkomstige stuk in de Jâtaka-Mâlâ **Agastya-jâtakam** tot titel draagt, is elders aangetoond. Voorts zij opgemerkt dat **sammatam** in **Akittiṃ** (l. Akattiṃ) **disvâ sammataṃ** t. a. p. en 239, 22 ongelukkig gekozen is, terwijl één HS. althans het volkomen juiste **sammantaṃ** d. i. Skr. **çrâmyantam**, heeft. In welken zin **çrâmyati** bedoeld is, behoeft niet nader verklaard te worden, daar het woord Çramaṇa voldoende bekend is.

NOTULEN

VAN DE

ALGEMEENE EN BESTUURSVERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

1886—'87.

VERSLAG

VAN DEN

STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NED.-INDIE OVER 1886

UITGEBRACHT IN DE ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 26sten FEBRUARI 1887.

Mijne Heeren!

Waar het Bestuur ingevolge de voorschriften van het Reglement opnieuw zich geroepen ziet verslag te geven van den staat en de voornaamste lotgevallen en werkzaamheden onzer Instelling over het afgeloopen jaar, is het voor hem, die het voorrecht heeft als Secretaris, namens het Bestuur, de noodige mededeelingen te moeten doen, eene behoefte vóór alles Uwe toegevendheid in te roepen. Is het voor deze Vergadering wellicht wat eentoonig reeds jaren achtereen telkenmale denzelfden verslaggever te moeten aanhooren, voor dezen is het zeker evenmin eene benijdenswaardige taak opnieuw de tolk des Bestuurs te moeten zijn, te minder waar, afgescheiden nog van den telkens wederkeerenden arbeid, bovendien daaraan dit nadeel verbonden is, dat door de publiciteit, die er telkens aan het verhandelde in de Bestuursvergaderingen gegeven wordt, verscheidene bijzonderheden, waarvan de mededeeling of kennisneming voor de leden anders nog eenige aantrekkelijkheid zou hebben, hun thans reeds bekend zijn.

Vergunt daarom Uwen verslaggever, ten einde niet in eene noodelooze herhaling te vervallen van veel wat reeds op andere wijze ter kennis van de leden is gebracht, te dezer gelegenheid zich tot eenige mededeelingen, meest herinneringen, te mogen bepalen.

Zij zijn deels van treurigen, deels van blijmoedigen aard. Dit geldt zoowel met opzicht tot de personen, die tot onze Instelling in

VERSLAG

VAN DEN

STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NED.-INDIË OVER 1886

UITGEBRACHT IN DE ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 26en FEBRUARI 1887.

Mijne Heeren!

Waar het Bestuur ingevolge de voorschriften van het Reglement opnieuw zich geroepen ziet verslag te geven van den staat en de voornaamste lotgevallen en werkzaamheden onzer Instelling over het afgeloopen jaar, is het voor hem, die het voorrecht heeft als Secretaris, namens het Bestuur, de noodige mededeelingen te moeten doen, eene behoefte vóór alles Uwe toegevendheid in te roepen. Is het voor deze Vergadering wellicht wat eentoonig reeds jaren achtereen telkenmale denzelfden verslaggever te moeten aanhooren, voor dezen is het zeker evenmin eene benijdenswaardige taak opnieuw de tolk des Bestuurs te moeten zijn, te minder waar, afgescheiden nog van den telkens wederkeerenden arbeid, bovendien daaraan dit nadeel verbonden is, dat door de publiciteit, die er telkens aan het verhandelde in de Bestuursvergaderingen gegeven wordt, verscheidene bijzonderheden, waarvan de mededeeling of kennisneming voor de leden anders nog eenige aantrekkelijkheid zou hebben, hun thans reeds bekend zijn.

Vergunt daarom Uwen verslaggever, ten einde niet in eene noodelooze herhaling te vervallen van veel wat reeds op andere wijze ter kennis van de leden is gebracht, te dezer gelegenheid zich tot eenige mededeelingen, meest herinneringen, te mogen bepalen.

Zij zijn deels van treurigen, deels van blijmoedigen aard. Dit geldt zoowel met opzicht tot de personen, die tot onze Instelling in

betrekking hebben gestaan en staan, als van de zaken, die er gedurende den afgeloopen tijdkring werden behandeld.

Wat onzen eigen kring, dien van het Bestuur, betreft, zij aangeteekend, dat na Uwe keuze in de vorige Algemeene Vergadering de heeren Kern en Bool met Uwen Secretaris in het Bestuur werden vervangen door de heeren E. B. Kielstra, Prof. G. K. Niemann en Dr. C. Snouck Hurgronje. Onze Ondervoorzitter, mr. W. Ridder van Rappard, werd tot Voorzitter verkozen, wiens plaats ingenomen werd door den heer S. van Deventer, terwijl het medelid J. H. de Groot met de thesaurie belast bleef; en meende het Bestuur opnieuw gebruik te moeten maken van zijne bevoegdheid om Uwen verslaggever, al was hij uit het Bestuur getreden, als Secretaris te handhaven, waar hij, blijkens de Notulen der Bestuursvergadering van 13 April 1872 het voorrecht zal hebben binnen weinige weken gedurende een tijdperk van 15 achtereenvolgende jaren onafgebroken met het secretariaat belast te zijn geweest, zij het hem vergund te dezer gelegenheid zijne dankbare waardeering voor de steeds ondervonden welwillendheid uit te spreken.

Jammer dat in onzen kleinen kring de rouw moest intreden. Was het voor ons een oorzaak van smart, nu bijna vijf maanden geleden, de mare te vernemen, dat ons voormalig bestuurslid, de hoogleeraar J. J. Meinsma, dien wij zoo gaarne aan ons hadden willen verbinden, ons door den dood ontvallen is: Gij allen weet, M. H., welk een slag ons den 4en Februari jl. weder getroffen heeft door het overlijden van onzen geëerden medebestuurder, Meinsma's ambtgenoot, de hoogleeraar Dr. A. W. T. Juynboll, in den ouderdom van nauwelijks 53 jaren. Verliest de Delftsche Instelling een harer bekwaamste docenten, die haar wetenschappelijk vaandel steeds hoog ophield, ook wij mogen dankbaar zijn levendige belangstelling in ons Instituut erkennen en zijne goede diensten, ons bewezen, op prijs stellen. Zagen wij hem telkens met vreugde in onzen kring wederkeeren, gaarne luisterden wij steeds naar zijne adviezen, met eenvoud en bescheidenheid door hem voorgedragen, doch waarin tevens zijne rijke gaven, degelijke geleerdheid en wetenschappelijke ernst uitblonken. Werden vele Indische tijdschriften door hem met zijne taal- en letterkundige studiën op Oostersch gebied bevoordeeld, ook onze „Bijdragen" verrijkte hij met menig opstel dat getuigenis gaf van zijne veelzijdige taalkundige kennis en hem tevens doet kennen als een grondig beoefenaar van het Moslemsch recht.

Nauwelijks was de groeve van dezen betreurden medebestuurder

gesloten, of de mare kwam tot ons van het overlijden van een ander lid uit onzen kring; de heer Robidé van der Aa ontviel ons den 10den Februari jl. Jaren achtereen was hij aan onze Instelling verbonden, als bestuurder waarvan hij telkens in ons midden wederkeerde. Tal van adviezen en rapporten in onze vergaderingen, niet weinige bijdragen in ons tijdschrift, een aantal afzonderlijke werken door ons met zijne voorlichting en onder zijne leiding uitgegeven, bewijzen zijne onvermoeide werkzaamheid op Indologisch wetenschappelijk terrein.

Laat ons, M. H. te dezer gelegenheid van beide deze onze Medebestuurders afscheid nemen, met het ernstig voornemen, om hunne nagedachtenis te eeren door op hun voetspoor met ijver en plichtsbetrachting de ons toevertrouwde belangen onzer Instelling te behartigen!

Zijn door het onverwacht overlijden van Dr. Juynboll en van der Aa twee buitengewone vacatures ontstaan, waarin wij U straks zullen noodigen te voorzien, tot ons leedwezen is ook de tijd der aftreding van drie onzer andere medebestuurders, de hh. S. van Deventer, Dr. B. F. Matthes en Prof. Dr. G. A. Wilken aangebroken. Noode zien wij hen onzen kleinen kring verlaten. Waar ons Reglement hunne herkiezing verbiedt, aanvaarden zij de betuiging van onzen oprechten dank voor het vele dat zij ten bate van onze Instelling hebben willen verrichten, welke wij ons veroorloven in de voortduring hunner belangstelling aan te bevelen.

Kunt Gij met ons dezen geëerde medeleden een »tot weerziens« toeroepen, helaas! de dood heeft dit jaar vele van onze gewone leden weggerukt. Nevens Meinsma, Juynboll en Van der Aa, de Indische ingenieur R. Everwijn, de oud-Resident G. du Rij van Beest Holle, de voormalige chef der Indische Staatsspoorwegen, D. Maarschalk, de oud-Agent der Javasche Bank, tevens een onzer oudste leden, D. Scheltema, de kerkelijke hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit te Utrecht, Dr. E. H. Lasonder, de bekende natuurkundige en reiziger in Madagascar Dr. François P. L. Polleñ. Smart het ons hunne namen van onze ledenlijst te moeten afvoeren, met leedwezen vernamen wij tevens van enkele anderen, dat zij om redenen van persoonlijken aard zich gedrongen zagen hun ontslag als leden van het Instituut te nemen.

Moest door deze verliezen het getal onzer contribueerende leden worden verminderd, het is een genoegen hierbij tevens te kunnen aanteekenen dat, op enkele uitzonderingen na, allen, wien wij in het afgeloopen jaar zoowel hier te lande als in Indië het

lidmaatschap hebben aangeboden, dit gaarne hebben aanvaard. Daardoor onderging het cijfer van ons ledental wel eenige verandering, doch geene vermindering. Bedroeg het in het vorige jaar 379, de ledenlijst [1] wijst bij den aanvang van dit jaar het cijfer aan van 419, waarvan 8 donateurs, 5 contribueerende Instellingen, 263 gewone leden in Nederland en 143 in Indië. Mocht wellicht dit laatste cijfer in veler oog te laag schijnen, vermeerdering daarvan is wellicht in den eersten tijd niet te voorzien, zoolang de gedrukte stemming onder de Europeesche maatschappij in Indië blijft voortduren. Het is ons echter eene ware voldoening hierbij te mogen aanteekenen, dat wij herhaaldelijk uit Indië vele ondubbelzinnige blijken van belangstelling in ons streven mochten ontvangen, dank zij vooral aan het krachtig en beleidvol optreden van onze Commissarissen in Indië, de heeren A. L. van Hasselt en D. Gerth van Wijk, die geene gelegenheid doen voorbijgaan om zoowel de wetenschappelijke als finantieële belangen van onze instelling te bevorderen en waarvoor zij met recht op Uwe en onze erkentelijkheid aanspraak mogen maken.

Aan blijken van sympathie voor en waardeering van onzen arbeid zoowel in het binnen- als buitenland heeft het ons overigens in het afgeloopen jaar niet ontbroken.

Herinnerd zij aan de tot ons gerichte uitnoodigingen van de directiën van het Verein für Naturkunde te Cassel en van het Verein für Erdkunde te Dresden tot deelneming aan de feestviering ter gelegenheid van het vijftig- en vijfentwintig-jarig bestaan dier Genootschappen, aan welke wij onze gelukwenschen hebben aangeboden; en terwijl het ons leed deed, geene vertegenwoordigers te hebben kunnen zenden ter vergadering van den 6n Deutschen Geographentag in Dresden, zult Gij het zeker met ons waardeeren, dat onze medebestuurders, de hh. Schlegel en Snouck Hurgronje als afgevaardigden van het Instituut hebben willen optreden bij het in October ll. te Weenen gehouden zevende Orientalisten-Congres. Laatstgenoemde geleerde mocht daarbij uit onzen naam aan het Bureau van het Congres een door hem bewerkte feestgave aanbieden, bestaande in eene keurige verhandeling over de Mekkaansche spreekwoorden, welke blijkens de »Munchener Allgemeine Zeitung« van 13 October jl. de aandacht der deskundigen heeft getrokken, terwijl de schrijver zelf, van wien in evengemeld orgaan eene »biografische

[1] Bijlage I, thans bijgewerkt tot Maart jl.

Notiz» wordt geleverd, omtrent de werkzaamheden van het congres een uitvoerig verslag gegeven heeft in een tweetal nummers van »de Nieuwe Rotterdamsche Courant», waarvan een exemplaar ter inzage voor belangstellenden in onze Bibliotheek is nedergelegd.

Hierbij zij tevens aangeteekend, dat van meer dan eene aflevering onzer Bijdragen telkens in buitenlandsche tijdschriften beredeneerde overzichten voorkomen; gewezen zij o. a. op de aankondigingen in »Le Muséon», het »Literarische Centralblatt», de »Deutsche Literatur-Zeitung» en »Trübner's American, European and Oriental Literary Record». Is deze bespreking van onzen arbeid ons welkom, wij hopen, dat dit voorbeeld ook gevolgd moge worden door onze vaderlandsche pers, aan wier hoofdorganen onzerzijds telkens een exemplaar van ons tijdschrift wordt gezonden.

Doch al moge het niet als een overdreven eisch worden gesteld dat er ten onzent eenige meerdere waardeering zij van den belangeloozen arbeid onzer vaderlandsche geleerden ten bate van Indië, bij overschatting soms, ter andere zij, van wat daaromtrent in den vreemde verricht wordt, — het is ons aangenaam te mogen vermelden, dat de verkoop onzer werken, althans wanneer men het eigenaardig karakter daarvan in aanmerking neemt, geene onbevredigende uitkomsten heeft opgeleverd. Uit de door de firma Nijhoff aangeboden rekening en verantwoording over 1885 blijkt toch, dat de totale verkoop der werken van het Instituut eene som bedroeg van *f* 2368.90, waarvan, na aftrek der administratie-kosten, ten onzen bate een saldo aanwezig was van *f* 1413.94. Wij houden ons overtuigd, dat, nu er ook in Indië een depôt onzer werken is gevestigd en daar met meer kracht dan vroeger wordt geëxploiteerd, de baten uit den verkoop onzer werken milder zullen vloeien, althans onze raming verder overschrijden.

Vergunt ons hieraan eenige nadere mededeelingen van finantieëlen aard vast te knoopen.

Uit de rekening en verantwoording van het afgeloopen dienstjaar 1886, welke U straks met de noodige inlichtingen door den Penningmeester zal worden aangeboden met het rapport van twee Uwer medeleden, zal U blijken dat de finantieële toestand van het Instituut niet onbevredigend mag genoemd worden. Beliepen de ontvangsten en uitgaven de sommen van *f* 7798.22 en *f* 7568.39, en sluit de rekening mitsdien met een saldo van *f* 229.83, bij dit gunstig resultaat mag nog gevoegd worden, dat onder de gedane uitgaven enkele posten voorkomen, die van het vorig dienstjaar 1885 zijn

overgeschreven en eerst nu zijn bestreden geworden. Van nog niet vereffende rekeningen of achterstanden is thans geen sprake meer, terwijl het Bestuur zich tot dusver zooveel mogelijk beijverd heeft ons gebouw onbezwaard te doen blijven. Voorts zij U in herinnering gebracht, dat, terwijl het Instituut vroeger in het bezit was van eenig kapitaal, met een hypotheek op het gebouw, men gemeend heeft tot de algeheele aflossing dezer laatste te moeten overgaan, waarvoor men bij ontstentenis van andere fondsen het kapitaal zelf heeft moeten realiseeren.

Door een en ander is de kas van het Instituut nagenoeg geheel uitgeput, waardoor wij, met het oog op eenige oogenblikkelijke uitgaven, vreezen in ongelegenheid te zullen geraken; wèl hebben zich zoowel vroeger als nu weder eenige onzer medebestuurders bereid verklaard een voorschot tot het gevorderde bedrag te verleenen, doch het kwam het Bestuur, in overleg met onzen Penningmeester, voor meer in overeenstemming met de eischen van een ordelijk beheer eene onderhandsche geldleening tot een bedrag van ƒ5,000 te sluiten. Daarvoor is evenwel ingevolge het sub 1° van art. 10 van het Reglement Uwe machtiging noodig, welke te verkrijgen het doel is van het voorstel dat op het convocatie-btljet voor deze vergadering is omschreven.

Daaraan heeft het Bestuur gemeend een ander voorstel te moeten toevoegen tot wijziging van de 2de alinea's van de artt. 8 en 9, ten doel hebbende, om, evenals dit met het secretariaat kan geschieden, ook de thesaurie meer blijvend in eene en dezelfde hand te kunnen houden. Wij houden ons overtuigd, dat deze wetswijziging door het welbegrepen belang van het Instituut wordt geboden en verre de voorkeur verdient boven de periodieke wisseling van penningmeesters, gelijk die volgens de bestaande regeling wordt voorgeschreven.

Doch laat ons niet verder uitweiden over de mérites van de door het Bestuur ingediende voorstellen, die straks aan Uwe beslissing zullen worden onderworpen. Vervolgen wij liever onze herinneringen omtrent de fata van het Instituut in het afgeloopen jaar.

Volgens het Reglement moet het doel van het Instituut, de bevordering van de taal-, land- en volkenkunde van 's Rijks overzeesche bezittingen en koloniën, onder meer bereikt worden door het verzamelen van hetgeen daarover in druk bestaat of in handschrift te bekomen is, alsmede door het onderhouden van betrekkingen met andere wetenschappelijke instellingen en personen in Nederland, in Oost- en West-Indië en het buitenland. Ook in het afgeloopen

jaar was het ons streven geweest, zooveel doenlijk, aan die bepaling gevolg te geven.

De lijst der binnen- en buitenlandsche academiën, geleerde genootschappen, instellingen en redactiën, waarmee wij in betrekking staan, is uitgebreider dan ooit te voren [1]; telkens mochten wij voorstellen ontvangen om met een gevestigd of nieuw opgericht genootschap een letterkundig verkeer te openen, en waar het ons bleek dat zulk een verkeer goede vruchten zou kunnen opleveren voor het doel, dat wij beoogen, hebben wij er geen bezwaar in gezien aan het tot ons gericht verzoek te voldoen.

Verreweg de meeste genootschappen of vereenigingen beijveren zich met het Instituut in verbinding te blijven door geregelde toezending der uitgegeven werken De Bibliothecaris stelt zich echter voor eerlang over te gaan tot eene revisie van de bestaande lijst der zusterinstellingen, waarmeê het Instituut door ruiling van wederzijdsche geschriften in betrekking staat. Het is hem namelijk voorgekomen, dat onderscheidene instellingen sedert geruimen tijd niets van haar werkzaamheden hebben doen blijken, en, waar hij geen reden heeft van twijfel aan haar voortdurend bestaan, zij in gebreke schijnen te zijn aan het Instituut hare periodieke uitgaven en verdere geschriften te doen toekomen. Maatregelen zijn bereids door hem genomen of zullen weldra volgen om die vereenigingen, welke in dit opzicht nalatig zijn gebleken, aan haar verzuim te herinneren.

Vooral door het dusver gevolgde stelsel van ruiling der uitgegeven werken wordt onze Bibliotheek zeer gebaat en ziet zij zich in het bezit gesteld van een aantal periodieken en afzonderlijke reeksen van geschriften, die langs anderen weg moeielijk of slechts zelden, en dan ook niet zonder groote kosten, te verkrijgen zijn.

Voor zoover onze geldmiddelen het toelaten, tracht de Bibliothecaris de leemten in de aan zijne zorgen toevertrouwde verzameling door aankoop van oude en nieuwe werken aan te vullen, doch, afgescheiden nog van de omstandigheid dat hij bij die aanvulling onzer Bibliotheek telkens ook te rade moet gaan met de behoeften [illegible] van de in ons gebouw gevestigde en mede aan zijne zorg toevertrouwde boekverzameling van het Indisch Genootschap, behoeft het nauwelijks eenig betoog, dat, met een budget van eenige honderden guldens 's jaars, het met den besten wil niet mogelijk is bij den aankoop van werken zelfs aan matige eischen te voldoen. In het belang der beide boekerijen heeft de Bibliothecaris dan ook ingrij-

1) B., a. c. II

pende voorstellen aanhangig gemaakt, die eerlang een punt van ernstige overweging zullen uitmaken zoowel van het Bestuur onzer Instelling als van dat van het Indisch Genootschap.

Van den uitslag dier overwegingen zal het afhangen, of reeds in den loop van dit dienstjaar al dan niet een aanvang zal worden gemaakt met den druk van den Catalogus, hetzij van onze Bibliotheek alleen, hetzij in vereeniging met den inventaris van de verzameling onzer Zusterinstelling.

In afwachting daarvan is het evenwel voor het Bestuur en voor den Bibliothecaris in het bijzonder een aangename plicht te dezer gelegenheid de gevoelens onzer erkentelijkheid uit te spreken voor de vele en belangrijke geschenken, welke onze Bibliotheek telkens van verschillende zijden mocht ontvangen. Een woord van dankbare waardeering vooral aan het Departement van Koloniën en aan de Indische Regeering voor de geregelde toezending van de regeeringsuitgaven en van andere in Indië verschijnende gedrukten, waarbij ook de krachtige en welwillende medewerking van onze Commissarissen te Batavia op hoogen prijs mag worden gesteld. Een woord van dank aan onzen Ondervoorzitter, Van Deventer, voor de handschriftenverzameling, welke hij ons afstond en waarvan uitvoerige opgave is gedaan in de Bestuursvergadering van 15 Mei en Juni 1886, terwijl wij in onze jongste Bestuursvergadering zeer verrast werden met een welkom geschenk van onzen medebestuurder Dr. C. Snouck Hurgronje, die ons een groot aantal photografieën, gedurende zijne reis naar Djidda verzameld, aan onze Bibliotheek ten geschenke afstond. Ook ons medelid Dr. D. R. Capriles, te Curaçao, heeft aanspraak op onze erkentelijkheid voor de welwillende toezending van tal van werken en bladen over Curaçao en onderhoorigheden, waardoor onze boekenschat over onze Koloniën in de Antillen zeer is verrijkt geworden. Doch wij zouden te veel van Uwe aandacht moeten vergen, zoo wij al de namen wilden opgeven van hen, die onze Bibliotheek met geschenken hebben willen verrijken; wij meenen U te mogen verwijzen deels naar de Notulen onzer bestuursvergaderingen, deels naar de aangelegde registers, die de Bibliothecaris, desgevraagd, gaarne aan belangstellenden ter inzage zal aanbieden.

Mocht het Instituut met betrekking tot zijne boek- en handschriftenverzamelingen en bij het wetenschappelijk verkeer met andere instellingen en personen bij voortduring vele blijken van welwillende medewerking ondervinden, het Bestuur stelt evenzeer den steun op

hoogen prijs, welke hem in het afgeloopen jaar werd aangeboden bij de uitgave van ons tijdschrift en van andere afzonderlijke werken, alsmede ook ter aanmoediging en belooning van verdienstelijke ondernemingen.

De uitgave der »Bijdragen«, welke in het vorige jaar voor het eerst in driemaandelijksche termijnen geschiedde, kon geregeld plaats hebben. Vier afleveringen, welke het eerste deel der vijfde volgreeks vormden, zagen het licht, waarin het, dank zij veler medewerking, niet aan verscheidenheid ontbreekt. Bereids is ook de 1e aflevering van het tweede deel, voor dit jaar bestemd, in Januari aan U verzonden, terwijl voor de volgende stukken een genoegzame voorraad kopij deels reeds ter onzer beschikking is gesteld, deels toegezegd. Ons correspondeerend lid, Dr. P. A. Tiele, zond ons reeds het vervolg zijner belangrijke studiën over de Europeëers in den Maleischen Archipel, terwijl de Leidsche Archivaris, mr. C. M. Dozy ons eene biographie heeft aangeboden van den ontdekker van Australië, Abel Janszoon Tasman, geput uit dusver niet geraadpleegde bronnen. Leverde onze werkzame medebestuurder E. B. Kielstra eveneens eene historische bijdrage omtrent de ontwikkeling van ons gezag ter Sumatra's Westkust, meerendeels geput uit de bij het Departement van Kolonien aanwezige archiefstukken, het is zijne bedoeling zich niet enkel te bepalen tot het eerste tijdperk van den Padrie-oorlog (1819–1825), doch ons ook uit diezelfde bronnen de geschiedenis na 1825 te beschrijven. Nevens deze historische opstellen zult Gij weldra ook kennis kunnen nemen van het tweede gedeelte en slot der zoo aantrekkelijke studiën van den hoogleeraar Dr. G. A. Wilken over de plechtigheden en gebruiken bij verlovingen en huwelijken bij de volken van den Indischen Archipel. Van nu wijlen den volijverigen officier der Infanterie bij het Indisch leger, C. F. H. Campen, ontvingen wij eene beschrijving van de Westkust van het Noorder-schiereiland van Halémahéra met eene kaart; ons medelid Graafland, te Tandjong Pinang, zond ons eene schets van de Chineesche vestigingen in de afdeeling Karimon, terwijl de adsistent-resident van Koetei, met verlof hier te lande, de heer S. W. Tromp, ons meerdere bijdragen heeft toegezegd dan de mededeelingen omtrent de Begrafenissen van Koetei, die Gij van zijne hand in de laatst verschenen aflevering van ons tijdschrift hebt kunnen aantreffen.

Gij ziet, M. H., aan stof voor ons driemaandelijksch tijdschrift ontbreekt het ons niet, terwijl de Redactie hierbij gaarne aanteekent dat zij, zoodra zij bijdragen van kleineren omvang noodig mocht

hebben, nimmer te vergeefs een beroep zal behoeven te doen op enkelen uit den Bestuurskring.

Vraagt Gij, of wij in het afgeloopen jaar, namens ons tijdschrift, geene afzonderlijke werken hebben uitgegeven, ons antwoord luidt ontkennend. Het vooruitzicht bestaat evenwel, dat dit jaar in dat opzicht vruchtbaarder zal zijn. Immers, het omvangrijke werk des heeren Snouck Hurgronje, bevattende de resultaten zijner door ons gesubsidiëerde reis naar Arabië, is der volooiing nabij. Wij stellen ons voor het in twee deelen, met platen verrijkt, uit te geven, waarvan het eerste zeker tegen den aanstaanden zomer de pers zal verlaten. De uitgave geschiedt met welwillende ondersteuning van het Departement van Koloniën, dat bij Koninklijk besluit van 1 Sept. ll. n°. 23 de vereischte machtiging heeft verkregen om van Regeeringswege op honderd exemplaren van het werk in te teekenen.

Ondanks deze regeeringssubsidie zijn echter de kosten, aan de uitgave van dit werk verbonden, zoo aanzienlijk, dat, wilden wij ze althans eenigermate bestrijden, van den regel moeten worden afgeweken het kosteloos aan de leden te verstrekken. Ten einde aan het werk een grooter debiet te verzekeren, zult Gij straks in de gelegenheid worden gesteld, ingevolge de voorschriften van het Reglement, ons machtiging te verleenen het ten behoeve der leden, die het mochten verlangen, voor de helft van den prijs verkrijgbaar te stellen.

Onze verwachting dat het tweede gedeelte en slot van het U bekende bekende werk van Bock's reize van Bandjermasin naar Koetei in het afgeloopen jaar eindelijk voor de pers zou zijn gereed gemaakt, is helaas! weder niet verwezentlijkt. Gedurende een groot deel van het vorige jaar was nu wijlen onze medebestuurder Robidé van der Aa door ongesteldheid verhinderd daaraan alsnog de hand te leggen. Ernstige pogingen, door ons in het werk gesteld, om ons medelid van de vervulling der door hem zoo welwillende aanvaarde taak te ontheffen, leden schipbreuk, daar hij het stellige voornemen uitsprak, om, zoodra zijne gezondheid dit slechts toeliet, den arbeid weder te hervatten en ook ten einde te brengen. Ons medelid heeft woord gehouden; juist twee dagen vóór zijn overlijden verraste hij den Secretaris met de toezending van zijn arbeid. Helaas! dat het zijn laatste werk moest zijn, waarmede hij, eer hij van ons ging scheiden, het Instituut opnieuw aan zich heeft willen verplichten.

Terwijl een zestal vellen van het tweede gedeelte van Bock's arbeid

bereids zijn afgedrukt, hopen wij ook eerlang het slot aan de pers te kunnen toevertrouwen, terwijl door ons in overweging zal moeten worden genomen, of de door nu wijlen den heer Robidé van der Aa eveneens toegezegde historische inleiding over Koetei en de betrekkingen van dit leenrijk tot de regeering van Nederlandsch-Indië zal achterwege blijven, dan wel door ons zal worden bezorgd; in elk geval houden wij ons overtuigd, dat wij bij den door ons nog te verrichten arbeid op de welwillende hulp van den hier te lande met verlof aanwezigen adsistent-resident van Koetei, S. W. Tromp, te zullen kunnen rekenen.

Gaarne hadden wij ook gewenscht U de mededeeling te kunnen doen, dat wij, nevens den arbeid van Dr. Snouck Hurgronje, de uitgave van een ander niet minder gewichtig werd hadden voorbereid. Het is U bekend, dat door den belangeloozen ijver van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, te Amsterdam, in 1864 het eerste deel werd uitgegeven van de door Dr. B. F. Matthes bewerkte, uit oorspronkelijke Boegineesche stukken bestaande Chrestomathie, waardoor èn aan de wetenschap èn aan de waarachtige ontwikkeling van den Inlander op Zuid-Celebes een niet genoeg te waardeeren dienst werd bewezen. Nu de oplaag van dit werk op weinige exemplaren na geheel uitgeput is en het Nederlandsch Bijbelgenootschap de zorg voor de uitgave van literarische werken aan anderen moet overlaten, werd ons het voorstel gedaan vanwege het Instituut eene nieuwe uitgave van meergemeld eerste deel te doen bezorgen: — eene uitgave, die tevens èn wat vorm èn wat inhoud betreft, eene veranderde en vermeerderde zou zijn, en waarbij dr. Matthes ons de vriendelijke toezegging deed geheel belangeloos zijne hulp te zullen verleenen.

Met hooge waardeering zoowel van den te verrichten arbeid als van het edel aanbod, dat ons geacht medelid vereert, heeft het Bestuur besloten gevolg te geven aan het gedane voorstel, mits echter de Regeering hare krachtige medewerking daaraan niet zou onthouden. Een verzoek dezerzijds tot den Minister van Koloniën gericht, om ons door toekenning eener subsidie de voorgenomen uitgave mogelijk te maken, mocht echter geene gunstige beschikking erlangen. Eerbiedigen wij dit besluit, het is ons tevens eene voldoening uit 's Ministers schrijven te mogen ontwaren, dat het in de bedoeling ligt, om, zoodra het blijkt dat de oplaag van het werk werkelijk geheel uitgeput is en er aan een herdruk daarvan behoefte bestaat, dien geheel voor 's lands rekening te doen bezorgen.

Moge die tijd niet nog in een ver verschiet liggen, doch het aan

onzen Matthes alsnog vergund zijn zelf voor de hernieuwde uitgave van zijn werk zorg te kunnen dragen, waardoor èn de belangen der inlandsche bevolking van Zuid-Celebes èn de beoefening van de Boegineesche taal- en letteren door de aldaar vanwege het Gouvernement geplaatste en nog te plaatsen en hier te lande zoowel als in Indië te vormen ambtenaren zullen worden bevorderd!

Nog andere voorstellen werden er aan onze overweging aanbevolen. De wensch werd uitgesproken, doch niet vervuld om vanwege het Instituut de uitgave te doen geschieden of te bevorderen van een omvangrijken arbeid van onzen oud-Penningmeester Corn^s^. de Groot betreffende Blitong. Een aantal Maleische handschriften werden ons door den heer von Faber aangeboden, doch de uitgave daarvan werd ons ontraden. Nog kwam men tot ons met het voorstel om onze ondersteuning te verleenen aan eene nederlandsche bewerking van het Spaansche werk van D. José Montero y Vidal, getiteld: „El Archipiélago Filipino y las Islas Marianas, Carolinas y Palaos, su Historia, Geografia y Estadistica". Hieromtrent zoowel als over de beide andere genoemde onderwerpen meenen wij te kunnen volstaan met U naar de Notulen onzer Bestuursvergaderingen te verwijzen, waarin een en ander uitvoerig behandeld is.

Eveneens is dit het geval met betrekking tot onze pogingen om eene wetenschappelijke zending naar Hadramaut te bevorderen; tot de ons gedane voorstellen, strekkende tot bewaring en onderhoud der Hindoe-monumenten op Java; alsmede tot het verleenen van eene subsidie voor de wetenschappelijke onderzoekingen van ons medelid Dr. J. J. M. de Groot in China.

Deze drie laatste onderwerpen behooren echter nog niet tot de geschiedenis; zij maken nog een punt van ernstig onderzoek uit. Een volgend Verslag moge U de uitkomsten onzer overwegingen mededeelen.

En hiermede, M. H., is onze taak ten einde. Mocht Gij uit onze mededeelingen de overtuiging hebben verkregen dat het afgeloopen jaar niet als een onvruchtbaar tijdperk in de annalen onzer Instelling kan worden geboekt, laat het voorts bij voortduring ons streven zijn, met inspanning van al onze krachten, hare belangen te bevorderen!

DEN HAAG,
Februari 1887.

De Secretaris,
DR. TH. CH. L. WIJNMALEN.

BIJLAGE I.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

INSTITUUT.

(MAART 1887.)

Het getal contribueerende Leden bedraagt 438, waarvan in Nederland en Indië 8 Donateurs, 5 contribueerende instellingen, en 281 gewone Leden, en in de overzeesche bezittingen en koloniën 144 gewone Leden. Met 114 wetenschappelijke instellingen en vereenigingen staat het Instituut in betrekking en telt 1 Eerelid, 5 correspondeerende Leden en 31 buitenlandsche Leden.

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

BESTUUR:

	Jaar van aftreding
Mr. W. Ridder VAN RAPPARD, *Voorzitter*	1889
J. H. DE GROOT, *Penningmeester*	1888
Dr. T. C. L. WIJNMALEN, *Secretaris*	1888
Prof. Dr. G. SCHLEGEL	1888
Dr. J. G. F. RIEDEL	1889
H. C. HUMME	1889
E. B. KIELSTRA	1890
Dr. C. SNOUCK HURGRONJE	1890
Prof. G. K. NIEMANN	1890
H. J. BOOL	1891
Prof. Dr. H. KERN	1891
Prof. Dr. K. MARTIN	1891

BUITENLANDSCHE LEDEN.

Z. H. Prins ROLAND BONAPARTE, Saint-Cloud.

ABBÉ P. FAVRE, Parijs.
Dr. A. REINHOLD ROST (India Office Library), Londen.
W. W. HUNTER, Calcutta.
Prof. ANGELO DE GUBERNATIS, Florence.
T. J. HOVELL THURLOW, Londen.
Prof. Dr. ALBRECHT WEBER, Berlijn.
ALFRED VON KREMER, Weenen.
Prof. H. L. FLEISCHER, Leipzig.
Sir WALTER ELLIOT, Wolfelee (Schotland.)
Prof. EMILIO TEZA, Piza.
GUIDO CORA, Turijn.
Sir HENRY SUMNER MAINE, Londen.
Colonel H. YULE, Londen.
Dr. FRIEDRICH MÜLLER, Weenen.
Prof. GEORG GERLAND, Strassburg i/E.
Graaf G. H. J. MEINERS D'ESTREY, Parijs, 6 Quai du Marché Neuf.
Mrs. DE CROIZIER, Parijs, 9 Rue du quatre Septembre.
Radja SOURINDRO MOHUN TAGORE, Mus. Doc., Calcutta.
N. DE MIKLOUHO MACLAY, Australia. Sidney, Biological station at Watson's Bay near Sydney N. S. W.
Dr. A. B. MEIJER, Dresden.
G. DORIA, Genua.
ARISTIDE MARRE, Parijs (11 rue Brey, près de l'Arc de l'Etoile.)
Prof. Dr. G. VON DER GABELENTZ, Leipzig.
Prof. Dr. E. H. GIGLIOLI, Florence.
PANDIT BHAGWÂNLÂL INDRAJI, Bombay.
Prof. Dr. A. BASTIAN, Berlijn.
Prof. Dr. R. BRANDSTETTER, Lucern.
Prof. Dr. JOS. KOHLER, Wurzburg.
JULES SILVESTRE, Rochefort sur mer, 2 Rue des Fonderies (Charente inférieure) Frankrijk.
Prof. FERD. BLUMENTRITT, Leitmeritz (Bohemen.)

NEDERLAND.

DONATEURS.

De Nederlandsche Handelmaatschappij.
Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
Mr. W. BARON VAN GOLTSTEIN, 's Hage.
F. 'S JACOB, Utrecht.
I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Hage.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.
Dr. A. VROLIK, Arnhem.

EERELEDEN.

Prof. Dr. P. J. VETH, Arnhem.

CONTRIBUEERENDE INSTELLINGEN.

De Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
Het Nederlandsch Bijbelgenootschap, te Amsterdam.
Het Nederlandsch Zendelinggenootschap, te Rotterdam.
Het Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.
Vereeniging Pomona, te Menado.

GEWONE LEDEN.

Dr. A. T. VAN AKEN, 's Gravenhage.
D. AITTON, 's Gravenhage.
J. E. ALBRECHT, 's Gravenhage.
Jhr. D. F. VAN ALPHEN, Haarlem.
Jhr. E. T. M. VAN ALPHEN, 's Gravenhage.
J. ARNTZ, Culemborg.
J. H. VAN BALEN, Voorburg.
A. H. L. BADINGS, Harderwijk.
Mr. C. BAKE, 's Gravenhage.
Mr. J. E. BANCK, 's Gravenhage.
Mr. W. H. DE BEAUFORT, Leusden.
Prof. Mr. A. BEAUJON, Amsterdam.
Mr. G. BELINFANTE, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. C. J. VAN BERESTEIJN, Rijswijk.
Mr. W. B. BERGSMA, Apeldoorn.
F. BEIJERINCK, Leiden.
A. A. BIENFAIT, Amsterdam.
Mr. A. J. E. A. BIK, Amsterdam.
G. BIRNIE, Deventer.
Dr. H. BLINK, Amsterdam.
J. C. BLOEM, 's Gravenhage.
P. A. M. BOELE VAN HENSBROEK, 's Hage.
J. BOISSEVAIN, Amsterdam.
E. B. BONN, 's Gravenhage.
H. J. BOOL, Leiden.
P. R. BOS, Groningen.
J. F. R. S. VAN DEN BOSSCHE, 's Hage.
C. BOSSCHER, 's Hage.
H. G. BOUMEESTER, 's Gravenhage.
Mr. L. DE FILLIETTAZ BOUSQUET, 's Hage.
Mr. W. à BRAKEL REIGER, 's Hage.
W. G. Bon BRANTSEN VAN DE ZIJP, 's Hage.
Jhr. Mr. W. M. DE BRAUW, Middelburg.
J. A. VAN DEN BROEK, Delft.
W. D. J. BROUWER, Zwolle.
G. BRUNNER, Amsterdam.
A. WERUMEUS BUNING, Rotterdam.
Dr. C. L. VAN DER BURG, Leiden.
J. H. DE BUSSY, Amsterdam.
P. J. BUYSKES, 's Gravenhage
Mr. C. E. J. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.
Dr. W. G. C. BYVANCK, Leiden.
H. D. CANNE, 's Gravenhage.
Prof. Dr. D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Amsterdam.
P. N. VAN DER CHIJS, Djeddah.
A. N. CLAVIER, Leiden.
J. L. CLUIJSSENAER, Utrecht.
W. A. COBLIJN, Nijmegen.
Mr. F. B. CONINCK LIEFSTING, 's Hage.
W. COOL, Breda.
Prof. Mr. P. W. A. CORT VAN DER LINDEN, Groningen.
Mr. J. COUPERUS, 's Gravenhage.
J. T. CREMER, Haarlem.
Mr. E. J. J. B. CREMERS, 's Gravenhage.
G. C. DAUM, 's Gravenhage.
Mr. W. K. Baron VAN DEDEM, Hoorn.
J. J. DERMOUT, Scheveningen.
S. VAN DEVENTER, 's Gravenhage.
J. S. A. VAN DISSEL, Delft.
Dr. G. J. DOZY, Noordwijk Binnen.
Dr. F A. C. DUMONTIER, 's Gravenhage.
J. DIJK WZ., 's Gravenhage.
R. VAN ECK, Breda.
C. A. ECKSTEIN, 's Gravenhage.
C. P. VAN EEGHEN, Amsterdam.
Jhr. Mr. W. C. A. ELOUT VAN SOETERWOUDE, 's Hage, (tijdelijk in Indië).
Mr. A. J. VAN EMDEN, 's Gravenhage.
Mr. J. C. VAN EIJK, Amsterdam.
Jhr. Mr. F. I. J. VAN EYSINGA, Leeuwarden.
IJ. FEENSTRA, Amsterdam.
J. H. FERGUSON, 's Gravenhage.
G. J. FILET, Utrecht.
P. FRAISSINET, Amsterdam.
F. G. GEERLING, 's Gravenhage.

A. J. DE GELDER, Delft.
Dr. J. H. F. SOLLEWIJN GELPKE, 's Hage.
Mr. J. VAN GENNEP, Rotterdam.
W. L. A. GERICKE, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT Jr., 's Gravenhage.
Mr. F. H. GÖBEL, 's Gravenhage.
Prof. Dr. M. J. DE GOEJE, Leiden.
Mr. H. M. A. B^on VAN DER GOES VAN DIRXLAND, 's Gravenhage.
Prof. J. R. P. F. GONGGRIJP, Delft.
Mr. G. J. GRASHUIS, Leiden.
D. GRIVEL, 's Gravenhage.
CORN^s. DE GROOT, 's Gravenhage.
J. H. DE GROOT, 's Gravenhage.
Mr. H. F. L. HAMELBERG, Arnhem.
Mr. G. G. VAN HARENCARSPEL, 's Hage.
L. K. HARMSEN, Leiden.
G. J. HARREBOMÉE, 's Gravenhage.
D. HARTEVELT, Leiden.
J. P. C. HARTEVELT, 's Gravenhage.
Jhr. C. HARTSEN, Amsterdam.
J. J. HASSELMAN, Tiel.
W. VAN HASSELT, Amsterdam.
Mr. J. HEEMSKERK AZ., 's Gravenhage.
Mr. A. HEEMSKERK AZ., Amsterdam.
B. HELDRING, Amsterdam.
Mr. J. E. HENNY, Amsterdam.
J. K. VAN DER HEIJDEN, 's Gravenhage.
F. HEIJNEN, 's Gravenhage.
H. HIEBINK, Zutfen.
I. J. H. GIJSBERTI HODENPIJL, Haarlem.
A. C. HOOGEVEEN, 's Gravenhage.
Jhr. H. W. T. HORA SICCAMA, 's Hage.
Dr. M. TH. HOUTSMA, Leiden.
J. HUDIG DZ., Amsterdam.
H. C. HUMME, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. HUYDECOPER VAN MAARSSEVEEN, Maarsseveen
P. C. HUIJSER, 's Gravenhage.
H. A. INSINGER, Vuursche.
Mr. E. H. 's JACOB, Utrecht.
J. W. JÄGER, 's Gravenhage.
P. W. JANSEN, Amsterdam.
C. A. J. L. JEEKEL, Huize Kleinhorst, Loenen (Veluwe).
Dr. F. A. JENTINK, Leiden.
Mr. D. JOSEPHUS JITTA, Amsterdam.
A. C. JOOSTEN, Amsterdam.
Prof. Dr. C. M. KAN, Amsterdam.
A. J. H. VAN KAPPEN, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. A. P. C. KARNEBEEK, 's Hage.
Prof. Dr. H. KERN, Leiden.
C. E. VAN KESTEREN, Brussel.
E. B. KIELSTRA, 's Gravenhage.
W. F. VAN ERP TAALMAN KIP, 's Hage.
H. C. KLINKERT, Leiden.
Mr. TH. A. KLINKHAMER, 's Gravenhage.
J. H. P. E. KNIPHORST, 's Gravenhage.
Jhr. W. H. W. DE KOCK, 's Gravenhage.
J. C. DE KOCK VAN LEEUWEN, 's Hage,
L. CH. KRUIJFF, 's Gravenhage.
Prof. Dr. E. F. KRUIJFF, Groningen.
J. A. KRUIJT, Pinang.
J. D. KRUSEMAN, 's Gravenhage.
J. KUYPER HZN., 's Gravenhage.
K. F. H. VAN LANGEN, 's Gravenhage.
N. D. LAMMERS VAN TOORENBURG, 's Hage.
Mr. J. W. VAN LANSBERGE, Brummen.
Mr. H. O. VAN DER LINDEN, Dordrecht.
C. J. LEENDERTZ, Leiden.
W. H. VAN LEEUWEN, Amsterdam.
A. VAN LEEUWEN, 's Gravenhage.
Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, 's Hage.
J. H. LIEFTINCK, Amsterdam.
Mr. JAC. LION, 's Gravenhage.
Mr. O. J. H. Graaf VAN LIMBURG STIRUM, 's Gravenhage.
Prof. Mr. P. A. VAN DER LITH, Leiden.
Prof. Mr. J. DE LOUTER, Utrecht.
D. F. W. LUCASSEN, 's Gravenhage.
Mr. R. MACALESTER LOUP, 's Gravenhage.
Mr. J. C. DE MAREZ OYENS, 's Gravenhage.
Prof. Dr. K. MARTIN, Leiden.

Dr. B. F. MATTHES, 's Gravenhage.
Mr. F. ALTING MEES, 's Gravenhage.
AUGUST MESRITZ, Amsterdam.
G. A. F. MOLENGRAAFF, Utrecht.
Dr. E. W. M. MONTIJN, Schiedam.
H. MULLER Szn., Rotterdam.
Mr. A. VAN NAAMEN VAN EEMNES, 's Gravenhage.
J. J. NAEFF, 's Gravenhage.
Mr. S. H. NEDERBURGH, 's Gravenhage.
J. K. H. NEERVOORT VAN DE POLL, Amsterdam.
Mr. H. A. A. NEYS, 's Gravenhage.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, 's Hage.
F. M. NETSCHER, 's Gravenhage.
Prof. G. K. NIEMANN, Delft.
Jhr. Mr. O. E. VAN NISPEN, 's Hage.
M. NIJHOFF, 's Gravenhage.
Mr. O. W. STAR NUMAN, 's Gravenhage.
A. F. M. VAN OORDT, Leiden.
H. J. OOSTING, Assen.
G. OOSTERGETEL, 's Gravenhage.
Mr. J. R. VAN OSPENBRUGGEN, 's Hage.
C. F. PABST, 's Gravenhage.
W. PAHUD DE MORTANGES, Brummen.
Mr. J. G. PATIJN, 's Gravenhage.
Mr. D. L. F. DE PAULY, 's Gravenhage.
M. F. PELS, Amsterdam.
M. F. D. PERELAER, 's Gravenhage.
Prof. Mr. N. G. PIERSON, Amsterdam.
Prof. Dr. J. PIJNAPPEL Gzn., Leiden.
Mr. W. J. PIJNAPPEL, Amsterdam.
J. G. PLATE Jr., Leiden.
C. W. PLEYTE Wzn., Leiden.
W. PLEYTE, Leiden.
A. J. M. [illegible], Breda.
F. [illegible], Utrecht.
[illegible], 's Gravenhage.
A. S. [illegible] VAN DE PUTTE, Arnhem.
Prof. Mr. H. P. G. QUACK, Amsterdam.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.

Jhr. W. VAN RADERS, 's Gravenhage.
Mr. W. Ridder VAN RAPPARD, 's Hage.
M. A. VAN RHEDE VAN DER KLOOT, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. G. C. J. VAN REENEN, 's Hage.
Mr. W. J. VAN WELDEREN Baron RENGERS, Leeuwarden.
G. C. KLERK DE REUS, 's Gravenhage.
Dr. J. G. F. RIEDEL, Utrecht.
Dr. W. N. DU RIEU, Leiden.
J. G. ROBBERS, Rotterdam.
Jhr. Mr. W. F. ROCHUSSEN, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. ROELL, 's Gravenhage.
G. Baron ROSENTHAL, Amsterdam.
J. W. ROSKES, Rotterdam.
C. RUBS Cz., Rotterdam.
Dr. E. VAN RIJCKEVORSEL, Rotterdam.
A. W. J. FARNCOMBE SANDERS, 's Hage.
Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK, Noordwijk-Binnen.
P. H. VAN SCHERMBEEK, Utrecht.
Mr. W. A. A. J. B[on] SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE VAN DE POLL, 's Gravenhage.
Prof. Dr. G. SCHLEGEL, Leiden.
J. F. L. SCHNEIDER, Delft.
Dr. J. SEMMELINK, 's Gravenhage.
A. M. SERVATIUS, Terwolde bij Deventer.
Mr. C. J. SICKESZ, Laren.
Jhr. J. D. SIX, 's Gravenhage.
Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, Arnhem.
R. A. W. SLUITER, 's Gravenhage.
Dr. N. SMEDING, Haarlem.
Mr. P. J. SMEELE, 's Gravenhage.
H. JOH. SMID, Dennenoord, Laren.
L. W. TH. SCHMIDT, Leiden.
J. C. J. SMITS, Bronbeek bij Arnhem.
JOH. F. SNELLEMAN, Rotterdam.
Dr. C. SNOUCK HURGRONJE, Leiden.
Prof. J. SPANJAARD, Delft.
Dr. J. E. SPRUIJER, Amsterdam.
Mr. J. P. SPRENGER VAN EIJK, 's Hage.

C. M. F. STOCKHAUSEN, Utrecht.
W. P. VAN STOCKUM JR., 's Gravenhage.
Dr. N. P. VAN DER STOK, Rijswijk. (Buitengedachten).
F. DE STOPPELAAR, Leiden.
Mr. W. STORTENBEKER Jr., 's Gravenhage.
Jhr. Mr. V. DE STUERS, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. E. DE STURLER, 's Hage.
Prof. Dr. W. F. G. SURINGAR, Leiden.
A. W. SIJTHOFF, Leiden.
Mr. J. P. R. TAK VAN POORTVLIET, 's Hage.
P. E. TEGELBERG, Amsterdam.
Prof. Dr. C. P. TIELE, Leiden.
Mr. G. VAN TIENHOVEN, Amsterdam.
Dr. M. TREUB, Voorschoten.
J. Æ. C. A. TIMMERMAN, Amsterdam.
P. F. LAGING TOBIAS, Nijmegen.
N. TRAKRANEN, Amsterdam.
F. C. TROMP, 's Gravenhage.
S. W. TROMP, 's Gravenhage.
Mr. F. C. VALCK, Gravenhage.
Prof. Dr. J. J. P. VALETON, Amersfoort.
Mr. S. A. VENING MEINESZ, Rotterdam.
Mr. J. A. DE VICQ, Djeddah.
T. P. VIRULY, Leiden.
Mr. D. VISSER VAN HAZERSWOUDE, Amsterdam.
C. A. M. VAN VLIET, 's Gravenhage.
Dr. J. VAN DER VLIET, Haarlem.
B. R. F. VAN VLIJMEN, Nijmegen.
JOOST VAN VOLLENHOVEN, Rotterdam.
Mr. J. A. G. Baron DE VOS VAN STEENWIJK, Brummen.
Prof. A. C. VREEDE, Leiden.
E. DE WAAL, 's Gravenhage.
W. A. VAN WALCHEREN, 's Gravenhage.
M. J. WALLER, Amsterdam.
Dr. S. J. WARREN, Dordrecht.
A. E. WASZKLEWICZ, 's Gravenhage.
A. W. P. WEITZEL, 's Gravenhage.
Mr. A. C. WESENHAGEN, Rotterdam.
G. F. WESTERMAN, Amsterdam.
F. W. WESTEROUEN VAN MEETEREN, Amsterdam.
C. F. W. WICHERS VAN KERCHEM, Leiden.
WILLEM WIJT, Rotterdam.
Prof. Dr. G. A. WILKEN, Leiden.
J. WOLBERS, Utrecht.
W. P. WOLTERBEEK, Amsterdam.
J. WÜSTE, Amsterdam.
Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK, 's Hage.
Jhr. Mr. H. VAN DER WIJCK, 's Hage.
Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN, 's Hage.
JOH. IJKEMA, 's Gravenhage.
J. W. IJZERMAN, 's Gravenhage.
S. B. ZEVERIJN, Amsterdam.

CORRESPONDEERENDE LEDEN.

C. H. B. VON ROSENBERG, 's Gravenhage.
Dr. P. A. TIELE, Utrecht.
J. C. NEURDENBURG, Rotterdam.
J. D. E. SCHMELTZ, Leiden.
M. L. VAN DEVENTER, Prinsenhage, bij Breda.

NEDERLANDSCH OOST- EN WEST-INDIË.

Be Biauw Tjoan, Majoor titulair der Chineezen, te Samarang. (Donateur.)

GEWONE LEDEN.

J. W. H. ADÈR, Predikant te Batavia.
J. A. AECKERLIN, Secretaris van de residentie Benkoelen (Sumatra).
H. VAN BAAK, Resident van Djokjakarta.
H. P. A. BAKKER, Controleur 1e klasse te Mandor Wᵉ afdᵍ. van Borneo.
C. BAUMGARTEN, te Tjikoppò, Buitenzorg.
Mr. G. J. A. VAN BERCKEL, Voorzitter van den landraad te Neira (Banda).
Mr. N. P. VAN DEN BERG, President van de Javasche Bank, Batavia.
Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, Ambtenaar voor de Inlandsche talen, Batavia.
J. BODDÉ, Hulpprediker te Tengah Sonder, Menado.
H. W. BOSMAN, Tweede onderwijzer aan de kweekschool te Proboliuggo.
D. F. VAN BRAAM MORRIS, Gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, te Macassar.
Dr. J. L. A. BRANDES, Ambtenaar voor de Inlandsche talen, Batavia.
Dr. H. BREITENSTEIN, Officier van gezondheid, te Atjeh.
J. A. H. BREIJMANN, Controleur 1e klasse in de afd. Moesi Ilir (Sekajoe) res. Palembang.
R. BRONS MIDDEL, Hoofdonderwijzer te Depok.
M. BUYS, laatst Predikant te Padang, te Batavia.
Dr. DAVID R. CAPRILES, Geneesheer te Curaçao.
W. F. VAN CHARANTE, President van het Liefdadigheids-gesticht enz. te Depok (Buitenzorg).
Mr. J. A. VAN DER CHIJS, Ambtenaar belast met het toezicht over 't archief, Batavia.
Dr. H. DE COCK, Arts en officier van Gezondheid te Kajoe Tamam (Sumatra's Westkust.)
Mr. J. W. TH. COHEN STUART, Advocaat, Samarang.
A. J. W. VAN DELDEN, Chef van de firma Reynst & Vinju, Batavia.
K. F. VAN DELDEN-LAËRNE, Adsistent-resident van Kraksaän, Probolinggo.
J. A. DEZENTJE, Landhuurder, Ampal, residentie Soerakarta.
A. VAN DISSEL, Inspecteur van het Inlandsch onderwijs, Batavia.
F. DOUWES DEKKER, Directeur van de N. I. Levens-verzekering maatschappij te Batavia.
F. A. L. E. VAN DIJK, Controleur 1e klasse te Silindoeng afd. Sibogo, res. Tapanoeli.
Dr. A. VAN DER ELST, Officier van gezondheid, te Malang.
Mr. W. A. ENGELBRECHT, President van den Raad van justitie, Samarang.

H. E. D. ENGELHARD, Controleur 1e klasse, in de onderafd. Lematang Ilir (Moeara Enim), res. Palembang.

J. ENNEN, Tweede onderwijzer aan de kweekschool, Fort de Kock.

Mr. J. W. ESSERS, Raadsheer in het Hooggerechtshof, Batavia.

F. FOCKENS JR., Controleur 2e klasse, Krawang.

W. VAN GELDER, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool te Bandoeng.

D. GERTH VAN WIJK, Leeraar in de Maleische taal, *Commissaris* van het Instituut, Batavia.

G. P. H. H. GONGGRIJP, Algemeen ontvanger, Batavia.

W. P. GROENEVELDT, Secretaris van het Dep. onderwijs enz., Batavia.

N. GRAAFLAND, Adjunct-inspecteur van het Inlandsch onderwijs, Ambon.

A. F. P. GRAAFLAND, Aspirant-controleur te Tandjong Pinang, Riouw.

Dr. J. J. M. DE GROOT, Tolk voor de Chineesche taal, tijdelijk in China (Amoij).

Dr. J. G. H. GUNNING, Ambtenaar voor de Inlandsche talen, tijdelijk belast met geven van onderwijs in de Jav. taal aan het Gymn. Willem III, te Batavia.

Dr. C. GUTTELING, Geneesheer, Batavia.

Mr. J. A. HAAKMAN, Redacteur Bat. Handelsblad, Batavia.

C. J. VAN HAASTERT, Tweede onderwijzer aan de kweekschool te Bandoeng.

J. HABBEMA, Hoofdonderwijzer aan de kweekschool te Amboina.

A. HAGA, Generaal-Majoor, chef der IIde afdeeling van het Dep. van oorlog, te Batavia.

A. L. VAN HASSELT, Secretaris van den Raad van Indië, *Commissaris* van het Instituut, Batavia.

O. L. HELFRICH, Controleur 2e klasse, te Benkoelen.

J. HEIJTING, Hoofd-inspecteur voor de koffiecultuur, Batavia.

B. HOETINK, Tolk voor de Chineesche taal te Deli Médan (Sumatra's Oostkust).

G. W. W. C. Baron VAN HOËVELL, Assistent-resident van Gorontalo (Menado.)

W. C. HOOGKAMER, Assitent-resident van de Afdeeling Tonah Datar (Fort van der Capellen.)

W. HOEZOO, Zendeling, Samarang.

Dr. J. W. HOFFMANN, Geneesheer, Buitenzorg.

K. F. HOLLE, Adviseur, Waspada (Preanger Regentschappen).

Dr. D. W. HORST, laatst Controleur 1e klasse, te Kroë, resid. Benkoelen, thans ter beschikking van den resident van Ternate.

B. V. HOUTHUIJSEN, Notaris, te Samarang.

Mr. A. J. IMMINCK, Raadsheer bij het Hoog Gerechtshof, Batavia.

A. M. JOEKES, Assistent-resident te Martapoera.

Mr. Dr. J. C. G. JONKER, Ambtenaar voor de Inlandsche talen, Macassar.

Mr. T. H. DER KINDEREN, Lid van den Raad van Ned.-Indië, Batavia.

J. KNEBEL, Controleur 1e klasse te Tjikadang in de residentie Preanger Regentschappen.

[illegible] J. VAN KORTSVELD, Assistent-resident van Koetei (Borneo.)

[illegible] W. F. KOOIMAN, benoemd O. I. Ambtenaar, te Batavia.

[illegible] J. KOORIEMAN, Assistent-resident van Painan, Sumatra's Westkust.

G. J. VAN KOOTEN, Kapitein van den generalen staf, N. I., Pontianak.

J. KREEMER, Zendeling-leeraar, Malang (Pasoeroean).

[illegible] C. KROESEN, Gouverneur van Sumatra's Westkust, Padang.

[illegible] A. KROESEN, Controleur 1e klasse, te Bindjei Sumatra's Oostkust.

[illegible] KUMMER, Adjunct-inspecteur van het Inlandsch onderwijs, Magelang.

[illegible] H. M. LE ROUX, Controleur 1e klasse in de Afd. Karimon, Riouw en onderh.

Dr. W. VAN LINGEN, Predikant te Pekalongan.

[illegible] LUIJES, 2e Onderwijzer aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Ambonia.

[illegible] TE MECHELEN, (titulair) Resident, Rembang.

Mr. J. H. MEISS, Griffier te Bondowoso, Besoeki.

Mr. [illegible] W. A. VAN DER MEIJ, Griffier van den landraad te Poerwodadi, Samarang.

[illegible] MEIJER, Hoofdonderwijzer aan de school voor zonen van Inlandsche hoofden te Magelang (Kedoe.)

J. J. MEIJER, Controleur 2e klasse bij het Binnenlandsch Bestuur te Rangkas-Betoeng, Afdeeling Lebak, Bantam.

[illegible] DE MEIJIER, Ingenieur 1e kl. b/d Waterstaat en B. O. W. in N. I., Batavia.

[illegible] J. J. MICHIELSEN, Lid in den Raad van Indië, Batavia.

H. MOUNIER, Inspecteur voor de koffiecultuur te Batavia.

[illegible] DE MUNNICK, Resident van Batavia.

VAN DER GOES NETSCHER, Assistent-resident, te Panaroekan, Besoeki.

[illegible] NEUMANN, Controleur 1e klasse in de onderafdeeling ommelanden van [illegible] (Loeboeh Begaloeng), Sumatra's Westkust.)

Dr. J. C. C. W. VAN NOOTEN, Leeraar in de wis- en natuurkunde aan de Hoogere Burgerschool te Soerabaja.

[illegible], Onderwijzer te Samarang.

Mr. A. SCHOLT VAN DER VEEN, Referendaris bij het departement van Justitie, Batavia.

Dr. [illegible] J. [illegible]RHAUS, Predikant te Amboina.

[illegible], 2e Luitenant der Infanterie, te Ternate.

[illegible] VAN [illegible]ZEN, Hoofdonderwijzer te Padang Sidempoean (Tapanoeli), [illegible]

[illegible] Lid in den Raad van N.-I., Batavia.

[illegible], Controleur 1e klasse in de onderafdeeling Pasoemahlanden [illegible] Residentie Palembang.

[illegible], Controleur 2e klasse in de onderafd. Moeara Laboeh, Sumatra's Westkust.

Mr. [illegible], Raadsheer in het Hoog-Gerechtshof, Batavia.

[illegible], Zendeling-leeraar, Kediri.

Jhr. F. POMPE VAN MEERDERVOORT, Kapitein bij den gen. staf, Batavia.

H. E. PRINS, Secretaris van het Gouvernement Sumatra's Westkust, te Padang.

A. PRUYS VAN DER HOEVEN, Lid in den Raad van Nederl. Indië, Batavia.

RADEN ADIPATI ARIA KOESOEMA DININGRAT, Tjiamies.

RADEN ADIPATI SOSRO NEGORO, Rijksbestierder van Soerakarta.

RADEN MAS ISMANGOEN DANOE WINOTO, Adjunct-inspecteur van het Inlandsch onderwijs, Probolinggo.

RADEN MAS TOEMENGGOENG PANDJI ADININGRAT, Regent van Demak.

H. L. JANSSEN VAN RAAY, Directeur van het Departement Burgerl. Openbare Werken, Batavia.

Dr. H. M. D. VAN RIEMSDIJK, Inspecteur bij het Inl. onderwijs, Fort de Kock.

Dr. L. W. G. DE ROO, Directeur van Financiën, Batavia.

J. F. A. DE ROOIJ, Controleur 1e klasse in de onderafdeeling Poear Datar en Mahi, Padangsche Bovenlanden.

B. J. E. ROSKOTT, Assistent-resident van Tebing Tinggi, res. Palembang.

J. A. VAN RIJN VAN ALKEMADE, Controleur 2e klasse te Tandjong-Poera, Sumatra's Oostkust.

A. A. L. J. ROUIJER, Predikant te Banda.

G. A SCHERER, Resident te Bengkalis, Oostkust van Sumatra.

K. L. VAN SCHOUWENBURG, Directeur Hoogere Burgerschool, Semarang.

L. F. TUIJL SCHUITEMAKER, Hoofdonderwijzer, aan de kweekschool te Probolinggo.

J. H. F. SCHULTZ, Adsistent-resident van Komering, Ogan-Oeloe en Enim en de Ranau-districten, res. Palembang.

W. H. SENN VAN BASEL, Serang (Bantam).

W. F. SIKMAN, Resident van Benkoelen. (Sumatra.)

G. SIEBURGH, Controleur der 2e klasse te Tamiang, Sumatra's Oostkust.

A. J. SNOUCK HURGRONJE, Notaris te Soerabaja.

A. SOL, Resident van Banka en onderhoorigheden, Muntok.

A. J. SPAAN, Resident van Soerakarta.

J. W. STEMFOORT, Majoor te Kota Radja (Atjeh).

Dr. J. P. VAN DER STOK, Directeur van het Observatorium te Batavia.

J. STORMER, Controleur, te Batjan.

H. N. STUART, Tolk voor de Chineesche taal, Semarang.

E. C. BARON SWEERTS DE LANDAS WIJBORGH, Gouvernements-Secretaris, Batavia.

TJOA DJIEN SING, Kapitein der Chineezen, te Soerabaja.

J. L. VAN DER TOORN, Hoofdonderwijzer, Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden).

W. L. TROOSTENBURG DE BRUIJN, Controleur 2e klasse te Soepajang, Sumatra's Westkust.

F. TWISS, Controleur 1e klasse te Natal, Res. Tapanoeli, Gouv. Sumatra's Westkust.

D. F. UHLENBECK, Hoofdcommies ter Algemeene Secretarie, Batavia.

Mr. A. W. C. VERWEIJ, President van den landraad, Batavia.
J. M. VAN VLEUTEN, Directeur Dep. Binnenlandsch Bestuur, Batavia.
L. M. VONCK, Aspirant-controleur te Tebing-Tinggi, res. Palembang.
Dr. A. G. VORDERMAN, Stadsgeneesheer te Batavia.
G. DE VOS, Majoor der Genie O. I. leger, te Batavia.
W. H. VRIJBURG VAN DER HELL, Aspirant-controleur, te Soekaboemi.
Mr. J. DE WAL, benoemd Rechterlijk Ambtenaar in O. I., te Batavia.
A. F. VON DE WALL, Batavia.
C. W. J. WENNEKER, Pastoor, Soerabaja.
Mr. W. A. P. F. L. WINCKEL, Rechterlijk Ambtenaar te Batavia.
J. A. B. WISELIUS, te Magelang.
M. H. WITBOLS FEUGEN, Controleur 1e klasse, te Siak, Sumatra's Oostkust.
Jhr. O. VAN DER WIJCK, Referendaris ter Algemeene Secretarie, Batavia.
J. W. YOUNG, Tolk voor de Chineesche taal, Batavia.
B. VAN ZUTPHEN, Resident van Bali en Lombok.

BIJLAGE II.

LIJST

DER

BINNEN- EN BUITENLANDSCHE ACADEMIËN, GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN INSTELLINGEN,

WAARMEDE HET KONINKLIJK INSTITUUT DOOR RUILING DER UITGEGEVEN WERKEN IN VERBINDING IS.

NEDERLAND.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.
Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.
Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam.
Vereeniging voor de Statistiek in Nederland, te Amsterdam.
Nederlandsch Bijbelgenootschap, te Amsterdam.
Redactie van het Tijdschrift „De Rijnsche Zending. Tijdschrift ter bevordering van het Christendom in Nederlandsch-Indië" (Adres: de heer J. P. G. Westhoff, Amsterdam.)
Redactie van de „Indische Mercuur", Amsterdam. (Rokin 60.)
Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.
Teyler's Genootschap, Haarlem.
Bibliotheek der Rijks-Universiteit, te Leiden.
Rijks Ethnographisch Museum, Leiden.
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
Koninklijke Bibliotheek, te 's Gravenhage.
Bibliotheek van het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, te 's Gravenhage.
Bibliotheek van het Ministerie van Koloniën, te 's Gravenhage.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs, te 's Gravenhage.
Indisch Genootschap, te 's Gravenhage.
Instelling van onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, te Delft.
Instelling van onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, te Leiden.
Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.
Utrechtsche Zendingsvereeniging, te Utrecht.
Nederlandsch Zendelinggenootschap (Director Dr. J. C. Neurdenburg), te Rotterdam.
Nederlandsche Zendingsvereeniging (Director R. Coolsma), te Rotterdam.

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.
Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl.-Indië, te Batavia.
Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch-Indië, te Batavia.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs, afd. Nederl.-Indië, te Batavia.
Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw te Batavia.
Vereeniging voor oudheid-, taal- en volkenkunde te Djokjakarta.
Redactie van het Indisch Militair Tijdschrift, te Batavia, Redacteur W. J. J. Ramaer, kapitein infanterie.
Bibliotheek van de Algemeene Secretarie, Batavia.

BELGIË.

Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, te Brussel. (Palais des Académies.)
Société Royale Belge de géographie, te Brussel. (171, Rue Potagère.)
Société scientifique de Bruxelles, te Brussel (14, rue des Ursulines.)
Société de géographie d'Anvers, te Antwerpen.

FRANKRIJK.

Société Asiatique, Parijs, 1, Rue de Seine. (Palais de l'Institut.)
Société de géographie de Paris, te Parijs.
Société d'ethnographie, te Parijs.
Société Académique Indo-Chinoise, te Parijs.
Société des études Japonaises, Chinoises, Tartares et Indo-Chinoises, te Parijs.
Athénée Oriental, rue du Cherche Midi 92, te Parijs.
Société des études coloniales et maritimes, te Parijs.
Muséum d'histoire naturelle, te Parijs.
École spéciale des langues Orientales vivantes, te Parijs.
Redactie van L'Exploration. (Redacteur P. Tournafond) Parijs.
Société de géographie commerciale de Bordeaux, te Bordeaux.
Société de géographie de Lyon, te Lyon.
Musée Guimet, 30 Avenue du Trocadero, Parijs.
Union géographique du Nord de la France, te Douai.
Société normande de géographie, te Rouaan.
Société de géographie de Tours, te Tours (Indre et Loire). (Adres: Secrétaire général, rue Etienne-Pallu, 25, à Tours).
Société de géographie et d'archéologie de la province d'Oran.

SPANJE EN PORTUGAL.

Sociedad geográfica de Madrid, te Madrid, Calle del Leon 21.
Sociedade de geographia de Lisboa, te Lissabon.
Sociedade de geographia commercial do Porto, te Porto.
Sociedade Portuense de geographia, te Porto.
Real Academia de Ciencias de Lisboa, te Lissabon.

ITALIË.

Reale Accademia dei Lincei, te Rome.
Reale Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, te **Milaan. Mr. Uochli.**
Museo civico di storia naturali di Genova, te Genua.
Redactie van het Tijdschrift Cosmos. (Redacteur Guido **Cora.) Turijn.**
Société Asiatique Italienne, Florence.

RUSLAND, ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Académie Impériale des Sciences, te St. Petersburg.
Société Impériale géographique de Russie, te St. Petersburg.
Bibliothèque de l'Université Royale de Norvège, à **Christiania.**

ZWITSERLAND, DUITSCHLAND, OOSTENRIJK.

Geographische Gesellschaft von Bern, te Bern.
Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften, te **Berlijn.**
General-verwaltung der Koeniglichen Museen, te Berlijn.
Hydrographisches Amt der Kaiserlichen Admiralität, Berlijn, **W. Matthäikirchstrasse** n°. 9.
Gesellschaft für Erdkunde, te Berlijn (Friedrichstrasse 191).
Deutscher Kolonialverein, Berlin S. W., Markgrafenstrasse 25 **(Redaktion** der Deutschen Kolonialzeitung.)
Geographische Gesellschaft in Bremen (Mendesstrasse 8).
Verein für Erdkunde, te Dresden.
Verein für Geographie und Statistik zu Frankfurt a/M.
Verein für Erdkunde, Kassel.
Verein für Naturkunde, Kassel.
Verein für Erdkunde, te Metz.
Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesenclubs in **Elsass-Lothringen**, Strassburg. (Adres: Kaiserliche Universitäts- & Landesbibliothek **zu Strassburg** i. Els.)
Redactie der „Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischen **Anstalt,"** te Gotha.
Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen.
Verein für Erdkunde, te Halle an der Saale.
Verein für Erdkunde zu Leipzig (Brüderstrasse 23).
Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Halle a. S.
Königliche Academie der Wissenschaften, te München.
De Redactie van het „Literatur-Blatt für Orientalische Philologie", **Redact.** Prof. Dr. Ernst Kuhn in Munchen.
De Redactie van het Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie **(Red. J. I.** Kettler), Weimar (Thüringen).
Wurttembergischer Verein für Handelsgeographie, Stuttgart.
Nassauische Verein für Naturkunde. (Adres; Dr. A. Pagenstecher, **Secretär** des Nassauischen Vereins für Naturkunde).
Geographische Gesellschaft für Thüringen, Jena.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
Anthropologische Gesellschaft, te Weenen.
K. K. Geographische Gesellschaft, in Wien, I, Universitätsplatz No. 2.
K. K. Naturhistorische Hofmuseum, Weenen. (Wien, 1, Burgring).
Verein der Geographen an der Universität Wien.
Redactie van de Oesterr. Monatsschrift für den Orient, te Weenen (Red. A. Baron von Scala.)

ENGELAND, BRITSCH-INDIË, CHINA, AUSTRALIË.

Royal Colonial Institute, Northumberland Avenue, London W. C.
India Office, te Londen.
Royal Asiatic Society, 22 Albemarlestr. W., London.
Royal geographical Society, Burlingt. Gard. W., Londen.
Redactie van de „Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography." (Clements R. Markham, te Londen.)
Scottish Greographical Society, Edinburgh.
Asiatic Society of Bengal, Asiatic Society's Rooms, 57 Park Street, Calcutta.
Straits Branch of the Royal Asiatic Society, Singapore, Straits Settlements.
Ceylon Branch of the Royal Asiatic Society, te Ceylon.
North China Branch of the Royal Asiatic Society, te Shanghay.
Public Library of Victoria, te Melbourne.
Royal Society of Victoria, te Melbourne.
Tokio Geographical Society, te Tokio, Japan.
Société des études Indo-Chinoises de Saigon.

AMERIKA.

American geographical Society, te New-York.
Smithsonian Institution, Washington, U. S. A.
Director of the United States Geological Survey, Washington, D. c. U. S. A.
American Academy of Arts and Sciences, Beacon street, Boston, Massachusetts.
Sociedad Mexicana de geografia y estadistica, te Mexico.

274STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 12 JUNI 1886.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), van Deventer (Onder-voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Robidé van der Aa, Matthes, Juynboll, Niemann, Kielstra, Riedel, Schlegel, Snouck Hurgronje, Wilken en Wijnmalen (Secretaris).

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Der Vergadering wordt vervolgens medegedeeld met welke boekwerken de Bibliotheek sedert de vorige bijeenkomst werd verrijkt, waarbij tevens voorlezing wordt gedaan van

a. een schrijven van den Secretaris der Maatschappij van Nederlandsche letterkunde te Leiden, ten geleide van een exemplaar van den Catalogus der Bibliotheek, deel II, afl. 1.

b. eene missive van dr. D. R. Capriles, te Curaçao, ten geleide van een exemplaar van het "Anuario Estadistico" van den Staat Zulia, Venezuela, met verzoek te willen mededeelen of werken van dien aard betreffende de Zuid-Amerikaansche Staten voor de Bibliotheek welkom zouden zijn.

Onder dankbetuiging worden de geschonken boekwerken aanvaard, met machtiging aan den Secretaris-Bibliothecaris om de vraag des heeren Capriles te beantwoorden.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van den Directeur van 's Rijks Ethnographisch Museum, te Leiden, houdende mededeelingen omtrent de vervaardiging, door dr. B. Hagen, van een photographisch album, voorstellende de verschillende rassen en volksstammen die in het Delische zijn aan te treffen, met verzoek om een exemplaar van dit werk, waarvan slechts een beperkt getal zal worden

verkrijgbaar gesteld, tegen ƒ 75 voor de Bibliotheek van het Instituut te willen inteekenen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het advies van den Secretaris, besloten aan het verzoek te voldoen.

Verder wordt de ontvangst bericht van

1° eene missive van den heer J. G. Robbers, van 5 Mei jl., houdende mededeeling van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut met ingang van 1 Juli a. s.

2° eene missive van den heer dr. D. R. Capriles, te Curaçao, van 10 April jl., waarbij hij verklaart gaarne zijne benoeming tot lid van het Instituut aan te nemen.

Beide missives worden voor kennisgeving aangenomen.

3° eene missive van den Algemeenen Secretaris van het Algemeen Nederlandsch Vredebond te 's Gravenhage, van 9 Juni jl., waarbij verzocht wordt, om, evenals drie jaren geleden, over het Bestuurslokaal van het Instituut te mogen beschikken voor de Algemeene Vergadering van het Bond, welke bepaald is op Woensdag 7 Juli a. s. des namiddags ten 2 ure.

Overeenkomstig het advies van den Secretaris wordt besloten de gevraagde vergunning te verleenen.

Naar aanleiding van hetgeen in de vorige Vergadering was besloten omtrent het door den hoogleeraar de Goeje gedaan voorstel tot subsidieering van eene aan den Arabier Seyid Othman-ibn-Jahja op te dragen zending naar Hadramaut, deelt de Voorzitter mede, dat aan Z. Exc. den Minister van Koloniën den 20n Mei jl. een adres is verzonden, houdende verzoek dat vanwege zijn Departement voor het gemelde doel aan het Instituut eene tegemoetkoming worde verleend tot een bedrag dat de Minister oorbaar zal achten, doch in geen geval de som van één duizend gulden zal behoeven te overschrijden. Na de indiening van dit adres is door hem met den Secretaris eene audientie bij den Minister aangevraagd en verkregen, bij welke gelegenheid hij aan genoemden Bewindsman nadere inlichtingen heeft verstrekt omtrent het doel en het gewicht der voorgenomen zending, welke in diens krachtige ondersteuning en medewerking werd aanbevolen. De Minister gaf echter te kennen, over het ingediende voorstel geen beslissing te mogen nemen, alvorens het advies der Indische autoriteiten daarover te hebben ingewonnen; dit bleek ook uit eene officieele missive van den Minister van Koloniën zelven,

van den 28 Mei jl. Lett. A[1], n°, 41, waarin, naar aanleiding van het gemeld dezerzijdsch schrijven van 20 Mei, jl. n°. 63, wordt te kennen gegeven, dat omtrent het daarbij gedaan verzoek het advies is gevraagd van den Gouverneur-Generaal van N.-I.

Deze mededeeling wordt voor kennisgeving aangenomen.

Door den Secretaris wordt de wijze van uitgave van het werk des heeren Snouck Hurgronje besproken, waaromtrent ook de schrijver zelf nadere breedvoerige inlichtingen geeft, terwijl algemeene toejuiching vindt het denkbeeld om aan het Departement van Koloniën in overweging te geven door ruime inteekening op het uit te geven werk de kosten, aan de uitgave verbonden, voor een deel te verminderen. Nog wordt, met het oog op de kostbaarheid der uitgave, in bedenking gegeven haar niet kosteloos aan de leden uit te reiken.

Na gedachtenwisseling over een en ander wordt eenparig besloten, aan den Secretaris en den Penningmeester op te dragen, in overleg met den heer Snouck Hurgronje, de noodige maatregelen te nemen ter verzekering der voorgenomen uitgave, den Minister van Koloniën, te verzoeken daarop voor een zeker getal exemplaren in te teekenen, en omtrent de gratis-uitreiking van het werk aan al de leden later de noodige voorstellen aanhangig te maken.

Ter tafel wordt gebracht het handschrift des heeren Corns de Groot, bevattende zijne „Herinneringen aan Blitong," waaromtrent achtereenvolgens de heeren Kielstra, Riedel en Martin verslag uitbrengen, terwijl de Secretaris daaraan eenige mededeelingen toevoegt omtrent de kosten eener eventueele uitgave van het werk, over den inhoud waarvan de Schrijver zelf nader uitweidt in een schrijven van 17 Mei jl.

Met het oog op den grooten omvang der studie — nu reeds beslaat het eerste gedeelte daarvan, naar ontvangen raming, 15 à 16 vellen druks, terwijl het nog te bewerken gedeelte een niet minder aantal vellen zal vorderen —, waarbij nog komt de reproductie van de geologische kaart en platen, wordt de uitgave daarvan in haar geheel voor het Instituut te kostbaar geacht; bovendien zou, meent men, het geognostisch gedeelte der verhandeling, dat reeds ontvangen is en alsnog verwacht mag worden, elders meer de aandacht trekken dan wanneer het vanwege het Instituut werd uitgegeven. Der Vergadering wordt daarom in overweging gegeven, om, onder mededeeling van een en ander aan den Schrijver, hem

tevens te berichten, dat vanwege het Instituut, en wel in een der afleveringen van de Bijdragen alléén worde uitgegeven dat gedeelte van zijne »Herinneringen«, dat handelt over de oude geschiedenis van Blitong, meer speciaal omtrent de verhouding van de hoofden en bevolking van dit eiland tot de V. O.-I. Compagnie, en waarbij een relaas van schrijvers bevindingen in 1851 en 1862 is gevoegd.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Met instemming van den heer van Deventer wordt door den heer Robidé van der Aa het volgend rapport uitgebracht over het in hunne handen gesteld handschrift, bevattende een »Kort overzigt der Lampongsche Provintiën door den Assistent-resident J. D. Kruseman, dd. 28 December 1817«:

»Ongetwijfeld is dit handschrift eene belangrijke aanwinst voor de verzameling officieële bescheiden, die het Kon. Instituut nu reeds bezit. De belangstellende onderzoeker kan er uit leeren, hoe het er in de Lampongs uitzag, toen bij het herstel van het Nederlandsch gezag in den Archipel dit gewest voor het eerst onder rechtstreeksch Europeesch beheer gebracht werd.

»Welke waarde dit handschrift ook voor den geschiedvorscher bezitte, toch durf ik niet aanraden, dat het alsnog in zijn geheel worde uitgegeven. Er is toch, bepaaldelijk uit de eerste helft dezer eeuw, reeds veel over de Lampongs gepubliceerd. Bijzonder verdienen als zoodanig de aandacht de aanteekeningen van den kundigen du Bois, die kort na Kruseman zestien jaren in de Lampongs gezag voerde, welke gegevens in verschillende jaargangen van het »Tijdschrift voor »Ned. Indië zijn uitgegeven. Daarentegen berust het *Overzicht* van Kruseman op waarnemingen gedurende een nauwelijks driemaandelijksch tijdperk, waarbij de slechte staat zijner gezondheid hem volgens zijn eigen getuigenis zeer in zijne taak belemmerde. Vooral in het eerste tijdvak, dat de Lampongs onder Nederlandsch gezag stonden, waren de toestanden er stationnair genoeg, dat het overbodig geacht mag worden, dit handschrift — waarvan bij eene eventueele uitgave taal en stijl duchtig gekuischt zouden moeten worden — in onze Bijdragen optenemen.«

Eenparig vereenigt de Vergadering zich met de conclusie van dit rapport.

De heeren Matthes en Niemann brengen verslag uit over het in

hunne handen gesteld opstel van den heer Harmsen over het Nederduitsch-Maleisch woordenboek van den heer Klinkert. Beiden adviseeren zij tot opneming daarvan in de Bijdragen, behoudens eenige door hen aangewezen wijzigingen en uitlatingen, zoo althans bij den Schrijver daartegen geene bedenking mocht bestaan.

Dienovereenkomstig wordt eenparig besloten.

Namens Commissarissen in Indië brengt de Secretaris ter tafel een tweetal opstellen, welke hem door den heer Harrebomée ter hand zijn gesteld ter opneming in de Bijdragen. Om bericht en raad in handen gesteld van de heeren Wilken en Niemann.

Met het oog op het niet meer voorhanden zijn der diploma's, welke aan nieuwbenoemde leden zouden kunnen worden uitgereikt, brengt de Secretaris eenige modellen ter tafel, waaruit hij de Vergadering verzoekt eene keuze te willen doen. Na inzage daarvan besluit de Vergadering eene proef te doen geven van een nieuw diploma door een gunstig bekende drukkersfirma hier ter stede.

Op voorstel van den heer Schlegel wordt tot buitenlandsch lid van het Instituut benoemd de heer Jules Silvestre, oud-resident van Hanoï in Tonking, thans te Rochefort sur mer, 2 Rue des Fonderies, Charente inférieure, Frankrijk, stichter en oprichter van de Société libre d'études indochinoises te Saigon, en schrijver van verscheidene werken, waaronder een over het muntstelsel in Cochinchina.

De heer Snouck Hurgronje deelt mede dat hij voor het Orientalisten-Congres te Weenen eene verhandeling heeft gereed gemaakt over de Mekkaansche spreekwoorden, welke hij gaarne opgenomen zou zien in de in October a. s. verschijnende aflevering der Bijdragen. Overeenkomstig het advies van den Secretaris wordt besloten de verhandeling voor gemelde aflevering te bestemmen, met dien verstande echter, dat zij bij de firma Brill ter perse worde gelegd, en dat daarvan overdrukken worden gemaakt, waarvan een zeker getal afzonderlijk in den handel zou kunnen worden gebracht, terwijl de heer Snouck Hurgronje zal worden verzocht eenige exemplaren, als feestgave van het Instituut, aan te bieden aan het Bureau van het aanstaand Orientalisten-Congres te Weenen.

Met het oog op dat Congres worden tevens tot afgevaardigden van het Instituut benoemd de hh. Schlegel en Snouck Hurgronje,

aan wie te zijner tijd de noodige geloofsbrieven zullen worden uitgereikt, terwijl van hunne benoeming aan het Bureau van het Congres zal worden kennis gegeven.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

275STE BESTUURSVERGADERING.

GEHOUDEN 18 SEPTEMBER 1886.

Tegenwoordig de hh. van Rappard (Voorzitter), van Deventer (Onder-voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Wilken, Juynboll, Niemann, Riedel, Kielstra en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig met kennisgeving de hh. Schlegel, Matthes en Snouck Hurgronje.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris vestigt de aandacht der Vergadering op de verschillende critische aankondigingen van de jongste werken van het Instituut, met name van de Bijdragen, 4e Serie, dl. X en 5e Serie dl. I, in »Le Muséon«, dl. V, 3; in nº. 28 van het »Literarischen Centralblatt«; in de »Deutsche Litteraturzeitung«, van 4 September 1886, VII Jahrg. nº. 36; in »Trübner's American, European, and Oriental Literary Record, N. S. vol. VII, nos 3/4; en van Dr. K. Martin's »Bericht über eine Reise ins Gebiet des oberen Surinam« in »Der Naturforscher« van 24 Juli l.l. Jahrg. XIX, nº. 30.

Van een en ander wordt door de Vergadering met belangstelling kennis genomen, alsmede ook van de mededeeling, met welke boekwerken de Bibliotheek sedert de laatste Vergadering, 't zij door aankoop, 't zij door geschenken werd vermeerderd, waarbij tevens worden voorgelezen missives

1º van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, dd. Juni 1886, ten geleide van een exemplaar van de 1e aflevering van de »Verzameling van consulaire en andere verslagen en berichten

voor nijverheid, handel en scheepvaart", jaargang 1886, onder mededeeling, dat de verdere afleveringen vanwege het Departement achtereenvolgens zullen worden toegezonden;

2o. van de Kaiserliche Admiralität, Hydrographiches Amt, te Berlijn, dd. 29 Juni 1886, ten geleide van een exemplaar van de "Ergebnisse der Untersuchungsfahrten S. M. Kanonenboot "Drache" in der Nordsee";

3o. van het Bestuur van het Württembergischen Verein für Handelsgeographie, te Stuttgart, ten geleide van het III/IV Jahresbericht;

4o. Van H. H. Risley, Esq., Bengal Civil Service, Darjeeling, Bengal, ten geleide van eenige geschriften betreffende ethnographische onderzoekingen in Bengalen.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen, met plaatsing der daarin vermelde boekwerken in de Bibliotheek, onder dankzegging aan de inzenders.

Verder zijn ingekomen:

1o. eene missive van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam van 25 Febr. 1886, no. 4, houdende dankbetuiging voor de toezending van de 1e afl., deel I, 5e Reeks der Bijdragen.

2o. eene missive van de Sociedad Mexicana de geografia y estadistica, te Mexico, houdende dankbetuiging voor de toezending van de Bijdragen, 1886.

3o. drie missives van de Académie Royale des sciences de Lisbonne van 23 Jan., 27 April en 7 Juli 1886, houdende bericht van ontvangst van en dankbetuiging voor de afl. 1, 2 en 3, deel I, 5e Reeks der Bijdragen.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

4o. eene missive van den Directeur van 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden, van 10 Juli ll., no. 102, waarbij, in antwoord op het schrijven dezerzijds van 17 Juni 1886, no. 65, bericht wordt dat het typen-album van dr. Hagen te zijner tijd aan het Bestuur zal worden toegezonden.

Aangenomen voor kennisgeving.

5o. eene missive van de Directie van de Société de sciences et

de géographie te Port-au-Prince, waarbij mededeeling wordt gedaan van de oprichting van het Genootschap, met verzoek het te willen opnemen op de lijst der wetenschappelijke instellingen, waarmede het Instituut in betrekking staat.

Eene beslissing omtrent dit verzoek wordt aangehouden tot na den ontvangst van nadere mededeelingen omtrent de strekking en werkzaamheden van het nieuwe Genootschap.

De Voorzitter deelt verder mede, dat bericht is ingekomen van het overlijden van de leden G. Du Ry van Beest Holle, te 's Gravenhage, prof. dr. E. H. Lasonder, te Utrecht, D. Scheltema te Haarlem, prof. J. J. Meinsma, te Delft, aan wier nagedachtenis een woord van hulde wordt gewijd, terwijl nog besloten wordt aan Mevrouw de wed. Meinsma-Immerzeel de deelneming van het Bestuur te betuigen wegens het overlijden van haren echtgenoot, die, gedurende zijn leven, meermalen als lid van het Bestuur, de belangen van het Instituut krachtig heeft bevorderd.

Nog zijn ingekomen:

1° missives van de heeren A. W. Egter van Wissekerke, te 's Gravenhage, en J. H. Donner, te Leiden, beiden houdende verzoek hunne namen van de lijst der leden te willen afvoeren.

2° eene missive van den Secretaris der Vereeniging Pomona, te Menado, van 16 Mei jl., houdende verzoek om de Vereeniging in te schrijven als contribueerend lid van het Instituut en zijne uitgaven te zenden aan het adres van den heer J. P. von Strachwitz, administrateur van het erfpachtsland Boijong, Boijong di atas, Amoeroeng, Menado.

3° eene missive van den heer J. Silvestre, te Rochefort sur mer, waarbij hij, onder dankbetuiging voor de onderscheiding, hem bewezen, gaarne de benoeming tot buitenlandsch lid van het Instituut aanvaardt.

4° eene missive van den heer D. Aitton, leeraar aan het Gymnasium, te 's Gravenhage, houdende kennisgeving van de aanvaarding van het lidmaatschap.

5° eene missive van den Majoor-titulair der Chineezen, te Samarang, Be Biauw Tjoan, waarbij hij, gevoelig voor de onderscheiding

hem ten deel gevallen, kennis geeft, dat het hem aangenaam zal zijn als Lid-donateur van het Instituut te worden opgenomen.

6°. eene missive van den Kapitein der Chineezen, te Soerabaja, Tjoa Djien Sing, houdende mededeeling van de aanvaarding van het hem aangeboden lidmaatschap van het Instituut, met bericht tevens dat de jaarlijksche contributie aan het Agentschap te Batavia zal worden geremitteerd.

7°. vier briefkaarten van Commissarissen van het Instituut te Batavia, waarbij wordt medegedeeld:

a. dat tot leden van het Instituut zijn toegetreden de heeren H. W. Bosman, Tweede onderwijzer te Probolinggo, W. van Gelder, Hoofdonderwijzer te Bandoeng, J. B. Neumann, Controleur te Sidjoendjoeng (Sumatra's Westkust), W. H. Vrijburg van der Hell, Aspirant-controleur te Soekaboemi en W. Hoogkamer, Assistent-resident te Fort van der Capellen, met verzoek aan allen de uitgaven over het loopende jaar te willen toezenden;

b. dat het lid mr. G. J. van Berckel is overgeplaatst naar Banda (Molukken);

c. dat het lid P. Jansz verzocht heeft met 1 Januari 1887 van de ledenlijst te worden afgevoerd; en

d. dat het lid J. A. B. Wiselius heeft bericht sedert September 1885 geene edita ontvangen te hebben, zoodat hij toezending verzocht van deel I, vijfde volgreeks en volgende, der Bijdragen.

8°. eene missive van het lid Twiss, te Indrapoera, houdende verzoek de voor hem bestemde werken van het Instituut te willen doen verzenden aan zijn adres te Natal, Residentie Tapanoeli, Gouvernement Sumatra's Westkust.

9°. eene missive van den heer L. van Koetsveld, te Rotterdam, houdende mededeeling, dat zijn zoon, C. P. J. van Koetsveld, lid van het Instituut, thans gevestigd is als Assistent-Resident te Koetei, op Borneo, en de stukken van het Instituut alzoo aan dat adres kunnen worden afgezonden.

Van de in al de missives en briefkaarten, sub 1°—9°, voorkomende mededeelingen en inlichtingen zal door den Secretaris en Penningmeester aanteekening worden gehouden.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van het lid dr. Horst, te Ternate, waarbij het verzoek wordt gedaan den 2e luitenant der Infanterie C. J. Okhuizen, te Ternate tot lid van het Instituut te willen benoemen.

Dienovereenkomstig wordt besloten, terwijl alsnog tot leden worden aangenomen de heeren mr. J. de Wal, benoemd Rechterlijk Ambtenaar in Oost-Indië, thans te Leiden, en C. W. F. Kooiman, benoemd Oost-Indisch Ambtenaar.

Namens Bestuurders van het Algemeen Nederlandsch Vredebond te 's Gravenhage is een schrijven van den Algemeenen Secretaris, mr. G. Belinfante, van 8 Juli ll. ontvangen, houdende dankbetuiging voor de hun door het Instituut betoonde gastvrijheid, waardoor de Algemeene Vergadering van het Vredebond in het daartoe zoo uitmuntend geschikt vergaderlokaal van het Instituut mocht worden gehouden: welk blijk van welwillendheid op hoogen prijs wordt gesteld, terwijl men de vrijheid neemt zich daartoe ook in het vervolg aan te bevelen.

Voor kennisgeving aangenomen.

Door den Secretaris wordt mededeeling gedaan van een door hem ontvangen schrijven van het medelid mr. A. J. Bik, te Amsterdam, waarbij zijne tusschenkomst wordt gevraagd om aan den heer Whitehead, die in de plant- en dierkunde gepromoveerd is en hoofdzakelijk de flora en fauna van de landen die hij doorreist bestudeert, brieven van aanbeveling te bezorgen voor eene aanstaande reis met eigen stoomjacht naar Zuid-Borneo. In antwoord daarop is door hem te kennen gegeven, dat aan den heer Whitehead de raad kan worden gegeven zich voor het verkrijgen van doeltreffende brieven van aanbeveling langs diplomatieken weg te wenden tot den Minister van Koloniën, terwijl de Secretaris zelf zich bereid verklaart te zijner tijd den reiziger aan te bevelen aan de Commissarissen van het Instituut te Batavia.

Een en ander wordt voor kennisgeving aangenomen.

De Secretaris deelt mede, dat door den hoogleeraar Prof. dr. K. Martin, te Leiden, het verzoek is gedaan om ten behoeve van zijn eerlang uit te geven werk over West-Indië ook te mogen beschikken over zijn in de Bijdragen opgenomen »Bericht über eine Reise ins gebiet des oberen Surinam.« Wegens het spoedeischende der zaak is aan-

stonds aan den Hoogleeraar bericht, dat daartegen bij het Instituut geene bedenking bestaat; de Secretaris verzoekt echter de goedkeuring der Vergadering voor deze zijne handeling. Zonder beraadslaging wordt zij eenstemmig verleend.

Door tusschenkomst van Mejuffrouw Th. Groneman, te Arnhem, is den Secretaris ter hand gesteld een concept-voorstel, door haren Vader, den heer dr. J. Groneman, Voorzitter van de Djokjasche Vereeniging voor taal-, land-, oudheid- en volkenkunde van Midden-Java (Mataram), in de Bestuursvergadering dier Instelling van 29 Juni 1886 ter tafel gebracht, doch voorloopig niet ter opzending aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen aangenomen, waarop men echter hoopt terug te komen: welk voorstel meer kans van slagen zou hebben, indien het ook den steun zou kunnen erlangen van andere mannen van gezag en vereenigingen, en daaronder ook van het Instituut.

Het concept-voorstel moet strekken om geldelijken steun te verkrijgen voor het ontgraven, afbeelden en weer in elkaâr zetten van beeldwerken van Boroboedoer, waaromtrent de plannen uitvoerig worden medegedeeld.

Van een en ander wordt door de Vergadering met belangstelling kennis genomen. Bij de gedachtenwisseling daarover wordt echter meer bepaald het tijdige van den aan het concept-voorstel te verleenen steun besproken waarna wordt besloten de beslissing daarover aan te houden, terwijl inmiddels den Secretaris wordt opgedragen nadere inlichtingen in te winnen omtrent de bedoeling van den geëerden Voorsteller.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van Commissarissen te Batavia, van 11 Mei 1886, No. B/129, houdende *a*: aanbieding van een secunda-wissel van 4 Februari 1886, groot *f* 250.63; en *b*. antwoord op het schrijven dezerzijds van Maart ll., no. 56, waaruit, nevens enkele verbeteringen en veranderingen in de ledenlijst, blijkt: 1o. dat als leden van het Instituut zijn toegetreden de hh. Dr. H. de Cock, arts en officier van gezondheid te Kajoe Tanam (Sumatra's Westkust), F. E. Luitjes, 2e onderwijzer aan de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Ambon en J. J. Meijer, controleur der 2e klasse te Rangkasbetoeng (Bantam), aan wie de edita over het geheele loopende jaar moeten worden gezonden;

2o. dat omtrent de letterkundige nalatenschap van den luitenant

Campen te Gombong een onderzoek zal worden ingesteld, waarvan het resultaat te zijner tijd zal worden medegedeeld;

3o. dat ten aanzien der gestelde vraag, of en in hoever ook voor Ned. Indië een werk kan worden geleverd in den geest van het »Lapidarium Ceylanicum«, het advies is gevraagd van den heer H. M. La Chapelle, te Batavia, dat te zijner tijd zal worden medegedeeld; terwijl, eindelijk,

4o. ten gerieve van de door het Instituuts-bestuur benoemde Commissie, die advies moet uitbrengen over hetgeen er verricht moet worden ter bewaring der Hindoe-monumenten in Midden-Java, uitvoerige inlichtingen worden verstrekt omtrent hetgeen dienaangaande vanwege het Bataviaasch Genootschap dusver werd gedaan.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten, onder dankbetuiging aan Commissarissen voor hun schrijven, voor zooveel noodig aanteekening te houden van de daarin vervatte mededeelingen, terwijl van de sub 4o. vermelde inlichtingen kennis zal worden gegeven aan de Commissie, bestaande uit de hh. Juynboll en Wijnmalen, met uitnoodiging daarover te zijner tijd rapport uit te brengen.

Van den Minister van Koloniën is eene missive ontvangen, dd. 9 September jl. Lett. A[1], no. 10, waarbij, met referte aan het schrijven van 28 Mei te voren, Lt A[1], no. 41, wordt medegedeeld, dat, op grond van de door den Gouverneur-Generaal van N.-I. aangevoerde bezwaren, geen termen gevonden kunnen worden tot inwilliging van het verzoek van het Instituut om eene subsidie als tegemoetkoming in de kosten eener wetenschappelijke expeditie naar Hadramaut.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt besloten zich andermaal tot den Minister van Koloniën te wenden, met het verzoek het Bestuur vertrouwelijk in kennis te willen stellen van de bedenkingen, die tegen de voorgenomen wetenschappelijke expeditie naar Hadramaut door de verschillende Indische autoriteiten zijn in het midden gebracht, daar het voor het Bestuur van het hoogste belang is daarvan niet onkundig te blijven, waar het thans de vraag moet beslissen, of het raadzaam is dat het Instituut het voorgenomen onderzoek geheel of gedeeltelijk voor zijne rekening neme.

In antwoord op het schrijven van het Instituutsbestuur van 16 Augustus ll., no. 70, is eene missive van den Minister van Koloniën ontvangen, dd. 7 September jl. Lett. A[1], no. 9, waarin wordt

medegedeeld, dat bij Koninklijk besluit van 1 Sept. jl. no. 23 de vereischte machtiging is verleend om van Regeeringswege in te teekenen op honderd exemplaren van het door het Instituut uit te geven werk van dr. Snouck Hurgronje over zijne reis naar Arabië. Mitsdien kunnen, telkens wanneer een deel compleet is, 100 exemplaren aan het Departement gezonden worden, vergezeld van eene declaratie in duplo, waarvan één exemplaar op zegel.

Deze missive wordt voor kennisgeving aangenomen, waarna door den Secretaris wordt medegedeeld, dat de prijs voor elk exemplaar van het uit te geven werk is gesteld op *f* 15; dat na gehouden overleg met de hh. Nijhoff en de firma Brill eerstgenoemde als uitgever zal optreden, terwijl, behoudens zijn toezicht, de uitvoering van het werk is opgedragen aan de laatstgenoemde firma; dat de kosten voor eene oplaag, geheel gereed, van 1000 exemplaren, groot 4o, met inbegrip van de kosten der reproductie van de platen, geraamd zijn op *f* 3000 à *f* 3500.

Na gedachtenwisseling wordt een en ander door de Vergadering goedgekeurd en de Secretaris gemachtigd, in overleg met dr. Snouck Hurgronje, voor de uitgave van het werk zorg te dragen, terwijl voorts bepaald wordt de oplaag daarvan te stellen op 1000 exemplaren en in de eerstvolgende Algemeene Vergadering het voorstel te doen het hierbedoelde werk niet kosteloos aan de leden te verstrekken, doch hen in de gelegenheid te stellen het voor verminderden prijs te verkrijgen.

Door de heeren Niemann en Wilken wordt achtereenvolgens rapport uitgebracht over een tweetal in hunne handen gestelde bijdragen van het lid G. J. Harrebomée, bevattende „Twee honderd korte volzinnen in het Agamsch" en „Honderd korte volzinnen in het Mandailingsch". Eveneens wordt door laatstgenoemden Rapporteur, mede uit naam van den Hoogleeraar Dr. H. Kern, advies uitgebracht omtrent eene derde bijdrage des heeren Harrebomée, bevattende een „Minnezang" in het Agamsch, met vertaling en aanteekeningen. Zoowel met 't oog op de spelling als omdat de zuiverheid van taal nog al veel te wenschen overlaat, wordt de uitgave der drie aangeboden opstellen door de adviseurs ontraden.

Eenparig vereenigt de Vergadering zich met dit advies.

Door den Secretaris worden, namens het lid G. J. Harrebomée, der Vergadering aangeboden de door hem nader bij- en omgewerkte

Nederlandsch-oeloesche en Oeloesch-nederlandsche woordenlijsten. Om bericht en raad in handen gesteld van de heeren Wilken en Niemann.

Door het bestuurslid Kielstra wordt, ter plaatsing in de Bijdragen, aangeboden een door hem bewerkt opstel over de geschiedenis van Sumatra's Westkust van 1819—1825, waarvan de geest en strekking door den Schrijver kortelijk worden toegelicht.

De Voorzitter dankt het bestuurslid Kielstra voor zijne bijdrage, en stelt voor haar in de eerstvolgende aflevering van het Tijdschrift, die van Januari a. s., op te nemen, althans, zoo noodig, voor een gedeelte, terwijl het slot eene plaats in een der volgende afleveringen zou kunnen erlangen. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door den Secretaris wordt ter tafel gebracht een ontwerp voor een diploma, aan nieuw benoemde leden uit te reiken. Na inzage daarvan wordt het door de Vergadering goedgekeurd en de Secretaris gemachtigd, in overleg met den Penningmeester, daarvan de noodige afdrukken te doen maken.

Door den Secretaris en Penningmeester wordt verslag uitgebracht omtrent de hun door de firma Nijhoff aangeboden rekening en verantwoording van de door haar verkochte werken van het Instituut over het jaar 1885. Daaruit blijkt dat de totale verkoop eene som vertegenwoordigt van ƒ 2,368.90, waarvan ten bate van het Instituut een saldo aanwezig is van ƒ 1,413.94, over welke som de Penningmeester bereids beschikt heeft.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris en Penningmeester wordt besloten de ingediende rekening goed te keuren.

Door den Penningmeester wordt de aandacht der Vergadering gevestigd op de hooge assurantie-premie, die het Instituut jaarlijks te betalen heeft voor zijne verzekering van het gebouw, het meubilair en de bibliotheek: waarom het voorstel wordt gedaan, om, nu met ulto Dec. a. s. het contract met de Haagsche Assurantie-Maatschappij eindigt, het niet verder te verlengen, en te trachten bij eene andere maatschappij voordeeliger voorwaarden te bedingen. Dienovereenkomstig wordt eenparig besloten.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

276STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 16 OCTOBER 1886.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), van Deventer (Onder-voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Matthes, Kielstra, Schlegel, Snouck Hurgronje, Wilken, Juynboll, Nieman en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren Robidé van der Aa en Riedel.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt opgave gedaan van de ontvangen boekwerken, waarbij tevens wordt voorgelezen:

1º. eene missive van den heer A. Werumeus Buning, Directeur van het Museum voor Land- en Volkenkunde en het Maritiem Museum „Prins Hendrik” te Rotterdam, ten geleide van een door hem geschreven artikel in het tijdschrift „De Huisvriend”, betreffende het gemeld Museum.

2º. eene missive van Prof. Mr. P. A. van der Lith, te Leiden, ten geleide van het 2e gedeelte van zijn werk over de „Merveilles de l'Inde.”

3º. eene missive van het Bestuur der Ned.-Indische Juristen-Vereeniging te Batavia, ten geleide van een exemplaar van de Handelingen dier Vereeniging over 1886, deel I en II.

4º. eene missive van den Secretaris des Vereins für Naturkunde te Cassel, houdende dankbetuiging voor den gelukwensch bij gelegenheid van het 50jarig bestaan dier instelling, onder aanbieding tevens van een exemplaar van het toen uitgegeven „Festschrift”.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen, terwijl de aangeboden werken in de boekerij zullen worden opgenomen, onder dankbetuiging aan de inzenders.

Ter tafel worden gebracht:

1º. eene missive van het Smithsonian Institution te Washington City, U. S. A., houdende bericht van ontvangst van en dankbetuiging voor de toegezonden Bijdragen, 4e reeks, deel X, 3, 4 en 5e reeks, I, 1, 2 en „Het Kongsiwezen van Borneo” door Dr. J. M. de Groot.

Voor kennisgeving aangenomen.

2°. eene missive van de Redactie van den Rijks- en Residentie-Almanak voor het Koninkrijk der Nederlanden, te 's Gravenhage, houdende verzoek de opgaven betreffende het Instituut te willen nazien en, zoo noodig, te verbeteren.

De Secretaris deelt mede dat hij de gezonden opgave bereids met de noodige verbeteringen heeft teruggezonden.

3°. eene missive van Jhr. W. H. Teding van Berkhout, te 's Gravenhage, houdende verzoek hem met den aanvang van het volgend jaar van de ledenlijst af te voeren.

Voor kennisgeving aangenomen.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris worden tot leden van het Instituut voorgedragen en benoemd de heeren S. W. Tromp, laatstelijk assistent-resident van Koetei, thans met verlof, J. W. IJzerman en A. van Leeuwen, kapitein van het O.-I. leger, allen te 's Gravenhage, terwijl gevolg wordt gegeven aan den wensch des heeren K. F. H. van Langen, laatstelijk assistent-resident van Groot-Atjeh, thans met verlof, tot intrekking van zijn verzoek om ontslag als lid van het Instituut.

Aanteekening wordt gehouden van de mededeeling des heeren N. Graafland, Adjunct-Inspecteur van het inlandsch onderwijs in de Molukken, dat zijn adres voortaan is: Ambon.

Door den Secretaris wordt medegedeeld, dat de hoogleeraar Vreede hem zijn wensch heeft te kennen gegeven om in de eerstvolgende aflevering der Bijdragen een woord te wijden aan de nagedachtenis van Prof. Meinsma, in leven lid en oud-bestuurder van het Instituut, terwijl hij zal zorgen dat het opstel tegen 15 November a. s. in het bezit der Redactie zal zijn. Voor kennisgeving aangenomen.

Van den heer Mart. Nijhoff is eene missive van den 20 Sept. jl. ontvangen, houdende mededeeling van het antwoord der firma Kolff en C°., te Batavia, betreffende het vestigen in Indië van een depôt der werken van het Instituut. Daaruit blijkt, dat men niet gelooft, dat daarvan iets verwacht kan worden, doch voorstelt een stel der uitgaven te zenden om ze te kunnen toonen en er bestellingen op te kunnen aannemen.

In verband met dit antwoord stelt de heer Nijhoff voor de toezending van 25 exemplaren der edita (zoomals van de 3 laatste afleveringen der Bijdragen en van »de Groot's Kongsiwezen« plaats

276STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 16 OCTOBER 1886.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), van Deventer (Onder-voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Matthes, Kielstra, Schlegel, Snouck Hurgronje, Wilken, Juynboll, Nieman en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren Robidé van der Aa en Riedel.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Door den Secretaris-Bibliothecaris wordt opgave gedaan van de ontvangen boekwerken, waarbij tevens wordt voorgelezen:

1°. eene missive van den heer A. Werumeus Buning, Directeur van het Museum voor Land- en Volkenkunde en het Maritiem Museum „Prins Hendrik” te Rotterdam, ten geleide van een door hem geschreven artikel in het tijdschrift „De Huisvriend”, betreffende het gemeld Museum.

2°. eene missive van Prof. Mr. P. A. van der Lith, te Leiden, ten geleide van het 2e gedeelte van zijn werk over de „Merveilles de l'Inde.”

3°. eene missive van het Bestuur der Ned.-Indische Juristen-Vereeniging te Batavia, ten geleide van een exemplaar van de Handelingen dier Vereeniging over 1886, deel I en II.

4°. eene missive van den Secretaris des Vereins für Naturkunde te Cassel, houdende dankbetuiging voor den gelukwensch bij gelegenheid van het 50jarig bestaan dier instelling, onder aanbieding tevens van een exemplaar van het toen uitgegeven „Festschrift”.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen, terwijl de aangeboden werken in de boekerij zullen worden opgenomen, onder dankbetuiging aan de inzenders.

Ter tafel worden gebracht:

1°. eene missive van het Smithsonian Institution te Washington City, U. S. A., houdende bericht van ontvangst van en dankbetuiging voor de toegezonden Bijdragen, 4e reeks, deel X, 3, 4 en 5e reeks, I, 1, 2 en „Het Kongsiwezen van Borneo” door Dr. J. M. de Groot.

Voor kennisgeving aangenomen.

2°. eene missive van de Redactie van den Rijks- en Residentie-Almanak voor het Koninkrijk der Nederlanden, te 's Gravenhage, houdende verzoek de opgaven betreffende het Instituut te willen nazien en, zoo noodig, te verbeteren.

De Secretaris deelt mede dat hij de gezonden opgave bereids met de noodige verbeteringen heeft teruggezonden.

3°. eene missive van Jhr W. H. Teding van Berkhout, te 's Gravenhage, houdende verzoek hem met den aanvang van het volgend jaar van de ledenlijst af te voeren.

Voor kennisgeving aangenomen.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris worden tot leden van het Instituut voorgedragen en benoemd de heeren S. W. Tromp, laatstelijk assistent-resident van Koetei, thans met verlof, J. W. IJzerman en A. van Leeuwen, kapitein van het O.-I. leger, allen te 's Gravenhage, terwijl gevolg wordt gegeven aan den wensch des heeren K. F. H. van Langen, laatstelijk assistent-resident van Groot-Atjeh, thans met verlof, tot intrekking van zijn verzoek om ontslag als lid van het Instituut.

Aanteekening wordt gehouden van de mededeeling des heeren N. Graafland, Adjunct-Inspecteur van het inlandsch onderwijs in de Molukken, dat zijn adres voortaan is: Ambon.

Door den Secretaris wordt medegedeeld, dat de hoogleeraar Vreede hem zijn wensch heeft te kennen gegeven om in de eerstvolgende aflevering der Bijdragen een woord te wijden aan de nagedachtenis van Prof. Meinsma, in leven lid en oud-bestuurder van het Instituut, terwijl hij zal zorgen dat het opstel tegen 15 November a. s. in het bezit der Redactie zal zijn. Voor kennisgeving aangenomen.

Van den heer Mart. Nijhoff is eene missive van den 20 Sept. jl. ontvangen, houdende mededeeling van het antwoord der firma Kolff en C°, te Batavia, betreffende het vestigen in Indië van een depôt der werken van het Instituut. Daaruit blijkt, dat men niet gelooft, dat daarvan iets verwacht kan worden, doch voorstelt een stel der uitgaven te zenden om ze te kunnen toonen en er bestellingen op te kunnen aannemen.

In verband met dit antwoord stelt de heer Nijhoff voor de toezending van 25 exemplaren der edita (zooals van de 3 laatste afleveringen der Bijdragen en van »de Groot's Kongsiwezen« plaats

had) te staken, met verzoek hem een compleet stel der werken te doen toekomen om aan het verlangen der firma Kolff en Co. te voldoen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het voorstel van den Secretaris, besloten het getal der toe te zenden Bijdragen voortaan te beperken tot zes exemplaren, terwijl de Secretaris wordt gemachtigd, aan het verzoek van den heer Nijhoff om een compleet stel der werken van het Instituut, voor zooveel zulks nog doenlijk is, te voldoen.

Van Commissarissen te Batavia is ontvangen:

1o. een schrijven dd. 10 Augustus jl., La A, waarbij

a. wordt aangeboden een prima-wissel groot *f* 303 N. C., zijnde het bedrag van de tot en met Juli ll. ontvangen subsidie en contributiën over het loopende jaar;

b. de toetreding als lid van het Instituut wordt medegedeeld van den heer L. M. Vonck, aspirant-controleur te Tebing Tinggi (Palembang), met verzoek hem de uitgaven over het geheele jaar toe te zenden; en

c. wordt kennis gegeven, dat de heeren D. Grivel, laatstelijk te Padang Sidempoean en H. van Heuckelum, gep. assistent-resident, naar Nederland vertrokken, de contributie over het loopende jaar aan Commissarissen niet hebben voldaan;

2o. een nader schrijven van den 27n Augustus jl., No. B, 130, ten geleide van een secunda-wissel, groot *f* 303 N. C., waarvan de prima bereids was aangeboden, en van een nieuwen prima-wissel, groot *f* 505 N. C., het bedrag der sedert ontvangen contributiën.

Tevens deelen zij mede, dat de heeren C. J. van Haastert, te Bandoeng en R. Brons Middel te Depok het lidmaatschap hebben aanvaard, met verzoek aan beide al de uitgaven over 1886 te willen doen toekomen; dat voorts het lid J. M. Rosskopf te Samarang met 1 Januari 1887 van de ledenlijst wenscht afgevoerd te worden, terwijl het adres van het lid N. Graafland voortaan is te Amboina, weshalve hij verzocht de uitgaven derwaarts te adresseeren.

De Secretaris wordt gemachtigd aan Commissarissen, onder dankbetuiging, den ontvangst te erkennen van de door hen toegezonden wissels, onder kennisgeving voorts dat van hunne mededeelingen en opgaven aanteekening is gehouden.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van den heer Gustaaf Winter,

te Solo, van 27 Augustus jl., waarbij de vraag wordt geopperd, of het Instituut niet zou wenschen gebruik te maken van zijne bijdragen, bevattende beschrijvingen van zeden en gebruiken van het volk van Midden-Java met toelichtende platen. Schrijver geeft in overweging voor de honoraria der schriftelijke bijdragen de berekening te volgen van het Gouvernement, voorkomende in het Staatsblad van Ned.-Indië en voor de afbeeldingen die, welke doorgaans worden besteed voor illustraties in Nederland. De te maken kosten zullen, naar zijne meening, worden goed gemaakt door den verkoop van de geïllustreerde bijdragen, waarvan, voor zoover bekend, nog geen uitgave voorhanden is. Aangezien voorts drukwerk en lithographie in Nederland veel goedkooper en beter worden uitgevoerd dan in Indië, zou het tevens wenschelijk zijn, dat alles hier te lande werd bezorgd, hetgeen ook dit voordeel heeft, dat de uitgave dan geen vertraging behoeft te ondervinden.

Na gedachtenwisseling wordt besloten den Schrijver, onder dankzegging voor zijne aanbieding, mede te deelen:

1°. dat, zoo er honorarium voor opstellen in de Bijdragen of voor afzonderlijke werken wordt verstrekt, dit in den regel *f* 25 per vel bedraagt, terwijl voor platen of illustratiën moeielijk honorarium kan worden berekend, daar de uitgave daarvan, wil zij althans eenige waarde hebben, reeds op zich zelve kostbaar is;

2°. dat het Bestuur, alvorens het over de uitgave van bijdragen of werken met of zonder platen beslist, ze, overeenkomstig het Reglement, in handen stelt eener Commissie om verslag uit te brengen, of het aangeboden handschrift al dan niet geschikt is om vanwege het Instituut te worden uitgegeven, terwijl eveneens wordt gehandeld met stukken, waarvan de uitgave wordt voorgesteld met subsidie van het Instituut; en

3°. dat het Bestuur, met het oog daarop, zich omtrent eene eventueele uitgave der aan te bieden bijdragen voorshands van eenige beslissing, welke dan ook, moet onthouden, doch den Schrijver uitnoodigt, om, mocht hij met de gestelde voorwaarden genoegen nemen, zijne opstellen ter kennisneming en beoordeeling over te zenden.

Van den heer H. J. Wansink, leeraar aan de Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus te 's Gravenhage, is, onder dagteekening van 7 October jl., het volgend schrijven ingekomen:

»In den loop van dit jaar verscheen te Madrid een boek, het-

voordracht als eene "biographische Notiz" omtrent ons medelid is opgenomen;

3o. eene missive van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, houdende dankbetuiging voor de gezonden Bijdragen, 5e Reeks, deel I, afl. 2, en tevens ten geleide van de laatst verschenen uitgaven der Akademie;

4o. eene missive van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, dd. 25 October jl., La. A, afd. K. W., ten geleide van acht pakketten met boeken ontvangen van de Fransche Commissie voor internationale ruilingen te Parijs;

5o. eene missive van den heer A. Kappler, te Stuttgart, van 18 October jl., ten geleide van zijn onlangs verschenen werk: "Surinam mit bezug auf Kolonisation";

6o. eene missive van de Directie van het Musée Guimet, te Lyon, houdende aankondiging van de toezending zoowel van de Annales du Musée Guimet, T. IX, als van de Revue de l'Histoire des religions, T. XIV, no. 1;

7o. eene missive van het medelid dr. D. R. Capriles, te Curaçao, van 8 October jl., houdende mededeeling, dat het hem is gelukt eene geheele volledige verzameling te verkrijgen van de Curaçaosche Courant, 30 jaargangen, van 1857 tot en met 1886, welke hij, in 2 kisten gepakt, per stoomschip Prins Maurits heeft verzonden ten geschenke voor de Bibliotheek van het Instituut.

Wordt besloten de boekwerken te plaatsen in de Bibliotheek, onder dankzegging aan de gevers.

Verder zijn ontvangen:

1°. eene missive van the Straits Branch of the Royal Asiatic Society, te Singapore, houdende verzoek om toezending van enkele ontbrekende afleveringen van de Bijdragen, en wel van 1878, 2e stuk, tweede deel, en 1880, 1e en 2e stuk, vierde deel.

Den Secretaris wordt opgedragen, zoo mogelijk, aan het verzoek te voldoen.

2o. eene missive van Mevrouw de Wed. de Hollander—Holms, houdende kennisgeving van het overlijden van Dr. J. J. de Hollander, oud-hoogleeraar te Breda.

3o. missives van de hh. T. van Alphen, P. van der Crab, D. G. E. Wolterbeek Muller en G. de Wijs, allen houdende verzoek met den

aanvang van het volgend jaar hunne namen van de ledenlijst af te voeren.

4o. eene missive van den hoogleeraar H. C. Dibbits, te Utrecht, waarbij, op verzoek van Mevrouw de Wed. Lasonder, wordt medegedeeld, dat, tengevolge van het overlijden van haren echtgenoot, Prof. dr. E. H. Lasonder, diens lidmaatschap van het Instituut is vervallen.

5o. missives van de hh. J. W. IJzerman en S. W. Tromp, te 's Gravenhage, beide houdende kennisgeving van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

De missives, sub 2o—5o, worden voor kennisgeving aangenomen.

Op voorstel van den heer Wilken wordt tot lid benoemd de heer M. Buijs, predikant der Hervormde gemeente, onlangs naar Indië teruggekeerd, van welke benoeming aan Commissarissen mededeeling zal geschieden.

Van Commissarissen te Batavia zijn ontvangen:

a. twee briefkaarten ter mededeeling, dat de hh. W. L. Troostenburg de Bruijn te Soepajang (Sumatra's Westkust) en J. W. Stemfoort, te Kota Radja (Atjeh) als leden zijn toegetreden, met verzoek dat aan hen de uitgaven over het geheele jaar 1886 worden toegezonden;

b. eene missive, dd. 11 October jl. no. B/131, waarbij

1o. aangeboden wordt een prima wissel groot *f* 706.76 N. C., betaalbaar drie maanden na dato bij de heeren A. van Hoboken en Co. te Rotterdam, daarmede overmakende de sedert ontvangen contributiën en subsidie;

2o. bericht wordt, dat door de heeren Meiss te Bondowoso en Joekes, te Martapoera, het lidmaatschap is aanvaard, wat den laatste betreft, ingaande met het 2e halfjaar van 1886, zoodat aan hem slechts de in dat tijdvak verschenen edita zullen behooren te worden gezonden, terwijl de eerste die over het geheele jaar dient te ontvangen; terwijl, eindelijk,

3o. wordt medegedeeld dat het lid P. Jansz voor de boekerij van het Instituut ten geschenke heeft aangeboden een exemplaar van eene vertaling in het Javaansch van het Evangelie van Lucas, bewerkt op last van het Britsch-Buitenlandsch Bijbelgenootschap, waarvoor hem reeds dank is gezegd.

voordracht als eene "biographische Notiz" omtrent ons medelid is opgenomen;

3°. eene missive van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, houdende dankbetuiging voor de gezonden Bijdragen, 5e Reeks, deel 1, afl. 2, en tevens ten geleide van de laatst verschenen uitgaven der Akademie;

4°. eene missive van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, dd. 25 October jl., La. A, afd. K. W., ten geleide van acht pakketten met boeken ontvangen van de Fransche Commissie voor internationale ruilingen te Parijs;

5°. eene missive van den heer A. Kappler, te Stuttgart, van 18 October jl., ten geleide van zijn onlangs verschenen werk: "Surinam mit bezug auf Kolonisation";

6°. eene missive van de Directie van het Musée Guimet, te Lyon, houdende aankondiging van de toezending zoowel van de Annales du Musée Guimet, T. IX, als van de Revue de l'Histoire des religions, T. XIV, n°. 1;

7°. eene missive van het medelid dr. D. R. Capriles, te Curaçao, van 8 October jl., houdende mededeeling, dat het hem is gelukt eene geheele volledige verzameling te verkrijgen van de Curaçaosche Courant, 30 jaargangen, van 1857 tot en met 1886, welke hij, in 2 kisten gepakt, per stoomschip Prins Maurits heeft verzonden ten geschenke voor de Bibliotheek van het Instituut.

Wordt besloten de boekwerken te plaatsen in de Bibliotheek, onder dankzegging aan de gevers.

Verder zijn ontvangen:

1°. eene missive van the Straits Branch of the Royal Asiatic Society, te Singapore, houdende verzoek om toezending van enkele ontbrekende afleveringen van de Bijdragen, en wel van 1878, 2e stuk, tweede deel, en 1880, 1e en 2e stuk, vierde deel.

Den Secretaris wordt opgedragen, zoo mogelijk, aan het verzoek te voldoen.

2°. eene missive van Mevrouw de Wed. de Hollander—Holms, houdende kennisgeving van het overlijden van Dr. J. J. de Hollander, oud-hoogleeraar te Breda.

3°. missives van de hh. T. van Alphen, P. van der Crab, D. G. E. Wolterbeek Muller en G. de Wijs, allen houdende verzoek met den

aanvang van het volgend jaar hunne namen van de ledenlijst af te voeren.

4°. eene missive van den hoogleeraar H. C. Dibbits, te Utrecht, waarbij, op verzoek van Mevrouw de Wed. Lasonder, wordt medegedeeld, dat, tengevolge van het overlijden van haren echtgenoot, Prof. dr. E. H. Lasonder, diens lidmaatschap van het Instituut is vervallen.

5°. missives van de hh. J. W. IJzerman en S. W. Tromp, te 's Gravenhage, beide houdende kennisgeving van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

De missives, sub 2°—5°, worden voor kennisgeving aangenomen.

Op voorstel van den heer Wilken wordt tot lid benoemd de heer M. Buijs, predikant der Hervormde gemeente, onlangs naar Indië teruggekeerd, van welke benoeming aan Commissarissen mededeeling zal geschieden.

Van Commissarissen te Batavia zijn ontvangen:

a. twee briefkaarten ter mededeeling, dat de hh. W. L. Troostenburg de Bruijn te Soepajang (Sumatra's Westkust) en J. W. Stemfoort, te Kota Radja (Atjeh) als leden zijn toegetreden, met verzoek dat aan hen de uitgaven over het geheele jaar 1886 worden toegezonden;

b. eene missive, dd. 11 October jl. n°. B/131, waarbij

1°. aangeboden wordt een prima wissel groot *f* 706.76 N. C., betaalbaar drie maanden na dato bij de heeren A. van Hoboken en C° te Rotterdam, daarmede overmakende de sedert ontvangen contributien en subsidie;

2°. bericht wordt, dat door de heeren Meiss te Bondowosso en Joekes, te Martapoera, het lidmaatschap is aanvaard, wat den laatste betreft, ingaande met het 2e halfjaar van 1886, zoodat aan hem slechts de in dat tijdvak verschenen edita zullen behooren te worden gezonden, terwijl de eerste die over het geheele jaar dient te ontvangen; terwijl, eindelijk,

3° wordt medegedeeld dat het lid P. Jansz voor de boekerij van het Instituut ten geschenke heeft aangeboden een exemplaar van eene vertaling in het Javaansch van het Evangelie van Lucas, bewerkt op last van het Britsch-Buitenlandsch Bijbelgenootschap, waarvoor hem reeds dank is gezegd.

Naar aanleiding dezer mededeelingen van Commissarissen wordt, overeenkomstig het voorstel van den Secretaris, besloten, den ontvangst van den toegezonden wissel te erkennen, met bericht dat van hunne verdere mededeelingen aanteekening zal worden gehouden.

Ter tafel wordt gebracht eene missive van den Minister van Koloniën van 16 October jl., Lett. A[1]. no. 7, waarbij, ter voldoening aan het dezerzijds gedaan verzoek van den 11n Oct. te voren, no. 71, vertrouwelijke mededeeling wordt gedaan van den brief van den Gouverneur-Generaal van Ned. Indië, dd. 27 Juli jl. Lett. C, no. 194/2 en bijlagen, welke stukken handelen omtrent eene wetenschappelijke zending naar Hadramaut en na gemaakt gebruik worden terug verlangd.

Van een en ander wordt door de Vergadering kennis genomen, alsmede van eene omtrent het bedoelde onderwerp door den hoogleeraar M. J. de Goeje ingediende uitvoerige nota.

Na gedachtenwisseling wordt besloten:

1o. de vanwege het Ministerie van Koloniën ter vertrouwelijke kennisneming ontvangen stukken, onder dankzegging, terug te zenden; en

2o. den heer de Goeje mede te deelen dat de Vergadering zich eene nadere beslissing omtrent de voorgenomen zending naar Hadramaut voorbehoudt, onder aanbeveling haar te zijner tijd de nadere inlichtingen te willen verstrekken, welke door hem bij belanghebbenden zijn gevraagd.

De Secretaris deelt het advies mede, dat, op verzoek van het Bestuur, door den hoogleeraar Kern bij zijn schrijven van den 23en October jl. is uitgebracht omtrent het bewerken en uitgeven eener vertaling van het spaansche werk van D. José Montero y Vidal, getiteld: „El Archipiélago Filipino y las Islas Marianas, Carolinas y Palaos, su Historia, Geografia y Estadistica”, naar aanleiding van een aan het Bestuur van het Instituut gericht schrijven van den heer W. J. Wansink, in de vorige Vergadering ter tafel gebracht.

Na gedachtenwisseling vereenigt de Vergadering zich eenparig met het advies des heeren Kern, strekkende, om zich in de eerste plaats te vergewissen of er een uitgever te vinden is, bereid om in overleg met den heer Wansink de vertaling van Montero's boek te drukken; waarna men verder eenige leden van het Instituut ver-

zoeken moet hun steun bij de omwerking van het boek te verleenen, om, eindelijk, de uitgave onder het toezicht van het Instituut te doen geschieden, waardoor men zich tot het Departement van Koloniën zou kunnen wenden om te trachten aan den ondernemenden uitgever den geldelijken steun van het Departement te verzekeren.

Door den Secretaris is om bericht en raad in handen van den heer Wilken gesteld een ter plaatsing in de Bijdragen aangeboden opstel van den heer S. W. Tromp, bevattende »Eenige mededeelingen omtrent de Boegineezen van Koetei.«

Overeenkomstig het praeadvies des heeren Wilken besluit de Vergadering het opstel in de eerstvolgende aflevering der Bijdragen te doen opnemen.

Namens het lid Graafland, te Tandjong Pinang, wordt door den heer Niemann ter plaatsing in de Bijdragen aangeboden eene door hem bewerkte »Schets van de Chineesche vestigingen in de afdeeling Karimon«. Om bericht en raad in handen gesteld van den heer Schlegel.

Ingevolge de bepalingen van het Huishoudelijk Reglement dient de Penningmeester een ontwerp in zijner begrooting voor het volgend dienstjaar 1887, waaraan hij eenige mededeelingen vastknoopt omtrent den financieëlen toestand van het Instituut, die niet ongunstig blijkt te zijn.

Onder dankbetuiging aan den Penningmeester, wordt besloten zijne concept-begrooting aan de leden ter kennisneming toe te zenden en ter verdere behandeling in de eerstvolgende Vergadering.

De heer Snouck Hurgronje doet der Vergadering eenige mededeelingen omtrent de voorgenomen uitgave van zijn werk en vraagt haar advies over de taal, waarin het moet worden bewerkt. Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten de keuze der taal aan den heer Snouck Hurgronje over te laten.

Verder deelt de heer Snouck Hurgronje mede, dat hij, geheel afgescheiden van zijn omvangrijken arbeid, gelegenheid heeft eenige kleine monographiën te leveren, o. a. eene schets van het onderwijs in de geloofsleer, eene geschiedenis der dogmen of het onderwijs in Indië, enz. Hij vraagt of zij in de Bijdragen, dan wel elders opgenomen zouden kunnen worden. Eenparig is de Vergadering van

oordeel daarvoor het tijdschrift van het Instituut aan te bevelen.

De Secretaris bespreekt den inhoud van de eerstvolgende aflevering der Bijdragen, welke in Januari a. s. zal moeten verschijnen. Wordt goedgekeurd daarin, behalve het levensbericht van Prof. Meinsma door Prof. Vreede en het opstel des heeren S. W. Tromp over de Boegineezen van Koetei, de bijdrage over Sumatra's Westkust van den heer Kielstra, zoo mogelijk in haar geheel, op te nemen, met 't oog vooral op de voor de volgende afleveringen toegezegde opstellen der heeren Tiele en Wilken.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

278STE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 13 DECEMBER 1886.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Matthes, Riedel, Schlegel, Snouck Hurgronje, Wilken, Niemann, Juynboll en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren Robidé van der Aa, van Deventer en Kielstra.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Mededeeling wordt gedaan van den ontvangst en aankoop van verschillende werken en tijdschriften, waarbij tevens wordt voorgelezen:

1°. een schrijven van den Secretaris van het Württembergischer Verein für Handelsgeographie etc., te Stuttgart, ten geleide van de in de verzameling van het Instituut ontbrekende Ie en IIe Jahresberichten van evengemeld Verein; en

2°. een schrijven van het medelid P. M. Netscher, te 's Gravenhage, ten geleide van twee afleveringen van het Tijdschrift uitge-

geven door het Archaeologisch en Geographisch Instituut van Pernambuco. Het eerste nummer van Juni jl. bevat het verslag, in eene buitengewone vergadering van dat Genootschap op 9 Mei te Recife uitgebracht, door Don José Hygino Duarte Pereira over de door hem in het Rijksarchief alhier met zooveel volharding gedane navorschingen betreffende de geschiedenis van Brazilië in de 17e eeuw, toen de Nederlanders aldaar gevestigd waren. In het tweede nommer, van Oct. jl., vindt men de vertaling, in 't Portugeesch, van sommige der belangrijkste door hem gevonden oude Hollandsche documenten.

Namens den heer Don Duarte Pereira, die er prijs op stelde dat die beide stukken ook in de boekerij van het Kon. Instituut worden opgenomen, biedt de heer Netscher ze tot dat doel aan.

Plaatsing der ontvangen werken in de Bibliotheek, onder dankbetuiging aan de inzenders.

De Voorzitter bericht dat zijn ingekomen:

1e eene missive van de Directie van het Musée Guimet, van 15 December jl., houdende mededeeling, dat die instelling van Lyon naar Parijs is overgebracht, ten gevolge waarvan alle inzendingen van boeken of andere voorwerpen behooren te geschieden aan het adres: 30, Avenue du Trocadéro. Hiervan zal aanteekening worden gehouden.

2e eene missive van de heeren Angelo de Gubernatis c. a., te Florence, houdende mededeeling van de oprichting, aldaar, van eene Société Asiatique Italienne, met verzoek aan de daarbij gevoegde statuten eenige aandacht te wijden en tot het nieuwe Genootschap als lid toe te treden.

Wordt besloten te antwoorden, dat met belangstelling van de oprichting der zusterinstelling is kennis genomen, terwijl men gaarne te zijner tijd in eene ruiling van wederzijdsche uitgaven zal treden.

3e eene circulaire van den Vlaamschen vooruitstrevenden Studentenkring, te Brussel, waarbij de hulp der Nederlandsche Taalbroeders in het algemeen en ook van het Instituut in het bijzonder wordt ingeroepen om de bibliotheek, verbonden aan de Vrije Hoogeschool te Brussel, en onlangs door een zwaren brand bijna geheel vernietigd, in een nog schitterender staat dan vroeger te herstellen, meer bepaald met betrekking tot de eens zoo rijke verzameling van nederlandsche werken.

Na eenige gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, besloten den Secretaris te machtigen aan het gedaan verzoek te voldoen door toezending, zoo mogelijk, van een exemplaar van de werken van het Instituut.

4o. eene missive van den heer B. W. Wttewaall van Wickerburgh, te Utrecht, houdende mededeeling, dat onder zijne berusting zijn twee handschriften betreffende Sumatra, blijkbaar met dezelfde hand geschreven, waarvan het eerste bevat „de radicale beschrijving van Sumatra's Westkust, ao. 1761, door H. van Bazel", meerendeels reeds uitgegeven in het Tijdschrift voor Ned.-Indië, deel IX, blz. 1—92, en in Sloet's Tijdschrift van Staathuishoudkunde en Statistiek, deel XIII, terwijl het andere eene „beschrijving" geeft „van Sumatra's Westcuste, met eene corte verdeeling van het Eiland Sumatra". Mocht men van het laatstgenoemde handschrift kennis willen nemen, gaarne zoude het ter inzage worden aangeboden, ook ter beoordeeling of het *nu* nog zooveel historische waarde heeft om te worden bekend gemaakt.

Overeenkomstig het voorstel van den Secretaris wordt besloten, onder dankzegging voor de betoonde belangstelling, van het aanbod tot overzending van het bedoelde handschrift gebruik te maken, en het, na ontvangst, om consideratiën en advies te stellen in handen van de heeren van Deventer en Kielstra.

5o. eene missive van Commissarissen van 16 November ll., houdende kennisgeving dat het lid mr. Arriëns te Batavia verzocht heeft van de ledenlijst te worden afgevoerd, ingaande met ultimo December van het loopende jaar.

Hiervan zal aanteekening worden gehouden.

De Secretaris herinnert dat hij met den hoogleeraar Juynboll in de Bestuursvergadering van 14 November 1885 in commissie benoemd is geworden om advies uit te brengen omtrent een van Commissarissen ontvangen schrijven van den 5en October 1885, B/119, waaarbij zij verzoeken dat het Instituut, evenals het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, op de een of andere wijze zijn oordeel doe kennen omtrent het besluit der Regeering van Nederlandsch-Indië om voorshands af te zien van het nemen van bijzondere maatregelen om het verval der Hindoe-oudheden in Midden-Java te voorkomen.

Ter voorlichting van de Commissie hebben Commissarissen in een nader schrijven medegedeeld, dat het Bestuur van het Bataviaasch Genootschap zich reeds bij missive van 23 Juni 1883 (Not. '83, blz. 72) door tusschenkomst van den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid tot de Regeering had gewend met verzoek aan den heer Groeneveldt de opdracht te doen een onderzoek in te stellen naar de oudheden van Midden-Java en voorstellen in te dienen tot instandhouding van die oudheden. Van zijne bevinding werd aan de Regeering verslag gedaan (Not. '84, blz. 17) en zijn rapport om consideratie en advies in handen van het Genootschap gesteld. Daarop werd in 1885 aan de Directie van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid door de Regeering medegedeeld, dat zij voorloopig meende te moeten afzien van het nemen van maatregelen, enz., eene mededeeling waarvan kennis werd gegeven aan 's Genootschaps's Directie door het betrokken Departement. Naar aanleiding daarvan heeft het Bestuur van het Genootschap aan de Regeering geschreven (zie Notulen '85, blz. 122), het eenige wat door dat Bestuur in den stand der zaak nog kon worden gedaan.

Na mededeeling van een en ander meent de Commissie als haar advies te mogen uitspreken: dat zij zich geheel vereenigt met het gevoelen, in het schrijven van Commissarissen van 8 October 1885 geuit, zoowel wat het doel betreft, als de wijze waarop het is te bereiken. Kunnen er geen gelden beschikbaar worden gesteld tot onderhoud van de aanwezige monumenten, in elk geval zouden er toch maatregelen kunnen en moeten genomen worden, waardoor de plunderlust van Javaansche oudheden wordt beteugeld. Welke stappen echter vanwege het Instituut in deze moeten worden gedaan, daaromtrent wenscht de Commissie vooralsnog geen advies uit te brengen, doch stelt zij voor de behandeling van dit onderwerp te verdagen, met het oog vooral ook op hetgeen thans ten aanzien der Hindoe-oudheden in Midden-Java wordt verricht en de voorstellen, die daaromtrent eerlang ook aan het Instituut zullen worden gedaan.

Eenparig vereenigt de Vergadering zich met dit advies.

Door den Secretaris wordt, met ondersteuning der heeren Matthes en Niemann, der Vergadering in overweging gegeven vanwege het Instituut een herdruk te bezorgen van het in 1864 door de zorgen van het Ned. Bijbelgenootschap te Amsterdam uitgegeven eerste deel van de door Dr. Matthes bewerkte, uit oorspronkelijke Boegineesche stukken bestaande Chrestomathie, waarvan

de oplaag, op eenige weinige exemplaren na, geheel is uitgeput. Het werk zou bij den herdruk, naar de gebleken behoeften, gewijzigd, met vele nieuwe stukken vermeerderd worden, en, evenals vroeger de Makassaarsche Chrestomathie, wat den tekst betreft, in enkele deeltjes gesplitst worden, terwijl tevens aan den herdruk meer zorg zou kunnen besteed worden dan zulks kon plaats hebben bij de eerste uitgave, die met zeer gebrekkige hulpmiddelen, nu vóór ruim 20 jaren, te Makassar werd bezorgd.

Daar evenwel aan den herdruk aanzienlijke kosten verbonden zijn, wordt tevens in overweging gegeven om, alvorens tot dien herdruk te besluiten, te trachten van het Departement van Koloniën eene subsidie tot een bedrag van hoogstens *f* 3000 te verkrijgen en zich daartoe bij adres tot den Minister te wenden.

Na eenige gedachtenwisseling wordt, overeenkomstig het gedane voorstel, besloten.

De Secretaris brengt ter tafel een door hem van Mr. C. M. Dozy, Archivaris te Leiden, ontvangen opstel over Abel Janszoon Tasman. Geput uit dusver niet geraadpleegde bronnen, waardoor het menige niet onbelangrijke bijzonderheid omtrent den ontdekker van Australië aan het licht brengt, verdient het eene plaats in de Bijdragen van het Instituut; en de Secretaris zou ook daartoe adviseeren, ware het niet dat de Schrijver het verzoek had gedaan bij plaatsing van zijne bijdrage het gewone honorarium te willen verhoogen, waartegen z. i. bezwaren bestaan.

Met het oog op de moeielijkheid om van den aangenomen regel af te wijken, stelt de Secretaris voor den Schrijver in overweging te geven zijn opstel tegen het vastgestelde honorarium voor de Bijdragen te willen afstaan. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door de hh. Niemann en Wilken wordt rapport uitgebracht over de in hunne handen gestelde Oeloesch-nederlandsche en Nederlandsch-oeloesche woordenlijsten, door het lid Harrebomée ingezonden. Hun advies strekt om, vooreerst, terug te komen op het vroeger genomen besluit tot uitgave van de Nederlandsch-oeloesche woordenlijst, daar zij niet die waarde bezit als de Oeloesch-nederlandsche; en, ten anderen, deze laatste in de Bijdragen op te nemen, benevens de daarbij gevoegde korte volzinnen, met dien verstande evenwel, dat 1o. vooraf door den auteur eenige ophelderingen worden verstrekt omtrent de door hem gevolgde wijze van transscriptie; 2o. inlichtingen gegeven

omtrent land en volk waar de door den Schrijver behandelde taal wordt gesproken; en eindelijk 3o. omtrent een aantal woorden eenige nadere verklaring aangeboden, een en ander in overleg met den rapporteur, den heer Niemann, die zich bereid verklaart daartoe met den heer Harrebomée van gedachten te wisselen.

Daar niemand over dit praeadvies het woord verlangt, wordt dienovereenkomstig besloten, onder dankzegging wijders aan de Commissie voor haar arbeid.

Door den heer Schlegel wordt rapport uitgebracht omtrent de in de vorige Vergadering in zijne handen gestelde bijdrage des heeren Graafland over de Chineesche vestigingen in de afdeeling Karimon. Het advies strekt tot opneming der bijdrage, met de daarbij gevoegde kaart, in een der eerstvolgende afleveringen van het Tijdschrift, terwijl, zoo mogelijk, aan den Schrijver zal worden in overweging gegeven de door hem aangehaalde plaatsnamen alsnog met Chineesche karakters aan te duiden.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Secretaris oppert het denkbeeld om de Notulen van de Bestuurs- en Algemeene Vergaderingen, welke thans een goed deel van het tijdschrift innemen, voortaan ééns in het jaar, telkens nà de Algemeene jaarlijksche Vergadering afzonderlijk uit te geven tegelijk met de April-aflevering.

Na eenige gedachtenwisseling wordt het door de meerderheid der Vergadering onraadzaam geacht van de dusver gevolgde wijze van publiceering der Notulen af te wijken.

Ingevolge eene hem als bestuurslid van het Indisch Genootschap gegeven opdracht vestigt de Secretaris de aandacht op de gebrekkige ventileering van de lokalen, waarin op doeltreffende wijze moet worden voorzien. Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter wordt besloten, den Penningmeester op te dragen het noodige te doen verrichten tot het verkrijgen van een deugdelijk ventilatie-toestel.

Onder herinnering, dat het contract met de Haagsche Brandverzekering-maatschappij ingevolge vroeger genomen besluit met ult. December a. s. vervalt, vraagt en erlangt de Penningmeester machtiging een nieuw verzekerings-contract te sluiten met de Belgische Vereeniging Union, waarvan de heeren van Prehn en Co. hier ter

stede agenten zijn, met bepaling dat de verzekerde som zal l
ƒ 15,000, tegen eene premie van ƒ 33.45.

Aan de orde is de vaststelling der begrooting voor het d
1887, welke bereids bij al de Bestuursleden in rondlezing is
De Voorzitter stelt voor, art. 12, aanwijzende de bestrijc
kosten van het Secretariaat-Bibliothecariaat, dusver uitgetrol
een bedrag van ƒ 100, te verhoogen met ƒ 400, en alzoo te
op ƒ 500, met bepaling dat die post zal worden omschreven:
van Secretariaat en Bibliothecariaat, met inbegrip van de ko
de Redactie der Bijdragen".

Na toelichting van den Voorzitter vereenigt de Vergaderi
eenparig met dit voorstel, ten gevolge waarvan het verm
batig saldo wordt geraamd tot een bedrag van ƒ 135.97.

Aldus gewijzigd, wordt de begrooting, aanwijzende voor
vangsten ƒ 6809.— en de uitgaven ƒ 6673.03, met een verm
batig saldo van ƒ 135.97, in omvraag gebracht en met al
stemmen goedgekeurd, waarna de Voorzitter den Penning
dank zegt voor de zorg, door hem aan zijn arbeid besteed.

Op voorstel van den heer Snouck Hurgronje worden te
van het Instituut benoemd de heeren P. N. van der Chijs
Consul der Nederlanden, Consul van Zweden en Noorw
Djidda en J. H. Liefftinck, makelaar in tabak, te Ams

De heer Schlegel herinnert der Vergadering aan de mis
heeren Dr. J. J. M. de Groot in China en vraagt, of e
mogelijkheid zou bestaan om hem voor zijne ethnographische
zoekingen een subsidie toe te kennen tot een bedrag van ƒ

Met het oog op het vergevorderd uur wordt de behandelin
zaak, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, uit
waarna de Vergadering wordt gesloten.

279STE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 15 JANUARI 1887.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), van Deventer (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Kielstra, Matthes, Schlegel, Snouck Hurgronje, Wilken en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren Robidé van der Aa, Juynboll, Nieman en Riedel.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Nadat der Vergadering door den Bibliothecaris opgave gedaan en inzage verleend was van de sedert de vorige bijeenkomst ontvangen boekwerken, wordt medegedeeld:

1°. een briefkaart van Commissarissen, houdende bericht dat het lid, de heer H. M. Andrée Wiltens te Batavia, verzocht heeft met ulto. December 1886 van de ledenlijst te worden afgevoerd.

2°. eene missive van den heer J. Baert de la Faille, te 's Hage, dd. 30 December 1886, waarbij de wensch wordt te kennen gegeven, om van 1 Januari 1887 niet meer te worden beschouwd als lid van het Instituut.

4°. eene missive van de Sociedad Mexicana de geografia y estadistica, te Mexico, waarbij bericht wordt dat zij wegens verschillende omstandigheden sedert de uitgave der 3 afleveringen van deel VI van het „Boletin" geene verdere stukken heeft uitgegeven, onder mededeeling wijders van de samenstelling van het Bestuur van het Genootschap.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

De Secretaris deelt mede, dat hij van den heer B. W. Wittewaall van Wickerburgh te Utrecht, het handschrift betreffende de Westkust van Sumatra, waaromtrent hij in de vorige Vergadering had gesproken, ter inzage had bekomen. Overeenkomstig het vroeger reeds

stede agenten zijn, met bepaling dat de verzekerde som zal bedragen *f* 45,000, tegen eene premie van *f* 33.45.

Aan de orde is de vaststelling der begrooting voor het dienstjaar 1887, welke bereids bij al de Bestuursleden in rondlezing is geweest.

De Voorzitter stelt voor, art. 12, aanwijzende de bestrijding der kosten van het Secretariaat-Bibliothecariaat, dusver uitgetrokken tot een bedrag van *f* 100, te verhoogen met *f* 400, en alzoo te brengen op *f* 500, met bepaling dat die post zal worden omschreven: »Kosten van Secretariaat en Bibliothecariaat, met inbegrip van de kosten van de Redactie der Bijdragen«.

Na toelichting van den Voorzitter vereenigt de Vergadering zich eenparig met dit voorstel, ten gevolge waarvan het vermoedelijk batig saldo wordt geraamd tot een bedrag van *f* 135.97.

Aldus gewijzigd, wordt de begrooting, aanwijzende voor de ontvangsten *f* 6809.— en de uitgaven *f* 6673.03, met een vermoedelijk batig saldo van *f* 135.97, in omvraag gebracht en met algemeene stemmen goedgekeurd, waarna de Voorzitter den Penningmeester dank zegt voor de zorg, door hem aan zijn arbeid besteed.

Op voorstel van den heer Snouck Hurgronje worden tot leden van het Instituut benoemd de heeren P. N. van der Chijs, Vice-Consul der Nederlanden, Consul van Zweden en Noorwegen te Djidda en J. H. Lieftinck, makelaar in tabak, te Amsterdam.

De heer Schlegel herinnert der Vergadering aan de missie des heeren Dr. J. J. M. de Groot in China en vraagt, of er geene mogelijkheid zou bestaan om hem voor zijne ethnographische onderzoekingen een subsidie toe te kennen tot een bedrag van *f* 1000.

Met het oog op het vergevorderd uur wordt de behandeling dezer zaak, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, uitgesteld, waarna de Vergadering wordt gesloten.

279STE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 15 JANUARI 1887.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), van Deventer (Ondervoorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Kielstra, Matthes, Schlegel, Snouck Hurgronje, Wilken en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren Robidé van der Aa, Juynboll, Nieman en Riedel.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Nadat der Vergadering door den Bibliothecaris opgave gedaan en inzage verleend was van de sedert de vorige bijeenkomst ontvangen boekwerken, wordt medegedeeld:

1° een briefkaart van Commissarissen, houdende bericht dat het lid, de heer H. M. Andrée Wiltens te Batavia, verzocht heeft met ulto. December 1886 van de ledenlijst te worden afgevoerd.

2° eene missive van den heer J. Baert de la Faille, te 's Hage, dd. 30 December 1886, waarbij de wensch wordt te kennen gegeven, om van 1 Januari 1887 niet meer te worden beschouwd als lid van het Instituut.

3° eene missive van de Sociedad Mexicana de geografia y estadistica, te Mexico, waarbij bericht wordt dat zij wegens verschillende omstandigheden sedert de uitgave der 3 afleveringen van deel VI van het »Boletin« geene verdere stukken heeft uitgegeven, onder mededeeling wijders van de samenstelling van het Bestuur van het Genootschap.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

De Secretaris deelt mede, dat hij van den heer B. W. Wittewaall van Wickerburgh te Utrecht, het handschrift betreffende de Westkust van Sumatra, waaromtrent hij in de vorige Vergadering had gesproken, ter inzage had bekomen. Overeenkomstig het vroeger reeds

genomen besluit in handen gesteld van de heeren van Deventer en Kielstra.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van den Minister van Koloniën, van den 29 December 1886, Litt. A[I], n°. 48, waarbij, in antwoord op een brief dezerzijds van den 20 December te voren, n°. 84, wordt medegedeeld, dat er geen termen zijn om een subsidie uit 's lands kas te verleenen voor de uitgaaf van eene Nederlandsche bewerking van het Spaansche werk van Montero y Vidal over de Philippijnen, terwijl de Minister, naar aanleiding van het gedaan aanbod, er op rekent dat van dit besluit vanwege het Instituut aan de firma Brill te Leiden kennis zal worden gegeven, zoodat de Minister haar geen beschikking op haar verzoekschrift behoeft te doen toekomen.

De Secretaris geeft te kennen, dat hij onverwijld van 's Ministers beslissing aan de firma Brill bericht heeft gezonden, met verzoek tevens van haar te mogen vernemen, of zij, nu de bedoelde subsidie van regeeringswege niet is verleend, ook bereid is de uitgave van meergemeld werk te bezorgen. Daar de Secretaris hierop nog geen antwoord heeft ontvangen, stelt hij voor de behandeling der vraag, of het Instituut de taak der Hollandsche bewerking en uitgave van Montero y Vidal's werk met of zonder subsidie zal op zich nemen, tot eene volgende Vergadering te verdagen. Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Secretaris, tevens Bibliothecaris, bespreekt de belangen der aan zijne zorg toevertrouwde Bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap, vooral ook met het oog op de voorgenomen uitgave van den Catalogus der boekverzameling van eerstgenoemde instelling, welke nagenoeg voor de pers gereed is, terwijl het te verwachten is, dat ook eene geheel nieuwe uitgave van den inventaris van den boekenschat van het Indisch Genootschap weldra zal worden voorgesteld. Naar aanleiding hiervan wordt de vraag geopperd, of de tot dusver volgehouden scheiding der Bibliotheken moet worden gehandhaafd, dan wel of het niet wenschelijk zou zijn, dat er eene vereeniging der beide verzamelingen tot éene Koloniale Bibliotheek tot stand kwam onder nader vast te stellen bepalingen en voorwaarden. Na langdurige beraadslagingen wordt besloten, deze zaak tot een onderwerp van een nauwgezet onderzoek te maken en een commissie te benoemen, met opdracht, om met twee vanwege het Bestuur van het Indisch Genootschap daartoe aan te wijzen leden in overleg

te treden en te zijner tijd der Vergadering van consideratiën en advies te dienen.

Tot leden der Commissie vanwege het Instituutsbestuur worden benoemd de heeren J. H. de Groot, Kielstra en de Secretaris, terwijl laatstgenoemde wordt gemachtigd het Bestuur van het Indisch Genootschap van een en ander in kennis te stellen, met verzoek twee zijner leden aan te wijzen, die deel zouden kunnen uitmaken van de gemengde Commissie tot onderzoek der geopperde vraag.

De heer Schlegel komt nader terug op het in de vorige Vergadering door hem behandelde onderwerp: het verleenen van subsidie aan den heer Dr. J. J. M. de Groot voor zijne wetenschappelijke zending in China. Met het oog op het hooge belang en de te verwachten resultaten dier zending, welke wèl door de Indische Regeering ondersteund wordt, doch niet in die mate als noodig en wenschelijk wordt geacht, dringt Spreker er op aan, dat het Instituut den heer de Groot alsnog eene tegemoetkoming verleene tot een bedrag van *f* 1000.

Na gedachtenwisseling verklaart de meerderheid der Vergadering zich voor dit voorstel; doch omtrent de vraag, op welke wijze de som ter kwijting dier subsidie moet worden gevonden, loopen de meeningen uit een; terwijl ter eenre zij het denkbeeld wordt geopperd het gebouw met eene hypotheek te bezwaren tot een bedrag hooger dan de benoodigde som, waardoor tevens meer beschikbaar kasgeld zou aanwezig zijn, wordt van den anderen kant de wensch geuit zooveel doenlijk te trachten de som te bestrijden uit de gelden van het gewone dienstjaar, en, zoo die niet toereikend of dadelijk beschikbaar mochten zijn, alsdan eene onderhandsche leening te sluiten, terwijl de voorsteller, de heer Schlegel, zich bereid verklaart om, ingeval men tot het aangaan eener leening mocht overgaan, alsdan het bedrag daarvoor beschikbaar te stellen.

Eenparig vereenigt de Vergadering zich met het laatst verdedigde gevoelen, ten gevolge waarvan wordt goedgekeurd aan de a. s. Algemeene Vergadering, ingevolge art. 10 van het Reglement machtiging te vragen tot het aangaan der leening.

Onder herinnering, dat de volgende Bestuursvergadering zal moeten gehouden worden op den 19n Februari a. s., den dag waarop 's Konings 70e verjaardag zal worden gevierd, stelt de Secretaris voor de vergadering eene week te vervroegen, en haar mitsdien te stellen

op Zaterdag, den 12en Febr., met bepaling tevens dat de Algemeene Vergadering zal gehouden worden op den 26n daaraanvolgende.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Penningmeester deelt mede, dat de rekening en verantwoording over het afgeloopen dienstjaar gereed is, waarom hij verzoekt dat zij door eene Commissie uit het Bestuur worde nagezien. Tot leden dier Commissie worden vervolgens aangewezen de hh. van Deventer en Kielstra, met opdracht in de volgende vergadering van hunne bevinding verslag uit te brengen.

Namens den heer Tromp deelt de Secretaris mede, dat dit medelid voor de eerstvolgende aflevering der Bijdragen een opstel met toevoeging van eenige platen zal gereed maken, meer bepaald handelende over verschillende toestanden in Koetei. Wordt besloten, om, zoodra het stuk in zijne handen zal zijn gekomen, het om bericht en raad te zenden aan de hh. Wilken en Snouck Hurgronje.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

280STE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 12 FEBRUARI 1887.

Tegenwoordig de hh. van Rappard (Voorzitter), van Deventer (Onder-voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Matthes, Schlegel, Snouck Hurgronje, Wilken, Riedel, Niemann, Kielstra en Wijnmalen (Secretaris).

Na opening der Vergadering deelt de Voorzitter mede, dat is ingekomen een schrijven van Mevr. de Wed. Juynboll-Schadee, houdende kennisgeving van het overlijden van haren echtgenoot, Prof. Dr. A. W. T. Juynboll, te Delft, terwijl kort daarop het bericht werd ontvangen, dat ook het bestuurslid P. J. B. C. Robidé van der Aa aan het Instituut door den dood ontvallen is. Aan beider verdiensten wijdt de Voorzitter een woord van hulde, en vertrouwt hij dat hunne nagedachtenis bij het Instituut in eere zal worden gehouden.

Overeenkomstig het voorstel des Voorzitters wordt besloten de kennisgave van Mevr. de Wed. Juynboll te beantwoorden met een brief van rouwbeklag; en waar bij de begrafenis van Prof. Juynboll het Instituut vertegenwoordigd was door eene Commissie, bestaande uit de hh. de Groot en Wijnmalen, wordt dezelfde Commissie uitgenoodigd ook aan wijlen het Bestuurslid Robidé van der Aa de laatste eer te bewijzen bij de begrafenisplechtigheid, welke den 14n Februari zal plaats hebben.

Naar aanleiding eener vraag van den Secretaris wordt besloten, van wijlen beide Bestuursleden geen levensberichten vanwege het Instituut's Bestuur te doen opnemen, doch, mocht iemand zich tot het samenstellen daarvan opgewekt gevoelen, hem alsdan de noodige ruimte in de Bijdragen beschikbaar te stellen.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd, waarna door den Secretaris opgave wordt gedaan van de ontvangen boekgeschenken, welke voor kennisgeving wordt aangenomen.

De Voorzitter deelt mede dat zijn ontvangen:

1° eene missive van den Conservator van de Bibliotheek van Teylers-Stichting te Haarlem, houdende dankbetuiging voor de toezending van de Bijdragen van het Instituut, 5e reeks, dl. II, afl. 1.

2° missives van Mr. R. J. de Wal, Rechterlijk ambtenaar, toegevoegd aan den Voorzitter van de landraden te Magelang en Temanggoeng (Kedoe), en P. J. van der Chijs, Consul der Nederlanden te Djidda, beide houdende kennisgeving van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

3° eene missive van Mevr. de Wed. Maas Geesteranus, te Delft, waarbij verzocht wordt, wegens het overlijden van haren echtgenoot P. Maas Geesteranus, zijn naam van de ledenlijst af te voeren.

4° eene missive van den heer W. Schagen van Leeuwen, te Delft, houdende verzoek hem van de ledenlijst af te voeren.

5° eene missive van het Bestuur van het Indisch Genootschap, dd. 11 Februari jl., waarbij, in antwoord op een schrijven dezerzijds van 15 Januari te voren, wordt medegedeeld dat de hh. H. D. Canne

en J. Boudewijnse, respectivelijk Ondervoorzitter en Secretaris, deel zullen uitmaken van de Commissie, wier mandaat het is te overwegen, of en in hoever eene vereeniging van de bibliotheken van het Indisch Genootschap en het Instituut wenschelijk kan worden geacht.

Al deze missives, sub 1o—5o, worden voor kennisgeving aangenomen.

6o. twee missives van Commissarissen in Indië van 22 December 1886, No. B/132 en 7 Januari 1887, No. B/134, benevens eene briefkaart van 12 Januari 1887.

a. Commissarissen deelen daarin mede, dat aan de leden B. W. Bosman, te Probolinggo, en R. Brons Middel, te Depok, de edita over 1886 nog niet schijnen te zijn geworden, waarom toezending daarvan aan hun adres wordt verzocht, terwijl het lid Neumann, te Padang, bericht heeft gezonden, van de edita van 1886 nog niet anders ontvangen te hebben dan de 4e afl. van het 1e deel der 5e volgreeks der Bijdragen, met verzoek alsnog het ontbrekende te mogen erlangen.

b. Namens en voor het lid L. F. Tuijl Schuitemaker, te Probolinggo, wordt verzocht, op de voorwaarden daarvoor voor leden vastgesteld, een exemplaar te mogen ontvangen van het eerste, derde en vierde deel van de derde volgreeks der Bijdragen, als zijnde daarvan in het boekenfonds geene exemplaren meer voorhanden, terwijl t. z. t. eene opgaaf wordt te gezien van het bedrag, dat genoemd medelid voor de gevraagde boekwerken en de expeditiekosten zal hebben te betalen. Een verzoek van genoemden Heer om uit de werken van het Instituut te putten en over te nemen in een door hem opgericht en weldra te publiceeren Maleisch schooltijdschrift „Soeloeh pengadjar" van datgene, waarvan de kennis voor den inlandschen onderwijzer nuttig en noodig kan worden geacht, hebben Comissarissen gemeend eigener autoriteit te kunnen inwilligen op voorwaarde, dat de bron zal worden vermeld en dat voor de boekerij van het Instituut een exemplaar van het tijdschrift worde afgestaan.

c. Commissarissen berichten verder, dat, met ingang van 1 Januari 1887, als nieuw lid is toegetreden de heer A. de Nooy, leeraar te Samarang; dat met ingang van dienzelfden datum van de ledenlijst moeten worden afgevoerd de heeren van Delden, te Bojolali, mr. W. J. Huber Noordt, te Batavia en C. F. E. Praetorius, te Padang Sidempoean, en dat het lid J. Kreemer medio April naar Nederland

vertrekt en de edita wenscht te ontvangen te Rotterdam, adres Gebroeders Zwartendijk, terwijl mededeeling wordt verzocht, of door het lid A. Pruys van der Hoeven de contributie over 1886 al dan niet in Nederland is voldaan.

d. Wijders wordt overgemaakt een prima-wissel, groot ƒ 407 N. C. op de heeren A. van Hoboken & Co. te Rotterdam, betaalbaar zes maanden na dato, welk bedrag sedert het schrijven van 11 October 1886 No B/131 aan contributiën is ontvangen.

e. Eindelijk wordt de verzending gemeld, in een door het Bataviaasch Genootschap geëxpedieerde kist, van een aantal boekwerken, waarvan eene lijst wordt aangeboden.

Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter wordt de Secretaris gemachtigd, onder erkenning van en dankbetuiging voor den ontvangst van de missives van Commissarissen, van de verschillende daarin door hen gedane mededeelingen aanteekening te houden en hun op hunne verzoeken en vragen het noodige antwoord te doen toekomen.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van de firma E. J. Brill, te Leiden, van 20 Januari jl., handelende over de Nederlandsche bewerking en uitgave van het Spaansche werk van Montero y Vidal over de Philippijnen, waaruit blijkt, dat, nu daarvoor vanwege het Departement van Koloniën geene subsidie kan worden verleend, de firma er bezwaar in zag het boek geheel voor eigen rekening en risico uit te geven.

Naar aanleiding van dit schrijven vraagt de Secretaris, of wellicht het Bestuur den een of anderen weg zou kunnen aanwijzen, om de bedoelde uitgave alsnog mogelijk te maken; hoewel hij er zeer veel prijs op zou stellen, dat het Spaansche boek in Nederlandsch gewaad verscheen, heeft hij echter zijnerzijds, met het oog op de geldmiddelen van het Instituut, geene vrijheid het voorstel te doen thans over te gaan tot het subsidieëren dier onderneming vanwege onze Instelling; doch, waar het uit de gevoerde onderhandelingen gebleken is, dat zij zonder subsidie niet zou kunnen worden tot stand gebracht, wordt in overweging gegeven, vanwege het Instituut althans, geen verdere moeite daarvoor te doen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt overeenkomstig het voorstel van den Secretaris besloten.

In antwoord op het schrijven van het Instituut van 15 Januari

jl. no. 88 is ingekomen een schrijven van den Minister van Koloniën dd. 28 Januari jl. Lett. A1, no. 17, houdende mededeeling, dat de Minister geen aanleiding kan vinden om aan het voorstel tot subsidieëring eener door het het Instituut te bezorgen nieuwe editie van het 1e deel der „Boegineesche Chrestomathie" gevolg te geven. De eenige reden, waarom door de Regeering nog niet werd besloten tot een herdruk van dat werk, is hierin gelegen, dat in Indië aan eene nieuwe oplaag nog geene behoefte gevoeld wordt. Het voornemen bestaat om, zoodra die behoefte wèl zal worden gevoeld, voor rekening van den Lande tot een herdruk over te gaan. De Minister zou uit den aard der zaak niets liever verlangen dan bij dien herdruk gebruik te maken van de door Dr. Matthes welwillend aangeboden diensten.

Dit schrijven wordt voor kennisgeving aangenomen, terwijl besloten wordt om, na de door den Minister van Koloniën gedane toezegging, af te zien vanwege het Instituut eene nieuwe uitgave van het bedoelde werk van Dr. Matthes te doen bezorgen.

De Secretaris deelt mede:

1o. dat hij van den heer Harrebomée heeft terug ontvangen de door dezen bewerkte Nederlandsch-Oeloesche woordenlijst, welke ingevolge de aanwijzingen van de Commissie van Rapporteurs (de heeren Wilken en Niemann) door den Schrijver is herzien, verbeterd en aangevuld. Wordt besloten haar opnieuw in handen te stellen van den heer Niemann.

2o. dat nu wijlen het Bestuurslid Robidé van der Aa eenige dagen vóór zijn overlijden hem had ter hand gesteld de resteerende kopij van het door het Instituut alsnog uittegeven tweede gedeelte van Bock's reisverhaal van Koetei naar Banjermasin, met de noodige aanwijzingen, bij den eventueelen druk daarvan in acht te nemen. Aan het werk ontbreekt thans echter nog alleen de door den heer Robidé van der Aa beloofde historische inleiding over Koetei en de betrekkingen van dit leenrijk tot de Regeering van Nederlandsch-Indië. De Secretaris vraagt en erlangt machtiging om hieromtrent in overleg te treden met het medelid S. W. Tromp, laatstelijk assistent-resident van Koetei, thans met verlof alhier.

Door de heeren Wilken en Snouck Hurgronje wordt rapport uitgebracht omtrent de in hunne handen gestelde bijdrage van het mede-

lid Tromp over »de Salasila van Koetei met aanteekeningen«. Terwijl de plaatsing van het stuk, voor zoover het uit het toegezonden eerste gedeelte kan worden beoordeeld, na aanvulling en verbetering in den geest van enkele opmerkingen, die zij zich omtrent den reeds geleverden arbeid veroorloven, hun wenschelijk voorkomt, stellen de Rapporteurs voor, het ingeleverd gedeelte voorloopig met mededeeling van de gemaakte opmerkingen aan den heer Tromp terug te zenden, onder aanbeveling voor de toezending van het geheel, wanneer dit afgewerkt zal zijn, opdat dit laatste dan in handen eener Commissie gesteld worde, die een afdoend en volledig rapport zal kunnen uitbrengen.

Eenparig vereenigt de Vergadering zich met dit advies.

Mede namens zijn medelid van Deventer wordt door den heer Kielstra het volgend verslag uitgebracht over het door den heer B. W. Wttewaall van Wickerburgh aangeboden handschrift bevattende eene »Beschrijving van Sumatra's Westkust«:

»Ofschoon het handschrift in den regel niet verder gaat dan tot omstreeks 1715, en daarentegen, op eene plaats, (later) tot 1754 is aangevuld, zoo is uit verschillende plaatsen met zekerheid af te leiden dat het omstreeks 1730 moet zijn samengesteld, en wèl, uit de gegevens, welke de archieven *te Padang* opleverden.

»De naam of de werkkring des schrijvers wordt niet vermeld; doch, naar het ons voorkomt, draagt zijn werk alle kenmerken van nauwkeurigheid en vertrouwbaarheid. Radermacher heeft dan ook, in zijne Beschrijving van het eiland Sumatra (Verhandelingen van het Bat. Gen. v. K. en W., IIIe deel), voor het IVe en Ve Hoofdstuk, over de Westkust handelende, onzen schrijver blijkbaar op den voet gevolgd.

»Radermacher bepaalde zich echter tot een bloot geographisch overzicht, en liet de talrijke bijzonderheden van geschiedkundigen en staatkundigen aard, in het manuscript voorkomende, nagenoeg geheel achterwege.

»Doch het zijn juist die bijzonderheden, welke het manuscript belangrijk maken. Wij vinden hier alles bijeen, wat men omstreeks 1730 van Sumatra's Westkust wist, zoo aangaande de staatkundige toestanden in de verschillende landschappen, als omtrent onze verhoudingen tegenover deze.

»Wij meenen daarom de uitgaaf van het handschrift vanwege het Instituut te moeten aanbevelen, — tenzij zulks, wat het geschied-

kundig deel betreft, onnoodig mocht blijken door het vervolg der historische studiën des heeren Tiele. Dan zou evenwel toch het gedeelte, over den inwendigen toestand der landschappen langs de Westkust handelende, nog voor openbaarmaking in aanmerking komen.

„In den brief des heeren Wttewaall wordt nog gesproken van de „radicale beschrijving van Sumatra's Westkust", door van Basel in 1761 samengesteld. Van die beschrijving is het historisch gedeelte opgenomen in het Tijdschrift van N.-I., IXe jaargang, en een ander gedeelte (economische en staatkundige beschouwingen) in het Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek, XIIIe deel, 7^e stuk; doch het is niet geheel duidelijk, of ook het geographisch gedeelte in zijn geheel gepubliceerd is. Het zou o. i. wel wenschelijk wezen, dat zulks nog werd nagegaan, en ook dat het boven besproken manuscript nog met de berichten van van Basel vergeleken werd vóór de uitgaaf. Wellicht zou de heer Wttewaall genegen zijn, het handschrift van van Basel, tijdelijk of voor goed, aan de Bibliotheek van het Instituut af te staan. Dit zou ook geheel stroken met het doel van het Instituut (art. 2ª van het Reglement).

„Volgens het opstel van den heer Wttewaall in het zooeven genoemd Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek was ZEd. voorts in het bezit van:

een handschrift, bevattende een uittreksel uit de boeken en papieren van de *Haagsche Bezoigne* (omstreeks 1748);

brieven van Hendrik van Staveren, die van 1763 tot 1771 commandeur te Padang was;

eene secreete Memorie van den Gouverneur-Generaal Mossel, van 1 Mei 1753;

correspondentiën van diens opvolgers, van der Parra en de Klerck, enz.

„Ook deze bescheiden schijnen voor de kennis der toestanden in Indië in de voorgaande eeuw van veel belang te zijn. Vermoedelijk zou de heer Wttewaall de wetenschap een dienst bewijzen, indien ZEd. ook deze stukken aan het Instituut toezond."

Eenparig vereenigt de Vergadering zich met deze beschouwingen van de heeren Kielstra en van Deventer en wordt de Secretaris gemachtigd de „Beschrijving van Sumatra's Westkust" in de Bijdragen op te nemen, behoudens de bekortingen en aanvullingen, waarop in het rapport der Commissie wordt gedoeld en die behooren te worden aangebracht na raadpleging van de nader te ontvangen stukken, tot het verkrijgen waarvan de Secretaris de noodige stappen zal doen.

Onder herinnering aan de algemeene illuminatie, die er ter gelegenheid van 's Konings 70sten verjaardag zal plaats hebben, stelt de Secretaris voor, den Penningmeester te machtigen het noodige te doen verrichten om het gebouw van het Instituut te illumineeren.

Dienovereenkomstig wordt zonder beraadslaging besloten.

Door de Commissie, bestaande uit de heeren van Deventer en Kielstra, belast met het nazien der rekening en verantwoording van den Penningmeester over het afgeloopen dienstjaar 1886, wordt, bij monde van eerstgenoemde, daarover verslag uitgebracht. De Commissie heeft al de noodige stukken nagezien, ze met de justificatoire bescheiden vergeleken en alles in volkomen orde bevonden, weswege zij geen bezwaar maakt het voorstel te doen de rekening en verantwoording vanwege het Bestuur goed te keuren onder dankbetuiging aan den Penningmeester voor zijn financieel beheer.

Dienovereenkomstig wordt besloten, terwijl tevens wordt goedgekeurd, om, ingevolge de bepalingen van het Huishoudelijk Reglement, de rekening alsnog in handen te stellen van eene Commissie van twee gewone leden, ten einde daarover aan de Algemeene jaarlijksche Vergadering verslag uit te brengen. Tot leden dier Commissie worden benoemd de heeren Canne en Humme, aan wie door den Secretaris van hunne benoeming zal worden kennis gegeven.

De Secretaris brengt ter tafel zijn concept-verslag van den staat en de voornaamste lotgevallen en werkzaamheden van het Instituut over het afgeloopen jaar, waarvan door hem mededeeling zal moeten worden gedaan in de a. s. Algemeene Vergadering.

Onder dankbetuiging vereenigt de Vergadering zich met den geleverden arbeid.

In verband met reeds vroeger gehouden besprekingen stelt de Voorzitter voor, onder de agenda voor de Algemeene Vergadering te doen opnemen:

1o een voorstel tot het verleenen van eene doorloopende machtiging aan het Bestuur tot het opnemen van gelden tot een bedrag van hoogstens vijf duizend gulden;

2o een voorstel tot toepassing van de 2e alinea van Art. 13, met betrekking tot het vanwege het Instituut uit te geven werk van Dr C. Snouck Hurgronje; en

3o een voorstel tot wijziging van de Artt. 8 en 9 van het Regle-

ment, en wel in dien zin, dat voortaan de Bestuursleden, die met functiën van Penningmeester en Secretaris belast zijn, dadelijk herkiesbaar zijn, terwijl het Bestuur bevoegd zal zijn niet enkel, gelijk tot dusver den Secretaris, maar ook den Penningmeester, buiten het Bestuur uit de gewone leden te benoemen.

Na eenige gedachtenwisseling vereenigt de Vergadering zich eenparig met dit drieledig voorstel.

Onder herinnering dat door de periodieke aftreding van drie en het overlijden van twee andere Bestuursleden ditmaal in drie gewone en twee buitengewone vacatures in het Bestuur voorzien moet worden, verzoekt de Voorzitter de Vergadering tot het opmaken van de bij het Reglement daarvoor gevorderde drietallen. Uit de gehouden stemming blijkt, dat aan de Algemeene Vergadering zullen worden aangeboden de volgende drietallen, en wel voor de
vacature-van Deventer, de heeren:
H. J. Bool, te Leiden,
H. D. Canne, te 's Gravenhage,
Dr. J. H. F. Sollewijn Gelpke, te 's Gravenhage;
vacature-Wilken, de heeren:
Prof. Dr. H. Kern,
Prof. Mr. P. A. van der Lith,
Prof. Dr. J. Pijnappel Gzn.,
allen te Leiden;
vacature-Matthes, de heeren:
Prof. Dr. K. Martin, te Leiden,
Dr. F. A. C. Dumontier, te 's Gravenhage,
Dr. F. A. Jentink, te Leiden;
vacature-Juynboll, de heeren:
H. C. Humme, te 's Gravenhage,
J. A. van den Broek, te Delft,
L. K. Harmsen, te Leiden;
vacature-Robidé van der Aa, de heeren:
Dr. T. C. L. Wijnmalen, te 's Gravenhage,
Prof. Dr. C. M. Kan, te Amsterdam,
J. Kuyper Hzn., te 's Gravenhage.

De Vergadering houdt zich vervolgens bezig met de keuze van gewone leden hier te lande en in Oost- en West-Indië en in het buitenland. Eenparig worden aangenomen

tot gewone leden in Nederland de heeren:

Jhr Mr. A. P. C. van Karnebeek, Minister van Buitenlandsche Zaken, te 's Gravenhage;

F. C. Tromp, Minister van Marine, te 's Gravenhage;

Mr W. J. van Welderen Baron Rengers, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Leeuwarden;

Mr D. Visser van Hazerswoude, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Amsterdam;

Mr. A. T. K. Hartogh, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Amsterdam;

Mr P. J. G. van Diggelen; Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Zwolle;

Baron W. G. Brantzen van de Zijp, Oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's Gravenhage;

H. G. Boumeester, Oud-Luitenant-Generaal O.-I. leger, te 's Gravenhage;

G. E. K. L. van Zuylen, Gep. Kolonel van het N.-I. leger, te 's Gravenhage;

W. A. Coblijn, Gep. Kolonel van het N.-I. leger, te Nijmegen;

J. J. H. Gijsberti Hodenpijl, Luitenant-Kolonel der Genie, te Haarlem;

G. W. Beeger, Kapitein van den Generalen Staf, Instructeur aan de IIe afd. der Krijgsschool, te 's Gravenhage;

W. A. Arriëns, Kapitein-Luitenant ter zee, te Rotterdam;

E. B. Bonn, Gep. Kap.-Luit. ter zee, te 's Gravenhage;

W. Cool, Kapitein-Ingenieur, te Breda;

P. H. van Schermbeek, Kapitein-Ingenieur bij het Korps Genie, te Utrecht;

Jhr. Mr. C. J. van Beresteyn, Oud-Vice-President bij het Hoog-Gerechtshof in N.-I., te Rijswijk;

Mr. A. C. Wesenhagen, Oud-Surinaamsch ambtenaar, thans Rechter in de Arr. rechtbank, te Rotterdam;

Jhr. Mr. C. J. den Tex, Lid van den Gemeenteraad, te Amsterdam.

G. Baron Rosenthal, Bankier, Lid van het Bestuur van het Aardr. Genootschap, te Amsterdam;

A. Werumeus Buning, Directeur van het Ethnographisch Museum, te Rotterdam.

Dr. A. C. Oudemans, Directeur van het Kon. Zoöl. Botanisch Genootschap, te 's Gravenhage;

Dr. H. F. C. ten Kate Jr, te 's Gravenhage;

D. F. van der Pant, Leeraar aan de Instelling van onderwijs in de Ind. taal-, land- en volkenkunde, te Leiden;

P. R. Bos, Leeraar in de Aardrijkskunde aan de Hoogere Burgerschool, te Groningen;

I. J. Dermout, Oud-predikant, te Scheveningen;

C. J. W. Ramann, Directeur van de Stoomvaart-Maatschappij "Nederland", te Amsterdam;

J. A. van Prehn, Lid van de firma van Prehn & Co., Kassiers te 's Gravenhage;

G. Brunner, Oud-redacteur van de "Java-Bode", thans redacteur van "de Echo", te Amsterdam;

W. P. van Stockum Jr., Boekhandelaar-Uitgever, te 's Gravenhage;

J. H. de Bussy, Uitgever van de "Ind. Mercuur" en de "Revue Coloniale Int.", te Amsterdam;

W. D. J. Brouwer, particulier, te Zwolle.

tot leden in N. Oost- en West-Indië de heeren:

Mr. P. J. Smeele, Procureur-Generaal te Curaçao, m. v., thans Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's Gravenhage;

Mr. W. de Gelder, Vice-president van het Hoog Gerechtshof, te Batavia;

Mr. J. H. Abendanon, Lid van den Raad van Justitie, te Batavia;

J. W. Binkes, Schout bij nacht, Kommandant van Z. M's. Zeemacht in O.-I., Chef van het Departement van Marine, te Batavia;

H. K. F. van Teyn, Civiel en militair Gouverneur van Atjeh;

D. Groeneveld, Directeur van de Javasche Bank, te Batavia;

A. C. Claessens, Aartsbisschop, Apostolisch vicaris en pastoor te Batavia;

Dr. W. Burck, Adj.-Directeur van 's Lands plantentuin, te Buitenzorg;

W. A. Schneider, Kapitein van den Generalen Staf, Adjudant van den Commandant van het leger, te Batavia;

C. Deykerhoff, Luitenant-Kolonel van den Generalen Staf, te Batavia;

J. J. Staal, Majoor der Genie, te Batavia;

F. J. Haver Droese, Kapitein van den Generalen Staf, te Padang;

W. C. Nieuwenhuijzen, Kapitein der Infanterie, te Atjeh;

W. J. N. Bosboom, Kapitein der Infanterie, te Batavia;

H. W. Scheuer, Kapitein der Genie, te Batavia;

J. C. Th. Kroesen, resident van Besoeki, thans met verlof, te 's Gravenhage;

Mr. W. A. P. T. L. Winckel, Rechterlijk ambtenaar in N.-I., met verlof, te 's Gravenhage;

J. P. C. Hartevelt, Adj.-Inspecteur van Financiën, met verlof, te 's Gravenhage;

Dr. B. Hagen, Geneesheer te Deli;

David Lopez Penha Jr., Consul-Generaal der Ned. bij de Vereenigde Staten van Columbia, te Baranquilla.

Tot buitenlandsch lid:

Prof. F. Blumentritt, te Leitmeritz, Bohemen.

Van deze keuze zal aan de Algemeene Vergadering mededeeling worden gedaan.

Door het Bestuurslid Dr. Snouck Hurgronje wordt voor de Bibliotheek van het Instituut aangeboden eene verzameling photografieën, gedurende zijne reis naar en zijn verblijf in Arabië bijeengebracht, onder voorwaarde echter, dat zij zonder zijn verlof niet mogen worden gereproduceerd.

Onder toejuiching der Vergadering, zegt de Voorzitter den heer Snouck Hurgronje dank voor zijn welkom en belangrijk geschenk.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering door den Voorzitter gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING,

GEHOUDEN 26 FEBRUARI 1887.

Tegenwoordig de heeren van Rappard (Voorzitter), van Deventer (Onder-voorzitter), J. H. de Groot (Penningmeester), Wijnmalen (Secretaris), Kielstra, Albrecht, Lion, Jentink, van Rhede van der Kloot, Matthes, Weitzel, Schlegel, Canne, Wilken, van Limburg Stirum, van Alphen, Neys, Boele van Hensbroek, Harmsen, Quarles van Ufford, Kern, Niemann, Rochussen, Schmidt, Snouck Hurgronje, Humme, Huyser, Serrurier en het correspondeerend lid Schmeltz.

Na opening der Vergadering heet de Voorzitter de leden welkom, ditmaal echter met een gevoel van diepen weemoed, waar het verlies van twee Bestuursleden te betreuren valt. Werd reeds aan de geopende groeve een woord gesproken van erkentelijke waardeering van de vele verdiensten van Prof. Dr. Juynboll en Robidé van der Aa, ook de Voorzitter mag de jaarlijksche Vergadering niet doen aanvangen zonder hulde te brengen aan den grondigen kenner van het Moslemsch recht en den degelijken beoefenaar der geographische wetenschap en vertrouwt dat hunne nagedachtenis door de leden in eere zal worden gehouden.

De notulen van het verhandelde in de vorige Algemeene Vergadering, bereids door het Bestuur voorloopig vastgesteld en in de Bijdragen opgenomen, worden gelezen en alsnu definitief goedgekeurd.

Door den Secretaris wordt Verslag uitgebracht van den staat en de voornaamste lotgevallen en werkzaamheden van het Instituut gedurende het afgeloopen jaar 1886.

Onder toejuiching der Vergadering, zegt de Voorzitter hem dank voor den geleverden arbeid, en wordt zonder beraadslaging of hoofdelijke stemming besloten het Verslag te doen opnemen in de eerstvolgende aflevering der Bijdragen. (Zie Bijdragen, dl. II, 5e serie, blz. III).

Aan de orde is vervolgens de rekening en verantwoording van den Penningmeester over 1886, waarbij medegedeeld wordt, dat zij bereids vanwege het Bestuur door de heeren Kielstra en van Deventer nagezien en overeenkomstig hun advies goedgekeurd, ingevolge de bepalingen van het Huishoudelijk Reglement, in handen gesteld is van eene Commissie van twee gewone leden, zijnde de heeren Canne en Humme, die, alsnu het woord verkrijgende, bij monde van laatstgenoemde omtrent hare bevinding het volgend verslag uitbrengt:

„Daartoe door het Bestuur van het Instituut uitgenoodigd, heeft de Commissie op 20 dezer de door den Penningmeester gehouden geldelijke administratie over het afgeloopen dienstjaar onderzocht, en daartoe zoowel het Kasboek als de andere verantwoordingsstukken, Balans, Budget, enz., nauwkeurig nagezien en met elkander vergeleken

„Onze bevinding was:

a. dat de geraamde ontvangsten bedroegen . . .	*f*	6,745.—
maar de werkelijke ontvangsten	-	7,798.22
zoodat meer is ontvangen dan geraamd	-	1,053.22

„Onder deze som van *f* 1,053.22 is begrepen *f* 249.08 wegens meerdere contributiën van leden. Deze toename van 't getal betalende nieuwe leden constateeren wij als een verblijdend verschijnsel.

b. De geraamde uitgaven waren	*f*	7,123.61½
terwijl de werkelijke uitgaven hebben bedragen .	-	7,568.39
Alzoo is er meer uitgegeven	*f*	444.77½

„Deze meerdere uitgaaf heeft de Penningmeester kunnen bestrijden uit het batig saldo van 't vorige jaar, dat een som van *f* 830.20 bedroeg.

c. Het batig saldo van het nu afgeloopen dienstjaar bedroeg *f* 229.83.

d. Tevens constateeren wij met genoegen, dat onder de uitgaven van 't afgeloopen dienstjaar voorkomt een bedrag van *f* 1000, benevens *f* 15.85 rente, wegens het opnemen van geld bij een onzer leden op 't oogenblik dat 't Instituut geen geld genoeg in kas had, om hare taak te volbrengen, zoodat derhalve ook die schuld is afgedaan.

e. De nieuwe Begrooting vonden wij gelijk aan de vorige. Alleen is daarbij een vaste post van *f* 500 opgebracht ten behoeve van den Secretaris, voor wien tot heden toe slechts *f* 100 was toegestaan. In aanmerking nemende de moeielijke en tijdroovende werkzaamheden van den Secretaris, die hij zoo nauwgezet en tevens zoo

hoogst verdienstelijk vervult, kunnen wij niet anders dan deze meerdere toelage goedkeuren, en zelfs toejuichen, als een bewijs hoezeer wij zijne diensten op prijs stellen.

f. Het saldo was in de kas aanwezig.

g. Wij stellen derhalve de Vergadering voor het beheer van den Penningmeester over het dienstjaar 1886 goed te keuren en tevens den Penningmeester onzen welgemeenden dank te betuigen voor de nette en nauwgezette wijze, waarop hij zich van zijne taak heeft gekweten."

Aan dit Verslag worden door den Penningmeester nog de volgende mededeelingen toegevoegd:

"1°. de Kas.

a. De ontvangsten gedurende het jaar 1886 hebben bedragen		*f* 6968.02
Het saldo in kas op 1 Januari 1886 bedroeg. . .		- 830.20
te samen . .		*f* 7798.22
Hieronder behooren remises uit Indië van hh. Commissarissen voor inkasseering der contributiën van leden en toelage uit de Ind. kas, te samen ten bedrage van	*f* 1754.08	
en van leden in Nederland	- 3400.—	
Telt . .	*f* 5154.08	*f* 5154.08
De raming van te ontvangen contributiën over 1886 was	*f* 4905.—	
zoodat meer aan contrib. werd ontvangen welke verhooging mag worden toegeschreven door vermeerdering van het ledental en de geregelde inningen der contributiën.	*f* 249.08	
Voorts werden ontvangen:		
voor het gebruik der lokalen		*f* 400.—
voor opbrengst der verkochte boekwerken door den heer Nijhoff over 1885		- 1413.94
Hierbij gevoegd het saldo in kas op 31 December 1886		- 830.20
te samen uitmakende het bedrag der ontvangst . . . . zooals hierboven is vermeld.		*f* 7798.22

b. De uitgaven over 1886 beliepen als volgt:

Voor de uitgaven: brandassurantie, grondbelasting, onderhoud van het gebouw, verwarming der lokalen, gas, duinwater, salaris van den Concierge, onkosten van den

Secretaris en Penningmeester (art. 1—14 Begrooting)	.	ƒ 1231.22
Voor gewone drukwerken (art. 15)	. . . .	- 2356.15
〃 buitengewone 〃 (art. 16)	. . . .	- 321.38
〃 afzonderlijke 〃 (art. 17)	. . . .	- 793.88
〃 honorarium aan Schrijvers (art. 20)	. . . .	- 537.50
〃 uitbreiding van de Boekerij (art. 21)	. . . .	- 561.45
〃 kosten verzending der Bijdragen (art. 23)	. . . .	- 520.96
〃 salaris van den Schrijver . (art. 24)	. . . .	- 200.—
〃 terugbetaling verschot en rente (art. 25)	. . . .	- 1045.85
Totaal bedrag der uitgaven	. .	ƒ 7568.39
Hierbij geteld het saldo der kas op 31 December 1886 ad		- 229.83
dan verkrijgt men het totaal bedrag der kas	. . . . .	ƒ 7798.22

elijk aan de som der ontvangst hierboven vermeld.

2o. de Balans.

De Activa voor 1886 bedroeg . . . . ƒ 41.439.83

volgens onderstaande omschrijving:

waarde van het Pand. . .	ƒ 23,000.—	
〃 〃 de Bibliotheek .	- 11,000.—	
〃 〃 het Boekenfonds	- 5,500.—	
〃 〃 het Meubilair enz.	- 1,710.—	
het saldo in kas op 31 December 1886	- 229.83	ƒ 41,439.83

De gewone afschrijvingen hebben wederom plaats gehad. In het geheel zijn afgeschreven

gedurende 1883—'86 op 't gebouw	ƒ 3,500.—
〃 1882—'86 op 't meubilair	- 450.—
te samen . .	ƒ 3,950.—

Het Instituut is in het afgeloopen jaar belangrijk vooruitgegaan, in aanmerking genomen dat het voorschot ad ƒ 1000 is aangezuiverd en alle achterstallige rekeningen over 1885 zijn voldaan.〃

De Voorzitter stelt voor overeenkomstig het advies der Commissie de rekening en verantwoording van den Penningmeester over het dienstjaar 1886 goed te keuren, onder dankbetuiging zoowel voor zijn financieel beheer als voor de door hem verstrekte inlichtingen.

Onder toejuiching der Vergadering, wordt zonder beraadslaging of hoofdelijke stemming dienovereenkomstig besloten.

De Vergadering gaat hierna over tot de verkiezing van Bestuursleden in de plaats van de aftredende leden S. van Deventer, Dr. B. F. Matthes en Prof. Dr. G. A. Wilken en van wijlen de heeren Prof. Dr. A W. T. Juynboll en P. J. B. C. Robidé van der Aa,

waarvoor de bij het Reglement gevorderde drietallen aan de Vergadering worden aangeboden. (Zie de Notulen der Bestuursvergadering van 12 Februari jl.)

Tot stemopnemers worden benoemd de heeren Boele van Hensbroek en Neys, die, na korte pauze, mededeelen, dat de uitslag der stemming is, dat met groote meerderheid van stemmen tot leden van het Bestuur zijn verkozen de heeren H. J. Bool, Prof. Dr. H. Kern, Prof. Dr. K. Martin, te Leiden, H. C. Humme en Dr. Th. C. L. Wijnmalen, te 's Gravenhage.

Onder dankbetuiging aan de stemopnemers voor de vervulling hunner taak, wenscht de Voorzitter het Instituut geluk met de gedane keuze.

Ter vergadering tegenwoordig, verklaren, in antwoord op eene door den Voorzitter tot hen gerichte vraag, de heeren Kern, Humme en Wijnmalen zich bereid de benoeming te aanvaarden, terwijl aan de heeren Bool en Martin van de uitgebrachte keuze zal worden kennis gegeven.

De Voorzitter stelt verder aan de orde

I. het voorstel tot het verleenen van eene doorloopende machtiging aan het Bestuur tot het opnemen van gelden tot een bedrag van hoogstens vijf duizend gulden.

Namens het Bestuur licht de heer Kielstra dit voorstel toe, waarvan de strekking geene andere is, dan om aan het Bestuur gelegenheid te geven in oogenblikkelijke geldelijke behoefte te voorzien; was er vroeger eenig kapitaal benevens eene hypotheek op het gebouw, deze laatste heeft men geheel afgelost, waarvoor de realiseering van het kapitaal noodig was; doch daardoor was tevens de kas geheel uitgeput, zoodat men de bestrijding zoowel der gewone als buitengewone uitgaven vaak eenigen tijd moest uitstellen of wel door het nemen van eenig voorschot in de gebleken behoeften voorzien.

Op eene vraag van den heer Jhr. E. T. M. van Alphen, waarom men niet liever weder eene hypotheek op het gebouw wil vestigen, dan eene leening sluiten, antwoordt de heer Kielstra, dat eerstgenoemd middel niet enkel in de uitvoering met verhooging van kosten gepaard gaat, alzoo financieel nadeelig is, doch dat het daarom niet boven het ingediende voorstel aan te bevelen is, daar de bedoeling van dit laatste is om aan het Bestuur machtiging te geven tot het opnemen van gelden, zoodra het blijken mocht dat daaraan behoefte bestaat; de bedoeling is om niet aanstonds tot eene leening van hoogstens vijf

duizend gulden over te gaan, maar om aan het Bestuur de bevoegdheid te verzekeren, alleen zóó noodig, eenig kasgeld te kunnen verkrijgen.

Niemand verder hierover het woord verlangende, wordt het voorstel in omvraag gebracht en met algemeene stemmen aangenomen.

II. het voorstel van het Bestuur tot wijziging van de artt. 8 en 9 van het Reglement, en wel 1°. om de eerste zinsnede van de 2e alinea van art. 8 te lezen als volgt: »Elk jaar treden, naar rang van benoeming, drie leden af. De Bestuursleden, die met de functiën van Penningmeester en Secretaris belast zijn, zijn dadelijk herkiesbaar; de overigen eerst na verloop van een jaar;« en 2°. in de 2e en 3e alinea van Art. 9 de woorden te voegen: »en den Penningmeester« en alzoo te lezen: »Het Bestuur is bevoegd den Secretaris en den Penningmeester, buiten het Bestuur, uit de gewone leden te benoemen.

»De buiten het Bestuur benoemde Secretaris en Penningmeester hebben in de Bestuursvergadering slechts eene raadgevende stem.«

Deze wetswijziging toelichtende, zegt de Voorzitter dat de ondervinding van vele jaren de wenschelijkheid daarvan heeft doen inzien; evenals dit reeds met het Secretariaat het geval is, moet ook voor den Penningmeester de gelegenheid worden aangeboden zich met de vervulling zijner taak belast te zien, zonder dat zijne aftreding als bestuurslid daarvoor een bezwaar oplevert.

Daar niemand over het voorstel het wordt verlangt, worden de beraadslagingen gesloten; in omvraag gebracht, wordt het met algemeene stemmen aangenomen.

III. het voorstel van het Bestuur tot toepassing van de 2e alinea van Art. 13, met betrekking tot het vanwege het Instituut uit te geven werk van Dr. Snouck Hurgronje.

De Secretaris, dit voorstel toelichtende, refereert zich aan hetgeen door hem daaromtrent reeds in zijn Verslag medegedeeld, waarna, daar niemand verder daarover het woord verlangt, de beraadslagingen worden gesloten en het voorstel zelf, zonder hoofdelijke stemming, met acclamatie, wordt aangenomen.

Aan de Vergadering wordt medegedeeld, dat het Bestuur gebruik makende van de hem verleende bevoegdheid, zoowel hier te lande als in Oost- en West-Indië en in het buitenland aan enkele personen het lidmaatschap heeft aangeboden, wier namen vervolgens door den

Secretaris worden voorgelezen. (Zie Notulen van de Bestuursvergadering van 12 Februari jl.). Voor kennisgeving aangenomen.

De heer Dr. L. Serrurier vraagt en erlangt het woord, vooreerst om een afschrift aan te bieden van het verslag, dat door hem in November des vorigen jaars aan de Regeering is overgelegd betreffende den stand der Wajanguitgave, waarvoor de Voorzitter hem dank zegt [1].

In de tweede plaats brengt Spreker in herinnering, dat bij de Indische Begrooting voor 1883 voor het eerst is gevraagd en toegestaan een bedrag van *f* 10.000 ter subsidieering van wetenschappelijke reizen in de Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië, met de bedoeling, zooals zulks later door de Regeering is verklaard, om dien post verder jaarlijks op de begrooting te brengen.

Daarna vermeldt Spreker in bijzonderheden, hoe door het Aardrijkskundig Genootschap eerst een plan is opgemaakt voor een onderzoekingstocht in het Noordelijk gedeelte onzer bezittingen ter Oostkust van Borneo, vervolgens — toen dat plan niet werd goedgekeurd — naar de zuidelijke streken ter Ooskust, met het voornemen om met de ontdekkingstochten geleidelijk in noordelijke richting voort te gaan. Spreker heeft in de Koloniale Verslagen niet

---

[1] Het werk bestaat uit veertien platen, waarvan sommige dubbel zijn.

Afgewerkt zijn de platen I tot en met X a, XI, XIII en XIV.

Derhalve zijn nog te maken plaat X b en XII a en b.

Door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië zijn betaald de navolgende platen: I a, b, IV, V, VII a, b, XI en XIV voor den gezamenlijken prijs van *f* 1500.

In 1881 werd voor de uitgave *f* 250 toegestaan, waarmede de nota van den photograaf tot dat bedrag betaald werd.

In 1882 werd de post voor wajanguitgave door de Tweede Kamer der Staten-Generaal verworpen.

In 1883 werden betaald de platen IX en XIII met .	*f* 300
en restant nota van den photograaf met	- 200
	f 500

In 1884 werd betaald de nota van den timmerman voor het maken van houten kisten voor de oplage, ad.	*f* 36.—
en werden gedeclareerd de platen II a en b tot een gezamenlijk bedrag van	- 464.—
	f 500.—
In 1885 werden betaald de platen VI a en b en VIII a ter somma van	- 500.—
In 1886 zullen worden gedeclareerd de platen VIII b, III en X a tot een gezamenlijk bedrag van	- 500.—

Alzoo is het te verwachten, dat in 1887 de bewerking en de druk der platen zal zijn geëindigd. In dat jaar zal dan tevens de bewerking van den tekst ter hand worden genomen, zoodat na afloop van den druk der platen het drukken van den tekst kan worden aangevangen.

kunnen ontwaren hoe dit tweede plan door de Regeering is opgenomen. Maar het Koloniaal Verslag over 1884 spreekt van een nieuw plan, nl. om naar Engano te gaan, een plan waarvan het denkbeeld oorspronkelijk was uitgegaan van den Utrechtschen Hoogleeraar Hubrecht en van Spreker zelven, die daarvoor uitvoerige instructiën opstelden. Verder heeft Spreker van het Aardrijkskundig Genootschap niets meer omtrent dit plan vernomen, dat in de opvolgende Koloniale Verslagen ook niet meer ter sprake wordt gebracht.

Een vierde plan wordt inmiddels ontworpen, namentlijk om naar West-Nieuw-Guinea te gaan. Daarvoor werd *f* 15,000 boven het gewone subsidie gevraagd, doch door de Tweede Kamer geweigerd. Spreker maakt van deze gelegenheid gebruik, om te protesteeren tegen de bewering van het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap, dat voor de Nieuw-Guinea expeditie door hem zou zijn aanbevolen de natuurkundige, op wien voor die expeditie de keus des Genootschaps gevallen was. Spreker is door het Genootschap noch om advies gevraagd, noch heeft hij zoodanig advies uit zichzelven ten beste gegeven.

Thans, zegt Spreker, zijn wij aan het vijfde plan, nl. om naar de Aroe-eilanden een expeditie uit te zenden.

Vier jaren achtereen is er *f* 10,000 toegestaan, alzoo *f* 40,000, waarvan bijna niets is ten goede gekomen aan het wetenschappelijk onderzoek van Ned.-Indië. Bijna niets; want men mag aannemen dat uit die gelden zijn gekweten de 500 dollars, die Dr. Hagen ontvangen heeft om in 1883 een wetenschappelijke reis te doen naar het Zuidoostelijk en Oostelijk deel van het Tobameer. De geringheid der ontvangen subsidie heeft Dr. Hagen niet belet nog eene zoölogische, mineralogische en ethnologische verzameling ter beschikking der Indische Regeering te stellen, terwijl zijn rapport aan het Bataviaasch Genootschap is afgestaan ter publiceering in zijn Tijdschrift.[1]

Al de plannen van het Aardrijkskundig Genootschap zijn tot dusver onuitgevoerd gebleven. Spreker wil gaarne aannemen, dat het Aardrijkskundig Genootschap in allerongunstigste omstandigheden verkeerd heeft, maar hij is niet overtuigd, dat alles in het werk gesteld is om die plannen te doen gelukken of althans die jaarlijksche *f* 10,000 niet verloren te doen gaan.

[1] Staande de Vergadering werd de mededeeling ontvangen, dat ook dit vijfde plan is opgegeven.

Had men b. v. de Regeering na de mislukking der beide eerste plannen niet een keuze kunnen aanbieden van 2 of 3 projecten tegelijk? Had men geen gevolmachtigde te Batavia kunnen benoemen om mondeling met de Regeering te onderhandelen? Nog erger. Blijkens het Koloniaal Verslag over 1884 heeft Dr. Hagen zich beschikbaar gesteld voor verdere wetenschappelijke onderzoekingen in de Bataklanden (en natuurlijk ook elders) tegen eene tegemoetkoming van *f* 300 's maands, *waartegen de Regeering in beginsel geen bezwaar had*; doch het Aardrijkskundig Genootschap kwam niet op de gedachte, althans niet tot de uitvoering, om zich met dezen hoogst verdienstelijken natuuronderzoeker in betrekking te stellen, maar bleef zich binnen zijne eigene plannen opsluiten. Toen het verhoogd subsidie voor 1886 was afgestemd, werd de Nieuw-Guinea-expeditie eenvoudig opgegeven.

In weerwil van dit alles is in de Tweede Kamer en daarbuiten herhaaldelijk gezegd, dat het Aardrijkskundig Genootschap het aangewezen lichaam is om wetenschappelijke expeditiën te organiseeren en tot staving daarvan werd de Sumatra-expeditie aangehaald. Spreker wil de verdiensten dier expeditie op ethnographisch gebied geenszins verkleinen, maar herinnert alleen dat de expeditie haar programma niet heeft uitgevoerd en dat zij bovendien veel te duur is geweest, hetgeen met cijfers nader wordt aangetoond. Spreker is geen tegenstander van het Aardrijkskundig Genootschap, maar hij is in de eerste plaats een voorstander van expedities. Daarom komt hij op tegen de voorstelling als ware het Aardrijkskundig Genootschap uitsluitend bevoegd of in staat om wetenschappelijke expedities te organiseeren. Naar zijne meening is het Instituut even goed als het Aardrijkskundig Genootschap het aangewezen lichaam. Het Instituut heeft in zijn bestuur even goede krachten als het Aardrijksknndig Genootschap. Het kan daarenboven beschikken over de rijke hulpbronnen die de Universiteit en de Musea te Leiden op zoo korten afstand aanbieden.

Maar er is nog een reden, waarom Spreker zou wenschen dat het Instituut ook eens het initiatief nam tot een expeditie. Het Aardrijkskundig Genootschap heeft, zooals door het Bestuur herhaaldelijk, blijkens de Koloniale Verslagen, verzekerd is, vooral met zijne Nieuw-Guinea-plannen een kustonderzoek bedoeld, een nautisch-geographisch onderzoek, waarbij ook tevens door een jeugdig zoöloog lagere dieren zouden worden verzameld. Het komt Spreker voor dat zoodanig kustonderzoek reeds geschiedt vanwege het Departement van Marine en dus dat hier door het Aardrijkskundig Genootschap alleen wordt *aangevuld*; zoodanige aanvulling nu is als weelde te beschouwen, wanneer op

zooveel ander gebied het eerste onderzoek nog moet plaats hebben. En wat de lagere dieren betreft. Even belangrijk zijn ze als de hoogere, maar de hoogere zullen zijn uitgestorven, wanneer de lagere dieren nog in hunnen oorspronkelijken staat aanwezig zullen zijn. Het onderzoek van de hoogere dieren en van den mensch is als het meest *urgent* te beschouwen, welk denkbeeld door Spreker nader wordt ontwikkeld. Varen we daarentegen onder de vlag van het Instituut, zegt Spreker, dan kunnen wij blijkens den naam dezer Instelling gegronde hoop koesteren, dat niet alleen de kennis van het »land«, maar ook de »taal-, de volkenkunde« en andere studievakken een punt van zeer ernstige overweging zullen uitmaken bij de keuze van eventueel uit te zenden onderzoekers. Naarmate van de speciale studiën van den reiziger zou dan bij eene expeditie het zwaartepunt nu eens in de eene, dan in de andere rubriek van onderzoekingen moeten gelegd worden.

Daarom doet Spreker, mede uit naam van zijn ambtgenoot, Dr. Jentink, het volgende voorstel: »het Bestuur in overweging te geven zich te wenden tot de Nederlandsch-Indische Regeering met het verzoek om een kleinen wetenschappelijken onderzoekingstocht van een of twee personen naar een nader aan te wijzen deel van Nederl. Indië te mogen organiseeren, hetzij na afloop der thans door het Aardrijkskundig Genootschap voorgenomen expeditie naar de Aroe-eilanden, hetzij wanneer noch in dit, noch in het volgende jaar deze laatste expeditie tot uitvoering mocht komen; en zulks met gebruikmaking gedurende twee of meer achtereenvolgende jaren van het jaarlijks ter beschikking der Indische Regeering komende bedrag van *f* 10,000 voor wetenschappelijke reizen.«

Na een protest van de heeren Quarles van Ufford en Wijnmalen tegen de beschouwingen van Dr. Serrurier betreffende de werkzaamheid van het Aardrijkskundig Genootschap, worden de beraadslagingen omtrent het ingediende voorstel gesloten en verklaart het Bestuur zich bereid het in ernstige overweging te nemen.

De heer Lion, het woord gevraagd en verkregen hebbende, vestigt de aandacht van het Bestuur op de uitgave van de Notulen van de Algemeene en Bestuursvergaderingen in de Bijdragen en vraagt of het niet mogelijk en wenschelijk zou zijn, de Notulen telkens afzonderlijk uit te geven, evenals zulks o. a. geschiedt bij het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

De Secretaris antwoordt, dat het geopperde denkbeeld hem zeer toe-

lacht; hoewel een voorstel tot afzonderlijke uitgave der Notulen dusver geene voldoende ondersteuning mocht verwerven, vertrouwt hij echter dat het Bestuur wel bereid zal zijn opnieuw den gegeven wenk in overweging te nemen.

De Secretaris deelt mede, dat hij, staande de Vergadering, van den notaris C. E. P. Pauwels alhier een extract heeft ontvangen uit het Testament van wijlen ons medebestuurslid P. J. B. C. Robidé van der Aa, bevattende eene beschikking ten behoeve van de Bibliotheek van het Instituut; en wel deze, dat nadat de beheerders der Koninklijke Bibliotheek uit diens verzameling boeken, kaarten, atlassen en handschriften ten behoeve dier rijksinstelling al hebben genomen wat daar niet aanwezig is, de boekbewaarder van het Instituut onder dezelfde voorwaarden eveneens doen zal, echter uitsluitend zulke geschriften, die in den ruimsten zin aan de Indologische en Koloniale wetenschappen gewijd zijn.

Niemand hierna meer het woord vragende, gelooft de Voorzitter de tolk der Vergadering te zijn, door den aftredenden bestuurders van Deventer, Matthes en Wilken dank te betuigen voor de vele diensten, die zij gedurende den tijd van hun lidmaatschap van het Bestuur voor het Instituut hebben willen verrichten, terwijl de bevordering van zijn bloei hun zoowel als den overigen leden bij voortduring zij aanbevolen, met welken wensch de Voorzitter tevens de Vergadering sluit.

281ste BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 19 MAART 1887.

Tegenwoordig de heeren van Rappard, Kern, Bool, Martin, Snouck Hurgronje, Schlegel, Humme, Riedel, Kielstra, J. H. de Groot en Wijnmalen. Afwezig met kennisgeving de heer Niemann.

Na opening der vergadering deelt de Voorzitter mede, dat van de heeren Bool en Martin bericht is ontvangen van de aanvaarding hunner benoeming tot leden van het Bestuur van het Instituut. Ter vergadering tegenwoordig, heet de Voorzitter hen, evenals ook de nieuw benoemde Bestuursleden, de heeren Kern, Humme en Wijnmalen, welkom, onder aanbeveling van de belangen van het Instituut aan hunne goede zorgen, waarna worden voorgelezen en goedgekeurd de notulen van het verhandelde in de vorige gewone Bestuursvergadering, terwijl evenens voorloopig worden vastgesteld, ter opneming in de Bijdragen, de notulen van het verhandelde in de den 26 Februari jl. gehouden Algemeene jaarlijksche Vergadering.

Ingevolge het voorschrift, in art. 9 van het Reglement vervat, gaat de Vergadering over tot de verkiezing van een Voorzitter, Onder-Voorzitter, Penningmeester en Secretaris.

Uit de gehouden stemming blijkt dat met meerderheid van stemmen tot het vervullen dier betrekkingen benoemd zijn de heeren Kern, van Rappard, J. H. de Groot en Wijnmalen, die allen vervolgens verklaren, dat zij, onder dankzegging voor het in hen gesteld vertrouwen, zich de keuze laten welgevallen.

De heer Kern, hierna den Voorzittersetel ingenomen hebbende, verzoekt den Secretaris-Bibliothecaris aan de Vergadering de aanwinsten der Bibliotheek te willen mededeelen, die, daaraan voldoende, mededeelt, dat zijn ingekomen:

1º een exemplaar van nº. 9 van »De Nederlandsche Spectator«

van 26 Februari jl., waarin levensberichten voorkomen van wijlen de bestuursleden P. J. B. C. Robidé van der Aa en Prof. Dr. A. W. T. Juynboll.

2o. eene missive van den Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche Zaken, van 17 Februari 1887, La A., afd. K. W., ten geleide van eenige genootschappelijke geschriften, voor het Instituut bestemd en ontvangen van de Fransche Commissie voor internationale ruilingen te Parijs.

3o. eene missive van den Minister van Buitenlandsche Zaken, dd. 1 Maart 1887, 1e afd. no. 1808, waarbij wordt toegezonden een exemplaar van een door tusschenkomst van den Consul der Nederlanden te Saïgon ontvangen en aldaar verschenen werk, getiteld: „Contes Tjames. Texte en caractères Tjames accompagné de la transcription du premier conte en caractères romains et d'un lexique," 't welk door den schrijver, den heer A. Landes, aan het Instituut wordt aangeboden.

4o. missives van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam, van 23 November 1886 en 15 Februari '87, ten geleide van de door de Akademie laatstelijk uitgegeven Verslagen en Mededeelingen, afd. Natuurkunde, 3e Rks. dl. III, 1, en afd. Letterkunde, 3e Rks. dl. III, 3, onder dankbetuiging tevens voor de toegezonden Bijdragen van het Instituut, 5e Reeks, dl. I, afl. 3 en 4 en dl. II, afl. 1.

5o. missives van de Directie van het Museum-Guimet te Parijs, ten geleide van de laatstelijk door die Instelling uitgegeven geschriften.

6o. eene missive van den heer Vte de Pindella, Minister-Resident van Portugal, te 's Gravenhage, waarbij, onder dankzegging voor het toegezonden exemplaar van het werk des heeren J. A. van der Chijs over „Neêrlands streven tot openstelling van Japan voor den wereldhandel", voor de Bibliotheek van het Instituut wordt aangeboden een exemplaar van zijn geschrift, getiteld: „Les Iles de St. Thomas et du Prince. Notes sur une administration coloniale."

7o. eene missive van de Directie van het Observatorium te Batavia, ten geleide van het laatstelijk verschenen dl. VI en suppl. dl. VII der Observations en dl. VII, 1885, der Regenwaarnemingen.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen; plaatsing der ingekomen boekwerken in de Bibliotheek onder dankbetuiging aan de inzenders.

Nog zijn ingekomen:

1o. eene missive van den Secretaris van het »Elizabeth Thompson Science Fund,« te Boston, Mass., U. S. A., houdende verzoek mededeeling te doen van de volgende circulaire:

»This fund, which has been established by Mrs. Elizabeth Thompson, of Stamford, Connecticut, »for the advancement and prosecution of scientifi research in its broadest sense,« now amounts to 25.000 doll. As accumulated income is again available, the trustees desire to receive applications for appropriations in aid of scientific work. This endowment is not for the benefit of any one department of science, but it is the intention of the trustees to give the preference to those investigations *which cannot otherwise be provided for*, which have for their object the advancement of human knowledge or the benefit of mankind in general, rather than to researches directed to the solution of questions of merely local importance.

»Applications for assistance from this fund should be accompanied by a full statement of the nature of the investigation, of the conditions under wich it is to be prosecuted, and of the manner in wich the appropriation asked for is to be expended. The applications should be forwarded to the Secretary of the Board of Trustees, Dr. C. S. Minot, Harvard Medical School, Boston, Mass, U. S. A.

»The new grants will propably be made in May, 1887.

»The following grants have been made: —

1. 200 doll., to the New England Meteorological Society for the investigation of cyclonic movements in New England.

2. 150 doll., to Samuel Rideal, Esq., of University College, London, England, for investigations on the absorption of heat by odorous gases.

3. 75 doll., to H. M. Howe, Esq., of Boston, Mass., for the investigation of fusible slags of copper and lead smelting.

4. 500 doll., to Prof. J. Rosenthal, of Erlangen, Germany, for investigations on animal heat in health and disease.

5. 50 doll., to Joseph Jastrow, Esq., of the Johns Hopkins University, Baltimore, Md., for investigations on the laws of psycho physics.«

Voor kennisgeving aangenomen.

2o. een circulaire van den heer Franz Heger, I, Burgring, K. K. naturhistorisches Hofmuseum, te Weenen, houdende mededeeling van zijn optreden als Secretaris van de Anthropologischen Gesellschaft,

tevens Redacteur der „Mittheilungen”, met verzoek alle voor genoemde Vereeniging bestemde stukken of gedrukten aan zijn adres te willen toezenden.

Wordt besloten hiervan aanteekening te houden.

3°. eene missive van den heer B. W. Wttewaall van Wickerburgh, te Utrecht, dd. 16 Maart jl., houdende mededeeling, dat hij, ingevolge het hem gedaan verzoek, gaarne aan het Instituut afstaat het vroeger door hem gezonden handschrift, bevattende de „Beschrijving van Sumatra's Westkust”, terwijl, met diezelfde bestemming, worden toegezonden: van Bazel's „Radicale beschrijving van Sumatra's Westkust”, het uittreksel uit de boeken en papieren van de Haagsche Bezoigne, benevens het tweede deel van het verslag van Mr. Jan Schreuder, Directeur van Souratte, (1751), Gouverneur van Ceilon, en later Raad van Indië.

Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter wordt besloten den heer Wttewaall voor zijn geschenk den dank der Vergadering aan te bieden, en de handschriften, om bericht en raad, in handen te stellen van den heer Kielstra.

4°. eene missive van den heer C. E. P. Pauwels, Notaris te 's Gravenhage, van 26 Februari ll., waarbij wordt aangeboden een extract uit het testament van wijlen den heer P. J. B. C. Robidé van der Aa, bevattende eene beschikking ten behoeve van de Bibliotheek van het Instituut, waarvan door den Secretaris reeds mededeeling werd gedaan in de jongste Algemeene Vergadering van den 26 Februari ll.

Na eenige gedachtenwisseling wordt de Secretaris, overeenkomstig zijn voorstel, gemachtigd te zijner tijd het legaat te aanvaarden.

5°. eene missive van het lid Dr. H. Breitenstein, officier van gezondheid 1e klasse, te Kotta Radja, houdende verzoek de uitgaven van het Instituut tot nader bericht hem niet te willen doen toekomen. Aangeteekend.

6°. eene missive van het lid J. E. de Meijier, houdende bericht van zijn aanstaand vertrek naar Nederlandsch-Indië, met verzoek alle voor hem bestemde boekwerken naar Batavia te willen opzenden. Aangeteekend.

7° missives van de heeren mr. P. J. G. van Diggelen, Dr. A. C. Oudemans Jzn., en van Prehn, waarbij zij berichten tot hun leedwezen het hun aangeboden lidmaatschap van het Instituut niet te kunnen aanvaarden.

8° missives van de heeren Jhr. mr. C. J. van Beresteijn, Bonn, P. R. Bos, H. G. Boumeester, Bon Brantsen van de Zijp, J. V. Brouwer, G. Brunner, J. Werumeus Buning, J. H. de Bussy, Coblyn, W. Cool, I. J. Dermout, J. P. C. Hartevelt, Gijsberti Hodenpijl, Jhr. mr. A. P. C. van Karnebeek, D. F. van der Pant, C. J. W. Ramann, W. J. van Welderen Baron Rengers, Baron G. Rosenthal, van Schermbeek, mr. J. P. Smeele, W. P. van Stockum Jr, F. C. Tromp, D. Visser van Hazerswoude, Mr. A. C. Wesenhagen en Mr. W. A. P. Th. Winckel, allen houdende kennisgeving van de aanvaarding van het lidmaatschap van het Instituut.

9°. eene missive van Prof. F. Blumentritt, te Leitmeritz (Bohemen), houdende mededeeling van de aanvaarding zijner benoeming tot buitenlandsch lid, onder dankbetuiging voor de hem bewezen onderscheiding.

De missives sub 7°—9° worden voor kennisgeving aangenomen.

De Secretaris herinnert aan het in de Bestuursvergadering van Januari jl. genomen besluit tot toekenning van eene subsidie aan den heer Dr. J. J. M de Groot tot een bedrag van *f* 1000, welke som niet kan worden gekweten uit het beschikbaar kasgeld, waarom reeds nu moet worden overgegaan tot het gebruik maken van de door de laatste Algemeene Vergadering aan het Bestuur verleende machtiging tot het aangaan eener leening. Daar een der Bestuursleden zich bereid heeft verklaard evengenoemd bedrag in leen te verstrekken, wordt het voorstel gedaan van dat aanbod gebruik te maken. Dienovereenkomstig wordt besloten en de Penningmeester gemachtigd het noodige te verrichten ten einde den heer de Groot in het genot te stellen van de subsidie, waarvan de toekenning hem zal worden medegedeeld.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van Commissarissen, van 1 Februari 1887, n° B/135, waarbij wordt aangeboden: *a.* de verantwoording van hun geldelijk beheer over 1886; *b.* eene opgaaf

van de leden die achterstallig zijn in de betaling hunner contribut *c.* de lijst der Indische leden, met opgaaf van woonplaats en a teekening, welke leden tijdelijk in Europa met verlof zijn; *d.* e opgaaf van leden die met verlof in Nederland zijn; *e.* eene opg van de leden, die in Nederland betalen; *f.* eene opgaaf van leden die met 1 Januari 1887 van de ledenlijst werden afgevoe en eindelijk *g.* eene opgaaf van de in 1886 bijgekomen led

Een en ander wordt in handen gesteld van den Secretaris Penningmeester, met opdracht in de volgende vergadering l Bestuur daaromtrent te dienen van consideratiën en advies.

Overeenkomstig het voorstel van Commissarissen wordt tot van het Instituut aangenomen de heer A. A. L. J. Rouijer, predik te Banda.

Commissarissen deelen in hun meergemeld schrijven nog med dat de heer H. M. La Chapelle, hoofdcommies ter Algemee Secretarie, naar aanleiding van een tot hem gericht verzoek (refe aan n°. 7 van hun schrijven van 11 Mei 1886, n°. B 129) med gedeeld heeft dat, naar zijne meening, zeer voldoende stof aanwez is om voor Indië een Lapidarium samen te stellen, niet mind belangrijk en waarschijnlijk van veel grooteren omvang dan h „Lapidarium Ceylanicum.” Reeds werden eenige gegevens door he bijeengebracht en meerdere grafsteenen ontdekt, die her en d verspreid zijn. Het vervaardigen van nauwkeurige afbeelding zal aan deskundige handen moeten worden toevertrouwd en t bekoming van materiaal uit andere plaatsen zal de hulp van meerde daarvoor geschikte personen moeten worden ingeroepen. Dat all brengt niet onaanzienlijke kosten mede. Mocht het Instituut geneg zijn ze te dragen, dan is de heer La Chapelle bereid den arbe op zich te nemen, en zou hij gaarne voorloopig de beschikki willen erlangen over een crediet van *f* 500, waarvan door he naar gelang der behoefte zal worden gebruik gemaakt.

Tegen de inwilliging van dat verzoek bestaat bij Commissariss geen bezwaar; en wanneer het Instituut de uitgaaf van een Indis Lapidarium wil op zich nemen, meenen zij in overweging te moet geven onder bovenstaande voorwaarde den heer La Chapelle tot samenstelling er van te doen uitnoodigen.

Met belangstelling wordt van deze mededeeling van Commissariss door de Vergadering kennis genomen, en is zij eenparig van oorde

dat de samenstelling van een Indisch Lapidarium alleszins wenschelijk is en aan geen bekwamer en ijveriger handen kan worden toevertrouwd; doch, waar reeds nu voor de voorbereidende werkzaamheden de beschikking wordt gevraagd over een crediet van ƒ 500, verwacht men, dat de kosten, die voor den verderen arbeid en vooral voor de uitgave daarvan zullen gevorderd worden, vrij aanzienlijk zullen zijn en de draagkracht van het Instituut, althans op dit oogenblik, verre te boven gaan, waarom, overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, besloten wordt aan Commissarissen mede te deelen, dat, hoezeer ook het denkbeeld tot samenstelling van het bedoelde werk en opdracht daarvan aan den heer La Chapelle der Vergadering zeer toelacht en bij haar instemming vindt, het Instituut echter met het oog op de vele uitgaven, die het voor andere doeleinden moet bestrijden, bezwaar moet maken de vereischte ondersteuning te verleenen, althans voor het oogenblik; zullende inmiddels de zaak niet van de agenda worden afgevoerd, met uitnoodiging aan Commissarissen om, zoo mogelijk, eene nadere raming van de eventueele kosten van den te leveren arbeid en de uitgave daarvan te willen verstrekken.

Bij schrijven van 8 Maart jl. deelt de heer Martinus Nijhoff mede, dat Dr. B. F. Matthes, daarin gesteund door Prof. G. K. Niemann, eene nieuwe uitgave wenscht te doen verschijnen van zijn werkje »Over de Wadjoreezen met hun handels- en scheepswetboek«, waarvan de eerste druk in 1869 bij de firma Hartrop te Makassar het licht zag. Met het oog op de onkosten die vrij hoog zijn wegens den in het werkje voorkomenden Boegineeschen tekst en het groote aantal verschillende geaccentueerde letters in de transcriptie der Boegineesche woorden, gevoegd bij het uiterst beperkte debiet, dat het werk te wachten staat, zou eene nieuwe uitgave slechts mogelijk zijn, als zij wordt gesubsidieerd. In overleg met Dr. Matthes wordt daarom de vraag gedaan: 1°. of het Instituut genegen is het werk geheel voor zijne rekening te doen herdrukken; of 2°. zoo daartegen bedenking mocht bestaan, dien herdruk mogelijk te maken door eene subsidie van ƒ 150.

Na eenige gedachtenwisseling over dit voorstel vereenigt de Vergadering zich eenparig met het gevoelen van den Voorzitter, om den heer Nijhoff mede te deelen, dat men, gaarne de waarde erkennend van des heeren Matthes's werk, niet alleen voor de Boegineesche taalstudie maar ook voor de ethnologie van Celebes,

juist met oog daarop meent een eventueelen herdruk van het we gerust aan de particuliere industrie te mogen overlaten, die ook eerste uitgave voor haar rekening heeft bezorgd zonder een tusschenkomst of financieëlen steun van het Instituut.

Ter tafel wordt gebracht:

1o. een schrijven van het Bestuur der Vereeniging voor oudheid land-, taal- en volkenkunde te Djokjokarta, van 1 Jan. jl., te geleide van een stel afdrukken van teekeningen van beelden, en van de Tjandji's Prambanan en Sari in Djokjokarta;

2o. een nader schrijven van evengemelde Vereeniging van 2 Januari jl., waarbij zij, onder kennisgave van het bestaan har bij besluit van 27 October 1886, no. 10 (Stbl. no. 196) door Regeering als rechtspersoon erkende instelling, en onder overleggin van een afschrift harer Nota aan de Regeering, meent zich tot h Instituut te mogen wenden met het dringend verzoek om zij medewerking, en, zoo mogelijk, ook zijn geldelijken steun b haren arbeid te verleenen, te meer daar het, zoo de Regeerin haar al mocht kunnen bijstaan, met het oog op de betrekkelij geringe som voor wetenschappelijke doeleinden toegestaan, bijn zeker is, dat die bijstand voor de in de Nota genoemde behoefte geenszins geheel voldoende zal zijn.

De bij dit schrijven aangeboden Nota luidt als volgt:

"'t Ondervolgende voorstel zou reeds voor vele maanden der Re geering aangeboden zijn, indien onze pogingen om nog in 't afgeloope jaar geldelijken steun van de Regeering of van 't Bataviaasc Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te erlangen, nie zonder gevolg waren gebleven.

"Thans meenen wij daarop terug te mogen komen, te meer daa het een zaak geldt, die der Regeering, die reeds jaren geleden, he groote werk over den wereldberoemden en eenigen *Bårâboedoer* dee uitgeven en ook in 't buitenland verspreiden, zeer ter harte moet gaan

"Vooraf een woord over onze vereeniging en haar arbeid.

"Zij werd in Juli 1885 opgericht en erlangde bij Gouvernements besluit van 27 October A. P. No. 10 (Staatsblad No. 196) u erkenning als rechtspersoon.

"Zij heeft gedurende dien tijd de *tjandis Parambanan*, *Kalibèning Plahosan* en *Sari* van puin bevrijd en toegankelijk gemaakt, onder zocht en zooveel mogelijk in kaart gebracht en afgebeeld en daarbi voor de wetenschap zeer belangrijke resultaten verkregen.

»De vraag of de *tjandi Parambanan* boeddhistisch of Sivaïtisch was, is door 't ontblooten van den inhoud zijner verschillende tempels, waarover een uitvoerig tijdschriftartikel in bewerking is, in den laatsten zin beslist geworden.

»Lichtafdrukken van teekeningen van de daar gevonden zeer schoone beeldwerken, zijn aan 't Bataviaasch Genootschap en andere Nederlandsche wetenschappelijke vereenigingen toegezonden.

»Onze vereeniging heeft dien arbeid geheel uit eigen middelen bekostigd, maar, zoo die middelen in den aanvang ruimer vloeiden en daardoor toen toereikend waren, thans zijn zij tot de maandelijksche kontributiën (ad *f* 1) en enkele schenkingen der leden, en dus tot een ontoereikend bedrag teruggebracht, waarom de vereeniging zich ondanks haar beteren wil verplicht ziet haar arbeid te beperken en veel langzamer dan haar lief is voort te gaan, terwijl nieuwe ontdekkingen, onder anderen van een onbekende Sivaïtische tempelgroep nabij den *Goenoeng Idjo* in 't Zuidergebergte, bezuiden *Kalasan* en *Parambanan*, en die vermoedelijk geheel ongerepte putten bevat, tot *verdubbelden* arbeid uitlokken, en 't onderzoeken van nog vele andere, ook boeddhistische tempels, evenals 't tot stand brengen van een museum, voor welke werkzaamheden de vereeniging in dit jaar een f 3000 zou behoeven, alleen verdaagd moet worden omdat dit onze financieële krachten ver te boven gaat.

»Intusschen is 't groote werk door *Dr. Leemans* op last der Regeering over den *Bârâboedoer* uitgegeven, tengevolge van de ontdekking, door onzen oud-voorzitter *IJzerman*, van een geheel onbekende reeks basreliefs langs den door 't omsluitend terras bedekten voet van den buitenmuur *onvolledig* geworden.

»Die *basreliefs* zijn vermoedelijk alle even gaaf bewaard en *met verklarende opschriften voorzien*, waardoor hun wetenschappelijke belangrijkheid in zeer groote mate toeneemt, te meer daar tot dus ver nog geen enkele beschreven steen, hoe gewenscht ook, op of nabij den *Bârâboedoer* gevonden was. (*)

»Een beschrijving en afbeelding van die basreliefs en vooral van

(*) Een enkele proef van de belangrijkheid van zulke opschriften.

Beelden met samengevouwen handen worden door Europeanen volgens Europeesche opvatting veelal verkeerdelijk als *aanbiddend* beschreven. Toch beteekenen die samengevouwen handen niets anders dan de *hulde* der nog altijd gebruikelijke *Sembah*. Welnu, boven een der drie ontblootte *basreliefs*, menschen met gevouwen handen voor een tempel voorstellend, las *Dr. Brandes* in oud-javaansch: *huldiging van den Caitya* tempel aan *Adi buddha* of een der *dhyani buddha's* gewijd) (Geen aanbidding dus.

die zeer veel belovende opschriften kan 't onvolledige van *Leeman*
arbeid aanvullen en tot een beter begrip van de beteekenis van de
tempel en van veel, dat nog duister is of slechts onzekere gissinge
wekt, leiden.

„En dat werk mag urgent genoemd worden, omdat het moeielijker
langduriger en vooraal kostbaarder wordt, naarmate de verweerd
muren, die nu reeds op verschillende plaatsen ingezakt zijn, doo
indringend regenwater ondermijnd, door aardbevingen geschokt e
door woekerplanten verteerd, meer uiteen wijken en dreigen in t
storten, zoodat na korteren of langeren tijd de ontblooting die
beeldwerken onuitvoerbaar zal worden zonder eerst den bovenmuu
af te breken.

„'t Is daarom van belang, dat die blootlegging en afbeelding *ni*
verdaagd, maar *zoo spoedig mogelijk* volbracht worde.

„Volgens 't oordeel onzer bouwkundige bestuursleden kan di
blootlegging zonder gevaar voor den buitenmuur 't best achtereen
volgens geschieden, terwijl telkens 't ontbloote en afgebeelde met d
steenen, die daarnaast voor de volgende ontblooting worden wegge
nomen, weder bedekt wordt.

Op die wijze worden alle *basreliefs* achtereenvolgens in den korts
mogelijken tijd ontbloot en weder afgesloten, zonder den buitenmuu
in gevaar te brengen en eindelijk de laatst ontbloote met de 't eers
weggenomen steenen gedekt.

„'t Kan daarbij wenschelijk blijken den buitenmuur op enkel
plaatsen tijdelijk te stutten.

„Blijvend blootleggen zou 't aanbrengen van belangrijke blijvend
steunwerken noodig maken en daardoor grooter kosten veroor
zaken.

„Volgens de raming van ons bestuurslid, den Ingenieur *Hubenet*
zullen voor dezen arbeid hoogstens 150 werkdagen van 8 uren be
noodigd zijn, al of niet vermeerderd met den tijd, die 't afbeelde
der beeldwerken vorderen zal.

„Als volgens zijn werkplan de arbeid aan de vier zijden van de
tempel gelijktijdig aangevangen en voortgezet wordt, kan 't fotogra
feeren op de eene plaats en 't ontblooten en dichtleggen op ander
plaatsen gelijktijdig geschieden en daardoor tijd en geld bespaar
worden.

„De gansche reeks basreliefs op 300 stuks van een M. lang e
0.30 hoog stellend, en volgens ons medelid *Cephas* een half uu
nemend voor 't vervaardigen en ontwikkelen van elke *Cliché* (droog

gelatine plaat) zouden voor het fotografeeren van alle *basreliefs* 150 uren of 30 werkdagen van 5 uren gevorderd worden.

"'t Uit de hand teekenen zou natuurlijk veel meer tijd en geld kosten en, zooal volkomen nauwkeurige, toch minder vertrouwde afbeeldingen geven. Een fotogram *moet* juist zijn en de drie blootgelegde *basreliefs* zijn zoo goed bewaard, dat aanvulling onnoodig is. (*)

"Het geheele werk zou dus in *zes* maanden volbracht kunnen worden, of in zooveel minder tijd, wanneer met meer arbeiders op meer plaatsen tegelijk gewerkt werd.

"De kosten van 't verzetten van 1 M³. behouwen steen met ons bestuurslid *Hubenet* op 50 centen ramend, zou de geheele arbeid, waarbij + 7200 M³ steen verplaatst moeten worden, *f* 3600 kosten.

"'t Aantal *Cliché's* op 300 stellend en *f* 10 voor 't vervaardigen en 't afstaan in vollen eigendom van elke *Cliché* aan de vereeniging (of haar geldschieter) zouden de *Cliché's* *f* 3000 kosten.

"Aannemend dat het gansche werk *zes* maanden tijd vordert en de beide personen die met de leiding van den arbeid en 't fotografeeren belast worden, voor tijdverlies, arbeid, reis- en verblijfkosten een maandelijksche toelage genieten van *f* 250 ieder, dan zouden daarvoor $500 \times 6 = f\ 3000$ en dus voor alle uitgaven te samen *f* 9600 hoogstens benoodigd zijn.

"Ons medelid de hoffotograaf *Cephas*, wiens uitstekende arbeid een waarborg is voor de goede uitvoering der *Cliché's*, zou, indien hij op bovengenoemde voorwaarden met den fotografischen arbeid belast werd, daarvoor aan Z. H. den Sultan verlof moeten vragen en zijn *atelier* te *Jogjokarta* tijdelijk sluiten.

"Werd ons lid *H. L. Leijdie Melville*, de tijdelijk nu reeds door de Regeering aan ons afgestane teekenaar bij den dienst der Staatsspoorwegen, met de leiding van den overigen arbeid belast, dan zou, terwijl zijn ambtenaarstractement doorging, de bovenbedoelde toelage van *f* 250 's maands met het bedrag van zijn tractement verminderd worden.

"Dat de hoofdleiding en de kontrôle van den arbeid in goede handen zouden zijn, terwijl wij den Hoofd-Ingenieur *Schippers* en

(*) Dit werd geschreven in Juni A. P. Voor nu ongeveer twee maanden bezochten twee onzer bestuursleden den bouwval en ontwaarden tot hun bevreemding, dat er een vier- of vijftal *basreliefs* meer blootgelegd waren. Wellicht niet met de noodige [illegible] van 't geheel. Wij vernemen, dat dit door een belangstellend Nederlander [illegible] voor eigen rekening geschied is met voorkennis van den Resident van *Kedu*, maar tevens dat dit niet meer zal worden toegestaan.

den Ingenieur *Hubenet* onder onze bestuursleden tellen, behoeft ge betoog.

„Indien de Regeering zich met deze beschouwingen mocht kunn vereenigen, overtuigd van de wenschelijkheid om 't eenmaal do haar begonnen en sedert onvolledig geworden werk, dat ook i 't buitenland gewaardeerd wordt en onzen Nederlandschen naam e aandoet, te voltooien, dan meenen wij ons gerechtigd tot het ee biedig verzoek dat zij onze vereeniging tot de uitvoering van de voorgestelden arbeid machtige en ons de daartoe benoodigde gelde van vermoedelijk hoogstens *f* 9600 toesta, waarvoor zij eigenar zou worden van de volledige kollektie hoogst belangrijke en voor door de opschriften der *basreliefs* voor de voltooiing van *Leeman* boekwerk onmisbare *Cliché's.*"

Naar aanleiding van een en ander worden door den Voorzitt en den Secretaris eenige inlichtingen verstrekt, waaruit blijkt, d de zaak o. a. ook aanhangig is gemaakt bij de Koninklijke Akadem van Wetenschappen te Amsterdam, in wier eerstvolgende vergaderin men verwacht dat de heer IJzerman de noodige nadere mededeelinge zal doen omtrent den arbeid en de plannen der zusterinstelling t Djokjokarta, waarom, overeenkomstig het voorstel des Voorzitter besloten wordt de behandeling van het voorstel van evengemeld Vereeniging te verdagen.

De heer Bool vestigt de aandacht der Vergadering op een tweet door den oud O. I. predikant C. A. L. van Troostenburg de Bruy vervaardigde handschriften, waarvan het eene bevat een biographisc woordenboek van O. Ind. predikanten en het ander eene alphabetisch naamlijst van O. Indische Krankbezoekers, het eerste 33, he laatste 7 cahiers omvattend, terwijl ± 1500 namen in het eerst handschrift worden vermeld. Daar de firma Brill ze in April of M a. s. te koop zal aanbieden, vraagt de heer Bool of het niet raad zaam zou zijn, dat het Instituut in het bezit daarvan kwam.

Met het oog op het vergevorderd uur wordt de behandelin dezer zaak uitgesteld, waarna de Vergadering door den Voorzitt gesloten wordt.

282STE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 16 APRIL 1887.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), de Groot (Penningmeester), Kielstra, Schlegel, Snouck Hurgronje, Riedel, Martin en Wijnmalen (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de heeren Bool, Humme en Niemann.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter deelt mede, dat van den Ondervoorzitter, mr. W. Ridder van Rappard, een schrijven is ingekomen dd. 16 April jl., waarbij hij kennis geeft, dat hij, het om meer dan eene reden wenschelijk achtende zich terug te trekken als Lid van het Bestuur, besloten heeft zijn ontslag als zoodanig te nemen, met verzoek zijn naam te willen afvoeren van de lijst der Bestuursleden, onder verzekering tevens van zijne belangstelling in den bloei van het Instituut.

Verrast door dit schrijven en het betreurende, besluit de Vergadering, overeenkomstig het voorstel des Voorzitters, eenparig, den Ondervoorzitter haar leedwezen over de haar gedane mededeeling te betuigen, met dringend verzoek, zoo mogelijk, alsnog op zijn besluit te willen terugkomen.

Door den Secretaris wordt opgave gedaan van de voor de Bibliotheek verworven aanwinsten, 't zij door aankoop, 't zij door geschenken, onder mededeeling tevens van den ontvangst van eene missive van den Minister van Marine van 9 April jl. Letter Secretarie, N°. 58, waarbij, ten vervolge, wordt toegezonden een exemplaar van het „Jaarboek voor de Koninklijke Nederlandsche Zeemacht 1885/6," door zijn Departement uitgegeven.

Plaatsing der boekwerken in de Bibliotheek, onder dankzegging aan de inzenders.

Wordt vervolgens medegedeeld, dat zijn ontvangen:

1° eene missive van den heer J. Doorman, te 's Gravenhage, houdende kennisgeving van het overlijden van zijn vader J. D. Doorman, in leven lid van het Instituut.

2o. eene missive van de familieleden en vrienden, houde kennisgeving van het overlijden, op den 17 Maart 1887, in ouderdom van 77 jaren, van den heer P. E. L. Favre, in le hoogleeraar in de Javaansche en Maleische talen aan de É nationale des langues orientales vivantes en buitenlandsch lid het Instituut, te Parijs.

3o. missives van de heeren Dr. H. F. C. ten Kate jr. en J. Th. Kroesen, te 's Gravenhage, en W. A. Arriëns, kapitein zee, te Rotterdam, allen houdende kennisgeving van de aanvaard van het lidmaatschap van het Instituut.

4o. eene missive van het lid Dr. van Riemsdijk, te Fort Kock, houdende kennisgeving dat hij in de eerste dagen van] a. s. naar Nederland vertrekt met verzoek de voor hem besten drukwerken voorloopig te willen doen toekomen aan den h Boonacker, luitenant-kolonel der genie, te Utrecht.

Al deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

Ter tafel wordt gebracht een schrijven van Commissarissen, Batavia, dd. 4 Februari jl. No B/136, waarbij wordt medegedeeld aan den heer D. Gerth van Wijk op diens verzoek een tweeja verlof naar Nederland is verleend en dat hij in verband daarme op 1 April a. s. zijn commissariaat wenscht neder te leggen. T voorziening in de daardoor te ontstane vacature hebben Commissaris gemeend niet beter te kunnen doen dan zich te wenden tot] J. Brandes, met het verzoek den heer Gerth van Wijk te will vervangen, waartoe hij zich na eenig beraad bereid verklaarde.

Overeenkomstig het voorstel des Voorzitters wordt eenparig l sloten de keuze van Commissarissen goed te keuren en wordt I J. Brandes mitsdien tot Commissaris van het Instituut benoem van welke keuze zoowel aan den benoemde als aan Commissaris mededeeling zal worden gedaan.

Is ingekomen een missive van de Directie van de Soci archéologique de Bordeaux, dd. 28 Maart jl., houdende verzoek ruiling van wederzijdsche uitgaven. Dienovereenkomstig wordt, eenige gedachtenwisseling, besloten.

Door den heer M. Nijhoff is, onder dagteekening van 12 April j een schrijven ingezonden, waarbij hij, naar aanleiding van de in

laatste aflevering der Bijdragen medegedeelde onderhandelingen met de firma E. J. Brill over de uitgave eener vertaling van Montero's werk over de Philippijnen, in de eerste plaats zijne bevreemding te kennen geeft, dat het Bestuur zich niet tot hem, den uitgever van het Instituut, gewend heeft en zijn advies niet is ingewonnen. En wat voorts de zaak zelve aangaat, komt het hem voor, dat eene uitgave, waaraan de hoogleeraren Kern en Wilken hun naam willen verbinden, een niet al te groot, ja, misschien in het geheel geen offer van de zijde van het Instituut zal vorderen. Mocht het Bestuur in deze zaak nog belang stellen in het advies van zijn uitgever, dan zal hij, als zoodanig, het zich ten plicht rekenen in het belang van het Instituut en de Indologische wetenschap aan dit verlangen te voldoen.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten den Secretaris te machtigen, den heer Nijhoff de noodige inlichting te geven omtrent de met de firma Brill gevoerde onderhandelingen, waartoe het initiatief niet door het Bestuur, maar door derden werd genomen.

Onder herinnering aan het in de vorige vergadering gedaan en toen aangehouden voorstel tot aankoop van een tweetal handschriften betreffende de Indische kerkgeschiedenis, afkomstig van de predikant C. A. L. van Troostenburg de Bruyn, vraagt de Secretaris daaromtrent het oordeel van het Bestuur, daar de verkoop dier hss. Woensdag den 11 Mei a. s. bij de firma Brill zal plaats hebben.

Na eenige gedachtenwisseling wordt de Secretaris met meerderheid van stemmen gemachtigd tot den aankoop der bedoelde handschriften over te gaan, waartoe hem een crediet van hoogstens *f* 75 wordt toegestaan.

Door den heer Kielstra wordt het volgend rapport uitgebracht:

„Naar aanleiding van het voorstel, door het bestuurslid van Deventer en mij in de Bestuursvergadering van 12 Februari jl. gedaan, heeft de heer B. W. Wttewaall van Wickerburgh aan het Instituut afgestaan:

1º de Radicale Beschrijving van Sumatra's Westkust, door van Basel (1761);

2º. een handschrift, bevattende een uittreksel uit de boeken en papieren der *Haagsche Bezoigne*, omstreeks 1748 samengesteld; en

3º de tweede helft — de eerste helft is verloren geraakt — van

eene memorie, in 1750 ten behoeve van zijnen opvolger opgest door J. Schreuder, aftredend directeur van Suratte.

„Deze handschriften vormen te zamen ongetwijfeld eene belangrij aanwinst voor onze verzameling.

„Dat van Van Basel is — zooals wij reeds in de evenbedoelde verg dering opmerkten — voor verreweg het grootste gedeelte gepub ceerd; het zal thans nog goede diensten kunnen bewijzen, wanneer l vroeger besproken handschrift voor de pers wordt gereed gemaal Doch van eene nieuwe uitgaaf van Van Basel's arbeid kan uit d aard der zaak thans wel geene sprake meer zijn, hoewel het zel nog meermalen geraadpleegd zal worden.

„Het tweede handschrift, bovenbedoeld, bevat tal van weter waardige bijzonderheden omtrent al de kantoren waar de O. I. Compagn handel dreef, en omtrent dien handel-zelven. Het zal hem, die v een en ander eene studie wenscht te maken, ongetwijfeld in v opzichten een goede wegwijzer zijn; doch de uitgaaf van dit han schrift vanwege het Instituut durf ik niet aanraden. Daarvo heeft het, naar mijne bescheiden meening, niet genoeg algeme belang voor geschiedenis, taal of land- en volkenkunde; te mee nu betrekkelijk weinige jaren te voren (1726) Valentijn reeds ha alles wat toen uit een historisch en geographisch oogpunt beke was, bijeen verzameld had.

„Het derde handschrift eindelijk acht ik het minst belangrijk (in geenen deele voor eene eventueele uitgaaf aan te bevele waarvan trouwens, aangezien de eerste vier hoofdstukken ontbreke toch bezwaarlijk sprake zou kunnen zijn. Het bevat een overzic van de wijze waarop 't „Compagnies-comptoir” te Suratte we bestuurd, van den daar gedreven handel, van de daaraan verbond administratiën, van den toestand der Compagniesgebouwen, van h personeel der Compagnie te Suratte aanwezig en van de daar ve kregen of te verkrijgen winsten, enz.

„Ik neem derhalve de vrijheid voor te stellen, de drie tha ontvangen stukken bij onze handschriften-verzameling neder te legge zijnde den schenker reeds de dank van het Bestuur voor zij opnieuw betoonde belangstelling aangeboden.”

Onder dankbetuiging aan den Rapporteur, stelt de Voorzitter voor zic met diens conclusie te vereenigen. Dienovereenkomstig wordt besloten

Door de welwillendheid des heeren Serrurier is den Secretar toegezonden een nr. van de N. Rotterdamsche Courant van

April, eerste blad, waarin, onder de opgaven der geschenken aan de Rotterdamsche Diergaarde voorkomt: «een stuk steen van een der Boeddhabeelden der tempels Boeroe-Boedhoer.» Hoewel men der Diergaarde die aanwinst niet misgunt, kan het medegedeelde weder als een staaltje gelden van de wijze waarop in Indië met de oudheden wordt omgesprongen. Daar dit bericht zijn waarde hebben kan als bijlage in het dossier omtrent de conserveering der Hindoe-monumenten, welke aangelegenheid door het Instituut wordt ter harte genomen, stelt de Secretaris voor het in het archief te deponeeren, ten einde ter gelegener tijd daarop de aandacht te vestigen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Zoowel naar aanleiding van het in de jongste Algemeene Vergadering gedaan voorstel, dat er vanwege het Instituut eene wetenschappelijke expeditie worde ondernomen, als met het oog op de mislukte pogingen van het Ned. Aardrijkskundig Genootschap om zijnerzijds een onderzoekingstocht in onze overzeesche bezittingen te organiseeren, wordt door den Secretaris de vraag geopperd, of het niet raadzaam zou zijn dat ook hier te lande, op het voorbeeld van Frankrijk, eene «Commission des missions scientifiques» worde in het leven geroepen Werd daarop reeds in de Tweede Kamer der Staten-Generaal gezinspeeld bij de beraadslagingen omtrent het voorstel tot toekenning van een subsidie voor een onderzoekingstocht naar Nieuw-Guinea, de Secretaris treedt in uitvoerige beschouwingen zoowel omtrent de samenstelling als den werkkring en de resultaten van den arbeid van evengemelde Commissie.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten de heeren Martin, Riedel en den Secretaris uit te noodigen de zaak nader te overwegen en in eene volgende vergadering daaromtrent het Bestuur te dienen van consideratiën en advies

Door den Voorzitter wordt de aandacht der Vergadering gevestigd op het feit, dat, terwijl van de recensie-exemplaren der Bijdragen, aan de buitenlandsche bladen toegezonden, door deze telkens nota wordt genomen door het geven van min of meer breedvoerige overzichten, dit niet het geval is met sommige Nederlandsche bladen, met name het Algemeen Handelsblad, de N. Rotterdamsche Courant en het Dagblad van 's Gravenhage, waaraan mede telkens exemplaren worden uitgereikt. Hij stelt daarom voor de toezending daarvan aan die bladen te staken.

Dienovereenkomstig wordt besloten

De Penningmeester deelt mede, dat hij de hem in de vo vergadering om consideratie en advies ter hand gestelde reke en verantwoording van Commissarissen te Batavia met den Secre heeft onderzocht. Tegen de goedkeuring daarvan bestaat g bezwaar, waartoe hij dan ook het voorstel doet, onder dankbetui tevens aan Commissarissen voor hun financieel beheer.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Tot leden van het Instituut worden voorgesteld en aangeno de heeren D. van Breda de Haan, te Leiden, Dr. P. Adriani, Leeuwarden, David J. Samot te Rotterdam en M. M. Schepm te Rhoon, bij Rotterdam, terwijl aan Commissarissen het ver zal worden gedaan het lidmaatschap aan te bieden aan Dr. Gronem te Djokdjokarta.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de vergadering d den Voorzitter gesloten.

283STE BESTUURSVERGADERING

GEHOUDEN 21 MEI 1887.

Tegenwoordig de heeren Kern (Voorzitter), de Groot (Pe ningmeester), Schlegel, Snouck Hurgronje, Riedel, Mart Bool, Humme, Niemann en Kielstra.

De President deelt mede, dat de Secretaris door ongesteldheid v hinderd is de vergadering bij te wonen, doch den heer Kielstra vereischte inlichtingen en bescheiden heeft gegeven.

Deze wordt diensvolgens uitgenoodigd het Secretariaat waar te nem

De notulen van het verhandelde in de voorgaande vergaderi worden gelezen en goedgekeurd.

De w^d Secretaris doet opgaaf van de voor de Bibliotheek des Ins tuuts ontvangen boekwerken en handschriften.

Onder deze laatste komen voor de verzamelingen des heeren v

Troostenburg de Bruyn, waarvan in de vorige vergadering sprake is geweest. Zij zijn op de openbare verkooping aangekocht voor de som van *f* 75.— en bevatten:

a. eene naamlijst in alph. orde der O. I. predikanten, proponenten, enz. (795 bladz. in 33 cahiers); en

b. idem van O. I. krankbezoekers (153 bldz. in 7 cahiers).

Van Teyler's Stichting, het Historisch Genootschap te Utrecht en het Departement of the Interior, United States Geological Survey zijn brieven van dankbetuiging voor de toezending der laatste aflevering der Bijdragen ontvangen.

Door de Société royale Belge de géographie is bij briefkaart medegedeeld, dat zij niet heeft ontvangen van de Bijdragen:

4e volgreeks, 6e deel 1e stuk
4e " 8e " 3e en 4e stuk
5e " 1e " 3e stuk.

Op haar verzoek om deze Bijdragen nog te zenden, wordt besloten daaraan zooveel mogelijk te voldoen.

Van den Directeur van 's Rijks museum van Natuurlijke historie is een voorstel ontvangen betreffende de ruiling der »Notes« dezer inrichting met de edita des Instituuts.

Na eenige gedachtenwisseling wordt besloten, genoemden Directeur dank te zeggen voor zijn welwillend aanbod, doch hieraan geen gevolg te geven, aangezien, naar vermeend wordt, bedoeld Tijdschrift niet past in het kader der werkzaamheden des Instituuts.

Van den heer M. Nijhoff is mededeeling ontvangen dat thans nog exx. onzer Bijdragen ter recensie worden gezonden aan de Revue coloniale internationale, Trübners Oriental Record, Litterarische Centralblatt, Deutsche Colonial Zeitung, Deutsche Rundschau, Das Ausland. Naar aanleiding van een door de redactie der Deutsche Litteratur-zeitung aan den heer Nijhoff gezonden schrijven wordt als het gevoelen der Vergadering uitgesproken, dat eene geregelde *bespreking* onzer edita niet verlangd wordt, alleen opgaaf van den inhoud. Wanneer deze geregeld vermeld wordt, kan de toezending ook aan de Litteraturzeitung voortgaan.

De vraag wordt gedaan of ook de Redactie van het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage niet geregeld melding maakt van den inhoud. In dat geval zou ook de toezending aan dit blad niet behooren gestaakt te worden.

Van den heer Mr. W. Ridder van Rappard is, in antwoord het hem gezonden schrijven, bij brief van 22 April de mededeeli ontvangen, dat hij, zeer gevoelig voor de welwillende gevoelens v het Bestuur en deze zeer op prijs stellend, echter tot zijn leedwez niet aan het vereerend verzoek des Bestuurs kan voldoen en dus bli volharden bij zijn wensch om als bestuurslid af te treden.

Dit schrijven voor kennisgeving aannemende, wordt besloten a het einde der vergadering over te gaan tot de benoeming van een Onder-voorzitter ter vervanging van genoemden heer.

Van de hh. Beeger, Adriani, van Breda de Haan, Samo Schepman en Kooiman is mededeeling ontvangen, dat zij het hı aangeboden lidmaatschap van het Instituut aanvaarden.

Aangenomen voor kennisgeving.

Van Commissarissen te Batavia is bericht ontvangen dat do hen met ingang van 1 Januari 1887 tot leden des Instituuts zi benoemd de hh. H. A. Hijmans van Anrooy, Secretaris d residentie Oostkust van Sumatra, te Medan, en F. K. L. Stoı van 's Gravesande, Controleur bij het Binnenl. Bestuur te Laboea Deli. Goedgekeurd.

Commissarissen berichten daarbij dat verscheidene der in 188 benoemde leden de edita niet hebben ontvangen.

Hieromtrent wordt opgemerkt dat eene dergelijke mededeelin wanneer die niet vergezeld gaat van eene opgaaf der personen a wie de edita niet gezonden zouden zijn, weinig baat. Zoodani mededeeling is nu alleen ontvangen omtrent den heer Stemfoor die thans, overeenkomstig zijn verzoek, zal beschouwd worden met 1 Jan. 1887 als lid te zijn toegetreden.

Intusschen zal worden nagegaan of in 1886 aan alle nieuw b noemde leden de bijdragen wel naar behooren zijn afgezonden.

Op voorstel van den Secretaris worden benoemd tot leden d Instituuts de hh. H. Altmann, ambtenaar ter beschikking te Cherib en P. G. Schmidhamer, 1e luitenant der Infanterie te Amboina; voorstel van het bestuurslid Riedel; de heer G. A. Kramp, Amsterdam; op voorstel van het bestuurslid Niemann, de heer D W. F. van Vliet Jr., leeraar aan het gymnasium te Delft.

Op voordracht van den President, naar aanleiding van een b dezen ontvangen schrijven van den heer Meyners d'Estrey, wor

tot correspondeerend lid van het Instituut benoemd de heer Xavier Brau de St. Pol-Lias.

Door de daartoe benoemde Commissie is een voorstel ingediend betreffende de oprichting eener Koloniale Bibliotheek, waarin de bibliotheken van het Indisch Genootschap en van het Instituut zouden worden opgenomen.

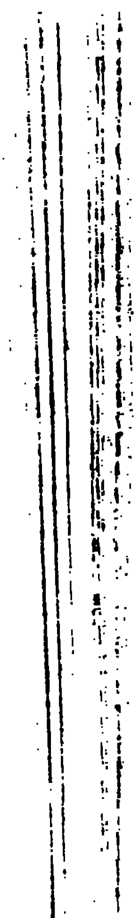
Overwegende dat de Secretaris, de heer Wijnmalen, die voor dergelijke regeling het initiatief heeft genomen en bedoeld voorstel heeft uitgewerkt, bij de bespreking bezwaarlijk zal kunnen worden gemist en er ongetwijfeld ook zelf prijs op zal stellen, in de gelegenheid te zijn aan die bespreking deel te nemen, wordt besloten de behandeling van dit voorstel tot eene volgende vergadering uit te stellen.

Omtrent de in eene vorige vergadering aangehouden voorstellen van de Vereeniging voor Oudheid-, Land-, Taal en Volkenkunde te Djokjokarta omtrent het onderzoek der Hindoe-monumenten worden door den President eenige inlichtingen gegeven, naar aanleiding waarvan besloten wordt aan de Vereeniging voornoemd te doen kennen, dat met reden kan worden verwacht dat de geldelijke hulp, door de Indische Regeering voor bedoeld onderzoek te verstrekken, wel voldoende wezen zal; te meer, nu deze, door het beschikbaar stellen van een bekwaam teekenaar, reeds het bewijs heeft gegeven het onderzoek der monumenten krachtig te willen bevorderen. Althans voorloopig wordt moreele of materieele steun van het Instituut mitsdien onnoodig geacht.

Van Commissarissen is, bij brief van 23 Maart 1887 nr. B/137, ontvangen een door den Controleur Helfrich samengestelde beschrijving van de afdeeling Kroë (Bengkoelen) met schetskaart en teekeningen. Dit stuk wordt in handen gesteld van eene Commissie, bestaande uit de hh. Martin en Niemann.

Op het verzoek van Commissarissen om t. z. t. mededeeling te ontvangen van het den heer Helfrich toekomend honorarium zal worden gelet, zoodra bedoelde beschrijving mocht zijn gepubliceerd.

Naar aanleiding eener correspondentie, door den heer Harrebomée met den Secretaris gevoerd, deelt het bestuurslid Niemann mede dat de door dien heer geleverde Oeloesche studiën onvoldoende zijn, ook na de daaraan door hem aangebrachte verbeteringen. De heer Niemann

Hart, C. van der, Reise rondom het eiland Celebes en naar eenige der Moluksche eilanden, gedaan in den jare 1850 door Z. M. schepen Argo en Bromo. 1854. 8vo XVIII, 277 blz. met 18 pl. (lith.) en 3 kaarten. f 3.90

Kitab Toehpah. Javaansch-Mohammedaansch Wetboek. Uitgegeven door S. Keijzer. 1853. 8o. f 3.20

Leupe, P. A., De reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden in de 17e en 18e eeuw. 1875. 8vo. VIII, 300 blz. met 3 uitsl. kaarten. f 3.50
Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. X.

Ludeking, E. W. A., Schets van de residentie Amboina. 1868. 8vo 4, 274 blz. met 1 pl. (lith.) f 2.50
Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 3e Rks. III.

Martin, K. Bericht über eine Reise im Gebiet des oberen Surinam. Met 4 pln. 8o. 76 blz. 1886 . . . . f 1.50
Afzond. afdruk uit de Bijdragen, 5e, Reeks I.

Matthes, B. F., Eenige proeven van Boegineesche en Makassaarsche poëzie. Uitgeg. ter gelegenheid van het VIe Intern. Orientalisten-Congres te Leiden. 1883. 8vo. 4, 62 blz. f 1.

Millies, H. C., Recherches sur les monnaies des indigènes de l'Archipel Indien et de la Péninsule Malaie. (Publié par G. K. Niemann) 1871. gr. 4to. VIII, 180 blz. met 26 platen (lith.) f 6.

Muller, S., Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, gedaan op last der Nederlandsch-Indische regering tusschen de jaren 1828 en 36. Nieuwe uitg. met verbeteringen door den schrijver. 1857. 2 dln. 8vo. VIII, 327; VIII, 350 blz. met 4 pl. (lith.) en 3 uitsl. kaarten. f 9.80

Niemann, G. K., Bloemlezing uit Maleische geschriften. 1878. 2 stukken post 8vo. 6, 52, 264; 32, 140 blz. arab letter.
1e stuk 3e druk f 3.50, 2e stuk 2e druk f 1.80.

Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven in 1858 door eene Nederl.-Indische Commissie. 1862 8vo. XII, 234 blz. met 26 pl. (lith.) en Atlas in 4to van 7 kaarten. f 7.20
Dit is het 5e dl. der 2e reeks, ook onder dezen titel uitgegeven.

Reinwardt, C. G. C., Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar 1821. Uit zijne nagelaten aanteekeningen opgesteld, met levensbericht en bijlagen vermeerderd door W. H. de Vriese. 1858. roy. 8vo Met 19 platen (lith en kleurendruk.) In linnen bd. f 9.50

Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea, ondernomen op last der regeering van Nederlandsche-Indië in de jaren 1871, 72, 75–76 door de Heeren P. van der Crab en J. E. Teysmann, J. G. Coorengel en A. J. Langeveldt van Hemert en P. Swaan Met geschied- en aardrijkskundige toelichtingen door P. J. B. C. Robidé van der Aa. 1879. roy. 8vo. XLII, lz. met 2 uitsl. kaarten. f 5.—

Rosenberg, C. B. H. von, Reistogten in de afdeeling Gorontalo op last der Nederl.-Ind. regeering. 1865. 8, 162 2 blz met 9 pl. (lith. en chromolith.) en 4 kaarten. f 3.20

